

TONE FERENC

KAPITULACIJA
ITALIJE IN
NARODNOOSVOBODILNA
BORBA V SLOVENIJI
JESENI 1943

KNJIŽNICA
NOVIN POS

KNJIŽNICA NOV IN POS 34

STONE FERENC

KAPITULACIJA ITALIJE
IN NARODNOOSVOBODILNA
BORBA V SLOVENIJI JESENI
1943

MARIBOR 1967

UVOD

Kapitulacija Italije in njene posledice v Sloveniji so me zanimale že od takrat, ko sem se začel pobliže seznanjati z zgodovino naše narodnoosvobodilne borbe. Že pred leti sem si postavil nalogo, da na osnovi širše zbranih virov prikažem naš narodnoosvobodilni boj v tem politično in vojaško zelo razgibanem obdobju. Zlasti so me zanimale priprave raznih dejavnikov na zlom Italije, razorožitev italijanske vojske in uničenje belogardističnih postojank, nastanek osvobojenega ozemlja in ukrepi Osvobodilne fronte na njem, okupatorjevi protiukrepi in podobno. Poskušal sem opisati najpomembnejše dogodke, uporabljajoč pri tem na široko zbrano gradivo, in sicer, da mi je uspelo nekatere dogodke prikazati v novi luči ter v marsičem tudi dopolniti ali popraviti sliko, ki smo si jo bili o nekaterih dogodkih ustvarili na osnovi pomanjkljivo zbranega gradiva. Zavedam se, da je ostalo — zlasti zaradi pomanjkanja ustreznih virov — še marsikaj pomanjkljivo pojasnjeno. Marsikaterega dogodka ali pojava še tudi danes ni mogoče zanesljivo ovrednotiti, tudi zato ne, ker nekatere sicer ohranjeno gradivo, pomembno za to razpravo, še zdaj ni dostopno. Nimamo še tudi izčrpnjših razprav o narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji pred italijansko kapitulacijo, tj. za obdobje od pomladi do jeseni 1943. Zato tudi ta razprava v marsičem še ni zgodovinska sinteza obravnavanega obdobja, temveč bolj razprava o posameznih pomembnih dogodkih v Sloveniji ob kapitulaciji Italije in takoj po njej. Da bi bralec lažje razumel dogodke v Sloveniji, sem dal razpravi širši vsebinski in krajevni okvir. Odkod vse sem črpal podatke zanjo, lahko bralec izve iz posebnega preglednega orisa virov in literature na koncu knjige.

Zahvaljujem se ustanovam in posameznikom, ki so mi na kakršen koli način pomagali pri delu, tako sodelavcem Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, arhiva CK ZKS v Ljubljani, Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru, Vojnogodovinskega inštituta JLA v Beo-

gradu, Public Record Office in Foreign Office Library v Londonu, Deutsches Zentralarchiv a v Potsdamu, g. dr. Antonu Hochu, vodji arhiva v Institut für Zeitgeschichte v Münchnu, že pokojnemu dr. Johannesu Ulrichu, vodji Političnega arhiva nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu, Tončki Urbas-Savinovičevi, arhivarki Arhiva Jugoslavije v Beogradu, Tonetu Zornu, sodelavcu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Rozaliji Lukman, vodji arhiva CK ZKS v Ljubljani, in mnogim drugim. Zlasti se zahvaljujem recenzentoma polkovniku Zdravku Klanjščku, sodelavcu Vojnozgodovinskega instituta JLA, in dr. Francetu Škerlu, sodelavcu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, še posebej pa recenzentu dr. Ivu Juvančiču, sodelavcu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, ki je ves čas spremljal moje delo in mi tudi nesebično pomagal. In ne nazadnje velja moja zahvala Založbi »Obzorja« in njenemu direktorju prof. Jožetu Kosarju, ki sta se v neugodnih razmerah za slovensko založništvo odločila izdati to knjigo.

Ljubljana, julija 1966.

Tone Ferenc

Z L O M O S I R I M — B E R L I N**IZGUBA AFRIKE, IZKRCANJE BRITANSKE IN AMERIŠKE
VOJSKE NA SICILIJO IN STRMOGLAVLJENJE MUSSOLINIJA**

Os Rim—Berlin se je začela lomiti po prvih velikih zmagah sil protihitlerjevske koalicije jeseni 1942. Te so takrat na vseh frontah dokončno zaustavile prodiranje sil osi in izbojevale prve velike zmage. Sile osi so v tem prelomnem obdobju druge svetovne vojne izgubile iniciativo na vseh frontah v Evropi in Afriki.

Sovjetska armada, ki je še vedno nosila največje breme velike vojne proti silam osi, je z nadčloveškimi naporii ustavila prodiranje nemških, italijanskih in romunskih divizij nemške VI. in IV. tankovske armade na Volgi in Kavkazu in jih v drugi polovici novembra 1942 začela obkoljevati pri Stalingradu (zdaj Volgograd), dokler jih ni v začetku februarja 1943 prisilila k brezpogojni vdaji. Nemška vojska, ki je v teh bojih izgubila več kot tristo tisoč vojakov, se je odtlej le umikala in vso iniciativo je prevzela sovjetska armada, ki je do pomladi 1943 osvobodila veliko ozemlje do črte Rostov—Harkov—Kursk—Orel. Spomladi sta se obe vojski pripravljali na nove velike ofenzive.¹

V severnem delu Afrike, pred vrati Egipta, je VIII. britanska armada zaustavila prodiranje nemških in italijanskih sil in v drugi polovici oktobra 1942 začela z veliko ofenzivo pri El Alaimeinu ter kmalu osvobodila Libijo in prišla v Tunis. Tudi britanske in ameriške sile, ki so se 8. novembra 1942 brez večjega odpora izkrcale na maroški in alžirski obali, so kmalu prodrle v Tunis. Tu se je fronta pozimi 1942—1943 za nekaj časa ustalila, spomladi 1943 pa sta se morali nemška in italijanska vojaka umikati v hudih bojih, dokler se nista 12. maja 1943 vdali. To je bil nov udarec za sile osi, saj so izgubile okoli četrto milijona vojakov.²

Vojna sreča se je obrnila tudi na tihooceanskem bojišču. Ameriška in britanska vojska sta jeseni 1942 po hudih bojih pred Fort Moresbyjem in Guadalcanalom pred vrati Avstralije ustavili prodiranje japonske vojske in od začetka leta 1943 začeli sami z ofenzivnimi operacijami od zahoda proti Maršalskim otokom in od juga

proti Salomonskim otokom in Noivi Gvinji. Osvobajanje teh otokov je **zaradi** trdovratnega odpora japonske vojske potekalo zelo počasi, tako da so bili obojevojenli šele 1944. leta.³

Eden izmed najpomembnejših vzrokov za ta veliki preobrat na vseh svetovnih bojiščih je bil v tem, da so sile protihitlerjevske koalicije dobile premoč nad silami osi. Države protihitlerjevske koalicije so do tega časa mobilizirale velike ljudske rezerve, tako za delo v vojni industriji kakor tudi za oborožene sile. V njih je zelo narasel industrijski potencial, ki se je zlasti v Združenih državah Amerike, oddaljen od bojišč, 'Svobodneje razvijal in organiziral, nakopičile so se ogromne rezerve surovin, proizvodnja je postala modernejša in industrija je proizvajala več orožja in kvalitetnejše orožje. Čeprav je bila npr. proizvodnja orožja in streliva v Nemčiji decembra 1943. leta za 150 % večja kot februarja 1942. leta in čeprav je bila nemška vojska v začetku leta 1944 bolj oborožena kot ob napadu na Sovjetsko zvezo, kar velja še zlasti za oklepne enote, je bil vojni potencial sil protihitlerjevske koalicije že konec leta

1942 in v začetku leta 1943 večji in močnejši. Zlasti je bila v tem obdobju vidna njihova premoč v mornarici, ki je obvladovala večino morske površine, in v letalstvu, ki je bilo masovnejše in kvalitetnejše ter je že Občutno tolklo nemško industrijo.

V tem obdobju druge svetovne vojne sta se vedno bolj kazali moč in udarnost narodnoosvobodilnih gibanj v deželah, ki so jih bile zasedle sile osi. Zlasti močna in razvita so bila ta gibanja v Jugoslaviji, Rusiji in na Poljskem. Okupatorji so morali za boj proti njim uporabljati vedno več enot, ki bi jih krvavo potrebovali na frontah, in šef nemške policije Heinrich Himmler je npr. 21. junija 1943 razglasil cele dežele (Rusijo, Generalno gubernijo na Poljskem, Spodnjo Štajersko in Gorenjsko v Sloveniji ter območje t. i. Nezavisne države Hrvaške) za območja protipartizanskega bojevanja (Bandenkampfgebiete).⁴

Narodnoosvobodilna gibanja so s svojo nepomirljivo borbo proti okupatorjem odtegovala sovražniku ljudske sile in material, zmanjševala možnosti in hitrost njegovega -transporta, zmanjševala njegove ljudske rezerve in ovirala ali celo onemogočala procese fašizacije in potujčevanja podjarmljenih dežel, oteževala so vključevanje industrije in vsega gospodarstva teh dežel v njegov sistem vojnega gospodarstva itd. Postala so takšen dejavnik, na kakršnega voditelji sil osi sploh niso računali, in lahko rečemo, da se je preobrat na velikih bojiščih pojavil prej, kot bi se bil sicer.

Ob velikem preobratu na svetovnih bojiščih, hudih porazih sil osi v Rusiji in Afriki in velikem porastu narodnoosvobodilnih gibanj

se je v Italiji vedno bolj krepilo nezadovoljstvo nad Mussolinijem in njegovim zavezništvom s Hitlerjevo Nemčijo. To nezadovoljstvo je raslo in se krepilo v vseh slogih italijanske družbe.

Italijanski fašizem je bil nujen pojav v združeni Italiji, ki je bila kompromisna tvorba miazizinijskih idej meščanstva in savoj-ske monarhistične ideje in ni nikdar do kraja doživela meščanske revolucije ter ni imela niti popolne meščanske demokratične ure-ditve niti ene same politične stranke, vredne tega imena v popolnem smislu besede.

Njegov ustanovitelj in vodja — »duce« — Benito Mussolini je bil pored prvo svetovno vojno sicer član italijanske socialistične stranke in celo uradnik njenega osrednjega glasila, vendar nikdar marksist in poln anarhoidnih idej; v prvi svetovni vojni je postal privrženec vstopa Italije v vojno na strani antantnih sil.

V razmerah po vojni, ki so bile ugodne tako za revolucijo (mnóžica stavk, delavci so zasedli tovarne, uvedba »delavskih sve-tov« itd.) kakor za fašizem (v novi delitvi sveta po vojni je Italija dobila manj, kakor je pričakovala, in se znašla tudi brez kruha in surovin, toda s stotisoči brezposelnih), je Mussolini iz bivših voja-kov, malomeščanskih elementov od študentov do uradnikov in celo socialističnih disidentov spomladi 1919. leta z denarjem veleposest-nikov in industrialcev ustanovili bojne oddelke (»fascio di combat-timento«). Pod pritiskom nekaterih fašističnih veljakov, npr. Dina Grandija, je Mussolini iz fašističnega gibanja ustanovil fašistično stranko (Partito nazionale fascista) in sprva mimo osrednjega vod-stva začete akcije fašističnih bojnih oddelkov proti proletariatu so postale norma.

Nekateri meščanski politiki, kakor npr. liberalec Giovanni Gio-litti, so v fašistih videli stranko reda proti revoluciji in so jih hoteli izkoristiti proti t. i. Ljudski stranki in proti socialistom ter so jih spravili v parlament. Od tam pa so ob divjanju oboroženih tolp, pomoči vojske in policije ter kraljevem popuščanju prišli oktobra 1922. leta s t. i. »pohodom na Rim« v vlado.

Toda nekaj časa so si morali fašisti v vladi deliti mesta z miz-nimi drugimi strankami, zato so si prizadevali, da jih čimprej izri-nejo iz nje. Ko je po parlamentarnih volitvah socialistični poslanec Giacomo Matteotti v parlamentu prepričevalno, z dokazi nastopil proti fašističnemu nastopu in neredom ob volitvah in so ga zavrato umorili, so meščanski protifašistični poslanci zapustili vlado in par-lament. V novi zaostitvi razmer v italijanskem političnem življenju je Mussolini že nameraval zapustiti položaj predsednika vlade, a so ga fašistični veljaki prisilili, naj vztraja na položaju in uvede faši-

stično diktaturo, kar se je res zgodilo. Protifašistični opoziciji je odvzel poslanske mandate, poostril je cenzuro tiska, ukinil opozicijsko časopisje in neprenehoma stopnjeval pritisk na levičarske stranke itd. Ta proces graditve fašistične totalitarne države je dosegel vrhunec v 1926. letu, ko je Mussolini izdal celo vrsto izrednih zakonov, s katerimi je ustanovil posebno sodišče za zaščito države in režima, uvedel internacije in ikonfinacije, policijski nadzor nad protifašisti, razpusil vse stranke razen fašistične itd. S temi ukrepi se je v Italiji začelo brezpravje, fašistična diktatura.

V svoji zunanji politiki je Mussolini v tem času prešel od priznavanja rapalske pogodbe v ofenzivo, katere temeljni smoter je bil Balkan. Ko je uvidel, da Jugoslavije ne bo mogel odtrgati od Francije, jo je začel politično **Obkoljevati** s sklepanjem raznih pogodb z Madžarsko, Romunijo in Bolgarijo, dokler ni jeseni 1926. leta z navezavo Albanije na Italijo izvedel glavnega udarca. Toda v nadaljnjem njegova politika **obkolijevanja** Jugoslavije ni uspela in jo je vsaj na zunaj moral opustiti, drugače pa je še naprej igral na hrvaške separatistične in ustaške karte. Dobri odnosi med Jugoslavijo in Italijo v času Stojaidimovičeve vlade so bili le kratka epizoda, po kateri so se odnosi še bolj zaostрили.

Tudi do Avstrije in Nemčije Mussolinijevi odnosi niso bili vedno enaki. Ko je v začetku leta 1933 prišel v Nemčiji na oblast Hitler, ki je že v svoji knjigi Mein Kampf in pozneje v rokopisu neke druge knjige zahteval dobre odnose med Nemčijo in fašistično Italijo, ga je Mussolini sicer hrupno pozdravil, v resnici pa se je bal nemškega pritiska na Trento in Trst. Kot politični prijatelj avstrijskega kanclerja Engelberta Dollfussa, M se je Mussoliniju prepustil na življenje in smrt, je bil 1934. leta ob nacističnem udaru na Dunaju pripravljen braniti suverenost Avstrije. Toda ko je po abesinski vojni 1935. leta izgubil zaupanje Velike Britanije, se je zbližal z nacistično Nemčijo in z njo že sodeloval v španski državljanski vojni. Odločilna momenta v tem zbliževanju sta bila Mussolinijeva privolitev v nemško zasedbo Avstrije marca 1938. leta in Čehoslovaške septembra 1938. leta ter ustanovitev osi Rim—Berlin ali sklenitev »jeklenega pakta« maja 1939. leta, ki se mu je septembra 1940. leta priključila še Japonska (»trojni pakt«).

Temeljni smoter trojnega pakta so bile imperialistične osvojitve obsežnih ozemelj v okviru med idržavami podpisnicami določenih interesnih sfer in uvedba t. i. »novega reda«. Interesna sfera Italije sta bila Sredozemlje in Afrika.

Vojna, ki jo je sprožil Hitler septembra 1939. leta s svojim napadom na Poljsko, je bila za Mussolinija razočaranje, ker je

domneval, da se 'bo začela šele nekje 1942. leta, ko bo tudi Italija nanjo pripravljena. Zdaj pa je bila Italija nepripravljena na velik spopad, bila je premalo založena, prevoz čet in materiala skozi Sueški prekop v abesinski vojni ji je požrl zlate rezerve, intervencija v Španiji jo je veljala denar, orožje in vojake, bila je tudi pre-slabo oborožena, z zastarelim letalstvom in tankovskim orožjem. Zato Mussolini ni šel v vojno in je oznanil, 'da bo Italija v stanju »non belligeranza«.

Na eni strani je bil pri Mussoliniju vendarle neki dvom nad uspehom Hitlerjeve akcije ali celo nezaupanje, ki ga izpričuje tedanji začetek utrjevanja italijanskih položajev na nemško-italijanski meji. Na drugi strani pa se je Mussolini čutil navezanega na Hitlerja in je 'junija 1940. leta stopil v vojno na strani Nemčije, ker je računal, da gre za »kratko vojno«, v kateri bo tudi Velika Britanija položila orožje.

Sicer pa je bil Mussolini že nekaj časa odločen, da Ibo vodil svojo »paralelno« vojno. Potem ko je spomladi 1939. leta zasedel Albanijo, je pripravljal napad na Jugoslavijo in Grčijo, od česar ga je odvrčal Hitler, želeč ga angažirati na svoji fronti. Čeprav je Mussolini glede Jugoslavije popustil, pa je jeseni 1940. leta brez poprejšnjega dogovora s Hitlerjem napadel Grčijo.

Vojna, v katero je Mussolini ^pravil Italijo, ni bila nikdar občutena ali priljubljena pri italijanskem ljudstvu, pa tudi ne pri vojski, rezervni oficirji niso bili zanjo, pa tudi med generali so bili pomisleki, ker je Italija šla v vojno na strani Nemčije, ki razen v letu 1866 ni kazala simpatij za združitev Italije. Za vojno niso bili tudi mnogi fašisti, npr. Italo Balbo, Dirao Grandi itd., in Mussolini jo je napovedal, ne da bi se bil poprej posvetoval is t. d. velikim fašističnim svetom, v katerem so bili najvidnejši fašisti. Poleg tega si je naložil še vrhovno vojaško poveljstvo, ki ga je do tedaj vodil kralj. Začelo se je obdobje izrazite Mussolinijeve osebne diktature.

Fašistična Italija je v vojni začela kmalu doživljati neuspehe, ne samo v Grčiji, temveč tudi v severni Afriki. V letih 1940—1941 ni mogla pokazati nobene zmage. Izgubila je celo velike dele svojega imperija (Etiopijo, Eritrejo« in Somalijsko spomladi 1941). In ob teh neuspehih je bilo tudi konec Mussolinijeve »paralelne vojne«, zakaj nemška vojska mu je morala priti na pomoč, najprej v severni Afriki, (Rommelov »afriški korpus«), nato pa še v Grčiji (Listova XII. armada), in italijanska vojska je postala le še njen privesek, kar se je pokazalo tudi pri napadu na Jugoslavijo aprila 1941. leta. S tega vidika lahko razumemo italijansko »proslavljanje zmage nad Jugo-

slavijo«, saj je ibil to edini »zmagoviti« pohod, ko pa sovražnika skoraj ni bilo.

V takšnih razmerah je tudi Italija postajala vedno bolj odvisna od Nemčije in Hitler je npr. isam odločal 'O stvareh, © katerih bi morali razpravljati in se sporazumeti obe strani (npr. o razkosanju Jugoslavije). Tudi v trgovinskih zadevah Italija ni bila enakopravna partnerica Nemčije, italijanskim delavcem v Nemčiji so zaradi rasnih razlik omejevali zasebno življenje, poglobljala so se nasprotja glede izvedbe preselitve južnotirolskih Nemcev v rajh itd.

Preobrat na bojiščih v pozni jeseni 1942. leta in pozimi 1942—1943 pomeni začetek konca. Italijanska vojska ni bila občutno prizadeta samo v severni Afriki, temveč 'tudi na vzhodni fronti, kjer so bile na Donu in v Stalingradu tepene divizije VIII. italijanske armade, in v Jugoslaviji, Albaniji in Grčiji, kjer so morali v posameznih operacijah proiti partizanom uporabljati ne samo cele divizije, temveč celo cele korpuse. Porazi v severni Afriki in na vzhodni fronti so povzročili nekatere spremembe v italijanski vladi (zunanjega ministra Galleazza Ciama je Mussolini poslal za veleposlanika v Vatikan in je sam prevzel zunanje ministrstvo) in v vrhovnem vojaškem poveljstvu.⁵

V takšnih razmerah se je vedno bolj krepilo nezadovoljstvo z Mussolinijem, zlasti z vojno na strani nacistične Nemčije. To nezadovoljstvo se je širilo zlasti med ljudstvom.

Ljudsko nezadovoljstvo se je zlasti širilo in krepilo po zaslugi antifašističnih sil, ki so v novih razmerah oživile ali pa se še trdneje organizirale in povečale svoje delovanje ter razširile svoj vpliv med množicami.

Režim fašistične diktature s skrbno izdelanim policijskim sistemom je odpravil vse stranke in organizacije razen fašističnih, zlasti pa je zasledoval in uničeval sleherno klico antifašistične misli.

Že pred uvedbo popolne fašistične diktature so iz Italije emigrirali mnogi vaditelji antifašističnih strank, po uvedbi totalitarnega režima pa so deželo zapustili nadaljnji vidni politični in kulturni delavci ali pa jih je fašizem vrgel v ječo, tako da je v Italiji zamrlo skoraj vsako antifašistično gibanje. Italijanski antifašisti so se v Italiji sicer organizirali (npr. Comcentrazione Antifascista 1927. leta in Movimento Giustizia e Liberta 1929. leta v Parizu), vendar niso imeli na italijanske množice kakšnega večjega vpliva. Samo Komunistični partiji Italije je uspelo, da je med vsem obdobjem fašistične diktature s pomočjo številnih italijanskih delavcev — emigrantov v Franciji, Belgiji, Nizozemski itd., Iki jih je njeno vodstvo pošiljalo v domovino, obdržala oziroma obnovila tu in tam kakšne redke

raztresene celice, a sta jih fašistična policija in posebej za zasledovanje komunistov ustanovljena OVRA vneto zasledovali in razbijali, posebno fašistično sodišče pa jih je obsojalo na hude kazni. Drugih ilegalnih antifašističnih strank ali organizacij pa v Italiji tisti čas sploh ni bilo.

Močno izolirane antifašistične skupine v emigraciji so vsaj nekoliko začele sodelovati, ko je bila razglašena politika ljudske fronte in ko so se komunisti in socialisti skupaj bojevali v mednarodnih brigadah v Španiji proti Franku in italijanskim fašistom. Mnogi prihodnji voditelji italijanskega odporniškega gibanja so si tam pridobili temeljne izkušnje.

Vojna, v katero je Italijo pahnil fašizem, je za antifašistično pozicijo na italijanskih tleh prinesla nove razmere, in centralni komite KPI je sklenil, da v Italiji obnovi notranje vodstvo partije.

V Italijo je poslal svoja člana Rigoletta Martinija-Quarta in Umberta Massolo-Quinta. Prvega so italijanski karabinjerji poleti 1941. leta ujeli v Sloveniji na poti v Italijo in je, obsojen na trideset let težke ječe, 1942. leta umrl v fašističnih zaporih. Drugi je odšel v Italijo konec 1941. leta in je z gmotno in idejno pomočjo centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije začel graditi Organizacijo italijanske partije skoraj od tal, pri čemer je kljub ogromnim težavam v enem letu dosegel lepe uspehe, zlasti med proletariatom v severno-italijanskih mestih. Zlasti trdno organizacijsko okostje je vzpostavil v Milanu in Turinu, v slednjem zlasti v tovarnah Fiat in Mirafiori.

V Milanu je imela KPI nato svoj center in številne tovarniške celice, ki pa so bile manj odporne kakor v Turinu. Kmalu je svoje delo, ki se je v začetku omejevalo le na organiziranje in izdajanje letakov, razširil, junija 1942. leta je začel izdajati glasilo L'Unità in čez nekaj časa je formiral interni center KPI.

Akcijski program KPI je že od začetka vojne postavljal za neposredni cilj borbe uničenje fašizma in prekinitev vojne. Toda v prvih letih vojne njena propaganda ni izšla iz okvira splošnih gesel in navodil. Šele proti koncu leta 1942 je pod vtisom prvih partizanskih izkušenj iz nekaterih evropskih dežel, zlasti iz sosednje Jugoslavije, iz katere je partija dobivala vse leto gmotno in idejno pomoč, začela splošno idejo o boju proti fašizmu identificirati s partizansko vojno, ki pa je svoje 'uresničenje doživela v italijanski rezistenci na svojevrsten način, tako da je vsaka antifašistična stranka organizirala svoje oborožene enote. Vendar pa so bile edina oblika uresničevanja odporniške misli, ki jo je v tem času oznanjala KPI, sabotažne akcije pre vojni proizvodnji. Čeprav niso bile kdove kako široke, se je vendarle nekaj storilo v smeri fizičnega boja proti

fašizmu. Svoje politične zahteve je KPI držala v okviru borbe proti fašističnemu režimu in tisti čas ni poudarjala razrednega boja.

Konec 1942. leta so se v Italiji začele organizirati tudi anti-fašistične stranke. V začetku leta 1943 so vse stranke postavljale, obnavljale, razčiščevale svoje idejne programe in začele izdelovati tudi svoje akcijske programe. Čutile so, da morajo nastopati skupno proti fašizmu, ni jim pa bilo še jasno, kakšen naj bo ta skupni nastop. Samo leve stranke (komunisti, socialisti in akcionisti) so bili za Oborožen nastop, medtem ko je desne (liberalce in krščanske demokrate) plašila uporaba sile, bale so se, da bi jih komunizem prevladal.

Italijanski socialisti so, z izjemo nekaterih skupin v severnih industrijskih mestih, ostali dolgo časa neaktivni. Svojo stranko so začeli organizirati šele proti koncu leta 1942 in so bili razbiti na več skupin, tako rv organizacijskem (kakor tudi v idejnem oziru: Movimento di Unità Proletaria, Partito Socialista Rivoluzionario, L'Unione proletaria. Socialistom je dolgo časa manjkal skupen program, saj so bili ne samo organizacijsko, temveč tudi idejno razbiti na več skupin ali organizacij. Medtem ko je npr. Movimento di Unità Proletaria imelo za svoj cilj socialistično republiko in združitev vseh revolucionarnih sil v enotno gibanje, se socialistična stranka vsaj v začetku ni hotela odtrgati od tradicionalnega reformizma iz pred-fašistične dobe. Problemi enotne idejne usmeritve so ostali aktualni še tudi potem, ko sta ise obe organizaciji avgusta 1943. leta združili v enotno Italijansko socialistično stranko proletarske enotnosti.

Iz dela skupine Movimento Giustizia e Libertà, predvsem iz desnih socialistov — reformistov in iz nekaterih levih liberalnih elementov, se je v tem času v Italiji ustanovila nova stranka, ki so jo njeni privrženci imenovali Akcijska stranka. Bila je predvsem stranka izobražencev brez temelja v množicah. Iz njenega programa v januarju 1943. leta je bilo mogoče razbrati zahtevo po celi vrsti reform, npr. po omejitvi velike finančne oligarhije, agrarni reformi, udeležbi delavcev pri upravljanju tovarn in po decentralizaciji uprave, izražal pa se je tudi nepomirljiv odnos do monarhije.

Kot dedič tradicij italijanskega liberalizma 19. stoletja se je iz nekaterih velikih industrij alcev in veleposestnikov, redkih elementov starega liberalizma, ki niso sodelovali s fašizmom, ter nekaterih izobražencev, med katerimi sta bila pomembnejša filozof Benedetto Croce in ekonomist Luigi Einaudi, ustanovila liberalna stranka. Njena doktrina je bila osebnostna in politična svoboda, ločitev cerkve od države, privatno in konkurenčno gospodarstvo ter monarhija, čeprav so bili nekateri tudi za republiko.

Ko je bilo že povsem jasno, da se fašističnemu režimu iztekajo poslednji meseci, so tudi katoliške sile, ki so bile do tedaj neaktivne, začele obnavljati svojo stranko. Katoliška cerkev je bila v Italiji edina nefašistična organizacija, ki je fašistična diktatura ni prizadela, in njen glavni politični instrument je bila t. L. Ljudska stranka, čeprav njune zveze niso bile nikdar uradne. Toda cerkev je prepustila stranko njeni usodi, ko so visoki cerkveni krogi začeli podpirati fašistični režim. Tesni odnosi med cerkvijo in fašizmom so dosegli vrhunec s sklenitvijo lateranskega konkordata 1929. leta. Z njim je cerkev pomembno podprla fašistični režim v mednarodni politiki, pa tudi v abesinski vojni se je cerkev postavila ob Mussolinija, čeprav Vatikan ni dal uradno svojega blagoslova tej imperialistični akciji. Prisrčne odnose je nekoliko skalila šele razglasitev ralsističnih zakonov.

Toda niso bili vsi ugledni katoliki neaktivni nasproti fašističnemu režimu. Nekakšen antifašistični katoliški center je bil npr. v Milanu. Z njim je vzpostavil stilk nimislki ugledni katolik Ailcide De Gasperi in januarja so na nekem sestanku katoliških lavreatov v Rimu Sklenili ustanoviti novo stranko, ki so jo imenovali Krščanska demokracija. Demokristjani BO bili za -sodelovanje med cerkvijo in državo na temelju lateranskega sporazuma iz leta 1929 in za nekatere socialne reforme, ki bi naj končno privedle do odprave proletariata. Vatikan, višja duhovščina in bogatejši meščanski sloji so bili za monarhijo, kmetje in katoliško organizirani delavci pa so bili za republiko.

Toda (Skoraj vse antifašistične stranke raizen komunistične v tem času niso imele svojih širših organizacijskih temeljev; bile so še bolj skupine antifašistično usmerjenih ljudi, združenih tudi glede na kakšno tradicionalno politično idejo kakor istranke v pravem ismislu besede. Svojih programov, ki so jih sprejemale v tem času, še niso bile zmožne uresničevati. 3. marca so predstavniki levih antifašističnih strank v Lyonu sprejeli pomembno izjavo za Skupen nastop, v kateri so poudarili kot perspektivo boja »pripravo ljudske vstaje« in že predvidevali »oborožene partizanske akcije«. Kanec izjave zagotavlja na eni strani »spoštovanje nacionalne neodvisnosti vseh ljudstev«, na drugi strani pa záhteva »spoštovanje suverenosti in integritete nacionalnega teritotrija«. Če upoštevamo, da meščanske stranke in socialisti niso nikdar Slovencem in Hrvatom v Julijski krajini priznali pravice do samoodločbe, kaj šele do odcepitve od Italije, in da je KPI aprila 1934. leta v znani izjavi treh partij (KPL KPA (in KPJ) to storila, nastane vprašanje, kaj sta predstavnika KPI v Lyonu mislila, ko sta podpisala izjavo z zahtevo po »spošto-

vanju integritete nacionalnega teritorija«, seveda v okviru rapalskih meja. Komunistična partija Italije je bila spomladi 1943. leta še vedno edina istranka, (ki je imela vsaj v nekaterih predelih organizacijske temelje, iki je imela še preko starejših članov neko tradicijo, povezavo s preteklostjo, posvečeno z mnogimi žrtvami fašističnega nasilja. Njen vpliv med delavstvom in celo med vojaki je občutno naraščal s slabšanjem razmer na frontah in v deželi.

V Italiji so se občutno poslabšale življenjske razmere predvsem zaradi vedno ipagostejšega zavezniškega bombardiranja industrijskih krajev in pomanjkanja življenjskih potrebščin. Mesečni obroki raciniranih živil so bili manjši kakor npr. v Nemčiji 'in niso niti zdaleč zadoščali za normalno delo, cene pa so se od konca leta 1939 do junija 1942. leta povečale za okoli 72 %>. Ilegalni tisk je v teh mesecih zabeležil številne primere posameznih krajših prekinitev dela, nemirov, protestov, protivojnih demonstracij itd. (od avgusta 1942 do marca 1943. leta je samo ilegalni tisk navedel 42 takšnih primerov, od tega polovico v Piemontu), iz česar se je dalo sklepati, da kriza fašističnega režima stopa v novo fazo in odpira nove perspektive borbe.

Nadaljnja faza takšnega razvoja so bile marčne stavke v severni Italiji, katerih pobudnik je bila Komunistična partija Italije. Stavke, ki so se začele 5. marca v tovarni Fiat — Mirafiori v Turinu, so se najprej naglo razširile na vse večje turinske tovarne, nato so bile demonstracije po turiniških trgih in 13. marca so stavkali že skoraj v vseh piemontskih tovarnah, dokler ni 24. marca splošna stavka zajela tudi milanskih tovarn in segla celo v Genovo. Iz mezdne gibanja je prerasla v politično akcijo proti fašizmu in proti vojni in italijanski komunisti so pokazali sposobnost voditi stotisoče stavkajočih delavcev v tej največji stavki v vojnem času v Evropi.

Ta akcija je močno, v temeljih stresla fašistični režim, saj le-ta stavk sploh ni dopuščal, izbruhnile pa so celo v kritičnem vojnem času in med istavkaj očimi so bili celo delavci, člani fašistične stranke. Fašistični -sistem nil vedel, kaj bi storil. V vodstvu fašistične stranke so bili nekateri za trde ukrepe (Mussolini je bil za »streljati na množico stavkajočih«), drugi pa za milejše, pogojene s trenutnimi razmerami, v kakršnih je bila država. Ministri so hiteli v kraje, kjer so stavkali, stavkajoče so razganjali s policijskimi oddelki, ki so v Milanu nastopili ostrejšje kakor pa v Turinu, z vojsko in -tanki, uporabili so celo odslužene vojake in invalide, končno pa so morali popustiti in «višati plače in mezde. Mussolini je bil prisiljen po stavkah izvesti številne zamenjave fašističnih voditeljev.

Po marčnih stankah je aktivnost antifašističnih strank stopila v novo fazo. Nekatere med njimi, kakor socialistična in akcijska, so zabeležile viden organizacijski in politični napredek. Obdobje od marca do julija je bilo, kar se tiče nemirov, stank, protestov itd., mirnejše, kot je bil marec, antifašistične stranke pa so bile mnogo bolj aktivne v medsebojnem dogovarjanju o načinu, kako bi strmoglavili fašizem in prekinili vojno, in pa v iskanju stikov z nekaterimi meščanskimi antifašističnimi krogi, med katerimi je bil najpomembnejši 'krog znanega pobudnika socialističnega reformizma v Italiji še pred prvo svetovno vojno in ministrskega predsednika v predfašistični dolbi Ivana Bonomi' in v Rimu, ki je imel stike z dvorom. Pri tem se je vedno bolj oblikoval predlog, naj bi dvor izvedel državni udar in strmoglavil fašizem, prekinil vojno, sklenil premirje itd., pri čemer bi ga podprle antifašistične stranke tako, da bi organizirale veliko stavko z množičnimi uličnimi demonstracijami. Toda pojavile so se velike ovire, ker so imele antifašistične stranke pomsleke, akcionisti in socialisti so nasprotovali sodelovanju z dvorom, liberalci in demokristjani so nasprotovali široki akciji ljudskih množic. Bonomi je prav tako izključeval vsako množično akcijo in je menil, da bo na svojo roko pridobil kralja za to, da bo pretrgal zavezništvo z Nemčijo. Pri tem se je skliceval na njegovo italijansko čustvo in pravne motive, ki so opravičevali talkšno akcijo. Toda kralj je njegove predloge zavračal, izgovarjajoč se, da tega ne more storiti, dokler bo nemška vojska v Italiji in dokler ga za intervencijo ne pozoveta senat in zbornica. Pod vtisom novih dogodkov in po daljših razpravah o odnosu do dvora so predstavniki antifašističnih strank, združeni v t. i. opozicijskem odboru (Comitato d'opposizione) v Milanu dosegli soglasje o pripravi na množično akcijo, če ne bi mogli skleniti sporazuma s kraljem in vojaškimi krogi za odstranitev Mussolinija. Ta sklep je prispel v Rim 20. julija in je vanj privolil tudi Bonomi, predlagajoč kot skrajni rök za kraljevo akcijo 25. julij.⁶

Ta akcija antifašističnih sil je bila prepozna, da bi lahko bila neposreden vzrok za državni udar. Kralj se je medtem že naslonil na druge sile, s katerimi so ga vezali razredni interesi, in zato strmoglavljenje fašizma v Italiji ni bilo revolucionarna akcija, temveč zgolj državni udar, palačna zarota («la congiura di palazzo»).

Antifašistične sile sicer niso neposredno sodelovale pri strmogavljenju Mussolinija, bile pa so tisti dejavnik, ki je s svojo aktivnostjo spodbudil druge, da je skrajni čas za ukrepanje. Vedno večja aktivnost antifašističnih sil je pravzaprav pomenila nevarnost za razne reakcionarne skupine, ki so pripravljale državni udar, in so

zato hitele, ne samo da prehitijo druga drugo, temveč da predvsem prehitijo ljudske množice.

Sile, ki so se bolj ali manj neposredno udeležile državnega udara, so bile različne: velika kapitalistična buržoazija in Vatikan, odpadli fašistični voditelji, predstavniki starega političnega sistema iz predfašistične dobe, generaliteta, dvorni krogi in končno kralj. Te sile tudi vse niso imele namena zrušiti fašizma, temveč so si prizadevale predvsem najti izhod iz izgubljene vojne.

Velika italijanska buržoazija je — prestrašena spričo revolucionarnega gibanja v letih 1919—1921 — spravila Mussolinija na oblast, zdaj pa se ga je — prav tako prestrašena spričo revolucionarnega gibanja in soodgovornosti za izgubljeno vojno — hotela znebiti. Sicer se ji ni bilo treba neposredno udeležiti državnega udara, saj so bili njeni predstavniki prisotni skoraj povsod: v gospodarstvu, politiki, diplomaciji, vojski, fašistični stranki itd. Velika finančna in industrijska buržoazija naj bi se bila baje že konec leta 1942 ali v začetku leta 1943 odločila, da je treba odstraniti Mussolinija, vendar je o svojem delu pustila le malo sledov. Malo sledov je tudi o sodelovanju Vatikana, čeprav ni znano, da je imel Vatikan v tem oziru velik vpliv na nekatere kroge velike buržoazije in celo na nekatere fašiste.

Fašistični veljaki od nekdanjega sekretarja stranke Roberta Farinaccija do tedanjega sekretarja Carla Scorze so si bili od pomladi 1943. leta skoraj vsi na jasnem, da so razmere v Italiji kritične, a so zaradi nepoznavanja občutkov prebivalstva in realnosti gojili iluzije, da bodo položaj rešili z nekaterimi vrhnjimi spremembami, obdržali Mussolinija na krmilu, ga prisilili, da odkrije izhod iz vojne in k demokratičnejšim oblikam vladanja pod varstvom monarhije. Skoraj edini fašistični veljak, ki je bil že dalj časa odločen vreči Mussolinija in njegovo diktaturo, je bil nekdanji zunanji minister in veleposlanik v Angliji — tedaj je imel tudi dobre odnose s Churchillom in lordom Halifaxom — Dino Grandi. Kot pravosodni minister in čuvar državnega pečata je med jesenjo 1942 in pomladjo 1943 imel stike s kraljem in mu predlagal, naj odstrani Mussolinija, vzpostavi vlado »narodne enotnosti« iz reprezentativnih sil vseh smeri, tudi iz fašistov, ukine nekatere zloglasne fašistične ustanove, pusti pa fašistično stranko, pretrga zavezništvo z Nemčijo, sklene premirje itd. Toda kralj ni bil dovzeten za njegove predloge, imel pa ga je za rezervno karto v svoji igri za morebitno zamenjavo Mussolinija. Poleg Grandija so vidni fašistični zarotniki tudi bivši zunanji minister grof Galeazzo Ciano, teoretik korporativizma in nekdanji minister za prosveto Giuseppe Bottai in predsednik italijanske akade-

mije Luigi Federzoni, nekdanji vodja starih nacionalistov, ki so 1924. leta stopili v fašistično stranko. Vsi štirje so toili vsaj v zadnjem času protinemško razpoloženi, prve tri je Mussolini februarja 1943 odstranil iz vlade, vsi štirje pa so oistali še naprej člani velikega fašističnega sveta. Toda nobeden od fašističnih zarotnikov ne bi vedel, kaj je treba storiti in seja velikega fašističnega sveta, na kateri so Mussoliniju izrekli nezaupnico, ne ibi bila imela kakšnih resnejših posledic, če ne bi bila na večer pred državnim udarom, ki sta ga pripravila generaliteta in Ikralj.

Vloga generalitete, ki je bila povezana s starimi politiki iz pred-fašistične dobe, kot so bili že omenjeni Ivanoe Bonomi, liberalni predstavnik Vittorio Emanuele Orlandi, (ki je bil nekakšna zveza s tradicijami prve svetovne vojne, saj je bil v njenem času ministrski predsednik) in drugi, je bila v tem, da se je prav ona najbolj zavedala, da je vojna na strani Nemčije izgubljena, da je predstavljala silo, ki lahko nastopi proti morebitnemu odpora fašistov, ter bila bolj zvesta (kralju kakor pa Mussoliniju).

Zarotniška iniciativa generalov in višjih oficirjev je bila omejena in ni bila usklajena in tudi ne organsko povezana, tako da je dejansko sodelovala v državnem udaru le ozka skupina. Nekakšno zarotniško iniciativo so konec leta 1942 in v začetku leta 1943 razvijali maršal Enrico Caviglia, stari nasprotnik dveh -dragih maršalov — Cavallera in Badoglia, dalje general Giacomo Carloni, ki je nekoč že kot vodja tajne vojaške obveščevalne službe odsvetoval vstop v vojno, aktiven je bil tudi general Giuseppe Castellano itd. Njihov namen je bil predvsem pretrgati zavezništvo med Italijo in Nemčijo in posrečilo se jim je povzročiti nekatere spremembe v vrhovnem vojaškem poveljstvu, predvsem spodriniti Nemcem naklonjenega šefa maršala Uga Cavallera z generalom Vittorio Ambrosiom. Naslednja etapa njihove poti ik cilju naj bi bila vrnitev čim večjega števila italijanskih enot v domovino, da bi jih bilo pri roki čimveč, ko bi prišlo do preloma zavezništva iz Nemčijo; pri tem pa so naleteli na nekatere ovire in so to nalogo deloma uresničili šele po padcu fašizma. Novi načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva general Ambrosio ni bil nikakršen neomajen «antifašist in se je dolgo časa ukvarjal le z vprašanjem, kako bi pridobil Mussolinija za to, da -bi pretrgal zavezništvo iz Nemčijo lin ispravil Italijo iz vojne. Šele ko je spoznal, da tega Mussolini ne bo storil, se je odločil nastopiti proti njemu.

Pravi avtor zarote proti Mussoliniju je bil kralj Vittorio Emanuele III., čigar moč je biil Mussolini v času vojne zelo omejil. Toda njegov sklep, da odstrani Mussolinija, je ibil zelo pozen. Do njega je pri-

šel šele potem, ko je od več strani, predvsem od nekdanjih ministrov, starih generalov in senatorjev in končno celo od svoje snahe Marie Jose že mesece dobival opomine o nezadovoljstvu, tj., ko je bil že docela prepričan, da z državnim udarom ne bo tvegala nič ali pa zelo malo. Čeprav so vse velike zarotniške iskupine vsaka po svoje poskušale izvesti državni udar, pa so se vendarle zanašale na odkrito ali prikrito sodelovanje in podporo kralja in so mu (to tudi dale vedeti. Kralj se je pri pripravljanju državnega udara opiral predvsem na ministra kraljeve hiše vojvoda Pietra Acquaroneja. Ta mu je konec maja predložil imena treh oseb, ki naj bi prišle v poštev za novega predsednika vlade: maršala Pietra Badoglia in Enirica Caviglia ter generala Vittoria Ambrosia. Ista imena mu je 2. junija predložil Ivanioe Bonomi. Kralj je menil, da je Caviglia prestar, Ambros» uradnik, in se je odločil za Badoglia.

Skoraj vsi zarotniki so isi torej prizadevali, da bi pridobili Mussolinija za to, da bi pretrgal zavezništvo z Nemčijo (in spravil Italijo iz vojne. Upali so, da bo Mussolini od 7. do 10. aprila 1943, ko bo obiskal Hitlerja na gradu Klessheimu pri Salzburgu, le-tega pregovoril, da bo isklenil separaten mir s Sovjetsko zvezo in poslal občutno pomoč Italiji, ali pa bo le-ta prisiljena izstopiti iz vojne. Ideja sklenitve separatnega miru med Nemčijo in Italijo, ki se je zdaj pojavljala kot rešilna bilka fašizma, je bila le taktična poteza, saj je bil 1939. leta Mussolini nasprotnik pogodbe o prijateljstvu med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Mussolinijev neuspeh pri Hitlerju in padec Tunisa sta ovrgla iluzije zarotnikov. V začetku junija je kralj dal vedeti nekaterim osebam, da je sklenil intervenirati, brž ko mu bo to dovolil kakšen nov vojaški ali politični dogodek. To priliko je dobil čez dober mesec dni, potem ko so se britanske in ameriške enote izkrcale na Siciliji in začele napadati južno stran t. i. Hitlerjeve »evropske trdnjave«.⁷

Hitler in nemško vrhovno vojaško poveljstvo sta si bila po padcu Tunisa maja 1943. leta popolnoma na jasnem, da je na vrsti južni del Evrope — Balkan ali Italija. Tako je na konferenci o položaju dne 19. maja 1943 Hitler izrazil zaskrbljenost, da se bo britansko-ameriška vojska usmerila proti Balkanu, kar lahko privede do pretresa pri njegovih zaveznikih in do izgube romunske nafte in območij z nahajališči kroma in boksita, ter poudaril, da se na Italijane ni mogoče zanesti in »če pride v Italijo do kakšne svinjarije«, jo bo lahko zatrl z razmerama šibkimi isilami. Določil je, naj bosta dve tretjini sil, ki pridejo z vzhodne fronte, pripravljeni za posredovanje v Italiji, tretjina pa za Balkan.⁸ Tudi naslednji dan, ko mu je Constantin Alexander von Neurath poročal o položaju v Italiji, je iz-

*Sekretar fašistične stranke Ettore
Muti, Mussolini in maršal Badoglio
na proslavi 4. obletnice ustanovitve
imperija 9. 5. 1940*

javil, da je ohranitev Balkana zanj velikega pomena zaradi bakra, boksita in ikrama ter zaradi zavarovanja, da ne bi tam prišlo do »velikanskega poloma«, ko bo prišlo do »italijanske zadeve«. Zaradi te zaskrbljenosti glede Balkana in nezaupanja do Italije je Hitler ukazal vojaškemu operativnemu štabu (Wehrmachtführungsstab), ki ga je vodil generalpolkovnik Alfred Jodl, naj pripravi ustrezne načrte za obrambo Italije in Balkana *brez* sodelovanja italijanske vojske.⁹

Tako je nemško vrhovno vojaško poveljstvo začelo maja 1943. leta pripravljati obrambo Balkana in Italije s predpostavko, da ne sme ukreniti nič takega, kar bi slabilo zavezništvo z Italijo, in da se mora izogniti vsemu, kar ibi Italijanom dalo povod za prekinitev bojnega tovarništva. V naj večji tajnosti je začelo pripravljati več načrtov in jih je sproti ispraminjalo', 'kakor se je spreminjal vojaški položaj.

V načrtu »Nürnberg« je določilo ukrepe za povečano zavarovanje prelazov na Pirenejih, v načrtu »Siegfried« pa je predvidelo

ukrepe za zasedbo francoske obale na območju IV. italijanske armade, v načrtu »Kopenhagen« je dotočilo ukrepe za osvojitev prelazov na italijansko-francoski meji, v načrtu »Alarich« je predvidelo ulkrape za zasedbo Italije, v načrtu »Konstantin« pa ukrepe za zasedbo grške in jadranske obale. Za podrobnejšo izdelavo teh načrtov je že maja 1943 v Münchnu ustanovilo t. i. »Rommlov delovni štab«, ki se je uradno imenoval »OKW — Auffrischungsstab München«. Vodil ga je generalfeldmaršal Erwin Rommel.¹⁰

Načrt »Konstantin« je najprej predvideval, da je treba v primeru, če bi morali Balkan braniti samo nemška in bolgarska vojska, zasesti vso obalo in otoke in da je treba z vzhoda prepeljati dve pehotni diviziji v okolico Zagreba, da bosta posredovali proti dalmatinski obali, eno ali dve tankovski diviziji čez Bukarešto v Bolgarijo, medtem (ko bi načr Bolgarija pripravila pet svojih divizij za severno Grčijo in Srbijo, da bi razbremenila nemške sile. Za izvedbo načrta je bil določen vrhovni poveljnik za jugovzhod generalpolkovnik Alexander von Löhr.

Načrt »Alarich« je najprej predvideval, da je treba zasesti severno Italijo in zavarovati prelaze čez nemško-italijansko mejo in je za to treba pripraviti poleg nemških sil v Italiji še pet divizij na zahodu ter nekaj [samostojnih manjših enot. Za izvedbo načrta je bil določen generalfeldmaršal Erwin Rommel.¹¹

Položaj za nemško vojsko je ibil v tem času težak. Bližal se je trenutek, ko bo treba braniti »evropsko trdnjavo« in imeti na razpolago zadostne sile v vsem južnem delu Evrope od Grčije do Francije, zakaj ni še bilo jasno, kje se bo izkrcal nasprotnik. Italijanska vojska je postajala vsak dan bolj nezanesljiva in že maja je Hitler računal, da v Italiji lahko pride do kakšne »svinjarije«. Poleg tega je bilo očitno, da bo rdeča armada na vzhodni fronti prej ali slej začela z ofenzivo.

Nemška vojska je imela v tem času svoje enote na delu Balkana, v južni Italiji in v južni Franciji. Enotam na Balkanu je poveljeval vojaški poveljnik za jugovzhod generalpolkovnik Alexander von Löhr, ki je bil tudi vrhovni poveljnik armadne skupine E s sedežem v Solunu. V Grčiji je imel sedem nemških divizij in tri bolgarske divizije, na Hrvaškem pa 7 divizij, skupaj torej 19 divizij in brigado, od katerih so tri divizije šele vzpostavljali. Nemškim silam v Italiji je poveljeval vrhovni poveljnik za jug generalfeldmaršal Albert Kesselring. Imel je tankovski konpus s šestimi divizijami, med katerimi so dve šele vzpostavljali, tretja pa je prihajala, in eno brigado. Nemške sile v južnem delu Francije pa so padale pod vrhovnega poveljnika za zahod generalfeldmaršala Gerda von Rund-

stedta. V južnem delu Francije je imel dve armadi s tremi armadnimi zbori oziroma enajstimi divizijami, od katerih so štiri še vzpostavljali, peta pa je šele prihajala.¹²

Tudi italijanska vojska ni bila v ugodnem položaju. Medtem ko je imela Italija ob vstopu v vojno junija 1940. leta doma 53 divizij in le 20 druge (5 v Albaniji, 14 v Libiji in eno na Egejskem otočju), pa je imela sedaj, ko je bila nevarnost pred vrati, doma le 26 divizij (18 na polotoku, 4 na Siciliji in 4 na Sardiniji), medtem ko jih je imela druge 38 (5 v Franciji, 2 na Korziki in 31 na Balkanu in na Dodekaneških otokih), in še od tistih divizij, ki so bile na Apeninskem polotoku, se je 9 divizij ravnokar vrnilo z vzhodne fronte, kjer so bile izgubile vsa prevozna sredstva, težko orožje in mnogo vojakov.¹³

Največ italijanskih sil je bilo v Jugoslaviji, Albaniji in Grčiji. V Sloveniji in Dalmaciji do Neretve je bila II. armada (general Mario Robotti s sedežem na Sušaku) z XI. armadnim zborom (Ljubljana), V. (Crikvenica), XVIII. (Split) in VI. (Dubrovnik), južno od Neretve je bila armadna Skupina »Vzhod« s XIV. armadnim zborom (Podgorica), XI. armado v Grčiji in IX. armado v Albaniji. V južnem delu Francije je bila IV. armada, na Siciliji je bila VI. armada, v južni Italiji VII., v severni Italiji pa VIII. armada. Slednja se je ravnokar vrnila z vzhodne fronte in je imela dva armadna zbora: XXIV. v Vidmu in XXXV. v Bolzanu.¹⁴

Ko je nemško vrhovno vojaško poveljstvo pripravljalo načrte za obrambo Balkana in Italije, je pripravljalo tudi veliko ofenzivo na srednjem delu vzhodne fronte. Ker je bilo glavno bojišče na vzhodu, kjer je imelo v tem času 224 divizij, mu je težko odtegovalo enote za Balkan in Italijo. Temeljni namen velike ofenzive dveh armad, ki so ji dali ime »Zitadelle« in ki jo je vodil generalfeldmaršal Erich von Kluge, je bil udariti na izpostavljeni frontni odsek Orel—Kursk—Belgorod, zavzeti Kursk in Skrajšati fronto, da se bodo lahko formirale rezerve, otežila aktivnost sovjetske armade, ki je v izboklini pri Kursku, tj. na stičišču nemških armadnih Skupin »Sredina« in »Jug«, imela ugoden položaj. Hitler je imel to ofenzivo za odločilno, z njo je hotel obkrožiti in uničiti enote sovjetske armade v izboklini. 5. julija je 67 nemških divizij, med njimi 15 oklepnih z novimi »tigri«, navalilo na položaje sovjetske armade. V hudih tankovskih in letalskih ibojih, v katerih sta imeli obe strani velike izgube, je sovjetski armadi uspelo obdržati položaje. Hitler je 18. julija prekinil ofenzivo, kajti že šest dni predtem je pet sovjetskih armad začelo protiofenzivo in 5. avgusta osvobodilo Orel in Belgorod, nato pa se je premaknila vsa fronta in sovjetska armada je do

konca septembra 1943. leta osvobodila obsežne predele do črte Vitebsk—Garnel—Kijev—Dnepropetrovsk—Melitopol. Fronta se je začasno ustavila na Dnepru.¹⁵

Ko je na vzhodni fronti besnela ena izmed največjih bitk v drugi svetovni vojni, se je na evropskem jugu ustvarilo novo bojišče. Britanska in ameriška vojska sta se 10. julija izkrkali na Siciliji (operacija »Husky«). Branilo jo je 10 italijanskih in 3 nemške divizije. Bojevale so se pravzaprav samo nemške divizije, ki so v prvih dveh dneh napravile celo protiudarec, a ga je ameriška vojska odbila. Posebno krčevito se je upirala tankovsko-grenadirska divizija »Hermann Göring« pred ravnijo Katainije, toda kljub temu sta se nemška in italijanska vojska v glavnem le umikali in 22. julija zapustili Palermo, 16. avgusta pa Messino in zavezniki so otok zavzeli v 38 dneh. Nemcem je uspelo umakniti na celino skoraj vso vojsko brez težkega orožja, zavezniki pa so zajeli okrog sto tisoč italijanskih vojakov.¹⁶

Vojna na Siciliji ni nič prispevala k utrditvi nemško-italijanskega bajnega zavezništva, temveč mu je celo škodovala. Nezaupanju, ki sta ga že do tedaj gojila oba diktatorja drug do drugega, so se pridružila nova nasprotja in nezaupanje, med drugim tudi nesoglasje glede obrambe Italije. Mussolini bi jo bil rad branil samo z italijansko vojsko in bi bil zato rad umaknil del italijanskih sil iz južne Francije in z Balkana. Le nerad je dajal dovoljenja za prihod novih nemških enot v Južno Italijo, pač pa je vrhovno poveljstvo italijanske vojske (Comando supremo), ki mu je načeloval general Vittorio Ambrosio, junija 1943. leta poslalo nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu dolg seznam vojaških potreb, a je le-to sredi julija odgovorilo, da ne more ustreči prošnji.¹⁷ Vojna na Siciliji je nesoglasja še povečala. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je bilo nezadovoljno, ker je breme odpora ležalo le na nemških ramenih, in je menilo, da bo treba Sicilijo zapustiti, češ da velik del italijanskega oficirskega kadra pripravlja izdajo in hoče zvabiti v past na otok čimveč nemške vojske. Dokler ne bo prišlo do čistk v italijanskem vojaškem vodstvu in ostrih ukrepov proti pojavom razkroja italijanske vojske, naj ne bi pošiljali nemške vojske južneje od Apeninov.¹⁸

Ker je bilo treba takšno notranjepolitično odločitev doseči pri Mussoliniju, je prišlo 19. julija 1943 do sestanka med njim in Hitlerjem v Feltru v severni Italiji. Nemci so nameravali doseči v Feltru, da bi popolnoma spremenili razmere v Italiji: vrgli monarhijo, »očistili« Italijo omahljivcev in »izdajalcev«, posebno med generali, osredotočili politično oblast v Mussolinijevih rokah in zaupali vio-

*Hitlerjev prihod na letališče Treviso
pred sestankom v Feltru 19. 7. 1943*

jaško .poveljstvo izključno nemškim generalom, ki ibd v tem primeru poslali zaprošene in potrebne okrepitve, kot so to storili komaj teden dni pozneje, seveda v popolnoma drugačnih razmerah. Na sestanku v Feltru je govoril le Hitler, utrujeni in bolni Mussolini pa ga je samo poslušal; med sestankom so mu prinesli sporočilo o bombnem napadu na Rim. Hitler je govoril o položaju glede prehrane in isurovin, o mobilizaciji vseh človeških sil v Nemčiji za nadaljevanje vojne, operativnem položaju na frontah in posebej na Siciliji ter postavil nekaj pogojev za pošiljanje nadaljnjih nemških vojaških enot na Sicilijo. Hitler ni dosegel svojega namena, čeprav je bil prepričan, da je spet utrdil svojega prijatelja in zaveznika. Ta pa je 22. julija kralju izjavil, da upa, da bo do srede septembra 1943 pretrgal zavezništvo z Nemčijo.¹⁹

Ta svoj sklep bi naj Mussolini uresničil šele takrat, ko bi bilo mogoče umakniti iz vedno bolj razvnamajoče se vojne s partizani na Balkanu večji del od 26 divizij, razmeščenih med Postojno in Pelo-

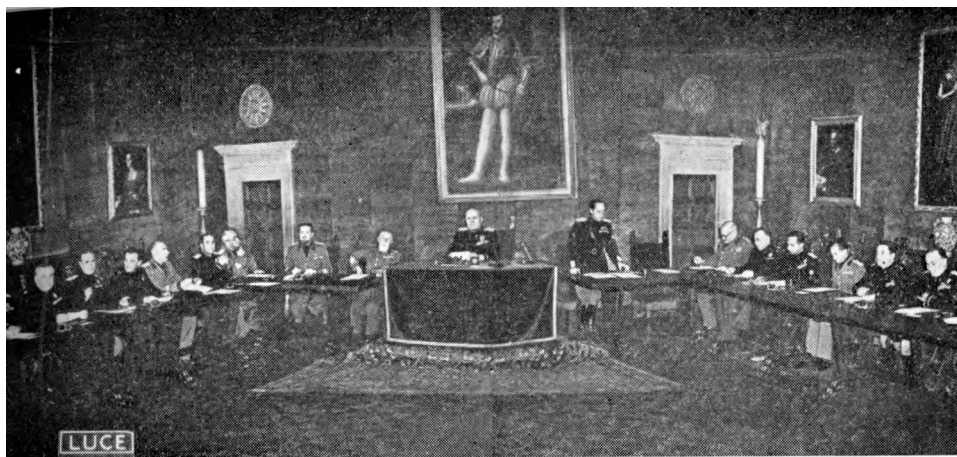
ponezom, in jih — kot priča Giacomo Acenbo — razmestiti na vzhodnih mejah Italije, po maksimalnem načrtu, ki ga je na njegovo zahtevo prejšnjo pomlad pripravil generalni štab suhozemske vojske. Če drži to pričevanje, potem bi bilo jasno, zakaj je general Amforosio junija 1943. leta lahko začel graditi utrdbe na stari jugoslovansko-italijanski meji in da njegovi »tajni načrti« niso bili nič zarotniškega, saj jih je bil naročil Mussolini sam.

Toda kralj ni mogel čakati do septembra. Bilo je več povodov, da je 20. julija zvečer ali drugi dan dopoldne sklenil odstraniti Mussolinija. Eden od njdh so bile posledice zavezniškega bombardiranja Rima 19. julija in vtis, ki ga je nanj napravila množica, ko si je Ogledoval ruševine. Ta ni bila samo nema in sovražna (*«muta e ostile»*), temveč je začela glasno preklinjati in žvižgati. Drugi moment je bil neugoden potek vojaških operacij na Siciliji. H kraljevemu sklepu je pripomoglo tudi nezadovoljstvo (ljudskih množic, o katerem sta ga poveljstvo kraljevih karabinjerjev in fašistična milica obveščala celo natančneje kakor Mussolinija. In končno ga je spodbodel še negativni izid sestanka v Feltru.

21. julija iso torej zarotniki začeli neposredne priprave za državni udar, ki pa niso bile kdove kako obsežne (sanitetni avtomobil, da bi vanj ^pravili aretiranega vodjo fašizma, seznam nekaj desetih fašističnih voditeljev, M jih je treba aretirati, nekaj tisoč vojakov, ki bi naj 'zavarovali prestolnico, razgovor z Badogliom in vrsta razglasov, iki naj bi jih le-ta prebral po radiu), saj ni nihče takrat mislil na vso Italijo in na neonsko vojsko, ki je že bila v Italiji.

Kralj je za državni udar izkoristil tudi nezadovoljne elemente v samem vodstvu fašistične stranke, pa tudi tem je prišla prav kraljeva akcija. Za to so izkoristili sejo velikega fašističnega sveta, Mussolinijevega posvetovalnega organa, ki se je zadnjič zbral decembra 1939. leta, ko je razglasil, da Italija ne bo stopila v vojno. Nato ga Mussolini ni sklical več niti junija 1940. leta, ko je šel v vojno, niti ob napovedi vojne Grčiji, Sovjetski zvezi in Združenim državam Amerike. Zdaj pa so sklicanje povzročili njegovi člani, ki jim je sekretar stranke Carlo Scorza naročil, naj gredo po deželi osrčevat Italijane, pa so mu odgovorili, da mora še prej nekdo osrčiti njih same. Soorza je menil, da bo to storil Mussolini, in ga je prosil, naj skliče veliki fašistični svet. Mussolini ga je sklical, sicer nerad, za 24. julij ob petih popoldne v Palazzo Venezia.

Fašistični zarotnik Dino Grandi je za sejo pripravil resolucijo (*«ordine del giorno»*) z zahtevo, naj kralj spet prevzame vrhovno poveljstvo nad italijansko vojsko, ki si ga je junija 1940. leta prisvojil Mussolini. Tej resoluciji je nasprotovala Scorzova in po deseturni

Ena od poslednjih sej velikega fašističnega sveta v Rimu 13. 4. 1939

razpravi so se člani z glasovanjem odločili za Grandijevo resolucijo (19 proti 7 glasovom). Sejo je končal Mussolinijev vzklik: »Povzročili ste krizo režima!«

S tem pa je bilo tudi že skoraj končano obdobje fašistične diktature v Italiji. Mussoliniju je ostalo le še eno dopoldne uradovanja, popoldne pa pot na Quirina'l, da izroči kralju vrhovno vojaško poveljstvo. Ko je to storil, so ga pri izhodu aretirali in odpeljali v sanitetnem avtomobilu.²⁰

»NASTOPAJTE PROTI LJUDSTVU KAKOR PROTI
SOVRAŽNIKU!«
ODNOS BADOGLIOVE VLADE DO FAŠIZMA IN ANTIFAŠIZMA

Šele 25. julija pozno zvečer je radio oznanil, da je kralj prevzel vrhovno poveljstvo italijanske vojske, odstavil Mussolinija in na njegovo mesto za predsednika vlade imenoval maršala Badoglia. Ta je nato prebral poslanico o novi uradniški vladi in o nadaljevanju vojne na strani dotedanje zaveznice Nemčije.

Strmoglavljenje Mussolinija je poteklo brez fašističnega odpora. Logično bi bilo, da bi morali nastopiti fašistična stranka in fašistična milica. Toda fašistična stranka, ki bi spričo svojih štirih milijonov

članov .morala predstavljati organizacijo množičnih sil, je bila spatek z birokratskim aparatom, ki je italijanskega državljana od rojstva do smrti vpisoval v ustrezne organizacije (mladinske, ženske, sindikalne itd.), v nekakšne predalčke. Enako (kot v deželi se je spričo takšnega poteka vojne, ki je bil neugoden za fašizem, širilo nezadovoljstvo tudi med fašisti samimi in Ibilo jih je vedno manj, ki so bili do kraja pripravljeni braniti fašistični režim. Fašistični veljaki so se 25. julija ali takoj po njem bodisi: potuhnili ali pošiljali vdanostne izjave kralju in Badoglioovi vladi (npr. Scorza, Galibiatu itd.) ali pa so se zatekli na nemško veleposlaništvo, ki jih je z letali poslalo v Nemčijo (npr. Farinacci, Pavolini, Preziosi, Ricci, Mussolinijev sin Vittorio itd.), toda ni znan noben primer, da bi se bili uprli. Strankin sekretar Scorza je celo naročil strankinim tajnikom v pokrajinah, naj ostanejo mirni, sodelujejo' z oblastmi pri ohranitvi miru in reda itd., za kar so mu potem ponujali stolček v vojnem ministertvu ali vrhovnem vojaškem poveljstvu.

Drugi dejavnik, ki bi lahko nastopil proti tistim, ki so odstranili Mussolinija, je bila fašistična milica. Kot »oborožena vojska« fašizma je imela v času državnega udara več kot 125.000 črnosrajčnikov, med njimi Okoli 44.000 v Italiji. Poslednji šef njenega generalnega štaba general Enzo Galibiatu je prvi in drugi dan državnega udara sicer nameraval intervenirati, ker je računal na Himmlerjevo pomoč, ko pa je videl, da le-te ne bo, in ko so mu od vseh strani poročali o vznemirjenem položaju v mestih, je izrazil svojo vdanost kralju in Badogliu ter odstopil svoje mesto nekemu drugemu generalu. Fašistična milica se je nato po sklepu Badoglioove vlade povsem mimo vključila v vojsko. Sicer pa se temu mi čuditi, saj je celo aretirani Mussolini sam izrazil vdanost in hvaležnost maršalu Badogliu.²¹

Popolnoma drugače je nastopilo italijansko ljudstvo. Čeprav so ga nekaj časa držali v nejasnosti, so mu vendarle vojaški premiki in okrepljeno vzdrževanje javnega reda dali slutiti, da se dogaja nekaj izrednega. Priredilo je nekaj manjših demonstracij, ki so se razširile, ko je ponoči zvedelo za padec fašizma. Kljub temu da je Badoglio razglasil, da »se vojna nadaljuje«, so se slišala tudi gesla: »Živel mir!«

Badoglioova vlada ni samo odločno nasprotovala glasnemu izražanju ljudskega ogorčenja nad fašizmom, zahtevam po dosledni odstranitvi njegovih ostankov in zahtevam po miru, temveč je bila tudi trdno odločena, da vsako ljudsko akcijo v kali zaduši z naj večjo brezobzirnostjo. Tak svoj odnos je opravičevala z bojaznijo, da bi ljudske demonstracije lahko motile odnose z Nemci, da bi se okre-

*Množične manifestacije
pred Palazzo Venezia
v Rimu 25. 7. 1943*

pili komunist ioni elementi itd., v resnici pa 'bi bila rada preprečila, da ne bi ljudska volja zadržala ali spremenila načrtov, od katerih so si vodje državnega udara oibetali razredne koristi. Zato je Badoglio še 25. julija zvečer naročil prefektom v pokrajinah, naj za vzdrževanje reda izvajajo ukrepe, ki jih predvideva »načrt A«, izdelek fašističnega režima. Ta načrt je iverjetno predvideval razglasitev »izrednega stanja«. Drugi dan pa so že prešli na »načrt B«, ki je krajevnim vojaškim oblastem dal poleg velikih pooblastil tudi povelje »imeti demonstrante za upornike« in streljati nanje 'brez predhodnega opozorila. 27. julija pa je izšla še zloglasna okrožnica, ki jo nekateri pripisujejo generalu Roattu, drugi pa maršalu Badogliu. Njeni poglobitvi točki se dobesedno glasita:

»5. — Proti posameznim skupinam, ki motijo javni red ali se ne ravnaajo po predpisih vojaških oblasti, je treba nastopiti v bojni formaciji in streljati iz .bližine, tudi iz minometov in topov, >brez poprejšnjega opozorila, kakor se nastopa proti sovražnim četam. Enalko morajo enote nastopiti proti skuipinam izstopajočih posameznikov.

6. — Ni dopustno streljati v zrak. Streljati je treba vedno v polno, kakor v boju.«

Posledice teh navodil je ljudstvo kmalu občutilo. Reakcionarna Badogliova vlada je storila to, česar fašistični režim pred štirimi meseci vendarle ni bil storil — ukazala je streljati v ljudske množice.

Ze 26. julija zvečer in 27. julija zjutraj sta italijanska vojska in policija v mnogih italijanskih mestih, npr. v Milanu, Florenci, Reggio Emili- La Spezii, Bariju itd., začeli streljati na demonstrante, ki so odstranjevali znake fašističnega režima in ponekod skušali osvoboditi politične jetnike. Bilo je na desetine mrtvih in na stotine ranjenih. Bilo 'bi še več žrtev, lko ne bi bil tu in tam kakšen poveljnik kljub izrecni prepovedi ukazal streljati v zrak in ne v množico. Italijanski generali, kakor Badogli'o, Roatta in drugi, so tako postali še rablji italijanskega ljudstva, kakor so bili do tedaj že znani kot rablji drugih narodov (Abasincev, Grkov, Albancev, jugoslovan-skih narodov itd.).

V Ljubljani je general Gambara pripravil osnutek odredbe, s katero je še nadalje obdržal policijsko uro od pol desetih zvečer do petih zjutraj, prepovedal zbiranje več kot treh oseb, prirejanje zborovanj, manifestacij, sestankov in podobno tudi v zaprtih prostorih, prepovedal nalepljati kakršnekoli razglase, pozive itd., razveljavil je vse orožne liste in ustavil izdajanje novih, ukazal imeti vrata v poslopja noč in dan odprta in osvetljena ter spuščene zavesa na oknih. Preden je odredbo objavil, jo je poslal visokemu komisarju (seveda fašistu!) Lombrassi v pregled. Ta mu je odgovoril, da z njo soglaša. Šele 10. avgusta je Gambara nekoliko omilil določbe te odredbe: preklical je prepoved zbiranja več kot treh oseb in ukazal, da morajo biti vhodna vrata med policijsko uro zaklenjena.²¹³

Italijanske oblasti, <ki jih niso zadovoljili in pomirili niti zlo-glasni ukrepi z dne 26. in 27. julija, so 4. avgusta po »vsem nacional-nem teritoriju« — tudi v Slovenskem Primorju in Istri ter celo v Ljubljanski pokrajini! — razglasile vojno stanje. In 11. avgusta je novi notranji minister Federico Ricci, sicer manj prepričan fašist kot njegov predhodnik Bruno Fornaciari, naročil prefektom v pokrajinah, da »je potrebno nastopiti proti antinacionalnim silam, z največjo vztrajnostjo zatreti vsako manifestacijo in skrbno nadzo-rovati razdiralne elemente«, pri čemer je mislil na antifašiste, zlasti na komuniste.

Tako se je v Italiji po fašistični diktaturi začelo obdobje vo-jaške diktature.

Odločen nastop ljudskih množic je prisilil Badoglioovo vlado, da je vsaj deloma začela odpravljati fašistični režim. 27. julija je na svoji prvi seji ukinila fašistično stranlko in njene najvidnejše usta-nove: veliki fašistični svet, zbornico fašijev in korporacij, inštitut za fašistično kulturo, posebno fašistično sodišče Std., ni pa odpravila vojaških sodišč, ki so bila zlasti v Okupiranih deželah (na primer v Sloveniji, Dalmaciji itd.) obsodila na desetisoče antifašistov (pre-

vzela so celo zadeve odpravljenega posebnega fašističnega sodišča in avgusta obsodila saimo v Italiji nekaj tisoč antifašistov), vlada ni razglasila amnestije za politične obsojence, preklicala disciplinskih kazni, osvobodila internirancev in konfinirancev, ukazala anulirati ali revidirati sodb iz fašističnih sodnih procesov, temveč se je omejila na to, da je naročila novemu ministru za pravosodje, naj izvrže iz kazenskega zakonika vse, kair ima značaj fašistične ideologije, ni pa apet rekla nič o petih zakonih v civilnem zakoniku iz 1939. leta, ki so vsebovali rasistično ideologijo.

Časniki so 30. julija prinesli novico, da je vlada sklenila osvoboditi politične jetnike, toda to je bilo le eno izmed toliko propagandnih oznanil (poveljnik XI. armadnega zbora v Ljubljani general Gastone Gamibara je takoj razglasil, da ne velja za Ljubljansko pokrajino). Konec avgusta in v začetku septembra so izpustili le manjše število političnih jetnikov, ki jih je obsodil t. i. »politični urad« (ufficio politico) in ne posebno fašistično sodišče. Na pritisk antifašističnih strank pri pravosodnem ministru Gaetanu Azzarittiju in vojnem ministru Amtoniju Soriceju je bilo odloženo, da lahko svojci posamezno zaprosijo pri kvestorjih — in ti so bili predvsem še fašisti! — za izpuiät političnih jetnikov in konfinirancev. Le malo več uspeha je imela antifašistična zahteva po osvoboditvi konfinirancev; konec avgusta so namreč izpustili na otoku Ventotene okoli tisoč konfinirancev, a jih 'je le okoli sto doseglo celino, drugi pa so morali še naprej ostati na otoku. Iz zaporov (in fconfinacije so izpustili tudi nekaj vidnejših političnih lin kulturnih delavcev.

Reakcionarna Badogliova vlada, ki je večkrat izrazila svoj strah pred antifašizmom, zlasti pa pred komunizmom, ne samo da ni izpustila žrtev fašistične diktature, temveč je — to zveni kot paradoks! — celo začela ponovno zapirati že osvobojene politične jetnike ali pa je šele sedaj prvikrat zaprla politično sumljive, zlasti 'komuniste. In bb vsem tem nepomirljivem odnosu do antifašistov je na drugi strani v vsej Italiji — in tudi to zveni kot paradoks! — zaprla le okoli 850 fašistov. To priča, da je kraljevo geslo »niti fašizem, niti antifašizem« bilo le fraza, saj je očitno favoriziral fašiste.

Ko se je del Badogliove vlade zavzel za to, da bi izmed 94 prefektov odstranili več kolt štirideset takšnih, ki so bili poprej pokrajinski tajniki fašistične stranke, so se v vladi začela nesoglasja in so le s težavo zamenjali najprej osem prefektov, po zamenjavi notranjega ministra pa še okoli petdeset. Med zamenjanimi oziroma upokojenimi prefekti so bili tudi prefekti za Trst (Tullio Tamburini), Videm (Giovanni Mosconi) in Gorico (Francesco Bellini) in na njihova mesta imenovani drugi (dr. Giuseppe Cocuzza za Trst, dr. To.r-

quato Carnevale v Gorico in dir. Ugo Marzolari v Videm). 9. avgusta je tudi visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino generala Giuseppe Lomibrasso zamenjali general Riccardo Moizo, iki je čez tri dni prevzel svoj e posle.

Tako je bilo is prefekti, ki so bili najbolj izpostavljeni ljudski kritiki. Nič pa ni vlada ukrenila glede kvestorjev, diplomatov, uradnikov itd., kjer se je bil ugnezdil in lepo uspeval cvet fašizma. Nedotakljivi so ostali zlasti fašisti v vojski, saj so skoraj vsi poveljniki ostali na svojih položajih, čeprav iso bili med njimi fašisti, filofašisti in mnogo vojnih zločincev. (Fašističnega generala Pirzia Birolia, ki je bil do junija 1943 guverner Črne gore in razvpit vojni zločinec, je Badogliova vlada imenovala za izrednega komisarja zveze oficirjev za Italijo.)

Badogliova vlada tudi ni ukinila zloglasne OVRE, temveč je celo uporabljala njene agente; plačilni listi agentov OVRE za junij in avgust 1943 sta enaki!²²

Tako počasen razvoj defašizacije je imel vzrok v krajevnih simpatijah za fašiste in odporu ali sovraštvu do antifašistov; vse to je bilo pogojeno z razrednimi interesi v notranjem položaju Italije, v kateri so se tisti čas kar kopičile nemške divizije, in v dejstvu, da so bili v vladi ljudje, ki so bili poprej bolj ali manj prepričani fašisti, medtem ko vanjo rni prišel noben antifašist. Zato so bili med njo in antifašističnimi strankami ne samo napeti, temveč sem ter tja celo zelo zaostreni odnosi. Neizpolnjenih je ostalo mnogo zahtev antifašističnih strank, ki so morale delovati pollegalno, saj Badogliova vlada ni dovoljevala ustanavljanja strank. Med temeljnimi zahtevami, ki so jih te postavljale, so bile zahteve po ustanovitvi začasne vlade iz predstavnikov antifašističnih strank, takojšnji prekinitvi zavezništva z Nemčijo, sodnem procesu proti Mussoliniju in njegovim sokrivcem, izpustu političnih jetnikov itd. Edino področje, na katerem so antifašisti še nekaj dosegli, je bilo sindikalno. Fašistične sindikalne vaditelje so zamenjali komisarji konfederacij. Izbrala jih je vlada iz ljudi, ki so jih predlagale antifašistične stranke.

Med Badogliovo vlado in antifašističnimi strankami so se odnosi prvič po državnem udaru zaostрили takoj po 25. juliju in ublažili, ko je vlada ukinila fašistično stranko in nekatere ustanove fašističnega režima. Ponovno so se zaostрили sredi avgusta, ko so antifašistične stranke že nehale zahtevati ustanovitev nove politične vlade iz antifašistov dn so odločneje zahtevale prekinitve vojne. Tedaj so bile antifašistične stranke premalo odločne, ker je prevladala linija krščanskih demokratov, naj se za premirje pogajata kralj in vlada

in ne antifašistične stranke, ter zato niso več poudarjale zahteve po spremembi vlade.

Takoj po 16. avgustu, ko so britanska in ameriška letala močno bombardirala severnoitalijanska mesta, so antifašistične stranke organizirale splošno stavko, ki je kmalu zajela ves Piemont, vso Lombardijo, Ligurijo in Emilijo. Ker se je vlada takrat odrekla uporabi nasilja — to sredstvo bi bilo zdaj neučinkovito in spričo začetnih pogajanj z zahodnimi silami tudi neprimerno — je poslala med delavce sindikalne komisarje, da bi pomirili stavkajoče. Stavka se je hitro končala, ker so vladni odposlanci dali vedeti delavskim predstavnikom, da se vlada pogaja za premirje z zahodnimi silami. Po tednu dni čakanja so se predstavniki levih antifašističnih strank (komunistov, socialistov in akcionistav) začeli pogovarjati o pripravah na splošno ljudsko vstajo in oborožen nastop pravi Nemcem, ki so do tedaj privlekli v Italijo že več kot petnajst svojih divizij. Zato so antifašistične sile začele iskati stike z oficirji in generali italijanske vojske in so gojile pretirane upe, da bo vojska skupaj z ljudstvom nastopila proti Nemcem, kar pa se je kmalu izkazalo za iluzijo.²³

»VOJNA SE NADALJUJE.« ODNOSI MED ITALIJO IN NEMCI JO PO PADCU FAŠIZMA

Prve vesti o strmoglavljenju Mussolinija, ki so 25. julija prišle v Hitlerjev glavni stan v Rastenburgu v vzhodni Prusiji, so bile nejasne. Ob začetku opoldanske konference o položaju so vedeli še samo to, da se je sestal veliki fašistični svet in na koncu so zvedeli še to, da je Mussolinija sprejel kralj.

Na kancu seje so pregledali načrt razdelitve vojaških sil do jeseni s težnjo, da bi pridobili po eno operativno armado za srednjo in severno Italijo ter Balkan. Poleg štirih divizij na Siciliji in štirih v južni Italiji ter dveh tankovskih divizij naj bi tja pripeljali še dve tankovski diviziji. Za operativno armado v srednji in severni Italiji so določili devet ali deset divizij in bi jo naj ustvarili iz sil, ki bi jih pripeljali z zahoda, razen II. SS tankovskega korpusa, ki bi ga pripeljali z vzhodne fronte. V Italiji bi bilo potemtakem kar 19 ali 20 divizij. Operativno armado za Balkan naj bi sestavljalo devet divizij in bi jo ustvarili iz sil, ki bi jih v glavnem pripeljali z vzhodne fronte ter ene bolgarske tankovske divizije. Skupno bi bilo potemtakem na Balkanu kar 30 divizij.

Ko so se zbrali na večerno konferenco o položaju, so že vedeli za strmoglavljenje Mussolinija, in Hitler je to imel za »golo izdajstvo«. Poudaril je, da je sedaj najpomembnejše postati gospodar alpskih prelazov, umakniti takoj nemške sile s Sicilije, poslati sile v Italijo in po možnosti 'dobiti Mussolinija v svoj glavni stan. Hotel je ukazati poveljniku 3. tankovske grenadirske divizije, »naj se s posebno skupino kratko malo odpelje v Rim in aretira vso vlado, kralja, vse napuhnjence, predvsem pa naj aretira prestolonaslednika, naj se polasti vse te svojati, predvsem pa Badoglia in vse drhali.« Na polnočni konferenci o položaju pa je celo menil, da bi bilo treba vdreti v Vatikan.²⁴

Vrhovno vojaško poveljstvo je ta Hitlerjeva povelja začelo takoj izvajati. V noči na 26. julij je ukazalo, naj se 44. in 305. divizija

27. julija začeta premikati proti italijanski meji, tako da bosta

1. avgusta z bajnimi oddelki dosegli prostor Nizza—St. Raphael—Frejus oziroma Innsbruck—Wörgl, 76., 389. in 376. divizija naj se v 36 urah pripravijo tako, da bodo v 5 dneh po odhodu dosegle prelaz Mont Ceniš oziroma južnofrancosko obalo, pripravijo naj se transportna sredstva za 65. in 94. divizijo, štab II. SS tankovskega korpusa in 1. SS tankovska divizija »Leibstandarte Adolf Hitler« naj

28. julija kreneta z vzhodne fronte, da bosta z bojnimi oddelki do 8. avgusta prispeli v območje Innsbruck—Wörgl in Rosenheim—Innsbruck.²⁵

26. julija so na opoldanski seji ponovno razpravljali o ukrepih v Italiji, predvsem o nagli izpraznitvi Sicilije, in so divizijam že določili vrstni red za umik, nato pa o zasedbi Rima, ki bi ga naj izvedli padalci iz 2. padalske divizije in enote 3. tankovske grenadirske divizije, o pošiljanju nemških divizij v severno in srednjo Italijo in o pošiljanju nemških enot na Balkan.²⁶

Tega dne je Martin Bormann v strogo zaupni okrožnici odgovoril gauleiterjem na njihova vprašanja, kaj je z Italijo: Komentariji k dogodkom v Italiji bodo prišli v določenem času, medtem pa se morata delo in boj NSDAP nadaljevati brez odmora. Vse sovražnike države, ki bi se ob dogodkih v Italiji razkrinkali, je treba izročiti policiji, vse ničvredne slabiče pa je treba izključiti iz stranke. Strankini možje morajo vplivati mimo na vse nervozne in razburjene ljudi in izžarevati neomajno vero, da bo Hitler ob pravem času storil prav. Ta okrožnica kaže, da nemškemu vodstvu ta dan položaj ni bil jasen in da ni moglo odgovoriti nič pametnega.²⁷

Ko je dobil natančnejše vesti iz Italije, je Hitler poklical v svoj glavni stan tudi vodilne nacistične: Heinricha Himmlerja, Josepha Goebbelsa, Martina Bormanna, Joachima von Ribbentropa in Alber-

ta Speera. 27. julija dopoldne so imeli Goring, Goebels in von Ribbentrop prvi razgovor s Hitlerjem, ki jim je poročal o dogodkih v Italiji in izrazil bojazen, da bi se anglo-ameriška vojska utegnila izkrcati nekje v okolici Genove in odrezati nemške enote v južni Italiji. Nato jim je poročal o vojaških Ukrepih, ki jih je storil ali jih namerava storiti, predvsem o zasedbi Rima, aretaciji kralja in Badoglija ter vkorakanju v Vatikan. Goebels in Ribbentrop sta ga pregovarjala, naj pusti Vatikan pri miru, ker bi takšna akcija dvignila preveč prahu. Glede zasedbe Rima so razpravljali predvsem o tem, ali naj načrt skrbno pripravijo, kar bi trajalo teden dni, ali pa naj hitro ukrepajo in improvizirajo. Hitler in Goebels sta bila za hitre ukrepe, vojaško vodstvo, zlasti pa Erwin Rommel, pa je bilo za skrbno izdelavo načrtov. Popoldne so Hitler, Goebels, Ribbentrop, Bommanm, Speer, Keitel, Dönitz in Rommel ^pet razpravljali o položaju, vendar niso sklenili nič posebnega. Zvečer so imeli spet konferenco, ki se je je udeležilo Okoli 35 oseb, in na njej je Hitler ponovno zahteval, da je treba čimprej izvesti odločno akcijo proti Italiji, in Rommel je ponovno dokazoval, da je treba to akcijo pripraviti zelo premišljeno. Čeprav se je razprava zavlekla čez polnoč, niso prišli do končnega sklepa. Tudi naslednji dan je bil Hitler še vedno za hitre in odločne ukrepe proti Italiji.²⁸

Toda medtem so prihajala iz Italije pomirljiva poročila. Prvo je bilo o Badogliovi izjavi po radiu, da bo Italija nadaljevala vojno na strani Nemčije. 26. julija zvečer je prišlo poročilo, da sta Kesselring in nemški vojaški ataše Enno von Rintelen popoldne obiskala Badoglija, ki jima je zagotavljal, da je sprememba režima le notranjepolitičnega pomena in ne bo imela zunanjepolitičnih posledic. Glede vojaških vprašanj jima je svetoval, naj se obrneta na generala Ambrosia in Roatto. Ko se je nato Kesselring res pogovarjal z Ambrosiom, mu je ta tudi že zagotavljal, »da se glede vojaškega sodelovanja, načrtov za operacije in akcij enot« ni nič apremenlilo ter da »politična sprememba v vojaškem oziru ne bo imela nobenih posledic«.²⁹ Čez dva dni je Kesselringa in von Rintelena sprejel kralj Vittorio Emanuele III. in jima tudi on zagotavljal, da bo Italija nadaljevala vojno na strani Nemčije.³⁰

Na osnovi teh izjav so Kesselring, von Rintelen in nemški veleposlanik v Rimu Georg von Mackensen nasprotovali vsem takšnim ukrepom nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva, ki bi lahko dali Italijanom povod za prekinitev bojnega zavezništva. Tako je npr. Kesselring 27. julija v svojem poročilu svaril, da bi npr. operacija »Schwarz«, tj. zavzetje Rima, aretacija kralja, nove vlade itd. »še dobro misleče Italijane obrnila proti Nemcem« in ohromila že-

leznice, pristanišča in zveze, otežila izpraznitev otokov, ogrozila oskrbo nemških enot v južni Italiji in onemogočila prihod novih nemških enot v Italijo, ter poudarjal, da je treba izkoristiti pripravljenost Italijanov, da pustijo nove nemške enote v Italijo.³¹

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je v takšnih razmerah opustilo načrte o nenadnih ukrepih v Italiji in sklenilo, da bo načrt »Alarich« izvedlo na »hladen način«.³²

28. julija je izdalo nova skupna navodila za ukrepe glede Italije. Pripravilo je načrt »Achse«, ki je določal, da morajo vrhovni poveljniki za jug, jugovzhod in zahod v primeru »zloma italijanske vojske« prevzeti, poveljstvo v italijanskem delu svojih območij, zagotoviti obrambo obal in vzdrževati red v zaledju, izvršiti priprave za pritegnitev italijanskih enot, ki so se pripravljene boriti: na nemški strani, in za razorožitev ter internacijo drugih italijanskih enot.

Najpomembnejšo nalogo v okviru načrta »Achse« je dobila armadna skupina B, ki jo so ustanovili julija 1943. Hitler ji je za poveljnika določil generalfeldmaršala Rommla, ki ga je dan poprej poklical iz Soluna. Štab armadne skupine B se je 28. julija naselil v vojašnici 47. obveščevalnega oddelka v Mittenwaldu. Za posebne naloge, tj. za zavarovanje poti čez Brenner, je dobil na razpolago generala Valentina Feuersteina s sedežem v Innsbrucku. Podredili so mu takoj visoko planinsko šolo v Mittenwaldu in tri skupine »tigrov« (šest tankov in dva samohodna topa).

Osnovna naloga armadne skupine B v okviru načrta »Achse« je bila preko štaba generala Feuersteina zavarovati vlake z orožjem in strelivom na brennerski železnici in voditi enote, ki bodo odšle v severno Italijo. Rommel in njegov štab se nista smela zadrževati na italijanskem ozemlju.

Nalogo zavarovati prelaze na italijansko-francoski meji je dobil vrhovni poveljnik za zahod, pri Trbižu pa vrhovni poveljnik nemške rezervne vojske. Vrhovni poveljnik za jug je dobil nalogo, da italijanskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu sproti sporoča nameravane prihode nemških enot v Italijo in da za to dobi tudi od njega formalno privolitev. Vojaška obveščevalna služba »Abwehr« pa je dobila nalogo, da okrepi svoje delo v Italiji in se tesno poveže z gauleiterjema sosednjih nemških pokrajin.³³

Tako so se proti koncu julija nemške enote že pomikale proti italijanski meji in 30. julija zvečer so prvi oddelki 26. tankovske divizije s skupino »tigrov« na čelu prekoračili mejo na Brennerju ter brez odpora prišli v Italijo. Tej diviziji, ki je bila namenjena na jug, je namreč italijanski generalštab že pred dvema dnevoma dovolil prihod v Italijo. Oddelki te divizije so najprej šli do Bolzana, od

*Generala Vittorio Ambrosio
(na desni) in Mario Robotti
(na levi) v Ljubljani julija 1941*

koder so jih nato iz vlaki prevažali proti jugu.³⁴ Pač pa so se odnosi zelo zaostri ob prihodu dveh drugih divizij.

Proti italijanski meji sta se konec julija premikali 44. grenadrska divizija, ki bi jo morala 1. avgusta prekoračiti: na Brenner ju, in 305., ki bi morala 31. julija priti v italijansko zasedbeno cono južne Frančije. Prihod obeh divizij so Nemci sporočili italijanskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu šele v noči na 31. julij, in 'ko je 305. divizija 31. julija res prišla na območje Nizze, je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo protestiralo proti njenemu prihodu 'in sporočilo, da ne more dovoliti nadaljnega premika, ker ni dalo soglasja za njen prihod in ker ni prevoznih sredstev za njen prevoz v južno Italijo. Popoldne sta se Kesselring in von Rintelen v Rimu pogajala z Ambrosiom, ki je zelo nasprotoval prihodu obeh divizij, in edino soglasje, ki sta ga dosegli, je bilo, da bodo drugi dan pogajanja nadaljevali.³⁵

Malo po polnoči je nemško vrhovno vojaško poveljstvo izdalo navodila za pogajanja. V njih je poudarjalo, da je treba Italijanom

jasno povedati, da Sicilijo branijo le nemške enote, in je potrebno prepeljati v južno Italijo nove a'ile in ker jih zaradi železniškega zastoja ne morejo prepeljati, jih morajo poslati peš. Izid teh pogajanj bo pokazal, ali nemško vrhovno vojaško poveljstvo lahko verjame v voljo Italije, da nadaljuje vojno na strani Nemčije.³⁸ Tako nemško vrhovno vojaško poveljstvo dotlej še ni niti z besedico omenilo, da omenjenih dveh divizij ne namerava poslati v južno Italijo, njun prihod peš pa je utemeljevalo z dejstvom, da italijanske železnice nliiso mogle v tem času odpraviti z Brennerja oziroma iz Nizze v Italijo več kot osem oziroma devet vlakov vojaških transportov na dan.³⁷

Ko je Kasselring to stališče prebral na pogajanjih, mu je general Ambroisio odgovoril, da sile na otokih in celini ne zadostujejo za obrambo, da pa je zaradi letalskih napadov težko prevažati nove sile na jug. Vlada popolnoma obvlada noibranji položaj in ni povoda za zaskrbljenost. Italija ima velik interes za prihod čim večjega števila nemških enot, vendar pa so akcije in premiki nemških sil v Italiji zadeva italijanskih vojaških poveljstev. Italijansko vrhovno vojaško poveljstvo je začudeno, da nemško vrhovno vojaško poveljstvo dvomi o italijanski volji za nadaljevanje vojne. Kljub temu pa se je v nadaljevanju pogajanja italijansko vrhovno vojaško poveljstvo odreklo nadaljnjemu protestu in obljubilo, da bo posknelo za prevoz nemških enot na določene cilje.³⁸

Tega dne je prišel na območje Bolzana polk 44. grenadirske divizije³⁹ in dopoldne je komandant XXXV. italijanskega armadnega zbora v Bolzanu general Alessandro Gloria prispel v Innsbruck na razgovore z generalom Feuersteinom. Čeprav je opoldne tirolski gauleiter Franz Hofer poročal v Hitlerjev glavni stan, da sta generala dosegla »dobro soglasje«, je popoldne ob štirih načelnik štaba armadne skupine B generaliajtnant Alfred Gause sporočil, da mu je general Feuerstein sporočil, da general Gloria po nadaljevanju pohoda 44. divizije dela nove težave (in da je celo zagrozil, da bo uporabil orožje ter da mu je general Feuerstein odgovoril, da bo nadaljeval pohod, dokler ne dobi drugačnih navodil, in bo za morebitne posledice odpora odgovarjal general Gloria. Zvečer je general Gause ponovno sporočil, da se položaj še zaostreje. Po nekaj nemških intervencijah je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo končno popustilo in dopustilo nadaljnje premike 44. in 305. divizije do postaj, kjer se naj naložita na nemške in italijanske vagone in odpeljeta v prostor Livorno—La Spezia.⁴⁰

Proti prihodu nemške vojske v Italijo ali na ozemlje, ki so ga zasedli Italijani, je protestiral tudi poveljnik italijanske 4. armade

v južn): Franciji general Mario Vercellino, ki je nemškemu generalu Felberju dejal, če si Nemčija želi vojno z Italijo, naj jo ima.⁴¹

Položaj na meji je bil 2. avgusta zelo napet. Vsak prispeli nemški oddelek je italijanska voljska takoj obdala s svojimi stražami, poleg vsakega nemškega stražarja je postavila svojega, nadzorovala posamezne nemške avtomobile itd.⁴² Vendar pa do oboroženega spopada ni prišlo nikjer, ker je prej prišlo sporočilo, da je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo dovolilo prihod novim nemškim enotam.⁴³

V tem času sta bili obe strani v takem položaju, da nobena od njiju ni mogla začeti akcije proti drugi. Italijani so se že odločili preiti v nasprotni tabor, vendar še z njim niso vzpostavili stikov. Zato tudi niso mogli tvegati odločnega odpora proti nemškim enotam, ki so prihajale »braniti« Italijo, in so se omejili le na proteste ob vsakokratnem prihodu novih nemških enot, nato pa vedno popustili. Nemci pa tudi niso mogli tvegati nenadnega udara, ker so imeli v Italiji premalo sil in so se začasno omejili na to, da pošljejo čimveč svojih enot v srednjo in severno Italijo, in to tako, da ne dajo kakšnega močnejšega povoda Italijanom za prehod v nasprotni tabor, to se pravi, da za vsako na novo poslano enoto dobijo dovoljenje italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva.

Ob peripetijah okrog pošiljanja novih nemških enot v Italijo so Italijani začeli vzpostavljati prve stike z Angleži in Amerikanci, oboji, tj. Nemci in Italijani, pa so se pripravljali na prvo od obeh konferenc, ki so ju imeli med padcem fašizma in kapitulacijo Italije.

Badoglio je že 28. julija zaprosil Hitlerja za sestanek, a ga je le-ta zavrnil, češ da se je že o vsem dogovoril z Mussolinijem v Feltru in se naj zato 6. avgusta sestane le zunanja ministra.⁴⁴ Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je za konferenco v Trbižu 4. avgusta pripravilo pismo osnovo za stališče nemške delegacije in drugi dan opoldne je bila pri Hitlerju konferenca, ki so se je udeležili Ribbentrop, Keitel, Jodl in njegov namestnik generallajtnant Walter Warlimont. Hitler jim je ukazal, naj bo namen konference le vzpostavitev stika z Italijani, da bi po možnosti spoznali splošne namene italijanskega vodstva. Pogajanja morajo biti le skupna in naj nemški predstavniki pustijo v glavnem govoriti Italijane, saj se na nemški strani ni nič spremenilo. Ni jim treba sporočiti namena o izpraznitvi Sicilije, glede Balkana pa jim je treba povedati, da je za okrepitev predvideno večje število nemških enot. Ni treba načenjati vprašanja skupnega vrhovnega poveljstva, pač pa jim je treba povedati, da je Nemčija pripravljena pošiljati material.

Po teh Hitlerjevih navodilih sta Keitel im Warlimont 5. avgusta popoldne v letalu spremenila pismene osnove za razgovore z Italijani: Cilj ni samo obraniti se sovražnika, temveč ga tudi potolči. Na Siciliji nemške enote vežejo nase močne sile, so pa v nevarnosti, da bodo odrezane. Nemški nameni si prizadevajo zagotoviti oskrbo in zavarovati zveze, zato je treba dati prednost oskrbovalnim vlakom za jug in dopolniti enote, ki so že v južni Italiji. Šele zatem pride v poštev prihod novih večjih enot v južno Italijo. Medtem pa se naj v sporazumu z italijanskim vrhovnim vojaškim poveljstvom v severni Italiji ustanovi skupina nemških sil kot hrbtenica obrambe vsega južnega prostora. Ta bo obenem rabila zaščito proti komunizmu, ki sovražnika spodbuja k drznim akcijam. K temu spada tudi zavarovanje gorskih prelazov, ki ga bodo izvedle nemške enote. Po dogovoru v Feltru o prihodu nemških sil je ravnanje italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva nerazumljivo, saj je bilo sporazumno z nemško akcijo na Siciliji, a je potem prav sovražno poskušalo ovirati prihod nemških okrepitev. Glede na dogodke na Erennerju, ipri italijanski 4. armadi, sovražno obnašanje prebivalstva na Siciliji, v Rimu in Milanu so pritožbe vrhovnega vojaškega poveljstva brez pomena. Glede poveljevanja kljub vedno večji nemški udeležbi za zdaj še ne bo nobenih zahtev, pač pa je treba jasno povedati, da bodo morale biti v prihodnje nemške enote angažirane le strnjeno in najmanj v moči' armadnega zbora, kot je to bil primer z italijansko vojsko na vzhodni fronti.⁴⁵

V Trbiž se je pripeljala z vlakom najprej italijanska delegacija, ki so jo sestavljali zunanji minister Raffaele Guariglia, načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva general Ambrosio, vojaški ataše v Berlinu general Efsio Luigi Marrais in padnačelnik vrhovnega vojaškega poveljstva general Rossi. Nemška delegacija, ki so jo sestavljali zunanji minister Joachim von Ribbentrop, načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal von Keitel, namestnik načelnika vojaškega operativnega štaba general Walter Warlimont, vojaški ataše v Rimu general von Rintelen in veleposlanik von Mackensen, se je iz Hitlerjevega glavnega stana v vzhodni Prusiji pripeljala z letalom do Celovca, nato pa z vlakom do Trbiža, razen poslednjih dveh, ki sta se pripeljala iz Rima z italijansko delegacijo.⁴⁶

Dopoldne je na prvem razgovoru v saloinu italijanskega vlaka govoril Ambrosio o položaju in italijanskih vojaških načrtih. Izrekel se je tudi glede hitrega prihoda nemške vojske v Italijo in s tem povezanimi pojavi, zaradi katerih vlada v Rimu miselnost, da niso več »gospodarji v svoji hiši«. Keitel je skušal zavriniti očitke, vendar

*Konferenca
med Ribbentropom
in Guariglio v Trbižu
6. 8. 1943*

pa po Hitlerjevih navodilih ni smel povedati kaj več o svojih nazorih.

Po tem razgovoru je Ribbentrop poklical Rintelena in Mačkensena k sebi in jima povedal, da o Italijanih nima slabega vtisa in meni, da bodo ostali zvesti Nemcem. Nato sta se s Keitlom odpeljala čez mejo, odkoder sta se po telefonu pogovarjala s Hitlerjem. Ta pa je bil z dotedanjim potekom razgovorov nezadovoljen in je še naprej prepovedoval vsako zaupno razgovarjanje z italijanskimi predstavniki.

Popoldne od treh do pol šestih je bil razgovor o vojaških zadevah. Keitel je uvodoma ugotovil, da je nepričakovana sprememba v Italiji zahtevala hitre nemške protiukrepe, da sovražnik ne bi izkoristil notranjega pretresa, in so zato pritožbe neupravičene. Ambrosio je prosil, da bi v prihodnje pravočasno sporočali prihod novih nemških enot, in sporočil, da bo vrhovno vojaško poveljstvo za obrambo domovine predvsem angažiralo italijanske sile in zato odpeljalo italijanske divizije iz Francije in Hrvaške ter Slovenije. Na Keitlovo prošnjo je obljubil, da bo prevoz dopolnitve, opreme in oskrbe za nemške sile v južni Italiji in Siciliji imel prednost. Zatem je Keitel govoril o pomenu koncentracije nemških sil v srednji in severni Italiji, odganjal zaskrbljenost Italijanov glede bližnjega prihoda 2. padalske divizije na območje Rima, odklanjal vsako možnost drobitve nemških enot, poudarjal potrebo prevoza novih nemških enot na določena območja (itn nasprotoval italijanskemu namenu odpeljati italijanske sile iz južne Francije, Hrvaške in Slovenije, za kar je potrebno predhodno Hitlerjevo soglasje).

Na tancu je Keitel povzel dosežena soglasja o tem, da je treba predvsem oskrbovati in dopolnjevati nemške enote v južni Italiji, da je zavarovanje prehodov na italijanski meji tudi naloga nemških čet in da je treba glede odhoda 4. ditalijanske armade iz južne Francije doseči predhodno soglasje Nemcev.

Konferenca se je končala s sklepnim sestankom obeh delegacij, ko je Ribbentrop izjavil, da želi Nemčija nadaljevati vojno skupaj z Italijo do zmagovitega konca. An ko je Ambrosio poudaril, da bo Italija v okviru svojih možnosti nadaljevala vojno na strani dotedanje zaveznice Nemčije, in ko so sklenili, da se bodo o načrtih za skupno obrambo Apeninskega polotoka pogovarjali pozneje.⁴⁷

Ribbentrop se je odpeljal v grad ob Vrbskem jezeru in vzel s seboj veleposlanika von Mackensena, vojaki pa so prenočili v vlaku in drugi dan iz Celovca odleteli v Hitlerjev glavni stan. Na poti so se ustavili pri Rommlu v Münchnu in mu poročali o poteku konference. Rommel je poudaril, da se za obrambo severne Italije ne sme več izgubljati časa in da mora njegova armadna skupina končno dobiti proste roke za ogledovanje in priprave v severni Italiji, kamor je treba prenesti tudi njeno poveljniško mesto. Izrazil je upanje, da to ne bo povzročilo novih težav pri italijanskem vrhovnem vojaškem poveljstvu, saj se mu bodo italijanske sale v severni Italiji podredile le v primeru, če bo donel tam svoj glavni stan. Podreitev pa je zelo potrebna, saj ni mogoče severne Italije braniti brez italijanske vojske ali pa celo proti nji.⁴⁸

Za Italijane razgovori niso imeli zadovoljivega uspeha. Radi bi bili čimprej končali vojno, Nemci pa so odklanjali vsako razpravo o tem vprašanju. Guariglia in Ambrosio sta se vrnila še bolj prepričana, da je treba za Italijo najti lasten izhod iz vojne.

Po [končani konferenci v Trbižu je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo ukazalo dvema italijanskima alpskima divizijama, naj prevzameta zavarovanje železnice in njenih objektov ter drugih poti od Brennerja do Bolzana in še dalje proti jugu in zamenjata enote 44. nemške divizije, ki naj odide v odrejeni prostor. Pozno popoldne 7. avgusta je zato v Innsbruck prispel načelnik štaba XXXV. armadnega zbora general Testore s pismom svojega komandanta generala Alessandra Glorie, ki je generalu Feuersteinu sporočil ta sklep in ga prosil, naj določi poveljnike, ki bodo objekte izročili poveljnilkom alpskih enot. General Feuerstein pa je generalu Testareju »v jasni in energični Obliki« povedal, da bo 44. divizija ostala v dosedanjem prostoru in odgovarjala za zaščito železnice in ceste med Brennerjem in Bolzanom.

O tem je tirolski gauleiter Franz Hofeir ob pol enajstih zvečer poročal Martinu Bormannu. Povedal je tudi, da se je ta akcija italijanskih enot začela še pred -njeno napovedjo in da gre že za tri divizije: »Tridentino« iz Brixna, »Cuineanse« iz Bolzana in »Julio« iz Merama. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je 8. avgusta ob 1.50 naročilo Kesselrtogu, naj italijanskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu »v naj ostrejši obliki izjavi, da bo ta ulkrap lahko pripeljal do najhujših posledic« in da bo 44. divizija ostala tam, kjer je. Zahteva naj takojšen umlik vseh italijanskih sil, ki so prišle na območje Bolzano—Brenner po 5. avgustu. Malo pred tem pa je naročilo Rommlu, naj bo v strogi pripravljenosti in da je Hitler ukazal zasesti vise objekte, s katerih je mogoče posredovati na železnico in ceste na Brennerju in pri Trbižu. Zato bo dobil na razpolago enote, ki jih naj razmesti ile v bližini meje, tako da bodo lahko nadaljevale urjenje.⁴⁹

Isti dan je Kesselring obiskal Ambrosia, ki ise je o sklepih konference v Trbižu izrekell »vseskozi pozitivno« in glede dveh alpskih divizij povedal, da ju niso določili za zavarovanje obmejnih utrdb, ki so bile zgrajene v drugačnih političnih razmerah, Sin da je njihovo angažiranje bilo določeno na konferenci v Trbižu. Šele pozno zvečer je italijansko vrhovno poveljstvo uradno odgovorilo lin se ponovno sklicevalo na 'sklepe konference v Trtbižu iter sporočilo, da je divizijo »Tridentina« pred kratkim iz notranjepolitičnih razlogov začasno odpeljalo od reke Adiže in jo bo po izvedbi akcije poslalo nazaj, divizija »Cuneanse« pa bo zavarovala železnico lin se izpopolnjevala.⁵⁰

Vse do prvih dni avgusta italijanska vojaška poveljstva kljub vedno večjemu nemškemu pritisku niso storila nobenih zavarovalnih ukrepov, temveč so ise o njih dogovarjala le ustno. Šele v prvi tretjini avgusta so izdala »list 111 C. T.«, ki so ga posebni offeirji osebno izročili poveljnikom enot in ga nato takoj uničili. Navodila so naročala, da se je treba zavarovati pred presenečenjem, pazljivo nadzorovati premike tujih čet, proučiti in vnaprej določiti nenadne udarce na najbolj občutljive točke tujih sil itd. V generalštabu kopenske vojske »so ustanovili posebno dkupino oficirjev, M je proučevala izvajanje teh ukrepov, na novo pa so tudi razmestili nekaj enot.⁵¹

11. avgusta je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo sporočilo, da se je dokončno odločilo odpeljati (iz južne Franoiije italijansko IV. armado s petimi divizijami in tri divizije iz Slovenije in Hrvaške med njimi dve iz XI. armadnega zbora iz Ljubljanske pokrajde. To je utemeljevalo s tem, da je treba okrepiti obrambo Italije. Kolikor pa bi to imelo kakšne posledice na (italijansko-nemške od-

nose do Francije, naj bi prizadeti (politični in vojaški organli vzpostavili medsebojne stike. Morebitna pogajanja naj bi Wa v Rimu in ne v Berlinu, kjer ni nobenega materiala.⁵² Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je drugi dan, tj. 12. avgusta, izjavilo, da je pripravljeno na razgovore, želelo pa bi' priti do popolne jasnosti glede nadaljevanja vojne in organizacije poveljevanja v obrambi Italije, »južnega stolpa evropske trdnjave«. Za razgovore je Hitler določil Rommla in Jodla.

Na prihodnji konferenci naj bi vprašanje prevoza italijanske IV. armade iz južne Francije irabilo le za povod, dejansko pa bi se naj popolnoma razjasnili italijanski nameni, in sicer, ali se Italijani še hočejo bojevati naprej ali ne, kajti cela vrsta njihovih ukrepov (umik IV. armade iz Francije in treh d'vizij iiz Slovenije in Hrvaške, premik 2—3 italijanskih divizij proti Brennerju itd.) zbuja sum o njihovih obljubah. Drugi povod za razgovore je bil, da je Rommel pred nekaj dnevi v razgovoru z Wairliimomtoim in 11. avgusta v Hitlerjevem glavnem stanu zahteval za uspešno izvedbo svojih nalog potrebo po jasnosti italijanskih namenov.

Potreba po jasnosti **italijanSk'h** namenov je bila **potrebna** tudi zaradi **položaja** na jugu, saj se je akcija na Siciliji vsak **dan** bolj bližala koncu in je Kesselring 12. avgusta v oceni položaja poudari, da bo sovražnik najverjetneje udaril preko Kalabrije in Apulije na Balkan, lahko pa tudi proti Sardiniji in Korziki. Posebno **nevarnost** pa **bi** pomenilo sovražnikovo izkrcanje v zalivu Salerno južno od Neaplja, kjer sta fa'la le dva bataljona padalcev. Da bi lahko vsaj nekaj časa obdržali južno Italijo, je predlagal, naj bi enote okrog Rima poslali proti jugu itd. Toda Hitler je še isti dan zavrnil vsako misel na pošiljanje nemških enot na jug in mu je celo ukazal, naj **eno** tankovsko divizijo premesti proti severu. Glede Sicilije je bil Hitler mnenja, da se je treba na njej bojevati vsaj tako dolgo, dokler je možnost evakuaci je nemških enot čez Mesinski preliv in dokler ni neposredne nevarnosti, da se bo sovražnik izkrcal na Kalabriji. Hiter umik s Sicilije in Kalabrije tl' sovražniku odpri pot v Jadransko morje in zelo ogrozil zahodni bok Balkana, kjer še niso Zbrane nemške sile. Vprašanje izpraznitve Sardinije pa se bo odločilo po razgovorih v Bologni. Treba si je biti na čistem o italijanskih **namenih** lin šele nato poslati sile na jug.

Tako so imeli Nemci na konferenci v Bologni namen čim bolj natančno preveriti italijanske namene in zanesljivost italijanskega političnega in vojaškega obnašanja, zagotoviti nemški vpliv na vodstvo lin sporočiti Rommlu prevzem poveljstva nad nemškimi enotami v severni Italiji. Želeli so tudi rešiti nekaj spornih vprašanj, in

sicer glede ultimativne zahteve o prenehanju zasedbe Brennerja, ki jo je 13. avgusta general Gloria izročil generalu Feuersteinu, in glede nameravanega umika IV. armade iz južne Francije, ki vanj Nemci nli&dar ne bodo popolnoma privolili. Razgovori bi naj bili 14. avgusta v Reggio v severni Italiji. Toda zvečer je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo sporočilo, naj bi bili razgovori v Bologni dan pozneje.³

Nemško delegacijo za razgovore v Bologni 15. avgusta so sestavljali: Rommel, Jodl, Rintelen, poldopolkovnik Kraatz in major Weizenegger. Jodl je 14. avgusta priletel iz vzhodne Prusije v München, od tam pa sta z Rommlom odletela naprej v Bologno. Na letališču ju je sprejel poveljnik II. SS tankovskega korpusa SS Obergruppenführer Paul Hausser in jima preskrbel oboroženo spremstvo. Od Italijanov sta se razgovora udeležila generala Roatta in Ro9si. Razgovori so bili v Fedarzonijevi vili in esesovci so na začudenje Italijanov zastražili vso okolico, Rommla pa so stražili celo med kosilom. Z nemške strani je vodil razgovor isarno Jodl, Rommel pa je samo poslušal. Jodl je govoril zelo grobo, posebno še, ko je vpraševal Roatto, ali bodo italijansko IV. armado po umiku iz južne Francije poslali proti Angležem v južni Italiji ali pa proti Nemcem na Brenner. Toda Roatta se je vede! zelo mimo in pojasnil ta Ukrep z dejstvom, da ima Italija od 61 divizij le 24 v domovini. Jodl je tudi zahteval, naj bi še 3 divizije ostale v južni Franciji, in Roatta je to po težki odločitvi obljubil. Nato je Jodl očital premik alpskih divizij proti severu, medtem ko se morajo nemške divizije premikati proti jugu in braniti Italijo. Roatta mu je odgovoril, da so se v Trbižu sporazumeli za skupno zavarovanje brennerske železnice in poudaril, da vendar Italijani niso tako neumni, da bi si domišljali, da lahko z dvema nepopolnima planinskima divizijama branijo mejo proti nemškim enotam. Nato se je razvila ostra polemika, ki jo je sprožilo obojestransko nezaupanje, in Roatta je celo odgovoril, da Italijani niso Sasi, da bi v boju prešli k sovražniku. Nato je Jodl objavil, da bo Rommel prevzel poveljstvo nad vsemi nemškimi enotami severno od Apeninov, 'in spet prešel k spornim vprašanjem. Predlagal je, da bi na Brennerju obe strani zmanjšali sile in da bi posebno pomembne objekte zavarovali obe strani. Roatta se je s prvim predlogom strinjal, za drugega ipa je dejal, da ima drugačna navodila. Nato sta Jodl in Roatta govorila o načrtih glede nadaljnega vojskovanja in predložila isvoje načrte. Jodl je utemeljeval potrebo po močni bojni skupini v severni Italiji, Roatta pa je zahteval, naj čimveč nemških sil odrine na jug, kjer je glavna nevarnost. Glede poveljevanja je Jodl utemeljeval potrebo po nemškem vrhovnem

poveljniku, podrejenem italijanskemu kralju, Roatta pa ga je zavračal, da mora obrambo Italije voditi italijansko poveljstvo, ki mu morajo biti [podrejene vse nemške enote v Italiji.

Razgovori so trajali od pol enajstih dopoldne do štirih popoldne in J. odi je Hitlerju takoj poslal brzojavko, »da o italijanskih namenih ni večje jasnosti 'kot doslej« lin da še naprej obstajajo momenti za sum.⁵⁴

Posledice neuspeha razgovorov v Bologni so se pokazale takoj. Že isti dan so Italijani razglasili Rim za odprto mesto, Hitler pa je drugi dan sporočil Rommlu, da ima proste roke (in lahko premesti svoj glavni stan v severno Italijo. Posamezni poveljniki morajo biti previdni lin pripravljeni, Iker se lahko politične razmere v Italiji vsak dan spremenijo v škodo Nemčije, vendar pa se naj enote do Italijanov še dalje obnašajo prijateljsko. »Če pa bi jih le-ti hoteli ovirati pri izvrševanju povelj, se naj, če bo to potrebno, brezobzirno z orožjem prebijejo.« Vse pomembnejše objekte na cestah in železnicah je treba še naprej dovolj močno zavarovati. Obveščevalna služba »Abwehr« mora nadzorovati pomembnejše objekte na oskrbovalnih cestah in naj zato v celoti uporabi obveščevalne organizacije na Korškem in Tirolskem. Mejo med armadno skupino B in vrhovnim poveljnikom za jug je določil na črti Pisa—Arezzo—Ancona, med armadno skupino B in vrhovnim poveljnikom za jugovzhod na italijansko-hrvaški meji iz leta 1941, med armadno skupino B in vrhovnim poveljnikom za zahod na italijansko-francoski meji.⁵⁵

Ko so 18. avgusta popolnoma izpraznili Sicilijo, je Hitler izdal novo povelje za obrambo Italije, ki je predvidevalo, da bo prej ali slej prišlo do kapitulacije Italije. Zato morajo sile na jugu (X. armada) imeti' odprto zaledje za umik in je treba držati srednjo Italijo, posebno pa še prostor okrog Rima. Na najbolj ogroženem območju Neapelj—Salerno je treba čim hitreje zbrati tri hitre oddelke X. armade. Sardinijo je treba pripraviti za obrambo in jo izprazniti šele takrat, če bi Italijani ob sovražnem napadu popolnoma odpovedali. V južno Italijo pa ni treba pošiljati nobenih novih enot.⁵⁶

Sredi avgusta se je pojavilo novo »sporno vprašanje« med italijanskim in nemškim vrhovnim vojaškim poveljstvom, namreč vprašanje razmestitve nemških in italijanskih sil. General Roatta je na razgovorih v Bologni predlagal, naj bi bilo v južni Italiji osem italijanskih in šest nemških divizij, v srednji Italiji osem italijanskih in nobene nemške divizije, v severni Italiji enajst italijanskih in pet nemških divizij, na Sardiniji in Korziki pa sedem italijanskih in tri nemške divizije. Skupaj bi naj bilo v Italiji 34 italijanskih in 14 nemških divizij.

V tem načrtu so Nemci videli past, in sicer v srednji Italiji, kjer bi lahko Italijani s pomočjo dotedanjega sovražnika z enim zamahom čez kopno odrezali vseh 6 nemških divizij na jugu in jim onemogočili umik. Drugo past so videli v severni Italiji, kjer bi bile italijanske sile tako razporejene, da bi blokirale nemške nasproti Franciji, Nemčiji in Hrvaški. Izgubljene bi bile tudi tal: nemške divizije na otokih.

Proti temu predlogu, ki ga je Goebbels pozneje (10. Oktobra 1943) objavil v časniku »Das Reich«, je nemško 'vrhovno vojaško poveljstvo 19. avgusta predlagalo, naj bi bilo v južni Italiji 17 italijanskih in šest nemških divizij, v srednji Italiji 14 italijanskih in sedem nemških, v severni Italiji pet italijanskih in sedem nemških, na Sardiniji in Korziki pa sedem italijanskih in dve nemški diviziji. Skupno naj bi bilo v Italiji 45 italijanskih in 17 nemških divizij.⁶⁷

V Italiji so si Nemci v tem času skušali zagotoviti najboljši položaj ne samo z razmestitvijo svojih sil, temveč tudi z organizacijo poveljevanja. To vprašanje se jim je že nekaj časa zdelo pereče,⁵⁸ vendar ga niso z ostrino postavljali pred Italijane. Zaradi nezaupanja v italijanska vojaška vodstva bi seveda radi imeli ključne poveljniške položaje, vendar tega vprašanja nekaj časa niso mogli ostro postavljati, ker so imeli v Italiji še premalo svojih sil. Ko pa so pripeljali že večino za tla določenih sil, so vprašanje organizacije poveljevanja začeli postavljati ostreje.

Prvi konkretni predlog za reorganizacijo poveljevanja je nemško vrhovno vojaško poveljstvo poslalo 20. avgusta in je predvideval, da bi bilo v Italiji italijansko, na Balkanu in v južni Franciji pa nemško poveljstvo, kar pomeni, da bi bile na Balkanu in v južni Franciji nemške sile in italijanske sile podrejene nemškima vrhovnima poveljnikoma za jugovzhod in zahod, ta dva pa neposredno nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu oz. Hitlerju, v Italiji pa bi bile nemške in italijanske sile podrejene vrhovnemu poveljniku za jug in vrhovnemu poveljniku armadne skupine B, ki bi bila mimo italijanskega generalštaba kopenske vojske neposredno podrejena italijanskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu oziroma kralju.⁵⁹

Italijansko vrhovno vojaško poveljstvo je 24. avgusta ta predlog v glavnem zavrnilo. Strinjalo se je s predlagano ureditvijo v južni Franciji in na Balkanu, razen za italijansko II. armado v Dalmaciji in Sloveniji, ki je bila podrejena neposredno italijanskemu generalštabu kopenske vojske. Tudi v tem primeru so bili Italijani najmanj popustljivi za Italijo, Dalmacijo in Albanijo, bolj pa seveda za južno Francijo in Balkan, od koder so nameravali umakniti svoje enote.⁶⁰

V svojem odgovoru z dne 5. septembra je nemško vrhovno vojaško

poveljstvo vztrajalo iprll svojem predlogu in zaradi novih političnih in vojaških razmer seveda druga stran ni več pretresala tega vprašanja.⁶¹

Na Balkanu se je Nemcem posrečilo doseči takšno organizacijo poveljevanja, kot so si jo želeli m koit je niso mogli nikakor doseči v Itali ji. Ze 4. julija je nemško vrhovno vojaško poveljstvo predlagalo italijanskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, naj bi na jugovzhodu preuredili poveljevanje in na sestanku v Feltru so Italijani v to privolili.⁶² Htlar je nato 26. julija 1943 izdal »navodilo št. 48 za ureditev poveljevanja in obrambe na jugovzhodu«, ki je določalo, naj se italijanska XI. armada v Grčiji podredi nemškemu vrhovnemu poveljniku za jugovzhod, nemške enote na dalmatinski obali, v črni gori, Albaniji in ob Egejskem morju pa italijanskim poveljnikom. Določil je tudi enote, ki naj zasedejo prostor, s kate-rega se bodo umaknile italijanske enote (Peloponez in Tesalija). Vrhovnemu poveljniku za jugovzhod je za najpomembnejšo nalogo določil, naj grško obalo pripravi za obrambo pred morebitnim izkrcanjem in si z uničenjem partizanov v Grčiji, Srbiji in na Hrvatskem zavaruje hrbet in zveze.⁶³

Hitler je 'kmalu nato preuredil tudi nemške vojaške ustanove v jugovzhodni Evropi. Za vrhovnega poveljnika za jugovzhod s sedežem v Beogradu je postavil genaralfeldmaršala Maxnmiliana von Weichsa, ki je postal obenem vrhovni poveljnik armadne skupine F, ki je obsegala ozemlje Srbije in Hrvatske, medtem ko je dotedanjega vrhovnega poveljnika za jugovzhod, generalpolkovnika Alexandra von Löhra, postavil za vrhovnega poveljnika armadne skupine E, ki je obsegala ozemlje Grčije. Upravno oblast v jugovzhodni Evropi je prevzel vojaški poveljnik za jugovzhod v Beogradu general Hans Gustav Felber, ki sta mu v tem oziru bila podrejena vojaški poveljnik za Grčijo general Wilhelm Speidel v Atenah in nemški pooblašteni general na Hrvatskem general Glal'ise von Horstenau, medtem ko je dolžnosti vojaškega poveljnika za Srbijo opravljal general Felber sam.⁶⁴

Težje vprašanje kot preureditev poveljevanja je bila priprava na uspešno obrambo Balkana -spričo pričakovanja italijanskega zloma in vedno bolj grozeče nevarnosti anglo-ameriškega napada na Balkanu. Videli simo, kaško je Hitler nameraval vzpostaviti na Balkanu posebno operativno armado in zanjo pripeljati sile z vzhodne fronte. Preobrat v Italiji in neposredna nevarnost izkrcanja anglo-ameriške vojske v Italiji sta pripravila nemško vrhovno vojaško poveljstvo do tega, da bi naj bilo njihovo težišče v Grčiji, ki se mu je zdela najbolj ogrožena, potem pa se je odločilo, da jih bo poslalo v srednji

del Balkana, da ibi taim preprečile sovražno invazijo, kl: bi prišla s Sicilije preko južne Italije na jadransko obalo. Toda v tem času ni moglo nemško vrhovno poveljstvo dobiti nobene večje enote z vzhodne fronte, kjer 'je bila rdeča armada v ofenzivi, ('in zato je bila edina večja enota, ki jo je v tem času poslalo na Balkan v prostor južno od Zagreba, 11. SS tankovska grenadirski divizija »Nordland« s štabom III. SS [tankovskega koipusa z vojaškega vežbališča Grafernwöhr iin šolski lovski polk z vojaškega vežbališča Heuberg.⁶⁵ Položaj so skušali' reševati s premiilki enot, ki so že bile na Balkanu, in z razširitvijo njihovih operacijskih območij, pri čemer so naglaševali težnjo po pritisku pnoti obali.

Pil'čalkovali so tudi, da bodo dobili na pomoč bolgarske in madžarske divizije, iki bi v Snbiiiii razbremenile nemške enote, da bi lahko odšle v Grčijo in proti jadranski obali. Zato je 14. avgusta na Hitlerjevo povabilo prispel v njegov glavni stan bolgarski kralj Boris. Na razgovorih o vojaškem položaju na Sredozemlju in Balkanu je Hitler poskušal doseči, da b)j Bolgari poslali še dve diviziji v vzhodno Grčijo. Toda kralj Boris v to ni privolil in se je izgovarjal, da bi Turčija prekinila svojo nevtralnost, če bi nove bolgarske divizije odšle iz Bolgarije, in da bi ta ulkrep še bolj razvnel stoletno sovraštvo med Bolgarijo in Grčijo, kajti ko je odšla ena bolgarska divizija v prostor Soluna, ga je bolj vznemirila kot pa pomirila. Bil je sicer pripravljen formirati': nove divizije, če bi mu Nemčija poslala vojaški material, in okrepi V. korpus v severni: Makedoniji.⁶⁶

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je nato začelo vpraševati, ali bi lahko Bolgari ob sovražnikovem liizkranju ali v primeru »Achse« razširili svoje okupaiijislko območje iz južnega dela Srbije in Makedonije na Črno goro im Albanijo, toda 28. avgusta popoldne je v Sofiji nenadoma umrl kralj Boris in predsednik bolgarske vlade dr. Bogdan Filov je nemški delegaciji, ki se je udeležila pogreba, dejal, da bo Bolgarija sicer ostala zvesta Nemčiji, vendar odklanja okrepitev svojih enot v Grčiji.⁶⁷

Piti spremembi svojih načrtov glede obrambe jugovzhodne Evrope je Hitler računal tudi na pomoč Madžarske in je to vprašanje načel, ko ga je 18. avgusta obiskal madžarski minister za vojsko general Gsatay, ki je o tem obvestil iregenta admirala Horthyja.⁶⁸ Horthy in madžarski vojaški krogi so najprej bili za sodelovanje madžarske vojske na Balkanu, če bi se vsaj del njihovih divizij vrnil iz Ukrajine in če bi Nemčija pošiljala orožje, pozneje pa so pod vplivam civilnih oseb v vladi aprej eli gledišče, da Madžarska ne more poslati novih divizij na Balkan. Eden od razlogov, da te države niso bile več voljne sodelovati z Nemčijo v pripravi na kapitulacijo

Italije, je prav gotovo ta, da so že bolj ali manj spoznale, da bo Nemčija izgubila vojno. Kaže, da je bila v tem spoznanju najdlje ravno Madžarska, saj je Kállayeva vlada že poleti 1942 preko Turčije vzpostavila stike z britanskimi diplomati in ponudila, da bo aktivno nastopila proti Nemčiji, kakor hitro bi bilo mogoče geografsko povezati operacije vojske obeh držav. 9. septembra 1943 je prišlo v Ankari do prvega srečanja uradnega madžarskega zastopnika z britanskim veleposlanikom v Turčiji sirom Hughom Knatchbullom-Hugesom, vendar za hrbtom madžarskega poslanika.⁶⁹

Edina država, ki bi ibila pripravljena dati Hitlerju kakšno enoito, je bila Nezavisna država Hrvatska. Toda ta fevislinška državna tvorba in njena vojska ista bili spričo vedno 'bolj naraščajočega narodno-osvobodilnega gibanja že od jeseni 1942. leta dalje v vedno večjem razkroju :in Hitler je bil zaradi tega zelo zaskrbljen. 30. avgust“, je poklical ik sebi nemškega poslanika Siegfrieda Kascheja, 2. septembra pa nemškega pooblaščenega generala na Hrvatskem Glaiisa von Horstenaua. Oba sta mu seveda poročala o razlkroju hrvatske države lin njene vojske. Hitler pa je poudaril, da je Paveličeva vlada edina možna vlada na Hrvatskem lin ji je zato treba pomagati, posebno je še treba spričo zunanje nevarnosti čimprej odstraniti kaos. Na osnovi olbeh razgovorov je 7. novembra izdal »povelje o utrjevanju moči hrvatske vojske«, v katerem je govoril o samostojnosti hrvatske države, potrebi po sodelovanju z njenimi ustanovami, pomoči pri utrjevanju njene vojske, medsebojnem obveščanju itd. Večino teh nalog je zaupali pooblaščenemu generalu Glaisu von Horstenauu.⁷⁰

Tako Hitlerju ni uspelo, da bi avgusta bistveno okrepil svojo vojsko v jugovzhodni Evropi. Uispelo mu je le podrediti si XI. italijansko armado, preurediti poveljevanje in ustvarit)! nekaj visokih štabov, med njimi tudi štab II. tankovske armade pod poveljstvom generalpolkovnika Lotharja Rendulica v Kragujevcu, pod katerega so spadale vse nemške enote v Srbiji in na Hrvatskem (III. SS tankovski korpus pod poveljstvom SS Gruppenführerja Felixa Steinerja, XV. planiinski korpus pod poveljstvom generala Rudolfa Lüttersa, XXI. planinski korpus pod poveljstvom generala Paula Baderja in LIX. rezervni korpus pod poveljstvom generala Dehnerja).⁷¹

Da bi ob zlomu Italije čimprej zasedel najpomembnejša pristanišča ob Jadranskem morju in razorožil italijanske enote v Dalmaciji!, Čini gori in Albaniji, je poveljnik II. tankovske armade ukazal, naj ima pet nemških divizij pripravljene motorizirane sile, da bi na povelje čimprej prodrle v mesta Zadar, Split, Dubrovnik, Drač in Valono, jih zasedle in držale do prihoda večjih nemških enoit.⁷²

PRIHOD NEMŠKE VOJSKE V LJUBLJANSKO POKRAJINO IN SLOVENSKO PRIMORJE

Spričo vedno močnejšega narodnoosvobodilnega gibanja, ki ga je spomladi 1941. leta začela Osvobodilna fronta na pobudo Komunistične partije Slovenije, je imel italijanski okupator v Ljubljanski pokrajini in Slovenskem Primorju mnogo vojske in drugih oboroženih oddelkov (milica, karabinjerji itd.).

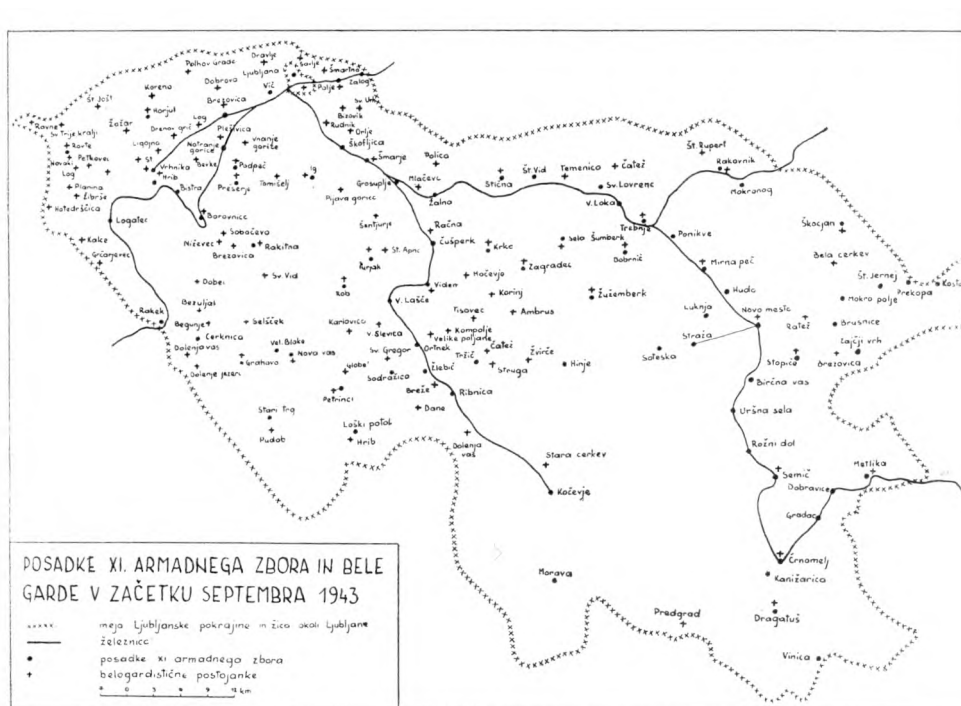
Samo v Ljubljanski pokrajini je bilo poleti 1943 okoli 50.000 vojakov,⁷³ ki so bili tik pred kapitulacijo Italije razporejeni takole:

V Ljubljani je bilo poleg štaba XI. armadnega zbora (general Gastone Gambara) in njegovih prištavnih enot še poveljstvo pehotne divizije »Caccia tori delle Alpi« (general Luigi Maggiore Pemi). Štab 51. pehotnega polka te divizije je (hil v Borovnici (3. bataljon v Borovnici, 2. v Ribnici, 1. v Ljubljani), štab 52. pehotnega polka je bil v Ribnici (3. bataljon v Ribnici, 1. v Velikih Laščah, 2. v Vidmu pri Krki), štab 1. topniškega polka je bil v Ljubljani (3. divizion v Ljubljani, 1. na Vrhniki, 2. v Ribnici), poveljstvo 105. legije črnih srajc je bilo v Grosupljem (105. bataljon v Grosupljem, 104. v Stični), 22. bataljon minometalcev je bil v Ljubljani.

Večji del Dolenjske so limele zasedene enote pehotne divizije »Isanzo« (general Alessandiro Maccanio) s štabom v Novem mestu. Štab 23. pehotnega polka te divizije je bil v Novem mestu (3. bataljon v Novem mestu, 1. in 2. ob železnici na Dolenjskem), štab 24. pehotnega polka je bil v Šentjerneju (1. bataljon v Kostanjevici, 2. v Velikih Brusnicah, 3. ob železnici pri Dolžu), štab 6. topniškega polka je bil v Novem mestu (2. divizion v Trebnjem, 3. v Šmarju in Škofljici), poveljstvo 98. legije črnih srajc je bilo v Trebnjem (117. bataljon v Trebnjem, 98. v Mokronogu), 1. specialni bataljon te divizije je bil pri diviziji »Cacciatori delle Alpi«, 14. bataljon minometalcev je bil v Novem mestu, 111. strojnični bataljon pa v Trebnjem.

Del Bele krajine je držal 73. pehotni polk pehotne divizije »Lombardia« (general Beniamino Pittau). štab divizije je bil v Karlovcu, štab polka pa v Črnomlju (1. bataljon v Črnomlju, 2. v Dragatušu, 3. v Metliki). V Črnomlju sta bila tudi 1. divizion 57. topniškega polka in 134. bataljon 137. legije črnih srajc, katere poveljstvo je bilo v Ozlju.

Večji del Kočevske je držala bojna skupina črnih srajc »XXI. Aprile«, ki je imela svoj štab (general Niccolo Nichiarelli) v Šmarju (1. bataljon v Škofljici, 2. v Kočevski Reki, 215. »Nizza« v Ljubljani,

4. planinski v Koprivniku, na Rabu in v Mlaki, 71. na odseku Škofljica—Šmarje, 85. v Kočevju, 3. specialni v Ljubljani in 3. divizion 6. topniškega polka divizije »Isonzio« na odseku Škofljica—Šmarje).

Poleg teh operativnih enot so bile ob meji razmeščene enote graničarjev s poveljstvom (general Carlo Ghe) v Logatcu (60. in 56. topniški divizion lin 1. bataljon 23. sekcije na Dolenjskem, 50. in 61. topniški divizion v Logatcu, na Rakeku ije bila 17. topniška skupina ter 62. in 66. topniški divizion, v Ceriknici je bil 1. bataljon 21. sekcije, na Rakeku 2. bataljon 23. sekcije, v Logatcu pa tudi 110. strojnični!, bataljon). V teh enotah je 28. julija 1943 bilo 4.566 vojakov.

V Ljubljani je bil poleg enot redne vojske tudi štab 14. bataljona kraljevih karabinerjev, dalje štab 9. bataljona kraljeve finančne straže, medtem ko je bil štab 10. bataljona te straže v Novem mestu.⁷⁴

V Slovenskem Primorju je bilo še več italijanskih vojakov, saj jih je bilo samo v goriški coni tik pred lka<pitUlaa(jo Italije 54.050,⁷⁵ v tržaški coni jih je bilo seveda manj.

V Trstu je bilo poveljstvo XXIII. armadnega zbora (general Alberto Ferrero), ki mu je bila poleg manjših enat podrejena divizija »Sforcesca« s isedežem v Divači. Njeno operativno območje so bili Pivka, Kras, Brkini in Istra.

V Vidmu je bilo poveljstvo XXIV. armadnega zbora (general Licurgo Zannini), ki sta mu bili: podrejeni diviziji »Julia« v Beneški Sloveniji z 8. in 9. alpskim ter 3. topniškim polkom in »Torino« v Gorici (general Luigi Krall, od 20. avgusta 1943 general Bruno Malaguti) z 81. in 82. pehotnim ter 52. topniškim polkom. Njeno operativno območje so bile Vipavska dolina, Banjška planota in Trnovska planota. V severnem delu Slovenskega Primorja je bila III. alpska brigada s sedežem v Tolminu (general Luigi Massini) in s 103., 104. in 105. polkom.

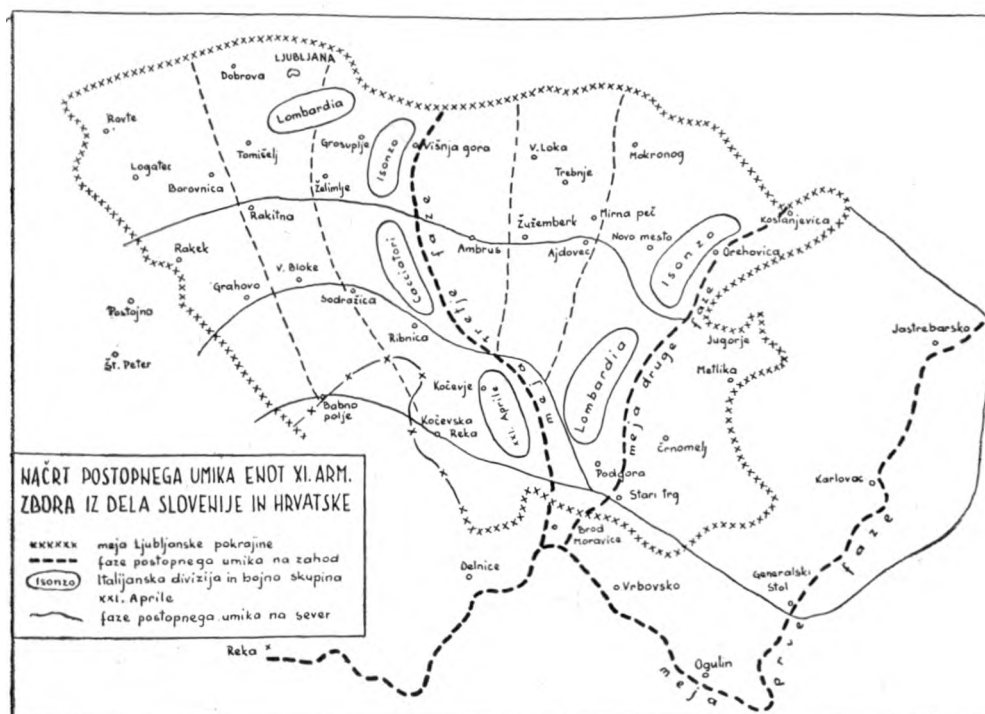
Ob italijansko-nemški meji in ob meji med Goriško, Tržaško in Reško na eni ter Ljubljansko pokrajino na drugi strani so bile močne posadke graničarjev, ki so spadale pod 21. sektor (Tolmin), 22. (Idrija), 23. (Postajna), 25. (Št. Peter na Krasu), 26. (Ilirska Bistrica) in 27. sektor (Reka).

V notranjosti pa je bilo tudi nekaj fašističnih legij, tako 58. v Trstu, 59. v Sežani, 61. na Reki in 62. v Gorici.⁷⁰

Tik pred kapitulacijo Italije so začeli premeščati iz Hrvatskega Primorja v okolico Rima pehotno divizijo »Re« pod poveljstvom generala Ottaviana Traniella. Zbrali so jo v prostoru Jelšane—Ilirska Bistrica—Št. Peter na Krasu—Postojna in jo po ešalonih vozili v Italijo, vendar je do kapitulacije Italije tja prispel le prvi ešalon.

Vsa ta vojska je bila v neprestanem bojevanju z enotami narodnoosvobodilne vojske Slovenije, ki ga ni pretrgalo niti strmoglavljenje Mussolinija niti poostreni odnosi z Nemci niti pogajanja z Angleži in Amerikanci. Ljubljansko pokrajino so od 26. julija retroaktivno celo razglasili za operacijsko cono, prepovedali zbiranje več kot treh oseb ter zborovanja in manifestacije celo v zaprtih prostorih, podaljšali so policijsko uro in še 23. avgusta 1943 je poveljnik II. armade Mario Robotti naročal: »Streljanje ujetih (partizanov je in ostane pravilo. Dovoljenje, da se jih ohrani pri življenju, je izjemna«⁷⁷

Tiste tri divizije, ki jih je italijansko vrhovno poveljstvo nameravalo umakniti iz Hrvatske in Slovenije v Italijo, so bile iz XI. armadnega zbora; med njimi je divizija »Lombardia« bila predvsem na Hrvatskem. Poveljnik II. armade general Mario Robotti je 31. julija 1943 (št. 13.000 zaupno) s priloženim zemljevidom poslal štabu XI. armadnega zbora načrt za umik na bivšo jugoslovansko-italijansko mejo. Načrt je predvideval bodisi pritisk partizanov ali pritisk

»kakšnega drugega sovražnika«. V vsakem premeru naj bo umik postopen (točka II-2). Načrt je predvideval štisri zaporedne črte:

1. Zdenščina—Karlovac—Ogulin—Brod na Kolpi—Reka, 2. Gorjanci—Kolpa, 3. vzhodno od Ljubljane—Ribnica—Kočevje, 4. na stari mejli, ki so jo začeli ponovno utnjevati, zlasti na Hrušici.⁷⁸

O umiku italijanske vojske iz Slovenije in Hrvatske so razpravljali tudi na že omenjeni konferenci v Trbižu. O tem je govoril general Ambrosio:

»Da bi okrepili obrambo Italije, moramo umakniti divizije iz Francije, Hrvatske in Slovenije, ker ni dopustno, da bi večino sū, ki branijo polotok, sestavljale nemške sile in ne italijanske.«

Omenil je tudi, da jih bodo poslali v prostor okoli Ravenne. Nato se je razvil tale razgovor:

Keitel: »... Katere divizije boste vzeli 2. armadi?«

Ambrosio: »Dve bosta iz XI. in ena iz V. armadnega zboira.«

Keitel: »S član jih boste nadomestili?«

Ambrasio: »Pustili bomo kakšen bataljon graničarjev in kakšen drug oddelek, toda divizije je treba odpeljati. Zdaj še ne morem točno reči, katere divizije bomo izbrali, povedal sem vam le skupno število.«

Keitel: »Hvaležen vam bom, če boste pred izdajo navodil počakali še nekaj časa, da bo nemška stran izvedla potrebne ukrepe, ker gre za območje, ki še ni očiščeno banditov.«

Amibrosio: »Seveda.«

Ko so na tej konferenci razpravljali o pošiljanju nemških enot v Italijo je generallajtnant Warlimont povedal, da bo 71. divizija ostala na Koroškem in bo pripravljena, da se premakne po potrebi proti Italiji ali pa proti Balkanu. General Ambrosio mu je dejal, da naj bi jo usmerili proti vzhodnemu območju, da bi Italijani lahko razbremenili svoje enote v Sloveniji.⁷⁹

Ta namera, ki so jo Italijani 11. avgusta kot dokončno sporočili Nemcem,⁸⁰ je pri nemškem vrhovnem vojaškem poveljstvu spričo močnega narodnoosvobodilnega gibanja in strateškega pomena tega prostora, zlasti pa še železnice Ljubljana—Postojna—Trst, ki bi jo lahko partizanske sile občutneje razrušile, zbudila zaskrbljenost. Ze 26. julija so Hitler, Göring, Himmler, Keitel in Jodl razpravljali tudi o zasedbi tega strateško zelo pomembnega ozemlja in omenjali zlasti Ljubljano, Reko, Trst in Trbiž, kamor naj bi poslali oddelke s tanki in oklepnimi avtomobili. Göring je nekajkrat izrazil bojazen, da bi mogli partizani dobiti v roke italijansko orožje.⁸⁰³ 13. avgusta je nemško vrhovno vojaško poveljstvo sporočilo Himmlerju, da se bo v Ljubljanski pokrajini prav gotovo povečala aktivnost partizanov, in tožilo, da za zasedbo nima na razpolago vojaških enot.⁸¹ Če armadna skupina B za zasedbo ne bi imela več na razpolago 71. divizije, naj uporabi graničarske zavarovalne oddelke z območja Trbiž—Ljubljana, v nujnem primeru pa bo dobila 14. SS policijski polk.⁸² 20. avgusta je nemško vrhovno vojaško poveljstvo odredilo armadni skupini B, naj takoj vkoraka v Ljubljano, če bi v njej izbruhnila vstaja.⁸³ Za prostor okrog Karlovca pa je že 18. avgusta odredilo, naj ga po morebitnem umiku italijanske vojske zasedejo enote III. SS tankovskega korpusa, in sicer deli SS tankovske grenadirske divizije »Nordland«.⁸⁴

Nemško zaskrbljenost glede usode Ljubljanske pokrajine in Slovenskega Primorja kaže tudi pismo koroškega gauleiterja dr. Friedricha Rainerja, ki ga je 26. julija 1943 poslal Heinrichu Himmlerju. V njem najprej glede na preobrat v Italiji opozarja, da je meja rajiha pri Vrhniki oddaljena od Jadranskega morja, ki lahko postane

operacijsko območje Angležev, le isto kilometrov zračne črte, med Trstom in Ljubljano pa je uporniško ozemlje. Ker je omenjeni del državne meje najbližji operacijskim možnostim sovražnika, predlaga, naj bi tudi na starem in novem italijanskem ozemlju, pri čemer je mislil na Slovensko Primorje in Ljubljansko pokrajino, kar najbolj energično uvedli proti njemu, da bi se bojim naj (bi zanj Hitler dal Himmlerju ustrezna pooblastila, naj bi Nemci takoj začeli izvajati vojaške varstvene ukrepe, vključno z utrjevanjem jadranske obale, in naj bi nemške čete takoj zasedle Kanalsko dolino in Primorje, da bi dosegle tiisto naravno obrambno črto, ki je bila v prvi svetovni vojni trdna. Ikajti sedanja meja je ugodna za sovražnika.⁸⁵ Himmler sam seveda ni mogel storiti tega, kar mu je predlagal dr. Rainer, pač pa je 'sporočil svojemu podrejenemu višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju SS-Gruppenführerju in generallajtnantu policije Erwinu Rösenerju, naj se zaradi zavarovanja nemško-italijanske meje na Goremskem poveže s komandantom italijanskega XI. armadnega zbora generalom Gastonejem Gambaro v Ljubljani. Razgovor je bil 28. julija v Ljubljani in drugi dan je o njem Rösener poročal Himmlerju. Pravi., da so ga na poveljstvu XI. armadnega zbora v Ljubljani pozdravili »z discipliniranim fašističnim pozdravom« in da so »Gamfoara in gospodje 'iz njegove bližine bili v civilu in nosili znake fašistične stranke«. Gambaro je obžaloval, da so v Rimu odstranili Mussolinija, in poudarjal, da je treba skupno nadaljevati vojno. Glede na protipartizanski boj je takoj po 25. juliju izdal povelje za okrepitev obmejnih straž, po možnosti s pritegnitvijo redne vojske, in poudarili, da bo skupen nastop nemško-italijanskih sil na meji najboljša propaganda proti govoricam, da Nemčija namerava zasesti Ljubljano. Nato je Rösener govoril še z visokim komisarjem Giuseppom Lombrasso, ki mu je poudarjal, da ni važno to, v katerih rokah je vlada, ampak to, da se bo vojna nadaljevala do (Skupne zmage. Rösener je iz Ljubljane odnesel dobre vtise, še posebno, ker je v obeh uradih videl Mussolinijeve slike in doprsne kipe, ker je Gambaro še 29. julija dovolil 'igrati fašistično h'mno, nosil znak fašistične stranke in izjavil, da ga ne bo odložil tako dolgo, dokler mu tega ne bodo ukazali.

V istem poročilu je Rösener tudi opisal razpoloženje slovenskega prebivalstva v Ljubljanski pokrajini.

»Vest o spremembi vlade v Italiji je med slovenskim prebivalstvom v Ljubljanski pokrajini zbudila največje zaupanje v Skorajšnjo osvoboditev. Povsod označujejo kot pribito dejstvo, da je bil duce odstranjen, oziroma da več ne živi, in javno izražajo željo, da bi se führerju kmalu zgodilo enako. Izrazi kot: 'Ena svinja je že šla,

kdaj pojde druga?“ so najpogostejše, izrazi med slovenskim prebivalstvom.«⁸⁶

Na koncu poročila je Rösener prosil za povelje, kalko naj se v prihodnje obnaša pred italijanskimi organi. Himmler mu je še isti dan odgovoril, naj se obnaša tako prijateljsko kot dotlej.⁸⁷

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je pri izdelavi načrta »Achse« mislilo tudi na Ljubljano lin 1. avgusta 1943 ukazalo, naj se od 4. avgusta dalje v prostor Beljak—Ljubljana, tj. na Gorenjsko, pripelje 71. pehotna divizija pod poveljstvom generalmajorja Raapkeja z Danskega, ikjer jo bo zamenjala 233. tankovska rezervna divizija iz Wittemiberga.⁸⁸ Brvi transport 71. divizije je prispeli na Gorenjsko v noči in 8. avgust in so talkoj poslali po en bataljon na mejne prehode pri Trbižu, Bohinjski Bistrici in Črnučah, da bi v nujnem primeru takoj zasedli prehode.⁸⁹ Do 12. avgusta je /bila vsa 71. divizija že zbrana v prostoru PodMošter—Šentvid nad Ljubljano—Domžale. Za prvimi deli te divizije so pripeljali tudi nekaj rezervnih enot XVIII. vojnega okrožja, talko 138. irezervni planinski polk iz Maribora in četo tankovskih lovcev iz Celja v Domžale, rezervni bataljon iz Celovca v Bohinjsko Bistrico in SS bataljon kraških lovcev pod poveljstvom SS-Standartenführerja dr. Hansa Brandta iz Pottenstefna v Podklošter. Nekaj dni pozneje je prišla v Domžale še ikorpusna podoficirska šola iz Admonta.⁹⁰

Ko so bile talko nasproti Ljubljanski pokrajini in Slovenskemu Primorju zbrane močne vojaške enote, je bilo m.jihovo **Vkorakanje** na to območje le še vprašanje časa. Po neuspeh razgovorih v Bologni 15. avgusta je Hitler drugi dan poleg drugega ukazal Rommlu, da je treba sile za zavarovanje vseh pomembnih cestnih in železniških objektov pni Trbižu in Ljubljani prepeljati najprej čez mejo in jih nato od zahoda proti vzhodu potiskati do meje. Za to infiltracijo se lahko uporabi za pretvezo tudi zaščita oskrbovalnih baz. Ukazal mu je tudi, da mora imeti 71. divizijo pripravljeno, da zavzame Ljubljano, če bi tam grozila nevarnost uporov.⁹¹ Po sprejemu tega povelja je Rommel 17. avgusta zaproa'il nemško vrhovno vojaško poveljstvo, naj 71. divizijo pošlje proti Trstu.⁹² Ko mu je vrhovno vojaško poveljstvu drugi dan sporočilo, da njegovi prošnji »iz političnih razlogov za zdaj še ni mogoče ugodil!«, je odgovoril, da bi napredovanje divizije zelo olajšalo izvedbo ukazanih zavarovalnih ukrepov, posebno potiskanje zavarovanj k 'objektom od zadaj, in da namerava glavnino divizije priključiti k 24. tankovski diviziji, ki so jo tiste dni po cestah in po železnici Ljubljana—Postojna—Trst pošiljali v Italijo, in po možnosti že predčasno po delih poslati proti Trstu. Warlimont je na to pripomnil, da je glede na italijansko ladjevje

in m geografski parnem zelo zaželena zasedba trikota Trat—Pulj—Reka in da je treba k temu priključiti še Lij ubijano, a ga je Jodl zavimil, da »še ni čas za to«. ⁹³

Spričo neugodnega izida razgovorov v Bologni je bilo jasno, da bado Nemci glede na pomen železniških zvez v Ljubljanski pokrajini lin Slovenskem Primorju poskušali najti kakšen povod za vkorakanje na to ozemlje. Našli so ga zelo hitro.

23. avgusta zvečer je Tomšičeva brigada .iz XIV. divizije NOV in PO Jugoslavije pri Goričici .med Preserjem 'in Borovnico minirala železnico. Minerji so vžgali mline v trenutku, ko je pripeljal nemški transportni vlak z zadnjim deli deiavmiiške čete 24. tankovske divizije. Po eksploziji se je prva lokomotiva odtrgala in so jo minerji hitro uničili, druga pa se je prevrnila povprek čez tračnice. Ko se je vlak zaustavil, ga je brigada napadla. V boju, ki je trajal od pol dvanajstih do štirih zjutraj, je brigada uničila najprej prve M vgone, v katerih so .bili vojaki, nato tri z vojaškimi avtomobili in stružnicami ter vagon z bencinom. Poškodovala pa je še okrog petnajst vagonov. V boju je padel en vojak, šest jih je bilo ranjenih, sedem ujeDih, nekaterim pa se je posrečilo prebiti na drugo stran vlaka in ulti. Ker so bili jetniki zagrizeni hitlerjamci, jih je brigadno vojaško sodišče obsodilo na smrt. Brigada je tudi zaplenila nekaj orožja, streliva in opreme. Promet je bil zaustavljen za okoli 24. ur. ⁹⁴

Poročilo štaba armadne skupine B o tem dogodku in njegov predlog, naj bi 71. divizija s podrejenimi štirimi bataljoni brigade Doehla sama prevzela zavarovanje mejnih prehodov pri Ljubljani, Bohinjski Bistrici On Trbižu in železniških prog, ki peljejo čez te prehode, je nemško vrhovno vojaško poveljstvo »vzelo resno« in mu v noči na 25. avgust sporočilo, naj se pripravi za prehod čez memško-italijansko mej o, vendar po prihodu ne sme zasesti Vidma, Trsta in Reke, ker si je samo pridržalo pravico izdati povelje o zasedbi teh mest. ⁹⁵ 25. avgusta je o dogodku obvestilo tudi generala von Rintelena v Rimu. NaroSilo mu je tudi, naj o tem obvesti tudi italijansko vrhovno vojaško poveljstvo in mu sporoči, da »ima nemško vojaško poveljstvo za nujno, da z deli 71. divizije 26. avgusta okrepi zavarovanje železnic, ki peljejo skozi Trbiž, Bohinjsko Bistrico in Ljubljano«. ⁹⁶ Štab armadne skupine je zjutraj sporočil inamen, da bo zasedel železnico do krajev, ki so že zunaj alpskega pogorja. ⁹⁷

V tem času so v Hitlerjev glavni istan prihajala tudi poročila, da Italijani v Ljubljanski pokrajini pripravljajo miniranje mostov itd. O tem je 23. avgusta poročal gauleiter dr. Rainer, štab armadne skupine B pa je 25. avgusta poročal, da so 24. popoldne v Ljubljani slišali močan pok in Videli visok plamen, kot da bi gorel bencin ali

*Tomšičeva brigada
pri delitvi plena
po napadu na vlak
24. 8. 1943*

nafta, dru# dan dopoldne pa so spet slišali več polkov južno od italijansko-nemške meje.⁹⁸

General vojn Rintelen je nemške namene sporočili italijanskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu 25. avgusta popoldne, najprej ustno, nato pa še pismeno. To pa mu je odgovorilo, da bo na zadevo odgovorilo 26. avgusta dopoldne. Zvečer je general Warlimont telefonično govoril z Rintelenom, >kJi mu je odgovorili, da še ni dobil italijanskega odgovora in da bo govoril s podnačelnikom generalom Rossijem. Ob 21. uri je Rintelen poklical po telefonu Warlimonta in mu sporočil, da mu je general Rossi' dejal, da še ni imel priložnosti zadevo predložiti generalu Ambrosiu in da je dosedanje stališče Ambrosia takšno, da bodo po -razgovorih v Trbižu skupno zavarovali le brennersko železnico, druge železniške prehode pa samo z nemškimi! protiletalskimi topovi, ter da generala Ambrosio in Roatta nista priznala nadaljnjih nemških zahtev v Bologni. Warlimont je nato Rintelenu povedal, da še naprej vztraja, da nemške sile 26. avgusta vkorakajo na Atalijansko ozemlje in zavarujejo mejne prehode in železnice, in izrazil upanje, da bo do takrat že prispela privolitev. General von Rintelen pa ga je prosil, naj vendar počaka na stališče italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva, s katerim bo skušal ponovno govoriti 26. avgusta ob pol enajstih dopoldne.

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je zvečer izdalo povelje armadni: skupini B za izvedbo predvidenih ukrepov, tj. naj njene sile »miroljubno in začasno brez vidnega pohodnega zavarovanja na mejnih prehodih pri Ljubljani, Bohinjski Bistrici in Trbižu vikorajo na italijansko ozemlje in naj najprej zasedejo najpomembnejše

objekte ob železnicah in polagoma razširjajo zavarovanje proti jugovzhodu do konca Alp«. Vsaik odpor italijanskih sil rje treba »energično zatreti« in italijanskim krajevnim poveljstvom pojasnjevati, da je bil prihod sporočen italijanskemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu in da ga je sprožil napad partizanov."

V noči na 26. avgust je bila okrepljena 71. divizija že pripravljena na pohod in štab armadne skupine B (je odločil, naj prvi dan zasede železnice do Trbiža, Sv. Lucije in Rakeka.¹⁰⁰ 26. avgusta ob pol dvanajstih je divizija začela pohod v treh bojnih skupinah: prva bojna skupina, ki ji je poveljeval polkovnik Krancke, komandant 191. grenadirskega polka, in ki je imela dva pehotna bataljona, SS bataljon kraških lovcev in 3. divizion 171. topniškega polka, je prvi dan prišla od Podkloštra do Trbiža, druga bojna skupina, ki ji je poveljeval polkovnik Scharenberg, komandant 171. topniškega polka, in ki je imela dva okrepljena pehotna bataljona in 2. divizion 171. topniškega polka, je prvi dan priležla od Bohinjske Bistrice do Podbrda; tretja bojna skupina, ki ji je poveljeval polkovnik Barnbeck, komandant 211. grenadirskega polka, in ki je imela tri pehotne bataljone, 1. divizion 171. topniškega polka in polk planinskih lovcev »Admont«, je prvi dan prišla od Šentvida nad Ljubljano in Cmuč pri Domžalah do Rakeka. Ob 13.15 je dosegla južni del mesta Ljubljane.

Medtem ko je prva bojna skupina napredovala po doseženem sporazumu z italijanskimi krajevnimi vojaškimi poveljstvi, ki so se upirala le skupnemu prevzemu zavarovanja objektov, pa sta drugi dve bojni skupini napredovali kljub grožnjam krajevnih vojaških poveljstev, da se bodo postavili po robu.¹⁰¹

Prihodu nemške vojske v Ljubljansko pokrajino se je dopoldne uprl tudi general Gambari v Ljubljani. Neki nemški opazovalec je takole opisal dogodke ob prihodu nemške vojske v Ljubljansko pokrajino:

»Tudi skozi Ljubljano so šli večji oddelki nemške vojske. General Gambari je najprej protestiral, po pogajanjih z nemškim polkovnikom in poročnikom Beckmeunom kot tolmačem pa se je odpeljal nemškim četam naproti.«¹⁰²

Popoldne ob štirih je bil v Trbižu sestanek, ki sta se ga udeležila tudi komandant 71. divizije general Raaipe in komandant italijanske II. armade general Robotti. Na sestanku je general Robotti protestiral proti vstopanju nemške vojske, češ da je italijansko zavarovanje železnic dovolj močno in ker ni privolitve italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva.¹⁰³

Italijansko vrhovno vojaško poveljstvo je imolčalo vse do 26. avgusta opoldne, nato pa je preko generala von Rintelena protestiralo proti vkorakanju in zahtevalo takojšen umik ter grozilo s silo. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je ob 13.40 preko generala von Rintelena odgovorilo, da so nemške čete vkorakale na italijansko ozemlje po predhodnem sporočilu in da irniu že iz tehničnih razlogov ni mogoče ustaviti pohoda, delci ne bodo enote dosegle začasnih ciljev, in da se bo šele takrat lahko pogajalo o nadaljnjem izvajanju zavarovalnih ukrepov na tem območju. Ob pol enajstih zvečer pa je prišlo v Hitlerjev glavni: stan besedilo italijanskega pismenega protesta, v katerem italijansko vrhovno vojaško poveljstvo »najeniger-gimeje protestira proti dogodkom na meji« in sporoča, da se bo pogajanje o zavarovanju železnic začelo le pod določenimi pogoji, ki bodo zelo omejili svobodno gibanje nemških enot, ter da je dalo italijanskim enotam povelje, »naj se s silo upro morebitnemu samovoljnemu prodiranju nemških čet na italijansko zasedeno ozemlje in da morajo italijanski zavarovalni oddelki na železnicah tudi ob prisotnosti nemških enot še naprej izvrševati svojo¹ vedno veljavno nalogo«. ¹⁰⁴

Pogoji, ki jih je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo 26. avgusta opoldne sporočilo Nemcem, so bili: 1. da vse nemške enote, določene za zavarovanje železnic, iki so že prišle na italijansko ozemlje, lahko ostanejo na tistih krajih, ki jih bodo dosegle 26. avgusta zvečer, 2. da se ne smejo angažirati za neposredno zavarovanje železnic lin cest in 3. da nobena druga nemška enota, določena za zavarovanje, ne sme več priti čez mejo.

Ko je generalštab italijanske kopenske vojske seznanil italijanska vojaška poveljstva s temi pogoji, jih je obenem opozoril, naj opozorijo poveljstva nemških enot, da ne smejo nadaljevati: pohoda in ne začeti neposrednega zavarovanja železnic in cest in da morajo italijanske enote, ki so določene za zavarovanje, strogo upoštevati navodila glade približevanja železnicam, njenim objektom, postajam itd., četudi gre za nemške enote. Na koncu pa je naročil, naj italijanska krajevna poveljstva opozore poveljnike novih nemških enot, če bi se pojavile na meji, da se italijansko vrhovno vojaško poveljstvo upira prihodu in bodo za morebitne posledice odgovarjali poveljniki nemških enot. ¹⁰⁵

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je na italijanski protest odgovorilo 27. avgusta ob 1.15. Poudarilo je, da odklanja, da bi italijansko vrhovno vojaško poveljstvo z grožnjo, da bo uporabilo silo, ustavilo varnostne Ukrepe, ki so namenjeni le za okrepitev zaščite 16 nemških divizij, katerih edina naloga je, da pomagajo Italiji v

najhujšem položaju v tej vojni. Zaradi pametnega in upoštevajočega vedenja vojakov in prebivalcev ni prišlo do nobenih incidentov. Ker je varnost nemških enot v Italiji nad prestižnimi vprašanji italijanskega vodstva, bodo nemške enote pohod nadaljevale. Če bi italijanska stran umaknila grožnje, bi bilo nemško vrhovno vojaško poveljstvo pripravljeno na pogajanja o podrobnostih zavarovanja. Če pa bi italijansko vrhovno vojaško poveljstvo v nasprotju z naravnim občutkom italijanskega ljudstva in italijanskih vojakov izdalo povelje za uporabo orožja proti zavezniški nemški vojski, bo pred zgodovino nosilo nepregledne posledice takšnega koraka.¹⁰⁶

Še isto jutro ob tri četrti na štiri je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo ponovno sporočilo svoje stališče. Najprej se je ozrlo na pogajanja v Bolgini 15. avgusta, na katerih je v nemško zahtevo po mešanem zavarovanju železnic privolilo le pod določenimi, pogoji samo za brennersko železnico, glede drugih železnic pa je privolilo le v zaščito z nemškim protiletalskim topništvom. Od takrat do 25. avgusta tega vprašanja niso več obravnavali. Pri Vkorakanju 26. avgusta so se nemški poveljniki sklicevali na sporazum med italijanskim in nemškim vrhovnim vojaškim poveljstvom, ki ga pa v resnici ni.¹⁰⁷ Italijanski generalštab je po naročilu italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva poslal italijanskim poveljnikom pogoje, da bi jih izročili nemškim poveljnikom. Tako torej ni nobenega sporazuma, ampak le predlog. Italijansko Slovenijo imajo Italijani doobro zavarovano, čeprav jim ni mogoče preprečiti vseh napadov. Ker so Slovenci do Nemcev razpoloženi sovražno, bi udeležba Nemcev pri zavarovanju okrepila uporniško gibanje. Zato Italijani ne morejo dati privolitve in so odločeni, da se s silo upro angažiranju nemških čet pri zavarovanju železnic. Za incidente bo odgovorna nemška stran. To izjavo so nemškim poveljnikom dali 26. avgusta opoldne, a so kljub temu nadaljevali pohod, ki so ga zavarovali s »tigri«.¹⁰⁸

Nemci se seveda niso ozirali na grožnje in so 27. avgusta zjutraj ob pol sedmih nadaljevali pohod. Tega dne je prva bojna Skupina prišla do Pontebbe, druga do Svete Lucije in tretja do železnice pri št. Petru na Krasu in križišča pri Razdrtem.¹⁰⁹ Med pohodom ni nikjer prišlo do incidentov, pač pa bi bilo skoraj prišlo do incidenta pri tretji bojni skupini, o čemer neki nemški vir poroča:

»Prihod nemške vojske so napovedali za četrtek ob 11.30. Italijanska stran so pozvali, naj o tem obvesti vojaška poveljstva v Ljubljanski pokrajini in Benečiji. To obvestilo iz Rima pa so vojaška poveljstva dobila šele 36 ur po prihodu nemške vojske. V takšnih razmerah je mestoma prišlo do manjših incidentov, ponekod pa je

le malo manjkalo, da ni prišlo do streljanja. Taik primer je bil predvsem v Postojni, kamor so iz Trsta poslali italijanske motorizirane oddelke, ki so imeli lahke tanke in protitankovske topove. Da ni prišlo do večjih incidentov, se je zahvaliti dejstvu, da so nemške čete prišle v Postojno pred italijanskimi oddelki iz Trsta.«¹¹⁰

Druga bojna skupina je na svojem pohodu od Podbrda do Svete Lucije izkopala razstrelivo na viaduktu pri Grahovem ki jugozahodno od tunela pri Oblokah, vse tri bojne skupine pa so tega dne prevzele zavarovanje pomembnejših objektov na vseh treh železniških progah in cestah.¹¹¹

Ob pol enajstih dopoldne je italijanski generalštab kopenske vojske sporočil italijanskim vojaškim poveljstvom, da lahko nemške enote, ki: so že prišle na italijansko ozemlje, pridejo do Trbiža in Svete Lucije. Čez dve uri pa je sporočil, da se vrhovno vojaško poveljstvo in nemško poveljstvo dogovarjata o zavarovanju železnic in zato smejo nemške enote, ki so že prišle na italijansko ozemlje, svobodno nadaljevati pohod do krajev, ki so jim jih določila njihova poveljstva. V primeru, da bi nemške enote, kljub temu da še ni sklenjen sporazum, nameravale začeti zavarovanje železnic, jih je treba opozoriti, da tečejo dogovori, ne srne se jim pa na noben način upirati s silo.¹¹²

Ko so tega dne v Hitlerjevem glavnem stanu razpravljali o položaju, je general Warlimont povedal, da vrhovno vojaško poveljstvo meni, da italijanskega stališča ni mogoče več opravičevati s prestižnimi razlogi in da cela vrsta dogodkov dokazuje, da Italijani nameravajo v ugodnem trenutku presekati Nemcem zveze z zaledjem. Zato ni treba gojiti kakšnega sentimentalnega ali preveč poštenega odnosa do partnerja, ki nima volje ravnati po zakonu časti, in je treba v tem primeru trdno vztrajati pri izdanih poveljih.

27. avgusta zvečer pa je prišlo do izmenjave not in Italijani so končno privolili v skupno zavarovanje in prosili, naj bi Nemci dali svoje predloge za skupno ureditev tega vprašanja.¹¹³ Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je res 28. avgusta sporočilo svoje namene glede zavarovanja železnic in cest na italijanskem ozemlju, in sicer:

1. skupno zavarovanje vseh cest im železnic preko nemško-italijanske in italijansko-francoske meje, ki so potrebne za oskrbovanje ali okrepitev nemških enot, 2. posebno zavarovanje vseh pomembnih mostov, predorov, elektrarn itd., 3. moč zavarovanja se ravna vedno po mnenju nemških poveljnikov glede ma pomembnost objektov, 4. sporazumevanje s poveljstvi, ki jih bo določilo italijansko vrhovno vojaško poveljstvo, o obsegu skupnega zavarovalnega območja (v Julijskih Alpah do konca Alp, tj. približno do črte Huimin (Gemoma),

severno od Gorice, vzhodno od Trsta), 5. kjar so samo nemške čete (npr. na določenih krajih v severni Italiji), boido same zavarovale objekte in 6. zavarovanih objektov ne sme nihče minirat:, irazen če bosta to storili obe strani v nevarnosti ipred sovražnim izkrcanjem.

Iz neke notice italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva, ki so jo Nemci pozneje zapilenili v Rimu, je irazvtdno, da je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo popustilo potem, (ko je predsednik vlade maršal Badoglio ukazal popustiti in se izogniti incidentom.¹¹⁴

Talko iso vse tri nemške bojne skupine 28. avgusta oib zori lahko nemoteno nadaljevale pohod. Medtem ko je druga bojna skupina že dopoldne prišla do Anhovega, pa sta prva in tretja bojna skupna šele 'zvečer dosegli Kluže (Ghiusaforte) in Divačo ter cesto severno od Divače.¹¹⁵

Tega dne je bil v Ljubljani razgovor med generalom Gambaro in polkovnikoma Oertlom in Barnbeckom. Nemška oficirja sta dobila natančnejši pregled nad razporedom italijanskih sil med Ljubljano in Rakekom in seznanila sta se tudi z italijanskimi varnostnimi ukrepi na železnici. Ker je sodil, da sočasno nemško in italijansko zavarovanje železnice nima nobenega smisla, je general Gambaro predlagal, naj bi bile nemške enote le v rezervi ali pa naj same prevzamejo zaščito železnic, s čimer je ravno ponujal tisto, kar so hoteli Nemci. Oertl in Barnbeck nista dokončno odgovorila, češ da mora o tem odločiti general Raapke.

Tudi 29. avgusta zjutraj ob pol osmih so vse tri bojne skupine nadaljevale pohod in do večera prišle do svojih končnih ciljev: prva do Humina, druga do Solikana pri Gorici in tretja do Opčin pri Trstu.¹¹⁶ Ta dan je štab 71. divizije poslal svoj 194. grenadirski polk pod poveljstvom polkovnika Wiittenbarga za tretjo bojno skupino proti Trstu, in sicer ob železnici Ljubljana—Postojna—Trst. Komandant 71. divizi je general Raapke je na sestankih z generalom Gambaro v Ljubljani in generalom Castelianijem v Trbižu dosegel sporazum o skupnem zavarovanju objektov. General Castellani je tega dne dobil brzojavko od štaba VIII. italijanske armade v Padovi, da nemške enote ne smejo iti dalje kot do Humina (:n da ne smejo priti v Trst in Gorico.¹¹⁷ Kar še ni bil 'Sklenjen enak sporazum za območje Gorice in Trsta, kjer je prišlo do manjših trenj pri prevzemu zavarovanja, se je general Raapke 30. avgusta dogovori!! za sestanek s (komandantom italijanskega XXIII. armadnega zbora v Trstu generalom Ferrerom.¹¹⁸ Na sestanku 31. avgusta sta dosegla sporazum o skupnem zavarovanju najpomembnejših objektov v soglasju s štabom italijanske VIII. armade, general Gambaro pa se je, na jbrž v zivezi z načrtom o umiku italijanskih divizij iz Slovenij e,

pogajal z nadrejenimi štabi, da bi na njegovem območju Nemci sami zavarovali objekte.¹¹⁹

Od enot okrepljene 71. divizije, ki so prišle v Ljubljansko pokrajino in Slovensko Primorje, so v Ljubljanski pokrajini ostali v glavnem le 138. rezervni polk planinskih lovcev iz Maribora, četa 48. bataljona tankovskih lovcev iz Celja in korpusna podoficirska šola iz Admonta. Ker je te enote vodil komandant podoficirske šole iz Admonta polkovnik Örtl, so jih imenovali polk planinskih lovcev »Admont«. V domobranski vojašnici v Ljubljani se je nastanil II. bataljon 138. rezervnega polka planinskih lovcev pod poveljstvom majorja Neuschitzerja. 3. septembra so v ta prostor pripeljali še 734. divizion lahkega protiletalskega topništva, in sicer dve bateriji jugozahodno od Ljubljane, eno jugozahodno od Podbrda, eno pa k Trbižu.¹²⁰

Tako je nemška vojska do 2. septembra brez odpora zasedla še poslednje do tedaj nezasedene mejne prehode in železnice na italijansko—nemški meji in italijanskem ozemlju. Italijanska stran je sicer protestirala, zelo protestirala, vendar pa je nazadnje popustila kot že nekajkrat prej, čeprav se je že nekaj dni pogajala z Angleži in Amerikanci za sklenitev premirja.

Nemci so do konca avgusta spravili v Italijo vse tiste enote, ki so jih namenili za tja. Tedaj so imeli v južni Italiji in na Sardiniji devet divizij in eno samostojno brigado, v severni Italiji, v Slovenskem Primorju in Ljubljanski pokrajini osem divizij in samostojno brigado.

Tedaj je nemško vrhovno vojaško poveljstvo spremenilo povelja za načrt »Achse« in z novimi povelji 30. avgusta popoldne seznanilo ustrezne ustanove in poveljnike. Sedaj so seveda odpadle naloge, kot zavarovanje mejnih prehodov in železnic, pošiljanje nemških enot v Italijo, na Balkan in v južno Francijo itd., ter je postala najpomembnejša naloga enot, da v primeru odkritega »italijanskega izdajstva« čimprej razorožijo čimveč italijanskih enot, razen tistih seveda, ki so se pripravljene boriti dalje skupaj z Nemci. Najprej je treba razorožiti tiste enote, ki jih je moč hitro doseči, nato pa postopoma težje dostopne enote. Orožje in bojno opremo je treba zapolniti ali v skrajnem primeru uničiti, posebno pri tankovski diviziji »Centauro«. Vrhovni poveljnik za jug mora takoj prepeljati nemške enote s Sardinije na Korziko, umakniti X. armado v prostor okoli Rima, ki ga mora držati vsaj tako dolgo, da se umaknejo vse nemške sile. Armadna skupina B mora zasesti Genova, La Spezio, Livorno, Trst, Reko in Pulj, zavarovati gorske prelaze na Apeninih med Genova in Florenco in s pomočjo fašističnih organizacij pomiriti se-

vemo Italijo. Vrhovni poveljnik za zahod mora zasesti tisti del južnofranooske obale, na katerem je ipso umiku večine IV. italijanske armade ostal še italijanski armadni zbor z dvema divizijama. Vrhovni poveljnik za jugovzhod mora prevzeti poveljstvo v vsej jugovzhodni Evropi, tudi na Egejskem morju, in zasesti najpomembnejše postojanke na obali in otoke ter zavarovati zveze z zaledjem. Ustrezne naloge sta dobila tudi vrhovna poveljnika mornarice in letalstva ter šef za Transporte.¹²¹

Hitler je v teh dneh tudi zamenjal nemškega veleposlanika v Rimu Hansa Georga von Mackensena in nemškega vojaškega atašea v Rimu generala Enna von Rintelena. Bil je zelo nezadovoljen z njunim delom, saj nista znala realno ocenjevati položaja (prvi je npr. še 23. julija poročal, da je položaj fašizma trden), še bolj pa je bil nezadovoljen z njunimi odnosi do Italijanov. Oba sta si namreč prizadevala, da bi bili odnosi med Nemčijo in italijansko vlado takšni, kot so bili v Mussolinijevem času, in nista odobraval nekatere nemških ukrepov. Preveč sta verjela Badogliu in kralju. Na Mackensenovo mesto je prišel poslanik Rudolf von Rahn, na Rintelenov mesto pa generallajtnant Rudolf Toussaint, dotedanji vojaški pooblaščenec v češko-moravskem protektoratu.¹²²

POGAJANJA MED ITALIJANI IN ZAHODNIMI SILAMI ZA SKLENITEV PREMIRJA

Vedno bolj zaostreni nemško-italijanski odnosi in grozeča nevarnost izkrcanja zahodnih sil na evropski celini ter iz vsega tega izvirajoči vojaški načrti in premiki so le ena plat dogajanja, medtem ko je druga plat italijansko iskanje izhoda iz vojne oziroma pogajanja z zahodnimi silami za sklenitev premirja.

Kralj in Badoglio sta si prizadevala, da bi čimprej sklenila premirje z zahodnimi silami. To je bil vendar zanj temeljni smoter državnega udara, in v to ju je vedno bolj silil notranji položaj, zlasti vedno ostrejša zahteva antifašističnih sil po miru. Ker so zahodne sile večkrat pozivale Italijane, naj a'mprej prekinejo vojno, sta kralj in Badoglio imela iluzije, da bodo zahodne sile zelo popustljive, da bo Italija brez večjih težav prešla v njihov taboir in da bodo spoštovali njeno suverenost, njene ustanove in njene državne meje in da ne bodo postavili ostrih zahtev po brezpogojni vdaji.

Italijani so pri iskanju izhoda iz vojne morali biti zelo oprezni, saj so bile v Italiji nemške vojaške enote, nemška obveščevalna služba itd. Nemci o pogajanjih niso zvedeli nič vse do objave premirja. Vse, kar je njihova obveščevalna služba ujela, je bil radijski razgovor med Churchillom in Rooseveltom 29. julija ob enih ponoči, v katerem je bil govor tudi o premirju z Italijo. Nemci so menili, da ise (Italijani že pogajajo za sklenitev premirja, kair pa ni ibtillo ires.¹²³ Sklep, da je treba čimprej začeti iskati stike z zahodnimi (silami, iso sicer sprejeli že 28. julija (po nekaterih podatkih šele 31. julija) na sprejemu pri kralju, vendar so začeli vzpostavljati prve .stike šele prve dni avgusta.

Mussolinijev padec je našel velike sile protihitlerjevske koalicije politično in 'vojaško nepripravljene. Čeprav je bilo v angleškem in ameriškem javnem mnenju mnogo elementov, tki so blili sovražno razpoloženi do kralja in Badaglia, pa ise je tako Churchillu kakor tudi Rooseveltu zdelo primerno, da se pogajata z njima za sklenitev premirja. Vendar pa so bila med britansko (in ameriško vlado nasprotja glede meril, ki bi jih naj uporabljali pri pogajanjih. Ameriška je mislila, da bi bil Badoglio sicer pripravljen podpisati vdajo, ne bi pa mogel izpolniti obljub, ki bi jih dal, medtem ko je Churchill s svoje strani želel pustiti monarhijo v upanju, da se bo ohranil in krepil njen položaj. Italijanom so bili sporočeni pozivi v obliki lepih besed, ki so itudi obljublale vrnitev italijaniskh vojnih ujetnikov pod pogojem, da bodo Italjani zaščitili in vrnili britanske in ameriške vojne ujetnike. Ustavili so za nekaj dni tudi huda bombardiranja italijanskih mest. Ti pozivi so v angleški in ameriški javnosti Zbudili vznemirjenje in obe vladi sta bili prisiljeni uradno fzjaviti, da ostaneta pri načelu brezpogojne vdaje. V ta namen sta konec julija ali prve dni avgusta poslali generalu Eisenhowerju navodila, kakšne pogoje naj postavi Italijanom, če bi se neposredno obrnilli nanj. Ti pogojii so pozneje dobili ime »kratki pogoji« (corto armistizio).

Toda ko sta britanska in ameriška vlada ugotovili, da v Italiji ne bo prišlo takoj do vdaje, in ko je nemška vojska v vedno večjih množ'nah prihajala v Italijo, je splahnelo upanje na hitro zasedbo Apeninskega polotoka in zahodne sile so nadaljevale bombardiranja italijanskih mest.

Sovjetska zveza je bila preveč zaposlena z vojno na svojem ozemlju — nosila je še vedno najtežje breme vojne — in se ni mogla aktivno angažirati pni reševanju ital'jamskega vprašanja, čeprav je-bila krvavo zainteresirana, da bi v Evropi čimprej prišlo do druge fronte.

Potem ko sta kralj (im Badoglio 'konec julija 1943 sklenila, da bosta čimprej vzpostavila stike z zahodnimi silami za pogajanja, so najprej poskušali pri zahodnih diplomatskih predstavnikih v Vatikanu, kar pa se je izjalovilo, ker so Nemci razpolagali z njihovimi: radijskimi ključi. Zato je moral Badoglio poslati v nevtralne države posebne emisarje, da bi dobili stike s predstavniki zahodnih sil. 2. avgusta je poslal novega svetnika italijanskega veleposlaništva na Portugalskem Lanza D'Ayeta v Lizbono, ki je bil že čez dva dni sprejet na britanskem veleposlaništvu. Ne da bi omenil premirje, je govoril, da kralj in Badoglio želita mir, a se morata pretvarjati, da bosta nadaljevala vojno, ker bi drugače Nemci izvršili udar. Britanski veleposlanik sir Ronald Campbell ga je po Churchillovem navodilu samo poslušal. Čez dva dni je v Tangerju začel z aktivnostjo tudi italijanski generalni konzul Alberto Berio, ki je britanskemu diplomatu izjavil, da ima pooblastila za pogajanja. Oba, tako Lanza D'Ayeto in Berio, sta opominjala zaveznike na nemško in »komunistično« (sic!) nevarnost in prosila za izkrcaje zaveznikov v južni Franciji, da bi tja pritegnili nemško vojsko iz Italije. Oba sta le sondirala zavezniška gledišča, da bi zvedela za njihove pogoje premirja. Aludirala sta tudi na to, da bi zahodne sile zagotovile nedotakljivost italijanskih državnih meja, predfašističnih kolonij, monarhistične ureditve itd.

Churchilla je vest o italijanskih poskusih dohitela na ladji za Quebec in je takoj sporočil zunanjemu ministru Anthonyju Ednu, da pride v poštev samo brezpogojna vdaja, vendar pa jo bodo zavezniki obravnavali s prizanašanjem. Italijanom so dali tudi vedeti, da b' se zahodne sile raje pogajale z vojaškimi kakor pa so političnimi predstavniki.

Zato je 12. avgusta z vlakom odpotoval iz Rima in 15. avgusta prispel v Madrid general Giuseppe Castellano iz italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva in paskal stik z britanskim veleposlanikom sirom Samuelom Hoarejem. Povedal mu je, da ga je maršal Badoglio pooblastil, naj sporoči zahodnim silam, da je Badoglioova vlada pripravljena začeti vojno proti Nemčiji na strani zahodnih sil, kakor hitro bi se njihove enote izkrcale v Italiji. Želeti je, da bi se izkrcale na jadranski obali severno od mesta Rimi ni, da bi tako prisilile nemško vojsko k umiku čez alpske prelaze in rešile srednjo Italijo in Rim.

Ko je Churchill zvedel za ta korak italijanske vlade, je o njem v Quebecu poročal Rooseveltu. Zednila sta se, da bosta obvestila generala Eisenhowerja, naj pošlje v Lizbono svoja generala Bedella Smitha in Kennetha Stronga, da se bosta začela pogajati z italijanskim odposlancem. Poslala sta mu tudi uradne pogoje za sklenitev

premirja: dan in uro ustavitve sovražnosti bo določil general Eisenhower; italijanska vlada mora obljubiti, da bo takoj po Eisenhowerjevem razglasu tudi sama razglasila premirje in naročila vojski in prebivalstvu, naj se upreta nemškemu okupatorju in sodelujeta z zavezniki; da lahko ob premirju izpustila zavezniške vojne ujetnike, ki jim grozi nevarnost, da padejo v nemške roke, in da bo ukazala vojni mornarici in trgovskim ladjam, naj odplovejo v zavezniška pristanišča; Badogliova vlada naj do sklenitve premirja skuša čimbolj pomagati zaveznikom, lahko bi na primer brez vednosti Nemcev izdala povelje krajevnim oblastem za pasivni odpor prebivalstva proti nemški vojski, odklanjala izročitev obalnih utrdb nemški vojski, pripravljala italijanske enote na Balkanu, da bi pravofasno prisle do obale, odkoder bi jih zavezniki pripeljali v Italijo itd.

19. avgusta so se predstavniki obeh strani sestali v poslopju (britanskega veleposlaništva v Lizboni. Smith in Strong sta Castellana seznanila s t. i. »kratkimi pogoji« za sklenitev premirja in podarila, da je general Eisenhower pripravljen sprejeti brezpogojno vdajo italijanske vojske na temelju teh pogojev in da je težko združiti brezkompromisna vojaška pogajanja z diplomatsko gibčnostjo, kar je pomenilo, da se zahodne sile ne nameravajo pogajati, temveč samo sprejeti brezpogojno vdajo. V razgovorih, ki so trajali še vso noč, je Castellano odgovarjal, da nima pravice pogajati se o premirju, ker je njegova naloga le pojasniti zahodnim silam razmere v Italiji, ponuditi jim sodelovanje italijanske vojske v nadaljnji vojni proti Nemčiji in se sporazumeti, kako bi to sodelovanje najuspešneje izkoristili. Njegov namen je bil jasen: doseči, da bo Italija prešla z ene strani na drugo brez brezpogojne vdaje.

Predstavnik zahodnih sil sta mu izjavila, da mora Italija skleniti premirje brez pogojev, da pa bodo njena vojska in civilisti, ki se bodo upirali nemškemu okupatorju, uživali podporo zahodnih sil. Izročila sta mu tudi Churchillovo in Rooseveltovo spomenico iz Quebeca, ki je govorila o tem, da predloženi pogoji ne predvidevajo aktivne pomoči Italije v vojni proti Nemčiji, da pa bodo pogoji brezpogojne vdaje omiljeni glede na stopnjo pomoči italijanske vlade, vojske in ljudstva v vojni proti Nemčiji. Dogovorili so se, da bodo Italijani odgovorili do 28. avgusta po radiu ali pa po (britanskem veleposlaniku v Vatikanu.

General Castellano se je 23. avgusta odpravil v Rim. S seboj je nesel pogoje za vdajo, ročno radijsko oddajno (postajo in šifre za vzdrževanje radijske zveze z zahodnimi silami).

Ker je to potovanje generala Castellana (trajalo dlje, kot so v Rimu pričakovali, in niso vedeli, kaj je opravil, je Badoglio brez vednosti zunanjega ministra Guariglia poslal z letalom v Lizbono novega odposlanca generala Giacoma Zanussija iz generalnega štaba suhozemne vojske. Ta je prispel v Lizbono isti dan, kot se je general Castellano vrnil v Rim, tj. 26. avgusta. Z njim je italijanska vlada poslala vojnega ujetnika bitlantskega generala Cartona de Wiarta, da bi s to gesto pokazala svojo dobro voljo do zahodnih sil. Tudi Zanussi je bil po prihodu v Lizbono razočaran in se je že nameraval vrniti domov, ker mu ni uspelo oditi v London in tam vplivati na britansko vlado glede izkrcanja zahodnih sil severno od Rima. Toda izročili so mu kopijo dokumenta, ki (je vseboval ekonomske, fi nančne in politične pogoje, iki jih mora sprejeti italijanska vlada, če želi skleniti premirje (pozneje so dobili ime »izčrpni pogoji« ali »lungo armiiistizio«). Zanussija so namesto v London odpeljali v Alžir, kjer je informiral zahodne sile o premikih nemške vojske v Italija, nato pa na Sicilijo.

Potem ko je italijanska vlada tri dni razpravljala o rezultatih Castellanovih pogajanj v Lizboini, so se 31. avgusta v Eisenhowerjevem glavnem stanu v Cassibile pri Sirakuzah na Siciliji sestali generali Smith, Zanussi in Castellano, >ki je prispel iz Rima. Castellano je povedal, da bi italijanska vlada sprejela pogoje za sklenitev premirja in bi jih razglasila, če bi se čutila svobodno, a jo nadzirajo Nemci, ki da so po sestanku v Lizboni poslali v Italijo nove enote. Zato ni mogoče objaviti premirja pred (izkrcanjem zavezniških sil v Italiji. Hotel je limeti čimbolj podrobne podatke o izkrcanju, da bi bili Italijani prepričani, da bodo zavezniške sile tako močne, da bo izkrcanje uspelo in da bodo zagotovile varnost italijanskega krallja in vlade. Računali so na okoli 15 (divizij, ki bi se naj izkrcale severno od Rima. Toda zaveziniki se niso spuščali v pojasnjevanje podrobnosti in general Bedeli Smith je celo poudaril, da se noče pogajati na takšni osnovi, da bi premirje objavili šele po glavnem izkrcanju. Pa tudi niso imeli na razpolago več (kot pet ali šest divizij. Nato je Castellano prosil za nekaj dni odloga, da bi se pogovoril z vlado. Kljub temu da je rok za pogajanje že potekel, so mu to dovolili in določili novi rok za odgovor do 1. septembra .opolnoči:. Castellano in Zanussi sta še isti večer odpotovala v Rim.

Ko so zavezniki videli, da Italijanom upada pogum, da bi podpisali brezpogojno vdajo, dokler ne bi bili prepričani o premoči zavezniškega izkrcanja, je general Eisenhower Sklenil, da se bo večja padalska enota 'spustila v bližini Rima in zavarovala mesto pred napadom nemške 3. tankovske grenadiräke in 2. padalske divizije,

iki sta že od konca julija dalje prežali nanj. Italijani bi si za to akcijo morali zagotoviti nekaj letališč, izključiti protiletalsko topništvo in vreči svoje sile pri Rimu v napad na nemške enote.

General Castellano se je kmalu vrnil na Sicilijo in 3. septembra popoldne sta v nekem smokviinem gaju v kraju Cassibile~"pri Sirakuzah generala Bedeli Smith kot Eisenhower jevil Giuseppe Castellano kot Badoglioov zastopnik podpisala premirje. Sporazumeli so se tudi, da bosta isklenitev premirja objavila hkrati general Eisenhower in maršal Badoglio, in sicer 8. septembra zvečer, tj. na večer pred zavezniškim izkrcajem v Salernskem zalivu južno od Neaplja (operacija »Avalanche«).

Churchill in Roosevelt sta že 3. avgusta seznanila sovjetsko vlado s pogoji za sklenitev premirja z Italijo. O Castellanovem prihodu v Lizbono in pogajanjih sta obvestila Stalina 19. avgusta, ko sta mu poslala tudi prepis svojih novjših navodil generalu Eisenhowerju. Stalin jima je čez tri dni odgovoril, da je sicer prejel njuno obvestilo, da pa sovjetska vlada nima nobenih drugih vesti o pogajanjih z Italijani. Ni mu bilo seveda všeč, da se o tako pomembni zadevi pogajata le dve veliki sili protihitlerjevske koalicije brez Sovjetske zveze, in je menil, da je dozorel čas za ustanovitev vojaško-politične komisije predstavnikov treh velikih sil. Ta bi razpravljala o pogajanjih z raznimi vladami, ki bi odpadale od Nemčije in bi imela svoj sedež na Sicilij. Šele 23. avgusta je sovjetska vlada dobila popolno besedilo tako imenovanih »kratkih pogojev« za premirje z Italijo. Menila je, da zahtevajo brezpogojno vdajo Italije, in zato ni imela pripomb. Vendar je kljub temu zahtevala ustanovitev omenjene komisije. Čez tri dni je preko britanskega in ameriškega veleposlanika sprejela tudi »izčrpne pogoje« za pogajanja z Italijo in je še naslednji dan (izjavila, da se strinja z njimi in jih je pripravljena podpisati. 2. septembra je ponovno izrazila soglasje za obe vrsti pogojev. Septembra 1943 so imenovale vlade tudi svoje predstavnike v vojaško-politično komisijo in se dogovorile za konferenco zunanjih ministrov v Moskvi.

Tako imenovane »izčrpne pogoje« premirja pa sta 29. septembra 1943 na Malti podpisala maršal Badoglio za Italijo in general Eisenhower za Veliko Britanijo, Sovjetsko zvezo in Združene države Amerike.

Isti dan, ko so na Siciliji podpisali premirje, sta se dve diviziji Montgomeryjeve VIII. britanske armade zjutraj izkrkali na skrajnem južnem koncu Apeninskega polotoka (operacija »Baytown«). Nemška vojiska, dve tankovski diviziji, sta se v glavnem le umikali,

*Podpis premirja
v Cassibile
pri Sirakuzah
3. 9. 1943*

di bi ju velilko izkrcaje pri Salernu, ki ga je v tem času pričakovalo tudi nemško vrhovno vojaško poveljstvo, ne odrezalo od glavnine X. armade.

Ob podpisu premirja je zavezniški glavni stan pospešeno pripravljaj izkrcaje pri Salernu in akcijo 82. padalske divja'je pri Rimu. Zato je 7. septembra poslal komandanta te divizije generala Maxwella Taylorja skrivno v Rim, da bi skupaj z italijanskim vrhovnim vojaškim poveljstvom pripravil vse potrebno za tako tvegano akcijo. Toda ko se je 8. septembra ob 2. uri sešel z maršalom Badogliom, mu je ta povedal, da so letališča pravzaprav v nemških rokah, in je prosil, da bi odložili objavo premirja. Toda zavezniški glavni stan je vztrajal pri dogovoru, da bo objavil premirje 8. septembra zvečer, sklenil pa je, da bo odpadla padalska akcija pri Rimu. Tako je predvsem zaradi strahu italijanskega vodstva odpadla tudi edina možna pomoč Italije pri zavezniškem napadu na evropsko celino. General Eisenhower je nato 8. septembra ob 18. uri po radiu prebral besedilo razglasa o sklenitvi premirja, dobro uro zatem ga je prebral tudi maršal Badoglio v Rimu.¹²⁴

Kljub temu da so bili Italijani že na tem, da vsak čas podpišejo premirje, so še vedno Nemcem obljubljali zvestobo. Tako je zunanji minister Guariglia 31. avgusta izjavid poslaniku Rahnu, »da je Ba-

dogliova vlada še naprej odločena, da ne kapitulira in nadaljuje vojno na strani Nemčije«. Tudi po podpisu premirja so se še naprej zakli njali, da ne bodo kapitulirali. Maršal Badoglio je 3. septembra izjavil Rahnin poveljniku, da ni bilo prav, da mi niste zaupali. Prav gotovo si ljudstvo, zlasti ženske, zelo želi miru in velika je tudi stiska, posebno na jugu, ki je povsem nezadostno preskrbljen z živili. Toda mi se bomo bojevali in ne bomo kapitulirali.«¹²⁵ Še 8. septembra je kralj izjavil Rahnin poveljniku, da upa, da se je nemška vlada že prepričala »o dobri volji in zavezniški zvestobi Badogliove vlade in italijanske vojske«. Ko je še povedal, da bo naraščajoče sodelovanje, ki sloni na popolnem zaupanju, kmalu rodilo uspehe, mu je Rahn segel v besedo, češ da obnašanje italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva še ne opravičuje takšnega optimizma, in ga prosil, naj vpliva, da bodo nemške čete sprejete v Italiji z največjo ustrežljivostjo in da bodo odstranjene nemogoče razmere, kot je npr. zasedba stranskih dolin pri Brennerju. Toda kralj je odgovarjal izmikajoče, češ da bodo vse te »majhne lepote napake« avtomatično odstranjene v naslednjih dneh. Nato mu je govoril o padcu fašizma, ki da je prišel tako naglo, da se kralj ni mogel niti sporazumeti: s Hitlerjem. Ko je Rahn ponovno poskušal napeljati pogovor na vojaške zadeve, se mu je kralj spet izmaknil, izgovarjajoč se na svojo starost in ustavne omejitve, in se končno izgubil v starčevskem govoricenju. Le ob koncu je še enkrat poudaril voljo nadaljevati vojno na strani Nemčije.

Toda potem ko je general Eisenhower tega dne ob šestih popoldne po radiu prebral besedilo proglasa o sklenitvi premirja, se ni dalo več nič skrivati. Nekaj po sedmi uri zvečer je zunanji minister Guariglia pozval poslanika Rahnin poveljnika k sebi in mu ob navzočnosti poslanika Rassa izjavil, »da je bil maršal Badoglio glede na brezupen vojaški položaj pripravljen, da zaprosi za premirje« in da je maršal Badoglio že poslal Hitlerju ustrezno brzojavko. V svoji brzojavki je Badoglio obvestil Hitlerja, da Italija nima več moči, da bi nadaljevala vojno, in se zato, »da bi preprečila svoj popolni zaton, čuti dolžno, da zaprosi sovražnika za premirje.«¹²⁶

Tik pred podpisom premirja je italijanski generalštab kopenske vojske začel izročati poveljnikom armad in teritorialne obrambe »spomenico 44«, ki jo je sestavil okoli 20. avgusta. Ko je prejemnik spomenice prebral, jo je moral takoj zažgati v pričo prinašalca in s svojo podpisom potrditi njen sprejem. Spomenica je ugodoma predvidevala možnost sifcoirajsrnjega nemškega napada z namenom, da bi Nemci znova vzpostavili fašistični režim in se polastili

ključnih položajev v deželi. Nato je naštela splošne naloge, da bi se to preprečilo. Treba je onemogočiti nenadne napade na poveljstva in pomembnejše objekte in jih zavarovati, hkrati pa stalno nadzorovati razporeditev in premeščanje posameznih nemških enot. Potrebno je tudi Okrepiti zaščito prometnih zvez in proučiti možnost hitre prekinitve tistih prometnih zvez, iki jih varujejo Nemci sami ali pa skupaj z Italijani. Zagotoviti je treba možnost nenadnih napadov na Nemce, da bi se polastili njihovih poveljstev, centrov zveze, skladišč itd., in zbrati čete na primernem prostoru za operacije proti nemški vojski. Spomenica je končno podrobneje naštela naloge posameznih armad. Talko bi naj VIII. armada, ki je bila na Južnem Tirolskem, v Benečiji in Julijski krajini, operirala z dvema na novo sestavljenima divizijama alpincev na meji med Italijo in Nemčijo na obeh straneh brennerSke železnice ter zadrževala tamkaj zbrane nemške sile (44. grenadirsko divizijo in 136. planinska polk). II. armada naj bi npr. Skupaj z oddelki VIII. armade razbila 71. nemško pehotno divizijo, zbrala sile XVIII. armadnega zbora (Split) in V. armadnega zbora (Crikvenica) Ob obali, druge sile pa na obeh straneh stare meje, da bi bila sposobna operirati v več smereh. Ravno za ti dve armadi so navodila pozneje še izpopolnili in za njihovo izvajanje določili komandanta XI. armadnega zbora v Ljubljanski pokrajini generala Gambaro.¹²⁷

Menili so, da je »ena izmed redkih vojaških oseb, na katero lahko računajo«, ker je med drugim tudi »ferocemente antitedesco« in ima »tudi zveze s predstavniki Osvobodilne fronte«. Zato šo 'ga določili za komandanta premičnih sil VIII. in II. armade, bi bi naj v določenem trenutku virgle iz Ljubljanske pokrajine in Benečije 71. nemško pehotno divizijo in osvobodile železnice in ceste. Poklicali so ga v Rim, kamor je prispel 5. septembra, in že zvečer ali pa naslednji dan zjutraj je sprejel to dolžnost.¹²⁸ 6. septembra zvečer je kot poveljnik XI. armadnega zbora poslal brzojavko poveljnikoma pehotnih divizij »Isonzo« v Novem mestu in »Lombardia« v Karlovcu. V nji sporoča, da je poveljstvo II. armade osvobodilo sedanjih nalog divizijo »Isonzo«, ki se mora zbrati v ooni Postojna, ter hkrati odredilo, da se razporedi tvena črta severnega bloka (V. in XI. armadni zbor) premakne na črto Gorjanci—Kolpa—Vrbovsko—žel. proga do morja. Zato naj se divizija »Lombardia« takoj umakne iz odseka Karlovac in zamenja divizijo »Isonzo« na njenem dosedanjem ozemlju, divizija »Isonzo« pa naj -zbere svoje onganske oddelke v odsöku Novo mesto—Trebnje, ikafcor hitro bodo zamenjani z oddelki divizije »Lombardia«, in čaka na prevozna sredstva.¹²⁹ Gambaira je hotel takoj odpotovati iz Rima v Ljubljano, a so bile na ljubljani-

*Generala Gastone Gambara (na levi)
in Italo Gariboldi (na desni)*

skem letališču neugodne vremenske razmere za pristanek. Odpotoval ie šele 8. septembra pozno popoldne z avtomobilom.¹³⁰

Če to Zanussijevo pripovedovanje o Gambarovi nalogi drži, potem se postavlja vprašanje, kako je moglo italijansko vrhovno vojaško poveljstvo že po podpisu premirja, ko je bilo do njegove razglasitve le še največ dva ali tri dni časa, računati, da bo Gambaru v tako kratkem času uspelo organizirati obrambo dveh italijanskih armad od Padove do Dubrovnika, zlasti še, če je tres dolbil zadevno pismo povelje generala Roatta šele 8. septembra med pol sedmo in sedmo uro zvečer. O moralni plati takšne odločitve italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva bom govoril na drugem mestu.

OPOMBE

¹ Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija. Knjiga III. Beograd 1964; L. M. Chassin: Istorija drugog svetskog rata. Beograd 1955, str. 211—221; Istorija velikog otečesbvennoj vojni Sovetskogo Sojuza, III. Moskva 1961, str. 7—149; Erich von Mannstein: Verlorene Siege. Bonn 1955, str. 319—396; Entscheidungsschlachten des zweiten Weltkrieges. Herausgegeben von Dr. Hans-Adolf Jacobsen und Dr. Jürgen Rohwehr. Frankfurt am Main 1960, Str. 273—327.

² Chassin, n. d., str. 247—269; Montgomery: Od El Alameina do Baltičkog mora. Beograd 1951, str. 23—73; Drugi svetski rat, str. 145—200.

³ Chassin, n. d., str. 398—407; Drugi svetski rat, str. 201—210.

⁴ Himmlerjev arhiv (Persönlicher Stab Reichsführer-SS, Schriftgutverwaltung), NAW, Washington, mikrofilm T-175, navitek 140.

⁵ Salvatorelli e Mira: Stotria d'Italia nel periodo fascista. Torino 1956; Franco Catalano: L'Italia dal La dittatura alia democrazia 1919—1948. Milano 1962; Ennio di Nolfo: Mussolini e la politica estera italiana. Padova 1960.

⁶ Roberto Gabriele: »Partiti e mavimenti antifascisti alia vigilia del 25 luglio« in »I partiti e le masse papal ari dal 25 luglio all'armistizio«, v knjigi: Ruggero Zangrandi, 1943: 25 luglio—8 settemhre. Milano 1964, str. 886—899 in 924—935; Roberto Battaglia: Storia della Resistenza italiana. Einaudi editore 1953, str. 25—74; Luigi Longo: Un popolo alla macchia. Milano 1947; M. Alicata: Trent'anni di vita e di lotta del P. C. I.; Umberto Massola: Marzo 1943 ore 10. Roma 1950; Giorgio Vaccarino: Gli scioperi del marzo 43. Contributo per una storia del movimento operario a Torino, v: Aspetti della Resistenza in Piemonte. Torino 1950, str. 3—40; Raimondo Luraghi: Il movimento ooperaio torinese durante la Resistenza. Torino 1957; Perone Capano: La Resistenza in Roma. Roma 1963; Leopoldo Piccardi: Colpo di Stato e Movimento di Liberazione, v: Il Movimento di Liberazione in Italia, 1955, str. 34—35; Oreste Lizzadiri: Quel dannato marzo del'43. Roma 1962; Ivano Bonomi: Diario di un anno. Milano 1947. Il comunismo italiano nella seconda guerra mondiale. Roma 1963. R. Morandi: Lotta di poipolo 1937—1943. Einaudi ed. 1958.

⁷ Zangrandi, n. d., str. 44—48. Najpomembnejši vir za rekonstrukcijo stikov kralja Viktorja Emanuela III. z raznimi osebami pri pripravljanju državnega udara je dnevnik njegovega glavnega adjutanta generala Paola Puntunija »Parla Vittorio Emanuele III.«. Milano 1958. Glej še: Paolo Monelli: Roma 1943. Milano 1948, str. 95—96 in 104; Bonomi, n. d.; Pietro Badoglio: L'Italia nella seconda guerra mondiale. Milano 1946. 2. ed., str. 61—71; Frederic William Deakin: The Brutal Friendship. London 1963, str. 399—418; Gianfranco Bianchi: 25 luglio — crollo di un regime. Milano 1963, str. 458—471; Enrico Caviglia: Diario 1925—1945. Roma 1952; Giacomo Carboni: Memorie Segrete 1935—1948. Firenze 1955.

⁸ Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945. Herausgegeben von Helmut Heiber. Stuttgart 1962, str. 205—220.

⁹ Hitlers Lagebesprechungen, str. 220—238; Walter Warlimont: Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939—1945. Frankfurt am Main 1962, Str. 334—346.

¹⁰ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab), Band III/2. Zusammengestellt und erläutert von Walther Hubatsch. Frankfurt am Main 1983, z dne 14. julija 1943 (navajam: KTB/WFSt.); Warlimont, n. d., str. 346.

¹¹ KTB/WFSt. 14. 7. 1943. Junija 1943 je nemško vrhovno vojaško poveljstvo predvidevalo, da bo za izvedbo načrta »Konstantin« poleg sil, ki jih je že imelo na Balkanu, potrebovalo še nekaj enot. V Larisso v Grčiji naj bi prišel štab 9. nemške armade s prištavnimi enotami, v Lamio v Grčiji naj bi prišel štab 41. tankovskega korpusa s prištavnimi enotami, na območje Skoplja naj bi prišla ena tankovska divizija, druga tankovska divizija pa na območje Larissa—Lamia, pehotna ali tankovsko-grenadir-ska divizija naj bi prišla na območje Trikkale, druga pehotna divizija pa v južno Grčijo. V Ljubljano naj bi prišel štab 23. armadnega zbora s prištavnimi enotami, dve pehotni diviziji pa v območje Ljubljana—Ogulin. (Brzjavka nemškega vojaškega transportnega šefa 8. 6. 1943 v NAW, T-78, navitek 329.)

V istem času je predvidevalo, da bo za izvedbo načrta »Alarich« potrebovalo 305. pehotno divizijo (sunek čez prehod pri Nizzi), 715. in 76. pehotno divizijo (sunek čez prehod Mont Cenis) ter 44. in 113. pehotno divizijo (sunek čez Brenner) ter nekaj manjših enot. (KTB/WFSt. 17. 7. 1943.)

¹² KTB/WFSt. 7. 7. 1943.

¹³ Mario Roatta: Otto milioni di baionette. Italia 1946, str. 256—257; Enno von Rintelen: Mussolini als Bundesgenosse. Tübingen und Stuttgart 1951, str. 197.

¹⁴ Italijanske snage na teritoriji Jugoslavije u toku NOR, 1943 godina. Vojnoistoriski glasnik 1952, št. 5, str. 82—106; Roatta, n. d., str. 168—169.

¹⁵ Chassin, n. d., str. 298—304; Istorija velikoj otečestvennoj vojni Sovetskogo Sojuza, III. Moskva 1961, str. 237—304; KTB/WFSt. 5. 7. 1943, Warlimont, n. d., str. 347; Mannsteiin, n. d., str. 473—506; Drugi svetski rat, str. 315—364.

¹⁶ Drugi svetski rat, str. 463—485; Chassin, n. d., str. 281—285; Roatta, n. d., str. 231—235; Warlimont, n. d., str. 350—353; Dwight Eisenhower: Rat za oslobođenje Europe. Zagreb 1953, str. 181—207; Montgomery, n. d., str. 111—136; KTB/WFSt. 10. 7. 1943.

¹⁷ Rintelen, n. d., str. 199—204; Warlimont, n. d., str. 346.

¹⁸ KTB/WFSt. 15. 7. 1943; Warlimont, n. d., str. 346.

¹⁹ KTB/WFSt. 19. 7. 1943; Warlimont, n. d., str. 353—354; Rintelen, n. d., str. 211—216; Deakin, n. d., str. 399—418; Bianchi, n. d., str. 458—471; poročila o razgovorih glej v: Hitler e Mussolini. Lettere e documenti. Rizzoli editore Milano—Roma 1946, str. 156—159. Stenografski zapisnik, ki ga je sestavil tolmač dr. Paul Otto Schmidt, je v NAW, T-120, navitek 60.

Isti dan je drugi direktor nemškega arheološkega inštituta v Rimu dr. Siegfried Fuchs ujel v Rimu novico o »nameravanem državnem udaru« proti Mussoliniju in jo v Celovcu povedal koroškemu gauleiterju

dr. Friedrichu Rainerju, ta pa je o tem takoj brzojavil Himmlerju v Hitlerjev glavni stan. Himmler je še isti dan to sporočil Martinu Bormannu na Obersalzberg, da bi obvestil Hitlerja, ko bo potoval iz Feltre. (Himmlerjev arhiv, mikrofilm T-175, na vi tek 53.)

²⁰ Bianchi, n. d., str. 472 in dalje; Deakin, n. d., str. 425—438; Zangrandi, n. d., str. 97—162; Rintelen, n. d., str. 216—220; Domenico Mayer: *Process u Veroni*. Zagreb 1953, str. 39—141; Benito Mussolini: *Storia di um anno*. Verona 1944.

²¹ Zangrandi, n. d., str. 162—168; Enzo Galbiati: *Il 25 luglio e la M. V. S. N.*, Milano; Rintelen, n. d., str. 216—220. Zato je npr. mogel visoki uradnik nemškega veleposlaništva v Rimu Otto Fürst von Bismarck v svojem obsežnem poročilu nemškemu zunanjemu ministrstvu dne 27. 8. 1943 poročati tudi tole: »Organizacija fašistične stranke se je po 25. juliju zlomila po enem udarcu in je takrat popolnoma izginila iz italijanskega političnega življenja... Odkritejše osebe tu in tam izrazijo upanje na nemško pomoč. V nekdanjem vodilnem zboru fašistične stranke vlada — drugače tega ne morem imenovati — mačje vzdušje. Obtožujejo drug drugega. Enotni so si le v tem, da so se pred 25. julijem obnašali nezaslišano lahko-miselno ... Izven razmeroma majhnega števila starih fašistov je v Italiji le redkokdo, ki ne bi bil trdno prepričan, da je za Italijo vojna izgubljena.« (Deutsches Zentralarchiv Potsdam — navajam: DZA — Ha. Pol. Abt., Bd. 68623.)

^{21a} Osnutek Gambarove odredbe z dne 27. 7. 1943 in Lombrassin dopis v Arhivu Slovenije, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, f. 3; Slovenec 29. 7. in 11. 8. 1943.

²² Zangrandi, n. d., str. 182—209; Edgar R. Rosen: Viktor Emanuel III. und die Innenpolitik des ersten Kabinetts Badoglio im Sommer 1943, v: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1964, str. 44—70; Badoglio, n. d.; Battaglia, n. d., str. 82—87; Slovenec 31. 7., 10. 8. in 12. 8. 1943. Tedaj je bil upokojen tudi prefekt za Catanijo, nekdanji visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, zloglasni fašist Emilio Grazioli.

²³ Gabriele, n. d., str. 924—935; Zangrandi, n. d., str. 209—216.

²⁴ KTB/WFSt. 25. 7. 1943; Hitlers Lagebesprechungen, str. 269—331.

²⁵ KTB/WFSt. 26. 7. 1943.

²⁶ Hitlers Lagebesprechungen, str. 331—368.

²⁷ Himmlerjev arhiv, NAW, T-175, navitek 53.

²⁸ Goebbelsov tajni dnevnik, II. Maribor 1958, 26., 27. in 28. 7. 1943; The Rommel papers. London 1953, str. 431—447.

²⁹ KTB/WFSt. 26. 7. 1943.

³⁰ Rintelen, n. d., str. 226.

³¹ KTB/WFSt. 27. 7. 1943.

³² KTB/WFSt. 28. 7. 1943.

³³ KTB/WFSt. 28. 7. 1943; The Rommel papers, str. 431—447.

^{31,1} KTB/WFSt. 29., 30. in 31. 7. 1943.

³³ KTB/WFSt. 31. 7. 1943. Besedilo razgovoraglej v Deakin, n. d., str. 503—505.

³⁸ KTB/WFSt. 1. 8. 1943.

³⁷ KTB/WFSt. 1. 8. 1943.

³⁸ KTB/WFSt. 1. 8. 1943.

³⁹ Poročilo štaba armadne skupine B 1. 8. 1943 v National Archives Washington, mikrofilm T-78, navitek 327 (navajam: HGrB).

⁴⁰ KTB/WFSt. 1. 8. 1943; The Rommel papers, str. 431—447.

⁴¹ KTB/WFSt. 2. to 3. 8. 1943.

⁴² KTB/WFSt. 2. 8. 1943; HGrB, dnevno poročilo 2. 8. 1943.

⁴³ KTB/WFSt. 3. 8. 1943. 2. avgusta je imelo nemško vrhovno vojaško poveljstvo že podrobno izdelan načrt za pošiljanje nadaljnjih svojih divizij v Italijo. Na območje Nizze bi naj za 305. divizijo prišla 76. divizija, nato pa štab 87. armadnega zbora. Vse te enote bi odpeljali v prostor Livorno—La Spezia. Na prelaz Mt. Ceniš bi pripeljali 94. divizijo, na Brenner pa za 26. tankovsko in 44. grenadirsko še 1. SS tankovsko-grenadirsko «Leibstandarte Adolf Hitler», nato enote rezervne vojske, štab II. SS tankovskega korpusa in 2. SS tankovsko divizijo »Das Reich«, na območje Beljak—Ljubljana pa 24. tankovsko, 65., nato pa 71. divizijo. V območje Marseillea bi naj pripeljali najprej 95. divizijo to 5. zavarovalni polk, nato pa 389. divizijo.

Večina teh divizij — razen esesovskih — je bila uničena pred Stalingradom v 8., 11. in 51. armadnem zboru von Paulusove VI. armade. (Mannstein, n. d., str. 396; KTB/WFSt. 1. 1. 1943). Ostanke teh divizij (v glavnem tiste, ki so ostali zunaj obkrožitve) so nato prepeljali v VII. to XV. nemško armado v Francijo, 71. pa na Dansko, kjer so jih izpopolnili in opremili. (KTB/WFSt. 15. 2. 1943 in 7. 7. 1943.)

⁴⁴ Rintelen, n. d., str. 229.

⁴⁵ KTB/WFSt. 5. 8. 1943.

⁴⁶ Rintelen, n. d., str. 237; Warlimont, n. d., str. 385.

⁴⁷ KTB/WFSt. 6. 8. 1943; tekst razgovora v »Hitler e Mussolini«, str. 190—209; Warlimont, n. d., str. 385—386; Rintelen, n. d., str. 237—238; Zanussi: Guerra e catastrofe d'Italia. Roma 1945, II., str. 59—60; Deakin, n. d., str. 506—510. Stenografski zapisnik, ki ga je sestavil tolmač dr. Paul Otto Schmidt, je v NAW, T-120, navitek 60.

⁴⁸ KTB/WFSt. 7. 8. 1943.

⁴⁹ KTB/WFSt. 7. in 8. 8. 1943.

⁵⁰ KTB/WFSt. 8. 8. 1943.

⁵¹ Zanussi, n. d., str. 56—59; Roatta, n. d., str. 287—289.

⁵² KTB/WFSt. 11. 8. 1943. Tega dne je bila spet konferenca pri Hitlerju, ki so se je udeležili Göring, Dönitz, Student, Himmler in Ribbentrop. (The Rommel papers, str. 431—447.)

⁵³ KTB/WFSt. 12. 8. 1943.

⁵⁴ KTB/WFSt. 15. 8. 1943; Roatta, n. d., str. 279—281; Zanussi, n. d., str. 66—71; Rintelen, n. d., str. 241—247; Warlimont, n. d., str. 387; Deakin, n. d., str. 512—514; The Rommel papers, str. 431—447, pr. tudi Bismarckovo poročilo o razgovoru z Guariglio 19. 8. 1943 (DZA, Ha. Pol. Abt., Bd. 68623).

⁵⁵ KTB/WFSt. 16. 8. 1943.

⁵⁶ KTB/WFSt. 18. 8. 1943.

⁵⁷ KTB/WFSt. 18. 8. 1943.

⁵⁸ KTB/WFSt. 19. 7. 1943.

⁵⁹ KTB/WFSt. 20. 8. 1943.

⁶⁰ KTB/WFSt. 25. in 29. 8. 1943.

⁶¹ KTB/WFSt. 5. 9. 1943.

⁶² KTB/WFSt. 19. 7. 1943.

⁶³ KTB/WFSt. 26. 7. 1943.

⁶⁴ KTB/WFSt. 29. 7., 4. 8., 7. 8., 18. 8. in 26. 8. 1943. 24. avgusta 1943 je Hitler imenoval še »posebnega pooblaščenca zunanjega ministrstva za jugovzhod« s sedežem v Beogradu in sicer poslanika Hermann Neubacherja. (DZA, Ha. Pol. Abt., Bd. 68682.)

⁶⁵ KTB/WFSt. 1. 8. in 8. 8. 1943. III. SS tankovski korpus so ustanovili poleti 1943 v Grafenwöhru pod poveljstvom dotedanjega komandanta 5. SS tankovske divizije »Wiking« SS-Gruppenführerja Felixa Steinerja. Medtem ko je divizija »Wiking« pod novim poveljnikom SS-Gruppenführerjem Herbertom Gilleiem ostala v sestavi 8. nemške armade med Harkovom in Kijevom, pa so iz njenih delov ustanovili enote III. SS tankovskega korpusa, tj. predvsem 11. SS tankovsko grenadirsko divizijo »Nordland« pod poveljstvom dotedanjega komandanta polka »Nordland« SS-Brigadeführerja Fritz von Scholza (tankovska grenadirska polka »Norge« in »Dannmark«) in 4. SS prostovoljsko tankovsko grenadirsko brigado »Nederland« pod poveljstvom dotedanjega komandanta polka »Germania« SS-Oberführerja Jürgena Wagnerja. Korpus so avgusta 1943 pripeljali v zahodni del Hrvaške in je bil do 27. novembra 1943, ko so ga začeli odvažati na vzhodno fronto, v sestavi II. tankovske armade. Stab korpusa je štel 1184 mož, divizija »Nordland« 11.393 mož, brigada »Nederland« 6424 mož in 5. SS tankovski polk, ki je bil tudi na Hrvaškem, 1720 mož. Nekateri pisci menijo, da je tudi SS tankovska grenadirska divizija »Wiking« prispela na Hrvaško in se udeležila ofenzive na Dolenjskem, kar pa ne drži. Divizija je ostala ves ta čas na vzhodni fronti. Felix Steiner: Die Freiwilligen. Idee und Opfergang. Göttingen 1958; številčni pregled oddelkov SS 1. 7. in 31. 12. 1943 v NAW, T-175, navitek 141; Ernst-Günther Krätschmer: Die Ritterkreuzträger der Waffen — SS. Göttingen 1955.

⁶⁶ KTB/WFSt. 15. 8. 1943.

⁶⁷ KTB/WFSt. 28. 8. in 10. 9. 1943.

⁶⁸ KTB/WFSt. 17. 8. 1943.

⁶⁹ KTB/WFSt. 18. 9. 1943.

⁷⁰ KTB/WFSt. 30. 8., 2. 9. in 7. 9. 1943.

⁷¹ KTB/WFSt. 14. 8., 18. 8., 26. 8. in 2. 9. 1943; Lothar Rendulic: *Gekämpft, gesiegt, geschlagen*. Wels—München. 4. izdaja 1957, str. 155—157. 171—174.

⁷² KTB/WFSt. 1. 9. in 4. 9. 1943; Rendulic, n. d., str. 173—174.

⁷³ V začetku maja 1943 je imel XI. armadni zbor v Ljubljanski pokrajini 2848 oficirjev (od tega 452 na dopustu) in 63.763 podoficirjev in vojakov (od tega 10.725 na dopustu), skupaj torej 66.611 mož. Posamezne enote so štele: divizija »Isonzo« 14.592 mož, divizija »Cacciatori delle Alpi«

15.721 mož, divizija »Macerata« 8722 mož, divizija »Lombardia« 15.078 mož, graničarji 4945 mož, bojna skupina »XXI. aprile« 3482 mož in prištabne enote armadnega zbora 4.071 mož. Ko pa je prve dni maja divizija »Macerata« odšla iz XI. armadnega zbora, je potemtakem ostalo v njem še vedno 57.883 mož (od tega 9318 na dopustu).

⁷⁴ Skice in pregledi razmestitve enot XI. armadnega zbora so v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: arhiv IZDG), poslednji pregled je iz začetka septembra 1943.

⁷⁵ Poročilo Mussoliniju z dne 20. 2. 1944 o dogodkih v Gorici po 8. septembru 1943 v arhivu univerze v Oxfordu, prepis v arhivu IZDG.

⁷⁶ Dr. Ivo Juvančič: Italijanske snage u borbi protiv NOV i POS u Slovenskom Primorju. Vojnoistoriski glasnik 1954, str. 47—71 (navajam: Juvančič, Italijanske snage); Giovanni Esposito: Trieste e la sua Odissea. Roma 1952, str. 22—24.

⁷⁷ Dr. Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962, str. 133; Robottičjevo naročilo št. 11780 A je v arhivu IZDG.

⁷⁸ Juvančič, n. d., str. 133; skica v arhivu IZDG.

⁷⁹ Hitler e Mussolini, str. 205.

⁸⁰ KTB/WFSt. 11. 8. 1943.

^{80a} Hitlers Lagebesprechungen, 334—367.

⁸¹ KTB/WFSt. 13. 8. 1943.

⁸² KTB/WFSt. 20. 8. 1943.

⁸³ KTB/WFSt. 21. 8. 1943.

⁸⁴ KTB/WFSt. 18. 8. 1943.

⁸⁵ Himmlerjev arhiv, NAW, T-175, navitek 53.

⁸⁶ Himmlerjev arhiv, NAW, T-175, navitek 53.

⁸⁷ Himmlerjev arhiv, NAW, T-175, navitek 53. Ko je 14. 8. Rösener zvedel, da italijanska vojska pripravlja miniranje železniških mostov na južni železnici in da italijanski uradi pošiljajo svoje akte v notranjost države, je po Himmlerjevem navodilu drugi dan povabil na razgovor komandanta 71. divizije generalmajorja Raapkeja din komandanta XI. armadnega zbora generala Gambairo. (KTB/WFSt. 14. 8. 1943.) Na sestanku je Gambairo obljubil, da bo ukazal odstraniti razstrelivo na železniškem mostu pri Zalogu in odpeljati topove, ki jih je bil razmestil na tistem kraju. Nemci so preko zaupnika zvedeli, da je držal besedo. (HGrB, 18. 8. 1943, dnevno poročilo.)

⁸⁸ KTB/WFSt. 1. 8., 2. 8. in 19. 8. 1943.

⁸⁹ HGrB 8. 8. 1943, dnevno poročilo.

⁹⁰ HGrB 9. 8. 1943, dnevno poročilo.

⁹¹ KTB/WFSt. 16. 8. 1943.

⁹² KTB/WFSt. 17. 8. 1943.

⁹³ KTB/WFSt. 18. 8. 1943.

⁹⁴ Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 28. 8. 1943 (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI — borbe v Sloveniji, knjiga 6, dok. št. 64 — navajam: Zbornik NOV VI/6, dok. 64); seznam sabotažnih in diverzantskih akcij v Ljubljani

ski pokrajini v arhivu IZDG; HGrB, 24. 8. 1943, dnevno poročilo; poročilo poveljnika redarstvene policije »Alpenland« 25. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 186).

⁹⁵ KTB/WFSt. 24. 8. 1943.

⁹⁶ KTB/WFSt. 24. 8. 1943.

⁹⁷ HGrB 25. 8. 1943, jutranje poročilo.

⁹⁸ HGrB 25. 8. 1943, dnevno poročilo; KTB/WFSt. 25. 8. 1943.

⁹⁹ KTB/WFSt. 25. 8. 1943.

¹⁰⁰ HGrB 26. 8. 1943, jutranje poročilo.

¹⁰¹ HGrB 26. 8. 1943, dnevno poročilo.

¹⁰² Poročilo referenta pri nemškem pooblaščenju za preseljevanje v Ljubljani dr. Bemharda Hirteja 3. 9. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁰³ HGrB 26. 8. 1943, jutranje poročilo; KTB/WFSt. 26. 8. 1943.

¹⁰⁴ KTB/WFSt. 27. 8. 1943.

¹⁰⁵ povelje italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva 26. 8. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁰⁶ KTB/WFSt. 27. 8. 1943.

¹⁰⁷ KTB/WFSt. 27. 8. 1943.

¹⁰⁸ Sporočilo generalštaba italijanske vojske 27. 8. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁰⁹ HGrB 27. 8. 1943, jutranje in dnevno poročilo; KTB/WFSt. 27. 8. 1943. no Poročilo referenta pri nemškem pooblaščenju za preseljevanje v Ljubljani dr. Bemharda Hirteja 3. 9. 1943, v arhivu IZDG.

¹¹¹ HGrB 27. 8. 1943, dnevno poročilo, 28. 8. 1943, jutranje poročilo; KTB/WFSt. 27. 8. 1943.

¹¹² Sporočilo generalštaba italijanske vojske 27. 8. 1943 v arhivu IZDG.

¹¹³ KTB/WFSt. 27. 8. 1943.

¹¹⁴ KTB/WFSt. 28. 8. 1943.

¹¹⁵ HGrB 28. 8. 1943, -dnevno poročilo.

¹¹⁶ HGrB 29. 8. 1943, jutranje poročilo, poročili podinspektorja žel. zaščite, polkovnika F. de Carolija štabu XI. arm. zbora 28. 8. in 1. 9. 1943, arhiv IZDG, f. 835.

¹¹⁷ HGrB 29. 8. 1943, dnevno poročilo, 30. 8. 1943, jutranje poročilo.

¹¹⁸ HGrB 30. 8. 1943, dnevno poročilo; KTB/WFSt. 30. 8. 1943.

¹¹⁹ HGrB 31. 8. 1943, dnevno poročilo; KTB/WFSt. 31. 8. 1943. Tedanji komandant teritorialne obrambe XXIII. armadnega zbora v Trstu general Giovanni Esposito piše v svojem delu, da je komandant XXIII. armadnega zbora general Ferrero na pogajanjih s komandantom 71. pehotne divizije generalmajorjem Raapkejem dosegel, da je ta obljubil, da nemška vojska ne bo prodirala naprej proti Trstu, in da je general Ferrero to obljubo oznanil oficirjem na posebni konferenci. Sporočil jim je tudi, da je nemški vojski dovolil, da za svoje varstvo namesti v tržaškem pristanišču nekaj baterij protiletalskega topništva in izključno telefonsko zvezo med Trstom in Planino pri Rakeku, Postojno, Razdrtim, Senožečami in Ljubljano. Potem ko je prve dni septembra dobil Ferrero povelje iz Rima, naj se zavaruje pred morebitnim nemškim sunkom z vzhodne strani, je v Bazovici (iz enot divizije »Sforcesca«), na Opčinah in Monte Spaccato (iz enot tržaške

vojaške cone) ustanovil dve taktični 'bojni skupini, ki sta imeli nalogo, da varujeta določbe dogovora (Esposito, n. d., str. 27—29).

¹²⁰ HGrB 3. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹²¹ KTB/WFSt. 29. 8. in 31. 8. 1943. Vrhovni poveljnik nemške vojske za jugovzhod generalfeldmaršal von Weichs je 3. septembra 1943 izdal ustrezno povelje za izvedbo operacije »Achse« na svojem operacijskem območju. V njem je posameznim enotam ponovno določil, katera območja morajo zasesti, ko bo razglašeno geslo »Achse«. Zanimivo je, da za zasedbo jadranske obale severno od Zadra v tem povelju ni določil nobene enote. (Weichsovo povelje št. 06/43 z dne 3. 9. 1943, NAW, T-313, navitek 189.)

¹²² Rintelen, n. d., str. 249; KTB/WFSt. 4. 8. 1943; The Rommel papers, str. 431—447.

¹²³ KTB/WFSt. 29. 7. 1943. Nemci so do kapitulacije Italije zvedeli le še to, da je Dino Grandi odpotoval na Portugalsko. Kljub Guariglijeveimu zagotovu poslaniku Rahnu, da je Grandi odpotoval le iz osebnih razlogov, so glede na to, da je ta fašist nastopil proti Mussoliniju, domnevali, da se bo skušal v Lizboni pogajati z zahodnimi diplomati. Zato je nemški zunanji minister Ribbentrop 2. septembra 1943 naročil nemškemu poslaniku v Lizboni Hueneju, naj poizve, ali je Domenico Galli, tj. Dino Grandi, še v Viano de Castello na severnem Portugalskem, ali od tam kam potuje, koga sprejema itd. Čez dva dni je Huene že poročal, da je Domenico Galli že prispel v omenjeno mesto in se nastanil v hotelu »Santa Luzia«, vendar pa še ni mogel zatrdno reči, da je to Grandi. 5. septembra je nemško zunanje ministrstvo ponovno naročilo Hueneju, naj poizve, ali se Grandi »shaja z Angleži, Amerikanci ali drugimi osebami, ki so povezani s sovražnimi silami«, in da »zunanji minister rajha prosi, naj bi skrbel za to, da bodo nadzirali Grandijevo gibanje« in naj o uspehu opazovanja takoj poroča zunanjemu ministrstvu. 7. septembra je Huene poročal, da mu je italijanski poslanik Renato Prunas osebno povedal, da mu je neki Domenico Galli po svojem prihodu v Lizbono 27. avgusta napisal pismo in da je spoznal pisavo svojega nekdanjega predstojnika, bivšega veleposlanika v Londonu Dina Grandija. Prunas je menil, da Grandi nima nobenih pooblastil za pogajanja, in je obljubil Hueneju, da mu bo takoj sporočil, če bi se Grandi skušal s kom pogajati. Toda že naslednji dan je Ribbentrop za italijansko vdajo lahko zvedel po radiu. (Fotokopije Rabinove brzojavke Ribbentropu 1. 9. 1943, Ribbentropove brzojavke 2. 9. 1943, brzojavke nemškega zunanjega ministrstva 5. 9. 1943 in Huenejevih brzojavk 4. in 7. 9. 1943 so v Foreign Office Library v Londonu (krajšano FOL), št. S. 131/71928, 71936, 71968, 71971, 71985 in 72004; o Grandijevi vlogi pri iskanju stikov s predstavniki zahodnih sil glej Deakin, n. d., str. 510—512 in 523—527, ter Zangrandi, n. d., str. 232 in 279—280.)

¹²⁴ Winston Churchill: Der zweite Weltkrieg. Bern 1952, V. del, 1. knjiga, str. 116—138; Deakin, n. d., str. 501—528; Zanussi, n. d., str. 75—131; Eisenhower, n. d., str. 207—210; Zangrandi, n. d., str. 235—273; Norman Kogan: LTItalia e gli Alleati. 8 settembre 1943. Milano 1963, str. 34—35 in

46—57; Francesco Rossi: *Come arrivammo all' armistizio*. Milano 1946; Giuseppe Castellano: *Corine firmi l' armistizio di Cassibile*. Milano 1945; isiti: *La guerra continua*. Milano 1963; Badoglio, n. d.; Raffaele Guariglia: *Ricordi 1922—1944*, Napoli, E. S. I.; Alberto Berio: *Missione segreta*. Dali' Oglio ed. 1947; Blasco Lanza D'Ayeta: *Document! prodotti a corredo della memoria presentata al Consiglio di Stato*. Ferraiolo ed. 1946; Samuel Hoare: *In missione speciale*. Rizzoli ed. 1948; *Tajna prepiska Churchill-Stal j in 1941—1945*. Zagreb 1965, dok. 172, 180, 184, 186—188 in 191.

¹²⁵ Fotokopije Rahnovih brzojavk Ribbentropu 8. 9. 1943 v FOL, št. S. 131/72011 in 72017—72020.

¹²⁰ Fotokopije Rahnovih brzojavk Ribbentropu 1. in 3. 9. 1943 v FOL, št S. 131/71928, 71961—71962 in 72012—72013.

¹²⁷ Zanussi, n. d., str. 133—155; Roatta, n. d., str. 287—289; Zangrandi, n. d., str. 252—256 in 269—271; Mario Torsiello: *Sefctembre 1943*. Cisalpino ed. 1963.

¹²⁸ Zanussi, n. d., str. 146—147.

¹²⁹ Brzojavka štaba XI. armadnega zbora 6. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 198). Kot vidimo je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo šele pet minut pred dvanajsto uro poskusilo umakniti večino svoje vojske iz Ljubljanske pokrajine in z dela Hrvaške. Tako je štab II. armade na Sušaku 6. septembra zvečer sklenil, da bo divizijo »Lombardio« in druge enote (21 bataljonov) z območja Karlovac—Ogulin umaknil v Slovenijo, večino enot, ki so na območju Crikvenica—Novi—Senj, pa na sosednje otoke aili celo v Italijo. V zvezi s tem je tudi Gambarino povelje za premik divizije »Isonzo« proti zahodu. Ko je vodja italijanske vojaške misije v Zagrebu general Re to drugi dan popoldne sporočil nemškemu pooblaščenemu generalu v NDH Glaisu von Horstenauu, je ta predlagal nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, naj bi za zasedbo območja Karlovac—Ogulin pripravili najprej 14. SS policijski polk, pozneje pa bi tja razširili operativno območje III. SS tankovskega korpusa, katerega štab bi lahko premestili iz Zagreba v Karlovac. (Brzojavka Glaisa von Horstenaua 7. 9. 1943, NAW, T-501, navitek 264, št. 000813—000814.)

¹³⁰ Zanussi, n. d., str. 147; Zangrandi, n. d., str. 457—470; Torsiello, n. d.

II. p o g l a v j e

NARODNOOSVOBODILNO GIBANJE V SLOVENIJI PRED ITALIJANSKO KAPITULACIJO

POLOŽAJ NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V SLOVENIJI V PRELOMNEM OBDOBJU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Tisti čas, ko je na evropskem jugu prišlo do pretresov, je bilo narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji pomembna politična in vojaška sila. Zlasti je svojo moč pokazalo že jeseni 1942 ob ustanovitvi velikega osvobojenega ozemlja v Bosni in na Hrvaškem, ki se je razprostiralo od dohodov k Reki, Karlovcu in Zagrebu na jugovzhod do Neretve in reke Bosne, ob ustanovitvi prvih divizij in korpusov in ustanovitvi Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) kot splošnega jugoslovanskega političnega telesa, ki je izražalo splošno jugoslovanski značaj in revolucionarno družbenopolitično usmerjenost narodnoosvobodilnega gibanja narodov Jugoslavije. S temi svojimi usipehi je do korenin pretreslo okupatorsko tvorbo Nezavisno državo Hrvatsko, tako da si potlej ni mogla nikdar več opomoči in se je vedno bolj razkrajala.¹

Veliki sovražnikovi operaciji »Weiss« in »Schwarz« (anainii kot četrta in peta sovražna ofenziva) proti glavni operativni skupini vrhovnega štalba NOV in PO Jugoslavije, prva od 20. januarja do 15. marca in druga od 15. maja do 15. junija 1943, ista sicer prizadeli narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije velike izgube, vendar sta glede svojega namena: uničiti glavnino in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, doživeli neuspeh. Sovražniki so tedaj spoznali, da je narodnoosvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov neuničljivo in so zato njihove ofenzivne akcije imele potlej skromnejše namene.²

Tik pred kapitulacijo Italije je narodnoosvobodilno gibanje, ki je spomladi 1943 dobilo prve zavezniške vojaške misije in pomoč,³ razpolagalo s 57 brigadami in 70 partizanskimi odredi, organiziranimi v 18 divizijah in 4 korpusih. Ta pomembna vojaška sila je vezala nase 15 italijanskih, 13 nemških, 7 bolgarskih in 2 madžarski diviziji, mnoge manjše okupatorske (policijske, orožniške in razne kvilinske oborožene oddelke.⁴

Posebno velik razmah je spomladi in poleti 1943 doživelo narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji, ki je bilo sestavni del narodnoosvobodilnega gibanja narodov Jugoslavije.

Takoj po aprilskem zlomu je bila skrb Komunistične partije Slovenije posvečena pripravam na vstajo proti Okupatorju in pravilni orientaciji ljudskih množic. Spričo velikega razočaranja ljudskih množic nad reakcionarno politiko vladajočega režima stare Jugoslavije in hitrim zlomom aprila 1941. leta je bilo treba preprečiti njihovo demoralizacijo, treba je bilo razbiti okupatorsko socialno demagogijo, ki je imela ponekod plodna tla itd. Že na začetku teh prizadevanj je Partija spričo še pred vojno doseženega zaupanja in utrjenih zvez s krščanskimi: socialisti, demokratičnimi sokoli in naprednimi kulturnimi delavci ustvarila široke politične temelje narodnoosvobodilnega gibanja, tj. Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Poleg temeljnega smatra narodnoosvobodilne borbe, tj. nacionalne in socialne osvoboditve, je program Osvobodilne fronte, vsebovan v znamenitih devetih temeljnih točkah, izražal najnaprednejše težnje slovenskega naroda, npr. združeno Slovenijo, bratsko skupnost jugoslovanskih narodov, dosledno ljudsko demokracijo itd. S takšnim programom je Osvobodilna fronta vključila v svoje vrste veliko večino slovenskega ljudstva in tako izolirala vodstva meščanskih strank, ki so se po večini spečala z okupatorjem.

Vstaja proti Okupatorju, ki jo je začela Osvobodilna fronta na pobudo Komunistične partije Slovenije in z njenim kadrovskim, tehničnim in organizacijskim aparatom ter izkušnjami: iz dvajsetletnega ilegalnega dela, je kmalu zajela vse slovenske pokrajine, vendar pa se je spričo raznih objektivnih in subjektivnih okoliščin v raznih predelih razvijala z različnim tempom in intenzivnostjo. Nedvomno so prve partizanske skupine in čete ustvarili predvsem delavci iz delavskih središč skoraj po vsej Sloveniji. Drži tudi, da je bila spočetka intenzivnost oboroženega upora večja v pokrajinah pod nemškim okupatorjem, zlasti: na Gorenjskem. Kmalu pa je nemškemu okupatorju spričo nekaterih uspehov njegove socialne demagogije in propagande, skrbno izdelanega policijskega sistema, močnih petdkolanaških postojank volksdeutsch erjev, izselitve velikega števila narodno zavednega slovenskega prebivalstva in krutih represalij uspelo hudo prizadeti narodnoosvobodilno gibanje, zlasti na Štajerskem, medtem ko je nekatere predele na Gorenjskem že decembra 1941 zajela množična ljudska vstaja, ki je poleg drugega tudi preprečila priključitev Gorenjske in štajerske k nemškemu rajhu. Zlasti od konca 1941. leta dalje je postajal vse bolj razgiban narodnoosvobodilni boj na Dolenjskem in Notranjskem, zlasti pa

v Ljubljani, ki je bila dolgo časa središče narodnoosvobodilnega gibanja, in v njej se je narodnoosvobodilni boj poleg množičnosti odlikoval še po svoji intenzivnosti in obsegu ter originalnosti oblik in taktik.

Z nastankom irazsežnega osvobojenega ozemlja, ki je bilo posledica tako ofenzivnosti hitro naraščajoče slovenske partizanske vojske, kakor tudi okupatorjeve nemoči, in je obsegalo skoraj dve tretjini Dolenjske in Notranjske, ter z veliko udarnostjo gorenjskih partizanov, je narodnoosvobodilna borba prešla v novo razvojno fazo. Osvobodilna fronta je na osvobojenem ozemlju skladno s šesto in sedmo temeljno točko svojega programa prevzela oblast kot celota in uvajala dosledno ljudsko demokracijo. Slovensko ljudstvo je prvič v svoji zgodovini demokratično volilo svoje organe oblasti, tj. krajevne narodnoosvobodilne odbore, in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je že pripravljalo zbor delegatov krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Z nekaterimi ukrepi, npr. z razlastitvijo veleposestnikov okupatorske narodnosti in domačih izdajalcev, je Osvobodilna fronta uresničevala tudi revolucionarne težnje delovnega ljudstva, seveda v takšni meri in v takšnih oblikah, kot jih je dovoljevala razvojna stopnja narodnoosvobodilnega gibanja.

Takšen razvoj narodnoosvobodilne borbe je do kraja zaostrel politični položaj v Sloveniji. Visoki polet narodnoosvobodilnega gibanja je italijanskega in nemškega okupatorja ter reakcionarno slovensko buržoazijo potisnil globoko v defenzivo. Zato so se zatekli k skrajnim ukrepom. Junija sta oba okupatorja Sklenila, da z večjimi vojaškimi in policijskimi akcijami ter nezaslišanim nasiljem uničita narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji, reakcionarna slovenska buržoazija pa je hitela ustanavljati ilegalne belogardistične ali četniške oborožene oddelke za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju in je v najbolj kritičnem položaju za slovenski narod sprejela orožje iz okupatorjevih roli? za bratomorilski boj.

V svoji temeljito pripravljeni ofenzivi, ki sta jo začela sredi julija 1942. leta, sta oba okupatorja uporabljala ne samo ogromno številčno premoč (okoli 80.000 mož) in tehniko (motorizacijo, težko topništvo, tanke itd.), temveč tudi strahovito nasilje. V nekaj mesecih sta pobila več talcev kakor v vsem ostalem obdobju okupacije, požgala na stotine vasi, v nekaterih sta tudi pobila vse moške, in nekaj deset tisoč ljudi odpeljala v konfinacijo, internacijo in koncentracijska taborišča in ponovno so oživel ali pa se rodili načrti o izselitvi desettisočev ali celo vsega slovenskega prebivalstva. Ofenziva je zlasti v začetku prizadela nekaj izgub mladi partizanski vojski in odvzela narodnoosvobodilnemu gibanju osvobojeno ozemlje,

vendar pa je hujše posledice pustila na terenu, kjer se je spričo krutega okupatorjevega nasilja med ljudstvom pojavila demoralizacija in s pomočjo protiljudske duhovščine širila bela garda, ki je grozila raznetiti državljansko vojno.

V takšnih razmerah je ibela garda poskušala razvijati svojo taktiko zlasti v treh smereh: spričo strahu in omahovanja pred strašnim okupatorjevim nasiljem je politično poskušala odtegnite zlasti srednje sloje Osvobodilni fronti, z organiziranjem belogardističnih Oboroženih oddelkov je nameravala vojaško zavreti zmagovito pot slovenske partizanske vojske, organizacijsko in moralno bi bila rada ohromila delovanje Osvobodilne fronte s pritiskom, ki ga je na aktiviste in ljudske množice izvajalo pobesnelo okupatorsko nasilje.

Partija in Osvobodilna fronta sta si že od vsega začetka prizadevali vključiti v Osvobodilno fronto vse politične in druge skupine izpred vojne, ki se niso spajdale z okupatorji, vendar se jim to ni posrečilo. Nekaj skupin je ostalo zunaj Osvobodilne fronte in njihova vodstva so v dobi največjega poleta Osvobodilne fronte z besedami sicer nastopala proti Okupatorju, obenem pa so bila proti oboroženi akciji, češ da je prezgodnja in da izziva okupatorjevo nasilje. Ta vodstva, ki so bila predvsem iz Jugoslovanske nacionalne stranke, dela Samostojne demokratske stranke, Jugoslovanske radikalne stranke itd., je visoki polet narodnoosvobodilnega gibanja skoraj povsem omejil na nepomembne kroge brez množic. Spričo novih razmer med sovražno ofenzivo in takoj po njej pa so se omahljivi elementi v ljudskih množicah začeli približevati tem t. i. »sredinskim« vrhovom.

Nov politični položaj je vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja naložil nove naloge, predvsem zbrati, reorganizirati in utrditi partizansko vojsko ter jo popeljati v neizprosen boj proti beli gardi, okrepiti in poglobiti politično delo za utrditev in razširitev Osvobodilne fronte, pridobivati ali vsaj nevtralizirati omahljive plasti in elemente, naj se opredelijo bodisi za OF ali okupatorja.

Zato je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja že sredi sovražne ofenzive začelo zbirati partizanske enote in jih reorganizirati v štiri brigade in nekaj odredov, ki so sicer takoj začeli napadati okupatorske in belogardistične oddelke, vendar pa so v pravo ofenzivo prešli šele konec novembra 1942; reorganiziralo je tudi glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in poglobilo politično delo v vojski.

Težji je bil prehod v politično ofenzivo. Poleg številnih pozivov beli gardi, naj preneha z bratomorno vojno, amnestij za zapeljane belogardiste in pozivov ljudskim množicam, naj sledijo Osvobodilni

fronti', je vodstvo Osvobodilne fronte pripravilo tudi peto zasedanje vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte. Ta je tv začetku novembra 1942 pretresel temeljna vprašanja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in izrazil popolno soglasnost ter borbena enotnost vseh skupin, ki so sodelovale v Osvobodilni fronti.

Poskusu okupatorjev lin bele garde, da bi odtegnili srednje sloje Osvobodilni fronti ali da bi jih vsaj nevtralizirali, sta se Partija in Osvobodilna fronta uprli s svojim bojam za srednje sloje. Politična linija tega boja je bila linija narodnoosvobodilne borbe slovenskega naroda, borbene enotnosti slovenskimi ljudskimi množic **itd.** Partija in Osvobodilna fronta sta sredinskim elementom ponujala vse priložnosti, da se vključijo v Osvobodilno fronto kot vseljudsko osvobodilno gibanje, in jasno poudarjala, da je **prišel** čas, ki ne dovoljuje sredini samostojnega obstoja, iker se je po eni plati položaj namreč tako razjasnil, da ima vsakdo, kdo ni namenoma slep in gluhi, možnost **'Opredelit:** se, na drugi strani pa so napočili trenutki poslednje izkušnje za vse, ki se nočejo odločiti za okupatorje in belo gardo.

V tem boju za irazknoj sredine, izolacijo sredinskega vodstva od omahljivih elementov lin za srednj e sloje sta Partij a in Osvobodilna fronta v glavnem uspeli. Obdržali sta srednje sloje, pridobili celo tri nacionalistične skupine za vstop v Osvobodilno fronto in cepili sredino tako, da iso se pošteni privrženci sredine vključili v Osvobodilno fronto, ,sredinski voditelji pa se vse bolj približevali okupatorju.

Te politične uspehe je omogočila tudi močna ofenziva narodnoosvobodilne vojske Slovenije od konca novembra 1942. leta do pomladi 1943. leta. Če je bila pretekla zima še velika ovira za aktivnost partizanskih enot skoraj po vsej Sloveniji, pa je bila večina slovenske partizanske vojske pozimi 1942—1943 v ofenzivi. Ta se je začela z uspešnim napadom treh slovenskih in ene hrvaške partizanske brigade na močno belogardistično postojanko Suhor na Gorjancih dne 26. novembra 1942 in nato so padale sovražne postojanke druga za drugo (Ajdovec 12. decembra, Dob pri Mirmi 27. decembra, Pletenje 19. februarja 1943), pa tudi v odkritih bojih z velikimi sovražnimi silami so imele partizanske brigade velike uspehe, kar pričajo operaci je v Žumberku konec januarja in v začetku februarja 1943, hudi boji v Suhi krajini sredi marca ter končno do tedaj največja partizanska zmaga v Jelenovem žlebu 26. marca 1943.

Čeprav so slovenske partizanske enote prizadejale zelo občutne udarce beli gardi in okupatorju, pa ti uspehi niso bili samo vojaško pomembni. Zelo so tudi vplivali na politični položaj ne samo v t. L Ljubljanski pokrajini, temveč tudi v drugih slovenskih pokrajinah in so pomenili veliko podporo vodstvu narodnoosvobodilnega giba-

nja pri reševanju prej omenjenih političnih nalog, hkrati pa so paralizirali nekatere hude okupatorjeve udarce na drugih predelih, npr. na štajerskem, kjer je okupatorju uspelo od novembra 1942 do januarja 1943 uničiti ali razbiti kar dva partizanska bataljona.

Spričo temeljitega izboljšanja vojaškega in političnega položaja narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji se je vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja tudi posrečilo urediti nekatera vprašanja notranjih odnosov v Osvobodilni fronti. Ta vprašanja se niso pojavila šele med okupatorsko ofenzivo ali neposredno po njej, temveč še prej, zlasti pa v dobi visokega poleta narodnoosvobodilnega gibanja ob ustvaritvi osvobojenega ozemlja spomladi 1942. leta. Tedaj je začela krščansko-socialistična skupina, ki je imela mnogo izaslug za vključevanje katoliških izobražencev, lim delavcev ter (kmetov v Osvobodilno fronto, zlasti pa nekateri njeni aktivisti, kazati težnje po snovanju svoje stranke tako na terenu kot v vojski, kar je slabilo Osvobodilno fronto in imelo slabe posledice zlasti v partizanski vojski. Vodstvo Komunistične partije Slovenije, ki je neprenehoma poudarjalo, da je Osvobodilna fronta enotno vseljudsko osvobodilno gibanje in da je delavski razred s svojo avantgardo Komunistično partijo hegemon revolucije, si je zelo prizadevalo, da bi bili medsebojni odnosi skupin v Osvobodilni fronti lojalni, kar je tudi predvidevala peta točka programa Osvobodilne fronte. Zato je partijsko vodstvo v Sloveniji zahtevalo od vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, naj pri izdajanju raznih odlokov upošteva tudi razmere v Sloveniji, ki so bile drugačne kakor v drugih predelih Jugoslavije, tj., naj spričo drugačnih razmer v svojih odlokih omogoči, da bodo v Sloveniji izvajali nekatere ukaze in povelja bolj v duhu Osvobodilne fronte, tj. z večjo širino. V tem smislu so npr. v slovenski partizanski vojski uvedli znak Osvobodilne fronte namesto srpa in kladiva, preimenovali Tomšičevo proletarsko brigado v udarno itd. Hkrati se je partijsko vodstvo v Sloveniji vztrajno bojevalo proti sektaštvu v partijskih vrstah, ki se je zlasti razraslo skupaj z nekaterimi drugimi napakami (npr. t. i. vojvodstvom) na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem.

V italijanski ofenzivi poleti in jeseni 1942 so se nesoglasja nekoliko pomirila, ponovno pa so vprašanje medskupinskih odnosov v Osvobodilni fronti začeli reševati takrat, ko se je začel nov polet narodnoosvobodilnega gibanja in so se pri nekaterih krščanskih socialistih na terenu ponovno začele pojavljati težnje, ki so slabile Osvobodilno fronto in rahljale njeno enotnost, in ker je pretila nevarnost, da bi se Osvobodilna fronta iz enotnega vseljudskega gibanja vse bolj spreminjala v koalicio. Po nastanitvi izvršnega

odbora Osvobodilne fronte v Polhograjskih Dolomitih je prišlo 12. februarja 1943 do prvega medskupiinskega sestanka zastopnikov ustanovnih skupin v Osvobodilni fronti. Ti sestanki so bili vso drugo polovico februarja lin so pripeljali do izjave treh ustanovnih skupim Osvobodilne fronte.

Predstavniki komunistov, krščanskih socialistov in demokratičnih sokolov so 1. marca 1943 izjavili v imenu svojih skupin, da je Osvobodilna fronta enotna vseljudska politična organizacija, ki jo vodi izvršni odbor kot enotno politično in organizacijsko vodstvo aktivistov Osvobodilne fronte. Priznali so, da ima Komunistična partija Slovenje kot avantgarda najnaprednejšega slovenskega družbenega razreda — proletariata glede na svoj program, organizacijsko sestavo, strategijo in taktiko avantgardno vlogo v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju. Vse druge skupine so se odrekle ustanavljanju svojih strank ali polifonih (organizacij. Krščanski socialisti so se odrekli tudi sleherni posebni organizaciji svojih aktivistov, kot so to že prej storili demokratični sokoli. Sklenili so tudi, da bo kader političnih aktivistov v organizacijskem in političnem pogledu vodil le izvršni odbor Osvobodilne fronte kot celota in da bodo s tem prenehali skupinsko organizirani stiki, izvzemši Komunistično partijo Slovenije kot stranko.

Ta izjava, ki je po kraju nastanka dobila ime »dolomitska izjava«, je bila zelo pomembna za nadaljnji razvoj Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega gibanja sploh. Z njo je Osvobodilna fronta izgubila najbistvenejše elemente foirmalne koalicije na vrhu, zlasti pa je izjava zagotovila enotnost Osvobodilne fronte kot vseljudske politične organizacije slovenskega naroda, Komunistični partiji Slovenije lin delavskemu razredu pa je priznala vodilno vlogo v naši ljudski revoluciji. Čeprav so se tudi po izjavi še pojavljala nesoglasja med člani te ali druge skupine, pa je bila ena od njenih najpomembnejših posledic tudi ta, da je Osvobodilna fronta na osvobojenih ozemljih prevzemala oblast kot celota brez kakršnihkoli razprav ali nesoglasij med predstavniki svojih skupin in da je kmalu tudi njen najvišji organ, tj. vrhovni plenum ali Slovenski narodnoosvobodilni odbor, izgubil obliko skupinskega predstavništva oziroma formalne koalicije.

Popularizacijo in utemeljevanju izjave je bilo posvečeno prvo zborovanje aktivistov Osvobodilne fronte na Pugledu na Kočevskem Rogu od 27. do 30. aprila 1943. To zborovanje, ki se ga je udeležilo več "Kot sedemdeset aktivistov iz vse Ljubljanske pokrajine, je utrdilo notranjo enotnost Osvobodilne fronte in je pomenilo uvod v visoki polet narodnoosvobodilnega gibanja ^pomladi 1943. leta in

trdno politično jamstvo za velike uspehe, ki jih je narodnoosvobodilno gibanje doseglo čez dobre štiri mesece ob kapitulaciji Italije.

Kakor je na eni strani za narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji v istem obdobju značilen polet, tako je značilno tudi to, da se je narodnoosvobodilna borba v posameznih pokrajinah še vedno razlikovala tako po avojii intenzivnosti kakor tudi po svoji širini.

V Ljubljani, na Dolenjskem in Notranjskem se je narodnoosvobodilno gibanje razvijalo pod neposrednim vodstvom osrednjih organov narodnoosvobodilnega gibanja, tj. centralnega komiteja KPS in izvršnega odbora OF. Le kadar sta bila oba organa oddaljena od posameznih pokrajin, sta zanje ustanovila svoja poverjenišтва (npr. za Ljubljano julija 1942, za Dolenjsko in Notranjsko pa od pozne jeseni 1942 do zgodnje pomladi 1943). To je bila prav gotovo tudi ena izmed okolnosti¹, da je v teh pokrajinah že od vsega začetka obstajala bolj ali manj trdna organizacijska mreža Osvobodilne fronte, da so se pomanjkljivosti in težave relativno hitreje odpravljale itd. Vendar pa 'kljub temu tudi s še tako požrtvovalnim delom političnih delavcev ni bilo mogoče v nekaterih predelih obnoviti organizacij Osvobodilne fronte izpred italijanske ofenzive. Ustanovitvev in obstoj belogardističnih postaj ank ter močna propaganda in vpliv belogardistično usmerjene duhovščine na revnejše podeželsko prebivalstvo, pa tudi na nekatere premožnejše sloje na deželi, so v nekaterih predelih, kot npr. v Suhi krajini, v Mimski dolini, v dolini spodnjega toka Krke, v Dolomitih itd., ovirali ali celo popolnoma onemogočali vsako organizacijsko in politično delo Osvobodilne fronte. Vendar je kljub temu vsej pokrajini dajal ton visok polet narodnoosvobodilnega gibanja v večjem delu Dolenjske in Notranjske, zlasti pa v Ljubljani, kjer je Osvobodilna fronta od februarja 1943. leta dalje — torej še pred velikimi marčnimi stavkami v severni Italiji — uporabljala novo obliko boja — javne množične demonstracije.

Narodnoosvobodilno gibanje v tistem času ni doživljalo poleta samo v Ljubljani, na Dolenjskem in Notranjskem, temveč tudi v drugih slovenskih pokrajinah. Ravno v tem času je v nekaterih obrobnih slovenskih pokrajinah začelo celo dohitevati razvoj v osrednji Sloveniji. Zlasti v Slovenskem Primorju se je po prvi pokrajinski konferenci KPS v začetku decembra 1942 temeljito razširila in utrdila organizacijska mreža Osvobodilne fronte po vsej pokrajini, segla je celo v Beneško Slovenijo, in uspešno izvedena množična mobilizacija v partizansko vojsko konec leta 1942 in v začetku leta 1943 je bila temelj za ustanovitev prvih dveh primorskih narodnoosvobodilnih brigad konec aprila 1943. Med temeljne

značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju v tistem času je pravi gotovo šteti močno nacionalno zavest, živo antifašistično razpoloženje skoraj vsega slovenskega prebivalstva in iz njih izvirajočo globoko in organizacijski okvir presegajočo privrženost Osvobodilni fronti, ki sta skupaj z objektivnimi razmerami onemogočili kakršnokoli formiranje bele in plave garde.

Na ozemlju pod nemško okupacijo se je narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem razvijalo hitreje kot na Štajerskem. Osvobodilna fronta je na tem ozemlju, ki ga je nemški okupator imel za svoje, vzdržala močno okupatorjevo ofenzivo in nezaslišano nasilje, ki je doseglo vrhunec v ipoletnih mesecih 1942. leta. Vztrajna volja tako političnih aktivistov kakor tudi vojaških enot, da se kljub velikim izgubam v nobenem primeru ne umaknejo s tega izpostavljenega ozemlja, je povzročila, da je Osvobodilna fronta ne samo ostala, temveč se je Ob ugodnem razpletu vojne na frontah in zmagovitem razvoju narodnoosvobodilne borbe v drugih jugoslovanskih pokrajinah neprenehoma krepila. Čeprav ni mogla zajeti vsega prebivalstva, pa je do konca pomladi imela že postavljeno trdno organizacijsko mrežo po vsej pokrajini in z rekrutacijo velikega števila gorenjskih mladeničev, ki jih je odtegnila nemški mobilizaciji, skoraj potrojila partizansko vojsko ter omogočila ustanovitev prve gorenjske narodnoosvobodilne brigade.

Na Štajerskem so se razmere za narodnoosvobodilno gibanje po močnih okupatorjevih udarcih v pozni jeseni 1942 in poizmit 1942—1943 počasi, vendar neprenehoma izboljševale. Toda Osvobodilna fronta zaradi omejene dejavnosti pokrajinskega odbora OF in velikih izgub političnih delavcev po okrožjih in rajonih še ni mogla zajeti niti vse pokrajine niti: večine prebivalstva. Tudi ni mogla niti onemogočiti niti bistveno zavreti nemške mobilizacije slovenskih mladeničev in mož v nemško delovno slo, vojsko in vermanšaft, čeprav so začele vidno naraščati dezertacije slovenskih mladeničev iz nemške vojske. Sicer počasi, toda vztrajno je raslo in se krepilo pri štajerskem prebivalstvu prepričanje, diametralno nasprotno tistemu iz preteklega leta, da pomeni Vključitev v narodnoosvobodilni boj vendarle manjši riziko za življenje kakor pa ubogljiv odhod v nemško vojsko in dalje na vzhodno fronto, tj. v skoraj gotovo smrt.

Osvobodilna fronta je pozimi 1942—1943 vzpostavila svoje prve postojanke na Koroškem, kjer je živelo več kot petdeset tisoč Slovencev, od katerih so nacisti spomladi 1942. leta raselili več kot tristo družin. V vzhodni del, zlasti v Podjuno, je osvobodilna misel prodirala s Štajerskega oziroma z dravograjskega območja, v zahod-

ni del, zlasti v okolico Bistrice pri Rožu, pa z Gorenjskega. Partizanska četica, poslana v pozni jeseni 1942. leta v vzhodni del Koroške, je z rekrutacijo koroških Slovencev spomladi 1943. leta narasla v bataljon. Plamena ljudskega upora na Koroškem v tistem času niso mogle pogasiti še tako krute nacistične represalije, kot je obglavljenje 13 koroških Slovencev v Gradcu aprila 1943. leta.

Edina slovenska pokrajina, v kateri Osvobodilna fronta spomladi 1943. leta ni imela nobenih organizacij, je bilo Prekmurje. Tam iso krute represalije madžarskega okupatorja me samo zatrla vse kali že začetega upora, temveč itudi onemogočila vsako organizacijsko im politično delo do 1944. leta.

Tako ise je po utrditvi enotnosti Osvobodilne fronte im okrepitvi narodnoosvobodilne vojske spomladi 1943. leta z neugnano in rastočo silo razvijali poile narodnoosvobodilnega gibanja, ki je zajelo skoraj vse slovensko ozemlje, pridobilo nove človeške in gmotne sile, razbilo vse akcije okupatorjev in bele garde. V visokem poletu je narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji tudi dočakalo zlom Italije.⁵

POLITIČNE IN VOJAŠKE PRIPRAVE NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA NA KAPITULACIJO ITALIJE

Narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji se je na kapitulacijo Italije začelo pripravljati zelo zgodaj im se je manj o tudi zelo dobro pripravilo. Njegovi vodstveni organi, kakor centralni komite KPS, izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije so spremljali razplet dogodkov na mednarodnem torišču, znali so hitro im konkretno reagirati na vsak dogodek, analiziratiL njegovo bistvo in dajati ustrezna navodila svojim organom ali enotam.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je že zelo Zgodaj zvedelo, da posamezni krogi v Italiji pripravljajo državni udar. Take vesti je preko štabov primorskih partizanskih enot dobivalo od Ančke Devetakove — Katre iz Tolmina, žene italijanskega generala, toda zavedne Slovenke. Imela je dostop do visokih italijanskih vojaških kroigov v Rimu in marsikatero novico so ji zaupali tudi Italijanski visoki oficirji v severnem delu Slovenskega Priimorja, zllasti v Tolminu, kjer je živela.

Prvo sporočilo je zelo zgodnje, že 1.. marca 1943 ga je štab Severnoprimskega odreda poslal naprej, in med drugim pravi:

»Po izjava generalov v Idriji i/n Tolminu so dozorele priprave za državni udar v Italiji. Izvesti ga namerava vojska, odnosno vsaj prehiteti 'druge skupine... Vodstvo države bo takoj po udaru prevzela vojska pad vodstvom maršala Badoglia. To so v glavnem sami filoangleži, a sami sebe naziivajo „antifašiste“, čeprav so v bistvu popolni predstavniki italijanskega imperializma in hočejo iz tega le karkoli: rešiti. Takoj po udaru bi sklenili z Anglijo premirje, potegnili svoje trupe z Balkana, predvsem iz Jugoslavije, in vrgli trupe na nemško mejo za obrambo. Prepričani so, da bodo uspeli revolucionarne sile Italije potlačiti; od vojaških sil pa računajo predvsem na alpine...«⁶

Sporočilo je tudi omenjalo, da je že določen dan za državni udar, dn sicer tisti dan, ko bo padel Tunis. Kot so pokazali nadaljnji dogodiki, je bilo to sporočilo še dokaj točno razen datuma državnega udara. So pa po mojem mnenju te novice bolj izraz predvidevanj visokih vojaških krogov kakor pa poznavanje neposrednih priprav na državni udar.

Maja je prispelo novo sporočilo o pripravi na državni udar v Italija, ki pravi med drugim:

»Položaj v vrhovih dozoreva vedno bolj, vendar pa se opaža pomanjkanje vsakršne udarnosti teh krogov (gre za višje vojaške kroge). Oni so se pripravljali že v skorajšnjem času na državni udar, toda elementi, na katere so računali, so scagali, nasprotni pa v političnih manevrih prehiteli... Glavna kolovodja maršala Badoglio in Graziani (gre za očitno pomoto: Graziani je bil vendar filofašist — op. T. F.) govorita, da mora z matematično gotovostjo priti do zloma fašističnega režima v Italiji. Razvoj vojaškega in političnega stanja v Evropi, pretnja druge fronte, o kateri vrhovi v Italiji govorijo z vso goitovostjo, in v zvezi s 'tem ppolna vojaška nepripravljenost (strahovito pomanjkanje orožja, ogromna neproduktivnost tovarn, grozno pomanjkanje materiala), simpatije ljudstva za sovražnika lin stoodstotna nepriljubljenost zaveznice Nemčije, odpor do vojne (v narodu in med vojaštvom) so sigurni elementi, ki sigurno privedejo do zloma fašizma in uspeha državnega udara. Badoglio in Graziani računata z matematično sigurnostjo na ta zlom in v sigurnost njihovega udara v letošnji jeseni, trdeč, da razvoj ne bo šel preloko novembra ... Glede Primorja: po vseh možnostih braniti stare meje Italije izpred te vojne. Sicer so sedaj v tem oziru mnogo bolj popustljivi, ker računajo, da jih bo takoj po udaru in premirju zapustilo vojaštvo, ki že sedaj sili domov... Iz Hrvaške nameravajo v kratkem umakniti vse svoje vojaštvo, ker je za njih negativno držati tam čete. Borbo proti partizanstvu v Primorju mislijo ojačati. V to

svrhu bo v kratkem ustanovljen v Vidmu nov armadni zbor za borbo proti partizanom.«⁷

Ce vzamemo podatke o državnem udaru še s itakio rezervo, pa je treba priznati, da so podatki o namerah italijanskega okupatorja na Hrvaškem in v Slovenskem Primorju zelo točni, kar so pokazali nadaljnji dogodki.

Čeprav je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja iz tega vira dobilo tudi pozneje nekaj podobnih novic, pa to niso bi le zanj edine indicije, da se v Italiji pripravljajo velike spremembe. Imelo je namreč v tem času pogoste stilke z vodstvom Komunistične partije Italije v Milanu, znalo pa je tudi analizirati razplet dogodkov na mednarodnem torišču, ki je napovedoval spremembe na evropskem jugu. V svojih dokumentih je prvič javno postavilo možnost hitrega razvoja dogodkov sredi junija 1943.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je 14. junija 1943 izdal okrožnim odborom OF in aktivistom OF -okrožnico, v kateri je najprej postavil možnost, »da se bodo pričeli svetovni dogodki v kratkem razvijati z veliko naglico«. Opozoril je, da je treba taliti pripravljen na hiter razvoj dogodkov in pospešiti delovni tempo odborov OF in aktivistov ter prednje postavil kot temeljno nalogo:

»Bistvene važnosti je, -da razvijemo -odbore OF — od terenskih pa do okrožnih — znova v *organe narodne oblasti*, ne glede na vprašanje, ali gre za osvobojeno ali pa za -okupirano ozemlje. Če tega ne bomo izvedli, si ni ti zamisliti ne moremo, da ibi Osvobodilna fronta v sedanjih odločilnih časih izpolnila svojo nalogo.«

Izvršni odbor OF ije tudi povedal, kako je treba razvijati odbore OF v organe ljudske oblasti. Razvijati je treba elemente ljudske oblasti od začetnih oblik, ko -ljudstvo samo sprašuje za svet, preko najrazličnejših odlokov, npr. prepoved sekanja lesa, pa vse do organiziranja vsega javnega življenja, pri čemer nag sodelujejo kar najširše -ljudske plasti.⁸

Svoje temeljno politično -gledsče v novem obdobju je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji lepo pojasnilo v svojem tretjem pismenem poročilu vrhovnemu plenumu OF dne 21. julija 1943:

»Politična plaitforma našega delovanja je naslednja: osvoboditev in združitev slovenskega naroda, nova, -demokratska, na narodni enakopravnosti temelječa Jugoslavija, zavezništvo s skupnim anglešk o-so v j e tsk o- am er išk im taborom, borba proti državljanski vojni, borba za omahljive sredinske elemente, omogočanje zavedenim in prisilno mobiliziranim belogardistom, ki spoznajo svojo krivdo, da popravijo svoj greh nad narodom, politična borba proti tistim za-

krbnijencem, ki bi radi na demokratičnih in sredinskih pozicijah reševali zavoženi belogardistični voz.«

Kot vidimo, ima to gledišče tri temelje: prvi iso najbiistvenejši elementi temeljnega programa Osvobodilne fronte iz 1941. leta, drugi so elementi nalog, ki jih je postavil položaj po sovražnikovi ofenzivi jeseni 1942. leta, tretji pa izvira iz trenutnega položaja, ko 90 protirevolucionarni zakrknjenci spričo kompromitiranosti legalne bele garde hiteli v Sloveniji ustanavljat nekakšno ilegalno belo in plajvo četniško vojsko. Nato je postavilo naloge:

»Nov polet osvobodilnega gibanja je treba spričo mednarodnega in domačega razvoja stopnjevati v totalni odpor slovenskega naroda proti okupatorju. Razen v zaostitvi ofenzivnih operacij naše vojske naj se tak totalni odpor izraža: a) v kmečkem skrivanju pridelkov pred okupatorji, b) v sabotaži vse produkcije, iki posredno ali neposredno koristi okupatorju, c) v množičnih manifestacijah slovenskega narodnega odpora proti okupatorju (prezir okupatorskih zastav, sabotaže vseh okupatorskih prireditev od vojaških do .umetniških⁹ itd. itd.).«⁹

Na temelju navedenega političnega gledišča in izhajajoč iz teh osnovnih nalog, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ob razpletu dogodkov na mednarodnem torišču, zlasti ob izkrcanju zahodnih sil na Siciliji in strmoglavljenju Mussolinija, dajalo svojim organizacijam in narodnoosvobodilni vojski tudi konkretne naloge.

Temeljita analiza delovanja vodstvenih organov narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, tj. centralnega komiteja KPS, izvršnega odbora OF in glavnega štaba NOV im PO Slovenije v tistem času pokaže, da so se na kapitulacijo Italije začeli neposredno pripravljati takoj po izkrcanju zahodnih sil na Sicilijo 10. julija.

Po izkrcanju zahodnih sil na Sicilijo je izvršni odbor OF na svoji seji sklenil, da bo pozval slovenski narod, naj aktivira vse svoje sile, da bo političnim delavcem izdal okrožnico o političnem položaju in nalogah in da bo narodnoosvobodilna vojska začela izvajati mobilizacijo v krajih, ki so ji dostopni.¹⁰

V svoji okrožnici, ki jo je 14. julija sestavil Boris Kidrič, je izvršni odbor OF povedal, da je izkrcanje zaveznikov na Siciliji potrdilo predvidevanje vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, vendar še ni mogoče točno predvideti, ali se bo razvoj pod vplivom reakcionarnih krogov na zahodu zavlekel in omejil samo na čiščenje sredozemskega morskega prostora ali pa bo hitrejši im bo povzročil nagel zlom Italije. V obeh primer pa je treba pospešiti polet narodnoosvobodilnega gibanja, da bo pripravljeno na zlom Italije.

Okrožnica nato pravi, da je potrebno izvesti množično politično kampanjo, bi naj dokaže ljudskim množicam, da razvoj vojaških in političnih dogodkov na mednarodnem torišču potrjuje pravilnost poti in politike Osvobodilne fronte ter razkrinkuje belogardistično in plavogardistično izdajstvo ter sredinsko špekulacijo, razviti sabotazo v proizvodnji, ki služi okupatorju, okrepi napisne in trosilne akcije ter manifestacije množičnega odpora proti okupatorju, okrepi politično in agitacijsko propagando in 'stično kampanjo za razkranje bele garde in uničevanje plave garde kot podaljšane roke bele garde ter pritegovanje neopredeljenih množic itd. V okrožnici: je izvršni odbor ponovno odredil, da »je treba okrepiti borbo za ponoven razvoj Osvobodilne fronte v narodno oblast«. Predvsem pa je okrožnica poudarila, da je treba z vsemi slami okrepiti mobilizacijo za narodnoosvobodilno vojsko, organizirati odhod mobilizirancev v narodnoosvobodilno vojsko tudi iz tistih krajev, ki so jih obdali okupatorji z žico, na območjih, ki jih kontrolira narodnoosvobodilna vojska, pa izvesti splošno mobilizacijo.¹¹

Komaj 'SO se v okrožjih in rajonih začeli pogovarjati, kako bodo uresničili navodila izvršnega odbora OF, so v Italiji strmoglavili Mussolinija. Izvršni odbor OF se je 28. julija zbral k seji in Edvard Kardelj je na njej poročal o političnem položaju. Njegov sklep je bil, da je po Mussolinijevem padcu pričakovati naglo kapitulacijo Italije in verjetno hkratni vdor nemških čet v Ljubljansko pokrajino. Zato pa je treba v vsakem oziru pripraviti »mobilizacijsko stanje na vseh področjih«. Izvršni odbor OF je nato sprejel sklepe, da je treba naposati proglas slovenskemu narodu, okrožnico okrožnim odborom OF in aktivistom, navodila vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, letalke italijanskim vojakom in posebna naročila Varnostni obveščevalni služb.¹²

Proglas izvršnega odbora OF slovenskemu narodu, ki ga je 29. julija sestavil Boris Kidrič, je najprej oznanil, da se je zrušil prvi steber razbojniške stavbe nemško-italijanskega imperializma in da je to znamenje za odločilne dogodke. Toda dokler se bo Italija borila na strani Nemčije, se je treba še naprej borovati proti njeni vojski v Sloveniji. Zato je napočil »čas splošne mobilizacije proti okupatorju, splošne mobilizacije za narodnoosvobodilno vojsko«, in v teh odločilnih časih poziva Osvobodilna fronta znova k enotnosti slovenskega naroda.¹³

Okrožnica izvršnega odbora OF, ki jo je 29. julija sestavil dr. Marijan Breclj, prav tako spričo zloma fašizma, naraščajočih nemirov ljudskih množic v Italiji, nasprotij med Nemci in Italijan: in njihovima vojskama ter zaradi propada nemške poletne ofenzive

predvideva 'Skorajšnjo popolno kapitulacijo Italije in poudarja, da **je treba** boj proti italijanski vojski nadaljevati, dokler ibo Italija **nadaljevala vojno** na Strani Nemčije in imela svoje vojaške sile v okupiranih deželah. Zato je treba okrepiti vojaško aktivnost **slovenske** narodnoosvobodilne vojake. Ker v Nemčiji ni opaziti izrazitejšega notranjega razkroja, je treba predvidevati tudi možnost kratkotrajnega vdora nemške vojske v Ljubljansko pokrajino. Zato pa je treba motorizirati vse ljudske sile za odpor proti okupatorjem in dvigniti splošno ljudsko vstajo. Za primer nemškega vdora v Ljubljansko pokrajino je treba ljudstvo pripraviti na energičen odpor in izprazniti vse tiste kraje, ki jih ne bi mogla zaščititi narodnoosvobodilna vojska. Okrožnica je tudi naročila, da je treba začeti z množično sabotažo na vseh popriščih, organiziranjem množičnih demonstracij iz zahtevo, da ise okupator vda, položi orožje, zapusti slovensko zemljo in vrne slovenske internirance, z organiziranjem napadov na jetnišnice, zapore itd., povečevanjem razkroja okupatorjeve vojske in bele ter plave garde. Okrožnica je tudi poudarila, da morajo vsa politična predstavništva OF in vsi odbori OF v tem času jasno pokazati, da so nosilci ljudske oblasti, in morajo to oblast tudi dejansko izvajati.¹⁴ Približno enako je 30. avgusta ocenil položaj in določil naloge svojim organizacijam tudi centralni komite KPS.¹⁵

Iz teh okrožnic je razvidno, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji prevečala nekakšna bojazen, da bi mogla Italija s političnim manevriranjem brez večjih težav kratko in malo Skleniti premirje mimo brezpogojne vdaje in mimo preiti na stran zahodnih zaveznikov, iki bi ji v tem primeru lahko zagotovili olstoj monarhije in rapalske meje ter pomagali zadušiti levo antifašistična gibanje. S tem bi nastala nevarnost, da bo več kot tri četrt milijona Slovencev in Hrvatov v Slovenskem Primorju in Istri ponovno ostalo zunaj Slovenije in da se programu Osvobodilne fronte o osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev v zedinjeni Slo veni jii postavlja nove lovine. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, se je vedno zavedalo, da so v zahodnih državah na delu reakcionarne sile, ki si prizadevajo omajati Skupna prizadevanja protihitlerjevske koalicije za uničenje fašizma, zavlačevati vojno, da bi se predvsem izčrpala Sovjetska zveza, zlasti pa še zavlačevati odprtje t. i. druge' fronte v Evropi, ki bi lahko razbremenila sovjetsko armado. Reakcionarne sile v zahodnih državah bi bile lahko kaj hitro pripravljene popustiti težnjam Badogliove vlade po sklenitvi premirja mirno brezpogojne vdaje. Da bojazen vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji ni bila neupravičena, kažejo tudi resnični poskusi kralja

in Badoglioove vlade, da bi dosegla ne samo premirje mimo brezpogojne vdaje, ampak tudi zagotovitev integritete (italijanskega ozemlja, nedotakljivost meja Italije in celo integriteto nekaterih italijanskih afriških kolonij. Vemo tudi, da je bil Winston Churchill vnet branilec savojske dinastije in starega reda ter pripravljen na popuščanje in da je šele javno vznemirjenje napredne britanske javnosti prisililo zahodne sile, da so postavile odločno zahtevo po brezpogojni vdaji Italije.

Iz okrožnic je tudi razvidno, da vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji še nekaj dni po padcu fašizma v Italiji ni poznalo dejanskega položaja v Italiji. To ni nič čudnega, saj so italijanski radio in časniki prinašali le cenzurirane vesti, od drugod pa še tudi ni bilo vesti o pravih razmerah v Italiji.

Ko je izvršni odbor OF izdal to okrožnico, še ni vedel nič o demonstracijah v Italiji, napetih odnosih med italijansko in nemško vojsko, nasilnem pirhodu nemške vojske v Italijo itd. Toda s temi vestmi 31. julija je dobil še druge, ki pa niso bile točne, npr. o nemškem vdoru v Trst, na Reiko in v Istro, oboroženem spopadu med italijansko in nemško vojsko, izkrcaju zaveznikov v južni Italiji itd.¹⁶ Vse to in pa poizivi londonskega radia italijanski vojski na Balkanu, naj se priključi k narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije, ga je napotilo, da je 31. julija na seji sklenil, da je treba ukrepati hitro in odločno. Zato je izdal novo okrožnico, v kateri je v začetku povedal, da je najprej kazalo, da -bosta Angl'j a in Amerika podprli Badoglioov režim v Italiji in pod vplivom reakcionarnih krogov, ki so proti drugi fronti v Evropi, ustavili vojaške operacije proti Italiji ter tako rešili italijanski imperializem. Novi momenti pa kažejo, »da sta se zahodna zaveznika pod pritiskom množičnega odpora ljudski'h množic postavila proti režimu z odločno zahtevo, da Italija prekine z Nemčijo vse vojaške in politične zveze in da kapitulira.« Dogodki poslednjih dni, zlasti pa zaostrovanje ital'jansko-nemških odnosov, kažejo, »da je pričakovati vsak čas zaradi odločnih zahtev ljudskih množic prekinitev odnosov s faaistično Nemčijo in sklenitev miru z zavezniki.«

Izvršni odbor OF je namreč menil, da sta na vidiku dve perspektivi, prva z zelo nagim popolnim polomom italijanskega imperializma pod udarci zahodnih sil, separatni mir in nemška zasedba vsega slovenskega ozemlja in druga z delnim anglo-ameriškm zavlavlčevanjem, vendar pa z nadaljnjimi vojaškimi udarci proti Italiji, relativen uspeh Badoglioove vlade, da zadrži vojaški razkroj, laviranje s formalnim ostajanjem na nemški strani ob dejanskem sode-

lovanju z zahodnimi silami. Bil je prepričan, da bo druga perspektiva lahko le kratkotrajna in da bo kmalu prešla v prvo.

Zato je naročil odborom in aktivistom OF, naj takoj in povsod vzpostavijo stik z redno italijansko vojsko, ji pojasnijo položaj ter poziv londonskega in moskovskega radia, da se takoj preneha bojevati proti narodnoosvobodilni vojski in ji izroči orožje ter odide domov, ali pa se ji naj pridruži z orožjem, naj takoj vzpostavijo sodelovanje med terenskimi odboiri OF ter Narodno zaščito glede takojšnje mobilizacije v narodnoosvobodilno vojsko, naj stopnjujejo propagandno delo med italijansko vojsko in belo gardo, z geslom, naj se priključita k narodnoosvobodilni vojski.¹⁷

Tudi v tej okrožnici je Izvršni odbor OF ponovno poudaril, naj odboiri OF prevzamejo oblast in jo dejansko izvajajo, opozoril pa je tudi na povečano možnost za vdor nemške vojske v Ljubljansko pokrajino in ustrezna navodila v okrožnici z dne 29. julija.

Na seji: so sklenili tudi navezati stike z italijanskim generalom Guidom Ceruttijem v Novem mestu, usmeriti partizansko vojsko na železnice z nalogo, da ustavlja Vlake in razorožuje italijanske vojake, napisati navodila vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, letaike italijanski vojski itd.

Ko je izvršni odbor OF izpolnil sklepe seje z dne 31. julija, se je 2. avgusta spet sestel in po Kidričevem poročilu o vojaškem in političnem položaju poleg drugega sklenil tudi, da je treba politično organizacijo na terenu pospešiti in usposobiti za prevzem oblasti.¹⁸

Tega dne je izvršni odbor OF poslal okrožnim odborom OF dodatna navodila k okrožnici z dne 31. julija 1943. V njih je naročil, naj okrožni odbori OF začno »izvajati mobilizacijo vseh za orožje sposobnih moških predvsem v krajih, ki so zasedeni od Italijanov in zamreženi« tar dal podrobna navodila za opremo, oborožitev ter odhod mobilizirancev v narodnoosvobodilno vojsko.¹⁹

Iz navodil, ki jih je v tem času izdal izvršni odbor OF, in iz drugih dokumentov je razvidno, da so se v drugi polovici julija in v začetku avgusta izoblikovale naslednje glavne naloge: *1. manifestirati enotnost Osvobodilne fronte kot splošne politične organizacije vojskujočega se slovenskega naroda, 2. razvijati odbore Osvobodilne fronte v organe ljudske oblasti, 3. do maksimuma izkoristiti naraščajoči polet osvobodilnega gibanja v Ljubljani, 4. razoroževati italijansko vojsko ali pa jo pridobiti za skupen boj proti nacistični Nemčiji, 5. razkrajati belo in plavo gardo, 6. izvesti množično mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko, 7. usmeriti narodnoosvobodilno vojsko na strateško pomembne objekte in pripraviti ljudstvo na morebiten vdor nemške vojske v Ljubljansko pokrajino.*

1. Potrebo po *manifestaciji enotnosti Osvobodilne fronte* je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja čutilo zaito, iker se je zavedalo osnovne resnice, da sta za dosego političnih in vojaških uspehov narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji! osnovni pogoj moč in enotnost Osvobodilne fronte. Predvidevalo je tudi možnost, da bi se v novih razmerah lahko znotraj Osvobodilne fronte našli kakšni elementi, ki bi si prizadevali ustvariti skupine in ponovno načeti že rešeno vprašanje enotnosti Osvobodilne fronte, ali da bi se lahko našli elementi, ki bi skušali za svojo vključitev v Osvobodilno fronto zahtevati kakšne koncesije na račun njene enotnosti, ali da bi lahko slovenska reakcija poskušala uveljaviti svojo, novim razmeram prilagojeno taktiko boja proti Osvobodilni fronti in vriniti vanjo skupine ali pa jih oblikovati znotraj nje.²⁰ Zato je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v tem času neprenehoma poudarjalo enotnost Osvobodilne fronte in v tem smislu začelo tudi pripravljati posebno zasedanje njenega najvišjega organa, tj. vrhovnega plenuma OF. Na item zasedanju bi se člani vrhovnega plenuma OF slovenskemu narodu prvič predstavili s pravimi limeni, kot so to že prej storili člani izvršnega odbora OF.

Po izkrcanju zahodnih sil na Sialiji je izvršni odbor OF sklenil, da bo spričo novega političnega in vojaškega položaja in prihodnji h pomembnih dogodkov in odločitev poklical člane vrhovnega plenuma OF dz Ljubljane k sebi na Kočevski Rog. To je stonil 21. julija, ko jim je poslal pismena povabila in ko je tudi svojemu poverjeništvu v Ljubljani naročil, naj poskrbi vse poitrebno za njihov odhod. V prvii vrati bi naj prišli dr. inž. Dušan Semec, dr. Anton Breclj, France ISvetek in Oton Župančič, ki bi ga po prihodu sprejeli v vrhovni plenum OF.²¹ -

Ko je bil Edvard Kardelj konec julija v Sloveniji, so se dogovorili, da bodo pospeš li prihod članov vrhovnega plenuma OF iz Ljubljane in organizirali zasedanje vrhovnega plenuma OF, ki bo v zvezi z novim političnim in vojaškim položajem izdalo ustrezno resolucijo.

Po svojem ponovnem odhodu na Hrvatsko konec julija je Edvard Kardelj 12. avgusta pisal centralnemu komiteju KPS o nalogah in je poudarili, da je treba politično izkoristiti pomankljivosti nove jugoslovanske begunske vlade, ki jo je 10. avgusta sestavil Božidar Puriič in v kateri ni bilo Hrvatov in Slovencev, ter naroči:

»V itej zvezi — t. j. kolikor se bodo k OF jeli priključevati novi elementi, s čimer bo nastopila seveda tudi nova nevarnost za razrahljanje sedanje vsebine OF — je treba naglasiti, da je OF popol-

noma enotno vsenarodno gibanje. Ne dopustite, da 'bi se znotraj nje formirale samostojnejše g. rupice. Prizadevajte si z vsemi sredstvi, da nove skupine pretopite v splošnem vsenarodnem gibanju OF in jih s tem stavite direktno pod pritisk (in kontrolo množic. V tem oziru — 'mislim —sedaj ni več čas za kakršne koli koncesije.²²

V drugi polovici avgusta je izvršni odbor OF na Kočevskem Rogu že limdl razgovore s posameznimi člani vrhovnega plenuma OF v zvezi z njihovim odhodom iz Ljubljane in organiziranjem zasjedanja, tako npr. z dr. Antonom Brecljem, Francetom Svetkom, ki je nato prvi prišel iz Ljubljane, itd., talko da je 27. avgusta lahko centralni komite KPS poročal Edvardu Kardelju:

»Zadeva s prihodom plenuma bo najbrže te dni realizirana. Svetek je že prišel in se dobro počuti. Ostali so tudi vsi obljubili pit.iti in se že vrše tehnične priprave... čim bo ves plenum zunaj, bomo napravili XI. plenarno sejo, ki bo siklepe in resolucijo objavila s podpisi.«²³

Vendar pa so drugi člani vrhovnega plenuma OF prišli iz Ljubijane šele po kapitulaciji Itailije in je bilo XI. zasedanje vrhovnega plenuma OF šele 14. septembra.²⁴

2. Od srede junija 1943 dalje je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji neprenehoma poudarjalo* naj se *odbori Osvobodilne fronte usposablajo za prevzem oblasti*. Čeprav so bili odbori Osvobodilne fronte — od terenskih preko rajonskih in okrožnih do pokrajinskih — tako organi Osvobodilne fronte kot politične organizacije, kakor tudi organi ljudske oblasti, je bilo vendarle od političnih in drugih razmer odvisno, katera od obeh plati — politična ali oblastna je bila bolj poudarjena. V razmerah globoke ilegale, sovražnikovega nasilja itd. je bila bolj poudarjena njihova politična, na osvobojenih ali polosvobojenih ozemljih pa oblastna plat, če ljudstvo poleg njih ni izvolilo posebnih organov ljudske oblasti, tj. krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. V času, (ki je napovedoval korenite politične spremembe, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji pravilno predvidevalo, da bodo prišle razmere, ko bodo morali odbori Osvobodilne fronte za daljši ali krajši čas prevzeti naloge ljudske oblasti ;n reševati mnoga nova 'in tudi odgovorna vprašanja, ki jih bo postavljial razvoj narodnoosvobodilne borbe v tistem času. Naloga, da se odbori Osvobodilne fronte usposobijo za prevzem oblasti, je bila še zlasti aktualna v tistih predelih, kjer ob zlomu Italije ne bi (bilo enot narodnoosvobodilne vojske, pač pa precej belogardističnih postojank, ki bi ob nerazvitosti in neaktivnosti odborov Osvobodilne fronte lahko vsaj za nekaj časa prevzele oblast od okupatorja.

Ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja poudarjalo, da je treba usposablјati odbore OF za prevzem oblasti, je hkrati v skladu s splošnim jugoslovanskim razvojem, da se tudi v pokrajinah ustvarijo podobni organi, ikot je bil AVNOJ za vso Jugoslavijo, in v zvezi z novim političnim položajem pripravljalo t. i. »Zbor svobode« ali »parlament«. Misel o tem se je porodila, ko se je Edvard Kardelj 9. julija 1943 za tri tedne vrnil v Slovenijo. Ko je odšel nazaj na Hrvaško, je 12. avgusta pisal centralnemu komiteju KPS:

»Na drugi strani pa bi bilo silno koristno, če bi v doglednem času lahko izvršili tisto veliko manifestacijo OF, o kateri smo govorili. Po mojem mnenju je sedaj najlepša možnost, kolikor Italijani niso preaktivni. Taka manifestacija bi prav sedaj — ko je londonska (jugoslovanska begunska) vlada popolnoma skrahirala — imela največji politični pomen. Sporočite, če so izgledi za tako manifestacijo ...«²⁵

Drugi dan popoldne je izvršni odbor OF na svojii seji razpravljaj o političnem in vojaškem položaju, o katerem je poročal Boris Kidrič, in poleg drugega tudi Sklenil, da organizira »zbor svobode«, ter za priprave zavezal Borisa Kidriča in dr. Marijana Breclja.²⁶

O tem si je član izvršnega odbora OF Edvard Kocbek še istega dne zapisal v svoj dnevnik: »Spričo naglega razvoja mednarodnih dogodkov smo sklenili, da v treh tednih skličemo islovenski osvobodilni zbor. Tej točki smo posvetili največ pozornosti. Vs: smo se strinjali, da se je naše lastno politično delo že toliko razvilo, da lahko začnemo organizirati množično osvobodilno zavest na višjii ravni. Le o tem se še nismo mogli odločiti, ali naj bo to razširjeni plenum ali samostojno novo telo. Njegovo organizacijsko in politično obliko bomo določili na eni izmed prihodnjih sej. Gre za to, ali bo to Antifašistični svet narodnega osvobojenja Slovenije ali kratko Slovenski osvobodilni zboir.«²⁷

Ko iso inštruktorji izvršnega odbora OF sredi avgusta prihajali v izvršni odbor OF poročat o položaju v pokrajinah in okrožjih, stajim Boris Kidrič in dr. Marijan Breclj dala ustna navodila za volitve in izbor delegatov za zbor svobode. Centralni komite KPS je zato v svojem poročilu Edvardu Kardelju 27. avgusta poleg drugega tudi poročal: »Priprave za parlament so tudi v teku.«²⁸

Konec avgusta in prve dni septembra je izvršni odbor OF dobil prva poročila o volitvah to izboru delegatov.

Instruktor IOOF za Notranjsko Janez Stanovnik je 2. septembra poročal:

»Direktive za volitve delegatov 'sam dal 'ribniškemu, cerkniškemu to vrhniškemu okrožju. Sedaj sem v grosupeljskem okrožju.

Volitve se bodo izvedle v vsakem okrožju odgovarjajoče prilikam. V okrožjih in krajih, kjer imajo naši ilegalci prost dostop v vasi, se bodo volitve izvršile na javnih mitingih. V krajih pa, kjer so naši aktivisti prisiljeni na ilegalno in konspirativno delo, bodo delegate volili le zanesljivi ljudje. Nezanesljivi in izdajalci tako ne morejo imeti volilne pravice za slovenski parlament.

Kar se tiče delegatov: naši aktivisti bodo brez večjih težav vsi izvoljeni. Saj so si s svojim delom pridobili v narodu tako zaupanje, da si jih bodo ljudje radi volje izbrali tudi za svoje zastopnike. Težje bo z legaici...

Kolikor morem presoditi, bodo vrhniško, cerkniško in ribniško Okrožje poslali vsako po tri do štiri legalce in več uglednih ilegalcev ...

Glede tehnične izvedbe volitev sem zaenkrat uredil tako, da se bo volilo po terenskih odborih. Če bi se volitve vršile po rajonih, bi niti vsi naši aktivisti ne pritišli do mandatov...²⁹

Okrožni odbor OF Velike Lašče je 29. avgusta poročal, da mu je okrožni odbor OF Ribnica poslal okrožnico o volitvah, ki jih pa v turjaškem rajonu ne bo mogoče izvesti tako, kot jih zahteva okrožnica, tj. da ni mogoče, »da hi se vas skupaj sklicala. In potem volila enega, ki bo določen«. Pravi, da je prebral okrožnico o volitvah tudi sekretarju barjanskega rajona, ki je tudi izjavil, da ne bo mogel tako izvesti volitev.³⁰

Da so volitve na terenu ne samo pripravljali, ampak tudi izvajali, priča poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci z dne 8. septembra:

»Glede delegatov Slovenskega protifašističnega sveta smo storili vse potrebno, da se jih bo čim več udeležilo. V prvi vrsti forsiramo tiste, ki so bili že lani izvoljeni za to funkcijo v NOO-ih in ki so ostali zvesti OF, potem predlagamo tiste, ki imajo ugled, le kjer ni prvih in se ne da pridobiti tudi drugih, delamo na tem, da dobijo potrebne mandate aktivisti. Najlažje bo v tem oziru v svetokriškem rajonu, kjer imamo. Skoraj vse delegate že izvoljene.«³¹

Priprave so v tem času tekale tudi v Slovenskem Primorju, o čemer priča poročilo pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko z dne 5. septembra centralnemu komiteju KPS:

»Pošiljamo osem tovarišev v partijsko šolo CK. Vsi so okrožni ali pokrajinski funkcionarji. Če se zbor predstavnikov slovenskega naroda vrši približno, ko se bo tečaj končal, se lahko vsi smatrajo za primorske delegate. Poleg tega sklicujemo ugledne pristaše OF iz vseh okrožij na našem položaju. Če bo dotlej do nas prišel vaš glas, da vztrajate na tem, da se vrši zbor predstavnikov slovenskega

naroda, bomo s primernim partizanskim spremstvom vse te delegate poslali k vam, v nasprotnem slučaju pa se bo na našem položaju vršil drugi primorski pokrajinski plenum OF. Računamo, da bi ti delegati bili pri vas okoli 5. oktobra.«³²

Istega dne je pokrajinski odbor OF za Primorsko naročil vsem okrožnim odborom OF:

»Odločilni dogodki na svetovnih bojiščih in na notranjih frontah proti fašističnemu (imperializmu) zahtevajo od nas, da smo pripravljeni na razplet sedanjega osvobodilnega boja slovenskega naroda. Zato je potrebno, da se oblikuje širše predstavniško telo našega naroda, združenega v OF.

Zaradi tega vas pozivamo, da po temeljitem razmisleku določite *dva* predstavnika slovenskega ljudstva vašega okrožja. Oba predstavnika naj bosta izbrana tako, da jih bo ljudstvo moglo smatrati za svoja zastopnika, to se pravi, naj bosta najuglednejša in najvplivnejša pristaša OF v vašem okrožju. Eden obeh predstavnikov je lahko tudi žena.

Tako določena delegata pošljite po karavlah na stanico P 14 in sicer ob takem času, da bodo na to stanico dospeli najkasneje dne 25. septembra. Tovariši naj računajo z odsotnostjo iz Okrožja za tri tedne.«³³

Ta poročila sem navedel nalašč dobesedno, saj doslej noben članek med več kot sto objavljenimi o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji oziroma ziboru odposlancev slovenskega naroda ne omenja tega dogodka. Iz njih je mogoče približno natančno ugotoviti, kakšne so bile priprave in kdaj naj bi bil zbor.

Podoben zbor — zbor delegatov krajevnih narodnoosvobodilnih odborov — je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji pripravljalo že pred letom dnii, a ga zaradi sovražnikove ofenzive ni moglo sklicati. Toda tisti zbor gotovo še ne bi mogel pomeniti kakšnega »zbora svobode«, »parlamenta«, »zbora predstavnikov slovenskega naroda« itd., kot so nazivali zbor, fci so ga pripravljali lato dni pozneje. Tedaj politične razmere niti v Jugoslaviji niti v Sloveniji niso bile zrele za sklicanje takšnega organa, kot so bile paleti in jeseni 1943. leta.

Priprave za »zbor svobode«, »parlament«, »zbor predstavnikov slovenskega naroda« itd. so tekale ne samo v dveh osrednjih slovenskih pokrajinah, tj. na Dolenjskem in Notranjskem, kjer se je dotlej omejevalo organiziranje nekaterih pomembnih manifestacij narodnoosvobodilnega gibanja (npr. plenum delegatov okrožnih odborov OF iz Ljubljanske pokrajine 12. 10. 1941 v Ljubljani, partijska konferenca na Cinku od 5. do 8. 7. 1942, prvi zbor aktivistov OF na Pugledu

27. do 30. 4. 1943), tudi zbor delegatov krajevnih narodnoosvobodilnih odborov pred letom dni bi bil omejen le na osvobojeno ozemlje Dolenjske in Notranjske, temveč so priprave segle tudi v Slovensko Primorje in Istro, morda tudi še v druge slovenske pokrajine, kar pa za sedaj še ni izpričano. Delegati ali odposlanci za to pomembno politično manifestacijo narodnoosvobodilnega gibanja naj bi bili po pravilu izvoljeni ali pa čimbolj demokratično izbrani, -kjer volitev iz takšnih ali drugačnih razlogov ne bi mogli izvesti.

Volitve oziroma izbor delegatov ali odposlancev za to manifestacijo narodnoosvobodilnega gibanja bi bile prav gotovo pomembna posebna oblika mobilizacije ljudskih množic, njihova aktivizacija itd., kakor so to h'le volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda, ki so bile nekaj tednov pozneje na še širši osnovi.

3. Veliko vlogo je v tem obdobju narodnoosvobodilnega gibanja ponovno imela slovenska prestolnica *Ljubljana*. Izvajala je množične akcije, demonstracije, kii niso v ničemer zaostajale za akcijami prvega leta narodnoosvobodilnega gibanja, temveč so jih cello prekašale. Množične demonstrativne akcije, iki jih je proti koncu leta 1941 lin v začetku 1942. leta (za 29. oktober, 1. december, 3. januar in 7. februar) organizirala Osvobodilna fronta v Ljubljani in tudi drugih slovenskih predelih, v katerih je slovensko ljudstvo na poziv Osvobodilne fronte ob določeni uri zapustilo ulice in ceste ter javne lokale, nato pa jih Ob določeni uri ponovno napolnilo, so bile izvirna oblika množičnega odpora proti okupatorju, preračunana na velik politični in moralni učinek, na ikaterega pa okupator ni mogel odgovoriti z najhujšimi represalijami. Množične demonstracije v Ljubljani 1943. leta pa so bile demonstracije v klasični obliki, iko je slovensko ljudstvo šlo na ljubljanslke ulice in ceste ter pred nekatere okupatorjeve ustanove in glasno izražalo svoj odpor proti fašizmu, fašističnemu okupatorju lin njegovemu nasilju in celo postavljalo nekatere zahteve. Zanimivo in pomembno je, da so se začele prej kot npr. marčne stavke v Italiji, da so bile pogoste in množične, s stopnjevano intenzivnostjo 'in da so se nadaljevale tudi po padcu fašizma. Zaradi pomanjkanja gradiva za sedaj še ni mogoče raziskati vseh aspektov okupatorjevega reagiranja, predvsem pa enega od temeljnih vprašanj, zakaj niti italijanski fašisti in vojaki pred padcem fašizma niitii italijanska vojska in 'karabinjerji po strmogavljenju Mussolinija niso v Ljubljani streljali v množice demonstrantov, Ikalkor je to storila italijanska vojska v severni Italiji med 26. in 29. julijem 1943. leta.

2. februarja 1943 se je množica Ljubljančanov na viškem pokopališču ikljub ostri prepovedi italijanskih oblasti poslovila od akitd-

vistike OF Malči Beličeve, ki je 30. januarja umrla, ker so jo italijanski fašisti nečloveško mučili, isradii februarja pa so ljubljanske žene pred ,sedežem štaba XI. armadnega zbora na Kongresnem trgu demonstrirale zaradi nevzdržnih razmer v ljubljanskih zaporih. Ti akciji pa sta bili nekak uvod v še večje in bolj množične akcije maja, junija, julija in avgusta, ki uvrščajo Ljubljano po svoji revolucionarnosti, borbenosti in množičnosti v eno najbolj junaških mest takratne zaslužnjene Evrope.

21. aprila so ljubljanske ženske demonstrirale na Kongresnem trgu in zahtevale izpust vseh internirancev, predvsem bolnikov. Ker niso nič opravile, so prišle ponovno 28. aprila, in ker jih general Gambara tudi tokrat ni hotel sprejeti, so sklenile, da ibodo pnihajale vsaiko sredo vse dotlej, dokler ne uspejo. In spet so prišle 5. maja in še poslednjič 12. maja, ko jim je visoki komisar Emilio Grazioli obljubil, da se bodo v kratkem vrnila vsi interniranci. Ker mi držal besede, so šle ženske (bilo jih je okoli 2500) 21. junija še do novega visokega komisarja Giuseppeja Lombrasse, ki je ukazal, naj jih razženejo. Aretirali so jih 25, druge pa so šle na Kongresni trg, nato pa pred škofijo.³⁴

Po izkrcanju zahodnih sil na Siciliji je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji tudi za Ljubljano določilo nove naloge. Na seji izvršnega odbora OF 13. julija so govorili tudi o tem in poverjeništvu IOOF za Ljubljano 21. julija poslali že omenjena navodila izvršnega odbora OF z dne 14. julija, poročilo vrhovnemu plenumu OF in pismo poverjeništvu IOOF za Ljubljano. V pismu je (izvršni odbor OF najprej ugotovil, da je poverjenišstvo doseglo »znatne uspehe tako na političnem, kakor na organizacijskem področju«, nato je kritiziral pomanjkljivosti njegovega dela in končno v avezi z novimi razmerami postavili naslednjo nalogo:

»3. Organizirajte v smislu poslednje naše okrožnice totalni odpor proti okupatorju in množične manifestacije takega odpora. To je splošna naša dolžnost in splošna naša platforma, hkrati pa boste s tem sredino najučinkoviteje strli. Totalni odpor proti okupatorju seveda popolnoma povežite z agitacijo za OF kot nositeljem in organizatorjem tega odpora.«³⁵

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani je prejelo to pismo, ko so v Italiji strmoglavili Mussolinija. Ker se je v tem času položaj slovenskih internirancev in zapornikov poslabšal, al je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja še bolj prizadevalo, da reši Okoli dvajset tisoč slovenskih internirancev, preden fciL padli v roke nemškega okupatorja. Badoglioova vlada je 29. julija sicer izdala proglas o izpustu političnih jetnikov, toda general Gambara je že drugi

dan v slavenskih časnikih objavil »obvestilo«, da vladni proglas ne velja za Ljubljansko pokrajino. Tedaj je okrožni odbor OF za Ljubljano organiziral za 1. avgust pred sodiščem veliko demonstracijo, katere se je udeležilo nad 10.000 ljudi. Italijanski okupator je proti demonstrantom poslal vojake, tanke in karabinjerje. Zajeli so 32 demonstrantov in jih še isti dan obsodili na dolgoletno ječo ter odpeljali v Italijo.³⁶

Demonstracija 1. avgusta je bila najmočnejša demonstracija, kar jih je bilo kdaj v Ljubljani. Pokazala je veliko organizacijsko sposobnost ljubljanskega vodstva OF in Partije ter enotnost, disciplino in borbenost Ljubljanec in njenih ljudi v boju proti faa zrnju.

Po strmoglavljenju Mussolinija je izvršni odbor OF na svoji seji 28. julija razpravljal tudi o nalogah v Ljubljani in Sklenil poslati v Ljubljano posebna navodila. 29. julija jih je sestavil Boris Kidrič in jih je skupaj z že omenjenimi splošn'mi navodili IOOF okrožnim odborom in aktivistom OF z dne 29. julija in tudi že omenjenim proglasom izvršnega odbora OF tega dne poslal v Ljubljano.

V navodilih poverjeništvu je najprej analiziral položaj, nato pa v zvezi z njim naročil:

1. Zaostri in pomnožiti oblike osvobodilnega boja, tj., »preiti k demonstracijam in sicer od demonstracij za izpust internirancev do izrazitih političnih demonstracij proti okupatorjem za svobodno in združeno Slovenijo v svobodni in demokratični Jugoslaviji«, začeti ponovno z justifikacijami vidnih narodnih 'izdajalcev, začeti razoroževati italijansko vojaštvo v Ljubljani, vsestransko okrepiti agitacijo za Osvobodilno fronto in njeno oblast in 'dati tej agitaciji viden izraz tudi z zunanjimi manifestacijami.

2. Začeti s pripravami za zavzetje Ljubljanec in s tem v zvezi v primerni obliki obnoviti Narodno zaščito in jo tesno povezati s terenskimi odbori OF.

3. Pripraviti se za primer vdora nemške vojske v Ljubljano in jo braniti vsaj nekaj dni, nato pa umakniti iz nje vse, kar je sposobno za boj. Še prej pa je treba poslati narodnoosvobodilni vojski čimveč materiala in jo oikrepiti z mobiliziranci.³⁷

Čez nekaj dni, tj. 31. julija, je poislal izvršni odbor OF poverjeništvu v Ljubljano nova navodila, v katerih je — enako kot v navodilih okrožnim odborom in Aktivistom OF z dne 31. julija — najprej pojasnil novi položaj in določil nove naloge.

Poleg tistih treh nalog, ki so jih že vsebovala navodila z dne 29. julija, je še naročil, da je treba »pripraviti in izvesti generalno stavko ter pri tem uporabiti Delavsko enotnost«, povezati se s »sredinci« in jih zlasti spričo nevarnosti prihoda nemškega o&upa-

torj a ponovno pozvati v Osvobodilno fronto, razširiti in izkoristiti poziv šefa britanske vojaške misije majorja Williama Jonesa beli gardi, naj se priključi k partizanom, tolci plavo gardo, povezati se z italijanskim vojaštvom ter agitirati, naj se priključi narodnoosvobodilni vojski v boju proti nemškemu okupatorju.³⁸

Spričo takšnih nalog je centralni komite KPS po razgovoru z Edvardom Kardeljem 30. julija Sklenil poslati v Ljubljano Borisa Kidriča, da pripravi generalno stavlko in oboroženo vstajo. Ker pa je Edvard Kardelj na Hrvatskem dobil Titovo navodilo, naj pride v vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije, je 12. avgusta centralnemu komiteju KPS naročil, naj Boris Kidrič ne gre v Ljubljano.³⁹ Tedaj je centralni komite KPS poklical iz Ljubljane članico poverjenišva CK KPS za Ljubljano Miro Tomšič-Vlasto. Na seji izvršnega odbora OF 18. avgusta so po njenem poročilu Sklenili, da je treba poživiti politično kampanjo proti bedi in plavi gardi, pospešiti razgovore s sredino, da se **Vključi** v Osvobodilno fronto, pospešiti odhod članov vrhovnega plenuma OF iz Ljubljane, začeti rdkrutaaijo za Ljubljansko brigado in poverjeništvu IOOF za Ljubljano izdati podrobna navodila za primer vdora nemške vojske v Ljubljano.⁴⁰

Vodstvo osvobodilnega gibanja je računalo, da bo za Ljubljansko brigado dobilo iz Ljubljane kakih 800 do 1000 ljudi in da je na osnovi razpoloženja in strahu pred Nemci pričakovati množičen dotoik Ljubljančanov v narodnoosvobodilno vojsko. V Ljubljano je za pripravo množične oborožene vstaje poslalo tudi nekaj sto kilogramov razstreliva in brzostrelke.⁴¹

Poverjeništvu IOOF in okrožni odbor OF v Ljubljani sta po navodilih izvršnega odbora OF v avgustu organizirala nekaj množičnih aikoj. Tako je ljubljanska mladina 7. avgusta orgamiairala samostojno komemoracijo ob grobovih talcev, Okrožni odbor OF je organiziral množične akcije ob večjih zmagah rdeče armade, predvsem ob osvoboditvi Harkova. Demonstracija ob padcu Harkova je bila 26. avgusta ob 18. uri na promenadi in se je je udeležilo dva do tri tisoč ljudi. Mesto je bilo popisano z gesli kot »OF« in »Harkov«, raztresenih je b'lo mnogo lističev itd. Policija se je divje zagnjala v demonstrante im jih okoli 40 aretirala, toda kmalu izpustila. Večja akcija je bila tudi komemoracija ob obletnici smrti Vide Pregare, ki so jo bili fašisti ustrelili pred letom dni na dvorišču tovarne Saturnus. Komemoracija je bila 29. avgusta na ljubljanskem pokopališču in se je je udeležilo **Okoli** štiri tisoč ljudi. Tam je bilo tudi mnogo italijanskih vojakov in policije. Brž ko se je razleglo nekaj vzklikov, kot »Slava Tomšiču!«, »Slava Pregarčevi!« itd., so se oficirji divje zapodili v ljudi, da so se morali umakniti.⁴² Že naslednji

dan ob 10. uri dopoldne pa je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani po tovarnah, obratih in uradih organiziralo prekinitev dela in počastitev žrtev fašističnega nasilja z nekajminutnim molkom.⁴³

O nalogah narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani je 30. avgusta razpravljala izvršna odbor OF na svoji seji. Govorili so predvsem o podrobnejšem načrtu odhoda članov vrhovnega plenuma OF iz Ljubljane, sklenili ustaviti 'demonstracije, ki bi lahko spričo prisotnosti nemške vojske povzročile žrtve, in naročili pospešiti mobilizacijo. Predvidevali so, da pride za mobilizacijo v vsej Ljubljani v poštev 4000–5000 oseb, itd.⁴⁴ Tudi izvajanje drugih nalog je v Ljubljani potekalo razmeroma dobro, vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani pa se je seveda največ ukvarjalo z vprašanjem mobilizacije.

Proti koncu avgusta so že začeli prihajati iz Ljubljane oficirji bivše jugoslovanske vojske, za katere je glavni štab NOV in PO Slovenije organiziral poseben politični tečaj, in kulturni delavci za kulturno in agitacijsko ter propagandistično delo na terenu in v vojski, prišli so tudi zdravniki, novinarji itd.⁴⁵ Za sprejem mnogih Ljubljančanov, ki bi naj prišli iz Ljubljane in ustanovili posebno Ljubljansko brigado, pa je štab XIV. divizije 6. septembra poslal proti Ljubljani politkomisarja Serčerjeve brigade Janka Rudolfa s patruljo. Na Golem pri Igu se je sešel s članom mobilizacijske komisije iz Ljubljane. Dogovorila sta se, da bo bataljon Serčerjeve brigade čakal na mobilizirance iz Ljubljane 12. septembra na Golem. Vmes pa je prišla kapitulacija Italije in prvi Ljubljančani so prišli na Golo že 10. zjutraj.⁴⁶

4. Glede pridobivanja italijanske vojske, naj obrne svoje orožje proti Hitlerjevi Nemčiji ali pa naj izroči orožje narodnoosvobodilni vojski in odide domov, so v izvršnem odboru OF konec julija napisali nekaj letakov v italijanskem jeziku za italijanske oficirje in vojake, enega od takšnih letakov je napisal tudi major William Jones.⁴⁷ Toda pri tem je imelo narodnoosvobodilno gibanje malo uspeha. Med italijanskimi vojaki je bilo razpoloženje proti vojni sicer zelo močno, močna je bila tudi želja, da bi čimprej lahko odšli domov, malo pa je bilo volje, da bi se vključili v antifašistično borbo. Eden izmed vzrokov za to je tudi šibek vpliv italijanskega odporiškega gibanja in Komunistične partije Italije na italijansko vojsko zunaj meja domovine. Narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji je sicer vzpostavilo nekaj stikov s posameznimi italijanskimi vojaki, ki so se po padcu fašizma nekoliko iraje vdajali narodnoosvobodilni vojski, drugače pa se je njihovo nezadovoljstvo z vojno omejilo na

kakšen glas o trdeči armadi in da so tu in tam kdaj zapeli »Bandiera rossa.«⁴⁸ Bilo je tudi nekaj sestankov z višjimi italijanskimi oficirji v Ljubljanski pokrajini.

Ze spomladi je na pobudo poveljnika pehote italijanske divizije »Isonzo« generala Guida Ceruttija (iz Novega mesta prišlo do treh sestankov med njegovimi odposlanci in partizanskimi poveljniki. Prvi sestanek je bil 9. maja pod Hmedjnikom lin so se ga udeležili marešalo Antonio Macerini z italijanske in sekretarka mestnega odbora OF Novo mesto Andreja Ipavec, instruktor IOOF za Dolenjsko Bogdan Osolnik in politkomisar Camkarjeve brigade Jože Borštinar s partizanske strani. Drugi sestanek je bil 30. maja pri Dolenjem Kamenju in so se ga udeležili marešalo Giuseppe Sini'isi z italijanske strani in Bogdan Osolnik, politkomisar Gubčeve brigade Frame PiitkovtLč ter namestnik 'komandanta Gubčeve brigade Stane Potočar s partizanske strani. Čez štirinajst dni, tj. 13. junija, pa je prišlo v Straži pri Novem mestu do tretjega sestanka, ki so se ga udeležili načelnik štaba dolenjske operativne come Pero Popivoda, namestnik politkomisarja come Dušan Majcen in obveščevalec cone Franc Krese s partizanske strani, z it a lij anske strani pa (komandant III. bataljona 23. pehotnega polka iz Straže in načelm'k štaiba divizije »Isonzo« podpolkovnik Enmanno Rossi iz Novega mesta. Na vseh treh sestankih so se pogajali predvsem o zamenjavi ujetnikov in oskrbi, negi ter zamenjavi ranjencev, vendar niso dosegli: sporazuma. Partizanski poveljniki pa tudi niso imeli pooblastil, o čemer je nato drugi dan razpravljaj izvršni odbor OF in kritiziral njihovo samovoljo.⁴⁹

Po izkrcanju zahodnih sil na Siciliji je general Cerutti, ki ga je vedno bolj skrbel položaj Italije, dal novo pobudo za sestanek. S Kidričevim dovoljenjem sta se sestanka v Srebrničah v bližini Dolenjskih Toplic udeležila Bogdan Osolnik in tolmač Stane Kraševac, z italijanske strani pa tokrat sam general Cerutti. Ta si je prizadeval, da b: narodnoosvobodilna vojska opustila napade na prometne zveze, za to uslugo pa bi italijanska vojska prenehala zasledovati partizane. Ker je Bogdan Osolnik odklonil takšna pogajanja, so se nato pogovarjali in sporazumeli o vprašanju ujetnikov in ranjencev. Cerutti je tud: prosil, da bi se sestel z odgovornim človekom iz glavnega štaba NOV in PO Slovenije.⁵⁰

To pripravljenost je izkoristil izvršni odbor OF po padcu fašizima. Ko je zvedel za položaj v Italiji iln za vdor nemške vojske v Ljubljansko pokrajino, o čemer je razpravljaj na svoji seji 31. julija, je sklenil tudi, naj Bogdan Osolnik ponovno naveže stike z generalom Cerutti jem.

Po izmenjavi nekaj pisem je res prišlo do novega sestanka med generalom Ceruttijem in zastopnikom glavnega štaba NOV in PO Slovenije Dušanom Kvedrom ter Bogdanom Osolnikom, ki sta ju spremljala major William Jones in tolmač Stane Kraševac. Sestali so se 12. avgusta ipri Srebrničah v bližini Dolenjskih Toplic. Še razmeroma hitro so se sporazumeli glede človeškega ravnanja z ranjenci in ujetniki. Glede skupnega boja proti Nemcem pa so se pogajanja zapletla. Partizanska diplomata sta nato narekovala Ceruttiju osem točk, »ki so jasno govorile, da je Italija že premagana država, da se mora v lastnem interesu odtrgati od Nemcev in da mora čimprej zapustiti zasedeno slovensko ozemlje ter orožje oddati partizanom, foi so edini predstavniki boja zoper okupatorja.« Toda Cerutti ni privolil v zahteve 'in tako »sestaneke seveda ni rodil trenutno nobenega praktičnega rezultata«, razen glede ranjencev in ujetnikov.⁵¹

Da so bila stališča, ki so jih v imenu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja zastopali partizanski odposlanci, pravilna, priča Titova brzojavka, ki jo je preko glavnega štaba NOV in PO Hrvatske in Edvarda Kardelja 14. avgusta poslal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije in majorju Jonesu in v kateri sporoča »pogoje za premirje z Italijani v Sloveniji. Ti so naslednji:

SlovenSki partizani bodo prenehali s sovražnostmi z italijansko vojsko,

— če bodo enote italijanske vojske ustavile sovražnosti proti partizanom in obrnile orodje proti Nemcem,

— če bodo italijanske enote izročile orožje naši narodnoosvobodilni vojski in se umaknile z našega ozemlja.«⁵²

O obeh sestankih z generalom Ceruttijem je 13. avgusta poročal izvršnemu odboru OF Boris Kidrič, centralni komite KPS pa 27. avgusta 1943 Edvardu Kardelju na Hrvatsko. Iz poročila centralnega komiteja KPS je razvidno, da je general Cerutti ponovno iškal stik za razgovor in da je tudi general Gambara začel iskati stike z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja.⁵³ Cerutti je res pisal, da se je pripravljen udeležiti razgovorov v Novem mestu ali njegovi bližini, ker zaradi poškodb ne more priti ven. Potem ko so se dogovorili za sestanek, so se odposlanci zgrešili. Izvršni odbor OF je tedaj naročil, naj partizanski odposlanci na razgovore gredo v Novo mesto, če bo italijanska stran zagotovila njihovo varnost.⁵⁴ Vendar pa je prej prišlo do kapitulacije Italije. Pač pa je bil 29. avgusta popoldne v nekem zasebnem stanovanju v Ljubljani razgovor med sekretarjem poverjenišтва IOOF za Ljubljano Vladimirom Krivicem in gene-

ralom Gambaro. Razgovor je prevagal dr. France Mesesnel. Gambaro je že nekaj časa iskal stike s predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja in po vkorakanju nemške vojske v Ljubljansko pokrajino že moledoval za sestanek, vendar je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za to zvedelo zelo pozno, samo se pa za kakšne stike z njim ni zanimalo, ker je veljal za simpatizerja nacistične Nemčije. V začetku razgovora je Gambaro, ki je sestanek nekoliko zamudil, najprej vprašal, če je v takšnih spremenjenih razmerah mogoče kakšno sodelovanje. Dobil je pritrdilen odgovor, vendar nato nista razpravljala o pogojih za sodelovanje, ker je Gambaro začel zastavljati vprašanja. Talko je vprašal, če vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja računa na enotnost vseh slovenskih strank. Krivic mu je odgovoril, da se s tem ukvarja in da bo do tega prišlo. Ker ije imel Gambaro po padcu fašizma tudi stike z vodstvom bele garde in majorjem Karlom Novakom, je pri »enotnosti vseh slovenskih strank« najbrž mislil na zedinjevanje bele garde, plave garde in narodnoosvobodilnega gibanja za prihodnji boj proti nemškemu okupatorju v Ljubljanski pokrajini. Nato je postavil precej nejasno vprašanje, ali vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ni prepričano, da se mora mala Slovenija iz gospodarskih in političnih razlogov nasloniti na 'kako večjo silo. Dobil je prav tako nejasen odgovor, čeprav » je najbrž želel odgovor, da bi Slovenci radi ostali v sestavi Italije. Morda je tak odgovor dobil od belogardističnega vodstva ali majorja Karla Novaka. Po teh uvodnih splošnih vprašanjih je prešel na konkretne zadeve in trdil, da demonstracije v Ljubljani nimajo smisla in da lahko povzročijo hude posledice, kot jih je bil povzročil napad na nemški vojaški transport pred nekaj dnevi in so Nemci nato zasedli železnico Ljubljana—Trst. Govoril je, da je Hitler prvi in edini sovražnik Italije in da Badoglio vlada ne more kapitulirati pred zahodnimi silami, ker bi se tako izpostavila Hitlerjevemu maščevanju. Po teh besedah je hotel končati razgovor, češ da se bodo še kdaj dobili in se natančneje pogovorili, toda tedaj mu je Krivic začel zastavljati konkretna vprašanja. Odgovarjal je, da ni govora

o kakšnem italijanskem umiku iz Ljubljane in Kočevske, čeprav so se sredi avgusta umaknili iz nekaterih postojank, ponovno opozarjal na morebitne neugodne posledice demonstracij, zatrjeval, da so italijanske vojaške oblasti v Ljubljani storile vse, kar so mogle za izpust zapornikov, preprečitev izvršitve smrtnih obsodb, zavlačevanje procesa proti pisatelju Lovru Kuharju itd., in se s tem izmikal konkretnim odgovorom na postavljene pogoje za sodelovanje. Krivic je imel vtis, da se hoče le pobliže seznaniti s stališčem Osvobodilne fronte v novih političnih in vojaških razmerah. Razgovor, ki je te-

kel dve uri, seveda ni prinesel nobenih rezultatov, prišlo pa tudi ni do novega razgovora, ker je Italija čez deset dni kapitulirala.⁵⁵

5. Nič večjega uspeha od dela z italijanskimi oficirji in vojaki ni rodilo *delo z belo in plavo gardo*. Konec julija je izvršni odbor OF izdal nekaj letakov zapeljanim Slovencem v beli in plavi gardi ter jih pozval, naj zapuste izdajalski formaciji in se v odločilnih časih vključijo v narodnoosvobodilno vojsko ali pa vrnejo domov. Podobna poziva srt a v začetku avgusta (izdala tudi glavni štab NOV in PO Slovenije ter major William Jones.⁵⁶ Vodstvo osvobodilnega gibanja je objavilo tudi dokumente, ki jih je zaplenilo pri skupini plavogardistov. To sedemnajstčlansko skupino je 1. avgusta v Družinski vasi zalotila in ujela četica Zapadn odolenjskega odreda. Tri izrazite izdajalce so nato ustrelili, nekaj so jih izpustili domov, nekaj pa sprejeli v narodnoosvobodilno vojsko.⁵⁷ Toda uspeha niso dosegli niti pozivi niti objava dokumentov in 27. avgusta 1943 je centralni komite KPS poročal Edvardu Kardelju na Hrvaško:

»Razkranje in demoralizacija v belogardističnih vrstah napreduje. Kljub temu pa zaradi omenjenih organizacijskih slabosti (tj. suhega praktikizma aktivistov, op. T. F.) doslej še nismo uspeli povzročiti pomembnejšega razpada in dezertacij, razen v nekaj primerih na Notranjskem.«⁵⁸

6. Ena od osnovnih nalog, ki jo je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja že julija 1943 postavilo pred terenska in vojaška vodstva, je bila *mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko*. Začeli so jo izvajati sredi avgusta, vendar le v nekaterih okrožjih, npr. Bali krajini, od koder je okrožni komite KPS 20. avgusta poročal, da je Vzhodnodolenjski odred že pričel z mobilizacijo. Pritoževal se je, da je začel mobilizirati predvsem v krajih, ki so oddaljeni od belogardističnih in okupatorskih postojank. Odziv na mobilizacijo pri prebivalstvu je dovoljen in je malo intervencij za oprostitev. Tako je odred narasel za okrog 180 borcev.⁵⁹

27. avgusta je centralni komite KPS poročal Edvardu Kardelju na Hrvaško o mobilizaciji:

»Mobilizacija je začela nekam potekati tudi v Ljubljanski provinci. VDO je narasel na 480 mož, ZDO za 60, Primorska brigada je v Loškem potoku mobilizirala doslej 30 mož, na Notranjskem pravi divizija, da jih bo mobilizirala 300 do 400, Ljubljana pa tudi obljublja svojih 800 do 1000.«⁶⁰

Iz poročil Okrožnih komitejev KPS je razvidno, da so v večini Okrožij začeli mobilizirati šele konec avgusta. Tako je okrožni komite KPS Grosuplje 27. avgusta poročal, da je iz rajona Pijava Gorica—Šentjurje predvidel 95 moških za mobilizacijo in da jih bo

skupaj z enotami XIV. divizije še tisti dan mobiliziral.⁶¹ Okrožni komite KPS Cerknica je 30. avgusta poročal: »Te dnii mislimo izvršiti mobilizacijo za partizane po celem okrožju hkrati, tako smo predložili štabu naše XIV. divizije. Mogoče se bo vršila že danes ali jutri.«⁶²

Med bistvenejšimi razlogi, da mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko na Dolenjskem in Notranjskem avgusta meseca ni bila množičnejša, so tile: da mobilizacija ni bila na široko razglašena kot dolžnost, da so bile enote XIV. in XV. divizije zaposlene predvsem s hudimi boji proti italijanski vojski in belogardističnim ter četniškim oddelkom in se niso mogle dovolj posvetiti tej nalogi, da ista nekatere predele, zlasti doline, nadzirala okupator in bela garda itd. Zato je razumljivo, da so največji uspeh pri mobilizaciji dosegli v Beli krajini, kjer je bilo najmanj bele garde in kjer Vzhodno-

1 eniški odred ni bil tako močno angažiran v bojih. Drugod pa se je prava množična mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko začela šele po kapitulaciji Italije.

7. Med pomembnejšimi nalogami vodstva osvobodilnega gibanja v novih razmerah je bila tudi *priprava narodnoosvobodilne vojske na zlom Italije*. Zato je že takoj po izkrcanju zahodnih sil na Sicilijo sklenilo, da bo zbralo v Ljubljanski pokrajini vse slovenske partizanske brigade in jih vključilo v prvo dve slovenski diviziji, ki jih je ustanovilo 13. julija. O tem je 14. julija glavni štab NOV in PO Slovenije pisal štabu IV. operativne cone:

»Invazija zavezniških sil na Sicilijo pomeni velik preokret na vojnem polju. Z ozirom na to invazijo moramo računati tudi z operacijami večjega stila na teritoriju Slovenije. Pogoji za operacije narodnoosvobodilne vojske se lahko z ozirom na to tudi pri nas v kratkem bistveno spremenijo. Predvsem mora biti vojska sposobna manevrirati v večjem stilu. Kar bo ta invazija brez dvoma povzročila demoralizacijo in slabitev očišanih sil in pri nas bele garde, moramo pa na drugi strani računati tudi z zagrizenejšimi protiukrepi fašizma. Z ozirom na to smo smatrali za potrebno, da koncentriramo, kolikor je mogoče, našo vojsko pod resnično enotno operativno komando.

V skladu z naredbo vrhovnega komandanta NOV in POJ, tovariša Tita, o formiranju dveh divizij na teritoriju Slovenije, smo zato sklenili, da v okviru teh divizij koncentriramo vse razpoložljive partizanske sile v Sloveniji in pustimo v posameznih pokrajinah samo majhne odrede. S tem si omogočimo prvič formiranje dovolj močne operacijske vojske, ki bo v sklopu celotne narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije lahko izvršila naloge, ki se danes postavljajo pred nas, in drugič, majhne odredne čete na terenu bodo vendarle sposobne

*Komandant glavnega štaba NOV in
PO Slovenije Franc Rozman-Stane
in komandant XIV. divizije Mirko
Bračič poleti 1943*

izvrševati v sovražnikovem zaledju diverzantske sabotažne akcije, izvrševati še nadalje mobilizacijo med prebivalstvom im muditi političnim delavcem potrebno zaščito na terenu.⁶³

Isti dan je glavni štab NOV im PO Slovenije odredil, naj prideta v Ljubljansko pokrajino 5. im 6. slovenska narodnoosvobodilna brigada iz Slovenskega Primorja in naj se na Štajerskem in Gorenjskem čimprej ustanovita brigadi ter prideta v Ljubljansko pokrajino. Za Štajersko (im Gorenjsko je namreč prej odredil, naj brigadi ustanovijo počasi, a je po izkrcaju zaveznikov na Siciliji ta sklep spremenil.¹⁷¹ Zamisel osredotočiti narodnoosvobodilno vojsko Slovenije v t. i. Ljubljanski pokrajini je bila sestavni del načrta zbrati na Dolenjskem in Notranjskem močno vojaško silo, ki bo zmožna razorožiti italijansko vojsko in onemogočiti beli in plavi gardi, da bi se polastili italijanskega orožja in oblasti. Odgovarjala pa je ta zamisel tudi trenutnemu vojaškemu položaju v drugih slovenskih pokrajinah, v katere je nemški okupator še pred padcem fašizma v Italiji navlekel večje vojaške enote, pa tudi italijanski okupator je v Slovenskem Primorju z novimi vojaškimi enotami začel z ofenzivnimi operacijami od zahoda proti vzhodu, hoteč izriniti našo narodnoosvobodilno vojsko iz teh predelov, da bi tako lahko pred zahodnimi silami zagovarjal potrebo po ohranitvi rapalskih meja. Zato so se pri pokrajinskih partizanskih poveljstvih julija 1943 pojavili predlogi, naj bi njihove enote za daljši ali krajši čas odšle na Dolenjsko in Notranjsko, da jim sovražnik ne bi prizadel kakšnih hujših udarcev.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je te predloge sprejelo. Tako je Edvard Kardelj 4. avgusta pisal tovarišu Titu: »Zaradi velikih nemških koncentracij v Primorju, Gorenjski in Koroški smo bili prisiljeni v večji meri osredotočiti sile okoli Ljubljanske pokrajine. Eno primorsko in eno štajersko brigado smo vključili v diviziji.«

Na novo ustanovljeni diviziji je glavni štab NOV in PO Slovenije 23. julija zbral na območju Občice—Poljane in jima ukazal, naj napadeta in uničita italijansko posadko v Žužemberku. Napad, ki sta ga diviziji začeli v noči na 25. julij (XV. je napadala postojanko, XIV. pa jo je zavarovala), se je najprej razvijal uspešno in posadka se je morala 26. umakniti na Zafaro. Pred uničenjem sta jo obvarovali utrjeno župnišče in pomoč, ki je 27. s tanki prebila partizanske položaje in prodrla v Zužemberik. Diviziji sta se umaknili na območje vasi Sela Šumbark in jo v noči na 31. julij in 1. avgust brez uspeha napadali, nato pa v noči na 4. avgust odšli vsaka na svoje območje.⁶⁵

Glavni štab NOV in PO Slovenije je namreč uvidel, da je nevarno imeti diviziji zbrani na takem prostoru, kjer se lahko hitro zberejo velike sovražnikove enote, poleg tega pa se je po strmoglavljenju Mussolinija pred slovensko narodnoosvobodilno vojsko postavila naloga zbrati najmočnejše sile predvsem ob glavnih prometnih poteh, tj. ob železnicah Zidani most—Ljubljana—Trst in Ljubljana—Novo mesto—Karlovac. S tem je glavni štab nameraval doseči dve stvari: 1. s čim večjimi silami onemogočiti odhod italijanske vojske proti Italiji in čimbolj ovirati prehod nemških enot čez slovensko ozemlje, in 2. če italijanska vojska ne bi takoj odšla iz Ljubljanske pokrajine, bi jo s tem prisilil, da bo zbrala svojo glavnino za zavarovanje železnic in se umaknila z drugih območij. K novi razmestitvi sil je glavni štab NOV in POS pripeljal tudi razgovor s Ceruttijem po strmoglavljenju Mussolinija.⁶⁶

O tem načrtu glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki je predvideval razdelitev slovenske partizanske vojske v Ljubljanski pokrajini na tri dele, in sicer eno divizijo proti železnici Ljubljana—Trst, drugo proti železnici Ljubljana—Novo mesto, eno brigado pa v Belo krajino z nalogo, da ustavljajo italijanske vlake in razorožujejo vojake, je 31. julija razpravljala tudi izvršni odbor OF in ga je potrdil.⁶⁷

Toda 2. avgusta je izvršni odbor OF, ki je verjetno spoznal, da bo razvoj dogodkov vendarle počasnejši, kot je pričakoval 31. julija, ko je bil doibil mnogo pretiranih vesti (izkrcaje zaveznikov v južni Italiji, spopadi med nemško in italijansko vojsko itd.), ta načrt ovrgel in sklenil, da se sile ne cepijo, ampak da ostanejo skupaj na osrednjem predelu Ljubljanske pokrajine, tj. ob Krki, pač pa naj se

osnujejo trije samostojni bataljoni, prvi naj s Podlipoglava napada železnico pri Grosupljem, drugi: brani pristop v Kočevski Rog, tretji pa naj bo v Beli krajini. To sta po njegovem mnenju narekovala dva razloga: nevarnost, da bo nemška vojska pritiskala na Ljubljansko pokrajino, in vest, da se je general Gambara v Ljubljani že sporazumel z Nemci.⁶⁸ Ta vest se je zdela verjetna, saj je 2. avgusta tudi general Cerutti odgovoril, da se bo udeležil razgovorov le v tem primeru, če se mu bodo zdeli umestni.⁶⁹

Še istega ali naslednjega dne pa se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja povrnilo k načrtu z dne 31. julija, ki je bil tudi v skladu s Kardeljevimi navodili iz Hrvatske:

»Ko boste koncentrirali in formirali divizije, glejte, da bodo takoj postale aktivne. Napravite načrt na bazi že dogovorjenega in udarite z V90 silo. Stremite za osvobojenjem teritorija in za orožjem (to v prvi vrsti). Računajte pa s tem, da boste diviziji potem vrgli tudi na druge sektorje, kjer bo to potrebno (Primorje, Štajerska, eventuelno vzhodni del, ki je bil doslej še najmanj mobiliziram). Približajte se čim bolj Ljubljani, a Zlasti tudi progi Ljubljana—Trst. Če boste imeli zbrani obe diviziji, boste lahko ogromno dosegli. V tem primeru napadajte na dveh sektorjih Ljubljanske pokrajine istočasno (eventuelno tu, kjer sedaj, ter zgoraj na notranjskem sektorju).«⁷⁰

Tako sta diviziji, ki sta imeli 2312 borcev »im bork, v moči na

4. avgust odšli proti železnicam, in sicer XIV. s Tomšičevo in Šerčer j evo brigado na območje ob progi Borovnica—Logatec, XV. z Gubčevo in Cankarjevo pa na območje med novomeško progo in nemško-italijansko mejo pri Čatežu. Imeli sta nalogo napadati in rušiti železnici ter sprejeti Gradnikovo, Prešernovo in Šlandrovo brigado, ko bodo prišle na njuni operativni območji. Gradnikovo brigado, ki je prišla 11. avgusta, im Prešernovo brigado, ki je prišla

6. avgusta, je bil namreč razporedil v XIV. divizijo, Šlandrovo brigado, ki je prišla čez Savo po bataljonih v času od 25. avgusta do

6. septembra, pa v XV. divizijo.⁷¹

S takšno razporeditvijo sil je narodnoosvobodilna vojska Slovenije dosegla lepe uspehe, čeprav diviziji nista povsem izkoristili svojih sil za napade na železniške proge. Italijanske železniške ustanove v Ljubljani so v času od 10. avgusta do 9. septembra zabeležile kar 62 napadov na železniški progi Ljubljana—Novo mesto—Metlika im Zalog—Ljubljana—Postojna.⁷²

Preveč bi bilo naštevati ali celo opisovati vsakodnevne napade brigad na železnice. Naj omenim le štiri večje: že omenjeni napad Tomšičeve brigade na transportni vlak 24. tankovske divizije pri

Goričici v noči na 24. avgust, napad iste brigade na italijanski tovarni vlak pri Goričici v noči na 27. avgust,⁷³ napad II. bataljona Cankarjeve brigade na Vlak z italijanskim vojaškim spremstvom na progi Sevnica—Trebnje 13. avgusta⁷⁴ in napad Gubčeve brigade na železniško postajo v Mimi peči v noči na 8. september 1943.⁷⁵ Posebno močno so enote XV. divizije ogrozile železnico Sevnica—Trebnje, talko da je poiveln'k XI. armadnega zbora general Gambara sklenil, da bo omejil promet zgolj na prevoz premoga in vojaštva.⁷⁶ Toda v drugi polovici avgusta je bila proga že tako razdejana, da ije bila neuporabna. Na južni železnici je bil prevozen kvečjemu en tir. V napad na železnice je glavni štab usmeril tudi Vzhodnodolenjski in Zapadnodolenjski odred, in sicer proti železnici Novo mesto—Metlika in Grosuplje—Kočevje.

Napadi na železnice v Sloveniji, zlasti pa na železnico Ljubljana—Trst, so bili zlasti v tem času zelo pomembni ne samo za narodno-osvobodilno borbo v Sloveniji, temveč tudi za skupno borbo proti-hitlerjevske koalicije. Napadi narodnoosvobodilne vojske Slovenije na pomembne železniške zveze v Sloveniji so onemogočali sovražniku, da bi jih popolnoma izkoriščal za prevoz svojih enot in vojaškega materiala v Italijo ali iz nje. Zato ti napadi že pomenijo našo neposredno pomoč zaveznikom, pomenijo pomembno sodelovanje z zavezniki v globokem zaledju južne fronte.

Ena izmed vidnejših posledic pritiska divizij na železnice je bila ustvaritev dveh osvobojenih ozemelj, tj. območij Krim—Mokreč in Sv. Križ—Trebelno. Po analizi operativno-taktičnih nalog, ki jo je 28. avgusta izdelal operacijski oddelek glavnega štaba NOV An PO Slovenije, so ustvaritev osvobojenih ozemelj omogočili trije činitelji: večje koncentracije naših enot, vojaški porazi Italije in Nemčije ter usmeritev naše aktivnosti na železnice, ki je prisilila okupatorja, da za njihovo obrambo zbere večino razpoložljivih sil ob železnicah in s tem oslabi svoj nadzor nad vsem zasedenim ozemljem. Analiza ima tudi navodila za primer, da bi sovražnik nameraval uničiti osvobojeni ozemlji. Diviziji naj ne branita osvobojenega ozemlja za vsako ceno, naj se ne spuščata v odkrite frontalne boje, temveč naj napadata in uničujeta posamezne sovražnikove kolone. Opozarja tudi štaba divizij, da je operacijsko območje divizij tudi zunaj osvobojenega ozemlja, da je treba predvsem napadati železnice in pri tem preiti iod manjšiuh akcij na velike, to se pravi divizijskega ali vsaj brigadnega obsega.⁷⁷

Ta navodila so potem obravnavali na sestankih brigadnih in bataljonskih štabov ob navzočnosti člana divizijskega štaba.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je dal enotam tudi navodila za primer vdora nemške vojske v Ljubljansko pokrajino. Diviziji nag organizirata odpor proti vdoru, da bodo enote prizadele nemškim silam čim večje izgube, vendar se naj ne zapletejo v frontalne boje. Ker bi bila v tem primeru posebno pomembna neposredna zveza z osvobojenim ozemljem na Hrvaškem, predvsem zaradi umika bolnišnic, delavnic itd., je glavni štab NOV in PO Slovenije zaprosil glavni štab NOV in PO Hrvatske, naj pošlje večje sile na železnico Sušak—Karlovac, da jo uničijo. Pri tem jim narodnoosvobodilna vojska Slovenije ne bi mogla neposredno pomagati, ker se je pomembnost napadov na železnice v Sloveniji po nemški zasedbi 26. in 27. avgusta še povečala in morata diviziji še naprej napadati železnice v Sloveniji.⁷⁸

Glavni štab NOV in PO Slovenije je zato konec avgusta začel ponovno pripravljati večji napad na kakšno pomembnejšo prometno točko. Vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije mu je bil namreč že pred strmoglavljenjem Mussolinija ukazal, naj narodnoosvobodilna vojska Slovenije uniči pomembno železniško vozlišče Zidani most. Toda ogledovanja so pokazala, da so Nemci ito vozlišče utrdili, narodnoosvobodilna vojska pa je za takšno akcijo imela tudi premalo razstreliva. Zato je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal štabu

XV. divizije, naj pretehta vse možnosti za napad, in se je dogovoril s šefom britanske vojaške misije majorjem Jonesom za nabavo večje količine razstreliva, štab XV. divizije bi bal moral pripraviti tudi napad na litijski most in železniško postajo Laze. V drugi polovici avgusta je glavni štab konično uvidel, da napad na Zidani most ne bi uspel, in se je odločil za napad na litijski most in borovniški viadukt. To bi bila zelo pomembna akcija in če bi uspela, bi ohromila promet na vsej južni železnici od Zidanega mosta do Postojne.⁷⁹ Toda ko je nemška vojska 26. in 27. avgusta zavarovala južno železnico, je postalo jasno, da bi se napad izjalovil. Še več, sovražnik je 1. septembra začel celo z ofenzivno akcijo proti XIV. diviziji na območju Gornja Brezovica—Rakitna—Ustje—Krvava peč. Divizija se je po hudih bojih pri Mačkovcu in Krvavi peči umaknila s tega območja in ji je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal, naj uniči plavogardistični oddelek, ki se je pojavil na njenem operacijskem območju.⁸⁰

¹ Pero Morača: Prelomna godina narodnooslobodilačkog rata. Beograd 1957; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, I. knjiga. Beograd 1957, str. 286—395; Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1963, str. 284—306.

² KTB/WFSt. 5. 1. 1943, 11. 2. 1943, 13. 2. 1943, 28. 2. 1943, 14. 3. 1943, 15. 3. 1943, 15. 5. 1943, 15. 6. 1943; Djuro Kladarin: Zlom četrte in pete okupa to rsko-kvisl inške ofenzive. Ljubljana 1959; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, I. knjiga, str. 339—460; Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, str. 306—308.

³ Dušan Plenča: Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata. Beograd 1962, str. 187—188.

⁴ Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, str. 310; KTB/WFSt. 7. 7. 1943.

⁵ Dr. Metod Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, II. knjiga. Ljubljana 1961, str. 159—294; Franček Saje: Ustanavljanje novih (brigad in prvih divizij. Borec 1953, str. 179—183, 233—237, 276—277, 336—340, 364—366; Boris Kidrič: Kratak obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, str. 36—41; Boris Kidrič: Dve leti Osvobodilne fronte, v: Boris Kidrič: Zbrano delo, II. knjiga, str. 74—90.

⁶ Zbornik NOV VI/5, dok. 73.

⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko 18. 5. 1943 v arhivu IZDG.

⁸ Okrožnica IOOF 14. 6. 1943 v arhivu IZDG.

⁹ Poročilo IOOF 21. 7. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁰ Zapisnik seje IOOF 13. 7. 1943 v arhivu IZDG.

¹¹ Okrožnica IOOF 14. 7. 1943 v arhivu IZDG.

¹² Zapisnik seje IOOF 28. 7. 1943 v arhivu IZDG.

¹³ Proglas IOOF 29. 7. 1942 v arhivu in knjižnici IZDG.

¹⁴ Okrožnica IOOF 29. 7. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁵ Okrožnica CK KPS 30. 7. 1943 v arhivu CK ZKS.

¹⁶ Edvard Kocbek: Listina (Dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943), Ljubljana 1967, str. 185—191 (navajam: Kocbek, Listina).

¹⁷ Okrožnica IOOF 31. 7. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁸ Zapisnik seje IOOF v arhivu IZDG.

¹⁹ Navodila IOOF 2. 8. 1943 v arhivu IZDG.

²⁰ Pismo Edvarda Kardelja 19. 6. 1943 v arhivu CK ZKS.

²¹ Pismo IOOF 21. 7. 1943 v arhivu IZDG.

²² Pismo Edvarda Kardelja 12. 8. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 75).

²³ Pismo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.

²⁴ Zapisnik zasedanja vrhovnega plenuma OF 14. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²⁵ Pismo Edvarda Kardelja 12. 8. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 75).

- ²⁶ Zapisnik seje IOOF 13. 8. 1943 v arhivu IZDG.
- ²⁷ Kocbek: Listina, 213.
- ²⁸ Pismo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu IZDG.
- ²⁹ Poročilo Janeza Stanovnika v arhivu IZDG.
- ³⁰ Poročilo OOOF Velike Lašče 29. 8. 1943 v arhivu IZDG.
- ³¹ Poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci 8. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ³² Poročilo PK KPS za Primorsko 5. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ³³ Okrožnica POOF za Primorsko 5. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ³⁴ Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963. Ljubljana 1963, str. 45—61; pismo Milana Pustiška Zoranu Poliču 8. 7. 1943 v Muzeju ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani (navajam MLR).
- ³⁵ Pismo IOOF 14. 7. 1943 v arhivu IZDG.
- ³⁶ Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963. Ljubljana 1963, str. 65—66; Leopold Krese-Još: Ljubljana — srce osvobodilnega gibanja. Borec 1951, str. 233—235.
- ³⁷ Navodila IOOF 29. 7. 1943 v arhivu IZDG.
- ³⁸ Navodila IOOF 31. 7. 1943 v arhivu IZDG.
- ³⁹ Pismo Edvarda Kardelja 12. 8. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 75).
- ⁴⁰ Zapisnik seje IOOF 18. 8. 1943 v arhivu IZDG; Kocbek, Listina, 221; Mira Svetina, ustni vir.
- ⁴¹ Poročilo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁴² Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, str. 73—81; poročilo poverjenišтва CK KPS za Ljubljano 31. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁴³ Prav tam.
- ⁴⁴ Kocbek: Listina, 241.
- ⁴⁵ Poročilo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS. Zanimivo je, da je italijanski visoki komisar v Ljubljani 26. avgusta prepovedal prodajati nahrbtnike. Ta ukrep je bil prav gotovo v zvezi s pripravami Ljubljančanov na odhod v partizane. (Slovenec 26. 8. 1943.)
- ⁴⁶ Poročilo Janka Rudolfa 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 32).
- ⁴⁷ Letaki so v knjižnici IZDG in Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (NUK).
- ⁴⁸ Dr. Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962, str. 134—135.
- ⁴⁹ Ivo Pirkovič: Diplomacija v gozdu, Tedenska tribuna 30. 5. 1957, št. 23 — 4. 7. 1957, št. 27; Mikuž, n. d., str. 292; zapisnik seje IOOF 14. 6. 1943 v arhivu IZDG.
- ⁵⁰ Pirkovič, n. d.; dr. Metod Mikuž v omenjenem delu ne govori o nadaljnjih sestankih.
- ⁵¹ Pirkovič, n. d.; poročilo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁵² Brzjavka Edvarda Kardelja 14. 8. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 83).
- ⁵³ Poročilo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁵⁴ Kocbek: Listina, 249.

- ⁵⁵ Poročilo poverjenišтва CK KPS za Ljubljano 31. 8. 1943 v arhivu CK KPS; Vladimir Krivic, ustni vir.
- ⁵⁶ Letaki so v knjižnici IZDG in NUK.
- ⁵⁷ Poročili glavnega štaba NOV in PO Slovenije 8. in 28. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 52 in 64); Franček Saje: Belogardizem, druga izdaja. Ljubljana 1952, str. 562; »Dokumenti o plavogardističnem narodnem izdajstvu III« v knjižnici IZDG; zaslišanja ujetnikov v arhivu IZDG.
- ⁵⁸ Poročilo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu CK KPS.
- ⁵⁹ Poročilo OK KPS Bela krajina 20. 8. 1943 v arhivu CK KPS.
- ⁶⁰ Poročilo CK KPS 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS, poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 28. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 63).
- ⁶¹ Poročilo OK KPS Grosuplje 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁶² Poročilo OK KPS Cerknica 30. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁶³ Navodila glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 40).
- ⁶⁴ Navodila CK KPS 14. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 42 in 43); poročilo PK KPS za Štajersko začetek septembra 1943 v arhivu CK ZKS; Kardeljevo pismo Titu 4. 8. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 61).
- ⁶⁵ Poročilo štaba Sercerjeve brigade 31. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 50); poročilo štaba Gubčeve brigade 12. 8. 1943 v MLR; poročilo štaba divizije »Isonao« 28. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 154); poročilo poveljstva vojaške posadke Žužemberk o bojih od 24. do 27. julija 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 164); povelje štaba XV. divizije 3. 8. 1943, MLR.
- ⁶⁶ Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 8. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 52).
- ⁶⁷ Kocbek: Listina, 186.
- ⁶⁸ Kocbek: Listina, 191.
- ⁶⁹ Pismo generala Ceruttija 2. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁷⁰ Pismo Edvarda Kardelja 12. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁷¹ Kronika Gradnikove brigade v arhivu IZDG; operativni dnevnik Prešernove brigade (Zbornik NOV VI/6, dok. 70); Ivo Lipar-Iztok: Šlandrov«. Ljubljana 1963, cikl.; Jože Stok-Korotan: Jeklena pest. Ljubljana 1953, str. 241—244; Stanko Petelin-Vojko: Med Triglavom in Trstom. Zgodovina XXXI. divizije NOV in POJ. Ljubljana 1963, str. 38—39; isti: Gradnikova brigada, Nova Gorica 1966, str. 63—75.
- ⁷² Seznam sabotažnih in diverzantskih akcij v Ljubljanski pokrajini v arhivu IZDG.
- ⁷³ Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 28. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 64); HGrB 24. 8. 1943, dnevno poročilo.
- ⁷⁴ Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 16. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 57); poročilo štaba XI. armadnega zbora 14. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 171).
- ⁷⁵ Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 109); poročilo štaba XI. armadnega zbora 9. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 200).
- ⁷⁶ Poročilo štaba XI. armadnega zbora 14. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 171).

⁷⁷ Navodila operacijskega oddelka glavnega štaba NOV in POS 28. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 65).

⁷⁸ Pismo glavnega štaba NOV in POS 28. 8. 1943; poročilo glavnega štaba NOV in POS 28. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6 dok. 63 in 62).

⁷⁹ Poročili glavnega štaba NOV in POS 8. 8. 1943 in 28. 8. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 52 in 62).

⁸⁰ Poročilo štaba XIV. divizije 4. 9. 1943; povelje štaba divizije »Cacciatori delle Alpi« 31. 8. 1943; poročilo štaba divizije »Cacciatori delle Alpi« 3. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 68, 193 in 197).

III. p o g l a v j e

KAPITULACIJA ITALIJE IN RAZOROŽITEV ITALIJANSKE VOJSKE V SLOVENIJI

Narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji se je na kapitulacijo Italije politično in vojaško skrbno pripravilo, saj so njegove priprave teMe vsaj od izikrcanja zahodnih sil na Sicilijo dalje. Takrat si je zastavilo celo vrsto nalog, tako političnih kaikor vojaških.

Temeljni smoter vseh nalog, ki jih je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zastavilo v pripravah na kapitulacijo Italije, je bil čimbolj 'Okrepiti narodnoosvobodilno gibanje, da bo ob zlomu Itallje pomenilo ne samo močan, temveč tudi izključno prevladujoč dejavnik, ki 'bo dobil italijansko orožje, onеспosobil vse poskuse slovenske kontrarevolucije, da bi se dokopala do oblasti, in v skladu s temeljnim programom Osvobodilne fronte sam vzpostavil ljudsko oblast.

Mnogi ukrepi, ki jih je narodnoosvobodilno gibanje izvedlo po kapitulaciji Italije, so bili samo posledica nalog, ki jih je za čas po kapitulaciji Italije določilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja še pred kapitulacijo Italije.

Skrbne, skoraj dvomesečne priprave narodnoosvobodilnega gibanja na kapitulacijo Italije so bile skoraj v celoti uspešne. Ob zlomu Italije je bilo narodnoosvobodilno gibanje res izključno prevladujoč dejavnik iim je pobralo skoraj vse sadove tega pomembnega dogodka. Razorožilo je večino italijanske vojske na slovenskem ozemlju, uničilo ali pregnalo je belogardistično in plavogardistično vojsko z razsežnega ozemlja in na njem vzpostavilo ljudsko oblast. Spričo svoje moči in šibkosti nemškega okupatorja mu je uspelo ustvariti in dalj časa obdržati razsežno osvobojeno ozemlje, kakršnega ni bilo na Slovenskem niti prej niti pozneje, s splošno mobilizacijo je bistveno okrepilo narodnoosvobodilno vojsko, iki se je v tem času tudi dokončno organizirala in postala pomemben dejavnik v vojaških načrtih protihitlerjevske koalicije, .in izvedlo še celo vrsto večjih političnih manifestacij, iki so bile enkratne in edinstvene že po svojem obsegu, še bolj papo svojem pomenu.

KAPITULACIJA ITALIJE IN UKREPI NEMŠKE VOJSKE

Italijanska vlada je 8. septembra zvečer objavila brezpogojno vdajo svojih oboroženih sil. Hitler je to vest zvedel po svoji vrnitvi iz Zaporožja, kjer je tega dne z generalfeldmaršalom Erichom von Mamnsteinom urejal južni odsek vzhodne fronte.¹ Sicer je že predvideval, da bo do tega prej ali slej prišlo, saj so v njegovem glavnem stanu že dva dni sestavljali ultimativno noto Italiji, v kateri so na začetku kritizirali italijansko vrhovno vojaško poveljstvo, ker ni nič ukrenilo za izboljšanje vojaškega položaja, nato pa so ultimativno našteali zahteve z grožnjo, da bo drugače nemško vrhovno vojaško poveljstvo ukrepalo izključno po vojaških glediščih ne glede na politične posledice.² Toda novica ga je vendarle zelo pretresla, saj sta kralj to maršal Badoglio še pred nekaj dnevi zagotavljala novemu nemškemu veleposlaniku Rudolfu von Rahnu, da bo Italija ostala zvesta Nemčiji.³ Ves besen je Hitler zvečer ukazal, naj vrhovno vojaško poveljstvo začne 'izvajati načrt »Achse«. Jodlov adjutant je točno ob osmih zvečer vsem prizadetim vojaškim ustanovam telefonično sporočil geslo »Achse« to ga nato čez štirideset minut potrdil še z brzojavko.⁴ Kaj drugega za zdaj sploh ni bilo (treba storiti, saj so že nekaj mesecev pripravljali, popravljali to spreminjali ustrezna povelja za ukrepe ob zlomu Italije.

Hitler je 9. septembra zjutraj poklical v svoj glavni stan Göb-foellsa, Himimlerja, Görtoga to Ribbentropa ter z njimi 10. to 11. septembra razpravljaj o položaju, predvsem o tem, kakšen režim naj uredi v Italiji to kako naj obdrži pri osi zaveznike Bolgarijo, Rumunijo itd., na katere bo kapitulacija Italije prav gotovo psihološko učinkovala.⁵

Nemška vojska v Italiji, na Balkanu to v južni Franciji je takoj, ko je sprejela geslo »Achse«, začela razorožavati italijanske enote. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je najprej določilo, da italijanski vojaki, ki niso pripravljeni boriti se dalje na nemški strani, postanejo vojni ujetniki. Izločiti je treba strokovnjake za vojno industrijo in fašiste, vsi drugi pa so na razpolago nemški vojski kot delovna sila pri graditvi vzhodnega utrdbenega pasu.⁶

V Italiji je nemška vojska najmočnejše udarila v dve smeri: proti Rimu, kjer sta bila kralj in vlada, ter proti La Spezii, kjer je bila zasidrana italijanska vojna mornarica.

Ko so nemške enote v noči na 9. september začele pritiskati proti Rimu, sta se maršal Badoglio to kraljeva družna odpravila v poslopje vojnega ministrstva, v Rimu pa so proglasili obsedno stanje.

Po živčnih razpravah pomoči so se kraljeva družina, vrhovno vojaško poveljstvo, generalštab kopenske vojske in vlada s petimi avtomobili odpeljali proti Pescari, kjer so se vkrcali na dve korveti in z njima 10. septembra zjutraj prispeli v Brindisi.⁷

V okolici Rima se je nemškemu pritisku upiralo nekaj divizij tankovskega korpusa generala Giacoma Carbonija, med njimi tudi divizija »Centauro«, ki so jo bili Nemci še za Mussolinija opremili s isvojimi najmodernejšimi tanki, in divizija »Granatieri di Sardegna«, ki je bila do jeseni 1942 v Sloveniji. Skupaj z njimi so se na vratih Rima bojevali prvi italijanski partizani An delavci. Ko je bil pritisk premočan, je stari maršal Caviglia 10. septembra popoldne podpisal premirje in brezpogojno vdajo⁸

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo in generalfeldmaršal Rommel sta si že avgusta prizadevala, da bi nemška vojska zasedla lin »varovala« tedaj najpomembnejše italijansko vojno пристanišče La Spezia, v katerem je bila zasidrana večja skupina ladij italijanske vojne mornarice, medtem ko je bila manjša skupina v pristanišču v Tarentu. Toda italijansko vrhovno vojaško poveljstvo je vztrajno zavračalo te zahteve in tako je nemška vojska, tj. 51. planinski armadni zbor s 305. in 65. divizijo, kljub temu da so jo vztrajno potiskali proti obali, ostala daleč szunaj mesta in pristanišča in so se vsi njeni ukrepi za doseg italijanskega ladjevja omejili le na pripravo oddelkov s piloti, miniranja in prihoda dveh podmornic.⁹ Vise to pa ni moglo preprečiti italijanskemu ladjevju, da ne bi 8. septembra zvečer izplulo iz La Spezie in Genove (3 bojne ladje, 6 križark lin 6 rušilcev) proti Malti. Nemškemu letalstvu je uspelo z bombami potopiti admiralsko ladjo »Roma«, poškodovati bojno ladjo »Italia«, druge ladje pa so dospele k Malti, kamor je prispelo tudi ladjevje, ki je 9. septembra izplulo iz Tarenta.¹⁰

V južni Italiji je en nemški armadni zbor razoroževal italijanske enote v Kalabriji in Apuliji, drugi pa v prostoru Neaplja. V severni Italiji so trije nemški armadni zbori razorožili večji del italijanskih enot, ki so se ponekod, zlasti v Bolzanu, z orožjem upirale razorožitvi. Krvavo so zatrli upor ljudskih množic v večjih italijanskih mestih, zlasti v Milanu, Turinu (in Veroni. Ujeli so 82 generalov, 13.000 oficirjev, 402.600 podoficirjev in vojakov, zaplenili velike količine orožja, opreme itd.¹¹ Ujetnike lin plen so takoj začeli voziti v Nemčijo in so do konca septembra prepeljali že 82.082 vojakov ter 1695 avtomobilov zaplenjenega materiala.¹²

Razoroževanje italijanske vojske v Grčiji in Albaniji je potekalo počasneje kot v Italiji. Na Kreti so enote brez odpora položile orožje, tudi štab XI. italijanske armade je že 9. septembra oib osmih

zjutraj ukazal svojim emotaim, naj se »vdajo nemški vojski.¹³ Na Rodosu pa so se italijanske enote uprle razorožitvi, boji so trajala od 9. do 13. septembra, ko se je vdalo okoli štirideset tisoč italijanskih vojakov, drugi dan sta se vdali posadki na Skarpantu in Leukasu, medtem ko se je posadka na Kephalonii vdala šele 22. septembra.¹⁴

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je v načrtu »Achse« predvidevalo, da bo takoj umaknilo svoje enote z otokov Rodos in Skarpanto ter z Jonskih otokov. Toda Hitler se je že 9. septembra odločil, da bo nemška vojska ostala na teh otokih in branila zaporno verigo Peloponez—Kythera—Kreta—Skaopanto—Rodos, iker bi se drugače na njih utrdile zahodne sile in bi to pomenilo ne samo neposredno nevarnost za nadaljnjo ofenzivo, temveč tudi »neposreden politični pritisk posebno proti Tura'ji«. Zavezniki so se po kapitulaciji Italije sicer izkricali na otokih Rodos, Kos, Ceros, Samos in štirih drugih, vendar so jih Nemci s prvih treh kmalu pregnali.¹⁵

Čeprav je bila kapitulacija Italije za Hitlerjevo Nemčijo že tretji hud udarec v letu 1943, ga je razmeroma precej dobro preživela. Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je namreč računalo, da bo moralo hitro umakniti svojo vojsko z grških otokov, s Sardinije, Korzike in iz južne Italije ter vzpostaviti fronto šele na Apeninih, da bo spričo italijanskega liizdajstva izgubilo tudi kakšno večjo enoto itd. Ker niti italijanska vojska niti zahodne sile niso izkoristile vseh slabosti nemške obrambe v južni in jugovzhodni Evropi, je nemška vojska tudi po izkrcaju zahodnih sil v Salernskem zaliivu vzpostavila fronto v južni Italiji, brez izgub polagoma izpraznila Sardinijo in Korziko in se šele po razmeroma dolgem času znašla na tistih položajih, na katerih je že jeseni 1943 nameravala braniti južno in jugovzhodno stran okrnjene »evropske trdnjave«.¹⁶ 12. septembra ji je tudi uspelo osvoboditi na Gran Sassu v Abruzzih interniranega Mussolinija.¹⁷

KAPITULACIJA ITALIJE V JUGOSLOVANSKIH POKRAJINAH

Razmeroma dolbro je kapitulacijo Italije izkoristila narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije. Da bi pripravljena dočakala kapitulacijo Italije, ki sta jo centralni komite KPJ in vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije že dalj časa predvidevala, je vrhovni komandant Josip Broz-Tito izvedel obsežne politične priprave in predvidel tudi več dnugih ukrepov, zlasti operativnih in organizacijskih.

V okviru političnih priprav je v začetku avgusta 1943 ukazal glavnima štaboma narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in na Hrvaškem, naj ustavita bojevanje proti italijanski vojski, če je pripravljena izročiti orožje ali začeti boj proti nemškemu okupatorju, če pa bi italijanska vojska nadaljevala bojevanje proti narodnoosvobodilnemu gibanju, naj vojaška poveljstva in politične organizacije pripravijo prebivalstvo, da bo množično sodelovalo z enotami narodnoosvobodilne vojske pri njeni razorožitvi. Enaka navodila je dal tudi štabom v Dalmaciji in Črni gori.

Poleg formiranja novih enot (samo od julija 1943 do kapitulacije Italije je bilo formiranih pet novih divizij), reorganizacije in izpopolnitve dotedanjih enot je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije v pripravah na kapitulacijo Italije naročil glavnemu štabu NOV in PO Srbije, naj tudi v Srbiji formira brigade in divizije, v Dalmacijo je poslal 1. dalmatinsko brigado in štab IX. divizije z nalogo, naj organizirata dalmatinske partizane tako, da bodo razorožili črnveč italijanske vojske, na Banijo je poslal VII. banijsko divizijo, I. hrvatskomu korpusu je ukazal, naj onemogoči prodor nemške vojske čez Kordun, Liko in Gorski kotari -proti jadranski obali, II. udarni korpus je usmeril proti Hercegovini, črni gori in Sandžaku, kjer so bile večje italijanske sile in kjer so se četniki zbirali in pripravljali na morebitno izkrcanje zahodnih sil na jadranski obali.

Ob kapitulaciji Italije je narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije takoj poskušala navezati stike s poveljniki italijanskih enot in se pogajati za skupen nastop proti nemškim enotam — 7. SS prostovoljski planinski diviziji »Prinz Eugen« in 114. lovski diviziji, ki sta hiteli proti Dalmaciji, ter 118. an 297. pehotni diviziji, ki sta prodirali v črno goro in Črnogorsko Primorje.

V Splitu so predstavniki narodnoosvobodilne vojske že 9. septembra začeli pogajanja s štabom italijanske divizije »Bergamo«, ki pa so se zavlačevala in je bil sporazum o izročitvi orožja podpisan šele okrog 16. septembra. Toda v tem času sta narodnoosvobodilna vojska in prebivalstvo, ki ga je zajel plamen ljudske vstaje, že razorožila skoraj vse italijanske posadke v srednji Dalmaciji in zaprla pot nemški vojski, ki je prodirala proti Splitu, tako da ga je po hudih bojih zasedla šele 27. septembra, vendar pa je večji del srednje Dalmacije ostal osvobojen še dolgo časa, nekateri dalmatinski otoki, med njimi tudi Vis, pa vse do konca vojne. V srednji Dalmaciji se je narodnoosvobodilni vojski priključil le en italijanski bataljon iz prej omenjene divizije.

V severni Dalmaciji narodnoosvobodilna vojska (le ena brigada in skupina bataljonov) ni mogla preprečiti nemški vojski prodora na

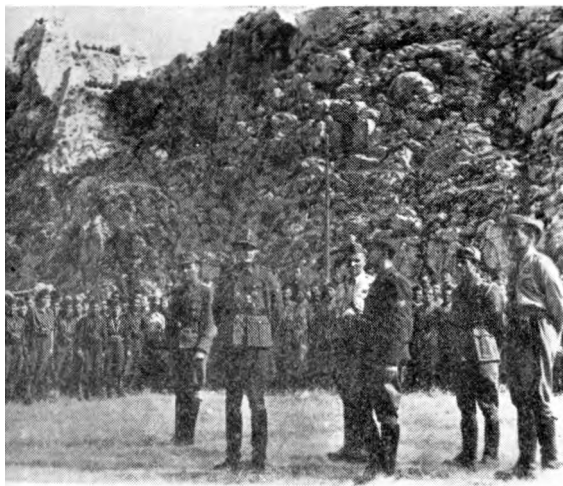
*Pogajanja
med komandantom
nemške 114. lovske
divizije in italijanskimi
oficirji v Kninu
9. 9. 1943*

jadransko obalo. Pogajanja med predstavniki narodnoosvobodilne vojske in italijanskimi enotami so bila neuspešna in je večino italijanske vojske (divizija »Zaira«) razorožila nemška vojska, čeprav je tudi narodnoosvobodilna vojska razorožila več manjših posadk. Pridružil se ji je le en italijanski bataljon.

Tisti čas so bile v južni Dalmaciji samo manjše partizanske skupine. Ker so bile večje enote narodnoosvobodilne vojske angažirane v srednji Dalmaciji, je nemški vojski uspelo skoraj nemoteno prodreti do Dubrovnika in južne Dalmacije ter razorožiti italijansko divizijo »Marche« okrog Dubrovnika in »Messina« v Hercegovini, čeprav so tudi partizanske enote osvobodile nekaj krajev (npr. Bar in Ulcinj).

Večji so bili uspehi narodnoosvobodilne vojske v Hrvatskem Primorju, Gorskem kotarju in Istri, kjer so ena divizija in dva odreda narodnoosvobodilne vojske razorožili tri italijanske divizije (»Murge«, »Celere« in »Macerata«) in več manjših enot V. armadnega korpusa ter osvobodili vso Hrvatsko Primorje, Gorski kotar in Istro, razen Karlobaga, Lošinja in Reke. Nemški policijski polk, ki so ga poslali iz Zagreba čez Karlovac do Ogulina, je narodnoosvobodilna vojska popolnoma obkolila v Ogulinu in Oštarijah, kjer so ga morali nekaj tednov oskrbovati z letali. Podobna je bila usoda drugih nemških enot, ki jim je uspelo prodreti v nekatera istrska mesta in na Reko. Omenjene tri pokrajine je po kapitulaciji Italije zajel močan plamen splošne ljudske vstaje.

*Vdaja italijanske
vojske pod Klisom
pri Splitu 27. 9. 1943*

Največ italijanske vojske se je pridružilo partizanam v Čmri, in sicer iz (sestave divizij »Taurinense« v Boki Kotorski in »Venezia« v Beranah. S prvo se je najprej pogajal glavni štab NOV in PO Črne gore in Boke in ji je svetoval, naj se usmeni proti Nikšiću, kjer se bo združila s III. udarno divizijo NOV in PO Jugoslavije. Toda pod vplivom četniške propagande je raje odšla na območje Crkvice—Grikavec, kjer naj bi počakala izkrcaje zahodnih sil. Konec septembra ji je nemška vojska v tridnevni boj razbila precej sil, nato se je glavnina divizije skupaj z neko partizansko brigado le usmerila proti Nikšiću. Pri prehodu čez progo Nikšič—Grahovo so ji nemške enote ponovno prizadele izgube in proti sredi oktobra so iz njenih ostankov ustanovili italijansko partizansko garibaldinsko brigado »Aosta«. Italijanska divizija »Venezia« iz Beran se je pod vplivom četniške propagande nekaj časa bojevala proti narodnoosvobodilni vojski in je šele potem, ko je ta razbila četniške oddelke pri Kolašinu, in po pogajanjih 9. in 10. oktobra 1943 v Beranah prešla na njeno stran. Iz nje so ustanovili pet partizanskih garibaldinskih brigad »Venezia«.¹⁸

Ko so Hitlerju poročali, da se italijanski vojaški poveljniki pogajajo z narodnoosvobodilno vojsko in izročajo orožje grškim in jugoslovanskim partizanom, je 11. septembra ukazal, »naj pri italijanskih enotah, ki so dopustile, da je orožje padlo v roke *upornikov*, ali H so na šakršenkoli način sodelovale z njimi, užete oficirje po hitrem postopku ustrelijo, podoficirje in vojake pa takoj odpeljejo

na delo na vzhod«. ¹⁹ Približno enaiko je ponovil v svojih poveljih dne 13. in 16. septembra. ²⁰ Tega ukaza so se nemški vojaški poveljniki tudi držali in na otoku Kefaloniji 22. septembra pobili več kot 4000 ujetih italijanskih vojakov s poveljnikom divizije »Acqui« generalom Antomijem Gandinom vred, ²¹ v sinjskih apnenicah pri Spletu so 27. septembra ustrelili generale Salvatoreja Peli igro, Alfonsa Cigalo Fulgosija in Raffaella Policardija s 46 oficirji, v Dubrovniku poveljnika divizije »Marche« generala Giuseppeja Amico, v Albaniji poveljnika divizije »Perugia« generala Eme9ta Chiminella z okrog 150 oficirji itd. ²²

Narodnoosvobodilno gibanje v Jugoslaviji je ob kapitulaciji Italije došlo mnogo italijanskega orožja, zlasti težkega, in vojaške **Opreme**. V mnogih krajih, ki so bili dotlej pod italijanskim okupatorjem, je izbruhnila splošna ljudska vstaja, kar je dalo narodnoosvobodilnemu gibanju nov polet in šfrino. Narodnoosvobodilna vojska je dobila na tisoče novih borcev in je ustanovila na desetine novih brigad, osem novih divizij in 4 korpuse, tako da je imela konec leta 1943 že 95 brigad v 27 divizijah oziroma v 9 korpusih, v katerih je bilo okoli 320.000 borcev. Imela je osvobojena cela območja in čeprav so nemške enote zasedle pomembne točke na jadranski obali, pa vendarle niso mogle zasesti vsega ozemlja, ki ga je imel do tedaj zasedenega italijanski okupator.

Zato je moral nemški vrhovni poveljnik za jugovzhod general-feldmaršal von Weichs 1. novembra 1943 poročati Hitlerju, da so se razmere na njegovem območju zelo zaostrele in da je v zvezi s kapitulacijo Italije narodnoosvobodilno gibanje postalo še aktivnejše. Priznal je, da je vojskovanje proti partizanom izgubilo značaj protipartizanske vojne, ker »nastopajo proti zasedbenim silam na oddaljenih mestih številčno močne, načrtno vodene in — vsaj za vojskovanje v gorah — zadostno oborožene enote«. Za najnevarnejšega nasprotnika je ocenil tovariša Tita, čigar gibanje je v vseh jugoslovanskih pokrajinah zajelo množice. Zlasti se je razširilo na območju t. i. Nezavisne države Hrvatske, kjer razen v Zagrebu nima ustaška država več nobene avtoritete in kjer je »Tito ustvaril sovjetsko državo, ki ima dobro civilno upravo«. ²³

RAZOROŽITEV ITALIJANSKE VOJSKE NA DOLENJSKEM IN NOTRANJSKEM

Ko je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije pripravljala narodnoosvobodilno vojsko na kapitulacijo Italije, je imel pred očmi tudi položaj in naloge v Sloveniji. Že v prvi polovici avgusta 1943 je sporočil glavnemu štabu NOV in PO Slovenije pogoje, pod katerimi lahko narodnoosvobodilna vojska ustavi sovražnosti do italijanske vojske v Sloveniji. Postavil je dva pogoja, in sicer: če se bo italijanska vojska prenehala bojevati proti partizanom in bo začela boj proti nemškemu Okupatorju, ali če bo izročila orožje naši vojski in se umaknila z našega ozemlja. Te pogoje je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije 14. avgusta 1943 preko britanske vojaške misije sporočil zaveznikom, da bi jih uporabili pri pogajanjih z Badoglioovo vlado ali predstavniki italijanske vojske.²⁴

Ob kapitulaciji Italije je vrhovni komandant Josip Broz-Tito naročil: »Bevc (Edvard Kardelj, op. T. F.) naj da nujna navodila glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, da vzpostavi stike z Italijani zaradi izročitve orožja in morebitnega sodelovanja (v boju) proti Nemcem. V Sloveniji in Hrvaški sta sedaj najpomembnejši nalogi mobilizacija in oborožitev. Kakšnih večjih bojov z Nemci se je treba izogibati, dokler med njimi ne pride do večje demoralizacije.« Edvard Kardelj, ki je bil tisti čas pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji in mu je ta navodila tudi poslal.

Toda vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, ki je že skoraj dva meseca vodilo intenzivne priprave na kapitulacijo Italije, je moralo spričo naglo spreminjajočih se razmer ukrepati naglo in samostojno. Primerjava med navodili vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije, ki so bila linija Partije, in navodili vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji partijskim in frontnim organizacijam ter vojaškim enotam kaže, da so se ta skoraj popolnoma skladala, čeprav so nastala neodvisno ena od drugih. To priča o enotnosti pogledov in zmožnosti samostojnega ukrepanja v okviru splošne partijske linije, kar je bila ne samo ena izmed velikih potreb, temveč tudi ena izmed velikih sposobnosti vodstvenih organov ali celo posameznikov v partizanskem vojskovanju. To sposobnost so tako vodstvo kakor tudi posamezni organi narodnoosvobodilnega gibanja na terenu popolnoma pokazali ravno ob kapitulaciji Italije.

Vsi vodstveni organi narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, tj. centralni komite Komunistične partije Slovenije, izvršni odbor

Osvobodilne fronte in glavni štab NOV in PO Slovenije, so takoj po kapitulaciji Italije izdali konkretna navodila svojim organom oziroma enotam. Čeprav to ni posebej razvidno iz nobenega navodila, pa je vendarle treba pibiti, da vsa navodila izražajo v bistvu linijo Partije, saj je o konkretnih ukrepih, ki jih je bilo treba izvesti neposredno po kapitulaciji Italije, razpravljal najprej centralni komite KPS, brž ko je zvedel za kapitulacijo Italije. Čeprav so navodila datirana z 8. in 9. septembrom, to ne pomeni, da so jih izdali v velikih časovnih presledkih, ampak v poznih urah 8. in zgodnjih urah 9. septembra.

Najprej je 8. septembra v poznih večernih urah glavni štab NOV in PO Slovenije naslovil na italijanska poveljstva in vojsko naslednji poziv:

»Na osnovi premirja, ki ,so ga Sklenili združeni zavezniki s Kraljevino Italijo, vas pozivamo, -da brez kakršne koli sovražnosti sprejmete oddelke Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, ko bodo prišli v vaše postojanke, in se držite navodil, ki vam jih bodo dali njihovi poveljniki.

V tem primeru vam bo Narodnoosvobodilna vojska Slovenije zajamčila, da se bodo na slovenskem ozemlju pogoji premirja upoštevali v celoti v vaš priid.

Vsako sovražno dejanje posameznih poveljstev ali enot proti Narodnoosvobodilni vojski Slovenije se bo tolmačilo kot kršitev premirja.

Upoštevajte, da Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije brani danes tudi vašo domovino pred Hitlerjevo Nemčijo.«²⁶

Nato pa je ukazal štabom divizij in odredov:

»1. Združeni zavezniki so sklenili na osnovi brezpogojne italijanske kapitulacije premirje z italijansko vojsko.

2. Nujno je, da naša vojska in naše civilne oblasti nastopijo takoj brez slehernega odlašanja bot slovenska narodna oblast in izvrševalci tega premirja na slovenskem teritoriju. Poglavitni smoter tega hitrega in odločnega nastopa je naslednji:

a) priti takoj do orožja in izvesti splošno mobilizacijo;

b) v kali preprečiti poizkuse bele in plave garde, da ne izkoristita zmedo in (italijansko naklonjenost, se dokopljeta do oblasti na tem ali onem področju in dalje netita državljansko vojno;

c) pripraviti splošni narodni odpor proti Nemcem.

3. V ta namen je potrebno:

a) da stopite takoj v stik z italijanskimi komandanti in italijanskim vojaštvom bot izvrševalci premirja na slovenskem teritoriju.

Ta stik mora biti odločen, ne v smislu pogajanj, temveč v smislu vojske, ki je prevzela oblast;

b) ta stik je treba zagotoviti tudi z vkorakanjem naših oddelkov v italijanske posadke, pri čemer pa nikakor ne smete raztrositi naših sil;

c) od italijanskega vojaštva je treba na vsak način dobiti orožje in preprečiti odvoz orožja iz postojank. Tistim oddelkom, ki bi se hoteli zares boriti proti Nemcem, se orožje pusti ter se jih vključi v našo vojsko pod našo komando. Vojaštvu kakor oficirjem je treba zagotoviti svoboden odhod domov in jih pri tem ne zadrževati, če oddajo orožje;

d) način obravnavanja italijanskega vojaštva in oficirjev mora ustrezati njihovemu ponašanju in mora biti tak, da nam olajša pridobivanje orožja in izvajanje narodne oblasti;

e) med italijanskim vojaštvom in oficirji je treba razširiti maksimalno propagando za odpor proti Nemčiji;

f) takoj razoroževati belo in plavo gardo in zahtevati od Italijanov kot pogoj za premirje, da jih sami razorožujejo povsod, kjer se nahajajo pod njihovo zaščito, pa naše sile niso segle do njih. Vse voditelje in organizatorje plave in bele garde kot netilce državljanske vojne je treba aretirati;

g) razviti maksimalno agitacijo med zavedenimi belo in plavogardisti za prestopanje v narodnoosvobodilno vojsko;

h) poudarjati prav povsod, da je edino NOV predstavnik združenih zaveznikov na našem teritoriju;

i) takoj porušiti vse komunikacije, ki bi lahko služile za prodor Nemcev ali pa Italijanov za odvoz orožja in municije;

j) prav povsod vzpostaviti narodno oblast naše vojske in Osvobodilne fronte v smislu direktiv, ki so bile že poslane organom OF in ki ste jih dobili tudi vi na vpogled.

4. Izvajati je treba splošno mobilizacijo v smislu že prejetih direktiv.

5. Borbo proti nemškemu vdoru organizirajte v smislu že prejetih navodil, kolikor jih ne spreminjajo naša nova navodila.

6. Poročajte takoj o razvoju položaja in izvajanju teh direktiv.

Pri izvajanju vseh teh navodil računajte na eventualni odpor Italijanov ter se primerno zavarujte.²⁷

Nato je glavni štab dajal vso noč svojim enotam pismena navodila za razoroževanje Italijanov, naslednje jutro pa so njegovi člani odšli k enotam.

9. septembra je tudi centralni komite KPS poslal okrožnim in rajonskim komitejem KPS navodilo za delo. Naročil je, naj po vseh

mestih, trgih in vaseh takoj vzpostavijo oblast Osvobodilne fronte, izvedejo splošno mobilizacijo vseh za orožje sposobnih moških, jih organizirajo v čete in bataljone in z njimi zasedejo mesta in vasi; za pomoč odborom OF naj po mestih in vaseh ustanovijo narodno stražo, aretirajo plavogardistične in belogardistične voditelje, zberejo vse ljudstvo za odpor proti Nemcem, ki bodo najbrž za kratek čas zasedli pokrajino, rušijo prometne naprave itd.”¹

Tudi izvršni odbor OF je tega dne naročil okrožnim odborom in aktivistom OF, naj takoj brez kakršnega koli odlašanja nastopijo kot ljudska oblast in izvajalci premirja, ki je bilo sklenjeno med zavezniki in Italijo, pomagajo vojski izvesti splošno mobilizacijo, preprečijo belli in plavi gardi, da bi se dokopali do oblasti, vzpostavijo zveze z italijanskimi poveljstvi in vojaki ter prevzamejo od njih orožje in opremo, oziroma jih pridobijo za skupni boj proti nemškemu okupatorju, naj povsod vzpostavijo ljudsko oblast ter organizirajo odpor proti vdoru nemške vojske na osvobojeno ozemlje.²⁹

Ko so glavni štab NOV in PO Slovenije, centralni komite KPS in izvršni odbor OF izdali navodila, so bile enote narodnoosvobodilne vojske na Dolenjskem in Notranjskem razporejene takole:

XIV. divizija je bila na črti Kočevje—Velike Lašče. Njen štab (komandant Mirko Bračič, politkomisar dr. Jože Brilej) je bil v Podpreski. Tomšičeva brigada (komandant Stane Semič-Daki, politkomisar Stane Dobovičnik-Krt) je bila pri Dolenji vasi razen III. bataljona, ki je bil v Beli krajini, Šercerjeva brigada (komandant Jože Klanjšek-Vasja, politkomisar Janko Rudolf) je bila v Grčaricah, Gradnikova brigada (komandant Danilo Šorović, politkomisar Vinko Šumrada-Janoš) je bila z enim delom pri Kočevski Reki, z drugim pa pri Novem mestu, Prešernova brigada (komandant Dušan Švara-Dule, politkomisar Ivan Franko-Iztok) je bila na Travnici gori.

XV. divizija je bila ob železnici Novo mesto—Grosuplje. Njen štab (komandant Rajko Tanaskovič, politkomisar Jože Borštnar) je bil na Vrhu pri Trebelnem, Gubčeva brigada (komandant Stane Potočar-Lazar, politkomisar Ciril Keržič) je bila pri Mirni peči, Cankarjeva brigada (komandant Franc Kočevar-Ciril, politkomisar Pepe Zomada-Frenk) je bila v Luikovki, Brezju in Radnji vasi, Šlandrova brigada (komandant Janko Sekirnik-Simon, politkomisar Mitja Ribičič-Ciril) je bila v Statenberku.

Zunaj divizij in podrejena neposredno glavnemu štabu NOV in PO Slovenije sta bila Zapadnodolenjski odred (komandant Alojz Hostnik-Jovo, politkomisar Nace Majcen-Taras) na črti Kočevje—Žužemberk, Vzhodnodolenjski odred (komandant Tone Zgonc-Vasja, politkomisar Franc Kocjančič-Stari) v Beli krajini in samostojni Lev-

stikov bataljon (komandant Gustav Vovk-Jurče, politkomisar Janez Perovšek-Pelko) med Žužemberkom in Stražo.

V teh enotah narodnoosvobodilne vojske je bilo takrat okoli šest tisoč borcev, to se pravi skoraj desetkrat manj kot (italijanske vojske ali skoraj toliko kot belogardistične vojske, ki se je tedaj tudi pripravljala na prevsem oblasti. Toda pripravljenost italijanske vojske, da se upre poskusom narodnoosvobodilne vojske za razorožitev, ni bila kdo ve -kakšna, kot tudi ni bilo pripravljenosti, da se upre nemškemu okupatorju, temveč si je želela čimprej domov. Italijanski vojaški poveljniki, navajeni ravnati se po navodilih in poveljih nadrejenih štabov, so ob razglasitvi italijanske kapitulacije ostali brez konkretnih navodil, ker so se njihovi nadrejeni štabi v glavnem umaknili v Italijo ali razšli, ali pa jtihi je zajela nemška vojska (npr. štaba II. armade na Sušaku in XI. armadnega korpusa v Ljubljani) in vse, kar so poveljniki posameznih enot storili, je bilo le to, da so poskušali -manjše oddelke zbrati v krajih svojih sedežev, nato pa so čakali ali pa so se skušali organizirano z orožjem vred umakniti v Italijo. To pa sta jim poskušali preprečiti naša ali pa nemška vojska. Toda medtem ko je naša vojska italijanske vojake le razoroževala in usmerjala proti Italiji ter jim pri tem pomagala z etapnimi kuhinjami (in drugimi ukrepi, pa jih je nemška vojska lovila in odvažala v ujetniška taborišča.

Nasproti belogardistični in plavogardistični vojski je bila naša vojska številčno šibkejša, a ju je moralno-politično in vojaškostrokovno prekašala. Medtem ko so našo vojsko tedaj sestavljali skoraj sami prostovoljci, katerih večina se je aktivno vključila v borbo iz globokega političnega prepričanja in trdne volje sodelovati pri osvobajanju naše domovine, pa je bila večina belogardistov vključena v kontrarevolucionarno vojsko ne toliko po svojem prepričanju kolikor po volji bogatih in vplivnih podeželskih veljakov in reakcionarnih duhovnikov lin še zlasti iz strahu pred nezaslišanim okupatorskim nasiljem. Medtem ko se je narodnoosvobodilna vojska v pripravi na kapitulacijo Italije in tudi pozneje zanašala edinole na svoje sile in pomoč ter podporo večine slovenskega ljudstva, pa sta belogardistična in plavogardistična vojska vseskozi računali na nekakšno zunanjo pomoč bodisi zahodnih sil bodisi nemškega okupatorja. Okupator in belogardistična ter plavogardistična vojska so bili skoraj povsod brez korenin v ljudstvu, narodnoosvobodilno gibanje pa je imelo globoke ljudske korenine in je bilo s tisočeriimi nitmi povezano s terenom, imelo je široko politično zaledje, tj. Osvobodilno fronto. Večina Dolenjske in Notranjske je bila prepredena z mrežo odborov Osvobodilne fronte (npr. devet okrožnih odborov in več kot petdeset

rajonskih odborov OF itd.) z nekaj stotinami preizkušenih oboroženih političnih delavcev, odborov mladinske in ženske protifašistične organizacije, kurirskih postaj, dalje so bile skupine Varnostno-obveščevalne službe, oddelki Narodne zaščite itd. Vse to na terenu ni pomenilo samo neke politične sile, temveč je pomenilo tudi krepko pomoč naši vojski. Vsega tega nista imela niti okupator niti kontra-revolucija.

Ob kapitulaciji Italije sta belogardistična in plavogardistična vojska sicer poskušali prevzeti oblast od italijanskega okupatorja, vendar jima jo je moral odreči, ker ga je k temu prisilila naša vojska. Pred njo sta le še bežali ali se — spet v pričakovanju tuje pomoči: in varuštva — utrdili v postojankah, kjer sta namesto tuje pomoči dočakali narodnoosvobodilno vojsko in svoj neslavni konec.

Enote XV. *divizije* so razoroževale italijansko vojsko v prostoru severno od železniške proge Ljubljana—Trebnje—Novo mesto.

Štab divizije, ki je bil na Vrh pni Trebelnem, je za kapitulacijo Italije zvedel 9. septembra ob enih ponoči po radiu.³⁰ Pri štabu je bil tedaj nekdanji član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Edo Mihevc-Dore Trdina, ki si je oblekel uniformo brigadnega komandanta in s skupino borcev šlandrove brigade odšel proti Novemu mestu.³¹ Nekoliko pozneje je prišel v štab divizije načelnik operacijskega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije Dušan Kveder-Tomaž. Sklenili so, da bodo poslali odposlance še v Trebnje in Mokronog.³² Dušan Kveder je za enote in odposlance napisal t. i. politična navodila, ki so določala:

1. Odposlanci se naj v imenu štaba XV. divizije razgovarjajo z italijanskimi poveljniki v Novem mestu, Trebnjem in Mokronogu, da zvedo za njihove predloge, ne smejo pa z njimi sklepati nobenih dogovorov. Predloge naj čimprej pošljejo štabu XV. divizije.

2. Treba je poskusiti pridobiti Italijane za skupno borbo proti nemškemu okupatorju, posebno še tedaj, če bi ta začel zasedati Ljubljansko pokrajino.

3. Od bele in plave garde je treba zahtevati popolno vdajo. Treba jih je razorožiti in imeti za vojne ujetnike.

4. Od Italijanov je treba zahtevati, naj razorožijo in aretirajo vse belogardiste in plav »gardiste ter priznajo narodnoosvobodilno vojsko in Osvobodilno fronto za suvereno oblast v Sloveniji.

5. Od Italijanov je treba zahtevati orožje in ko bodo razmere to dopuščale, izvesti široko mobilizacijo, predvsem v večjih središčih.

6. Treba je paziti, da italijanski poveljniki ne bi nameravali narodnoosvobodilne vojske izkoristiti za svoje orodje.³³

Štab divizije pa je svojim brigadam naročil, naj se z delom svojih enot čimbolj približajo italijanskim postojankam, dobijo zvezo z vojaki in jim pojasnijo novi položaj, belogardistične skupine pa naj pozovejo k vdaji ali pa jih uničijo. Gubčeva brigada naj takoj pošlje patrolje in obveščevalce na nemško-italijansko mejo, da jo nadzorujejo. Če bi nemška vojska vdrla preko nje, je treba vojaško ukrepati in se začeti bojevati. Narodni je tudi, da se naj partizani vedejo pred Italijani kot zmagovalec proti premagancu, »to se pravi korektno, disciplinirano, a z določenim odstojanjem«. Štabi brigad morajo tudi takoj poročati o uspehih odposlancev.³⁴

Na razgovore v Trebnje je odšel Dušan Kveder. Italijanski polkovnik mu je dejal, da se bo držal navodil štaba divizije »Isonzo« iz Novega mesta, in obljubil, da bo razorožil vse okoliške belogardistične posadke in jih izročil narodnoosvobodilni vojski. V Mokronog pa je odšel Niko Šilih, ki se je vrnil s poročilom, da je posadka dobila povelje, naj takoj odide v Trebnje in naj vzame s seboj tudi belogardistično posadko.³⁵

Edo Mihevc je s skupino borcev Šlandrove brigade ob jutranjem svitu prišel do italijanskega bloka pred Novim mestom in pozval stražo v bunkerjih, naj ne strelja, ker je Italija kapitulirala in so prišli partizanski odposlanci na razgovore. Italijanski vojaki so ga odvedli do barak v Bršljinu, od koder so ga zastraženega z avtomobilom odpeljali v Novo mesto na štab divizije »Isonzo«, ki je bil v poslopju sodišča. Tu ga je pričakal general Guido Cerutti, ki je takrat nadom estoval odsotnega komandanta divizije.

Edo Mihevc je od Ceruttija najprej zahteval, naj pusti njegovo spremstvo v mesto, lin ko je res prišlo, je poslal dva borca v štab XV. divizije z naročilom, naj pošlje vojsko do italijanskega bloka. Nato se je začel pogajati za izročitev orožja. Cerutti je bil pripravljen izročiti samo 400 pušk, ki bi jih italijanska vojska pripeljala na bučenski blok, pozneje pa je bil pripravljen izročiti 1000 pušk in 40 strojnic. Edo Mihevc je ves dan im vso noč prebil na štabu divizije »Isonzo«, naslednje jutro pa se je s Ceruttijevim avtomobilom odpeljal v Stražo, kamor je bil predtem prispel del vodstva narodnoosvobodilnega gibanja. Tam je poročal o pogajanjih. Novem mestu in so se nato z njim odpeljali Boris Kidrič, Jaka Avšič in major Jones. Pred Ceruttijem so nastopili zelo samozavestno in zahtevali, da brezpogojno izroči orožje, strelivo in vojaško opremo, narodnoosvobodilna vojaka pa bo njegovim enotam zagotovila varen prehod. v Italijo Cerutti ra: hotel dati jasnega odgovora, temveč je veliko časa porabil za stokanje nad usodo Italije, ki je veliko dala za svojo vojsko, a ie premagana. Odposlanci so mu odgovarjali, naj Italijani

*Med pogajanjmi
v Novem mestu
10. 9. 1943*

popravijo krivice, ki so ji h prizadejali slovenskemu narodu. Dosegljivim enotam pa so sporočili, naj se na najprimernejši način polastijo italijanskega orožja. Nato so se odpeljal: iz Novega mesta, le Edo Mihevc je še ostal tam.³⁶

V Novem mestu se je že 9. septembra zbrala tudi italijanska vojska iz bližnjih postojank. Belogardisti, ki so bili v Novem mestu, so bili neodločni, ker niso dobili navodil iz Ljubljane. Zato je poveljstvo nad njimi prevzel odločnejši Vuk Rupnik, ki si je v pisarni advokata Webleta uredil štab. Zbral je v mestu in okolici nad tisoč dobro oboroženih belogardistov diz Šentjerneja, Škocjana, Bele Cerkve, Otočca, Raiteža, Stopič in Mirne peči, ki so zasedli nekaj strateških točk okoli Novega mesta.³⁷

Po neuspeh pogajanjih v štabu divizije »Isonzo« v Novem mestu je štab XV. divizije 9. septembra zvečer ukazal Šlandrovi brigadi, naj odide proti Novemu mestu. Brigada je drugi dan zjutraj začela razoroževati italijansko vojsko, ob desetih pa je odšla v mesto.³⁸ Isti dan je vanj prišel tudi I. bataljon Gradnikove brigade. Te enote so nadaljevale z razoroževanjem italijanske vojske, ki sta jo začela razoroževati že omenjena skupina Šlandrove brigade in Narodna zaščita.

Okrožni odbor OF, ki je 9. septembra popoldne prevzel oblast v Straži, se je nato napotil v Novo mesto, kamor je prišel zvečer ob 10. uri. Takoj je imel sejo z rajonskim odborom OF v mestu in na železnici, mobiliziral okrog 150 članov Narodne zaščite in vzpostavil stoke z odposlancem na štabu divizije »Isonzo« ter dosegel izpust političnih jetnikov iz novomeških zapojrov. Drugi dan se je ob-

*Šlandrova brigada in
I. bataljon Gradnikove
brigade v Novem mestu
10.9.1943*

orožilo in formiralo že kakih pet čet, ki jih je prevzela na novo ustanovljena komanda mosta ter poslala na 'bloke. Vzporedno z Narodno zaščito se je ustanovila tudi Železniška zaščita, ki je zasedla 2 bloka, zavarovala skladišče, pomagala odvažati vojaški material proti Straži itd.³⁹

Tako je narodnoosvobodilno gibanje postajalo gospodar v mestu, italijanska vojska in belogardisti pa so se začeli pripravljati na odhod iz mesta. V takšnih razmerah je glavni štab 10. septembra ob štirih popoldne ukazal vsem stražam na blokkih in vsem poveljstvom enot v Novem mestu, da morajo »razorožiti vse italijanske vojake in oficirje, jim odvzeti vse konje in mule ter avtomobile, opremo itd. Če so kolone, ki so se premaknile iz mesta, v njegovi bližini, je (treba) poslat: za njimi patrulje, ki naj jih vrnejo v mesto ali pa razorožijo na kraju samem. Naše ravnanje je utemeljena, ker so Italijani izdali našo narodnoosvobodilno vojsko, ker se niso držali dogovorov, ki so jih z njimi napravili predstavniki Glavnega štaba.«⁴⁰

Italijani so tega dne v Novem mestu, izročili narodnoosvobodilni vojski (iz skladišč precejšnjo količino orožja, niso pa hoteli izročiti orožja, ki iso ga imele enote in vojaki pri sebi.

Belogardisti, ki so bili odrinjeni na jugozahodni del mesta, so še vedno čakali na navadila iz Ljubljane, ki jih pa ni bilo. Zvečer so se zbrali na cesti proti Šentjerneju, da bi se umaknili na Gorjance, a so jih Italijani zadržali, češ da imajo ukaz, naj jih pripeljejo do morja. Že v noči na 11. september se je še ne popolnoma razorožena italijanska vojska skupaj z belogardisti začela pomikati proti Straži, da bi prišla po najkrajši in najbolj vami poti v Italijo.

Na dolino Krke, kl. je bila pomembno prehodno ozemlje, je bil glavni štab NOV in PO Slovenije posebno pozoren. Zato je že 9. septembra zjutraj ukazal Levstikovemu bataljonu, naj pošlje eno četo v Stražo, patrolje iz te čete še naprej proti Novemu mestu, večji del svojih sil pa naj ima pripravljene, če bi bilo treba s te strani braniti Kočevski Rog, kjer je bilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja.⁴¹ Bataljonoma Gradnikove brigade v Podturnu (I.) in Poljanah (III.), pa je ukazal, naj takoj zavzameta Sotesko in Žužemberk.⁴²

Z italijansko posadko v Straži se je 9. septembra zjutraj najprej pogajal Jože Draksler-Povh, ki se mu je kmalu pridružil Martin Šlibar. Dogovarjala sta se o izročitvi orožja, a so Italijani privolili, da dajo le polovico, še teže pa je bilo s skladišči opreme in živil, ker sta vztrajala, da lahko vojaki odnesejo s seboj v Novo mesto le tisto, kar imajo na sebi. Sporazumeli so se, da se bodo vojaki ob petih popoldne zbrali na železniški postaji v Straži in se z vlakom odpeljali v Novo mesto. Med razgovori pa so prišli borci Levstikovega bataljona in bataljonov Gradnikove brigade ter začeli razoroževati vojake. Razorožena posadka se je ob določeni uri <res z vlakom odpeljala v Novo mesto, v dveh vagonih so se z njo odpeljali I. bataljon Gradnikove brigade in na novo mobilizirani.⁴³ Vsi trije bataljoni z okrožnim komitejem KPS Novo mesto so svojo nalogo dobro opravili. Okrožni komite KPS Novo mesto je 9. septembra že lahko poročal centralnemu komiteju KPS: »Sporočamo, da smo danes popoldan prevzeli civilno oblast v Straži... V Straži in okoliških vaseh smo mobilizirali vse moške, sposobne za orožje. Števila vam zaenkrat še ne moremo sporočiti. Kljub temu, da so se vodila pogajanja ter so Italijani pristali na to, da nam dajo samo del orožja, smo jih v Straži popolnoma razorožili, ker smo se ozirali na okrožnico CK KPS.«⁴⁴

Tu pri Straži so enote narodnoosvobodilne vojske 11. septembra zaustavile italijansko vojsko in belogardiste. Prišlo je zopet do pogajanj in general Cerutti je 11. septembra ob pol dvanajstih dopoldne na hitro napisal posebno povelje poveljnikom polkov, ki se je začelo: »Vsiojaki, z oficirji vred, morajo odložiti orožje .. ,«⁴⁵ Enote so bile hitro razorožene.

Ko so belogardisti videli, da je položaj nevaren, so se umaknili v gozd in dalje mimo Stopič in Rateža proti Gorjancem. Drugi dan zjutraj so se ustavili pri Zameškem, kjer so se utrdili.⁴⁶

Tako je bilo 10. septembra Novo mesto popolnoma osvobojeno in okrožni odbor OF je popoldne na trgu pred rotovžem priredil veličastno množično zborovanje OF, na katerem so govorili Boris Kidrič, Edvard Kocbek in dr. Metod Mikuž.⁴⁷

*Prihod Gubčeve
brigade v Mokronog
9. 9. 1943*

Drugi del XV. divizije je razoroževal italijansko vojsko v dolini reke Mirne in ob železnici Novo mesto—Grosuplje. V dolini reke Mirne je razoroževala Gubčeva brigada, in sicer II. in III. bataljon v Mokronogu, I. pa v Št. Rupertu.⁴⁸ Cankarjeva brigada pa je razoroževala ob železniški progi Novo mesto—Grosuplje. Tako je II. bataljon 10. septembra zjutraj zasedel Trebnje. Štab XV. divizije je ta dan ukazal štabu Cankarjeve brigade, naj en bataljon pusti v Trebnjem, z drugimi pa prodira ob železnici proti Ljubljani ter vzdržuje zvezo z enotami, ki prodirajo v isti smeri južno od železnice, štab brigade je takoj poslal iz Trebnjega dve četi naprej v Radohovo vas. Ko je prišla novica, da je v Stični še belogardistična postojanka, sta se dela II. in III. bataljona z oklepnim vlakom odpeljala iz Trebnjega v Stično in hitro razorožila italijansko in belogardistično posadko. III. bataljon se je nato odpravil še v Višnjo goro in 11. septembra v Mlačevo, kjer se je v boštanjakem gradu utrdilo okoli sto belogardistov. Na pomoč mu je prispel IV. bataljon iz Mirne peči. 12. septembra sta 'Oba bataljona začela napadati grad. Minerai so razrušili glavna vrata in bombaši so nameravali vdreti skozi v notranjost, a so jih belogardisti neprestano odbijali. Ko je drugi dan zjutraj III. bataljon odšel mobilizirat v Grosuplje, so belogardisti izkoristili meglo in pobegnili iz gradu proti Turjaku. Enote Cankarjeve brigade so te dni prišle do predmestja Ljubljane — do Škofljice in Sv. Urha.⁴⁹

V Beli krajini je Vzhodnodolenjski odred 9. septembra razorožil skoraj ves 73. polk pehotne divizije »Lombardia« in ujel skoraj vse

*Del Cankarjeve
brigade
na železniški postaji
Trebne pred odvozom
v Stično 10. 9. 1943*

belogardiste. En bataljon je razorožil posadke v Črnomlju in okolici, drogi v Semiču in Metliki, tretji ipa v dolini Krke pod Gorjanci.

Okrožni odbor OF za Belo krajino je 8. septembra zvečer na Mavrlenu zvedel, da je Italija kapitulirala in je takoj sklical kratko posvetovanje aktivistov OF. Dal jim je navadila, 'kako naj prevzamemo oblast in razorožujejo italijansko vojsko ter belogardiste. Aktivisti so odšli na razne kraje belokranjskega okrožja. Iz Črnomlja pa je rajonski odbor OF po aktivistki Tončki Malerič poslal pismo partizanom in jim sporočil, da je Italija kapitulirala in jih pozval, naj pridejo v mesto. Le s težavo ji je uspelo pretihotapiti pismo skozi blok mimo belogardistov. Na poti je srečala skupino članov okrožnega odbora OF, ki so hiteli prati mestu in jim izročila pismo. Sekretar okrožnega odbora OF Ivan Novak je tedaj napisal poziv italijanski vojski, naj pride njen predstavnik na pogajanja na Svilbnik, kar se je tudi zgodilo. Ob treh popoldne so prišli aktivisti OF in partizani v Črnomelj in po kratkem sestanku na italijanskem poveljstvu razorožili italijansko posadko.

Italijanska posadka v Metliki se je 9. septembra nameravala oborožena odpeljati z vlakom proti Novemu mestu. Z njo so bili tudi belogardisti. Toda v Gradacu je skupina aktivistov OF in partizanov ustavila vlak, razorožila italijanske vojake in pometala z vlaka belogardiste.

Območje pod Gorjanci so italijanske in belogardistične posadke zapustile že 9. septembra in odšle v Novo mesto. Podokrožni odbor OF za Gorjance je tedaj izdal proglas o prevzemu oblasti na svo-

jem Območju.⁵⁰ Borci iz III. bataljona Vzhodnodolenjskega odreda so ta dan za nekaj časa zasedli Kostanjevico na Krki, arose morali iz nje umakni/ti, ker so nemške sile vdrle preko mostu v mesto.⁵¹ Vzhodnodolenjski odred je razorožil tudi posadke v Dragatušu, Gribljah, Adlešičih in v Gradacu ter nekaj enot, ki so prišle iz Hrvaške. Postojanko na Vinici je poskušala razorožiti Narodna zaščita z Vinice, ki ji je prišlo na pomoč še 15 hrvatskih partizanov. Ko pa so ti bili odpoklicani nazaj, je italijanska posadka odšla proti Kočevju, kjer iso jo razorožile tamkajšnje enote. Pač pa je Narodna zaščita z Vinice razorožila italijansko vojaško kolono, ki je prišla iz Hrvaškega.⁵² Narodna zaščita s Sinjega vrha pa je razorožila italijansko posadko na Sinjem vrhu.⁵³

Na Kočevskem sta razoroževala italijansko vojsko XIV. *divizija* in Zapadnodolenjski odred.

Glavni štab NOV in PO Slovenije se je zavedal, da se ho glavni del italijanske vojske poskušal prebiti proti domu preko Kočevske in je bil zato na to Območje še posebej pozoren. Toda na razpolago je imel le del XIV. divizije, ker je Šerčerjeva brigada napadala Grčarice, Prešernova je 6. septembra odnesla ranjence na Travno goro, dva bataljona Gradnikove brigade pa sta bila v bližini Novega mesta. Izmed vseh enot je bila najbolj strnjena dn zato na j uporabnejša Tomšičeva brigada in tej je 9. septembra zjutraj ukazal, naj prodira proti Kočevju. Nalogo razoroževati italijansko vojsko na Kočevskem je dobil tudi Zapadnodolenjski odred.

Zanimivi so bili dogodki 8. in 9. septembra v Kočevju. Brž ko je rajonski odbor OF Kočevje 8. septembra zvečer zvedel za kapitulacijo Italije, se je zbral na sejo. Ugotovil je, »da italijanska voj. sila v mestu še ni v razsulu, da opravlja vse svoje posle normalno«. Zato je sklenil, da se naj sestavi nekakšen nevtralen sosvet, ki pa »bo le maska, ker vodstvo vsega mora obdržati — čeprav iz ozadja — OF.« Sklenil je tudi, da takoj poišče stik z okrožnim odborom OF Kočevje.⁵⁴

Drugi dan so fašisti iz bojne skupine črnih srajc »XXI Aprile« izročili oblast dvajseterici belogardistov, ki pa med prebivalci niso imeli nobene opore. Zato se je njihov »prevzem oblasti« omejil le na zavarovanje italijanskega skladišča orožja. Rajonski odbor OF je poslal svojega člana Vladimira Vodopivca k italijanskemu poveljniku z zahtevo, naj italijanska vojska izroči orožje rajonskemu odboru kot predstavniku ljudske oblasti. Poveljnik mu je to obljubil, kajti »cele množice civilov so se valile proti skladišču municije in orožja, ki so ga stražili legionarji«. Ti so začeli streljati, a so se morali opoldne Skupaj z italijansko vojsko umakniti proti Dolenji vasi.⁵⁵

*Prebivalci Kočevja
pričakujejo
narodnoosvobodilno
vojsko 9. 9. 1943*

Okrožni -komite KPS in okrožni odbor OF Kočevje, ki sta bila 9. septembra nad Ferdrengom, sta se ob novici, da italijanska vojska zapušča postojanke, odpeljala proti Kočevju. V Livoldu sta naletela na italijanski bataljon, ki se je umikal iz Banje Loke in Morave.

Po kratkem sporazumevanju sta se obe strani odločili, da se bosta pogajali v Kočevju, kamor sta se nato res odpeljali z italijanskim oklepnim avtomobilom. Po pogajanjih v kočevskem gradu so Italijani najprej hoteli izročiti le vsako deseto -puiško, vsako tretjo strojnico, vse minomete in avtomobile, kmalu pa so privolili v popolno razorožitev. Obe strani sta -se odpeljali nazaj v Livold in nadzirali razoroževanje. Orožje so ponoči odpeljali z avtomobili v Kočevski Rog.⁶⁶

Ko sta okrožni komite KPS in Okrožni odbor OF prišla v Kočevje, je bila skupna seja okrožnega in rajonskega odbora OF, ki je lahko ugotovila, da je oblast povsem v rokah OF. Obenem so v Kočevje prišli oddelki 'Zapadnodolenjskega odreda, ki »so jih meščani Sprejeli s cvetjem in z vzkliki, s -prepevanjem naših himen in z zastavami.«⁵⁷ Drugi dan je Zapadnodolenjski odred razorožil -nekaj sto italijanskih vojakov v Livoldu in Kočevju, ki so prišli iz Novega mesta in Črnomlja-a.⁵⁸ Tudi v noči na 12. september je četa tega odreda skušala razorožiti močno italijansko kolono (približno 7000 vojakov), ki je prihajala iz Črnomlja preko Livolda proti Kočevski Reki. Ker je četa ni mogla razorožiti, sta se 12. dopoldne odpeljala tja komandant odreda in sekretar okrožnega komiteja KPS. Uspelo jima je razorožiti celo kolono in približno sto belogardistov.⁵⁹

Italijanska vojska in belogardistična posadka, ki sta se 9. septembra opoldne oboroženi umaknili iz Kočevja proti Ribnici, sta pri Dolenji vasi naleteli na enote XIV. divizije.

Ko je štab Tomšičeve brigade 9. septembra dopoldne zvedel za kapitulacijo Italije, je zbral svoje bataljone in na povelje glavnega štaba krenil z njimi proti Kočevju. Pni Dolenji vasi sta si že obe vojski stali nasproti — dvesto partizanov in nad tisoč fašistov. Ko je komandant brigade pozval italijanskega poveljnika, naj njegova vojska odloži orožje ali pa se skupaj s partizani bori proti nemški vojski, ga (je ta zavrnil in zahteval, naj brigada v pol ure izprazni Dolenjo vas, da bo njegova vojska lahko odšla oborožena proti Ribnici. Morda bi bili Italijani sami: še izročili orožje, če jih ne bi bili hujskali belogardisti. Tako pa je prišlo do boja, ki je trajal vso noč od 9. na 10. september. Ko sta prišla na položaje komandant glavnega štaba Franc Rozman-Stane in komandant XIV. divizije Mirko Bračič, sta ukazala Tomšičevi brigadi, da mora vzdržati za vsako ceno, ker narodnoosvobodilna vojska potrebuje topove za Grčarice. Delu Gradnikove brigade (predvsem II. bataljonu) pa sta naročila, naj odide mimo Grčaric proti Kočevju in nato proti Dolenji vasi ter vpade italijanski vojski v hrbet. Ponoči je spet prišlo do pogajanj, ki so se končala neuspešno. Zato je Tomšičeva brigada zjutraj začela spet napadati s sprednje stran, del Gradnikove pa v hrbet. Toda italijanska vojska je odrinila Tomšičevo brigado za tri kilometre proti Ribnici. Brigada je imela pet mrtvih. Tedaj ji ni kazalo drugo, kot da od blizu naskoči Italijane in belogardiste. Borci so se vrgli med Italijane in jih začeli razoroževati, belogardisti pa so* zbežali proti Ribnici. Tomšičeva in del Gradnikove brigade sta dobila bogat plen, v katerem je bilo mnogo avtomatskega orožja in šest topov. Ko je del Gradnikove brigade dobil topove, je krenil proti Grčaricam. Bojev s temi italijanskimi oddelki se je udeležila tudi Prešernova brigada, ki je 9. septembra popoldne prišla s Travnne gore čez Jelenov žleb tin Jelendol v Rakitnico. Belogardisti so italijanskemu poveljniku predlagali, naj obkoli Rakitnico, a jih je zavrnil. Zvečer je imela hude boje na Jelendolski poljani in padlo je 27 borcev. Med ujetimi italijanskimi vojaki je bilo tudi nekaj zloglasnih fašistov, npr. stotnik Emilio Cassanego iz Črnomlja, ki jih je zatem brigadno sodišče obsodilo na smrt. Brigada je nato 11. septembra odšla v Kočevje.⁰⁰

Ko je Tomšičeva brigada 10. septembra razoroži'la italijansko vojsko pri Dolenji vasi, ji je štab XIV. divizije ukazal, naj prodira proti Ribnici, kjer je bila močna italijanska posadka.

V Ribnici pa se je zbralo tudi moštvo iz okoliških italijanskih in belogardističnih posadk. Tako je že 8. septembra prišla tja petde-

setčlanska četniška patrolja iz Grčaric, drugi dan dopoldne italijanska posadka iz Dolenje vasi, nato še belogardistični posadki iz Brež in 10. septembra belogardistična posadka iz Kočevja, ki se je izmuznila partizanskim enotam pri Dolenji vasi.

Ko je komandant 52. polka divizije »Cacciatori delle Alpi« v Ribnici polkovnik Umberto Sealcino 8. septembra zvečer zvedel, da je Italija kapitulirala, je poklical bivšega jugoslovanskega polkovnika Josipa Dežmana in mu izročil oblast nad mestom.

Dežman je drugo jutro s posebnim razglasom proglasil za župana nekdanjega banovinskega svetnika Stanka Škrabca in ukazal, da nihče drug, razen četnikov, vaških straž in občinske milice, ne sme nositi orožja. Drugo jutro je od komandanta polka zahteval orožje. Ta ga je zavrnil, češ da nima odvečnega orožja, ker so ga ponoči uničili. Belogardiste in četnike je Dežman oborožil z orožjem, ki ga je našel po vojašnicah in bunkerjih. Pod orožjem je imel vsega 180 do 200 ljudi. Ko so se partizanske enote popoldne zelo približale mestu in ko ni bilo obljubljenе pomoči iz Dobrepolja, je podpolkovnik Dežman izgubil živce.

Italijanska posadka bi se bila že 9. septembra umaknila iz Ribnice, če ne bi bile enote XIV. divizije pri Dolenji vasi zaustavile italijanskih enot iz Kočevja in Stare cerkve, ki bi morale priti v Ribnico. Ker jih ni bilo tudi naslednji dan zjutraj in je komandant polka zvedel, da so že razorožane, je poslal proti Dolenji vasi izvidnico na dveh avtomobilih, ki se je vrnila z dvema partizanskima odposlancema. Pogajanj so se s partizanske sbranii udeležili komandant XIV. divizije Mirko Bračič, politkomisar dr. Jože Brilej in komandant Gradnikove brigade Danilo Štrovič. Komandant polka je privolil, da partizanske enote lahko razorožijo italijansko vojsko in belogardiste. Dogovorili so se tudi, da bosta dva bataljona XIV. divizije ob pol petih popoldne vkorakala v Ribnico. Ker se belogardisti niso strinjali z dogovorom, ji im je komandant polka ukazal, da morajo takoj zapustiti Ribnico. Res so takoj odrinili iz mesta in so se drugi dan dopoldne pri Kompolju pridružili belogardističnemu bataljonu iz Dobrepolja in z njim odšli na Turjak, od tam pa čez Zapotok v Ljubljano. Popoldne sta dva bataljona Tomšičeve brigade vkorakala v Ribnico in razorožila italijansko vojsko.⁶¹

V Prezidu so se z italijansko posadko pogajali politični delavci in kurirji. Najprej je bili a pripravljena izročiti le polovico orožja in polovico mesta, končno pa je oddala vse orožje in se po cesti Babno polje—Leskova dolina napotila v Italijo.⁶² Enako je rajonski odbor OF za Stari trg, ki je bil nad Nemško Loko, 9. septembra zvečer prišel v Stari trg in razorožil najprej tamkajšnjo posadko, nato pa še

*Po pogajanjih
v Ribnici
na Dolenjskem
10. 9. 1943*

posadko v Predgradu. Drugi dan dopoldne je razorožil še bataljon italijanske vojske, ki je prišel iz Hrvatske.⁶³

Precej drugačen kot na Dolenjskem je bil položaj na Notranjskem, 'kjer ob kapitulaciji Italije ni bilo nobene partizanske enote. Tu so italijansko vojsko razorožavali politični aktivisti. Tako je okrožni odbor OF Cerknica poročal 10. septembra:

»Italijani se umikajo preko našega okrožja v velikih in majhnih skupinah. Kar je velikih skupin, so še oborožene in motorizirane. Manjše pa pridejo po večin; že razorožene tar jim odvzamemo še ostalo opremo. Umikajo se po cesti Bloška polica—Stari trg—Kozaršče—Snežnik v Leskovo dolino preko Javornika. Do sedaj smo dobili preko 20 pušk, 2 lahka mitraljeza, nekaj bomb in dva pisalna stroja.«⁶⁴

Ko je okrožni odbor OF Vrhnika 8. septembra zvečer zvedel za kapitulacijo Italije, je sklenil navezati stike s poveljstvi italijanskih posadk. Ker člani komiteja zaradi navzočnosti nemške vojske niso mogli sami do italijanskih posadk, so tja poslali civilne zastopnike. Tako je sekretar partijske celice na Vrhniki poslal k italijanskemu polkovniku nekega privrženca OF z zahtevo, naj njegova vojska izroči orožje Osvobodilni fronti. Polkovnik je že privolil v zahteve, tedaj pa je prišel k njemu tudi komandant belogardistične posadke na Vrhniki, ki je zahteval orožje za belo gardo. Polkovnik je oba odslovil, nemška vojska pa je blokirala poveljstvo in vojsko, jo razorožila in zastražila.

član okrožnega komiteja KPS Franc Trček-Ovsov je 9. septembra zvečer poslal pismo poveljniku italijanske posadke v Horjulu. Ta ga je pozval na razgovor in v pogajanjih privolil v razorožitev. Ko pa so belogardisti zvedeli za pogajanja, so vdrli v 'kasarno in napadli našega odposlanca, ki jim je končno ušel, italijanska posadka pa je ponoči oborožena odšla.

Člani okrožnega komiteja KPS Vrhnika so se 10. septembra zjutraj pogajali tudi z italijansko posadko na Zavrhu nad Borovnico. Večina vojakov in oficirjev je bila za razorožitev, toda pod pogojem, da jih partizanske oblasti privedejo do meje, kjer bodo oddali lahko orožje, medtem ko bodo težko orožje pustili v postojanki. Končno pa si je poveljnik posadke premislil in sklenil, da bo počaka! v postojanki im udaril po nemški vojski brž ko se bo prikazala. Toda do večera so jih Nemci že zajeli in razorožili.⁰⁵

Narodnoosvobodilna vojska Slovenije je od 8. do 12. septembra 1943 razorožila večji del italijanske vojske v t. i. Ljubljanski pokrajini, zlasti na Dolenjskem, im postala dedič njenega orožja. Nemška vojska je razorožila le manjši del, zlasti posadke v Ljubljani im ob železnici Ljubljana—Trst.

Ze 9. septembra dopoldne je bataljon nemške vojske tiz domobranske vojašnice v Ljubljana razorožil poveljstvo XI. armadnega zbora, poveljstvo divizije »Cacciatoni delle Alpi«, njene polke in bataljone v Ljubljani. O tem je nemški konzul dr. Müller 9. septembra zvečer poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu tole: »Po kapitulaciji Italije so nemške sile iz divizije za zavarovanje železnice (to je bil II. bataljon 138. rezervnega polka planinskih lovcev pod poveljstvom majorja Neuschitzerja — op. T. F.) skupaj z nemško policijo na povelje neovirano razorožile italijansko vojsko v Ljubljani in bližnji okolici. Namestnik komandanta korpusa, general Lubrano, ki se je zoperstavljal razorožitvi enot, je bil aretiran.« Prav tako je nemška vojska razorožila tudi štab 51. pehotnega polka te divizije v Borovnici, posadke v Logatcu, na Vrhniki itd.⁰⁸

Čeprav so partizanski poveljniki vsepovsod pozivali italijansko vojsko, nai se pridruži narodnoosvobodilni vojski v boju proti nemškemu okupatorju, se to ni nikjer zgodilo. Razpad italijanske vojske je bil tolikšen, da so vojaki hoteli le čimprej oditi domov. Se mamj volje, da bi se uprli nemškemu okupatorju, so imeli visoki italijanski oficirji. Poveljnik II. armade na Sušaku general Mario Robotti je 9. septembra 1943 sicer obvestil XI. armadni korpus v Ljubljani, aa so ipartizani na območju V. armadnega korpusa pozvali italijanske enote, naj se jim'pridružijo. Pravi, da jim je ukazal, naj jim odgovo-

rijo, da lahko sprejmejo njihov predlog le v primeru, če se podvržejo italijanskim poveljstvom. Naročil je, naj tako ravna tudi poveljstvo XI. armadnega korpusa. Toda le-tega je tedaj že razorožila nemška vojska. Pa tudi general Robotti je kmalu izginil s Sušaka.⁶⁷

RAZOROŽITEV ITALIJANSKE VOJSKE IN SPLOŠNA LJUDSKA VSTAJA V SLOVENSKEM PRIMORJU IN ISTRI

Po kapitulaciji Italije je Slovensko Primorje zajela splošna ljudska vstaja. Bila je — kot tudi drugi dogodki v Slovenskem Primorju v tem času — rezultat vztrajnega političnega in organizacijskega dela Komunistične partije Slovenije, predvsem po prvi pokrajinski partijski konferenci za Primorsko 4. in 5. decembra 1942. Ta je namreč udarila po slabostih dotedanjega dela, predvsem po sektaštvu in drobnjakarstvu, sklenila odpreti vrata v Partijo vsem poštenim rodoljubom in zastavila za osnovno nalogo rekrutacijo v narodno-osvobodilno vojsko. Zato pomeni začetek močnega poleta osvobodilnega gibanja, ki ga označujeta predvsem rekrutacija novincev v narodnoosvobodilno vojsko (nad 1500) in razširjanje osvobodilne misli in akcije na vse predele Slovenskega Primorja (ustanovitev dkrožnrh, rajonskih in krajevnih organizacij Partije in OF od Bovca do Trsta in Istre ter Beneške Slovenije). Partija je uspešno izbojevala boj za razširitev Osvobodilne fronte. Ob vztrajnem seznanjanju množic s temeljnimi nalogami OF, previdnem pojasnjevanju razlik med staro in nastajajočo novo Jugoslavijo in neusmiljenem razkrinkavanju laži bele in plave garde je vključila v OF skoraj vse podeželsko prebivalstvo, preprečila ustanovitev bele in plave garde, vzpostavila slovensko mladinsko in žensko protifašistično organizacijo, obnavljala organizacije Komunistične partije Italije v Trstu itd. Uspelo ji je tudi povečati osvobodilno vojsko (ustanovitev prvih dveh primorskih brigad konec aprila 1943), tako da je ta pomenila že močno udarno silo, ki je vezala nase nekaj italijanskih divizij.⁶⁸

Tudi vodstvo osvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju se je že nekaj časa pripravljalo na kapitulacijo Italije. Štirin dni po izkrcanju zavezniške vojske na Siciliji je s posebno okrožnico dalo okrožnim in rajonskim komitejem KPS nove naloge, in sicer aktivizirati prebivalstvo v vojaškem pogledu, povečati defetistično agitacijo med italijanskim vojaštvom z napisi, letaki in razgovori, dvigati razpoloženje prebivalstva, povečati delo za razkroj t. i. sredine itd.⁶⁹

Kmalu zatem so se v Slovenskem Primorju začeli pojavljati znaki novega poleta narodnoosvobodilnega boja, ki se je po strmoglavljenju Mussolinija še dvignil. Vendar pa spričo nekaterih organizacijskih pomanjkljivosti kljub zelo borbenemu razpoloženju ljudskih množic ni nikjer prišlo do kakšnih pomembnejših akcij. Pač pa so se partijske in frontovske organizacije znašle ob kapitulaciji Italije.⁷⁰

Še isti večer, ko je Italija objavila brezpogojno vdajo vseh svojih oboroženih sil, je pokrajinski komite KPS za Primorsko naročil okrožnim komitejem KPS:

»Veliki dogodki, katerim smo priča, zahtevajo od vas največjo aktivnost in iniciativo. Vašo delavnost razvijajte zlasti v štirih smereh:

1. Organizacija Narodne zaščite, v katero pritegujete vse odraslo moško, pa tudi žensko prebivalstvo, zlasti pa mladino. Narodno zaščito oborožite z orožjem, ki ga odmetavajo italijanski vojaki in ki ga s pogajanji od njih dobite. NZ mora biti formirana v vode in čete ter imeti komandante in politične komisarje. NZ naj zastraži vasi, patroljira po rajonu in po možnosti zasede kolodvore, občine, pošte itd. Če je na ozemlju že nemška vojska, naj NZ sodeluje s partizani ali pa samostojno nastopa proti Nemcem.

2. Vojaške operacije, ki jih trenutek zahteva od naše oborožene sile (partizani in NZ), so izključno uperjene proti nemški vojski. Nemško vojaštvo je treba napadati, ga razoroževati, rušiti je treba proge in ceste, po katerih se nemško vojaštvo prevaža, rušiti telefonske in telegrafske linije, ki služijo Nemcem itd.

3. Proti italijanski vojski je treba do nadaljnjega ustaviti vse sovražnosti, ker bi bilo to samo Nemcem v korist. Italijanskemu vojaštvu (bodisi moštvu, bodisi komandam) je treba ponuditi na izbiri dve možnosti: a) da se borijo proti Nemcem ob naši strani in pod našo komando, b) da oddajo orožje in odidejo domov. V tem drugem primeru jim izstavljajte slovenske propustnice v imenu odborov OF, v katerih potrjujete, da so orožje prostovoljno oddali in jim je dovoljen svoboden odhod domov.

4. S pomočjo NZ prevzemite v svojih krajih oblast. Skličite zborovanje vsega prebivalstva sredi vasi, mu sporočite: a) da je preostalo prežnati samo še Nemce, ker je Italija prestopila na stran zaveznikov in italijanska vojska zapušča naše kraje; b) da se mora oborožiti za preganjanje Nemcev in za zavarovanje ljudske oblasti ter meja združene Slovenije; c) da na slovenskem ozemlju prevzema oblast Osvobodilna fronta in naj se ne da begati od izdajalskih plavogardistov, ki bi skušali nastopati kot oblast. . .«⁷¹

V Slovenskem Primorju je bilo ob kapitulaciji Italije malo partizanske vojske. Po izkrcaju zahodnih zaveznikov na Siciliji 10. julija in ustanovitvi prvih dveh slovenskih divizij je glavni štab NOV in PO Slovenije poklical obe primorski brigadi — tj. Gregorčičevo in Gradni kovo — v Ljubljansko pokrajino. Brigadi sta se pred odhodom združili v Gradnikovo brigado, ki je okoli 10. avgusta 1943 prišla v XIV. divizijo. Iz partizanov, ki so ostali v Slovenskem Primorju, so v začetku avgusta ustanovili Primorski odred (komandant Ivam Turšič-Iztok, pozneje Slavko Bombač, politkomisar Dušan Pirjevec-Ahac, pozneje Ivan Turšič). Imel je dva bataljona, v vsakem je bilo okoli sto borcev. Konec avgusta in v začetku septembra je odred narastel za nad 150 borcev, predvsem ubežnikov iz italijanskih »posebnih bataljonov«. Zato so nameravali ustanoviti še en bataljon na desnem bregu Soče, a so jih dogodki prehiteli. Na dan kapitulacije Italije je bil I. bataljon na Kozjih stenah v Trnovskem gozdu, II. pa v Vršah nad Čepovanom.⁷²

Nasproti tako majhnemu številu 'partizanov je stala ogromna italijanska vojska v moči nekaj divizij XXIV. in XXIII. armadnega zbora. XXIV. armadni zbor se je spomladi 1943 vrnil z vzhodne fronte in se naselil v Viidmu. Najprej je imel diviziji »Veneto« in »Novara«, ki so ju nato zamenjali. Namesto divizije »Veneto« je prišla v Gorico divizija »Torino« z 81. in 82. pehotnim ter 52. topniškim polkom; njeno operacijsko območje je bila Banjška planota, Trnovski gozd in Vipavska dolina. Namesto divizije »Novara« pa je prišla v Divačo divizija »Sforcesca«, ki je bila premeščena v XXIII. armadni korpus v Trstu; njeno operacijsko Območje so bili Brkini, slovenska Istra in del hrvaške Istre. XXIV. armadni korpus je imel na ozemlju Beneške Slovenije divizijo »Julia«, ki je imela 8. in 9. alpinski ter 3. topniški polk, poleg njih pa še nekaj samostojnih bataljonov (»Tolmezzo«, »Gemona«, »Cividale«, »Aquila« in »Vicenza«). Okrog Tolmina pa je operirala 3. alpinska brigada s 103., 104. in 105. polkom. Poleg teh vojaških operativnih enot so Mi v Slovenskem Primorju in Istri še oddelki graničarjev, karabinjerske postaje, finančna straža, gozdna milica itd.⁷³

Nemogoče je številčno primerjati italijansko in narodnoosvobodilno vojsko v Slovenskem Primorju in Istri, saj je bila poslednja nekaj stokrat manjša. Osnovni dejavnik narodnoosvobodilnega gibanja, ki je nastopil ob kapitulaciji Italije, je bilo primorsko in istrsko ljudstvo, ki ga je močno protifašistično razpoloženje dvignilo v splošno oboroženo vsitajo. Vodili so jo odbori Osvobodilne fronte (bilo je osem okrožnih in 54 rajonskih odborov OF z nekaj stotinami preizkušenih oboroženih političnih delavcev), oddelki Narodne za-

ščite, skupine Varnostno-obveščevalne službe, številne kurirske postaje itd.

Splošna oborožena vstaja se je najbolj razmahnila v gor iškem okrožju. Tu je bilo namreč vojaško in politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja.

Člam pokrajinskega odbora OF dr. Joža Vilfan in član pokrajinskega komiteja KPS Dušan Pirjevec sta bila z okrožnim odborom OF za Gorico, tki ga je vodil Julij Beltram, v Bukovici pri Volčji dragi, medtem ko je bil dr. Aleš Bebler, ki se je pravkar vrnil s sestanka s CK KPS in IOOF na Kočevskem Ragu, na sedežu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Podragi pri Vipavi. Dr. Joža Vilfan in Dušan Pirjevec sta 8. septembra zvečer, ko sta po radiu zvedela za italijansko kapitulacijo, napisala pismo za »poveljstvo italijanskih oboroženih sil v goriški coni,« v katerem sta izrazila pripravljenost, »da bi lahko stopili v medsebojni stik z namenom, da bi se po večkratnih zaporednih razgovorih vzajemna sporazumeli o skupnem boju proti Hitlerjevi Nemčiji«. Pismo je kurirka Pavla Bajtova iz Vrtojbe še tisto noč odnesla v štab divizije »Torino« v Gorici, ki je privolil v razgovore, ki naj bi bili v Gorici pod pogojem, da partizanski odposlanci pridejo v civilnih oblekah in brez orožja. Za razgovore z njimi je določil poveljnika karabinjerjev.

Na razgovore v Gorico sta se 9. septembra zjutraj odpeljala s kolesi dr. Vilfan in Pirjevec, vendar razgovor s poveljnikom karabinjerjev ni dal nobenega rezultata. Italijanski vojaški poveljniki nisc imeli nobenega namena preiti na stran narodnoosvobodilnega gibanja in v boj proti nemškemu okupatorju. To so pokazali tudi razgovori med pokraj inskim komitejem KPS za Primorsko na Vogrskem in visokimi italijanskimi ofidrji. Italijanskim poveljnikom, ki so v tem času bili sicer protinacistično usmerjeni, je šlo predvsem za to, da bi pridobili čim več časa.

Ob povratku z razgovora v Gorici sta dr. Vilfan in Dušan Pirjevec srečala množico manifestantov, ki jo je okrožni odbor OF Gorica zbral iz vseh vasi v okolici in je zdaj šla že od Šempetra proti mestu. Glede na položaj v mestu (im negativni rezultat razgovora z italijanskim poveljstvom sta jo ustavila in kar tam napravila veliko zborovanje in govorila množici o položaju. Nato sta se preko Vrtojbe, kjer je bilo zborovanje popoldne, odpravila na Vogrsko, kamor je že prišel dr. Aleš Bebler iz Podrage.⁷⁴

Ko je goriški kvestor Genghi slišal, da se mestu bližajo velike množice manifestantov, je o,b enajsti uri telefoniral generalu Maglutiju:

»Zaupen vir zanesljivo poroča, da so uporniški elementi, ki operirajo v okolici tega mesta, sklicali sestanek v Gorici, kjer naj bi se sešli s prebivalci, ki gredo iz Vogrskega, Dornberka in Volče drage, ■da bi uprizorili iredentistično manifestacijo z namenom poskušati osvoboditi vse zaprte Slovence iz zaporov v ulici Nazarija Saura in na Kostanjevici. Ker so vest preverili pristojni karabinjerji, prosim, da odredite primemo neposredno zaščito zgoraj imenovanih zaporov in preprečite, da bi uporniki uresničili svoj namen.«⁷⁵

O demonstracijah tega dne je poveljnik 62. fašistične legije konzul Urbano Rocca pozneje poročal:

»Dne 9. septembra je prikorakalo iz Šempetra (približno 2 km od Gorice) kakih 1000 demonstrantov, večidel žensk in dečkov, s slovenskimi zastavami z rdečo zvezdo na sredi, -ter šlo skozi mesto. Nobenih incidentov. Zvečer je bilo v mestu več demonstracij, zahtevali so izpust političnih zapornikov.«⁷⁶

Demonstracije v Gorici so bile tudi naslednji dan in šele tedaj so izpustili politične zapornike.⁷⁷ 10. septembra popoldne so se v Gorico pripeljali tudi boirci II. bataljona Primorskega odreda.

Ko je bataljon zvedel za italijansko kapitulacijo, je pri Vratih razoroževal italijanske oddelke, ki so prihajali od Sv. Lucije in iz drugih krajev, en del pa je odhitel v Čep ovan, kjer je zasedel karabinjersko in financarsko postajo. Zvečer je bil že ves bataljon v Čepovanu. Od tam se je sedem partizanov s politkomisarjem bataljona Martinom Greifom na majhnem tovornem avtomobilu odpeljalo v Gorico, da bi tam zaplenili avtomobile in prepeljali ves bataljon v Gorico. Dr. Aleš Bebler je namreč poslal iz Podrage štabu bataljona naslednjo odredbo: »Odrejam vam, da krenete takoj z vso oboroženo silo proti Gorici. Med potjo izkoristite vsako priliko, da udarite po Nemcih. V stikih z Italijani poudarjajte dvoje: 1. da smo trenutno zavezniki in bi bil zločin nad našim in njihovim narodom, če bi pomagali Nemcem s tem, da se tolčemo med seboj. 2. Mi ne odstopamo od svojih narodnih zahtev po Združeni Sloveniji, ki mora obsegati vse slovensko ozemlje z vanj vključenimi mesti Gorica in Trst (Trstu dajemo v okviru Združene Slovenije mestno avtonomijo.)

V goriški okolici se javite tovarišu Ahacu (Dušanu Pirjevcu — op. T. F.) preko karavle P 12.« Nemoteno so se pripeljali do poslopja kvesture na trgu pred stolnico, kjer so se ob njihovem prihodu začele zbirati množice z zastavami. Martin Greif je govoril z avtomobila, a so fašisti začeli razganjati množico. Medtem je borec Vlado Gregorčič odšel h kvestoirju. Dobil je odgovor, da so politične jetnike že izpustili, in dosegel, da jim je ikvesttor dal avtomobil, s katerim so se skupaj s šefom kvestorjevega kabineta odpeljali na sedež štaba divi-

zije »Torino«, ki je bil na trgu Battisti. Štirje borci so zavarovali vhod v (poslopje, Martin Greif pa je z dvema borcema odšel v štab. Povedali so mu, da je med partizani! in italijansko vojsko dogovor, da bo italijanska vojska ostala v mestu. Medtem so fašisti razgnali množico, ki se je bila zbrala na trgu. Nato so se borci odpeljali k podjetju Ribbi, da bi od njega 'dobili avtobuse za prevoz bataljona. Toda v garaži so našli le en avtobus in se z nji m odpeljali na Vogrsko, kjer je bil štab Primorskega odreda. Ta jim je ukazal, naj dobijo še več avtobusov in prepeljejo ves bataljon v Gorico. Zato so se ponovno odpeljali v Gorico k podjetju Ribbr, toda ko so prišli tja, so se pojavili osebni, oklepni in tovornjaki: avto z italijanskimi vojaki in neki oficir jih je pozval, naj se umaknejo iz mesta, češ da je nemška vojska že na severnem kolodvoru in da ne sme zaradi njih priti do spopada v mestu. Borci so se z avtobusom odpeljali preko Šempetra, do koder so jih spremljala italijanska vozila, v Ozeljan in od tam v Čepovan, kamor so prispeli šele zvečer. Tam so dobili dva tovorna avtomobila in prepeljal bataljon do Prevala.⁷⁸

Tako je v Gorici bila nekaj časa gospodar položaja italijanska vojska. General Malaguti je 9. septembra popoldne ukazal svojim enotam, naj se uprejo morebitnim poskusom nemške vojske, da bi vdrle v mesto, in naj ji: dovolijo le prehod skozi mesto, naj ne izvajajo nobenih akcij proti partizanom, lahko se pogajajo z njihovimi voditelji ter jim zagotove, da italijanska vojska ne bo streljala na partizane, naj se izognejo, da bi jih razorožili partizani', itd. Toda vojska mu je nenehno uhajala in do 11. septembra popoldne so skoraj vse enote zapustile mesto, ostalo je le nekaj manjših motoriziranih oddelkov za zaščito štaba divizije. General Malaguti je nekajkrat telefonično govoril s poveljnikom 171. top. polka 71. nemške divizije polkovnikom Scharenbergom in zavračal zahteve, da pusti nemško vojsko v mesto. 10. septembra so prišli v njegov štab v Gorico celo komandant 24. armadnega zbora general Zannini iz Vidma ter nemška polikovnička Krancke iz Mužaca (Moggio Udinese) in Scharenberg 'z Sv. Lucije. Nemca sta zahtevala, naj Malaguti dovoli nemški vojski prost prehod skozi mesto, da bo mogla zavarovati železniško progo proti Trstu, in naj bi italijanski oddelki, ki so še ostali v Gorici, sodelovali z nemški mi pri obrambi strateških točk v mestu pred partizani. Scharenberg je tudi izjavil, da ne zaupa generalu Malagutiju in naj bi ga zamenjal polkovnik Gatto.

General Zannini je privolil v nekaj zahteve, ne pa v vse. In če lahko verjamemo tolmaču, italijanskemu polkovniku Marcellu Hönigmannu-Savoji, je general Malaguti, ko so ga izključili z razgovorov, dejal le-tamu:

»Polkovnik SchaTenberg ne bo imel z menoj nobenega opravka več; ne poveljujem več nikomur. Prevzeti sem moral nase odgovornost za napake, ki so jih zagrešili drugi. In nimam kaj več povedati.«⁷⁹

12. septembra, ko je Malaguti ostal brez vojske, je moral popolnoma kloniti. Popoldne so koncentrično vdrle v Gorico enote iz treh bojnih **Skupin**, in sicer iz 171. polka s severa, 194. **polka** z juga in 191. polka z zahoda ter zasedle predvsem glavno postajo.⁸⁰ Neki nemški poročnik je ukazal generalu Malagutiju, naj z ostanki svojih enot skupaj z nemško vojsko vzdržuje red v mestu, drugi dan so v mesto prišle noive **nemške** enote in zasedle vse mesto, generala Malagutija pa internirale.⁸¹

Neki nemški vojaški dopisnik je o teh dogodkih poročali:

»Divizijski general Malaguti je poskušal sabotirati nemške zahteve za izročitev pomembnih vojaških objektov in mostov in je ob Soči pri Gorici, na kraju, ki je primeren za obrambo, organiziral močan odpor, da bi nemškim četam onemogočil prihod v mesto. Samo po zaslugi energičnega nastopa bojnih sil, ki so prodirale proti Gorici, je prišlo mesto končno v nemške roke, tin to ravno v trenutku, ko so komunistične bande in z njimi zvezani slovenski uporniki upali, da so že dobili igro. General Malaguti je štirikrat odbil, da bi izročil most, ki leži tik pred Gorico. In ko bi ga končno le moral izročiti, je dopustil, da so njegovi vojaki streljali na Nemce. To je pojasnjeval z nesporazumom, samo da bi zavlačeval prihod nemške vojske. To zavlačevanje bi mu prišlo prav zato, da bi, kljub temu da je obljubil izročiti most nepoškodovan, omogočil bandam, da ga razstrelijo. Nemška vojska je morala na avanturistični način z majhnimi silami zaobiti glavne obrambne točke na Sabotinu, da bi zavzela mesto in letališče, ki so ga bili zasedli uporniki. Ena nemška divizija sama je na tem območju razorožila približno 100.000 Italijanov iz dveh armad, ni pa mogla preprečiti da ne bi raznovrstno orožje prišlo k bandam, ki so tudi same prisilile organizirane italijanske enote, da so jim oddale orožje.«⁸²

Večina italijanske vojske iz goriške okolice se je umaknila v Italijo, npr. ves 11. topniški polk dz Kmuna in 11. bersaljerski polk iz Gradiške, nemška vojska je zajela predvsem 23. rezervni pehotni polk pod poveljstvom polkovnika Eula, ki pa je sam zbežal.⁸³

Tudi iz Furlanije in Beneške Slovenije je večina vojske odšla proti domu. Tu je komandant XXIV. armadnega zbora general Zanini v Vidmu 8. septembra zvečer ob 10. uri ukazal, naj vse enote čakajo v vojašnicah. Naslednjega dne je ukazal, naj italijanske enote, zaprte v vojašnicah s pospravljenim orožjem, mirno pričakajo nemško

vojsko in se ji naj ne upirajo z orožjem.⁸⁴ Medtem ko so višji oficirji tega dne še nekako držali enote skupaj, pa se je 10. septembra začel popoln razkroj. Iz Furlanije in Beneške Slovenije so se cele kolone vojakov valile proti jugu in nemška vojska jih ni mogla niti ustavljati. Nemška vojska je prišla v Videm iz dveh strani: 11. septembra oddelki 171. pehotnega polka 71. divizije iz Humina, medtem ko so z južne strani drugega dne prišli motorizirani oddelki 44. grenadirske divizije iz Trevisa.⁸⁵ Nemški vojski so se pridružili nekateri oddelki italijanske divizije »Julia«, ki so se začeli bojevati proti italijanskim partizanom na območju vzhodno od Vidma.⁸⁶

V Vipavi je poveljnik tamkajšnjega 81. pehotnega polka polkovnik Longo ukazal razmestiti enote ob cestah in križiščih in jih za vsako ceno obdržati. Tako je prišlo že 9. dopoldne do spopada z nemško vojsko pri Št. Vidu pri Vipavi, kjer je imela italijanska vojska nekaj ranjenih. O spopadih z nemško vojsko so poirale tudi enote, ki so se umikale od Postojne. Odposlanci polkovnika Longa so se ta dan pogajali tudi z delom vodstva narodnoosvobodilnega gibanja in britanskim majorjem Darewskim, ki je bil pri njem.⁸⁷

9. septembra zjutraj je namreč prispela z avtomobilom v Podrago skupina oficirjev iz Vipave, ki so vaščanom izjavili, »naj sporoče partizanom, da se ima italijansko poveljstvo v Vipavi za zaveznike in da je pripravljeno dati vsako pomoč, ki bi jo ti mogli želeli.« Dr. Aleš Bebler je izrazil željo, naj pošljejo iz Vipave nekaj vojaških avtomobilov, s katerimi bi se odpeljali v Gorico. Italijanski oficirji so res poslali avtomobil v Podrago, dn partizani so se z razvito slovensko zastavo 9. septembra ob treh popoldne odpeljali proti Vipavi, kjer jih je ustavila straža poročnika Antonia Toninija. Zatevala je pismo dovoljenje, a se je vmešal poveljnik karabinjerjev in trdil, da mu je polkovnik Longo ukazal, naj pustijo avtomobile naprej, ker je s partizani sklenil enodnevno premirje in kar so namenjeni na sestanek h komandantu divizije »Torino« v Gorico. Straža je popustila šele, ko se je vmešal neki major iz štaba 23. obmejnega odseka. Polkovnika Longa namreč ni bilo več v Vipavi, ker se je že zjutraj odpeljal proti Ajdovščini. Partizani so se nato odpeljali proti Gorici in se ustavili na Vogrskem.⁸⁸

V Vipavi so bile takrat tudi enote 23. obmejnega odseka, ki mu je poveljeval polkovnik De Albertis v Postojni. Tega je nemška vojska že ujela, a ga je takoj izpustila. Ko je prišel v Vipavo, se ni strinjal z ukrepi polkovnika Longa in je nameraval ustanoviti posebno bojno Skupino, ki bi nastopila proti partizanom, če bi hoteli priti v Vipavo. Med demonstracijami, ki jih je priredilo prebivalstvo Vipave, je skočil proti neki ženski in ji (iztrgal iz rok slovensko za-

*Prebivalci Podrage
pri Vipavi
z dr. Alešem Beblerjev,
in partizani 9. 9. 1943*

stavo. Zbiral je razkropljene veljake v vojašnico in jih v Skupinah pošiljal proti Ajdovščini. Ko je 11. septembra ob 19.15 telefoniral v Gorico, je dobil odgovor, naj izprazni Vipavo. Umaknil se je proti Gradiški.⁸⁹

V Ajdovščini je bila večja italijanska posadka (okoli 2000 vojakov, karabinjerjev itd.). Karabinjerji so na zahtevo rajonskega odbora OF takoj izročili vse odvečno orožje in iz zaporov izpustili politične jetnike. 10. septembra so odšli v Šturje partizanski odposlanci, da bi tamkajšnjo posadko pozvali k vdaji. Neki polkovnik jim je odgovoril, da se bo posvetoval s poveljnikom divizije v Gorici, in obljubil, da jim bo odgovoril popoldne. Popoldne je vsa posadka odšla oborožena proti Gorici, češ da se bo tam priključila partizanom. Tudi iz sosednjega Cola se je ves vojaški oddelek oborožen umaknil v Gorico in domačini so skupaj z dvema partizanoma razorožili vso karabinjersko postajo.⁹⁰

Tudi na Idrijskem ni bilo mogoče razorožiti vse italijanske vojske. Iz Idrije je bataljon vojske hotel nerazorožen oditi proti Vipavi, a ga je ljudstvo razorožilo. Razorožilo je tudi četi v Dolah in Zavratcu. Pač pa so v noči od 9. na 10. september nerazorožene odšle enote iz Cerknega.⁹¹

Ob železniški progi Gorica—Podbrdo so italijansko vojsko razorožili v glavnem Nemci. Tako so v Grahovem razorožili okoli 4000 vojakov, 60 karabinjerjev in 15 financarjev, v Podbrdu okoli 800 vojakov, 25 karabinjerjev in 60 financarjev itd.⁹²

Zelo zanimivi so bili dogodki v tolminskem okrožju. V Tolminu je bil štab 3. alpske brigade in enega izmed njenih treh polkov.

Tu je bil tudi štab graničarskega polka. 9. septembra dopoldne je prišlo do pogajanj med predstavnikoma tolminskega okrožja Ferdom Kravanjem in Francem Črnugljem na eni ter komandantom italijanskih enot na Tolminskem generalom Massinijem na drugi strani. Naša predstavnika sta se pogajala za to, da bi se italijanska vojska uprla nemški in jo razorožila, preprečila prihod novih nemških enot od Podbrda in pripravila fronto na stari utrjeni črti iz prve svetovne vojne. Toda general se je bal ukrepati na svojo roko, izgovarjal se je tudi, da ima premalo sil za takšno fronto, je pa ponudil orožje in vojaško opremo. Toda ta gesta je bila brez smisla, saj so njegovi: vojaki že zapuščali enote, ki jih je ljudstvo razoroževalo, in tudi skladišča so bila že brez nadzora. Tako se je vsa usluga tega generala omejila le na to, da se je njegova vojska umikala skozi Zatolmin in tam odlagala orožje, strelivo in opremo.⁹³

Mnogo italijanske vojske, predvsem iz 8. alpinskega in 11. bersaljerskega polka, je bilo tudi na Kobariškem. Do 9. septembra zjutraj so skoraj vsi nemoteno odšli proti Italiji. Za orožje, strelivo in opremo, ki je ostalo za njimi, so poskrbeli aktivisti bovškega in kobariškega rajona in ga spravljali v vas Svino. V Kobarid je še istega dne prišla partizanska vojaška patrolja, z druge strani pa iz Bovca skupina Nemcev s predlogom za pogajanja. Nemo: so partizanom ponujali nemoteno osvobojeno ozemlje in zahtevali zase nemoten prehod po soški dolini. Seveda partizanski odposlanci v to niso privolili.⁹⁴

V Goriških Brdih sta bili večji italijanski posadki v Kojskem in Neiblem. Iz Kojskega so vojaki in karabinjerji že v noči od 8. na 9. september odšli nerazoroženi proti Krminu, v bližini Števerjana je četa vojakov po pogajanju s predstavniki briškega okrožja dva dni držala zasedo proti Nemcem, nato pa izročila orožje in odšla proti Italiji. Tudi na Neblem so se začela pogajanja s četo vojakov, ki pa je drugi dan po nedokončanih pogajanjih nenadoma odšla v Italijo. Pač pa so razorožili bataljon vojske v Vipolžah.⁹⁵

Zelo burni so bili dogodki v južnem delu Slovenskega Primorja, tj. v kraškem, pivškem, brkinsko-istrskem in tržaškem okrožju. Tu ob kapitulaciji Italije ni bilo nobene partizanske vojske. Zaio je močan vojaški oddelek iz Komna že prvi dan odšel v Italijo in kurirski postaji iz bližine Gabrovice je uspelo s pomočjo mladine razorožiti le komensko karabinjersko postajo, prebivalci pa so razorožili karabinjerske postaje v Temenici, Ronkih in Opatjem selu. V Doberdobo je bilo okrog dvesto alpincev. Ti so pred umikom v Italijo oddali orožje. Ljudstvo je razorožilo tudi karabinjerje v Dutovljah, medtem ko so vse enote v Sežani razorožili Nemci.

Okrožni odbor OF za Brkine in slovensko Istro je 9. septembra izdal navodilo vsem svojim rajonskim odborom, naj razorožijo italijanske posadke, postavijo Narodno zaščito, mobilizirajo v partizansko vojsko itd. Rajonski odbori so te naloge res izvedli. Gabroviški je npr. razorožil karabinjersko postajo na Črnem kalu, prebivalstvo iz okolice Dekanov je razorožilo karabinjersko postajo v Dekanih, prebivalstvo iz okolice Marezig pa v Marezigah. Vojska iz Kopra in Pirana je skoraj vsa nerazorožena odšla v Italijo.⁹⁶

Največji uspeh v tem okrožju pa pomeni razorožitev I. brze divizije, ki je hotela iz Hrvaške preko Brkinov v Italijo. Narodna zaščita jo je ustavila med Markovščino in Obrovom, kjer je nato stala dva dni. V tem času so se predstavniki okrožja pogajali z njenim štabom za izročitev orožja. V to poveljnik divizije general Lombardi ni privolil. Nato so se pogajali za skupen nastop proti nemški vojski v Trstu in že izdelali načrt za napad. Ko pa so pogajanja končali in bi enote morale na položaje, so vojaki začeli odmetavati orožje in odhajati proti Trstu. Tedaj so partizani začeli divizijo razoroževati. Zaplenili so 6 oklepnih avtomobilov, oklepni voz-metalec ognja, 16 topov, okoli sto avtomobilov in mnogo pehotnega orožja. Vse to so z avtomobili prepeljali na skrivna mesta. Pri diviziji je bil tudi bataljon alpincev, ki je izjavil, da se je pripravljen skupaj s partizani bojevati proti nemški vojski. Ko pa so alpinci videli razpad celotne divizije, ki je štela skoraj deset tisoč mož, so končno tudi sami odšli proti Trstu, razen komandanta, ki je še nekaj časa ostal v osvobodilni vojski.⁹⁷

Na Pivki so bile najmočnejše italijanske sile v Postojni in Ilirski Bistrici, kjer so bili deli 151. in 152. pehotnega ter 4. topniškega polka ter nekaj karabinjerskih postaj in protipartizanskih oddelkov. Člani okrožnega komiteja KPS za Brkine-slovensko Istro so najprej razorožili nekaj manjših posadk, nato so sestavili Brkinsko-bistriški odred in 'Sklenili zavzeti Ilirsko Bistrtioo. Imeli so sestanek s polkovnikom Pauluccijem, ki ni privolil v razorožitev svoje vojske. Potem so govorili s posameznimi poveljniki enot, ki so obljubili, »da bodo dali iz garnizona partizanom takoj na razpolago tri baterije artilerije in tri čete alpincev z minometi in težkimi mitraljezi.« Iz tega ni bilo nič. Šele ko so naši ljudje vdrli v vojašnico, »so pridrli iz kasarn vojaki kakor ovce in jo ucvrli proti Brkinom.«⁹⁸ 12. septembra je bila Ilirska Bistrica osvobojena. Okrožni komite je takoj organiziral prevoz orožja, streliva in opreme v snežniške gozdove. Posadko v Postojni so deloma razorožili Nemci, deloma pa se je umaknila v Vipavo. Komandant 25. obmejnega odseka v št. Petru na Krasu polkovnik Didio se je s svojimi 8000 vojaki 11. septembra dal na raz-

polago nemški vojski, ki jih je uporabila za zavarovanje tega prostora.⁹⁰

General Ferrero je 8. septembra zvečer ukazal svoji vojski, naj vzdrži javni mir, na gradu Sv. Justa v Trstu pa je ukazal namestiti topniško baterijo. Ko so naslednjega dne zjutraj nemški oddelki začeli prodirati z Opčin proti Barkovljam, Trsteniku in Kolonji, sta se dva njhova oklepna avtomobila usmerila proti Monte Radiu. Topniška baterija je začela nanju streljati in je enega uničila, drugega pa poškodovala. Obenem je nemška vojska začela razoroževati italijanske oddelke ob železniški pragi Postojna—Trst, zlasti v Divači in na Opčinah. Zjutraj je poveljnik 211. grenadirskega polka polkovnik Bambeck iz Sežane sporočil na štab XXIII. armadnega izbora, da bi popoldne rad govoril z generalom Ferrerom. Sestanek je bil med 14. in 15. uro. Bambeck je povedal, da ima nalogo zasesti mesto Trst in onemogočiti morebitno izkrcanje anglo-ameriške vojske. Po dolgi razpravi je Ferrero privolil, da bo popoldne ob 18. uri prišlo v mesto pet nemških bataljonov, in sicer trije iz Bambeckovega polka in druga dva, ki sta polku dodeljena.

Medtem so v Trstu slovenski in italijanski protifašisti priredili demonstracije pred poveljstvom armadnega zbora in zahtevali od Ferrera, naj brani mesto pred nemško vojsko. Zahtevali so orožje in mu ponujali prostovoljce, vendar jih je Ferrero zavrnil. Pač pa je policija pred množičnim pritiskom morala izpustiti politične zapornike.

Po sestanku z Bambeckom je general Ferrero naročil kapetanu Geterju Wondrichu, ki je služil za tolmača, naj o dogovoru obvesti vse večje oddelke v mestu, kar je storil, in nemška vojska je mesto zasedla brez odpora.

10. septembra zjutraj so začele v štab armadnega zbora prihajati vesti, da partizanski oddelki triumfirajo na deželi in da v mnogih vaseh že vihrajo jugoslovanske in rdeče zastave. Poveljnik tržaške vojaške zone general Bartolotti je vprašal načelnika štaba armadnega zbora (polkovnika Dina Di Jamnija, kaj naj stori. Ta mu je svetoval, naj se odpelje v Sežano k polkovniku Bambecku in naj ga prosi, da bi obnovil italijanske oborožene posadke v podeželskih krajih. General Bartolotti se je s tolmačem Wondrichom res odpravil v Sežano, kjer mu je Bambeck povedal, da prošnji ne more ustreči, ker bo v kratkem razorožen celo štab XXIII. armadnega zbora in posadka v Trstu. Ko se je Bartolotti vrnil v Trst, je zvedel, da je general Ferrero medtem izginil, in se je še nato sam umaknil iz Trsta. 10. septembra popoldne je nemška vojska brez odpora razorožila italijansko vojsko v Trstu.¹⁰⁰

Ker je bilo v Slovenskem Primorju ob kapitulaciji Italije zelo malo narodnoosvobodilne vojske, Italija pa zelo blizu, je bilo razoroženih manj vojakov kot na Dolenjskem. Edina večja enota, ki so jo vso razorožili, je bila I. brza divizija. Kljub temu pa so zaplenili okoli 1000 težkih strojnic, 30 topov, 50 minometov, 200 avtomobilov, 5 oklepnih avtomobilov, 4 lahke tanke in ogromno količino lahkega pehotnega orožja.¹⁰¹ Vendar je narodnoosvobodilna vojska Slovenije v Slovenskem Primorju razorožila več italijanske vojske kot nemške enote in to dejstvo je 12. septembra 1943 moral priznati tudi štab armadne skupine B v svojem poročilu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu:

»XXIV. italijanski armadni zbor se je včeraj začel razkrajati. Vojaki se premikajo v veliki kolonah proti zahodu in odmetavajo orožje in opremo. Naše sile jim ne morejo preprečiti odhoda in zapleniti orožja.«¹⁰²

In nemško vrhovno vojaško poveljstvo je tega dne zapisalo v svoj vojni dnevnik:

»Zaradi pomanjkanja naših sil ni mogoče preprečiti, da ne bi v Gort'ci, Trstu in na Reki številno orožje padlo v roke upornikov.«¹⁰³

Vsa prizadevanja vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za sklenitev dogovorov z italijanskimi vojaškimi poveljniki za skupen nastop proti nemškemu okupatorju so se izjalovila. O tem je poročalo izvršnemu odboru OF:

»Italijanske štabe smo povsod pozivali na skupen boj, ti pa so samo izražali platonične simpatije za svoje zaveznike partizane, v praksi pa sabotirali vsak bojovni dogovor in stremeli edino za tem, da njihove čete odnesejo čimveč orožja iz naših krajev. Razorožitvam z naše strani so se z besedami silno upirali, zaradi odločnega nastopa naših tovarišev pa so končno položili orožje.«¹⁰⁴

Z zaplenjenim italijanskim orožjem se je v Slovenskem Primorju oborožilo staro in mlado. V nekaj dneh je bilo ustanovljenih nad trideset bataljonov, med njimi tudi italijanski 'garibaldinski'; v Vrtovinu so iz bivših slovenskih internirancev ustanovili poseben bataljon, pa tudi biva: interniranci iz Črne gore, ki so se zdaj vračali iz Italije, so ustanovili svoj bataljon.¹⁰⁵

Brž ko so začeli ustanavljati prve partizanske bataljone, je pokrajinski komite KPS za Primorsko naslovil na okrožne komiteje KPS posebno okrožnico, ki pravi:

»Okrožni komiteji imajo nalogo, da takoj formirajo bataljonske štabe in četna poveljstva. Na ta odgovorna mesta naj se postavljajo stari, že preizkušeni partizani, člani Partije, v poštev pa pridejo tudi komandirji in kurirji stanic za zvezo. Ti štabi limitirajo četna poveljstva so

začasni, potrditi jih mora višja vojaška komanda, ki jih lahko tudi izmenja. Bataljonom novomobilizirancev naj se takoj priključi vsa narodna zaščita. Ti bataljoni pa naj takoj začno z vojaškimi operacijami, in sicer v prvi vrsti proti Nemcem. Zaradi skupnega sodelovanja je nujno potrebno, da se bataljoni med seboj povežejo in vzpostavijo stilke z nadrejeno vojaško komando.

Vojaške akcije, ki so velikanskega pomena tako na ozemlju, zasedenem od nemških enot, kakor tudi na ozemlju, ki ga delno kontrolira razpadajoča italijanska armada, so ravno akcije na komunikacije, t. j. na železniške proge, železniške mostove, važne ceste itd. Ruši naj se vse in ob vsakem času; ne čakajte, da se vrže kak most v zrak jutri, če se to lahko izvrši že danes. Tisti bataljoni, ki jim primanjkuje razstreliva, morajo rušiti proge na ta način, da z železnimi drogovi in odvijachi razrušijo železniško progo, jo vržejo v prepad v dolžini nekaj sto metrov in to na takih mestih, ki so najbolj nevarna — na ovinkih. Rušenje komunikacij je življenjskega pomena za nemško armado, ki ima namen vdreti na naše ozemlje ali pa se preko našega ozemlja umikati proti severu.¹⁰⁶

Po razorožitvi in umiku italijanske vojske iz Slovenskega Primorja je tam nastalo obsežno osvobojeno ozemlje. Raztezalo se je na sever vse do italijansko-nemške meje, na vzhod do Gorenjske, Polhograjskih Dolomitov in dalje na Notranjsko in Dolenjsko, na jug v hrvaško Istro, na zahod pa tja do predmestja Trsta, Tržiča, čez Goriška Brda do Krmina in čez Beneško Slovenijo do Čedad. Nemška vojska je v teh dneh zasedla samo nekaj večjih mest.

Poveljnik nemške 71. pehotne divizije general Raapke, ki je imel nalogo, da s svojimi enotami čimprej zasede večje kraje in obalo ter razoroži italijansko vojsko, ni imel posebno lahkega posla. Njegova vojska je sicer 10. septembra vdrla v Trst, 11. v Tržič in 12. v Gorico, toda pred njim je bila še nalaga zasesti Istro in Reko.

Ko je nemško vrhovno poveljstvo dopolnjevalo načrt »Achse«, je Hitler 29. avgusta ukazal, naj enote armadne skupine B v prvem udaru zasedejo tudi Trst, Reko in Pulj, in še posebej opozoril, da je treba Pulj zasesti takoj kljub šibkim silam, ki so na razpolago.

10. septembra je ponovno ukazal štabu armadne skupine B, da je treba takoj zasesti Pulj in deblokirati v njegovem pristanišču zasedrane nemške podmornice. Ker je nemško vrhovno vojaško poveljstvo predvidevalo, da bo tankovska akcijska četa za 71. pehotno divizijo, ki naj bi načelovala prodoru proti Pulju, pripravljena za transport šele 11. septembra, je predlagalo štabu armadne skupine B, naj 71. pehotni diviziji pošlje takšno četo iz 44. grenadirske divizije.¹⁰⁷

11. septembra ob 9. uri je iz Senožeč krenila proti Istri močna nemška vojaška kolona, ki ji je poveljeval komandant 194. pehotnega polka polkovnik Kaspar Völker in so jo sestavljali dva pehotna bataljona tega polka, izvidniški oddelek, dve četi tankovskih lovcev in dve tretjini protiletalske baterije kalibra 2 cm. Se istega dne so za njo poslali iz Ljubljane II. in III. bataljon 19. SS policijskega polka, ki, sta bila prišla v Ljubljano šele 9. septembra. Kolona je do pol treh popoldne prodrla do Buj, njeno prodiranje so namreč zavirale mrioge cestne ovire. V Pulj je po hudih bojih prodrla šele 12. septembra zjutraj ob 2. uri.¹⁰⁸

V slovenski in hrvaški Istri je enako kot v Slovenskem Primorju po kapitulaciji Italije izbruhnila splošna ljudska vstaja. Čeprav tik pred kapitulacijo Italije na tem prostoru ni bilo nobene organizirane partizanske enote, je bilo razo roženih mnogo italijanskih enot, zlasti v notranjosti Istre. Razoroževali so jih prebivalci pod vodstvom političnih delavcev, ki so tudi začeli z mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko in so na stičnem območju med slovensko in hrvaško Istro že v prvi polovici septembra 1943 ustanovili Hrvatsko-slovenski odred za Istro (komandant Viktor Dobrila, politkomisar Silvo Milenič).¹⁰⁹

Na novo ustanovljene partizanske enote in prebivalstvo se je z zaplenjenim orožjem v raki upiralo prodiranju nemške vojske v Istro. Tako je na križišču pri Višnjanu 11. septembra zaustavilo omenjeno kolono in se z njo zapletlo v hud in neenak boj, ki je trajal tri ure. Medtem ko je nemška kolona izgubila le oklepni avto in nekaj vojakov, je na partizanski strani padlo po nekaterih podatkih 60, po drugih pa celo 84 oseb.¹¹⁰ Zato je štab armadne skupine B iz Belluna 12. septembra poročal Hitlerju:

»Na pohodu od Trsta proti Pulju je prišlo do hudih bojov z bandami, ki so imele velike izgube. Tudi v Pulju je bilo več napadov na oskrbovalna skladišča, ki pa so jih kljub temu lahko zavarovali. Prodora od Pulja do Reke ni mogoče izvesti pred 13. IX. Na območje 71. divizije morajo hitro priti policijske ali druge zavarovalne enote, ker enote te divizije ne zadostujejo za bojevanje z vedno močnejšimi bandami, razoroževanje in odvoz nekaj italijanskih armadnih korpusov in zavarovanje življenjsko pomembnih objektov.«¹¹¹

Ko je omenjena nemška kolona prodrla v Pulj, je tam zasegla nekaj italijanskih ladij (rušilec, 2 lovca na podmornice, tanker in več manjših ladij) ter ujela okoli 15.000 italijanskih vojakov, karabinerjev, miličnikov itd. Nato se je del kolone pripravljal na prodor proti Kanfanaru in Labinu, drugi del pa proti Reki, medtem ko sta

v Pulju ostala II. bataljon 19. SS policijskega polka in 171. izvidniški oddelek.¹¹²

Na Reko je bilo nemško vrhovno vojaško poveljstvo še posebej pozorno, njeno ime so omenjali že julija 1943 na konferencah o položaju v Hitlerjevem glavnem stanu. Sedaj pa, ko je bilo ukazalo takoj zapreti mejo med NDH in italijanskimi zasedenimi ozemlji, ustaviti ves osebni promet itd., je dobivalo poročila o koncentracijah italijanske vojske, sodelovanju med italijansko in narodnoosvobodilno vojsko itd. Tako je poslanik Kasche iz Zagreba okoli 13. septembra poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu: »K položaju naj še pripomnim, da je s sodelovanjem med partizani in 2—3 italijanskimi divizijami, ki so še pri italijanski 2. armadi v širšem območju okoli Reke, nastalo osredotočenje sil, ki ga je treba razbiti, preden se lahko razširi na nova območja. Ta prostor lahko omejimo takole: zahodno od Reke—severno od Reke—Kočevje—zahodni del Gorjancev—zahodno od Karlovca—zahodno od Ogulina—severno od Senja. Kot nam je tukaj znano, prodirajo sile Rommlove armadne skupine iz Pulja, Trsta in Ljubljane proti Reki. Prostor južno in jugovzhodno od Ljubljane je brez naših enot, a je zelo zaseden od band. V Karlovcu so manjši deli III. SS tankovskega korpusa. V Ogulinu je nemški policijski polk. V Senju ali pri njem je bataljon ustašev, zadaj pri Gospiću in Karlobagu 4—5 bataljonov hrvaške vojske, ki imajo tudi tam opravka z bandami. Ti Hrvati so zdaj zaradi izpada oskrbe s Sušaka navezani le na pomoč iz zraka. Ker omenjene lastne enote spadajo v dve različni armadni skupini, je poseben položaj. Upam, da bomo s koncentriranim energičnim prodorom zlomili italijanski odpor pri Reki in obenem razbili ali uničili glavne sile partizanskih tolp. V tem prostoru je že nekaj tednov sedež političnega vodstva Titovih tolp, protifašističnega sveta.«¹¹²³

14. septembra popoldne je proti Raki začela najprej prodirati nemška kolona iz Postojne, ki se je morala ob pol dveh popoldne ustaviti pred razstreljenim mostom v Rupi in je nato z zamudo nadaljevala pot. Iz Pulja pa je tega dne prodiral proti Reki okrepljeni 194. grenadirski polk 71. pehotne divizije in je popoldne ob tričetrt na pet prodril v mesto. Tu sta obe nemški koloni ujeli del štaba II. italijanske armade in veliko število italijanskih vojakov. _Ujeli sta tudi generala Gambaro.¹¹³

Videli smo, kakšno vlogo je generalni štab italijanske kopenske vojske namenil generalu Gambari in podvomili smo že tako o resničnosti Zanusijevega pripovedovanja kakor tudi o resnosti ocene položaja, kakor jo je podal generalni štab italijanske kopenske vojske, ki je Gambari pet minut pred dvanajsto uro zaupal tako obsežno

nalogo. Gambara se je iz štaba VIII. italijanske armade v Padovi 9. septembra z letalom pripeljal na Grobničko polje in nato z avtomobilom v štab II. armade na Sušaku. Tam se je po telefonu zvezal s poveljstvom XXIII. armadnega korpusa v Trstu in divizijo »Torino« v Gorici. Odgovorili so mu, da je zlom italijanske vojske splošen. S svojim armadnim korpusom v Ljubljani ni mogel dobiti zveze, ker ga je nemška vojska medtem že razorožila. Tudi na Reki in v Crikvenici so bile razmere že kaoitične. Poveljnik II. armade general Robotti je naslednji dan odpotoval z Reke in 11. septembra mu je sledil tudi poveljnik V. armadnega korpusa general Antonio Scuero iz Crikvenice. Oba sta se "najprej nameravala premestiti at Zadar, a sta se nato odpeljala na Mali Lošinj in od tam v Benetke, kjer sta razpustila svoja štaba.¹¹³³ Nenadoma je 10. septembra z osebnim avtomobilom prispel na Sušak v Gambarovo pisarno nemški polkovnik Völker in povedal, da bo njegov polk naslednji dan dopoldne prispel na Reko in jo zasedel. Od Gambare je zahteval, da ukaže italijanskim vojakom, naj se ne upirajo nemški vojski, ko bo zasedala mesto. Gambara je vprašal, kaj bo nemška vojska storila z italijanskimi oficirji in vojaki na Reki in v njeni okolici. Völker mu je odgovoril, da ji h bo ukazal razorožiti. Po kratkem posvetu s svojimi oficirji je Gambara obljubil, da bo z italijanskimi vojaki branil Reko pred jugoslovansko narodnoosvobodilno vojsko, ki je že pritiskala proti Sušaku. Völker pa je izjavil, da o tem ne more odločati sam, temveč se mora posvetovati s svojim poveljnikom divizije, ter se je vrnil v Senožče. Ker je moral prej zasesti Pulj in ker so se njegovi oddelki na poti v Istro spopadali s partizani, so pohod proti Reki preložili na 14. september. Tisti dan je Gambara na Reki ukazal italijanskim vojakom, naj se ne dajo razorožiti partizanom, ki so~ze~zasedli Sušak, lin naj enotni in disciplinirani pridejo na Reko. To je storil z očitnim namenom, da bil jih v mestu razorožili italijanski oficirji ali nemška vojska, in je torej» ravnal popolnoma drugače, kakor so se pred nekaj dnevi dogovorili v Rimu. Pozivu so sledili predvsem topniški polk »Genova«, oddelki divizije »Bergamo« in graničarji.

Po svojem prihodu na Reko je polkovnik Völker dal razorožiti italijanske vojake, nato je zbral italijanske oficirje v »Teatro Fenice« in jim zagotavljal, da bo Reka ostala v italijanski posesti. Naročil je Riccardu Giganteju, naj vodi prefekturo, kar je ta tudi storil. Gambara pa se je 19. septembra odpeljal z Reke v Ljubljano in nato v Italijo in je čez mesec dni postal načelnik štaba italijanske fašistične republikanske vojske, medtem ko je njegova vojska na Reki morala v vojno ujetništvo. O Gambari in njegovem predstojniku

maršalu Rodolfu Grazianiju je Mussolini 1. novembra 1943 poročal Hitlerju, da imata prave prijateljske stike z nemškimi maršali. Takšno je bilo torej delovanje italijanskega generala, ki so mu visoki vojaški Krogi zaupali »vzhodne meje« Italije.¹¹⁴

Nemška vojska na Reki je 15. septembra začela akcijo proti narodnoosvobodilni vojski, ki je že osvobodila Sušak in pritiskala na Reko. Popoldne oh en'h je zasedla Sušak.¹¹⁵

Del nemških sil, ki so 14. septembra še ostale v Pulju, je sredi septembra krenil proti Labinu in Kanfanaru. Z njimi so se pred Labinom spopadli labinski rudarji, ki so si v splošni ljudski vstaji ustvarili pravo republiko. Toda tudi ta boj je bil neenak in so imeli rudarji velike izgube, okoli 40 mrtvih.¹¹⁶ Do neenakega spopada je prišlo 17. septembra tudi pred Kanfanarom. Na novo ustanovljeni partizanski oddelek je imel velike izgube, okoli 50 mrtvih, medtem ko je imela nemška vojska le dva ranjena in je rešila iz partizanskega ujetništva 16 nemških vojakov.¹¹⁷

Tako je nemška vojska, t. j. okrepljena 71. pehotna divizija, do srede septembra z velikimi težavami zasedla vsa večja mesta v Slovenskem Primorju in Istri ter vsaj za silo zavarovala najpomembnejše železnice. Ob železnici med Ljubljano in Trstom ter Tržičem (Monfalcone) je imela tri okrepljene pehotne bataljone, tankovski bataljon, topniški divizion in III. bataljon 19. SS policijskega polka, ob železnici Podbrdo—Goirica je imela dva okrepljena pehotna bataljona in topniški divizion, v Pulju sta bila II. bataljon 19. SS policijskega polka in 171. izvidniški oddelek, na Reki pa okrepljeni 194. grenadirski polk in topniški divizion, medtem ko sta bila ob železnici Trbiž—Humin okrepljeni pehotni bataljon in SS bataljon kraških lovcev. Štab okrepljene 71. pehotne divizije je bil v Planini pri Rakeku. Toda vse te enote so bile prešibke, da bi uspešno zavarovale železnice in železniške naprave, kaj šele, da bi obvladale vso pokrajino. Tako sta bila Slovensko Primorje in Istra eno samo veliko osvobojeno ozemlje in hkrati del razsežnega osvobojenega ozemlja, ki je segalo od Karlovca in Ogulina na vzhodu do Vidma in Čedad na zahodu in od Gorenjske ter Koroške na severu do Tržiča, Trsta in Reke na jugu.

Nikjer drugje kakor ravno v jugoslovanskih pokrajinah se italijanski vojski ob kapitulacije Italije ni ponudila tako iepa priložnost, da se upre novemu sovražniku, t. j. nemški vojski. To danes poudarjajo skoraj vsi resni italijanski publicisti in zgodovinarji, ki iraziiskujejo to problematiko. To priložnost ji je zlasti omogočalo močno razvito in razširjeno narodnoosvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov, ki si je celo prizadevalo, da vključi v protifašistični

boj čimveč italijanskih enot im posameznikov. Skoraj povsod, kjer je prišlo do razgovorov in pogajanj med predstavniki italijanskih enot in narodnoosvobodilnega gibanja, so predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja nagovarjali italijanske oficirje, naj se s svojimi enotami pridružijo enotam narodnoosvobodilne vojske, da bi skupaj nastopili proti nemški vojski, ki je že zasedla ali pa še zasedala deželo. Toda ta prizadevanja niso rodila kdove kakšnega uspeha. Z izjemo nekaterih enot v Črni gori so skoraj vsi italijanski poveljniki odklanjali sodelovanje z narodnoosvobodilno vojsko ali pa za sodelovanje postavljali nesprejemljive pogoje. V Sloveniji se narodnoosvobodilni vojski ni pridružila nobena italijanska vojaška enota, vanjo so se posamezno vključili le redki italijanski vojaki.

V večini primerov so italijanski poveljniki bodisi zbežali in prepustili vojake njihovi usodi ali pa so si prizadevali, da jih zberejo im se mato organiziramo in z orožjem umaknejo v Italijo, kar pa sta jim onemogočala narodnoosvobodilna vojska Slovenije in nemški okupator.

Na italijansko kapitulacijo dobro pripravljena narodnoosvobodilna vojska Slovenije je s hitrimi in odločnimi ukrepi razorožila večino italijanske vojske na Dolenjskem, v notranjosti Slovenskega Primorja in v Isitri. V celoti je razorožila pehotni diviziji »Isonzo« in »Macerata« ter 1. brzo divizijo »Eugenio di Savoia«, večje dele pehotnih divizij »Lombardia«, »Cacciatori delle Alpi«, »Re« in »Torino« ter manjše dele divizije »Sforcesca«. Demoralizirana im vojne naveličama italijanska vojska se je razorožitvi uprla le v nekaj primerih, a jo je narodnoosvobodilna vojska z odločnimi ukrepi prisilila, da je končno oddala orožje. Narodnoosvobodilno gibanje je dobilo ogromne množine lahkega in težkega pehotnega orožja, topove, prevozna sredstva in več kot trideset večjih ali manjših tankov ter mnoga skladišča streliva, opreme in hrane.

Nemška vojska, ki je pred italijansko kapitulacijo zasedla najpomembnejše železnice na Notranjskem in v Slovenskem Primorju, ob sami kapitulaciji pa še večja mesta, je razorožila predvsem tiste italijanske enote, ki so bile ob železnicah in v mestih ali ki so se nameravale skozi mesta Trst, Gorica itd. umakniti v Italijo. Delovanje nekaterih italijanskih poveljnikov, npr. generala Gambare na Reki in generala Zamminija v Vidmu, je nemški vojski kar omogočalo zajetje, razorožitev in internacijo italijanske vojske. Tudi večina drugih italijanskih poveljnikov se razorožitvi ni upirala in zato na Slovenskem ni znan noben primer, da bi nemška vojska uvedla represalije proti njim ali vojakom, kakor je to storila v drugih jugoslovanskih pokrajinah im v Grčiji. Pač pa je znano mnogo primerov,

da so se italijanske enote, zlasti fašistične, na Slovenskem pridružile nemški vojski.

Toda kljub temu je nemška vojska na Slovenskem razorožila le majhen del italijanske vojske, in to predvsem zaradi tega, ker je večino razorožila narodnoosvobodilna vojska, politični delavci in celo goloroko ljudstvo, ki se je zlasti v Slovenskem Primorju in Istri dvignilo v splošen upor. To dejstvo so priznali ne samo poveljniki posameznih nemških enot, temveč tudi nemško vrhovno vojaško poveljstvo. V svojem sklepnem poročilu z dne 7. novembra 1943 je navedlo imena italijanskih divizij, ki so bile razorožene za gotovo, verjetno ali pa sploh niso bile razorožene. Od divizij, ki so bile na Slovenskem ali ki so se umikale preko slovenskega ozemlja v Italijo, je med tistimi, ki naj bi bile zagotovo razorožene, navedlo le diviziji »Lombardia« in »Julia«, med tistimi, ki naj bi bile verjetno razorožene, le divizijo »Torino«, med tremi divizijami, za katere je reklo, da še niso razorožene, sta diviziji »Re« in »Macerata«, katerih večji del je razorožila narodnoosvobodilna vojska na Hrvaškem in v Sloveniji, medtem ko divizij »Isonzo«, »Cacciatori delle Alpi« in

1. brze divizije — »Eugenio di Savoia«, ki jih je v celoti ali večinoma razorožila narodnoosvobodilna vojska na Slovenskem, sploh ne omenja, kar pomeni, da jih sploh ni registriralo.¹¹⁸

Razorožitev italijanske vojske na Slovenskem je bila za narodnoosvobodilno gibanje velik vojaški in politični uspeh, rezultat dosledne in neizprosne dveletne oborožene borbe slovenskega naroda ter pravilnosti splošne politike in taktike našega narodnoosvobodilnega gibanja. V nekaj dneh je s slovenskega ozemlja izginil eden od dotedanjih okupatorjev in narodnoosvobodilno gibanje je spričo svoje moči in temeljitih priprav celo postalo dedič njegovega orožja. Izginil je varuh oborožene slovenske kontrarevolucije in napočil je tudi čas za njen konec: ali za neslavno vdajo zmagovitemu narodnoosvobodilnemu gibanju ali sramoten beg pod varstvo nemškega okupatorja. Pokazali so se že tudi obrisi velikega osvobojenega ozemlja in začetki bujnega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja na njem.

¹ William Shirer, *Der Aufstieg und der Fall des Dritten Reiches*, Köln (1961), Str. 915.

² KTB/WFSt. 7. 9. 1943.

³ Göbbelsov tajni dnevnik 10. 9. 1943.

* KTB/WFSt. 3. 9. 1943.

⁵ Göbbelsoiv tajni dnevnik 9.—11. 9. 1943.

« KTB/WFSt. 9. 9. 1943.

⁷ Zanussi, n. d., str. 189—210; Churchill, n. d., str. 133.

⁸ Zanussi, n. d., str. 234—236; Roatta, n. d., str. 317—336; Battaglia, n. d., str. 95—102; Churchill, n. d., str. 134; Torsiello, n. d., str. 143—211; KTB/WFSt. 11. 9. 1943.

⁹ KTB/WFSt. 24. 8., 25. 8., 29. 8. in 6. 9. 1943.

¹⁰ KTB/WFSt. 10. 9. 1943; Churchill, n. d., str. 135—136; Torsiello, n. d., str. 271—288; Zangrandi, n. d., str. 525—641.

¹¹ HGrB 21. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹² HGrB 29. 9. 1943, dnevno poročilo. Do 11. oktobra so jih odpeljali iz Italije že 375.716 (HGrB, dnevno poročilo 11. 10. 1943), do 7. novembra 1943 pa v celoti 547.531 (italijanski prevod Jodlovega poročila v: Zangrandi, n. d., str. 1007—1009).

¹³ KTB/WFSt. 9. 9. 1943.

>* KTB/WFSt. 9.—13. 9. 1943, 23. 9. 1943; Torsiello, n. d., str. 257—264; Zangrandi, n. d., str. 580—586.

¹⁵ Chassin, n. d., str. 284; Churchill, n. d., str. 237—261.

« KTB/WFSt. 17. 9. 1943; Shirer, n. d., str. 915.

¹⁷ Deakin, n. d., str. 543—547; Shirer, n. d., str. 917, Silvio Bertoldi: *I Tedeschi in Italia*. Milano 1964, str. 48—65.

¹⁸ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, I. knjiga, str. 539—546 in 549—560; Rendulic, n. d., str. 175—185; Zangrandi, n. d., str. 578—580; Drago Dizdić: *Dalmacija 1943*. Zagreb 1962, str. 519—636; povelje vrhovnega štaba NOV in POJ 26. 9. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 150, op. 3).

¹⁹ KTB/WFSt. 11. 9. 1943; Rendulic, n. d., str. 181.

2« KTB/WFSt. 13. 9. in 15. 9. 1943.

KTB/WFSt. 23. 9. 1943; Battaglia, n. d., str. 117; Zangrandi, n. d., Str. 989—996.

²² Battaglia, n. d., str. 121—122; Zangrandi, n. d., str. 1010—1012.

²³ *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije*, str. 310; *Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945*, Belgrade 1963, str. 18—19; Weichsovo poročilo Hitlerju 1. 11. 1943, NAW, T-313, navitek 189.

²⁴ Obvestilo vrhovnega štaba NOV in POJ 14. 8. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 83).

²⁵ Navodilo vrhovnega komandanta NOV in POJ 9. 9. 1943 (Zbornik NOV H/10, dok. 123).

²⁶ Izvirnik v italijanskem jeziku v arhivu IZDG.

²⁷ Povelje glavnega štaba NOV in POS 8. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 1).

- ²⁸ S Navodila CK KPS 9. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 4).
- ²⁹ Navodila IOOF 9. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ³⁰ Poročilo štaba XV. divizije 9. 9. 1943 (Zbornik NOVVI/7, dok.8).
- ³¹ Edo Mihevc, ustni vir; Štok, n. d., str. 245.
- ³² Glej op. 30.
- ³³ Primerek navodil, ki ga je prejel štab Gubčeve brigade, je v MLR.
- ³⁴ Odredba štaba XV. divizije 9. 9. 1943 v MLR.
- ³⁵ Glej op. 30.
- ³⁶ Edo Mihevc, ustni vir; Jaka Avšič, ustni vir; Stok, n. d., str. 245—250.
- ³⁷ Saje, Belogardizem, str. 590; Vesti, 20. 9. 1943, poročilo iz Krške doline.
- ³⁸ Lipar, n. d.; Štok, n. d., str. 250.
- ³⁹ Poročili OK KPS Novo mesto 9. 9. in 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 14 in 34).
- ⁴⁰ Odredba štaba XV. divizije 10. 9. 1943 v MLR.
- ⁴¹ Povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije 9. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 6).
- ⁴² Povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije 9. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 5).
- ⁴³ Martin Šlibar, izjava pri avtorju.
- ⁴⁴ Poročilo OK KPS Novo mesto 9. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 14); Stanko Petelin: Gradnikova brigada, str. 78—81.
- ⁴⁵ Povelje generala Ceruttija 11. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 294).
- ⁴⁶ Vesti, 20. 9. 1943, poročilo iz Krške doline; Saje, n. d., str. 591.
- ⁴⁷ Edvard Kocbek: Listina; Štok, n. d., str. 251; Tone Fajfar: Odločitev, Ljubljana 1966, str. 362 (navajam: Fajfar, Odločitev). O osvoboditvi Novega mesta in Dolenjske govori poleg v tem poglavju naštetih del tudi naslednja literatura: Janko Jarc: Novo mesto ob osvoboditvi leta 1943 v luči nekaterih dokumentov. Dolenjski list 4. 9. 1953, št. 35; Franček Saje: Osvoboditev Dolenjske in Notranjske. Dolenjski list 4. 9. 1953, št. 35; dr. Metod Mikuž: September-oktober 1943 na Dolenjskem. Dolenjski list 23. 10. 1957, št. 43, itd.
- ⁴⁸ Kronika Gubčeve brigade v arhivu IZDG.
- ⁴⁹ Poročilo štaba Cankarjeve brigade 24. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 128); Vesti, 12. 9. 1943, Stična; Kakšna je bila kapitulacija Italije, Žepni časopis II. bat. XV. SNOUB, št. 1, okt. 1944.
- ⁵⁰ Poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci 11. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 27).
- ⁵¹ Prav tam.
- ⁵² Topografija Bele krajine, Vinica. Izdal Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani 1959, cikl. gradivo v MLR.
- ⁵³ Topografija Bele krajine. Sinji vrh.
- ⁵⁴ Zapisnik seje rajonskega odbora OF Kočevje 8. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 3).
- ⁵⁵ Vesti, 18. 9. 1943, Kočevje.
- ⁵⁶ Poročilo OK KPS Kočevje 9. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 13).

⁵⁷ Radiko Polič: Sonce in ceste. Zapis osvobodilnega boja 1943—1945. Ljubljana 1961, str. 6—14.

Zapisnik seje rajonskega odbora OF Kočevje 9. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 12); Polič, n. d., str. 16—17; Rudi Podlogar: Prevzem oblasti v Kočevju ob kapitulaciji italijanske vojske. Novice, Kočevje 2. 7. 1958, št. 27; isti, Italijanska kapitulacija. Novice 5. 12. 1959, št. 50.

⁵⁸ Poročilo štaba Zapadnodolenjskega odreda 10. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 19).

⁵⁹ Poročilo štaba Zapadnodolenjskega odreda 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 33).

⁶⁰ Stane Semič-Daki: Spomini narodnega heroja. Borec 1951, str. 236—240; Vesti 11. 9. 1943, Ribniška dolina, in 17. 9. 1943, Ribnica; kronika XIV. divizije v arhivu IZDG; Petelin, n. d., str. 67; operacijski dnevnik Prešernove brigade (Zbornik NOV VI/7, dok. 288); Matevž Hace: Komisarjevi zapiski, I. knjiga. Ljubljana 1957, str. 141—142; Mirko Ljubič: Po čem je svoboda. Ob obletnici italijanske kapitulacije. Iskra 1959, št. 9, str. 191—193.

⁶¹ Semič, Spomini ..., Borec 1951, str. 236—240; Vesti 17. 9. 1943, Ribnica; Hace, n. d., str. 142—143; kronika XIV. divizije v arhivu IZDG; Petelin: Gradnikova brigada, str. 75—78.

⁶² Jože Janež: Doživljaji ob zlomu fašistične Italije, Invalidski vestnik 1. 9. 1961, št. 18.

⁶³ Peter Romanič: Iz spominov na volitve in zasedanje zbora odposlancev v Kočevju. Dolenjski list 2. 10. 1953.

⁶⁴ Poročilo OOOOF Cerknica 10. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 20).

⁶⁵ Poročili OOOOF in OK KPS Vrhnika 13. 9. 1943 (Zbornik NOV VI 7, dok. 39 in arhiv CK ZKS).

⁶⁶ Rupnikova izjava v zaporu 1. 2. 1946, prepis v arhivu IZDG; kronika osnovne šole Borovnica, izpis v arhivu IZDG; Miillerjeva brzojavka 9. 9. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162828.

⁶⁷ Povelje generala Robottija 9. 9. 1943, št. 15303, arhiv Vzgojnozgodovinskega instituta JLA v Beogradu (navajam: arhiv VII).

⁶⁸ Slovensko Primorje in Istra, str. 470—472; Tone Ferenc: Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, str. 105—107 (navajam: Ferenc, Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slov. Primorju).

⁶⁹ Okrožnica PK KPS za Primorsko 14. 7. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁷⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁷¹ Navodila PK KPS za Primorsko 8. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 2).

⁷² Navodilo CK KPS 14. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 42, zlasti

op. 8).

⁷³ Juvančič: Italijanske snage.

⁷⁴ Dr. Joža Vilfan: Ob kapitulaciji Italije v Bukovici, v: Bukovica—Volčja draga. Šempeter pri Gorici 1959, str. 35—36; Julij Beltram-Janko: Zaslužen plačilo. Ljudska pravica — Borba 6. 9. 1943.

⁷⁵ Telefonski zapisek kvestorja Genchija 9. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 1035.

⁷⁶ Izvleček iz dokumentov v arhivu univerze v Oxfordu. Izvleček je priskrbel Milo Vižintin in je v IZDG. Gre verjetno za gradivo, ki ga je zbiral vodstvo republikanske fašistične stranke za Gorico o dogodkih od 8. do 12. decembra 1943 na Goriškem in ga 20. februarja 1943 poslalo Mussoliniju. (Navajam: Izvleček dokumentov iz Oxforda).

⁷⁷ France Bevk: Pot v svobodo. Ljubljana 1953, str. 81–82.

⁷⁸ Martin Greif: Spomini, arhiv IZDG; Vladko Gregorčič: Prvi v Gorici. Primorske novice 12. 9. 1958.

⁷⁹ Izvleček dokumentov iz Oxforda, dok. št. 079626-82 in 0790078-80.

⁸⁰ HGrB 13. 9. 1943, jutranje poročilo.

⁸¹ Izvleček dokumentov iz Oxforda, dok. št. 079626-82.

⁸² Lutz Koch: Der Kampf um Görz, v: Deutschland im Kampf, Berlin septembra 1943, stran 39–41; Koch je svoj članek objavil še v naslednjih časnikih: Völkischer Beobachter (Wiener Ausgabe) 1. 10. 1943, Tagespost 1. 10. 1943, Slovenski dan 5. 10. 1943.

⁸³ Izvleček dokumentov iz Oxforda, dok. št. 079626-82.

⁸⁴ Navodila komandanta XXIV. armadnega zbora 8. 9. 1943 v arhivu VII; navodila komandanta teritorialnega poveljstva XXIV. armadnega zbora od 8. do 10. septembra 1943 v arhivu VII.

⁸⁵ HGrB 12. 9. 1943, jutranje in dnevno poročilo.

⁸⁶ HGrB 13. 9. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁷ Izvleček dokumentov iz Oxforda, dok. št. 079060-61.

⁸⁸ Dr. Aleš Bebler: Najlepši mesec Slovenskega Primorja. Primorske novice 6. 9. 1963; isti, Sonce je posijalo. Tovariš 1953, str. 930–931, in Primorski dnevnik 5. 9. 1953; izvleček dokumentov iz Oxforda, dok. št. 079060-61.

⁸⁹ Izvleček dokumentov iz Oxforda, dok. št. 079060-61.

⁹⁰ Izjava Rudolfa Brajnika in Frana Čeparja v IZDG; izjava Alojza Kovšca v IZDG; izjava Antona Semeniča v IZDG.

⁹¹ Izjava Franca Kolenca v IZDG; izjava krajevne organizacije ZB NOV Dol v IZDG; izjava krajevne organizacije ZB NOV Otalež v IZDG; izjava Jožeta Primožiča v IZDG; Valentin Tratnik: Bilo je ob kapitulaciji Italije, TV-15, 5. 9. 1963.

⁹² Izjava Franca Hvala v IZDG; izjava Kristijana Bavdaža v IZDG; izjava Marije Bavdaž v IZDG; izjava Ivana Bolčina in Cvetka Likarja v IZDG.

⁹³ Franjo Bavec: Nastanek Soških brigad. Rokopis v arhivu IZDG.

⁹⁴ Izjava Ivana Kurinčiča in drugih v IZDG; izjava Jožefa Mlekuža v IZDG.

⁹⁵ Izjava Ivana Gravnarja v IZDG; izjava Mirka Domenisa in Jožefa Skolarisa v IZDG; izjava Cirila Silasa in Jožeta Polenčiča v IZDG; poročilo OK KPS za zahodno Primorsko 29. 9. in 30. 10. 1943 v arhivu IZDG.

⁹⁶ Izjava Romana Ivančiča v IZDG; izjava Karla Morgana v IZDG; izjava Atilije Kavrečiča v IZDG; izjava Ivana Caha v IZDG; izjava Alojza Jazbeca v IZDG; izjava Stefana Pacorja v IZDG; izjava Avgusta Špaca-

pana to drugih v IZDG; Ivan Cah-Iskra: Množična vstaja v Slovenski Istri. Primorske novice 6. 9. 1963; Franc Benčič: Upor istrskega ljudstva proti fašizmu. Istrski tednik 11. 5. 1951; Janko Valentinčič: Ob 10. obletnici borb v Brkinih. Slovenski Jadran 5. 6. 1963.

⁹⁷ Poročilo OK KPS Brkini-Slovenska Istra 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 67); M. Guček: Počakaj do prihodnje pomladi. Koper 1959, str. 119–120.

⁹⁸ Guček, n. d., str. 97–124; izjava Rudolfa Kalca v IZDG.

⁹⁹ HGrB 11. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹⁰⁰ Poročila načelnika štaba XXIII. armadnega zibora v knjigi: Giovanni Esposito: Trieste a la sua Odissea. Roma 1952, str. 34–42 in 241–244; Galliano Fogar: Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali. Udine 1961, str. 14–18; poročilo PK KPS za Primorsko 9. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 234).

tot Poi-očilo štaba primorske operativne cone 6. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 213).

¹⁰² HGrB 12. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹⁰³ KTB/WFSt. 12. 9. 1943.

¹⁰⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 9. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 234).

¹⁰⁵ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90), zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 93).

¹⁰⁰ Navodila PK KPS za Primorsko 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 30).

¹⁰⁷ KTB/WFSt. 29. 8. in 10. 9. 1943.

¹⁰⁸ HGrB 11. 9. 1943, posebno poročilo, 11. 9. 1943, dnevno poročilo, 12. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹⁰⁹ Poročilo štaba Hrvatsko-slovenskega odreda za Istro 15. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo OK KPS Brkini-Slovenska Istra 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 67); Ivan Brozina-Slovan: Put prve istarske brigade »•Vladimir Gortan«, I. knjiga, Pula 1959, str. 32. Aldo Bressan in Luciano Giuricin: Fratelli nel sangue. Rijeka 1964, str. 109–110; Cah, navedeni članek.

no Poročilo štaba Hrvatsko-slovenskega odreda za Istro 15. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo operativnega štaba za Istro 25. 9. 1943 (Zbornik NOV V/19, dok. 160); Brozina, n. d., str. 27–33.

¹¹¹ HGrB 12. 9. 1943, posebno poročilo.

¹¹² HGrB 13. 9. 1943, posebno poročilo.

^{1,2}a Kaschejeva brzovavka nem. zun? min. (13. 9. 1943), NAW, T-501, navitek 265.

¹¹³ HGrB 15. 9. 1943, jutranje poročilo.

^{113a} Komandanta VIII. armade Gariboldija je nemška vojska ujela v Padovi, kjer jo je pričakal, in je z njim ravnala posebno lepo, ker je bil imetnik nemškega viteškega križca. Ujela je tudi generala Robottija. Mussolini je 12. januarja 1944 v zvezi s Cianovo usmrtnitvijo dejal S. Maz' zoliniju, da »morajo biti obsojeni tudi generali, odgovorni za naš poraz.«

Nemško zunanje ministrstvo je 20. 1. 1944 sporočilo svojemu poslaništvu v Zagreb, da je Mussolini prosil nemško vrhovno vojaško poveljstvo, da bi mu iz vojnega ujetništva poslalo generala Rotooittija, da bi ga postavili pred posebno sodišče in obsodili. Hitler se je s tem strinjal. Nekaj generalov, med njimi Robottija in Gariboddija, so imeli nato fašisti zaprte v Veroni in so jim tudi sodili. Robottija so obsodili na smrt, a so mu zaradi vojaških zaslug kazen znižali na 15 let ječe. Tudi pri Gariboldiju so upoštevali prejšnje zasluge in ga obsodili na nižjo kazen. Po vojni je Jugoslavija zaman zahtevala izročitev generala Robottija, ki ga je razglasila za vojnega zločinca. (Zangrandi, n. d., 564—565; brzojavka nem. zun. min. 20. 1. 1944, PA AA, fond DGA, Pol. 2, Nr. 3; poročilo obv. centra XVIII. divizije 25. 9. 1943, arhiv CK ZKS.)

¹¹⁴ Zanussi, n. d., str. 233—234; Fogar, n. d., str. 20—22; Zangrandi, n. d., str. 562—569; Bruno Coceani: Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia. Cappell i ed. 1948, str. 18—22; razglas generala Gambare na Reki 14. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 291).

¹¹⁵ HGrB 15. 9. 1943, posebno poročilo. Nemški filmski snemalec Hermann Gerke je posnel zasedbo Pulja in Reke ter poulične boje na Sušaku in so njegove posnetke uporabili za filmski tednik. (Gerkejevo pismo Wilmi Dimnik 21. 10. 1943, arhiv IZDG, F. 1003)

¹¹⁶ Poročilo štaba Hrvatske o -slovenskega odreda za Istro 15. 9. 1943 v arhivu CK ZKS. Boji z nemškimi enotami so bili tudi v drugih krajih, npr. 13. septembra ob Lirskem kanalu ob cesti proti Rovinju. Nemška vojska je ujela 16 partizanov in jih s štirimi drugimi ljudmi še isti dan tam ustrelila (Aldo Bressan in Luciano Giuricin, n. d., str. 110—111).

¹¹⁷ HGrB 17. 9. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba Hrvatsko-slovenskega odreda za Istro 15. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo operativnega štaba za Istro 25. 9. 1943 (Zbornik NOV V/19, dok. 160); Brozina, n. d., str. 32. Nemška vojska je na svojem pohodu v Istro in proti Reki zagrešila številne zločine. 15. septembra je pri Reki ujela skupino 40 Dalmatincev, ki so se vračali iz Gonarsa v Dalmacijo in jih s strojnicama pokosila med Reko in Sušakom. Ko je zavzela Jelenje pri Sušaku, je požgala 14 hiš itd. (Verbalna nota zun. min. NDH nem. zun. min. z dne 18. 10. 1943, PA AA, Pod. 2, Nr. 1 e)

¹¹⁸ Italijanski prevod poročila v: Zangrandi, n. d., str. 1007—1009.

I V . p o g l a v j e

Z L O M B E L E I N P L A V E G A R D E N A D O L E N J S K E M I N N O T R A N J S K E M

UNIČENJE BELOGARDISTIČNIH IN PLAVOGARDISTIČNIH POSTOJANK

Reakcionarna slovenska buržoazija, ki je že v 1941. letu ustanovila razne legije, kot npr. Slovensko, Sokolsko in Narodno legijo, se je spomladi 1942. leta, ko je narodnoosvobodilno gibanje dosegalo velike uspehe, združila v tako imenovani »Slovenski zavezi«. Ta bi naj postala nekak vrhovni politični organ za Slovenijo, s katerim je sodeloval tudi Mihailovičev predstavnik za Slovenijo, major Karel Novak.

Spričo velikega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, ki se mu ni bilo več mogoče upirati le s propagando, klevetami, natolcevanjem in podobnim, je slovenska buržoazija spomladi 1942. leta sklenila, da bo formirala prve ilegalne oddelke »Jugoslovanske vojske v domovini«, toda vse tri legije so na zborni mesto pod Sv. Urhom poslale le sedemnajst legionarjev, ki so se sredi maja 1942 napotili čez Suho krajino pod Gorjance. Visok polet narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji je to skupino oboroženih četnikov prisilil, da je skoraj dva meseca ostala v ilegali in, izdajajoč se za »štajerske partizane«, slepila bližnje partizanske enote ter lovila in ubijala posamezne partizane in privrženice Osvobodilne fronte.

Ko so partizanske enote sredi julija 1942 spregledale to lažno partizansko skupino in jo začele neusmiljeno preganjati, se je razglasila za »Legijo smrti« in odkrito stopila na stran italijanskega okupatorja, od katerega je že prej dobila orožje, ter z njim sodelovala v ofenzivi proti partizanom. V sovražni ofenzivi in po njej so se belogardistični oddelki — kot so tedaj začeli imenovati to kontra-revolucionarno vojsko, razširili na skoraj vso Ljubljansko pokrajino. Poleg »Legije smrti«, ki je imela tri bataljone s sedeži v Suhorju, na Brezovici in pri Št. Joštu v Polhograjskih Dolomitih, so v nekaj mesecih zlasti pod vplivom ali neposrednim vodstvom reakcionarne duhovščine in v času najhujšega okupatorjevega nasilja nastale t. i. »vaške straže«, katerih jedro in poveljniški kader sta izhajala pred-

vsem iz klerikalne Slovenske legije. Čeprav je prve belogardistične oddelke ustanavljal major Kairer Novak in čeprav je to bila sprva vojska raznih gospodarjev, tako klerofašistov, nacionalistov in drugih, pa so kmalu skoraj vso belo gardo dobili v roke zagrizeni klerofašisti.¹

Narodnoosvobodilna vojska Slovenije tej belogardistični vojski ni dala miru, zlasti od pozne jeseni 1942. leta dalje, in ji je prizadelo mnogo hudih udarcev (inpr. na Suhorju, Ajdovcu, v Pleterjah, Suhi krajini itd.).² Vendar pa je bilo poleti 1943. leta v t. i. Ljubljanski pokrajini poleg dveh belogardističnih bataljonov še vedno 107 vaških straž, ki jih je italijanski okupator imenoval »formazione Milizia volontaria anticomunista«.³

Ko so si slovenski klerofašisti podredili skoraj vso belo gardo, je major Karel Novak ostal komandant brez vojske. Toda ni miroval in je februarja 1943. leta pri Sv. Treh kraljih v Polhograjskih Dolomitih ustanovil novo četniško skupino, v kateri pa je bilo le okoli

30 mož. Okrepil jo je z nekaj desetinami bivših jugoslovanskih oficirjev, ki so se po posredovanju ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana vrnili iz italijanske internacije. Ta četniški odred, ki mu je poveljeval major Danilo Koprivica, je imel pri sebi tudi skupino padalcev — radiotelegrafistov iz Kaira, ki so vzdrževali zvezo z zavezniškim štabom v Kairu. Zanimivo je, da so isti dan, tj. 17. marca

1943, trije radiotelegrafisti pomotoma skočili s padali med primorske partizane, ostali pri njih in prav tako vzdrževali zvezo med štabom primorske operativne cone in zavezniškim štabom v Kairu. Ko je Novakov četniški odred narasel na približno sto mož, ga je Novak razdelili na štiri odrede: dolenski, primorski, štajerski in gorenjski. Ker pa ni dobil zanje novih borcev, je v drugi polovici junija 1943 poskušal spraviti v ilegalo vaške straže v Polhograjskih Dolomitih. Odvesti jih je nameraval preko Krma na Dolenjsko na prostor med Mirno in Krko, okrepiti z dolenskimi vaškimi stražami in tako organizirati enoto z dva tisoč borci. Toda predstavniki Slovenske legije v njegovem štabu so se temu uprli in po kurirjih obvestili vse vaške straže, naj ne gredo v četnike. Tako so majorju Novaku ponovno spodleteli poskusi, da bi ustvaril močno četniško enoto, postal je skoraj popolnoma osamljen, saj so mu ostali zvesti le nekateri nižji oficirji, podpiral pa ga je samo še del Sokolske legije in maloštevilna Narodna legija.⁴

Sredi junija je Novak za svoj četniški odred dobil pri italijanskem okupatorju določeno svobodno cono v okolici Novega mesta. Odred, se je nato v začetku julija premaknil od Sv. Treh kraljev na Krim, kjer je ostal približno mesec dni.

Drugi dan po padcu fašizma v Italiji se je Slovenska zaveza na svoji plenarni seji prerekala, koliko moštva iz vaških straž naj odide v ilegalo pod neposredno Novakovo poveljstvo. Novak si je prizadeval, da bi ga dobil čimveč, drugi pa so bili za to, da bi ga šlo čim manj, in nazadnje so Novaku celo postavili kot pogoj za prehod vaških straž v ilegalo, če poleg sebe prizna še poseben vojni svet kot organ Slovenske zaveze, ki bi neposredno vodil organizacijo vojske, legije, poveljstvo Ljubljane in vaše straže, medtem ko bi naj bili Novaku neposredno podrejeni le četniški odredi. Novak je v to privolil pod pogojem, da dobi vsaj 2500 belogardistov.⁵

Tako je slovenska kontrarevolucija, pričakujoč, da bo nemška vojska zasedla vso Ljubljansko pokrajino ali da se bosta britanska in ameriška vojska izkrcali nekje na jadranski obali, spremenila svojo taktiko tim se pripravljala na oba primera. Zato bi naj del belogardistov ostal v vaških stražah pri italijanskem okupatorju, drugi del pa bi naj odšel v ilegalo, si prisil na čepice jugoslovansko kolkardo in se razglasil za »Jugoslovansko vojsko v domovini«.

Toda stvari so potekale drugače, kot so se dogovorili na plenarni seji Slovenske zaveze. Novak, ki je konec julija odhitel proti Novemu mestu, da tam pričaka belogardiste, ki bi se napotili v četnike, je tam našel le okoli petdeset oseb, ki so se bile že prej pridružile četnikom. Pohitel je v Ljubljano in spet so razpravljali in sklepali ter se končno sporazumeli, da odide 2500 belogardistov v četnike, a odšel mi nobeden, ker so člani vojnega sveta v Slovenski zavezi Sklenili, naj gredo v četnike le ljudje iz legij, ne pa iz vaških straž. Legije so sicer obljubile, da bodo poslale skupaj šest sto mož, toda prišlo jih je le nekaj iz Sokolske in Narodne legije. Tako je Novakov Dolenjski četniški odred, ki se je konec julija preselil s Krima v svojo cono v okolici Novega mesta, narasel komaj na dvesto mož. Patulje iz odreda, ki se je nastanil v gradu Otočec, so tedaj začele snubiti belogardistične posadke v okolici, naj se pridružijo četnikom. Vendar niso dosegle vidnega uspeha, eno od takih patrolj je celo zajela četica Zapadnodolenjskega odreda, k četnikom je pristopil le komandant belogardističnega bataljona kapetan Milam Kranjc z nekaterimi belogardisti ter nekaj civilistov.

Spričo takšnega neuspeha je major Novak odšel na Sušak in v **Gorski** kotar, kjer se je s tamkajšnjimi četniškimi poveljniki **dogovoril, da mu bodo** poslali na pomoč nekaj sto četnikov.

četniški odred je zato na Otočcu ostal le do komca avgusta, nato pa ise je, razdeljen na štiri bataljone, premaknil v grad Ortnek. Na poti se je del odcepil pri Dobrniču in odšel proti Ljubljani ter je v njeni okolici predstavljal t. i. »Ljubljanski odred«. Ko je Tomši-

čeva brigada 3. septembra napadla »Centralni četniški odred« na Ortneku, se je ta premestil v Grčarice.⁸

V Grčaricah sta se dva bataljona nastanila v poslopju bivše pošte in v gostilni, dva pa v hiši levo od cerkve. Tam naj bi odred pričakal prihod tristo srbskih četnikov iz Liškega četniškega korpusa pod poveljstvom majorja Bjelajca, s katerimi naj bi se združil v 503. brigado »Jugoslovanske vojske v domovini«.

Toda namesto srbskih četnikov so v noči na 8. september prišle pred Grčarice enote XIV. divizije NOV in PO Jugoslavije, ki jii je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal, naj uniči četniško postojanko v Grčaricah. Za neposredni napad na dobro utrjeno postojanko so določili Šercerjevo brigado, drugi dve brigadi sta zavarovali območje, in sicer Tomšičeva pri Dolenji vasi, Gradnikova pa pri Kočevski Reki.

Ko so četniki v Grčaricah ugotovili, da so popolnoma obkoljeni, so opustili položaje zunaj vasi in se zabarikadirali v hišah, pričakujoč pomoči. Že prvi dan borbe so nekateri četniki predlagali (izpad, a so drugi predlog zavrnili, češ da je treba vzdržati, ker je pomoč gotova in blizu. Borba je trajala ves dan in vso noč. Poveljstvo Šercerjeve brigade je četnike pozivalo, naj se vdajo, vendar brez uspeha. Do zore 9. septembra je brigadi uspelo izriniti četnike iz cerkve in župnišča, ranjen je bil tudi že komandant odreda Danilo Koprivica in je nato vodil obrambo njegov namestnik Milan Kranjc.

9. septembra zjutraj so partizani pripeljali z Mokrcra protitankovski top in z njim obstreljevali četniško postojanko v Grčaricah. Kljub srditim bojem je brigada tudi ta dan ni mogla zavzeti. Četniki so zavrnili tudi drugi poziv na vdajo.

Postojanka je padla šele tretji dan, tj. 10. septembra, ko je naša vojska pripeljala pred četniško postojanko dve poljski havbici, ki ju je zaplenila italijanski vojski pri Dolenji vasi, ko jo je razorožila. Tedaj je med četniki nastala zmeda. Po dveurnem obstreljevanju je bil v polno zadet bunker pri gasilskem domu in ubita vsa njegova posadka. Vsi predlogi za izpad, ki jih je posadka poslala po radiu v Ljubljano, so bili zavrnjeni, češ da bo prišla pomoč. Iz okolice Ljubljane so res poslali »Ljubljanski četniški odred«, ki pa je prispel le do Dolenje vasi. Bilo je že prepozno, ker je naša vojska že razorožila italijansko vojsko in pregnala vse belogardistične postojanke z ribniškega območja. Ker pomoči ni bilo, se je štab odreda v obkoljeni postojanki dokončno odločil za nočni izpad in ga je tudi že začel pripravljati. Toda ob štirih popoldne je granata iz partizanskega topa uničila že drugi bunker pri gasilskem domu in ubila v njem tudi kapetana Milana Kranjca. Po njegovem padcu se je

med četniki začela večati pripravljenost na vdajo, čemur so se krčevito upirali bivši belogardisti, ki so imeli na vesti zločine prati slovenskemu ljudstvu. Pogajanja so bila kratka. Iz 'ruševin je prilezlo 171 četnikov, 17 jih je bilo ranjenih, 11 jih je padlo, ranjeni komandant odreda Danilo Koprivica si je sam vzel življenje. Izgube je imela tudi Žercerjeva brigada, padlo je 11 borcev⁷~18~pa jih je bilo ranjenih. Ujetnike so odvedli najprej v Dolenjo vas, od tam pa v Kočevje.⁷

V Polhograjskih Dolomitih okrog Sv. Treh kraljev je bila druga skupina Novakovih četnikov. Okoli 60 četnikov se je delilo na Gorenjski odred (poveljnik podporočnik Jože Hlebec), Notranjski odred (poveljnik poročnik Jože Saje) in Primorski odred (poveljnik poročnik Ratomir Cotič). V okolico Ljubljane pa je konec avgusta prišel z Otočca del Dolenjskega četniškega odreda pod poveljstvom kapetana Lipeta Fajdige, ki pa je tam ostal le nekaj dni. Gorenjski in Primorski odred sta se takoj po kapitulaciji Italije zatekla pod nemško varstvo na Vrhniko, v ilegali je ostal le Notranjski odred, katerega poveljnik je imel zveze z gestapom v Ljubljani.⁸

V razmerah, ki so napovedovale velike spremembe na evropskem jugu, so tudi klerofašistični voditelji, ki so prišli navzkriž z majorjem Novakom, za morebitni prihod zahodnih sil hoteli imeti nekakšne neomadeževane četniške odrede, ki bi naj pod svoje okrilje sprejeli razvpite belogardistične oddelke. Zato so ustanovili svojo četniško skupino, znano tudi kot beli »Ljubljanski četniški odred«. Ta se je kmalu preimenoval v Slovenski planinski odred pod poveljstvom poročnika Viktorja Berlota. Do kapitulacije Italije je narasel komaj na 60 mož.

Kvislinško MVAC pa so njeni organizatorji hkrati preimenovali v nekakšne policijske čete »jarvne varnosti«, ki so s klerofašistično ilegalo postale »sestavni del slovenske narodne vojske«. Vse belogardistične postojanke, ki jih je bilo julija 1943. leta 107 s 6.134 belogardisti, od tega v dveh bataljonih MVAC 953, v treh specialnih bataljonih pa 171, je štab podpolkovnika Ernesta Peterlina, ki ga je poleti 1943 vodstvo Slovenske legije imenovalo za poveljnika vseh vaških st.raž v Ljubljanski pokrajini, razdelil na devetnajst bataljonov. od katerih je bil vsak označen s posebno črko (v bataljon »P«, katerega štab naj bi bil v Stopičah, bi npr, spadale vse belo¹gardistične formacije med Gorjanci in Krko).^a

Toda niso še na terenu uspeli izvesti te reorganizacije, ko je prišla kapitulacija Italije in je narodnoosvobodilna vojska naredila konec s to vojsko.

Ob kapitulacijo. Italije je med belogardističnim vodstvom v Ljubljani nastala panika. Prvemu povelju izpred kapitulacije Italije v zapečatenih kuvertah, naj se vse posadke zberejo na Turjaku, je

8. septembra sledilo novo navodilo. Belogardistično vodstvo v Ljubljani je vse belogardiste prekrstilo v »slovenske goščarje« in iz njih ustanovilo pet večjih oddelkov ali brigad, ki naj bi čakale na prihod zahodnih sil. Starejšim belogardistom pa je ukazalo, naj »ostanejo nadalje doma« in »naj se nemškim oblastem javijo kot krajevna varnostna straža oziroma prostovoljna žandamerija«. Vsem poveljnikom bataljonov pa je belogardistično vodstvo ukazalo, naj člani vaških straž v starosti od 18 do 26 let takoj odidejo oboroženi v gozdove in ustanovijo pet oddelkov. Prvi oddelek, ki se bo držal na Krimu in Rakitniški planoti, naj sestavljajo bataljoni B 1, B 2, J, G, L. Drugi oddelek, ki bo na Snežniku in Javorniku, naj sestavljajo bataljoni E, F, S. Tretji oddelek na Mali gori pri Ribnici naj sestavljata bataljona T in V, v četrti oddelek v Polhograjskih Dolomitih in na Hrušici naj pridejo bataljoni I, O, H, A, peti oddelek v škocijanskih in mirenških hribih naj sestavljajo bataljoni M, N 1, N 2, P in R. Ti oddelki naj sodelujejo s četniki, partizanov naj načelno ne napadajo in se naj previdno izmikajo vsem udarcem ter gredo naproti ameriški in britanski vojski, ki naj bi se izkrkali na jadranski obali.¹⁰

Drugi dan pa je »poveljstvo slovenskih goščarjev« že ukazalo, »naj se slovenski goščarji približajo progi, ki so jo že zasedli Nemci, ter naj se Nemcem pridružijo«.¹¹

Toda Peterlinova namestnika stotnik Albin Cerkvenik-Triglav in kaplan Franc Malovrh-Breznik, ki sta se 6. septembra zvečer z belogardističnim Slovenskim planinskim odredom premaknila z Orljega proti Turjaku, sta razposlala drugačna navodila:

»Ker je z današnjim dnem italijanska vojna sila po zavezniških močeh zlomljena in vstaja nova svobodna Velika Slovenija v sestavu Velike Jugoslavije, odrejam sledeče:

1. Vso vojaško in civilno oblast v bivši Ljubljanski pokrajini prevzema v roke Vrhovno Poveljstvo Slovenske Vojske kot sestavni del jugoslovanske armade.

2. Vsi moški od izpolnjenega 18. do 40. leta starosti se morajo kot vojni obvezniki javiti takoj Komandi Slovenske Vojske v Velikih Laščah ..«¹²

Od poveljstva Slovenske legije sta Cerkvenik in Malovrh zahtevala, naj pošlje na teren sposobnega polkovnika, ki bo prevzel poveljstvo Slovenske vojske, mislila sta predvsem na polkovnika Peterlina. Toda ta je tedaj popolnoma odpovedal in 9. septembra je

na nekem sestanku v Ljubljani izbruhnil: »Jok! Bi me radi videli, da bi vas šel reševat na teren! Vse leto sem vas reševal, sedaj vas pa ne bom več.« Od tega sklepa ga ni mogel več nihče odvrniti.¹³

Načrt koncentracije belogardistične vojske okoli Turjaka je imel več pomanjkljivosti. Zgrajen je bil na napačni predpostavki, da se bodo zahodne sile izkrcale na jadranski obali in jim bo belogardistična vojska od tam pohitela naproti. Mnogi poveljniki belogardističnih vaških straž niti niso poskušali priti na Turjak, mnogi pa niso mogli svojih enot pripeljati tja, ker jih je prej irazbila ali uničila narodnoosvobodilna vojska.

Videli ismo, kako so belogardistične enote v nekaterih krajih (Kočevje, Ribnica, Novo mesto) poskušale dobiti od italijanske vojske orožje in prevzeti oblast ter kako klavrno so se morale umakniti pred partizansko vojsko, zlasti na vzhodnem delu Dolenjske in na Kočevskem. V Beli krajini pa so enote narodnoosvobodilne vojske polovile skoraj vseh 230 belogardistov iz Semiča, Metlike, Dragatuša in Črnomlja.¹⁴ Enako je bilo z belogardističnim bataljonom v Stični.

Zanimiva je bila osvoboditev Žužemberka. Boris Kidrič je

10. septembra popoldne v novomeškem rotovžu ukazal politkomisarju Levstikovega bataljona Janezu Perovšku, naj do naslednjega dne opoldne osvobodi Žužemberk, kjer da je zbranih okoli petsto belogardistov iz postojank Žužemberk, Trebnje, Dobrnič in Sela Semberk. Za izvedbo te naloge je dobil dva oklepna avtomobila in motorno kolo s prikolico. Čez noč se je ustavil v štabu bataljona v Dolenjskih Toplicah, kjer sta s komandantom sklenila, da se bosta z avtomobiloma in motornim kolesom zjutraj odpeljala naprej, bataljon pa naj po skupinah v hitrem pohodu pride za njima. Ker sta se jima na poti pokvarila oba oklepna avtomobila, sta se odpeljala naprej z motornim kolesom in sredi Žužemberka zapeljala na sredo med belogardiste. Pozvala sta njihove poveljnike na razgovore v gostilno in Janez Perovšek jim je povedal pogoje za vdajo. Le poveljnik žužemberške posadke je bil pripravljen na vdajo, drugi so se izgovarjali, da se marajo pogovoriti s svojim moštvom, ki je bilo zbrano v glavnem pri cerkvi na Zafari. Ko so se nato res odšli pogovarjat, je nenadoma pripeljal v Žužemberk eden od omenjenih oklepnih avtomobilov in začel streljati na belogardiste, ki so nato panično zbežali proti zahodu in se še istega dne zatekli v Turjak.¹⁵

Levstikova brigada, ki se je tiste dni razvila iz Levstikovega bataljona, in Zapadnodolenjski odred ista 18. septembra dobila nalogo, naj ustanovita skupen operacijski štab, ki bo vodil operacije obeh enot proti beli gardi na odseku Male Lipljene—Šentjurje in na črti Zdenska vas—Ponikve. Po končanih operacijah se naj enoti pomak-

ne ta proti severu, na črto Grosuplje—Turjak—Pijava gorica. Obe enoti sta res čistili dolino reke Krke belogardističnih ostankov, vendar nista imeli bojev.

Z angažiranjem obeh enot v tem prostoru je glavni štab NOV in PO Slovenije dobil možnost, da XIV. divizijo usmeni hol j proti zahodu.

Nekoliko drugače je bilo na Notranjskem in v Dolomitih, kjer ob kapitulaciji Italije ni bilo partizanskih enot. Tam so se belogardistične enote zbrale v nekaj utrjenih postojankah in nekaj dni čakale na rešitev. Toda dočakale so narodnoosvobodilno vojsko.

Nalogo uničiti belogardistične enote in postojanke na zahodnem delu Dolenjske in na Notranjskem je glavni štab NOV in PO Slovenije zaupal XIV. diviziji. Ta se je po uničenju plavogardistične postojanke v Grčaricah in razorožitvi italijanske vojske na Kočevskem

11. septembra razdelila. Tomšičeva in Gradnikova brigada sta dobili nalogo, naj odideta proti Turjaku in Bloški planoti, Šercerjeva pa proti Kočevski Reki, da tam zapre cesto proti Hrvaški, od koder so še vedno prihajale nerazorožene italijanske enote.

Tomšičeva brigada je odšla proti Velikim Laščam, da uniči tamkajšnjo belogardistično postojanko. Iz Velikih Lašč je še 10. septembra prišlo v Ljubljano sporočilo, da je komandant belogardistične posadke »na mestu«, da je »izvedel mobilizacijo«, »razorožil vse okoliške posadke in bo brez nadaljnega branil Velike Lašče.« Drugi dan pa so belogardisti po¹ dveumii razpravi sklenili, da ne bodo branili mesta, temveč se bodo umaknili na grad Turjak. Tja so tudi odpeljali dvajset voz živeža.¹⁶ Tako je Tomšičeva brigada našla Velike Lašče prazne. Tja je za njo prišel tudi štab divizije, od koder pa se je že ponoči premaknil na območje Dobropolje—Struge in ukazal Tomšičevi brigadi, naj obkoli Turjak, da ne bi belogardisti pobegnili v Ljubljano. Zato se je I. bataljon z dvema topoma 12. septembra zjutraj odpeljal iz Velikih Lašč čez Grosuplje do Škofljice in po drugi cesti nazaj proti Turjaku. Za njim je odšel tudi drugi del brigade, ki se je nato ves dan bojevala pred Turjakom in imela nekaj mrtvih in ranjenih. Drugi dan jo je na položajih zamenjala Prešernova brigada, ki je dan prej odšla iz Kočevja v Velike Lašče in nato naprej proti Turjaku, kjer je ostala teden dni.¹⁷

Ko je Prešernova brigada pri Turjaku zamenjala Tomšičevo, je ta dobila nalogo, naj takoj odide proti Cerknici. Na poti se je 14. septembra spopadla z belogardisti; iz bataljona »Dobrač«, ki je bil sestavni del zapotoške belogardistične skupine. Sestavljali so ga belogardisti iz posadk Devica Marija v Polju, Sv. Gregor in Sv. Urh. III. bataljon ga je ponoči napadel in obkolil dve četi, v Velikem

Osolniku. Kljub temu da je bataljon dobro napadel, mi uspel. Iz Velikih Lašč mu je prišel na pomoč tank. Tedaj je ponovno napadel in zajel okoli osemdeset belogardistov, medtem ko jih je osem padlo v boju. Bataljon se je nato na Robu pridružil brigadi, ki je odšla preko Iške vasi do Sv. Vida. Tam je ipredanila, zvečer pa je odšla naprej proti Cerknici, da zamenja Gradnikovo brigado.¹⁸

Gradnikova brigada je 11. septembra odšla iz Ribnice proti Novim vasi. V brigadi sta bila pravzaprav le II. in IV. bataljon, medtem ko je bil I. bataljon še vedno v Novem mestu in so ga šele čez tri dni poslali v brigado, III. bataljon pa so iz Uršnih sel poslali najprej na pomoč Prešernovi brigadi pri Turjaku in 'čez nekaj dni v brigado. V Novi vasi je Gradnikova brigada naletela na belogardistično postojanko, s katero se je glede vdaje pogajal že okrožni odbor OF Cerknica, vendar brez uspeha. Brigada je v noči na 12. september postojanko obkolila, drugi dan pa jo je po celodnevem boju uničila. Vdalo se je okoli 200 belogardistov, trije so padli, sedem pa je bilo ranjenih. Brigada je nato odšla proti Cerknici in je 14. septembra zjutraj obkolila belogardistične postojanke Begunje, Dobec in Bezuljak. Belogardistična posadka iz Begunj je 9. septembra poslala svoj oddelek v Cerknico in pobrala opremo in strelivo, ki so ga zapustili Italijani, ko so se oboroženi umaknili proti Javorniku. Nekaj streliva so prinesli tudi z Blok. Nato je tja poslala petnajstčlanski oddelek za posadko. Ko pa so prišli v Cerknico Nemci, se je ta oddelek umaknil v Begunje. Tiste dni se je s posadko glede vdaje pogovarjal okrožni odbor OF Cerknica, ki pa ni uspel. 12. septembra je prišel v postojanko neki nemški oficir in jim obljubil boljše orožje in pomoč. Toda namesto orožja in pomoči je prišla Gradnikova brigada, ki jo je takoj začela obstreljevati s tremi topovi in minometi. Boj je trajal ves dan 14. septembra, nadaljeval se je tudi drugi dan. Ko so belogardisti drugi dan zjutraj odbili napad, sta posegla v boj še dva partizanska tanka. Posadka se je vdala šele popoldne. Brigada je ujela okoli 150 belogardistov, rešilo se jih je le okoli 30. Ko je napadala Begunje, je morala odbijati napade belogardističnih posadk iz Bezuljaka in Dobca, ki ji jih je nato isama napadla in ujela. Po zmagi je odšla v Cerknico.¹⁹

Šercerjeva brigada, ki je 10. septembra uničila četniško postojanko Grčarice, je drugi dan na povelje štaba XIV. divizije odšla proti Kočevski reki. Tam je razorožila okoli 6000 italijanskih vojakov, zaplenila šest tankov, štiri tope in mnogo pehotnega orožja.²⁰ Nato je odšla 12. septembra preko Loškega potoka in Sodražice do Blok, kjer se je zbralo okoli tristo belogardistov z Blok in iz Loškega potoka. Ti so se bili ob kapitulaciji Italije dobro oborožili, saj so

dobili 20 težkih -strojnic, težki minomet, gorski top ter nekaj lahkega pehotnega orožja. Terenski aktivisti OF so se 9. in 10. septembra pogajali s posadko o vdaji, vendar brez uspeha. 13. septembra se je posadka nameravala umakniti v Begunje, a jo je Serčerjeva brigada prej obkolila. Posadka se je še isti dan vdala in brigada je zaplenila top, minomet in mnogo lahkega pehotnega orožja.²¹

Z Blok je Serčerjeva brigada odšla proti Pudobu, kamor so se zatekli belogardisti iz Loške doline in Grahovega. Tudi z njimi se je glede vdaje pogajal okrožni odbor OF Cerknica, vendar brez uspeha. Šele ko je brigada 13. septembra zvečer izvedla odločen napad, se je po enournem boju vdala ena postojanka s tremi bunkerji in 150 belogardisti. Manjša postojanka s 55 možmi, ki ji je poveljeval Franc Kremžar, se je upirala do štirih zjutraj. Poveljnik ji je govoril o slovenskih mučencih, ki se jim bodo tudi oni -kmalu pridružili. Zaradi -naglo nastajajoče -megle pa je nenadoma izpadel iz postojanke in se prebil k Nemcem na Rakek. V Pudobu je brigada zaplenila 2 -topa, 4 težke in 10 lahkih strojnic, 150 pušk in mnogo opreme. Zvečer se je odpeljala proti Primorski.²²

Tako so enote XIV. divizije od 11. do 15. septembra uničile belogardistične -postojanke na Notranjskem in obkolile osrednjo belogardistično skupino okoli Turjaka. Zato je glavni štab NOV in PO Slovenije 14. septembra naslovil na slovenske partizanske enote posebno dnevno povelje, v katerem jih je pohvalil za uspešno razorožitev italijanske vojske in uničenje belogardističnih postojank.²³

Tedaj so bili že tudi šteti -dnevi osrednji belogardistični skupini okoli Turjaka.

Poveljniki -belogardističnih posadk so še pred italijansko kapitulacijo dobili v zaprti kuverti povelje, naj ob italijanski kapitulaciji odpeljejo svoje moštvo na Turjak.

, Prva sta na grad Turjak prispela majhna belogardistična enota s Turjaka, ki je bila sestavni -del sosednje škocjanske posadke, in beli Slovenski planinski odred pod poveljstvom poročnika Viktorja Berlota. Z njim sta bila tudi Peterlinov namestnik za ljubljansko okrožje kapetan Albin Cerkvenik-Triglav in France Malovrh-Breznik. Odred je 6. septembra zvečer odšel z Orljega, da bi v notranjosti Dolenjske mobiliziral. V vasi V-ino je naslednje jutro srečal plavi Ljubljanski četniški. odred, ki se je nato z vlakom odpeljal v Dolenjo vas. Ko je kapetan Cerkvenik 9. septembra zjutraj zvedel za italijansko kapitulacijo, je odvedel odred na grad Turjak in poskušal razorožiti italijansko posadko v Velikih Laščah, kar pa mu ni uspelo. Drugi dan je prišla na grad še sosednja škocjanska posadka in Cerkvenik je njega poveljnika Ferdinanda Žlendra-Franca Žuraja postavil

za svojega namestnika v gradu. Prihajati so začele tudi druge belogardistične posadke, med prvimi so prišle tiste z južnega iroba Ljubljanske kotline, in sicer iz Bizovika, Rudnika, Podpeči, Tomišlja, Iga in Pijave gorice, ki so imele okoli štiristo belogardistov z dvema topoma. Belogardistično posadko iz Šmarja-Sapa, ki se je v noči na

10. september premikala na Turjak, je na Pijavi gorici napadlo osem aktivistov OF iz grosupeljskega okrožja in ji zaplenilo dva vprežna voza s 74 puškami, tremi lahкими strojnícami, več kot 500 ročnimi bombami, opremo in živežem. Isti aktivisti so iz Škofljice odpeljali voz streliva, ki ga je tam pustila italijanska vojska.

Že 10. septembra zjutraj je bil v turjaškem gradu sestanek 'belih poveljnikov, ki so razpravljali, kaj storiti in kakšen naj bo njihov odnos do partizanov. Večina je odklanjala vsak razgovor s partizani, poveljnik odreda Berlot pa je pritiskal na Cerkvenika, naj takoj ukaže zasesti Kuirešček, Cretež in Zapotok. Zato je še isti dan popoldne odšla z gradu skupina skoraj tristo mož, ki je na Zapotoku zasedla šolo in nekaj hiš. V skupini so bili predvsem belogardisti iz Slovenskega planinskega odreda in iz postojank na Ljubljanskem barju.

Naslednjega dne, tj. 11. septembra, je prispela na grad z vlakom iz Grosupljega majhna četniška skupina pod vodstvom kapetana Ivana Drčarja, ki se je nameravala odpeljati ogledat položaj okrog Grčaric, a vlak od Velikih Lašč dalje ni vozil. Kmalu za njo je prišla močnejša skupina iz postojank na Polici, v Šentjurju in Devici Mariji v Polju. Okoli poldne so beli poveljniki imeli v turjaškem gradu nov posvet in sklenili, da bodo takoj premestili v Zapotok vseh trideset voz vojaškega materiala, ki so ga bili dopoldne pripeljali belogardistični oddelki. To so stonili takoj popoldne, ko so poslali tja tudi večino belogardistov, ki so bili tisti dan prispeli v grad, nekaj pa jih je odšlo v Zapotok naslednjega dne zjutraj. Zvečer so na grad priskele tudi belogardistične posadke iz Ambrusa, Korinja in Zagradca v Suhi krajini, ki so se že 9. septembra napotile na Turjak, a so se za nekaj časa zadržale v okolici Vidma-Dobropolja.

V nedeljo 12. septembra so v turjaški grad prihajali poslednji belogardistični oddelki, ki so se bili pred tem zbrali v Vidmu-Dobropolju. Med njimi je bil največji oddelek iz Ribniške doline, ki se je moral umakniti pred enotami naše XIV. divizije. Najprej sta ga sestavljali belogardistični posadki iz Stare cerkve pri Kočevju in Dolenje vasi pri Ribnici. Pridružil se jima je p-lavi Ljubljanski četniški odred, ki ni mogel na pomoč v Grčaricah. Ta skupina se je pod poveljstvom podpolkovnika Josipa Dežmana, ki ga je bil Peter lin imenoval za poveljnika belogardističnih enot v Ribnici, Kočevju in Suhi krajini, 10. septembra zvečer umaknila iz Ribnice in po nočnem po-

hodu čez Malo goro prišla zjutraj v Videm-Dobropolje, kjer je našla že nekaj zbranih belogardističnih oddelkov. Četniški odred pa se je bil že na Mali gori ločil od skupine in krenil v Velike Lašče, kjer se ji je čez dva dni spet pridružil. Drugi dan je Dežmanova skupina krenila proti Turjaku in sta se ji v Velikih Laščah pridružila belogardistična oddelka iz Velikih Lašč in Sv. Gregorja ter četniški odred, ki se je bil na Mali gori odcepil od nje. Tisti dan so prišle na grad tudi belogardistične posadke iz Velike Slevice, Karlovice, Roba in Velik'h Poljan, ki so se morale prebijati čez Malo goro in Videm-Dobropolje, ker jim je naša vojska zaprla pot čez Velike Lašče. Čez Videm-Dobropolje so prišle na grad še posadke iz Trebnjega, Dobrniča, Se.1 Sumberka in Žužemberka, ki so jih bili pred dvema dnevo- ma iz Žužemberka pregnali partizani.

V noči na 13. september je prišla na grad še belogardistična posadka iz Vidma-Dobropolja, v kateri so nekajkrat razpravljali, ali naj gredo na grad ali ne. Odločili so se, da bodo odšli šele 13. septembra, a jih je približevanje naše vojske Vidmu-Dobropolju, ki je ta kraj osvobodila 12. septembra, prisililo k hitrejšemu umiku na Turjak. Zadnji pa je menda tja prispel del šentjurske posadke, ki je dobil povelje za odhod šele 13. septembra in ga je naša vojska obstreljevala pred vasjo Gradež, medtem ko je drugi del šentjurske posadke z bošitanjsko posadko prejšnji dan prebil blokado IV. bataljona Cankarjeve brigade okrog boštanjskega gradu in se prebil v lij ubijano.

Tako se je deloma na temelju navodil izpred kapitulacije Italije, deloma pa pod pritiskom narodnoosvobodilne vojske Slovenije do

13. septembra zbralo na Turjaku ali v njegovi bližnji okolici okoli 1600 belogardistov in četnikov. Zaman so pričakovali prihod poveljnika »Slovenske narodne vojske« polkovnika Peterlina in so morali položaj reševati samii.

12. septembra popoldne, ko je bila velika večina belogardistov že v gradu ali njegovi bližnji okolici, so se belogardistični in četniški oficirji zbrali k posvetu. Poleg vprašanja, kdo naj prevzame poveljstvo na Turjaku, iso (bila tudi nesoglasja, ali naj ostanejo na gradu ali ne. Četniki so zahtevali, naj postane -komandant vseh enot na Turjaku podpolkovnik Dežman, ki je imel najvišji čin, vztrajali so tudi pri Dežmanovem nasvetu, da je treba grad izprazniti, ker ima slabo strateško lego in se ga ne da uspešno braniti. Toda belogardisti so takšniim predlogom nasprotovali in zahtevali, naj poveljstvo prevzame Peterlinov namestnik stotnik Cerkvenik, bili so tudi proti izpraznitvi gradu. Zatrjevali so, da bo Turjak postal »slovenski Alcazar«, tj., da bo njegova posadka vzdržala kot med špansko državljani-

sko vojno frankistična posadka, ki se je zatekla v grad Alcazar v Toledu. Nesoglasja so pripeljala celo do prepira in na koncu posveta so se pogovarjali že ločeni v dveh prostorih. Belogardisti so poslali v Ljubljano dva kurirja z motornim kolesom, a so ju partizani ujeli na Škofljici in enega ob poskusu bega usrbrelili.

Pozno popoldne je Dežman z okoli 400 četniki in belogardisti odšel preko Čreteža v Zapotok. Cerkvenik, ki so ga na vojaškem posvetu na gradu imenovali za poveljnika vseh belogardističnih in četniških enot na Turjaku tim Zapotoku in se je tudi neprenehoma premikal med obema krajema, je tega dne zavrnil poziv štaba XIV. divizije na vdajo, ki so mu ga prejšnji dan prinesli partizanski parlamentarci. Kljub temu je predlagal sestanek ma Kureščiku za naslednji dan predpoldne. Toda do sestanka ni prišlo, ker so belogardisti začeli streljati na partizanske parlamentarce.

Cerkvenik je že 10. septembra belogardistično in četniško vojsko v Zapotoku uredil v štiri bataljone in jih razporedil na položajih Kurešček—Hudi Rogatec—Zapotak—Čretež—Osredek—Purkarče. Sestavljali so I. planinsko brigado »Triglav«, katere poveljnik je postal Cerkvenik sam. Posadko v Turjaku pa je krstili za II. planinsko brigado »Krim« in jo podredil kaplanu Francetu Malovrhu. Obe brigadi naj bi z brigadama »Nanos« in »Gorjanci«, ki pa jih ni uspelo ustanoviti, ker jim je naša vojska razbila moštvo, sestavljali Slovensko planinsko divizijo.

Turjaku se je najprej 12. septembra približala Tomšičeva brigada, ki je tega dne tudi osvobodila Velike Lašče. Ko pa so brigado poslali v napad na nekatere belogardistične postojanke na Notranjskem, je štab XIV. divizije poslal proti Turjaku Prešernovo brigado. Brigada, ki je z mobilizacijo v Kočevju narasla od okoli 200 na okoli tisoč borcev, se je 12. septembra zvečer naložila na avtomobile in zavarovana z oklepnima avtomobiloma spredaj in zadaj krenila iz Kočevja proti Velikim Laščam, kjer je prenočila. Ob devetih zjutraj se je — tokrat brez oklepnih avtomobilov — odpeljala proti Turjaku. Na (kilancu med Rašico in Turjakom so brigado napadle belogardistične enote s Turjaka. Boirci so poskakali z avtomobilov in se ob cesti razporedili za napad. Brez težav so prodrli skozi gozd do planjave, nato pa so se morali pod hudim ognjem umakniti proti Rašici. Belogardisti so jim celo zaplenili dva italijanska avtomobila in ujeli nekaj borcev, ki so jih zaprli v sobo ob vhodu v grad. Šele popoldne, ko sta brigadi prišla na pomoč dva oklepna avtomobila, so belogardiste prisilili k umiku v grad.

V noči na 14. september se je Prešernova brigada razporedila na položajih okrog turjaškega gradu ilm ga začela oblegati. Vendar

pa njeni bataljoni niso mogli potpolnoma strniti obroča okrog in okrog gradu, ki je dostopen samo z vzhodne strani, medtem ko pobočje na zahodni strani pada strmo v kakih dvesto metrov niže ležečo želimeljsko dolino. Okolica gradu je tudi bila močno poraščena in zato zelo slabo pregledna. Zaito zahodne strani ni (bilo mogoče držati pod stalnim nadzorom, temveč samo z občasnimi bojnimi patruljami.

Zahodni del obrača je bilo tudi težko neposredno nadzirati zato, -ker je bila pri Zapotoku močna belogardistična in četniška skupina, ki je pošiljala svoje patrulje v hrbet oddelkom Prešernove brigade na tisti strani.

Tako je bila 14. septembra zjutraj belogardistična vojska na Turjaku povsem obkoljena in belogardistični in četniški oficirji v Zapotoku so si prizadevali, da bi jo spravili iz gradu. Ves dan 13. in 14. septembra so pošiljali v turjaški graben patrulje Prešernovi brigadi v hrbet, a so -se vračale brez uspeha, ker so naletele na partizanske zasede. Ze prejšnji dan so imeli v Zapotoku sestanek in razpravljali o položaju, a so ga marali prekiniti, ker je Prešernova brigada začela potiskati belogardiste proti turjaškemu gradu in je nekaj granat iz minometa padlo tudi na Zapotak. Ko je streljanje prenehalo, so se pozno popoldne spet zbrali k posvetu in začeli razpravljati o umiku proti Trstu ali pa proti Polhograjskim Dolomitom. Pozno popoldne je Cerkevnik poslal Malovrhu na Turjak pismo-, v katerem mu je naročil, naj se posadka skuša prebiti bodisi prati Blokam -ali prati Zelimljemu ter dalje proti Polhograjskim Dolomitom. Toda partizanski obroč okrog gradu je bil že trden in belogardisti ga niso poskušali prebiti.. Z Zapotaka so tisti čas poskušali dobiti tudi zvezo z Ljubljano. Poslali so patruljo, ki je prišla do Iga in poslala v mesto sporočilo po neki ženski, ki pa se zaradi policijske ure ni mogla vrniti še tisti večer in se je zato patrulja vrnila v Zapotak brez odgovora iz Ljubljane.

14. septembra dopoldne je bil v Zapotoku spet posvet oficirjev. Večina je zahtevala, naj se čimprej umaknejo iz Zapotaka. Popoldne sta dve partizanki prinesli z Golega v šolo v Zapotoku predlog partizanov, naj se zapotoška belogardistična skupina vda in pridruži partizanom, kar je ta seveda zavrnila.

Belogardistična planinska brigada »Triglav« iv Zapotoku je postajala vsak dan bolj ogrožena, ker je narodnoosvobodilna vojska vedno bolj sklepala abroč okrog nje. Vzhodno od nje je glavni štab NOV in PO Slovenije takoj po razorožitvi italijanske vojske iz Levstikove brigade in Zapadnodalenskega odreda ustanovil posebno operativno skupino s štabom v Zdenski vasi in ji 13. septembra uka-

zal, naj vodi operacije v smeri Male Lipljene—Šentjurje, del sil pa naj usmeri na območje Zdenska vas—Ponikve. Po končanih operacijah naj se premakne proti severu na črto Grosuplje—Pijava gorica. To se je tudi zgodilo in Levstikova brigada je že 14. septembra poslala belogardistični posadki na Rakitni poziv na vdajo, a ga je ta zavrnila in naslednje jutro zbežala v Borovnico.

Na severu je držala položaje Cankarjeva brigada, ki ji je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal, naj od Grosupljega prodira proti Ljubljani. 13. septembra je njen drugi bataljon prispel do Škofljice.

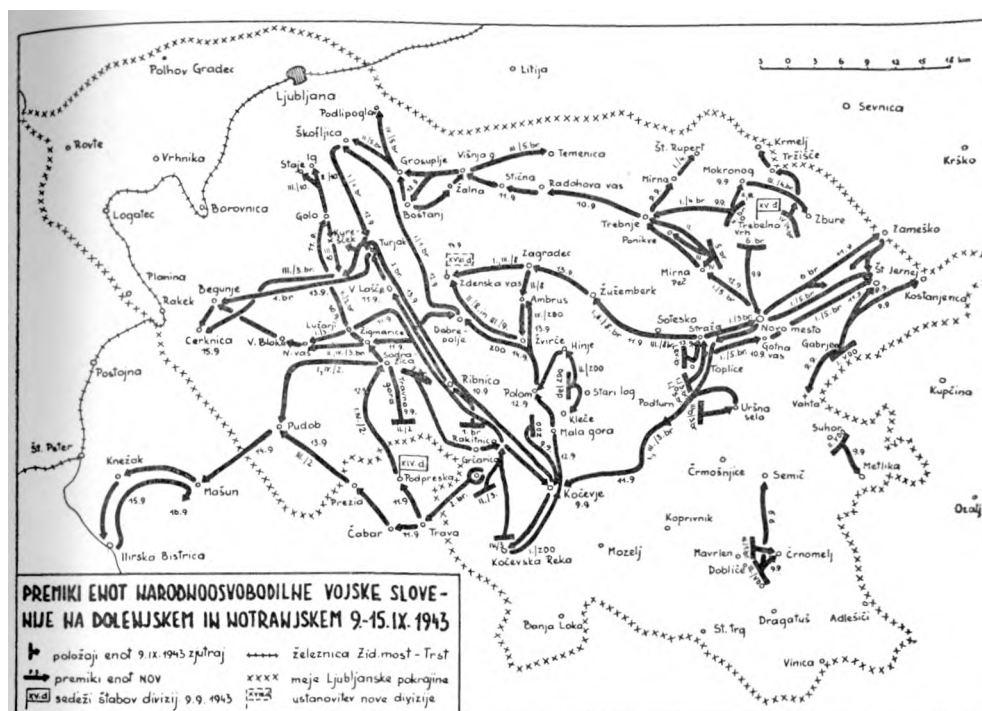
Južneje od Cankarjeve brigade in v neposrednem stiku z belogardistično skupino v Zapotoku je bila Ljubljanska brigada na položajih Golo—Ig. Njeni oddelki so se nekajkrat spopadli z belogardisti in četniki, ki so se utrdili v cenkvi na Kureščku, dokler jih niso od tam pregnali.

Na jugu in zahodu so bile enote XIV. divizije, ki so uničevale belogardistične postojanke na Notranjskem in tako zapotoški skupini zapirale umik v tisti smeri. Na vzhodu pa je bila Prešernova brigada, ki je onemogočala združitev belogardističnih skupin s Turjaka in Zapotoka.

Ko so belogardistični in četniški oficirji v Zapotoku videli, da se vse bolj približuje nevarnost partizanske obkolitve, so 14. septembra proti večeru na posvetu v zapotoški šoli sklenili, da se bodo ponoči umaknili skozi Zelimlje in čez Ljubljansko barje v Polhograjske Dolomitiite. Temu sklepu je zelo nasprotoval stotnik Cerkvenik, ki je hotel počakati še en dan zaradi razpleta dogodkov na Turjaku, a se je moral ukloniti večini. Na Turjak so zvečer poslali dve patrulji, od katerih se je prva kmalu vrnila zaradi partizanskih zased, drugi pa je uspelo priti v grad, izročiti povelje za izpad iz gradu in umik v smeri Želimljega ter se nato vrniti v Zapotok.

Malo pred polnočjo se je nekaj stotin belogardistov in četnikov usmerilo iz Zapotoka proti Zelimljemu. Iz turjaškega gradu seveda ni bilo nikogar. Tudi z Velikega Osolnika ni bilo nikogar. Komaj je namreč kurir izročil poveljniku tamkašnjega bataljona povelje za umik, že je III. bataljon Tomšičeve brigade začel napadati postojanko, ki se je naslednji dan dopoldne vdala.

Predhodnica zapotoške skupine je na svojem umiku pri Zelimljem padla v močno partizansko zasedo. Toda četniki so jo z naskokom potisnili nazaj in glavnina se je preko Ljubljanskega barja umikala proti Igu, od tam pa proti Crni vasi in v Ljubljano, kjer jo je nemška vojska razorožila in poslala v domobransko vojašnico. Ko se je del skupine umikal čez Škofljico, ga je tam napadel del II. bataljona Cankarjeve brigade in mu celo zaplenil protitankovski top.

Zapotoška skupina je na svojem umiku izgubila nekaj moštva, dva topa, mnogo strojnic, pušk itd. ter dve radijski oddajni postaji. Med ujetniki je bil tudi četniški radiotelegrafist, ki se je bil marca 1943. leta spustil s padalom med četnike.²⁴

Belogardistična posadka na Turjaku je bila tako 15. septembra zjutraj ločena od svojih sobojevnikov in nemških zaveznikov s širokim pasom osvobojenega ozemlja. Še vedno je nekoliko upala na pomoč in rešitev, toda njeni zavezniki Nemci so bore malo -ali pa nič storili zanjo. Patruljiranje oklepnih avtomobilov na cesti -med Ljubljano in Škofljico je bilo bolj demonstrativnega značaja in ti panje kot resen poskus prodreti do Turjaka. Uspeha tudi niso prinesla moledovanja belogardističnih veljakov pri generalu Rösenerju. Ta namreč ni omel za to na razpolago nobenih odvečnih enot. Tako se je vse bolj približeval dan popolnega zloma turjaške belogardistične posadke.

14. septembra zjutraj je Prešernova brigada pričela s topniškim obstreljevanjem turjaškega gradu. Na položajih je imela kakih sedem topov kalibra 75 milimetrov in dva minometa kalibra 81 milimetrov. S strelivom niso štedili, ker ga je bilo dovolj. Toda debelo zidovje turjaškega gradu je kljubovalo zadetkom. Edini uspeh je bil, da je bilo belogardistom onemogočeno premikanje po grajskem dvorišču in oskrbovanje z vodo.

Belogardistični voditelji v gradu so skušali čimbolj zavlačevati potek dogodkov do prihoda zahodnih sil ali nemške vojske. Večkrat so se spustili v pogajanja s partizani, ki jih pa niso jemali resno. 2e 14. septembra ie prišlo do prvega triurnega premirja in priprave na pogajanja, ki naj bi se jih s partizanske strani udeležili komandant in politkomisar XIV. divizije Mirko Bračič in Janez Hribar ter komandant Prešernove brigade Dušan Švara. Toda belogardisti so na partizansko odposlanstvo začeli streljati kot prejšnji! dan na Kurešoku. Partizani so mislili, da namerava posadka izpasti iz gradu, in so belogardiste s strojničnim ognjem zavrnil. Ti pa so nameravali le napolniti posode z vodo, ki je je v gradu zelo priman j kovalo. Ko so izgledali nesoglasje in ko je partizanska stran zavrnila civilno odposlanstvo, ki ga je vodil velikolaški župan Ivan Paternost, je prišlo do razgovora. Niso pa sklenili sporazuma, ker so belogardisti predlagali, naj bi imeli partizani in belogardisti vsak svoje območje in naj bi sklenili pogodbo o nenapadanju. Partizani so zahtevali brezpogojno vdajo in izročitev orožja, v to pa belogardistično odposlanstvo ni privolilo, in po triurnem premirju je brigada nadaljevala z Obstreljevanjem gradu, kii je trajalo ves 15. in 16. september, vendar brez večjih belogardističnih žrtev. Med partizanskim topovskim in minometnim obstreljevanjem so se namreč belogardisti umaknili v obokane grajske kleti, ko pa je topovski ogenj prenehal, so prilezli v sobe in na obzidje, da bi odbili napade.

Tako pri belogardističnem vodstvu kakor pri navadnih belogardistih se je zlasti po umiku zapotoške skupine krepila misel na izpad iz gradu. Zato so 17. septembra zvečer poslali iz gradu dve močnejši patrulji, eno proti Želimljemu, drugo pa v nasprotno smer, da bi ugotovili, kakšne so možnosti za izpad. Obe sta se srečno vrnili in potrdili, da bi izpad uspel. To je bilo tudi res. Nenadnemu in močnemu izpadu cele belogardistične posadke se Prešernova brigada ne bi mogla uspešno upreti in čeprav bi precej belogardistov padlo, bi večini vendarle uspel izpad in umik proti Ljubljani. Toda pojava so se nasprotovanja in ostali so še naprej v gradu.

19. septembra so partizani pripeljali pred turjaški grad veliko havbico kalibra 155 milimetrov, ki so jo našli nekje na Šentjernej -

skem polju in so jo z velikimi težavami pripeljali na Turjak. Zjutraj so z njo in drugimi totpovi ter minometi začeli splošen napad, ki je trajal štiri ure. Pod najhujšim ognjem sta bili vzhodna in severna stena, za katerima so imeli belogardisti skladišče streliva za topove in minomete. Ob deseti uri je topovski ogenj iznenada prenehal in

II. bataljon Prešernove brigade pod poveljstvom komandanta Albina Drolca-Krtine iim politkomisarja Franca Jernejca-Milčeta se je pripravljaj na naskok. Na močno porušeno zidovje so prislonili dolge lestve in se po njih povzpeli na podstrešje ter začeli potiskati belogardiste, ki so se branili zlasti z ročnimi bombami, proti notranjosti gradu. Kmalu je del gradu zajel tudi ogenj in dosegel prostor, kjer so belogardisti hranili strelivo¹. V zelo kritičnem položaju je neka skupina belogardistov skušala lizpasti iz gradu skozi glavna vrata, a so jo borci Prešernove brigade zavrnili. Okrog dveh popoldne so se pričeli belogardisti drug za drugim vdajati. Najprej se jih je vdalo okrog petdeset, nato pa še drugi. Po belogardističnih virih je imela turjaška belogardistična posadka v bojih 5 mrtvih in 40 ranjenih. Ujeti belogardisti so se brez orožja zbirali na grajskem dvorišču, odkoder so jih borci Prešernove brigade vodili na travnik pred gradom. Skupno je bilo ujetih 695 belogardistov, med njimi kar 26 duhovnikov in bogoslovcev. Ujetnike je bnigada odpeljala v Velike Lašče, odkoder jih je nekaj nameravalo pobegniti. Uspelo je le trem, nato so za represalije ustrelili deset organizatorjev pobega. Funkcionarje in duhovnike so zvečer z vlakom odpeljali v Kočevje, drugi dan pa še ostale.²⁵

*Grad Turjak
v plamenih 19. 9.1943*

Glavni štab NOV in PO Slovenije je 19. septembra z dnevnim poveljem izrekel enotam Prešernove brigade zahvalo in priznanje za jiunaško žilavost in spretnost ter napovedal:

»S to krasno zmago smo dobili proste roke in bomo lahko zbrali vse narodne sile za enotno borbo proti njegovemu glavnemu sovražniku, proti silam okupatorskih hitlerjevsko-fašističnih band.«²⁰

Enako zahvalo jim je drugi dan izrekel tudi štab XIV. divizije NOV in PO Jugoslavije.²⁷

Zavzetje največje belogardistične postojanke v gradu Turjak je bila do tedaj naj večja zmaga ne samo Prešernove brigade, temveč narodnoosvobodilne vojske Slovenije sploh. Nasprotnika, tj. narodnoosvobodilna brigada »France Prešeren« in belogardistična planinska brigada »Krim«, sta bila številčno približno enako močna. Kolikor je imela Prešernova brigada premoči v orožju, zlasti v topništvu in oklepnih vozilih, so oblegano posadko varovali grajski zidovi in veliko število strojni c. Zato so bile tudi izgube na obeh straneh približno enake. Med očitne slabosti oblegane posadke sodijo pomanjkanje enotnega vodstva, velika demoralizacija, ki se je spričo neuspehov belogardistične vojske na drugih območjih in odsotnosti sleherne težko pričakovane pomoči neprenehoma stopnjevala, ter napačno ocenjevanje vojaškega položaja, zaradi česar ni napravila izpada iz gradu, dokler je bil zanj še čas. Na drugi strani pa se je v oitki za Turjak ponovno pokazala velika moralna moč naše narodnoosvobodilne vojske in vsakega njenega borca posebej. Medtem ko je belogardistično vojsko držal v gradu skupaj nazadnje še samo strah pred njenimi neenotnimi, nervoznim in zadirčnimi poveljniki ter kaznijo, je bila morala partizanskih borcev ves čas na zavirljivi višini. Usodo oblegane posadke je končno odločil junaški naskok borcev Prešernove brigade, zlasti njenega drugega bataljona, ki so s puškami in bombami v rokah fizično prisilili posadko k vdaji.

Zajetje belogardistične posadke na turjaškem gradu je bila tudi velika politična zmaga našega narodnoosvobodilnega gibanja, saj je bil ujet cvet belogardistične vojske. Od udarca, ki je zadel slovensko kontrarevolucijo v Grčaricah in na Turjaku, si ta dolgo časa ni mogla opomoči in ga še do danes ni mogla preboleti.

SODNI PROCES V KOČEVJU

Z velikimi zmagami narodnoosvobodilne vojske v Grčaricah, na Turjaku in Notranjskem je narodnoosvobodilno gibanje dobilo v roke več kot tiso; dvesto belogardistov in četnikov, različnih glede na nagibe, ki so ji jih pripeljali v vrste izdajalske kontrarevolucije, in različnih po njihovi nedavni preteklosti, to se pravi od zavestnih organizatorjev in agitatorjev bratomordilskega boja do zavedenih bajtarskih sinov itd. Zato je bilo treba dobro preučiti, kakšen naj bo odnos narodnoosvobodilnega gibanja tako do vseh ujetnikov nasploh kakor tudi do vsake kategorije posebej.

O postopku z ujetimi belogardisti in plavogardisti je 21. septembra 1943 razpravljala najvišji organ Osvobodilne fronte, tj. njen vrhovni plenum na svojem XIII. zasedanju. Boris Kidrič je iporočal, da je v preiskovalnih zaporih okoli 1200 ujetih belogardistov in plavogardistov in da so med njimi hudi zločinci, lažji zločinci in tudi zapeljani. Predlagal je, naj bi proti hudim zločincem priredili javen sodni proces, »ki naj vsej domači in tuji javnosti prikaže vso globino in širino izdajstva bele in modre garde«. Za postopek naj bi veljalo načelo, da od duhovnikov obsodi Sodišče na smrt le krvoloke, ki so sami mori ali pa posredno sodelovali pri umorih. Vsem drugim duhovnikom naj bi določili fare, v katerih bi lahko opravljali svoj poklic. Vendar bi bili pod nadzorstvom. Tiste duhovnike, ki bi jim prizanesli s smrtno kaznijo, pa ti bila nevarnost, da bi rovarili proti Osvobodilni fronti, naj bi poslali na prisilno delo. Od sovražnih političnih vaditeljev in organizatorjev naj sodišče obsodi na smrt tiste, ki jim bo-akaizalo umore. Vse druge je treba obsoditi na prisilno delo, ki bo v skupnem taborišču, razdeli se jih naj tudi na komande vojnih področij, kjer bodo pod stražo opravljali razna poljska dela. Zapeljane je treba izpustiti in brez orožja uvrstiti v partizanske delavske bataljone. Vrhovni plenum OF je Kidričev predlog sprejel in so bi li tako ujeti belogardisti in četniki po teži zločinov razvrščeni v tri temeljne skupine: 1. morilce, ki jih je treba obsoditi na smrt z ustrelitvijo¹, 2. kaznjence, ki morajo delati pod nadzorstvom in 3. oproščence, ki se naj v delavskih bataljonih pripravljajo za sprejem v narodnoosvobodilno vojsko.²⁸

Po bolj ali manj temeljiti preiskavi, kakršna je bila pač v tistem času mogoča, so Varnostno-obveščevalna služba in terenski organi Osvobodilne fronte razvrstili ujetnike v omenjene kategorije. Večino ujetnikov so takoj uvrstili li v enote narodnoosvobodilne vojske in jim po zaprisegi celo takoj dali orožje, duhovnike pa so poslali

*Ujeti belogardisti
s Turjaka v Velikih
Laščah 19. 9. 1943*

največ v stiski samostan. Drugi pa so morali v zaporih v Kočevju in Ribnici na Dolenjskem čakati na sodni proces. Najvidnejšim belogardističnim in č etn iški m organizatorjem in oficirjem, ki 90 bili v rokah narodnoosvobodilnega gibanja, je sodilo izredno vojaško sodišče na osrednjem sodnem procesu v Kočevju, drugim pa področno vojno sodišče v Ribnici.

S tem v zvezi je glavni štalb NOV in PO Slovenije 8. oktobra 1943 izdal odlok o formiranju izrednega vojaškega sodišča, ki ga sestavljata dva sodnika — poklicna pravnik in tni je sodniki — partizani ter tožilec — poklicni pravnik. Istega dne je imenovalo tudi člane tega sodišča, o katerem je že 21. septembra razpravlj al vrhovni plenum OF in predlagal njegove člane.²⁹

Po tritedenski preiskavi in zbiranju dokaznega gradiva je vojaški tožilec pri izrednem vojaškem sodišču 8. Oktobra 1943 vložil tožbo proti 21 belogardističnim in plavogardističnim organizatorjem in oficirjem. Po javni ustni razpravi, ki je bila od 9. do 11. oktobra 1943 v kino dvorani v Kočevju, je izredno vojaško sodišče lizreklo obsodbo. Vse Obtožence razen enega je spoznalo za krive, da so bili člani narodnoizdajalskih političnih organizacij in vojaških formacij, ki so se bojevale proti Osvobodilni fronti in njeni narodnoosvobodilni vojski, in da so v teh organizacijah in, formacijah zagrešili mnoge gnusne zločine. Šestnajst obtožencev je obsodilo na smrtno kaizen z ustrelitvijo, štiri na prisilno delo, enega pa je oprostilo.³⁰

O sodnem procesu v Kočevju je 12. oktobra 1943 razpravlj al tudi izvršni odbor OF, ki ga je 17 Obsojencev prosilo za pomilostitev. Potem ko je prebral vse prošnje in jih primerjal s podatki o krivdi in

*Sodni proces v Kočevju
9.—11.10.1943*

dokaznem gradivu iz obtožnice in sodbe, je ugotovil, da ni nobenega političnega razloga za pomilostitev in da je sodba s pravnega gledišča popolnoma v redu, ter sprejel soglasen sklep, da prošnjam za pomilostitev ne ugoti.³¹

Sodni proces v Kočevju, ki je potekal po vseh splošno veljavnih načelih procesualnega prava, ni obsodil samo dvajset izdajalcev in zločincev, temveč tudi ves sistem kvislinštva oziroma kolaiboracionizma slovenske buržoazije in njene oblike boja proti Osvobodilni fronti. Obsodil je tudi jugoslovansko emigrantsko vlado in tisti del slovenske buržoazije v zavezniških državah, ki sta temu slovenskemu kvislinštvu oziroma kolaboracionizmu dajala moralno in materialno oporo in podporo. Treba je še dodati, da je izredno vojaško sodišče narodno osvobodilne vojske Slovenije na 'osvobojenem ozemlju' sredi Hitlerjeve »evropske trdnjave« izreklo prvo Obsodbo v Evropi proti vojnim zločincem — in sicer še pred podpisom moskovske deklaracije dne 30. oktobra 1943.³²

- ¹ Saje, Belogardizem, str. 520.
- ² Lado Ambrožič: Partizanska protiofenziva. Ljubljana 1966; poročilo Milovana Saranoviča o akcijah I. »Dolenjske« operativne cone od jeseni 1942 do pomladi 1943 (Zbornik NOV VI/5, dok. 102).
- ³ Seznam belogardističnih posadk in njihovega številčnega stanja je v arhivu IZDG.
- ⁴ Saje, Belogardizem, str. 558—560; Svoboda v razvalinah. Grčarice—Turjak—Kočevje. Uredila France Grum in Stane Pleško. Cleveland 1961, str. 28—33.
- ⁵ Saje, Belogardizem, str. 562; Svoboda v razvalinah, str. 33—35.
- ⁶ Saje, Belogardizem, str. 566—567; Svoboda v razvalinah, str. 65—69.
- ⁷ Svoboda v razvalinah, str. 69—74; Stanko Petelin; Neslaven konec »slovenskega Alcazarja a«. TV-15, 1. 1.—10. 1. 1963; Saje, Belogardizem, str. 574—578 in 584—585; dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/6, dok. 72 in VI/7, dok. 289).
- ⁸ Saje, Belogardizem, str. 588—589.
- ⁹ Saje, Belogardizem, str. 576; seznam belogardističnih posadk in njihovega številčnega stanja je v arhivu IZDG.
- ¹⁰ Prepis povelja z dne 8. 9. 1943 je v arhivu IZDG; Saje, Belogardizem, str. 586—587.
- ¹¹ Saje, Belogardizem, str. 588.
- ¹² Saje, Belogardizem, str. 594.
- ¹³ Petelin: Neslaven konec »slovenskega Alcazarja«. TV-15, 24. 1. 1963; Svoboda V razvalinah, str. 81.
- ¹⁴ Vesti, 29. 9. 1943, Črnomelj.
- ¹⁵ Janez Perovšek, ustni vir.
- ¹⁶ Vesti 11. 9. 1943 in 27. 9. 1943, Velike Lašče.
- ¹⁷ Semič, Spomini..., Borec 1951, str. 239—240; poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 41); Hace, n. d., str. 144—146,
- ¹⁸ Semič, Spomini. Borec 1951, str. 240; Hace, n. d., str. 147; Vesti 26. 9. 1943, Devica Marija v Polju.
- ¹⁹ Kronika Gradnikove brigade v arhivu IZDG; poročilo rajonskega odbora OF Sv. Vid-Begunje 17. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo OOOF Cerknica 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 69); Vesti 19. 9. 1943, Begunje pri Cerknici; Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 41).
- ²⁰ Dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289).
- ²¹ Poročilo OOOF Cerknica 11. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 86); Dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289); Vesti, 12. 9. in 15. 9., Velike Bloke.
- ²² Poročilo OOOF Cerknica 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 69), dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289); Vesti 16. 9. 1943, Stari trg-Pudob; poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 41).

²³ Dnevno povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 40).

²⁴ Svoboda v razvalinah, str. 37—64 in 77—97; Saje, Belogardizem, str. 594—602; Janez Grum: Ob 20-letnici Turjaka. Zbornik Svobodna Slovenija 1964. Buenos Aires 1964, str. 310—320; isti: Za zgodovino Turjaka. Zbornik Svobodna Slovenija 1965. Buenos Aires 1965, str. 260—272; poročilo OK KPS Grosuplje 11. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; Vesti 17. 9., 23. 9., Rakitna, 15. 9. 1943, Crna vas, Zapotok, 1. 10. 1943; povelje glavnega štaba NOV in POS 13. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 62); odredba štaba XV. divizije 10. in 11. 9. 1943 v MLR; poročilo glavnega štaba NOV in POS 15. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 49); poročilo politkomisarja Serčerjeve brigade 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 32); poročilo štaba XV. divizije 15. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 56).

²⁵ Svoboda v razvalinah, str. 98—111; Saje, Belogardizem, str. 601—605; Stanko Petelin: Neslaven konec »slovenskega Alcazarja«. TV-15, 24. 1.—21. 2. 1963; Vesti 28. 9. 1943, Turjak, 31. 12. 1943, historični potek dogodkov v Dobropoljah, Turjaku, Velikih Laščah in Kočevju po italijanski kapitulaciji; poročilo glavnega štaba NOV in POS 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 91); operacijski dnevnik Prešernove brigade (Zbornik NOV VI/7, dok. 288), v dnevniku je napaka: Turjak ni padel 20. septembra, kot piše v dnevniku, temveč dan prej.

²⁶ Dnevno povelje glavnega štaba NOV in POS 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 98).

²⁷ Dnevno povelje štaba XIV. divizije 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 94).

²⁸ Zapisnik XIII. zasedanja vrhovnega plenuma OF v arhivu IZDG.

²⁹ Odlok glavnega štaba NOV in POS 8. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 225); zapisnik seje IOOF 21. 9. 1943 v arhivu IZDG.

³⁰ Gradivo procesa je v arhivu IZDG; sodba je objavljena v Pravniku, glasilu za pravno teorijo in prakso, XIV. 1959, št. 11-12, str. 408—458; Saje, Belogardizem, str. 608—611; dr. Anton Kržišnik: Kočevski proces, v: Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963, str. 66—96.

³¹ Zapisnik seje IOOF 12. 10. 1943 je v arhivu IZDG.

³² Nekateri menijo, da je bil prvi proces proti nacističnim vojnim zločincem v drugi svetovni vojni 18. decembra 1943 v osvobojenem Harkovu. Tedaj so namreč obsodili na smrt tri ujete naciste in ruskega kolaboracionista in jih nato javno obesili.

V. poglavje

OSVOBOJENO OZEMLJE IN OSVOBODILNA FRONTA

PREVZEM OBLASTI IN ORGANIZACIJA UPRAVE

Na Dolenjskem in Notranjskem

Po kapitulaciji Italije je na Slovenskem nastalo razsežno osvobojeno ozemlje, kakršnega ni bilo v času druge svetovne vojne niti prej niti pozneje, saj je bila osvobojena dobra polovica Slovenije, nadaljevalo pa se je to osvobojeno ozemlje še v hrvaško Istro, Gorski Kotar, Hrvaško Primorje in Liko. Njegov nastanek je posledica moči narodnoosvobodilne vojske Slovenije in Hrvatske ter pomanjkanja nemških sil v tem prostoru. Vendar je treba poudariti, da je predvsem rezultat moči narodnoosvobodilnega gibanja, saj bi se v primeru šibke narodnoosvobodilne vojske lahko npr. še tako majhni nemški vojaški in policijski oddelki s pomočjo kontrarevolucionarnih belogardističnih in plavogardističnih oddelkov vgnezдили v nekaterih večjih mestih na Dolenjskem in Notranjskem. Tako pa so se morali okupatorji in njihovi pomagači za daljši ali krajši čas omejiti le na zasedbo tistih mest in objektov, ki so jih bili zasedli še pred kapitulacijo Italije, to sta bili železnica in cesta Ljubljana—Postojna—Trst na severozahodu (71. pehotna divizija) in cesta Bihać—G. Lapac—Gračac—Knin—Zadar—Šibenik na jugovzhodu (114. lovska divizija). Vmes je ob kapitulaciji Italije nastalo razsežno in nepretrgano osvobojeno ozemlje, na katerem so nato te ali druge nemške enote vzpostavile še nekaj svojih postojank (Pulj, Reka, Ogulin, Oštarije itd.), ki so bile skoraj povsem izolirane od zaledja in so jih le s težavo, ponekod celo z letali, oskrbovali z živežem in strelivom in jim moč narodnoosvobodilne vojske (v Gorskem Kotarju npr. sile XIII. primorsko-goranske divizije) ni dovolila prodirati dalje proti obali ali po njej. Pa tudi še onkraj obeh navedenih prometnih poti, ki jih je nemška vojska zasedla še pred kapitulacijo Italije, so nastala razsežna in strnjena osvobojena ozemlja (Kras in Vipavska dolina ter Trnovska in Banjska planota, Goriška Brda in Beneška Slovenija ter Kobariško itd.). Ker sovražnikove sile nikakor niso mogle onemogo-

čiti narodnoosvobodilni vojski prehajanja preko prej navedenih in nekaterih drugih zasedenih prometnih zvez, lahko govorimo o kolikor toliko sklenjenem osvobojenem ozemlju od najzahodnejših meja slovenskega narodnega ozemlja, tj. od furlanske nižine, v Bosno in Dalmacijo. Sodim, da je to osvobojeno ozemlje bilo tako veliko ali skoraj tako veliko kakor tisto jeseni 1942, ki je bilo tako veliko kakor nekatere evropske države (Nizozemska, Belgija, Švica).

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je (pravilno) predvidevalo, da bo ob kapitulaciji Italije prišel čas, ko bodo morali odbori Osvobodilne fronte za daljši ali krajši čas prevzeti naloge ljudske oblasti in reševati mnoga nova in zapletena vprašanja, ki jih bo zastavljal razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. 'Zato je izvršni odbor OF naročal okrožnim in drugim odborom OF, naj se hitreje razvijajo v organe ljudske oblasti. Hkrati je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tudi predvidevalo možnost nemškega vdora v Ljubljansko pokrajino in je tudi za tak primer dajalo ustrezna navadila. Ob kapitulaciji Italije pa je vse bolj kazalo, da je nemški okupator trenutno prelibek, da bi mogel zasesti ozemlje, s katerega se je Umikala italijanska vojska, in da lahko Osvobodilna fronta v skladu s šesto točko svojega temeljnega programa na večini slovenskega ozemlja prevzame oblast kot celota.

Že med razoroževanjem italijanske vojske se je izvršni odbor OF 10. septembra zbral k seji, na kateri je Boris Kidrič poročal o vojaških in političnih razmerah, predvsem o razoroževanju italijanske vojske, nato pa so sprejeli sklep, da se »posljejo v vsa osvobojena okrožja inštruktorji s točnimi navodili glede prevzema oblasti. On poslovanja naših odborov.«¹

Drugega dne popoldne se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja nastanilo v gradu Soteska v dolini Krke. Tam se je popoldne sestal izvršni odbor OF. Tudi na tej seji je Boris Kidrič ocenil položaj in poročal, da je razorožitev italijanske vojske izvedena odlično tako v Ljubljanski pokrajini kakor tudi v Slovenskem Primorju, da je zdaj ena od najnujnejših nalog čimprej zbrati orožje, da Nemci še niso reagirali in ni nobenih vesti o njihovem zbiranju, da je treba razglasiti imobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko ter da sta bela in plava garda doživeli polom. Izvršni odbor OF je nato sklenil, da bo izdal razglas o mobilizaciji, proglas o prevzemu oblasti in razpisal volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda.²

Razglas o mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko sta še istega dne izdala izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije, istega dne je izvršni odbor OF tudi razpisal volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda, drugega dne zjutraj pa je Boris Kidrič

Slovenci!

Vso oblast na osvobojenem slovenskem ozemlju sta prevzeli Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Narodno osvobodilna vojska Slovenije kot sestavni del Narodno osvobodilne vojske Jugoslavije

Slovenci in Slovenke!

V teh odločilnih časih, ko se bliža popolna osvoboditev in združitev slovenskega naroda, ste dolžni razviti nov val patriotizma in postaviti vse svoje sile narodno osvobodilni borbi

Izpolnite vsa navodila Narodno osvobodilne vojske in Osvobodilne fronte, kajti le tako bo zagotovljen največji uspeh slovenski in jugoslovanski osvobodilni borbi

Vse preiskalce, ki se še pred nami, moramo prebiti v nezlomljivem ofenzivnem duhu z vojo, do kraja osvoboditi domovino in dobiti osvobojeno in združeno Slovenijo v svobodni in demokratični Jugoslaviji

Živela Narodno osvobodilna vojska Jugoslavije!

Živi vrhovni komandant in voditelj južnoslovanskih narodov, tovariš Tito!

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Na položaju 12. septembra 1943

Za izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda:

Predsednik:
Josip Vidmar l. r.

Članica:
Boris Kidrič l. r.

*Lepak IOOF
o prevzemu
oblasti
na osvobojenem
ozemlju*

narekoval zgodovinski dokument, „s katerim je izvršni odbor OF v skladu s temeljnimi točkami OF proglasil, da sta *uso oblast na osvobojenem, slovenskem ozemlju prevzeli Osvobodilna fronta slovenskega naroda in narodnoosvobodilna vojska Slovenije*, in pozval Slo-

vence, naj v teh odločilnih časih razvijejo nov val patriotizma in posvetijo vse svoje sile narodnoosvobodilni vojski, naj izpolnjujejo vsa navodila Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske in naj vse prihodnje preizkušnje prebijejo z nezlomljivim ofenzivnim duham im z voljo, do kraja osvoboditi domovino in doseči osvobojeno in združeno Slovenijo v svobodni in demokratični Jugoslaviji.³

Sekretar izvršnega odbora OF Boris Kidrič je tedaj tudi pokazal na tri osnovne naloge teh dni:

»Prvič in predvsem morajo prijeti za orožje vsi, ki jih poziva slovenska narodna oblast. Ne bilo bi dovolj, če bi se odzvali samo tisti, ki so Obvezno mobilizirani z mobilizacijskim proglasom. Val patrioičnega navdušenja mara potisniti v roke orožje vsem, ki so za orožje sposobni, mladini, krepkim moškim nad 45 let in našim ženam ter dekletom, ki so pokazale toliko junaštva v teku dveletne osvobodilne borbe. Samo oborožen narod lahko doseže svojo končno zmago, samo oborožen narod lahko zmagovito prebije preizkušnje, ki so še pred njim.

Drugič je potrebno, da se ves narod vključi v organizacijo nove oblasti in uprave. Čim večja bo narodna disciplina in čim večja bo ustvarjalna iniciativa najširših narodnih plasti, tem hitreje in tem lažje bomo prebrodili težave in nevšečnosti vojnega časa. Ni dovolj samo disciplinirano izpolnjevati navodila Osvobodilne fronte in naše vojske, temveč je treba našim narodnim organom pomagati, ko organizirajo narodno oblast in upravo ter rešujejo vprašanje prehrane in vsa druga pereča vprašanja.

Tretjič je nujna budnost slovenskih narodnih množic proti petokoloncem. Ze ti dnevi so dokazali, da Osvobodilna fronta kot resnična predstavica ne želi maščevanje in ne organizira pokoljev, čeprav so ji take namene podtikali belo in plavagardistični voditelji in organizatorji. To pa nikakor ne pomeni, da smemo postati nebudni iproti peti koloni. Narod, ki se ne zna boriti proti petakoloncem, ne more doseči svoje končne zmage in je zmeraj v nevarnosti, da iz ene nesreče pade v drugo. Zavedajmo se, da je notranji sovražnik razbit in popolnoma na tleh, vendar pa še ni uničen.«⁴

Dne 12. septembra zvečer je bila ponovno seja izvršnega odbora OF, na kateri sta bila spet navzoča Edvard Kardelj in Franc Leskošek, ki sta se prejšnji dan z avtomobilom vrnila iz Hrvaške v Slovenijo, z njima pa sta se pripeljala tudi člana AVNOJ Vlada Zečević in Vlado Dedijer. Na tej seji je Vlada Zečević poročal o razvoju AVNOJ in o vojaškem ter političnem položaju v Bosni, Srbiji, črni gani in Vojvodini, Edvard Kardelj pa je poročal o razmerah na Hrvaškem in o ZAVNOH. Po teh dveh poročilih je izvršni odbor

OF sklenil »1. sklicati Slovenski narodnoosvobodilni svet, 2. delegirati v AVNOJ do 25 članov, 3. zavzeti stališče do Jugoslavije kot federativne republike, proglasiti AVNOJ za vladno in tako razčistiti vprašanje londonske (begunske) vlade.«⁵ Ti sklepi so bili najbrž v zvezi s Titovo brzojavko Edvardu Kardelju 9. septembra 1943: »AVNOJ je treba nujno izpopolniti in reorganizirati. Kmalu se bomo moral: pred inozemstvom izjasniti, kaj mislimo o kralju in londonski vladi.« Sklenil je tudi, naj člani izvršnega odbora OF obiščejo posamezna okrožja.

Izvršni odbor OF je 13. septembra imel ponovno -sejo. Na njej je imel Edvard Kardelj obsežen referat o vojaškem položaju in potrebnih ukrepih. Govoril je o nalogah narodnoosvobodilne vojske Slovenije, o njenem porastu in organizaciji, o ustanovitvi zaledne vojaške oblasti s komandami območij in mest ter partizanskimi stražami, o potrebi ustanavljanja sodišč pri komandah področij, o boju proti peti koloni: itd. Nato je izvršni odbor OF glede na razglas o prevzemu oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju sklenil, da ne bo sam neposredno prevzel poslov upravnopolitičnega značaja, ker mu njegova funkcija nalaga predvsem skrb za uspešen potek celotne osvobodilne borbe. Zato bo za posle javne uprave na osvobojenem slovenskem ozemlju ustanovil upravno komisijo z ustreznimi odseki. Določil je tudi že načelnike odsekov, ki niso bili niti člani izvršnega odbora niti vrhovnega plenuma OF, pač pa bi naj za pravilnost poslovanja vsakega odseka upravne komisije pred vrhovnim plenumom odgovarjal kakšen njegov član (npr. Boris Kidrič za splošni odsek, France Svetek za promet itd.).

Na seji je izvršni odbor OF razpravljal poleg drugega tudi o poslovanju terenskih odborov OF kot osnovnih organov ljudske oblasti in sklenil, da bo s tem v zvezi izdal posebno okrožnico o organizaciji tajništva pri terenskih odborih OF. Sklenil je tudi razpisati stomilijonsko posojilo.⁷

14. septembra zvečer je bilo na Kočevskem Rogu, kamor se je po nemškem bombardiranju Novega mesta vrnil izvršni odbor OF, XI. zasedanje vrhovnega plenuma OF, ki so ga že predvidevali nekaj časa in ki ga je Edvard Kardelj zahteval že 9. septembra v brzojavki iz Hrvatske, rekoč: »Čim bolj pohitite s sklicanjem plenuma OF v zvezi z novim položajem.« Poleg večine članov izvršnega odbora OF so bili navzoči tudi člani vrhovnega plenuma dr. ing. Dušan Sernec, France Svetek in Josip Jeras ter član AVNOJ Vlado Dedijer. Navzoč je bil tudi: major William Jones.

Na zasedanju je Boris Kidrič poročal o vojaškem in političnem položaju v Sloveniji. Poudaril je, da je treba nadaljevati borbo za

*Množično zborovanje
OF v Ribnici
na Dolenjskem
10. 9. 1943*

enotnost slovenskega naroda, ker bela garda še vedno rovari, povezala se je že z nemškim okupatorjem in mu izdaja položaje partizanskih enot in razmestitev njihovih štabov. Nemški okupator je že zelo oslavljen, kar se kaže v tem, da je dal narodnoosvobodilnemu gibanju že šest dni premora in je lahko uspešno organiziralo svojo vojsko. Aktivnost nemškega letalstva bi kazala, da pripravlja nemški okupator ofenzivo, vendar še ni nikakih poročil o njegovih koncentracijah.

Potem je govoril o nalogah in aktivnosti narodnoosvobodilne vojske, o pošiljanju brigad na Gorenjsko in Štajersko itd., o skorajšnjem uničenju belogardistične posadke na Turjaku, ustanovitvi višjega vojaškega sodišča itd.

Na koncu je naštel konkretne naloge, posebno o ustanovitvi upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Komisija je prehodnega značaja in jo bodo po ureditvi, razmer zamenjali upravni organi, izvoljeni na demokratični način. Ko bi bila osvobojena vsa Slovenija, bi izvršni odbor OF neposredno prevzel oblast, tako pa je zaupal to nalogo upravni komisiji. Delo posameznih načelnikov odsekov bodo nadzorovali: člani izvršnega odbora in vrhovnega plenuma OF in vsa upravna komisija bo za svoje poslovanje neposredno odgovorna tema dvema organoma.

Vrhovni plenum OF je predlog o ustanovitvi upravne komisije sprejel in tudi potrdil načelnike odsekov, ki jih je predlagal IOOF.

Na koncu sta člana vrhovnega plenuma OF dr. ing. Dušan Sernec in Josip Jeras izrekla izvršnemu odboru OF priznanje za njegovo dotedanje delo.⁸

Na novo ustanovljena upravna komisija je imela osem odsekov: za splošno upravo (Bogdan Osolnik), finance (Viktor Repič), industrijo (Lojze Dular), gospodarstvo in prehrano (Jože Levstik), narodno vzgojo in prosveto (Jože Zemljak), promet (Lojze Rojc), zaščito civilnega prebivalstva v vojnih razmerah (Filip Kumbatovič), narodno zdravstvo (dr. Lado Milavec). Vodil jo je njen sekretar Bogdan Osolnik. Pristojna bi morala biti tudi za osvobodeno Slovensko Primorje, a ga je vrhovni plenum OF na svojem zasedanju 16. septembra 1943, ko ga je priključil k združeni Sloveniji, izvzel izpod njene pristojnosti. Tam so namreč 11. septembra 1943 ustanovili Narodno-osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in je vrhovni plenum OF le-tega pooblastil, da tam skrbi za javno upravo.

Ustanovitev upravne komisije je izvršni odbor OF objavil s posebnim odlokom dne 15. septembra in je v tistih dneh (17. septembra) tudi začela delati pod Kočevskim Rogom.⁹ V vsakem odseku sta bila poleg načelnika še najmanj dva člana. Njena sestava — v njej so bili npr. štiri doktorji, sedem inženirjev, dva profesorja itd., kaže na to, da je bUa sestavljena pretežno iz strokovnjakov, ki naj čim bolj načrtno in dognano urejajo vsa upravna področja in svoje ugotovitve sporočajo izvršnemu odboru in vrhovnemu plenumu OF, ki sta edina pristojna izdajati odloke.

Preveč bi bilo podrobneje naštevati delo upravne komisije in njenih odsekov. Najtežje naloge so prav gotovo imeli trije gospodarski odseki, saj je bilo osvobodeno ozemlje v hudem gospodarskem in finančnem položaju. Vse osvobodeno ozemlje, ki je obsegalo gospodarsko precej pasivne slovenske predele, je bilo v gospodarskem oziru popolnoma odrezano od drugih pokrajin, prenehala je vsa trgovina z drugimi predeli, vsak dotok finančnih sredstev od zunaj itd. Prebivalci osvobojenega ozemlja so bili v gospodarskem pogledu navezani trenutno sami na sebi in skrb za njih in za zelo naraslo partizansko vojsko je padla na ramena mlade ljudske oblasti. Zato je upravna komisija sklenila uvesti na osvobojenem ozemlju načrtno gospodarstvo in ugotoviti vse potrebe, ugotoviti, sprostiti in organizirati vse gospodarske sile in načrtno uporabiti v nekaterih pogledih omejitve svobodnega zasebnega gospodarstva. Najprej je ugotovila vse zaloge in predpisala maksimalne cene, predvsem za najvažnejša živila. Za civilno prebivalstvo, ki ni imelo svojih pridelkov, so ostali enaki racionirani obroki živili kot pod okupacijo. Prehrano so delili iz skladišč, ki jih je pustil okupator, in iz skladišč številnih gospodarskih komisij, ki so nastale pred kapitulacijo Italije ali tik po njej. V takšnem položaju upravna komisija seveda ni mogla prakticirati samo enega načina gospodarstva, temveč se je glede na sredstva,

s kaiterimi je razpolagala, tj. na denarna in blagovna, marala oprijeti mešanega načina gospodarstva, tako denarnega kakor blagovnega. Da bi mogla nakupovati tudi na neosvobojenem ozemlju in da bi lahko gospodarila z denarjem tudi v najhujših razmerah, je ohranila okupatorjevo plačilno sredstvo, tj. lire in marke. Za zakonito plačilno sredstvo pa so rabili tudi boni, iki so bili izdani na podlagi posojila, ki ga je razpisal Slovenski narodnoosvobodilni odbor septembra 1941.¹⁰ O vseh teh gospodarskih vprašanjih je razpravljala tudi gospodarska konferenca dne 26. septembra, ki je sprejela gospodarski načrt, in čez dva dni izvršni odbor OF. Ta je ponovno sklenil razpisati notranje posojilo za 50 milijonov lir, in sicer na osnovi posojila 500 milijonov lir, ki ga je razpisal izvršni odbor AVNOJ.¹¹

V okrožjih, rajonih in krajih so posle ljudske oblasti izvajali okrožni, rajonski in terenski odbori OF. Izvršni odbor OF jim je v svoji okrožnici 12. septembra 1943, ki jo je sestavil Boris Kidrič, naročil, naj prevzamejo vso oblast »in poslujejo kot oblast, dokler ne bodo izvoljeni terenski narodnoosvobodilni odbori«. Obljubil jim je, da jim bo poslal navodila za izvolitev terenskih narodnoosvobodilnih odborov, in naročil, naj civilnemu prebivalstvu že oznanijo, »da se bodo take volitve v kratkem vršile«.¹² Kmalu pa se je postavil na stališče, naj odbori OF še naprej izvajajo posle ljudske oblasti. Vzrok, zakaj izvršni odbor OF na popolnoma osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske ni organiziral volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore, kot jih je bil leto dni pred tem na t. i. prvem osvobojenem ozemlju ali leto dni zatem po vsej Sloveniji, je v tem, da so bile na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske po kapitulaciji Italije cele vasi in celo celi predeli (npr. Suha krajina), kjer je bilo prebivalstvo še vedno zaslepljeno od belogardistične propagande in bi seveda izvolilo v narodnoosvobodilne odbore izdajalce in okupatorjeve slugе. S takim dejanjem bi lahko Osvobodilna fronta zapravila vse uspehe svoje dveletne borbe, zato so bili odbori OF, ki seve niso bili izvoljeni, ampak so jih postavljala višja vodstva OF iz ljudi, ki so se izkazali med osvobodilno borbo kot pošteni in zavedni Slovenci, tudi nosilci nove ljudske oblasti. Seveda pa si je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja prizadevalo, da z okrepljenim političnim delom ustvari takšne razmere, da se bodo lahko čimprej izvedle volitve v krajevne, rajonske in okrožne narodnoosvobodilne odbore. Te volitve so bile od pomladi do jeseni 1944 po vsej Sloveniji.

V okrožnici z dne 12. septembra je izvršni odbor OF tudi naročil, da se morajo odbori OF zavedati svoje odgovornosti in način svojega dela prilagoditi novim razmeram in novim nalogam, to se pravi,

da morajo reševati predvsem celoto problemov in se ne smejo izgubljati v podrobnostih. Da bodo lahko kos nalogam, naj pritegnejo k delu nove sile in si za vodenje upravnih poslov ustanovijo odseke. Vodijo jih naj načelniki, ki jih je treba izhrati iz vodilnih članov odborov OF, v same odseke pa naj vključijo čim več ljudi iz množice. Odseki naj za reševanje nekaterih vprašanj tudi organizirajo posvetovanja ustreznih stndkovnij aikov.

Čez dva dni je izdal zaupno okrožnico o vzpostavitvi tajništev v terenskih odborih OF, ki jo je prav tako sestavi Boris Kidrič.

V njej je ponovno poudaril, da morajo terenski odbori zajeti vse (prebivalstvo na svojem območju in ga »hkrati kar največ mogoče aktivizirati v izpolnjevanju narodnoosvobodilnih nalog, v pomoči naši fronti iin v graditvi nove oblasti.« Ob taki razširitvi terenskih odborov OF pa se naj v njih osnujejo tajništva, ki jih sestavljajo sekretar, blagajnik in člani raznih odsekov in ki morajo biti »zanesljivi in po možnosti preizkušeni ljudje.«¹³

V drugi polovici septembra so, sledeč tem navodilom in zgledujoč se na sestavo upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje, pri terenskih, rajonskih in okrožnih odborih OF za vodenje upravnih zadev res začeli ustanavljati odseke. Navadno so imeli odseke za gospodarstvo, industrijo in finance, kulturo, narodno vzgojo in šolstvo, zaščito civilnega prebivalstva ter zdravstvo, torej podobno kot že omenjena upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje. Z vprašanjem prehrane pa so se največ ukvarjale gospodarske komisije.

Na območju t. i. Ljubljanske pokrajine je bilo tisti čas poleg ljubljanskega okrožja še devet okrožij, v katerih so bile različne vojne in politične razmere in je bhla seveda tudi razlika v intenzivnosti in moči Osvobodilne fronte in ljudske oblasti.

Belokranjsko okrožje je bilo pred italijansko kapitulacijo organizacijsko in politično zelo dobro urejeno in obdelamo. Spomladi 1943 se je delilo najprej v črniamaijsko iin metiilško podokrožje, obe pa na nekaj rajonov. V črnomaljskem podakrožju je bil črnomaljski mastni rajon, črnomaljski dkoliški rajon z 9 terenskimi odbori OF, dragatuški rajon s 14, gradaški z 20 in semiški rajon prav tako s 14 terenskimi odbori OF. V metliškem pod okrožju je bil metliški mestni rajon, suhorskii rajon s 15 in vzhodnometliški s 13 terenskimi odbori OF. Pozneje so podokrožji ukinili in so ostali le rajoni. V njih je bilo konec avgusta 1943 7 rajonskih komitejev KPS, 24 celic s 125 člani in 33 kandidati. Okrožni odbor OF, ki ga je vodil sekretar Ivan Novak-Očka, je priredil nekaj množičnih manifestacij, npr. proslavo 1. maja, ki se je na Suhorju razvila v »pravi festival belo-

kranjskega ljudstva«, politični shod na Suhorju 8. avgusta in mesec dni zatem na Mavirlenu, na katerih so govorili tudi člani izvršnega odbora OF.¹⁴

Dobro politično delo med množicami je bilo prav gotovo eden izmed temeljnih vzrokov, da se bela garda v tem okrožju ni mogla razviti in je imela le štiri postojanke z 234 možmi, s katerimi je narodnoosvobodilna vojska opravila že prvi dan po italijanski kapitulaciji. Okrožje je bilo nato sredi razsežnega osvobojenega ozemlja, zato ga sovražnik nekaj tednov ni mogel niti vznemirjati niti ogrožati. O prevzemu oblasti in organizaciji uprave govori odlomek iz poročila okrožnega odbora:

»Po kapitulaciji Italije je organizacija OF po vseh krajih v Beli krajini takoj prevzela oblast. V krajih, kjer so bile postojanke, so člani okrožnega odbora takoj prve dni organizirali velike mitinge, ki se jih je udeležilo veliko število prebivalstva tudi iz okolice. Prebivalstvo je z navdušenjem pozdravljalo /predstavnike OF.

Prevzem oblasti na deželi v organizacijskem pogledu ni ustvaril posebnih težkoč, ker so terenski odbori ali -vsaj zaupniki OF obstajali skoraj v sleherni vasi ter so pričeli takoj legalno funkcionirati. Malo večje težave so bile v večjih krajih, kjer so dotlej obstajale okupatorske in belogardistične postojanke. Do tedaj ilegalni mestni odbori so se pokazali prešibki v novi, situaciji, marali so se pojačati, pritegnili smo inove ljudi in podvzeli vse korake, da se zaaktivizirajo čim širše mase ...

Ob prevzemu oblasti je posebno v prvih dneh nastala precejšnja zmeda v upravi. Odbori OF so se znašli pred novimi vprašanji, s kakršnimi doslej niso imeli opravka, in pred ogromnimi nalogami. Vendar smo, deloma po lastni inicijativi, deloma po navodilih IOOF, vpeljali red v vse glavne panoge civilne uprave ...

Pri okrožnem odboru OF za Belo krajino je sedaj ustanovljena okrožna upravska komisija z odseki za zdravstvo, gospodarstvo, industrijo, finance in prosveto. Vsi ti odseki delujejo pod neposredno kontrolo okrožnega odbora. Odseki za splošno upravo, zaščito od napadov iz zraka in promet še niso izpopolnjeni, vendar funkcionirajo in so v teku priprave za njihovo dokončno formiranje.

Pri rajonskih odborih so postavljeni odgovorni člani za te razne upravne funkcije (rajonske upravne komisije), deloma iz ljudi, ki so bili že prej na teh mestih, deloma iz novih ljudi. Enako je tudi pri terenskih odborih. Vse te upravne funkcije se v praksi neprestano izpopolnjujejo.«¹⁵

V *novomeškem okrožju* je bila Osvobodilna fronta manj razvita kot v belokranjskem. Okrožje se je zaradi svoje razsežnosti sicer

delilo na topi iško podokrožje z rajoni Dolenjske Toplice, Vavta vas in Birčna vas, šentjemejsko podokrožje z rajoni Sv. Križ ;pri Kostanjevici, Kostanjevica, Šentjernej, Orehovica in Brusnice, škocjansko-šmarješko podokrožje z rajoni Škocifjam, Šmarjeta, Št. Peter in Bela cerkev, mokronoško podokrožje z rajoni Mokronog, Trebelno, Tržišče in Št. Rupert, trebanjsko podokrožje z rajoni Trebnje, Mirna, Sv. Križ pri Litiji in Velika Loka, mimopeško podokrožje z rajoni Mirna peč, Prečna, Ajdovec, Dobrnič in Žužemberk ter samostojna rajona za Novo mesto in železničarje, vendar pa do avgusta 1943 še niLso prav zaživele niti rajonski odbori OF razen v Novem mestu in topliškem podokrožju, v katerem je bilo 17 terenskih odborov OF. Konec avgusta je bilo v okrožju 31 celic s 137 člani in 45 kandidati KPS. Po kapitulaciji Italije so se politične razmere v okrožju zelo izboljšale, razmere v pod okrožjih pa so bile še precej različne. Slabše so bile seveda tam, kjer je bilo prej prebivalstvo pod močnim belogardističnim vplivom, npr. v rajonih Mirna peč, Dobrnič, Žužemberk in Ajdovec, in tam, kjer je sovražnik vznemirjal prebivalstvo, npr. v isvetokr.iškeim in kostanjeviškem rajonu, ki sta bitla v bližini nemškega zasedbenega ozemlja.¹⁶

Kočevsko okrožje je bilo tisti čas dobro organizirano, nekoliko sta zaostajala le rajona Stari trg ob Kolpi in Mozelj, medtem ko sta rajona Kočevje in Kočevska Reka prednjačila. Poleg teh štirih rajonov so bili še rajoni Banja Loka, Kopn'vnik in Stari log. Poslednja dva so v drugi polovici septembra ukinili in ju priključili rajonoma Stari trg ob Kolpi in Kočevje. Osvobodilna fronta je poleti 1943 doživela velik polet zlasti: v mestu Kočevju. V avgustu je okrožni odbor OF organiziral nekaj množičnih manifestacij, npr. množični miting v Kočevju, konferenco SPZZ, ki se je je udeležilo 55 žensk, okrožni odbor ZSM pa je priredil dve večji rajonski kulturni prireditvi za mladino. Sredi avgusta je italijanska vojska zapustila sedem postojank in je nastalo osvobojeno ozemlje, ki je bilo pogoj za ustanovitev novih terenskih odborov OF. Teh je bilo v drugi polovici septembra v vsem okrožju 51 in so zastopali 106 vasi in mesto Kočevje, v katerem je bil tudi odbor Delavske enotnosti.

Enako kot v belokranjskem okrožju se tudi v kočevskem okrožju bela garda ni mogla razviti; imela je le dve postojanki s 24 belogardisti, ki so zbežali z italijansko vojsko. Ker je bilo tudi to okrožje sredi razsežnega slovensko-hrvaškega osvobojenega ozemlja, ga sovražnik ni mogel niti ogrožati niti vznemirjati.¹⁷

Ribniško okrožje je bilo pred kapitulacijo Italije razmeroma dobro organizirano in se je delilo na rajone Ribnica, Dolenja vas, Sodažica, Loški potok, Draga, Dobropolje in Struge, od katerih je bil

še najbolje organiziran rajon Loški potok, nekoliko manj Ribnica, naj slabši pa je bil rajon Struge. Konec avgusta je bilo v okrožju 42 članov in 7 kandidatov KPS. Ob kapitulaciji Italije sta se najbolje znašla rajonska odbora OF Loški potok in Ribnica in do 20. septembra so v vseh rajonih razen v Dobropolju in Strugah postavili terenske odbore OF in vaške gospodarske komisije.¹⁸

Velikolaško okrožje je bilo do 20. avgusta 1943 del ribniškega okrožja (rajona Velike Lašče in Barje) in se je torej le nekaj dni pred italijansko kapitulacijo organiziralo kot samostojno okrožje z rajoni Velike Lašče, Rob, Turjak in Barje, od katerih je bil poslednji sredi avgusta politično še najmanj obdelan, saj je bil po ukinitvi zunanjega ljubljanskega okrožja dolgo časa »brez vsake zveze navzgor«. Takrat je bilo v okrožju 9 članov in 18 kandidatov KPS ter le nekaj terenskih odborov OF.

Čeprav se po italijanski kapitulaciji razmere v okrožju niso mogle čez noč izboljšati!, saj je imela bela garda na prebivalstvo močan vpliv, zlasti v Velikih Laščah, se je položaj za narodnoosvobodilno gibanje iz dneva v dan izboljševal.¹⁹

Stisko okrožje je bilo med najslabše organiziranimi. V njem je bila najprej tudi Suha krajina, ki je bila zaradi močnega vpliva reakcionarne duhovščine in napak nekaterih partizanskih poveljnikov zelo belogardistično usmerjena. Izvršni odbor OF jo je 9. junija 1943 izločil iz stiškega okrožja, v katerem sta takrat bila le dva rajonska odbora OF s sedmimi političnimi delavci. Del Suhe krajine do Strug je priključil ribniškemu okrožju, medtem ko je osrednji del organizacijsko vodila Baza 14.

Po kapitulaciji Italije je okrožni odbor OF, ki ga je vodil sekretar Karel Sagadin, postavil najprej rajonske odbore OF v Stični, Št. Vidu, Višnji gori, Velikem Gabru in Krki, medtem ko ga je na Prknskovem postavil nekoliko pozneje. Konec septembra je vključil in politično obdelal še rajon Zagradec, oktobra pa še rajona Ambrus in Hinje.²⁰

Grosupeljsko okrožje je bilo tudi med slabše organiziranimi, dokler nista Lidija Šentjunc in Franc Popit v drugi polovici avgusta 1943 postavila novega okrožnega odbora OF in treh rajonskih odborov, tj. na Grosupljem, Zaln'-Račni in Šentjurju-Pijavi gorici. V vsem okrožju je bilo takrat le 10 članov KPS.

Po italijanski kapitulaciji so ustanovili precej terenskih odborov OF in so bile kmalu organizirane vse vasi v rajonih Šmarje, Škofljica, Šentjurje in Zalna-Račna, medtem ko jih v rajonu Grosuplje niso mogli organizirati v obmejnih vaseh, predvsem okrog Police, največ seveda zaradi močnega vpliva bele garde in strahu pred re-

presalijami nemškega okupatorja. Ob vztrajnem političnem delu so se tudi tam začele politične razmere izboljševati.²¹

Cerkniško okrožje na Notranjskem je bilo razmeroma dobro organizirano. Delilo se je na rajone Begunje-Sv. Vid, Bloška planota, Loška dolina, Grahovo in Cerknica. Nekatere vasi so bile pod belogardističnim vplivom, v drugih pa je bilo narodnoosvobodilno gibanje v visokem poletu.²²

Po italijanski kapitulaciji se je nekaj belogardističnih postojank v tem okrožju obdržalo še nekaj dni, čeprav so jim politični delavci OF in tudi prebivalci prigovarjali, naj se vdajo. Vdale pa so se šele potem, ko so jih k vdaji prisilile enote XIV. divizije. Vendar pa je politično delo potekalo nemoteno in je okrožni odbor OF o njem poročal:

»Oblast so povsod prevzeli terenski in rajonski odbori, razen v vasi Rakek, kjer se nahajajo Nemci... Terenske in rajonske odbore OF smo razširili in izpopolnili z uglednimi legalci, ki so takoj začeli delati. Rajonski odbori so zasedli in postavili svoje sedeže na občinskih uradih, sedež okrožja pa se nahaja v Novi vas: na Blokah.«²³

V *vrhniškem okrožju* so bile razmere precej drugačne kot v drugih okrožjih. Avgusta 1943 je bil v okrožju, ki so ga delili na rajone Vrhnika, Borovnica, Logatec, Rovte, Dobrova in Horjul, okrožni odbor OF, ki ga je vodil Ignac Volč-Fric, in 27 terenskih odborov OF. Bilo je tudi 9 celic z 51 člani in 9 kandidati KPS. Vse to pa je bilo večinoma v prvih treh navedenih rajonih, medtem ko sta bila rajona Dobrova in Horjul najslabše organizirana. Pred italijansko kapitulacijo je bila v tem okrožju močna bela garda, saj je bilo kar 33 postojank s 1609 belogardisti, mnogo več kakor pa v katerem koli drugem okrožju. Ker je železnico Ljubljana—Postojna še pred italijansko kapitulacijo zasedla nemška vojska, se je nekaj belogardističnih posadk zateklo v nemške postojanke ali pa ostalo v istih krajih in vznemirjalo okrožje, v katerem že dalj časa ni bilo narodnoosvobodilne vojske. V okrožju so se spomladi, in poleti kotili tudi četniški »odredi«, ki so tudi po italijanski kapitulaciji šarili po terenu. Zato je okrožni odbor OF še 18. septembra poročal, da v Dolomitih »ni nobene naše edinice in zato beli in plavi tako nemoteno gospodarijo skoraj po vsem dolomitskem sektorju ter tako skoraj onemogočajo naše politično udejstvovanje.«²⁴

V omenjenih devetih okrožjih, kjer je pred vojno živelo okoli 195.000 Slovencev, je bilo tisti čas poleg devetih okrožnih in šestih podokrožnih še 79 rajonskih (rajoni so obsegali navadno območja nekdanjih jugoslovanskih občin) in nekaj stotin terenskih odborov

OF (natančnejšega števila terenskih odborov OF žal ni mogoče ugotoviti).

Odbori Osvobodilne fronte so bili obenem politični in oblastni organi in v tistem času ni prišlo do volitev narodnoosvobodilnih odborov, volitev, ki jih je napovedovala že omenjena okrožnica izvršnega odbora OF z dne 12. septembra 1943. Da so odbori Osvobodilne fronte pravi organi ljudske oblasti, je poudaril tudi zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. V sklepu namreč pravi, da so temeljni organi ljudske oblasti »terenski in ostali odbori Osvobodilne fronte slovenskega naroda oziroma narodnoosvobodilni odbori, ki bodo izvoljeni po principu ljudske demokracije in vključeni v Osvobodilno fronto slovenskega naroda«.

V Slovenskem Primorju in Istri

Tako kakor na Dolenjskem in Notranjskem je Osvobodilna fronta prevzela oblast tudi skoraj v vsem Slovenskem Primorju in Slovenski Istri. Primerjava razvoja Osvobodilne fronte in ljudske oblasti na Dolenjskem in Notranjskem na eni ter v Slovenskem Primorju in Istri na drugi strani v tistem času pokaže, da so bili temeljni ukrepi, kakor npr. prevzem oblasti, mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, ustanavljanje novih enot itd., enaki, čeprav tisti čas, ko je bilo zaradi naglo spreminjajočega se položaja treba ukrepati hitro in samoiniciativno, ni bilo hitrih zvez med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju. To prav gotovo dokazuje, da so bili pri vodstvenih organih narodnoosvobodilnega gibanja enaki pogledi na položaj in naloge, ki so izvirale iz njega, da sta vladali idejna enotnost in temeljita pripravljenost na pomembne dogodke ob italijanski kapitulaciji. Je pa bil razvoj Osvobodilne fronte in ljudske oblasti v Slovenskem Primorju in Istri tisti čas v nekaterih ozi-rih vendarle drugačen. Razliko so pogojevale posebnosti dotedanje- ga razvoja narodnoosvobodilne borbe, splošna ljudska vstaja, velika teritorialna razdalja med vodstvoma narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in Slovensko Primorje, pomanjkanje hitrih zvez med njima, zgoden začetek velike nemške ofenzive itd.

Ob kapitulaciji Italije je bil del vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko Primorje v Bukovici pri Volčji dragi, drugi ded z dr. Alešem Beblerjem pa v gozdu pri Podragi na Vipavskem, odkoder se je 9. septembra popoldne z zaplenjenim italijanskim avtomobilom odpeljal skozi Vipavo in Ajdovščino proti Gorici. Ustavil

se je na Vogrskem, v kraju, ki ga je dobro poznal kot povsem partizanskega in kjer je bil že nekoč, tj. leta 1942 in prva dva meseca 1943. leta, v bunkerju pri Petru Fomazariču-Barabonu sedež pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko. Odtod se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja odpravilo še isti dan v Štomaž pri Ajdovščini, 10. septembra pa spet nazaj na Vogrsko.²⁵

11. septembra se je v šoli na Vogrskem ustanovil Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, »da bi pod vodstvom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za utrjevanje njegove narodne oblasti«. ²⁶ Zamisel o ustanovitvi tega najvišjega oblastnega organa -splošne ljudske vstaje v Slovenskem Primorju in predlog za takšno ime je dal Edvard Kardelj v svojih navodilih pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko z dne 31. decembra 1942. Opozoril je, da so na mednarodnem torišču mogoča vsakršna presenečenja in si naj zato vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja »izdela osnovni politično-strateški načrt obvladanja primorskega terena z vojaške in politične strani«. Določil je, da je treba v takem trenutku izvesti predvsem dve nalogi: 1. *uzpostaviti »Narodni svet za Primorje«* kot naj višji predstavnik narodne oblasti, in sicer na temelju pokrajinskega odbora OF, v katerem morajo biti tudi predstavniki Italijanov, predvsem pa predstavniki Komunistične partije Italije, in 2. *vprašanje Trsta postaviti kot vprašanje samoodločbe italijanskega naroda*. Naročil je tudi, da v takem trenutku vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ne sme omahovati glede ukrepov, temveč jih naj hitro izvaja in naj takoj *razglasi Slovensko Primorje za del svobodne Slovenije in Jugoslavije*. Takoj po italijanski kapitulaciji je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju z ustanovitvijo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo začelo uresničevati ta navodila. Narodnoosvobodilni svet je ob svoji ustanovitvi imel 21 članov, čez deset dni pa se je po navodilu IOOF razširil še s sedmimi člani. Njegov predsednik je postal ²⁷ ~~et~~F. Joža Vilfan, podpredsednik France Bevk in tajnik dr. Aleš Bebler. V njem sta bila dva predstavnika Italijanov (Ferdinanc To Marega in Vincenc Marcon) oziroma pet predstavnikov Trsta.²⁸

Narodnoosvobodilni svet je svoje delo opravljal v glavnem na plenarnih sejah, na katerih je sprejemal tudi odloke. Ni pa bil samo nekakšen zakonodajni organ, temveč se je moral ukvarjati tudi z izvrševanjem posameznih odlokov, je bil torej tudi nekakšen izvršilni organ. Zato je izbral ožje telo, ki ga je imenoval »odbor Narodnoosvobodilnega sveta«, v katerem so bili poleg predsednika, podpred-

sednika in tajnika narodnoosvobodilnega sveta tudi referenti za posamezna delovna področja (Dušan Pirjevec za vojsko, Anton Velušček za upravo, Julij Beltram, pozneje Jože Srebrnič, za poljedelstvo, France Bevk za prosveto, Rudolf Brajnik za finance, Miro Špacapan za gospodarstvo, Anton Bajt za verske zadeve, dr. Danilo Lokar za zdravstvo in Maks Lutman za promet.²⁹

Ze ob svoji ustanovitvi na Vogrskem, tj. 11. septembra 1943, — istega dne kot izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije, je Narodnoosvobodilni svet izdal »odlok o mobilizaciji«, v katerem je odločil, da morajo vsi za orožje sposobni'ntiSki od tS. do 45. leta starosti takoj vstopiti v narodnoosvobodilno vojsko, medtem ko je vse drugo prebivalstvo dolžno z vsemi močmi sodelovati v splošni mobilizaciji, in da ženske in dekleta lahko prostovoljno vstopajo v narodnoosvobodilno vojsko.³⁰

Čez štiri dni, tj. 15. septembra, je izdal »odlok o volitvah občinskih narodnih osvobodilnih odborov«, v katerem je odloč i, da o vseh zadevah javnega življenja sklepajo vsi nad 18 let stari državljani ne glede na spol in se za to zbirajo na občinske in vaške zборе. Sklepe občinskih zborov izvršujejo trinajstčlanski občinski narodnoosvobodilni odbori, sklepe vaških zborov pa krajevni narodnoosvobodilni pododbori. Obe vrsti odborov izvolijo občani ali vaščani na občinskih ali vaških zbora z javnim glasovanjem. Odlok je tudi obnovil »stare občine v tistih mejah, kakor so bile pred okupacijo in pred posegom okupatorja v njihovo razdelitev«.³¹

Po tem odloku so v Slovenskem Primorju jeseni 1943 izvolili nad 70 občinskih narodnoosvobodilnih odborov. Do začetka sovražne ofenzive proti koncu septembra 1943 so jih izvolili le v okrožjih Gorica in Ajdovščina, ki sta bili v središču osvobojenega ozemlja. Med tema okrožjema je prednjačilo goriško, kjer se je že 12. septembra v Renčah zbral štiričlanski »akcijski začasni osvobodilni odbor«, ki je istega dne sklical občinski zbor, na katerem so občani izvolili občinski narodnoosvobodilni odbor za Renče. Za njim se je v okrožju ustanovilo še osem občinskih narodnoosvobodilnih odborov. V okrožju Ajdovščina, ki se je sredi septembra 1943 odcepilo od goriškega, so izvolili enajst občinskih narodnoosvobodilnih odborov.

Osnovni vzrok, da so v drugih okrožjih bile volitve pozneje, je bil v pomanjkanju dobrih zvez med vodstvom narodnoosvobodilnega g'banj a in okrožnimi odbori OF in odloki ter navadila niso pravočasno prihajali na teren. Poleg tega pa so bili okrožni odbori OF preobremenjeni z vojaško organizacijskimi posli'. Tako so bile volitve občinskih narodnoosvobodilnih odborov in krajevnih pododborov v glavnem šele od srede oktobra 1943 dalje in so npr. v briškem

oferožj'U izvolili šest, v tolminskem devet, y kanalskem sedem, v idrijskem osem, v kraškem štiriindvajset itd. Volitev ni bilo le v okrožju Bača zaradi številnih sovražnih postojank ob železnici Podbrdo—Sv. Lucija in v okrožju Brkini—Slovenska Istra zaradi posledic sovražne ofenzive.³²

Naloge občinskih narodnoosvobodilnih odborov je Narodnoosvobodilni svet široko opisal v posebni ciklostilirani okrožnici, ki ima naslov »Občinski narodni osvobodilni odbori, njihov značaj in njihove naloge«. Poudaril je, da so glavne politične naloge: neizprosna borba proti zunanjim in notranjim sovražnikom, sebičnežem in spekulantom ilitd., glavne upravne naloge pa evidenca vojnih obveznikov, mobilizacija vseh gospodarskih možnosti občine za narodnoosvobodilno vojsko, ipomoč žrtvam narodnoosvobodilnega boja in odmerjanje ter pobiranje narodnega davka.³³

Obenem z odlokom o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov je Narodnoosvobodilni svet izdal »odlok o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov«. Z njim je določil, da ljudsko oblast izvajajo na drugi stopnji okrožni narodnoosvobodilni odbori, ki jih začasno imenuje sam, in da se naj Slovensko Primorje deli na devet okrožij, in sicer Gorica, Ajdovščina, Kras Pivka, Brkini-Slovenska Istra, Trst, Goriška Brda, Idrija in Tolmin.³⁴

Spomladi 1943 je bilo v Slovenskem Primorju "Kar i5 majhnih okrožij, ki so jih poleti združili v osem večjih.

Tolminsko okrožje je obsegalo predele v severozahodnem delu Slovenskega Primorja in se je delilo na rajone Tolmin, Kobarid, Bovec in Bača, v katerih je bilo avgusta 1943 poleg štirih rajonskih 45 terenskih odborov OF, bilo je tudi 98 članov in 44 kandidatov KPS. Okrožni odbor OF je vodil sekretar Albin Kovač-Jaka Baški.

Idrijsko okrožje je obsegalo ozemlje v severovzhodnem delu Slovenskega Primorja. V njem so bili rajoni Idrija, Vojsko, Cerkno in Crni vrh s štirimi rajonskimi in več kot dvajsetimi terenskimi odbori OF. Okrožni odbor OF je vodil sekretar Franc Caserman-Tesar.

Briško okrožje je zajemalo slovensko ozemlje na desnem bregu reke Soče, vendar so do italijanske kapitulacije bila organizacijsko zajeta le Goriška Brda in manjši del Beneške Slovenije pod Matajurjem. Delilo se je na rajone vzhodna Brda, zahodna Brda, južna Idrija, severna Idrija in Matajur. Okrožni odbor OF je vodil sekretar Jože Krajc. V Beneški Sloveniji in Reziji so poleti 1943 ustanovili tri politično-organizacijske karavle z 39 partizani, ki jih je vodil France Perovšek-Krčan. Te karavle — bile so v Reziji, na Miji in Matajuri — so imele (pomembno vlogo pri mobilizaciji beneških

Slovencev v narodnoosvobodilno vojsko in so bila jedra za ustanovitve nekaterih partizanskih enot na najzahodnejšem delu našega etničnega ozemlja.

Goriško okrožje, ki so ga sestavljala kar tri prejšnja in tudi poznejša samostojna okrožja (Gorica, Vipava in Kanal), je obsegalo velik del osrednjega predela Slovenskega Primorja in se je avgusta 1943 delilo na rajone Gorica, Vogrsko, Miren, Dornberk, Črniče, Ajdovščina, St. Vid nad Vipavo, Kal-Kanal in Čepovam. V njem je bilo devet rajonskih in mnogo terenskih odborov OF. Okrožni odbor OF je vodil sekretar Julij Beltram.

Kraško okrožje je obsegalo Kras in je doživelo do tedaj najmanj ozemeljskih sprememb. Tik pred italijansko kapitulacijo je imelo rajoine Komen, Tomaj, Opatje selo, Doberdob, Nabrežina, Sežana, Opčine s sedmimi rajonskimi in več kot 50 terenskimi odbori OF. Okrožni odbor OF je vodil sekretar Avgust Dugulin-Maks Potokar.

Brkinsko-istrsko okrožje je obsegalo vse slovensko ozemlje od Krasa do reke Dragonje v Istri. Okrožni odbor OF, katerega sekretar je bil Franc Segulin-Boro, je v začetku septembra 1943 vodil rajonske odbore OF v Divači, Herpeljah, Premu, Ilirski Bistrici, Podgorju, Materiji, Dolini, Škofijah, Gabrovci, Rižani, Čezarjih, Loparju in Šmarjah, ti pa okoli 140 terenskih odborov OF.

Pivško okrožje je obsegalo najvzhodnejši del osrednjega predela Slovenskega Primorja in je bilo med omenjenimi primorskimi okrožji najmanj organizirano ter ga je avgusta 1943 postavljenemu novemu okrožnemu odboru OF pod vodstvom sekretarja Matije Gržina-Silva Robida uspelo organizirati šele po italijanski kapitulaciji. Delilo se je na rajone Postojna, Hruševje, Senožeče, Pivka in Sušica.

Tržaško okrožje je bilo po obsegu zelo majhno, saj je od avgusta 1943 dalje obsegalo le mesto Trst brez širše okolice kakor dotlej. Poitem ko je italijanski policiji s strahovitim nasiljem uspelo ubiti v kratkem času dva sekretarja okrožnega odbora OF, razbiti okrožni in posamezne terenske odbore OF, je vse delo slonelo na ramah sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Branka Babič-Vlada. Organizacije Osvobodilne fronte je po kapitulaciji Italije postavil šele novi okrožni odbor OF pod vodstvom sekretarja Franca Segulina-Bora.

Osvobojeno ozemlje v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri je takoj po italijanski kapitulaciji obsegalo osem okrožij ali 47 rajonov, razen nekaterih mest, v katerih so bili sedeži rajonskih odborov OF. Na osvobojenem ozemlju je bilo nekaj stotin terenskih odborov OF.

Po odloku Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov z dne 15. septembra 1943 se je nekdanje vipavsko ali ajdovsko okrožje odcepilo od goriškega in tako postalo deseto samostojno okrožje. Ko se je nato oktobra bivše kanalsko okrožje odcepilo od goriškega in se osamosvojilo, ko se je isti mesec bivše baško okrožje odcepilo od tolminskega, ko se je novembra razdelilo brkinsko-istrsko okrožje v dve samostojni okrožji in ko se je decembra Beneška Slovenija odcepila ož tonskega okrožja in osamosvojila, je bilo v Slovenskem Priimoirju in Slovenski Istri trinajst okrožij.³⁵

Toda okrožnih narodnoosvobodilnih odborov niso ustanovili v vseh okrožjih. Čeprav je Narodnoosvobodilni svet 19. septembra naročil okrožnim odborom OF, naj ikooptirajo v svojo sestavo toliko članov, da bodo imeli skupaj sedem članov, in mu spoiroče imena, da bo tako izpopolnjene okrožne odbore OF potrdil za okrožne narodnoosvobodilne odbore, pa so bili takšni odbori samo za briško, tolminsko, baško, idrijsko in kraško okrožje in so imeli pet referatov: za vojsko, gospodarstvo, prosveto, finance, pomoč žrtvam narodnoosvobodilnega boja. V drugih okrožjih so oblastne zadeve opravljali še naprej okrožni odbori OF.³⁶

Centralni komite KPS je pozneje kritiziral vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju, da je ustanavljalo posebne narodnoosvobodilne odbore kat organe oblasti in odbore OF kot organe političnega gibanja, in menil, da bi, morali biti tudi v Slovenskem Primorju odbori OF hkrati organi ljudske oblasti in političnega gibanja.³⁷

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja si je po prihodu na Vogrsko z bližnjega mirenskega vojaškega letališča priskrbelo majhno šolsko dvosedežno letalo, ki ga je nato pilotiral italijanski podporočnik Alberto Graiziani iz Bergama, dotedanji instruktor na omenjenem letališču. 16. septembra je s tem letalom, ki se je dvignilo na travniku pri Vogriliem, odpeljal na Dolenjsko dr. Aleša Beblerja, da tii vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja poročal o splošni ljudski vstaji v Slovenskem Primorju. Po tričetrtturnem letu sta se nekaj pred deveto uro zjutraj spustila na travnik ob potoku Temenici za Borštom pri Prečni v bližini Novega mesta, odkoder so ju prepe-ljali na sedež izvršnega odbora OF na Kočevskem Rogu.³⁸

Popoldne se je vrhovni plenum OF zbral na svoje XII. zasedanje. Najprej je dr. Aleš Bebler tri ure pciročal o vojaškem in političnem položaju v Slovenskem Pn'morj>u, zlasti o splošni ljudski vstaji in ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo.

Nato je vrhovni plenum OF sprejel sklep o priključitvi Slovenskega Primorja k Sloveniji. Objaivil ga je v posebnem proglasu, ki pravi:

»1. Vrhovni: tplenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglaša priključitev Slovenskega Primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslavijo.

2. Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je z jamčena avtonomija. O izvedbi avtonomije bodo razpravljali pooblaščenči zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro bodo dovoljevale razmere.«

Poleg tega proglasa je vrhovni plenum OF izdal tudi »odlok o organizaciji javne uprave na primorskem ozemlju«, s katerim je Narodnoosvobodilnemu svetu zaupal javno upravo v Slovenskem Primorju in tako ta predel osvobojenega ozemlja izvzel izpod pristojnosti upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. NaHem zasedanju je vrhovni plenum OF tudi kooptira! v svojo sestavo predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo ter sklenil poslati primorskim Slovincem poseben pozdrav, ki ga je nato objavi! v Slovenskem poročevalcu.³⁹

Dr. Aleš Bebler se je kmalu z letalom vrnil v Slovensko Primorje in je o XII. zasedanju vrhovnega plenuma OF podrobno poročal na seji narodnoosvobodilnega sveta 20. septembra 1943 v Štomažu pri Ajdovščini. Tja se je namreč Narodnoosvobodilni svet preselil v drugi polovici septembra, ko so se na goriški fronti začeli hudi boji in ko so nemške čete začele vpadati na osvobojeno ozemlje. Narodnoosvobodilni svet se je na tej seji razširil s 7 člani, izvolil odbor, ki so ga sestavljali predsedstvo in referenti za posamezna področja uprave, razpravljal o volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda itd. Izvršnemu odboru OF je poslal pozdrav, v katerem mu je sporočil, da je »z neizmernim veseljem vzel na znanje sklep plenuma OF z dne 16. septembra, da je Primorska Slovenija za vedno priključena k Zedinjeni Sloveniji in s tem k veliki svobodni Jugoslaviji«. Pozdrav je sklenil s koncem Prešernove »Zdravljice«: »Žive naj vsi narodi...«. Poseben pozdrav je poslal tudi vrhovnemu komandantu narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije Josipu Brozu-Titu.⁴⁰

Drugega dne dopoldne je Narodnoosvobodilni svet na svoji seji sprejel vrsto odlokov, ki jih je objavljene datiral z 20. septembrom.

»Odlok o italijanski liri fco't o začasnem plačilnem sredstvu«, je določal, da ostane italijanska lira do nadaljnjega na vsem olbmočju

Primorske Slovenije zakoni; to plačilno sredstvo in da bo kaznovan vsak poskus njenega razvrednotenja.

»Odlok o denarnih zavodih«, je določal, da ostanejo vsi denarni zavodi do nadaljnjega zaprti in da smejo izjemno na predlog občinskega in z odobritvijo pristojnega Okrožnega narodnoosvobodilnega odbora izplačevati denarne vloge, kolikor so potrebne za življenje ali delo. Podoben odlok je bil že 17. septembra 1943 sprejel odsek za finance pri upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje.

»Odlok o davkih« je odpravil vse davke, ki jih je pobiral okupator, in določil, da se pobira le narodni davek, in sicer od 1 do 10 % prejemkov.

»Odlok o volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda« je na osnovi razglasa, ki ga je izdal izvršni odbor OF že 11. septembra 1943, uredil vprašanje volitev tudi v Slovenskem Primorju.

»Odlok o družinskih in krstnih imenih« je razveljavil vse predpise, s katerimi je okupator spremenil in popačil slovenska družinska imena.

»Odlok o veleposestvih« je brez odškodnine razlastil vse veleposestnike okupatorske narodnosti, družbo »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie«, italijanske banke, kolikor so bile lastnice slovenske zemlje, ter veleposestnike — narodne izdajalce.

»Odlok o živinoreji« je razveljavil vse »odločbe, ki so omejevale svobodo slovenskih živinorejcev, da gojijo katerekoli pasme in drugo živino«.⁴¹

Tudi na seji 22. septembra je Narodnoosvobodilni svet sprejel nekaj odlokov. Poleg dveh manj pomembnih odlokov (»odlok o pridružitvi občine Šturje občini Ajdovščina« in »odlok o postavitvi Jožeta Petriča za verskega referenta«) je sprejel še naslednje odloke:

»Odlok o razglášanju odlokov NOS« je začasno uredil razgláševanje odlokov Narodnoosvobodilnega sveta z objavo na oglasni deski in na občinskem zboru, dokler ne bo v ta namen začel izdajati posebnega uradnega lista.

»Odlok o povračilu škode, nastale kot posledica narodnoosvobodilne borbe« je določal, da se bo vsa škoda, nastala na ozemlju Slovenskega Primorja kot posledica vojaških operacij ali sovražnikovih represalij, povrnila prizadetim po končani vojni iz narodnih sredstev in da bo žrtvam osvobodilnega boja takoj dana vsa možna podpora.

»Odlok o matrikah« je določal, da izpiski iz matičnih knjig, ki jih vodijo župni uradi po predpisih cerkvenega prava, veljajo do nadaljnjega tudi za državna oblastva in da se za čuvanje arhivov bivših italijanskih matičnih uradov postavljajo župni uradi.

»Odlok o prevzemu imovine italijanske države« je določal, da se premično in nepremično premoženje italijanske države na ozemlju Slovenskega Primorja preide v last slovenskega ljudstva, in na-
'očal, naj jo narodnoosvobodilni odboru takoj popišejo, medtem ko Dodo odloki o njenem upravljanju in razpolaganju izdani pozneje.⁴²

Z izdajo teh odlokov je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo za nekaj časa končal svoje zakonodajno delo. Ker so se že na-
čele volitve odposlancev za zbor odposlancev slovenskega naroda in so morali njegovi člani na teren, je na tej seji pooblastili svoje
predsedstvo, da za čas volitev, tj. do 26. septembra, izdaja odloke
skupaj s pristojnim referentom. Toda v tem času ni izdalo nobenega
predpisa razen »okrožnice glede čuvanja arhivov« in »okrožnice gle-
de pobiranja in shranjevanja orožja in vojaškega materiala ter o
preprečevanju nesreč z orožjem« z dne 24. septembra,⁴⁸ o katerih je
Narodnoosvobodilni svet razpravljal 22. septembra. Čez nekaj dni
pa se je že začela sovražna ofenziva.

Centralni komite KPS se ni strinjal s to primorsko »samostojno
zakonodajo«, ker je izvršni odbor OF večino teh odlokov izdal že
1942. leta za vso Slovenijo. Pokrajinski komite KPS za Primorsko
mu je odgovoril:

»Naša samostojna zakonodaja ni bila posledica kakega primor-
skega »separatizma«. Bila je izvedena v duhu in na podlagi zakono-
dajnih ukrepov IOOF iz let 1941 in 1942 (razlastitev veleposestev,
odškodnina žrtvam fašističnega terorja, represija proti sovražnikom
osvobodilnega boja itd.). Bili smo prepričani, da na podlagi polno-
močij, ki jih je od Vrhovnega plenuma dobil Narodnoosvobodilni svet
za Primorsko Slovenijo, ne le moremo, temveč moramo utrjevati
našo oblast z naglimi ukrepi demokratičnega značaja. Iz datumov
odlokov zato lahko razvidite, da so vsi sklenjeni po povratku tov.
Beblerja od vas.«⁴¹

V
tistih dneh so bila po vsem Slovenskem Primorju množična
zborovanja Osvobodilne fronte, ki so se ob velikem navdušenju pri-
morskih Slovencev in govorih članov Narodnoosvobodilnega sveta
spreverglala v mogočne manifestacije za svobodno in združeno Slove-
nijo. Taka zborovanja so bila 18. septembra v Rihemberku, 19. v Aj-
dovščini in Cerknem, bila so tudi v Idriji, Vipavi, Podragi in Čr-
ničah. Manjša zborovanja so bila tudi drugje in so jih organizirali
okrožni in rajonski komiteji KPS.⁴³

Osvobodilna fronta je takoj po italijanski kapitulaciji na vsem
osvobojenem slovenskem ozemlju v skladu s svojim programom pre-
vzela oblast. Ljudsko oblast so kakor tudi na drugem — še neosvo-
bojenem ozemlju — predstavljali odbori Osvobodilne fronte. Po-

Množično zborovanje OF v Rihemberku na Primorskem 18. 9. 1943

drobnejša analiza političnih in organizacijskih razmer v okrožjih pokaže, da je pred italijansko kapitulacijo bila skoraj po vsem ozemlju pod italijansko okupacijo razpredena 'mreža okrožnih in tudi rajonskih odborov Osvobodilne fronte, da pa ponekod zaradi vojaškega položaja (večje italijanske posadke, množina belogardističnih postojank, vpliv kontrarevolucionarne duhovščine na podeželsko prebivalstvo itd.) ni bilo terenskih odborov OF. V novih razmerah po italijanski kapitulaciji se je mreža odborov OF kmalu izpopolnila, za posle javne uprave pa so odbori OF ustanovili upravne komisije z različnimi strokovnimi odseki ali pa samo odseke. V pokrajinskem menilu sta posle javne uprave izvajala »Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje« na Dolenjskem in Notranjskem ter »Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo« v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri, podrejena neposredno izvršnemu odboru OF, ki se je ukvarjal le z načelnimi političnimi, upravnimi, vojaškimi in drugimi vprašanji narodnoosvobodilne borbe na Slovenskem.

Nekaj časa po italijanski kapitulaciji Osvobodilna fronta na večjem delu osvobojenega ozemlja zaradi posebnih vojnih in političnih razmer še ni organizirala volitev posebnih organov ljudske oblasti, tj. krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, in so zato volitve občinskih narodnoosvobodilnih odborov v Slovenskem Primorju v tistem času posebnost.

SPLOŠNA MOBILIZACIJA V NARODNOOSVOBODILNO VOJSKO

Splošna mobilizacija na Slovenskem

V prvem obdobju svojega razvoja se je narodnoosvobodilno gibanje pri vključevanju ljudi v partizanske oddelke oziroma narodnoosvobodilno vojsko držalo načela prostovoljnosti. Sicer je vabilo in pozivalo ljudi, naj izpolnijo svojo narodno in patriotsko dolžnost ter se vključijo v oboroženo vojsko Osvobodilne fronte, v kateri se bodo z orožjem v roki bojevali za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega naroda, vendar pa ni izvajalo nobenega pritiska na ljudi, da se vključijo, lin ni izvajalo nobenih sankcij proti tistim, ki se niso vključili. Zlasti v prvem obdobju narodnoosvobodilne borbe je bilo pomembno, da so bili partizanski oddelki sestavljeni iz najnaprednejših sinov in hčera slovenskega naroda, kajti samo ti so lahko prenesli vse napore in žrtve, kakršnim je bilo izpostavljeno partizanstvo v prvem obdobju svojega razvoja. Samo tak posameznik, član Osvobodilne fronte, ki se je sam v svoji notranjosti svobodno odločil za vstop v partizanski oddelek, za neizprosno borbo z orožjem v rokah, za borbo, iz katere do zmagovitega konca ni vrnitve, je bil zmožen, da zaživi novo izredno naporno življenje partizana, ki so ga okupatorji neprenehoma zasledovali, in se neprenehoma spoprijema s številčno in tehnično močnejšim sovražnikom. Veliko vlogo pri tem, da se je vedno več ljudi svobodno odločalo za vstop v partizanske oddelke, so imele zlasti organizacije Osvobodilne fronte na terenu. Te niso pomenile samo nekakšnega zaledja za partizansko vojsko, temveč so bile tudi glavni mofoilizator ljudskih množic za vključevanje vanjo. To je bila celo ena od njibovuh temeljnih nalog.

V drugi polovici leta 1942 je prišlo nekaj novih momentov, ki so narodnoosvobodilnemu gibanju narekovali drugačen odnos do vprašanja prostovoljnega vključevanja ljudi v partizanske oddelke.

Začela se je oborožena (kontrarevolucija v obliki bele garde, ki je izkoriščala strahovito okupatorjevo nasilje in postavljala ljudi pred odločitve: ali v koncentracijsko taborišče ali v boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju ter na tak način postavljala svoje postojanke na Dolenjskem in Notranjskem. Na Štajerskem in Gorenjskem je nemški okupator začel rekrutirati slovenske ljudi v svojo vojsko in državno delovno službo, že prej pa jih je organiziral v polvojaško formacijo vermanshaft in uporabljal v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Tudi italijanski Okupator je v Slovenskem Primorju pripravil celo akcijo za rekrutacijo velikega števila primorskih mladencev v svojo vojsko. To je zahtevalo, da narodnoosvobodilno gibanje razvije ne samo močnejšo agitacijo za prostovoljno vključevanje, temveč tudi nekakšen pritisk za obvezno vstopanje v partizansko vojsko, zlasti na tiste ljudi, ki bi jih lahko prej ali slej zajela takšna ali drugačna oblika okupatorjeve rekrutacije. Uspeh takšne odločitve je bil odvisen predvsem od političnih razmer. Te so bile konec leta 1942 in v začetku leta 1943 ugodnejše v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem kakor pa na Štajerskem, kjer je narodnoosvobodilno gibanje še doživljalo hude okupatorjeve udarce v vojski in na terenu, in Dolenjskem ter Notranjskem, kjer se je moralo politično in vojaško bojevati proti posledicam velike italijanske ofenzive in belogardističnemu razpihovanju državljske vojne. Napol prostovoljna napol prisilna ali bolje rečeno obvezna mobilizacija, ki sta jo Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vojska izvedli v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem, je odvzela okupatorjevi rekrutaciji več tisoč oseb in znatno pomnožila partizanske vrste ne samo v teh pokrajinah, temveč tudi na Dolenjskem in Notranjskem. Na Dolenjskem in Notranjskem so ugodnejše razmere za mobilizacijo nastale v času visokega poleta narodnoosvobodilnega gibanja poleti 1943, v pripravah na italijansko kapitulacijo. Vendar ta mobilizacija ni bila še splošna in množična, ker ni bila razglašena za dolžnost in ker so bile enote narodnoosvobodilne vojske, zlasti obe diviziji, zaposlene s hudimi boji proti italijanski vojski in belogardističnim ter četniškim oddelkom in se niso mogle dovolj posvetiti tej nalogi itd.

Ob italijanski kapitulaciji, ko je Osvobodilna fronta v večjem delu slovenskega ozemlja prevzela oblast in so bile po razorožitvi italijanske vojske na razpolago velike količine orožja, streliva, opreme, živil itd., so dozorele razmere za splošno mobilizacijo vseh za orožje sposobnih moških.

O splošni mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko je izvršni odbor OF razpravljal 11. septembra in jo je še isti dan razglasil skupaj z glavnim štabom NOV in PO Slovenije:

»Slovenski narod stoji ipred najodločilnej širni dogodki v svoji domovini. Zlom italijanskega okupatorja je približal dan popolne osvoboditve vseh delov Slovenije. Nastopil je čas, ko moramo zagotoviti svojo končno zmago.

Zato razglašata Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Glavno poveljstvo Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije *splošno mobilizacijo* vseh za orožje sposobnih Slovencev od izpolnjenega 17. leta do izpolnjenega 45. leta v *Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije*.

Vsak obveznik se mora javiti najbližji vojaški edinici in prinesiti s seboj vso vojaško opremo, s katero razpolaga.

Kdor se ne bi odzval pozivu slovenske narodne oblasti in vojske, bo kaznovan po vojaških zakonih.⁴⁶

Zanimivo je, da je isti dan razglasil splošno mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko tudi komaj ustanovljeni Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Najprej je v razglasu o svoji ustanovitvi povedal:

»Glavno breme borbe prati Hitlerju pa leži v primorski pokrajini na slovenskem ljudstvu. Zavedati se moramo, da bo borba z nemško fašistično zverjo, ki ji zadaja slavna Rdeča armada smrtno udarce, sicer kratkotrajna toda težka. Da jo zmagovito zaključimo in da dosežemo svojo končno in popolno osvoboditev ter združitev z ostalimi Slovenci v Združeno in neodvisno Slovenijo, vključeno v novo in močno Jugoslavijo, je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo sklenil kot svoj prvi ukrep *splošno mobilizacijo*.«

V odloku, ki ga je izdal še isti dan, pa je določil, da morajo vsi za orožje sposobni moški od 18. do 45. leta starosti takoj vstopiti v narodnoosvobodilno vojsko, drugi pa jo naj podpirajo ali pa vstopajo vanjo prostovoljno.⁴⁷

Mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko po tem razglasu so izvajali predvsem odbori Osvobodilne fronte in enote narodnoosvobodilne vojske, ko pa so sredi septembra začeli ustanavljati organe zaledne vojaške oblasti, pa še komande vojnih področij in mest.

Ni mogoče navesti točnega števila mobiliziranih v narodnoosvobodilno vojsko neposredno po kapitulaciji Italije, ker o tem ni ohranjenih podrobnih podatkov. Zato lahko dobimo približno sliko le iz podatkov, ki so v ohranjenih poročilih okrožnih odborov OF ali okrožnih komitejev KPS. Iz njih je tudi razvidno, da so pri mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko na Dolenjskem in Notranjskem imela največ uspeha belokranjsko, novomeško, kočevsko in ribniško okrožje, za katera lahko rečemo, da so jo izvedla v večini krajev in z velikim odstotkom glede na število vojaških obveznikov.

Tako je okrožni odbor OF za Belo krajino poročal:

»Splošna mobilizacija v našem okrožju je bila odrejena že več tednov pred kapitulacijo Italije, vendar se tedaj radi pomanjkanja vojaške sile ni mogla izvesti. Z odlokom Glavnega poveljstva in IOOF o splošni mobilizaciji, pa se je pristopilo k popolni izvedbi. Mobilizacija je potekla v redu dn skoraj stoodstotno. Oblasti OF so v vsem sodelovale z vojaškimi oblastmi, ki so mobilizacijo izvajale. Vendar so se dogodile razne pomanjkljivosti, katere pa civilna oblast izravnavala in bo v najkrajšem času energično izravnavala. V mnogih krajih so namreč ostali na terenu, brez prave zaposlitve, razni vojni obvezniki, ki se aktivni vojaški službi izogibajo. Ti pojavi so posledica velikega priliva novih ljudi v naše civilne in vojaške organizacije, kateri gledajo pristransko in protekcionarsko tudi na mobilizacijo. Pristopilo se je k energičnim ukrepom, da se taki pojavi preprečijo in odstranijo. Mnogo članov terenskih odborov je odšlo v aktivno vojsko lin se morajo sedaj nadomeščati z drugimi, predvsem z ženami in mladino.

Prebivalstvo je mobilizacijo sprejelo v splošnem z razumevanjem, le tam, kjer so bili pod vplivom bele garde, so se pred mobilizacijo umikali. Vendar so pojavi dezertstva malenkostni — nekaj posameznih slučajev.«⁴⁸

Okrožni komite KPS Novo mesto je že 12. septembra poročal, da so samo v mestu mobilizirali okrog 600 moških in da tudi drugod mobilizacija poteka v redu. Pozneje je poročal, da je bilo v rajonu Novo mesto mobiliziranih 1032 moških, od tega 482 železničarjev, v trebanjskem podokrožju 1483 moških, v šmarješko-škocjanskem podokrožju 403 moški, v topliškem podokrožju 553 moških, v miiirnopeškem podokrožju 1261 moških; v mokronoškem podokrožju so mobilizirali okrog 550 moških; tudi iz šentjemejskega podokrožja so poročali, da mobilizacija dobro poteka, razen v kostanjeviškem in svetokriškem rajonu, ki sta bila v bližini nemških, belogardističnih in ustaških posadk, ki so grozile, »da bodo tistim, ki bi se mobilizaciji odzvali, požgali domove, družine pa izselili.«⁴⁹

V ribniškem okrožju je mobilizacija dobro uspela povsod, razen v Dobropolju in Strugah, in so do 20. septembra mobilizirali že okoli 1105 moških.⁵⁰

O mobilizaciji v kočevskem okrožju so razpravljali na plenarni seji okrožnega odbora OF dne 17. septembra in ugotovili, da dobro poteka, v nekaterih rajonih, kot npr. v Banji Loki, Kočevski Reki, Mozlju itd., je uspela stoodstotno.⁵¹

Razmeroma dobro je mobilizacija potekala tudi v cerkniškem okrožju, o čemer je okrožni odbor OF poročal:

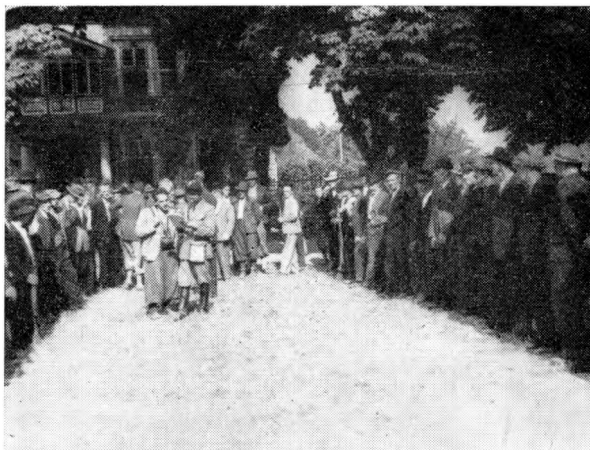
*Mobilizacija v Šentjerneju
na Dolenjskem septembra 1943*

»Mobilizacijo smo izvedli v celem okrožju, mobiliziranci so se pozivu odzvali, točnejše poročilo o tem vam pošiljamo naknadno. Postavljene so komande mesta v vseh rajonih, ki vodijo v sporazumu z rajonskim odbori mobilizacijo, razpored in odpremo mobilizirancev, vstop v naše brigade in pa zaščito na terenu ... Mobiliziranci se odpremljajo v NOV in POS, za zaščito pa pridržimo samo tiste, ki so deloma sposobni in starejše, ki so upravičeno vezani na dom.«⁵²

Čez nekaj dni je ponovno poročal, da je mobilizacija v glavnem že končana in da je v Loški dolini mobiliziranih 279, v bloškem rajonu pa 263 moških.⁵³

Precej slabše pa je bilo v drugem notranjskem okrožju, tj. vrhnjskem. Okrožni odbor OF je 16. septembra poročal o uspešni mobilizaciji, rekoč: »Mobilizacijo smo izvedli v vsem okrožju. Mobiliziranci so se pozivu odzvali.« Vendar je to držalo le za logaški rajon, ki je dal okoli 350 borcev, medtem ko so iz okolice Vrhnike in Borovnice prihajali le posamezniki. Slabše je bilo tudi v Polhograjskih Dolomitih, kjer ni bilo partizanskih enot, temveč ostanki belogardi-

*Mobilizacija
v Kočevju 12. 9. 1943*

stičnih posadk, ki so iz novih postojank ob železnici Ljubljana—Postojna še nekaj časa vznemirjale notranjost osvobojenega ozemlja v Dolomitih.³⁴

Nič boljše ni bilo v stiškem, grosupeljskem in velikolaškem okrožju. Tako je okrožni odbor OF Stična poročal, da je mobilizacija zaradi slabe politične vzgoje ljudi in pop-uščanja zelo slabo uspela, razen v rajonu Stična, da se precej ljudi skriva po gozdovih in da je ukrenil vse potrebno, da se tudi v drugih rajonih izvede dosledno.⁵⁵ Okrožni odbor OF Grosuplje pa je poročal, da nekatere obmejne vasi v grosupeljskem in šmarskem rajonu ter v škocjanski fari niso dale niti enega mobiliziranca. Podobne so bile razmere v Suhi krajini, kjer je bilo prebivalstvo zaradi močnega vpliva protiljudske duhovščine in napak nekaterih vojaških in političnih organov narodnoosvobodilnega gibanja zlasti od velike italijanske ofenzive naprej zelo belogardistično usmerjeno.⁵⁰

Razmeroma precej podatkov o številu mobiliziranih neposredno po kapitulaciji Italije je v poročilih vojaških štabov o številčnem stanju njihovih enot, vendar je v tistem času mnogo mobilizirancev ostalo v drugih službah, kar nam lepo pokaže primer iz Novega mesta. Tam je od 9. septembra do srede oktobra 1943 odšlo v operativne enote narodnoosvobodilne vojske 1032 moških, od tega 482 železničarjev, medtem ko je ostalo v mestu po raznih službah še vedno 622 moških, in sicer v železniški zaščiti 130, Narodni zaščiti 230, varnostni straži 54, partizanski straži 48, protiletalski zaščiti 28, delavskem bataljonu 132. Poleg tega je bila v mestu še pet-

desetčlanska ženska zaščita. Seveda pa je ta primer naj eklatantnejši, drugod je bilo tega manj.⁵⁷

V prvih dneh po kapitulaciji Italije, ko še ni bilo organizirane zaledne vojaške oblasti, so mobilizacijo izvajale predvsem operativne enote narodnoosvobodilne vojske, ki so tako hitro narasle.

Cankarjeva brigada je na primer samo v enem tednu mobilizirala okoli 1550 novincev in jih nad 200 poslala v druge enote.⁵⁸ Tako so partizanske brigade, ki so se po hudih bojih konec julija in avgusta zelo zmanjšale, zdaj narasle na 1000 do 1500 ljudi, v XV. diviziji je sredi septembra imela vsaka brigada okrog 1600 borcev.⁵⁹ Ustanovljenih pa je bilo tudi mnogo novih enot, najprej XVIII. divizija NOV in POJ.

Od brigad, ki so sestavljale XVIII. divizijo, se je najprej ustanovila 8. brigada »Frana Levstika«, in sicer iz Levstikovega bataljona. 10. septembra 1943 je štab bataljona v Dolenjskih Toplicah dobil povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije, naj iz bataljona ustanovi Levstikovo brigado. Drugi dan sta I. in II. bataljon odšla iz Dolenjskih Toplic v Žužemberk, III. pa je še dalje ostal v Dolenjskih Toplicah. 12. septembra je v Žužemberku izšla prva odredba štaba brigade o postavitvi komandnega kadra v bataljonih. Brigada je nato dva dni preganjala belogardistične skupine okrog Dobrepolja in se naposled zbrala v Zdenski vasi. Vršilec dolžnosti komandanta brigade je postal Gustav Vovk-Jurče, politkomisar pa Janez Perovšek-Pelko.⁶⁰

9. brigada je nastala iz Zapadnodolenjskega odreda. Ta je že 10. septembra narasel v tri bataljone, ki so šteli vsak po sto borcev in irazoroževali italijansko vojsko okrog Kočevja. Tega dne je štab odreda dobil odredbo, naj se bataljoni premaknejo v Suho krajino. To se je tudi zgodilo, razen I. bataljona, ki je še tri dni ostal v Kočevski Reki in stražil vojni plen. 14. septembra se je iz Zapadnodolenjskega odreda na Polomu na Kočevskem ustanovila 9. brigada. Komandant brigade je postal Alojz Hostnik-Jovo, ki ga je čez nekaj dni zamenjal Mile Čubrič, politkomisar pa Nace Majcen-Taras.⁶¹

Iz Ljubljane, ki je bila vse do kapitulacije Italije najpomembnejše žarišče osvobodilnega gibanja, je samo ob kapitulaciji Italije odšlo v partizane nekaj tisoč Ljubljancev.

V enem od prejšnjih poglavij smo govorili tudi o pripravi na mobilizacijo v Ljubljani in o predvidenem številu 800 do 1000 oseb za Ljubljansko brigado. Toda množičen odhod Ljubljancev v partizane neposredno po kapitulaciji Italije je prijetno presenetil celo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani. Bila je namreč velika razlika med številom predvidenih za odhod v partizane in

številom tistih, ki so prve dni po kapitulaciji Italije odšli v narodno-osvobodilno vojsko. Odhod je bil tako množičen, da ga vodstvo, ki se je bilo avgusta in prve dni septembra sicer zelo posvetilo mobilizaciji, ni moglo niti organizacijsko zajeti niti številčno registrirati.⁶² 18. septembra je poverjeništvo CK KPS za Ljubljano poročalo:

»Razpoloženje ljudskih množic zadnjih dni je zelo ugodno. Ugotavljamo rezultate političnega dela zadnjega časa, ki se je lepo obrestovalo. Ljubljana je v celoti za oz. veruje v partizane in OF. To je pokazalo navdušenje ob mobilizaciji in ob razveseljivih vesteh, ki so jih nosili ljudje iz pokrajine«⁶³

Ljubljana je tedaj poslala na osvobojeno ozemlje tudi mnogo aktivistov iz kvartalnih, terenskih in rajonskih odborov ter celo člane okrožnega odbora in poverjeništva IOOF, iki so močno okrepili politični kader na osvobojenem ozemlju.⁶⁴

Ker so imeli Nemci prve dni po kapitulaciji Italije premalo sil v Ljubljani, da bi lahko razoroževali italijansko vojsko in takoj zasedli ves blok okrog Ljubljane, ki ga je do tedaj stražilo okoli 1500 italijanskih vojakov,⁶⁵ poleg tega pa so ga Nemci nekaj časa celo podcenjevali,⁶⁶ so lahko Ljubljanci neovirano odhajali v partizane. Prati Trebnjemu, tj. v Cankarjevo in Gubčevo brigado, so jih organizirani železničarji pripeljali celo z vlaki. Mnogo pa jih je odšlo peš proti Krimu in Moferecu.⁶⁷

10. septembra zjutraj so barjanski aktivisti pripeljali na Golo, kjer je bil v tem času štab II. bataljona Šercerjeve brigade s politkomisarjem brigade, prvo skupino Ljubljancev, ki je štel okrog 75 ljudi. S seboj so prinesli nekaj pušk, 6 težkih strojnic in nekaj streliva. Nato so prihajale tja cele skupine lin do 12. septembra se je na Golem zbralo nad 600 Ljubljancev. Ze 11. septembra so novince razdelili v dva bataljona, iki sta imela vsak pet čet, in določili začasni komandni kader. Sklenili so tudi, da iz obeh bataljonov ustanovijo Ljubljansko brigado, kateri bo poveljeval Rudolf Hribernik-Svarun, dotedanji komandant II. bataljona Šercerjeve brigade. Prihodnje dni so ustanovili še dva bataljona.⁶⁸

Ker bi bilo poveljevanje povečanemu številu brigad v obeh že obstoječih divizijah zelo težko in ker je hotel dobiti močnejšo udarno silo združenih brigad, ki bi se lahko oborožila s težkim orožjem, je glavni štab NOV in PO Slovenije 14. septembra v Zdenski vasi ustanovil novo, XVIII. divizijo NOV in PO Jugoslavije. Za komandanta ji je določil dotedanjega načelnika štaba XV. divizije Rada Pehačka, za politkomisarja pa dotedanjega namestnika politkomisarja XIV. divizije Janeza Hribarja-Toneta. Sestavljajo jo naj 8. brigada »Frana Levstika«, 9. brigada in 10. brigada — »Ljubljanska«. Čez nekaj

dni, tj. 16. septembra, je glavni štab NOV in PO Slovenije nekoliko spremenil komandni kader v štabu divizije in štabih brigad. Ker je komandant 9. brigade Alojz Hostnik postal namestnik komandanta divizije, ga je zamenjal Mile Čubrič, in ker so komandanta 10. brigade Rudolfa Hribnika določili za komandanta bodočega Dolomit-skega odreda, ga je zamenjal Franc Rojšek.⁶⁹

Tako so bile 14. septembra v t. i. Ljubljanski pokrajini tri divi-zije, v katerih je bilo deset brigad. Zunaj divizij in neposredno pod-rejen glavnemu štabu NOV in PO Slovenije je bil le Vzhodnodo-lenjski odred, ki je prerasel v t. i. Južno grupo odredov.

Vzhodnodolenjski odred je prve dni po kapitulaciji Italije z mo-bilizacijo v Beli krajini zelo narastel. Zato je glavni štab NOV in PO Slovenije 15. septembra 1943 ukazal njegovemu štabu, naj pošlje na Kočevsko enega od svojih bataljonov, in sicer tistega, ki je naj-bližji Kočevju. Ta bataljon se naj tam poveča z mobilizacijo, razdeli v dva bataljona in postane Kočevski odred. To se je tudi zgodilo. Komandant odreda je postal Franc Lesnika.⁷⁰

Iz obeh odredov, to je Vzhodnodolenjskega in Kočevskega, je glavni štab NOV in PO Slovenije 16. septembra 1943 ustanovil Južno grupo odredov, ki sta jo vodila komandant Tone Zgonc-Vasja in politkomisar Niko Šilih-Boris Nikič. Obstajala pa je le do konca septembra 1943, ko so jo ukinili in iz Vzhodnodolenjskega odreda ustanovili 15. brigado »Belokranjsko«, Kočevski odred pa so vključili v 9. brigado.⁷¹

S prostovoljci in mobiliziranimi sta se v tem času okrepili tudi XIV. in XV. divizija, tako da so v drugi polovici septembra v njih ustanovili osem brigad (Brkinsko, Loško, Tržaško, Istrsko in Rabsko v XIV. in Štajersko, Železničarsko in Belokranjsko v XV. diviziji).

Nove brigade v XV. diviziji so nastale v drugi polovici septem-bra po reorganizaciji drugih enot (12. in 15. brigada) ali pa po mobi-lizaciji (Železničarska brigada). 12. brigado so formirali 24. septem-bra v Mokronogu iz tistega dela Šlandrove brigade, ki je ostal na Dolenjskem, in so ji za komandanta določili Radomirja Božoviča in za politkomisarja Alojza Zokalja-Džidžija. 15. brigado so formirali 28. septembra v Metliki iz Vzhodnodolenjskega odreda in so ji za komandanta določili Toneta Zgonca in za politkomisarja Nika Ši-liha. Železničarsko brigado so formirali 24. septembra v Novem me-stu iz mobiliziranih železničarjev ob železnici Grosuplje—Novo me-sto—Metlika in ji za komandanta odredili Franca Kreseta-Čobana in za politkomisarja Vlada Mišico.

XIV. divizija se je najprej okrepila z Loško brigado, ki so jo ustanovili 23. septembra v Knežjih njivah v Loški dolini in ji za

komandanta določili Franca Bobnarja-Gedža in za politkomisarja Jožeta Jezemika-Sokola. Nato pa so se vanjo vključile enote, ki so nastale v splošni ljudski vstaji v južnem delu Slovenskega Primorja.

Za Slovensko Primorje in Istro je značilno, da ju je ob kapitulaciji Italije zajela splošna ljudska vstaja in da je prostovoljno vstopilo v partizansko vojsko staro in mlado. Partizanske enote so v nekaj dneh zrasle po vsem ozemlju, seveda ne spontano, ampak so jih formirali odbori Osvobodilne fronte, predvsem okrožni in rajonski, ki so bili razporejeni po vsem ozemlju, v Vipavski dolini in Beneški Sloveniji pa tudi vojaški oddelki in že omenjene tri politično-organizacijske karavle.

V Brkinih so takoj ob italijanski kapitulaciji v Čeljah ustanovili Brkinsko-bistriški odred, ki sta mu poveljevala komandant Vidko Hlaj in politkomisar Tone Dougan-Branko. Imel je dva bataljona. Na sestanku okrožnega odbora OF z Edvardom Kardeljem in Ivanom Mačkom v Ilirski Bistrici 14. septembra pa so sklenili ustanoviti brigado — Brkinsko ali Snežniško — in so ji za komandanta določili Toneta Vidmarja a-Luko in za politkomisarja najprej Milana Gučka, poizneje pa Toneta Dougana-Branka.⁷²

Na stičnem ozemlju slovenske in hrvaške Istre so sredi septembra ustanovili Slovensko-hrvatski istrski odred, ki sta mu poveljevala komandant Viktor Dobrila in politkomisar Sillvo Milenčič-Lovro. O njem je OK KPS Brkini — Slovenska Istra poročal: »Ljudi imamo približno za tri bataljone, toda vodstva ni. Enak položaj je v Istri, zato smo sklenili, da bomo delali skupno... smo se odločili, da formiramo en odred, ki bo štel več tisoč ljudi... Lahko bi se formiralo iz teh ljudi, kar jih imamo, najmanj 10 bataljonov, dobro oboroženih z vsem težkim in lahkim orožjem, ki bi vodili akcije v Istri in jo osvobodili. Predvideva se, da bo naraslo število na 10.000. Lahko bi formirali več brigad in jih povezali v divizijo.«⁷³

V Vipavski dolini, ki je bilo središče osvobojenega ozemlja v Slovenskem Primorju, sta se s prostovoljci in mobiliziranimi oba bataljona Primorskega odreda tako okrepila, da so iz vsakega ustanovili poseben odred, tj. Južnoprimorski odred, ki mu je poveljeval komandant Ivan Turšič-IztOk, in Severnoprimorski odred, ki sta ga vodila komandant Tone Bavec-Cene in politkomisar Martin Greif-Rudi. Manjši partizanski oddelki so nastali po drugih krajih Vipavske doline.⁷⁴

Na Krasu je takoj po italijanski kapitulaciji v splošni ljudski vstaji nastalo nekaj partizanskih čet. Prva kraška četa je nastala po večini iz Kraševcev (in Vipavcev iz Branice in Šmarij in je taborila na Kobjiglavu pri Štanjelu. 15. septembra se je preimenovala

v III. kraški bataljon. Druga četa je nastala v Mihaljah pri Škrbini iz Kraševcev, delavcev iz Trsta in Tržiča ter internirancev, ki so prišli iz raznih italijanskih taborišč, in si je zato nadela ime 1. kraško-tržaiška četa. 12. septembra se je preimenovala v I. kraški bataljon. Iz dela čete, ki je taborila v Mihaljah, je nastala nova četa, ki je 13. septembra prerasla v II. kraški bataljon. Poleg teh treh kraških bataljonov je na Krasu nastal še Nabrežinski »bataljon». ⁷⁵

Na območju Idrije so sredi septembra ustanovili Idrijski odred, ki! sta ga vodila komandant Petar Alfirovič in politkomisar Franc Caserman-Tesar. Imel je štiri bataljone, peti pa se je že tudi zbiral. ⁷⁶

Na Tolminskem je nastal bataljon »Simon Kos«, iz njega pa v štirinajstih dneh trije bataljoni. ⁷⁷

Na Kobariškem, v Beneški Sloveniji in Reziji so bile pred italijansko kapitulacijo tri politično-organizacijske karavle, ki so pravzaprav sestavljale nekakšno Beneško četo, ker so imele skupnega vodjo. Njene patrulje so ob kapitulaciji Italije odšle v vse smeri in postale jedro novo nastalih partizanskih čet, tj. Bovške, Idrske, Nadiške, Breginjske in Beneške čete. Iz njih so 15. septembra v Kobaridu ustanovili bataljon »Andrej Manfreda«, ki ista mu poveljevala komandant Franc Uršič-Joško in politkomisar Franc Črnugelj-Zorko. Iz skupin, ki so bile nepovezane med seboj, so nato ustanovili še Bovški bataljon. ⁷⁸

V Goriških Brdih se v partizanske enote niso zbirali samo prostovoljci in mobilizirani domačini, ampak tudi slovenski (interniranci, ki so se vračali iz italijanskih koncentracijskih taborišč. Kmalu so ustanovili tri bataljone, ki so se sredi septembra združili v Zapadno-primorski odred. V njem je bilo okoli 1500 partizanov in sta mu poveljevala komandant Franc Ogrin (pozneje Tone Bavec) in politkomisar dr. Slavko Zore-Griša.

Po italijanski kapitulaciji se je v narodnoosvobodilno vojsko vključilo tudi zelo mnogo interniranih Slovencev, ki so se po zlomu Italije vračali iz italijanskih koncentracijskih taborišč.

Vključitev bivših internirancev v narodnoosvobodilno vojsko

Italijanski okupator je od začetka 1942. leta dalje spravil v svoja koncentracijska taborišča, ki so bila posejana po vsej Italiji, okoli trideset tisoč Slovencev. Odrezani od doma in svojcev so živeli v zelo hudih razmerah, izpostavljeni ne samo neugodnostim, ki jih povzročata taboriščno življenje in taboriščni red, temveč so italijanska sol-

dateska in fašisti z njimi zelo surovo ravnali. Toda Osvobodilna fronta je našla pot tudi v ta taborišča in večine internirancev ni sredi najhujših težav povezovala le usoda, boj za življenjski obstanek, temveč tudi odpor proti okupatorju, odpor proti fašizmu. Skoraj v vseh taboriščih je Osvobodilna fronta imela svoje ilegalne organizacije, ki so se bojevale za izboljšanje življenjskih razmer v taborišču, skrbela pa so tudi za to, da so se interniranci seznanjali s političnim položajem v svetu, zlasti pa v domovini. Najtrdnejši sta bili organizaciji v Gonarsu, kjer je bilo spomladi 1942 interniranih več starih komunistov (npr. Boris Kraigher, Franc Ravbar itd.) in na Rabu.

Zlasti se je delo Osvobodilne fronte v italijanskih koncentracijskih taboriščih razmahnilo poleti 1943. leta, ko so dogodki na mednarodnem torišču naznanjali skoraj šen zlom Italije. V posameznih taboriščih so se interniranci začeli pripravljati na končni obračun s svojimi zatiralci in so se zato organizirali v nekakšne vojaške formacije. Ustanovili so skupine, čete in batailjone, izbrali njihova poveljstva in določili natančnejše naloge.

Ko so v taborišču na otoku Rabu 8. septembra zvečer (izvedeli za kapitulacijo Italije, so se dokončno pripravili za prevzem oblasti in razorožitev italijanske posadke. To so s pomočjo terenske partijske organizacije storili 11. septembra, ko so razorožili približno 2200 (italijanskih) vojakov in aretirali zloglasnega komandanta taborišča podpolkovnika Enza Cuiulija. Čez dva dni so osvobodili tudi otok Cres. Ze 12. septembra so začeli nabor za brigado, ki so jo ustanovili tiste dni. Imela je pet bataljonov in je njen štab (komandant Franc Potočnik, politkomisar Franc Šlajpah-Aki) kmalu dobil zvezo s štabom XIII. primorsko-goranske partizanske divizije v Novem Vinodolu. Ta je 16. septembra zvečer poslal na Rab parnik, ki je začel prevažati brigado — 1600 borcev — na kopno. Prevoz je trajal do 19. septembra. V Novem Vinodolu se je 5. (židovski) bataljon ločil od brigade in odšel v IV. korpus, bmgada pa je odšla iz Bakra preko Čavlov, Saršonov, Marčeljev, Klane in Gomanjcev na Mašun na Snežniku, kjer se je 23. septembra 1943 po zaprisegi vključila v XIV. divizijo.⁸⁰

V Gonarsu, enem izmed prvih italijanskih koncentracijskih taborišč za Slovence, je bilo pred italijansko kapitulacijo v moškem in ženskem taborišču interniranih okoli tri tisoč Slovencev in Hrvatov. Poleti 1943. leta sta organizaciji KPS in SKOJ v Obeh taboriščih začeli pripravljati med (interniranci in internirankami) akcijo za zavzetje in osvoboditev taborišča ter za odhod v partizane. Mlajše internirance so začeli vključevati v udarne skupine, ki naj bi zavzele taboriščne objekte in ob organiziranem odhodu iz taborišč postale

jedra pohodnih kolon. V vodstva teh skupin so dali predvsem bivše partizane, ki jih je bil ujel italijanski okupator. Po padcu fašizma v Italiji je del taboriščnega vodstva Osvobodilne fronte začel delati legalno in je nastopal pred italijanskimi taboriščnimi¹ oblastmi kot predstavnik internirancev in dosegel delno liberalizacijo taboriščnega režima ter dobil močan vpliv na notranje življenje taborišča. Agitacija za organiziran in množičen odhod v partizane je postala javna in okrepile so se tudi udarne skupine.

Ob italijanski kapitulaciji so iz moškega taborišča takoj poslali dva svoja človeka v taborišči Visco in Palmanova, da bi se z njunima taboriščnima vodstvoma Osvobodilne fronte pogovorila o položaju in nalogah. Vzpostavili so tudi stalno zvezo z ženskim taboriščem.

V taborišču so tudi izobesili veliko pregledno karto ozemlja vzhodne Furlanije in nanjo začrtali pot v partizane. Ko so italijanski stražarji zapuščali taborišče, so interniranci prevzemali orožje in postavljali notranje straže, medtem ko so zunaj še nadalje stražili italijanski vojaki. Kmalu je italijanski komandant začel zahtevati orožje nazaj, boječ se nemških represalij, pri čemer so ga podpirali nekateri oportunistični linterniranci. V pogajanjih s komandantom taborišča je taboriščno vodstvo Osvobodilne fronte doseglo njegovo privolitev, da interniranci odidejo iz taborišča v skupinah v časovnem razmaku po deset minut. Odiiti bi morali v noči na 13. september, še prej pa so spravili odvečno hrano v žensko taborišče. Prvi dve skupini sta prišli skozi vrata, nato pa je množica internirancev navalila na vhodna vrata, da so zletela s tečajev in se je nato irazlila proti Palmanovi, jo obšla in se po večini v Goriških Brdih, na Krasu in v Vipavski dolini vključila v partizane. Tiste internirance, ki so se držali glavnih cest, je lovila nemška vojska in jih pošiljala nazaj v taborišče. V moškem taborišču je ostalo le okrog 70 starejših moških, v ženskem pa 353 žensk in 299 otrok, v glavnem iz čabarškega okraja. Ostal je tudi komandant taborišča s tremi karabinjerji, ki je moral po ukazu nemške varnostne policije internirance začasno zaposliti na videmskem letališču in pri poljedelskih delih, nato pa so jih izpustili.⁸¹

Tudi v taborišču Visco pri Palmanovi, kjer je bilo okoli 4200 internirancev, je Osvobodilna fronta že prej pripravila internirance na italijansko kapitulacijo. Ko so zvedeli zanje, je vodstvo Osvobodilne fronte poslalo patrulje na teren, ki so poročale, da nemška vojska zaseda Furlanijo in da je večina internirancev že zapustila taborišče Gonars. Najprej so nameravali zapustiti taborišče oboroženi, a si je nato vodstvo premislilo in sklenilo, naj se pomikajo čete iz taborišča druga za drugo brez orožja, vsaki pa naj se pridruži

nekaj Dailmatincev iz zajporov Mamula, ki so bili zelo izčrpani in izstradani. Interniranci so 14. septembra res odšli iz taborišča skozi Viisco in Romans mimo Gradiške in čez Miren do Vrtovina. Spособni za vojaško službo so ostali na osvobojenem ozemlju v Vipavski dolini, drugi pa so odšli na svoje domove.⁸²

V taborišču Renicci severozahodno od mesta Arezzo je taboriščno vodstvo Osvobodilne fronte po padcu fašizma začelo organizirati vojaške formacije, tj. čete in bataljone, ki so sestavljali tri brigade. Ob kapitulaciji Italije je taboriščno vodstvo zahtevalo od komandanta taborišča polkovnika Firenzollija, naj mu izroči komando in orožje za obrambo pred nemškim okupatorjem. Toda komandant v to ni privolil in so na pritisk internirancev uvedli nekakšno dvovladje, ko je poleg komandanta vodilo taborišče tudi taboriščno vodstvo Osvobodilne fronte. Tako je bilo do 14. septembra popoldne, ko so se pred taboriščem pojavile nemške patrulje in so italijanski vojaki odvrgli orožje in zbežali. Odhajati so začeli tudi interniranci. Njihovo vodstvo jih je pozivalo, naj odhajajo v skupinah v smeri domovine. Toda posamezne skupine so na poti doživele različno usodo, precej jih je prišlo k italijanskim partizanom, druge sta polovili nemška vojska lin policija in jih odpeljali v nemška koncentracijska taborišča, nekaj pa jih je prišlo v partizane v Slovenskem Primorju.⁸³

V koncentracijskem taborišču Palmanova se je Osvobodilna fronta po kapitulaciji Italije še bolj utrdila. Organizirala je predavanja in mitinge s petjem in kulturnim programom, ki jih je vodil dr. SlaVko Zore. Ob kapitulaciji Italije je taboriščno vodstvo Osvobodilne fronte prevzelo taborišče in poslalo na več strani patrulje, ki naj bi ugotovile, kakšen je vojaški položaj v Furlaniji. Toda vrnila se je le ena s sporočilom, da nemška vojska zaseda deželio. Vodstvo Osvobodilne fronte je dalo podrobna navodila za odhod internirancev iz taborišča v partizane in nato je četa za četo krenila čez Visoo, Gonars in Gradiško proti Slovenskemu Primorju, kjer se je večina internirancev vključila v narodnoosvobodilno vojsko.⁸⁴

Naj več internirancev, ki! so v skupinah ali posamič odšli iz italijanskih koncentracijskih taborišč v Furlaniji in drugod, se je vključilo v narodnoosvobodilno vojsko v Slovenskem Primorju, predvsem v Goriških Brdih, v Vipavski dolini in na Krasu. V Vrtovinu so slovenski in črnogorski interniranci ustanovili celo svoja bataljona.⁸⁵

Vključitev internirancev v narodnoosvobodilno vojsko v Slovenskem Primorju je bila zelo pomembna ne samo za njen številčni porast, temveč tudi za njeno politično izgradnjo. V splošni ljudski vstaji, ko se je v kratkem času v narodnoosvobodilno vojsko vključilo veliko število ljudi, ko so nastajali celi bataljoni, v katerih je

bilo le nekaj članov KPS in SKOJ, je bila za politično delo v enotah posebno pomembna vključitev politično zgrajenih in organiziranih bivših internirancev, zlasti mladih intelektualcev. Ti so zlasti v enotah, ki so jih ustanovili na desnem bregu Soče, postali vojaški in politični funkcionarji.

Slovenski interniranci in zaporniki, ki takoj po italijanski kapitulaciji niso mogli priti v domovino, so se vključevali v odporiško gibanje italijanskega ljudstva in so v njem dosegli pomembne vojaške in politične položaje. Mnogi so skupaj s Primorci, nekdanjimi vojaki v italijanskih specialnih delovnih bataljonih, prišli v prekomorske enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in se v njih na jugoslovanskih tleh bojevali za osvoboditev domovine.⁸⁶

Posebna četa ali bataljon Slovencev je bil vključen tudi v narodnoosvobodilno gibanje v Grčiji. Oktobra 1942. leta je namreč italijanski okupator v Slovenskem Primorju pobral nekaj sto mladeničev in jih zastražene poslal v italijanske vojašnice v Aisto in Pistoio. Ker se je v bataljonu v Asti krepilo protifašistično razpoloženje, so ga italijanske vojaške oblasti razorožile in marca 1943. leta poslale kot 215. posebno delovno četo na otok Kefalonijo v Grčiji. Tam so primorski mladeniči dobili stik z grškimi partizani in se po italijanski kapitulaciji skupaj z vojaki italijanske divizije »Acqui« bojevali proti nemški vojski, in sicer v bližini mest Argostoli in Sami. V teh bojih je bila sploh prva žrtev ravno Slovenec in četica je izgubila 7 borcev. Tiste slovenske vojake, ki se še niso vključili v grško partizansko vojsko ELAS, je nemški okupator, potem ko je zasedel otok, obdržal na njem kot vojne ujetnike in jih je uporabljal za delovno silo. 2. vzpostavljeni stiki z grškimi partizani so se krepili in ko se je poleti 1944. leta nemška vojska umaknila z otoka, so se Slovenci sredi septembra 1944. leta kot posebna četa »Primorje« vključili v 7. grško partizansko brigado. Imela je 56 borcev in se je 26. februarja 1945. leta kot »samostojni slovenski bataljon« (komandant Srečko Likar, politkomisar Tone Gošnik) vključila v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije.⁸⁷

Nastanek italijanskih partizanskih enot v Slovenskem Primorju in sosednji Furlaniji

V obdobje splošne ljudske vstaje spada tudi rojstvo italijanskega partizanstva tako na naši zemlji kakor tudi v sosednji Furlaniji.

Slovensko osvobodilno gibanje je čutilo za svojo dolžnost, da kot del zavezniške protifašistične koalicije spodbudi borbo proti fa-

šizmu na čim širši fronti, tudi v njegovi lastni deželi. Tako je npr. CK KPS januarja 1943. leta priporočil svojim organizacijam v Slovenskem Primorju, naj pomagajo pri ustanavljanju posebnih italijanskih partizanskih enot, začevši od voda navzgor, in pri čim hitrejšem formiranju posebnega vodstva italijanskih partizanskih čet, kar bo »politično močno vplivalo na italijanske ljudske množice«.

V ta namen je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja spomladi 1943. leta poslalo v Furlanijo tudi skupino bivših italijanskih ujetnikov, protifašistov in ob podpori štaba primorske operativne cone je bil marca 1943 ustanovljen »Distaccamento Garibaldi«, ki je imel v začetku kakih 20 mož, deloma partizanov italijanske narodnosti, ki so bili dotlej v slovenskih partizanskih enotah, deloma politično kompromitiranih ljudi iz Furlanije, ki jih je iskala fašistična policija. Do italijanske kapitulacije se je povečal na kakih 40 mož.⁸⁸

Ob kapitulaciji Italije je prišlo do množičnega odhoda Italijanov v partizane. To je prav gotovo posledica poživiljenega dela Komunistične partije Italije pred italijansko kapitulacijo na narodnostno mešanih slovensko-italijanskih predelih in visokega poleta narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda, tj. splošne ljudske vstaje. Tako množičnega odhoda v partizane v tistem času namreč ni bilo v nobeni drugi italijanski pokrajini.

Zlasti mnogo je odšlo v partizane italijanskih delavcev >:z tržiških ladjedelnic. Iz Tržiča jih je 10. septembra odšlo nekaj stotin in so preko Doberdoba, formirani v tri bataljone, prišli v prostor južni rob Gorice—Miren—Sv. Mihael in se udeležili bojev na t. i. goriški fronti. Vodila sta jih tržaška komunista, člana Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo Ferdinando Marega in Vincenc Marcon-Davilla. Poslednji je na seji Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo dne 20. septembra poročal, da ima »italijanska manjšina 600—700 partizanov, po večini delavcev iz Tržiča«, ki želijo, »da bi jih vodili stari izkušeni partizani«.⁸⁹

Italijanske partizanske enote so nastale tudi vzhodno od Trsta. Tako se je 11. septembra na Miljah iz slovenskih, hrvaških in italijanskih prostovoljcev ustanovil garibaldinski bataljon, ki mu je poveljeval Giovanni Zoll.⁹⁰

Bataljon italijanskih partizanov je nastal 26. septembra pri Brkinski brigadi v Tatrah v Brkinih in se je takoj vključil v Tržaško brigado.⁹¹

Še več italijanskih partizanov se je zbralo na desnem bregu reke Soče, tj. v Goriških Brdih, Beneški Sloveniji in sosednji Furlaniji. V Brdih se je do 15. septembra zbralo deset Italijanov iz Krmina, dvajset iz Tržiča in dvanajst iz bivšega »Distaccamento Gari-

baldi« (trije so bili padli v boju) in so na Kobalarju ustanovili »Battaglione Garibaldi«, tj. bataljon Garibaldi, ter si za komandanta izbrali Maria Modottija-Tribuna, za politkomisarja pa Maria Kariža-Maksa. Sodeloval je z bataljoni Zapadnoprimskega odreda. Kmalu je narastel na več kot sto partizanov.

Dva dni prej, tj. 13. septembra, se je iz italijanskih protifašistov, ki so po nemški zasedbi Vidma odšli iz mesta, v Grmuščici (Stremiz, -občina Fojda) ustanovil »Battaglione Friuli« in si za komandanta izbral Giacinta Calligairisa-Enrica in za politkomisarja a Maria Foschianija-Guerra. Iz Grmuščice se je premestil v Cenebolo, in od tam v Piani di Frascadizze, kjer je dobil stik s slovenskimi partizani, in končno v Zapotok.

Ko se je -konec septembra 1943 bataljon »Garibaldi« premestil bliže k Alpam v Monte Fosco in so tja prišli mnogi italijanski -protifašisti, zlasti tisti, ki so se že septembra bojevali na levem -bregu Soče, so ustanovili »Battaglione Pisacane« in za komandanta postavili Giannina Bosija-Battisto in za politkomisarja Borisa. 17. oktobra pa so v vasi Neblo v Goriških Brdih ustanovili še četrti garibaldinski partizanski bataljon »Battaglione Mazzini«, ki sta mu poveljevala komandant Filzi Vid-omi in politkomisar Giovanni Padoan-Vanni. Pozneje je nastal še bataljon »Matteotti«.⁹²

To italijansko partizanstvo je uživalo vso pomoč narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda tako na terenu, kjer se je porajalo, kakor tudi pomoč vodstva Osvobodilne fronte v Slovenskem Primorju. O tem priča poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z dne 19. septembra 1943:

»Končno z veseljem ugotavljamo, da nastanek italijanske ljudske armade zaznamuje svoj prvi ires pomembni uspeh. V Furlaniji severno od Vidma je nastala brigada Garibaldi, M šteje blizu 1000 mož in nam je danes poslala pismeno poročilo o svoji notranji organizaciji in oborožitvi, ki je odlična. Prosijo za kadrovske pomoči (ki jim jo pošljemo) in za določitev nalog, ki bi bile v skladu z našimi strateškimi načrti. Odgovorili smo zelo podrobno.«⁹³

Tu očitno misli na garibaldinski bataljon »Friuli«, ki je nastal severovzhodno od Vidma, število borcev je seveda previsoko ocenjeno, medtem ko je garibaldinski bataljon »Garibal-di« v Goriških Brdih že tako živel skupaj z -naši-mi partizanskimi enotami.

Splošna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko Slovenije, ki sta jo 11. septembra 1943 razglasila izvršni odbor Osvobodilne fronte in glavni štab NOV in PO Slovenije, v Slovenskem Primorju -pa še na novo ustanovljeni Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, je zajela vse slovensko ozemlje, ki je -bilo dotlej pod italijan-

skim okupatorjem. Dejstvo, da je iz Ljubljane odšlo v narodnoosvobodilno vojsko nekaj tisoč prosto volj cev in da so mobilizirali tudi v nekaterih predelih ne povsem osvobojenega vrhniškega okrožja, priča, da se ni omejila samo na osvobojeno ozemlje. Seveda pa je bil njen uspeh odvisen tudi od vojnih in političnih razmer v posameznih predelih. Seveda je bila uspešnejša tam, kjer so bile organizacije Osvobodilne fronte trdno zakoreninjene, kjer je bil belogardiistični vpliv pred italijansko kapitulacijo manjši in v notranjosti osvobojenega ozemlja, kjer sovražnik s svojimi terorističnimi napadi in vpadi ni mogel tako vznemirjati civilnega prebivalstva, kakor ga je lahko v obrobni predelih.

Posledica temeljitega političnega dela Komunistične partije Jugoslavije in Osvobodilne fronte v italijanskih koncentracijskih taboriščih in zaporih je bila tudi vključitev velikega števila slovenskih — in ne samo slovenskih — internirancev v narodnoosvobodilno vojsko, ko so po italijanski kapitulaciji zbežali iz taborišč in zaporov. Mnogi interniranci in zaporniki, ki takrat niso mogli priti na slovensko ozemlje, so se vključili v italijansko in celo grško odporiško gibanje.

Tudi nastanek prvih italijanskih enot v Slovenskem Primorju in sosednji Furlaniji je tesno povezan s slovenskim osvobodilnim 'gibanjem, ki mu je dajalo vso možno moralno in materi/alno pomoč in podporo. Ni slučajno, da sta bila oba garibaldinska bataljona, ustanovljena v Goriških Brdih in Beneški Sloveniji do srede septembra 1943, prvi italijanski partizanski enoti sploh.

Čeprav ni mogoče ugotoviti točnega števila mobiliziranih v tistem času, pa lahko sodimo, da je bilo na novo ustanovljenih okoli 60 partizanskih bataljonov, ki so okrepili že obstoječih 7 brigad in omogočili ustanovitev novih 18 brigad ter nekaterih manjših samostojnih enot (bataljonov, topniških divizionov, organov zaledne vojaške oblasti itd.). Povprečno so v vsakem okrožju ustanovili eno brigado ali odred.

Splošna mobilizacija je narodnoosvobodilni vojski Slovenije omogočila njeno dokončno ureditev. Le-te sicer niso dokončali talko j po italijanski kapitulaciji, temveč šele do konca 1943. leta, fco je narodnoosvobodilna vojska imela svoj trdno organiziran in razvejan glavni štab, dva korpusa in operativno cono s petimi divizijami in nekaterimi samostojnimi brigadami, odredi in bataljoni.

USTANOVITEV ZALEDNE VOJAŠKE OBLASTI

Osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem je po italijanski kapitulaciji dobilo prve stalne organe zaledne vojaške oblasti, kakršne je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije septembra 1942. leta uvedel na osrednjem osvobojenem ozemlju v zahodni Bosni. V Slovenijo so organe zaledne vojaške oblasti, tj. komande mest (pravi slovenski izraz zanje bi bil krajevna poveljstva, a se je izraz komanda mesta tako udomačil, da ga bom uporabljal tudi v tej razpravi), ustanavljali že prej, ko je partizanska ali narodnoosvobodilna vojska osvobodila kakšen večji kraj. Tako so julija 1942. leta ustanovili komando mesta v osvobojenem Žužemberku, pa tudi ob kapitulaciji Italije so v osvobojenih mestih takoj ustanovili komande mest, npr. v Novem mestu, Kočevju, Ilirski Bistrici itd. Sestavljala sta jo navadno komandant in politkomisar tiste enote, ki je prva prišla v mesto. V Novem mestu npr., ki sta ga s pomočjo političnih delavcev in Narodne zaiščite obeh novomeških irajonov, (tj. mestnega in železničarskega, osvobodila Šlandrova brigada in I. bataljon Gradnikove brigade, so prvo komando mesta sestavljali funkcionarji iz teh dveh enot, ne da bi ju zapustili.

Toda takšne komande mest, ki so jih vodili funkcionarji operativnih enot, so bile *začasni* organi zaledne vojaške oblasti, bolj nekakšne komande garnizonov, posadk, ki so urejale odnose med posameznimi vojaškimi enotami in med narodnoosvobodilno vojsko ter ljudsko oblastjo. Organi zaledne vojaške oblasti, ki so jih začeli graditi na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem od srede septembra 1943 dalje, pa so bili *stalni*, to se pravi, da jih niso sestavljali funkcionarji operativnih enot, temveč za njih posebej določeni vojaški funkcionarji.

Zaledno vojaško oblast so ustanavljali zato, da bi razbremenili tako operativno vojsko nekaterih nalog, ki niso bile toliko operativnega značaja, kakor tudi organe ljudske oblasti tistih nalog, ki niso bile toliko civilnoupornega, temveč bolj vojaškomobilizacijskega, oskrbovalnega, itd. značaja. Glavni štab NOV in PO Slovenije je 13. septembra 1943 izdal odredbo o ustanovitvi zalednih vojaških oblasti, tj. komand vojnih področij, komand mest in partizanskih straž na osvobojenem ozemlju. Določil je, da se naj komande vojnih področij ustanovijo na ozemlju enega ali več političnih okrožij. Na osvobojenem ozemlju je bilo tedaj devet političnih okrožij, vendar je ustanovil šest komand vojnih področij, in sicer belokranjsko, novomeško, kočevsko, ribniško, škotsko in eliško, grosupeljsko-stiško in cerk-

niško.⁹⁴ Edino okrožje, kjer ni ustanovil komande vojnega področja, je bilo vrhniško okrožje, ki ni bilo popolnoma osvobojeno, saj so bile v njem nemške vojaške postojanke in ostanki belogardističnih posadk. Tam je 14. septembra 1943 ustanovil Dolomitski odred.⁹⁵ Še isti dan je s posebno odredbo določil osebno sestavo komande novomeškega vojnega področja, in sicer je za komandanta odredil Vinka Bona, za politkomisarja pa Franca Pirkoviča, M sta začasno predstavljala tudi komando mesta v Novem mestu.⁹⁶ Drugih pat komand vojnih področij je glavni štab NOV in PO Slovenije imenoval nekaj dni pozneje.

14. septembra 1943 je organizacijski oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije izdali »navodila o organizaciji in nalogah vojaških oblasti v zaledju«. Komando vojnega področja sestavljajo komandant, ki odgovarja za delo vseh organov vojaške idblasiti v zaledju, namestnik komandanta, ki vodi ekonomske zadeve, in pomočnik komandanta, ki vodi politično delo in je obenem predsednik vojaškega sodišča področja. Navodila so komandam vojnih področij za osnovno nalogo določila, da od operativnih enot prevzamejo vse vojaške zadeve v zaledju, tako 'da bi ise operativne enote lahko ukvarjale samo s svojimi operativnimi nalogami. Potrebno je bilo predvsem mobilizirati v narodnoosvobodilno vojsko Slovenije, skrbeti za njeno prehrano 'in opremljanje, ustanavljati vojaške delavnice in skladišča, skrbeti za zdravstveno službo, urejati promet itd. Pri komandah vojnih področij so 15. septembra 1943 ustanovili vojaška sodišča, ki so jim načelovali pomočniki komandantov vojnih področij. Sodila so vsem civilnim lin vojaškim osebam na območju za vsa kazniva 'dejanja po posebnem pravilniku, ki ga je 5. avgusta 1943 predpisal glavni štab NOV in PO Slovenije. Sodbe pa je potrjevalo višje vojaško sodišče, ki ga je glavni štab NOV in PO Slovenije vzpostavil 15. septembra 1943.

Komande mest so bile izvršilni organi komand vojnih področij in zato tudi njim podrejene. Vzpostavljali so jih v mestih ali pomembnih prometnih križiščih. Komando mesta so sestavljali komandant, namestnik komandanta in pomočnik komandanta. Vendar pa so navodila svetovala, naj se v manjših mestih postavi samo komandant mesta. Funkcije članov komande mesta so bile razdeljene enako kot pri komandi vojnega področja. Tudi naloge komand mest so bile enake kot komand vojnih področij, le da jim je bilo še posebej naročeno, naj skrbijo za varnost civilnega prebivalstva pred letalskimi napadi. Isti dan, ko so izšla ta navadila, so nemška letala bombardirala Novo mesto. Zato je glavni štab NOV in PO Slovenije ta dan izdal še posebno odredbo, da so komande vojnih področij in ko-

mande mest dolžne takoj začeti organizirati obrambo pred letalskimi napadi.

Partizanske straže so bile organi komand vojnih področij in komand mest, in to predvsem za zavarovanje pomembnih objektov, vzdrževanje reda itd. Vzpostavljali so jih samo v mestih, ker je po vaseh te naloge opravljala Narodna zaščita.⁹⁷

Komande vojnih področij je glavni štab NOV in PO Slovenije imenoval 17. oktobra 21. septembra 1943, in sicer v komando novo-meškega področja komandanta Vinka Bona, namestnika Milana Čadeža in pomočnika Franca Piirtkaviča, v komando belokranjskega področja komandanta Jožeta Maliča in pomočnika Jureta Špeharja, v komando kočevskega področja komandanta Vladimirja Vodopivca, namestnika Slavka Breganta in pomočnika Jožeta Žaganja, v komando ribniško-velikološkega področja komandanta Staneta Oberstarja, namestnika Staneta Terčaka in pomočnika Albina Dolšeka, v komando grosupeljsko-stiškega področja komandanta Antona Omahna, namestnika Viktorja Dolenca in pomočnika Ivana Majcna, v komando cerkniškega področja pa komandanta Aleksandra Lavriča, namestnika Izidorja Horvata in pomočnika Viktorja Krašovca.⁹⁸

O ustanovitvi zaledne vojaške oblasti je glavni štab 22. septembra 1943 poročail vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije tole:

»Organiziranje zaledja je bilo težko vprašanje. Doslej nismo imeli organiziranih nikakšnih zalednih oblasti in se je morala zato naša operativna vojska v začetku zelo boriti is temi problemi. V skladu z odredbo Vrhovnega štaba o organiziranju zalednih oblasti je zdaj to vprašanje v glavnem rešeno.«⁹⁹

Komaj so komande vojnih področij in komande mest začele delati, jih je glavni štab NOV in PO Slovenije reorganiziral.

V tistem času sta namreč CK KPS in IOOF zmanjšala število okrožij na osvobojenem ozemlju od devet na pet. Zato je politkomisar glavnega štaba NOV in PO Slovenije Boris Kraigher 5. oktobra pisali CK KPS, da namerava v zvezi z reorganizacijo okrožij reorganizirati tudi področja in bi naj bile potlej le štiri komande vojnih področij, in sicer Novo mesto (s komandami mest v Novem mestu, Žužemberku in Trebnjem), Bela krajina (s komandami mest v Črnomlju, Metliki, Vinici in Starem trgu), Notranjska (s komandami mest v Kočevju, Ribnici in Starem trgu pri Cerknici) in Grosuplje (s komandami mest v Grosupljem, Stični in Velikih Laščah). Prosi, naj bi mu CK KPS navedel predvidene spremembe okrožij in rajonov, da ibo glavni štab NOV in PO Slovenije lahko temu primerno reorganiziral področja.¹⁰⁰

Drugi dan mu je CK KPS odgovaril tole:

»Glede komand področij in mest je naše mišljenje sledeče: Mi bomo *iz* 9 okrožnih partijskih komitejev, ki iso v Ljubljanski pokrajini, naredili pet. To so: Novo mesto, Bela krajina, Grosuplje—Stična, Kočevje—Ribnica*—Velike Lašče in Cerknica—Vrhnika. Vi naredite komande področij tako, da ibo odgovarjalo naši razporeditvi Okrožnih komitejev, talko da pridejo teritoriji enega celega ali več okrožnih komitejev v Okvir ene komande področja.

Kar se tiče komand mest, smo mnenja, da niso potrebne v Vinici in v Starem -trgu ob Kolpi. Tam zadostujejo samo partizanske straže.«¹⁰¹

Že naslednjega dne je glavni štab namesto dotedanjih šest komand vojnih področij ukazal ustanoviti le tri in za vsako komando vojnega področja je točno določil, kje naj ustanovi komande mest. Tako je ustanovil komando novomeškega vojnega področja za novomeško in grosupeljsko okrožje (ali dotedanje novomeško in grošu -peljsko-stiško področje), komando ribniškega vojnega področja za ribniško in cerkniško okrožje (ali dotedanje kočevsko, ribniško-velikolaško in cerkniško področje) in komando belokranjskega vojnega področja za belokranjsko okrožje (ali dotedanje belokranjsko področje).¹⁰²

V komando novomeškega področja je glavni štab istega dne imenoval za komandanta Vinka Bona, namestnika Ivana Majcna in pomočnika Franca Tavčarja, v komando ribniškega področja za komandanta Dušana Kregarja, namestnika Staneta Terčalka in za pomočnika Franca Pirkoviča, v komando belokranjskega področja pa za komandanta Franca Kocjančiča, namestnika Ivana Kuharja in pomočnika Ivana Dofličaka.

Na novomeškem področju so bile komande mest v Novem mestu, Trebnjem, Stični, Grosupljem in Žužemberku, na ribniškem področju v Ribnici, Kočevju, Starem trgu pri Cerknici in Velikih Laščah, na belokranjskem področju v Črnomlju, Metliki, Vinici in Starem trgu ob Kolpi.¹⁰³

Pri komandah vojnih področij so se ustanovili razni odseki, npr. ekonomski odsek, ki je imel oddelke za prehrano, delavnice in gradnjo skladišč, sanitetni odsek, veterinarski odsek, itd.

Glavni štab je na osvobojenem ozemlju poleg drugega organiziral tudi reden potniški promet. Nekaj časa sta na kočevski in novomeški progi vozla celo vlaka, ko pa iso enote narodnoosvobodilne vojske v drugi polovici septembra uničile vse proge, mostove (npr. most pri Kandiji v noči na 17. IX.) in viadukte (npr. pri Žalni v noči na 17. IX., pri Otovcu konec septembra), je organiziral cestni promet

s konjskimi vpregami in jahalnimi konji. Zato je 29. septembra pri komandah področij in mest ustanovil devet stanic za zvezo, in sicer v Novem mestu, Črnomlju, Dvoru pri Žužemberku, Kočevju, Ribnici, Velikih Laščah, Grosupljem, Stični in Trebnjem, ki so imele nalogo skrbeti za piromet do odrejenega mesta, lin to emfcrait na dan tja in nazaj, razen na črti Novo mesto—Dolenjske Toplice—Dvor pri Žužemberku, kjer je promet potekal dvakrat na dan v obeh smereh.¹⁰⁴

Organizacija zaledne vojaške oblasti je Skoraj popolnoma razbremenila operativne vojaške enote, ki so ise odtlej lahko posvečale izključno svoji osnovni nailogi, tj. zavarovanju osvobojenega ozemlja. Njeni organi so najtesneje sodelovali z odbori Osvobodilne fronte, ki so bili tudi organi nove ljudske oblasti.

V Slovenskem Primorju so stalne organe zaledne vojaške oblasti ustanovili poldrugi mesec pozneje 'kakor na Dolenjskem in Notranjskem,¹⁰⁵ čeprav so posamezne komande mest v večjih krajih na osvobojenem ozemlju vzpostavili takoj po kapitulaciji Italije, npr. v Ilirski Bistrici, ki pa se je po nemški zasedbi mesta preselila na Mašun.¹⁰⁶ Ker so stalne organe zaledne vojaške oblasti v Slovenskem Primorju uvedli v zvezi z večjo reorganizacij o narodnoosvobodilne voj'Ske v vsej zahodni Sloveniji, bom o njihovi ustanovitvi govoril v zvezi s to reorganizacijo.

ZAVAROVANJE OSVOBOJENEGA OZEMLJA

Na Dolenjskem in Notranjskem

Uspeh dela Osvobodilne fronte na tako razsežnem osvobojenem ozemlju, kakršnega ni bilo na Slovenskem niti prej niti pozneje, je bil odvisen tudi od tega, ali bo narodnoosvobodilni vojski uspelo zavarovati osvobojeno ozemlje pred sovražnikovimi vdori. Tega se je glavni štab NOV in PO Slovenije zavedal zelo dobro in je zato še med razoroževanjem italijanske vojske in še pred uničenjem belogardističnih postojank določil podrejenim enotam njihova operacijska območja, 'na katerih naj zavarujejo osvobojeno ozemlje. Dne 10. septembra je določil operacijska območja XIV. in XV. diviziji ter Vzh odn od ol en j skemu in Zapadnodolenjskemu odredu.

XIV. dirvtiziji je glavni štab NOV in PO Slovenije za operativno območje določil Notranjsko do nekdanje jugoslovansko-italijanske meje in del Dolenjske do črte Molnik—Grosuplje—Ilova gora—Po-

nikve—vrh Male gore—Trnovec—Mačkovec—Rajndol—Muha vas—Kolpa. Svojo pozornost mora obrniti predvsem na sever in zahod. Najprej naj poruši železnici Grosuplje—Kočevje in Grosuplje—Ljubljana, neprenehoma naj napada in ruši železnico Ljubljana—Postojna in ceste, ki jih uporablja sovražnik.¹⁰⁷

XV. diviziji je za operacijsko območje določil Dolenjsko med Savo, Gorjanci in črto Straža—Ajdovec—Zagorica—Sela Šumberk—Muljava—Žalna—Grosuplje—Molnik. Svojo pozornost naj usmeri na sever in vzhod, najprej pa naj poruši železnico Grosuplje—Novo mesto.¹⁰⁸

Zapadnodolenjskemu odredu je za operacijsko območje določil Suho krajino, in sicer na vzhodu do črte Straža—Ajdovec—Zagorica—Sela Šumberk—Muljava—Hova gora, na zahodu do črte Ilova gora—Ponikve—greben Male gore—Trnovec in na jugu do Kočevskega Boga. Najprej naj uniči ostanike bele garde ter poruši železnico pri Čušperku lin železniško postajo v Kompoljah ter pripravi za rušenje mostove pri Žužemberku, Soteski in Vidmu-Krki.¹⁰⁹

Za operacijsko območje Vzhodnodolenjskega odreda je določil Belo krajino, in sicer na severu do črte Gorjanci—Rožni dol—Srednja vas—Ribnik'—Trnovec, na zahodu do črte Mačkovec—Muha vas, na jugu in vzhodu pa do hrvaške meje. Večji del odreda naj bo zbran pri Metliki, manjši pa pri Jugorju lim naj rušita prometne zveze in mostove na Kolpi.¹¹⁰

Ta razporeditev enot je bila smiselna in pravilna, saj so bile enote že do tedaj na tistih predelih, ki jim jih je zdaj določil za operacijska območja. Vsaki enoti je tudi odredil smer njene pozornosti, tj. smeri, odkoder bi lahko najprej prišla nevarnost. Te smeri so bile vzhod, sever in zahod, kjer so bile nemške oborožene sile, medtem ko na jugu ni bilo nevarnosti, ker je osvobojeno ozemlje nastalo tudi na sosednjem hrvaškem ozemlju. Da morajo biti enote pozorne tudi na južno smer, je glavni štab NOV in PO Slovenije določil 16. septembra, ko je zvezil z vestmi o zbiranju nemške vojske v Brežicah, Ljubljani, na Reki in v Karlovcu določil tudi natančnejše smeri zavarovanja. Tako naj bi XV. divizija od črte Sava—Gorjanci—Jugorje—Rožni dol do črte Kresnice—Višnja gora—Zviirče zapirala dohode iz Brežic, Zidanega mosta lin Litije, XVIII. divizija naj bi od meje XV. divizije do črte Planina—Velike Bloke—Nova vas zapirala dohode iz Ljubljane, Vrhniške in Logatca, XIV. divizija naj bi od meje XVIII. divizije do črte Kočevska Reka—Kuzelj zapirala dohode iz Rakeka, Postojne, Št. Petra, Ilirske Bistrice in Gerovega, Južna grupa odredov pa naj bi med XV. dn XIV. divizijo zapirala dohode z Reke, Ogulina in Karlovca.¹¹¹

Takoj po razorožitvi italijanske vojske ki uničenju belogardističnih postojank je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal enotam, naj se v okviru svojih operativskih območij pomaknejo k nekdanji nemško-italijanski in italijansko-hrvaški meji ter k železnici in cesti Ljubljana—Trst ter napadajo obrobne nemške postojanke in prometne zveze. Operativska območja posameznih enot je spremenili tako, da je nova XVIII. divizija dobila svoje operativsko območje med območjema XV. in XIV. divizije, operativsko območje Zapadnodolenjskega odreda, ki se je reorganiziral v 9. brigado, pa je prevzel novi Kočevski odred v Okviru Južne grupe odredov. Ta operativska območja so imele divizije in odredi v glavnem vse do nemške ofenzive Oktobra 1943 in še nekaj časa po njej.

Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije določil enotam njihova operativska območja, jim je tudi ukazal, naj uničujejo prometne zveze tako na osvobojenem kakor tudi na osvobojenem ozemlju. Zakaj je tej nalogi pripisoval tako velik pomen, pove njegovo poročilo vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije z dne 22. septembra 1943:

»Najpomembnejša naloga vseh naših enot je zdaj uničevanje prog... Uničevanje teh prog imamo za zelo pomembno. Nemci povsod koncentrirajo svoje sile v večje postojanke na progah in izpraznjujejo majhne postojanke. Nismo opazili, da bi proti nam napravili kakšno večjo koncentracijo svojih sil. Iz svojih postojank delajo le izpade z motoriziranimi enotami in strašijo civilno prebivalstvo. Vse to kaže na njihovo trenutno slabost in zato menimo, da bomo z rušenjem proge zavlačevali možnost njihovih koncentracij za ofenzivo proti nam. Z istočasnim premeščanjem naših sil na Gorenjsko in Štajersko smo proti njim v ofenzivnem pohodu.«¹¹²

To nalogo so enote narodnoosvobodilne vojske izpolnile na osvobojenem ozemlju še pred koncem meseca septembra. Razrušile so ceste, železnice, razstrelile so mostove in viadukte, med njimi nekaj večjih, npr. viadukt pri Žalni, most pri Kandiji pri Norvem mestu, viadukt pri Otovcu itd. Rušenje [prometnih naprav] onkraj osvobojenega ozemlja je prišlo na vrsto šele proti koncu septembra.

V nekaj dneh po italijanski kapitulaciji so se enote narodnoosvobodilne vojske pomaknile na rob osvobojenega ozemlja in tam prišle v stik s sovražnikom. Vendar pa proti njemu nekaj časa niso izvajale nobenih akcij, ki bi bile ofenzivnega značaja, temveč so le zavarovale osvobojeno ozemlje. Kolikor je sovražnik skušal tu in tam vdreti na osvobojeno ozemlje, so ga le odbijale, medtem ko same niso vpadale na ozemlje, ki ga je nadziral nemški »okupator«. To so začele delati nekoliko pozneje in so dosegle mnogo lepih uspehov.

Zato lahko obdobje obrambe osvobojenega ozemlja od italijanske kapitulacije do prve dekade oktobra 1943, ko je narodnoosvobodilna vojska na Dolenjskem in Notranjskem prešla v odločno ofenzivo proti sovražniku, razdelimo na dva dela: 1. na obrambo osvobojenega ozemlja in prve spopade z nemškimi oboroženimi silami do konca septembra in 2. na ofenzivno Obrambo osvobojenega ozemlja konec septembra in začetek oktobra 1943.

1. Obramba osvobojenega ozemlja in prvi spopadi z nemškimi oboroženimi silami

Takoj po italijanski kapitulaciji so bile enote narodnoosvobodilne vojske zaposlene z izpolnjevanjem mnogih pomembnih nalog, ki so usmerjale njihovo pozornost bolj v notranjost osvobojenega ozemlja. Zaposlene so bile predvsem z uničevanjem belogardističnih postojank, izvajanjem splošne mobilizacije in rušenjem prometnih naprav. Poleg tega tudi niiso bile sposobne, da bi napadale nemške oborožene sile in postojanke onkraj osvobojenega ozemlja. S prihodom velikega števila prostovoljcev in mobiliziranih so se številčno zelo povečale in so imele od 800 do 1100 borcev, talko da so bili borci izpred italijanske kapitulacije samo del njihovega moštva. Pa še del teh starejših, v mnogih bojnih preizkušenih borcev in funkcionarjev so marali zdaj porazdeliti med številne novo ustanovljene enote. Zato so se enote narodnoosvobodilne vojske po italijanski kapitulaciji temeljito razlikovale od tistih pred njo. Primanjkovalo jim je zlasti vojaškega in političnega znanja. Poleg tega so se nekatere tudi številčno okrepile z Vključitvijo nekdanjih belogardistov in pilavogardistov.

Glavni štab NOV in PO Slovenije se je ob ustanavljanju novih enot in dopolnjevanju že ustanovljenih enot zavedal, da je potrebno vojsko vojaško in politično utrditi in izuriti. Zato je njegov politkomisariat sredi septembra s posebno okrožnico ukazal, naj politični komisarji prikazujejo barcem, da je nemška vojska spričo vedno večjih zmag sil protihitlerjevske koalicije vedno bolj demoralizirana in se ji je mogoče ne samo uspešno upirati, temveč ji je s pravilno taktiko mogoče celo zadati občutne udarce. Da bi dvignili borbeni duh v enotah, je treba novince seznaniti z vsemi vrstami orožja ter načinom partizanskega bojevanja, vojaško urjenje pa mora potekati v ofenzivnem duhu. Štabi divizij naj organizirajo kratke tečaje za desetarje in vodnike, glavni štab pa bo razširil svojo oficirsko šolo. Ker je prišlo v enote precej belogardistov, je treba z njimi politično

delati in paziti, da jih ne bi sovražnik poskušal izkoristiti za razdiralno delo. Talko j v začetku je treba uvesti naj sitrožjo disciplino m ustvari tli pravilen odnos med borci in starešinami. Na temelju negativnih izkušenj iz preteklega leta, ko iso se na osvobojenem ozemlju nekateri poveljniki spremenili iv nekakšne vojvode, je treba paziti na to nevarnost in na vsak primer vojvodstva takoj in odločno reagirati.

Za vojaško lin politično ter tudi kulturno izobraževanje in utrjevanje narodnoosvobodilne vojske so tedaj skrbeli in si prizadevali ne samo vojaški, temveč tudi politični organi narodnoosvobodilnega gibanja. Vendar kljub še tako veliki slkrtni lin prizadevanju niso mogli v kratkem času v celoti uresničiti te pomembne naloge. Značilno je, da je bilo na tem osvobojenem ozemlju mnogo manj pojavov uspavan osti, samozavesti in »vojvodstva« ter samovolje kakor pa npr. na t. i. prvem osvobojenem ozemlju pred letom dni. Vzrok za to je prav gotovo v uspešni politični graditvi partizanske vojske in tudi v uspešnem organizacijskem razvoju partijske in frontne organizacije na terenu.¹¹³

Skoraj ves september se je narodnoosvobodilna vojska posvečala tudi svojemu organizacijskemu izgrajevanju, organizaciji raznih vojaških služb v enotah, usposabljanju raznih rodov orožja, zvez, sanitetne službe, izgradnji štabov, ustanavljanju specialnih enot, npr. tankovskih, motoriziranih, topniških itd. Nekatere enote so bile tudi ves september v nenehnem reorganiziranju (npr. eden izmed bataljonov Vzhodnodolenjskega odreda je šel v Kočevski odred in čez dober teden dni v 9. brigado).

Zaradi vsega tega in še drugih okolnosti se je narodnoosvobodilna vojska do konca septembra omejila le na manj aktivno zavarovanje osvobojenega ozemlja in ni napadala sovražnikovih oboroženih sil oziroma njegovih postojank in prometnih naprav onkraj osvobojenega ozemlja.

V tem čaisu tudi sovražnik ni bil sposoben za odločnejše akcije proti osvobojenemu ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem. Bil je številčno šibek, ker je moral nekatere enote z Gorenjskega ali Štajerskega ob italijanski kapitulaciji poslati v Ljubljano, v Slovensko Primorje in celo v notranjost Istre. Treba pa je pibiti, da ni bila samo sovražnikova šibkost vzrok, da ni vdrl na osvobojeno ozemlje. Še tako maloštevilne in šibke sovražnikove slile bi ob pomoči belogardistov, četnikov in italijanskih fašistov, ki so se ob italijanski kapitulaciji zatelkli pod njihovo varstvo, bile sposobne zasesti vsaj večje dolenske in natranjske Ikraje. Temeljni vzrok, da tega niso storile, sta bila moč in -odločnost narodnoosvobodilnega gibanja v tistem

času. Za to se je nemški okupator v svoji nemoči in bojazni, da bi se vstaja ne razširila na Gorenjsko in štajersko, omejil le na izolacijo osvobojenega ozemlja, vznemirjevalne in izvidniške akcije, zavarovanje ključnih objektov, zlasti železnic itd. Zaradi pomanjkanja kopenskih sil (je uporabljali letalstvo, s katerim je napadel nekaj krajev na osvobojenem ozemlju).

Tako je bilo v drugi polovici septembra 1943 na meji osvobojenega ozemlja ustvarjeno nekakšno ravnotežje sil: obe strani sta se omejili le na zavarovanje svojega območja, in ker je sovražnik napravil nekaj vzemirijev in izvidniških akcij, se je zdelo, da je aktivnejši od naše vojske.

XV. *diviziji* je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal, naj zavaruje osvobojeno ozemlje na severu in vzhodu od Litije do hrvaške meje. Njeno operativno območje je bil večji del Dolenjske, zlasti njen vzhodni del. Bilo je v politično-organizacijskem pogledu in tudi v geografskem itera zlasti glede na obliko tal, razčlenjenost terena itd. kolikor toliko enotno in sklenjeno območje.

Ko je štab divizije, ki je 10. septembra prišel v Mimo peč, dobil odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije o operativnih območjih, je dlsti dan ukazal Gubčevi brigadi, naj ostane na svojem dotedanjem območju in nadzira prostor Škocijan—Bučka—Krmelj—Sv. Križ pri Litiji; Cankarjevi je ukazal, naj nadzira prostor od Sv. Križa pri Litiji do Ljubljane; Šlandrovi brigadi je določil območje od škocijana do hrvaške meje. Vse tri brigade se naj povezujejo z enotami, ki so južneje od njih, in naj iskrtbno opazujejo premike in aktivnost nemških sil onstran nekdanje nemško-italijanske državne meje in v Kostanjevici, vendar jih naj ne napadajo. Če bi nemške sile pritiskale čez mejo, jih je treba zavrniti in pri tem uporabljati partizansko taktiko obkoljevanja in uničevanja. Na svojih območjih naj porušijo vse železnice in mostove, zlasti pri Tržišču, Krmelju, Novem imestu, viadukt pri Žalni itd. Ena od temeljnih nalog pa je imobilizacija, s katero se naj okrepijo, da bodo imele vsaka po štiri bataljone ali Okoli dva tisoč borcev.¹¹⁴ Drugi dan, ko se je štab divizije preselil v Novo mesto in se nastanil v sodnijskem poslopju, je ukazal, naj ustanovijo še topniški divizion, katerega štab naj bo v rangi brigadnega štaba.¹¹⁵

Nemški okupator je bil talko iz strateških ikakor tudi iz političnih razlogov zelo zainteresiran za obrambo t. i. »južne meje nemškega rajha«. Pred njo je bil namreč deset do dvajset kilometrov širok pas ozemlja, s katerega je izgnal večino Slovencev in naselil več kot deset tisoč Nemcev, ki bi mu naj zavarovali (raznarodovalno delo

na Štajerskem. Ob razkosanju Slovenije pred dvema letoma sd je prizadeval, da bi bila meja na Dolenjskem tudi v strateškem pogledu zanj kar najbolj ugodna, to se pravi, da bi lahko na njej kai se da trdno zavaroval pomembne prometne poti, (industrijske objekte itd. v dolini Save. Tudi vsi poznejši **Ukrepi** in dela, ki jih je izvedel na meji, so imeli ta namen. Dokler je imel na drugi strani meje samo italijanskega partnerja — kateremu pa ni nikdar preveč zaupal — je mejo zavaroval z manjšimi silami graničarjev. Z vedno večjim raz rastom narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je razplamenelo ne glede na okupatorjeve meje, pa je moral na mej o pošiljati vedno več svojih sil, zlasti policijo in vermanšaft. Z njim)! Je hotel onemogočiti prehajanje večjih partizanskih enot z Dolenj sike na Štajersko.

Po italijanski kapitulaciji, ko so se pred mejo pojavile številčno Okrepljene in dobro oborožene enote XV. divizije, je nemški okupator spet poslal nanjo razpoložljive policijske enote. Te so spadale pod poveljnika redarstvene policije »Alpenland« generalmajorja Karla Brennerja na Bledu, ki je bil podrejen višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju SS-Gruppenführerju in general-lajtnantu policije Erwimu Rösenerju na Bledu. Sile zaščitne policije na Gorenjskem lin štajerskem so imele tri bataljone 19. SS-policijskega polka, ki ga je vodil podpolkovnik Nagel v Mariboru, in 12 samostojnih policijskih in orožniških motoriziranih čet.

Takoj ob kapitulaciji Italije je moral Rösener II. in III. bataljon 19. SS policijskega polka, ki sta bila na Gorenjskem, dati na razpolago 71. pehotni diviziji za zavarovanje železnice Ljubljana—Trst in razoroževanje italijanske vojske in mu je ostal na razpolago le I. bataljon in omenjene samostojne čete.

9. septembra je del 1. čete I. bataljona iz Krškega po kratkotrajnem obstreljevanju zasedel Kostanjevico, iz ikatere se je umaknila patrulja Vzhodnodolenjskega odreda.¹¹⁶ Ko je komandant bataljona major Richard Maiwald to sporočil komandantu 19. SS policijskega polka lin ga vprašal, ali naj prodira proti Šentjerneju, mu je ta zvečer odgovoril, naj njegove sile ostanejo v Kostanjevici in naj mirujejo.¹¹⁷ Enako je bil zavrnen predlog komandirja čete deželnih strelcev iz Radeč, da bi zasedel Krmelj, kjer je Gubčeva brigada razstrelila rudnik in elektrarno.¹¹⁸ Rösener je namreč 10. septembra prepovedal akcije južno od meje, razen v primerih, da so neizogibne iin ne zahtevajo preveč sil. Hkrati je ukazali, naj policijske in druge enote takoj preiščejo in zasedejo nekdanje italijanske graničarske postaje, če niso preveč oddaljene od meje. Na koncu povelja je povedal:

»Da bi izvajali akcije proti banditom cexnkraij meje s silami s Spodnje Štajerske ali Gorenjske, se mi zdi ne samo nemogoče, ampak tudi taktično zgrešeno. Prepovedujem vsako zasedanje krajev razen Kostanjevice, ki je ključni položaj.«¹¹³

Toda pri tej odločitvi je ostal le nekaj dni, ko je proti meji poslal nove policijske čete iz notranjosti slovenske Štajerske in Gorenjske, kjer v tem času ni bilo večjih enot narodnoosvobodilne vojske. Uporabil pa je tudi 2. četo 98. bataljona črnih srajc, ki je 9. septembra pribežala iz Krmelja v Št. Janž,¹²⁰ in belogardiste iz Miimske doline, ki so pribežali v Sevnico¹, in belogardistično skupino z območja Novega mesta, ki je pribežala v Zameško.

Povedali smo že, da ise je belogardistična skupina izognila razorožitvi pri Straži im pobegnila proti Goirjancem ter se utrdila v Zameškem. Še isti dan zjutraj ob sedmih je iz Zameškega poslala odposlanca s 30 možmi v Rako, da je sporočil Nemcem, da se skupina zateka pod njihovo varstvo, da je zavarovala mejo med Rako in Zameškim, da ima 20 lahkih strojnic brez streliva in da jo zasleduje močna partizanska enota is tanki in težkim topništvom.¹²¹ Ko so generalu Brennertju sporočili to vest, je takoj ukazal, naj nemške enote sprejmejo in oskrbujejo belogardiste, o njihovi »zaposlitvi« pa bodo izšla posebna navodila.¹²²

Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije zvedel, da se je belogardistična (Skupina ustavila ob meji, je ukazal štabu XV. divizije, naj jo njene enote napadejo, štab divizije je 11. septembra to nalogo zau,pa'l Šlandrovi brigadi, ki je že prejšnja dan dobila ukaz, naj odide iz Novega mesta v dolino Krke proti Šentjerneju.¹²³ Od štaba divizije je bil z njo namestnik komandanta Alojz Kolman-Marok. Del brigade je res 12. septembra napadel belogardiste v Mršeči vasi, kjer jih je bilo 735. Prišlo je do hudega boja, ki je trajal od predpoldneva do večera. Belogardistom so pomagali 1. četa I. bataljona 19. SS policijskega polka, lovtski odred graničarjev in trije strmoglavci z letališča v Cerkljah. Del Šlandrove brigade, ki je napadel z dvema tankoma, je pretipel velike izgube, ker so se Nemci in belogardisti branili iz bunkerjev in zgradb, borci pa so jih naskakovali preko odprtega terena, kjer so bili dober cilj za strmoglavce. Brigada je izgubila tudi avtomobil, oba tanka, orožje itd. Šest ujetih borcev so odvedli v Krško in nato v Maribor.¹²⁴

Po tem neuspelem napadu je štab divizije naročil štabu brigade, ki se je nastanlil v Mihovem, naj umakne svoje enote z ravnega terena in predvsem obdrži v svojih irokah prehode čez Krko in poruši mostove. Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije dobil poročilo o neuspešnem napadu, je naročil štabu divizije, da je treba belo

gando v Mršeči vasi napasti v noči na 13. september in uporabiti predvsem tanke in topništvo.¹²⁵ Do napada pa ni prišlo, ker so Nemci odpeljali belogardiste v Kostanjevico, kjer je bili a že skupina iz Mimske doline. Obe skupini so podredili štabu I. bataljona 19. SS policijskega polka, ki mu je 13. septembra general Brenner sporočil, da bodo belogardistom, ki se bodo borili proti partizanom, poslali iz Ljubljane zaplenjeno italijansko orožje.¹²⁶

Po povelju komandanta 19. SS policijskega polka bi marale nemške in belogardistične sile 14. septembra napasti II. bataljon Šlandrove brigade v Mokrem polju, a so ga prestavili na naslednji dan zjutraj. Napad, ki mu je pomagalo tudi letalstvo iz Cerkelj in nekaj tankov, je bataljon odbil in zavrnil sovražnika, ki je prodrł do Mokrega polja, nazaj v Zameško.¹²⁷ Štab divizije je še isti dan naročil štabu Gubčeve brigade, naj premakne svoj bataljon iz Zbur bliže Dobravi, da bo lahko pomagal Šlandrovi brigadi, če jo bodo na Mokrem polju spet napadle nemške sile, hkrati pa naj ji pošlje za pomoč protitankovski oddelek s topom in 50 granatami, da bodo uničevali sovražnikove tanke.¹²⁸ Ker ije na drugih območjih bilo zatišje, na tem pa že dva huda boja, in ker je bila Šlandrova brigada najmanj vojaško izurjena, saj so jo bili ustanovili pred dobrim mesecem, je štab divizije 16. septembra opoldne ukazal Gubčevi in Šlandrovi brigadi, naj zamenjata svoje položaje. Gubčeva brigada naj izroči enega od svojih bataljonov Šlandrovi, za kar bo dobila Gorjanski bataljon Vzhodnodolenjskega odreda. Brigadi sta res zamenjali položaje 17. septembra in tudi IV. bataljon Gubčeve brigade je prišel v šlandrovo, vendar pa Gubčeva ni dobila nobene enote iz Vzhodnodolenjskega odreda.¹²⁹

Šlandrova brigada se je zbrala v Mokrem polju, od koder je odšla peš v Novo mesto in nato z vlakom v Trebnje, od tam pa spet dalje peš v Mokronog, ker je bila železniška proga Trebnje—Sevnica porušena. Štab brigade in III. bataljon sta se nastanila v Mokronogu, drugi pa so se 18. septembra razporedili ob nekdanji italijansko-nemški meji od Tihaboja do Krmelja.¹³⁰

Gubčeva brigada, ki je po razorožitvi italijanske vojske ostala še teden dni na počitku v Minnski dolini, je po prihodu na Mokro polje ostala tam vse do 29. septembra, razen v času od 21. do 23. septembra, iko je izvedla manjšo očiščevalno akcijo proti belogardističnim ostankom na Gorjancih.¹³¹ Na območju Šentjerneja je bilo namreč v drugi polovici septembra zatišje, ker so Nemci svoje vznemirjevalne akcije prestavili proti severozahodu, najprej na območje Št. Janž—Krmelj, nato pa še naprej na območje Javorje—Leskovec (južno od Litije in severovzhodno od Višnje gore).

Ko je štato XV. divizije zamenjal položaje Gubčeve in Slan drove brigade, je v zvezi z odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 16. septembra o grupiranju enot v -zvezi z zbiranjem nemških sil na Reki, Karlovcu—Ogulinu, Ljubljani in Brežicah odredil, naj Gubčeva brigada nadzira in zavaruje obmejno območje od Gorjancev do Bučke, in opozoril štab brigade na nevarnost nemškega vdora po dolini Krke proti Novemu mestu. Zato naj brigada uniči vse ceste, razmesti topove na dominantne točke, zavaruje bataljone pred letalskimi napadi ter se zaradi zavarovanja svojega desnega boka poveže s štabom 13. hrvatske proletarske brigade, ki je na območju Stoj draga—Nova sela. Če bi jo sovražnik močneje napadel, naj se brani in nasloni na črto Gorjanci—Jugorje—Rožni dol.

Šlandrovi brigadi je ukazal, naj nadzira in zavaruje obmejno območje Bučka—Sevnica—Sv. Križ pri Litiji, poruši vse ceste in železnico Sevnica—Trebneje in se v primeru močnega sovražnega napada brani ter nasloni na črto Tržišče—Blatni klanec—Sv. Ana—Ostri vrh.

Cankarjevi brigadi je ukazal, naj s položajev Grosuplje—Polica—Debeli hrib—Pogled nadzoruje Obmejno območje -od Sv. Križa pri Litiji do Ljubljane in naj ima en bataljon v Veliki Loki, da bo zavaroval smer proti meji na črti Sv. Križ—Litija, na levem boku pa se naj poveže z enotami XVIII. divizije na črti Rudnik—Škofljica—Pijava gorica. Poruši naj vse ceste in železnico Grosuplje—Ljubljana, v primeru močnega sovražnikovega napada se naj brani in nasloni na črto Besnica—Pogled—Višnja gora—Ilova gora—Zvirče.¹³²

Rekli smo že, da je sovražnik v drugi polovici septembra prenesel svoje vznemirjevalne akcije na območje št. Janž—Krmelj. Tako je že drugi dan po prihodu Šlandrove brigade na to območje, tj. 19. septembra, prodrlo čez mejo pri Krmelju okoli tristo sovražnikov s tremi tanki in petimi avtomobili. Obstreljevali so tudi s topovi položaje V. bataljona Cankarjeve brigade, ki je s pomočjo III. bataljona in minometalskega oddelka napad odbil. Po podatkih bataljona bi naj bil imel sovražnik 20 mrtvih in mnogo ranjenih in izgubil dva avtomobila in tank.¹³³ Manjši spopadi na tem območju so bili tudi naslednjega dne, ko je sovražnik dvakrat prodril na osvobojeno ozemlje in so ga enote Šlandrove brigade obakrat zavrnile in po poročilu štaba brigade uničile dva avtomobila in pokvarile tank.¹³⁴ Nato pa je sovražnik prestavil vznemirjevalno akcijo proti zahodu na območje Javorje—Leskovec.

Medtem ko so bile vznemirjevalne akcije na Mokrem polju in pri Krmelju manjšega značaja, pa je bila akcija na območju Javorje

Leskovec večja. Povelje zanjo je dal sam Rösener, iko je 19. septembra dbiskal Kostanjevico. Izvede jo naj štab 19. SS polioijiskega polka s šestimi policij slkimi četami, pionirsko skuipino, dvema tankoma, dvema avtomobiloma za prevoz moštva in 20 žarometi. Izvajati jio naj začne, ko bo končal akcijo pri Krmelju. Osnovna naloga je prebiti polažaje Cankarjeve brigade na območju Pusti javor—Leskovec in prodirati proti železnici Ljubljana—Tröbnje s težiščem na črti Leskovec—Gradišče—Višnja gora, ugotoviti, kje je glavnina partizanskih sil, in po možnosti izropati partizanska skladišča v Št. Vidu pri Stični in Višnji gori. Ko se je še istega dne vrnil na Bled, je za to akcijo izdal nekoliko podrobnejše »akcijsko povelje št. 157«.¹³³

Komandant 19. SS policijskega polka podpolkovnik Nagel se je 21. (septembra ob tri četrt na devet pripeljal iz Celja, ikamor se je bil pred desetimi dnevi zaradi dogodkov na meji preselil štab polka iz Maribora, v Radeče. Tja se je iz Krškega pripeljal major Maiwald lin oba sta se nato čez Presko in Cerovec odpeljala v Šmartno pri Litiji, kjer si je podpolkovnik Nagel v poslopju tamkajšnje orožniške postaje uredil svoje poveljniško mesto¹. Ob pol enih popoldne je na sestanku z majorjem Maiwaldom in kapetanom Fischerjem, ki ju je določil za vodji bojnih skupin, podrobneje določil potek akcije. Zanjso so ustvarili dve bojni skupini: Maiwaldovo z 2. in 3. četo 19. SS policijskega polka ter Fischerjevo z 2. četo 12., 4. četo 17. in 5. četo 18. policijskega istražarskega bataljona, ki so prispele iz Vranskega, Domžal in Kamnika, ter 10. četo 19. SS policijskega polka, ki je bila že v Litiji. Obe skupini sta dobili tudi dve četi (513) belogardistov iz Kostanjevice, 6 skupin radiotelegrafistov, policijski pionirski oddelek iz Šentvida nad Ljubljano, (tri protitankovske topove iz 48. oddelka tankovskih lovcev iz Celja, tri italijanske tanke, en nemški tank, 20 žarometov in 4 gestapovce iz Kamnika.¹³⁶

Obe (Skupini sta 21. septembra popoldne začeli t. i. ogledmiško akcfijo čez nekdanjo nemško-italijansko mejo. Kapetan Fischer je z 2. četo 12. policijskega stražarskega bataljona prodiral z gradu Bogenšpertka na jug čez Pusti javor po cesti do Sv. Andreja, kjer se je ob četrt na sedem spopadel z oddelkom Cankarjeve brigade in se v mraku brez izgub vrnil nazaj na grad. Major Maiwald pa je z 2. in

3. četo 19. SS policijskega polka prodiral iz ŠtangerSkih poljan čez Trebeljevo in kote 559, 678 in 696 preko meje in ni pnišel v stik s Cankarjevo brigado. Po vrnitvi na izhodiščne položaje so ob pol desetih zvečer Nagel, Fischer, Maiwald in komandirji čet pretresli položaj in se dogovorili za akcijo za naslednji dan, tj. za prodora proti Sv. Andreju in Višnji gori. V ta namen je podpolkovnik Nagel prosil poveljstvo letalskega oddelka Ceiklje, naj njegova letala

22. septembra ob enajsti uri dopoldne bombardirajo in obstreljujejo Metnaj in Višnjo goro.¹³⁷

Fischerjeva bojna skupina je ob 8. uri zjutraj začela prodirati z gradu Bogenšperka na jug proti Sv. Andreju. Pred naseljem jo je z obeh strani napadel oddelek Cankarjeve brigade in je napad odbila z ognjem iz tanka, protitankovskega topa in težkih strojnic. V naselju pa, na katero sta dva «trmoglavca popoldne vrgla sedem bomb in ga obstreljevala s strojnico, tako da je zgorela polovica vasi, jo je obstreljevala partizanska zaseda v cerkvenem zvoniku, ki jo je uničila s streli iz protitankovskega topa. Ko je bojna skupina prodrla skazi Sv. Andrej, jo je kakšnih tristo metrov južneje od njega zaustavila cestna ovira. Ker je tank ni mogel odstraniti in ker so partizan» močno obstreljevali bojno skupino, je moral kapetan Fischer prekiniti nadaljnje prodiranje in se umakniti. Bojna skupina je imela šest ranjenih.

Maiwaildova bojna skupina je z dvema tankoma, oklepnim avtomobilom in dvema protitankovskima topoma že ob pol osmih zjutraj začela prodirati iz Štangarskih poljan čez Trebeljevo in je ob devetih prišla do meje. Ob tri četrt na dvanajst je neovirano prišla do črte Leskovec — kota 706, od koder se je usmerila proti Višnji gori. Kraj je ob 11. uri in 20 minut bombardiralo din. obstreljevalo šest stnmoglavcev z letališča v Cerkljah iter uničilo z 18 bombami štori poslopja, več pa poškodovalo. Ubilo je sedem, ranilo pa več kot deset civilnih oseb. Bojna Skupina je čez Vrh pri Višnji gori prodirala proti Višnji gori. Ugotovila je, da so v kraju partizani, in ga začela Obstreljevati is težkim orožjem. Tam je bila res skupina aktivistov Qsvdbodilme fronte, ki pa se je pravočasno umaknila proti Kriški vasi. Ob tri četrti ma dve je bojna skupina vdrla v Višnjo goro, izropala šolo, kjer je našla nekaj orodja in streliva, Omahnovno trgovino, iz katere je odpeljala dva voza moke itd. S plenom, ki ga je naložila na vozove, se je bojna skupina ob petih popoldne umaknila z Višnje gore proti Leskovcu.¹³⁸

Ko je centralni komite KPS zvedel za ta sovražnikov vdor na osvobojeno ozemlje, je 23. septembra ostro kritiziral glavni štab NOV in PO Slovenije, rekoč:

»Ne razumemo, kako se morejo dogajati taki nemški vdori kot je bil vdor v Višnjo goro. Kolikor imamo trni podatkov, so vdrla z majhnim številom tankov in ljudi. To se pravi, da prvič nli bila cesta prekopana, čeprav smo to že zdavnaj sklenili, in drugič da na meji ni bilo pri roki čet, ki bi takoj intervenirale. V trenutku, ko to pišemo, niti ne vemo, kaj je sedaj z Višnjo goro. Tudi to dejstvo, da

nais sproti in takoj ne obveščate o takih stvareh, smatramo za popolnoma nepravilno.

Taki vdori ibodo popolnoma diskreditirali našo vojsko 'in ji vzeli nujno potrebno zaupanje zaledja. Kadar uspe vdor z velikimi silami, je to civilnemu prebivalstvu lahko še nekam razumljivo. Uspehi takih banditskih posegov pa so nekaj povsem nerazumljivega in nosijo za njih krivdo samo in izključno le naše komande, s tem pa tudi Glavni štab.«¹³⁹

Po tej kritiki je glavni štab štab izdal enotam posebno odredbo za prehod v manjše ofenzivne akcije, ki pomeni začetek novega poglavlja bojevanja s sovražnikom na Dolenjskem in Notranjskem.¹⁴⁰

Ko je Rösener oib svojem prihodu v Šmartno pri Litiji zvedel, da se je Maiwaldovi bojni skupini posrečilo vdreti v Višnjo goro, je 23. septembra izdal novo povelje. V njem je ukazal, naj major Maiwald prodre po cesti Šmartno pri Litiji čez Pusti javor—Sv. Andrej in Temenico do železnice med Višnjo goro in Radohovo vasjo, njemu podrejene tri čete belogardistov, od katerih je bilo treba eno še pripeljati iz Kostanjevice, pa naj zavarujejo prostor Pusti javor—Leskovec. S to akcijo naj tudi ugotovi, ali imajo partizani v Metnaju topovske položaje.¹⁴¹

Major Maiwald je akcijo začel 24. septembra popoldne, in sicer v treh smereh. Kapetan Fischer je z 2. četo 12. policijskega stražarskega bataljona pri Debečah prekoračil mejo in nameravali čez Goričico prodreti do Metnaja. Pri Goričici je bil na položajih II. bataljon Cankarjeve brigade, ki je sovražnika dvakrat izavmil. Obenem je 2. četa 19. SS policijskega polka prodirala zahodno od Osredka proti jugu čez koto 771 in Poljane proti Selam, vendar ni naletela na partizane. 3. četa istega polka je prodirala čez Trebeljevo lin Leskovec proti jugu do Viha pri Višnji gori, ki ga je neovirano dosegla, in se nato vrnila.¹⁴²

Tudi naslednji dan je sovražnik s tremi bojnimi skupinami prodrl čez mejo. 2. četa 19. SS policijskega polka s 50 belogardisti in pionirsko skupino je prodirala zahodno od Pustega javora proti jugu mimo Sv. Roka in Sv. Andreja, 3. četa istega polka s 50 belogardisti in pionirsko skupino je prodirala čez Višnji grm in SObrače do Sv. Andreja, medtem ko je 10. četa istega polka z eno skupino prodirala preko Javorja proti Moravčam, z drugo pa preko Čepelj in Brezja proti Sv. Križu pri Litiji. Z enotami Cankarjeve brigade se je na Moravski gori spopadel drugi oddelek in po peturnem boju je bil na partizanski strani 1 mrtev in 1 ranjen.¹⁴³

Približno enake akcije so bile še tri dni. Najmočnejši sta bili vsekakor 27. in 28. septembra. Obakrat so enote Cankarjeve bri-

gade napad odbile. 27. septembra nag bi bil imel sovražnik po poročilu štaba brigade 9 mrtvih, drugi dan, ko ga je med Poljanami, Goričico in Pristavo odbil II. bataljon te brigade, pa 7 mrtvih, medtem ko je imel bataljon štiri mrtve in nekaj ranjenih. 29. septembra je komandant 19. SS policijskega polka končal vznemirjevalne akcije na item območju, ker so enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije prevzele napadalno iniciativo v svoje roke.¹⁴⁴

V XV. diviziji so se v drugi polovici septembra ustanovile tri brigade. Po odredbi glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 21. septembra 1943 se je 24. septembra v Mokronogu ustanovila 12. brigada (komandant Radomir Božovič, politkomisar Lojze ŽokaLj-Džidži). Ustanovila se je iz tistega dela Šlandrove brigade, ki ni odšel na Štajersko, temveč je ostal v Mokronogu. Njeni bataljoni so zasedli položaje, ki jih je imela prej Slandnova brigada.¹⁴⁵

Dolenjski železničarji so 25. septembra na osnovi odredbe glavnega štaba z dne 25. septembra pri Novem mestu ustanovili svojo lastno — 14. brigado, »Železničarsko« (komandant Franc Krese-Coban, politkomisar Vlado Mišica).¹⁴⁶

Pri Metliki v Beli krajini so 28. septembra po »odredbi glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 26. septembra 1943 iz Vzhodnodolenjskega odreda ustanovili 15. brigado — »Belokranjsko« (komandant Tone Zgonc-Vasja in politkomisar Niko Silih-Boris Nilkič). Glavni štab NOV in PO Slovenije je obenem ukinil Južno grupo odredov, ki je s svojima odredoma živela le deset dni in varovala južno stran osvobojenega ozemlja.¹⁴⁷ Vzhodnodolenjski odred je bil na položajih Dragatuš—Vinica (I. bataljon) —Božakovo—Suhor (II. bataljon) —Krasinec—Brod pri Metliki (III. bataljon). Imel je 934 borcev.¹⁴⁸ Kočevski odred je bil na položajih Predgrad (I. bataljon) —Črni potok (II. bataljon) —Fara ob Kolpi (III. bataljon). Imel je 485 borcev. Na novo ustanovljeno XV. brigado je glavni štab NOV in PO Slovenije 2. oktobra podredil štabu XV. divizije, Kočevski odred pa je poslal v XVIII. divizijo, da ga porazdeli med svoje enote.¹⁴⁹

Okrog 13. septembra se je v Žabji vasi ustanovil tudi I. topniški divizion XV. divizije, ki je imel osem topov. Topove pa so v tem času imele tudi posamezne brigade. Tako sta imeli Gubčeva in Cankarjeva brigada po en bataljon oborožen z dvema protitankovskima in dvema gorskima topoma, v Šlandrovi brigadi pa je bila baterija s šestimi težkimi minometi in protitankovskim topom. Pozneje so v XV. diviziji ustanovili še II. topniški divizion. Oba divizion je vodil t. i. štab artilerije (komandant Pero Brajović in politkomisar Lojze Colarič), Iki je bil po položaju enak štabu brigade in se je kmalu iz Žabje vasi premestil v Trebnje. V diviziji so v prvi polo-

vici septembra ustanovili tudi avtomobilski bataljon is premično mehanično delavništvo, v Novem mestu pa se je ustanovila tudi oklepna četa.¹⁵⁰

XIV. divizija se je po uničenju belogardističnih postojank na Notranjskem usmerila proti zahodu. Njene enote so se držale predvsem ob železnici med Borovnico in Postojno, prekoračile pa so tudi nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo in prodrle do Brkinov. 18. septembra, ko je iz sestave XIV. divizije Močil Gradnikovo in Prešernovo brigado, je namreč glavni štab NOV in PO Slovenije operativno območje XIV. divizije razširil z Notranjske na jug v Istro in prati Trstu.

Operativno območje XIV. divizije je bilo torej v političnoorganizacijskem, geografskem in drugem pogledu raznoliko. Poleg Notranjske to stran nekdanje jugoslovansko-italijanske državne meje, ki jo je bil italijanski okupator zasedel 1941. leta, so bili predeli, ikot Pivka, Brkini in slovenska Istra, ki so bili pod italijansko okupacijo že od 1918. leta. Poleg raasežnih gozdov na Notranjskem je operativno območje zajemalo tudi gole kraške terene.

Na tem razsežnem operativnem območju je imela divizija najprej štiri brigade: Tomšičevo, Šercerjevo, Gradnikovo in Prešernovo. Po odhodu Gradnikove brigade v Slovensko Primorje in Prešernove na Gorenjsko so v Loški dolini ustanovili Loško brigado, v Brkinih, na Pivki in v Slovenski Istri pa je nastalo nekaj novih brigad, ki so bile naito v sestavi XIV. divizije.

Enote XIV. divizije so se na svojem operativnem območju bojevale z enotami, ki so ispadale v 71. pehotno divizijo, katere štab je bil nekaj časa v Planini pri Rakeku. Ta divizija je predvsem varovala železnico in cesto med Ljubljano in Trstom ter Št. Petrom na Krasu in Reko. V njeni sestavi so bili vojaški (im drugi oddelki, npr. policijske enote in slovensko domobranstvo, ki drugače niso bili organski deli divizije).

Namen glavnega štaba NOV in PO Slovenije je bil, da del XIV. divizije ostane na Notranjskem to stran nekdanje Jugoslovansko-italijanske meje in napada ter ruši prometne zveze, zlasti železnico med Borovnico in Postojno ter hkrati mobilizira v narodnoosvobodilno vojsko in ustanavlja nove enote. Drugi del divizije pa naj čimprej doseže skrajne meje slovenskega etničnega ozemlja v Slovenskem Primorju in Istri dm na novem operativnem območju dobi zivezo s slovenskimi, hrvaškimi in italijanskimi partizanskimi enotami, ki so se ustanovile v splošni ljudski vstaji. S kadri in voja-

škimi izkušnjami naj jim pomaga, da se uredijo v čvrste narodno-osvobodilne enote, tako da bi po možnosti iz njih prej ali slej lahko ustanovili novo divizijo. Uničuje naj tudi prometne zveze, predvsem železnici Postojna—Trst in Št. Peter.—Reka.¹⁵¹

Tostran nekdanje jugo9lovansko-italijanske meje je po odhodu Gradnikove in Prešernove brigade ostala samo Tomšičeva brigada. Po uničenju belogardistične postojanke na Velikem Osolniku je odšla proti Cerknici, kamor je prišla 18. septembra. I. in III. bataljon sta se nastanila v Cerknici, II. v Begunjah, IV. pa je ostal v Ribnici. Ker je isti dan Gradnikova brigada, ki je bila v Cerknici, dobila povelje, naj odide na Primorsko, je zapustila položaje med Cerknico in Rakekom, ki jih Tomšičeva še ni zasedla. Vse, kar je Tomšičeva brigada lahko storila, da bi se zavarovala, je bilo le to, da je njen štab poslal vod v zasedo na koto 631, ki dominira nad cesto Cerknica—Rakek. V slabo zavarovani Cerknici sta bila tako v noči na 19. september dva brigadna štaba in -trije bataljoni (I. in III. Tomšičeve in III. bataljon Gradnikove, ki se je bil pravkar vrnil s Turjaka.)

Tak položaj je izkoristil sovražnik in 19. septembra, tj. v nedeljo zjutraj, z okoli štiristo vojaki napadel Cerknico. Pritiskal je zlasti z dveh strani: prva kolona je prodrla z južne strani čez Dolenjo vas in se polastila praznih bunkerjev pod Cerknico, druga pa je pričela obstreljevati Cerknico z grebena, ki se vleče na severni strani kraja. Ko je štab Tomšičeve brigade ob tri četrt na sedem zjutraj zvedel za napad, je takoj poslal iz I. bataljona eno četo proti Dolenjemu jezeru, en vod pa proti Dolenji vasi. Obe enoti sta se spopadli s sovražnikom in ga zadržali. Ob četrt na osem so iz Rakeka pridrveli nemški tanki, ki jih seveda ni mogel nihče ustaviti. Bataljon Gradnikove brigade se je umikail po dolini Cerkniščice in je imel le dva mrtva in tri ranjene (po drugih podatkih pa okoli 25 mrtvih in 20 ranjenih). Bataljona Tomšičeve brigade pa sta se umikala čez Gradišče na pobočje Slivnice in se bojevala med kotama 575 in 858. Obenem je okoli 40 sovražnih vojakov prodrl na koto 631 in 649 severozahodno od Cerknice. Štab brigade je tja usmeril II. bataljon iz Begunj, ki se je spopadel s sovražnikom in ga zavrnil do ceste Cerknica—Rakek. V teh bojih je imela Tomšičeva brigada 11 mrtvih in 18 ranjenih ter 138 pogrešanih. Sovražnik je tudi ujel mnogo borcev, iz Tomšičeve brigade 22, od katerih jih je naslednji dan 16 ustrelil na Rakeku. Med ujetimi je bil tudi komandant II. bataljona Gradnikove brigade Milan Palčič. Ko je sovražnikov napad ponehaval, je štab Tomšičeve brigade zbral svoj I. bataljon in ga poslal obstreljevati Rakek, da sovražnik ne bi mogel poslati pomoči napadalcem v Cerknico. Sovražnik, -ki naj bi bil imel po partizanskih podatkih

5 mrtvih in 6 ranjenih, je uničil tudi Oklepni avtomobil in pet tovornih avtomobilov. Požgal je tudi tretjino naselja.¹⁵²

O tem boju je štab armadne skupine B še isti dan poročal v Hitlerjev glavni stan:

»Polk planinskih lovcev 'Admont' je napadel in zavzel kraj Cerknica (10 km jugoivzhodno^zahodno od Planine) ter ga obdržal kljub 2 organiziranim protinapadoma band. Ogenj je skoraj popolnoma uničil kraj. Ob majhnih lastnih izgubah je pofllk uničil 2 izvidniška tanka, prešteti več kot 100 mrtvih sovražnikov in zaplenil 20 strojnic ter 100 pušk.«¹⁵³

Medtem ko se je Gradnikova brigada še tisti dan premestila na Primorsko, se je Tomšičeva zvečer premaknila na položaje med Cerknico in Rakekom, da bi z njih napadala železniško progo Rakelk—Postojna. 23. septembra jo je v Cerknici spet napadla močnejša nemška enota z dvema tankoma in oklepnim avtomobilom. II. bataljon je spustil tanke naprej, nato pa je s Podäkrajinika napadel pehoto. V štiriurnem boju je uničil dve motorni kolesi in poškodoval oklepni avtomobili, ki pa so ga izvlekli s tanki. Po podatkih štaba brigade naj bi bil imel sovražnik Okoli petnajst mrtvih in ranjenih.¹⁵⁴

23. septembra se je na Knežji njivi v Loški dolini ustanovila Loška brigada (komandant Franc Bobnar-Gedžo, politkomisar Jože Jezernik-Sokol). Štela je okrog 450 borcev z desetimi težkimi in dvema lahkima minometoma ter dvajsetimi lahkimi strojnicami. Ko je drugi dan po ustanovitvi zjutraj odšla na položaje, ki jih je dotlej držala Tomšičeva brigada, se je ta pomaknila proti Javorniku.¹⁵⁵

V XIV. diviziji se je v tem času ustanovil tudi I. topniški divizion.¹⁵⁶

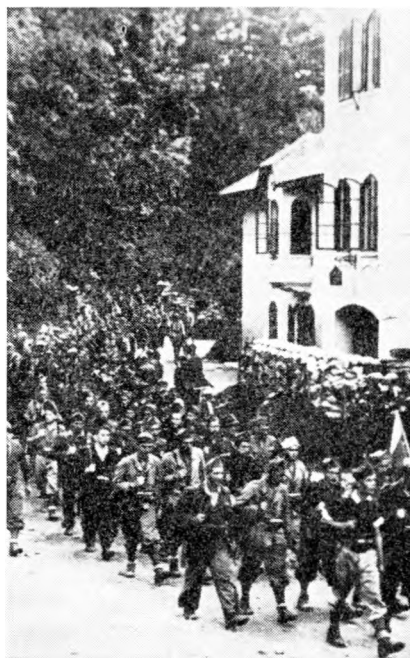
Frelko nekdane jugoslovansko-italijanske meje so najprej poslali Šercerjevo brigado.

Šercerjeva brigada se je na osvobojenem ozemlju opremila z avtomobili in po zavzetju belogardističnih postojank na Blokah in v Pudobu s 45 avtomobili, 3 oklepnimi avtomobili, samohodnim topom in 3 manjšimi tanki 14. septembra zvečer prekoračila nekdano jugoslovansko-italijansko mejo ter prišla do vasi Bač. Za brigado so ise odpeljali na Primorsko tudi Edvard Kardelj, Ivan Maček, Dušan Kveder, Vlada Zečevič itd., ki so se vrnil na Dolenjsko 18. septembra. Ko je naslednje jutro prišla do Ilirske Bistrice in jo zasedla, jo je opoldne napadla nemška enota, ki je prišla iz reške smeri, proti večeru pa so jo napadli iz smeri Št. Peter. Izgubila je tank, oklepni avtomobil in šest avtomobilov ter je limela okoli šestnajst mrtvih.¹⁵⁷ Štab armadne Skupine B je o tem boju poročal 16. septembra zjutraj v Hitlerjev glavni stan tole:

»Pri Ilirski Bistrici (60 km severosavrozahodno od Rake je spremstvo komandanta 71. pehotne divizije, ki se je vračal z Reke na svoje divizijsko bojno mesto, 15. 9. popoldne naletelo na močno bando, ki jo je lahko odbilo šele s posredovanjem sil, ki so prišle s severa. Sovražnik je poleg 20 mrtvih izgubil tudi 2 lahka italijanska cestna tanka in izvidniški avto.«¹⁵⁸

Brigada se je po boju umaknila na Mašun, kjer si je odpočila. Tu je imela nailogo napadati in uničevati železniško progo Postojna—Trst. Tako je 24. septembra porušila 100 metrov proge Št. Peter—Planina in uničila lokomotivo. Istega dne je njen minerski vod razrušil cestni most pri Prestranku, ki ga je nato sovražnik lahko uporabljal le za enosmerni promet. Nato je brigada po tednu dni odšla v Brkine.¹⁵⁹ Tam se je pridružila partizanskim enotam, ki so se ustanovile na južnem delu Slovenskega Primorja, ki je do južne železnice postalo operacijsko območje XIV. divizije.

V tem prostoru so ustanovili štiri brigade. Rabska brigada (komandant Franc Potočnik, politkomisar Franc Šlajpah-Aki) se je

Rabska brigada na Mašunu 23. 9. 1943

ustanovila že na Ralbu ob kapitulaciji Italije in je štela okoli 1600 borcev v petih bataljonih. Ti so se od 16. do 19. septembra prepeljali na kopno. Brigada je nato krenila iz Bakra preko Čavljev, Saršonov, Marčeljev, Klane in Gomanjc na Mašun, kjer je 21. septembra prisegla ob navzočnosti komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter komandanta in politkomisarja XIV. divizije.¹⁶⁰

11. brigada, »Snežniška« (komandant Tone Vidmar, politkomisar Milan Guček), se je ustanovila 17. septembra na Mašunu. Bataljona te brigade sta dva dni zbirala in spravljala orožje ter rušila cesto proti St. Petru in Ilirski Bistrici. 19. zvečer sta odšla proti Brkinom in naslednji dan prišla do vasi Celje, kjer so ju 21. septembra napadli Nemci z dvema tankoma. Umaknila sta se brez baja na Gabrk. Prihodnji dan so na Tatrah ustanovili še tretji bataljon. Vsi trije bataljoni so gradili barikade, rušili ceste in kopali protitankovske järke.¹⁶¹

Iz Istrskega odreda, ki so ga ustanovili sredi septembra 1943 (komandant Viktor Dobrila, politkomisar Silvo Milenič), so proti koncu septembra ustanovili Istrsko brigado (komandant Ivan Kovačič-Efenka, politkomisar Drago Benčič-Brkin). Njeno operacijsko območje je bilo okrog Dekanov, Škofij in Plavij.¹⁶² Pred Koprrom pa je bila hrvaška 2. istrska brigada. IV. bataljon te brigade je 26. septembra vdrl v Koper in iz zaporov osvobodil Okoli 200 jetnikov.¹⁶³ Položaje okoli Kopra je tiste dni obiskal tudi komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije Franc Rozman-Stane.

26. septembra se je na Tratah v Brkinih ustanovil Tržaški bataljon, ki so ga čez dva dni priključili k Tržaški brigadi (Brigatta Triestina d'Assalto).¹⁶⁴ Ustanovil jo je operativni štab za zahodno Slovenijo, pozneje pa je nekaj časa spadala pod štab XIV. divizije.

XVIII. divizija je bila med XV. in XIV. divizijo. Ker iso jo formirali sredi septembra in so njene enote nekaj časa držali kot rezervo v notranjosti osvobojenega ozemlja, kjer so se vojaško in politično urile in utrjevale, je šele okrog 23. septembra zasedla položaje ob nekdanji nemško-italijanski državni meji na Dolenjskem in južno od železnice Zalag—Ljubljana—Borovnica. Njeno operativno območje je zajemalo dolenjsko gričevje in Mokreč, Krim in Rakitniško planoto.

Na tem območju ista najprej operirali XIV. in XV. divizija, ki sta prve dni po italijanski kapitulaciji prišli v bližino Ljubljane in nemška vojska je bila zaradi tega zelo zaskrbljena. Stab armadne skupine B je o tem skoraj vsak dan poročal v Hitlerjev glavni stan, tako npr. 12. septembra, da »nevarnost band južno in vzhodno od

Ljubljane narašča«, čez dva dni, da je manjša partizanska skupina poskušala vdreti v Ljubljano, 15. septembra pa o nenehnih bojih šest kilometrov južno od Ljubljane, kjer da partizani uporabljajo celo tanke, drugi dan spet o povečanem partizanskem pritisku na Ljubljano itd.¹⁶⁵ Medtem ko se je XIV. divizija obrnila proti zahodu, je Cankarjeva brigada XV. divizije še nekaj časa ostala pred Ljubljano — njen IV. bataljon se je bojeval celo pri Sv. Urhu — in imela je celo nalogo, da vdre v mesto, če bodo za to ugodne razmere.¹⁶⁶

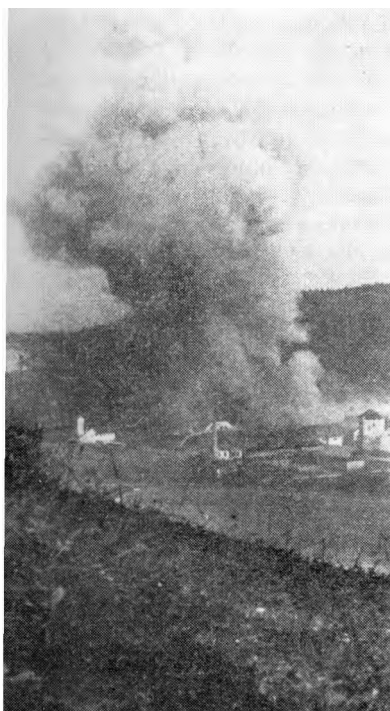
Obroč okrog Ljubljane so držali ostanki belogardističnih posadk, ki so se zatekli pod nemško varstvo, in nemške policijske in vojaške enote. K II. bataljonu 138. polka planinskih lovcev pod poveljstvom majorja Neuschitzerja, ki je bili v Ljubljani že od 26. ali 27. avgusta 1943, je nemški okupator pripeljal v Ljubljano še II. in

III. bataljon 19. SS policijskega polka, ki so ju podredili štabu 71. pehotne divizije in že kmalu poslali dalje v Slovensko Primorje in celo v Istro. Pripeljali pa so z Gorenjskega tudi 2. in 3. orožniško motorizirano četo »Alpenland«, ki sta ostali v Ljubljani.¹⁶⁷ Vse nemške vojaške in policijske enote v Ljubljani so štele sredi septembra okoli 1600 mož.¹⁶⁸

Neposredni povod, da so enote XVIII. divizije 21. septembra začeli pošiljati iz rezerve v notranjosti osvobojenega ozemlja na položaje med Borovnico in Sv. Križem pri Litiji, je bil začetek sovražnikovih vznemirjevalnih akcij na operativnem območju Cankarjeve brigade. Glavni štab NOV in PO Slovenije je zato odredil, naj se Cankarjeva brigada strne tako, da pomakne svoje levo krilo proti vzhodu. Na to območje je poslal Levstikovo brigado, ki je bila do tedaj v Suhi krajini. Dotedanje položaje Cankarjeve brigade sta prevzela I. in II. bataljon, ki sta sestavljala zaporno črto ob cestah Rudnik—Škofljica in Škofljica—Pijava gorica. Cesti sta namreč pomenili mejo osvobojenega ozemlja na vzhodni strani Ljubljane. Prvič se je Levstikova brigada na novih položajih spopadla s sovražnikom 23. septembra pri Orijem, ki ga je tisti dan izgubila in drugi dan spet osvobodila.¹⁶⁹

V prostor zahodno od Levstikove brigade je prišla 9. brigada, ki je bila po ustanovitvi v prostoru okrog kraja Videm—Krka. 21. septembra je odšla preko Rašice, Turjaka in Želimelj na Golo ter je zasedla položaje Lavrica—Crna vas—Podpeč—Borovnica—Rakitna.¹⁷⁰ V tem prostoru, na položajih južno od Ljubljane, je bila do tedaj Ljubljanska brigada. Ko sta drugi dve brigadi prišli iz notranjosti osvobojenega ozemlja na položaje, s katerih sta varovali osvobojeno ozemlje, je Ljubljanska brigada odšla za divizijsko rezervo na območje Velikih Lašč.¹⁷¹

Kot vidimo, sta v prvi polovici septembra dve, v drugi pa celo tri divizije zavaravale osvobojeno ozemlje v širokem loku od Bele krajine po vrhu Gorjancev in dalje južno od nekdanje nemško-italijanske meje na Dolenjskem ter južno od železnice Zalog—Ljubljana—Postojna—Tnsit. Predvsem zaradi izpopolnjevanja, urejanja in ustanavljanja enot ter njihovega vojaškega in političnega izobraževanja ter utrjevanja, rušenja prometnih naprav na osvobojenem ozemlju itd. nobena od divizij skoraj do konca meseca septembra ni bila sposobna za večje akcije proti nemškim, belogardističnim ali fašističnim oddelkom, ki so bili v postojankah ali na položajih ob nekdanji nemško-italijanski meji na Dolenjskem in ob železnici Zalog—Ljubljana—Postojna—Tnst in Št. Peter—Reka. Toda tudi ti oddelki so bili prešibki, da bi začeli kakšno ofenzivno operacijo proti osvobojenemu ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem in iso se omejili na manjše vzn emirje valne in izvidniške akcije ob meji, med katerimi sta še najbolj uspela nepričakovana vdora v Cerknico in

*Nemška letala bombardirajo
Mokronog 5. 10. 1943*

Višnjo goro. Pač pa je sovražnik bombardiral nekaj krajev na osvobojenem ozemlju. Tako je 14. septembra šest nemških strmo-glavcev z letališča Cerklje bombardiralo Novo mesto, /popolnoma porušilo štiri, poškodovalo pa štirideset poslopij, ubilo 35, ranilo pa 13 oseb.¹⁷² 2. septembra je v zvezi z vdorom čez mejo verjetno istih šest letal bombardiralo Višnjo goro, porušilo štiri, poškodovalo pa več zgradb, ubilo sedem, ranilo pa nad deset ljudi.¹⁷³ Verjetno istih šest letal je 30. septembra bombardiralo vas Grahovo v Loški dolini, požgalo tri, poškodovalo pa skoraj vse zgradbe, ubilo 24, ranilo pa nad 25 oseb.¹⁷⁴ Istega dne so sovražna letala bombardirala tudi vojašnice v Velikih Blokah, ki pa so bile prazne, ubila eno in ranila prav tako eno osebo.¹⁷⁵

Konec meseca septembra pa je napadalna iniciativa prešla v roke vseh treh divizij in — kot bomo videli — potisnila sovražnika v defenzivo.

V to obdobje spada tudi *odhod Gradnikove, Šlandrove in Prešernove brigade z osvobojenega ozemlja*.

Ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ustanavljalo nove enote narodnoosvobodilne vojske in zavarovalo osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem, je sklenilo, da bo poslalo pomoč drugim slovenskim pokrajinam, kjer je kapitulacija Italije sprožila nov val osvobodilnega gibanja. Za to je določilo tiste brigade, ki so bile že avgusta prišle v tako imenovano Ljubljansko pokrajino, kjer jih je bilo vključilo v novo ustanovljeni diviziji. Z razorožitvijo italijanske vojske in uničenjem belogardističnih postojank so se brigade dobro opremile in oborožile, posebno s težkim pehotnim orožjem, z mobilizacijo pa so pomnožile svoje vrste.

Sklep, da naj Gradnikova, Šlandrova in Prešernova brigada odidejo v Slovensko Primorje, na Štajersko in Gorenjsko, so sprejeli 18. septembra 1943 na sestanku na Bazi 20 v Kočevskem Rogu po vrnitvi Edvarda Kardelja in Ivana Mačka-Matije iz Slovenskega Primorja. Na svoji poti do Ilirske Bistrice sta videla, kako se je primorsko ljudstvo dvignilo v splošno vstajo in kako primanjkuje kadrov, da bi uredil množico prostovoljcev in mobiliziranih v enote narodnoosvobodilne vojske. K sklepu, da pošljejo dve brigadi na Štajersko in Gorenjsko, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja privedla novica, da nemške sile v teh dveh pokrajinah opuščajo manjše postojanke in se zbirajo v večjih krajih in se zato tam lahko obdržijo tudi večje enote narodnoosvobodilne vojske. Položaj je bil torej drugačen kakor poleti 1943, ko je na Gorenjsko in Štajersko prišlo mnogo nemške vojske, ki so jo pozneje odpeljali v Italijo in Slovensko Primorje. K sklepu o vrnitvi brigad na Štajersko in Go-

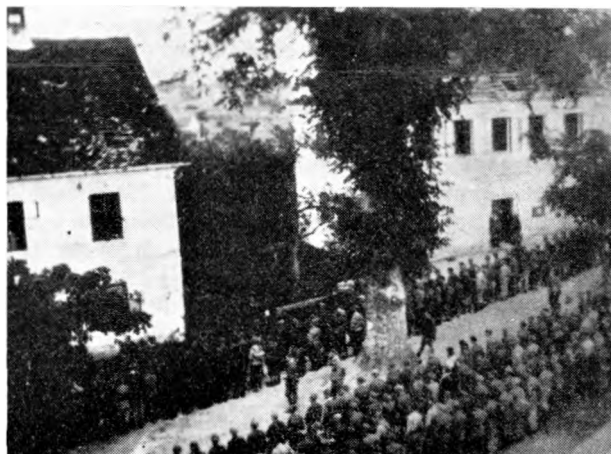
renjsko je verjetno (pripomogla tudi zamisel, da bi v momentu, ko je moral sovražnik potegniti svoje sile iz notranjosti zasedenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem in celo v Istro, pošiljanje večjih in dobro Oboroženih enot narodnoosvobodilne vojske v zaledje nemške oborožene sile imelo ofenzivni pomen, da ibi bil to začetek ofenzive narodnoosvobodilne vojske proti nemškemu Okupatorju v tem času. (Tako je glavni štab NOV in PO Slovenije 22. septembra 1943 poročal vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije tudi: »Z istočasno premestitvijo naših sil na Gorenjsko in Štajersko smo protii njim — tj. Nemcem, op. T. F. — v ofenzivnem pohodu.«) Če je okupator nameraval z zbiranjem svojih sil na robu osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem izolirati ali blokirati pokrajine, v katerih ije prišlo 'do splošne (ljudske vstaje aili do velikega poleta narodnoosvobodilnega gibanja, je bilo treba to izolaaio ali blokado prebiti, priti v sovražnikovo zaledje in ga tam temeljito tolči, da se bo zrahljala tudi njegova blokada na robu osvobojenega ozemlja Dolenjske in Notranjske.

Prva je odšla nazaj Gradnikova brigada. 18. septembra je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal štabu XIV. divizije, naj pošlje Gradnikovo brigado na Primorsko. Pravi, da je tam okoli 15.000 prostovoljcev in mobilizirancev, vendar primorski partizani za zdaj nimajo kadrov in izurjenih funkcionarjev in da je zato njihova udarna moč slaba. Brigado naj napoti proti Vipavi in dalje proti Ajdovščini in ji naj da na razpolago čimveč tovornih konj in vozil, da bi lahko čimprej prišla na določeno mesto. O tej svoji odločitvi je isti dan Obvestil štab primorske operativne cone in določil, da bo z njo razpolagal štab cone, v administrativnem pogledu pa bo še naprej spadala v sestavo XIV. divizije.¹⁷⁶

Ko je Gradnikova brigada 15. septembra uničila belogardistične postojanke Begunje, Dobec in Bezuljak, je odšla v Cerknico, kjer so jo skupaj s Tomšičevo brigado iznenadili oddelki nemške vojske in je imela okoli 25 mrtvih in 20 ranjenih, izgubila je tudi tank, oklepni avtomobil, 5 avtomobilov in nekaj pehotnega orožja. Nato je odšla proti meji in jo je 20. septembra prešla. Ze pri Razdrtem jo je zajela sovražna ofenziva in tako ni mogla priti do Vipavske doline.¹⁷⁷

Z ustanovitvijo Šlandrove brigade je bila ukinjena IV. operativna cona. Glavni štab NOV in PO Slovenije je določil, naj se na Štajerskem ustanovi Štajerski odred pod poveljstvom Franca Poglajena-Kranjca. Toda ta je bil prevzel dolžnost načelnika štaba brigade in je 26. avgusta z delom brigade prišel na Dolenjsko. Že 1. septembra ga je glavni štab NOV in PO Slovenije poklical iz brigade, da

*Zaprisega Gradnikove
brigade v Begunjah
pri Cerknici
septembra 1943*

bi odšel nazaj na Štajersko. Ker ni motgel čez Savo, se je 12. septembra vrnil nazaj v brigado.¹⁷⁸ Čez tai dni ga je glavni štab qpet poklical k sebi, štabu Šlandrove brigade pa je naročil:

»Z ozirom na težaven položaj, v katerem se nahaja Nemčija po kapitulaciji Italije, se nekoliko spreminja tudi naša itaktika na Gorenjskem in Štajerskem. Nemci podvzemajo proti nam zaenkrat očitno samo defenzivne mere. Vzdrževanje večjih edinic v njihovem zaledlju je danes vsekakor mogoče in nujno. Zato smo dali Štajerskemu in Gorenjskemu odredu nalog, na lj prekineta z odpošiljanjem svojih edinic na naš teritorij. Nasprotno pa bomo poskušali predvsem z avtomatskim orožjem, lahкими bacači itd. nuditi njihovim edinicam čim večjo podporo. Zato pošiljamo k vam komandanta Štajerskega odreda tov. Kranjca. Pomagajte mu, da zbere nekoliko orožja in ga s svojim spremstvom odnese preko meje.«¹⁷⁹

Franc Poglajen je nato s 14 borci dve noči zaman poskušal prekoračiti mejo. Posrečilo se mu je šele 18. septembra 1943 pri Metnaju.¹⁸⁰

Isti dan, ko, je Franc Poglajen odšel na Štajersko, je glavni štab NOV in PO Slovenije poslal štabu štajerskega odreda odredbo, naj obnovi IV. operativno cono. Za komandanta je določil Franca Poglajena, za politkomisarja pa Borisa Čizmeka. Čez tri dni pa je za politkomisarja določil Mitjo Ribičiča. Štab cone naj iz mobilizirancev in sil, ki jih bo glavni štab poslal na Štajersko, ustanovi dve brigadi. Ena naj operira na pohorskem območju, druga pa na južnem delu

Štajerske. Poleg brigad naj ustanovi tudi dva odreda — enega za Koroško, drugega pa za Kozjansko.¹⁸¹

Sile, ki jih je glavni štab obljubil poslati na Štajersko, so bile del Šlandrove brigade. 19. septembra je prišel komandant glavnega štaba Eranc Rozman-Stane v štab brigade in ustno ukazal, naj del brigade odide na štajersko.

Šlandrova brigada je bila do 17. septembra na položajih ob bivši nemško-italijanski meji v šentjernejski (dolini, nato pa na položajih med Tl in ab o jem in Krmelljem. Pred odhodom se je brigada zbrala v Mokronogu, kjer jo je 21. septembra obiskal komandant glavnega štaba. Naročil je, naj del brigade s štabom takoj odide preko Save, drugi del pa naj počaka na nadaljnja navodila. Drugi dan se je štab s 140 borci odpeljal z avtomobili iz Mokronoga preko Trebnjega v Stično, kjer je počakal do 25. septembra zvečer, ko je odšel proti imeji. Ponoči je prebredel Savo pri Veliki vasi med Jevnico in Kresnicami in prišel na svoje novo operacijsko območje. Drugi del brigade ni odšel za njim, kot so nekaj časa pričakovali, ker je glavni štab že 21. septembra Ukazal, naj se iz njega ustanovi nova brigada.¹⁸²

Ko je Prešernova brigada avgusta 1943 odšla z Gorenjske, je tam ostal le Gorenjski odred. 18. septembra je glavni štab NOV in PO Slovenije poslal štabu XIV. divizije povelje, v katerem je med drugim povedal:

»Pri nemških okupatorjih se opaža, da zbirajo do sedaj raztresene sile v večje postojanke, kar je znak, da jim primanjkuje vojaštva tudi pri nas, kjer se manjše postojanke že čutijo v nevarnosti. Naša naloga je, da jih še bolj ogrozimo na vseh točkah, kar bo njihov položaj še bolj oslabilo ter bodo končno prisiljeni zapustiti našo zemljo. Posebno važna nalaga pripada onim našim silam, ki so severno od bivše nemško-italijanske meje. Da bi aktivnost gorenjskih partizanov še bolj povečali in zadali občutnejše udarce okupatorju, naj se partizani, ki so prišli v Ljubljansko pokrajino, vrnejo nazaj in tam pospešijo svojo aktivnost.«¹⁸³

Odredil je, naj se Prešernova brigada takoj vrne na Gorenjsko, kjer naj »razbija železniške proge in komunikacije na Gorenjskem ter s tem prisili okupatorja na defenzivno zavarovanje prog in komunikacij ter ga s tem prisili, da se koncentrira na istih ter zapusti manjše postojanke. Posledica teh napadov na komunikacije mora biti osvoboditev večjega dela ozemlja in s tem bo dana možnost za nov razmah vojske na Gorenjskem (mobilizacija, oborožitev in formiranje novih edinic).« Brigada naj odnese na Gorenjsko čimveč avtomatskega orožja in minometov, na vsakih 6 borcev najmanj eno

lahko strojnico, na vsakih 20 borcev >pa najmanj en minomet in težko strojnico. Stab divizije Odgovarja za to, da brigada itak oj odide na pot.¹⁸⁴

Toda Prešernova brigada je bila ta in naslednji dan še pri Turjaku. Ko ga je zavzela, pa je morala čakati ma četo, ki je odvedla ujetnike v Kočevje. 23. septembra je v Velikih Laščah izločila iz svojih vrst -na novo mobilizirane, stare borce uredila v dva bataljona in jih oborožila z avtomatskim orožjem. Drugi dan zjutraj je odšla na pot čez Rakitno, Podpeč, Ljubljanski vrh itd. 28. septembra je prekorčila južno železnico in drugi dan pri vasi Smrečje bivšo nemško-italijansko mejo ter prišla na svoje novo operacijsko Območje.¹⁸⁵

Prihod omenjenih brigad v Slovensko Primorje, na Štajersko in Gorenjsko je na splošno okrepil narodnoosvobodilna boj v teh pokrajinah. Vendar so bili rezultati glede na posamezne pokrajine različni. Gradnikova brigada je po svojem prihodu v Slovensko Primorje padla v močno sovražno ofenzivo in je bila nato nekaj časa nesposobna za večje akcije. Nasprotno pa sta Šlandrova in Prešernova brigada prišli neovirano v zaledje sovražnikovih sil na Štajerskem in Gorenjskem in takoj začeli z večjimi akcijami, ki so bile uspešne. Njuna ofenzivna aktivnost se je ujemala z ofenzivno aktivnostjo narodnoosvobodilne vojske na Dolenjskem in Notranjskem od konca septembra do srede oktobra 1943.

2. Ofenzivna obramba osvobojenega ozemlja konec septembra in začetek oktobra 1943

Konec septembra ise je ravnotežje naših in sovražnih sil na robu osvobojenega ozemlja spremenilo. Narodnoosvobodilna vojska, ki se je na osvobojenem ozemlju skoraj do kraja uredila, nekoliko vojaško in politično izobrazila in utrdila, izpolnila nekatere naloge v notranjosti osvobojenega ozemlja, se je zato lažje posvetila akcijam onkraj osvobojenega ozemlja. Če so do konca septembra sovražni oddelki vpadali na osvobojeno ozemlje, pa so od konca septembra dalje enote narodnoosvobodilne vojske vedno pogosteje vpadale na ozemlje, ki ga je nadziral sovražnik, lin napadale njegove sile, postojanke in prometne naprave. Značilno je, da so prve dni oktobra prešle v ofenzivo tudi enote narodnoosvobodilne vojske v sovražnikovem zaledju na Gorenjskem in Štajerskem.

Dva dogodka sta bila povod, da je narodnoosvobodilna vojska na Dolenjskem in Notranjskem postala aktivnejša in ofenzivnejša. To sta bila sovražnikova vdora v Cerknico in Višnjo goro. Videli

smo, kakšno kritiko centralnega komiteja KPS je po sovražnikovem vdoru v Višnjo goro doživel glavni štab NOV in PO Slovenije.

Zato je glavni štab NOV in PO Slovenije 23. septembra izdal štabom divizij, brigad lin odredov odredbo, v kateri jih je opozoril na dotedanje napake. »Nekatere naše enote«, pravi odredba, »so uvedle popolnoma napačen način dela na teritoriju, ki jim je določen. Pozabili -smo, -da smo partizani. Marsikomu se je zavrtelo v glavi od naših zadnjih uspehov in misli, da pomeni formiranje -regularne vojske, ki jo predstavljajo naše divizije, že -tudi frontalen način bojevanja. Zato podcenjujejo sovražnika, ne posvečajo zadosti pozornosti sovražnikovemu delovanju in se „grejo oblast“, vozijo z avtomobili, tanki in oklepnimi vozili za parado-, zbirajo se v mestih in vaseh in samo pričakujejo, kdaj bo sovražnik objavil svojo kapitulacijo.« Nato pravi, da to pasivnost narodnoosvobodilne vojske izkorišča -sovražnik in na partizanski načim dela nenadne vdore na osvobojeno ozemlje z namenom, da bi demoraliziral del prebivalstva. Da bi ito preprečili, je glavni štab NOV in PO Slovenije Sklenil, naj enote preidejo na partizanski način v ofenzivo proti Nemcem, in odredil, naj štabi divizij in odredov takoj predpišejo svojim enotam ofenzivne naloge, in sicer napade na manjše nemške posadke ob železniških progah in cestah ter na nemške patrulje in ostanke belogardiističnih tolp v gozdovih.¹⁸⁶

Preteklo je seveda nekaj dni, do so to splošno odredbo konkretizirali v štabih divizij in določili brigadam in bataljonom ustrezne naloge. Tako so enote začele izvajati večje akcije šele proti koncu septembra. Tedaj je bila najaktivnejša XIV. divizija, medtem ko je bila v začetku oktobra naj aktivnejša XV. divizija.

XIV. divizija, ki je imela tisti čas okrog štiri tisoč mož in svoj štab do konca oktobra v Loški dolini — v Grahovem, Novi -vasi, na Snežniku, v Vrhniku in Knežji njivi,¹⁸⁷ je bila razporejena na položajih južno od železnice Ljubljana—Postojna—Trst. Njene enote so se od konca septembra dalje neprenehoma spopadale in bojevale s sovražnikovimi oddelki, ki so varovali to zanj zelo pomembno prometno zvezo. Med Ljubljano in Rakekom so bili predvsem oddelki okrepljenega polka planinskih lovcev »Admont« pod poveljstvom polkovnika Oertla na Vrhniku.

Konec septembra je imela XIV. divizija dve brigadi, tj. Tomšičevo in Loško, ter topniški divizion tostran nekdanje jugoslovansko-italijanske državne meje, pet brigad, tj. Šercerjevo, Brkinsko ali Snežniško, Rabsko, Istrsko in T-ržaško pa onkraj nje. Vendar pa so Rabsko brigado prve dni oktobra 1943 ukinili in z njenim moštvom

okrepili druge brigade, Brkinsko, Istrsko in Tržaško pa je takrat zajela sovražnikova ofenziva in jih razbila. Tako se je divizija že od srede oktobra zmanjšala na tri brigade, ki so nato do konca vojne bile v mjeini organizacijski sestavi.

Tostran nekdanje maje sta bili na položajih ob železnici Tomšičeva in Loška brigada, prva s 602 borcema na odseku Postojna—Rakek in druga s 550 borci med Rakekom in Logatcem. Tomšičeva je svojo aktivnost usmerjala zlasti na miniranje in rušenje železniške proge, Loška pa na sovražnikovo postojanko na Rakeku.

Za Tomšičevo brigado je bil zlasti uspešen dan 26. september. Najprej je ponoči iztirila prazen potniški vlak, uničila lokomotivo, zažgala vagone in mobilizirala zajete železničarje in njeni minerji so na 14 krajih popolnoma uničili progo. Podnevi ob deseti uri so borci uničili drugo lokomotivo, ki je vozila delavce za popraviljanje proge. Tudi te je brigada mobilizirala. Okrog dvanajste ure je pripeljal oklepni vlak, ki je nökajkrat ustrelil v hrib in se nato vrnil. Popoldne je brigada uničila še tretjo lokomotivo. Sovražnik je ob štirih popoldne prispel s tanki iz Postojne, a ga je brigada ustavila tako, da je pred njim razstrelila most v bližini kote 555. O teh akcijah je štab armadne skupine B ta dan poročal v Hitlerjev glavni stan: »V noči od 25. na 26. september poživljena aktivnost band na progi Ljubljana—Trst. Južno od Postojne so bande z razstrelitvijo proge iztirile potniški vlak.« Nato pa še: »Neka banda s 300 do 400 možmi je pri Postojni prodrla proti kraju, kjer se je iztiril vlak, in je bila odbita.«¹⁸⁸ Drugi dan je imela brigada hude boje z nemško tankovsko kolono, ki je prišla iz Postojne. Poškodovala ji je tank, a je imela sama dva mrtva in dva ranjena, nato je še nekajkrat razstrelila progo pred Postojno.¹⁸⁹

Loška brigada je bila najbolj aktivna 28. septembra, ko je rušila progo med Ivanjim selom in Rakekom, napadala sovražnikove topovske in ogledniške položaje na hribu Srnjak severno od Rakeka. Topniški divizion XIV. divizije je ta dan zgodaj zjutraj začel obstreljevati sovražnikovo postojanko na Rakeku in železniško postajo ter se je sovražnik moral iz nje umakniti. Razvil se je celo topovski dvoboj med divizionom in sovražnikovo baterijo, ki je naposled morala utihniti.¹⁹⁰ Tudi o tem napadu je štab armadne skupine B 28. septembra poročal v Hitlerjev glavni istan: »V istem času (namreč 27. septembra zvečer, op. T. F.) prodor močnih bandinih sil ob pomoči topništva in težkega orožja proti železniški progi zahodno od Rakeka (30 km jugozahodno od Ljubljane), ki so jo zasedle.«¹⁹¹

Povečana aktivnost obeh brigad od 25. septembra dalje je resno ogrozila sovražnikov promet na železnici in njegove položaje na Ra-

keku. Zato je štab II. SS tankovskega korpusa, ki je tisti čas vodil ofenzivne operacije v Slovenskem Primorju, sklenil, da bo izvedel še eno ofenzivno akcijo ob železniški progi.¹⁹² Začeli so jo oddelki 71. pehotne divizije dne 28. septembra ob pol enih popoldne. Z enajstimi tanki in okoli 300 vojakov so prodrli iz Postojne proti položajem Tomšičeve brigade, ki jih je zadržala nekoliko severozahodno od kote 608, tj. pod Tolstim vrhom.¹⁹³

Ponoči pa sta brigadi prešli v protinapad. Tomšičeva je vso noč na 29. septembra in ta dan dopoldne uspešno rušila železniški most južno od Rakeka in bunker Ob njem. Najprej je topovska baterija razrušila bunker in iz njega pregnala nemško posadko, nato pa je brigada porušila kamnit železniški most. Loška brigada pa je tisti čas s pomočjo domačinov uspešno rušila progo med Ivanjim selom in Rakekom. Topovska baterija je ponovno obstreljevala utrjeni bunker na Srnjaku, nato pa so ga borci zavzeli v naskoku. Sovražnika so preganjali do Rakeka in celo prodrli med prve hiše, vendar so se zaradi sovražnikovega minometalskega ognja morali kmalu umakniti.

29. septembra popoldne je bil v napadu sovražnik. Z večjim številom tankov in okoli 300–400 možmi pehote je prodiral iz Postojne proti položajem Tomšičeve brigade, ki ga je zadržala in se bojevala z njim do noči. Naslednjega dne se je zaradi utrujenosti borcev po petdnevnih akcijah premestila na položaje Rakovski grič—kota 702—Dolenja vas, kjer je bila nekaj dni na počitku. Druga tankovska kolona pa je prodrla z Rakeka do Cerknice, a se je kmalu vrnila, ker so borci Loške brigade zadržali pehoto. Brigadi sta tega dne imeli pet mrtvih in 14 ranjenih.¹⁹⁴ O teh bojih je štab armadne skupine B 30. septembra zjutraj pretirano poročal v Hitlerjev glavni stan tole: »Napad proti bandinim silam ob železniški progi Rakek—Postojna je zlomil njihov odpor v železniškem loku jugozahodno od Rakeka lin prizadejal sovražniku velike izgube.«¹⁹⁵

Na položajih Tomšičeve in Loške brigade je po 29. septembru nastalo zatišje. Iki je trajalo nekaj dni, ko sta brigadi počivali. 3. oktobra pa so se spet začeli boji. Štab polka planinskih lovcev »Admont« je v začetku oktobra prenesel ofenzivne akcije proti Ljubljani, tj. na območje XVIII. divizije. Ko je 3. oktobra napravil prodor iz Borovnice do Rakitne, o katerem bom govoril pozneje, je del njegovih sil popoldne prodiral tudi z Rakeka proti Bezuljaku. Del Tomšičeve brigade in Loška brigada ista ga zadržali na položajih Dobec—Bezuljak. Sovražnik se je kmalu umaknil.¹⁹⁶

5. oktobra sta obe brigadi prišli na stare položaje ob železnici. Tomšičeva brigada je tudi potlej napadala železnico in Loška Rakek.

*I. bataljon
Tomšičeve brigade
pri Ravbarkomandi
oktobra 1943*

Zlasti močni so bili njeni napadi 5. oktobra. Ta dan zjutraj so njene bojne patrulje trikrat vdrle na Rakek, vendar so se morale vsaki-krat umakniti. Tudi topništvo je obstreljevalo železniško postajo na Rakeku in bunker na Srnjaku. Ponoči so oddelki brigade vdrli na Raikek do železniške postaje, dalje pa niso mogli zaradi bunkerjev pred njo. Z bencinskimi steklenicami so zažgali postajno skladišče in uničili tudi rezervoar za vodo. Zatem so se morali umakniti, ker jih je sovražnik napadel s treh strani. Pregnali so sovražnika tudi iz bunkerja na Srnjaku in na dveh mestih razstrelili progo.¹⁹⁷ Prihodnjo noč je brigada napad ponovila, usjelo ji je zažgati še drugo skladišče, vendar tudi tokrat ni mogla zavzeti postaje in se je morala umakniti. Posledica teh dveh močnih napadov na Rakek je bil sovražnikov sunek iz Rakeka proti položajem Loške brigade, ki pa ga je 'zavrnila. Po 7. oktobru je na položajih obeh brigad spet nastalo zatišje.¹⁹⁸ Zatem se je divizija začela pripravljati na večjo ofenzivno akcijo, ki pa je bila že usklajena z ofenzivnimi akcijami drugih dveh divizij.

Drugi del XIV. divizije je bil tisti čas onkraj nekdanje meje, in sicer na dveh območjih: pri Mašunu in južno od železnice Št. Peter na Krasu—Trst. V začetku oktobra ga je zajela sovražnikova ofenziva, ki jo opisujem v enem od naslednjih poglavij.

XVIII. divizija, ki je v drugi polovici septembra imela 1956 mož in štab v Zdenski vasi ali Podturjaku,¹⁹⁹ je bila z dvema brigadama še naprej na položajih med Logatcem in Sv. Križem pri Litiji, medtem ko je bila tretja brigada nekaj časa v divizijski rezervi.²⁰⁰

Na položajih med Sv. Križem pri Litiji in vasjo Šmarje Sap je bila Levstikova brigada, ki je imela 448 mož.²⁰¹ 30. septembra, ko je dobila za komandanta Jožeta Mirtiča-Zidarja, se je vanjo vključil bataljon Kočevskega odreda in postal njen IV. bataljon.²⁰² Brigada je 2. oktobra odbila močan nemški napad pri Lanišču.

Štab 19. SS policijskega polka je izdelal načrt za napad na položaje brigade pri Lanišču, iker so njegovi opazovalci ugotovili, da je itam večja partizanska enota. 2. Oktobra je III. bataljon tega polka začel napadati. Napad je vodil kapetan Buchsberger, napadali pa sta idve četi policije in četa I. bataljona Slovenskega domobranstva (100 domobrancev) ter petnajstčlanska napadalna skupina. Imeli so namen zavzeti grad Lisičje in odriniti enote Levstikove brigade od cest. Napad je potekal v polkrogu severno od Lanišča, njegovo težišče pa je bilo pri Lavrici. Cesto je varovala četa policije s tremi tanki, uporabljali so tudi strmoglavce in topništvo z ljubljanskega gradu. Levstikova brigada je imela v tem prostoru svoj I. in II. bataljon. Največji pritisk je občutil II. bataljon ob cesti proti Lavrici, a je vzdržal na položajih. Imel je dva mrtva in šest ranjenih. Sovražnik je obstreljeval tudi položaje I. bataljona pri Lisičjem, kjer je imel enega ranjenega. Po izjavah domačinov (je na odseku II. bataljona pri Lavrici padel nemški oficir, nekaj podoficirjev in voznik tanka, na odseku I. bataljona je padlo sedem domobrancev, nekaj pa jih je bilo ranjenih. Boj je trajal do osmih zvečer in sovražnik ni dosegel svojega cilja in namena.²⁰³ Čez tri dni, ko so si bataljoni Levstikove brigade izmenjali položaje, je imela brigada že 897 mož.²⁰⁴

Na levem boku Levstikove brigade so se začeli položaji 9. brigade, ki je imela 724 mož. Njeni položaji so na levem krilu segali najprej do Planine. Ko pa je čez nekaj dni prišla na njen levi bok

10. brigada, so levo mejo operativnega območja 9. brigade pomaknili na črto Borovnica—Rakitna.²⁰⁵ S teh položajev je brigada nekajkrat uspešno napadla železnico; tako jo je 1. oktobra razstrelila med Brezovico in Notranjimi goricami, drugi dan pa celo na dveh mestih med Borovnico in Ljubljano.²⁰⁶

10. brigada, »Ljubljanska«, ki je imela 737 mož, je 26. septembra odšla iz divizijske rezerve v območju Malih Lašč na položaje Rob (II. bataljon) — Rakitna (I. bataljon) — Dobec (IV. bataljon in štab brigade), medtem ko je III. bataljon še najprej stražil ujete belogardiste in plavogardiste v Kočevju in je šele konec meseca prišel v brigadno rezervo v Zelimlje.²⁰⁷ Brigada je talko bila na levem krilu XVIII. divizije in je s svojih položajev neprenehoma napadala železniško progo med Borovnico in Logatcem. Tako je 30. septembra

razstrelila železniški mast med Verdam in Logatcem, 2. oktobra pa je trikrat razstrelila progo, zaradi česar se je iztirila lokomotiva.²⁰⁸

Velika aktivnost enot XVIII. in XIV. divizije na železnici Ljubljana—Postojna je napotila štab poilka planinskih lovcev »Admont«, da je 3. oktobra organiziral ofenzivno akcijo v prostoru Rakek—Borovnica. Glavni smeri napada sta bili iz Borovnice proti Rakitni in DZ Rakeka proti B ezul jaku, Begunjam in Kožljeku.

Na odseku 9. brigade so sovražnikovi oddelki napadli položaje

II. bataljona okoli Rakitne, kjer sta se jim nato upirala II. in III. bataljon. Boji so bili na obronkih Županovega virha, onkraj ceste proti Brezovici na koti 999. Zaradi sovražnikove premoči sta se bataljona začela umikati proti Pikovniku in Koščakam do Sv. Vida in sta se mu nato ponovno uprla na kotah 882 in 830, vendar sta se tudi od tam morala umakniti. Čez nekaj dni se je brigada premestila na položaje Tomišetlj—Sv. Ana—Rakitna.

Pri 10. brigadi je sovražnik najprej vrgel s Kožljeka IV. bataljon, nato pa je napadel D ob ec. IV. in II. bataljon sta se mu upirala in ga drugi dan skušala z naskokom zavrniti, kar pa se 'jima ni posrečilo. Pade¹! je namestnik komandanta brigade Lado Fajdiga, dva borca in ena borka. Ob osmih zjutraj je sovražnik s tremi kolonami obkolil oba bataljona, ki sta se nato ves dan prebijala in bojevala na pobočjih severozahodno od Dobca. Dela II. in IV. bataljona sta se preibila do Sv. Vida, ikjer sta našla enote 9. (brigade in od tam iskala zvezo z brigado. Našla sta jo šele 6. oktobra in z njo odšla nazaj v Dobec.²⁰⁹

Po sovražnikovi ofenzivni alkaiji na območju Borovnica—Rakek—Begunje—Rakitna sta se 9. in 10. brigada ponovno približali železnici Ljubljana—Postojna. Tako je II. bataljon 9. brigade v noči na 7. oktober v naskoku zavzel železniško postajo Preserje in jo zažgal ter uničil ibunker ob progi, druge enote pa so tisti čas minirale most pri Preserju in razdirale progo med Borovnico in Preserjem. Nato so oddelki obeh brigad vsak dan razstreljevali progo.²¹⁰

11. Oktobra je prišlo do preureditve položajev XVIII. divizije.

V zvezi z nemškimi napadi na Cankarjevo brigado je odšla 10. brigada zvečer s položajev proti Rakitni in dalje do Stične, od tam pa na položaje ob nekdanji nemško-italijanski meji severno od Stične.²¹¹

XV. *divizija* je bila na položajih od Sv. Križa pri Litiji do Gorjancev. 20. septembra je štela 4111 mož, a se je po ustanovitvi novih brigad zelo okrepila, imedtem ko je 25. septembra odšlo iz nje le 140 mož.²¹²

5. udarna brigada »Ivana Cankarja« je bila na položajih od Sv. Križa pni Litiji na levi do črte Radeče—Kal—Mirna na desni. Štela je 1595 mož.

12. brigada — »Štajerska« — je po ustanovitvi 24. septembra bila na položajih od Cankarjeve brigade do črte Sevnica—Trebelno. Ko je Gubčeva brigada bila od 29. septembra do 12. oktobra na Hrvaškem, sta njene položaje na Mokrem polju imela dva bataljona 12. brigade. Štela je okrog 1100 mož.

14. brigado — »Železničarsko« — so ustanovili 25. septembra in je že drugi dan odšla v Bučno vas, kjer se je izpopolnjevala. Tam je ostala do 5. oktobra, razen II. bataljona, ki so ga že 1. oktobra poslali na položaje prti Tomažji vasi. 6. oktobra se je brigada premestila na območje Trebelnega, kjer so bataljoni mobilizirali in je brigada v nekaj dneh narastla na 746 mož.

4. udarna brigada »Matije Gubca« je držala položaje ob bivši italijansko-nemški meji na odseku Mokro polje—Orehovec. 20. septembra je štela 1330 mož.

15. brigada — »Belokranjska« — je bila ustanovljena 28. septembra in ije nato odšla od Krasinca preko Kolpe na Hrvaško. 3. oktobra je štela 1006 mož.²¹³

O sovražnikovih silah nasproti XV. diviziji sem že govoril in se do začetka oktobra 1943 niso dosti spremenile. Začele so naraščati konec septembra, ko je napadalna aktivnost prešla na stran XV. divizije. Njene enote so v skladu z odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije prve dni oktobra dan za dnevom oziroma noč za nočjo udarjale preko nekdanje nemško-italijanske meje in napadale graničarske in orožniške postojanke.

V noči na 1. oktober so enote 12. brigade s strojnicami in minometi obstreljevale Kostanjevico, ki so jo Nemci in domobranci krčevito branili, napadale so tudi graničarsko postajo v Bučki, ki je niso zavzele. Z obstreljevanjem so nadaljevale naslednji dan. Isto noč je IV. bataljon Cankarjeve brigade demonstrativno napadel graničarsko postajo Javorje, ki je ni mogel zavzeti, in je imel pri napadu enega mrtvega in štiri ranjene; drugi bataljoni so napadali graničarsko postojanko Bogenšperk, a je niso zavzeli. Obenem so rušili cesto Šmartno—Litija, bunkerje pri Osredku itd. 2. oktobra je vsa brigada napadla graničarsko postojanko Javorje, a je ni mogla zavzeti.²¹⁴

V območju Radeče—Litija sovražnik v tem času ni imel drugih enot kot orožniške in graničarske postojanke, ki pa bi prej ah slej podlegle napadam s težkim orožjem oboroženih enot XV. divizije. Zato je komandant I. bataljona 19. SS policijskega polka major

Richard Maiwald 1. oktobra zjutraj ukazal komandirju 2. čete tega bataljona kapetanu Mayerju, naj pripelje četo v Šmartno pri Litiji in nato sam ukrepa glede na položaj. Četa, ki je štela 73 policistov, je še istega dne odšla na odrejene položaje, za njo pa še 1. motorizirana orožniška četa »Alpenland«, ki je štela 97 orožnikov.²¹⁵

V zvezi z aktivnostjo enot XV. divizije južno od reke Save in s položajem ob hrvatsko-nemški meji vzhodno od Rogatca je poveljnik redarstvene policije za Spodnjo Štajersko podpolkovnik Nagel 2. oktobra ukazal, naj devet vermanskaftskih alarmnih čet, vsaka s 150 vermani, itakoj odide na položaje ob meji, in sicer sedem na hrvaško mejo med Ormožem in Brežicami, dve — 1. in 2. četa Maribor mesto — pa v Sevnico. Ker pa v naslednjih 48 urah na hrvaškem ozemlju niso opazili nobenih premikov proti Spodnji Štajerski, je 5. oktobra ukazal, naj se pet čet takoj vrne domov in naj se vermani vključijo v proizvodnjo. Na položajih sta ostali itorej le dve četi ob hrvaški meji (Celje—vzhod v Rogaški Slatini in Celje—zahod v Podčetrtku in Pristavi) in omenjeni dve četi v Sevnici.²¹⁶

V noči na 3. oktober je ^oddelek Cankarjeve brigade napadel graničarsko postojanko Preska pri Polšniku lin ubil 1 ter ranil 1 orožnika. 3. oktobra je IV. bataljon 12. brigade, ki je operiral onstran bivše nemško-italijanske meje, zažgal železniško postajo Jevnica in na dveh mestih razstrelil prog.²¹⁷

Večji napadi pa so se začeli 5. oktobra zvečer, ko je I. bataljon Cankarjeve brigade začel napadati graničarsko postojanko Goba, v kateri je bilo okoli 60 graničarjev, III. bataljon in tankovska baterija, orožniško postajo Dole, v kateri je bilo 18 orožnikov in okoli 60 graničarjev, V. bataljon 12. brigade pa graničarsko postojanko Vrhek nad reko Mirno pri Tržišču, v kateri je bilo okoli 30 graničarjev.²¹⁸

Ko je genarallajtnant Erwin Rösener zvedel za ta napad, je še 5. oktobra opolnoči ukazal, naj se 1. rezervna motorizirana orožniška četa »Alpenland« iz Celja in 2. četa 12. policijskega stražarskega bataljona iz Vranskega takoj opravita v Litijo, kjer bosta s tamkajšnjo 10. četo 19. SS policijskega polka sestavljali bataljonski oddelek, ki ga naj vodi komandir 10. čete kapetan Gareis. Drugo jutro pa je poiskal tja še dve radijski postaji.²¹⁹

Toda graničarski postojanki Vrhek ni bilo več pomoči. Graničarji so po kratkem boju zbežali, brigada je ujela le enega, enega pa ranila. Nato je postojanko porušila in zažgala. Zaplenila je tri težke strojnice, brzostrelko in 8 pušk. 3. četa 19. SS policijskega polka in četa vermansafta, ki ju je major Maiwald poslal na pomoč posadki, sta prispeli prepozno.²²⁰

Posadki v Gobi in Dolah pa sta se to moč obdržali. Proti Dolam je major Maiwald poslal najprej četo graničarjev iz Radeč, ki pa zaradi cestnih ovir in močnega ognja iz strojnic in minometov ni mogla prodirati dalje. Zato je poslal še četo domobrancev (100 mož) in tri tanke. S temi silami je 6. oktobra zjutraj deblokiral postojanko. Proti Gobi je poslal najprej 1. in 2. četo 19. SS policijskega polka pod poveljstvom kapetana Schulza in poročnika Schäferja, nato pa še 1. rezervno motorizirano orožniško četo »Alpenland«.²²¹

Pred temi isilami so se enote Cankarjeve brigade umaknile, ko pa sta policijski četi odšli, so spet napadle Gobo in Dole. Postojanko Goba je I. bataljon Obstreljeval s težkimi minometi in strojnici, da je začela goreti. Posadka kakih 40 graničarjev je popoldne ob treh po telefonu klicala na pomoč. Major Maiwald, ki je ime tedaj

3. četo 19. SS policijskega polka in 150 domobrancev v Grmadi, 2. četo in 1. vod 1. čete 19. SS policijskega polka, 100 domobrancev in 50 graničarjev v Radečah, četo vermanšafta v rezervi v Sevnici, četo vermanšafta v Gabrijelah, 2. četo 12. policijskega stražnega bataljona in 1. rezervno motorizirano orožniško četo »Alpenland« v Litiji, ji je poslal na pomoč 1. vod 1. čete 19. SS policijskega polka pod poveljstvom kapetana Schulza, tri tanke in 1. rezervno motorizirano orožniško četo »Alpenland«, da so rešile posadko. Proti Dolam pa je poslal četo vermanšafta in 50 graničarjev iz Sevnice. Položaje brigade so ta dan bombardirala letala z letališča v Cerkljah. Tudi ta posadka se je umaknila iz postojanke.

Postojanka Dole se je še nekaj časa obdržala. Močan ogenj iz partizanskih topov in minometov je močno poškodoval zgradbe orožniške postaje, graničarske postaje in Nemške naselivitvene družbe. Ker je bila nevarnost, da jih bo nov partizanski napad popolnoma porušil, so se posadke od tega časa dalje vsak večer z orožjem in strelivom umikale iz postojanke, podnevi pa se spet vračale vanjo.

Posadka iz Goibe se je nato utrdila pri Preski in Maiwald jo je okrepil s policijsko in domobranksko četo, posadka iz Dol pa se je utrdila na Kalu in Maiwald ji je dal za pomoč domobranksko četo. Hkrati je okrepil orožniško postajo Šentjanž s policijsko in domobranksko četo, spodnji del doline reke Mirne pa je zavaroval z domobranksko četo. Ker je bilo težišče napada Cankarjeve brigade pri Gobi in Dolah, je 7. oktobra zvečer prosil štab 19. SS policijskega polka, naj mu za okrepitev obeh posadk pošlje še 4. četo 17. stražarskega bataljona in 1. rezervno motorizirano orožniško četo »Alpenland«.

7. Oktobra popoldne in 8. Oktobra je bil položaj takšen, da so Maiwaldove sile obdržale postojanko Dole, le njena posadka se je

vsak večer umaknila na Kal, medtem ko je postojanko Gotba zasedla Cankarjeva brigada, ki je imela svoje težko orožje na grebenu nad Vodicami in Brezjem; Maiwaldave sile so se držale na kotah 816 in 813, ki sta 600 metrov jugovzhodno od Preske. Maiwaldave sile (1. rezervna motorizirana orožniška četa »Alpenland«) so obdržale tudi graničarsko postojanko Javorje in jo zavarovale na kotah 630 in 580. Dne 8. oktobra zgodaj zjutraj je major Maiwald s svojimi silami, ki jih je umaknil iz Gobe in jih okrepil s silami iz Litije ter protitankovskimi topovi in minometi, izvedel sunek od severa in vzhoda proti nekdanji italijansko-nemški meji. Spopadle so se z enotami Cankarjeve brigade.²²²

Tega dne zvečer je III. bataljon Cankarjeve brigade napadel graničarsko postojanko Javorški križ ob cesti Šmartno—Moravče. Sovražnik se je upiral že na meji, a se je nato v begu umaknil nazaj in je bataljon prodril pred dobro utrjeno postojanko, iz katere se je sovražnik umaknil. V boju sta padla dva sovražnika. Bataljon je zaplenil štiri strojnice in več pušk.²²³

V tem času sta se dve brigadi XV. divizije bojevali na Hrvatskem. To sta bili Gubčeva brigada, ki se je s svojih položajev na Mokrem polju 29. septembra premaknila na Gorjance, in 15. »Belokranjska« brigada, ki je tudi konec septembra odšla na Gorjance. Glavni štab NOV in PO Hrvatske je namreč v sporazumu z glavnim štabom NOV in PO Slovenije »Sklenil, da bo z glavnino I. hrvaškega korpusa (VIII., VII. in XIII. divizijo) uničil sovražnikove postojanke okoli Karlovca, z manjšimi silami pa očistil Žumberak in Gorjance.

Večino hrvaškega ozemlja južno od Kolpe je imela do kapitulacije Italije zasedeno italijanska vojska, predvsem enote V. armadnega zbora v Crikvenici in dovršen del divizije »Lombardia« v Karlovcu. Precej enot je razorožila narodnoosvobodilna vojska, posadko v Karlovcu (štab divizije) so razorožili ustaši, nekaj enot pa se je zateklo na Reko, kjer jih je kmalu zajela nemška vojska. Ker za zasedbo tega ozemlja nemška vojaška poveljstva niso predvidela večjih enot, je bil v začetku 14. SS policijski polk, ki mu je poveljeval polkovnik Giese, in ki so ga že julija 1943 nameravali poslati na Gorjensko, a so ga 9. septembra napotili v Karlovac, edina nemška enota, ki je po italijanski kapitulaciji prodirala v to razsežno območje. Iz Karlovca je polku uspelo prodreti še v Ogulin in Oštarije, nato pa mu je narodnoosvobodilna vojska zaprla pot in se je znašel povsem obkoljen sredi razsežnega osvobojenega ozemlja med morjem in Kolpo, tako da so mu v drugi polovici septembra morali živeti in strelivo pošiljati z letali.

Narodnoosvobodilna vojska Hrvatske je takoj po kapitulaciji Italije začela močnejše napadati posamezne nemške ali ustaške postojanke na območju Jastrebarskega, Karlovca in Ogulina in pa železnico Zagreb—Reka. Sovražnik je postojanke žilavo branil in skoraj vsak dan izpadal iz njih proti osvobojenemu ozemlju. Štab III. SS tankovskega korpusa v Zagrebu in nadrejeni mu štab II. nemške tankovske armade v Vrnjački Banji sta že sredi septembra spoznala, da se položaj v tem območju, kjer naj bi po njunih predvidevanjih narodnoosvobodilna vojska razorožila kar dve italijanski diviziji, zelo zaostruje. Štab II. tankovske armade je 18. septembra ukazal štabu III. SS tankovskega korpusa, naj ustvari zaporno črto Jastrebarsko—Metlika—Vinica—Vrbovsko in jo po možnosti potiska proti dotedanji hrvaško-italijanski meji (tj. meji slovenskega in hrvaškega ozemlja južno od reke Save). Toda spričo moči narodnoosvobodilne vojske na tem območju in zaposlenosti korpusnih enot na drugih območjih, kjer je hrvaška domobranska vojska nezadržno razpadala, npr. na območju Varaždina, je štab omenjenega korpusa že drugi dan odgovoril, da mu tega ne bo mogoče storiti, pač pa bo poskusil zavzeti Metliko, a se je tudi to pokazalo kot iluzorno.

V takšnih razmerah se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Hrvaškem odločilo, da bo narodnoosvobodilna vojska Hrvaške s pomočjo slovenskih narodnoosvobodilnih enot uničila izolirane nemške in ustaške postojanke na osvobojenem ozemlju.²²⁴

Operacije okoli Karlovca, ki so se začele 28. septembra, niso povsem uspele. Čeprav so partizanske enote popolnoma obkolile Ogulin in uničile okoliške postojanke ter globozniški most, je ogulinska posadka — del 14. SS policijskega polka — napad vzdržala, dokler ji niso prišle na pomoč oklepne enote III. SS tankovskega korpusa.

Uspešnejše je bilo čiščenje Zumberka in Gorjancev. Ustaško postojanko v Stoj dragi so 29. septembra ob 19. uri napadli II. bataljon 13. hrvaške proletarske brigade, Gubčeva brigada in Žmriberačko-pokupski odred ter I. divizion artilerije XV. divizije. Po močnem topniškem ognju so ustaši pobegnili v Gabrovico, ki je 3 km oddaljena od Stojdrage. Zaplenjenega je bilo mnogo orožja (celo dva protitankovska topa) in streliva. Topništvo je to noč obstreljevalo nemško letališče v Cerkljah, vendar od 17 izstreljenih granat ni nobena zadela cilja. Naslednjo noč je obstreljevalo vas Kamence, kjer je zažgalo nekaj hiš, tako da so se nemški graničarji morali umakniti iz postojanke. Ker so Nemci dobili neko sporočilo, da so partizanske enote iz Stojdrage nameravale v noči na 2. oktober napasti Krško vas, so se tamkajšnje enote III. SS tankovskega korpusa utrdile ob vznožju Gorjancev.²²⁵

Nato so enote usmerile napad proti ustaški postojanki v Plešivici, ki jo je 2. oktobra ob 18. uri napadla 13. hrvaška proletarska brigada ob pomoči I. divizionu topništva XV. slovenske divizije. Prvo noč se je sovražnik krčevito upiral, dokler nista prišla v postojanko dva nemška tanka in oklepni avtomobil, s katerimi se je posadka umaknila v Jasko. Bataljon Gubčeve brigade je ta čas z bataljonom 13. hrvaške proletarske brigade demonstrativno napadel Samobor.

Sovražno postojanko v Ozlju sta napadala 15. slovenska brigada in Žumberačko-pokupski odred. 15. brigada je zamudila začetek napada v noči na 1. oktober, podnevi 1. oktobra je držala položaje Novaki—Oštri Vrh—Svetice—Vuksani in zvečer ponovno napadla, a brez uspeha, kot ji tudi ni uspelo naslednji večer. Odbila je dva napada nemške tankovske kolone, ki je prodirala iz Karlovca proti Ozlju 'in okrepila tamkajšnjo posadko.²²⁶

Štab II. nemške tankovske armade je o tem 1. oktobra zapisal v svoj bojni dnevnik tole: »Drugo težišče se kaže pri III. SS tankovskem korpusu na vsej zahodni meji korpusnega operacijskega območja, kjer se je sovražnikov pritisk zelo povečal z napadi na Ogulin, Oštarije, Dubrave, in v prostoru Samobor. Tamkajšnji položaj zahteva pregrupacijo lastnih sil ob cesti in železnici Samobor—Karlovac—Ogulin. ... Ker je treba računati s povečanim sovražnikovim pritiskom na Ogulin, je štab III. SS tankovskega korpusa dobil povelje, naj z območja Karlovac pošlje v prostor Ogulina močne sile, ki bodo zmožne obdržati Ogulin in Oštarije, medtem ko naj v prostoru Karlovac preide v defenzivo. Sile, ki so bile doslej pri Karlovcu, bodo nadomestili deli SS tankovske grenadirske divizije »Nordland«. Istočasno smo zaprosili komandanta letalstva na Hrvaškem, naj s pomočjo ustvarjanja težišč z vsemi sredstvi in neposrednim sodelovanjem s III. SS tankovskim korpusom podpre obrambne boje pri Ogulinu. ... Višjega vodjo SS in policije v Hrvaški smo naprosili, naj takoj pošlje na območje Ogulina in severneje 2000 policistov, ker nimamo na razpolago drugih enot. Toda ta je prošnjo zavrnil z izgovorom, da ne razpolaga z nobenimi rezervnimi enotami.«

Cez tri dni je štab II. nemške tankovske armade sklenil, naj štab III. SS tankovskega korpusa pošlje v Karlovac dva okrepljena bataljona SS tankovske grenadirske divizije »Nordland«, katere območje je bilo do tedaj predvsem severozahodno od železnice Zagreb

— Koprivnica. Po pregrupiranju enot naj bi postojanke južno od Karlovca potiskali naprej in razbremenili sile 14. SS policijskega polka, ki so bile še naprej obrambne boje okrog Ogulina in Oštarij.

Iz sosednjega LXIX. armadnega zbora naj bi poslali še dve pionirski četi za odstranjevanje cestnih in drugih ovir. Tisti dan so res poslali na pomoč omenjenemu policijskemu polku III. bataljon SS tankovskega grenadirskega polka »Danmark« in baterijo 11. SS topniškega polka, 7. oktobra pa še III. bataljon SS tankovskega grenadirskega polka »Norge« in dve četi 86. rezervnega pionirskega bataljona. Kmalu zatem, čez dan ali dva, pa so od jugozahoda proti Ogulinu že začele prodirati enote 71. pehotne divizije, ki so čistile Gorski Kotar in Hrvaško Primorje, v prostor Samobor—Karlovac pa so začeli voziti enote 162. Turkestanske pehotne divizije in je morala narodnoosvobodilna vojska preiti v obrambo.

Glavni štab NOV in PO Hrvatske pa je o bojih pri Ogulinu in Oštarijah 7. oktobra takole poročal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije: »Napad na Ogulin in Oštarije ni uspel zaradi močnega odpora Nemcev. Močnejše okrepitve iz Karlovca so se prebile do Generalskega Stola z namenom, da se združijo z ogulinsko posadko in jo rešijo iz obroča. (To sta bila III. bataljon SS tankovskega grenadirskega polka »Norge« in havbična baterija 11. SS topniškega polka — op. T. F.) Boji se nadaljujejo, Nemci uporabljajo mnogo tankov in letalstvo. Sklenili smo, da pošljemo dve brigadi sedme divizije na odsek Ozalj—Karlovac, nato pa na progo Karlovac—Zagreb. Vaši brigadi nasproti Oslja in na Zumberku morata sodelovati. Sporočite, ali bosta ti brigadi imeli še naprej te naloge.«

V zvezi s temi nalogami na Gorjancih in Zumberku je namestnik komandanta XV. divizije Alojz Kolman-Marok obiskal štab I. hrvatskega korpusa, kjer so se dogovorili, da se bodo hrvatske in slovenske enote na Gorjancih usmerile proti železnici Karlovac—Zagreb in proti sovražnikovi postojanki Ozalj. Zato je Alojz Kolman-Marok naslednjega dne dodelil enotam na Gorjancih nove položaje, in sicer Gubčevi od Kamenic do Gradišča zahodno od Samobora, 13. hrvatski proletarski od Gradišča do Brleniča, 15. slovenski »Belokranjski« pa od Brleniča do Vuksana, in ustanovil operativni štab hrvatskih in slovenskih enot, ki so ga sestavljali komandant 13. proletarske brigade Milan Žeželj, politkomisar Gubčeve brigade Janez Vipotnik in namestnik komandanta 15. brigade »Belokranjske« Ivan Jakič. Hkrati je odredil, naj Gubčeva brigada v noči na 7. oktober napade kakšno sovražno postojanko, enako naj 13. proletarska brigada demonstrativno napade kakšno sovražno postojanko, medtem ko se bodo bataljon te brigade, bataljon 15. brigade in topniški divizion XV. divizije v noči na 7. oktober udeležili napada na Ozalj. Vendar pa do tega napada ni prišlo in Gubčeva brigada rje 8. oktobra odšla na položaje Oštrc—

Cmeča vas (I. bataljon)—Velike in Male Vodenice (II. bataljon)—Pobrežje—Prušnja vas (III. bataljon). Pač pa je 15. brigada še ostala na Hrvaškem in je 10. oktobra zvečer skupaj s Karlovškim odredom najpadla ustaško postojanko Donje Stative. Čeprav so enote že prodrle v postojanko, napad ni uspel, ker so se zaradi napačnih razpoznavnih znakov prihoda sovražnikove pomoči umaknile.²²⁷

Zavarovanje osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem konec septembra in začetek oktobra je bilo uspešno, saj se sovražniku ni posrečil noben poskus, da bi globlje prodrli na osvobojeno ozemlje. Po svojem značaju je bilo zavarovanje ofenzivno. Enote narodnoosvobodilne vojske so neprenehoma vpadale na ozemlje, ki ga je nadziral sovražnik. Prizadevale so si, da bi mu uničile čimveč moštva, postojank, zlasti pa prometnih naprav. Njihovi napadi so bili — zlasti na območju XIV. in XVIII. divizije — usmerjeni zlasti na železnice in mostove, po katerih je sovražnik tisti čas prevažal vojsko in vojaški material, medtem ko so na območju XV. divizije bili vperjeni proti posameznim nemškim graničarskim in orožniškim postojankam na nekdanji nemško-italijanski meji na Dolenjskem in proti ustaškim postojankam na Gorjancih in Žumberku. Nemške postojanke južno od reke Save med Litijo in Kostanjevico so enotam narodnoosvobodilne vojske zapiirale dohode na ozemlje z nemškimi naseljenci in dalje do pomembne železnice in železniških objektov v dolini Save. Ustaške postojanke na Gorjancih in Žumberku pa so bile na strnjenem in razsežnem slovensko-hrvaškem osvobojenem ozemlju in so oznemirjale svojo okolico. V napadih na te postojanke je prišlo ponovno do tesnega sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi enotami narodnoosvobodilne vojske, kakršno poznamo že v prejšnjih obdobjih, zlasti pa v času od septembra 1942 do maja 1943. leta, in je bilo pomembno ne samo z vojaškega, temveč itudi s političnega gledišča. Utrjevalo je bratstvo in enotnost ne samo med hrvaškimi in slovenskimi partizani, temveč tudi med partizani in prebivalstvom druge narodnosti.

Poleg nekaterih taktičnih pomanjkljivosti je bila temeljna pomanjkljivost napadov narodnoosvobodilne vojske v tem, da niso bili povezani. Niti brigade niti divizije niso usklajevale svojih akcij. Zato seveda niso mogle doseči takšnih uspehov, kot bi jih lahko glede na sovražnikovo številčno šibkost. To pa seveda ni bila samo njihova pomanjkljivost, temveč tudi pomanjkljivost glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ali bolje rečeno, njegovega operacijskega oddelka. Toda ta oddelk so tedaj komaj ustanavljali, njegovega načelnika Dušana Kvedra pa poslali v Slovensko Primorje, kjer je bila

potreba po sposobnih vojaških kadrih še večja kot v osrednjih slovenskih pokrajinah.

Akcije in operacije posameznih divizij narodnoosvobodilne vojske je proti sredini oktobra uskladal šele štab novo ustanovljenega VII. korpusa NOV in PO Jugoslavije.

N a g o r i š k i f r o n t i

Na Dolenjskem in Notranjskem je narodno osvobodilna vojska zavarovala osvobojeno ozemlje tako, da se je v širokem loku od Gorjancev do Rakeka razmestila ob njegovem robu in najprej odbijala sovražnikove vznemirjevalne in izvidniške akcije, nato pa je še sama začela vpadati na ozemlje, ki ga je nadziral okupator, in napačiti tar uničevati njegovo živo silo, postojanke, zlasti pa prometne zveze lin naprave.

V SlovenSkem Primorju je do podobne strnjene Obrambe osvobojenega ozemlja prišlo le pri Gorici. Vendar pa se je zavarovanje osvobojenega ozemlja pri Gorici bistveno razlikovalo od zavarovanja na Dolenjskem in Notranjskem. Pred Gorico je takoj po italijanski kapitulaciji nastala t. i. »gon'ska fronta«, ki je preprečevala sovražniku, da bi vpadel v srce osvobojenega ozemlja — v Vipavsko dolino. Goriška fronta pa ni nastala iz kakšnih zavarovalnih, obrambnih namenov, temveč iz ofenzivnega naimena osvoboditi Gorico.

Ob kapitulaciji Italije je bil v Slovenskem Primorju le Primorski odred z dvema bataljonoma. Ko je komandant I. bataljona Karel Nardin-Jak ec 9. septembra na Kozjih stenah v Trnovskem gozdu zvedel, da je Italija kapitulirala, je po posvetu s komandantom odreda Ivanom Turšičem-Iztokom dn članom PK KPS za Primorsko Rudijem Mahničem-Brkincem sklenil, da odide z bataljonom v spodnji del Vipavske doline. Bataljon je res preko Vrtovina odšel na Vogrsko in tam na cesti proti Gorici razoroževal italijansko vojsko.²²⁸ II. bataljon se je 9. septembra premaknil iz Vrš nad Čepovanom v Čepovan in med potjo razorožil večji italijanski vojaški oddelek, nato pa je čakal na avtomobile, da bi se z njimi odpeljal v Gorico. Ko je 11. septembra dobil dva manjša avtomobila, se je odpeljal do Prevala in se utrdil pri hiši na Vrh²²⁹.

Na VogrSkem se je 9. septembra 1943 ustanovil štab primorske Operativne cone, ki sta ga najprej sestavljala komandant Prane Primožič-Manko in politkomisar Dušan Pirjevec-Ahac, a sta kmalu dobila še svoja namestnika Dušana Bravničarja in Jožeta Tejikala. Stab cone je 11. septembra sporazumno z Narodnoosvobodilnim sve-

tom za Primorsko Slovenijo sklenil, naj enote Primorskega odreda osvobodijo Gorico. Ko sta bataljona dobila to povelje, sta v treh kolonah odrinila proti mestu: prva, ki jo je vodil Karel Nardin, naj bi zasedla šempetrsko železniško postajo, druga kolona z Ivanom Turšičem na čelu naj bi obračunala z nemško vojsko pri solkanskem mostu in tretja naj bi zasedla severno železniško postajo (zdaj postaja Nove Gorice). Načrti so se le deloma posrečili. Prva kolona je sicer zasedla šempetrsko železniško postajo, drugi dve pa svojih nalog nista mogli uresničiti. Bataljona sta zasedla vzhodni rob mesta in prodrli celo do obeh železniških postaj, napadla tamkajšnji nemški vojaški straži ter ubila dva nemška vojaka.

Tega dne so se oddelki varnostne službe na vojaškem letališču v Mirnu pri Gorici spopadli z nemško stražo in zažgali ter uničili

98 italijanskih vojaških letal, hangarje ter večje število letalskih motorjev. Obenem so zaplenili letalo, ki je še isti dan metalo letake nad Gorico.

Ko so 12. septembra popoldne vdrle v mesto nemške enote s severne, zahodne in južne strani, je štab primorske operativne cone preklical povelje za napad na Gorico, vendar pa so borci ostali na svojih položajih na robu mesta. Nemške sile so kmalu začele potiskati oba partizanska bataljona z roba mesta proti vzhodu in 14. septembra ob 10. uri je štab armadne Skupine B sporočil v Hitlerjev glavni stan: »Boji z bandami v prostoru Gorica so končani, vsi pomembni objekti so zavarovani.« Partizanska bataljona sta se ustavila in utrdila na vzhodnem robu goriškega predmestja in sta tako pred Gorico vzpostavila pravo bojno črto, ki je dobila ime »goriška fronta«.²³⁰

Iz obeh bataljonov sta se tiste dni ob prihodu prostovoljcev in mobiliziranih borcev razvila Severnoprimorski (iz II. bataljona) in Južnoprimorski odred (iz I. bataljona).

Severnoprimorski odred je pod poveljstvom komandanta Toneta Bavca (pozneje Slavka Bombača) držal položaje od Sv. Gore nad Solkanom preko Sv. Katarine, ob severnem kolodvoru (zdaj postaja Nove Gorice), preko Kostanjevice, ki je bila mestu najbližje, do Ajševice.

Odred je imel dva bataljona. Na desnem krilu je bil bataljon nad Solkanom do ceste Solkan—Kromberk in mu je poveljeval komandant Emil Vovk-Škrjanc (pozneje Jože Mihevc-Rudar). Na levem krilu je bil bataljon na območju Panovca in mu je poveljeval komandant Lojze Nardin.

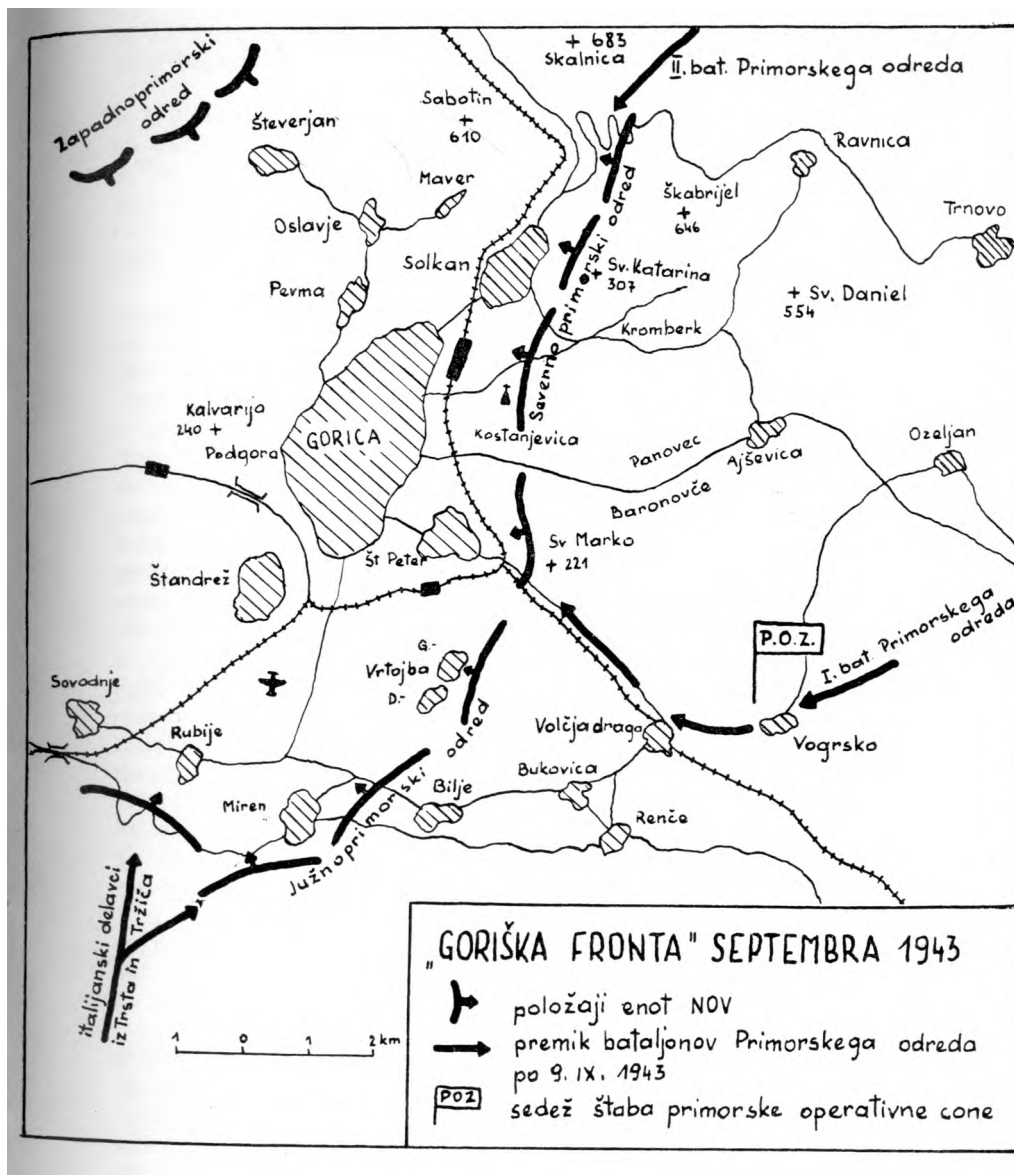
Južnoprimorski odred je pod poveljstvom komandanta Ivana Turšiča držal položaje od Ajševice proti jugu čez hrib Sv. Marko,

ki je bil najzahodnejša točka, mimo Vrtojbe, Mirna in Rubij do izliva Vipave v Sočo pri Sovodnjah. Na skrajnem desnem krilu je bil II. bataljon, ki se je utrdil na hribu Sv. Marko in mu je poveljeval Anton Šibelja-Stjenka. Na sredi je bil I. bataljon, ki mu je poveljeval Lojze Cotič in je imel položaje pred Vrtojbo ter nalogo preprečevati, da bi nemške sile vdrle proti Vogrskemu in Prvačini. Na levem krilu, od Vrtojbe čez Bilje do mirenskega gradu, že na jugozahodni strani Gorice, je imel položaje Mirenski bataljon, v katerem je bilo kakih štiristo borcev, med njimi okoli 60 italijanskih protifašistov iz Tržiča. Poveljeval mu je Dušan Faganel.²³¹

Južneje od Južnoprimorskega odreda so bili položaji italijanskih partizanov, predvsem delavcev iz tržiških ladjedelnic. V tržiških ladjedelnicah se je 9. septembra zjutraj zbral protifašistični odbor in izvolil akcijski odbor, ki je imel nalogo zbrati protifašiste in jih povesti v boj proti nemškemu okupatorju. Potem ko pri pogajanjih z italijanskimi vojaškimi poveljstvi za skupno akcijo ni bilo nikakršnih uspehov, je akcijski odbor naslednjega dne začel usmerjati delavce v vas Selce pri Ronkih, kjer so ustanovili poseben odbor za nastanitev. 11. septembra so v Ronkih izvedli prvo akcijo. Neka nemška patrulja je popoldne prišla na letališče v Ronkih, zaito so vdrli na letališče in uničili vsa letala. Štab armadne skupine B je

12. septembra zjutraj poročal v Hitlerjev glavni stan: »Bande so na letališču Ronki (3 km severozahodno od Tržiča) zažgale 25 italijanskih letal.« Zvečer so se delavci partizani¹, ki so se jim začeli pridruževati prebivalci krajev med Tržičem in Ronki, deloma peš, deloma pa z avtomobili premestili v Doberdob, kjer je bil zvezni odbor, v katerem so bili izkušeni protifašistični borci, večinoma komunisti, med njimi zlasti znan Ferdinando Marega, ki je postal član Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Zvezni odbor je partizane formiral v bataljone, vzpostavil stik s štabom primorske operativne cone, ki mu je poslal avtomobile in avtomatično orožje in začel pošiljati bataljone na goriško fronto. Prvi bataljon, ki sta mu poveljevala italijanski oficir Jožko Petrovčič-Bobo in politkomisar Giordano Tomasi, se je usmeril proti goriškemu glavnemu kolodvoru, kjer je 12. septembra hud boj in velike izgube, izgubil je tudi komandanta. II. in III. bataljon sta se usmerila proti Mirnu.

II. bataljon, ki sta mu poveljevala komandant Dušan Faganel in politkomisar Camillo Danda, je zasedel položaje Spodnje Gafoerje—Sovadnje in obronke vrha Sv. Mihaela. III. bataljon, ki sta mu poveljevala komandant Vinicio Fontanot-Patronio in politkomisar Valerio Bergamasco-Gaston, je zasedel položaje na Gradu jugovzhodno od Mirna. Oba sta imela nalogo prekiniti prometne zveze in

sovražnikove premike med Gorico in Trstom. Že 13. septembra so razstrelili železniški most pri Rubijah, nato pa še več manjših mostov čez reko Vipavo.²³²

Na drugi strani Soče je bil Zapadnoprimerški odred. Tu je fronta tekla od Sabotina preko pobočij nad Pevmo in Podgoro do Krmina. Odred je napadal cesto lim železnico, ki pelje v Videm, in jo nekajkrat pretrgal (16. in 18. septembra pri Moši). Tako je bila nemška posadka v Gorici, v moči dveh bataljonov z deli topništva in nekaj lahкими in srednjimi oklepnimi vozili, obkoljena s treh strani.²³³

Tako je narodnoosvobodilna vojska obkrožila Gorico v obliki treh četrtin krožnega loka ali pa še več, ki je tekel v glavnem od Goriških Brd čez Sabotin, Sveto goro, Škabrijel, Sv. Katarino, Panovec, Kostanjevico, Ajševico, Rožno dolino, Sv. Marko, Vrtojbo, Miren in Rubije do izliva Vipave v Sočo pri Sovodnjah. Fronta je bila dolga več kot 25 kilometrov. Tekla (je skoraj v celoti po utrjenih položajih, na katere se je po štirinajstmesečnem vojskovanju na goriškem mostobranu po t. i. »šesti soški bitki« v prvi svetovni vojni

9. avgusta 1916. leta umaknila avstrijska vojska (58. pehotna divizija). Te položaje je bilo mogoče zelo dobro braniiti, ker so bili na hribovskih od 150 do 200 m nadmorske višine, le-ti obkrožajo Gorico, ki ima le okoli 50 m nadmorske višine. 'Za obrambo je bilo zelo ugodno tudi to, da na severu in jugu ta ozki pas hribov pred Gorico spremljata dve strnjeni visoki gorski verigi, tj. južni obronek Trnovske planote s Sabotinom in Sveto goro na severu ter Komenska planota na jugu, ki sta bili obe na osvobojenem ozemlju. Nemškemu okupatorju v Gorici je ostal na razpolago le »južni ali centralni kolodvor« in zveza čez dva mostova na Soči, cestni in železniški med Gorico in Ločniikom; solkanski most na severu je bil neprenehoma pod ognjem partizanskih strojnic in topov, vendar je okupator čezenj še lahko vzdrževal zvezo s svojimi posadkami v Soški dolini.

Bataljoni Severnoprimerškega in Južnoprimerškega odreda so se na svojih položajih dobro utrdili, razrušili ceste in železnice ter napravili barikade. Nato so se na goriški fronti začeli hudi boji, ki so trajali dobrih deset dni.

14. septembra je nemška vojska skušala prodreti iz Šempetra proti Volčji dragi lin Bukovici. Na teh položajih je bil I. bataljon Južnoprimerškega odreda. Ena njegovih čet je držala del vrtojbenskih hribov, druga Sv. Vod in vaško pot, ki pelje iz Šempetra proti Bukovici, tretja na desnem krilu pa je imela na Skrbi cesto in železnico med Gorico in Prvačino. Prodor nemške vojske je za-

varoval »italijanski oklepni vlak, ki so ga enote 71. pehotne divizije zaplenile v Goirici. Toda zdrsnil je s porušene proge in vnel se je hud boj, v katerem so se nemški vojaki morali umakniti, bataljon pa je zavzel in miniral vlak. V boju, ki sta ga nadaljevali nemška pehota in topništvo¹, so padli komandant bataljona Lojze Cotič in in več borcev, ranjenih pa je bilo okoli 30 borcev, med njimi dva komandirja čete. Bataljon se je pod vodstvom politkomisarja bataljona umaknil do Volčje drage in Bukovice, a se je še isti dan vrnil nazaj na prejšnje položaje.

Istega dne se je del Mirenskega bataljona spopadel s sovražnikovo bojno skupino, ki je pod zaščito oklepnega avtomobila skušala prodreti v Miren. Zaseda 25 partizanov, ki jih je vodil neki beograjski dijak, bivši interniranec, je pustila oklepni avtomobil mimo in je nato iz neposredne bližine napadla štiri avtomobile z vojniki. Sovražnikov odpor je bil hitro 'zlomljen in zaseda je poleg štirih avtomobilov zaplenila tudi oklepni avtomobil.²³⁴

Naslednjega dne se spet prišla pred Miren močnejša nemška kolona z dvema tankoma in 7 ali 8 avtomobili. V Mirnu jo je pričakala glavnina bataljona in jo napadla. V boju je sodeloval tudi partizanski top, ki je streljal na tanke. Sovražna kolona se je tudi tokrat morala umakniti.²³⁵

Istega dne, tj. 15. septembra, je bil v ofenzivi Severnoprimerški odred. Njegovo topništvo je obstreljevalo solkanski most in goriški grad, tako da so ga morali izprazniti, borci pa so pritiskali na območje Rafut—Rožna dolina. Tega dne je štab armadne skupine B poročal v Hitlerjev glavni stan:

»Pri 71. pehotni diviziji je pozno popoldne prišlo do bojev proti močnim bandam, ki napadajo mesto Gorico z več strani. Boji, v katerih je sodelovalo tudi banditsko lahko topništvo, so prenehali šele ob mraku. Bande so tesno severno, jugovzhodno in južno od mesta. Gre za slovenske bande s komunistično primesjo, ki imajo strumno vodstvo in so fanatične (partizanke). Po povelju z dne 13. 9., ki smo ga zaplenili, imajo namen zavzeti Gorico.«²³⁶

Tudi naslednja dva dni so bili hudi boji na območju Rožne doline in borci Severnoprimerškega odreda so prodrli do opekarne (zdaj je tam središče Nove Gorice), nemška vojska pa je odrinila Mirenski bataljon od Mirna in zasedla letališče. Tega dne so nemška letala tudi bombardirala Vogrsko. Štab armadne skupine B je 17. septembra poročal v Hitlerjev glavni stan, da so bili boji pri Gorici uspešni, moral pa je vendarle priznati, da so partizani »še vedno v hribih severovzhodno, vzhodno in južno od mesta.«²³⁷

V noči od 17. na 18. september je partizansko topništvo vso noč obstreljevalo mirensko letališče in uničilo večji del naprav in letal, obstreljevalo pa je tudi mesto Gorica.²³⁸

Po enem dnevu premora je 19. septembra spet prišlo do hudih bojev. Nemška kolona iz Gorice rje pritiskala proti Vipavski dolini. Začela je s topovi obstreljevati položaje I. bataljona Južnoprimskega odreda na odseku ob cesti Gorica—Prvačina in Sv. Vod—Bazara, nato pa je napadla pehota. Po dveurnem boju, v katerem so bile na obeh straneh velike izgube, je sovražnik prelabil položaje bataljona in prodiral naprej proti Volčji dragi ter zasedel železniško postajo. Bataljon se je umaknil na 'črto Kemprišče—Volčja draga in se ponovno spopadel s sovražnikom. V tem boju je vod bivših italijanskih vojakov, ki so se pod vodstvom svojega poročnika vključili v narodnoosvobodilno vojsko, s topom uničil sovražnikov tank. Sovražnik se je znesel nad prebivalci in s streljanjem iz tankov požgal skoraj vso Volčjo drago in ustrelil 7 talcev (osmemu se je posrečilo uteči), ki jih je izbral iz Skupine ljudi, ki jih je odkril Skrite v kaverni za neko hišo v Volčji dragi.²³⁹

Štab armadne skupine B je v tem boju poročal tudi v Hitlerjev glavni stan:

»Pri sunku iz Gorice je bila kljub močnemu odporu zavzeta železniška postaja Volčja draga (6 km jugovzhodno od Gorice). V prostoru Gorica je opaziti naraščajočo organizacijsko strumnost band.«²⁴⁰

Nato je bila nekaj dni iniciativa v rokah obeh partizanskih odredov. 20. septembra sta Mirenski in Šempetrski bataljon napadla mirensko letališče. Mirenski bataljon je v prvih jutranjih urah neslišno likvidiral stražo na eni strani letališča, toda ko je bil sredi letališča, je neki nemški vojak, ki je bil na drugi strani letališča, alarmiral posadko, ki je spala; z njo se je nato spoprijel II. bataljon.

V tem času je Mirenski bataljon uničil letala. Štab primorske operativne cone je za ta dan poročal, da so bile večje borbe pri Mirnu in Gorici in da je bilo 13 nemških vojakov ujetih, 30 pa jih je padlo.

Naslednjega dne je bila aktivnejša nemška vojska severno in severnozahodno od mesta, kjer je izvedla krajevno akcijo; vdrla je v Števerjan v Goriških Brdih, ki so ga nemška letala prej bombardirala, topništvo pa obstreljevalo. Opoldne je partizansko topništvo obstreljevalo Solkan, borci pa so rušili železniško progo.²⁴¹

22. septembra je na vsej bojni črti pred Gorico prišlo do prave partizanske ofenzive. Enote obeh odredov so krenile v splošni napad. O njem je vodstvo fašistične stranke v Gorici zapisalo v svoj dnevnik:

»Ponoči iso partizani prešli v hud napad na vsej vzhodni gariški fronti. Od apnenice nad Solkanom do postaje pri Sv. Gori, Rožne doline, Vrtojbe in Mirna so se stalimo vrstili razni napadi, ki so jih nemške sile krepko odbile.«²⁴²

Neki nemški vojni poročevalec pa je zapisal: »Zelo šibka posadka v Gorici, ki so to tolpe obkrožale s treh strani, je morala pretrpeti hude ure... Ko so dobili priliv iz okoliice Ljubljane in Reke, so voditelji tolpe 22. septembra segli po zelo dobro pripravljenem načrtu za močan udarec proti Gorici. Kljub šibkosti obrambe je bil krvavo odbit napad na letališče, ki tbi naj sovražnim letalom odprlo pot proti Krasu. Toda od Sv. Marka sem je več kot 500 upornikov najprej vdrlo v mesto in odrezalo nemško zaščito. Tretji napad, ki se je začel s severa in ga je spremljal ogenj iz minometov, smo s protitudarcem zaustavili.«²⁴³

Po tem napadu je štab primorske operativne cone poročal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije: »Naš obroč -okrog Gorice se stiska. Edino zvezo vzdržujejo proti zahodu in po železnici v Podbrdo. Toda tudi ta je zadnja dva dni pod našim topovskim ognjem in je neuporabna. Nemci poskušajo s tanki prebiti naše položaje, vendar se morajo vedno z izgubami vračati nazaj. Naša artilerija uspešno obstreljuje njihove položaje. Nemci pa naše navadno brez uspeha vsak dan bombardirajo z artilerijo in aviacijo.«²⁴⁴

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo pa je tega dne objavilo naslednje sporočilo: »Slovenski uporniki iso skupaj z italijanskimi komunisti in skupinami band s hrvaškega ozemlja poskusili na vzhodnem delu Benečije, v Istri in Sloveniji izkoristiti Badogliovo izdajo in se dokopati do oblasti. Nemški oddelki, ki jih podpirajo fašistične enote in domači prostovoljci, so zasedli najpomembnejše kraje in prometne zveze ter napadajo roparske in razbojniške upornike.«²⁴⁵

Drugi dan so Nemci dobili nove okrepitve in »izvedli protinapad na vsej vzhodni mestni fronti«.²⁴⁶ Toda niso mogli zlomiti goriške fronte. Umakniti se je morala šele tedaj, ko so ji močne nemške sile, ki so že začele ofenzivo, prišle za hrbet.

Čeprav so imeli. Nemci na goriški fronti velike izgube, saj jim je naša vojska uničila okoli 15 oklepnih vozil, nekaj Vlakov, porušila okoli 60 železniških in cestnih mostov in zaplenila Okoli 30 avtomobilov in oklepni avto in dve letali, pa je tudi sama imela hude izgube — okoli 150 mrtvih in ranjenih.²⁴⁷ Po vajini je bila nekajkrat izrečena trditev, da je bila goriška fronta strateško in taktično zgrešena odločitev.²⁴⁸ To v glavnem tudi drži. V taktičnem oziru je strnjena statična fronta neprimerna za partizansko ali ljudsko vojsko, ker partizanske enote niso bile enakovredno oborožene, posebno s

težkim orožjem, niso imele takšnih sredstev za zveze kot okupatorjeva vojska, tudi niso bile izurjene in primanjkovalo jim je tudi strokovno usposobljenega poveljniškega kadra; poleg tega pa bi okupatorjev preboj fronte lahko onemogočil nadaljnji obstoj vse fronte. Zato je lahko takšna fronta obstajala le toliko časa, dokler sovražnik ni mogel zbrati dovolj sil. Strateško pa je bila upravičena in koristna le toliko časa, dokler so bile stvarne možnosti, da lahko partizanska vojska uspeva s takšnim načinom obrambe osvobojenega ozemlja. Treba bi pa bilo enote na goriški fronti organizirati tako, da bi se lahko takoj razvile v partizanske enote, sposobne za manevriranje, brž ko bi iz Vipavske doline odpeljali na varno v gozdove orožje, strelivo in drug vojaški material ali brž ko bi bilo očitno, da je sovražnik že zbral dovolj sil in bo vsak čas skušal prebiti fronto. Te ukrepe so na goriški fronti tudi izvajali, vendar prepočasi.

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo pa je na svoji seji 26. septembra 1943 ugotovil: »Držimo strnjeno fronto samo zato, ker je tik za fronto polno orožja in drugega materiala. Goriška fronta nam je omogočila, da je bilo orožje odpeljano in ga bo dobilo slovensko ljudstvo v svoje roke.«²⁴⁹

Štab primorske operativne cone, iki je vodil operacije na goriški fronti, je znal dobro organizirati zvezo z neposrednim zaledjem. Čete in material so prevažali na fronto z avtomobili in celo z vlakom, ki je nekaj dni vozil med Ajdovščino in Volčjo drago. Imeli so celo motorizirane minerske čete na trinajstih motornih vozilih, prav tako motorizirano topništvo, ki se ga je dalo po potrebi hitro prepeljati s položaja na položaj. Odlično je bila tudi organizirana zveza med posameznimi enotami na goriški fronti vzhodno od Soče, in sicer s kurirji na motorjih in s telefonskim omrežjem. Slabše pa so bile zveze z enotami onkraj Gorice na desnem bregu Soče.

Partizanski vojski pred Gorico pa je primanjkovalo predvsem vojaške izurjenosti in komandnega kadra. Borci Sz obeh bataljonov bivšega Primorskega odreda so postali vodniki in komandirji ter politkomisarji in so se izgubili v množici prostovoljcev in mobilizirancev — novincev. Bili so primeri, ko so se novinci učili streljati, ko so šli na položaje. V tako hitro narasli in mladi vojski je ponekod tudi primanjkovalo tiste discipline, ki so jo poznali le stari partizani. Zato je o tem razpravljala tudi Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo na svoji seji 20. septembra:

»Zlasti bo treba rešiti vprašanje discipline. Posebno udarci na te novo nastajajoče bataljone jo zelo omajajo. Vendar opažamo, da se borci, čeprav jih Nemci razprše in prepode s položajev, vračajo in iščejo kontakta s poveljstvom.«²⁵⁰

Pomanjkanje kadrov in vojaške izurjenosti ter discipline pa je nadomeščalo veliko junaštvo borcev. Znani so primeri, ko so borci s steklenicami, napolnjenimi z bencinom, jurišali na nemške tanke. Posebno so se v junaštvu odlikovala tudi primorska dekleta, kar je sovražnika še posebej iznenadilo in je o tem celo poročal v Hitlerjev glavni stan.

Štab primorske operativne cone pa seveda v tako kratkem času ni mogel niti organizirati niti voditi tistih enot, ki so kot gobe po dežju nastajale po vsem Slovenskem Primorju. Za to so mu manjkali kadri in zveze, pa tudi ozemlje je topografsko zelo neenotno, raznolično, saj obsega obalni predel okrog Trsta, čiste kraške predele: tržaški in goriški Kras, hribovite in gorate predele: dolina zgornje Soče, Beneška Slovenija in Goriška Brda, Banjška in Trnovska ter Šentviška planota, doline: Vipavska dolina itd. Ker je sovražnik nadziral dolino Soče južno od Tolmina in prometne zveze v drugih predelih (npr. na Pivki in Krasu), je štab cone pri vzpostavljanju in vzdrževanju zvez lahko uporabljal le kurirje. Tudi te enote so se v tem času spoprijemale z manjšimi nemškimi oddelki, rušile železnice in ceste itd. Tako so se kraške partizanske čete 19. septembra bojevale pri Komnu, kjer sta bila zaplenjena tovorni in sanitetni avtomobil. Pri Gabrovki na Krasu se je 1. kraška četa 20. septembra spopadla z deli 211. pehotnega polka iz Tržiča, ki so prodrli celo do Branice. Partizansko poročilo navaja, da je bil uničen nemški avtomobil z vojaštvom vred. Sovražnik pa je poročal o 90 padlih partizanih in svojih »občutnih« izgubah. V resnici pa je imela četa

13 mrtvih. V noči na 24. september so partizani porušili železniški most pri Grahovem v dolini Bače in onemogočili promet za 3–5 dni itd.²⁵¹ Štabu primorske operativne cone je šele okrog 20. septembra uspelo, da je dobil pregled nad nekaterimi predeli poleg Vipavske doline, tako nad Krasom, Goriškimi Brdi in območjem Okrog Idrije, medtem ko mu o položaju na Tolminskem in Kobariškem ni bilo nič znano.²⁵²

Ker se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zavedalo, da štab primorske operativne cone ne more biti kas položaju v vsem Slovenskem Primorju, razen območja severno od železnice Postojna—Trst, je 21. septembra z letalom poleg svojih pismenih poročil poslalo glavnemu štabu NOV in PO Slovenije tudi željo, da bi poslal v Slovensko Primorje visoko kvalificiranega vojaka za namestnika komandanta ali za načelnika štaba cone. Prosil je tudi za obisk kakega člana glavnega štaba, npr. generala Jaka Avšiča.²⁵³

Toda glavni štab je bil svoje kadre poslal v Slovensko Primorje že pred tremi dnevi. To je bil na novo ustanovljeni operativni štab

za zahodno Slovenijo. Ustanovil ga je glavni štab NOV in PO Slovenije, da bi vodil operacije narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem Primorju, na zahodnem delu Gorenjske, v Dolomitih lin na zahodnem delu Koroške. Štab sta sestavljala komandant Lado Ambrožič, dotedanji načelnik organizacijskega oddelka, in politkomisar Dušan Kveder, dotedanji načelnik operativnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Štab so ustanovili na sestanku, ki je bil 18. septembra 1943 na Kočevskem Rogu in so se ga udeležili Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Franc Leskošek, Dušan Kveder in Lado Ambrožič. Edvard Kardelj je orisal politični in vojaški položaj v Jugoslaviji in Sloveniji in naloge, ki čakajo operativni štab za zahodno Slovenijo. Sklenili so tudi, da bo odšel v Slovensko Primorje za nekaj časa tudi sekretar CK KPS Franc Leskošek, da bi se politični ukrepi, ki so bili nujni, lahko sprejemali brez odlašanja. 18. septembra je glavni štab izdal odredbo o ustanovitvi operativnega štaba, in ta je 20. septembra s Francem Leskoškom odšel na pot. Iz Soteske do Mašuna so se pripeljali z avtomobilom. Tam so formirali Rabsko brigado in 22. odšli peš dalje proti Vipavski dolini. Pri Razdrtem so naleteli na partizanski bataljon in se spet z avtomobilom odpeljali v vas Štomaž nad Ajdovščino.²⁵⁴

Operativni štab za zahodno Slovenijo je po svojem prihodu v štomaž 23. septembra ocenil položaj in ugotovil, da frontalni boji pri Gorici, Razdrtem in Idriji niso v skladu s partizansko taktiko in da bi morali izkoristiti trenutno slabost nemške vojske ter razrušiti predvsem železniško progo Podbrdo—Gorica. Ugotovil je tudi, da partizanske enote v Slovenskem Primorju niso docela formirane in se ob močnejšem sovražnikovem napadu lahko razbijejo. Zato je na sestanku s štabom primorske operativne cone sklenil, da bo v okviru te cone ustanovil šest novih brigad, ki jih bo poslal na ceste lin železnice. Res je še istega dne, tj. 23. septembra, izdal odredbo, naj se ustanovijo naslednje brigade:

Goriška (komandant Martin Greif, politkomisar Drago Flis) iz Severnoprimskega in Južnoprimskega odreda,

Gregorčičeva (komandant Ivan Mohorčič, politkomisar Slavko Biombač) iz bataljonov v Vipavski dolini,

Kosovelova (komandant Ivan Turšič, politkomisar Vlado Bračič) iz bataljonov na Kraisu,

Vojkova ali *Idrijska* (komandant Milan Tominc, politkomisar Henrik Zdešar) iz Idrijskega odreda,

Soška (komandant Vladimir Knežević, politkomisar Tone Bavec) iz Zapaidnoprimskega odreda,

Tržaška (komandant Roberto Zapelloni, politkomisar Camillo Donda) iz italijansko govorečih Tržačanov in Tržičanov.

Odredil je še, da v primorsko operativno cono spada tudi Gradnikova brigada, ki je prišla iz Notranjske, in da se naj vanjo vključi Vipavski bataljon pri Razdrtem. V Brdih in na območju okrog Idrije se naj po formiranju brigad ustanovita Briški in Idrijski odred.

Brigadam in odredom je določil naslednje operativne naloge: a) uničiti vse prometne zveze (železnice in ceste: Postojna—Trst—Gorica, Gorica—Trst in Gorica—Sv. Lucija), b) z napadi iz zased preprečevati promet na omenjenih prometnih zvezah in uničevati sovražnikovo živo silo in motorna vozila, c) obkoljevati, napadati in uničevati okupatorjeve postojanke z večjimi silami, tudi s sodelovanjem več brigad, d) z gibčnimi zasedami braniti osvobojeno ozemlje pred 'sovražnikovimi vdori'.²⁵⁵

Formiranje brigad pa je zavrlo nemška ofenziva. Do 24. septembra sta bili formirani samo Tržaška in Soška brigada. Vse druge brigade so se ustanovile v ofenzivi ali po njej.

Ena izmed večjih pomanjkljivosti štaba primorske operativne cone je bila tudi, da je imel točnejši pregled nad položajem le pred Gorico in v Vipavski dolini in da ni vzpostavil trdnejših zvez z drugimi primorskimi predeli. Te naloge se je zato lotili operativni štab za zahodno Slovenijo. V severni del Primorske je poslal komandanta primorske operativne cone, nato pa je nameraval še sam oditi tja, katr pa mu je preprečil začetek nemške ofenzive. Nameraval je izvesti tudi nekatere ukrepe pred Trstom, o čemer je poročali glavnemu štabu NOV in PO Slovenije: »Že sedaj postaja naše dejstvo okrog Trsta vse bolj in bolj važno, politično in vojaško... Italijansko brigado, ki je že formirana, bomo vrgli pred Trst. Postavlja se kot nujno organiziranje posebnega (tržaškega sektorja, ki bi vodil akcijo naših edinic okrog Treta, obkolil Trst, mu prerezal vse komunikacije na zunaj in vodil pokret borbenih skupin v mestu samem. To pa je nemogoče, dokler spadajo vse edimice, rekrutirane v Trstu in formirane v Istri, izven območja našega operativnega štaba. Po našem mišljenju bi se dalo vreči tri brigade okoli Trsta, formirati iz njih divizijo in preko divizijskega štaba voditi akcijo okoli in v mestu. Mislimo, da bi organizacija take divizije odločila usodo Trsta. Iz našega sektorja bi lahko dali v divizijo dve brigadi, eno pa bi vzeli iz Tržačanov, sedaj v Istri. Čakamo samo vaše odločitve, ali ta naloga pripada našemu štabu ali štabu XIV. divizije.«²⁵⁶ Tudi ta predlog, ki je bil pretirano optimističen in plod prve in površne ocene položaja okrog Trsta, je onemogočila nemška ofenziva.²⁵⁷

- ¹ Zapisnik seje IOOF 10. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ² Zapisnik seje IOOF 11. 9. 1943 v arhivu IZDG; Tone Fajfar: Partizanska jesen 1943. Delo 29. 9. 1963; isti: Odločitev, 362.
- ³ Proglas IOOF 12. 9. 1943 v Slovenskem poročevalcu 17. 9. 1943 (Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Zbral in uredil dr. Makso Žnuderl. Ljubljana 1949, str. 79. — Navajam: Šnuderl, Dokumenti; Zbornik NOV VI/7, dok. 28, fotokopija osnutka proglasa v: Dedijer, Dnevnik, str. 575).
- ⁴ Slovenski poročevalec 17. 9. 1943 (Boris Kidrič, Zbrano delo I, str. 360—361).
- ⁵ Zapisnik seje IOOF 12. 9. 1943 v arhivu IZDG; Fajfar: Partizanska jesen 1943. Delo 29. 9. 1963; isti: Odločitev, 364.
- ⁶ Titova brzojavka št. 584/43 z dne 9. 9. 1943 (Zbornik NOV 11/10, dok. 223).
- ⁷ Zapisnik seje IOOF 13. 9. 1943 v arhivu IZDG; Dedijer, Dnevnik, str. 519—520; Fajfar: Partizanska jesen 1943. Delo 29. 9. 1963; isti: Odločitev, 364.
- ⁸ Zapisnik XI. zasedanja vrhovnega plenuma OF 14. 9. 1943 v arhivu IZDG; Dedijer, Dnevnik, str. 520—521; Fajfar: Partizanska jesen 1943. Delo 29. 9. 1963; isti: Odločitev, 366.
- ⁹ Lepak v arhivu in knjižnici IZDG; Slovenski poročevalec 17. 9. 1943 (Snuderl, Dokumenti, str. 84—85, Zbornik NOV VI/7, dok. 48).
- ¹⁰ Poročilo dr. Marijana Breclja na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 3. 10. 1943 v: Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943, dokumenti, Ljubljana 1953, str. 122—136; dr. Marijan Breclj: Gospodarstvo osvobojenega ozemlja. Delo 25. 9. 1963; dr. Metod Mikuž: Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji. Zgodovinski časopis X-XI, 1956-1957, str. 243—247.
- ¹¹ Zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹² Okrožnica IOOF 12. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹³ Okrožnica IOOF 14. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹⁴ Zapisnik seje OOOF Bela krajina maja 1943 v arhivu CK ZKS; poročila OK KPS Bela krajina 17., 20. in 30. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁵ Poročilo OOOF Bela krajina 6. 10. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹⁶ Poročili OK KPS Novo mesto 15. in 31. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁷ Poročili OK KPS Kočevje 12. in 31. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁸ Poročilo OK KPS Ribnica-Velike Lašče 17. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁹ Poročilo OOOF Velike Lašče 27. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ²⁰ Zapisnik seje IOOF 9. 6. 1943 v arhivu IZDG.
- ²¹ Poročilo OK KPS Grosuplje 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ²² Poročilo OK KPS Cerknica 30. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ²³ Poročilo OOOF 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 69).
- ²⁴ Poročili OK KPS Vrhnika 17. in 27. 8. 1943 v arhivu CK ZKS; poročili Janeza Stanovnika 2. in 14. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo OOOF

Vrhnika 18. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročili OK KPS Vrhnika 20. 9. in 18. 10. 1943 v arhivu CK ZKS.

²⁵ Dr. Aleš Bebler: Najlepši mesec Slovenskega Primorja. Primorske novice 6. 9. 1963; dr. Joža Vilfan, ustni vir.

²⁶ Osnutek proglasa Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 11. 9. 1943 v arhivu IZDG; Primorski poročevalec 15. 9. 1943; Bevk, n. d., str. 83—89; Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1957, str. 7—37 (navajam: Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo).

²⁷ Pismo CK KPS 31. 12. 1942 v arhivu CK ZKS.

²⁸ Imena članov in njihove funkcije so navedene v Primorskem poročevalcu 15. 9. 1943; zapisek seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 538; poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 26. 9. 1943 v arhivu IZDG; Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 9.

²⁹ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 v arhivu IZDG.

³⁰ Osnutek odloka v arhivu IZDG; Primorski poročevalec 15. 9. 1943; Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 10.

³¹ Osnutek odloka v arhivu IZDG; Primorski poročevalec 4. 10. 1943; Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 10.

³² Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 20—24.

³³ Okrožnica Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, brez datuma, arhiv IZDG.

³⁴ Osnutek odloka v arhivu IZDG; Ferenc, n. d., str. 10—11.

³⁵ Ferenc: Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slov. Primorju, str. 105—170.

³⁶ Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 10 in 20—24.

³⁷ Pismo CK KPS 26. 12. 1943 v arhivu IZDG; pismo IOOF 10. 1. 1944 v arhivu IZDG.

³³ Poročilo OK KPS Novo mesto 16. 9. 1943 v arhivu CK ZKS. Poročilo navaja: »Danes, nekaj minut pred deveto, smo v vasi Zalog pri Prečni opazili krožiti avion. Krožil je zelo visoko. Vsi smo bili prepričani, da je zopet nemški izvidnik, ki išče žrtve. Nakar opazimo našo trobojnico. Vsi srečni, ko vidimo, da se spušča na zemljo, in to za Borštom pri Prečni v bližini potoka Temenice, smo pohiteli na mesto pristanka, da vidimo prvi slovenski avion. In ko pridemo v Prečno, je bilo zbranega že polno radovednega ljudstva in partizanov. S prvim slovenskim avionom je priletel v spremstvu italijanskega avijatičarja — antifašista tovariš Primož, s katerim smo se prisrčno rokovali. Povedal nam je mnogo, kar je gotovo že tudi vam poročal, o borbah v slovenski Primorski.«

Pr.: Dedijer, Dnevnik, str. 524—525. Osnutek pogodbe med predstvom Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in pilotom Al-

bertom Grazianijem za opravljanje letalskih poletov z dne 15. 9. 1943 je v arhivu IZDG, f. 538.

³⁹ Zapisnik XII. zasedanja vrhovnega plenuma OF 16. 9. 1943 v arhivu IZDG; osnutek proglasa vrhovnega plenuma OF 16. 9. 1943 v arhivu IZDG; Slovenski poročevalec 29. 9. 1943; Primorski poročevalec 4. 10. 1943; Snuderl, Dokumenti, str. 83 in 85; Zbornik NOV VI/7, dok. 58 in 59; zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/7, dok. 93); Dedijer, Dnevnik, str. 525—528; Fajfar, Partizanska jesen 1943, Delo 30. 9. 1943; isti: Odločitev, 366—368.

⁴⁰ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 v arhivu IZDG; Primorski poročevalec 4. 10. 1943.

⁴¹ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 21. 9. 1943 v arhivu IZDG; osnutek odlokov v arhivu IZDG; Primorski poročevalec 4. 10. 1943; Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 11—14.

⁴² Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 22. 9. 1943 v arhivu IZDG; osnutki odlokov v arhivu IZDG; Primorski poročevalec 4. 10. 1943; Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 14—15.

⁴³ Osnutka okrožnic Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 24. 9. 1943 sta v arhivu IZDG.

⁴⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 1. 11. 1943 v arhivu IZDG; Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 19—20.

⁴⁵ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 v arhivu IZDG; fotografije množičnih zborovanj OF v Rihemberku in Ajdovščini so v Zborniku fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda, knjiga 3, str. 105—110; Bevk, n. d., str. 90—91.

⁴⁶ Izvirnik je v arhivu IZDG; Slovenski poročevalec 17. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 22); Snuderl, Dokumenti, str. 79.

⁴⁷ Glej op. 30.

⁴⁸ Poročilo OOOF Bela krajina 6. 10. 1943 v arhivu IZDG.

⁴⁹ Poročili OK KPS Novo mesto 19. 9. 1943 in 13. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 259); poročilo OOOF Novo mesto 19. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo podokrožnega odbora OF Št. Jernej 21. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 104).

⁵⁰ Poročilo komande mesta Ribnica 24. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁵¹ Zapisnik seje plenuma OOOF Kočevje 17. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁵² Poročilo OOOF Cerknica 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 69).

⁵³ Poročilo OOOF Cerknica 21. 9. 1943 v arhivu IZDG.

⁵⁴ Poročilo OOOF Vrhnika 18. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo OK KPS Vrhnika 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 88); poročilo OOOF Vrhnika 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 95); poročilo OK KPS Vrhnika 18. 10. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁶³ Poročilo OOOF Stična 29. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo OK KPS Stična 12. 10. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁵⁶ Poročilo OOOF Grosuplje 29. 9. 1943 v arhivu IZDG.

⁵⁷ Poročilo OK KPS Novo mesto 13. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 259).

⁵⁸ Poročilo štaba Cankarjeve brigade 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 141); poročilo štaba XV. divizije 15. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 56).

⁵⁹ Poročilo štaba XV. divizije 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 65).

⁶⁰ Kronika Levstikove brigade v arhivu IZDG; Milan Ciglar, Levstikova brigada, Slovenski poročevalec 21. 10. 1955.

⁶¹ Poročili štaba Zapadnodolenjskega odreda 10. in 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 19 in 33); kronika 9. brigade v arhivu IZDG; Franček Saje: Od Ljubljane do Ogulina. Boji 9. SNOB leta 1943. Ljudska pravica 25. 9.–28. 9. 1955.

⁶² Mira Svetina-Vlasta: V okupirani Ljubljani, v: Spomini na partizanska leta. Ljubljana 1961, str. 121–122; ista, ustni vir.

⁶³ Poročilo poverjenišтва CK KPS za Ljubljano 18. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁶⁴ Seznam političnih delavcev, ki so takoj po kapitulaciji Italije odšli iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje, je v arhivu CK ZKS.

⁶⁵ Juvančič, Italijanski okupator v Ljubljani, str. 99–105; Matija Žgajnar: Ljubljana obkoljena z bodečo žico, v: Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane 1960. Ljubljana 1960, str. 5–41.

⁶⁶ Vlado Krivic, ustni vir.

⁶⁷ Mira Svetina, navedeni članek.

⁶⁸ Poročilo politkomisarja Šercerjeve brigade 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 32); kronika Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; Milan Ciglar: Naš prvi zbor. Ljubljanski dnevnik 29. 8. 1953; Hinko Bratož-Ok: Dnevnik partizana. II. knjiga. Ljubljana 1961, str. 10–18 (navajam: Bratož, Dnevnik); Savo Vilhar: Letos se bomo zbrali borci Ljubljanske brigade, Slovenski poročevalec 21. 2. 1953.

⁶⁹ Odredbi glavnega štaba NOV in POS 14. in 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 42 in 62).

⁷⁰ Odredba glavnega štaba NOV in POS 15. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 51).

⁷¹ Odredbi glavnega štaba NOV in POS 16. in 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 63 in 143).

⁷² Guček, n. d., str. 102.

⁷³ Poročilo Hrvatsko-slovenskega odreda za Istro 15. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo OK KPS Brkini–Slov. Istra 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 67); Ivan Cah-Iskra: Množična vstaja v Slovenski Istri. Primorske novice 6. 9. 1963.

⁷⁴ Goriška fronta — svetel primer junaštva naše vojske. Primorski poročevalec 5. 11. 1943 in Ljudska pravica 9. 9. 1945; Martin Greif: Spomini, arhiv IZDG.

⁷⁵ Sporočilo OK KPS Kras 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 68); Vlado Bračič: O nastanku in borbah Kosovelove brigade. Ljudska pravica 30. 9. 1950.

- ⁷⁶ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90).
- ⁷⁷ Poročilo OK KPS Tolmin 27. 9. 1943 v arhivu IZDG.
- ⁷⁸ Poročilo D. Pirjevca 8. 6. 1943 v arhivu IZDG; poročilo OK KPS Tolmin 27. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90).
- ⁷⁹ Dr. Slavko Zore, ustni vir.
- ⁸⁰ Rataski zbornik. Ljubljana 1953; Franc Potočnik: Žice, morje in gozdovi. Ljubljana 1951, str. 1—56.
- ⁸¹ Zdravko Klanjšček, ustni vir; Jože Certalič, ustni vir; dr. Milan Osredkar, ustni vir; sporočilo poveljnika varnostne policije Trst 22.10.1943 v arhivu IZDG.
- ⁸² Franc Dragan: Vedeli smo, da je to konec fašistične Italije. TV-15, 3. 8. 1965.
- ⁸³ Lojze Bukovac: Internacijsko taborišče Gonars in Renicci. Rokopis v arhivu IZDG.
- ⁸⁴ Franc Dragan: Spomini na Palmanovo. TV-15, 8. 9. 1964.
- ⁸⁵ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90); zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 93); Jože Senčar, ustni vir.
- ⁸⁶ Prekomorci. Ljubljana 1965.
- ⁸⁷ Gradivo o bataljonu je v arhivu IZDG, f. 215.
- ⁸⁸ G. A. Colonnello: Guerra di Liberazione. Udine 1965, str. 32.
- ⁸⁹ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 93).
- ⁹⁰ Battaglia, n. d., str. 143—144; Cah, navedeni članek.
- ⁹¹ Dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289). En bataljon sestavljen iz Italijanov in Hrvatov, naj bi bil nastal takoj po italijanski kapitulaciji v Klani. Ta bi naj bil 14. septembra 1943 pri Lipi in Rupih napadel nemško motorizirano kolono, ki naj bi bila imela 78 mrtvih, med njimi polkovnika, in bataljon 6 mrtvih: štiri Italijane in dva Hrvata. (Colonnello, n. d., str. 300.) Tisti dan je res skozi Rupo prodirala nemška kolona proti Reki, štab armadne skupine B je poročal, da se je morala ustaviti zaradi razstreljenega mostu v Rupih, ne omenja pa, da bi se bila bojevala s partizani (HGrB 15. 9. 1943, jutranje poročilo).
- ⁹² Colonnello, n. d., str. 32—37; Giovanni Padoan (Vanni): Abbiamo lotato insieme, Udine 1965, str. 27—31; pr.: Bruno Steffe: Le formazioni partigiane a Trieste e nella Venezia Giulia, v: Trieste, 1965, No. 66, str. 19—21.
- ⁹³ Izvirnik je v arhivu IZDG.
- ⁹⁴ Odredba glavnega štaba NOV in POS 13. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 36).
- ⁹⁵ Odredba glavnega štaba NOV in POS 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 62).
- ⁹⁶ Odredba glavnega štaba NOV in POS 13. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 37).

- ⁹⁷ Navadila organizacijskega odseka glavnega štaba NOV in POS 14. 9. 1943 in odloka glavnega štaba NOV in POS 15. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 44, 54 in 55).
- ⁹⁸ Odredba glavnega štaba NOV in POS 17. 9. 1943 v arhivu IZDG; odredba glavnega štaba NOV in POS 21. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 100).
- ⁹⁹ Poročilo glavnega štaba NOV in POS 22. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dote. 106).
- ¹⁰⁰ Dopis politkomisarja glavnega štaba NOV in POS 5. 10. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁰¹ Dopis CK KPS 6. 10. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁰² Odredba glavnega štaba NOV in POS 7. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 217).
- ¹⁰³ Odredba glavnega štaba NOV in POS 7. 10. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹⁰⁴ Odredba glavnega štaba NOV in POS 29. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 161).
- ¹⁰⁵ Odredba operativnega štaba za zahodno Slovenijo 22. 10. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹⁰⁶ Guček, n. d., str. 111–129.
- ¹⁰⁷ Smernice glavnega štaba NOV in POS štabu XIV. divizije 10. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 15).
- ¹⁰⁸ Smernice glavnega štaba NOV in POS 10. 9. 1943 štabu XV. divizije (Zbornik NOV VI/7, dok. 16).
- ¹⁰⁹ Smernice glavnega štaba NOV in POS štabu Zapadnodolenjskega odreda 10. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 17).
- ¹¹⁰ Smernice glavnega štaba NOV in PO Slovenije štabu Vzhodnodolenjskega odreda 10. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 18).
- ¹¹¹ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/2, dok. 61).
- ¹¹² Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 22. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 106).
- ¹¹³ Nedatirana okrožnica političnega komisariata glavnega štaba NOV in POS v MLR; okrožnica CK KPS 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 89).
- ¹¹⁴ Odredba štaba XV. divizije 10. 9. 1943 v MLR.
- ¹¹⁵ Odredba štaba XV. divizije 11. 9. 1943 v MLR.
- ¹¹⁶ Poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci 11. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 27); poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 9. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.
- ¹¹⁷ Brzjojavka komandanta 19. SS policijskega polka 9. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.
- ¹¹⁸ Brzjojavka izpostave državne policije Trbovlje 10. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.
- ¹¹⁹ Rösenerjeva brzjojavka 10. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.
- ¹²⁰ Brzjojavka izpostave državne policije Trbovlje 9. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.
- ¹²¹ Vesti 20. 9. 1943, poročilo iz Krške doline; brzjojavka izpostavedr-
žavne policije Brežice 11. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

¹²² Brennerjeva brzojavka 11. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

¹²³ "3 odredba štaba XV. divizije 10. 9. 1943 v MLR.

¹²⁴ Navadila štaba XV. divizije 11. 9. 1943 v MLR; poročilo štaba XV. divizije 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dök. 31); brzojavki izpostave državne policije Brežice 12. in 13. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; Lipar, n. d., str. 27—28; Stok, n. d., str. 252—253.

¹²⁵ poročilo štaba XV. divizije 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 31); odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 12. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 29).

¹²⁶ Brennerjeva brzojavka 13. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

¹²⁷ Brzojavka izpostave državne policije Brežice 14. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; poročilo štaba XV. divizije 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 65).

¹²⁸ Odredba štaba XV. divizije 15. 9. 1943 v MLR.

¹²⁹ Poročilo štaba XV. divizije 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 66). Štab XV. divizije je 23. septembra 1943 pisal štabu Gubčeve brigade: »•Gorjanski bataljon ne bo prišel v vašo brigado, ker so iz njega formirali odred. V vašem sestavu ostanejo trenutno 3 bataljoni, dokler ne boste (ponovno — op. T. F.) mobilizirali in ustanovili 4. bataljona.« (Izvirnik je v MLR.)

¹³⁰ Lipar, n. d., str. 28—29; Stok, n. d., str. 253—254. O delu Slandrove brigade na Dolenjskem glej brošuro Slavijana Iztoka (= Ivan Lipar): 6. S. N. O. U. B. »Slavka Šlandra« na osvobojenem Dolenjskem (26. VIII.—26. IX. 1943), februar 1944.

¹³¹ Kronika Gubčeve brigade v arhivu IZDG; odredba štaba XV. divizije 20. 9. 1943 v MLR.

¹³² Odredba štaba XV. divizije 16. 9. 1943 v MLR.

¹³³ Poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 92); poročilo propagandnega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 180).

¹³⁴ Poročilo štaba Slandrove brigade 21. 9. 1943 v MLR.

¹³⁵ Rösenerjevo povelje 19. 9. 1943 in Rösenerjevo akcijsko povelje št. 157 z dne 19. 9. 1943 sta v NAW, T-175, navitek 10.

¹³⁶ Poročili komandanta 19. SS policijskega polka 22. in 30. 9. 1943 v NAW, T-175, navi tka 230 in 10.

¹³⁷ Poročilo štaba XV. divizije 22. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 107). To poročilo skopo poroča o tem boju: »Dne 21. t. m. so Nemci poskušali na sektorju Primskovo ob večernih urah vdreti na naš teritorij. Naši so jih zavrnili. Nemci so imeli večje izgube.« Poročilo komandanta 19. SS policijskega polka 30. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10. To poročilo zajema vso akcijo 19. SS policijskega polka od 21. do 29. 9. 1943, a sta žal ohranjeni oziroma mikrofilmani le prvi dve strani. Poročili komandanta 19. SS policijskega polka 22. in 30. 9. 1943 v NAW, T-175, navitka 230 in 10.

¹³⁸ Poročilo komandanta 19. SS policijskega polka 22. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 230; radiogrami Fischerjeve in Maiwaldove bojne skupine 22. 9. 1943 v NAW, T 175, navitek 230; poročilo štaba XV. divizije 22. 9.

1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 107); poročilo obveščevalnega centra XVIII. divizije 23. 9. 1943 v arhivu IZDG.

¹³⁹ Pismo CK KPS 23. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.

¹⁴⁰ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 111).

¹⁴¹ Rösenerjevo povelje 23. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 230.

¹⁴² Poročilo komandanta 19. SS policijskega polka 24. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; radiogram Fischerjeve bojne skupine 24. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 230; poročilo prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 27. 9. 1943 v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/7, dok. 154).

¹⁴³ Poročilo komandanta 19. SS policijskega polka 24. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; poročilo štaba XV. divizije 26. 9. 1943 v MLR.

¹⁴⁴ Poročilo štaba XV. divizije 29. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 164).

¹⁴⁵ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 21. 9. 1943 v MLR; Zbornik NOV, VI/7, dok. 99, oip. 5 im 6; kronika 12. brigade v arhivu IZDG.

¹⁴⁶ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 25. 9. 1943 v MLR.

¹⁴⁷ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 143).

¹⁴⁸ Poročilo štaba Južne grupe odredov 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 142).

¹⁴⁹ Zbornik NOV, VI/7, dok. 143, op. 3. Navodilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 144).

¹³⁰ odredbi štaba XV. divizije 12. in 15. 9. 1943 v MLR; poročilo štaba XV. divizije 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 65). Štab XV. divizije je takoj za tem, ko so bile razorožene prve italijanske topniške enote, naročil svojim enotam, naj začno zbirati topove, topovsko strelivo in drug material, potreben za ustanovitev partizanskih topniških enot. Potem, ko so ustanovili štab artilerije XV. divizije in dva diviziona, ki sta imela vsak po tri baterije in vsaka baterija od 2 do 4 tope, so začeli topničarje intenzivno uriti. Ni mogoče reči, da partizanska vojska še ne bi imela nobenih izkušenj pri uporabljanju topov, saj so prve štiri slovenske brigade že junija 1943 dobile od zaveznikov vsaka svoj top im ga uporabljale zlasti pri napadu na Žužemberk. Toda sedaj so bile v narodnoosvobodilni vojski Slovenije ustanovljene prve specialne topniške enote — trije divizion in nekaj samostojnih baterij. Po 14 dneh urjenja so en divizion topništva XV. divizije že poslali v prvo akcijo — napadat ustaško postojanko Stojdrago im takoj za tem obstreljevat nemško letališče v Cerkljah. (Petar Brajovič: Razvoj i neka dejstva artiljerije 15. slovenačke divizije, rokopis — navajam: Brajovič, Razvoj i neka dejstva artiljerije)

¹⁵¹ Povelje glavnega štaba NOV in POS 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 83).

¹⁵² Poročilo štaba Tomšičeve brigade 20. 9. 1943 (zaplenjeno in objavljeno v Slovenskem domu 29. 1. 1944); poročilo obveščevalnega odseka XIV. divizije 19. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo obv. odd. glavnega štaba NOV in POS 24. 9. 1943 v arhivu IZDG; Stane Semič, Spomini ...; kronika Gradnikove brigade v arhivu IZDG, kronika osnovne šole Cerknica, izpis

v arhivu IZDG; Jože Barbič: Iz Dolenjske na Primorsko. Izvleček iz partizanskega dnevnika. Bilten MTT 1961, št. 6, str. 17—19; Anton Milič-Mariko: Dva in dvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca. II. knjiga. Ljubljana 1965, str. 261—265. Petelin, n. d., str. 89—90. Medtem ko v kroniki Gradnikove brigade piše, da je imela brigada v Cerknici okoli 25 mrtvih in 20 ranjenih in da je izgubila pet tonski tank, oklepni avtomobil in pet tovornih avtomobilov, pa Petelin v knjigi Med Triglavom in Trstom pravi, da je imela brigada v Cerknici le dva mrtva in tri ranjene.

¹⁵³ HGrB 19. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹³⁴ Poročilo štaba XIV. divizije 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 120).

¹⁵⁵ Prav tam.

¹⁵⁶ Poročilo štaba XIV. divizije 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 157).

¹⁵⁷ Dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289); Dedijer, Dnevnik, str. 539—540, poročilo obveščevalnega centra XIV. divizije 22. 9. 1943 v arhivu IZDG; Guček, n. d., str. 124—129. Edvard Kardelj je o tem 16. septembra 1943 pisal komandantu XIII. hrvaške divizije Veljku Kovačeviću: »Mi smo se včeraj tukaj nekoliko preveč zaleteli in smo imeli v bojih z Nemci razmeroma težke izgube (okoli 10 mrtvih, razbita dva tanka in oklepni kamion) in smo morali izprazniti II. Bistrice, (vendar so jo po našem umiku izpraznili tudi Nemci). Nemci so imeli razbita dva tanka in 3 blindirane avtomobile. V vseh teh borbah s silami, ki so prodirale proti Reki, je nekoliko popustila morala pri novincih in smo sklenili, da spremenimo taktiko, dokler jih močnejše ne formiramo. Naša motorizirana brigada se je umaknila nad Ilirsko Bistrico. Od tam bo z manjšimi oddelki pritiskala proti Trstu in Reki ter izvajala mobilizacijo. Imamo v načrtu, da čimprej ustanovimo divizijo. Glede sodelovanja z vami menimo, da je to nujno potrebno, toda glede na novo sestavo, ne računajte s kakšno večjo udarnostjo teh sil. Ukazali smo jim, da porušijo progo Št. Peter—Trst. Gorica je v naših rokah in tam so se formirale naše močnejše sile. Kolikor jih bomo pravočasno utrdili, bomo gospodarji v vsem Primorju. Na tukajšnjem odseku formiramo tudi odred.« (Zbornik NOV 11/10, dok. 139).

¹⁵⁸ HGrB 16. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹⁵⁹ Poročila štaba XIV. divizije 24., 26. in 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 127, 152 in 157).

¹⁶⁰ Rabški zbornik, Ljubljana 1953, str. 152—163; povelje operativnega štaba za zahodno Slovenijo 21. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 103); poročilo štaba XIV. divizije 24. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 127); Mahmud Konjhodžić: Od Kupe do mora. Zagreb 1963, str. 55—56; Franc Potočnik: Žice, morje in gozdovi. Ljubljana 1951, str. 49—56.

¹⁶¹ Dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289); poročilo štaba XIV. divizije 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 157); Guček, n. d., str. 124—128.

¹⁶² Poročilo OK KPS Brkini-Slov. Istra 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 67); Ivan Kovačič-Efenka, ustni vir.

- ¹⁶³ Slovenci ob Jadranu. Koper 1952, str. 56—57; Andrej Pagon-Ogar: Težka, težka črna vrata koprskih jetnišnice so se odprla. Borec 1960, str. 416—420.
- ¹⁶⁵ Dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289).
- ¹⁶³ HGrB 12., 14., 15. in 16. 9. 1943, dnevna poročila.
- ¹⁶⁶ Poročilo ods. za prop. in statistiko pri glavnem štabu NOV in POS 15. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 49).
- ¹⁶⁷ Bremnerjevo povelje 9. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.
- ¹⁶⁸ poročilo ods. za prop. in stat. pri glavnem štabu NOV in POS 16. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 60).
- ¹⁶⁹ Povelje glavnega štaba NOV in POS 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 110); poročilo štaba XVIII. divizije 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 139); kronika Levstikove brigade v arhivu IZDG.
- ¹⁷⁰ Franček Saje: Od Ljubljane do Ogulina. Boji IX. SNOB leta 1943. Ljudska pravica 25.—28. 9. 1943.
- ¹⁷¹ Kronika 10. brigade v arhivu IZDG; seznam bojev 10. brigade v arhivu IZDG; Bratož, Dnevnik partizana, str. 18—25; dnevnik Milana Jurčeva v arhivu IZDG.
- ¹⁷² Poročilo OK KPS Novo mesto 16. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁷³ Poročilo štaba XIV. divizije 22. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 107); poročilo komandanta 19. SS pol. polka 22. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 230.
- ¹⁷⁴ Poročilo ROOF Grahovo pri Cerknici 2. 10. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹⁷⁵ Poročilo ROOF Bloška planota 4. 10. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹⁷⁶ Odredba glavnega štaba NOV in POS 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 79); sporočilo glavnega štaba NOV in POS 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 80).
- ¹⁷⁷ Kronika Gradnikove brigade v arhivu IZDG; Petelin: Med Triglavom in Trstom, str. 89—90; isti: Gradnikova brigada, str. 85—93; prim. op. 152.
- ¹⁷⁸ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 41); Lipar, n. d., str. 24 in 27.
- ¹⁷⁹ Povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije 13. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 53); dopis glavnega štaba NOV in PO Slovenije 15. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 52).
- ¹⁸⁰ Poročili štaba XV. divizije 16. in 17. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 66 in 75).
- ¹⁸¹ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 84).
- ¹⁸² Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 21. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 99); poročilo štaba IV. operativne cone 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 119); Lipar, n. d., str. 30—33; Stok, n. d., str. 255—268.
- ¹⁸³ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 81).
- ¹⁸⁴ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 81); navodila glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 9.

1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 82); povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 83).

¹⁸⁵ Operativni dnevnik Prešernove brigade (Zbornik NOV VI/7, dok. 288); dnevnik Veljka Križnika v arhivu IZDG; Petelin, n. d., str. 88-91.

¹⁸⁶ odredba glavnega štaba NOV in POS 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 111).

¹⁸⁷ Matevž Hace: Komisarjevi zapiski: II. knjiga. Ljubljana 1959, str. 5—27.

¹⁸⁸ Poročili štaba XIV. divizije 26. in 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 152 in 157); pregled sabotažnih akcij na območju železniške direkcije Ljubljana v arhivu IZDG; HGrB 26. 9. 1943, posebno poročilo, 26. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹⁸⁹ Poročilo štaba XIV. divizije 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 157); poročilo štaba Tomšičeve brigade 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 159).

¹⁹⁰ Poročila štaba XIV. divizije 23. in 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 120, 157 in 158).

¹⁹¹ HGrB 28. 9. 1943, jutranje poročilo.

¹⁹² HGrB 28. 9. 1943, dnevno poročilo.

¹⁹³ Poročilo štaba XIV. divizije 28. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 157).

¹⁹⁴ Poročilo štaba XIV. divizije 30. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 174).

¹⁹⁵ HGrB 30. 9. 1943, jutranje poročilo.

¹⁹⁶ poročili štaba XIV. divizije 3. in 4. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 196 in 201).

¹⁹⁷ Poročili štaba XIV. divizije 5. in 6. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 206 in 214).

¹⁹⁸ Poročili štaba XIV. divizije 7. in 8. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 218 in 227).

¹⁹⁹ Poročilo štaba XVIII. divizije 23. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²⁰⁰ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 110); dopis štaba XVIII divizije 23. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²⁰¹ Poročilo štaba XVIII. divizije 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 139); poročilo prop, odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 27. 9' 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 154).

²⁰² Kronika Levstikove brigade v arhivu IZDG.

²⁰³ Poročila štaba XVIII. divizije 2., 3. in 4. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 185, 198 in 202); kronika Levstikove brigade v arhivu IZDG; poročilo komandanta varnostne policije Ljubljana — prevod v poročilu obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 277).

²⁰⁴ PoročUo štaba XVIII. divizije 5. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 207).

²⁰⁵ Poročili štaba XVIII. divizije 23. in 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 139).

²⁰⁶ Vesti 2. 10. 1943, Notranje gorice; pregled sabotaž na železnicah ljubljanske direkcije v arhivu IZDG.

²⁰⁷ Poročilo štaba XVIII. divizije 23. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²⁰⁸ Poročilo štaba XVIII. divizije 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 149); kronika Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; Bratož, Dnevnik partizana, str. 28—34; pregled sabotaž na železnicah ljubljanske direkcije v arhivu IZDG.

²⁰⁹ Poročila štaba XVIII. divizije 4. in 5. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 202 in 207); kronika Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; Bratož, Dnevnik partizana, str. 34—41; Vesti 4. 10. 1943, Rakitna.

²¹⁰ Poročilo prop, odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 11. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 241); Vesti 9. 10. 1943, Preserje; 12. 10. 1943, Rakek.

²¹¹ Bratož, Dnevnik partizana, str. 47—51.

²¹² Poročilo štaba XV. divizije 20. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²¹³ Poročilo štaba XV. divizije 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 184); Pavlin, Hiti brigada petnajsta! Borec 1953, str. 184—190; poročili štaba 15. brigade 2. to 3. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 187 in 199); Janez Vitkovič: Ob 10. obletnici ustanovitve 15. brigade. Dolenjski list 11.9.1953.

²¹⁴ Brzjavka izpostave državne policije Brežice 1. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; brzjavke komandanta I. bataljona 19. SS pol. polka 1. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; poročilo štaba XV. divizije 1. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 176); poročilo prop, odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 180 to 181).

²¹⁵ Brzjavka komandanta I. bataljona 19. SS pol. polka 1. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

²¹⁶ Akcijsko povelje št. 15 poveljnika redarstvene policije Alpenland 3. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; dodatno povelje št. 1 poveljnika redarstvene policije Alpenland 5. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

²¹⁷ Poročilo obveščevalnega centra XV. divizije 6. 10. 1943 v arhivu IZDG; sporočilo orožniške postaje Polšnik 3. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

²¹⁸ Prav tam.

²¹⁹ Rösenerjevo povelje 5. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

²²⁰ Poročilo obveščevalnega centra XV. divizije 6. 10. 1943 v arhivu IZDG.

²²¹ Brzjavke komandanta I. bataljona 19. SS pol. polka 6. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

²²² Poročilo obveščevalnega centra XV. divizije 8. 10. 1943 v arhivu IZDG; brzjavke komandanta I. bataljona 19. SS policijskega polka 7. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

²²³ Poročilo prop, odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 11. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 241).

²²⁴ Povelje orožniškega glavarja Kranj 10. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 140); zapisnik zaslišanja polk. Grieseja, arhiv VII; poročila poveljstva glavnega štaba domobranstva NDH od 9. do 13. 9. 1943 (Zbornik NOV

V/19, dok. 209, 211—213); poročili štaba II. tank. armade 14. in 25. 9. 1943, NAW, T-313, navitek 289; poročila štaba III. SS tank. korpusa 19., 22., 24. in 25. 9. 1943, NAW, T-313, navitek 289; poročilo glavnega štaba NOV in PO Hrvatske 11. 10. 1943 (Zbornik V/20, dok. 68); brzojavka glavnega štaba NOV in PO Hrvatske glav. štabu NOV in PO Slovenije 27. 9. 1943 arhiv CK ZKS.

²²³ Poročilo štaba 13. proletarske brigade »Rade Končar« iz prve polovice oktobra 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 66); poročilo štaba XV. divizije 1. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 176); poročilo štaba 15. brigade 1. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 177); poročili prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Poročilo štaba III. SS tank. korpusa 28. 9. 1943, NAW, T-313, navitek 189.

²²⁶ Poročilo štaba 13. hrvaške proletarske brigade iz prve polovice oktobra 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 66); poročili štaba 15. brigade 1. in 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 177 in 187).

^{226a} Poročila štaba III. SS tank. korpusa od 3. do 7. 10. 1943, NAW, T-313, navitek 289; KTB II. tank. arm. 1. in 4. 10. 1943, NAW, T-313, navitek 189.

²²⁷ Poročilo štaba 13. hrvaške proletarske brigade 8. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 55); poročilo štaba XV. divizije 8. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 228); poročilo štaba IV. korpusa 31. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 164).

²²⁸ Alojz Krpan-Aleksander: Kapitulacija Italije. Bukovica—Volčja draga v boju za svobodo. Bukovica—Volčja draga 1959, str. 28—32; Cvetka Vodopivec, ustni vir.

²²⁹ Greif: Spomini, arhiv IZDG; Vlado Gregorčič: Prvi v Gorici. Primorske novice 12. 9. 1958.

²³⁰ Alojz Krpan-Aleksander, navedeni članek; isti: Partizanski boji okrog Gorice. Primorske novice 12. 9. 1958; Bevk, n. d., str. 88—89; Bebler, navedeni članek; 12. september — praznik Grgarja. Primorske novice 6. 9. 1961; Dušan Pirjevec: Na Primorskem so izkopali puške. Slovenski zbornik 1945, str. 514—515.

HGrB, 14. 9. 1943, posebno poročilo.

²³¹ Goriška fronta — svetel primer junaštva naše vojske. Primorski poročevalec 5. 11. 1943 in Ljudska pravica 9. 9. 1945; dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino. (Zbornik NOV VI/7, dok. 305); Drago Flis-Strela: Po Primorski, Spomini na partizanska leta I. Ljubljana 1946, str. 56—59; Slovensko Primorje in Istra, str. 378—380.

²³² Silvio Micheli: Gorizia nascono i partigiani, v: Vie nuove XX, št. 44, 29. 10. 1964; Battaglia, n. d., str. 143—144. Silvio Micheli govori, da so že 11. septembra na Vogrskem ustanovili proletarsko brigado s šestimi bataljoni. To ne bo držalo, saj razpoložljivi viri tega ne omenjajo. Tudi število bataljonov se mi zdi preveliko, saj v svojem članku ne govori niti o njihovih bojih niti ne navaja poveljniškega kadra. Zato menim, da so bili formirani le trije bataljoni, od katerih sta po 12. septembru ostala samo dva, tj. drugi in tretji, medtem ko je bil prvi razbit že 12. septembra na goriškem glavnem kolodvoru. O njem pravi Micheli, da je od 220 bor-

cev ostalo le 64. Battaglia pa pravi, da je en tržaški bataljon nastal 9. septembra 1943 med Dolino in Trstom, predvsem iz tržaških delavcev, in ga je ustanovil tržaški komunist Luigi Frausin, drugi tak bataljon pa je nastal na Doberdobo predvsem iz tržiških pristaniških delavcev. (Battaglia, n. d., str. 143—144). Toda tudi Battagliovi podatki so nepopolni, saj nikjer ne navaja, da je italijanski partizanski bataljon nastal tudi pri Snežniški brigadi.

²³³ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik NOV VI/7, dok. 305); Koch, navedeni članek gl. op. 82 v III. poglavju.

²³⁴ Alojz Krpan-Aleksander, navedena članka; Mladen Petrinič: Goriška fronta. Ljudska pravica — Borba 6. 9. 1953; Cvetka Vodopivec, ustni vir; Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 95—100.

²³⁵ Mladen Petrinič, navedeni članek.

²³⁶ HGrB, 15. 9. 1943, dnevno poročilo; dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik NOV VI/7, dok. 305).

²³⁷ HGrB 16. 9., dnevno poročilo, 17. 9., dnevno poročilo; dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik NOV VI/7, dok. 305); poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90).

²³⁸ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90).

²³⁹ Alojz Krpan-Aleksander, navedena članka.

²⁴⁰ HGrB 19. 9. 1943, dnevno poročilo.

²⁴¹ Poročilo štaba Primorske operativne cone 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 117); Mladen Petrinič, navedeni članek; Alojz Krpan-Aleksander, navedena članka.

²⁴² Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik NOV VI/7, dok. 305).

²⁴³ Koch, navedeni članek.

²⁴⁴ Poročilo štaba primorske operativne cone 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 117).

²⁴⁵ Deutschland im Kampf, Berlin, september-oktober 1943, str. 69; Slovenec 23. 9. 1943.

²⁴⁶ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik NOV VI/7, dok. 305).

²⁴⁷ Goriška fronta — svetel primer junaštva naše vojske. Primorski poročevalec 5. 11. 1943 in Ljudska pravica 9. 9. 1945.

²⁴⁸ Drago Flis-Strela, navedeni članek; Slovensko Primorje in Istra, str. 380.

²⁴⁹ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 147).

²⁵⁰ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 93); Goriška fronta — svetel primer junaštva naše vojske. Primorski poročevalec 5. 11. 1943 in Ljudska pravica 9. 9. 1945; Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 100; isti: Gradnikova brigada, str. 102—109.

²⁵¹ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90); zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 93); poročilo štaba primorske operativne cone 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 117); Vojaški vestnik operativnega štaba za zahodno Slovenijo, I, št. 1; HGrB, 21. 9. 1943, jutranje poročilo, 24. 9. 1943, jutranje poročilo.

²⁵² Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 93); poročilo operativnega štaba za zahodno Slovenijo 24. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 125).

²⁵³ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 19. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 90); sporočilo Borisa Kraigherja centralnemu komiteju KPS 21. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 96); dopis glavnega štaba NOV in PO Slovenije (21. 9. 1943) v arhivu IZDG.

²⁵⁴ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 78); dopis glavnega štaba NOV in PO Slovenije (21. 9. 1943) štabu primorske operativne cone v arhivu IZDG; Lado Ambrožič: Osvobodilni boj primorskega ljudstva od italijanske kapitulacije 8. sept. 1943 do zimskih januarskih bojev IX. korpusa NOV in POJ 1944. Rokopis v arhivu IZDG, str. 39.

Ustanovitev operativnega štaba za zahodno Slovenijo, ki je bil pravzaprav del glavnega štaba NOV in PO Slovenije, je predlagal Edvard Kardelj, potem ko se je vrnil iz Slovenskega Primorja, ki ga je zajela splošna ljudska vstaja, primanjkovalo pa je vojaškega kadra. (Glej tudi Dedijer, Dnevnik, str. 539–541).

²⁵⁵ Odredba operativnega štaba za zahodno Slovenijo 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 116); Ivo Juvančič: Nastanek primorskih brigad. Borec 1953, str. 227–230; Slovensko Primorje in Istra, str. 381.

²⁵⁶ Poročilo operativnega štaba za zahodno Slovenijo 24. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 125).

²⁵⁷ Lado Ambrožič, n. d., str. 56; Slovensko Primorje in Istra, str. 382.

VI. p o g l a v j e

ZBOR ODPOSILANCEV SLOVENSKEGA NARODA V KOČEVJU IN DRUGE POLITIČNE MANIFESTACIJE JESENI 1943

ZBOR ODPOSILANCEV SLOVENSKEGA NARODA V KOČEVJU

Volitve odposilancev

Najpomembnejši dogodek v naši narodnoosvobodilni borbi jeseni 1943. leta je bil zbor odposilancev slovenskega naroda v Kočevju. Pokazal je poleg drugega tudi izredno širino, revolucionarno zavzetost in veliko enotnost narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji.

V enem od prejšnjih poglavij sem prikazal, kako je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji že pred italijansko kapitulacijo začelo pripravljati zbor ljudskih predstavnikov; zanj so sicer uporabljali različna imena, vendar je šlo v bistvu za formiranje zbora predstavnikov slovenskega naroda ali prvega slovenskega parlamenta, kako si je prizadevalo, da bi predstavnike izvolilo ljudstvo po možnosti neposredno na množičnih zborovanjih, kar pomeni novo, višjo stopnjo v uvajanju dosledne ljudske demokracije, kako so priprave zajele ne samo Dolenjsko in Notranjsko, temveč tudi Slovensko Primorje, morda tudi druge pokrajine, kar pa za sedaj še ni izpričano.

Po italijanski kapitulaciji je izvršni odbor OF kmalu, tj. 11. in 12. septembra 1943, razpravljal o sklicanju zbora predstavnikov slovenskega naroda in sklenil zanj razpisati volitve.¹ Tako je bil med prvimi odloki, ki jih je liizdal v tistih razgibanih dneh izvršni odbor OF, tudi razglas o *razpisu volitev za zbor odposilancev slovenskega naroda*. Poleg razglasa o splošni mobilizaciji je bil ta razglas — izdan 11. septembra 1943 — celo prvi po italijanski kapitulaciji. Prav gotovo so to omogočile prej opisane priprave za zbor predstavnikov slovenskega naroda. Od tega dne dalje začne vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tudi dosledno uporabljati naziv »zbor odposilancev slovenskega naroda« in ne več »zbor svobode«, »slovenski protifašistični svet«, »parlament« itd. To vsekakor pomeni, da je že

tedaj imelo pred očmi, da bo ljudstvo izvolilo svoje odposlance za posebno telo, ki ne bo »slovenski protifašistični svet«, »parlament« itd., temveč množični zbor svobodno in demokratično izvoljenih ljudskih zastopnikov, ki se bo sestel samo enkrat, in sicer z bolj deklarativnim kakor pa s konstitutivnim smotrom, ter demokratično izvolil organ, ki se bo prej ali slej izoblikoval v prvi slovenski ljudski parlament.

Izvršni odbor OF je pri razpisu volitev za zbor odposlancev že upošteval nove vojne in politične razmere, ki jih je povzročila italijanska kapitulacija, zlasti nastajanje razsežnega osvobojenega ozemlja, ki je omogočalo zelo demokratičen način izbora odposlancev, tj. splošne in neposredne volitve. Način teh volitev naj bi bil bolj demokratičen, kot je bil pred letom dni pri volitvah delegatov narodnoosvobodilnih odborov, ko so delegate volili le krajevni narodnoosvobodilni odbori in ne vsi odrasli prebivalci na območju terenskega odbora OF. Toda zaradi kratkega roka, ki je bil na razpolago za volitve, in ker bi te bile po možnosti tudi na neosvobojenih predelih, izvršni odbor OF seveda še ni mogel določiti najbolj demokratične oblike izbora odposlancev, tj. tajnih volitev, kakršne so bile čez nekaj mesecev, ko je Osvobodilna fronta skoraj v vseh slovenskih pokrajinah organizirala neposredne in tajne volitve krajevnih narodnoosvobodilnih odborov ter okrajnih in okrožnih narodnoosvobodilnih skupščin. Izvršni odbor OF je torej izbral za volitve največjo stopnjo demokratičnosti, ki je bila mogoča v tistih razmerah.

Da bi bil zbor odposlancev slovenskega naroda res zbor predstavnikov najširših ljudskih množic, je izvršni odbor OF za volilna območja določil območja terenskih odborov OF, podjetja in ustanove ter bataljone narodnoosvobodilne vojske. Na območju vsakega terenskega odbora OF, v podjetju in ustanovi naj bi na vsakih začelih petsto prebivalcev izvolili enega, v bataljonih pa dva odposlanca, in sicer v času od 20. do 25. septembra 1943. Zanimivo je pri tem dejstvo, da je poleg območij terenskih odborov OF in bataljonov narodnoosvobodilne vojske za volilna območja določil tudi podjetja in ustanove. Pri tem je verjetno imel pred očmi območja t. i. matičnih odborov Osvobodilne fronte, ki so blili po podjetjih in ustanovah. Pri določanju takšnega ključa za volitve se je izvršni odbor OF zavedal, da ta ne bo povsem ustrezal, in je svojim organizacijam naročil, naj prebivalec pojasnijo, »da so današnji časi burni časi, v katerih ni mogoče vsega organizirati po načelih popolnoma urejene uprave«.²

Koga naj ljudstvo izbere za odposlanca, je izvršni odbor OF povedal svojim organizacijam že 12. septembra. Te naj gledajo, da

bodo izvoljeni predvsem preizkušeni borci iz dveletnega osvobodilnega boja, kar pa seveda ne pomeni, da je treba voliti samo aktiviste Osvobodilne fronte. Volijo naj zanesljive in borbene ljudi iz samega ljudstva, tj. z območij terenskih odborov OF. O tem, koga naj volijo za odposlanca, je povedal tudi Boris Kidrič v svojem članku »Koga naj volimo?«

»Izbirali bomo tiste«, je pisal Boris Kidrič, »ki so se izkazali v dveletnem težkem osvobodilnem boju proti okupatorjem in njihovim domačim pomočnikom. Ljudje novega kova so to. Na politično pozornost niso stopili tako, kakor so stopali nekoč stari politiki. Niso šli iskat svojih osebnih koristi, niso šli zastopat protinarodnih in protiljudskih strank, ki so aprila 1941 doživele svoj politični, moralni in organizacijski polom. Šli so se boriti, šli so v borbo za korist svojega naroda, ne oziraje se na svojo osebno korist, žrtvujoč jo veliki stvari DOMOVINE in srečni bodočnosti ljudskih množic.

Te ljudi bomo predvsem volili, kajti ti tovariši in tovarišice so nam jamstvo, da bo slovenski narod trde, toda kratkotrajne preizkušnje, ki so še pred nami, prebil zmagovito in da bo naša že skoraj triletna osvobodilna borba dosegla svoj končni uspeh, svojo končno, popolno zmago.

Izbirali bomo tudi tiste nove tovariše in tovarišice z našega terena, ki imajo neomadeževano preteklost, ki jih je kot narodne in ljudske sinove zares pristno zajel val narodnega navdušenja in ki so se sedaj — čeprav novinci — iskreno priključili starim borcem ter hočejo skupno z njimi dobojevati zmago slovenskega naroda, zmago močne, demokratične in svobodne Jugoslavije.«³

Tiste dni sta izdala volilne razglase izvršni odbor Osvobodilne fronte in centralni komite Komunistične partije Slovenije. »Osvobodilna fronta vas poziva«, je pisal izvršni odbor OF, »da svoje zaupanje izkažete tistim kmetom, delavcem, obrtnikom in razumnikom, ki so doslej neustrašeno in neumorno gradili stavbo slovenskega osvobodilnega gibanja, in vsem tistim borcem iz naših slavnih slovenskih bataljonov, ki so z orožjem v rokah izpolnjevali najtežjo in najslajšo domovinsko dolžnost.«⁴

Kljub temu da so imeli **Okrožni** in **rajonski odbori** Osvobodilne fronte mnogo nalog, saj so morali predvsem skrbeti za mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko, kajti organe zaledne vojaške oblasti, tj. komande področij in mest so tedaj komaj začeli ustanavljati, ponekod so morali šele postavljati odbore OF, organizirati so morali javno upravo, zlasti mnogo je bilo dela tudi pri reševanju gospodarskih vprašanj itd., pa so volitve za zbor odposlancev imeli za najpomembnejšo politično nalogo.

Valitve so se skoraj povsod, zlasti pa tam, kjer je bila Osvobodilna fronta že trdno zasidrana, spremenile v pomembno politično manifestacijo. Aktivisti Osvobodilne fronte so na volilnih zborovanjih jih pojasnjevali volivcem program Osvobodilne fronte, prikazovali neposredne naloge ljudske oblasti in tudi opozarjali na vsebinsko razliko med volitvami v stari Jugoslaviji in volitvami za zbor odposlancev. Z mnogih volilnih zborovanj so volivci poslali pozdravna pisma vodstvenim organom narodnoosvobodilnega gibanja.

Podrobna analiza načina volitev na terenu kaže, da so Okrožni in rajonski odbori OF glede na vojaške in politične razmere na svojem območju sicer uporabljali razne oblike valitev, so pa vedno skušali najti naj demokrat ionejšo obliko, ki je ustrezala razmeram na njihovem območju. Te vojne in politične razmere so bile na ozemlju, ki ga je zapustila italijanska vojska, zelo različne. Medtem ko je bilo npr. v Beli krajini, na Kočevskem, v (ribniškem okrožju, v vzhodnem delu cerkniškega okrožja in južnem delu novomeškega okrožja zelo mirno in je sovražnik vznemirjal civilno prebivalstvo le z letalskimi napadi, pa je bil v drugih predelih Dolenjske in Notranjske, zlasti ob robu osvobojenega ozemlja, položaj bolj nemiren, ker je sovražnik delal večje ali manjše vpade na osvobojeno ozemlje, najprej pri Kostanjevici, nato pri Krmelju in Cerknici ter Litiiji, in vznemirjal civilno prebivalstvo. Tudi politične razmere niso bile enake, saj so bili npr. v Beli krajini, na Kočevskem, v ribniškem in novomeškem okrožju celi predeli, kjer je bila Osvobodilna fronta trdno zasidrana, druge, npr. v vrhniškem Okrožju in nekaterih rajonih novomeškega, stilskega, grosupeljskega in velikolaškega okrožja, pa je imela Osvobodilna fronta spričo močnega vpliva reakcionarno usmerjene duhovščine in močnega nadzora mnogih belogardističnih postojank zlasti v nižinskih predelih šibke organizacijske temelje, saj so bili ob italijanski kapitulaciji celo nekateri rajoni brez rajonskih odborov OF.

Na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske je bilo tisti čas devet okrožij z 78 rajoni (novomeško okrožje se je zaradi svoje razsežnosti delilo najprej na šest podokrožij in ta na rajone), ki so v večini primerov zajemali območja političnih občin iz stare Jugoslavije, navadno s kakšnimi manjšimi ozemeljskimi spremembami.

V *belokranjskem okrožju* je okrožni odbor OF za volitve odposlancev po vseh večjih krajih organiziral volilna zborovanja, medtem ko so terenski odbori OF prirejali manjše mitinge po vaseh. Za volitve so se prebivalci zelo zanimali in so se jih tudi polnoštevilno udeležili. Volilna udeležba je bila na podeželju večja kakor pa v mestih, povprečno pa 70—75 %a. Posebno slovesne so bile volitve v Čr-

nomlju 24. septembra, kjer se je v dvorani bivšega Sokolskega doma **zbralo** več kot 320 volilnih upravičencev. Potem ko je član mestnega odbora OF podrobno obrazložil potek volitev, so govorili predstavniki Okrožnega in mestnega odbora OF, žensk itd., nato so volivci sestavili kandidatno listo s petimi kandidati, od katerih so tri z javnim glasovanjem izvolili za odposlance. Enako so drugi dan izvolili tni odposlance v Metliki. Z obeh volilnih zborovanj so poslali pozdrave vrhovnemu komandantu NOV in PO Jugoslavije Josipu Brozu-Titu, IOOF, CK KPS in AVNOJ. V Beli krajini so izvolili 146 odposlancev.⁵

V *novomeškem okrožju*, kjer je bila Osvobodilna fronta pred italijansko kapitulacijo manj razvita kakor pa v belokranjskem, je okrožnemu odboru OF uspelo organizirati volitve odposlancev po vsem terenu. Za Novo mesto, kjer so bili prebivalci po prvem nemškem bombardiranju 14. septembra zelo preplašeni in so se celo izseljevali v sosednje vasi, je mestni odbor OF 21. septembra zvečer sklenil, da jih bo sklical na zborna mesta, kjer bodo izvolili odposlance. Volilno zborovanje je bilo drugi dan zvečer v drevoredu na Grmu, ki se ga je udeležilo okoli 120 volilnih upravičencev. Po govoru sekretarja upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje Bogdana Osolnika so izvolili šest odposlancev, medtem ko so štiri odposlance izvolile enote mestne in železniške zaščite. V vsem okrožju je bilo izvoljenih 176 odposlancev.⁸

V *kočevskem okrožju*, ki je bilo sredi razsežnega slovenskega in hrvaškega osvobojenega ozemlja in ga ni mogel sovražnik niti vznemirjati niti ogrožati, so tudi zelo uspele volitve odposlancev, ki »so bile povsod manifestacija množic svobodi in demokraciji.« Udeležilo se jih je povprečno 80 do 90 % volilnih upravičencev. Izvolili so 21 odposlancev, pri čemer pa niso všteti 4 odposlanci iz rajona Stari trg ob Kolpi, ki so ga 27. septembra priključili k belokranjskemu okrožju.⁷

V *ribniškem okrožju* sta po italijanski kapitulaciji svoje delo najboljše zastavila rajonska odbora OF Loški potok in Ribnica, vendar so do 20. septembra pripravili volitve v vseh rajonih in je okrožni odbor OF poročal:

»Vse priprave za zbor odposlancev slovenskega naroda so končane. Uredili smo tako, da bo prišel na približno vsakih 500 ljudi en odposlanec ;in bo torej v nekih primerih več vasi (več terenskih odborov) volilo istega. Iz celega okrožja bo izvoljenih okrog 35 kandidatov. V trgu Sodražica smo volitve že končali. (Ljudje so na mitingu volili z vzklikom.) Volitve po vseh ostalih krajih so v teku.

*Ob volitvah v zbor
odposlancev
slovenskega
naroda v Petrini
na Kočevskem
septembra 1943*

Čez deset dni pa je poročal tudi o usipehu volitev:

»Volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda so se v našem okrožju v redu izvršile in se uspešno končale. Volitve smo izvedli tako, da je narod čutil in videl, da so to res svobodne in demokratske volitve, s katerimi pomaga narod graditi novo oblast. Pred vsakimi volitvami se je vršil volilni miting, kjer se je volilec pojasnil pomen volitev. Postavili smo za vsako valivno področje čim večje število kandidatov, ki so ibili vsi zanesljivi in preizkušeni ljudje. Narod je po večini volil tiste, ki so najboljši. Volitve so se vršile na javnih zborovanjih s ploskanjem, z dviganjem roke, v trgu Ribnica, kjer je bilo veliko število kandidatov in volivcev veliko, pa z listki. Volitev so se v vseh primerih udeležile tudi ženske in mladina.«

V okrožju so lizvolili 34 odposlancev in t. i. častnega odposlanca, tj. inštruktorja IOOF za Notranjsko Franca Popita-Jokla, ki je skupaj z Janezom Stanovnikom mnogo pomagal okrožnim odborom Ribnica, Cerknica in Vrhnika pri izpolnjevanju njihovih nalog pred kapitulacijo Italije in po njej.⁸

V *velikolaškem okrožju*, ki je bilo do 20. avgusta del ribniškega okrožja (rajona Velike Lašče in Barje) in se je torej malo pred italijansko kapitulacijo organiziralo kot samostojno okrožje, so bile volitve dokaj uspešne. Okrožni odbor OF je priredil večje število sestankov po vaseh, na katerih je pojasnjeval ljudem cilje in naloge narodnoosvobodilnega gibanja. V dvajsetih volilnih enotah, ki so zajele vse vasi v okrožju, razen Orljega, Sel in Rudnika, so izvolili 22 odposlancev. Volilna udeležba je bila razmeroma dobra, razen v volilnih enotah Velike Lašče in Dolina.⁹

V *grosupeljskem okrožju*, kjer so pri organiziranju odborov Osvobodilne fronte in volitvah pomagali tudi Jože Rus, Tone Fajfar in Lidija Šentjunc, so bile volitve v vseh terenskih odborih OF, razen v enem. V grosupeljski tovarni motvoza so bile volitve 22. septembra, v mestu pa čez tri dni. Na obeh volilnih zborovanjih je govoril tudi član IOOF Tone Fajfar. V vsem okrožju so izvolili 53 odposlancev. Zanimiv je podatek v poročilu okrožnega odbora OF, da »so bili izvoljeni povsod naši kandidati OF, razen v 3 primerih«, ko so izvolili belgardistično usmerjene ljudi.¹⁰

V *stisko okrožje*, ki je bilo ob italijanski kapitulaciji med najslabše organiziranimi, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja enako kot v grosupeljsko okrožje poslalo okrožnemu odboru OF na pomoč omenjene tri politične delavce in tudi ljubljanske kulturne delavce, ki so jim pomagali z nastopi na zborovanjih. Večje takšno zborovanje je bilo npr. 21. septembra zvečer v St. Vidu pri Stični. V vsem okrožju, h kateremu so ravno v času volitev priključili še rajon Zagradec, ki je bil na meji novomeškega okrožja in nepovezan, so izvolili 61 odposlancev.¹¹

V *cerkniškem okrožju* na Notranjskem so okrožni in rajonski odbori OF od srede septembra dalje prirejali mitinge in sestanke, na katerih so posebej tolmačili pomen in potek volitev odposlancev ter je ljudstvo na njih tudi predlagalo kandidate. Večja volilna zborovanja pa so bila, ko so odposlance volili, npr. 23. septembra v Novi vasi, kjer je bil sedež okrožnega odbora OF, drugi dan v Cajnarjah, Danah, Kozarščah, 25. septembra v Pudobu, drugi dan v Starem trgu itd. Volitve so bile v vsem okrožju, razen v rajonu Cerknica, kjer so bili prebivalci zaradi že omenjenega nemškega vdora, krvavega pokola in požiga dveh tretjin trga tako preplašeni, da jih ni bilo mogoče zbrati na zborovanje. Volitev ni bilo tudi na Rakeku, kjer je bila močna nemška in domobranska postojanka. Na Bloški planoti se je volitev udeležilo 85 % volilnih upravičencev (od približno 2000 prebivalcev je bilo 884 volilnih upravičencev, od katerih sta volila 702), v rajonu Grahovo 90 %, v rajonu Sv. Vid—Begunje 70 %, v Loški dolini pa 81 % (v tem rajonu je npr. od 3156 prebivalcev bilo 1759 volilnih upravičencev, od katerih je volilo 1428). V rajonu Bloška planota so po želji terenskih odborov izvedli volitve tako, da je bil ves rajon s približno 3000 prebivalci ena sama volilna enota s šestimi kandidati. Drugod pa so združili v eno volilno enoto toliko vasi oziroma terenov, da je imela okrog 500 prebivalcev. Tako so v vsem okrožju izvolili 20 odposlancev. Po poročilu Janeza Stanovnika so volitve v splošnem »izpadle zelo dobro. Ljudje so mestoma volili z navdušenjem, zavedajoč se, da prvič v zgodovini

valijo ljudi iz svoje srede«. Seveda pa so bile tudi vasi, kot npr. Topol in Hudi vrh na Bloški planoti ali Šmarata in Nadlesk v Loški dolini, kjer je bila zaradi belogardističnega vpliva zelo nizka volilna udeležba.¹²

V *vrhniškem okrožju*, kjer se razmere po italijanski kapitulaciji niso bistveno popravile, saj je belogardistična svojat, ki se je zatekla pod varstvo nemškega okupatorja, neovirano šarila po terenu in onemogočala politično delo aktivistov Osvobodilne fronte, ni bilo mogoče izvesti volitev odposlancev tako kakor v drugih okrožjih. Še 20. septembra, ko bi že morali začeti voliti, je okrožni komite KPS poročal, da bo »težko izvesti volitve delegatov v smislu poslanih okrožnic in navodil«, oziroma da jih bo vsaj deloma mogoče izvesti samo v rajonu Logatec. Do konca septembra so bili na nekoliko širših sestankih aktivistov izvoljeni le trije odposlanci, vendar se je zboru odposlancev udeležilo devet političnih delavcev iz okrožja.¹³

Tako je bilo vrhniško okrožje edino okrožje na Dolenjskem in Notranjskem, kjer ni bilo splošnih in neposrednih volitev odposlancev. V 'drugih -Okrožjih pa splošnih in neposrednih volitev ni bilo samo v cerkniškem rajonu in v večjem delu Suhe krajine, kjer pred kapitulacijo Italije ni bilo odborov Osvobodilne fronte, po njej pa je aktivistom stiškega in tudi novomeškega okrožja uspelo organizirati le rajon Zagradec, medtem ko so rajona Ambrus in Hinje organizirali šele v drugi polovici oktobra 1943. Nekaj odposlancev iz teh dveh rajonov je določil okrožni odbor OF Stična. Od 78 rajonov, kolikor jih je bilo tisti čas na Dolenjskem in Notranjskem, so volitve izvedli v 71 rajonih, v katerih je pred vojno živelo okoli 168.000 Slovencev. *Na neposrednih in splošnih volitvah je bilo izvoljenih 534 odposlancev.*

Ko je izvršni odbor OF razpisal volitve odposlancev, je za volilna območja določil tudi podjetja in ustanove. Vendar je bilo tako izvoljenih le malo odposlancev. Tako so v kočevskem premogovniku izvolili dva, v grosupeljski tovarni »Motvoz« enega in na železnici v Novem mestu, ki je bila takrat organizirana v posebnem železničarskem rajonu, dva odposlanca.

Veliko večino izvoljenih odposlancev so sestavljali vplivnejši člani Osvobodilne fronte, med katerimi je bilo tudi mnogo njenih aktivistov. Kljub tej ugotovitvi bi bilo zanimivo vedeti za politično preteklost in angažiranost izvoljenih odposlancev v narodnoosvobodilnem boju, saj jih je npr. konec oktobra in v začetku novembra 1943. leta več kot deset dalo svoja življenja za velike cilje Osvobo-

dilne fronte. Bilo je le nekaj redkih primerov, ko so volivci izbrali za odposlance belogardistično usmerjene ljudi.

Glede na socialno sestavo je bilo med izvoljenimi odposlanci največ malih kmetov, kar je seveda pogojeno s socialno sestavo Dolenjske in Notranjske, kjer je prebival pretežno kmečki živelj.

Skrbna priprava na volitve in njihov uspešen začetek na terenu in v vojski sta zagotavljala in napovedovala veliko število odposlancev, zlasti v nekaterih okrožjih, kjer je bilo mnogo manjših volilnih območij, kakor npr. v Beli krajini in v grosupeljskem okrožju, kjer je na 157 oziroma 121 prebivalcev prišel izvoljen odposlanec. Ker pa je sovražnik začel bombardirati večje kraje na osvobojenem ozemlju in bi bilo težko zbrati tako veliko število odposlancev ter mu za nekaj dni zagotoviti varno bivališče, je izvršni odbor na svoji seji 21. septembra sklenil in čez dva dni razglasil z odlokom, naj se iz bivše Ljubljanske pokrajine udeleži zbora samo petsto odposlancev, ter določil najvišje število za vsako okrožje: novomeško 165, belokranjsko 110, cerkniško 45, kočevsko 40, stiško in vrhniško po 35, ribniško in grosupeljsko po 25 in velikolaško 20. Zmanjšanje naj bi izvedli tako, da bi se izvoljeni odposlanci vsakega okrožja 27. septembra zbrali na okrožno zborovanje in izvolili iz svojih vrst takšno število odposlancev, kot ga določa odlok.¹⁴ Na prvi pogled preseneča takšna razlika med okrožji, saj bi naj novomeško okrožje poslalo na zbor več kot osemkrat več odposlancev kakor pa velikolaško. Primerjava med številom rajonov kakega okrožja s številom odposlancev, ki naj bi se udeležili zbora, kaže, da je imel izvršni odbor OF pri večini okrožij pri določanju največjega števila odposlancev pred očmi predvsem različen obseg okrožij, saj je imelo npr. novomeško okrožje več rajonov in tudi približno sedemkrat več prebivalcev. Tudi pri drugih okrožjih je bilo določeno naj večje število odposlancev v sorazmerju s številom rajonov, saj je prišlo povprečno pet odposlancev na rajon, razen v ribniškem okrožju, kjer jih je prišlo manj, a če upoštevamo, da sta dva rajona (Struge in Draga) imela skupaj le nekaj več kot tisoč prebivalcev, je bilo tudi tam neko sorazmerje. Drugače pa je bilo v belokranjskem okrožju, kjer je prišlo na -rajon povprečno 12 odposlancev. Za to okrožje je torej moral izvršni odbor OF pri določanju največjega števila odposlancev imeti neki drug kriterij, vsekakor intenzivnost narodnoosvobodilnega boja in zasidranost Osvobodilne fronte med množicami, katere viden izraz je bilo tudi veliko število terenskih odborov O F še pred italijansko kapitulacijo, zelo majhna razširjenost in vpliv bele garde in uspešna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko že pred italijansko kapitulacijo.

V posameznih okrožjih so se res 27. septembra zbrali izvoljeni odposlanci in izvolili iz svojih vrst takšno število odposlancev, kakršnega je bil določil izvršni odbor OF.

V Beli krajini je okrožni odbor OF 27. septembra sklical izvoljene odposlance v Črnomelj, kjer so po govoru njegovega predstavnika na izbirnih volitvah izbrali iz svojih vrst 110 odposlancev, med katerimi je bilo tudi 27 žensk. Okrožni odbor OF Novo mesto je 159 odposlancev zbral na zborovanje v okolici Novega mesta. Predstavniki okrožnih organov narodnoosvobodilnega gibanja so govorili o osvobodilnem boju delavstva, kmečkem vprašanju, dolžnostih žensk in izobražencev v narodnoosvobodilnem boju, napovedali program zbora odposlancev slovenskega naroda ter dali podrobnejša navodila za odhod. Iz svojih vrst so izvolili 165 odposlancev za zbor. Izvoljeni odposlanci ribniškega okrožja so se zbrali v Ribnici, kjer so na zborovanju poslušali poročilo o pomenu zbora in dolžnostih odposlancev, razpravljali o dnevnem redu zbora in predlogih, ki jih naj dajo na njem, ter o pripravah za odhod na zbor. Na zborovanju, ki sta ga vodila sekretar OOOF Matija Maležič in Lidija Šentjunc, niso izvedli posrednih volitev, ker je število izvaljenih odposlancev presegalo število 25 samo za deset. V stiškem okrožju so se izvoljeni odposlanci zbrali na Muljavi, kjer jim je instruktor IOOF Edo Turner govoril o pomenu zbora odposlancev. Kljub temu da je število izvoljenih odposlancev zelo presegalo število, ki ga je določil izvršni odbor, niso izvedli posrednih volitev. Tudi v grosupeljskem okrožju so se izvoljeni odposlanci zbrali na okrožnem zborovanju, ki sta ga vodila Lidija Šentjunc in novi sekretar OOOF Sergej Kraigher, ter izvolili iz svojih vrst 29 odposlancev za zbor.

Kot vidimo, so število odposlancev zmanjšali samo v dveh okrožjih. Sicer pa se je ta ukrep izvršnega odbora OF konec koncev pokazal za nepotrebnega, saj iz Slovenskega Primorja — kot bomo še videli — ni prišlo na zbor predvidenih dvesto odposlancev, v cerkniškem okrožju so že pri neposrednih volitvah izvolili manj odposlancev, kakor pa jih je določil odlok izvršnega odbora OF z dne 23. septembra, in v vrhniškem okrožju sploh ni bilo splošnih in neposrednih volitev. Večji pomen tega odloka je v tem, da je povzročil nekaj okrožnih zborovanj, na katerih so se odposlanci lahko temeljiteje seznanili z vprašanji, ki jih bo obravnaval zbor, pripravili predloge itd. ter še močnejše občutili pomembnost pripravljajočega se zbora.

Odposlance so v določenem roku izvolile tudi skoraj vse enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije. Omenjeni odlok izvršnega odbora OF o volitvah odposlancev je določal, da vsak bataljon izvoli

po dva odposlanca. Glavni štab NOV in PO Slovenije pa je 14. septembra izdal štabom divizije, brigad in odredov odredbo, s katero je za izvedbo volitev določil politkomisarje bataljonov in njihove namestnike, medtem ko so bili politkomisarji divizij, brigad in odredov ■ter njihovi namestniki dolžni »kontrolirati, da se volitve izvrše povsod pravilno in v redu«. V odredbi je tudi povedal, da so volitve popolnoma svobodne, vendar naj politkomisarji gledajo na to, da bodo izvoljeni predvsem stari partizani, ki so se izkazali z junaštvom in požrtvovalnostjo.¹⁵

V *XIV. diviziji* so v Tomšičevi brigadi izvolili 6, Šercerjevi 6, Loški 6, Rabski 6 in Snežniški 6 ter v topniškem divizionu 2 odposlanca, skupno torej 32 odposlancev.¹⁸

V *XV. diviziji* so v Gubčevi brigadi izvolili 8, Cankarjevi 10, 12. brigadi 11, 14. brigadi 6, topniškem divizionu 2, avtobataljonu 2 in tankovski četi 1 odposlanca, skupno torej 40 odposlancev.¹⁷

V *XVIII. diviziji* so v Levstikovi brigadi izvolili 6, 9. brigadi 8 in v 10. brigadi 6 odposlancev, skupno torej 20 odposlancev.¹⁸

V *Južni grupi odredov* so v Vzhodnodolenjskem odredu izvolili 6, Kočevskem odredu pa tudi 6 odposlancev, skupno torej 12 odposlancev.¹⁹

Zaščitni bataljon glavnega štaba NOV in PO Slovenije je izvolil 2 odposlanca.

Slovenske centralne vojnopartizanske bolnišnice so izvolile 4 odposlance.²⁰

*Volitve odposlancev
v Šercerjevi in Rabski
brigadi na Mašunu
septembra 1943*

Zanimivo je, da so bile volitve tudi na Gorenjskem, in sicer v 1. (Loški) četi *Gorenjskega odreda*, ki je izvolila 2 odposlanca.²¹

Ob razpisu volitev še ni bila organizirana zaledna vojaška oblast, zato tudi izvršni odbor OF še ni mogel določiti, kako naj volijo npr. komande področij in mest. Tako je od šestih komand področij in približno trideset komand mest le komanda mesta Kočevje izvolila svojega odposlanca, večina pa se je volitev udeležila na terenu.

V *narodnoosvobodilni vojski* na Dolenjskem, Notranjskem in Gorenjskem je bilo torej izvoljenih *113 odposlancev*.

Volitve odposlancev bi marale biti tudi v Slovenskem Primorju, ki je bilo tisti čas skoraj povsem osvobojeno in je doživljalo splošno ljudsko vstajo. Iz iraznih, predvsem tehničnih razlogov (pomanjkljive zveze Na radno osvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z IOOF na eni in nekaterimi okrožnimi odbori OF zunaj Vipavske doline in Krasa na drugi strani), so se na volitve začeli pripravljati deset dni pozneje kakor na Dolenjskem in Notranjskem. O njih je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je tolikrat naj višji politični in Oblastni organ na tem delu slovenskega ozemlja, prvič razpravljal šele 20. septembra. Dobil je naročilo izvršnega odbora OF, naj bi Slovensko Primorje izvolilo dvesto odposlancev. Ker je bilo tedaj tam okoli 30 bataljonov narodnoosvobodilne vojske Slovenije in bi vsak bataljon izvolil dva odposlanca, bi tako bilo iz vojske 60 odposlancev, 140 odposlancev pa bi izvolili na terenu, in sicer vsaka občina, ki ima do 2000 prebivalcev, bi naj izvolila enega odposlanca, za vsakih nadaljnjih začetih 1000 prebivalcev pa še enega. To je določil tudi odlok Narodnoosvobodilnega sveta, ki ga je izdal po seji. Poleg tega so na tej šegi predvidevali, da naj bi vsako mesto izvolilo še kakšnega odposlanca, npr. Ajdovščina 3, Vipava 2 itd. Toda še na isti seji so ugotovili, da je rok za izvedbo volitev do 26. septembra prekratek, in da bi zato izvolili v občinah le sto odposlancev.²²

Drugi dan je Narodnoosvobodilni svet ponovno razpravljal o volitvah odposlancev. Sprejel je predlog dr. Aleša Beblerja, naj bi v občinah in bataljonih poleg domačinov in borcev kandidirali tudi člani Narodnoosvobodilnega sveta, za tiste kraje pa, kjer volitev ne bo, pa bi jih imenovali. Tako so iz svojih vrst določili 3 odposlance za Trst, 3 za Gorico, 1 za Podgoro in 1 za Vogrsko, 16 za kandidate v občinah in štiri v bataljonih.²³

Volitve so se 21. septembra res pričele in je bilo v treh ali štirih dneh izvaljenih 10 do 20 odposlancev, predvsem v vojski. 25. septembra pa jih je prekinila sovražna ofenziva proti Vipavski dolini in Krasu. Narodnoosvobodilni svet, ki se je umaknil v Trnovski

gozd, je najprej nameraval poslati svoje predsedstvo in izvoljene odposlance na zbor odposlancev z zaplenjenim italijanskim letalom, ki so ga privlekli v Trnovski gozd. 26. septembra je sklenil, naj bi pilot najprej odpeljal poročila ;n se vrnil z navodili, nato pa bi v nekaj poletih prepeljal na Dolenjsko predsedstvo in izvoljene odposlance. Toda letalo dva dni zaradi megle ni moglo vzleteti, 28. septembra pa ga je nemška vojska v bližini Dola Otlice našla in uničila. Tako že izvoljeni odposlanci iz osrednjega dela Slovenskega Primorja zaradi sovražne ofenzive niso mogli oditi na zbor odposlancev.²⁴

Sovražna ofenziva pa tisti čas še ni bila zajela južnega dela Slovenskega Primorja. Okrožni odbor OF Brkini—slovenska Istra je 25. septembra poklical na svoj sedež v Tatrah po dva delegata iz vsakega rajona brkinskega dela okrožja. Že drugi dan so tam imeli konferenco in izvolili odposlance za zbor. Odposlanci so se dogovorili!, da se bodo 28. septembra zbrali pri komandi mesta Ilirska Bistrica na Mašunu, odkoder bodo skupaj odpotovali v Kočevje.²⁵ Podobna konferenca je bila 27. septembra v Pridvoru za istrski del okrožja in so tudi tam izvolili odposlance za zbor. Tako je konec septembra ali v začetku oktobra odšlo na zbor 28 odposlancev iz Brkinov in slovenske Istre.²⁵³ O tem je okrožni odbor OF za Brkine in slovensko Istro poročali:

»Prejeli srno direktive o izvedbi volitev. Toda vojaške naloge nam niso dopuščale, da bi jih izvedli. Prispele so naknadno tudi neke direktive o nekih spremembah in za odpošiljatev odposlancev v Državni zbor, toda nismo prejeli pismenih, pač pa ustmeno. Bil je prisoten tov. Vlado, član PK KPS za Primorsko (Branko Babič, op. T. F.), ki nam jih je tolmačil.

Na podlagi teh direktiv smo poslali 28 odposlancev na osvobojeno ozemlje. Ker nismo mogli izvesti volitev, smo te odposlance imenovali. Poslanci so bili iz vseh rajonov okrožja.«²⁶

Odposlanci so se zbrali konec septembra ali začetek oktobra na Mašunu, od koder so jih z avtomobili prepeljali čez Stari trg in Ribnico v Livold.²⁷

Izvršni odbor OF se je že takrat, ko je razpisal volitve odposlancev, zavedal, da jih v nekaterih pokrajinah ne bodo mogli izvesti tako, kakor npr. na osvobojenem ozemlju. Zlasti na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem tedanje vojne in politične razmere ter kratek rok, ki je bil določen za izvedbo volitev, niso omogočale splošnih in neposrednih valitev odposlancev. V nobeni od navedenih pokrajin ni bilo takrat kakšnega večjega osvobojenega ozemlja — le-to je na Gorenjskem in Štajerskem začelo nastajati šele proti sredini oktobra, na Štajerskem in Koroškem pa poleg tega Osvobodilna

fronta tisti čas še ni imela tako trdnih organizacijskih temeljev, tj. širše razporedene mreže rajonskih in terenskih odborov OF. Če bi se bilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja odločilo, da bo tudi v delih omenjenih pokrajin izvedlo splošne in neposredne volitve, bi morale vsaj za mesec dni odložiti zbor. Tega pa ni moglo storiti, ker se je zavedalo, da bo sovražnik prej ali slej močnejše napadel osvojen ozemlje in se tedaj izvoljeni odposlanci sploh ne bi mogli sestati. Pač pa bi lahko izvolile odposlance enote narodnoosvobodilne vojske na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem. Zanimivo je to, da ni bilo volitev v Gradnikovi, Prešernovi in Šlandrovi brigadi, ki so odšle z Dolenjskega in Notranjskega, niti v enotah, ki so že bile na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem. Edina izjema je bila 1. ali Loška četa Gorenjskega odreda, ki ji je verjetno dal navodilo za volitve pokrajinski komite KPS za Gorenjsko, ko je bila v njegovi bližini.

Splošnih in neposrednih volitev tudi ne bi bilo mogoče izvesti v okupirani Ljubljani.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja si je v težnji, da bi imel zbor odposlancev zares značaj vseslovenskega zbora, prizadevalo, da bi nanj poslale odposlance vse slovenske pokrajine. Zato naj bi tam, kjer splošnih in neposrednih volitev ne bi bilo mogoče izvesti, odposlance izvolili pokrajinski ali okrožni odbori Osvobodilne fronte. Tudi samo je v drugi polovici septembra povabilo na zbor določene politične delavce din naročilo, naj s seboj pripeljejo še nekaj popularnih ljudi.

Poziv za predstavnike Ljubljane je dalo najbrž članici poverjenišva IOOF za Ljubljano Miri Tomšič, ko je 24. septembra 1943 prišla na Kočevski Rog poročat o položaju v Ljubljani in po navodila. 30. septembra so predstavniki Ljubljane Vlado Krivic, France Kimovec, Leopold Krese, Zima Vrščaj, Ivo in Andrina Levstik, ki jih je izbralo poverjenišvo OF, s ponarejenimi izkaznicami odšli iz mesta in drugi dan prispeli v Dvor na Krki, kjer je bilo zbirališče odposlancev za novomeško in stisko okrožje, odkoder so se nato z avtomobili odpeljali v Kočevje.²⁸

Poziv za predstavnike Štajerske je poslal centralni komite KPS dne 18. septembra 1943 pokrajinskemu komiteju KPS za severno Slovenijo:

»Izvršni odbor OF sklicuje za bodoče dni zbor odposlancev slovenskega naroda. V ta namen naj pridejo obvezno tovariši Peter Stante, Albin Vipotnik, Mica Šlander. Težite za tem, da pripelžete s seboj vsaj 10 popularnih ljudi, ki se dajo v tem kratkem času doseči. Vsi delegati morajo biti do 29. septembra zvečer na mestu,

ki ga bo naznačil komandant patrolje, ki prinaša to pismo in ki ima nalogo voditi odposlance na mesto.

Pokrajinski komite obvezujemo, da ti odposlanci sigurno in pravočasno pridejo.²⁹

Toda s Štajerske sta lahko prišla le sekretar in članica pokrajinskega komiteja KPS Peteir Stante in Mica Šlander ter sekretar okrožnega komiteja KPS za Litijo Jože Gričar.

Približno enak poziv je centralni komate KPS istega dne poslal tudi pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko. Določil je, naj pridejo obvezno njegovi člani Jože Sluga, Oskar Šavli, Stane Bizjak in Vinko Hafner in vsaj 15 popularnih ljudi. Tudi ponje je poslal posebno patroljo. Nekega dne v drugi polovici septembra so odšli s sedeža pokrajinskega komiteja KPS, ki je bil v bližini Davče, Jože Sluga, Oskar Šavli, Vinko Hafner in sekretar rajonskega odbora OF za Poljansko dolino Silvo Štibelj ter sekretar okrožnega odbora OF za Jesenice Anton Peternej. Šli so čez Poljansko dolino, črni vrh, Polhograjske Dolomite, mimo Vrhnike, čez Ljubljanski vrh do Blok, od koder so se z avtomobilom odpeljali v Kočevje. Stane Bizjak je šel iz Cerknega preko Gorenjske in Ljubljanskega vrha in je na Pokojišču zašel v boj med Ljubljansko brigado in Nemci ter domobranci in je bil ranjen, tako da je prispel v Kočevje šele 2. oktobra. Iz škofjeloškega okrožja bi bila morala oditi na zbor odposlancev tudi sekretar okrožnega komiteja KPS Škofja Loka Avgust Barle-Ambrož in Alojzij Kolb iz šentviškega rajona. 25. septembra sta se z avtom pripeljala do Poljan, od tam pa sta šla peš proti Hotavljam, kjer sta padla v zasedo in nista nadaljevala poti. Na pot bi bil moral tudi sekretar okrožnega odbora OF za Kamnik Franc Zupančič-Marjan, ki ga je pozval pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo, a ni odšel, češ da ni dobil paziva od pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko.³⁰

Bilo bi napak, če bi za odposlance Gorenjske, Štajerske, Ljubljane itd. imeli samo tiste delegate, ki jih je na zbor povabilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. No Dolenjskem in Notranjskem in v narodnoosvobodilni vojski so bili izvoljeni za odposlance tudi takšni ljudje, ki so bili doma z Gorenjskega, Štajerskega in Ljubljane itd., nekaj takšnih delegatov je bilo tudi iz osrednjih ustanov narodnoosvobodilnega gibanja. Tako imamo lahko deloma tudi te ljudi hkrati za odposlance tistih pokrajin, iz katerih so bili doma, zlasti še, če so na Dolenjskem in Notranjskem prebivali samo začasno in zaradi vojnih dogodkov.³¹

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je na zbor odposlancev povabilo tudi sekretarje okrožnih in rajonskih odborov OF oziroma

okrožnih in rajonskih komitejev KPS na Dolenjskem in Notranjskem, kolikor niso že bili neposredno izvoljeni za odposlance. Považilo je tudi zastopnike centralnega komiteja KPS, glavnega iniciativnega odbora SPZZ, glavnega iniciativnega odbora ZSM itd. Sklenilo je tudi, da se bodo zbora udeležili tudi člani izvršnega odbora OF in vrhovnega plenuma OF ter vodstva njenih organov (npr. upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje, propagandne komisije itd.).

Skupno je bilo neposredno, tj. v skladu z določbami izvršnega odbora OF, na terenu in v vojski izvoljenih okoli 668 odposlancev. Popolnoma točnega števila na neposrednih in splošnih volitvah izvoljenih odposlancev ne bo mogoče nikdar ugotoviti, ker ni natančnejših podatkov o volitvah v enotah in na terenu v Slovenskem Primorju. Posredno so ;:(zvolili in delegirali okoli 78 odposlancev.

P o t e k z b o r a

V času, ko so se v okrožjih začele valitve odposlancev, je izvršni odbor OF začel podrobneje pripravljati zbor. Na XIII. zasedanju vrhovnega plenuma OF 21. septembra je določil, da bo zbor od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju, in sicer slavnostni del v Sokolskem domu, delovni del pa zunaj Kočevja. To mesto je bilo po svoji zemljepisni legi najmanj izpostavljeno sovražnikovemu napadu in ker so b5li v njem zaprti ujeti belogardisti, je bilo malo verjetno, da ga bo sovražnik skušal bombardirati, kakor je sredi septembra bombardiral Novo mesto. Ta varnostni ukrep je bil prav gotovo koristen, saj so od 3. oktobra nemška letala bombardirala večja mesta na osvobojenem ozemlju, in sicer Novo mesto, Črnomelj in Mokronog, Kočevja pa ne. Za zavarovanje Kočevja je glavni štab NOV in PO Slovenije poklical iz XVIII. divizije II. bataljon 9. brigade z namestnikom komandanta brigade in ga razmestil po položajih okoli mesta. Določili so tudi, da bodo odposlanci prebivali zunaj Kočevja, v okoliških vaseh.³²

Vrhovni plenum OF je tehnične priprave zaupal sekretarju upravne komisije Bogdanu Osolniku in ing. Lojzetu Rojcu, določil dnevni red za slavnostni in delovni del zbora ter določil poročevalce.

Na zasedanju se je razvila tudi razprava o funkciji zbora odposlancev in o pristojnostih izvršnega odbora OF, vrhovnega plenuma OF in upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Boris Kidrič je pojasnil, »da je enkratna naloga demokratično izvoljenega zbora ta, da potrdi delo OF in izvoli razširjeni plenum, ta bi bil do

nadaljnega stalna institucija.« Edvard Kardelj pa je dostavil, da bo naloga zbora izvoliti tudi 25 članov za AVNOJ k dotedanjim desetim. Vrhovni plenum OF so namreč tedaj še sestavljali zastopniki skupin v Osvobodilni fronti, v AVNOJ pa je bila Slovenija zastopana le z desetimi člani, tj. z vsem izvršnim odborom OF. Glede razmejitve pristojnosti med omenjenimi vodstvenimi organi Osvobodilne fronte pa je Boris Kidrič predlagal, naj bi to vprašanje razčistili na samem zboru odposlancev, dr. Maks Žnuderl pa bi naj o tej stvari pripravil referat.³³

O pripravi na zbor odposlancev je nato 28. septembra razpravljala še izvršni odbor OF, ki je sklenil, da ostane dnevni red, ki so ga določili na zasedanju vrhovnega plenuma. Zavrnili je osnutek osnovnega odloka, ki so ga predložili dr. Makso Šnuderl, dr. Lado Vavpetič in Jože Rus glede pristojnosti ter o nalogah zbora odposlancev, ter po ponovni razpravi sklenil, naj nov osnutek sestavi Boris Kidrič. Sklenil je, naj zbor odposlancev izda nalog za splošno mobilizacijo vseh živih in materialnih sil slovenskega naroda brez omejitev in s pooblastilom izvršnemu odboru OF, da lahko to mobilizacijo izvaja po 9vojem preudarku. Sestavil je tudi predlog za častno in delovno predsedstvo zbora odposlancev, posle vodečega predsednika itd. Isti dan je izvršni odbor OF sestavil tudi predlog za verifikacijski odbor, ki naj poleg ugotavljanja prisotnosti odposlancev tudi predlaga kandidate za vrhovni plenum OF in delegate za II. zasedanje AVNOJ.³⁴

Čez tri dni, tj. 1. oktobra, je o vsebinskih pripravih za zbor odposlancev ponovno razpravljala vrhovni plenum OF, ki je odobril predloženo gradivo (odloke, sklepe, resolucijo itd.).³⁵

Zbor odposlancev slovenskega naroda se je začel 1. oktobra ob

21. uri v dvorani bivšega Sokolskega doma v Kočevju, ki so jo slovenski likovni umetniki France Mihelič, Nikolaj Pirnat in Drago Vidmar za to priložnost še posebej okrasili in na sprednji steni zapisali zgodovinske besede Ivana Cankarja: »Narod si bo pisal sodbo sam.« Zbor odposlancev je iz že omenjenih varnostnih razlogov zasedal le ponoči, podnevi pa so odposlanci prebivali po okoliških vaseh. Udeležilo se ga je 572 izvoljenih in 78 delegiranih odposlancev ter gostje predsednik AVNOJ dr. Ivan Ribar, predstavnik vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije Sreten Zujović in Vlada Zečević, predstavnik CK KPJ Miroljub Djilas, podpredsednik ZAVNOH dr. Pavle Gregorič, sekretar CK KP Hrvatske Andrija Hebrang, politkomisar glavnega štaba NOV in PO Hrvatske dr. Vladimir Bakić, člana izvršnega odbora ZAVNOH Čanica Opačić in Božidar Magovac, član AVNOJ Vladimir Dedijer in šef britanske vojaške mi-

sije pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije kanadski major William Jones.

Zborovanje je pričel predsednik izvršnega odbora OF Josip Vidmar z govorom, v katerem je najprej pozdravil navzoče odposlance in goste, nato pa na kratko orisal značaj in pomen zbora. Nato je prebral odlok izvršnega odbora OF o zasedanju zbora odposlancev slovenskega naroda, ki je proglasil zasedanje zšbora odposlancev za odprto, določil njegove naloge, tj., da kot ljudsko predstavništvo slovenskega naroda, ki enkratno zaseda, pretrese vprašanje slovenskega narodnoosvobodilnega boja, sprejme sklep o predstavništvu in vodstvu slovenske narodnoosvobodilne borbe in začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem razdobju, izbere plenum in izvršni odbor OF ter slovensko zastopstvo v AVNOJ. Odlok je predvideval tudi dnevni red zbora odposlancev.

Po prebranem odloku je v dvorano prikorakala desetina partizanov, ki je razvila in pozdravila slovensko zastavo, medtem ko so odposlanci zapeli slovensko narodno himno. Nato so izvolili v častno predsedstvo predstavnike velikih zavezniških držav Stalina, Roosevelta in Churchilla, vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije Josipa Broza-Tita ter navzoče goste, v delovno predsedstvo pa člane izvršnega odbora, namestnika komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije generala Jaka Avšiča, politkomisarja glavnega štaba NOV in PO Slovenije Borisa Kraigherja in odposlance Sandija Majcna iz Mokronoga, Franca Bečeta iz Št. Petra pri Novem mestu in Pepco Ahlin iz Grosupljega.

Po izvolitvi posle vodečega predsednika Bogdana Osolnika, ki je takoj začel voditi zborovanje, so odposlance pozdravili dr. Ivan Ribar, Sreten Žujavič, Milovan Djilas, William Jones, dr. Pavle Gregorič, Jaka Avšič, Vlada Zečević, predstavnik partizanov Tone Kovač, predstavnica Slovenske protifašistične ženske zveze Mara Rupena in predstavnik Zveze slovenske mladine Stane Kavčič. Na koncu prve (slavnostne) seje so z velikim navdušenjem poslali pozdravne brzojavke predstavnikom treh velikih zavezniških držav, Josipu Brozu-Titu, AVNOJ, ZAVNOH, junaški in neuklonljivi Ljubljani in Slovencem neosvobojene Slovenije.

Po koncu seje ob 2. uri po polnoči so člani Narodnega gledališča iz Ljubljane, ki so bili prišli na osvobojeno ozemlje, izvedli kulturni program.

Ko se je drugi dan ob 21. uri začela druga (delovna) seja, so odposlanci burno pozdravili prihod delegatov iz Slovenskega Primorja in Štajerske, ki so zaradi objektivnih ovir šele tega dne prišli v Kočevje. Nato so zbor pozdravili delegati iz Slovenskega Primorja,

*Zbor odposlancev
slovenskega naroda
v Kočevju
od 1. do 3.10. 1943 —
Govori Vlada Zečevič*

Štajerske, Gorenjske in Ljubljane Jože Grahor, Peter Stante, Jože Sluga in Vlado Krivic, ki so jih odposlanci nekajkrat prekinili s ploskanjem liin medklici. Po izvolitvi volilne komisije in potem ko so se odposlanci z enominutnim molkom in pesmijo »Žrtvam« stoje poklonili spominu žrtev, sta Boris Kidrič in Edvard Kardelj prebrala svoje referate.

Boris Kidrič je najprej precej obširno govoril o vzrokih razpada stare Jugoslavije, njene vojske in političnih strank ter ustanovitvi Osvobodilne fronte ter o prispevku in vlogi Komunistične partije Slovenije in delavskega razreda v osvobodilni vojni. Nato je dal sintetičen pregled razvoja Osvobodilne fronte in na kratko analiziral posamezna obdobja. Na koncu je poudari!, da je prvi in temeljni rezultat dveletne osvobodilne borbe slovenskega naroda njegova narodnoosvobodilna vojska, druga pa je organizacija Osvobodilne fronte oziroma enotnost slovenskih ljudskih množic, utelešena v Osvobodilni fronti.

Edvard Kardelj je v svojem referatu »O političnem položaju in nalogah osvobodilne borbe« dal najprej karakteristiko narodnoosvobodilne borbe. Pri tem je kot prvo značilnost poudaril pripravljenost slovenskega ljudstva za borbo in globoko ljudski demokratični značaj narodnoosvobodilnega gibanja. Druga značilnost je bila v tem, da .so v slovenskem narodu bile tudi zavestne sile, subjektivni faktor, ki je znal spontano prebujene borbene sile slovenskega naroda organizirati lin jih voditi v borbo: prvi tak faktor je bila Komunistična partija Slovenije, drugi pa skupine slovenskih rodoljubov demokratov in svobodoljubnih ljudi. Tretja značilnost so bila pravilna

osnovna načela, ki so določala politično linijo in borbena pot. Politično linijo Osvobodilne fronte je predvsem izpolnjevala globoka vera v bojne energije ljudstva, ki je bila močna tudi takrat, ko se je zdelo, da bo sovražnik triumfiral nad potraženim ljudstvom.

Nato je Edvard Kardelj govoril o programu Osvobodilne fronte in povedal, da je Osvobodilna fronta malo govorila o svojem programu, vendar ga je spremenila v resničnost in ga tako pokazala slovenskemu ljudstvu, in da je prav zato v dveh letih izvedla celo vrsto ukrepov, ki naj bi pokazali slovenskemu ljudstvu, kako OF v resnici izpolnjuje svoj program, ter pri tem omenil odlok o razlastitvi veleposestnikov iz spomladi 1942. leta. Glede programa za prihodnost pa je poudaril, da morajo ogromne žrtve, ki jih slovensko ljudstvo prispeva v borbi z okupatorjem, prinesiti socialne koristi, pravico slovenskim ljudskim množicam, da moira zmaga nacionalne svobode biti obenem zmaga demokratične ljudske oblasti in da glede odnosov slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi veljata načelo pravice do samoodločbe iki načelo enakopravnosti slovenskega naroda v skupni južnoslovanski domovini.

Pri analizi političnih razmer v svetu je Edvard Kardelj poudaril predvsem dve značilnosti: prvo, da nihče več ne dvomi o Hitlerjevem zlomu, in drugo, da s tem v zvezi stopa v ospredje vprašanje povojne ureditve in povojnih odnosov med narodi in velesilami ter vprašanje raznih socialnih sprememb. Ustavil se je tudi pri raznih procesih, razpravljal o omajanih pozicijah Hitlerjevih vazalov, razširjanju oborožene vstaje po vsej Evropi, vse močnejših zahtevah po drugi fronti itd. ter pokazal, kako ti procesi odmevajo tudi v Jugoslaviji.

Proti koncu svojega referata je pokazal na nekaj najpomembnejših nalog: organizacijo obrambe osvobojenega ozemlja in razširjanje vojaških operacij na vso Slovenijo, mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko vseh za orožje sposobnih, krepitev borbene pripravljenosti Osvobodilne fronte, krepitev ljudske oblasti, sistematično organizacijo narodnega gospodarstva, dajanje pomoči tistim delom Slovenije, kjer osvobodilno gibanje iz lastnih sil še ni moglo doseči dovolj širokega razmaha.

Na koncu je Edvard Kardelj še označil pomen zbora odposlancev, pri čemer je poudaril, da bo ta zbor ostal v osvobodilnem boju slovenskega naroda eden od najpomembnejših mejnikov in bo pomemben za ves nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega boja predvsem iz dveh razlogov: 1. ker živo potrjuje pravilnost dotedanje borbe in 2. ker je položil najvažnejše temelje za svobodno in demokratično bodočnost slovenskega naroda.

V razpravi po obeh referatih je sodelovalo 31 odposlancev iz okrožij in vojaških enot. Govorili so kratko, jedrnato in preprosto, predvsem pa to, kar jim je ležalo na srcu. Izrazili so zaupanje izvršnemu odboru Osvobodilne fronte in mu izrekli priznanje za njegovo dotedanje delo, zahtevali so, da je treba izdajalce ostreje kaznovati, naj zavezniki veliko bolj pomagajo bojujočemu se in trpečemu slovenskemu narodu, čimprej vzpostavijo drugo fronto, obtoževali in obsojali so jugoslovansko begunsko vlado ter ji odrekli pravico, da zastopa slovenski narod itd. Posebno so odposlanci pozdravili preproste in klene, toda vzpodbujajoče besede kmeta Franceta Beceleta iz Zagrada pri Otočcu in kmetice Marije Ivančič iz Bara pri Ribnici. Sejo so končali šele ob štirih zjutraj.

Na tretji (delavni) seji, ki se je začela 3. oktobra ob 21. uri, je zbor odposlancev najprej sprejel sklep o splošni mobilizaciji vseh ljudskih sil in gmotnih sredstev slovenskega naroda in pooblastil izvršni odbor OF, da jo izvaja in da njen obseg in način prilagodi vsakokratnim potrebam. Nato pa so odposlanci poslušali referat Zorana Poliča o graditvi nove ljudske oblasti in referat dr. Marijana Breclja o gospodarstvu, financah in prehrani.

Zoran Polič je v začetku **ugotovil**, da je vrhovni plenum OF pred dvema letoma postavil med temeljne točke Osvobodilne fronte tudi sklep, da prevzame po osvoboditvi vso oblast Osvobodilne fronte kot celota ter povedal, da je Osvobodilna fronta v skladu s to temeljno točko na osvobojeni polovici slovenskega ozemlja organizirala ljudsko **Oblast** tako, da je v Ljubljanski pokrajini kot njene nosilce postavila že **obstoječe odboire** in organizirala upravno komisijo, v Slovenskem Primorju **pa** Narodnoosvobodilni **svet**, ki **sta** oba podrejena izvršnemu odboru OF.

Nato je navedel smernice za organiziranje terenskih odborov OF kot osnovnih organov ljudske oblasti, npr. pritegovanje vsega prebivalstva k sodelovanju, organiziranju tajništev in odsekov kot izvršilnih organov odbora itd., razmejil pristojnosti med njimi in organi zaledne vojaške oblasti ter naštel nekaj najpomembnejših nalog, kot ustanavljanje Narodne zaščite, skrb za zaščito civilnega prebivalstva, skrb za propagando, preusmeritev industrije in obrti v vojne namene, boj proti peti koloni in izdajalcem itd.

Dr. Marijan Breclj je najprej podal kratek pregled dotedanjega gospodarskega prizadevanja v okviru osvobodilnega gibanja. Govoril je o začetni skrbi Osvobodilne fronte, da zagotovi osvobodilnemu gibanju najpotrebnejša gmotna sredstva, o njenih uspešnih pozivih za vpisovanje posojila svobode, plačevanje narodnega dav-

ka, dajanje denarnih in drugih prispevkov itd., kar ji je omogočilo, da je brila vse vojaške in organizacijske potrebe in celo podpirala žrtve Okupatorskega nasilja. Poudaril je zaslugo Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske za očuvanje naših narodnih bogastev, predvsem gozdov, pred roparskimi okupatorji in omenil posebnost gospodarskega obdobja zadnjih treh mesecev, ko je narodnoosvobodilno gibanje moralo pričeti reševati ne samo potrebe narodnoosvobodilne vojske, ampak tudi gospodarske potrebe civilnega prebivalstva in je zato ustanovilo osrednje, okrožne, rajonske in vaške gospodarske komisije.

Nato je prikazal gospodarske razmere, ki so nastale na osvobojenem ozemlju, ko je Osvobodilna fronta prevzela oblast, npr. prenehanje aprovizacije, trgovine, odrezanost od drugih pokrajin itd. Poudaril je načela za reševanje gospodarskih, finančnih in prehrabnih vprašanj na osvobojenem ozemlju ter prikazal nujnost najpotrebnejših gospodarskih ukrepov, npr. ustavitve prodaje vsega blaga, racioniranja živil, določitve maksimalnih cen itd., da se zagotovi gospodarsko življenje na osvobojenem ozemlju.

V razpravi po obeh referatih je sodelovalo trinajst odposlancev, ki so govorili predvsem o konkretnih upravnih in gospodarskih zadevah.

Nato je Boris Kidrič govoril o izvolitvi vrhovnega organa ljudske oblasti na Slovenskem. Dejal je, da bi bilo najprirodneje, da bi bil ta organ sam zbor odposlancev slovenskega naroda, vendar pa ga v vojnih razmerah ne bi bilo mogoče sklicati, ko bi za to nastala potreba. Zato je potrebno, da zbor odposlancev izvoli vrhovni plenum Osvobodilne fronte, »ki bo hkrati vrhovni organ obstoječe slovenske narodne oblasti«. Šteje naj 120 ljudi, ki bodo sklepali vselej, ko bo za to potreba in kadar bo dana možnost. Ko pa te možnosti ne bo, pa naj njegove posle opravlja izvršni odbor OF. Potem ko je Jože Rus raztolmačil pomen volitev, je Boris Kidrič prebral predlog 120 članov za vrhovni plenum OF in 42 članov delegacije za II. zasedanje AVNOJ. Bral je imena kandidatov in se pri vsakem imenu takoj obrnil k odposlancem, ali sprejmejo kandidata ali ne. Ti pa so vse predlagane soglasno izvolili s ploskanjem.

Proti koncu so odposlanci sprejeli proglas, v katerem so med drugim povedali:

»Kot prvi svobodno izvoljeni odposlanci, izbrani sredi najhujšega boja za narodni obstanek, izpovedujemo v imenu vsega borečega se ljudstva, da je slovenski narod danes končno veljavno stopil v krog suverenih narodov.«

V proglasu so tudi slovesno odobrili, »da je izvršni odbor Osvobodilne fronte v imenu suverenega slovenskega naroda vstopil v AVNOJ«, in napovedali neizprosni boj nemškemu okupatorju.

Nato so sprejeli še resolucijo, ki jo je prebral Boris Kidrič. V njenem prvem delu ugotavljajo zgodovinske zasluge Osvobodilne fronte v organiziranju, vodenju in širjenju narodnoosvobodilne borbe, organiziranju ljudske oblasti in vključevanju slovenskega naroda v enakopravno domovino jugoslovanskih narodov. V drugem delu so obsodili belo in plavo gardo kot izdajalska pomočnika okupatorja ter netilca državljanske vojne ter naložili slovenski narodni oblasti, da neusmiljeno zatira njune ostanke. V tretjem delu resolucije je zbor odposlancev potrdil vse dotedanje vojne, politične in upravne ukrepe izvršnega odbora Osvobodilne fronte v boju proti zunanjemu in notranjemu sovražniku slovenskega naroda ter v graditvi nove ljudske oblasti. V četrtem delu je izrekel svojo hvaležnost ruskemu narodu, v petem pa ugotovil, da so narodi Jugoslavije s svojo junaško borbo izpolnili in da še izpolnjujejo svoje dolžnosti do skupnega zavezniškega tabora in upravičeno zahtevajo drugo fronto na zahodu, ki naj pomaga skrajšati vojno in omejiti žrtve malih narodov.

Na koncu sta še spregovorila dr. Ivan Ribar in Josip Vidmar, in ob 3. uri po polnoči končala zbor odposlancev, nato je partizanska igralska skupina uprizorila dramo Mileta Klopčiča »Mati«.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je bil manifestacija, ki je zaradi velikega števila odposlancev, svoje vsebinske pomembnosti in navdušenja odposlancev marsikoga presenetil. Tako je predsednik izvršnega odbora OF Josip Vidmar v svojem sklepnem govoru dejal:

»Te tri dni je vladal v tej dvorani in v tem zboru duh, kakršen je osnovni pogoj za ustvaritev tistega, kar mi vsi hočemo. Bil je to duh volje, energije, razuma in tvornega hotenja, tistega tvornega hotenja, ki hoče dokončno urediti usodo tega naroda.«³⁶

Centralni komite KPS pa je o zboru poročal v Ljubljano naslednje:

»Zbor odposlancev slovenskega naroda je uspel bolje kot smo pričakovali. Odposlanci, zlasti kmetje in delavci, so bili posebno navdušeni. To se je videlo v tem, da so sami aktivno izstopali v diskusiji na zboru.«³⁷

Zbor odposlancev slovenskega naroda je bil v slovenski narodni zgodovini prvi demokratično izvoljeni, »iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor. Kot demokratično izvoljen in množičen zbor je bil slovenska posebnost, saj se pri nobenem drugem narodu sredi za-

sužnjene Evrope ni zbralo tako veliko število na splošnih in neposrednih volitvah demokratično izvoljenih zastopnikov delovnega ljudstva. Tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah, npr. na Hrvaškem, v Bosni, Črni gori in Sandžaku, kjer so imeli oktobra in novembra zasedanje pokrajinskih protifašističnih svetov, niso predstavnikov zanje izbirali na tako ljudski demokratičen način kakor v Sloveniji. Vzrok za to prav gotovo ni samo v objektivnih, tj. v vojnih razmerah, iki so v Sloveniji omogočale demokraciji način izbora kakor pa drugje, temveč tudi in predvsem v tem, da je bila v Sloveniji Osvobodilna fronta, ki si je ves čas prizadevala, da sproti uveljavlja pristno ljudsko demokracijo. Zato se tako v samem načinu izbora predstavnikov slovenskega naroda kakor tudi v množičnosti zbora kažejo tudi moč in širina ter demokratična zavzetost Osvobodilne fronte kot množene organizacije vojskujočega se slovenskega naroda.³⁸

V Kočevju je preko svojih odposlancev prvič v svoji zgodovini spregovoril resnično slovenski narod sam. Prej so o njegovi zgodovini cela stoletja odločali drugi in tudi od 1860. leta naprej, ko so se politične pravice postopno širile na vse sloje prebivalstva, so Slovenci dobili samo pravico soodločanja o svoji usodi, in težišče pri tem soodločanju ni bilo doma, temveč najprej na Dunaju in od konca leta 1918 dalje v Beogradu. Osvobodilna fronta je ta položaj bistveno spremenila, in sicer v dveh stvareh. Slovenski narod je na svoji zemlji začel suvereno odločati o svoji prihodnji poti sam, in sicer preko pravih svojih zastopnikov, tj. delovnih ljudi. Uresničevati so se začele globoke smiselne Cankarjeve besede, da si bo slovenski narod, to je narod proletarcev, pisal sodbo sam in da mu je ne bosta več pisala niti mestna niti podeželska gospoda, kar je bilo tudi geslo zbora odposlancev v Kočevju.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je kot demokratično in neposredno izvoljeni zbor po pristnem demokratičnem postopku pretresel vsa bistvena vprašanja narodnoosvobodilne borbe na Slovenskem. Program Osvobodilne fronte, izražen v znamenitih devetih temeljnih točkah, in njegovo dotedanje uresničevanje sta dobila najširšo potrditev. Zbor odposlancev je tudi izglasoval soglasno zaupnico in priznanje izvršnemu odboru Osvobodilne fronte za uspešno dveletno vodstvo narodnoosvobodilne borbe, potrdil vse njegove dotedanje odloke in ga izvolil v njegovi dotedanji sestavi. Tako se je tudi na tem zboru ponovno izrazil stalno prisoten čut globoke odgovornosti Osvobodilne fronte, da sproti polaga obračun svojega dela in da za svoje ukrepe dobi čimprejšnjo odobritev na najširši osnovi. Na celi vrsti zasedanj vrhovnega plenuma OF, plenuma delegatov

okrožnih odborov OF iz Ljubljanske pokrajine in zbora aktivistov OF je dotlej vodstvo Osvobodilne fronte polagalo obračun svojega dela. Zdaj pa je njegovo delo pretresal, ocenjeval in odotbril najširši in demokratično izvoljeni zbor pravih ljudskih predstavnikov.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je kot široko ljudsko predstavništvo na svojem enkratnem zasedanju izvolil plenum Osvobodilne fronte kot najvišji organ Osvobodilne fronte oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot vrhovni organ slovenske ljudske oblasti, ki se je na svojem prvem zasedanju v Črnomlju preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet in dokončno izoblikoval v prvi slovenski ljudski parlament. S tem se je najvišji organ Osvobodilne fronte in ljudske oblasti ne samo razširil, temveč tudi kvaliteto spremenil, ker je bil odpravljen sistem skupinskega predstavništva in je bilo izvoljenih vanj mnogo predstavnikov, ki so se dotlej izkazali v dveletnem osvobodilnem boju.

Slovenski narod si je tako prvič v svoji zgodovini na dosledno demokratičen in parlamentaren način izvolil svoje prvo politično vodstvo in demokratično predstavništvo. S tem je položil temelje svoji državnosti in »končno veljavno stopil v krog suverenih narodov« ter začel o notranji ureditvi Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločati izključno sam, kakor je to predvideval program Osvobodilne fronte.

Zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je položil temelje slovenski državnosti, se je soglasno in z velikim navdušenjem izrekel za novo, demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo. S tem je programsko načelo Osvobodilne fronte o zedinjeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, temelječi na narodni enakopravnosti in pravici vsakega naroda do samoodločbe, dobilo najširše potrdilo. Slovenski narod je preko zbora odposlancev poudaril svojo voljo, da še nadalje povezuje svojo narodno usodo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Zbor odposlancev je zato izvolil dvainštiridesetčlansko delegacijo za drugo zasedanje Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu, ki je položilo temelje novi Jugoslaviji.

DRUGE POLITIČNE MANIFESTACIJE NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Za narodno osvobodilno borbo jeseni 1943. leta je značilna tudi vrsta pomembnih manifestacij narodnoosvobodilnega gibanja. Njihovo množičnost so omogočili visok polet narodnoosvobodilnega gibanja, vključitev mnogih tisočev ljudi raznih poklicev v oborožen boj, ugodne vojne razmere, predvsem nastanek osvobojenega ozemlja.

Zamisel o pripravi nekaterih manifestacij narodnoosvobodilnega gibanja se je pojavila septembra 1943. Boris Kidrič je na XV. zasedanju vrhovnega plenuma OF dne 21. septembra predlagal, naj bi sklicali konference oficirjev, kulturnih delavcev, inženirjev, pravnikov, žensk, mladine in učiteljev. Te konference naj bi manifestirale privrženost poklicev in organizacij narodnoosvobodilnemu gibanju in poudarile nalogo, da se ti poklici in organizacije čimprej in popolnoma vključijo v narodnoosvobodilni boj. Vrhovni plenum OF je za pripravo teh konferenc zavezal svoje člane, le kongres žensk in mladine sta že pripravljala odbora teh dveh množičnih organizacij.³⁰

Toda vojne razmere niso omogočile sklicanja vseh konferenc in kongresov, ki si jih je zamislilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Septembra so pripravili le kongres aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in dobrovoljcev iz prve svetovne vojne, oktobra pa zbor slovenskih pravnikov ter kongresa Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične zveze ter partijsko posvetovanje.

Kongres aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in dobrovoljcev iz prve svetovne vojne

Med osemnajstimi skupinami, ki so se vključile v Osvobodilno fronto, sta bili tudi skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in skupina dobrovoljcev iz prve svetovne vojne.

Skupino aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske so sestavljali oficirji, ki jih je italijanski okupator izpustil iz vojnega ujetništva, ko so mu dali častno besedo o lojalnosti do njegove okupacijske oblasti. Politično ti oficirji niso bili brez pomena, ker so imeli nekaj vpliva na malomeščanstvo in so tudi pomenili objektivno rezervo za morebitno četniško vojsko. Na drugi strani so bili predvsem zaradi -svoje strokovne vojaške usposobljenosti potrebni na-

rodnoosvobodilnemu gibanju. Osvobodilna fronta se je zato na pobudo Komunistične partije Slovenije lotila političnega dela med njimi in je njihovi skupini dala tudi predstavnika v svojem vrhovnem plenumu (najprej kapetan Socerb Božič, nato polkovnik Jaka Avšič). Skupina je bila v letu 1941 precej enotna, po kampanji Osvobodilne fronte proti Mihailoviču pa je iz nje izstopilo kakih deset oficirjev. Velika večina je ostala zvesta Osvobodilni fronti, zato je mnogo oficirjev italijanski okupator internirali in so se vključili v narodnoosvobodilno vojsko takoj po italijanski kapitulaciji.

Skupino slovenskih dobrovoljcev iz prve svetovne vojne so sestavljali tisti Slovenci, ki so se v prvi svetovni vojni prostovoljno prijavili za vstop v antantne oborožene sile. Številčno je bila manjša od prej omenjene skupine in v vrhovnem plenumu OF jo je zastopal profesor Josip Jeras.⁴⁰

Kongres, ki sta ga v imenu glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter vrhovnega plenuma OF sklicala in vodila generalmajor Jaka Avšič in Josip Jeras, je bil 27. septembra 1943 v Ribnici na Dolenjskem. Udeležilo se ga je 71 oficirjev in nekdanjih dobrovoljcev. Poleg drugih gostov sta se ga udeležila tudi člana AVNOJ Vlada Zečevič in sekretar IOOF Boris Kidrič. Jaka Avšič je podal dva referata vojaško-politične in vojaškokostrokovne narave, Josip Jeras pa je v imenu vojaških dobrovoljcev iz prve svetovne vojne pozdravil narodnoosvobodilno vojsko. Nato je sledila razprava, na koncu pa je kongres sprejel proglas slovenskemu narodu, v katerem je podal svoje ugotovitve o propadu stare in rasti nove Jugoslavije ter njene vojske. Kongres je izdal tudi poziv oficirjem in podoficirjem bivše jugoslovanske vojske, v katerem je izjavil, da je narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije edina narodna vojska, obsodil Dražo Mihailoviča in jugoslovansko begunsko vlado ter pozval vse oficirje in podoficirje bivše jugoslovanske vojske, ki še niso bili v narodnoosvobodilni vojski, naj čimprej stopijo vanjo.⁴¹

Zbor slovenskih pravnikov

10. in 11. oktobra 1943 je bil na Suharju v Beli krajini zbor slovenskih pravnikov z osvobojenega ozemlja. Zbor sta v imenu izvršnega odbora OF sklicala člana vrhovnega plenuma OF dr. Makso Šnuderl in dr. Lado Vavpetič. Od 120 prijavljenih pravnikov se ga je udeležilo 85, drugi so bili zadržani. Po uvodni besedi dr. Maksa Šnuderla je bilo sedem referatov. Dr. Lado Vavpetič je imel referat. »Slovenski pravnik in naša doba«, Lojze Ude o aktualnih poglavjih

iz mednarodnega prava, dr. Darko Černej o državnopravnem značaju našega narodnoosvobodilnega gibanja, dr. Makso Šnuderl o graditvi slovenske narodne oblasti, Josip Rus o demokratičnem sodstvu, Zoran Polič o razvoju sodstva v osvobodilni borbi in dr. Vito Kraigher o borbi proti izdajalski peti koloni in o pravnih oblikah te borbe. Po razpravi so sprejeli resolucijo, v kateri so poudarili svojo temeljno dolžnost, da se z vsemi svojimi sposobnostmi vključijo v narodnoosvobodilno borbo, odklonili so pravni formalizem in dogmatizem ter se izrekli za nove poglede na pravo kot odraz nastajajočega novega družbenega reda.⁴²

Kongres Zveze slovenske mladine

Med najpomembnejše politične manifestacije na osvobojenem ozemlju pa sodi prav gotovo I. kongres Zveze slovenske mladine od 10. do 12. oktobra 1943 v Kočevski Reki.

Organizacija Zveze slovenske mladine, ki je imela svoja predhodnika v mladinski Osvobodilni fronti in Zvezi delovne mladine, je do jeseni 1943, zbrana okrog svojega borbenega jedra SKOJ, preko svojih iniciativnih odborov v pokrajinah, okrožjih, rajonih in vaseh zajela večino mladine v Ljubljanski pokrajini, Slovenskem Primorju in nekaterih predelih Gorenjske. V Ljubljanski pokrajini je npr. tako od vrha do tal izpeljana organizacija septembra 1943 imela 7 okrožnih in 20 rajonskih odborov ZSM z okrog 2500 člani.

Nove razmere po kapitulaciji Italije so tudi slovenski mladini narekovale nove naloge, ki jih je glavni iniciativni odbor ZSM 20. septembra 1943 sporočil svojim organizacijam:

»1. Organizacije ZSM so se pri mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko pokazale aktivne in disciplinirane, prav tako naj se izkažejo tudi pri ustanavljanju Narodne zaščite ter prijavijo zanjo zadostno število mladincev.

2. Zbirajo naj orožje, strelivo in opremo, ki jo je pustila italijanska vojska in jo izročajo vojaškim enotam ali pa odboru OF ter začno množično akcijo za preprečevanje tovrstnih nesreč.

3. Pomagajo naj graditi zaklonišča pred letalskimi napadi, evakuirati prebivalstvo z ogroženih predelov, pobijati pojave panike in strahu ter preprečevati delo pete kolone.

4. Povsod naj razširijo organizacijo in pritegnejo vanjo vso mladino, organizirajo mladinske domove, kulturne prireditve, mitinge in zborovanja.

*I. kongres Z SM
v Kočevski Reki
10.-12. 10. 1943*

5. Polnoštevilno naj se udeležijo volitev odposlancev slovenskega naroda in pripravijo mladino, da bo glasovala za tiste, ki so z delom za svobodo slovenskega naroda dokazali, da so vredni zaupanja.

6. V času od 26. septembra do 5. oktobra naj organizirajo volitve vseh okrožnih, rajonskih in terenskih odborov ZSM ter delegatov za kongres vse slovenske mladine. Delegete za kongres naj izvolijo pri volitvah iz okrožni odbor ZSM, in sicer po možnosti dva člana novozvoljenega okrožnega odbora, člana rajonskega odbora in predstavnika pionirjev. Poleg tega naj vsako okrožje pošlje na kongres še svojega zastopnika.⁴³

I. kongresa slovenske mladine v Kočevski Reki se je po doslej zbranih podatkih udeležilo 192 izvoljenih delegatov s terena in iz vojske ter nekaj gostov. Prvi dan kongresa je potekal v slavnostnem navdušenju ob pozdravnih govorih zastopnikov političnih organizacij, predstavnikov mladine vseh slovenskih pokrajin in okupirane Ljubljane, borcev, ranjencev in pionirjev. Delovni del kongresa so izpolnila štiri bogata poročila in bogata, živahna razprava. O razvoju mladinskega gibanja in o nastanku ZSM je govorila Vilma Bebler, politični referat o poti slovenskega naroda v dveh letih narodnoosvobodilnega boja je imel sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo Stane Kavčič, o deležu mladine v narodnoosvobodilnem boju, o sodelovanju mladine pri oblasti ter o nadaljnjih nalogah ZSM je govoril Mitja Vošnjaik, o organizacijskih vprašanjih ZSM pa Ivan Gorjup. Kongres je nato izvolil glavni odbor ZSM, njegovo tajništvo in slovenske predstavnike v centralni odbor USAOJ. Na

kongresu so podelili prehodne zastavice ZSM najboljše organizaciji mladine na terenu, in sicer škofjeloškemu okrožju. Poleg pozdravnih brzojavk je kongres sprejel resolucijo, v kateri so delegati v imenu vse slovenske mladine poudarili svojo brezmejno ljubezen do domovine in do naroda, do Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske ter njenega glavnega štaba, do Komunistične partije Slovenije, pridružili so se sklepom zbora odposlancev slovenskega naroda in obljubili, da bodo tudi v prihodnje izpolnili vse svoje dolžnosti.⁴⁴

Kongres Slovenske protifašistične ženske zveze

Nič manj pomembna manifestacija ni bil I. kongres Slovenske protifašistične ženske zveze 16. in 17. oktobra 1943 v Dobrniču na Dolenjskem. Priprave nanj je vodil glavni iniciativni odbor SPŽŽ, ustanovljen v začetku maja 1943 na Kočevskem Rogu, odkoder se je po kapitulaciji Italije preselili v Dolenjske Toplice. Kongresa, ki je bil zaradi varnosti ponoči, so se poleg približno 160 delegatk udeležili tudi gostje, med njimi tudi član izvršnega odbora OF Tone Fajfar. Potem ko so se prvi večer zvrstili pozdravni govori in ko je igralska skupina izvedla dramo Mileta Klopčiča »Mati«, je drugi večer kongres poslušal referat Mice Šlandrove o dotedanjem delu slovenskih protifašistk, referat Mare Rupene o političnem položaju doma in v svetu ter referat Helene Puhar o prihodnjih nalogah SPŽŽ. Po razpravi, ki je bila stvarna in preprosta, so delegatke izvolile tudi glavni odbor SPŽŽ in sprejele resolucijo, v kateri so ugotovile, da v narodnoosvobodilni borbi poleg moških sodelujejo tudi ženske, in sicer kot borke, bolničarke, aktivistke itd., da sta dosežena borbena enotnost vseh slovenskih žena in njihova enakopravnost ter da je v borbi vzknila množična Slovenska protifašistična ženska zveza, ki ima za cilj, da organizacijsko poveže čimveč žensk, utrdi njihovo enotnost in jih še bolj aktivizira za graditev ljudske oblasti itd. Resolucija je tudi postavila glavnemu odboru SPŽŽ nekaj nalog, kot ustanovitev odborov SPŠZ, kjer še dotlej niso bili ustanovljeni, še večje razširjenje organizacije, še večje sodelovanje žensk v organih ljudske oblasti, razširitev pomoči narodnoosvobodilni vojski, sodelovanje žensk v oboroženih in sabotažnih akcijah proti okupatorju, vzgoja in izobraževanje ženskih kadrov, sodelovanje z mladino, izdajanje glasila »Naša žena« itd.⁴⁵

Partijsko posvetovanje

Pomembna manifestacija na osvobojenem ozemlju je bilo tudi partijsko posvetovanje, ki ga je centralni komite KPS pripravljala konec septembra in v začetku oktobra 1943 z namenom, da v zvezi z novim vojaškim in političnim položajem določi nove naloge partijskim organizacijam in posameznim komunistom.

Komunistična partija Slovenije je imela kot narodna in delavska stranka v narodnoosvobodilnem boju veliko odgovornost. Kot pobudnik narodnoosvobodilne borbe si je morala čim bolj prizadevati, da se v čim širši fronti osvobodilnega gibanja uveljavijo najbolj napredne sile slovenskega naroda in da se z rastjo narodnoosvobodilnega boja krepijo tudi socialni smotri in družbenopolitični cilji gibanja. Svojo vlogo v Osvobodilni fronti in ljudski revoluciji so komunisti uveljavljali zlasti z zgledom in žrtvovanjem, s tem, da so jih množice vedno čutile v prvih bojnih vrstah, povsod tam, kjer je bilo najtežje. V komunistično partijo so se zlasti v ljudski revoluciji vključili mnogi mladi ljudje ne toliko zaradi razumske, marksistične presoje družbenih zakonitosti, temveč bolj iz čustvenih razlogov, iz spoznanja strahotne stiske svojega ljudstva, iz ljubezni do svojega naroda, ki so ga okupatorji nameravali uničiti, iz ljubezni do domovine, ki je trpela pod tujim bičem. Zato je moralo partijsko vodstvo vložiti mnogo truda, da mlade komuniste tudi idejno-politično usposobi za izpolnjevanje nalog, ki so jim šle kot članom avantgarde delavskega razreda, hegemonu ljudske revolucije. Pri tem je imel veliko vlogo partijski in narodnoosvobodilni tisk, zlasti glasila »Delo«, »Ljudska pravica«, »Slovenski poročevalec« itd.

Za obravnavanje posameznih vprašanj, ki jih je zastavljal razvoj narodnoosvobodilne borbe, je bilo treba od časa do časa sklicati tudi širše konference in posvetovanja s partijskimi vodstvi na terenu in v vojski. Zanje je značilno kritično pretresanje dela in nalog komunistov v posameznih obdobjih ljudske revolucije, smelo odkrivanje in obravnavanje napak komunistov dn volja za njihovo odpravljanje.

Prva takšna konferenca po aprilu 1941. leta je bila 1. junija 1941 v Ljubljani in je obravnavala naloge komunistov pri pripravljanju vstaje slovenskega naroda proti okupatorjem; udeležili so se je zastopniki partijskih organizacij iz vse Slovenije. Ko je maja in junija 1942. leta nastalo prvo večje osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem in so se v vrstah komunistov pojavile nekatere resne in škodljive napake, kakor sektaštvo, vrtoglavica spricho uspehov, samopašnost nekaterih partizanskih funkcionarjev (t. i. »vojvodstvo« itd., je CK KPS priredil od 5. do 8. julija 1942 na Cinku na

Kočevskem Rogu posebno partijsko posvetovanje, ki se ga je udeležilo več kot sto članov KPS, med njimi 67 Izvoljenih delegatov iz terenskih partijskih organizacij in partizanskih čet na osvobojenem ozemlju. Ustanovitev AVNOJ, izjava ustanovnih skupin Osvobodilne fronte o njeni enotnosti 'in vodilni vlogi komunistične partije, naloge v zvezi z ustanavljanjem ženske in mladinske protifašistične organizacije 'itd. so napotili centralni komite, da je za sredo marca 1943. leta sklical v Dolomitih posebno partijsko posvetovanje, ki bi se ga naj udeležili zastopniki partijskih organizacij iz vse Slovenije. Vendar ga je onemogočila sovražnikove ofenziva proti Dolomitom in že prispeli delegati iso se morali vrniti v svoje organizacije. Zato pa so pokrajinski komiteji dobili nalogo, naj izvedejo posvetovanje komunistov po pokrajinah ali okrožjih, kar so tudi uresničili. Centralni komite je tokrat tudi obljubil, da bo Sklical novo posvetovanje, brž ko bodo zanj ugodnejše razmere.

Ze 25. iseptembra je CK KPS sporočil vsem okrožnim komitejem, brigadnim birojem KPS, da bo partijsko posvetovanje po zboru odposlancev slovenskega naroda, in sicer 8. oktobra ter se ga naj udeležijo sekretarji okrožnih in irajonskiih komitejev KPS ter sekretarji v brigadah in bataljonih. Delegati iz Notranjske se naj zberejo

7. oktobra na okrožnem komiteju KPS za Kočevtje, iz Dolenjske in Bele krajine pa pri komandi mesta Dolenjske Toplice, od koder bodo odšli na mesto posvetovanja. Tako se je 8. oktobra v šoli na Dvoru pri Žužemberku zbralo 48 delegatov iz devetih dolenjskih in notranjskih okrožij, 11 iz Ljubljane, 3 iz Slovenskega Primorja, 3 iz Štajerske, 7 iz Gorenjske, 10 iz XIV. divizije, 27 iz XV. divizije, 10 iz XVIII. divizije, 1 'iz Dolomitskega odreda, 3 člani komisije za agitacijo in propagando pri CK KPS, 3 inštruktorji IOOF, 2 predstavnici SPŽZ, predstavnik ZSM, 2 predstavnika glavnega štaba NOV in PO Slovenije, v imenu CK KPS Boris Kidrič, Ivan Maček in Lidija Šentjunc, v 'imenu CK KPJ pa Edvaird Kardelj in Sreten Zujovič. Glede na to, da so bili prisotni delegati iz vseh pokrajin, je bilo posvetovanje vseslovenskega značaja.

Najprej je Edvard Kardelj obširneje orisal politični in vojaški položaj v svetu in Jugoslaviji, nato pa je govoril o notranjih vprašanjih narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Poudaril je, da se je narodnoosvobodilna vojska Slovenije štirikratno povečala in da je vojaški položaj dober, da pa je treba narodnoosvobodilno vojsko vojaško in politično izuriti. Sovražnika, ki bo najbrž izvedel ofenzivo, ni treba podcenjevati in mu je treba prizadeti čim večje izgube, v ljudstvu pa ohraniti vero, da nobena sila ne more zlomiti narodnoosvobodilnega gibanja, dokler je ljudstvo v borbi enotno. Narodno-

osvobodilna vojska je razbila vse postojanke bele in plave garde na osvobojenem ozemlju, reakcija pa je hitro našla novega zaveznika v nemškem okupatorju ter je organizirala slovensko domobransko legijo. čedalje bolj aktivna je tudi »sredina« in tudi proti nji je treba naperiti močan ogenj. Končno je Edvard Kardelj govoril še o delu Osvobodilne fronte in graditvi ljudske oblasti.

Za Kardeljem je govoril Boriis Kidrič, ki je podal (referat o graditvi ljudske oblasti in nalogah partijskih organizacij v zvezi s sklepi zbora odposlancev slovenskega naroda. Ivan Maček pa je govoril o organizacijskih vprašanjih.⁴⁶

Po posvetovanju so delegati odšli nazaj v svoja okrožja in enote, da izvedejo naloge, ki .so jih dobili na posvetovanju.

Omenil sem le večje politične manifestacije na osvobojenem ozemlju; njihov pravi pomen bi bil razviden šele iz pregleda razvoja posameznih množičnih organizacij, na primer SPZZ in ZSM, kar pa presega okvir tega dela. Seveda pa ni mogoče niti naštetih niti opisati drugih, manjših političnih manifestacij, npr. zborovanj OF, konferenc SPZZ in ZSM v Okrožjih, rajonih in vaseh, kulturnih prireditvah itd., skratka vsega tistega, kar se je dogajalo vsak dan in dajalo življenju na -osvobojenem ozemlju poseben, v vsem času narodno-osvobodilne vojne edinstven in nepozaben ton.

Zal so vojne razmere, tj. začetek sovražnikove ofenzive proti osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem, onemogočile, da bi sklicali še druge konference in kongrese, ki si jih je zamislilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in jih že začelo pripravljati. Ker je bilo treba po sovražnikovi ofenzivi reševati nekatera pomembnejša vprašanja (sodelovanje na drugam zasedanju AVNOJ, kampanja za popularizacijo sklepov zasedanja itd.), šo bile nekatere manifestacije (npr. kongres slovenskih kulturnih delavcev, novinarska konferenca) šele 1944. leta.

- ¹ Zapisnika sej IOOF 11. in 12. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 438.
- ² Razglas IOOF 11. 9. 1943 v Slovenskem poročevalcu 17. 9. 1943 (Žnuderl, Dokumenti, str. 78—79; Zbornik NOV VI/7, dok. 21); navodila IOOF 12. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 438.
- ³ Slovenski poročevalec 17. 9. 1943 (Boris Kidrič, Zbrano delo I, str. 362—363).
- ⁴ Proglas IOOF v Slovenskem poročevalcu 17. 9. 1943; proglas CK KPS v arhivu CK ZKS.
- ⁵ Zapisnika o volitvah odposlancev v Črnomlju 24. 9. 1943 in Vojni vasi 26. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 748; poročilo ROOF Črnomelj okolica 21. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 748; poročilo ROOF Vinica 21. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 749; poročilo ROOF Suhor 25. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 749; poročilo ROOF Gradac 25. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 749; poročilo MK KPS Metlika 30. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 749; poročilo ROOF Dragatuš 25. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 749; poročilo OOOF Bela krajina 6. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 740; seznam odposlancev (s pomanjkljivostmi) iz Bele krajine, ki so se udeležili kočevskega zbora, je v Dolenjskem listu 3. 10. 1943.
- ⁶ Navodila OOOF Novo mesto 21. in 22. 9. 1943 za volitve, arhiv IZDG, f. 711; poročilo ROOF Novo mesto 23. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 711; poročilo OK KPS Novo mesto 28. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; navodila pod o k rožnega odbora OF Gorjanci 21. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 432; seznam odposlancev iz okrožja Novo mesto v arhivu CK ZKS; seznam odposlancev iz okrožja Novo mesto, ki so se udeležili kočevskega zbora, je v Dolenjskem listu 3. 10. 1943 (s pomanjkljivostmi).
- ⁷ Zapisnik seje plenuma OOOF Kočevje 17. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo OK KPS Kočevje 29. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; Peter Romanic: ►►Želim tudi jaz dati glas«. Delo 27. 9. 1943.
- ⁸ Poročili OOOF Ribnica 20. in 27. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo OK KPS Ribnica 27. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ⁹ Poročilo OOOF Velike Lašče 27. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 432.
- ¹⁰ Poročilo Lidijske Šentjurske 21. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo OOOF Grosuplje 29. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 432; Fajfar: Partizanska jesen 1943. Delo 30. 9. 1943; isti, Odločitev, 369—378.
- ¹¹ Poročila OOOF Stična 18., 26. in 29. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 432; Edo Turmher, ustni vir.
- ¹² Poročili ROOF Sv. Vid—Begunje 24. in 29. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 714; poročila ROOF Stari trg 26., 28. in 29. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 714; poročila ROOF Velike Bloke 26. in 30. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 714; poročilo ROOF Grahovo 28. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 714; poročilo ROOF Loška dolina, brez datuma, arhiv IZDG, f. 714; poročila OOOF Cerknica 21., 24. in 30. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 432; poročilo Janeza Stanovnika 26. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 432.
- ¹³ Poročili OK KPS Vrhnika 20. 9. in 18. 10. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo Janeza Stanovnika 26. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 432.

¹⁴ Zapisnik seje IOOF 21. 9. 1943 in odlok IOOF 23. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 438.

¹⁵ Odredba glavnega štaba NOV in POS 14. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 43).

¹⁶ Poročili štaba XIV. divizije 24. in 28. 9. 1943 v arhivu IZDG; poročilo štaba Tomšičeve brigade, zaplenjeno in objavljeno v Slovenskem domu 29. 1. 1944.

¹⁷ Poročili štaba XV. divizije 28. 9. in 2. 10. 1943 v arhivu IZDG; poročila štabov 1., 2. in 3. bataljona Gubčeve brigade 23. 9. 1943 v MLR; poročilo štaba XV. divizije 28. 9. 1943 zaplenjeno in objavljeno v Slovenskem domu 5. 2. 1944; fotokopije poročil Gubčeve, Cankarjeve in 12. brigade z dne 24., 26. in 28. 9. 1943, objavljene v Slovenskem domu 5. 2. 1944.

¹⁸ Poročilo štaba 9. brigade 28. 9. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁹ Poročila štabov bataljonov Vzhodnodolenjskega odreda 22. 9. 1943; poročilo štaba Kočevskega odreda 24. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²⁰ Poročilo volilne komisije uprave Centralne vojnopartizanske bolnice, nedatirano, v arhivu IZDG.

²¹ Poročilo komande 1. (Loške) čete Gorenjskega odreda 4. 10. 1943 v arhivu IZDG.

²² Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 v arhivu IZDG; odlok Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²³ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 21. 9. 1943 v arhivu IZDG.

²⁴ Poročilo PK KPS za Primorsko 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 133); poročili Franca Leskoška 26. in 30. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 146 in 173); Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 16–18.

²⁵ Milan Zidar-Stojan: Spomini iz narodnoosvobodilne borbe. Snežnik 1963, št. 5.

^{25,1} Cah, navedeni članek.

²⁷ Marija Tul: Živeli Primorci. Borec 1953, str. 267–268; Narod si je pisal sodbo sam, Dolenjski list 3. 10. 1963. Pričevanja primorskih delegatov o njihovi poti v Kočevje se ne ujemajo. Medtem ko Marija Tul trdi, da so vsi odšli iz Tater v Brkinih, pa Milan Zidar pravi, da so se zbrali na Mašunu. Ker podrobneje opisuje svojo pot iz Ilirske Bistrice do Mašuna, bodo verjetno držali njegovi podatki. Menim pa, da ne bo držal podatek, da so odšli na pot 28. (Zidar) ali 29. septembra (Tul), saj so se z Mašuna odpeljali z avtomobilom in navajajo, da so prispeli v Livold šele 1. oktobra zvečer in se 2. oktobra zvečer udeležili druge delovne seje.

²⁶ Poročilo OOOB Brkini–Slovenska Istra 7. 10. 1943 v arhivu IZDG.

²⁸ Mira Svetina, ustni vir; Dedijer, Dnevnik, str. 546–547; poročilo poverjenišтва CK KPS za Ljubljano 30. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; Narod si je pisal sodbo sam, Dolenjski list 3. 10. 1963.

²⁹ Dopis CK KPS 18. 9. 1943 v arhivu CK ZKS.

³⁰ Dopis CK KPS 18. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo OK KPS Škofja Loka 25. 9. 1943 v arhivu CK ZKS; poročilo OK KPS Kamnik

29. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 660; Vinko Hafner: Z Gorenjskega na kočevski zbor. Borec 1953, str. 263—266; Z Gorenjske v Kočevje in nazaj. Iz pripovedovanja gorenjskega partizana Peternela. Ljubljanski dnevnik 3. 10. 1953; Anton Peternel: Skozi zasede in minska polja. Ljubljanski dnevnik 5. 10. 1963.

⁸¹ Dr. Marijan Breclj, ustni vir.

³³ Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 29. 9. 1943 (Zbornik NOV, VI/7, dok. 160); Za varnost je odgovoren namestnik komandanta, Delo 5. 10. 1943.

³³ Zapisnik XIII. zasedanja vrhovnega plenuma OF 21. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 438.

^{3,1} Zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 438.

³⁵ Zapisnik zasedanja vrhovnega plenuma OF 1. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 438.

³⁸ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. Dokumenti. Uredil Milan Megušar-Borut. Ljubljana 1953; Slovenski poročevalec 17. 10. 1943; brošura: Sklepi, dokumenti in govori (Zbor odposlancev slovenskega naroda). Založba in redakcija IOOF, 1943; Snuderl, Dokumenti, str. 95—105; seznam odposlancev v Tovarišu 4.10. 1963; fotokopije podpisov odposlancev v Zborniku fotografij o narodnoosvobodilnem boju slovenskega naroda, 3. knjiga, Ljubljana 1963, str. 125—130; Dedijer, Dnevnik, str. 559—568; Fajfar, Partizanska jesen 1943; Delo 1. 10. 1963; isti: Odločitev, 378—381; Najmočnejši vtis: silna povezava Osvobodilne fronte z ljudstvom — o kočevskem zboru odposlancev pripoveduje dr. Vladimir Bakarič. Delo 5. 10. 1963; Jak Koprivc: Bil je zbor državotvornosti — Spomini tovarišice Lidije Šentjurc. Delo 5. 10. 1963; Mile Klopčič: Čudovita jesen 1943. Delo 6. 10. 1963; dr. Metod Mikuž: Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Kronika 1953, str. 153—159; Tone Fajfar: Zbor odposlancev slovenskega naroda. Tovariš 1953, str. 1137—1138; France Lubej: Kočevski zbor — zibelka slovenske državnosti. Borec 1953, str. 257—259; Peter Romanič: Iz spominov na volitve in zasedanje Zbora odposlancev v Kočevju. Dolenjski list 2. 10. 1953; dr. Makso Šnuderl: Kočevski zbor. Ljudska pravica—Borba 28. 9. 1953 in Naši razgledi 4. 10. 1958; isti: Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950, str. 283—289; Udeleženci zbora o svojih vtisih. Novice, Kočevje 3. 10. 1958; France Vrečar: Zgodovinski zbor. Delo 1. 10. 1959; Narod si je pisal sodbo sam, Dolenjski list 3. 10. 1963; Spomini okrožnega sekretarja, Tovariš 4. 10. 1963; str. 38—39; Bogdan Pogačnik: Tri podobe iz onega časa. Delo 26. 9. 1963; Utrinki iz slavnih dni Kočevja, Ljubljanski dnevnik 3. 10. 1953; Franc Dragan: Ob 10. obletnici kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda. Posavski tednik 3. 10. 1953; Lojze Požun: »Narod si bo pisal sodbo sam.« Komunist 27. 9. in 4. 10. 1963 in Delavska enotnost 5. 10. 1943; France Škerl: Kako smo našli Kardeljev govor s kočevskega zbora, TV 15, 6. 10. 1964; Kocbek, Ljstina, 336—348.

³⁷ Dopis CK KPS 15. 10. 1943 v arhivu CK ZKS.

³⁸ Mimo množičnosti zbora odposlancev ni mogla niti slovenska kontrarevolucija. Tako je npr. »Slovenec« 2. februarja 1944 s člankom »Prve zares svobodne volitve v Sloveniji« moral priznati, da je Ljubljanska pokrajina imela na zboru »več odposlancev kot pa vsa bivša Jugoslavija« in da je »vsako še tako majhno hribovsko vas zastopal poseben odposlanec«.

³⁹ Zapisnik XIII. zasedanja vrhovnega plenuma OF 21. 9. 1943 v arhivu IZDG, f. 438.

⁴⁰ Boris Kidrič: Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji., Prispevki..., 1960, št. 1.

⁴¹ Slovenski poročevalec 6. 10. 1943.

⁴² Spomenica o prvem zboru slovenskih pravnikov. Izdal resolucijski odbor prvega zbora slovenskih pravnikov 1944; Pravnik, glasilo za pravno teorijo in prakso, XIV, 1959, št. 11—12.

⁴³ Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945. Ljubljana 1963, str. 53—60.

⁴⁴ Mladina I., št. 14, oktober 1943; Alenka Nedog: Razvoj mladinskega gibanja v Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem. Priročnik za mlade aktiviste 1959, str. 116—120; Črtomir Šinkovec: Prvi kongres ZMS. Tovariš 5. 10. 1961; Marjan Tratar-Učo: Ob 15-letnici prvega kongresa ZMS v Kočevski Reki. Novice, Kočevje 18. 10. 1958; Mitja Vošnjak: Nepozabni dnevi na Kočevskem. Mladina 22. 9. 1953; Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945. Ljubljana 1963, str. 60—66; Milan Oblak: Na jesen pred dvanajstimi leti, Mladina 21. 9. 1963.

⁴⁵ Naša žena I, št. 11, december 1943; Naša žena XXIII, št. 10, oktober 1963.

⁴⁶ Seznam delegatov v arhivu CK ZKS; Dedijer, Dnevnik, str. 571—580; Henrik Bratož-Oki, Dnevnik partizana, str. 44—45.

VII. p o g l a v j e

USTANOVITEV OPERACIJSKE CONE »JADRANSKO PRIMORJE« (OPERATIONSZONE »ADRIATISCHES KÜSTENLAND«)

Med prve Hitlerjeve ukrepe po italijanski kapitulaciji sodi ustanovitev operacijske cone »Jadransko primorje« (Adriatisches Küstenland) na delu slovenskega in sosednjega italijanskega ozemlja.¹

Konec pomladi in v začetku poletja 1943 je bilo vodilnim nacistom v nemškem rajhu že povsem jasno, da bo v južni Evropi prišlo do pomembnih dogodkov in v Italiji do vojaških in političnih sprememb. Zato so pripravili nekaj načrtov z ukrepi za čim hitrejšo premostitev ali odpravo negativnih posledic teh sprememb. Eden od temeljnih ukrepov je bil, da bo nemška vojska v primeru italijanskega zloma zasedla Italijo im tiste dele neitalijanskega ozemlja, ki jih je imel zasedene italijanski Okupator. Italijansko ozemlje naj bi postalo operacijsko območje nemške vojske in nemškemu vrhovnemu poveljniku v Italiji naj bi bila dodeljena nemški politični svetovalec in zastopnik nemške policije, medtem ko glede položaja in usode neitalijanskih območij, ki jih je imela zasedena italijanska vojska, ni bilo še nič določeno.²

Po padcu fašizma v Italiji 25. julija 1943. leta je začelo nemško vrhovno vojaško poveljstvo izvajati pripravljene ukrepe, pri čemer je šlo zlasti za zasedbo pomembnejših prometnih zvez in prostorov v srednji in severni Italiji. Glavni razlog za to so bili sosednjih nemških pokrajin Koroške in Tirolske je bil ta dogodek povod za raznetenje njunih aneksionističnih teženj do sosednjih italijanskih in slovenskih pokrajin, ki so bile nekoč sestavni del avstro-ogrske monarhije. Če so se do tedaj morale aneksionistične težnje avstrijskih nacistov glede Južne Tirolske, Kanalske doline itd. uklanjati Hitlerjevemu gledišču, da med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo ne sme biti nobenih spornih ozemeljskih vprašanj, in je zato prišlo po 1938. letu do preseljevanja Nemcev iz Južne Tirolske in Kanalske doline v nemški rajh,³ pa sta zdaj oba gauleiterja menila, da je napočil čas, ko je treba načeti vprašanje povrnitve teh dežel nemškemu rajhu. Tako je koroški gauleiter dr. Friedrich Rainer že drugi dan po padcu fašizma v Ita-

liji v brzojavki, ki jo je poislal Himmlerju v Hitlerjev glavni stan, opozarjal, da je nemška meja pri Vrhniki od Jadranskega morja, ki lahko vsak čais postane britansko operacijsko območje, oddaljena le sto kilometrov zračne razdalje, da je med Trstom in Ljubljano uporniško ozemlje itd., ter predlagal, naj bi nemška policija takoj začela boj proti slovenskim partizanom tudi na italijanskem okupacijskem območju, za kar naj bi Himmler dobil pooblastila pri Hitlerju, naj bi nemška vojska zavarovala in utrdila jadransko obalo in »*naj bi nemška vojska takoj zasedla Kanalsko dolino in Primorje ter doseгла naravno obrambno črto, ki jo je imela v prvi svetovni vojni Austro-Ogrska*«. ⁴ (Podčrtal T. F.) Tudi avgusta je dr. Rainer predlagal Himmlerju, naj bi izkoristili razmere v Italiji in zasedli Kanalsko dolino ter Dolenjsko in Notranjsko priključili h Gorenjski, ki je bila v nemškem rajhu. Himmler mu je čez nekaj dni odgovoril, da je govoril s Hitlerjem, ki se v glavnem strinja s predlogi, le da gredo njegovi zamisli še dalje. Enako je dr. Rainer predlagal nemškemu zunanjemu ministru Joachimu von Ribbentropu, ko se je ta

6. avgusta vračal čez Koroško s sestanka z italijanskim zunanjim ministrom Raffaelom Guariglio v Trbižu. ⁵ Tudi tirolski gauleiter Franz Holer je 29. julija 1943. leta nagovarjal generalfeldmaršala Erwina Rommla, naj izkoristi ugodno priložnost in zasede Južno Tirolsko. ⁶

Nemška vojska je konec julija 1943. leta začela zasedati pomembnejše prometne zveze v severni in srednji Italiji, medtem ko je najpomembnejše prometne zveze v Slovenskem Primorju in Furlaniji zasedla šele mesec dni pozneje, tj. od 26. do 29. avgusta 1943, razen mest Gorica, Trst, Videm itd., v katera je prodrla šele po kapitulaciji Italije. Vendar pa ta Ukrep nemške vojske ni bil posledica predlogov obeh imenovanih gauleiterjev, temveč začetek izvajanja nacističnih načrtov, predvidenih za spremembo v Italiji.

Ko je Italija 8. septembra zvečer objavila brezpogojno vdajo svojih oboroženih sil in je nemška vojska začela razoroževati italijansko vojsko, je Ribbentropov zvezni uradnik v Hitlerjevem glavnem stanu poslanik Franz von Sonnleitner zaprosil dr. Rainerja, naj Ribbentropu pošlje svoje predloge o ureditvi prostora južno od Koroške. Dr. Rainer je res 9. septembra poslal Ribbentropu spomenico »o ureditvi jezikovno mešanega italijanskega ozemlja med Koroško in Jadranskim morjem«. Najprej je povedal, da bi bila najjasnejša rešitev, če bi ob upoštevanju italijanskega nacionalnega čustva obnovili italijansko-avstrijsko državno mejo iz leta 1914 in v razsežnem prostoru med njo in slovensko-hrvaško jezikovno mejo na vzhodu, dotedanjo nemško-italijansko državno mejo na Gorenjskem in

Dolenjskem na severu ter Jadranskim morjem na jugu vzpostavili nemško gospodstvo s civilno upravo, ki naj bi jo vodil koroški gauleiter, tj. on sam, s sedežem v Celovcu. Njegova naloga naj bi bila »urediti in pomiriti narodnostne razmere, organizirati samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in mobilizirati vso gospodarsko moč upravnega območja za nemško končno zmago«. To upravno območje naj bi se po takojšnji priključitvi Kanalske doline h Koroški delilo na tri ndžja upravna območja, dn sicer Kranjsko z glavnim mestom Ljubljano, Goriško z glavnim mestom Gorico in Istro z glavnim mestom Trstom. Kranj sika naj bi v začetku obsegala le Dolenjsko in Notranjsko, sčasoma pa bi ji priključili še Gorenjsko. Dr. Rainer je torej predlagal nekdanjo avstrijsko teritorialno ureditev v Slovenskem Primorju in Istri, le da je mesto Trst priključil k Istri.

Dr. Rainer je v tej spomenici odločno odsvetoval, da bi na vsem omenjenem prostoru ali na posameznih delih uvedli vojaško upravo, češ da »težke narodnostne razmere potrebujejo vodstvo s političnimi in propagandističnimi sredstvi«. Odsvetoval je tudi, da bi na omenjenem prostoru uvedli dve upravni območji s šefom civilne uprave, češ da celotno ozemlje potrebuje »enotno rajhovsko politiko, ki jo bo usmerjal en sam urad«.

Na koncu spomenice je dr. Rainer opozoril še na Furlanijo, ki ni »italijansko narodno ozemlje« in kjer se je »po 25. juliju 1943 vidno pojavilo avtonomistično gibanje«, ter poudaril, da še ne more presoditi, ali je na tem območju že aktualen »nadaljnji razvoj v rajhovskem smislu«.⁷

Težko je reči, ali je dr. Rainer te predloge poslal tudi v Hitlerjev glavni stan, odkoder je, kot že rečeno, dobil poziv zanje. Dejstvo pa je, da je nacistični propagandni minister dr. Josef Goebbels 10. septembra 1943 zapisal v svoj dnevnik: »Gauleiter Rainer je oživel. Avstrijski gauleiterji so zares pravi mojstri v dokazovanju ozemeljskih zahtev...« in da je Hitler isti dan, tj. 10. septembra, izdal temeljno odredbo o ureditvi uprave na italijanskem ozemlju, v Julijski krajini in t. i. Ljubljanski pokrajini.⁸

Hitler je namreč 10. septembra 1943 brez poprejšnjega posveta z nacističnimi veljaki izdal odredbo, s katero je določil za pooblaščenega predstavnika nemškega rajha v Italiji dotedanjega nemškega poslanika v Italiji Rudolfa Rahna, za posebnega svetovalca za policijske zadeve pa SS-Obergruppenführerja Karla Wolffa. Zasedeno Italijo je razdelil na dva dela: a) v operacijske cone na Apeninih, južno od njih in na obmorskih ter alpskih območjih ter b) na drugo zasedeno ozemlje. V operacijskih conah naj bi imeli vojaški poveljniki civilne svetovalce, ki naj bi se imenovali »vrhovni komisarji«.

Ti bi imeli pravico postavljati civilna oblastva in jim dodeljevati nemške upravne svetovalce. Za vse drugo zasedeno ozemlje naj bi bil imenovan samo en vojaški poveljnik in prefekti naj bi dobili nemške upravne svetovalce, ki bi v političnih zadevah dobivali navodila od poslanika Rahna.⁹

Še isti dan je Hitler svojo odredbo dopolnil z odlokom:

»Odločam, da se moja odredba o imenovanju pooblaščenca nemškega rajha v Italiji in razčlembi zasedenega italijanskega ozemlja z dne 10. septembra 1943 dopolni:

Vrhovna komisarja v operacijski coni »Jadransko primorje«, ki jo sestavljajo pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner, Ljubljana, in operacijski coni »Predalpske dežele«, ki jo sestavljajo pokrajine Bolzano, Trident in Belluno, bosta temeljna navodila za svoje delo dobivala od mene.«¹⁰

Odredbe in dopolnilnega odloka, ki sta ju poleg Hitlerja podpisala še načelnik nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm von Keitel in šef kanclerjeve pisarne dr. Hans Heinrich Lammers, niso nikdar objavili. Z njima je dr. Lammers naslednji dan seznanil še tri nacistične veljake, in sicer von Ribbentropa, šefa strankine pisarne Martina Bormanna in šefa nemške policije Heinricha Himmlerja. Povedal jim je tudi, da drugih ustanov o tem ne bodo obvestili, »da ne bi nastal videz, kot da se z odredbo krši suverenost italijanske fašistične vlade«. Sporočil jim je tudi, da je Hitler za vrhovna komisarja v obeh imenovanih operacijskih conah imenoval gauleiterja in državna namestnika obeh sosednjih pokrajin, tj. dr. Friedricha Rainerja iz Koroške in Franza Hoferja iz Tirolske, in da bo druge vrhovne komisarje imenoval takrat, ko bo določil nove operacijske cone.¹¹

Himmlerju pa je dr. Lammers isti dan še posebej pisal:

»Na posebno željo zunanjega ministra sem državnima namestnikoma in gauleiterjema Hoferju in dr. Rainerju sporočil njegovo naročilo, naj skrbita, da se njuno imenovanje za vrhovna komisarja še ne bo zvedelo v javnosti. Zunanji minister meni, da se njuno imenovanje lahko pojavi šele takrat, ko si bosta führer in duce izmenjala gledišča.«¹²

Dr. Rainer je po vojni na zaslišanju izjavil, da so ga 12. septembra 1943. leta poklicali v Hitlerjev glavni stan. Na konferenci, ki so se je poleg njega in Hoferja udeležili še Ribbentrop, Keitel, Himmler, Bormann in dr. Lammers, torej samo tisti, ki so podpisali odredbo ali pa jim je dr. Lammers prejšnji dan poslal njen prepis, je Hitler razvijal svoje misli glede usode zasedene Italije in dejal, da bo za italijansko zasedeno ozemlje skrbela Nemčija; ker pa je

bila v Münchnu ustanovljena nova fašistična vlada, bo ostal še naprej v veljavi trojni pakt med Nemčijo, Italijo in Japonsko in ostala bo tudi suverena Italija. Povedal je tudi, da bodo v Italiji obmejni in obalni pasovi popolnoma pod nemško vojaško upravo, medtem ko bodo za druga zasedena italijanska območja imenovani nemški svetovalci. Kot posebno politično in strateško pomembni je Hitler opisal obe operacijski coni, to je Jadransko primorje in Predalpske dežele, ki sta zvezno ozemlje med Italijo in Nemčijo oziroma Balkanom.

Hitler je na tej konferenci tudi dejal, da iz političnih razlogov ne bo spremenil italijanskih meja. Ribbentrop si je namreč na pobudo nemškega poslanika v t. i. Nezavisni državi Hrvatski Siegfrieda Kascheja prizadeval, da bi NDH dobila Sušak in otok Krk, dr. Rainer pa je predlagal, naj bi odpravili mejo med Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino, a je Hitler oba predloga zavrnil.¹³

Do tega dne je bilo sicer že nekaj govora o novi italijanski fašistični vladi, ki so jo ustanovili že 9. septembra 1943 v Münchnu, vendar še niso nič povedali, da bo ta Vlada upravljal del italijanskega ozemlja. To je Hitler določil šele 13. septembra, dan zatem, ko so nemški padalci osvobodili Mussolinija iz konfinacije na Gran Sassu v Abruzzih. Zasedeno italijansko ozemlje južno od Apeninov naj bo vojaško operacijsko območje, ki ga naj upravlja nemški vrhovni poveljnik v južni Italiji. Ozemlje severno od Apeninov, zlasti Padska nižina, naj bo pod upravo nove italijanske fašistične vlade, razen vojaško pomembnih obalnih in alpskih pasov, ki bodo v operacijskih conah.¹⁴

V tistem delu severne Italije, ki ni bil v operacijskih conah, je Mussolini, ki je 23. septembra 1943 reorganiziral fašistično vlado in se z njo vrnil v Italijo, ustanovil nekakšno državico, ki ji je njegova vlada 25. novembra 1943 dala ime Italijanska socialna republika. Bila je v zelo podrejenem položaju in je bila dejansko zasedena dežela in Obe operacijski coni severno od nje sta bili popolnoma ločeni in neodvisni od nje.¹⁵

Rainerjev prevzem oblasti -v operacijski coni »Jadransko primorje« je potekal v dveh fazah. Najprej je to ozemlje postalo čisto operacijsko območje nemške vojske, na katerem je imel vrhovno oblast »poveljnik nemške vojske v Sloveniji«, tj. komandant okrepjene 71. pehotne divizije generalmajor Raapke. Ta je 10. septembra 1943 izdal svoj proglas Slovincem, v katerem je najprej povedal, da je bil Hitler zaradi »izdaje italijanske kraljeve hiše in maršala Badoglia« prisiljen vzeti Slovenijo »v svoje močno varstvo«. Nato je general Raapke ukazal, naj ostanejo v veljavi ukrepi, kd jih je bil izdal že italijanski okupator (policijska ura, prepoved vožnje s

kolesi itd.).¹⁶ Kar je njegova vojska odhajala vedno bolj proti Trstu in Istri, da bi zasedla primorska mesta in jadransko obalo, je že 9. septembra naprosil dr. Rainerja, ki še ni bil imenovan za vrhovnega komisarja, naj v Ljubljanski pokrajini »začasno prevzame del uprave in propagandistično vpliva na prebivalstvo«. S tem naj bi dr. Rainer prevzel odgovornost za vse zaledje okrepljene 71. pehotne divizije. Tudi dr. Rainer sam je v svoji že omenjeni brzojavki Ribbentropu 9. septembra poudarjal nujnost uvedbe civilne uprave v Ljubljanski pokrajini in to utemeljeval še z novico, da ima Kranjska, pri čemer je verjetno mislil na Ljubljansko pokrajino, življenjske potrebe komaj do 20. septembra.¹⁷

Dr. Rainer je res naprej prevzel oblast v Ljubljanski pokrajini. Toda njegova oblast je bila zaradi tega, ker je narodnoosvobodilna vojska Slovenije osvobodila skoraj vso Dolenjsko in Notranjsko, omejena le na mesto Ljubljano in nekaj večjih krajev ob železnici Ljubljana—Postojna. Vse obsežno ozemlje Slovenskega Primorja in Istre ter Furlanije je še nekaj časa ostalo pod nemško vojaško upravo. Toda tudi tam ni bil položaj za nemškega okupatorja nič boljši kot v Ljubljanski pokrajini. Dr. Rainer je takoj poslal v Ljubljano radovljiškega deželnega svetnika dr. Hintereggerja kot vodjo civilne uprave, ki ga je že 17. septembra 1943 zamenjali kamniški deželni svetnik dr. Herman Doujak. Tako prvi kot drugi je bil formalno podrejen komandantu mesta Ljubljana majorju Nauschitzerju.¹⁸

Žal za sedaj nimamo podatkov, ali je Hitlei na omenjeni konferenci 12. septembra 1943 dal dr. Rainerju kakšna podrobnejša navodila, kdaj in kako naj prevzame Oblast v svoji operacijski coni. Dejstvo je, da je dr. Rainer čez tri dni, tj. 15. septembra, v spremstvu višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, SS-Gruppenführerja Erwina Rösenerja, vladnega predsednika za Koroško dr. Ferdinanda Wolseggerja in dr. Doujaka prispel v Ljubljano. V vladno palačo je povabil ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana in ga vprašal, kdo bi bil naj primernejši načelnik pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini. Škof mu je svetoval, naj na to mesto postavi ljubljanskega župana generala Leva Rupnika. Dr. Rainer je res še tisti dan povabil Rupnika v vladno palačo in ga vprašal, ali bi sprejel to dolžnost. Ta je prosil za dva ali tri dni premisleka in dokončni odgovor. 18. septembra je odgovoril pozitivno in so ga nato 20. septembra z avtom odpeljali v Celovec. Dr. Rainer, ki je ta dan izdal v Celovcu »odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini«, s katero je določili, da bo Ljubljanski pokrajini načeloval šef pokrajinske uprave z naslovom predsednik in bo pri svojem delu uporabljal že Obstoječe upravne

*Dr. Rainer in Rupnik
v Celovcu 20. 9. 1943*

organe, je Rupniku izročil odločbo o imenovanju in jo naslednji dan še objavil v časopisju. 22. septembra popoldne pa je vladni predsednik za Koroško dr. Wolsegger ob navzočnosti škofa dr. Rožmana, policijskega generala Karla Brennerja, polkovnika Oertia, nemškega konzula dr. Müllerja in drugih v vladni palači v Ljubljani generala Rupnika slovesno umestil za šefa pokrajinske uprave.¹⁹

V drugih pokrajinah operacijske oone je dr. Rainer prevzel oblast šele 29. septembra 1943, tj. potem, ko je nemška vojska po Hitlerjevem povelju z dne 19. septembra 1943 izvedla prvi del svojih ofenzivnih operacij v Sloveniji in »očistila« Kras, Vipavsko dolino, Trnovski gozd in Banjško planoto. »Odredbo o izvajanju javne oblasti po vrhovnem komisarju v operacijski ooni »Jadransko primorje« je tako dr. Rainer izdal šele 1. Oktobra 1943 in jo objavil v prvi številki svojega uradnega lista, ki ga je začel izdajati 15. oktobra 1943.

V uvodu svoje odredbe pravi, da je bil nemški rajh zaradi izdaje italijanskega kralja in Badogliove vlade primoran zasesti italijansko ozemlje, ki je sedaj operacijsko Območje nemške votjske. V prvem členu pravi, da bo v operacijski coni »Jadransko primorje«, ki jo sestavljajo pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Ljubljana in Kvamer z vključenimi območji Sušak, Bakar, Čabar, Kastav in Krk, vso civilno oblast izvajal izključno sam. V drugem členu določa, da ostane v veljavi dotedanje pravo, kolikor ne nasprotuje varnostnim ukrepom ali kolikor ga ne bo sam spremenil. V tretjem členu pravi, da morajo vsi uradi nadaljevati svoje delo po njegovih navodilih.

V četrtem ölenu odreja, da ta odredba velja od 29. septembra 1943. Vzmok, da je odredba začela veljati 29. septembra 1943, je v tem, da je tega dne prevzel oblast na vsem ozemlju operacijske cone.²⁰

Med Hitlerjevo in Rainerjevo opredelitvijo obsega operacijske cone »Jadransko primorje« je ta razlika, da Hitlerjev odlok poleg Kvarnerske pokrajine navaja tudi Reško pokrajino, Rainerjeva odredba pa ne. Gre za vprašanje, kaj je Hitler menil z izrazom »Kvarnerska pokrajina«. Verjetno je mislil na tisto hrvaško ozemlje, ki ga je italijanski okupator spomladi 1941. leta na temelju rimskega sporazuma med Paveličem in Mussolinijem z dne 18. maja 1941 priključil k Reški pokrajini (Sušak, Kastav, Bakar, Čabar in otok Krk). Dr. Rainer pa je v svoji odredbi imel za Kvarnersko pokrajino Reško pokrajino s priključenimi območji Sušaka, Kastava, Ba-

kra, Čabra in otoka Krka. Ta priključena območja je novembra 1943 organiziral kot posebej okraj, ki ga naj upravlja po njem imenovani izredni komisar.

Operacijska cona »Jadransko primorje« je tako obsegala območja z različnim historičnim razvojem: Furlanijo, ki jo je bila Italija dobila že 1866. leta, Goriško, Trat in Istro, ki jih je dobila Italija po prvi svetovni vojni na temelju londonskega pakta z dne 26. aprila 1915 in rapalske pogodbe z dne 12. novembra 1920, Reko, ki jo je dobila po rimskem sporazumu z dne 25. januarja 1924, Ljubljansko pokrajino, ki jo je bila 3. maja 1941 priključila k italijanskemu državnemu ozemlju in omenjenih pet hrvaških okrajev, ki jih je Italija okupirala spomladi 1941 in jih po rimskem sporazumu z dne 18. maja 1941 priključila k Reški pokrajini. To ozemlje je bilo zelo heterogeno tudi glede na narodnostno sestavo prebivalstva. Največ je bilo Slovencev, nato Furlanov, Hrvatov, Italijanov, najmanj pa Nemcev.²¹

Dan zatem, ko je dr. Rainer prevzel oblast v operacijski coni, sta rimski in tržaški radio sporočila novico, da je Mussolinijeva vlada imenovala prefekta za Trst in visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino.

V Trstu je npr. do 11. septembra ostal prefekt Cocuzza, ki ga je bila postavila Badogliova vlada. 15. septembra se je vrnil bivši prefekt Tullio Tamburini, ki ga je bila odstavila Badogliova vlada, in je ostal do 30. septembra, pozneje je postal šef policije v Mussolinjevi državi. Mussolini je za prefekta v Trstu imenoval najprej Giovannija Marzialija, nato pa Eduarda Salerna, toda niti prvi niti drugi še ni utegnil priti v Trst, ko je vrhovni komisar dr. Rainer 26. oktobra 1943 umestil za tržaškega prefekta dr. Bruna Coceanija.²²

Za šefa pokrajinske uprave je dr. Rainer — kot smo videli — že 20. septembra imenoval generala Leva Rupnika, Mussolini pa je čez dober teden dni imenoval za visokega komisarja te pokrajine Emilia Graziolija, ki je bil že na tem mestu od maja 1941 do junija 1943. Med Nemci in slovensko buržoazijo je nastalo vznemirjenje. Tako je nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino dr. Hermann Doujak 4. oktobra poročal dr. Rainerju, da sta novici rimskega in tržaškega radia o Mussolinijevem imenovanju Graziolija za visokega komisarja prišli kot strela z jasnega in da je Rupnik izjavil, da se ne počuti več varnega in ne bo ostal več na svojem položaju v Ljubljani, temveč da se bo zatekel pod nemško varstvo. Tudi njegova okolica da je zelo prizadeta in belogardistični veljaki so baje izjavljali, da ne bodo več sodelovali, če se bo vrnil Grazioli. Dr. Rainer je prepis Doujakovega poročila

poslal Himmlerju in ta se mu je zanj zahvalil. Žal ne vemo za nadaljnje zadevne Himmlerjeve ukrepe. Tudi nemški konzul v Ljubljani dr. Müller je 1. oktobra opozoril nemško zunanje ministrstvo, da bi Graziolijeva vrnitev lahko povzročila nezaželene konflikte, ki pa se jim je treba izogniti. Nemško zunanje ministrstvo je menilo, da je treba kljub izrecnemu nemškemu prizadevanju italijanske suverenosti nad to pokrajino onemogočiti Graziolijev nastop. To se je tudi zgodilo. Grazioli, iki je že prispel v Ljubljano, se je moral vrniti. Mussolinijeva vlada je ugovarjala, toda nemško zunanje ministrstvo in Hitler sta ostala pri svojem.²³

Za prefekta v Gorici je dr. Rainer imenoval grofa Marina Paceja, ki so ga 30. oktobra slovesno umestili, novembra je imenoval za prefekta v Vidmu Riccarda De Bedena, na Reki Alessandra Spalatina, 2. decembra so v Pulju slovesno umestili prefekta Ludovica Artusija. Za komisarja okraja Sušak, Bakar, Kastav, Čabar in Krk je dr. Rainer imenoval Hrvata Franca Špeharja.²⁴

Ker so bili prefekti italijanske narodnosti, šef pokrajinske uprave v Ljubljani pa Slovenec, jim je dr. Rainer z odredbo 22. 'oktobra 1943 dodelil »nemške svetovalce«, ki naj skrbijo za to, da bo delo upravnih organov v pokrajinah v skladu z njegovimi navodili. Imeli so pravico dajati navodila in nasvete prefektom in šefu pokrajinske uprave v Ljubljani. Nemški svetovalec v Ljubljanski pokrajini je postal najprej — še pred izidom Rainerjeve odredbe o nemških svetovalcih — dr. Doujak, toda kmalu — še pred izidom Rainerjeve odredbe o nemških svetovalcih — je moral na Himmlerjevo posredovanje zadostiti Rösenerjevi častihlepnosti: in ga imenovati na ta položaj, dr. Doujaku pa dati položaj t. i. »upravnega svetovalca«.²⁵

V Trstu je nemški svetovalec postal »radovljiški deželni svetnik dr. Hinteregger, v Pulju kamniški okrožni vodja NSDAP Pilz, na Reki dr. Karl Pachneck iz Celovca, v Gorici SA-Standartenführer Gerhard Oesterreicher in v Vidmu bivši ravnatelj celovškega državnega arhiva dr. Karl Starzacher. Torej sami nacistični funkcionarji z avstrijskega ozemlja in Gorenjske.²⁶

Tudi v svoj urad v Trstu je dr. Rainer skušal opravičiti ljudi iz Avstrije, predvsem pa s Koroške. Sredi septembra 1943 je začel skupaj z notranjim ministrstvom reševati vprašanje, kakšen naj bo njegov urad in kdo naj pride vanj. 16. septembra je v razgovoru z državnim sekretarjem Wilhelmom Studkartom v Berlinu predložil organizacijsko shemo svojega urada, ki bi se naj delil na dvanajst oddelkov, in imenoval uradnike iz državnega namestništva v Celovcu, ki bi lahko prevzeli kakšen oddelek v njegovem uradu v Trstu (npr. Huber za poljedelstvo, Natmessni'g za finance itd.), medtem ko

bo njegov namestnik vladni predsednik dr. Wollsegger iz Celovca. Pritoževal se je, da so njegove pristojnosti nezadostne; ni namreč prav, da bi ise zaradi odstavitve kakšnega prefekta moral obračati na notranje ministrstvo v Rimu. Stuckart mu je svetoval, naj si pomaga tako, da bo nezaželeni osebe poslal na dopust in zatem imenoval na njihova mesta druge kot vršilce dolžnosti. Drugi dan je v Celovec odpotoval drugi državni sekretar v notranjem ministrstvu dr. Hans Globke, ki je z dr. Rainerjem razpravljal v glavnem o istih zadevah. Mora pa je Stuckartu že sporočiti za nacistično neugodno novico: »Območje vrhovnega komisarja Rainerja je z izjemo zahodnega dela videmske pokrajine in vobških mest (Trst, Pulj, Reka) v rokah partizanov.« Ker pa dr. Rainer za svoj urad v Trstu ni našel dovolj ljudi na Koroškem, je prosil notranje ministrstvo, naj mu jih pošlje od drugod, predvsem iz drugih avstrijskih pokrajin. Trdil je, da potrebuje uradnike predvsem iz avstrijskih pokrajin, ker so pokrajine v operacijski coni »Jadransko primorje« bile nekoč v avstroogrski monarhiji in bo treba upravo v mnogočem organizirati v tem smislu. Ni se mogoče spuščati v podrobnosti, kako in kje je notranje ministrstvo iskalo ljudi za uradnike. Povem naj le, da jih je iskalo tudi v vojski in to spet takšne, ki so že kdaj bili na območju operacijske cone »Jadransko primorje«, na Gorenjskem ali Koroškem.²⁶³

Poliditsko upravo v operacijski coni »Jadransko primorje« je šef nemške policije Himmler sredi septembra 1943 dodelil enemu od najmračnejših esesovskih tipov SS-Gruppenführerju Odilu Globočniku. Kot višjemu vodji SS in policije v operacijski coni sta mu bila podrejena poveljnik redarstvene policije polkovnik Kintrop (pozneje generalmajor Malsen von Pomickau) s komandanti odsekov v pokrajinah in poveljnik varnostne policije in varnostne službe SS-Obersturmbannführer dr. Ernst Weimann (pozneje SS-Brigadeführer Günther) z vodji izpostav v pokrajinah.

Pod Globočnika pa ni spadala vsa policija v operacijski coni. Himmler je Ljubljansko pokrajino v policijskem pogledu podredil Rösenerju. Kij ub temu da ista Rösener in Globočnik imela enaka naziva in položaj, pa je bili prvi podrejeni neposredno Himmlerju, drugi pa it. i. najvišjemu vodji SS in policije v Italiji SS-Obergruppenführerju Wolffu. Vsak od njiju pa je za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju ustanovil svoj »operativni štab za uničevanje tolpe« (Führungsstab für Bandenbekämpfung), in sicer Rösener 30. septembra 1943, Globočnik pa nekoliko pozneje.²⁷

Čeprav so nacisti upravičenost obeh operacijskih con utemeljevali s strateškim pomenom prehodnih ozemelj, na katerih so ju

*Nacistični funkcionarji
v operacijski coni
»Jadransko primorje«
v Trstu: Globočnik,
Rainer
in general Kübler*

ustanovili, pa je bilo vendarle mnogim jasno, da gre bolj za politični kakor pa za vojaški, strateški ukrep. Strateški pomen teh ozemelj bi zahteval, da bi obe operacijski coni upravljala izključno vojaška poveljnika. Toda ko je Hitler v začetku oktobra 1943. leta imenoval za vojaškega poveljnika v operacijski coni »Jadransko primorje« generala Ludwiga Küblerja, v operacijski coni »Predalpske dežele« pa generala Joachima Witthöfta, sta biHa oba le poveljnika nemških enot v Obeh conah in nista imela nobenih upravnih pristojnosti.²⁸

Zato je ustanovitev operacijskih con kot posebnih 'upravnih ozemelj' nalletela na negodovanje pri nekaterih nemških funkcionarjih, pri italijanskih ustanovah v omenjenih conah, pri Mussolinijevi vladi in pri vladi NDH.

Vrhovni komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« dr. Rainer še ni bil prispel v Trst in tudi ne izdal nobenega sporočila o 9vojem položaju, ko so se že slišali pomisleki proti nameravani ureditvi Julijske krajine in Ljubljanske pokrajine. Ze 17. septembra je predstavnik nemškega zunanjega ministrstva Kurt Heinburg pisal iz Trsta, da mu je pred dvema dnevoma SS-Untersturmführer Gschladt iz Ljubljane govoril o nameravani ustanovitvi slovenskega protektorata pod Rainerjevim vodstvom, katerega središče naj bi bila Ljubljanska pokrajina. Heinburg je poudaril, da nasprotuje združitvi Trsta in Istre s kakšni'm slovenskim protektoratom, ker bi to neugodno vplivalo na nacistično-faišistične odnose in dalo ogromen zagon »vzhodno (boljševiško) usmerjenemu slovanstvu«. Drugič

je menil, da bi bila ustanovitev slovenskega protektorata, ki ihi mu morebiti priključili: še zgomjesoško ddlinio sevemo od Gorice ter območje Idrije in Postajne, nikakor pa Trsta in Istre, posrečena rešitev.²⁹

V drugi polovici septembra so italijanski poštni in železniški uradi v Trstu dobili naročilo italijanskih ministrov, da marajo izpolnjevati le njihova navodila. Vrhovni komisar dr. Rainer je imel to za obstrukcijo nemških ukrepov in se je pritožil Ribbentropu. Ta je zato naročil Rahn, naj pokliče k sebi predstavnike obeh italijanskih ministrstev in jim naroči, naj umaknejo omenjeno naročilo ter ukažejo svojim uradom v operacijski coni »Jadransko primorje«, naj brezpogojno izpolnjujejo navodila nemških ustanov. Rahn je 18. septembra izpolnil Ribbentropovo naročilo.³⁰

Na višjem nivoju pa se je vprašanje upravičenosti operacijskih con zaostriло oktobra 1943, potem ko je vrhovni komisar dr. Rainer izdal svojo odredbo o izvajanju Oblasti v operacijski coni »Jadransko primorje«. Štiri dni po izidu prve številke Rainerjevega uradnega lista, v katerem je izšla njegova odredba o izvajanju Oblasti v omenjeni coni, je pod vtisom negodovanja Mussolinijeve fašistične vlade celo veleposlanik Rahn 19. oktobra 1943 pisal Ribbentropu, da se mu zdi, da ustanovitev novih operacijskih con pomeni nadaljnjo zaostritev razmer in naj bi zaželeno praktične rezultate raje dosegli z vojaškimi in policijskimi nadzorstvenimi ukrepi ob privolitvi in podpori italijanske fašistične vlade, brez ustanavljanja operacijskih con. Ko je Rahn 26. oktobra govoril z Mussolinijem, je ta govoril tudi o vrhovnih komisarjih in s svojimi izvajanci napravil Rahn iz ravnotežja. Odgovoril mu je, da bi izključno italijanska uprava prizadetih območij pripeljal do velikih teritorialnih izgub v slovenskem in hrvaškem prostoru in do nagle okrepitve partizanskega gibanja in da je zato Nemčija primorana, da iz vojaških razlogov zavaruje območja, ki so posebno občutljiva za promet in zveze, in jih z vojaško upravo kolikor se da nevtralizira. Obljubiti pa mu je moral, da bosta vrhovna komisarja bolj kot doslej pazila na prestiž italijanske fašistične vlade.³¹

Nemalo težav je imelo nemško zunanje ministrstvo tudi z vlado NDH. Ta je po kapitulaciji Italije dobila tudi tiste dele Dalmacije, ki jih je bila Italija anektirala po prvi svetovni vojni (Zadar) in 1941. leta (Splitska pokrajina in Kotorska pokrajina), in si je prizadevala, da bi dobila še Reko in Hrvatsko Istro, pri čemer ji je pomagal nemški poslanik v Zagrebu Siegfried Kasche. Pavelič je v svojem govoru po zagrebškem radiu v noči na 9. september 1943 sicer že razglasil priključitev Reke, vzhodne in osrednje Istre k NDH

in je v svoji brzjavki Hitlerju 13. septembra na dolgo in široko dokazoval, da bi tudi ta območja marala priti v NDH. Toda Ribbentrop je naročil Kascheju, naj pove Paveliču, da je območje, ki ga zahteva, »pravo uporniško območje. Nemške enote se morajo tam zelo hudo bojevati. Celotno območje je nemško operacijsko območje. Führer se mora zdaj ukvarjati samo s tem, kako bi zatrl upor in preprečil izkrcanje Angležev in Amerikancev. Z državnotpolitičnimi mejnimi vprašanji na teh območjih se führer zdaj v vojnem času ne more ukvarjati.«³²

Poslanik Kasche se ni strinjal s takšru'm odgovorom, ker je verjetno v kritični noči na 9. september 1943 Paveliču obljubil preveč in zdaj ni mogel besede preklicati. Zato je 20. septembra dal celo Ribbentropu vedeti, da nima več volje ostati na svojem položaju, a ga je ta pošteno obdelal.³³

Toda Vlada NDH ni dala miru in je začela območje Reke, dele Istre in Kvarnerske otoke na raznih kartah in v časopisih prikazovati kot sestavni del NDH. Proti temu je 4. oktobra 1943 s pismom, naslovljenim na Martina Bormanna, protestiral vrhovni komisar dr. Rainer in ga prosil, naj s Hitlerjevo odločitvijo glede mej operacijske cone »Jadransko primorje« seznani nekatera ministrstva, med njimi tudi zunanje ministrstvo. Pri tem je mislil na Hitlerjev & Mep, da bo iz zunanjepolitičnih razlogov: a) na celini ostala italijansko-hrvaška meja iz leta 1941 prav tako nedotaknjena kakor italijansko-nemška meja ob Južni Tirolski in Kanalski dolini ter b) na morju meja potekala tako, da bodo kvarnerski otoki, ki so pred prvo svetovno vojno spadali k Istri, ostali v Italiji, drugi pa bodo z dalmatinskimi otoki vred spadali v NDH. Bormann je res posredoval in Ribbentrop je 9. oktobra zahteval od Kascheja, naj pove Paveliču, da je območje, ki ga zahteva, uporniško ozemlje, itd. Toda vlada NDH kljub temu ni odnehala, temveč je sredi oktobra, ko je vrhovni komisar dr. Rainer izdal prvo številko svojega uradnega lista z odredbo o izvajanju oblasti v operacijski coni, celo poslala svojega državnega sekretarja dr. Oskarja Turino za šefa civilne uprave na Reko. Ker je bila tedaj edina zveza med Zagrebom in Reko preko Ljubljane, se je dr. Turina s spremstvom 481 policijskih in finančnih uradnikov ter vojakov mimogrede napotil v Trst. Od tam ga dr. Rainer ni pustil naprej in se je moral vrniti, kljub temu da je hrvaški poslanik v Berlinu glede tega vprašanja 22. oktobra izročil nemškemu zunanjemu ministrstvu verbalno noto. Ribbentrop je v svoji notici za Hitlerja 26. oktobra opisal ves potek zadeve in Hitler je seveda ostal pri svojem, tj., da v nobenem primeru ne bo spremenil meje pri Reki in v Istri. O zadevi sta 31. Oktobra v Celovcu razprav-

ljala Kasche in dr. Rainer ter ugotovila, da meja med operacijsko cono »Jadransko primorje« in NDH poteka po kopnem po hrvaško-italijanski meji iz 1941. leta, po morju pa po stari meji med Istro in Dalmacijo /iz časa avstroogrške monarhije. Dogovorila sta se pa, da bo za reševanje obmejnih vprašanj poslala NDH v Trst svojega zveznega uradnika. Glede na posebnosti okraja Sušak—Krik, ki ga sestavlja pet velikih občin (Sušak, Kastav, Čabar, Bakar in Krk), bo zanj organiziran izredni komisariat. Upravljal ga bo odvetnik Franc Špehar s Sušaka in njegove pristojnosti bodo zajemale predvsem krajevno policijo, šolstvo in kulturo, medtem ko bo reški prefekt reševal samo skupna vprašanja, ki ne zadevajo nacionalnopolitičnih interesov. Uradni jezik v tem okraju bo hrvaški in kolikor bi zmanjkalo domačih uradnikov, lahko pridejo tudi iz NDH. Dogovorila sta se tudi o načnu reševanja gospodarskih in drugih vprašanj. Kasche je o tem dogovoru takoj obvestil Paveliča, ki se je hote ali ne hote moral sprijazniti tudi s tem dejstvom. Dr. Rainer je nato novembra 1943 izdal odredbo o ustanovitvi izrednega komisariata za okraj Sušak—Krk.⁸⁴

Potem ko je dr. Rainer prevzel oblast v operacijski coni »Jadransko primorje«, nekako uredil upravo v pokrajinah in zavrnil razne ponsleke glede upravičenosti operacijske cone in njenih meja, je izdal dve pomembnejši odredbi.

Dne 29. novembra 1943 je izdal »odredbo o obvezni vojaški službi«, ki ima zanimivo predzgodovino. Ko je namreč načelnik generalnega štaba v Mussolinijevi državi general Gastone Gambaro

24. oktobra 1943 Ukazal, naj obnovijo regionalna in pokrajinska vojaška poveljstva, je pozval v Rim italijanskega generala Giovannija Esposito, ki je bil v Trstu po zlomu Italije vodja koordinacijskega urada za javni red in letalsko opazovanje, in mu naročil, naj tudi v Julijski krajini ustanovi takšna poveljstva. Ko se je Esposito čez pet dni vrnil v Trst, jih je res začel ustanavljati in je 7. novembra začel nastopati kot poveljnik regionalnega vojaškega poveljstva za Julijsko krajino. Dan prej je v tržaških časnikih objavil poziv, naj se bivši italijanski podoficirji do določenega dne prijavijo na določenih krajih. Ko je za to zvedel dr. Rainer, ki se je pravkar vrnil iz Hitlerjevega glavnega stana, je menil, da to nasprotuje njegovim načelom, ki jih je bil povedal Hitlerju in ki jih je ta odobril. Ta načela so bila takšna, da je na ozemlju, kjer so narodnostne razmere pereče, neprimerno prisilno novačenje v italijansko vojsko. Zato je 11. novembra 1943 objavil v časnikih, da so v operacijski coni lahko novačenja v italijansko vojsko le na temelju prostovoljnih prijav. Poklical je sebi tudi generala Esposito in mu obrazložil vzroke za svoj

ukrep ter mu celo prepovedal, da bi novačili v italijansko vojsko z morálnim pritiskom. Ta se je izgovarjal, da mu je novačiti ukazal general Gambaro z Rommlovo privolitvijo.

Ko je dr. Rainer o teh razmerah poročal Bormanmu, ki bi naj o vsem obvestil Hitlerja, je tudi povedal, da se v njegovi operacijski coni lahko izvaja le prostovoljna rekrutacija za domače samooobrambne (domobranske) oddelke ali prostovoljno novačenje v nemško ali italijansko vojsko. Poudaril je tudi, da ima italijanska vojaška poveljstva v operacijski coni za neprimerna in da njihova navzočnost dejansko in vidno nasprotuje načelom, ki jih je Hitler povedal generalu Jodlu, tj., da italijanska vlada v operacijskih conah ne bo izvajala nikakršne suverenosti. Zato je dr. Rainer zahteval, naj italijanska vojaška poveljstva takoj odidejo iz njegove operacijske cone.³⁵

Takoj ko je dr. Rainer izdal omenjeno izjavo v časnikih, je generalfeldmaršal Rommel odločno protestiral pri generalu Jodlu in veleposlaniku Rahn, češ da se dr. Rainer vmešava v njegove pristojnosti. Italijanski oficirji se morajo prijaviti, drugače bodo ustreljeni zaradi neposlušnosti, poleg tega pa »obveznost prijave pomeni zaščito italijanskih oficirjev v primeru, da bi jih ujele Badogliove čete«. Rahn je predlagal, naj bi tudi v operacijski coni »Jadransko primorje« ukrepali talko kakor v operacijski coni »Predalpske dežele«, tj., da bi vpoklicanemu ob prijavi dali možnost, da se sam odloči, ali bo ostal v italijanski vojski ali bo vstopil v »Organisation Todt« ali pa v samooobrambne oddelke (domobranstvo). Zunanjemu ministrstvu v Berlinu pa je Rahn pisal, da bi se moral dr. Rainer o vsaki odredbi ki jo pripravlja, posvetovati z njim, on pa se bo o vseh perečih vprašanjih dogovarjal z vojaškimi in policijskimi ustanovami.³⁸

Vprašanje vpoklica v italijansko vojsko se je zaostriло tako, da je Ribbentrop 18. novembra brzojavno pozval Rahna, naj se najpozneje do 21. novembra 1943 z vlakom (ne z letalom!) pripelje v Hitlerjev glavni stan, kjer bo konferenca o tem vprašanju. Zal za sedaj še ne vemo, kdo se je udeležil konference in kaj so na njej sklenili. Dejstvo pa je, da je dr. Rainer že čez dober teden, tj. 29. novembra, izdal odredbo.

V njenem uvodu pravi, da so vsi prebivalci cone dolžni dati vse svoje moči za vojno. V prvem členu določa, da obvezna vojaška dolžnost zajame vse italijanske državljane tistih letnikov, ki so določeni v fašističnem zakonu o civilni mobilizaciji z dne 31. oktobra 1942. V drugih členih določa, da lahko obveznik izpolni svojo vojaško obveznost z orožjem v roki ali pa brez njega in da je dovolj, da vstopi

prostovoljno v domobranske oddelke, obnovitveno službo, nemško vojsko, oddelke SS in nemško policijo, organizacijo Todt ali pa v enote nove italijanske vojske. Dovolj je tudi, da obveznik dela v podjetju, ki ga je vrhovni komisar zaznamoval za vojnopomembno, ali pa se prostovoljno prijavi za deflo v nemškem rajhu. Odredba tudi grozi s kaznijo tistim, ki bi se nameravali izogniti vojaški obveznosti'.³⁷

Pozneje so za mobilizacijo v fašistično republikansko vojsko določili najvišje število — do 5 % vseh v operacijski coni vpoklicanih v nemško vojsko. Toda tudi ti prostovoljci so morali oditi iz operacijske cone v Mussolinijevo državo, ker nacisti v operacijskih conah načelno niso dopuščali bivanja fašistični republikanski vojski.³⁸

Dne 6. decembra 1943 je dr. Rainer izdal »odredbo o ustanovitvi domobranskih oddelkov za pomoč pri vzdrževanju reda in varnosti v operacijski coni „Jadransko primorje“«. Domobranske oddelke sestavljajo domači prostovoljci, ki so sposobni za nošenje orožja, poveljujeta pa jim višja vodja SS in poCdcije. Sedmi člen določa, da veljavnost odredbe seže nazaj do 1. oktobra 1943.³⁹

Zakaj naj bi veljavnost odredbe segla nazaj do 1. oktobra 1943, nam ni znano. Morda zato, ker se je tisti čas v Ljubljanski pokrajini že ustvarjalo Slovensko domobranstvo. Njegovo jedro so sestavljali predvsem tisti belogardisti, ki se jim je takoj po kapitulaciji Italije posrečilo zbežati z Dolenjskega in Notranjskega, kjer je narodnoosvobodilna vojska Slovenije v zmagovitem poletu uničila vse belogardistične postojanke, v Ljubljano, Logatec in Kostanjevico pod varstvo novega okupatorja. Posamezne enote, ki so se kmalu združile v tri domobranske bataljone, so bile nekaj časa popolnoma podrejene posameznim nemškim vojaškim ali policijskim poveljnikom. Dne 22. septembra, tj. tisti dan, ko so v vladni palači v Ljubljani umestili Leva Rupnika za šefa pokrajinske uprave, je vodstvo klerikalne stranke ustanovilo v Ljubljani protikomunistični odbor, ki naj bi vodil politični in vojaški boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Odbor je drugi dan na svoji drugi seji sklenil organizirati obveščevalno službo za nemškega okupatorja in izvesti vojaško reorganizacijo belogardističnih čet. S seje so odšli trije člani k Rupniku in mu izročili nekaj predlogov. Želeli so čimprejšnjo reorganizacijo belogardističnih čet, postavitev poveljnika in vrhovnega slovenskega poveljstva ter »slovensko zastavo iz propagandnih razlogov«.⁴⁰

Rupnik se je glede na to, da je bil imenovan za šefa pokrajinske uprave in da je imel čin generala, v Rosenerjevi odsotnosti postavil za komandanta Slovenskega domobranstva in za glavnega in-

špektarja (imenoval polkovnika Antona Kokalja. Z vodjo koroškega državnega propagandnega urada NSDAP dr. Lapp er jem sta sestavila razglas, ki so ga 24. septembra objavili vsi slovenski dnevnik. Razglas je sporočil prebivalstvu, da je ustanovljena slovenska domobranska legija, v katero naj se prostovoljno prijavi vsak za orožje sposoben Slovenec od 18. do 35. leta starosti. Drugi dan je Rupnik izdal povelje, s katerim je domobranskim enotam sporočil, da prevzema poveljstvo nad Slovenskim domobranstvom.⁴¹

Ko se je Rösener vrnil iz Poznanja, kjer se je 4. oktobra udeležil Himmlerjeve konference z visokimi esesovskimi funkcionarji, mu ni bilo všeč, da se je Rupnik sam postavil za komandanta Slovenskega domobranstva. Zato je na njegovo mesto 12. oktobra postavil polkovnika Franca Krenerja kot komandanta organizacijskega štaba.⁴²

V operativnem in taktičnem pogledu je bilo Slovensko domobranstvo preko zveznega oficirja, policijskega kapetana Ericha Schumacherja (pozneje podpolkovnika Balkeja) podrejeno Rösenerjevemu »operativnemu štabu za uničevanje tolpe«. Nemški okupator je slovenskim domobrancem dajal vso oskrbo in plačo, napredoval in odlikoval je oficirje, le-ti pa so 20. aprila 1944 in 30. januarja 1945 prisegli zvestobo nemškemu rajhu in Hitlerju.⁴³

V Slovenskem Primorju so slovenske domobranske oddelke, ki so se imenovali »Slovenske varnostne straže na Primorskem« in bili pod poveljstvom polkovnika Kokalja, ustanovili 12. novembra 1943. Na isti dan so v operacijski coni »Jadransko primorje« ustanavljali tudi italijanske domobranske oddelke.

Nimam namena, da bi na tem mestu razpravljal o celotni nacistični politiki v operacijski coni »Jadransko primorje«, o vprašanju, ki doslej še ni bilo obdelano. Navedel bom le nekaj misli za nadaljnje raziskovanje tega problema. Dr. Rainer je v operacijski coni ohranil dotedanje pokrajinske administrativne organe, ki so bili izključno li/talijanski, na slovenskem in hrvaškem ozemlju v Slovenskem Primorju in Istri, kjer so po kapitulaciji Italije izginili italijanski župani, je imenoval slovenske župane in dopustil odpiranje slovenskih šol. Toda bilo bi napačno misliti, da je vodil kakšno proslovensko ali protitalijansko politiko. Njegova politika glede narodnostnih razmer ni bila niti proslovenska niti protitalijanska, temveč kvečjemu avstrijska, koEkor je ta izraz seveda ustrezen. Nacistične koncesije redkim slovenskim kolaboracionistom niso bile nič večje kakor italijanskim in nacistično nasilje proti antifašistično usmerjenemu slovenskemu in hrvaškemu prebivalstvu ni bilo nič manjše kakor proti italijanskemu prebivalstvu, ki se je tudi vključevalo v narodnoosvobodilno gibanje.

Osnovna težnja Rainerjeve politike v operacijski coni »Jadransko primorje« je bila, da ob preprečevanju naraščanja napetosti v narodnostnih razmerah in omejevanju vpliva Mussolinijeve vlade skuša glede na vojaški položaj na frontah in moč narodnoosvobodilnega gibanja v sami coni dobiti s tega ozemlja čimveč ljudskih in gmotnih sredstev za potrebe nemškega rajha.

Nacisti so brez dvoma nameravali po vojni obe ali pa vsaj dele obeh 'operacijskih con priključiti k Nemčiji. Na (to opozarja nekaj že omenjenih Rainerjevih predlogov in pa nekatere izjave v Goebbelsovem tajnem dnevniku. 11. -septembra 1943, tj. dan pred Mussolinijevo osvoboditvijo na Gran Sassu, je dr. Goebbels zapisal: »Mi ne potrebujemo samo Južne Tirolske. Menim, da moramo prenesti mejo daleč na jug, še dalje od Benečije. Vse, kar je bilo nekoč nemška posest, mora postati zopet naše.« 13. septembra je spet zapisal: »Poleg Južne Tirolske b' marala po mojem mnenju Vključiti naša meja tudi Tri Benečije. To bi bilo težko izvedljivo, če bi se vrnil duce v politično življenje. Ze z Južno Tirolsko bo težko...« Čez deset dni, tj.

23. septembra, je spet zapisal: »Führer meni, da moramo zasesti Benečijo in jo vključiti' v rajh kot avtonomno pokrajino. To je tudi moje mnenje: želim le, da bi führer trdno vztrajal pri tej odločitvi in da ga od nje ne bi nihče odvrnil.«⁴⁴

Oba vrhovna komisarja sta se svojim predlogom in tem izjavam primemo tudi obnašala. Hotela sta biti neposredno podrejena Hitlerju, medtem ko so nekatere ustanove v rajhu želele, da bi bila podrejena pooblaščenemu predstavniku nemškega rajha v Italiji Rudolfu Rahnu. Zlasti si je to želelo nemško zunanje ministrstvo, katerega član je bil Rahn. Pri zunanjem ministrstvu so celo v začetku oktobra 1943 ustanovili »medministrski odbor za italijanske zadeve«, ki ga je vodil državni podsekretar v zunanjem ministrstvu Henčke. Sestavljali so ga predstavniki raznih ministrstev in državne pisarne, strankine pisarne, vrhovnega vojaškega poveljstva in ravnateljstva državne banke. Ta odbor je na svoji četrti seji 19. Oktobra 1943 razpravljal tudi o tem, ali sta vrhovna komisarja v čem podrejena Rahnu ali ne. Večina članov je odgovorila pritrdilno. Toda vrhovna komisarja sta bila povsem neodvisna od Rahna in podrejena neposredno Hitlerju.⁴⁵

Na peti seji odbora 26. oktobra 1943 je zastopnik notranjega ministrstva dr. Hans Globke povedal, da si vrhovna komisarja prizadevata, da bi v operacijskih conah odpravila nemška konzularna zastopstva in ustanovila lastne urade za izdajanje potnih listov in vlizumov. Odbor je glede na Hitlerjevo odredbo, »da se je treba iz-

ogniti videzu predvidene aneksije«, sklenil, naj konzularna predstavništva ostanejo in poslujejo najprej.⁴⁶

Vrhovna komisarja sta si tudi prizadevala, da ibi nasproti Mussolinijevi državi vzpostavi prave meje z graničarji in cariniki. Tako je na šesti seji omenjenega odbora 29. oktobra 1943 zastopnik strankine pisarne Kapp poročal, da vrhovna komisarja trdita, da je potrebno zavarovanje, o čemer da se je tudi sam prepričal. Trdil je, da bi že samo šibko zavarovanje z majhnim številom graničarjev, ki bi s patruljami delali naključne preiskave, zelo izboljšalo razmere. Državni podsekretar Henčke je menil, da bi bilo treba o tem ponovno razpravljati s finančnim ministrom in ga prod'ti za odvečne graničarje. Odboir pa je sklenil, da bo še prej vprašal Rahna za mnenje. Vprašal ga je še tisti dan in 2. novembra mu je Rahn odgovoril, da bi zavarovanje južne meje operacijskih con z graničarji italijanska fašistična vlada imela za nov korak na poti k nemški aneksiji teh območij. Kolikor gre za to, da bi nezaželenim elementom onemogočili prehod z enega ozemlja na drugo, bi to lahko bolje opravili policijski in prijavni organi, medtem ko bi bilo prenašanje ali prevažanje blaga z juga na sever po Rahnovem mnenju celo zaželeno. Naslednji! logični koirak, ki bi sledil zavarovanju meje, bi bila uvedba nemškega denarja, kar pa »iz splošnih političnih razlogov ne sme priti v poštev«. Medministrski odbor za italijanske zadeve je nato na svoji sedmi seji 5. novembra 1943 soglasno sklenil, da ne pride v poštev niti upravna niti gospodarska zapora operacijskih con nasproti ostalemu italijanskemu ozemlju. Pač pa ilahko šibke sile s patruljiranjem in naključnimi preiskavami na glavnih prometnih poteh izvajajo čisto vojaško zavarovanje južnih meja operacijskih con in je treba zaprositi finančnega ministra, naj da vrhovnima komisarjema za to na razpolago razpoložljive graničarje in carinike. To se je tudi zgodilo.⁴⁷

Da sta imela vrhovna komisarja anekdonistične težnje, pričajo tudi povojne izjave nekaterih nacističnih funkcionarjev v Italiji, npr. nemškega generalnega konzula v Rimu Eitela Friedricha Moellhausa in Himmlerjevega predstavnika v Italiji dr. Eugena Dollmanna.⁴⁸ Toda zlom nemškega rajha in zmaga protifašistične koalicije, v kateri sta imeli jugoslovansko in italijansko narodnoosvobodilno gibanje velik pomen, je dokončno onemogočilo izvedbo aneksionističnih teženj nacistov ne samo glede operacijske cone »Jadransko primorje«, temveč tudi glede drugih delov slovenskega lin italijanskega ozemlja.

¹ Prim.: Slovensko Primorje in Istra. Beograd 1953, str. 378, Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1961, str. 49—50; Galliano Fogar: Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali. Udine 1961, str. 31—47; Enzo Collotti: L'amministrazione tedesca deli' Italia occupata 1943—1945. Milano 1963, str. 101—104; Deakin, n. d., str. 613—614; Elio Apih: L'occupazione nazista della Venezia Giulia, v: Rassegna del Lazio, 1965, XII, posebna št., Roma, str. 95—99.

² Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939—1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht. Herausgegeben von Walther Hubatsch. Frankfurt a./M. 1962, str. 228—230.

³ Conrad F. Latour: Südtirol und die Achse Berlin — Rom 1938 bis 1945. Stuttgart 1963; Gerhard L. Weinberg: Hitlers Zweites Buch. Stuttgart 1961.

⁴ National Archives Washington, mikrofilm T-175, navitek 53.

⁵ Prepis zapisnika Rainerjevega zaslišanja v ljubljanskih zaporih, arhiv IZDG.

⁶ The Rommel Papers, London 1953, str. 431—440.

⁷ Rainer 9. 9. 1943, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn, Büro des Staatssekretärs Italien, Band 16 (navajam: PA AA, St. S. Italien, Bd. 16). Isti dan je tudi nemški poslanik v NDH Siegfried Kasche predlagal nemškemu zunanjemu ministrstvu: »Menim, da je glede slovenskega ozemlja potrebna posebna previdnost. Hrvatov (misli na ustaško vlado — op. T. F.) to ozemlje zaradi morebitnih napetosti s Slovenci ne zanjima. Priključitev k rajhu ne bi smela priti v poštev. Treba ga je pustiti pod pravo vojaško upravo ali pa mu dati avtonomijo. Če bi ga pustili pod pravo vojaško upravo, bi prebivalstvo postalo še bolj sovražno razpoloženo. Zato predlagam, da temu ozemlju načelno priznamo avtonomijo. V privatnih razgovorih z gauleiterjem Uiberr either jem, ki sem jih imel pred kratkim, sem ugotovil, da imava enako gledišče.« (PA AA, St. S. Kroatien, H 307178 — H 307179). 11. septembra je tudi nemški konzul v Ljubljani dr. Müller poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu, da v Ljubljani razpravljajo o treh možnostih politične ureditve Ljubljanske pokrajine, tj. o nemški civilni upravi, o italijanski civilni upravi pod nemško vrhovno vojaško upravo in o ustanovitvi nemškega protektorata s slovensko samoupravo. (PA AA, St. S. Italien, Bd. 16).

⁸ Goebbelsov tajni dnevnik II, 10. 9. 1943.

⁹ National Archives Washington, T-175, navitek 141; KTB/WFSt. 17.9. 1943; Collotti: n. d., dok. št. 1; Deakin: n. d., str. 532—533.

¹⁰ NAW, T-175, navitek 141. Collotti je priobčil odredbo in ji priključil odlok, kot da bi šlo za en sam dokument. Odredba in odlok, ohranjena v National Archives Washington, pa kažeta, da gre za dva dokumenta, ki so ju Hitler, Kettel in Lammers podpisali vsakega posebej.

¹¹ NAW, T-175, navitek 141.

¹² NAW, T-175, navitek 141.

¹³ Prepis zapisnika Rainerjevega zaslišanja v ljubljanskih zaporih, arhiv IZDG (navajam: Rainer, zaslihanje).

M KTB/WFSt. 13. 9. 1943.

¹⁵ Deakin, n. d., str. 554–574.

¹⁶ Zbornik NOV VI/7, dok. 292.

¹⁷ Rainer 9. 9. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 16.

¹⁸ Zaslihanje dr. Hintereggerja in dr. Doujaka na procesu proti dr. Rainerju in soobtoženim v Ljubljani julija 1947, stenografski zapisnik razprave v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

¹⁹ Rainer, zaslihanje; Rupnikova izjava v ljubljanskih zaporih, arhiv IZDG; Zbornik NOV VI/7, dok. 299; Slovenec 23. 9. 1943.

²⁰ Zbornik NOV VI/7, dok. 306. Sef vojaške uprave armadne skupine B dr. Willi Ermert je 24. septembra 1943 poročal: »-1. Z veljavnostjo od 25. septembra bo vrhovni komisar gauleiter Hofer prevzel upravo nad pokrajinami Bolzano, Trident in Belluno... 2. Gauleiter Rainer bo kot vrhovni komisar prevzel upravo nad 8 pokrajinami, razen enega pasu ob obali, ki je proglašen za bojno območje. Kdaj se bo to zgodilo, še ni določeno. Datum bo še sporočil. Prosili ga bomo, naj pohiti...« 29. septembra 1943 pa je isti poročal: »-a) Z dne 29. 9. 1943 je tudi območje, ki je bilo predvideno za gauleiterja Rainerja, prešlo pod njegovo upravo.« (Collotti, n. d., dok. 8 in 12).

²¹ O Julijski krajini in njeni narodnostni sestavi glej Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvati pod Italijo. Ljubljana 1938; isti: Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Ljubljana 1965; Oko Trsta, Beograd 1945.

²² Esposito, n. d., str. 65–66.

²³ NAW, T-175, navitek 141; Müller 1. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 17; Moellhausen 11. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 17.

²⁴ Esposito, n. d., str. 65–66.

²⁵ Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationszone »Adriatisches Küstenland«, Nr. 2, 26. 10. 1943 (navajam VAOZAK); Rainer, zaslihanje; izjava generala Rupnika, arhiv IZDG.

²⁶ Rainer, zaslihanje; Esposito, n. d., str. 80.

^{26*} Stuckartov zapisek 16. 9. 1943, sporočilo dr. Diecka 18. 9. 1943, pismo dr. Rainerja 24. 10. 1943, DZA, RMI, Bd. 27217. Zanimiv je negativen odgovor kapetana dr. Oskarja Kalteneggerja. Ta je 1941. leta kot dober poznavalec Kranjske postal osebni svetovalec šefa civilne uprave za Gorenjsko Franza Kutschere. Ker se ni strinjal z zločinskim ravnanjem nacistov s Slovenci, ga je Kutschera napodil z Gorenjske. Jeseni 1943. leta so ga snubili, da bi sprejel mesto kakšnega višjega uradnika v ljubljanski pokrajini. Ko je 24. 9. 1943 v razgovoru z dr. Rainerjem zvedel, da je v Ljubljani nemški svetovalec Rösener, ki je bil v letu 1941 in tudi pozneje »zastopnik trde politike in ki je forciral deportacije ter izrekel in izvršil na stotine ali celo tisoče smrtnih obsodb nad uporniki in talci«, je sklenil, »da sodelovanje s takšnim svetovalcem sploh ne more priti v poštev.« To je tudi odkrito povedal v pismu svojim nadrejenim in notranjemu ministrstvu, ki ga je v tistem času vodil že sam Himmler. (Kalteneggerjevi pismi 1. in 2. 10. 1943, DZA, RMI, Bd. 27217/4).

- ²⁷ Povelje orožniškega glavarja Kranj 10. 10. 1943, arhiv IZDG.
- ²⁸ KTB/WFSt. 10. 10. 1943; Deakin, n. d., str. 617—618.
- ²⁹ Heinburg 17. 9. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 16.
- ³⁰ Ribbentrop 18. 9. 1943, Rahn 18. 9. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 16.
- ³¹ Deakin, n. d., str. 618; Rahn 27. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18. O problematiki nadaljnega ustanavljanja novih operacijskih con v severni Italiji glej KTB/WFSt. 20. 12. 1943 in Rahnove ugovore 25. 12. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18; Deakin, n. d., str. 617.
- ³² Kasche 12. in 13. 9. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162842—162843 in 162852—162854; Ribbentrop 19., 22. in 23. 9. 1943, PA AA, St. S. Kroatien 162874 in 162888—162893; glej tudi PA AA, fond DGA, Pol. 2, Nr. 3.
- ³³ Ribbentrop 23. 9. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162889—162890.
- ³⁴ Rainer 4. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 17; Bormann—Ribbentropu, PA AA, St. S. Italien, Bd. 17; Ribbentrop 9. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162925; Kasche 18. in 19. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162960—162961 in 162965—162967; Steengracht 22. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162978—162979; Ribbentrop 26. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 302114—302119; Kasche 3. 11. 1943, NAW, T-501, navitek 265.
- ³⁵ Esposito, n. d., str. 81, 91—95, 255—258; Rainer 15. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18.
- ³⁶ Rahn 15. in 16. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18; Ribbentrop 18. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18.
- ³⁷ VAOZAK, št. 4, 7. 12. 1943.
- ³⁸ Zapisnik konference fašističnega sveta za Julijsko krajino v Trstu 27. 12. 1943, arhiv IZDG; Un anno di amministrazione germanica in Venezia Giulia (zaupno poročilo Mussoliniju iz Trsta 31. 12. 1944) v: *II Movimento di Liberazione in Italia*, 1952, št. 17-18, str. 70—86; Collotti, n. d., str. 102.
- ³⁹ VAOZAK, št. 4, 7. 12. 1943.
- ⁴⁰ Franček Saje: »Prevzvišeni, Vaša zamisel je propadla!« Tedska tribuna 21. 7. 1954.
- ⁴¹ Slovenec, 24. 9. 1943; Rupnikovo povelje 25. 9. 1943, arhiv IZDG; Rupnikova izjava v zaporih 1. 2. 1946, arhiv IZDG.
- ⁴² Rupnikova izjava v zaporih 1. 2. 1946, arhiv IZDG.
- ⁴³ Revija »Slovensko domobranstvo«, 1944—1945; fotografije v MLR.
- ⁴⁴ Goebbelsov tajni dnevnik, II, 11. 9. 1943, 13. 9. 1943 in 23. 9. 1943.
- ⁴⁵ Zapisnik 4. seje medministrskega odbora za italijanske zadeve 19. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18.
- ⁴⁶ Zapisnik 5. seje medministrskega odbora za italijanske zadeve 26. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18.
- ⁴⁷ Zapisnika 6. in 7. seje medministrskega odbora za italijanske zadeve 29. 11. in 5. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18; Rahn 2. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18; Moellhausen: *Die gebrochene Achse*. Luxembourg 1949, str. 245—253.
- ⁴⁸ Eitel Friedrich Moellhausen, n. d., str. 245—253; Eugen Dollmann: *Roma nazista*. Milano 1951, str. 123; Collotti, n. d., str. 104.

VIII. p o g l a v j e

NEMŠKA OFENZIVA V SLOVENIJI JESENI 1943 — SOVRAŽNIKOVE OPERACIJE V SLO- VENSKEM PRIMORJU IN ISTRI

SOVRAŽNIKOVE OFENZIVNE OPERACIJE V SLOVENSKEM PRIMORJU

Ameriške in britanske sile niso zadostno izkoristile nemške slabosti ob kapitulaciji Italije in je Nemčija razmeroma dobro prebila ta udarec. Vendar pa je kapitulacija Italije občutno poslabšala položaj nemške vojske na Balkanu in v Sloveniji. Čeprav je nemško vrhovno vojaško poveljstvo še 13. septembra menilo, da so akcijo »Achse« v jugovzhodni Evropi v ceploti vzeto izvedli bolje, kot so pričakovali glede na razpoložljive sile,¹ pa je že 17. septembra moralo priznatli, da je tam položaj »vendarle bolj neugoden, kot se je zdelo po razorožitvi italijanske vojske«, in da »prvotni učinek, ki je bil podoben šoku, že dva dni pada, aktivnost tolpa pa narašča«.²

Razmere v Sloveniji so bile za Nemčijo še slabše. Kot smo videli, ni mogla nemška vojska preprečiti narodnoosvobodilni vojski razoroževanja italijanske vojske na večjem delu slovenskega ozemlja, ustvaritve razsežnega osvobojenega ozemlja in napadov na prometne zveze, ki so jih nemške enote le za silo zavarovale. O vsem tem so sproti prihajala poročila v Hitlerjev glavni stan v vzhodni Prusiji in tam so Hitler in njegovi vojaški strokovnjaki morali vsak dan enkrat ali celo dvakrat razpravljati tudi o razmerah v Sloveniji.

Štab armadne skupine B v Gardi v severni Italiji je v dneh od 11. do 15. septembra nekajkrat poročal o naraščajoči aktivnosti in ofenzivnosti narodnoosvobodilnega gibanja južno od Ljubljane in o pritisku narodnoosvobodilne vojske na Ljubljano ter o težavah in bojih na pohodu proti Pulju in Reki. Od 12. septembra dalje pa je dobessedno vsak dan poročal o bojih pred Gorico. Poročal je tudi o dveh večjih razstrelitvah železniških mostov (12. 9. pri Borovnici in 24. 9. pri Grahovem v Baški grapi), ki sta vsaka za pet dni popolnoma onemogočili promet na dveh pomembnih železniških zvezah, po katerih je šlo vsak dan več vojaških vlakov v eno ali drugo smer.

Taiko je v nemškem vrhovnem vojaškem poveljstvu zelo zgodaj začela rasti predstava o vedno večji nevarnosti v Istri, kot so takrat vodilni nacisti imenovali ves prostor Slovenskega Primorja, Istre in Ljubljanske pokrajine ter včasih še dela Furlanije. Ob teh vratih, skozi katera je že od najstarejših zgodovinskih dob peljala pot iz srednje Evrope in z Balkana v Italijo, se je s hitro rastjo narodno-osvobodilnega gibanja na Slovenskem in tudi že na sosednjem italijanskem ozemlju iz dneva v dan večala nevarnost za nemške pozicije. Hitler se je nevarnosti dobro zavedal, a je ni mogel preprečiti. Da bi obdržal zveze s svojo fronto v južni Italiji in enotami v srednji in severni Italiji ter zavaroval istrsko obalo, je moral v prostor Slovenskega Primorja, Istre, Ljubljanske pokrajine in dela Furlanije neprenehoma pošiljati nove in vedno večje enote.

Vrhovno vojaško poveljstvo je že 10. septembra dodelilo 71. pehotni diviziji akcijsko tankovsko četo za prodor v Istro, ki pa je mogla priti šele 17. septembra,³ Hitler je 11. septembra ukazal, naj tej diviziji za čiščenje Istre dodelijo še I. bataljon 1. tankovskega polka, ki je bili tisti čas ravno na poti iz Grafenwöhra v svojo I. tankovsko divizijo v Grčiji in so ga še poprej nameravali uporabiti za ofenzivo proti partizanom v Slavoniji na območju LXIX. armadnega zbora. 14. septembra so ga z železnico pripeljali v Trident,⁴ od tam pa po cesti v prostor okrog Trsta, kjer je zavaroval železnico. 12. septembra je Hitler ukazal, naj 71. pehotni diviziji za čiščenje Istre dodelijo še 901. šolski tankovski grenadirski polk iz Krampnitza pri Berlinu pod poveljstvom polkovnika Scholzerja, ki so ga nato res 20. septembra pripeljali v prostor vzhodno od Trsta, in sicer s 4 vlaki čez Ljubljano, s 6 pa čez Podbrdo.⁵ 15. septembra je Hitler ukazal, naj armadni skupini B za boj proti italijanskim partizanom v severni Italiji, pri čemer je mislil na Furlanijo, Goriška Brda in Beneško Slovenijo, hitro pošljejo 162. »Turkestansko« pehotno divizijo iz Neuhammerja v Šleziji in naj jo oborožijo z zaplenjenimi italijanskim orožjem. Toda odpošiljati so jo lahko začeli šele čez teden dni. Tako sile, ki 90 bile dejansko na razpolago za posredovanje na zelo pomembnem ozemlju, še vedno niso zadostovale.⁶ Ko je nemško vrhovno vojaško poveljstvo 17. septembra pretresalo vojaški in politični položaj v Italiji in na Balkanu, je menilo:

»Glavno nevarno območje je sedaj prostor Istre. Usoda tamkajšnjih italijanskih sil je neznana, a se lahko vidi, da je Tito tja prenesel težišče svojega vojskovanja. Za očiščenje tega prostora za zdaj manjkajo sile. Führer razmišlja, da bi 44. divizijo premestil na vzhodno krilo armadne skupine B in ji ukazal, naj od tam skupaj s silami,

ki bi jih dal na razpolago vrhovni poveljnik za jugovzhod, koncentrično prodira na nevarno območje.«⁷

Čez dva dni, tj. 19. septembra, potem ko je dobil nova poročila o kritičnem položaju svoje vojske v omenjenem prostoru, je Hitler sklenil, naj ofenzivo (izvede štab II. SS tankovskega korpusa in je izdal naslednje povelje, ki ga je podpisal generalfeldmaršal Keitel:

»1. V bližnji prihodnosti ne pričakujemo izkrcevalnih operacij na območju armadne Skupine B. Večja je nevamosit na egejski in jadranski obali, posebno na tistih mestih, kjer imajo Obalo zasedene močne partizanske bande.

2. Zato je treba čas, ko X. armada še veže anglo-ameriške sile, izkoristiti za izpolnitev naslednjih nalog:

a) popolnoma uničiti močan upor v Istri,

b) popolnoma zasesti hrvaško Obalo.

3. Za ta namen mora armadna skupina B zbrati tako močne sile v Istri pod poveljstvom SS tankovskega korpusa, da bodo hitro in popolnoma zadušile upotre. Za to nalogo je treba poleg okrepljene 71. divizije uporabiti 24. tankovsko divizijo in močne dele 44. divizije, pozneje tudi SS brigado »Reichsführer-SS«, medtem ko bo 162. »Turkestarska« divizija prispela v Istro po 22. (septembru).

Z osredotočenimi napadi naših sil moramo upornikom onemogočiti umik v severozahodni del Hrvatske. Vse enote morajo proti upornikom nastopati ibrez usmiljenja.

4. Vrhovni poveljnik za jug mora sporočiti, koliko italijanskih tankov in oklopnih avtomobilov lahko pošlje vrhovnemu poveljniku za jugovzhod. Veliki del teh vozil ni primeren za bojevanje proti Angležem in Amerikancem, pač pa so v vsakem primeru uporabna za boj s partizani.

5. Vrhovni poveljnik za jugovzhod mora poleg izvajanja svojih nujnih nalog (zasedbe dalmatinske in albanske obale, zavzetja otokov pred patraškilm zalivom) z vsemi razpoložljivimi silami podpirati operacije armadne skupine B v Istri, posebno pa še z zaporo cestnih zvez med Istro in Hrvatsko na svojem območju. V načrtu imamo, da pozneje premestimo sile iz Istre na Hrvatsko.

6. O podrobnostmi glede sodelovanja naj se armadna Skupina B in vrhovni poveljnik za jugovzhod medsebojno dogovorita. Če je za uničenje sovražnika v Istri potrebno, da pride del območja vrhovnega poveljnika za jugovzhod pod armadno skupino B, potem se ji morajo v času operacij podrediti tudi tamkajšnje enote.

7. Armadna skupina B bo po dogovoru z vrhovnim poveljnikom za jugovzhod sporočila načrt in sile, ki jih bo uporabila.«⁸

Iz navedenih podatkov je lahko razbrati, kako je v vrhovnem vojaškem poveljstvu neprestano irasla skrb za ta pomembni prostor in kako je za očiščenje tega prostora dodeljeval 71. pehotni diviziji vedno nove in večje enote, najprej četo, nato bataljion, polk, divizijo in nazadnje celo II. SS tankovski korpus. Da so tudi drugi nacistični veljaki zaskrbljeno spremljali položaj na tem prostoru, priča zapisek v Goebbelsovem dnevniku dne 22. septembra 1943:

»Slovenci so sedaj v velikem odporu in so se skoraj vsi pridružili partizanom. Trenutno nimamo dovolj policijskih sil, da bi obvladali nevarno gibanje.« (podčrtal T. F.).⁹

Sklep, da je Hitler imel tedaj dovolj sil in jih je lahko brez težav pošiljal na ta prostor, bi bil zelo zgrešen, saj je znano, da se je npr. moral Himmler junija 1943 pogajati z njim, da mu je odstopil dva policijska polka za akcije proti partizanom na Gorenjskem in v Grčiji, ki pa ju je dobil šele čez nekaj mesecev.¹⁰

Ko je generalfeldmaršal Rommel v Bellunu 19. septembra brzojavno prejel navedeno Hitlerjevo povelje za ofenzivo, je takoj začel pripravljati načrt in zbirati sile. 22. septembra, tj. istega dne, ko so partizani izvedli splošen in močan napad na Gorico, mu je Hitler ponovno ukazal, da mora *»slovensko komunistično uporniško gibanje v Istri uničiti z brezobzirno trdoto. Tiste, ki bi se upirali, je treba — ne glede na to, ali so Slovenci ali Italijani — takoj postreliti. Osnova in moč sil morata biti tolikšna, da bo dosežen velik uspeh in da bo večji del angažiranih sil kmalu na razpolago za druge naloge. Slovensko prebivalstvo potem ne sme več pomeniti nobene nevarnosti.«* (podčrtal T. F.).¹¹

Rommlov načrt je predvideval, da bo II. SS tankovski korpus pod vodstvom komandanta SS-Obergruppenführerja in generala oddelkov SS Paula Hausserja in načelnika štaba SS-Oberführerja Wernera Ostendorffa izvedel ofenzivo v štirih delih, ki bodo trajali po 4–7 dni, in sicer prvi v Slovenskem Primorju, drugi v Istri, tretji v Gorskem Katarju in četrti v Ljubljanski pokrajini. Hitler se je strinjal s predvidenim potekom prvih treh delov, ni pa se strinjal s potekom četrtega dela. Načrt je namreč predvideval, naj bi ta del izvedli s pritiskom od Ljubljane, tj. od severozahoda, proti jugu in jugovzhodu. Hitler pa je ukazal, naj načrt spremenijo tako, da bo pritisk od juga in jugovzhoda proti Ljubljani. Bal se je namreč, da bi se partizani spričo šibkih sil vrhovnega poveljnika za jugovzhod, ki bi na jugu in jugovzhodu Ljubljanske pokrajine zapirale nekdanjo hrvatsko-italijansko mejo, prebili na Hrvatsko. Ukazal je, naj v četrtem delu močna skupina sil prodira od Sušaka na severovzhod proti Brodu na Kolpi, druge močne sile (162. divizija »Turkestanska«)

*Generalfeldmaršal
Erwin Rommel
(na levi)
in SS-Obergruppen-
führer Paul Hausser
v severni Italiji jeseni
1943*

pa od Karlovca **proto** obmejni črti Metlika—Kolpa, **da bi tako** preprečile preboj partizanov na Hrvaško. Ofenziva je res **potekla** po spremenjenem načrtu. Istega dne, tj. 24. septembra, ko je nemško **vrhovno** vojaško poveljstvo **seznanilo štab** armadne Skupine B s Hitlerjevimi spremembami, je poslalo k njemu majorja Harbouja, »da bi se seznanil z razmerami v Istri«. ¹²

Rommel za ofenzivo ni imel in razpolago vseh tistih enot, ki mu jih je določil HMer v svojem povelju z dne 19. septembra. SS jurišno brigado »Reichsführer-SS« so pravkar prepeljali s Korzike v prostor Teramo in je morala ostati tam, kljub temu da so predvidevali, da jo bodo uporabili za ofenzivo v Sloveniji in nato iz nje formirali SS tankovsko grenadirsko divizijo. ¹³

Tako je Rommel imel na razpolago poleg štaba II. SS tankovskega korpusa in okrepljene 71. pehotne divizije še po en okrepljeni polk iz 24. tankovske in 44. grenadirske divizije s štabom divizije, namesto SS jurišne brigade »Reichsführer-SS« pa je uporabil okrepljeni polk 1. SS tankovske divizije »Leibstandarte Adolf Hitler«. ¹⁴ Vzel je torej iz vsake od treh nemških divizij, ki so mu bile podrejene tostran in onkraj Apeninov, po en okrepljeni polk. Te divizije pa so bile med najboljšimi nemškimi divizijami, številčno in tehnično ter kadrovsko tako izpopolnjene, da jih lahko vsak čas pošljejo na fronto v prvo bojno črto.

Težko je reči, kako močne so bile te enote, ki so jih določili za ofenzivo, ker nimamo na razpolago ustreznih virov. Da pa bi

vendar imeli vsaj približno predstavo o njihovi moči, bomo pogledali, kako močne so bile divizije, iz katerih so prišle.

Štab II. SS tankovskega korpusa je štel 1872 mož; 1. SS tankovska divizija »Leibstandarte Adolf Hitler«, ki ji je poveljeval SS-Brigadeführer in generalmajor oddelkov SS Theodor Wtsch, je imela tri polke in nekaj manjših enot ali skupaj 19.867 mož¹⁵ in 156 tankov, 37 jurišnih topov in 40 protitankovskih topov;¹⁶ 44. grenadirska divizija »Hoch-und Deutschmeister«, ki ji je poveljeval general-lajtnant dr. Bayer, je imela tri polke ali 18.482 mož¹⁷ in 29 tankov, 3 jurišne tope in 55 protitankovskih topov;¹⁸ 24. tankovska divizija, ki ji je poveljeval general Freiherr von Edelsheim je imela tri polke ali 17.270 mož¹⁹ in 66 tankov, 40 jurišnih topov in 24 protitankovskih topov;²⁰ okrepljena 71. pehotna divizija je imela štiri svoje okrepljene polke (191., 194. in 221. grenadirski ter 171. topniški), ki so šteli okoli 14.000 mož, imela pa je vključena dva druga potika (okrepljeni! 138. rezervni gorski polk in 901. tankovski grenadirski polk), pet bataljonov (II. in III. bataljon 19. SS policijskega polka ter SS bataljon kraških lovcev, ki je štel 946 mož, I. bataljon 1. polka 1. tankovske (divizije in bataljon planinskih lovcev iz Celovca) ter nekaj čet. Žal ni podatkov o njeni številčni moči, imela pa je 69 tankov in 56 protitankovskih topov.²¹ Ker >v>ri omenjajo, da so iz 1. SS tankovske divizije »Leibstandarte Adolf Hitler«, 24. tankovske in 44. grenadirske divizije sodelovali v prvih dveh delih ofenzive trije okrepljeni polki, iz 71. pehotne divizije pa skoraj vsi, lahko rečemo, da je v prvih dveh delih ofenzive sodelovalo več kot 50.000 nemških vojakov in več kot 150 tankov, več kot 25 jurišnih topov in več kot 90 protitankovskih topov.

Štab armadne skupine B v Bellunu in štab II. SS tankovskega korpusa, ki je imel svoj stan v Rovigu, sta po izdelavi načrta za ofenzivo takoj začela zbirati sile, ki so bile precej oddaljene od Slovenije. Že 19. septembra zvečer je štab armadne skupine B poročal v Hitlerjev glavni stan, da je začel »z uvodnimi ukrepi za čiščenje Istre«, naslednjega dne zvečer je poročal »o obiranju sil za ukazano operacijo«, 21. zvečer »o nadaljevanju zbiranja sil«, naslednji dan zvečer pa že »o načrtnem poteku premikov«.²²

Okrepljeni 1. tankovski grenadirski polk 1. SS tankovske divizije »Leibstandarte Adolf Hitler« je 21. septembra pod poveljstvom SS-Obersturmbannführerja Alberta Freya krenil iz območja Milana, prenočil v območju Verona—Vicenza, naslednjo noč pa je prispel v območje Vidma, Isti dan zjutraj je 21. tankovski grenadirski polk 24. tankovske divizije pod poveljstvom polkovnika Jordana v dveh pohodnih kolonah (z eno čez Piso in Bologna, z drugo čez Florenco)

*Komandant 1. SS tankovskega
grenadirskega polka SS-Obersturm-
bannführer Albert Frey*

krenil iz Livorna, prenočili na območju Ferrara—Rovigo in naslednjo noč prispel na območje Vidma. Zvečer so za njim poslali dva vlaka, naslednji dan spet dva in 23. septembra poslednja dva vlaka vojske, predvsem pionirje in topništvo. 132 grenadirski polk 44. grenadirske divizije pod poveljstvom polkovnika Hoffmanna pa so 22. septembra z avtomobili prepeljali z območja Villafranca—Verona na območje Vidma. Tako je bila 23. septembra, ko se je štab II. SS tankovskega korpusa s štabnimi enotami premestil iz Roviga v Videm (v Rovigu je pustil za ostanek oddelek 01), večina treh polkov zbrana v območju Vidma, manjkala je le še polovica tistega dela okrepljenega 21. tankovskega grenadirskega polka, ki so ga premeščali z vlakom in je prispel ta dan zvečer. Štab korpusa je odredil, naj se enote naslednji dan premestijo na izhodiščne položaje za ofenzivne operacije v Slovenskem Primorju.²³

Zanimivo je, liz kakšne razdalje so prišli omenjeni trije okrepljeni polki, ki jih je štab II. SS tankovskega korpusa izbral za ofenzivo, saj npr. leži Livorno anikraj Apeninov in je moiral tisti polk priti nekaj sto kilometrov dalje. To obiranje je potekalo zelo hitro in brez večjih težav, če lizvzamem zavezniško bombardiranje Livorna, ki je zadržalo transporte na železnici. Nemški okupator prav gotovo ne bi bil mogel tako kmalu in tako naglo zbrati enot za ofenzivo, če bi se bila italijanska vojska le malo upirala razorožitvi ali če bi bila razurušila pomembnejše prometne zveze. Na drugi strani pa to, da za neposredno sodelovanje v prvem delu svojih ofenzivnih operacij okupator ni mogel uporabiti precejšnjega dela nemške voj-

ske iz drugih predelov Slovenije, (kaže, kako je nemške enote vezala naise narodnoosvobodilna vojska v tistih predelih.

24. septembra so se enote, predvidene za ofenzivo, premaknile na izhodiščne položaje: okrepljeni 1. SS tankovski grenadirski polk v območje 6 km vzhodno od Červinjana, okrepljeni 21. tankovski grenadirski polk v območje Santa Maria la Longa (pili Palmanovi) in 132. grenadirski polk v Gorico. Ta dan je neposredno poveljstvo nad temi enotami prevzel štab 44. grenadinske divizije, Iki se je bil premestil iz Pavie v Gorico, medtem ko se je štab 71. pehotne divizije premestil iz Planine v Sežano.

Načrt za prvi del ofenzive, ki naj bi zajel Vipavsko dolino, Kras, Trnovsko in Banjško planoto, tj. ozemlje, ki na zahodu meji na Sočo, na severu na Idrijo, na vzhodu in jugu pa na železnico Postojna—Trst, je določal, naj omenjeni trnje okrepljeni polki osredotočeno prodirajo z zahoda in jugozahoda na Krajs, v Vipavsko dolino, Trnovsko in Banjško planoto, medtem ko naj enote okrepjene 71. pehotne divizije ob železnici Postojna—Trat v dolini Soče in Idrije sestavljajo zaporno črto.

Ozemlje, ki ga je zajela ofenziva, je topografsko zelo neenotno, raznolično. Gre predvsem za gole kraške terene, ki napadenemu in zasledovanemu ne morejo dati nobenega kritja in varstva, dalje za bolj poraščeno Vipavsko dolino in za gozdne predele Trnovske in Banjske planote, ki dajejo dobro kritje in varstvo. Zato je sovražnik nameraval skleniti prvi obroč okoli Vipavske doline in Trnovskega gozda, kjer je pričakoval večje število partizanskih enot im tudi večji odpor. Končno je bila pred Gorico še partizanska fronta, ki jo je bilo treba zlomiti tako s pritiskom na čelo kakor tudi z udarcem v hrbet.

Zaporno črto na severu naj bi sestavljal 901. tankovski grenadirski polk v sestavi 71. divizije, ki je tiste dni prispel iz Krampnitza pri Berlinu v območje Trsta in so nato njegov I. bataljon premestili v Planino pri Rakeku. Toda ta si je maral svoje izhodiščne položaje šele izbojevati.²⁴

Zato je bilo treba predvsem zavzeti Idrijo, ki je bila od 9. septembra popolnoma osvobodjena. V njenem območju se je sredi septembra ustanovil Idrijski odred pod poveljstvom komandanta Petra Alfirovića. Odred je s štirimi bataljoni branil dohode k mestu in pomembnemu živosrebrnemu rudniku. Ker je bilo Nemčiji hudo do tega, da drugi največji rudnik v Evropi dobi nepoškodovan, ga je njena vojska nameravala zavzeti nenadno. 18. septembra je okrepjena četa iz 71. divizije z avtomobili skušala prodreti v mesto, a so jo enote Idrijskega odreda zavrnil, prtlj. Godoviču pa se je z njo

spopadel samostojni Logaški bataljon.²⁵ 23. septembra je 'to nalogo poskušal izvesti I. bataljon 901. tankovskega grenadirskega polka. **Prodiral** je s Planine čez Godovič, Veharšče in Kovačev rovt z nekaj **deset** 'tanki, ki jim je sledilo okoli trideset avtomobilov pehote. Pri **vasi** Gora nad Idrijo je bil v zasedi del Idrijskega odreda, ki je z ročnimi bombami napadel tanke, a se je moral umakniti proti Razpotju, kjer je bila prav tako zaseda Idrijskega odreda, ki je (tudi napadla tanke in pri tem imela nekaj ranjenih. Bataljoni Idrijskega odreda, razen I. bataljona, ki je bil pri Črnem vrhu, so se umaknili proti Vojskemu, sovražnik pa je tako preko Spodnje Idrije vdrl v Idrijo. Naslednjega dne je 2. četa I. bataljona 901. tankovskega grenadirskega polka s pomočjo II. bataljona 138. šolskega polka planinskih lovcev skušala prodreti iz Godoviča proti Črnemu vrhu. Pri Grižah je prebila položaje I. bataljona Idrijskega odreda, pri Klavžarju pa jo je z drevesnimi ovirami na cesti pričakal Logaški bataljon. Komandant bataljona je bil dve četi poslal v zasedo na levo stran ceste, vod in minometalce postavil na vrh Klavžarja, **druge** pa določil za rezervo. Ko so se sovražnikovi tanki ustavi/li pred cestnimi ovirami, da bi jih vojak/ odstranili, so zasede udarile po njih in sovražnik se je moral umakniti proti Godoviču, ki **ga** je nato za represalijo požgal. Prodreti je poskušal še drugi dan, **ven-****dar** tudi to pot zaman. Uspelo mu je šele prvi dan ofenzive, ko se je Logaški bataljon umakn/1 po divjih stezah na Javornik, nato pa je odšel v Dolomite in se tam vključil v Dolomitski odred.²⁶

V velikem obroču, ki ga je napravil sovražnik v začetku ofenzive, so bili Severnoprimorski in Južnoprimorski odred ter nekaj italijanskih partizanskih bataljonov na go riški fronti, trije Kraški in Nabrežinski bataljon na Krasu, bataljon slovenskih in črnogorskih internirancev ter Gradnikova brigada in nekaj manjših enot v Vipavski dolini, Idrijski odred pri Idriji in vojaško ter politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko Primorje v Štomažu pri Ajdovščini. V omenjenih enotah je bilo nekaj tisoč partizanov — natančnejšega števila žal ni mogoče ugotoviti — tj. nekajkrat manj kakor sovražnikov.

Splošni napad proti otvorenemu ozemlju na Krasu, v Vipavski dolini in na Trnovski ter Banjški planoti je II. SS tankovski korpus začel 25. septembra 1943 zgodaj zjutraj s topovskim ognjem, kakor ina fronti. Naito pa so začeli prodirati posamezni polki na tankih, oklepnih avtomobilih, z /raznimi motornimi vozili in tudi peš.

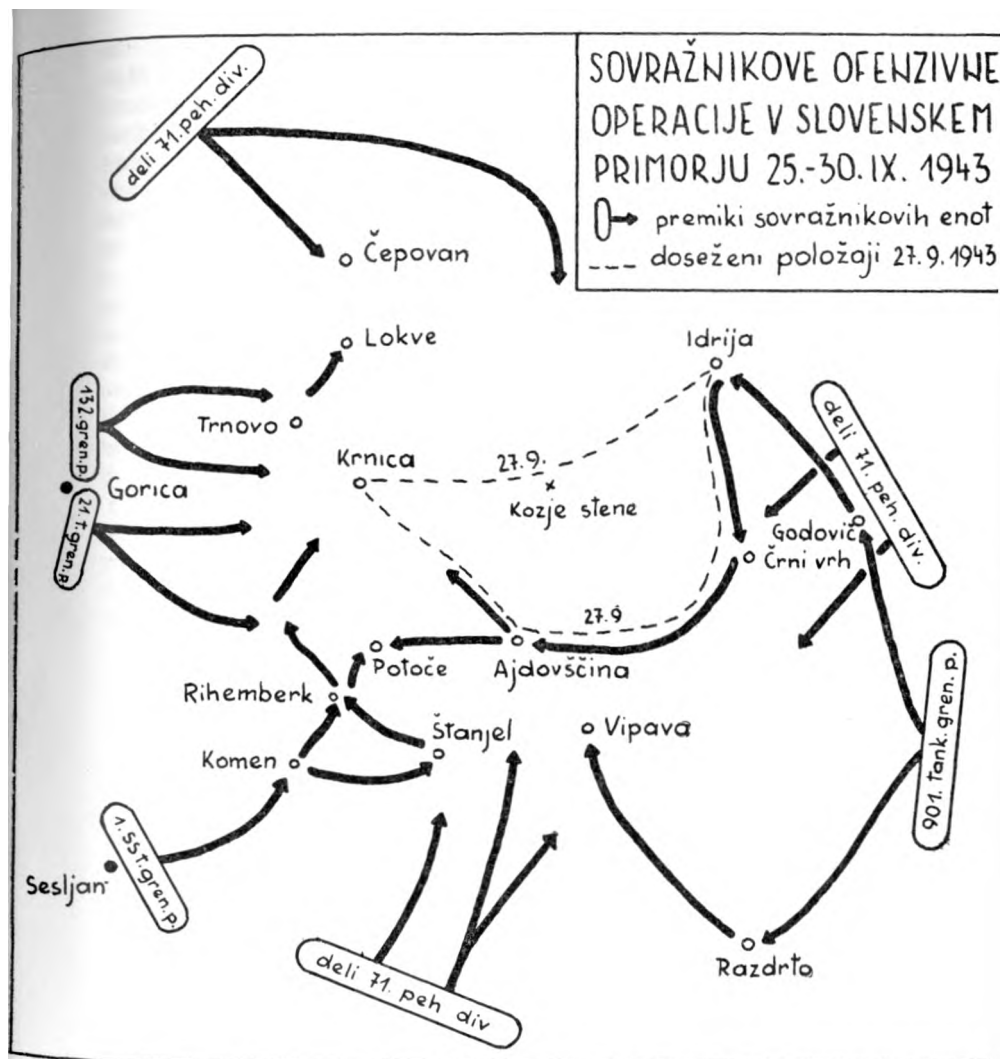
Okrepljeni 1. SS tankovski grenadinski polk je z izhodiščnih položajev pri Sosljanu prodiral po cestah v severovzhodni ismeri proti Komnu in Štanjelu na Krasu in je do večera brez odpora prispel

do Štanjela. Njegove enote namreč niso nikjer zadele na katerega od omenjenih treh Kraških bataljonov. To se je zgodilo šele naslednji dan.

Okrepljeni 21. tankovski grenadiirski polk je iz Gorice prodiral proti jugovzhodu, vzhodu in severovzhodu in se je pri Vogrskem obrnil proti severu, to je proti Ozeljanu in Šempasu. Njegovemu pritisku sta se nekaj ur upirala Južnaprimarski in Severnoprimaryski odred na goriški fronti. I. bataljon Južnoprimskega odreda pod poveljstvom Antona Šibelje-Stjertke je na hribu Sv. Martka nekaj ur krčevito odbijal napade nemških vojaških oddelkov in jim prizadel velike izgube (po partizanskih poročilih 51 mrtvih). Umaknil se je šele, ko je bil pritisk premočan in ko je prišlo povelje za umik. Krčeviti so bili tudi boji pri Rdeči hfiši, kjer je imel sovražnik prav tako velike izgube (po partizanskih poročilih 40 mrtvih) in se je moral najprej ceilo umikati. Ko je dobil pomoč, je prebil položaje in partizani so se umaknili šele tedaj, ko je prodrl do križišča Tri hiše

— Vogrsko. II. bataljon Južnoprimskega odreda pod poveljstvom Alojza Krpana je pričakali sovražnika pri Volčji dragi. Ko je ta prebil njegove položaje in dosegel Vogrsko, je na novo imenovani štab Goriške brigade poslal tja oddelek 150 borcev, ki so uničili tri sovražnikove avtomobile in motorno kolo. Hudi boji so bili tudi pri Mirnu, kje je sovražnik že dopoldne prekoračil reko Vipavo. Na Območju Severnoprimskega odreda pa je sovražnikova kolona iz Solkana že zjutraj prebila položaje pri Kromberku in prodrla do Izvirka (Lijaka). Enote obeh odredov so se umikale proti Krasu in Trnovskemu gozdu.

Imenovani štab Goriške brigade, v katero naj bi se združila oba odreda, je imel ravno ta dan na svojem sedežu v Prvačini sestanek s komandanti in politkomisairji bataljonov. Premestil se je v Ozeljan in tam sprejemal umikajoče se enote. Največ borcev se je umaknilo na Otlico. Tam je štab primorske operativne cone 26. septembra iz njih sestavil tri bataljone in dejansko fformiral Goriško brigado. Ker sta se imenovana komandant in politkomisar brigade umikala v drugi smeri (čez Šempas na Lokve), je štab cone postavil začasni štab, ki sta ga sestavljala Avgust Jereb-Rok in Darko Marušič. Takoj po formiranju so vsi trije bataljoni odšli na položaje: eden proti Colu, drugi proti Lokvam in tretji je zavaroval smer proti Ajdovščini. Prekopavali so ceste in rušili mostove, toda niso mogli zaustaviti prodirajočega sovražnika. Zato so se pred njim po skupinah umikali v notranjost Trnovskega gozda in sicer prek Kozjih sten nad Otlico. Toda zaradi napornega pohoda, ki ga je oteževal še močan dež, je prišlo organizirano v Zadlog le še Okoli dve sto borcev.²⁷

V Trnovski gozd so se umaknili tudi partizanski oddelki iz Vipavske doline, ki bi morali, sestavljati novo Gregorčičevo brigado. Ko sta operativni štab za zahodno Slovenijo in štab primorske operativne cone imenovala štab te brigade, sta posamezne člane po-

klicala z goriške fronte v Štomaž ii)n jih nato poslala v Vrtovin, da iz tamkajšnjih enot ustanovijo brigado. 25. septembra se je Ivan Mohorčič-Slavko, kii je bil imenovan za komandanta brigade, z motornim kolesom odpeljal proti Vipavi in Št. Vidu, da bi pregledal tamkajšnje partizanske oddelke. Pri Št. Vidu je padel v spopadu z nemško kolono, drugi člani štaba pa so tega dne popeljali okoli 60 borcev iz Vrtovina preko Čavna v Trnovski gozd. Iz Vrtovina se je tja umaknil tudi bataljon slovenākiih in črnogorskih internirancev, iz Ajdovščine partizanska bolnišnica itd.²⁸

132. grenadirski polk je prodiral iz Soške doline prati vzhodu čez Sveto goro in Škabrijel tar je popoldne dosegel Trnovo. Neka manjša enota iz Sv. Lucije pa je poskušala prebiti položaje proti Čepovanu, a je bila pri Vratih odbita in se ji je šele prati večeru posrečilo prodreti v Lokve.

Deli 71. pehotne divizije so prodirali proti Vipavski dolini z vzhoda. Tako je I. bataljon 901. tankovskega grenadirskega polka, ki je prodiral iz Godoviča, po botju z Logaškim bataljonom pili Črnem vrhu nad Idrijo prodiral naprej proti Colu ter je njegova predhodnica s petimi tanki in nekaj avtomobili popoldne ob dveh vdrla v Ajdovščino. Ko je popoldne poskušala prodreti iz Ajdovščine proti Predmeji, ji je to onemogoč'ila razstrelitev cestnega mostu pred Predmejo in to tik pred nosom kolone.

II. bataljon (tega polka je prodiral iz Postojne in pri Razdrtem prebil položaje Gradnikove brigade. Ta je namreč po boju v Cerknici v moči'na 21. september prišla na Javornik in je naslednji večer odšla čez Jurešče in Palčje v Sajeve pri Razdrtem. Dan pred pričetkom ofenz&ve se je z dvema bataljonom nastanila v Stranjah in na Ubeljskem, severno od ceste Postojna—Razdrto—Vipava, en bataljon je štab brigade poslal v prostor med to cesto in železniško progo; najpomembnejšo nalogo pa je dobil II. bataljon pod poveljstvom Draga Masla: s položajem nad Razdrtim naj bi preprečil nemški vdor v Vipavsko dolino. Bataljon je ves dan odbijail napade nemške motorizirane kolone, posebno uspešna sta bila tudi oba topova. Sovražnik je imel velike izgube, pa tudi bataljonove nfeo bile majhne. Potem ko je sovražnik prebil položaje bataljona in prodiral dalje proti Vipavi, se je vsa brigada premaknila na Nanos. Tako so deli 71. divizije zvečer že držali črto Črni vrh—Col—Ajdovščina—Štanjel na Krasu 'in s tem vzhodni del »prvega obroča«.²⁹

Ofenziva je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zatekla pri izpolnjevanju dveh zelo pomembnih nalog, tj. pri izvajanju volitev odposlancev in reorganizaciji narodnoosvobodilne vojske. Ravno v zadnjih dveh dneh pred začetkom ofenzive so bila velika množična

zborovanja Osvobodilne fronte, taiko npr. 23. septembra v Vipavi in Ajdovščini, in volivni shodi, npr. v Rihemfoerku, 24. septembra v Dornberku, Gmičah, Šmarjah pri Vipavi itd. Pokrajinski komite KPS za Primorsko pa je po navodilu sekretarja CK KPS Franca Leskoška-Luke, ki je 23. septembra prispel v Štomaž, naročil, naj bodo po okrožjih in brigadah partijske konference. Operativni štab za zahodno Slovenijo in štab primorske operativne oane sta začela reorganizirati partizansko vojsko. Potem ko sta določila, da se na območju, ki ga je nadzoroval štab cone, ustanovi šest narodnoosvobodilnih brigad, sta začela klicati v Štomaž ljudi, ki ista jih predvidela za komandni kader v brigadah. Poslala ista komandanta cone Franca Primožiča na Tolminsko, da bi dobil pregled nad položajem na tem območju, komandant in politkomisar operativnega štaba za zahodno Slovenijo pa sta se namenila odpraviti proti Idriji, da pregledata tamkajšnje enote in se telefonično povežeta s podrejenim Dolomit-skim in Gorenjskem odredom.⁸⁰

Tako je **(Ofenziva** pravzaprav iznenadila vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Šele ko je sedem nemških letal 24. septembra popoldne bombardiralo Ajdovščino, se je zvečer umaknilo iz šole med zadnje hiše ob klancu nad Štomažem in pripravljeno na odhod čakalo jutra. Ko je zvedelo za prodiranje nemških enot proti Vipavski dolini, se je umaknilo čez pobočje Čavna proti Trnovskemu gozdu. Z njim se je umikalo tudi mnogo civilnega prebivalstva iz strahu pred nemškim okupatorjem, strahu, ki ni bil prazen, saj je sovražnik naslednje dni na cesti na Čaven uprizoril velik pokol beguncev in neštarih borcev. Najprej se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ustavilo na Predmeji, zvečer pa na Dolu piri Otlici.³¹

Komandant in politkomisar operativnega štaba za zahodno Slovenijo sta tega dne zjutraj res odšla proti Idriji in sta na območju Vojskega prišla v štab Idrijskega odreda ter mu dala navodila za reorganizacijo odreda v brigado. Tam sta zvedela za splošen napad nemških enot z vseh strani in preko Čepovana odšla na Predmejo, kjer sta se sešla z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja. Ker ni bilo nobene zveze — veliko italijansko radijsko postajo, s katero se tako niso opomogli, so skrili v dolini — nista mogla ukreniti nič pomembnejšega. Poslala sta le partizansko četo proti Colu, da bi z rušenjem ceste zadržala prodiranje nemške vojske iz Cola na Predmejo. Toda iz Cola je že prodirala nemška motorizirana kolona na Predmejo in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je usmerilo v notranjost Trnovskega gozda, kamor so prihajali tudi oddelki partizanske vojske izpred Gorice in iz Vipavske doline, ki jim je politkomisar cone Dušan Pirjevec, potem ko je zvedel, da so nemške enote že

v Št. Vidu nad Vipavo in Colu, ukazal, naj se umaknejo proti Trnovskemu gozdu in Banjški planoti.³²

Ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja 25. septembra zvečer ocenilo položaj, sita Franc Leskošek in dr. Aleš Bebler poročala centralnemu komiteju KPS o začetku ofenzi ve in o njenih prvih posledicah:

»Ze iz prvih poročil je razvidno, da je vsa živa sila rešena in ni bila niti ena četa nikjer zajeta niti uničena. Razen na goriški fronti se je umik izvršil popoilnoma v redu in z vsemi rezervami municije itd. Na goriški fronti je bilo pač nekaj razsulu podobnega, toda brez težjih posledic, ker so se razbite čete že tekom dneva pričele zbirati v oddaljenih vaseh, deloma na Krasu, deloma na Banjški planoti in je bila v teh na novo zbranih četah *odlična morala*_____ V taboriščih čet, ki so zbežale iz doline, se ves večer prepeva, ljudje nas odprt'h rok sprejemajo v hišah in so brez strahu. V zadnjih boljih npr. v **goriških** predmestjih, pri Razdrtem, pri »marofu« **med** Spodnjo in Zgor-njo Idrijo, pri Vratih v **ČepovanSki** dolini itd. so se popolnoma nove in neizkušene čete presenetljivo dobro držale. Vsa **goiriška** fronta je pravzaprav čudež, ki se da pojasniti samo z izrednim junaštvom primorskih fantov in mož, pa tudi deklet.«³³

Filibližno ob istem času je poročal štab armadne Skupine B v Hitlerjev glavni stan:

»Sovražnik se je povsod izognil daljšim spopadom z našimi .oddelki .in se je umaknil v gozdove, predvsem vzhodno od Gorice in severno od železnice Gorica—Dornberk ter v Trnovski gozd.«³⁴

26. septembra je II. SS tankovski korpus nadaljeval ofenzivo. Okrepljeni: 1. SS tankovski grenadirski polk je prodiral ou Štanjela na Krasu in popoldne pri Potočah vzpostavil stik z enotami 71. divizije, ki so tam zapirale položaje, levo krilo tega polka pa je ob Vipavi prodiralo od zahoda proti vzhodu. Okrepljeni 132. grenadirski poäk je prodiral z Ajševice proti Krnici, medtem ko sta dva bataljona tega polka prodirala iz Trnovega proti vzhodu, da bi se po združitvi z enotami 71. divizije, ki so prodirale iz Idrije, obrnila na jug proti cesti Col—Črniče. Enote tega polka so piv Čepovanu dobile tudi stik z enoitami 71. pehotne divizije, ki so sestavljale zaporno črto v Soški dolini.³⁵

V vsem prostoru, ki ga je zajela ofenziva, ta dan ni bilo hujših bojov, razen boja I. bataljona Kosovelove brigade na Krasu.

Na Krasu, kjer je že v prvi polovici septembra nastal Kraški bataljon, katerega čete so se že do 15. septembra razvile v tri bataljone, bi morali ustanoviti Kosovelovo brigado. Operativni štab za zahodno Slovenijo in štab primorske operativne cone sta 24. septem-

bra poslala tja na novo imenovanega komandanta Ivana Turšiča-Iztoka in politkomisarja Vlada Bračiča-M a'ka. Zvečer se je novi štab sešel na sejo v Gabrovici in sklenil, da za naslednje jutro zbere štabe bataljonov na po Svet. Na posvetu so Sklenili, da bodo bataljoni zvečer odšli proti vasi Kosovelje, kjer se bodo zbrali in zaprisegli. Po Svet pa so morali prekiniti', ker so obveščevalci sporočili, da je prodrla v Komen močna skupina Nemcev s tanki in avtomobili. Zato so se štabi bataljonov takoj vrnili k enotam z nalogo, da z vsemi silami ovirajo nemško vojsko pri njenem prodiranju čez Kras, štab brigade pa je odšel v Pliskovico v neposredno bližino I. bataljona, nato pa v Veliki Dol. Prvi bataljon je ponoči držal zasedo ob cesti Pliskovica—Veliki Dol in napadel nemške oddelke na cesti. Le-ti so

26. septembra zjutraj začeli prodirati proti Velikemu Dolu iz smeni Brj in iz Pliskovice, da bi ga zavzeli. Ker zaseda pri Tubljah ni mogla zadržati sovražnika, je prodrl v Veliki Dol in odrezal štab brigade od I. bataljona. Štab brigade se je umaknil proti jugu na hrib, bataljon pa se je nato ves dan boril na mali plamti nad Velikim Dolom in imel hude izgube, zvečer pa se je s premikom v bližino vasi Zgonik izognil nadaljnjim udarcem. Istega dne je zaseda na cesti Gorjansko—Brestovica -pri Klancih napadla nemškii vojaški tovorni in osebni avtomobil, in ubila visokega oficirja. Štab brigade se je naslednje tri dni premikal po terenu Okrog Dutovelj in nekajkrat padel v zasedo Druga dva bataljona sta se brez večjih izgub izmikala sovražnikovim oddelkom na Krasu. Na Krasu go prebili ofenzivo tudi nekateri manjši oddelki, ki so se tja umaknili z južnega odseka goriške fronte.³⁶

Sovražnik je 26. septembra zelo požigal vasi in hiše ter streljal civilno prebivalstvo. Požgal je Miren (58 hiš), Sv. Martin pr¹ Rihemberku, Mali Dol, del Tomačevica, Lukovec, Dol Otlico in posamezne hiše v Kromberku, Ajševici itd.

Sovražnik tudi ta dan ni dosegel zaželenega uspeha.

Zato je štab armadne skupine B tudi tega dne zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan, da so dotlej v ofenzivi še ni nobena večja partizanska enota spopadla z nemškimi oddelki in da enote zaradi številnih ovir zelo težko prodirajo naprej.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, ki je prenočilo pri Dolu Otlici, je tega dne zjutraj raapravljalo o tem, kdo naj bi odšel na zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevje. Ker so tisto malo dvosedežno letalo, s katerim se je bil dr. Aleš Bebler pred desetimi dnevi odpeljal na Dolenjsko, imeli v svoji bližini pod Križno goro vzhodno od Dola pri Otlici, so sklenili, naj se najprej odpeljejo Franc Leskošek in člani predsedstva Narodnoosvobodilnega sveta. Toda le-

taio zaradi gaste megle ni moglo vzleteti in so sklenili,, da bodo poskusili spet naslednjega dne.³⁷

Narodnoosvobodilni svet je tega dne na svoji seji v Trnovskem gozdu razpravljajl o položaju. Po poročilih politkomisarja primorske operativne cone Dušana Pinjevca o sovražni ofenzivi 'in njenih vojaških posledicah ter dr. Aleša Beblerja o političnih ukrepih pred ofenzivo im po njej se je razvila razprava, v kateri so člani kritično ocenjevali storjeno delo im ukrepe. Predvsem so ugotavljali premajhno vojaško founjenost narodnoosvobodilne vojske za boj proti sovražnim tankom im premajhen nadzor nad evakuacijo vojaškega materiala iz Vipavske doline v skrivališča.³⁸ Poilitkomisariat primorske operativne come pa je izdal navodila vsem politkomisarjem enot, v katerih jim je pojasnil vzroke nemške ofenzive in predpisal ukrepe za odpravo njenih negativnih posledic.³⁹

27. septembra je II. SS tankovski korpus nadaljeval ofenzivo in s svojimi prodirajočimi enotami dosegel naslednjo črto: kota 546 (Volnik)—Štanjel na Krasu—Aj dovščina—Krnica—kota 1035 (v bližim Kozjih sten) in je že opoldne med Črnim vrhom in Trnovim dosegel severni del obroča, 8 km j-užmo od Idrije pa vzpostavil stik z 71. divizijo, katere desno krilo je prodiralo proti zahodu in doseglo črto Idrija—Črni vrh—Col, levo pa je prodiralo proti severu in pritisnilo na črto Col—Aj dovščina. Enote korpusa so nato začele natančneje preiskovati Trnovski gozd in Banjško planoto.

Tudi tega dne je štab armadne skupine B poročal, da se partizani poskušajo izmakniti na sever in da se več a vtis, da se hočejo z umikom v gozd izmakniti napadu lin se tudi izogibajo bojev. Navedel je tudi uspehe II. SS tankovskega korpusa v ofenzivi od 25. do 27. septembra, ki so seveda močno pretirani: 878 mrtvih partizanov, od tega 57 bivših italijanskih vojakov, 1744 ujetih civilistov, 12 Italijanov, 1 Anglež in 5 žensk.⁴⁰

Ta močnejši sovražnikov pritisk v Trnovski gozd ni imel večjega učinka, saj mi prizadel nobene partizanske enote. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je sicer potisnil globlje v gozd, od Otlice proti Kozjim stenam, tako da je moralo slednjič opustiti misel na letalske polete ma Dolenjsko, pa tudi letalo je nemška vojska tega dne našla in uničila.⁴¹

Naslednjega dne, tj. 28. septembra, je II. SS tankovski korpus v Trnovskem gozdu že tako stisnil obroč, da je ta imel le še 10 km premera. Toda njegove enote so zaradi »megle in terenskih neprilik le počasi prodirale« in niso dosegle nobenega uspeha.⁴²

Vodstvo osvobodilnega gibanja je ta zelo deževni in pusti dan preživelo v globoki vrtači na Kozjih stenah. Tu ga je proti večeru

izsledila manjša sovražnikova enota in v spopadu sta padla dva borca iz spremstva Franca Leskoška. Drugi iso se srečno izvlekli in se nastanili pri bataljonu bivših črnogorskih internirancev, kjer so prebili noč, drugo jutro so odšli pinoti Medvedjemu brdu in dalje čez Hudo polje, kjer so spet prenočili in se 30. septembra razdelili: nekaj jih je šlo v brigade, nekaj v ciklostilno tehniko, vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pa čez Mrzlo rupo na Vojščico, kjer se je za nekaj dni nastanilo v neki prostorni kmečki hiši, Franc Leskošek, dr. Aleš Bebler in France Bevk pa so še istega dne odšli v Cerkno.⁴³

Večjih bojov tega dne ni bilo, razen pri Robarju v bližini Srednje Kanomlje, kjer se je s sovražnikom spopadel Idrijski odred. Sovražniku je uspelo, da je odred pregnal s tega območja proti Cerknemu, kjer s o 1. oktobra iz njega ustanovili slovensko narodnoosvobodilno brigado »Janka Premrla-Vojka«.⁴⁴

28. septembra je II. SS tankovski korpus končal prvi del svoje ofenzive in štab armadne skupine B je tega dne zvečer v svojem poročilu, ki ga je poslal v Hitlerjev glavni stan, moral priznati: »Po do sedaj prejetih poročilih pri čiščenju niso bili doseženi kakšni posebni uspehi.« Tudi drugega dne je poročal, da se je delu partizanov zaradi neugodnega terena in šibkih nemških sil posrečilo umakniti iz obroča. Nato je naštel izgube narodnoosvobodilne vojske v ofenzivi od 25. do 28. septembra, številke so seveda spet zelo pretirane in v nasprotju z lastnim priznanjem neuspeha; 1446 mrtvih, od tega 157 bivših italijanskih vojakov, 3038 ujetih, od tega 12 Italijanov, 5 Angležev, 5 žensk in 1 agent; 507 zaplenjenih pušk, 26 strojnic, 5 minometov, 2 protitankovska topa, 8 topov, 8 protitankovskih pušk, velike množine streliva, 2 skladišči streliva in skladišče goriva.⁴⁵

S tem pa še ni bilo konec vseh sovražnikovih operacij na tem območju. Ker je sovražnik dognal, da se je Gradnikova brigada po boju pri Razdrtem umaknila na Nanos, so enote II. SS tankovskega korpusa 29. septembra opoldne začele novo, toda manjšo operacijo v območju Logatec—Idrija—Col—Razdrto—Postajna. Enote, ki jih je vodil štab 44. grenadirske divizije, predvsem okrepljeni 21. tankovski grenadirski polk, so krenile s črte Razdrto—Col—Idrija in pritiskale proti vzhodu, kjer iso enote iz 71. pehotne divizije sestavljale zaporno črto. Šlo je za čiščenje dveh predelov, tj. Nanosa in Hrušice, ki je trajalo dva dni in ki se je končalo 30. septembra zvečer, ko so enote 44. grenadirske divizije dosegle črto Senožče—Godovič.⁴⁶

Ta operacija ije zadela na Gradnikovo brigado. Ta je po boju pri Razdrtem prišla na Nanos, razen I. bataljona, ki je ostal v gozdovih nad Saječami. II. in III. bataljon ista na Nanosu zasedla položaje ob

cesti, ki pelje iz Vipavske doline na vrh Nanaša, in sicer blizu Blažona, medtem ko je bil IV. bataljon okrog Šembijske koče.

Prve sovražne enote so se že ponoči in zjutraj vtihotapile v nanoške gozdorve in v jutranjih urah iznenada napadle štab brigade v bivši italijanski postojanki pod vrhom Nanosa. Ni se jim posrečilo ujeti štaba brigade, pač pa so ujele več borcev. Opoldne so bili že hudi boji med oddelki 21. tankovskega grenadirskega polka, ki so z motorizacijo rinili na Nanos, in tremi bataljoni brigade. Boji so trajali do večera, nato pa je nastalo zatišje. Ta dan je sovražnik zadel tudi na I. bataljon nad Sajevčami, ravno iko je po sprejetem povelju nameraval odriniti za brigado na Nanos. Po hudem boju se je bataljon razbil in izgubil zvezo z drugimi bataljoni in štabom brigade. Neka skupina borcev je po celonočnem pohodu prišla v neki kraj nad Vipavo in zvedela, da so nemški vojaki in italijanski fašisti, ki so bili z njimi, tisti dan poklali v Štjaku 14 partizanov in jim prerezali grla.

Po nočnem zatišju so se drugo jutro boji na Nanosu nadaljevali. 21. tankovski grenadirski polk je namreč ta dan čistil prostor Podkraj—Hrušica—Bukovje—k. 854 (5 km zahodno od Bukovja). Njegovi oddelki so prebili položaje II. in III. bataljona, iki sta se nato razkropila, medtem ko je IV. bataljon odšel pod Suhi vrh in drugi dan dočivel močan napad. Del bataljona se je v redu umaknil proti Podkraju, drugi del pa se je razkropil. Večini brigade, ki je imela velike izgube — po nekaterih poročilih je imela okoli sto mrtvih, še več pa raztepenih — se je šele tretjo noč uspelo prebiti iz obroča in mimo Stranj a puti v gozd nad Sajevčami, kjer so se zbirali tudi razkropljeni deli I. bataljona.⁴⁷

Vsi trije okrepljeni polki so se po končanem prvem delu ofenzivnih operacij začeli premeščati proti jugu na izhodiščne položaje za drugi del ofenzivnih operacij v Brkinih in Istri.

V prostoru, iki ga je sovražnik čistil 29. in 30. septembra, je zajel tudi nekega italijanskega polkovnika in generala Guida Ceruttija. Z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja se je namreč od Štoimaža dalje umikalo tudi nekaj bivših [italijanskih] oficirjev, med njimi tudi general Cerutti. Pri sovražnikovem napadu na Kozjih stenah 28. septembra pa so se izgubili. Štab armadne skupine B je 30. septembra zjutraj poročal v Hitlerjev glavni stan, da so ujeli nekega italijanskega topniškega polkovnika in komandanta divizije in da gre verjetno za komandanta divizije »Isonzo«.⁴⁸ Kot pripovedujejo nekateri viri, so Ceruttija res ujeli Nemci v tej ofenzivi in je v nemškem ujetništvu izgubil obe nogi.⁴⁹

Ob koncu vseh ooperad'j v tem delu Slovenskega Primorja je nemško vrhovno vojaško poveljstvo poročalo: »Čiščenje severne Italije slovenskih in komunističnih toilp vzhodno od Gorice je dobro uspelo. Tolpe so zadnje dni izgubile več kot tisoč mrtvih in nekaj tisoč ranjenih.«⁵⁰

To poročilo je seveda zelo pretirano. Narodnoosvobodilna vojska še zdaleč ni imela tako večTikih izgub. Pač pa sovražnik ni prizanašal ujetnikom in civilnemu prebivalstvu. Kar je dobil zunaj naseljenih krajev, je pokončal. Mnogo prebivalcev iz naselij pa je odpeljal v ujetništvo. Tako je ndki nemški vojni dopisnik zapisal: »Nad 1500 civilistov, za katere se ni moglo jasno potrditi, da so iz tistih krajev, je šlo v ujetništvo.«⁵¹

Ofenziva je za nekaj časa zavrla ustanavljanje brigad in so večino brigad v območju, ki ga je zajela ofenziva, ustanovili po prvem sovražnikovem navalu, tj. konec septembra (Goriško, Kosovelovo, Vojkovo). Videli smo, kako lepo se je začela reorganizacija narodnoosvobodilne vojske: 23. je izšla odredba o ustanovitvi brigad, 24. so imeli posamezni štabi brigad posvete v Stomažu, 25. so bile v brigadah konference is štabi bataljonov. Toda pri nobeni brigadi ni bila reorganizacija izvedena do kraja, kar je seveda tudi, vplivalo na vedenje enot v ofenzivi. O tem je štab primorske operativne cone 9. oktobra 1943 poročal:

»Nemška ofenziva je našla naše brigade v formiranju. V borbah še ne dovolj prekaljeni partizani, novi in mladi kadri, v celoti vojaško neizvežbana vojska, vse to so varoki, da so Nemci na vseh krajl'h prodrli zares z lahkoto in da se je partizanov polastila prava panika pred Nemci. Žrtev simo imeli v tej ofenzivi razmeroma malo, tudi število tistih, ki so se vdali Nemcem, je minimalno, večje pa je število tistih, ki so skrili puške in odšli, po svojih domovih, zlasti dekleta, starci in fizično šibkejši ljudje.«⁵²

Ofenziva je tudi pretrgala vse zveze med enotami in višljim poveljstvom, tj. štabom primorske operativne cone odroma operativnim štabom za zahodno Slovenijo. Štab primorske operativne cone je ikoit neposredno nadrejeni organ primorskih partizanskih odredov vodil pravzaprav le enote na goriški fronti in v Vipavski dolini. Operativni: štab za zahodno Slovenijo je takoj po svojem prihodu v Stoni až poskušal dobiti zvezo z vsemi enotami v zahodni Sloveniji (24. in 25. septembra), a ga je prehitela sovražna ofenziva. Ni imel časa, da bi se seznanil z razmerami in položajem, da bi spoznal vodilne vojaške in politične kadre, da bi videl partizanske enote iln zemljišče, da bi organiziral obveščevalno služb» itd. Zato je bil v ofenzivi brez

vpliva in poveljevanja. Gospodar položaja je postal šele prve dni oktobra.⁵³

Kljulb temu da je sovražnik v ofenzivi uporabil hitre enote, mi mogel zajeti vsega Slovenskega Primorja. Tako so ostala neprečiščena Goriška Brda, Tolminsko, Kobariško in Beneška Slovenija, kair je prišlo na vrsto šele konec oktobra ali v drugi polovici novembra. Neprečiščeni so ostali tudi Brkini, Pivka in slovenska Istra, ki jih je zajel drugi del ofenzive. Tako je moralo vodstvo fašistične stranke v Gorici priiznati v svojem dnevniku, da »Nemci nadzorujejo na desnem bregu Soče (gledano iz Gorice proti severu, drugače na levem bregu — op. T. F.) samo občine Gorica, Idrija in Ajdovščina. Majhni potsadki sta še v Tolminu in Podbrdu z nalogo, da stražita skladišča in železniške naprave. Kobariško območje je celo v rokah upornikov, ki so organizirali pravo partizansko republiko.«⁵⁴

Enako je 9. oktobra poročal pokrajinski komite KPS za Primorsko: »Sedanji položaj označujejo tele okolnosti: Nemci imajo v rokah vsa mesta in proge ter glavne ceste (Goirica—Ajdovščina—Idrija—Škofja Loka, Trst—Št. Peter—Postojna, Trst—Razdrto—Postojna). Ostalo je svobodno. V naših rokah so še vedno nekateri večji kraji kakor Cerkno, Koibarid, Cepa van. V mnogih drugih krajih se Nemci le redko pojavljajo, v presledkih pa v njih gospodarijo partizani (Črni vrh, Vojsko). Nemške posadke so majhne..«⁵⁵

V prvem delu svojih ofenzivnih operacij je sovražnik z močnimi in tehničnimi dobro opremljenimi elitnimi enotami, kakršne je uporabljal na velikih frontah, in med njimi so bili celo trije okrepljeni tankovski grenadirski polki, koncentrično napadel osvobojeno ozemlje na Krasu, v Vipavski dolini in na Trnovski ter Banjški planoti, da bi uničil njegovo središče, odstranil pritisk na Gorico in pomembne prometne zveze in si (zagotovil manevrski prostoir za ofenzivne operacije na drugih predelih osvobojenega ozemlja ter krvavo obračunal z narodnoosvobodiln'm gibanjem, ki je doseglo takšen pollet kot nikjer drugje. V šestih dneh je nemška vojska sicer zasedla večje kraje na osvobojenem ozemlju, ni pa mogla uničiti nobene partizanske enote. Kljub temu da so bili višji štabi zaradi pomanjkljivih zvez z desnim bregom Soče, kjer so se zbirale velike sovražnikove sile za ofenzivo, ob začetku ofenzive presenečeni, partizanska vojska še neizkušena in neusposobljena za vojskovanje s takšnim sovražnikom, je imela narodnoosvobodilna vojska razmerama malo izgub. Posamezne enote so se bolj ali manj organizirano, v glavnem pa nepovezane med seboj, umaknile na Trnovsko planoto in se itudi tam, izkoriščajoč razsežnost gozdov din fcaško razjedenost tal, uspešno izogibale sovražnikovem udarcem. Mnogo borcev in boirk, zlasti

deklet, starcev in telesno šibkih, ki jih je mogočni brezbrežni val splošne ljudske vstaje zajel v partizansko vojsko, je ob tem iznenadnem in naglem sovražnikovem sunku izgubilo iluzije, da (je) svoboda tu lin da nemški okupator ne more več dosti, in se razšlo po domovih. Večje izgube je imela le Gradnikova brigada, ker jo je sovražnik Obkolil na zelo neugodnem terenu.

SOVRAŽNIKOVE OPERACIJE V BRKINIH IN ISTRI

V enem izmed prejšnjih poglavij smo govorili o splošni ljudski vstaji v južnem delu Slovenskega Primorja in Istri ter o sovražnikovi zasedbi: Pulja in Reke. Enako kot v Slovenskem Primorju je tudi v Brkinih in Istri nastalo mnogo partizanskih enot, ki so se nekako po 20. septembru začele združevati v brigade.

Na Pivki, v Brkinih in slovenski Istri sta nastali dve slovenski narodnoosvobodilni brigadi, to so Snežniška in slovenska Istrska ter italijanska Tržaška brigada. Na to območje je prišla tudi Šarcerjeva brigada. Vse te enote je glavni štab NOV in PO Slovenije podredil štabu XIV. divizije, potem ko je določil, da je ozemlje južno od železnice Postojna—Trst operacijsko območje XIV. divizije.⁵⁶ Vendar pa je treba reči, da so bili stiki med temi enotami in štabom divizije šibki in da je v vsem času njihovega obstoja prišlo le do enega ali največ dveh obiskov članov štaba divizije. Posebno velja ta ugotovitev za Tržaško brigado, ki jo je pravzaprav ustanovil operativni štab za zahodno Slovenijo, ki pa tudi ni imel z njo prav nobenega stika. V teh enotah je bilo tudi zelo malo ali skoraj nič starega preizkušenelega komandnega kadra.

Še najbolj aktivna je bila Šarcerjeva brigada, ki je bila sitara, preizkušena partizanska brigada. 2. oktobra je štela 700 mož. Po več kot sedemdnevem počitku na Mašunu, kamor se je bila umaknila iz Ilirske Bistrice, je zadnje dni septembra krenila prati Rjavčam, Tatram in Vatovlju, kjer se je nastanil štab brigade. Dva bataljona je imela na položajih Kozjane—Misleče, enega pa v Volčah. Napadala je železniško progo Postajna—Trst. 1. oktobra je minirala progo med Št. Petrom na Krasu in Divačo in jo je pri tem napadel sovražnik, ki se je ob progi že pripravljali na ofenzivo.⁵⁷ Tudi v noči na 2. oktober je uničila most puli Sv. Mavriciju ter prekopala nekaj cest. S topom je obstreljevala vlak na postaji Ležeče in ga uničila z železniško postajo vred.⁵⁸

Snežniška brigada, ki so jo razen štaba brigade sestavljali skoraj sami novinci, je bila seveda manj aktivna. Na območju Tater v Brkinih je prekopavala ceste in gradila protitankovske ovre ter je z mobilizacijo narasla na 1050 mož. 30. septembra je na cesiti Postojna—Trst uničila dva nemška avtomobila in porušila most.⁵⁹

Štab XIV. divizije je 1. Oktobra dal štaboma obeh brigad natančno navadila za akcije na Pivki: in v Brkinih, rtij. predvsem napadati železnico Postojna—Trst na odseku Št. Peter na Krasu—Divača in ceste Škocijan—Ribnica, Trnovo—Podgrad—Kozina ter porušiti vse mostove. Brigadi sta tudi dobili povelje, naj se iz dotedanjih položajev premakneta prati cestam, na katerih je bil zelo živahen promet, saj je sovražnik prevažal svoje enote na izhodiščne položaje za ofenzivo v Brkine in Istro.⁶⁰

Istrska brigada, ki se je ustanovila proti koncu septembra 1943 iz Istrskega odreda na podlagi ustnega povelja komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ko je obiskal slovensko Istro, so sestavljali sami mobiliziranci, kmečko in delavsko prebivalstvo Istre ter bolehnější mlajši, za vojaško službo nesposobni ljudje. Ob začetku nemških ofenzivnih operacij v Istro je imela celo 300 neoboroženih.⁶¹

V hrvatski Istri, ki je spadala pod V. hrvatsko operativno cono, so 23. septembra 1943 v Pazinu ustanovili operativni štab za Istro, ki sta ga sestavljala komandant Sava Vukelič in politkomisar Jože Skočilič. Imel je nalogo organizirati, urediti in utrditi že nastale partizanske enote in ustanoviti nove. Za jedro teh enot pa je glavni štab NOV in PO Hrvatske poslal iz 3. brigade XIII. primorsko-goranske divizije -bataljon v-ojske in več posameznih funkcionarjev, a se je vse to razliini'lo v množici mobiliziranih in prostovoljcev.⁶²

Operativni štab za Istro je že naslednjega dne ustanovil dve brigadi in dva odreda. 1. hrvatska istrska brigada pod poveljstvom komandanta Nikole Tataloviča je imela svoj štab v Zminju, njeno operacijsko območje pa je bil južni del hrvatske Istre proti Pulju. 2. hrvatska istrska brigada pod poveljstvom komandanta Vitomirja širole in politikomišarja Dinka Luka-riča je imela svoj štab v Buzetu, njeno operacijsko območje -pa je bili -zahodni del Istre, od Buj proti Kopru in Trstu. V njeni sestavi je bil tudi Tržaški bataljon. I. partizanski odred »Učka« pod poveljstvom komandanta Viktorja Dobrila in politkomisarja Vlada Juifčiča je bil na območju Učke—Planik—Lesina, medtem ko je bil II. kastavsko-reški partizanski odred pod poveljstvom Antona Pilepiča in politkomisarja Bogdana Božaniča na območju Klane, Gomanjc in Obruča. V sestavi tega odreda je bil tudi italijanski: bataljon »Garibaldi«. Tudi za te enote velja pri-

bližno enaika .karakteristika, kot .smo jo podali za slovenske enote v Brkinih in slovenski Istri.⁰³

čepprav istrske enote niso imele borbene izkušenosti in niti jedra iz starih preizkušenih partizanov, **so** bile kljub temu **zeilo** aktivne. **Bojevale** so se pri Klani, Matuljah, Skalnici itd. Zlasti hude boje **je** imela 1. hrvatska istrska brigada pri Vodnjanu in Višnjanu pred **Puljem**, bataljon 2. hrvatske istrske brigade **pa je** vdrl v Koper in **osvobodil** iz zaporov okoli 300 političnih jetnikov. Vse istrske enote **so** tudi začele čistiti Istro italijanskih karabinjerskih posadk, ki **so** po razorožitvi italijanske vojske še ostale po manjših mestih (Buje, Umag, Novi grad, Poreč itd.).⁶⁴

Napačno bi bilo misliti, da je nemško vrhovno vojaško poveljstvo hotelo očistiti Istro zaito, ker se je bala izkrcanja zahodnih sil v Istri. Brž ko je nemška vojska uredila fronto v južni Italiji in obdržala .srednjo Italijo, je zanjo prenehala nevarnost izkrcanja zahodnih sil v Istri. Sprtxo dejstva, da je nemška vojska trdno držala jadransko obalo v Italiji, bi bil vsak poskus izkrcanja na najsevernejšem delu jadranske Obale obsojen na neuspeh. V drugi polovici septembra 1943 je predvidevala nevarnost izkrcanja le še v srednjem delu Dalmacije. Na to, da je bilo narodnoosvobodilno gibanje oziroma .splošna ljudska vstaja tedaj edini vzrok, da je sovražnik pripravil ofenzivne operacije v Istri, opozarja tudi podatek v vojnem dnevniku nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva iz dne 17. septembra 1943, ki sem ga že navedel. Ofenziva v Brkinih in Istri je torej imela namen udariti na narodnoosvobodilno vojsko in jo razbit: ali vsaj odriniti od obale in pomembnih prometnih poti, večjih krajev, rudnikov itd. ter jih zavarovati. Važno pri odločitvi za ofenzivo je bilo verjetno tudi vprašanje perspektive, kaj bo jutri, če se partizanske enote utrdijo, -občutno uničijo prometne zveze in naprave na njih, da jih res ne bi bilo .mogoče več usposobiti:. To bi otežilo zavarovanje **Obale** in imelo' negativne posledice za obrambo pomembnih prometnih vrat v srednjo Evropo v primeru poznejšega izkrcanja britanskih in ameriških sil na istrski: Obali.

Potem ko je II. SS tankovski korpus od 25. do 28. oziroma 30. septembra izvedel ofenzivne operacije na Krasu, v Vipavski dolini, na Trnovski in Banjski planoti, se je začel pripravljati na ofenzivne operacije v Brkinih in Istri. Za ta del ofenzivnih operacij je pripravil v glavnem iste udarne enote, kot jih je uporabil v prvem delu svojih ofenzivnih operacij, tj. **Okrepljeni** 1. SS tankovski grenadirski polk, okrepljeni 21. tankovski grenadirski polk in okrepljeni 132. grenadirski polk. Ti trije **polki** so bili pod neposrednim poveljstvom štaba 44. grenadirske divizije, ki se je 1. oktobra premestil

iz Gorice v Lipico na Krasu. Drugi del sil so sestavljale enote 71. pehotne divizije, predvsem 901. šolski tankovski grenadirski polk in 194. grenadirski polk, ki je bil deloma v Pulju (171. izvidniški oddelek in II. bataljon 19. SS polsčij'sfcega polka) in na Reki (štab polka z dvema bataljonoma in topniškim divizionom), medtem bo so položaje ob železnici Postajna—Trst držali deli 211. grenadirskega polka. Te enote je neposredno vodil štab 71. pehotne divizije v Sežani. Štaba 44. grenadiirske in 71. pehotne divizije sta bila podrejena štabu II. SS tankovskega korpusa, bi se je 1. oktobra premestil iz Vidma v Trst (Opčine pri Trstu).

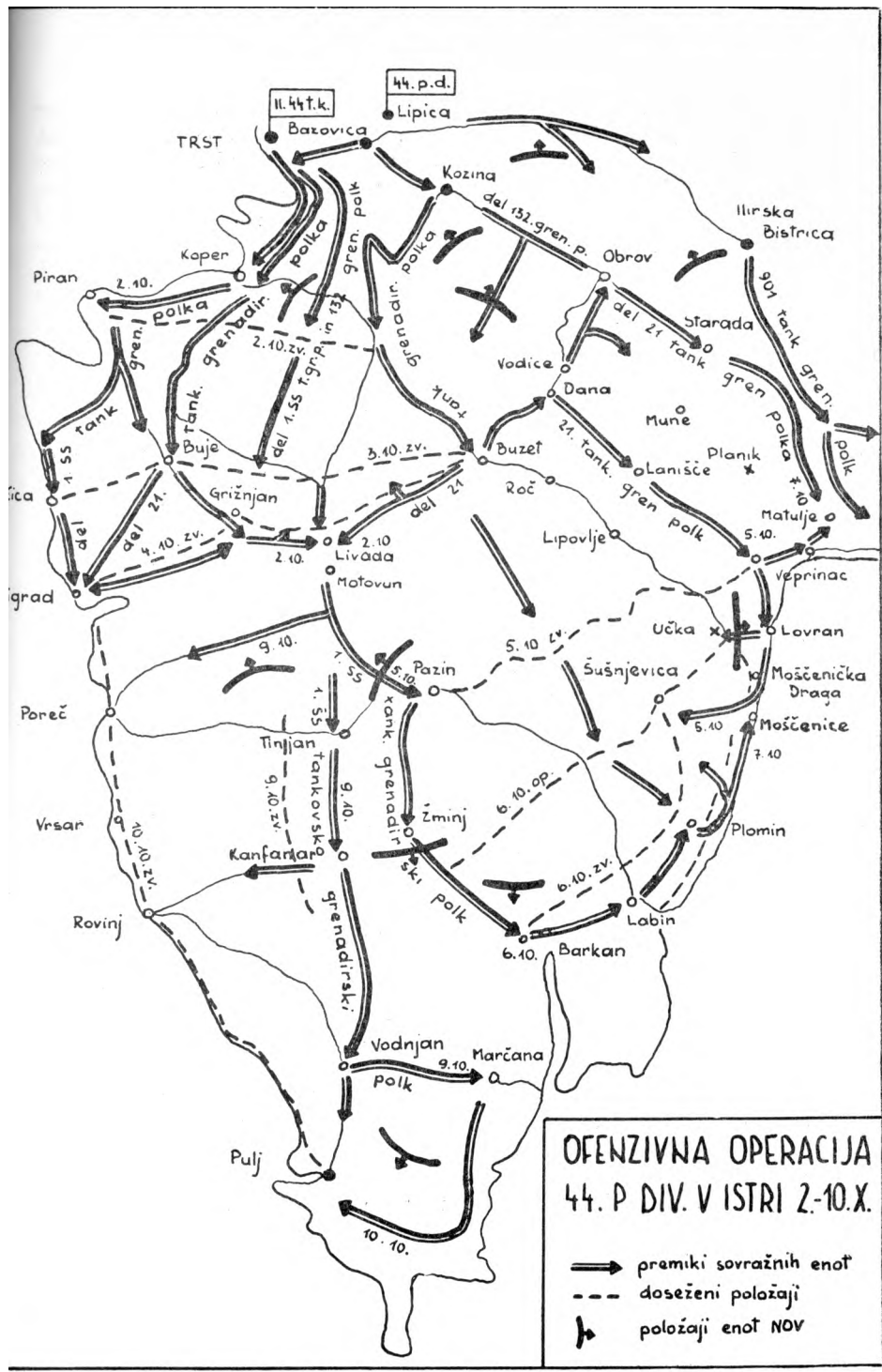
Sovražnikove enote so se pripeljale na izhodiščne položaje ob železnici Postajna—Trst v dneh od 28. septembra do 1. oktobra zvečer, in sicer okrepljeni 1. SS tanbovsbi grenadirski polk jugovzhodno od Trsta, okrepljeni 21. tankovski grenadirski polk in 132. grenadiirski polk pa vzhodno od Trista. Predhodnico in posamezna vozila 21. tankovskega grenadirskega polka so na poti Vipavska dolina—Štanjel na Krasu—Dutovlje—Sežana—Bazovica obstreljevali posamezni oddelki narodnoosvobodilne vojske in jim ranili nekaj moštva.⁶⁵

O prihodu sovražnikovih enot na izhodiščne položaje v Brkinih govori poročilo obveščevalnega centra Serce, rjove brigade z dne 2. oktobra 1943 takole:

»V vas Rodik je prišlo včeraj ob 10. uri 6 tankov, v vas Buje pa je prišlo včeraj zvečer 7 tankov. V vas Košana je prispelo 9 tankov. V vas Podgrad je prišlo 30 tankov in avtoblind, ki so bile polne vojaštva. V vas Obrov je prišlo 40 kamionov pešadije. V vas Javorje 7 tankov in 40 kamionov vojaštva. V vas Slivje 30 tankov in oklopnih vozili. V vas Smrje je prispelo 7 tankov, v vas Prem pa 5 tankov. V vas Brezovo Brdo je prispelo 15 kamionov, ki pa so se vrnili nazaj na glavno cesto. Vsa ostala vozila so z vojaštvom ostala v vaseh.

Včeraj in danes je bilo opaziti istalmo kroženje tankov in avtoblind po cesiti Divača—Kozina—Podgrad—Ilirska Bistrica—Smrje—Ribnica—Škofije—Skocije an—Divača. «⁶⁶

Svoje ofenzivne operacije v Brkinih in Istri je sovražnik nameraval izvesti v treh zaporednih fazah. V vsaki fazi naj bi s hitrimi motoriziranimi sunki enote obkolile večji prostor in ga nato dva do štiri dni več ali manj natančneje preiskovale. V prvi fazi naj bi očistile Brkine, slovensko Istro in del hrvaške Istre do reke Mirne, v drugi fazi naj bi očistile jugovzhodni del, v tretji pa jugozahodni del Istre.

Prva faza — čiščenje Brkinov in dela Istre do reke Mirne. —

Za to fazo je bilo treba najprej postaviti zaporno črto ob reki Mirni. To nalogo je dobil okrepljeni 21. tankovski grenadirski polk, iki so mu podredili še 450. divizion težkega topništva in baterijo protiletalskega topništva. Polk je zgodaj zjutraj 2. oktobra začel prodirati iz Bazovice proti jugu v dveh kolonah oziroma bojnih skupinah: prva pod poveljstvom stotnika Wrede (II. bataljon, II. divizion 89. topniškega polka in drugi manjši deli) čez **Zavije** in Koper, druga pod poveljstvom polkovnika Jordana (I. bataljon, 450. divizion težkega topništva in drugi manjši deli) pa čez Kozino proti Buzetu. Prva skupina je imela manjši spopad iv bližini Kopra in je morala zaobiti mnoge cestne ovire ter je ob pol treh popoldne prispela v Buje. Od tam je poslala eno tankovsko četo v Novigrad. Druga bojna skupina je brez spopada že opoldne prispela v Buzet in ga zasedla. Od tam je poslala eno tankovsko četo na vzhod proti Boču in Lipovi j am, iker je imela podatke, da je tam partizanski štab, a se je četa vrnila brez uspeha. Do sedmi'h zvečer sta obe bojni skupini, ki sta se v Livadah povezali, postavili zaporno črto ob reki Mirni.

Kmalu so za njim začele prodirati proti jugu še druge enoite. Okrepljeni 1. SS tankovski grenadirski polk je prodiral po severozahodni **Obali** Istre in je do večera pitispel v Piran. 901. šolski tankovski grenadirski poilk je prodiral iz Ilirske Bistrice proti Reki in se je pri Matuljah njegovo desno krilo sešlo z enotami 194. grenadirskega polka, ki so prodirale z Reke proti zahodu, medtem ko je njegovo levo kit 10 prodrlo do Klane. 132. grenadirski polk je prodiral za vsemi tremi okrepljenimi polki in čistil njihovo zaledje.⁶⁷

V Brkinih je sovražnik najprej naletel na Tržaško brigado, ki je po ustanovitvi na Tatrah odšla v Prešnico, kjer je razstrelila železniški most na Klancu. V noči med 1. tin 2. oktobrom jo je sovražnik napadel in irazbil. Ostal je le bataljon, ki je bil nato nekaj časa v Brkinih.⁶⁸

Pri vaseh Šturje in Javorje, ki jih je zasedel, je sovražnik naletel na Snežniško ali Brkinsko brigado, ki je bila prišla tja z Mašuna lin gradilla cestne ovire ter prekopavala ceste. Ko sta se I. in IV. bataljon umikala pred njim proti Mašunu, sta bila 2. oktobra pri prehodu čez železniško progo pri Studeni gori razbita. Sovražnik ju je namreč obkolil s treh strani fn ju stisnil v dolino pri mlinu Klivmik. Bataljona sta se v neredu razbežala. Ostanek je v glavnem odšel na Mašun, druga dva bataljona pa sta ostala v Brkinih.⁶⁹

Na Šercer j evo brigado je sovražnik trčili 2. oktobra na odseku vas Barka—postaja Ležeče, in sicer na njen IV. bataljon. Bataljon se je umaknil, vas pa je sovražnik požgal. Brigada je nato ostala

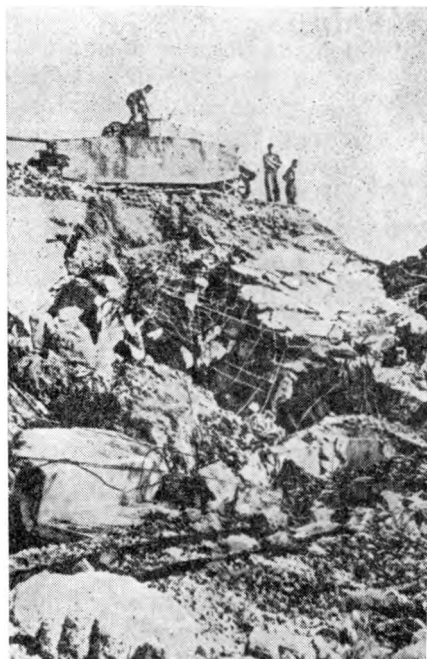
na položajih okrog Barke, Tater in Suhorja in je imela večji boj le še 6. oktobra na Tatrah.⁷⁰

Slovenska Istrska brigada je bila v Podgorju in se je 2. oktobra premaknila na Slavnik, da bi nato prekoračila cesto Trst—Reka in prebila sovražno zaporo. Ponoči je prišla na Slavnik in se spustila do Skadanščine. Ker ni mogla čez zaprto cesto, se je preko Slavnika napotila nazaj v Podgorje. Pogled na motorizirano nemško vojsko je borce demoraliziral in jih je večina odšla domov. Ostanek je štab brigade razdelil v zasede proti Trstu, cesti Trst—Reka in Munam. Štab brigade pa je bil okrog Vodice, da bi posredoval v eni ali drugi smeri, a se je moral nekaj dni celo skrivati pred nemškimi motoriziranimi patruljami, ki so čistile Istro.⁷¹

Verjetno pod vtisom naglega razsula pri omenjenih štirih slovenskih brigadah je sovražnik zvečer prvega dneva ofenzive poročal:

»Potek današnjega dne potrjuje dosednji vtis, da je napad II. SS tankovskega korpusa v veliki meri privedel do razkroja v organizaciji sovražnikovih band, medtem ko je priliv banditov iz zadnja prenehal.«⁷²

*Nemški tank
iz 1. SS tankovskega
grenadirskega polka
pred razstreljenim
mostom v Istri oktobra
1943*

Vendar pa je moral sovražnik že naslednje jutro priznati, da so bili 2. oktobra hudi iboji v okolici Reke, kjer da so partizani zagrizeno branili svoje položaje. 901. tankovski grenadirski polk je namreč pri svojem prodiranju proti Reki v bližini Klane naletel na

II. kaistavsko—reški odred. Ta se je ves dan boril proti sovražnikovim tankom, ki so ga ogrožali iz smeri Skalnice, Rupe, Novokračin in Liisca. Ko je imel nekaj mrtvih in ranjenih, se je umaknil v gozd za Studeno. Pri Klani se je ta dan bojeval tudi I. bataljon 1. brigade

XIII. primorsko-goranske divizije, ki se je tudi umaknil v gozd. Štab divizije je obema enotama ukazal, »naj se brezpogojno držita na tem terenu, naj uporabljata pravo partizansko taktiko in naj izvedeta čimveč akcij na prometnih zvezah protli Kastavu, Jelenju in Klani.«⁷³

Štab XIV. divizije in glavni štab NOV in PO Slovenije, ki so jima bile podrejene omenjene štiri brigade v Brkinih in slovenski Istri, nista mogla ukreniti ničesar. Poročila o zbiranju sovražnikovih enot na Pivki in v Brkinih sta 'dobila šele 3. oktobra, ko so bile tri brigade že razbite. Tega dne je glavni štab naročil štabu XIV. divizije, naj nadzira ceste Pivka—Ilirska Bistrica—Reka in Trst—Reka in naj zagotovi svojim enotam možnost umika proti severu, ali točneje, da prepreči možnost, da bi jih Nemci na cesti Trst—Reka zaprli v Istro. Naročil je tudi, naj za Tržaško in Istrsko brigado ustanovi posebni »operativni štab sektorja«, ki naj vodi operacije teh dveh brigad, ustanovi nove enote in vzpostavi dobre zveze s hrvatskimi enotami. 5. oktobra pa mu je ukazal, naj umakne vse brigade iz Brkinov proti vzhodu čez cesto Pivka—Reka. Tako prvo kot drugo naročilo je bilo seveda zakasnelo.⁷⁴

3. oktobra je sovražnik nadaljeval ofenzivo, do večera je dosegel črto Lovrečiča (na obali med Umagom in Novigradom) —Buje—Čepič—Sv. Duh pri Buzetu. Na položajih Buzet—Račja vas—Trstenik je razbil 2. hrvatsko istrsko brigado. Operativnemu štabu je uspelo zbrati okoli 600 demoraliziranih borcev in jih pripraviti za odhod proti Gorskemu Kotarju. Desno krilo 901. tankovskega grenadirskega polka je po hudih bojih s I. kastavsko-reškim odredom zavzelo Kastav, levo krilo pa se je pri Čavlah sešlo z deli 194. grenadirskega polka, ki so prodirali s Sušaka. S temi deli se je ves dan borila 3. brigada XIII. hrvatsko-goranske divizije, a se je morala umakniti, ker je sovražnik — I. bataljon 901. tankovskega polka s 16 tanki — preko Platke prodril v Kamenjak in ji prišel za hrbet. Brigada, ki je imela 4 mrtve in 33 ranjenih, izgubila je tudi protitankovski top, se je umaknila na položaje od Plašne do Martinščice ter je nato presekovala ceste.⁷⁵

Do naslednjega jutra je sovražnik že v celoti dosegel črto Novi-grad—Grižnjan—Buzet in končal čiščenje t. i. »odseka reke Mirne« oziroma prvo fazo ofenzivnih operacij v Brkinih in Istri. Stab armadne skupine B je poročal v Hitlerjev glavni stan, da so imeli partizani 1069 mrtvih in 1312 ujetih (od tega 6 Italijanov) ter da so izgubili 630 pušk, 100 strojnic, 11 minometov, 3 protitankovske topove in 12 drugih topov.⁷⁶ Vrhovno vojaško poveljstvo pa je v svojem javnem dnevnem poročilu navedlo:

»Nemške čete so v Istri uspešno nadaljevale operacijo za uničenje komunističnih tolp. Ko so (bile očistile prostor južno od Gorice, so čistile predele vzhodno in jugovzhodno od Trsta ter prisilile k boju mnogo tolp in jih uničile.«⁷⁷

Druga jaza — čiščenje jugovzhodnega dela Istre. — Po delmi reorganizaciji enot je II. SS tankovski korpus še 4. oktobra nadaljeval ofenzivo oziroma začel drugo fazo svojih ofenzivnih operacij v Istri, in sicer v prostoru Lovran—Labin—Pazin—Motavum—Buzet—Vodice. Patern ko je oddelek 1. SS tankovskega grenadirskega polka 4. oktobra opoldne kljub odporu bataljona II. partizanskega odreda »Uč-ka« zavzel Pazin, so enote naslednji dan začele prodirati v jugovzhodni del Istre.⁷⁸

Nalogo postaviti zaporno črto v dolini Mirne od njenega izliva v morje do Motovuna je dobil 191. grenadirski polk s pristavkom, da jo podaljšuje proti jugovzhodu do Pazina, kakor hitro se bodo tankovske sile premikale od Pazina in Buzeta proti jugovzhodu. 1. SS tankovski grenadirski polk je najprej s prodorom do Barbana ustvaril jugozahodni del obroča, naito pa so njegove sile čistile prostor Pazin—Labin—Šušnjeveca (16 km vzhodno od Pazina), medtem ko so severneje od tod sile okrepljenega 21. tankovskega grenadirskega polka čistile prostor Buzet—Učka—Lanišče—Dane—Buzet.

Ta dan je 71. pehotna divizija a »brez večjih uspehov« končala svoje očiščevalne akcije severno od Reke.⁷⁹

6. oktobra opoldne je 1. SS tankovski grenadirski polk pri čiščenju jugovzhodnega dela Istre dosegel črto Baliči (12 km jugovzhodno od Pazina) —Montavani (10 km jugovzhodno od Pazina)—Šušnjeveca—Učka, do večera pa črto Barban—Raša—Šušnjeveca. Okrepljeni 21. tankovski grenadirski polk je čistil prostor Buzet—Lipovlje—Lanišče—Veprinac—Učika—Lovran—Šušnjeveca in je imel le manjši spopad s partizanskimi silami na severnem obronku Učke.

Severno od tod so deli 71. pehotne divizije, ki so prejšnji dan končali ofenzivno operacijo severno od Reke, začeli novo v Brkinih. S črte Golac pri Vodichah—Obrov—Matulje so prodirali proti zahod-

du.⁸⁰ Neki oddelek je napadel Šercerjevo brigado na Tatrah v Brkinih. O item je 7. oktobra poročal sekretar okrožnega komiteja KPS Brkini — slovenska Istra Franc Segulin-Boro:

»Včeraj, to je 6. X., se je pričela ofenziva na Brkine, in sicer proti zahodnemu predelu, ki je v njem operirala Udarne brigada „Ljubo Šercer“. Ves dan je bil v ta predel usmerjen topovski ogenj, ki je prizadejali precej škode. Po zadnjih poročilih sta bili -zažgani dve vasi. Brigada je včeraj držala položaj je, kakor kaže pa se je preko noči umaiknila. Danes je po vseh Brkinih nemška čistka, toda streljanje se ne sliši in je upanje, da ne bo hujših represalij.«⁸¹

7. oktobra je 44. grenadirski divizija pri prodiranju na jugovzhod is 1. SS tankovskim grenadirskim polkom dosegla črto Labin — Placim — Šušnjeva — Učka in taikoj zaprla cesto na obali med Labinom in Mošćenim, da bi partizanom preprečila umik na otok Cres. Njeno levo krilo, tj. okrepljeni 21. tankovski grenadirski polk, pa je opoldne prekoračilo črto Mune — Starada in šlo naprej proti jugovzhodu. Del -okoli Reke angažiranih -sil 71. pehotne divizije je čistil Brkine, drugi del pa je ta dan začel ofenzivno operacijo v Gorskem Katarku, o kateri bom govorili pozneje.⁸²

Naslednji dan je 44. grenadirski divizija z desnim krilom dosegla črto Sv. Lovrenc Predubacki (Vlahovo pri Labinu) — Brenje, z levim pa črto Mošćenička draga — Učka, medtem ko so deli 71. pehotne divizije načrtno napredovali v prostoru zahodno od ceste Maturre — Trst.⁸³

S tem je 44. grenadirski divizija 8. oktobra zvečer končala ofenzivne operacije v jugovzhodni Istri. V njih se ji je posrečilo razbiti II. partizanski odred »Učka«.

Tretja faza — čiščenje jugozahodnega dela Istre. — 9. oktobra je 44. grenadirski divizija začela tretjo fazo svojih ofenzivnih operacij v Istri, tj. ofenzivno operacijo v jugozahodnem delu Istre južno od reke Mirne in jugozahodno od ceste Labin — Pazin — Buzet. Do druge ure popoldne so podrejene enote, predvsem oba Okrepljena tankovska grenadirski polka, dosegle črto Motovun — Tinjan — Kanfanar — Marčana, -do večera pa so prišle do črte Mutrilj — Okmačiči (6 -km jugozahodno -od Tinjana) — Okreti (4 km jugozahodno od Kanfanara) — Vodnjan. Tega dne je štab armadne skupine B poročal v Hitlerjev glavni -stan o izgubah narodnoosvobodilne vojske v ofenzivi od 25. septembra -do 9. oktobra: 4096 mrtvih in 6850 ujetih, izgubila pa bi naj 2182 kosov lahkega orožja, 32 topov, 164 motornih vozil, 241 konj in 53.208 kg razstreliva.⁸⁴ Te zelo pretirane podatke je drugega dne objavilo vrhovno vojaško poveljstvo s svojim dnev-

nem poročilu: »Pri čiščenju polotoka Istre so sovražne bande izgubile doslej nad 4000 mrtvih, 6850 ujetih, 32 topov, nad 2000 kosoiv lahkega orožja Cin nad sto motoirnih vozil.«⁸⁵ Primerjava obeh poročil pokaže, da je pretiraval štab armadne skupine B ali pa štab II. SS tankovskega korpusa, katerega poročila pa žal niso ohranjena ali dostopna.

10. oktobra je 44. grenadirslka divizija z desnim krilom dosegla črto Novigrad (izliv Mirne)—Poreč—Vrsar, medtem ko je z levim krilom dosegla Rovinj in Pulj ter talko 11. oktobra zjutraj končala ofenzivne operacije v Istri. Tega dne je štab armadne skupine B poročal v Hitlerjev glavni stan, da so se izgube narodnoosvobodilne vojske od 25. septembra do 11. oktobra povzpele na 4893 mrtvih in 6877 ranjenih itd.⁸⁶

Okrepljeni 1. SS tankovski grenadirski polk so takoj premestili v prostor južno od Trsta in mu dodelili nekaj dni .odmora, medtem ko so 21. tankovski grenadirski polk premestili v prostor severovzhodno od Trsta, da bi ga z železnico odpeljali na vzhodno fronto. 24. tankovsko divizijo so po Hitlerjevem povelju z dne 2. oktobra 1943 že 7. oktobra začeli premeščati iz severne Italije na vzhodno fronto in so do 11. oktobra prepeljali 19 transportov, do 20. oktobra pa vseh 77 transportov. 132. grenadirski polk pa so poslali za deli 71. diwizf je v Gorski Kotar. Štab II. SS tankovskega korpusa se je

12. oktobra premestil iz Opčin pri Trstu v Ljubljano, kjer je vodil ofenzivne operacije v Gorskem Kotarju in pripravljaj ofenzivne operacije v Ljubljanski pokrajini.⁶⁷

Sovražniku je uspelo z ofenzivo v Istri v nekaj dneh razbiti komaj ustanovljene istrske enote. Operativni štab za Istro je med ofenzivo sklenil, da ho ustanovil tri odrede, ki jih bo pustili na območju južno od ceste Trst—Roka, da bi se upirali sovražniku, medtem ko bi se druge enote prebile proti vzhodu. Uspelo mu je ustanoviti Puljski in Pazinsko-Porečki odred ter umakniti: ostanke obeh brigad proti Lupoglavu in dalje proti Učki, Munam in Zejanam z namenom, da bi se prebile v Gorski Kotar. Ker pa je sovražnik že prej zaprl prehode, preboj ni uspel in so bile brigade razbite v žejanskem gozdu, ko je sovražnik prečesal vse oibmočje Planika. Tuidii Sušačko-Kastavski odred je bil razbit, ko se je prebijal preko Obruča.

V osmih dneh je sovražnik popolnoma razbil narodnoosvobodilno vojsko v Istri in uničil nad 2000 borcev. Čeprav poročila štaba armadne skupine B pretiravajo o izgubah narodnoosvobodilne vojske, pa je vendarle res, da je ofenziva Istro najbolj prizadela. Odpor In izmikanje enot nista bila načrtna, ke,r se operativnemu štabu za

Istro v kratkem času ni posrečilo formirati nad deset tisoč prostovoljcev in mobilizirancev v organizirane vojaške enote. Kolikor pa so bile takšne enote (1. in 2. istrska brigada) ustanovljene, pa so bile s kadri vred mlade in neizkušene. Medtem ko so se brigade v Slovenskem Primorju po prvi fazi ofenzive razmeroma hitro zbrale, se jje marala narodnoosvobodilna vojska v Istri graditi spet od začetka in so prvo brigado ustanovili šele 1. aprila 1944. leta.

V slovenski Istri sta se -takoj po ofenzivi zbrali dve četici po 20 borcev na Slavniku in okolici Kopra in jih je vodil nekaj časa bivši politkomisar slovenske Istrske brigade Dragomir Benčič-Brkin, na Slavniku ali v okolici je bila tudi četica 25 borcev Iz bivše Tržaške brigade in jo je vodil komandant bataljona Darko Pezza, tržaški Slovenec. Ta četica je kmalu narasla v bataljon, ki so ga imenovali po bivšem komandantu Tržaške brigade Giovanniju Zollu, ki je 7. novembra 1943 padel v Velikih Munah. Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije ustanovil Istrski odred, je štab odreda ta bataljon vključil v odred kot njegov III. bataljon. V okolici Trsta pa je nekdANJI komandant bataljona iz Tržaške brigade Natale Kolarič imel svojo četico partizanov, ki se je razvila v bataljon »Alma Vivoda«.⁸⁸

Sovražnikova ofenziva je tudi močno vplivala na moralo civilnega prebivalstva. Sovražnik je namreč v ofenzivi nastopal izredno kruto proti civilnemu prebivalstvu, požgal je mnogo vasi in povsod streljal talce (v Čezarjah 15, Grižnjanu 17 itd.).⁸⁹

OPOMBE

¹ KTB/WFSt. 13. 9. 1943.

² KTB/WFSt. 17. 9. 1943. O pritisku narodnoosvobodilne vojske proti Ljubljani so poročale tudi druge ustanove, npr. nemški generalni konzul dr. Müller, in sicer že 10. septembra. Ko pa je 25. septembra odšel II. bataljon 138. šolskega polita planinskih lovcev iz Ljubljane proti Postojni, je dr. Müller naslednji dan brzojavil Ribbentropu, da je Ljubljana slabo zavarovana s šibkimi policijskimi silami in nezanesljivo italijansko fašistično milico. Ko je govoril s komandantom polka planinskih lovcev »Admont« polkovnikom Oertlom, ga je ta sicer miril, vendar je ponovno prosil Ribbentropa, naj posreduje, da bi v Ljubljano prišle večje nemške vo-

jaške enote. (Müllerjevi brzjavki 26. 9. 1943 v PA AA, št. 162897 in 162898.)

³ KTB/WFSt. 10. 9. 1943; HGrB 17. 9. 1943, dnevno poročilo.

⁴ KTB/WFSt. 10. in 11. 9. 1943; HGrB 14. 9. 1943, dnevno poročilo.

⁵ KTB/WFSt. 12. 9. 1943; HGrB 20. 9. 1943, dnevno poročilo, 21. 9. 1943, dnevno poročilo.

⁶ KTB/WFSt. 15. 9. 1943.

⁷ KTB/WFSt. 17. 9. 1943.

⁸ Fotokopija angleškega prevoda tega povelja je pri nekdanjem namestniku šefa nemškega vojaškega operativnega štaba generalu Walterju Warlimontu. Prevod sem preveril po podatkih v KTB/WFSt. 19. 9. 1943.

⁹ Goebbelsov tajni dnevnik II, 22. 9. 1943.

¹⁰ Himmlerjev zapisnik razgovora s Hitlerjem 19. 6. 1943 v NAW, T-175, navitek 94.

¹¹ KTB/WFSt. 22. 9. 1943.

¹² KTB/WFSt. 24. 9. 1943.

¹³ HGrB 3. 10. 1943, dnevno poročilo, 10. 10. 1943, dnevno poročilo.

SS jurišno brigado »Der Reichsführer-SS« so pripeljali v Ljubljano in okoličeno šele v drugi polovici novembra 1943 in so do februarja 1944 iz nje ustvarili 16. SS tankovsko grenadirsko divizijo »Der Reichsführer-SS« pod poveljstvom SS-Gruppenführerja Maxa Simona.

¹⁴ II. SS tankovski korpus je bil do poletja 1943 prvi in edini esesovski korpus. Ustanovili so ga sredi leta 1942 v Bergenu na Norveškem in pozneje v Franciji kot SS tankovski korpus pod poveljstvom dotedanjega komandanta 2. SS tankovske divizije »Das Reich«, SS-Gruppenführerja Paula Hausserja. Podredili so mu tri esesovske tankovske divizije; 1. »Leibstandarte Adolf Hitler«, 2. »Das Reich« in 3. »Totenkopf«, ki so bile enako kot druge esesovske divizije do tedaj angažirane le posamezno v sestavi posameznih vojaških armadnih zborov. Prva akcija, v kateri je nastopal SS tankovski korpus kot celota, je bila bitka za Harkov februarja in marca 1943. Ko so poleti 1943 začeli formirati nove esesovske korpuse, tj. I. SS tankovski v Berlinu in Bruslju pod poveljstvom dotedanjega komandanta 1. SS tankovske divizije »Leibstandarte Adolf Hitler« SS-Gruppenführerja Seppa Dietricha, III. SS tankovski v Grafenwöhru pod poveljstvom dotedanjega komandanta 4. SS tankovske divizije »Wiking« SS-Gruppenführerja Felixa Steinerja in V. SS planinski korpus v Berlinu in Pragi pod poveljstvom dotedanjega komandanta 7. SS planinske divizije »Prinz Eugen« SS-Gruppenführerja Arthurja Phlepsa, so dotedanji SS tankovski korpus preimenovali v II. SS tankovski korpus in ga po bojih pri Prohorowki reorganizirali. Štab korpusa in 1. SS tankovsko divizijo »Leibstandarte Adolf Hitler« so poslali v severno Italijo.

Komandant korpusa SS-Obergruppenführer Hausser je po vojni napisal spomine »Waffen-SS in Einsatz«, toda v njih je le z enim stavkom omenil petmesečno akcijo v severni Italiji (»Stab II. SS tankovskega korpusa je v Rommlovi armadni skupini vodil razorožitev italijanske vojske v severni Italiji in do konca 1943 čiščenje vzhodnega območja z deli SS-Leibstandarte Adolf Hitler in divizijami vojske.« Str. 100.) Podrobneje

ni opisoval niti akcij niti številnih zločinov v severni Italiji, Sloveniji in Istri, ki jih je zagrešila vojska pod njegovim poveljstvom.

1. SS tankovska divizija »Leibstandarte Adolf Hitler« je bila prva esesovska divizija, formirana spomladi 1940. leta pod poveljstvom SS-Gruppenführerja Sappa Dietricha in se je udeležila napada na Nizozemsko, Francijo, Jugoslavijo, Grčijo in Sovjetsko zvezo. Pri napadu na Jugoslavijo je bila v sestavi 12. nemške armade in je zasedla Skopje, Janino, Korint in Peloponez. Iz Grčije se je čez Skopje, Niš in Beograd pripeljala do Slavonskega Broda, od tam pa v začetku junija 1941 z železnico v Brno in dalje na vzhod, kjer se je bojevala v armadni skupini »Jug«. Prodrla je do mesta Stalino, od koder so jo v začetku julija 1942 prepeljali v Francijo. Po dopolnitvi so jo prepeljali k Harkovu, od tam pa v začetku avgusta 1943 pod poveljstvom novega komandanta SS-Brigadeführerja Theodorja Wischa v severno Italijo (štab v Salsamaggiore). Tam je razoroževala italijansko vojsko, krvavo zadušila vstajo v nekaterih severnoitalijanskih mestih in nastopila proti prvim italijanskim partizanskim enotam. Divizija je imela v tem času 1. in 2. SS tanko vsko-grenadirski polk, tankovski polk in topniški polk ter oddelke jurišnih topov, tankovskih lovcev, protiletalskih topov, izvidnikov, obveščevalcev, pionirjev itd. 1. SS tankovski grenadirski polk, ki je sodeloval v ofenzivi v Sloveniji, je vodil SS-Obersturmbannführer Albert Frey, I. bataljon SS-Obersturmbannführer Hans Joachim Schiller, II. Sturmbannführer Max Hansen in III. SS-Sturmbannführer Wilhelm Weidenhaupt. Okrepljen s štirimi oddelki (tankov, jurišnih topov, tankovskih lovcev in protiletalskih topov) je polk razoroževal italijansko vojsko v območju Milana, krvavo zadušil vstajo v Milanu in zagrešil mnogo zločinov proti civilnemu prebivalstvu.

Druge divizije, tj. 24. tankovska, 44. grenadirski in 71. pehotna, so bile, kakor tudi večina drugih divizij, poslanih julija in avgusta 1943 v severno Italijo, angažirane na južnem odseku vzhodne fronte in so se jeseni 1942. leta bojevale pred Stalingradom. (24. tankovska v XI., 44. grenadirski v VIII. in 71. pehotna v LI. armadnem zboru.) Tam so bile povečini uničene (komandant 71. pehotne divizije generallajtnant Alexander von Hartmann je npr. januarja 1943 padel v Stalingradu) in so njihove ostanke prepeljali v zahodno Evropo, kjer so jih dopolnili. (44. grenadirski divizijo so npr. dopolnili z 887. in 888. grenadirskim polkom.)

24. tankovska divizija, ki je imela 21., 24. in 26. tankovski grenadirski polk, 89. tankovski topniški polk, 40. pionirski bataljon, 24. tankovski izvidniški oddelek in 283. protiletalski divizion, je bila po svojem prihodu na območje Modena–Livorno v sestavi II. SS tankovskega korpusa razoroževala italijansko vojsko, nato so jo začeli odvažati na vzhodno fronto.

44. grenadirski divizija »Hoch-und Deutschmeister«, ki je bila vsaj v začetku sestavljena predvsem iz Avstrijcev oziroma Dunajčanov, je imela 131., 132., 134. grenadirski in 96. topniški polk ter 44. izvidniški oddelek. Bojevala se je na Poljskem, Franciji in Sovjetski zvezi, kjer je bila pri Stalingradu uničena. Iz njenih delov so 1. junija 1943 v Maria Ter Heide pri Antwerpnu ustanovili novo divizijo in jo konec julija in v začetku avgusta začeli pošiljati na Južno Tirolsko in dalje v območje Mantove,

kjer je v sestavi Witthöf to vega, nato pa 51. armadnega zbora razoroževala italijansko vojsko.

Za zavarovanje železnic v Furlaniji v času ofenzive je armadna skupina B uporabila tudi hrvaški legionarski polk »Riva« pod poveljstvom polkovnika Novaka, ki ga je kapitulacija italijanske vojske zalotila v Italiji.

Nekateri pisci menijo, da je v ofenzivi sodelovala tudi tankovska divizija »Hermann Göring«, vendar to ne drži. Divizija je ves ta čas bila na fronti v južni Italiji, zlasti italijanski pisci pa omenjajo SS prostovoljsko divizijo planinskih lovcev »Prinz Eugen«, ki pa je bila v Hercegovini in Dalmaciji. (Paul Hausser: *Waffen-SS im Einsatz*. Göttingen 1953; Ernst Günther Krätschmer: *Die Ritterkreuzträger der Waffen-SS*. Göttingen 1955; *Hitlers Lagebesprechungen*; KTB/WFSt.; poročila HGrB v NAW, T-78, navitek 327; dr. Helmuth K. G. Rönnefarth: *Reichs-Grenadier-Division »Hoch-und Deutschmeister«*. Feldgrau 1956, str. 97–98; podatki iz pisma Bundesarchiv — Militärarchiv — Koblenz avtorju 9. 2. 1967.)

1. SS tankovska divizija »Leibstandarte Adolf Hitler«, 1. tankovska divizija in 24. tankovska divizija so tisti čas spadale med najboljše nemške tankovske divizije in so jih jeseni 1943. leta poslali h Krivoj Rogu na južnem odseku vzhodne fronte, kjer je bila sovjetska armada v ofenzivi. Hitler je na konferenci o položaju 28. decembra 1943 izjavil: »(Von Manstein — op. T. F.) je na novo dobil 1. tankovsko divizijo z Balkana, 14. z zahoda, 25. z zahoda, 24. iz Italije in esesovsko, torej pet tankovskih divizij, poleg tega tri pehotne in eno padalsko divizijo. Dobil je torej več, kot je zahteval. Takrat je zahteval osem divizij... Dobil je devet divizij, in sicer pravih, močnih bojnih divizij, kakršnih ni na vsej fronti...« (*Hitlers Lagebesprechungen*, str. 493–494).

¹⁵ Pregled enot oddelkov SS, njihove številčne moči in poveljniškega kadra 1. 7. in 31. 12. 1943 v NAW, T-175, navitek 141.

¹⁶ HGrB 20. 9. 1943, dnevno poročilo. Od 156 tankov jih je bilo 53 tipa IV lg (23,6-tonski, oborožen z daljšim topom kal. 7,5 cm in dvema strojnicama, hitrost 40 km na uro), 71 tipa V (45,5-tonski »panther«, oborožen z daljšim topom kal. 7,5 cm in dvema strojnicama, hitrost 46 km na uro), 26 tipa VI (55-tonski »tiger«, oborožen z daljšim topom kal. 8,8 cm in dvema strojnicama), in 6 poveljniških tankov. Od 37 jurišnih topov, ki so bili podobni tankom, le da niso imeli vrtiljivega poveljniškega stolpa, jih je bilo 28 s topom kal. 7,5 cm, drugi pa s topom kal. 10,5 cm. Protitankovski topovi so bili vsi na avtomobilsko vleko.

¹⁷ KTB/WFSt. 9. 5. 1943.

¹⁸ HGrB 21. 9. 1943, dnevno poročilo. Od 29 tankov jih je bilo 14 tipa III (24-tonski, oborožen s krajšim topom kal. 7,5 cm, hitrost 40 km na uro), 8 tipa IV in 7 tipa VI.

¹⁹ KTB/WFSt. 14. 6. 1943.

²⁰ HGrB 20. 9. 1943, dnevno poročilo. Od 66 tankov jih je bilo 14 tipa III, 44 tipa IV in 8 poveljniških.

²¹ HGrB 21. 9. 1943, dnevno poročilo. Od 69 tankov jih je bilo 21 tipa III, 44 tipa IV in 4 poveljniški.

²² HGrB 19. 9. 1943, dnevno poročilo, 20. 9. 1943, dnevno poročilo, 21. 9. 1943, dnevno poročilo.

²³ HGrB 20. 9. 1943, dnevno poročilo, 23. 9. 1943, jutranje poročilo, 23. 9. 1943, dnevno poročilo; vojni dnevnik 24. tankovske divizije v NAW, T-315, navitka 805 in 810.

²⁴ HGrB 24. 9. 1943, jutranje poročilo.

²⁵ HGrB 19. 9. 1943, jutranje poročilo; Major A. C.: Oživljen spomin na komandanta. Slovenski Jadran 15. 9. 1961.

²⁶ HGrB 23. 9. 1943, dnevno poročilo; pregled bojev 2. čete I. bataljona 901. tankovskega grenadirskega polka v arhivu Vojnogodovinskega instituta JLA v Beogradu (navajam: arhiv VII); poročilo štaba primorske operativne cone 23. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 117); poročilo štaba Idrijskega odreda 24. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 129); Tratnik, navedeni članek; Major A. C., navedeni članek.

²⁷ Poročili štaba primorske operativne cone 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 148 in 149); poročilo štaba Goriške brigade 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 151); Greif, Spomini, arhiv IZDG; Alojz Krpan, navedena članka; Petelin: Gradnikova brigada, str. 109—111 in 112—119.

²⁸ Cvetka Vodopivec, ustni vir; Jože Senčar, ustni vir. Partizanska bolnišnica je bila najprej na Vogrskem, od koder so jo premestili v Črniče, nato v Vrtovin in končno v Skrilje (za lažje ranjence) in Lokavec (za težje ranjence). Okoli sto ranjencev in bolnikov so 24. in 25. septembra evakuirali najprej na Predmejo in nato v Zadlog. (Aleksander Gala: Partizanska saniteta na Primorskem. Primorske novice 20. 7. 1960; Milko Štolfa, ustni vir.)

²⁹ HGrB 25. 9. 1943, dnevno poročilo, 25. 9. 1943, posebno poročilo; poročilo štaba primorske operativne cone 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 134); sporočilo štaba primorske operativne cone 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 135); dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik NOV VI/7, dok. 305); Tratnik, navedeni članek; Petelin: Med Triglavom in Trstom, str. 101—104; isti: Gradnikova brigada, str. 112—129.

³⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 133); poročilo operativnega štaba za zahodno Slovenijo 24. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 125); Ambrožič, n. d., str. 64—66.

³¹ Bevk, n. d., str. 92—99.

³² Ambrožič, n. d., str. 64—66; sporočilo štaba primorske operativne cone 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 135).

³³ Poročilo PK KPS za Primorsko 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 133).

³⁴ HGrB 25. 9. 1943, dnevno poročilo.

³⁵ HGrB 26. 9. 1943, posebno poročilo, 26. 9. 1943, dnevno poročilo.

³⁶ Vlado Bračič: O nastanku in borbah Kosovelove brigade. Ljudska Pravica 28. 9.-3. 10. 1950; dopisa OK KPS Kras 16. in 21. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 68).

³⁷ Poročilo Franca Leskoška 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 146).

³⁸ Zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 147).

³⁹ Navodila politkomlsariata primorske operativne cone 26. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 150).

⁴⁰ HGrB 27. 9. 1943, posebno poročilo, 27. 9. 1943, dnevno poročilo.

⁴¹ PK KPS za Primorsko je 27. 9. 1943 poročal CK KPS tole: »Spet smo v gozdu. Sem nas je pogнал drugi nemški sunek, ki je veljal od cest bolj oddaljenim vasem. Z nami je po gozdovih vse polno partizanov, ki so seveda vsi novinci in je njihova morala to pot znatno padla. Zlasti je težavno z njimi, ker se je ta drugi umik dogodil ob silno slabem vremenu, v dežju in vetru. Treba bo trdega dela, da se iz te mase ustvari vojska.« (Zbornik NOV VI/7, dok. 155). Prim.: Bevk, n. d., str. 93—95.

⁴² HGrB 28. 9. 1943, dnevno poročilo.

⁴³ Poročilo Franca Leskoška 30. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 173); Bevk, n. d., str. 93—99.

⁴⁴ Poročilo štaba Vojkove brigade 1. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 178).

⁴⁵ HGrB 28. 9. 1943, dnevno poročilo, 28. 9. 1943, dodatno poročilo, 29. 9. 1943, dnevno poročilo.

⁴⁶ Poročilo štaba 21. tank. gren. polka 4. 10. 1943 v NAW, T-315, navitek 810.

⁴⁷ Petelin, Med Triglavom in Trstom, str. 104; Slavka Mihevc, ustni vir. HGrB 30. 9. 1943, dnevno poročilo; poročilo obveščevalnega centra XIV. divizije 30. 9. 1943 v arhivu IZDG; Milič, n. d., str. 5—20; Barbič, navedeni članek. Pr.: Petelin: Gradnikova brigada, str. 119—129.

⁴⁸ HGrB 29. 9. 1943, dnevno poročilo, 30. 9. 1943, jutranje poročilo.

⁴⁹ Pirkovič, navedeni članek.

⁵⁰ Deutschland im Kampf, Berlin, september-oktober 1943, str. 75; Slovenec 1. 10. 1943.

⁵¹ Koch, navedeni članek. Isti vojni poročevalec je v reviji »Die Wehrmacht«, 7. Jg., Nr. 23, 3. 11. 1943, objavil nekaj fotografij o ofenzivnih Operacijah nemške vojske v Istri pod naslovom »Banditentod im Karst.«

⁵² Poročilo štaba primorske operativne cone 9. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 235).

⁵³ Poročilo operativnega štaba za zahodno Slovenijo 24. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 125); Ambrožič, n. d., str. 88.

⁵⁴ Dnevnik vodstva fašistične republikanske stranke za Goriško pokrajino (Zbornik NOV VI/7, dok. 305).

⁵⁵ Poročilo PK KPS za Primorsko 9. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 233).

⁵⁶ Navadilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije (21. 9. 1943) v arhivu IZDG; poročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 22. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 106).

⁵⁷ Poročili štaba XIV. divizije 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 182 in 183).

⁵⁸ Poročilo obveščevalnega centra Sercerjeve brigade 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 186).

- ⁵⁹ Dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289); poročilo štaba XIV. divizije 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 182).
- ⁶⁰ Poročilo štaba XIV. divizije 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 183).
- ⁶¹ Poročili Dragomirja Benčiča-Brkina 13. 11. in 15. 12. 1943 v arhivu IZDG; Cah, navedeni članek; poročilo štaba XIV. divizije 8. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 227).
- ⁶² Odredba operativnega štaba za Istro 24. 9. 1943 (Zbornik NOV V/19, dok. 146); Slovensko Primorje in Istra, str. 256—267; Brozina, n. d., str. 33—34.
- ⁶³ Odredba operativnega štaba za Istro 24. 9. 1943 (Zbornik NOV V/19, dok. 147); poročili operativnega štaba za Istro 25. 9. 1943 (Zbornik NOV V/19, dok. 159 in 160); Slovensko Primorje in Istra, str. 256—267; Brozina, n. d., str. 33—34; Josip Malič: Dvadesetpeti septembar 1943 u Pazinu. Glas Istre 26. 9. 1958.
- ⁶⁴ Brozina, n. d., str. 35; Cah, navedeni članek.
- ⁶⁵ HGrB 30. 9. 1943, dnevno poročilo, 1. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba 21. tank. grem. polka 4. 10. 1943 v NAW, T-315, navitek 810.
- ⁶⁰ Poročilo obveščevalnega centra Šercerjeve brigade 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 186). Obveščevalni center XIV. divizije je 5. oktobra poslal glavnemu štabu tudii naslednjo vest z dne 3. 10. 1943: »Nemška motorizirana divizija, ki je prišla pred nekaj dnevi v Št. Peter in Divačo in takoj odpotovala v Vipavo, je, kot se pripoveduje, v teh dneh odpotovala v Čičarijo in proti Trstu. Isto smer je vzela tudi druga divizija, prihajajoča iz smeri od Postojne.« (Izvirnik v arhivu IZDG.)
- ⁶⁷ HGrB 2. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba 21. tank. gren. polka 4. 10. 1943 v NAW, T-315, navitek 810.
- ⁶⁸ Poročilo obveščevalnega centra XIV. divizije 7. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 219).
- ⁶⁹ Poročilo obveščevalnega centra XIV. divizije 7. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 219); dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/7, dok. 289).
- ⁷⁰ Poročilo obveščevalnega centra XIV. divizije 2. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 186).
- ⁷¹ Bojan Škrk, ustni vir.
- ⁷² HGrB 2. 10. 1943, dnevno poročilo.
- ⁷³ HGrB 3. 10. 1943, jutranje poročilo; poročilo štaba XIII. divizije 5. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 34).
- ⁷⁴ Navodila glavnega štaba NOV in PO Slovenije 3. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 191); odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 5. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 205).

Glavni štab NOV in PO Hrvatske je 5. oktobra 1943 poslal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije brzojavko z naslednjo vsebino: »Nemci izvajajo ofenzivo proti Istri z glavnimi silami... (manjka v izvirniku, op. T. F.) proti Hrvaškemu Primorju. Operativnemu štabu za Istro smo ukazali, naj premesti svoje glavne sile v prostor: Učka, Št. Peter na Krasu,

Ilirska Bistrica, Klana. Sodelujte z vašimi silami proti Ilirski Bistrici—Klani.« (Izvirnik v arhivu CK ZKS.)

⁷⁵ HGrB, 3. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba XIII. divizije 5. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 34).

⁷⁶ HGrB 4. 10. 1943, jutranje poročilo.

⁷⁷ Deutschland im Kampf, Berlin, september-oktober 1943, str. 78; Slovenec 5. 10. 1943.

⁷⁸ HGrB 4. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba XIV. divizije 6. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 214).

⁷⁹ HGrB 5. 10. 1943, dnevno poročilo, 6. 10. 1943, jutranje poročilo; poročilo štaba 21. tank. gren. polka 4. 10. 1943 v NAW, T-315, navitek 810; povelje istega štaba 4. 10. 1943 v NAW, T-315, navitek 810.

⁸⁰ HGrB 6. 10. 1943, dnevno poročilo, 7. 10. 1943 jutranje poročilo.

⁸¹ Poročilo OK KPS Brkini-Slovanska Istra 7. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 223).

⁸² HGrB 7. 10. 1943, dnevno poročilo, 8. 10. 1943, jutranje poročilo; poročilo štaba 21. tank. gren. polka 7. 10. 1943 v NAW, T-315, navitek 810; povelje istega štaba 7. 10. 1943 v NAW, T-315, navitek 810.

⁸³ HGrB 8. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁴ HGrB 9. 10. 1943, dnevno poročilo, 10. 10. 1943, jutranje poročilo.

⁸⁵ Deutschland im Kampf, Berlin, september-oktober 1943, str. 82.

⁸⁶ HGrB 11. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁷ HGrB 11. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁸ Poročili Dragomirja Bančiča-Brkina 13. 11. in 14. 12. 1943 v arhivu IZDG; Slovensko Primorje in Istra, str. 267—270; Fogar, n. d., str. 126—129.

⁸⁹ Slovenci ob Jadranu. Zbornik. Koper 1952, str. 56—57; G. B.: 2. oktober 1943. Istrski tednik 5. 10. 1951; Dnevi groze, požigov in ubijanja v oktobrski nacistični ofenzivi v Istri leta 1943. Slovenski Jadran 1. 10. 1953; Spomini na prvo nemško ofenzivo v Istri. Istrski tednik 6. 4.—20. 4. 1951; Andrej Pagon: Enajst žrtev v Črnotičah. Slovenski Jadran 28. 9. 1953; Slovensko Primorje in Istra, str. 267—270; Organizacijski vestnik Ciril-metodi j skega društva katoliških duhovnikov LRS, letnik IX, št. 1—3, str. 14—33.

I X . p o g l a v j e

OFENZIVNE OPERACIJE VII. KORPUSA NOV IN POJ NA SEVERU IN OBRAMBNI BOJI OB KOLPI

OFENZIVNE OPERACIJE VII. KORPUSA NA SEVERU

Tisti čas, ko je II. SS tankovski korpus izvajal svoje ofenzivne operacije v Slovenskem Primorju in Istri, so enote narodnoosvobodilne vojske na Dolenjskem in Notranjskem varovale osvobojeno ozemlje in z njega napadale sovražnikovo živo silo, postojanke in prometne zveze. Ti med seboj nepovezani napadi XIV., XV. in XVIII. divizije so bile le uvod v večjo ofenzivo, ki jo je pripravil in vodil štab na novo ustanovljenega VII. korpusa NOV in PO Jugoslavije. Razvoj narodnoosvobodilne vojske je na Dolenjskem in Notranjskem deloma še pred italijansko kapitulacijo, ko so ustanovili prvi dve slovenski partizanski diviziji, predvsem pa po njej, ko je nastala nova divizija in ko sta se okrepili že obstoječi diviziji, dosegel takšno stopnjo razvoja, da je bilo nujno ustanoviti štab, ki bi vodil vse tri divizije in druge enote na Dolenjskem in Notranjskem. To nalogo je do začetka oktobra 1943 opravljal glavni štab NOV in PO Slovenije, kar pa ni bilo ustrezno, saj je bila njegova nalaga voditi narodnoosvobodilno vojsko na vsem slovenskem ozemlju. Zato je 3. oktobra 1943 združil vse enote narodnoosvobodilne vojske na Dolenjskem in Notranjskem v VII. korpus NOV in PO Jugoslavije in obenem imenoval njegov štab. Za komandanta (je imenoval dotedanjega komandanta XV. divizije Rajka Tanaskoviča in za politkomisarja dotedanjega politkomisarja XIV. divizije dr. Jožeta Brileja-Bolka. To imenovanje je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije potrdil z brzojavko dne 7. oktobra 1943. Podrejene so mu bile omenjene tri divizije v Ljubljanski pokrajini in v Slovenskem Primorju južno od železnice Postojna—Trst ter vsi odredi na tem ozemlju. Sedež štaba je bil najprej v Šmihelu pri Žužemberku.¹

Glavni štab NOV in PO Slovenije je novo ustanovljenemu štabu korpusa takoj Ukazal, naj svoje enote usmeri v ofenzivne operacije, in mu je zanje dal ustna navodila. Zato je štab korpusa 9. oktobra izdal štabom divizij odredbe, v katerih je najprej povedal, da mora

glede na zadnje vojaške in politične dogodke v svetu in zavezniške operacije tudi narodnoosvobodilna vojska v vsem prostoru preiti v ofenzivo proti, nemškemu okupatorju in drugim sovražnim oddelkom.

XV. diviziji je odredil, naj svoje ofenzivne operacije usmeri proti severovzhodu, tj. na črto Brežice—Litija. Njeno desno krilo mora v štirih dneh napasti in uničiti predvsem sovražni postojanki v Kostanjevici in Bučki, dalje graničarske postojanke ob nekdanji nemško-italijanski meji, uničiti mostova in brod na Kriti pri Cerkljah, Dobravici in Malem Mraševem ter most na Savi pri Brežicah. Zaradi ravninskega predela je treba operacije na desnem krilu nasloniti na smer Bučka in južno od Krke proti Gorjancem. Srednji del divizije ise naj usmeri proti Zidanemu mostu in naj poskuša vreči sovražnika v Savo ter uničiti ta pomembni železniški voz, bataljoni pa, ki so že med mejo in Savo, naj porušijo most pri Radečah. Levo krilo divizije naj čisti ozemlje proti Litiji. Desno krilo naj drži zvezo s hrvaškimi enotami, ki so okoli Samobora, 15. brigada pa, ki je na hrvaški strani, mora preiti v ofenzivo skupaj s hrvaškimi enotami, predvsem je treba imeti v načrtu uničenje sovražnikove postojanke v Ozlju. Levo krilo pa naj drži zvezo z XVIII. divizijo.²

XVIII. diviziji je štab VII. korpusa odredil, naj svoje ofenzivne operacije usmeri na sever proti vzhodni strani Ljubljane in graničarskim postojankam med Ljubljano in Litijo. Zveze naj vzdržuje na desni strani s XV., na levi pa s XIV. divizijo.³

XIV. diviziji je ukazal, naj svoje ofenzivne operacije usmeri na sever proti zahodni strani Ljubljane, na zahod proti železnici Ljubljana—Trst in na jugozahod proti železnici Postojna—Ilirska Bistrica. Porušiti mora železniška mosta pri Preserju in Verdu in v sedmih dneh pripraviti načrt za uničenje viadukta pri Borovnici. Glede na novi položaj v Gorskem Kotarju se mora levo krilo divizije tesno povezati s hrvaškimi enotami, poveže pa se naj tudi s štabom Dolomitskega odreda in operativnim štabom za zahodno Slovenijo.⁴

V odredbi je štabom divizij naročil tudi naslednje:

»Pri izvajanju vaših akcij in operacij težite za tem, da stoodstotno uničite sovražnikovo živo silo, porušite prometne zveze in železnice, zaplenite orožje in izkoristite aktivnost topništva in motorizacije. Poslužujte se partizanske taktike, tolčite sovražnika na terenu, varujte našo živo silo, poiščite sovražnikove najšibkejšie točke in proti njim usmerite težišče svojega napada.«

Namen teh široko zasnovanih ofenzivnih operacij VII. korpusa je bil uničiti sovražne graničarske in orožniške postojanke severno od osvobojenega ozemlja, priti v dolino Save in na vsej črti uničiti

pomembne prometne zveze, zlasti železnico Postojna—Ljubljana—Zidani most—Brežice. Ta zamisel je bila stara vsaj nekaj tednov, saj je npr. dir. Aleš Bebler po svoji vrnitvi s sadeža vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na Kočevskem Rogu v Slovensko Primorje

20. septembra 1943 poročal na seji Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo: »Sedaj se seveda pripravljajo večje operacije proti Borovnici in Ljubljani/... Nadalje se pripravlja osvoboditev trikota Litija—Zidani most—Brežice.« Vendar se jo je dalo uresničiti šele sedaj, 'ko se je narodnoosvobodilna vojska na Dolenjskem in Notranjskem kolikor toliko trdneje organizirala in ko so skoraj vse enote že doživele svoj ognjeni krst.

Za to ofenzivo je bilo prav gotovo ugodno to, da sta skoraj obenem začeli isvoljo ofenzivo tudi Triglavski divizion na Gorenjskem in Šlandrova brigada na Štajerskem. Taka skladnost ofenzivnih operacij narodnoosvobodilne vojske na območjih, ki jih je imel pred italijansko kapitulacijo zasedena nemški: okupator, je spravila sovražnika, ki je imel tisti čas tam razmeroma šibke sile, v hudo stisko. Neugodno za to ofenzivo VII. korpusa pa je bilo dejstvo, da je tisti čas nemška vojska že končavala svojo ofenzivo v Istri in tako sproščala tamkaj angažirane sile in da se je nemška vojska v Gorskem Kotarju tisti čas že približala Kolpi in južni strani slovenskega osvobojenega ozemlja. Zaradi tega je moral VII. korpus, ki mu je nemška ofenziva v Brkinih in Istri vzela nekaj enot, ki so dotlej varovale jugozahodno stran osvobojenega ozemlja, angažirati na jugozahodni (in južni) strani druge enote in s tem oslabiti svojo udarnost na severu.

Za ofenzivne operacije je štab VII. korpusa angažiral predvsem XV. in XVIII. divizijo, medtem ko je bila aktivnost XIV. divizije, ki je že bila ob železnici Borovnica—Postojna, usmerjena na aktivnejše rušenje iteh prometnih zvez in nekaterih pomembnejših objektov na njih. Kot smo videli, je štab VII. korpusa divizije predpisal obsežne maloge od Borovnice do Trsta. Za take naloge so se namreč dogovorili v glavnem štabu NOV in PO Slovenije, še preden so zvedeli za usodo enot v Brkinih in Slovenski Istri. Ko pa je štab korpusa 7. ali 8. oktobra dobil poročilo o tem, da je nemška ofenziva popolnoma razbila Istrsko in Tržaško brigado in okrnila Brkinsko, s čimer se je številčno stanje XIV. divizije zmanjšalo na 2850 mož, je 8. oktobra sporočil glavnemu štabu NOV in POS: »V zvezi z direktivami, ki smo jih dobili za prihodnje operacije korpusa, bomo izdali povelja in napravili načrt za operacije, v katerih bomo angažirali XV. in XVIII. divizijo, medtem ko bo aktivnost XIV. divizije usmerjena na rušenje sovražnih komunikacij. Potrebno je, da se po-

ložaj malo stabilizira, zberejo sile in začne vojaško delo.« Kljub temu je štab korpusa v svoji odredbi za ofenzivo predpisal XIV. diviziji tiste naloge, za katere so se dogovorili svoj čas v glavnem štabu NOV in POS in ki so bile glede na nove razmere v diviziji nestvarne.

Ofenzivna operacija XV. divizije

Najprej je krenila v ofenzivo XV. divizija, ki je imela operativni del svojega štaba v trebanjskem gradu. Ta je določil, naj se ofenziva začne 11. oktobra. Njegov načrt je bdi, naj glavnina divizije prodira proti Savi, držeč se poti Sv. Križ—Dole—Kal—Radeče, Mokronog—Šentjanž—Hrušica—Boštanj, Škocijan—Bučka—Sevnica, ostale sile pa naj oblegajo in uničijo sovražnikovo postojanko v Kostanjevici. Ko bo glavnina prišla do Save, naj se Cankarjeva brigada obrne proiti Lit'ji, poveže z XVIII. divizijo in začne sodelovati z njo, ostale sile pa se naj obrnejo proti Krškemu, da bodo ogrozile sovražnikov hrbet in s tem pomagale Gubčevi brigadi, ki bo napadala Kostanjevico.⁵

Sovražnikove sile na tem območju so bile 30. septembra in 1. oktobra zelo šibke, samo orožniške in graničarske postaje, v Kostanjevici: pa poleg 75 graničarjev še okoli osemsto domobrancev. Toda v začetku oktobra so začele prihajati nove sile, in sicer pet policijskih čet, rezervna motorizirana orožniška četa in tri čete vermanšafta, ki so se pod poveljstvom komandanta I. bataljona 19. SS policijskega polka majorja Richarda Maiwalda nato nekaj dni bojevale z enotami Cankarjeve in XII. brigade med Litijo in Tržiščem.

Popolnoma golo naključje je, da je istega dne, ko je štab VII. korpusa izdal omenjeno odredbo za prehod divizij v ofenzivne operacije, tudi poveljnik redarstvene policije za Spodnjo Štajersko v Mariboru podpolkovnik zaščitne policije Nagel izdal akcijsko povelje št. 17, s katerim je ustanovil bataljon vermanšafta, ki: naj pod poveljstvom SS-Sturmabführerja Richarda Hochreinerja v Radečah pomaga majorju Maiwaldu pri zavarovanju obmejnega ozemlja med Litijo in Tržiščem. Določil je, naj bataljon sestavljajo 1. in 2. alarmna četa Brežice v Dolah, 1. alarmna četa Maribor mesto v dolini Mirne in 4. alarmna četa Maribor mesto v Polšniku ter da je treba do 22. ure 11. oktobra (to se pravi do začetka ofenzive XV. divizije!) vpoklicati in imeti pripravljeni še 2. alarmno četo Slovenj Gradec v Izlakah in 2. alarmno četo Maribor okolica v Šentjanžu. Vsaka četa naj šteje 150 vermanov. Toda vseh teh sil ob začetku

ofenzive še ni bilo v ofenzivnem prostoru in so prišle šele naslednje dni.⁶

Cankarjeva brigada je že v noči na 10. oktober močno napadla sovražnikovo postojanko Dole. Graničarji in orožniki so se od 5. oktobra vsak večer umaknili na Kal, ker je bila postojanka v Dolah že močno razdejana. Ta večer pa so ostali trije orožniki v poslopju in ko so enote Cankarjeve brigade okrog pol desetih zvečer zažgale postojanko, so padli vsi trije nedaleč od nje. Sovražnikove sile, ki so bile na Kalu, niso mogle braniti postojanke Dole, ker so enote Cankarjeve brigade obenem napadle vajs Kal in obstreljevale položaje graničarjev ter 1. alarmne čete Brežice in 2. alarmne čete Celje zahod, kJi sta bili na položajih Dole—Kal—Dobovica. Bojevala se je predvsem polovica 2. alarmne čete Celje zahod, ki je bila v Ognju od enih do štirih zjutraj in se je nato umaknila vse do Radeč. Graničarjem in vermanom je morala v tej noči zelo padla, saj sta komandir orožniške postaje in komandir 2. alarmne čete Celje zahod morala prositi moštvo in mu celo groziti z ustrelitvijo, da je spet zasedlo položaje, ko so se enote Cankarjeve brigade proti jutru vrnile na izhodiščne položaje. Oddelek brigade, ki je štel 20—30 mož, je v tej noči prodril do ceste Radeče—Litija in z zasekami in ovirami na cesti ter uničenjem lesenega mostu onemogočil, da bi sovražniku prišla pomoč iz Radeč. Major Maiwald je šele 10. oktobra popoldne z že omenjenimi policijskimi, vermanšaftsklmi in graničarskim! silami, dobil pa je v pomoč tudi četo deželnih strelcev s protitankovskimi in gorskimi topovi, dosegel staro bojno črto na Kalu. Njegove sile so imele tri mrtve in pet ranjenih.⁷

Splošni napad XV. divizije pa se je začel po razmeroma mirnem dnevu 11. oktobra ob 17. uri popoldne. Cankarjeva brigada je prodirala na Skrajni levi, držeč se ceste Sv. Križ—Dole, 12. brigada je bila desno od Cankarjeve brigade in je prodirala po dolini Mirne, desno od 12. brigade je bila 14. »Železničarska« brigada, ki je prodirala od Škocijana proti Bučki, na skrajnem -desnem krilu je bila Gitbčeva brigada, ki je prodirala od Šentjerneja proti Kostanjevici, na Hrvaškem pa se je 15. brigada pripravljala za napad na Ozalj.⁸

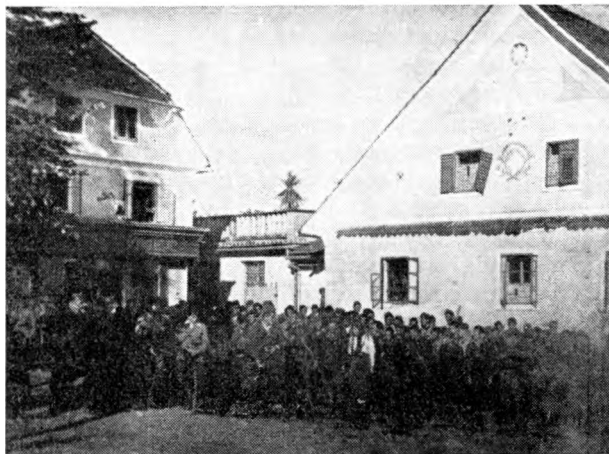
Cankarjeva brigada je pritislila na sovražnikove položaje Preška—Dole in obstreljevala postojanko Polšnik in Sv. Jurij pod Kumom. Medtem ko se je postojanka Polšnik obdržala, pa je IV. bataljon prisilil sovražnika, da je izpraznil graničarsko postojanko Sv. Jurij pod Kumom, še prej pa je ujel in razorožil štirčlansko sovražno patroljo. Del brigade je napadel sovražnika na Kalu in po kratkem topovskem obstreljevanju zjutraj vdrl v postojanko, iz katere je posadka rešila z begom, ujetih je bilo le 7 veimanov in 4 grani-

carji. Ko je 12. oktobra vodja orožniške postaje Polšnik telefonično poročal orožniškemu okrožju v Trbovljah o napadu na postojanko, je dostavil »da je vedeti položaj hudo kritičen, če ne bo poseglo vmes vojaštvo«. ⁹

12. brigada, ki je prodirala po dolini Mirne, je pritisnila proti postojanki Šentjanž na Dolenjskem, v kateri je bilo 21 orožnikov in okoli 60 graničarjev. Postojanka, ki jo je naskok oval II. bataljon, se je branila od sedmih zvečer do polnoči. Ker ni dobila pomoči in ker se ni mogla več upirati močnemu pritisku, ki sta ga podpirala še top in oklepni avtomobil, se je razkrojila na majhne skupine umaknila v Radeče, umikajoč se Brunšlke gore, ki so jo že zasedle enote 12. brigade. V boju sta padla dva orožnika, dva pa sta bila pogrešana, medtem ko je imela brigada le enega mrtvega. Zaplenila je 4 brozostrelke, 7 pušk in pištolo ter opremo, arhiv itd. ¹⁰

14. »Železničarska« brigada, ki je bila do 10. oktobra na območju Trebelnega, se je tega dne zvečer premestila na območje Škocijana, in sicer štab brigade, II. in III. bataljon v Škocijan, I. bataljon pa v Zavinek. S teh položajev je krenila v napad na sovražnikovo postojanko Bučko, v kateri je bilo v župnišču in mežnariji okoli 40 graničarjev. Neposredni napad na postojanko je izvedel I. bataljon s pomočjo I. topniškega divizionu XV. divizije, II. bataljon je bil v rezervi, III. pa je imel nalogo postaviti zasede proti Raki. Miniral je prepust na cesti Radovlja—Raka ter zatrpal cesto z drevjem, njegova druga četa pa je blokirala Pleterje. Dodeljeno topništvo je obstreljevalo poslopje župnišča in cerkev, kamor se je zatekla posadka, in je

*Čančarjeva brigada
v Št. Vidu pri Stični
oktobra 1943*

obe poslopji zelo poškodovalo. Ker ni moglo pregnati sovražnika iz teh utrjenih poslopij, jih tudi I. bataljon ni mogel zavzeti. Imel je 5 ranjenih, topništvo pa dva. Ker je brigada posadko popolnoma izolirala od Rake, sta jo naslednjega dne četa graničarjev in sondernsturm vermanšafta (iz Brežic, Krške vasi in Dobove) pod poveljstvom orožniškega podporočnika Schwindhackla deblokirala in se je nato z njima umaknila na Rako.¹¹

Gubčeva brigada je imela nalogo, da napade močno sovražno postojanko Kostanjevico. Štab brigade je na sestanku s štabi bataljonov 10. oktobra zvečer na sedežu štaba v Drči za neposredni napad na postojanko določil II. bataljon, ki ga naj podpreta II. topniški divizion XV. divizije in topniška baterija Gubčeve brigade. Ostale tri bataljone je določil za zavarovanje, in sicer I. bataljon pred Brodom z nalogo, da po možnosti napade in undči tamkajšnjo graničarsko postojanko, III. pri Brezju (z eno četo v Črneči vasi, drugo v Brezovici in tretjo v Brezju), IV. pa pred Koprivnikom.

11. oktobra ob 14. uri je najprej II. topniški divizion, ki so ga prejšnji dan razmestili okoli Stare vasi pod Gorjanci, začel s štirimi topovi ostreljevati Kostanjevico. V postojanki je bilo najprej 75 graničarjev iz XIII. obmejne stražne čete in okoli dvesto domobrancev iz bataljona, ki mu je poveljeval dr. Miha Benedičič. Nastanjeni so bili v šoli in jim je poveljeval Resman. Konec septembra ali v začetku oktobra pa so iz III. SS tankovskega korpusa poslali vanjo

III. bataljon SS tankovskega grenadirskega polka »Germania«, tj. rekrutno-dopolnilnega polka SS tankovsko-grenadirske divizije »Wiking«. Prve granate so padale celo zunaj naselja in šele pozneje so topovi začeli tolči središče. Pozno popoldne je II. bataljon začel prodirati s položajev Orehovec—Dole—Prekopa proti mestu; v predhodnici sta vozila tank in oklepni avtomobil. Sovražnik se je že umaknil z roba naselja čez Krko v notranjost, le v šoli, ki je bila na čistini, so se domobranci krčevito branili. Zato je topništvo ponovno začelo obstreljevati naselje, v katerem je izbruhnilo nekaj požarov. Ko se je bataljonu že zdelo, da so se domobranci umaknili iz šole, je ponovno krenil v napad. Toda iz šole se je usul močan ogenj in odbil bataljon, ki je nato ostal do zore na izbojevanih položajih, zjutraj pa so se morali najbolj izpostavljeni deli bataljona zaradi nevarnosti iz zraka in preskrbo vanj a s strelivom in hrano umakniti na bolj zavarovane položaje.

I. bataljon je to noč s težkim pehotnim orožjem in topom obstreljeval nemško graničarsko postojanko v Brodu, v kateri je b'lo okoli 50 graničarjev. Vendar pa je ni mogel napasti s pehoto, ker se zaradi pomanjkanja čolnov ni mogla prepeljati čez Krko. Zgodaj

»Sovražnik napada z zelo močnimi: silami ,pri Mraševem, Kostanjevici, Bučki, v dolini Mirne in. pri Šentjanžu. Šentjanž in Bučka sta že obkoljena. Položaj pri Kostanjevici ge zaskrbljujoč. V dolini Minne so banditi prodrli do železniške postaje Radna (Bukštanj), pri Šentjanžu pa do Brunake gore 4 km južno od Radeč. Za pomoč in deblofcacijo že prej angažiranih sil sem angažiral pri Šentjanžu četo deželnih strelcev, vod težkih strojnic, 2 gorska topa in oirožništvo, v dolini Mirne oklepni avto in 70 graničarjev, pri Bučki SS-Sondemsturm in graničarje, pri Kostanjevici graničarje in vod protitankovskih topov. Drugih sil nimam na razpolago, hi jih pa nujno potreboval. Po še nepotrjenem sporočilu so banditi baje zasledli tudi Polšnik.«¹⁴

Nemške politične in policijske ustanove na slovenskem Štajerskem so ise vznemirile že ob prvih vesteh o ofenzivi XV. divizije, saj je bilo v nevarnosti območje, s kaiterega so pred dvema letoma izgnali nad trideset tisoč Slovencev in naselili nad deset tisoč Nemcev, da bi postali južni branik nemškega irajha.

Zato se je za **Obrambo tega olbmočja** zavzel sam šef civilne uprave dr. Uiberreither. Kaj vse je **tistega kritičnega Oktobrskega dne storil, zvemo iz njegovega** pisma Himmlerju z dne 26. oktobra 1943:

»Ko je položaj na južni meji Spodnje Štajerske postal nevaren, ker so nasprotnikove skupine že prodrle čez mejo in se znašle že

4 oziroma 5 km pred železniškima postajama Radeče in Sevnica, ki sta na strateško pomembni progi Ljubljana—Zagreb, se nam je zdelo nujno, da damo policiji na razpolago vse razpoložljive sile iz vse štajerske pokrajine. Zato smo v noči od 11. na 12. oktober prosili SS-Sturmbannführerja Langa, ki je bil s svojim bataljonom na območju Lipnice, naj s svojimi silami čimprej odide na mejo in se v Radečah da na razpolago majorju zaščitne policije Maiwaldu. V ta namen smo od državnih železnic izsilili poseben vlak. Tako se nam je posrečilo, da smo sile pravočasno dali na razpolago policiji. Prosili smo tudi vojsko, da bi poslala majorjiu Maiwaldu četo planinskih lovcev iz Maribora, ki bi naj zavarovala Sevnico. Ko sta nas major Maiwald in SS-Sturmbaimnfüh>rer Lang obvestila, da so sile, ki jih imata na razpolago, nezadostne, ker nasprotnik uporablja težko orožje, smo dosegli, da so poslali tja havbično baterijo kal. 15 cm. Prosili smo tudi letalstvo, da bi dalo na razpolago strmoglavce. Nato je šef štaba XVII. zračnega območja sam ponudil pomoč protiletalskega topništva. Samo po isebi se tudi razume, da sem vpoklical 9 čet vetrmanšafta in jih podredil majorju Maiwaldu, ki je imel poveljstvo v ogroženem obmejnem območju in v kritičnem času ni imel zveize z SS-Gruppenfuh rer j em Rösenerjem.«¹⁵

Omenjeni bataljon iz Lipnice je bil šolski dopolnilni bataljon SS tankovske grenadirske divizije »Wiking« in je štel 900 vojakov. V Radeče iso ga pripeljali 12. oktobra zjutraj s posebnim vlakom in avtomobili. Major Maiwald je takrat dobil tudi še tri protitankovske topove kal. 3,7 ran, zaprosil pa je tudi, da bi mu poslali še 800 dežel-nih strelcev.¹⁶

Iz alarmnih čet vermanišafta, ki so bile že od začetka oktobra 1943 v območju južno od Radeč, in na novo vpoklicanih alarmnih čet iso tega dne ustanovili t. i. wehrmannschaftsbataillon »Süd« in poveljstvo nad njim je takoj prevzeli sam zvezni vodja Štajerske domovinske zveze SA-Oberführer Franz Steindl. Ob ustanovitvi so ga sestavljale 1. alarmna četa Brežice, 2. alarmna četa Ljutomer, 3. alarmna četa Celje vzhod in 1. alarmna četa Ptuj jug. 12. Oktobra se je bataljon utrdil v obliki ježa na 'koti 356, tj. kilometer severo-vzhodno od Šentjanža.¹⁷

Šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither pa je tega dne pisal šefu pisarne NSDAP Martinu Bormannu, naj obvesti Hitlerja, da se je »položaj glede band« na južni meji Spodnje Štajerske zelo poslabšal. Ta je to takoj sporočili vrhovnemu vojaškemu poveljstvu in njegov šef generalfeldmaršal Keitel je takoj odgovoril Bormannu, kaj je že storilo in kaj še namerava storiti v izvezi s to perečo zadevo. Vrhovno vojaško poveljstvo je res tega dne, tj. 12. oktobra, naročilo generalfeldmaršaloma Rommlu in Weiehssu, naj svoje ofenzivne operacije izvajata tako, da partizani ne bodo mogli več priti na Spodnjo Štajersko, kjer so se razmere glede partizanov pod vpdl-vom čiščenja Slovenije zaostrile, in da je treba očistiti tudi območje

*Postojanka Šentjanž
na Dolenjskem
po uničenju*

Spodnje Štajerske med železnico Ljubljana—Zagreb in bivšo nemško-italijansko mejo.¹⁸

Dr. Uiberreither je istega dne pisal tudi državnemu vodji SS Heinrichu Himmlerju. Najprej mu je potožil, da je že nekajkrat opozoril Rösenerja, naj glede na dejstvo, da je Ljubljanska pokrajina uporniško območje, zavaruje mejo in naselitveno ozemlje na jugu Spodnje Štajerske. Ko se je vračal iz Hitlerjevega glavnega stana (6. oktobra so imeli gauleiterji NSDAP pod Bormanmovim vodstvom zasedanje, naslednjega dne pa jih je sprejel Hitler), je v Berlinu obiskal SS-Obergruppemführerja Kaitenbrunnerja in Wümneberga in ju prosil za okrepitev policijskih sil na Spodnjem Štajerskem, a sta mu oba svetovala, naj se obrne na Rösenerja. Toda ta ni storil nič. V nadaljevanju mu je opisal začetek ofenzive XV. divizije in njene posledice:

»Sedaj se je zgodilo to, česar sem se bal. Banditske skupine so, deloma po topniškem obstreljevanju, na nekaj krajih vdrle na Spodnje Štajersko in požgale kraje, v katerih so bili naseljenci. Le-te smo morali umakniti na sever, kolikor niso že sami prej zbežali v goadove. Naša uspešna graditev v naselitvenem območju je s tem zelo ogrožena, ker so naseljenci ostali brez zaščite rajha, ki smo jim jo obljubili. V tem času si maloštevilne zavarovalne sile prizadevajo, da bi enotno zaprle vdorna mesta. Nevarnost pa je od ure do ure večja, ker neprenehoma narašča bojna vrednost dobro oboroženih in vojaško izurjenih banditskih skupin. Upravičeno domnevam, da so na delu sovražni štabni oficirji.

Če ne bodo glede Ljubljanske pokrajine čimprej storjeni energični ukrepi, če se ne bodo okrepile zavarovalne sile na naši meji, se bojimo, da se bodo morale zavarovalne sile umakniti na Savo, kar bo povzročilo izgubo naselitvenega območja. V tem trenutku so banditske skupine že 4–5 km južno od postaj Radeče in Sevnica na strateško pomembni železnici Ljubljana—Zagreb.«

Na koncu pisma je pripomnil, da sta se v bojih zelo obnesla oba bataljona SS, eden pri Brežicah, drugi pa pri Radečah.¹⁹

Himmler mu je čez dva dni odgovoril, da pozna razmere na meji Spodnje Štajerske in da iso že storjeni **Ukrepi** za njeno zavarovanje.²⁰

Po razmeroma mirnem dnevu je XV. divizija 12. oktobra pozno popoldne ponovno krenila v splošni napad. Tega dne opoldne je namreč štab divizije analiziral potek in uspeh ofenzivnih akcij v pretekli moči. Kritiziral je enote, da so prezrle osnovni namen ofenzive, tj. čimprejšnji prodor do Save ne glede na to, ali bo kakšna postojanka padla ali ne. Namesto da bi bile čim hitreje prodirale

proti Savi in za uničenje postojank določile manjše enote, so se ustavljale pred njimi.

Bile so tudi premalo odločne in iznajdljive, saj so se umikale, brž ko so se srečale s sovražnikovim tankom. Tako so se enote na levem krilu navsezadnje spet znašle na svojih izhodiščnih položajih, namesto da to: bile prišle do Save, se Obrnile in nato prodirale sovražniku iza hrbet. Tudi enote na desnem krilu so se ustavile pred postojankama Bučka in Kostanjevica, namesto da bi bile prodirale dalje in popolnoma onemogočile pomoč postojankam, ki bi jih naj napadali manjši oddelki. Kritiziral je tudi topništvo, češ da je bilo preveč oddaljeno od postojank, ki bi jih bilo moralo obstreljevati iz neposredne bližine. Zato je ukazal enotam, naj zvečer ponovno krenejo v splošni napad in nadoknadijo, kar so zamudile prejšnjo noč.²¹

Enote so res ponovno krenile v napad, dosegle nekaj uspeha, vendar pa, koit bomo videli, niso mogle več doseči tistega, kar bi bale lahko dosegle prejšnjo noč. Sovražnik je bil namreč že bolje pripravljen im močnejši.

Cankarjeva brigada se je usmerila proti Radečam in njen IV. bataljon se je spopadel s sovražnikom pri Šmilku in Zagradcu; vendar pa to noč brigada ni dosegla kakšnega pomembnejšega uspeha. Ujela je 9 vermanov in graničarja.

Major Maiwald je 13. oktobra nameraval odriniti Cankarjevo brigado proti jugu in je že zjutraj poslal šolski bataljon SS tankovske grenaderske divizije »Wiking« iz Radeč na zahod prot: Svibnemu in Sv. Juriju pod Kumom. Zahodno od Svibnega se je spopadel s III. in IV. bataljonom Cankarjeve brigade in je izgubil tank ter imel enega mrtvega in sedem ranjenih. Obenem je poslal iz Preske policijsko četo na vzhod protf Dolam. Prodrla je skoraj do križišča pri gradu Zavrh, kjer so jo obkolile enote Cankarjeve brigade in se je komaj prebila iz obroča. Posebno hudi boji so bili pri Osredku in Padežu.²²

12. brigada se je usmerila proti vzhodu in zavzela manjšo postojanko Veliki vrh, iz katere je posadka pobegnila, in brigada je ujela le enega graničarja. Zaplenila je strojnico, 20 pušk, opremo itd. Nato je s tankovskim oddelkom zavzela Boštanj, kjer je bila orožniška postaja z 12 orožniki, oddelek vojske (protiletalske opazovalnice) in 10 vermanov. Ti se niso mogli dolgo časa upirati močnemu napadu dveh bataljonov, ki sta ilmela tank. Potem ko sta bila ranjena dva vermana, se je posadka umaknila v Sevnico. Brigada je zaplenila nekaj orožja in dve radijski .postaji, zažgala tamkajšnji grad in poslopje orožniške postaje ter nato s težkim orožjem obstre-

ljevala Sevnico, kjer se je že zbrala tankovska četa, četa planinskih lovcev iz Maribora, vod protitankovskih topov, 45 orožnikov lin 230 vermanov. Ker je bili položaj na tem delu ofenzivnega območja najbolj kritičen, saj je XV. divizija dosegla Savo in ogrozila železniško progo Zidani most—Zagreb, po kateri so v tem času noč in dan vozili vojaški vlaki, je štab armadne skupine B tega dne zvečer ukazal, naj v Sevnici ustavijo vlak, ki je peljal bataljon 162. »Turkestanske« divizije iz Vidma (Udine) v Krško, da bo odrinil 12. brigado od železnice, kar se je tudi zgodilo, vendar pa so njeni oddelki še naprej ostali v Boštanju.²³

14. »Železničarska« brigada je hotela napasti Bučko, vendar se je graničarska posadka že prej umaknila iz nje. Prodirala je dalje proti Raki, a je I. bataljon dvakrat padel v zasedo in imel enega mrtvega ter petnajst ranjenih, medtem ko je dva borca ubila mina na cesti Stara Bučka—Bučka. Zvečer ob sedmih pa je štab brigade prejel povelje, naj brigada takoj odide v Srednjo vas pri Črmošnjicah. Toda do povratka bataljonov, ki so že prodirali proti Raki, so pretekle dobre štiri ure in je brigada šele ob pol dvanajstih ponoči zapustila območje Bučke. Še prej pa je požgala župnišče in mežnarijo, kjer je bila do prejšnjega dne graničarska posadka.²⁴

Gubčeva brigada je zvečer ispet napadla Kostanjevico in Brod. Tega dne se je II. topniški divizion razdelil tako, da je bila ena havbica nad vasjo Kočarija, druga v Dolščah, tretja pa pri cerkvi na Slinavcah. Vendar pa sta se dve havbici po kratkotrajnem streljanju pokvarili, tako da nista bili več uporabni. Zato so tretjo havbico premaknili v razdaljo 1 km od šolskega poslopja, ki so ga obstreljevali tudi z gorskim topom, minometi in težkimi strojnicami. Medtem ko prvih pet granat ni zadelo, pa je nadaljnjih deset zadelo cilj. Po tej topniški pripravi je nastopila pehota II. bataljona, ki pa jo je sovražnik vedno odbil.²⁵

Tudi napad na Brod, ki ga je napadal I. bataljon, ni uspel. Ker je bila Krka narasla, je bil prehod mogoč samo preko mostu, s katerega pa je sovražnik odstranil deske in ga na severni strani zavaroval z zasedami v strelskih jarkih. Ko je napadalni oddelek prodril do sredine mostu, ga je sovražnik — 10. četa III. bataljona tankovskega grenadirskega polka »Germania« — sprejel z rafali in zavrnil.²⁶

Ob zori sta bataljona bila spet na izhodiščnih položajih z naloگو, da preprečita vsak sovražnikov izpad iz mesta. III. in IV. bataljon, ki sta na starih položajih ponovno zavarovala napad, nista imela borb s sovražnikom, pač pa je 1. četa IV. bataljona odšla poreko mostu v Zameško in ugotovila, da ga je sovražnik izpraznil. Štab bataljona ji je ukazal, naj zažge šolo in most, kar je tudi storila.²⁷

Top *Gubčeve brigade
pred Kostanjevico
oktobra 1943*

O napadu na Kostanjevico je 13. oktobra ob pol desetih dopoldne poročal okrajni obmejni carinski komisariat Brežice naslednje:

»V noči od 12. na 13. oktober 1943 so banditi s topovi in minometi ponoivno obstreljevali Kostanjevico. Zdaj jo še obstreljujejo s strojnimi in puškami. Tudi graničarsko postajo Mraševo so obstreljevali s topovi. Cesta Cerklje—Kostanjevica je še vedno pod njihovim topovskim ognjem. V Boštanju ni nič novega. Preteklo noč je prišlo do puškarjenja med banditi v Boštanju in našimi silami v Sevnici. Banditi so v Boštanju zažgali nekaj hiš, katerih število pa še ni ugotovljeno.«²⁸

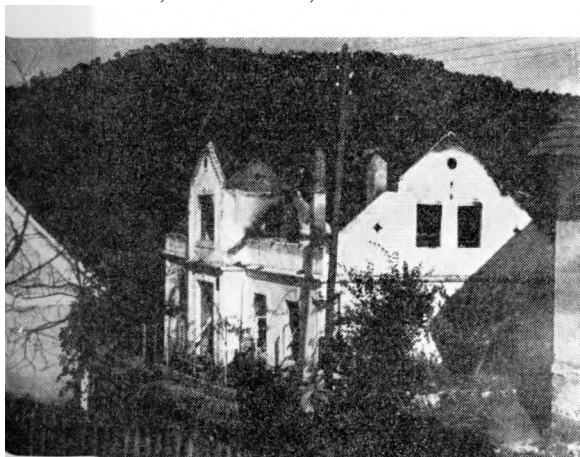
Štab XV. divizije je 13. oktobra po odhodu 14. brigade iz Bučke ukazal, naj položaje pri Škocijanu zasede bataljon Gubčeve brigade in naj se zato 12. brigada premakne proti desni. Opozoril je enote, ki imajo nalogo prodirati proti Savi, naj pazijo, da jim sovražnik ne pride za hrbet. Zato naj zlasti Cankarjeva in 12. brigada postavljata svoje enote na dobro izbranih položajih in jih ne spuščata predaleč proti Savi. To pa ne pomeni, da je treba ustaviti ofenzivne operacije v tisti smeri, temveč je treba do Save pošiljati manjše enote. Naročil jim je tudi, naj se v primeru močnejšega sovražnikovega pritiska umikajo v smeri Radulja—Gorjanci. Poudaril je tudi potrebo, da rušijo prometne zveze, delajo cestne ovire proti tankom, drevesne ovire itd.²⁹

Štab VII. korpusa pa je po navodilih glavnega štaba NOV in PO Slovenije v zvezi z vojaškim položajem v Gorskem Kotarju naročil

štabu XV. divizije, naj nadaljuje ofenzivne operacije proti Sav): in naj jih izvede tudi v smeri Karlovca, kjer so se tedaj zbirale močne sovražnikove sile, tako da je /glavni štab NOV in PO Slovenije pričakoval iz te smeri večji ofenzivni: sunek.³⁰

Tako so enote XV. divizije 13. oktobra pozno popoldne krenile v nov splošni napad.

Cankarjeva brigada je udarila proti Preski in Polšnlku. Sovražnik se je najprej umaknil iz Preske in brigada je zaplenila orožje, strelno in vojaško opremo, postojanko pa porušila in zažgala. Nato je prodrla pred postojanko Polšnik. Južno od Polšnika je bilo tega dne v akciji 300—400 belogardistov, policija, graničarji in motoriziran: četi omenjenega bataljona SS iz Lipnice. Ko pa so te sile popoldne odšle drugam in je ob pol sedmih zvečer začela Cankarjeva brigada obstreljevati Polšnik, se je dvanajst orožnikov čez pol ure umaknilo iz Polšnika v Zagorje. Brigada je zasedla Polšnik, nato pa prodirala proti Sv. Juriju pod Kumom ter je tako zivečer olko'li devete ure obkolila sovražnika, ki je bil v dolini: Sopoite pri Selah. Najprej se je poskusil prebijati na vzhod proti Svilbnemu, ko pa je spoznal, da to ni mogoče, se je odločil, da bo pritisnil proti Preski, od koder je pričalkoival pomoči oddelkoiv SS. Toda tudi tega ni mogel stoHiiti zaradi prevelikih cestnih ovir. Ker mu je že začelo primanjkovati streliva, se je odločil za preboj proti severu, kar se mu je v težavnih okoliščinah posrečilo. Vse njegove enote so se nato zbrale v Zagorju ob Savi. Imel je enega mrtvega in osem ranjenih, bataljon Cankarjeve brigade pa je zaplenil sanitetni avtomobil, dva osebna avtomobila, motorno kolo, tovorni avtomobil in tank. Cankarjeva

*Postojanka Boštanj
po uničenju*

*Postojanka Pr>išv.ik
po uničenju*

brigada je tako dosegla položaje Polšmik—Kožca—Kum in sovražnik je moral izprazniti tudi dve manjši postojanki Vrh in Gradišče.³¹

12. brigada se je bojevala s sovražnikom na položajih Sv. Marjeta pri Sv.ibnem—Brunška gora in v Boštanju. Sovražnik je moral izprazniti nekaj manjših postojank, kot Leskovec, Hinjice in Novi grad. Šolski bataljon SS tankovske grenadirske divizije »Wiking« je ponoči vrgel oddelke brigade iz Boštanja in ga zavzel.³²

Gubčeva brigada je tega dne že popoldne ob treh začela ponovno napadati Kostanjevico. Najprej je šest prostovoljcev privleklo top do Krike in nato neposredno Streljalo v župnišče, kjer je bila granllčarska posadka. Za napad na vas pa je II. bataljon uporabil tudi dva tanka in oiklepni avtomobil. Z njima je zavzel vse bunkerje na eni strani Krke razen šole in obstreljeval sovražnika na drugi strani reke. Toda Okoli pol dvanajstih ponoči je tank zadela granata iz nemškega protitankovskega topa in ga uničila; tričlanska posadka v tanku je zgorela. Do jutra je imel bataljon tako štM mrtve in štiri ranjene. Tako Kostanjevica tudi to noč ini padla.³³

O napadu na Kostanjevico je 14. oktobra popoldne poročal major Maiwaid štabu 19. SS policijskega polka naslednje: »Kostanjevico in okolico so ponovno močno obstreljevali s topovi, minometi in strojnicami. Okoli 23. ure so napravili: močan napad na Kostanjevico s tremi tahki liin močno pehoto. Napad je bil odbit. 2 tanka sta se morala umakniti zaradi uporabe razstralivnih teles, 1 tank pa je uničil naš protitankovski top. Izgube še niso znane.«³⁴

I. bataljon Gubčeve brigade je ob šestih zvečer začel napadati Brod. Za prevoz čez Krko si je pripravil splave. Toda v postojanko

ni prišel, 'ker v temi ni mogel odstraniti minirane žične ovire. Imel je enega ranjenega.³⁵

III. bataljon je napadel nemško graničarsko postajo Vinji vrh. Akcijo na Vinji vrh je namreč samoiniciativno predlagal štab bataljona (komandant Janez Hribar, politkomisar Branko Radulović) dne 12. oktobra in si ga zamislil takole:

»Za sam napad na Vinji vrh bi potreboval eno četo, okrepljeno z dvema težkima minometoma. Napad bi izvedel z dveh strani. Zavarovanje bi bilo postavljeno v smeri Cerklj in sicer z eno četo na dveh mestih. Eno četo bi razporedili: en vod k težkemu orožju, a drugi vod v rezervno.

Težke minomete bi razporedil v Brezovico, tako da bi Vinji vrh obstreljevali z minometi s treh strani. Če imate na razpolago gorske topove, bi jih postavili na primeren položaj okoli Brezovice, da bi obstreljevali aerodrom, da bi uničili hangarje in avione. Če nam akcijo s topovi dovolite, prosim, da nam jih pošljete že popoldne, da bi jih lahko ob pravem času spravili na položaje.«³⁶

Čeprav s topovi ni bilo nič, saj jih je primanjkovalo celo za napad na Kostanjevico, je bataljon z dovoljenjem štaba brigade vendarle napadel Vinji vrh in ga po štiri ure trajajočem boju zavzel. Imel je enega mrtvega in enega ranjenega. Sovražnikova posadka je iz kraja pobegnila in bataljon je postojanko zažgal, nato pa se je umaknil na stare položaje. Na njih je zjutraj odbil manjši sovražnikov lodideilek, ki je poskušal priti na Vinji vrh. Bataljon je imel ponovno enega mrtvega in ranjenega.³⁷

IV. bataljon je napadel nemško graničarsko postojanko v Koprivniku, kjer je bilo tudi okoli 200 domobrancev, ki jim je poveljeval poročnik Bajec. Tudi to akcijo je samoiniciativno predlagal štab bataljona 12. oktobra:

»Na cesti, ki pelje iz Št. Jerneja preko Krke na Čisti breg je most. Na tem mostu bomo jutri zvečer poskusili prodreti čez Krko. Postavili bomo težki minomet, ki bo tolkel v Koprivnik in na nemške položaje in bomo poskušali zavzeti postojanko.«³⁸

Toda napad te noči ni uspel, nato pa je moral bataljon oditi: na položaj pri Škocijanu in Bučki, kjer je bila prej 14. »Železničarska« brigada.³⁹

To je bil poslednji splošni napad XV. divizije v okviru njenih ofenzivnih operacij proti sovražnim postojankam med nekdanjo italijansko-nemško mejo in Savo. Te ofenzivne operacije so bile uspešnejše na levem krilu, kjer sta Cankarjeva in 12. brigada zavzele velik del ozemlja in uničile ter pregnale precej sovražnikovih posadk ter se na severu približali Savi, medtem ko so jo na vzhodu, tj. pri

Boštaniju, enote 12. brigade že dosegle. V ta prostor je sovražnik privlekel tri močne bataljone, in sicer Maiwaldov I. bataljon 19. SS policijskega polka, ki se je nazadnje moral skoraj ves umakniti v Zagorje, Langov šolski bataljon SS tankovske grenadirske divizije »Wiking« iz Lipnice, fci se je v noči na 14. oktober utrdil na zahodni strani Svibnega, in Hochreinerjev oziroma Steindlov wehrmannschaftsbataillon »Süd«, ki se je utrdil na Brunški gori.

V takem položaju so nacisti hiteli zavarovat dolino Save. Trboveljski okrožni vodja Štajerske domovinske zveze Heribert Eberhardt je že 12. oktobra obiskal majorja Maiwalda v Radečah. Ta mu je orisal položaj in izjavil, da ne ve, če bo is silami, ki jih ima na razpolago, lahko branil Radeče. Zato sta se domenila, da bo Eberhardt s krajevnimi isilami organiziral obrambno črto ob Savi med Zagorjem in Hrastnikom. Ta je po vrnitvi v Trbovlje takoj zbral svoj akcijski štab na posvet in določil naloge posameznim formacijam in ustanovam. Orožništvo je dObiilo nalogo, naj pri Zagorju, Trbovljah in Hraistniiku zavaruje mostove čez Savo, deželna straža naj patroljira po vaseh in mestih, alarmni vod vermanšafta iz Trbovelj pa naj odide v Zagorje in dailje po Šklendrovcu proti Sv. Juriju pod Kumom. Ker pa so bile te sile prešibke, da bi lahko uspešno držale 15 km dolgo obrambno črto, saj je imelo orožništvo le 40–50 mož, deželna straža 100 mož in alarmni vod še ni bil izurjen, je Eberhardt odredil, naj rudniške uprave dajo na razpolago dovolj razstreliva za uničenje mostov, ukazal pa je tudi pripraviti avtomobile za evakuacijo nemških družin dz Trbovelj.⁴⁰

14. oktobra, ko je prispel v Radeče komandant 19. SS policijskega polka podpolkovnik Nagel, je višji vodja SS in policije Rösener v Ljubljani! popoldne Ukazal, naj most pri Zagorju zavarujejo s četo iz Zagorja in na obeh bregovih zapro Savo v smeri proti jugu, od koder je takrata grozila največja nevarnost. Podpolkovnik Nagel pa je organiziral akcijo proti Cankarjevi in 12. brigadi. Eno kolono je poslal iz Sevnice po dolini Mirne. Močno udarno skupino vermanšafta, ki jo je vodil Steindl, je poslal proti Boštanju, drugo pa proti Šentjanžu, medtem ko je šolski bataljon SS iz Lipnice poslal iz Svibnega proti Pungartu. Vse te kolone so se spopadle z enotami obeh brigad, in 12. brigada je na koti 572 med Brunkom in Budno vasjo napadla tri avtobuse in oskrbovalni avtomobil, ki so vozili iz Šentjanža proti Radečam. Zažgala je dva avtobusa, v boju pa sta padla šofer in verman. Napadla je tudi Steindlov oisebni avto, ki pa je bil prazen.⁴¹

Potem iko je Rösener 14. oktobra iz Ljubljane izdal nekaj najnujnejših ukrepov za zavarovanje Saviske doline, se je 15. zjutraj

sam pripeljali v Trbovlje, kjer je enotam v tem območju takoj izdal »povelje za očiščenje obmejnega prostora južno od reke Save na odseku Radeče—Zidani most—Trbovlje—Sava«. Predvideval je, da je glavnina narodnoosvobodilne vojske, tj. okoli 5000 mož, na obeh straneh ceste Radeče—Sv. Jurij pod Kumom in da namerava prodreti do Radeč in Zidanega mosta. Da bi ji to preprečil, je »Sklenil, da jo z močnimi silami napade in uniči ali pa vsaj potisne proti' jugu. Zato je pripravil večjo očiščevalno akcijo, ki jo je začel izvajati

16. oktobra ob pol sedmih zjutraj.

Najprej so tri čete fašistov (okoli 420 mož), ki jih je Rösener

15. oktobra zgodaj zjutraj poslail iz Ljubljane v Trbovlje, še istega dne do druge ure popoldne pod poveljstvom celjskega orožniškega glavarja kapetana Fehleisna zaprle severni breg Save od kraja Sava do Trbovelj.

16. oktobra sta proti jugu začela prodirati dva okrepljena policijska bataljona. I. bataljon 19. SS policijskega polka pod vodstvom majorja Maiwalda, ki sta ga sestavljali 2. in 3. četa tega bataljona in

2. četa XII. policijskega stražnega bataljona, 2. četa slovenskega domobranstva, vod težkih minometov iz III. bataljona 19. SS policijskega polka, vod 48. oddelka tankovskih lovcev iz Celja ter vod lahkih pehotnih topov, je bil že 15. oktobra ob sedmih zvečer pripravljen na položajih Radeče—Zidani most—Koritnik—Ključevica—Boriče—Vrhe j—Leski vrh. S teh položajev je drugo jutro prodiral proti jugu v prostor med Leskovcem in Svibnim. Desno od njega je bil II. bataljon 19. SS policijskega polka pod poveljstvom podpolkovnika Hertleina, ki so ga pripeljali iz Pulja. Sestavljali sta ga 4. in 5. četa tega bataljona, policijska gorska četa in vod lahkih pehotnih topov, ki so prodirali s položajev Dobovec—Smodiš—Završje—Planina proti jugu v prostor med Svibnim in Radgonioo. Težišče napada obeh bataljonov je bil Kum in prvi dan sta prodrli do ceste Radeče—Svibno—Dole. Podpolkovnik Hertlein je 16. oktobra vodil akcijo z orožniške poistaje v Trbovljah, naslednji dan iz Sv. Jurija pod Kumom. 17. oktobra so podpolkovniku Hertleinu podredili polk gorskih lovcev »Admont«, ki je prispel peš z Vrhniko v Litijo in od tam

17. oktobra v območje Sv. Jurija pod Kumom. Hertleinov bataljon pa je prevzel kapetan zaščitne policije Engelbrecht, ki je prispel s štabom v Zagorje južno od Sv. Jurija pod Kumom.

Na levi je akcijo zavaroval webrmannschaftsbataillon »Süd« pod poveljstvom SA-Oberführerja Franz Steindla, in sicer na črti k. 356 severno od Šentjanža—Brunk—Budna vas. Proti dolini Mirne je iz Boštanj prodiral šolski bataljon SS tankovske gremadirske divizije »Wiking«, iz Sevnice pa bataljon okrepljenega 1. SS tankovskega

grenadirskega potika, iki iso ga enako kot 12. oktobra bataljon 162. »Turkestanske« divizije na prevozu proti Krškemu 16. oktobra izkrcali v Sevnici in poslali v dolino Mirne.

Na desni pa je akcijo zavaravala 1. rezervna motorizirana orožniška četa »Alpenland«, ki je že 15. popoldne prodrla po cesti: Litija—Spodnji log—Tepe—Polšnik—Preska.

Akcijo sta podpirala baterija težkega gorskega topništva kal.

15 cm, razpostavljena severno od ceste Zidani most—železniška postaja Trbovlje, in eSkadrila strmoglavcev z letališča v Cerkljah. Rösener je imel na razpolago za opazovanje še letalo »štorklja«, za rezervo policijski vod protitankovskih topov, za zveze 181. policijsko planinsko zvezno četo, za odstranjevanje cestnih ovir pa je 17. oktobra dobil vod policijske pionirske čete iz Šentvida nad Ljubljano. Akcijo je vodil sam z orožniške postaje v Trbovljah.⁴²

V prostoru, M ga je zajela ta ofenzivna ako'ja, je bila Cankarjeva brigada. Njen I. bataljon je bil na položajih Kal-Dole, obrnjen proti Sv. Juriju in Radečam, II. bataljon je bil v rezervi na Tiha-boju, III. bataljon je bil na položajih pri Preski, obrnjen proti Polšniku in Litiji. IV. bataljon pa je dob'l nalogo, naj odide proti Radečam, razstreli tamkajšnji most čez Savo in zažge papirnico pri Njivicah.

Tega dne ista se spopadla s sovražnikom samo III. in IV. bataljon, in sicer prvi s 1. rezervno motorizirano orožniško četo »Alpenland«, ki je nameravala s pomočjo oklepnih avtomobilov prodreti po cesti iz Polšnika v Presko, a jo je odbil, drugi pa pri Jagnjenici pri Svibnem na poti v Radeče, kamor zaradi sovražnikove akcije ni mogel priti in se je moral s tremi ranjenci vrniti'.⁴³

Desno od Cankarjeve brigade je bila 12. brigada, ki je imela nekaj spopadov z izvidniškimi oddelki bataljona vermanšafta, ki so prodrli do Birne vasi, Leskovca lin Podgore. Pri Gabrijelah pa se je eden od njenih bataljonov spopadel z oddelki 1. SS tankovskega grenadirskega polka.⁴⁴

Stab XV. divizije je 15. oktobra analiziral rezultat ofenzivnih operacij proti Savi in ugotovil, da so enote dosegle uspeh, vendar pa je sovražniku uspelo, da ji jih je zapletel v manjše spopade, s katerimi jim trga iz rok iniciativo in čas za napade na večje utrjene postojanke. Zato je sklenil spremeniti taktiko. Ker je od ujetnikov zvedel, da namerava sovražnik vreči enote XV. divizije nazaj čez mejo, jim je 16. oktobra ukazal, naj se same umaknejo na položaje, ki so jih držale pred ofenzivnimi operacijami, in sicer Cankarjeva brigada od Leskovca do Sv. Križa, 12. brigada, iz katere sta dva bataljona odšla v Belo krajino, od Sv. Križa do Bučke, Gubčeva bri-

gada pa od Bučke do Gorjancev. S teh položajev naj vsak dan pošljejo po en bataljon čez mejo, da bo irušil prometne zveze in postavljajl zasede ter onemogočal sovražniku, da bi vzpostavljajl nove postojanke. Vsaka brigada naj tudi pripravi načrt za napad na kakšno sovražno postojanko, npr. 12. brigada predvsem na Drušče, Gubčeva pa na Rako.⁴⁵

Kljub takšni odredbi štaba XV. divizije pa se je Cankarjeva brigada še nekaj dni bojevala severno od nekdanje itall-jansko-nemške meje. Tako se je 17. oktobra I. bataljon bojeval pri Kalu, dokoder je tega dne prodril II. bataljon 19. SS policijskega polka. Naslednjega dne se je bojeval v vasi Zagozd in na Kalu, odkoder se je umaknil v Čeplje, kjer ga je 19. oktobra zamenjal IV. bataljon, bi je še istega dne tam odbil močan sovražnikov napad. Naslednjega dne so bili že vsi bataljoni Cankarjeve brigade južno od nekdanje meje.⁴⁶

Potem iko so vsi sovražni bataljoni', ki so bili v območju jugozahodno in jugovzhodno od Radeč, 18. oktobra zvečer dosegli nekdanjo itailijansko-nemško mejo, je Rösener ustavil ofenzivno akcijo in se vrnil v Ljubljano. Tudi štab armadne skupine B je 20. Oktobra poročal v Hitlerjev glavni stan, da so sile II. SS tankovskega korpusa dosegle državno mejo in s tem v glavnem končale očiščevalno akcijo med Savo in državno mejo vzhodno od Ljubljane. Potem so enote nekoliko reorganizirali in jih razmestili ob nekdanji meji, da foi zapirale položaje v sovražnikovih ofenzivnih operacijah na Dolenjskem. Poveljstvo nad njimi je 19. oktobra prevzel podpolkovnik Hertlein, ki je tiste dni postal komandant 19. SS policijskega polka. Svoje poveljniško mesto si je 20. oktobra ob osmih zvečer postavil v Litiji.⁴⁷

Tisti dan, ko so sovražni bataljoni dosegli nekdanjo itaiijansko-nemško mejo južno od Radeč, so o dogodkih, ki iso tako vznemirili nemške policijske in politične ustanove, razpravljali tudi na štabnih razgovorih v Gradcu. Najprej je poročal zastopnik komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Sturmabannführer Umpfenbach, nato pa še sam vladni predsednik za Štajersko dr. Müller-Haccius. Ta je povedal, da se bo šef civilne uprave dr. Uibenreither še osebno seznanil s položajem na terenu. Res je še tisti dan, tj. 19. oktobra zvečer, obiskal wehrmannschaftsbataillon »Süd« pri Šentjanžu in podelil vermanom železne križce za vojne zasluge.⁴⁸

Po svoji vmlitvi iz Šentjanža v Gradec je šef civilne uprave naslednjega dne poročal državnemu vodji SS Heinrichu Himmlerju o »položaju na južni meji Spodnje Štajerske«. Ko mu je opisal raz-

mere pri nemških naseljih in jih po ofenzivi XV. divizije na naseljitveno območje južno od Radeč, mu je tako prikazal svojo zaskrbljenost glede zavarovanja meje:

»Veliko skrb mi povzroča zavarovanje meje, ko bo izvedeno čiščenje v Ljubljanski pokrajini. Glede na težavne terenske razmere, veliko prilagodljivost banditov in bližajoči se letni čas je treba tudi po izvedbi velike akcije računati z ogrožanjem meje. Po očiščenju prastara južno od naše meje bodo potrebni posebni ukrepi za zavarovanje naseljitvenega območja. Bil bi Vam hvaležen, če bi me v bližnji prihodnosti lahko povabili k sebi.«

Na kancu pisma je pohvalil majaija Maiwalda in oddelke SS, češ da so se zelo izkazali pri obrambi območja južno od Radeč.

Himmler mu je odgovoril čez nekaj dni. Piisal mu je, da je srečen, ker je odstranjena nevarnost za Spodnjo štajersko. Tada že čez nekaj mesecev sta se morala spet oba ponovno Ukvarjati s temi vprašanji.⁴⁹

O f e n z i v n e a k c i j e X V I I I . i n X I V . d i v i z i j e

Ofenzivne operacije drugih dveh divizij VII. korpusa so bile manj obsežne in so se omejile le na nekaj alkij.

V XVIII. diviziji je III. bataljon Levstikove brigade 10. oktobra napadel sovražno postojanko v vasi Teličar, ki je zbežala in pustila za seboj precej orožja. V noči na 12. oktober je brigada v bližini Tabora prekoračila mejo in prodirala proti nemški graničarski postaji Pečar. Najprej je naletela na nemško patroljo, ki je pobegnila brez strele, nato je s topovi porušila del postojanke, iz katere so graničarji kmalu pobegnili. Zasegla je radijsko postajo, strojnico, dve brzostrelki, mnogo pušk in 6 voz opreme. Po odvozu plena je postojanko zažgala. Imela je štiri mrtve in tri ranjene. Na območje pri Litiji bi morale piliti in se udeležiti ofenzivnih operacij 9. brigada, ki je v noči na 8. oktober zavzela železniško postajo Preserje ter uničila mostove in progo pri Preserju. Podnevi se je čzbirala na Igu in prelko Škofljice, Šmarja, Grosupljega in Višnje gore odšla v vasi nad Stično, da bi 12. zvečer napadla nemške postojanke ob meji. Toda dobila je povelje, naj zaradi spremenjenega položaja na jugu odide proti Brodu na Kolpi, in se tako ni udeležila ofenzivnih operacij na območju Litije. Pozneje je na to območje prišla Ljubljanska brigada.⁶⁰

Štab XIV. divizije je pripravil napad na Štampatrov most pri Verdu. V noči na 14. oktobra je v napad poslal topniške baterije in

II. bataljon Tomšičeve brigade. Drugi bataljoni Tomšičeve brigade in Loška brigada so rušili bunkerje v Okolici mostu in progo. Šerčerjev a brigada je varovala smer proti Vrhniki in imela dva kratka, toda močna spopada z nemško vojsko in domobranin. Gradnikova brigada je varovala ismer proti Postojni. Ob 6.25 zjutraj je prvi topovski strel oznanil pričetek borbe. Do pol enajstih dopoldne sta se obe strani v glavnem obstreljevali s težkim orožjem. Pri tem je granata iz partizanskega topa zadela nemški top, druga pa šotor, v katerem je imeila nemška vojska topovsko strelivo. Ker je bil ogenj na nemške položaje na enem koncu mostu premočan, se je njegova posadka, potem ko je imela enega mrtvega in štiri ranjene, umaknila iz njega. Borci so bunker zasedli in ga razstrelili. Hkrati so razstrelila dva loka mostu, nato pa z bližnjih vrhov obstreljevali most in bunker na drugi strani mostu, v katerem so bili domobranci iz Stare Vrhlike. Nemška vojska je pri tem imela enega mrtvega, domobranci pa enega ranjenega.⁵¹

O tem napadu je štab armadne skupine B 14. oktobra zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan tole:

»Odbit ije bil nenadni banditski napad na Borovnico 6 km jugo-vzhodno od Vrhlike, ki ga je izvedlo 700—800 mož. Železniški most 2 km jugozahodno od Vrhlike je pri prav tako močnem banditskem napadu začasno padel v sovražnikove roke in so ga banditi razstrelili. S protinapadom smo očistili ozemlje okrog mostu. Uvedli smo ukrepe za njegovo obnovo.«⁵²

*Napad XIV. divizije
na Stampetov most
14.10.1943*

štampe-toiv molst je bil neprevozen celih štirinajst dni, saj je Rommlov štab šele 28. oktobra zvečer poročal, da je promet na progi Ljubljana—Trst ponovno vzpostavljen. Še prej, tj. 17. oktobra, pa je poročal, da so prometne razmere zaradi »razstreljene proge Ljubljana—Trst in naraščajočega oviranja prometa na brenerski železnici ter letalskih napadov na Bolzano« zelo napete in da je zaradi tega zastalo že 160 vlakov.⁵³ Iz drugih podatkov lahko razberemo, da je bilo za prevoz nemške divizije potrebnih 50—70 vlakov. V zastoju je bil torej prevoz dveh ali dveh in pol nemških divizij na vzhodno fronto, kjer je rdeča armada sredi oktobra začela ofenzivo iz Kremenčuka proti Kirovgradu in Krivoj Rogu.

Enote XVIII. in XIV. divizije so tudi po tem napadu še vedno pritiskale na železnico Ljubljana—Postojna, zlasti pa na Borovnico, tako npr. 16. in 19. oktobra, ter neprestano vznemirjale nemške in domobranske posadke. Zlasiti domobranske posadke so bile zaradi tega tako utrujene, da se je proti njih začela pojavljati demoralizacija.⁵⁴

Ko so se 14. oktobra končale ofenzivne operacije VII. korpusa, je glavni štab NOV in PO Slovenije tega dne v posebnem dnevnem povelju izrekal enotam XV. in XVIII. divizije za njihove uspehe pohvalo in priznanje, enotam XIV. divizije za uspešno uničenje Štampetovega mostu pa posebno priznanje.⁵⁵

Ofenzivne operacije VII. korpusa so bile brez dvoma zelo uspešne, saj so enote XV. in XVIII. divizije uničile okoli dvanajst sovražnikovih postojank, povečale osvobojeno ozemlje skoraj do Save, zaplenile mnogo orožja in dosegle tudi velik moralni učinek. Vendar pa niso izkoristile vseh možnosti, ki so jih imele zaradi šibkosti sovražnikovih sil. Uspeh bi bil neprimerno večji, če bi se bile nanje boljše pripravile, če se ne bi bile zapletale v manjše spopade in ustavljale pred postojankami, če se ne bi bile držale samo cest, če bi imele na razpolago rezervne enote itd. Za začetek ofenzivnih operacij tudi ni bil izbran najugodnejši trenutek. Uspeh bi bil boljši, če bi se bile začele vsaj teden dni prej, ko je bil sovražnik še močno angažiran v notranjosti Istre in pred Reko. Tako pa so se začele isti dan, ko je sovražnik končal ofenzivo v Istri in ko je prodrl že daleč v Gorski Kotar ter začel ogrožati osvobojeno ozemlje na jugu, s čimer se je težišče obrambe osvobojenega ozemlja preneslo na območje Broda na Kolpi.

SOVRAŽNIKOVE OFENZIVNE OPERACIJE V GORSKEM
KOTARJU IN JUŽNO OD OGULINA TER OBRAMBNI BOJI
PRI BRODU NA KOLPI

Se v času, ko je glavnina II. SS tankovskega korpusa izvajala ofenzivne operacije v Istri, je njegov del ipod poveljstvom štalba 71. pehotne divizije začel ofenzivne operacije v Gorskem Kotarju in jih nadaljeval v prostoru Ogulim—Karlovac. To območje ni spadalo pod štab armadne skupine B, temveč pod vrhovnega poveljnika za jugovzhod, saj je Hitler že julija in ponovno avgusta ter 12. septembra določil slovensko-hrvatsko mejo za črto ločnico med njunimi enotami in operacijami.⁵⁶

Nemške enote, ki jim je takoj po kapitulaciji Italije uspelo prodreti v to območje, tj. 14. SS policijski polk, so se kmalu znašle izolirane od zaledja in obkoljene od narodnoosvobodilne vojske Hrvatske. Z žilavim odporom jim je sicer uspelo odbiti vse njene napade in obdržati postojanke, niso pa mogle preprečiti vsakodnevnih napadov na prometne zveze. III. SS tankovski korpus, katerega operacijsko območje so po kapitulaciji Italije postali tudi ti predeli, je 18. septembra dobil nalogo, naj ustvari zaporno črto Jastrebarsko—Metlika—Vinica—Vrbovsko in jo naj po možnosti potiska proti slovensko-hrvaški meji, vendar je štab korpusa menil, da je prešibak za to nalogo. To je bilo tudi res, saj je bil v tem prostoru kolikor toliko premečen le I. bataljon 14. SS policijskega polka, ki je napravil nekaj večjih ali manjših izpadov proti osvobojenemu ozemlju (19. 9. v Sv. Petar pri Ogulinu, 25. 9. v Ozalju, 3. 10. v Generalski Stol in Zvečaj, 9. 10. v Tounju itd.)

Po velikem napadu enot I. hrvaškega partizanskega korpusa na Ogulin in Oštarije konec septembra in ponovno prve dni oktobra, so poslali v to območje izdatno pomoč dveh ali treh bataljonov SS tankovske grenadirske divizije »Nordland«. Toda tudi te sile ne bi bile zmožne uspešno nastopiti proti narodnoosvobodilni vojski in ustvariti omenjene zaporne črte.

Takšne razmere je imel torej pred očmi Hitler, ko je v drugi polovici septembra korigiral Rommler in Hausserjev načrt ofenzivnih operacij v jugozahodnem delu Slovenije in Hrvatske. Ker III. SS tankovski korpus ne bi mogel na Gorjancih in ob Kolpi ustvariti potrebne trdne zaporne črte, ki bi lahko zadržala slovensko narodnoosvobodilno vojsko, ko bi jo s severa in severozahoda pritiskal II. SS tankovski korpus, je Hitler spremenil potek četrtega dela ofenzivnih operacij. Odredil je, da morajo potekati v drugi smeri, tj. od juga in

jugovzhoda proti severu in severozahodu. Toda če je hotel II. SS tankovski korpus prodirati v Ljubljansko pokrajino od juga in jugovzhoda je moral najprej očistiti izhodiščne položaje, tj. Gorski Kotar in območje Ogulin—Karlovac.⁵⁶³

Ko so enote II. SS tankovskega korpusa prve dni oktobra izvajale ofenzivo v Istri in okrog Reke, se je pri nemških vojaških poveljstvih v armadni skupini F pojavila nova zaskrbljenost. O njej lahko beremo v vojaškem vojnem dnevniku II. nemške tankovske armade dne 3. oktobra 1943 sledeče:

»Armadna skupina (F — op. T. F.) je v tej brzojavki (št. 264/43 g. K. — op. T. F.) predložila sosednji armadni skupini (B — op. T. F.) že večkrat izražene pomisleke II. tankovske armade, da povzročajo operacije v prostoru Istre pritisk tamkajšnjih tolp proti jugovzhodu na območje III. SS tankovskega korpusa. Glede na divizijo (misli na SS tankovsko grenadirsko divizijo »Nordland«), ki za premično bojevanje še ni niti zadosti oborožena niti izurjena, vzbuja takšen razvoj upravičene pomisleke. Zato torej predlagamo, naj glede na povelje vrhovnega vojaškega poveljstva OKW/West./Op(H)Süd Nr. 662367/43 g. K. predvidene sile kar se da hitro napotijo na območje jugozahodno od Zagreba.«⁵⁷

Nič manj niso bile zaskrbljene seveda tudi ustaške oblasti. Tako je ustaško zunanje ministrstvo 4. oktobra prosilo, naj bi hrvaško legijo premestili z območja Videm—Trbiž v Reko, kjer bi varovala Kvarnerski zaliv, na njeno mesto pa naj bi poslali tiste nemške sile, ki so določene za ofenzivo na območju Reke. Poleg tega je prosilo:

»Ker 9. 9. niso mogle biti angažirane nobene enote za zavarovanje območja Ogulin—Reka, so se partizani zahodne Hrvatske združili s partizani Kranjske, Istre in Goriške. Očiščevalna akcija v slovenskem prostoru ima za posledico naraščajoči pritisk v zahodni Hrvatski, in sicer prvič v smeri Samobor—Karlovac—Ogulin, drugič pa v smeri Gospić—Karlobag. Zato je potrebno: a) ustvariti kordon med Kranjsko in Hrvatsko s prodorom od Karlovca proti Sušaku, b) poiskati okrepitev za Gospić s prodorom od Sušaka ali iz Bihaća proti Senju in Karlobagu. Trenutno so sedeži treh velikih žup: Karlovac, Ogulin in Gospić resno ogroženi.«⁵⁸

V tretjem delu ofenzivnih operacij, tj. v operacijah v Gorskem Kotarju in Hrvatskem Primorju, je II. SS tankovski korpus res skušal »ustvariti kordon med Kranjsko in Hrvatsko«, da bi na njem lahko napravili zaporno črto za enote III. SS tankovskega korpusa in izhodiščne položaje za ofenzivne operacije II. SS tankovskega korpusa na Dolenjskem in Notranjskem. Hkrati so na območje Jastre-

barsko—Karlovac začeli voziti enote 162. Turkestanske pehotne divizije.

Neposredne priprave za ofenzivne operacije v Goriškem Kotarju in na območju južne od Ogulina so se začele 5. oktobra. Tega dne je generalfeldmaršal Weichs sporočil v Hitlerjev glavni stan svoje gledišče za angažiranje svojih sil v tem območju. Potem ko je moč narodn osvobodilne vojske ocenil »na 10.000—12.000 mož, ki že nekaj dni napadajo nemške postojanke«, je svetoval, naj si armadna skupna B najprej izbojuje izhodiščne položaje za ofenzivne operacije in ji bo za sodelovanje dail na irazjpOlago 14. SS policijski polk, za zavarovanje pa enote III. SS tankovskega korpusa. Predlagal je tudi naj bi štab armadne skupine B poslal v štab III. SS tankovskega korpusa v Zagreb kakšnega štabnega oficirja, da bi uskladili ustrezne načrte.⁵⁹

Do sodelovanja enot obeh SS tankovskih korpusov pa je lahko prišlo šele čez teden dni, ko so enote 71. pehotne divizije očistile Gorski Kotar lin prodrle do Ogulina.

Ofenzivne operacije v Gorskem Kotarju in Hrvatskem Primorju

Za ofenzivne operacije v Goriškem Kotarju je štab II. SS tankovskega korpusa določil enote 71. divizije, in sicer 194. grenadirski polk in tej diviziji podrejeni 901. tankovski grenadirski polk, ki sta v začetku oktobra (oid 2. do 6.) oči stila območje okoli Reke. 901. tankovski grenadirski polk je imel nalogo prodirati s Sušaka proti jugovzhodu in čistili obalo med Sušakom in Crikvenico, nato s prodorom na sever do Ogulina ustvariti obroč in ga zapreti na jugovzhodu, medtem ko bi ga enote 14. SS polia.jskega polka zaprle na severovzhodu. 194. grenadirski polk pa je moral prodirati s Sušaka po Gorskem Kotarju proti severovzhodu in tam zapreti severozahodni del obroča. Ofenzivne operacije sta začela 7. oktobra zjutraj.⁶⁰

Na tem območju so bile enote XIII. hrvatske primorsko-goranske divizije, ki je bila neposredno podrejena glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske, in sicer 1. brigada pri Gospiću (razen I. bataljona, ki je bil pri Klani), 2. brigada pri Novem, 3. brigada na položajih Krasica—Kukuljanovo—Kamenjak, 4. brigada pri Ogulinu, 1. odred na Vratniku in pri Ogulinu, 2. na položajih Kamenjak—Gornje Jenje, topniški divizion pa z eno baterijo pri Ogulinu, z drugo pa pri Hreljinu.

Ko je štab XIII. divizije zvedeli, da sovražnik zbira sile za ofenzivne operacije na območju divizije, je 6. oktobra popoldne ob dveh ustno ukazal štabu 2. brigade, naj brigada zvečer odide od Novega proti severozahodu in zamenja 3. brigado ter zasede Kamenjak. Toda ko je brigada 7. zjutraj ob petih prišla na položaje Hreljin—Krasica, da bi si odpočila in nato zamenjala položaje, je bilo že prepozno. Tankovska kolona 194. grenadirskega polka, iki je prodirala s Sušaka proti severovzhodu, je namreč že ob treh zjutraj prebila položaje 2. odreda na Kamenjaku. Odred se je umaknil proti Mrzli Vodici, ne da bi bil o tem obvestil štab 3. brigade, čeprav je imel z njiim telefonsko zvezo, tankovska kolona pa je prodrla do Gornjega Jelenja, nato pa se je obrnila na jug in prodirala čez Ostrovice in Koritnjak proti Hreljinu, da bi ustvarila manjši obroč. Tako je prišla za hrbet 2. in 3. brigadi.

Pri Kori'tnjaku je sovražnik olb pol devetih zjutraj naletel na 3. brigado in jo razbil. Pri enotah je nastala panika, »taiko da je vsak bežal kolikor je mogel, brez kaikršne koli organizacije 'in komande.« Velik del borcev se je vdal sovražniku, ali pa se je hitro preoblekel v civilno obleko in zbežal domov. Brigada je med drugi'm izgubila

4 protitankovske topove, 4. itežlke .minomete, več strojnic itd. Tedaj so na položaje poslali 2. brigado, toda že ob poli desetih so bili nemški tanki že pri Meji in čez nekaj časa v Hreljinu. Ko sta I. in II. bataljon videla, da sta obkoljena, sta se umikala proti Bakarou, od tam pa v Bribir, kamor so prišli tudi ostanki razbite 3. brigade. III. bataljon se je s položajev pri Hreljinu umikal v dveh smereh, en del proti Bakarcu, drugi pa proti Zlob):mu, spremstveni bataljon so razbili sovražni tanki med Križiščem in Hreljinom, le IV. bataljon se je na položajih nad železniško postajo Mejo eno uro upiral sovražnikovi pehoti in se nato umaknil v vas Benkovac pri Fužinah. Stab brfgade se je mimo železniške postaje Plase prebil v Zlobin. Sovražna kolona je pred Hreljinom naletela tudi na topniško baterijo, ki je imela nalogo oditi na položaje pri Koritnjaku in obstreljevati Kamenjak, Grobnik in Čavle. Toda sovražnik jo je zalotil na cesti in ni imela niti: toliko časa, da bi vanj naperila topovske cevi, topničarji so se umaknili z eno havbico, medtem ko je dve zaplenil sovražnik.

Popoldne je štab brigade ukazal III. bataljonu, naj zbere razbite borce in organizira obrambo severno in južno od železniške postaje Plase, medtem iko je IV. bataljonu ukazal, naj organizira obrambo severno in južno od ceste Zlobin—Fužine. Bataljona sta zasedla nove položaje in se pripravila na obrambo.⁶¹

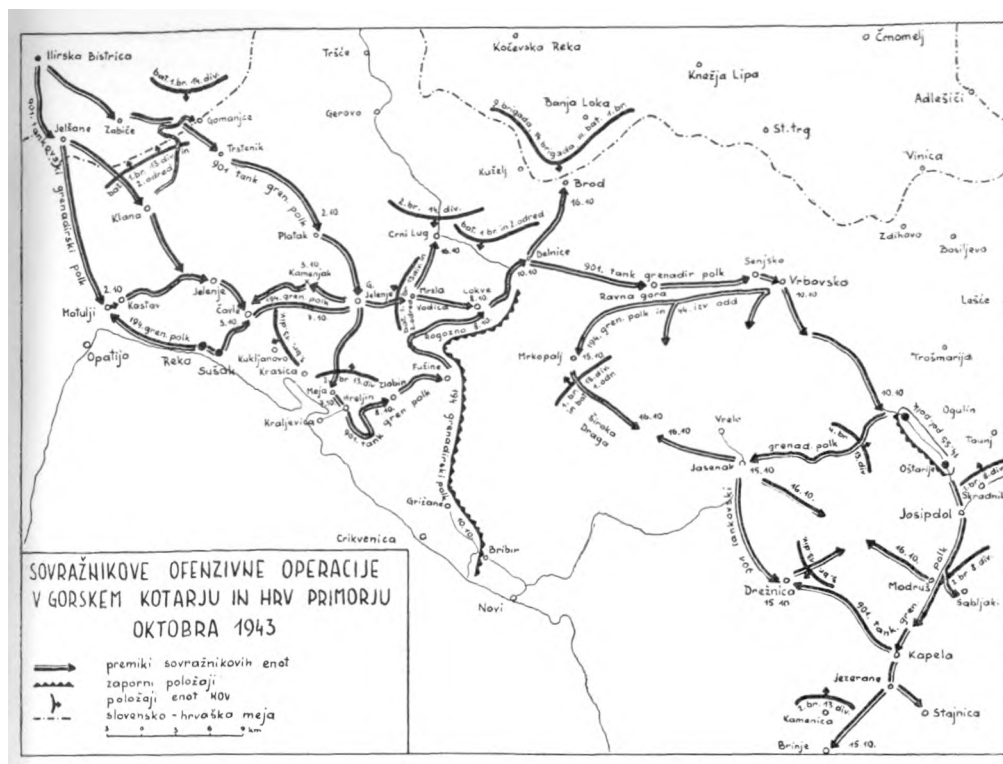
Ko je glavni štab NOV in PO Hrvatske tega dne zvedel, da je sovražnik prodr l v Hreljin in po obali v Bakar, je ukazal štabu

XIII. divizije, naj 2. in 3. brigada zapreta smer Hreljin—Zlobin—Fužine, 2. odred itn. I. bataljon 1. brigade naj zapreta smer Gornje Jelenje—Mrzla Vodica—Lokve—Delnice, trije bataljoni 1. brigade, ki jih je tega dne poslal od Gospića preko Karlobaga in Senja na območje Novega, pa naj zapro smer Hrelj in—Križišče—Novi. Poudaril je, da je treba predvsem obdržati v rokah križišča Mrzla Vodica, Križišče, Ledenice in Vratnluk, štab pa se naj namesti nekje v območju Zlobin—Fužine—Lič.⁶²

Sovražnik je 8. oktobra nadaljeval ofenzivne operacije. 901. tankovski grenadirski polk je prodiral iz Hraljina proti Zlohinu in Fužinam, 194. grenadirski polk pa iz Gornjega Jelenja proti Mrzli Vodici in Lokvam. Sovražna tankovska kolona iz Hreljina je ob devetih zjutraj najprej prebila položaje III. bataljona pri Plasah, zavzela Fužine in čez dve uri zlomila obrambo IV. bataljona pri Brdu in zavzela Fužine. Bataljona sta imela sedem mrtvih in sta se s štabom brigade umaknila v Lič in v gozd zahodno od Fužin. Sovražna kolona iz Gornjega Jelenja pa je prebila položaje I. bataljona 1. brigade v Mrzli Vodici in 2. odreda pri Mrzli Vodici, nato sta se oba umaknila proti Črnemu Lugu, in je že ob enih popoldne dosegla Lokve. Kalani sta imeili tega dne 6 mrtvih in 13 ranjenih.⁶³

9. Oktobra (Sta sovražnikova polka čistila v dveh dneh ustvarjeni obroč Sušak—Kamenjak—Mrzla Vodica—Lokve—Fužine—Zlobin—Hreljin—Bakar—Sušak, posebno Območje severovzhodno od Meje—Gaj, in se pripravljala na prodor proti Delnicam, Vrbovškemu in Ogulinu.⁶⁴ Njuni oddelki so s tanki in oklepnimi **avtomobili** po gozdnih poteh prodrli v gozdno območje Rogozno, kjer **so bili** deli 2. brigade. Po boju, v katerem je imel 10 mrtvih, se je IV. bataljon pri izviru Ličanike razdelil na dva dela in se je **prvi del** s štabom brigade ponoči umaknil na jugovzhod v gozd nad Grižane, kjer se je brigada naslednjega dne zbirala in zvečer odšla v Bribir, kjer so bili njeni deli in ostanki 3. brigade, štab divizije je tega dne ukazal enotam, s katerimi mu je uspelo še **Obdržati** zvezo, naj rušijo in prekopavajo ceste, glavni štab NOV in PO Hrvatske pa mu je tega dne podredil 4. brigado, ki je bila pri Ogulinu, in ji ukazal, naj zasede položaje Mrkopalj—Jablan—Gomirje in Ogulin—Jasenak.⁶⁵

Potem ko je en dan čistil obroč, **je** sovražnik 10. oktobra zjutraj krenil dalje. 901. tankovski grenadirski polk je ob enajstih dopoldne brez težav prodril do Ravne gore, do noči pa do Senjskega pred Vrbovškim, medtem ko je 194. grenadirski polk zavaroval črto Mrzla Vodica—Lokve—Delnice in Smrika (6 km jugovzhodno od Kraljevice)—Fužine—Lokve. 11. oktobra pa je izvidnica 901. tankovskega **grenadirskega** polka prav tako brez boja prodrla do Ogulina in tako

končala prvo fazo ofenzivnih operacij v Gorskem Kotarju in Hrvatskom Primorju.⁶⁰

Sovražniku je nekaj dneh uspelo iznenaditi in začasno razgnati skoraj vse enote XIII. divizije v tem območju. Njihovi štabi so napravili mnogo napak, kar je čez mesec dni lepo analiziral štab divizije, ki je ob tej priliki tudi zap.T.sal:

»Neuspeh na sušaškem odseku pomeni za našo divizijo naj večji -udarec. Tega neuspeha pa se mi znalo takoj izkoristiti in se niso potegnile izkušnje in pouk za nadaljnje vodenje enot, temveč se je uspeh negativno odrazil pri vseh naših enotah. Nemci so postali bavi, proti kateremu se ni mogoče bojevati...«⁶⁷

Kaže, da se je sovražniku nato zelo mudilo na severovzhod, proti Ogulinu. Njegove enote namreč niso več sistematično čistile Hrvatskega Primorja, saj v prostoru Crikvenica—Senj sploh niso ri-

nile. Hitele so v severni del Gorskega Kotarja in proti Ogulinu, verjetno zato, da bi razbremenile 14. SS policijski polk pritiska narodnoosvobodilne vojske, predvsem enot 13. in 8. divizije, ki so se zbrale okrog Ogulina in Oštarij. Dele 194. grenadirskega polka so nato uporabili za nasilno ogledovanje območja severno od črte Klana—Lokve, 44. izvidniški oddelek in deli 132. grenadirskega polka so začeli pritiskati od Delnic proti Brodu na Kolpi, dele 901. tankovskega grenadirskega polka so uporabili za zaporo črte Karlovac—Generalski Stol in za čiščenje terena okrog Josipdola in Skradnika.

Po nekaj dneh reorganizacije enot in počitka, ko je le tu in tam prišlo do spopadov, je štab II. SS tankovskega korpusa 15. oktobra zgodaj zjutraj začel drugo fazo svojih ofenzivnih operacij v tem območju. Do tega časa je v ta prostor pripeljal še 132. grenadirski polk in 44. izvidniški oddelek 44. grenadirske divizije. Namen te sovražnikove ofenzivne operacije je bil očistiti območje med cestami Mrkopalj—Ravna gora—Vrbovsko—Ogulin, Ogulin—Jasenak—Novi in Ogulin—Jezzerane.⁶⁸

Tudi na tem območju so bile enote XIII. hrvatske divizije, in sicer 1. brigada dn bataljon 1. odreda na položajih Mrkopalj—Ravna gora—Jasenak, 2. brigada v Kamenici, 3. brigada v Drežnici, medtem ko je bila 4. brigada na položajih ob cesti Ogulin—Jasenak, 2. odred pa na položajih severno od ofenzivnega prostora, to je na območju Crni Lug—Delnice.

Sovražnik od 15. oktobra ni zasedel samo ceste Delnice—Ravna gora—Vrbovsko—Ogulin, temveč je iz Ravne goire prodrli tudi do Mrkopalja in se je 12. in 13. oktobra pri Ravni gori, Tuku in Pušikariću Selu spopadel z enotami XIII. divizije.

15. oktobra zgodaj zjutraj sta 132. grenadirski polk in 44. izvidniški oddelek začela prodirati s črte Vrbovsko—Ravna gora—Mrkopalj proti jugovzhodu, 901. tankovski grenadirski polk pa iz Ogulina proti Jazeranam. Kolona, ki je prodirala iz Mrkopalja proti Široki Dragi, je zjutraj ob osmih naletela na dva bataljona 1. brigade in ju odbila ter prodirala naprej proti Jasenku. Ena kolona iz Ogulina je prodirala proti Jasenku, druga pa proti Jezzeranam in od tam proti Drežnici, tako da je prišla za hrbet 4. brigadi pri Jasenku. Ta je bila iznenadena in je prišlo pri nekaterih oddelkih do razbitja, v Jasenku pa je sovražnik ujel in pobil nekaj borcev. Brigada je imela tega dne 15 mrtvih, 10 ranjenih in večje število ujetih in pogrešanih. Sovražnikova kolona je prodirala tudi vzhodno od ceste Josipdol—Jezzerane in je na Zagorju naletela na 2. brigado VIII. divizije, tako da je imela 10 mrtvih in 21 ranjenih. Pri Sabljakih na Modrušu je iznenadila celo štab VIII. divizije, ki se je moral nato hitro umakniti.

Ko je sovražnik prvega dne zvečer zavzel Jasenak in Drežnico in prodril celo¹ do Brinja, je nafto dan ali dva čistil to območje. Pri vdoru iz Jezeran v Stajnico je pobil oikoli 60 ranjencev, pri neki žagi v Drežnici pa je naletel na avtomobil in ga uničil z 29 borci 2. brigade vred, tudi pri Zrniču je pobil okoli 20 borcev.

Videč, da se je sovražnik opustil daleč v gozdove im da je prodril celo do Brimija, je štab XIII. divizije sklenil premestiti glavnino svojih sil v območje Delnice—Cmi Lug—Brod ma Kotfpi, od (koder bi potem pritiskal ma prometne zveze, iki jih je imel zasedene sovražnik. Tam je bil že 2. odred in sedaj se je štabu dMzije posrečilo, da je poslal (tja 1. brigado (brez enega bataljona). Po naročilu glavnega štaba NOV in PO Hrvatske je obema enotama ukazal, maj iz Gorskega Kotarja napadata cesto Luizjano, in sicer v območju Mrzla Vodica—Delnice—Skrad—Brod Moravice z namenom, da oslabita sovražnikov pritisk na Območje južno od te ceste. Toda enoti sta prisüi v nov obroč, ko so se sovražnikove sile po enem ali dveh dneh odmorä začele približevati izhodišnim položajem za četrti del ofenzive, tj. za ofenzivne operacije v Ljubljanski pokrajinli. Zato so do 20. oktobra zvečer tudi čistile prostoir okoli svojih izhodišnih položagev.⁶⁹

Del sovražnikovih sil pa je bil že nekaj časa na izhodišnih položajih. To velja zlasti za enote 194. grenadirskega polka, ki so bile ob cesti Mrzla Vodica.—Lokve—Delnice, in 44. izvidniški oddelek, k: se je že 14. oktobra začel zbirati pri Brodu na Kolpi in tu je kmalu nastala prava fronta.

O b r a m b n i b o j i p r i B r o d u n a K o l p i

Ko so nemške enote 7. oktobra prebile položaje XIII. hrvatske divizije na Kamenjaku in nato do naslednjega dne opoldne prodrle do Lokev, je komanda mesta Patr'ina—Fara 8. oktobra ob pol osmih zvečer sporočila komandi kočevskega vojnega področja, da je izvedela, da se je hrvatska partizanska posadka iz Broda na Kolpi umaknila v Slovenijo im da se bo tudi sama z rajonskim odborom OF Banja Loka umaknila v Nova sela. Ker je fcfla tako sovražniku odprta vsa južna stran Kočevske, je komanda področja najprej za vse vojaške enote odredila stanje pripravljenosti, sestavila četo 40 mož s 4 strojnicami im jo z Oklepnim avtomobilom poslala iz Kočevja v Petrino, kjer naj vključi v svojo sestavo tamkajšnjo vaško stražo in zapre smer Brod ma Kolpi—Kočevje, ukazala je tudi, maj se top kal. 15 om napoti k Novim selom, maj se iz Kočevja umaknejo vojaške bolnliš-

niče in razna skladišča itd. O vsem tem (je telefonično obvestila glavni štab NOV in PO Slovenije v gradu Soteski ter štab XVIII. divizije v Zelimljem.

Iz glavnega štaba je ob deseti h zvečer prispel na sedež komande področja v Kočevje namestnik komandanta general Jaka Avšič, ki je takoj ukazal štabu XVIII. divizije, naj takoj pošlje II. bataljon

10. brigade iz divizijske rezerve v Zelimljem k Brodu na Kolpi, da bi sovražniku onemogočil vdor na Kočevsko. Z bataljonom naj pride namestnik komandanta divizije Alojz Hostnik, ki naj tam poveljuje vsem enotam. Komandi kočevskega vojnega področja pa je naročil, naj kar najbolj pohiti z izdelavo ovir, prekopavanjem cest itd. O tem je 9. oktobra zjutraj obvestil štab VII. korpusa in mu naročil, naj začne ukrepati in voditi operacije pri Brodu na Kolpi.

II. bataljon 10. brigade (150 mož s 4 strojnicami in 3 minometi) se je 9. oktobra ob 2. uri ponoči s petimi avtomobili odpeljal iz Zelimljega čez Turjak, Velike Lašče in Kočevje ter je okrog devetih zjutraj prispel v Petmino. Ukazali so mu, naj takoj začne rušiti most na Kolpi, kopati jarke na cestah itd.⁷⁰

44. izvidniški oddelek 44. grenadirske divizije, ki se je 10. oktobra začel zbirati v Delnicah, je takoj začel tipati: proti Kolpi. Še istega in naslednjega dne je njegova izvidnica s tankom in oklepnim avtomobilom prišla v Tibovo in se nato vrnila v Delnice. Zato je

11. bataljon 10. brigade stopil v strogo pripravljenost, okrepil je izvidniško in obveščevalno službo in poslal v zasedo četo z minerji na cesto Delnice—Brad na Kolpi, da bi razstreljevala cesto. Pospešeno je tudi gradil ovire na cesti Fara—Nova sela in zasul predor pri Fari. V bližni te vasi in pod Novimi seli je tudi izkopal velika protitankovska jarka in ju še miniral.⁷¹

Položaj je postal bolj kritičen 12. Oktobra, ko je nekaj sto avtomobilov pripeljalo v Delnice štab 44. grenadirske divizije in štab 132. polka z nekaterimi oddelki in ko je naslednjega dne zasedel Marijo Trošt na cesti med Delnicami in Brodom na Kolpi. V takih razmerah je glavni štab NOV in PO Slovenije, ki ga je že Edvard Kardelj, ko se je na svoji poti v vrhovni štab 10. oktobra ustavil v glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske, z brzojavko obvestil o sovražnikovih ofenzivnih operacijah v Gorskem Kotarju in ga opozoril, naj zavaruje južni odsek, vendar pa naj ne spreminja dogovorjenih načrtov, tj. ofenzive na sever, sklenil dobro zavarovati južni del osvobojenega ozemlja. Naročil je štabu VII. korpusa, naj iz vsake divizije pošlje kakšno močnejšo enoto na jug, poleg tega pa je še dal navodila za boj proti nemškim tankovskim kolonom. Ob tej pri-

liki je tudi prvič konkretno pokazal na možnost nemške ofenzive v Ljubljanski pokrajini, rekoč:

»Verjetno je, da bodo Nemci izvršili močnejše napade na naše oizemlje v cilju razbitja naših sil in dezorganiziranja. Pripraviti je potrebno vse, da pri takšni ofenzivi Nemci pretrpe čimiveč izgub, da se jih čimdalje zadržuje in čirnveč ozemlja ohrani nedotaknjene-
nega.«⁷²

Cez dva dni je to povedal še bolj konkretno in dal podrobnejša navodila komandam vojnih področij za rušenje in prekopavanje cest, svojim oddelkom pa za stanje pripravljenosti.⁷³

Štab VII. korpusa je 13. oktobra obvestil štabe vseh treh divizij, da sovražnik zbiira močne sile za ofenzivo, ki bo najverjetneje prišla iz smeri Karlovac, Ogulin in Delnice. Štabu XV. divizije je naročil, naj zavaruje smer proti Karlovcu tako, da pošlje v tisto smer še najmanj dva bataljona, ki se naj povežeta s XV. brigado in 'hrvatskimi partizanskimi' silami. Te sile naj razmesti na severnem bregu reke Kolpe, če pa bi se pokazale potrebe, naj pošlje tja celo brigado, štabu XIV. divizije je naročili, naj na območje Gomanjce pošlje celo brigado, ki naj nadzira cesto Gomanjce—Prezid, če pa bi bilo potrebno, naj pošlje tja še močnejše sile. Štab XVIII. divizije pa mora takoj poslati eno od svojih brigad proti Delnicam, da bo zavarovala smer proti Ogullinu. Vse tri divizije pa naj s preostalimi enotami nadaljujejo ofenzivne operacije proti severu.

Po prejemu te odredbe so štabi divizij določili enote, ki naj odrinejo proti jugu. Najprej je štab XV. divizije 13. oktobra odredil dva bataljona 12. brigade, s katerima naj odide namestnik komandanta brigade Ilija Badovinac. Ponoči sta res odšla II. in V. bataljon, ki sta se po prihodu na Suhor odpravila na položaje, prvi pri Sv. Križu, drugi pa na Grandić Bregu in sta zaprla smer Karlovac—Metlika. Vodstvo vseh enot XV. divizije na tem območju je štab divizije zaupal namestniku komandanta divizije Alojzu Kolmanu-Maroku.⁷⁴

štab XVIII. divizije je proti Broidu na Koilpi poslali 9. brigado. Ta se je iravno premestila s položajev ob progi Preserje—Borovnica na položaje pri Stični in bi bila morala sodelovati v ofenzivnih operacijah proti severu. 13. oktobra podnevi je krenila iz Stične preko Muljave in Hočevja do Zdenske vasi, kjer je prenoala, naslednjega dne je prispela do Ribnice, kjer je spet prenočila in je nato preko Kočevja, Livolda, Štalcerjev in Morave 16. oktobra popoldne ob petih prispela do Novih sel nad Kolpo. Tega dne je štela 1036 mož.⁷⁵ Zato pa bi moral odpotovati nazaj II. bataljon 10. brigade, ki so ga bili 13. olktobra razmestili na položaje na jugovzhodnih pobočjih nad vasmi na črti Grivac—Petrina—Pirče—Štajer. S teh dominantnih

položajev je nadzoroval dolino Kolpe in pošiljal patrolje do Kuži j a in Gašparcev. Na teh položajih se je 14. oktobra zjutraj prvič spopadel s sovražnikom. Obstreljeval je namreč tri tanke in oklepni avtomobil, ki so se pripeljali gledat porušen most v Brodu na Kolpi. Sovražnik je odgovoril s topovskim streljanjem iz tankov in ubil mitaljezca na Kuželjiču. Tudi popoldne je bataljon obstreljeval dva oklepna avtomobila, ki sta prispela z istim namenom. Ubil je tri vojake, pet pa jih je ranil. Čez nekaj dni se je bataljon vključil nazaj v brigado pri Stični.⁷⁶

Štab XIV. divizije je po akciji na Štampetov most v drugi polovici oktobra ukazal z avtomobili prepeljati dve brigadi na jugovzhodno in zahodno stran osvobojenega ozemlja, in sicer Šercerjevo brigado na območje Prezid—Čabar, Tomšičevo pa na Mašun.⁷⁷

Tako sta glavni štab in štab VII. korpusa sredi Oktobra zavarovala osvobojeno ozemlje na jugovzhodu, jugu in jugozahodu, vendar pa je do začetka sovražne ofenzive prišlo do hujših bojov samo na jugu, in sicer pri Brodu na Kolpi.

Še preden je 9. brigada prispela do Kolpe, je namestnik komandanta XVIII. divizije poslal njen II. bataljon v Stari trg. Bal se je namreč, da bi lahko sovražnikove isile, ki so že dospele do Broda Moravice, začele prod'rati skozi vasi Drage—Razdrto—Blaževci proti Staremu trgu. Bataljon je imel tudi nalogo, da se na Vinici poveže z bataljonom iz XV. divizije in s komando belokranjskega področja v Črnomlju. Ko je popoldne ob petih v Nova sela prispela 9. brigada, je dobila nalogo zapreti smeri: Brod na Kolpi—Nova sela—Morava—Štalcerji, Brod na Kolpi—Stružnica—Banja Loka—Morava, Delni ce—Brod—Moravice—Drage—Stari trg—Predgrad—Knežja lipa. Brigada je še ponoči odšla na položaje, in sicer I. bataljon Kuželj—Stružnica, III. bataljon Stružnica—Štajer—Tišempolj—Fara, II. bataljon je bil že na položajih od kote 375 do kote 402 pri Starem trgu, medtem ko so IV. bataljon določili za rezervo v vasi Banja Leka, četo komande mesta Kočevje na položaj nad Petrino, štab brigade pa se je nastanil v vasi Fara. Pripeljali so tudi top kal. 15 cm in ga postavili na koti nekoliko južneje od Novih sel.⁷⁸

Komaj je brigada ponoči zasedla in utrdila položaje ter uredila zveze, je sovražnik — 44. izvidniški oddelek — zgodaj zjutraj pod zaščito megle prodril na Brod na Kolpi. Bilo je okrog 600 vojakov z dvema baterijama topov kal. 75 mm, baterijo brzostrelnih topov in 8 tanki. Začelo se je medsebojno obstreljevanje in četa komande mesta Kočevje se je z mrtvimi lin nekaj ranjenimi morala umakniti na položaj I. bataljona.

O sovražnikovem prihodu v Brod na Kolpi je namestnik ko-

mandanta XVIII. divizije takoj obvestil nadrejene štabe in štab VII. korpusa je odredil, naj se za vodstvo enot pri Brodu na Kolpi ustanovi operativni štab, ki bo podrejen štabu 'korpusa in štaboma XIV. in XVIII. divizije. Za (komandanta štaba je postavil namestnika komandanta XVIII. divizije Alojza Hostnika, za politkomisarja štaba politkomisarja Šarcerjeve brigade Milana Prodnika, za načelnika štaba pa načelnika štaba XIV. divizije Mileta Kilibardo. Temu štabu je podredili 9. brigado, Šarcerjevo brigado, četo komande mesta Kočevje in top kal. 15 cm z zaščitnim vodom. Podredili pa mu je tudi 14. »Železničarsko« brigado, ki je bila v Srednji vasi pri črmosnjicah in ji je 18. Oktobra ukazali oditi proti Brodu na Kolpi, kamor pa je prišla šele 21. oktobra.

Operativni štab je takoj določil enotam položaje in naloge. Šarcerjevi brigadi, ki je ravnokar prispela na položaje Biljevina—Tisovac ob cesti Crni Lug—Cerovo, je ukazal, naj takoj krene proti Delnicam, blokira mesto in onemogoči, da bi sovražna posadka dobila pomoč. 9. brigadi je ukazal, naj s I. in III. bataljonom ostane na dotadanjih položajih, IV. bataljon naj odide iz rezerve v območje Tihovo—Lasnica, napada sovražnika in mu onemogoči stik s posadko v Delnicah, tja naj gre tudi II. bataljon od Starega trga. Oba bataljona bosta vodila komendant IV. bataljona in politkomisar 9. brigade. Četi komande mesta Kočevje je naročil, naj se postavi na levo krilo III. bataljona 9. brigade na položajih Fara—Kolpa, topništvo pa pri Novih selih, tako da bo lahko neposredno streljalo na tanke pred močno cestno oviro pri Novih selih.

Komaj so enote začele izpolnjevati to povelje, je v noči na 18. oktobar Okoli sto sovražnih vojakov prekoračilo Kolpo in se utrdilo pri reki v vaseh Petrina in Pirče ter začelo popravljati most. Prišlo je do medsebojnega obstreljevanja, v katerem je bilo sovražno topništvo v premoči. Dopoldne sta v Brod na Kolpi prispeli še dve bateriji topov kal. 105 mm, mnogo tovornih avtomobilov, okoli 400 mož pehote in nekaj tankov. Sovražnikova posadka je nadaljevala s popravilom mostu, pri čemer jo je oviralo streljanje s partizanskih položajev. Štab armadne skupine B je o tem poročal v Hitlerjev glavni stan: »Izvidrški oddelek 44. pehotne divizije je prodril v prostor okoli Broda (7 km severovzhodno od Delnic) in je ustvaril mostišče na severnem bregu Kolpe.«⁷⁹

V noči na 19. -Oktobar je nemška vojska popravila most na Kolpi in zjutraj z motornimi vozili prišla na drugo stran. Zelo močno in natančno streljanje sovražnikovega topništva in tankov je skoraj onemogočilo topniški in minometni ogenj s partizanskih položajev na most in ko je nemška vojska začela prodirati proti Vasi in Fari,

so se vneli hudi boji, v ikaterih se je moral III. bataljon 9. brigade umakniti na črto Tišemipelj—Krlkavo. Sovražnika je nekoliko zavrl le bo>čni napad I. bataljona, v katerem je sovražnik izgubil 12 mrtvih in 8 ranjenih, dva borca je ujel in ju ubili v Petrini.⁸⁰

Naslednjega dne je sovražnik napadal položaje Tišempolj—Krkovo najprej is topništvom, potem pa s pehoto. III. bataljon je vzdržal do opoldne, ko pa je pred zasuti predor prispelo šest tankov, se je spet umakni! nekoliko nazaj. Sovražnik je začel s itanki vlačiti hlode iz predora in ga je do večera očlisltil, nato pa »se je s tanki vrnil v Petrino. Pritiska! je tudi na položaje I. bataljona, ki pa je odbil vse napade. IV. bataljon je bil pri Delnicah isam, ker nista prišla tja niti II. bataljon niti Šercerjeva brigada. Zato se je nameraval vrniti čez Kolpo, a so mu ukazali, naj še ostane pri Delnicah.

Šercerjeva brigada, ki bi bila morala priti k Delnicam, je po prihodu v Grmi Lug 19. oktobra zadela na enote 194. grenadirskega polka, 'ki so ta dan izvedle nasilni ogled iz Mrzle Vodice proti Čr-nemu Lugu in iz Klane proti Čaibru. Zato je ostala v tem območju razen dela II. bataljona, ki je prišel do Marije Trošt ob cesti Delnice—Brod na Kolpi.⁸¹

Obrambni boji pri Brodu na Kolpi so bili uvod v nemške ofenzivne operacije v Ljubljanski pokrajini. Nemška vojska si je prizadevala, da bi še pred njihovim začetkom napravila most na Kolpi in mostobran na njenem levem bregu in tako omogočila čim hitrejše prodiranje motoriziranih in drugih oddelkov proti Kočevju in dalje v notranjost osvobojenega ozemlja. Narodnoosvobodilna vojska si je uredila dobre položaje na strmih pobočjih hribovja, ki se vleče na levem bregu Kolpe, im na njih zadrževala sovražnika in mu nekaj dni oteževala izvajanje njegovih načrtov. Ker je sovražnik nenehno krepil svoje sile na desnem bregu Kolpe, ji mi uspelo, da bi mu onemogočila prehod čez Kolpo in ustvaritev mostobrana na njenem levem bregu. Nadaljnje prodiranje proti Banji Laki sta mu oteževala aktivnost narodnoosvobodilne vojske na položajih nad Kolpo in njeno poprejšnje uničenje prometnih poti in objektov na levem bregu Kolpe. Ker ni na razpolago poročil prizadetih nemških enot, je težko reči, ali je njihovo nadaljnje prodiranje proti Banji Loki onemogočala le aktivnost narodnoosvobodilne vojske ali pa niso imele naloge, da začno prodirati prej kot pa na drugih mestih (npr. pri Gribljah in Kostanjevici). Enote II. SS tankovskega korpusa so namreč šele po končanih ofenzivnih operacijah v Gorskem Kotaru in južno od Ogulina 20. oktobra dosegle izhodiščne položaje za ofenzivne operacije v Ljubljanski pokrajini, ki so jih začele naslednji dan, tj. 21. oktobra zgodaj zjutraj.

¹ Odredbi glavnega štaba NOV in POS 3. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 189 in 190); brzojavka vrhovnega štaba NOV in POJ 7. 10. 1943 v arhivu CK ZKS.

² Poročilo štaba VII. korpusa 8. 10. 1943 v arhivu IZDG: odredba štaba VII. korpusa 9. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 232).

³ Odredba štaba VII. korpusa 9. 10. 1943 v arhivu IZDG.

⁴ Odredba štaba VII. korpusa 9. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 231).

⁵ Poročilo štaba XV. divizije 24. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 130).

⁶ Akcijsko povelje št. 17 poveljnika redarstvene policije »Alpenland« 9. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

⁷ Poročilo štaba XV. divizije 24. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 130); poročilo komandanta I. bataljona 19. SS pol. polka 10. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; poročilo 2. alarmne čete Celje zahod 12. 10. 1943 v arhivu IZDG; poročilo orožniške postaje Dole 17. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 321).

⁸ Poročilo štaba XV. divizije 24. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 130).

⁹ Poročilo prop, odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 13.10.1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 256); telefonsko sporočilo orožniške postaje Polšnik 12. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 316); sporočilo orožniške postaje Sv. Jurij pod Kumom 12. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 315).

¹⁰ Jano Koprive: Tovariš Kostja o napadu na Šentjanž. Slovenski poročevalci 17. 9. 1955; poročilo orožniške postaje Šentjanž 13. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

¹¹ Poročilo štaba 14. brigade 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 94); poročilo orožniške postaje Raka 27. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 94).

¹² Poročili štaba Gubčeve brigade 11. in 12. 10. 1943 v MLR; poročilo obveščevalnega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 12. 10. 1943 v arhivu IZDG; poročilo štaba I. bataljona Gubčeve brigade 18. 10. 1943 v MLR; Vesti 6. 10. in 19. 10. 1943; Lojze Colarič: Borba za Kostanjevico. Posavski tednik 25. 4. 1953.

¹³ Poročilo deželnega svetnika Brežice 11. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

¹⁴ Brzojavka komandanta I. bataljona 19. SS pol. polka 12. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

¹⁵ Uiberreitherjeva brzojavka Himmlerju 26. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 82.

¹⁶ Telefonsko sporočilo komandanta 19. SS pol. polka 12. 10. 1943 generalu Rösenerju v NAW, T-175, navitek 10; sporočilo podporočnika Wagnerja majorju Maiwaldu 12. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; telefonsko sporočilo komandanta orožništva v Gradcu 12. 10. 1943 v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/7, dok. 314).

¹⁷ Dnevnik bojov vermanskega bataljona »Jug« v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/8, dok. 179).

¹⁸ KTB WFSt. 17. 10. 1943.

¹⁹ Uiberreitherjevo pismo Himmlerju 12. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 82; Deutschland im Karnjpf, Berlin, september 1943, str. 109.

²⁰ Himmlerjeva brzojavka dr. Uiberreitherju 14. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 82.

²¹ Povelje štaba XV. divizije 12. 10. 1943 v MLR.

²² Poročilo prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 17. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 266); Vesti 19. 10. 1943, Kostanjevica.

²³ Poročilo prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 278); HGrB 12. 10. 1943, dnevno poročilo; KTB/WFSt. 12. 10. 1943; nedatirano poročilo W. Metzleja v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: MNOM).

²⁴ Poročilo štaba 14. brigade 14. 11. 1943 (Zbornik NOVVI/8, dok. 94).

²⁵ Poročilo štaba Gubčeve brigade 14. 10. 1943 v MLR; poročilobaterije Gubčeve brigade 13. 10. 1943 v MLR.

²⁶ Poročilo štaba Gubčeve brigade 14. 10. 1943 v MLR.

²⁷ Poročilo štaba III. bataljona Gubčeve brigade v MLR.

²⁸ Brzojavka okrajnega carinskega komisariata Brežice 13. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

²⁹ Povelje štaba XV. divizije 13. 10. 1943 v MLR.

³⁰ Citirano v odredbi štaba XV. divizije 13. 10. 1943 v MLR.

³¹ Poročilo prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 260); poročilo orožniške positaje Polšnik 7. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 199); brzojavke komandanta I. bataljona 19. SS pol. polka 13. 10. ob 22.15 in 14. 10. 1945 v NAW, T-175, navitek 10.

³² Poročilo prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 17. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 266); Vesti 19. 10. 1943 Kostanjevica.

³³ Poročilo štaba II. bataljona Gubčeve brigade 19. 10. 1943 v MLR; Vesti 19. 10. 1943, Kostanjevica.

³⁴ Poročilo komandanta I. bataljona 19. SS pol. polka 14. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

³⁵ Poročili I. bataljona Gubčeve brigade 14. in 18. 10. 1943 v MLR.

³⁶ Dopis štaba III. bataljona Gubčeve brigade 12. 10. 1943 v MLR.

³⁷ Poročili štaba III. bataljona Gubčeve brigade 14. 10. 1943 v MLR.

³⁸ Dopis štaba IV. bataljona Gubčeve brigade 12. 10. 1943 v MLR.

³⁹ Poročilo štaba IV. bataljona Gubčeve brigade 14. 10. 1943 v MLR.

⁴⁰ Eberhardtovo poročilo dr. Uiberreitherju v arhivu IZDG.

⁴¹ Poročili prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 17. in 18. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 266 in 278); dnevnik bojev vermanskega bataljona »Jug« (Zbornik NOV VI/8, dok. 179).

⁴² Rösenerjevo povelje 15. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; poročilo izpostave državne tajne policije v Trbovljah 21. 10. 1943; poročilo prop. odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 17. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 266).

⁴³ Poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129).

- ⁴⁴ Dnevnik bojev vermanshaftskega bataljona »Jug« (Zbornik NOV VI/8, dok. 179); HGrB 16. 10. 1943, dnevno poročilo.
- ⁴⁵ Odredba štaba XV. divizije 16. 10. 1943 v MLR; poročiloštaba XV. divizije 24. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 130).
- ⁴⁶ Poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129).
- ⁴⁷ Hertleinova brzojavka 20. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; poročilo vodje meščanske šole Litija 23. 10. 1943 v arhivu IZDG.
- ⁴⁸ Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 19. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 322); dnevnik bojev vermanshaftskega bataljona »Jug« (Zbornik NOV VI/8, dok. 179).
- ⁴⁹ Pismo dr. Uiberreitherja Himmlerju 20. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 82; Himmlerjevo pismo Uiberreitherju 27. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 82.
- ⁵⁰ Kroniki Levstikove in Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; poročili prop, odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 11. in 13. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 241 in 254); Vesti, 9. 10. 1943, Preserje; pregled sabotaž na železnicah na območju ljubljanske direkcije v arhivu IZDG.
- ⁵¹ Poročilo obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 16. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 263); Vesti 15. 10. 1943; fotografije o miniranju mostu so v Zborniku fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941–1945, del II, knjiga 3, str. 77–89; kronika XIV. divizije v arhivu IZDG; Semič, Spomini..., Borec 1951, str. 308–310; Petelin: Gradnikova brigada, str. 130–131.
- ⁵² HGrB 14. 10. 1943, dnevno poročilo.
- ⁵³ HGrB 28. 10. 1943, dnevno poročilo. 17. 10. 1943, dnevno poročilo.
- ⁵⁴ »Napadi na železnico Ljubljana—Rakek so vedno pogostejši in vedno hujši. Ker se vsi napadi koncentrirajo samo na bunkerje, je moštvo vseh teh postojank prisiljeno, da se v teku noči iz bunkerjev umakne in brez vsake zaščite v grmovju, izpostavljeno mrazu in dežju, varuje progo. Nezadovoljstvo je zaradi tega, zlasti pri posadki iz Št. Jošta, vedno hujše... Kapetan Pavlovčič je prosil nadalje, da bi se dovolila drugemu bataljonu, ki se sedaj nahaja na Vrhniki, izmenjava moštva z ljubljansko posadko. Moštvo na Vrhniki je namreč že 14 dni neprestano ofo progi Verd—Logatec izpostavljeno partizanskim napadom.« (Vesti 16. 10. 1943, Vrhnika.)
- ⁵⁵ Dnevno povelje glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 261).
- ⁵⁶ KTB/WFSt. 16. 8. 1943 in 12. 9. 1943.
- ⁵⁷ KTB II. tank. armade 3. 10. 1943. NAW, T-313, navitek 189.
- ⁵⁸ Pismo uistaškega zun. min. nem. pooblaščenemu generalu v NDH 4. 10. 1943, NAW, T-501, navitek 264.
- ⁵⁹ KTB/WFSt. 5. 10. 1943.
- ⁶⁰ HGrB 7. 10. 1943, dnevno poročilo; 8. 10. 1943, jutranje poročilo
- ⁶¹ Poročili štaba XIII. divizije 9. 10. 1943 in 2. 11. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 62 in V/21, dok. 13), pismo štaba XIII. divizije 26. XI. 1943

štabu 2. brigade (Zbornik NOV V/21, dok. 134); poročilo štaba 2. brigade XIII. divizije 25. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 163).

⁶² Povelje glavnega štaba NOV in PO Hrvatske 7. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 47).

⁶³ HGrB 8. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁶⁴ HGrB 9. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁶⁵ Isto kot op. 61.

⁶⁶ HGrB 10. 10. 1943, dnevno poročilo, 11. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba III. SS tank. korpusa 13. 10. 1943, NAW, T-313, navitek 189.

⁶⁷ Pismo štaba XIII. divizije 26. 11. 1943 (Zbornik NOV V/21, dok. 134).

⁶⁸ HGrB 15. 10. 1943, dnevno poročilo; KTB/WFSt. 16. 10. 1943.

⁶⁹ Poročilo 2. brigade XIII. divizije 16. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 98); poročilo štaba XIII. divizije 19. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 116); povelje štaba XIII. divizije 15. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 89); poročilo štaba XIII. divizije 2. 11. 1943 (Zbornik NOV V/21, dok. 13); povelje glavnega štaba NOV in PO Hrvatske 18. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 107); HGrB 15. 10. 1943, dnevno poročilo, 16. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁷⁰ Poročilo komande kočevskega vojnega področja 9. 10. 1943 v arhivu IZDG; navadila glavnega štaba NOV in PO Slovenije 9. 10. 1943 štabu VII. korpusa (Zbornik NOV VI/7, dok. 230); poročilo štaba XVIII. divizije 9. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 236); poročilo obveščevalnega centra XIV. divizije 8. 10. 1943 v arhivu IZDG; Jaka Avšič, ustni vir.

Najpreglednejši vir za rekonstrukcijo bojev ob Kolpi je t. i. »operativni dnevnik b bojih na Kolpi od 10. do 23. oktobra 1943« v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/7, dok. 287 in VI/8, dok. 25), kjer je tudi osnutek dnevnika. Podrobnejša analiza tega dnevnika pokaže, da so dogodki prvih dni bojev na Kolpi datirani dva dni pozneje, npr. dogodki 8. oktobra imajo datum 10. oktobra, medtem ko so dogodki poslednjih bojev na Kolpi datirani pravilno. (V nadaljnjem besedilu navajam: Dnevnik bojev na Kolpi.)

⁷¹ Dnevnik bojev na Kolpi; HGrB 10. 10. 1943, dnevno poročilo, 11. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁷² Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 11. 10. 1943 v arhivu IZDG; Kardeljeva brzjavka (10. 10. 1943) v arhivu CK ZKS; Dedijer, Dnevnik, str. 615.

⁷³ Odredbi glavnega štaba NOV in PO Slovenije 13. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 257 in 258).

⁷⁴ Povelje štaba VII. korpusa je citirano v odredbi štaba XV. divizije 13. 10. 1943 v MLR.

⁷⁵ Kronika 9. brigade v arhivu IZDG; Franci Kolar: Borbe z divizijo »Hermann Göring«, v: Spomini na partizanska leta. Ljubljana 1963, str. 43–54; Franček Saje: Od Ljubljane do Ogulina. Boji IX. SNOB leta 1943. Ljudska pravica 25.–28. 9. 1955.

⁷⁶ Dnevnik bojev na Kolpi; Kolar, navedeni članek.

⁷⁷ Semič, Spomini..., Borec 1951, str. 308–310.

⁷⁸ Dnevnik bojev na Kolpi; Kolar, navedeni članek.

⁷⁹ HGrB 18. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo OOOF Kočevje 18. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 280); poročilo OOOF Kočevje 18. 10. 1943 v arhivu IZDG; Kolar, navedeni članek.

⁸⁰ Poročilo OOOF Kočevje 20. 10. 1943 v arhivu IZDG; dnevnik bojev na Kolpi; Kolar, navedeni članek.

⁸¹ Dnevnik bojev na Kolpi.

SOVRAŽNIKOVE OFENZIVNE OPERACIJE NA DOLENJSKEM IN NOTRANJSKEM

Največje ofenzivne operacije II. SS tankovskega korpusa v Sloveniji in na Hrvatskem so bile ofenzivne operacije na Dolenjskem in Notranjskem. Njihov namen je bil uničiti osvobojeno ozemlje in odriniti narodnoosvobodilno vojsko od pomembnejših prometnih zvez, predvsem od železnic.

Tudi za te ofenzivne operacije je izdelal načrt štab armadne skupine B. Predvideval je, da bi operacije tekle od Ljubljane na jugovzhod proti Hrvatski, ito se pravi približno enako kot pred dohrlim letom velika italijanska ofenziva v Ljubljanski pokrajini, ki so jo začeli pri Krimu in Mokrecu, končali pa na Gorjancih. Toda Hitler je menil, da je na Hrvatskem premalo sil, da bi lahko zadržale narodnoosvobodilno vojsko, ki bi se hotela prebiti iz obroča. Zato je ukazal, naj moione nemške sile prodirajo iz Hrvatske v smeri Ljubljane.¹

Ko je Hitler 4. oktobra izdal vrhovnemu poveljniku za jug in komandantu armadne skupine B navodila za vodenje operacij, je armadni skupini B določil naslednje naloge:

- »a) Pomiriti svoje območje, za uničenje vstaje v Istri in Sloveniji po možnosti angažirati močne sile.
- b) Zavarovati zveze v zaledju lin vojsko vrhovnega poveljnika za jug ob obali s težiščem ob Ligunslkem morju.
- c) Organizirati obrambo zgornje Italije, pri čemer je treba poiskati, določiti in zgraditi obrambno črto na Apeninih in obali s težiščem na ligunski obali. Za to naj v glavnem uporabi divizije vrhovnega poveljnika za jug in armadne skupine B. V tem primeru naj računa na odhod 2—3 divizij na jugovzhod.

Ker v bližnji prihodnosti ni računati na velike sovražne operacije pirofli obalnim območjem armadne skupine B, je treba zavarovanje obale zmanjšati in zbrati sile le na najpomembnejših odsekih in v pristaniških mestih, da bi lahko močne pehotne sile angažirali v Istri in Sloveniji.

Zato je treba, kolikor je to mogoče, tam poleg 162. divizije angažirati vso 44. pehotno divizijo, njene dosedanje zava-

*Funkcionarji III. SS tankovskega korpusa na Hrvatskem
(od leve proti desni: Jürgen Wagner, Felix Steiner in Fritz von Scholz)*

rovalne in stražne naloge rnaj prevzame 90. tankovska grenadirska divizija, ki jo je že itako treba preurediti.

Dele SS tankovske grenadirske divizije »Leibstandarte Adolf Hitler« je ,po očiščenju Istre treba prepeljati nazaj k njeni diviziji, ker je ipamen tankovskih oddelkov v boju proti bandam izetlo omejen.

Zato pa je treba 44., 71. in 162. divizijo po možnosti bogato opremiti za bojevanje v planinskih predelih iz zaplenjenih italijanskih zalog.

901. tankovski grenadirski poillk in I. bataljon 1. tankovskega polka bosta do kornca sedanjih operacij ostala podrejena armadni skupini B.

Sporočiti je treba namene pod a), b) in c).«²

To povelje ponovno priča, kakšen pomen je Hitler pripisoval ofenzivmm operacijam v Slovenskem Primorju, Istri in Ljubljanski pokrajini.

Štab armadne skupine B je šele 15. olktoibra sporočil vrhovnemu vojaškemu poveljstvu grobi načrt za ofeinzivne operacije na Dolenjskem in Notranjskem. Njegov osnovni koncept je bil napasti od severa, vzhoda in juga, na zahodu pa zapreti položaje. V ofenzivi naj bi uporabili 162. pehotno divizijo s 1. SS tankovskim grenadirskim polkom, okrepljenim 19. SS policijskim polkam in 122. topniškim polkom, 71. pehotno divizijo ter 44. grenadirsko divizijo z 901. tan-

kovskim grenadirskim polkom in 14. SS policijskim polkom. Povedal je tudi, da bo še naknadno sporočil, kako bo izvedel to ofenzivo, za katero predlaga, da bi trajala 16 dni.³

Neposrednih priprav za ofenzivne operacije na Dolenjskem in Notranjskem pa štaba armadne skupine B in II. SS tankovskega korpusa nista začela 15. oktobra, temveč nekaj dni prej, tj. ob zaključevanje ofenzivnih operacij v Istri i.

V tem času je bilo treba tudi rešiti vprašanje sodelovanja enot III. SS tankovskega korpusa. Ze prve dni oktobra je štab armadne skupine B seznanil generalfeldmaršala von Weichsa z osnovnimi potezami načrta ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem: »Čiščenje prostora južno in jugovzhodno od Ljubljane se bo izvedlo z zaporo črte Reka—Ljubljana—Kostanjevica in z napadom od italijansko-hrvaške meje proti severozahodu, da bi onemogočili tolпам prebiti se na Hrvaško. Zato bomo od 6. 10. dalje prepeljali z železnico čez Ljubljano in Zagreb v obmejni odsek Črnomelj — severozahodno od Kostanjevice 162. pehotno divizijo, v odsek od obale do Črnomlja pa bomo z Reke poslali po cesti 901. tankovski grenadirski polk in dele 71. pehotne divizije, in sicer tako, da bo meja zaprta od okoli 11. 10. dalje. Točen čas za začetek napada bomo sporočili po dovozu nadaljnjih sil. Prosimo vrhovnega poveljnika za jugovzhod, da podredi II. SS tankovskemu korpusu za dopolnitev zapore razpoložljive sile v hrvaškem obmejnem prostoru. Armadna skupina B prosi, da bi ji sporočili, katere sile ima na razpolago in kako so razmeščene.« Von Weichs je odgovoril Rommlu, da ima v obmejnem prostoru naslednje sile: v Samoboru SS tankovski oddelek (brez tankov), v Karlovcu štab SS tankovskega oddelka in SS tankovski polk (brez tankov), v Jastrebarskem SS tankovski oddelek (brez tankov), v Ozlju dve SS tankovski grenadirski četi (brez motornih vozil), v Ogulinu štab 14. SS policijskega polka in njegov II. bataljon (popolnoma sposoben za akcije), v Oštarijah III. bataljon 14. SS policijskega polka (popolnoma sposoben za akcije) in na progi Karlovac—Ogulin I. bataljon 14. SS policijskega polka (prav tako sposoben za akcije). Povedal je tudi, da območja izven teh krajev drži narodno-osvobodilna vojska v moči od 10.000 do 12.000 mož, ki se je bila oborožila z orožjem dveh italijanskih divizij in vsak dan napada omenjene kraje, ki jih je tudi zelo težko oskrbovati, Ogulin in Oštarije morajo oskrbovati celo s pomočjo letalstva. Zato se bo II. SS tankovski korpus lahko pripravil za napad na Dolenjsko in Notranjsko šele takrat, ko si bo izbojeval svoje izhodiščne položaje. Za sodelovanje v ofenzivnih operacijah je von Weichs obljubil 14. SS policijski polk, za zapiranje položajev pa omenjene enote III. SS tan-

kovskega korpusa na omenjenem območju. 14. SS policijski polk naj bi podredili štabu II. SS tankovskega korpusa šele takrat, ko bi se sešel z enotami 71. pehotne divizije, ki bodo prodirale od Reke proti Ogulinu, medtem ko naj omenjenih enot III. SS tankovskega korpusa sploh ne bi podredili štabu II. SS tankovskega korpusa.

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je sklenilo, da bo imel štab II. SS tankovskega korpusa v operacijah na hrvaškem ozemlju nasproti III. SS tankovskemu korpusu t. i. »pravico izdajanja navodil«. Kaže, da to Rendulicu ali von Weichsu ni bilo prav, kajti odločila sta, da mora štab III. SS tankovskega korpusa vsa navodila, ki jih bo dobil od štaba II. SS tankovskega korpusa, pred izvedbo sporočiti štabu II. tankovske armade v Vrnjačko Banjo, ki mu bo dal povelje za izvršitev.

17. oktobra je von Weichs poslal štabu II. tankovske armade naslednjo brzojavko:

»Prostor jugovzhodno in južno od Ljubljane bodo očistili z napadom od severa, vzhoda in juga in zaporo na zahodu. Natančnejši nameni:

1. Obkolitev prostora Samobor—Šentjanž—Ljubljana (približno po meji rajha)—Vrhnika—Planina—Ilirska Bistrica—Klana—Mrzla Vodica—Vrbovsko—Oštarije—Karlovac.

Sile: 162. peh. div. s 1. SS tankovskim grenadirskim polkom med Šentjanžem in Karlovcem (kraji so izključeni), okrepljeni 19. SS policijski polk med Ljubljano (izklj.) in Šentjanžem (vklj.), 122. topniški polk z dvema bataljonoma in topniškim divizionom med Planino in Ljubljano (kraja vključno), 71. pehotna divizija med Delnicami in Planino (kraja izklj.), 44. pehotna divizija z 901. tankovskim grenadirskim polkom in 14. SS policijskim polkom med Karlovcem in Delnicami (kraja vključno). Predvidena priprava do 17. oktobra zvečer.

2. Potek očiščevalne akcije od 18. oktobra dalje: 162. in 44. pehotna divizija bosta napadli s svojih[^] izhodiščnih položajev do crte Šentjanž—Trebnje—Žužemberk—Kočevje—Brod. Pri tem bosta ustvarjali delne obroče, zlasti s hitrim prodiranjem motoriziranih enot 162. pehotne divizije z območja 8 km jugozahodno od Krškega proti Črnomlju in motoriziranih enot 44. pehotne divizije iz Karlovca prav tako proti Črnomlju. 71. pehotna divizija bo prodirala z desnim krilom od Mrzle Vodice na sever proti Osilnici.

3. Predvideni rok za očiščenje vsega obroča je 16[^]dni.

4. Prostor med Savo in nemško mejo med Ljubljano in zahodno od Krškega bosta sedaj očistila okrepljeni 19. SS policijski polk (med

Ljubljano in Sv. Jurijem pod Kumom) in 1. SS tankovski grenadirski polk (med Šentjanžem in Boštanjem).«

Vendar, kot bomo videli, ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem niso začeli 18., temveč šele 21. oktobra, pri čemer ostane za sedaj še nepojasnjeno vprašanje, zakaj so jih preložili za tri dni. Morda sta na to vplivali razstrelitvi Štampetovega mostu in mostu jugozahodno od Zagreba sredi oktobra in žilavi boji ob Kolpi. Pa tudi razmestitev sil pred začetkom ofenzive je bila nekoliko drugačna, nekoliko drugačen je bil tudi potek operacij in tudi trajale so dalj časa, kot pa so jih predvidevali.

Štab armadne skupine B je najprej začel pošiljati na sever in severovzhod ofenzivnega ozemlja 162. pehotno divizijo »Turkestan-skovt« pod poveljstvom generala a j t nanta prof. dr. Oskarja Ritterja Niedermayerja. Divizijo so pravkar ustanovili na vojaškem vežbališču v Neuhammerju iz nekdanjih isovjetskih ujetnikov Turkastancev in Azerbejdžancev, ki so jnm dodali nemški komandni kader. Imela je 303. in 314. grenadirski ter 236. topniški polk. Hitler je že 15. septembra ukazal, naj divizijo čimprej odpeljejo v armadno skupino B, da se ho bojevala proti italijanskim partizanom v severni Italiji. Pri tem je prav gotovo mislil partizane v Slovenskem Primorju, saj so za ta prostor večkrat uporabljali naziv severna Italija; sredi septembra 1943 v Hitlerjev glavni stan namreč še niso začela prihajati poročila o italijanskih partizanih v severni Italiji. Za to trditev govori tudi dejstvo, da je Hitler to divizijo v svojem povelju z dne 19. septembra določil za izvajanje ofenzive v Sloveniji.⁴

Prvih pet transportov so odpeljali iz Neuhammerja v Šlezijo 22. septembra in so 25. septembra zvečer prispeli v Ljubljano, odkoder so jih takoj poslali v Videm. Tega dne je namreč nemško vrhovno vojaško¹ poveljstvo sklenilo, naj divizije ne pošljejo najprej v Ljubljano, kot so prej določili, temveč v Videm, kjer naj rusko orožje zamenja za italijansko. Obenem je sporočilo štabu armadne skupine B, naj namesto nje za ofenzivo v Istri uporabi druge sile. Zato so nadaljnji transporti šli čez Trbiž v Videm. Najprej so pripeljali 303. grenadirski polk in pionirski bataljon, izvidniški in obveščevalni oddelek, nato 236. topniški polk in končno 314. grenadirski polk, bataljon tankovskih lovcev in atab divizije, skupno 73 vlakov.³

Komaj so prišli poslednji transporti v Videm in so vojaki zamenjali orožje, že je vrhovno vojaško poveljstvo 5. oktobra naročilo štabu armadne skupine B, naj divizijo pošlje v območje Zagreba. Res so jo 7. oktobra začeli prevažati, in sicer čez Trbiž, Beljak, Celovec, Maribor in Zidani most. Do 14. oktobra zvečer so z 38 vlaki pripeljali na območje Krškega štab divizije (v Rajhenburg) in okrep-

ljeni 314. grenadirski polk (štab v Sevnico). Nato pa so do 19. oktobra prepeljali s 23 vlaki še 303. grenadirski polk na območje Karlovca. Štab 303. grenadirskega polka s prištabnimi enotami in njegov I. in II. bataljon ter II. divizion 236. topniškega polka so pripeljali na območje Mahicno—Vrbanci (tj. 6—12 km severno od Karlovca), medtem ko so III. bataljon 303. grenadirskega polka pripeljali na območje Desinca (tj. 6 km vzhodno od Jastrebarskega). Na območju Vidma (Udine) je ostal le del 236. topniškega polka in majhne posadke iz obeh grenadirskih polkov. Enote 162. Turkestanske divizije so se morale takoj po svojem prihodu na izhodiščne položaje spopasti z enotami narodnoosvobodilne vojske. 314. grenadirski polk so angažirali proti XV. diviziji na območju Sevnica—Raka, III. bataljon 303. grenadirskega polka pa je moral 16. oktobra zvečer odbijati napade na lastne postojanke na Golivruhu, v Klinča Selu in Desincu ter je imel 2 mrtva, 3 ranjene ter 11 pogrešanih, drugo jutro so deli polka morali odbijati partizanske napade na Čeglje itd. Zaradi razstrelitve nekega železniškega mostu 10 km jugozahodno od Zagreba v noči na 17. oktober se je prevoz transportov zakasnil za celih 24 ur.⁶

V istem času, ko so prevažali 162. pehotno divizijo »Tunkestansko«, so prepeljali tudi druge enote.

Že 11. oktobra so začeli voziti z območja Mantove v Italijo na območje Ljubljana—Postojna glavnino 44. grenadirske divizije, predvsem 134. grenadirski polk pod poveljstvom polkovnika Boelcheja. Štab polka so namestili na Vrhniki, bataljone pa razporedili ob južni železnici med Ljubljano in Postojno. Na Vrhniko so 15. oktobra pripeljali iz Soške doline bataljon planinskih lovcev, ki mu je povelejeval kapetan Borut Heine (poznejši II. bataljon 139. polka planinskih lovcev), 131. grenadirski polk pod poveljstvom polkovnika Nagla pa so razmestili ob železnici Postojna—Reka, štab polka pa namestili v Ilirski Bistrici. Tu je bil tudi 171. izvidniški oddelek 71. pehotne divizije.

Ker je v območje med Ljubljano in Postojno prispel 134. grenadirski polk, so polk planinskih lovcev »Admont« 15. oktobra poslali peš proti Litiji, odkoder je 17. oktobra odšel najprej k Sv. Juriju pod Kumom v akcijo proti enotam XV. divizije, nato pa naprej proti Hrvatski—in je tik pred začetkom ofenzive prispel v Jastrebarsko.⁷

Čeprav je Hitler 5. oktobra **Ukazal**, naj 1. SS tankovski grenadirski polk odpeljejo nazaj v sestavo divizije v Italijo, pa so ga zaradi pomanjkanja tankovskih enot v predvideni četrti fazi ofenzive kljub temu 12. oktobra začeli premeščati na območje Krškega. Ven-

dar pa BO še ,prej izločili iz njegove sasitaive I. bataljon 1. tankovskega polka -in ga iz Podgrada v Brkinih 24. oiktobra prepeljali v sestavo 1. tankovske divizije v Grčiji. Na njegovih dotedanjih položajih v Istri ga je zamenjal 211. grenadirski polk.⁸

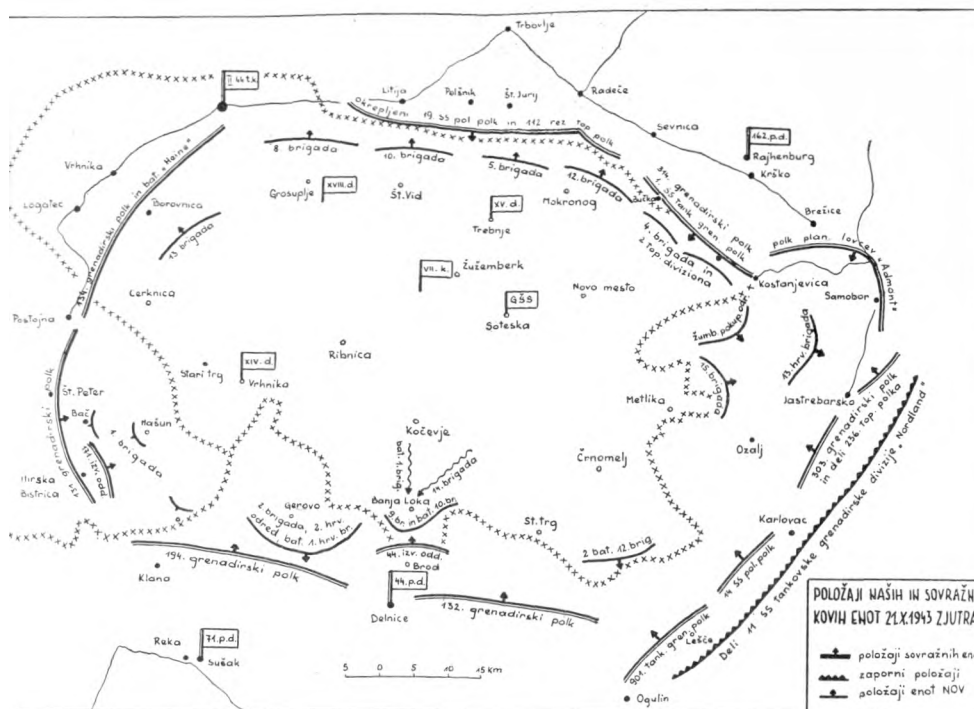
Za zavaravanje bivše nemško[^]-italijanske meje med Radečami in Lazami so določili okrepljeni 19. SS policijski polk. I. bataljon je držal položaje od Radeč do Grmade, II. bataljon od Grmade do Osredka jugozahodno od Litije in III. od Osredka do Sostrega. Sedež štaba je bil v Litiji, polk pa je bil podrejen -štabu 122. rekrutnega topniškega polka, Iki so ga pripeljali iz Koroške in razmestili severno od nekdanje nemško-italijanske meje. Na območju Šentjanža na Dolenjskem je bil wehrmannschasftsbataillon »Süd«, ki so ga nekaj dni pozneje podredili štabu 19. SS policijskega polka. Pri Kostanjevici pa -je bil III. bataljon Slovenskega domobranstva pod poveljstvom kapetana Vuka Rupniika.⁹

Jugovzhodno, južno in jugozahodno od ofenzivnega območja so se razmestili na izhodiščne položaje 901. tankovski grenadirski polk,

14. SS policijski polk, 132. grenadirski polk in 44. izvidniški oddelek, ki so bili vsi podrejeni štabu 44. grenadirske divizije v Delnicah.

Tako je štab II. SS tankovskega korpusa, ki se je 12. oktobra premestil iz Opčin pri Trstu na Mirje v Ljubljani,¹⁰ za ofenzivne operacije na Dolenjskem in Notranjskem razpolagal s tremi štabi divizij' (44., 71. in 162.), 12 okrepljenimi polki (1. SS tankovski grenadirski, 901. tankovski grenadirski, 131., 132., 134., 194., 303. in 314. grenadirski, polk planinskih lovcev »Admont«, 112. topniški polk in 14. ter 19. SS policijski polk) in nekaj samostojnimi bataljoni oziroma oddelki (batalj-on planinskih lovcev »Heine«, 44. in 171. izvidniški oddelek, I., II. in III. bataljon Slovenskega domobranstva, wehrmannschaftsbataillon »Süd« itd.). Če je vsak polk štel okoli 4000 mož, potem je skupno število za četrti del ofenzive angažiranih sovražnikov znašalo okoli 48.000 mož, ki so imeli nad 110 tankov, nad 10 samovoznih topov in nad 140 motoriziranih protitankovskih topov.¹¹

Tem enotam je Slovensko domobranstvo dodelilo nekaj desetih vodnikov. Tako je v drugi polovici oktobra poslalo iz Ljubljane v Rajhenburg na štab 162. pehotne divizije 48 domobrancev, ki »naj bi sodelovali pri zamišljenih operacijah ter vsak v svojem kraju, ki ga najboljše pozna, qpoizarjal na naj večje nevarnosti, na katere bi lahko operacijske čete naletele na terenu«. Toda štab divizije jih je obdržal le 15, druge pa je poslal nazaj v Ljubljano. Verjetno je takih vodnikov, ki naj bi nemškim enotam na pohodu skozi dolenjske vasi kazali privržence Osvobodilne fronte, našel dovolj v domobranskem

bataljonu v Kostanjevici. Iz nekaterih podatkov, ki jih bom navedel pozneje, je irazvidno, da so poslali vodnike tudi v druge nemške enote, npr. v 44. grenadirsko divizijo.¹²

Komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS Obersturmbannführer Josef Vogt pa je moral na Rösernerjevo povelje 15. oktobra poslati v Rajhenburg deset uradnikov gestapa in deset tolmačev. Imeli iso nalogo sodelovati z vojaškimi enotami, vojaško žandarmerijo in belogardisti pri preverjanju politične pripadnosti ljudi na terenu in zasliševanju ujetih partizanov. V Rajhenburgu so jih porazdelili med štiril polke, ki so operirali v okviru 162. »Turkestarske« pehotne divizije, največ (8) so jih poslali 303. grenadirakamu polku v Karlovac.

Nasproti tem sovražnim silam je bil VII. korpus s tremi divizijami in 11 brigadam/i ter tremi topniškimi divizionimi, kar pomeni, da je nasproti sovražnikovemu polku stala partizanska brigada in da

sta si bila nasprotnika glede števila enot skoraj enaka. Seveda pa so bili sovražnikovi polki številčno močnejši, saj so Stele brigade tisti čas vsaka okoli tisoč mož, skupno torej okoli 12.000 mož. Sovražnik je imel vsaj trikratno ali štirikratno premoč samo v Ij-uideh, še večja je bila njegova premoč v tankih in topovih, saj so enote VII. korpusa pred ofenzivo poskrile ali celo uničile težko orožje, ker bi jih oviralo pri premikih v ofenzivi.¹³

Vse to in še marsikaj drugega (npr. neprimerno večjo vojaško izobrazbo nemških vojakov, ki so jih pri a vik ar nekaj mesecev urili za vojskovanje na velikih frontah, medtem ko so večino partizanskih enot sestavljali novo mobilizirani borci) ije torej treba imeti pred očmi. Iko spremljamo potek nemške ofenzive proti narodnoosvobodilni vojski. Treba je imeti pred očmi tudi eno izmed temeljnih načel partizanske taktike, namreč, da je treba sovražnika tolči takrat, kadar isi v premoči, in se (izmakniti, kadar je močnejši on. In v ofenzivi, za katero je -zbral dele svojih najboljših enot, ko je imel meikajkratno številčno iin popolno tehnično premoč, ne bi bilo smiselno postavljati se po robu njegovim napadajočim oddelkom, temveč se jim izmakniti in napadati njihove pobočnice, zaščitnice, posamezna vozila, patrulje itd. Zato je treba tudi vcljaške izraze, kot npr. umik, razbitje itd. v partizanskem vojskovanju, zlasti pa še v sovražnikovi ofenzivi, jemati drugače kakor za druge fronte. V večini primerov umik ni pomenil bežamja pred prodirajočim sovražnikom, temveč izvajanje partizanske taktike, da se mu izmakneš, kadar ije močnejši od tebe. Razbitje tudi ni pomenilo popolnega uničenja partizanske enote, temveč le njeno 'razpršitev pred sovražnikovim udarcem ali po njem, v obeh primerih največkrat zato, da bi bil udarec, ki se mu ni dalo kako drugače izogniti, za sovražnika čim matnj učinkovit. Treba pa je imeti pred očmi tudi to, da se je naša narodnoosvobodilna 'Vojska bojevala na svoji zemlji in da je njeno zaledje brila Osvobodilna fronta, ki je na terenu z redkimi izjemami zajemala večino slovenskega prebivalstva. Veliki politični cilji Osvobodilne fronte, ki jih je imela velika večina partizanskih borcev nenehno pred očmi, močna zavest, da se boj-ujejo kot sestavni del velike protifašistične koalicije, veliko medsebojno tovarištvo in močna naslonjenost na terenske organizacije Osvobodilne fronte so bili prav gotovo tisti elementi, ki so pomagali borcem vzdržati tudi v najhujših dneh te sovražnikove ofenzive.

Štab II. SS tankovskega korpusa bi bil lahko izvedel ofenzivne operacije na Dolenjskem in Notranjskem na več načinov. Lahko bi bil npr. obkolil ves ofenzivni prostor in tako ustvaril ogromen obroč okrog Dolenjske lin Notranjske, ki bi ga nato stiaikal in čistil v enem

zamahu. Toda tak način bi bil zelo neprimeren glede na več stvari, med katerimi je bila visekakor v ospredju moč narodnoosvobodilne vojske, ki bi lahko v začetku ofenzive hitro prebila še razmeroma šibek obroč. Treba je bilo zato ustvarjati manjše, toda trdnjše obroče, ikar ista mu omogočala mehanizacija in široko razpredena cestna mreža na Dolenjskem in Notranjskem. Pri ustvarjanju manjših obročev bi lahko pri vsakem obroču posebej uporabili vse razpoložljive enote. Te bi obkolile neki prostori in ga nato preiskale, nato drugi, tretji itd., približno tako, kakor je to pred dobrim letom vsaj v prvih štirih fazah svoje ofenzive storil italijanski okupator. Pri ustvarjanju obročev, npr. okrog Krma in Mokra ter Rakitniške planote, nato Okrog Travnice in Velike gore ter Loške doline in spet okrog Kočevskega Roga je namreč uporabil hkrati vse razpoložljive enote, tj. toliko vojakov, da je vsak obkoljeni prostor dobesedno prečesal. Toda štab II. SS tankovskega korpusa — verjetno zaradi pomanjkanja časa — ni uporabil tega načina. Raje se je odločil za to, da ves ofenzivni prostor Dolenjske in Notranjske razdeli na štiri večje dele, od katerih ima vsak kakšno večje gozdno pogorje, v katerega bi se lahko umaknila narodnoosvobodilna vojska (v prvem Gorjanci in Zumberak, v drugem Kočevski Rog, v tretjem Velika in Travnica gora (ter Snežnik in v četrtem Mokreč, Krim in Rakitniška planota). Te štiri dele je treba očistiti drugega za drugim, in sicer tako, da tri angažirane divizije (162. pehotna, 44. grenadirski in 71. pehotna) ne bodo ustvarjale skupnega obroča okrog vsakega od teh štirih delov, temveč bodo vse tri divizije na enem delu hkrati vsaka zase ustvarile svoj obroč in ga nato čistile. Tako »so enote II. SS tankovskega korpusa, prodirajoč od jugovzhoda, juga in jugozahoda proti Ljubljani (torej v nasprotni smeri kot pred letom dni italijanski okupator), ustvarile devet obročev (torej približno toliko kot leto dni prej italijanski okupator, in nekateri obroči v nemški ofenzivi so bili skoraj enaki tistim v italijanski, npr. Okrog Gorjancev, Kočevskega Roga, Krma, Mokra in Rakitniške planote, Velike in Travnice gore ter Laške doline).

Čeprav so vse tri divizije na določenem delu ofenzivnega območja izvajale vsaka svojo ofenzivno operacijo hkrati in časovno povezano, jih bom zaradi lažjega pregleda opisal vsako zase.

PRVA FAZA OFENZIVNIH OPERACIJ NA DOLENJSKEM
(»WOLKENBRUCH I«)

Štab II. SS tankovskega korpusa je sklenil, da bo z enotami okrepljene 162. pehotne »Turkestansko« divizije od 21. do 25. oktobra očistil območje Kostanjevica—Brežice—Samobor—Jastrebarsko—Karlovac—Ogulim—Griblje—Črnomelj—Semič—Novo mesto—Kostanjevica, tj. predvsem desni breg spodnjega toka Krke, Gorjance in severovzhodni del Bele krajine, medtem ko bo z enotami 44. grenadirske divizije očistil preostali del Bele krajine in del Kočevskega.

Operacija 162. pehotne divizije na desnem bregu
Krke

Za prvi del ofenzivnih operacij na Dolenjskem je zbral sovražnik na severu in severovzhodu 162. »Turkestansko« pehotno divizijo, katere štab je bil v gradu Rajhenburg. Vodil je operacije na območju od Sevnice do Karlovca, kjer je imel zbrane štiri polke: 314. grenadirski med Sevnico in Brežicami, polk planinskih lovcev »Admont« med Brežicami in Samoborom, 303. grenadirski polk med Jastrebarskim in Karlovcem in 1. SS tankovski grenadirski polk pri Kostanjevici.

Na item območju so bile enote XV. divizije, ki jim je štab divizije 20. oktobra ob desetih zvečer dodelil nove položaje. Cankarjevi brigadi je dal nalogo, naj zapira položaje Temenica—Šmartno pri Litiji, Moravče—Šmartno in Sv. Križ—Brezovo—Dole—Kal—Radeče, štab brigade naj bo v Čatežu. 12. brigadi je ukazal, naj svoja dva bataljona, ki sta pred tednom odšla v Belo krajino, premesti nazaj v brigado, ki naj drži položaje od Sv. Križa pri Litiji do Krmelja. Gubčeva brigada naj pošlje IV. bataljon iz Bučke na položaje v Malkovec pri Tržišču, II. bataljon od Kostanjevice na položaje Bučka—Krka, III. bataljon naj pošlje v štab divizije, I. pa naj razporedi na položajih pred Kostanjevico. 15. brigadi pa je naročil, naj zapira položaje pred Belo krajino.¹⁵

Izhodišče glavnega sovražnikovega udara v tem prostoru je bila Kostanjevica, ki jo je Gubčeva brigada obstreljevala s topovi in minometi vse do začetka ofenzive. V začetku ofenzive je zgodaj zjutraj partizanska granata ubila na trgu štiri višje nemške oficirje. Zato so zgrabili Okoli sedemdeset domačinov in jih 25 še istega dne ustrelili na Malencah.¹⁶ Ob petih zjutraj sta 1. SS tankovski grenadirski polk

*Komandant
162. pehotne
»Turkenstanske«
divizije
generalmajor
Oskar
von Niedermayer
(drugi od desne)*

in 314. grenadirski polk začela prodirati iz Kostanjevice proti Novemu mestu.

Na položajih pred Kostanjevico sta bila Gubčeva brigada in I. topniški divizion XV. divizije, toda nobeden od njiju ni opazil zbiranja močnih nemških isil za ofenzivo. Ko je štab brigade 21. oktobra zjutraj dobil omenjeno odredbo štaba XV. divizije, je začel premeščati bataljone, sovražnik pa prodirati iz Sv. Križa preko Brezja dn Omeče vasi za hrbet enotam, ki so bile na položajih na Vodenicah in Oštrou. V Brezju je bila četa Žumberško-pokupskega odreda, ki se je po kratkem boju umaknila, ne da bi bila o tem obvestila III. bataljon Gubčeve brigade, ki je bil na Vodenicah pred Kostanjevico. Proti Vodenicam je prodirala pehota iz Kostanjevice, potem ko so pionirji pod zaščito umetne megle napravili pontonski most čez Krko.

III. bataljon se je z njo spopadel in je prišlo celo do boja na nož, ni pa mogel obdržati položajev, ker sta ga z dveh strani napadli sovražni koloni, ki sta prišli iz Črneče vasi in Prekope, in se je moral začeti umikati proti Gorjancem. Glavna sovražnikova kolona, ki je prodirala po cesti proti Šentjerneju, je brigado presekala na dvoje. Dve četi I. bataljona, ki sta bili na položajih pri Prekopi in Ostrogu, sta bili odrezani od drugih enot in ju je sovražnik obkolil. Prebijati sta se morali iz obroča z velikimi izgubami, saj je samo četa pri Prekopi imela več kot 20 mrtvih. Protitankovski top, ki je bil na položajih pri Prekopi, je uničil lahki tank, nato pa se je moral umakniti. V takem položaju je štab brigade poslal kurirja s kolesom proti Novemu mestu, da bi štab divizije obvestil o vdoru nemške vojske, a so ga pri Ratežu prehiteli nemški vojaki na motorjih.

Obenem je ukazal bataljonom, nag' ise umikajo na Gorjance. Umikali so se čez Ban in Javorovico, razen IV. bataljona, ki je bil ves na levem bregu Krke in se je breiz bojev in izgub po četah umikal protli Novemu mestu.¹⁷

Tako je imel sovražnik popolnoma odprto pot v Novo mesto. V Šentjerneju 'je pöbil 26 domačinov, v Prekopi 13, v Orehovcu 3, ob cesti pri Ratežu 19, v Gabrju pod Gorjanci 20 itd. V Novo mesto je prodril že dopoldne. Takoj je zasedel pošto in dmge pomembnejše urade, partizani pa so se v zadnjem času rešili iz mesta. Še tisti dan je v mestu, Bršljinu, Ločni, Žabji vasi in drugje pobil 26 oseb, šest pa jih je celo obesil na vrtno ograjo gostilne »Pod Trško goro« na Ločenski cesti.¹⁸

Potem Iko je, Ikakor zjutraj v Zameškem, tudi v Novem mestu pustil majhno posadko, je 1. SS tankovski grenadirski polk prodiral naprej proti Beli krajini. V Jugorju se je od glavnine odcepil manjši oddelek in odhitel na Suhor, kamor je prihrumel ob pol eniuh popoldne. Ustavil se je pred Goljevo hišo in začel vanjo streljati s pehotnim orožjem in minometi. V hiši je ravno zasedal rajonski odbor Osvobodilne fronte. Padla sta dva njegova člana: Anton Kramarič, ki je bil tudi član SNOO, in Janez Južna ter neki domačh in partizan, medtem ko ije bil neki domačin ranjen.¹⁹

Glavnina polka pa je med tem časom prodirala iz Jugorja proti Semiču. Tam je iznenadila vojaško šolo glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki se je bila tja preselila konec septembra 1943 in je imela v topničarskem, pehotnem, zveznem in minerskem tečaju 195 gojencev. Šola se je hitro znašla in za dve uri zadržala sovražnika pred mostom, ki ga je v veliki nevarnosti miniral Hubert Jeločmik. Toda nemški vojak šofer je z drznim dejanjem v zadnjem hipu preselkal vžigalno vrvico, talko da je most nepoškodovan padel v sovražnikove roke. Šola se je bojevala do večera in je rešila skoraj vse orožje, celo rtap. Po boju, v katerem je imela dva mrtva in štiri ranjene, se je umaknila na Gorjance, kjer je prebila ofenzivo in nato v vasi- cah Gaj in Sekuliči nadaljevala pouk.²⁰

Potem ko je prenočila v Semiču in pustila tam manjšo posadko, je glavnina polka drugi dan prodirala dalje proti Črnomlju, ki ga je njegova predhodnica dosegla že 21. oktobra pozno popoldne. Le-ta je v Črnomelj pridrla po semiilški cesti in spremljalo jo je streljanje iz tanteovsikiuh topov in strojnic. Pri današnji tovarni »Zora« je naletela na nekaj (delavcev, ki so se nameravali pred njo skriti, in jih je pokosila s strojnicami.²¹ Za 1. SS tankovskim grenadirskim polkom je s položajev Mokro polje—Kostanjevica—Orehovec, ki jih je dosegel

prvi dan ofenzive, prodiral 314. grenadirski polk, kaiterega štab se je ta dan nastanil v Pleterjah.²²

Z jugovzhodne in južne strani so proti Beli krajini prodirale enote 44. grenadirske divizije, katere štab je bil v Delnicah. Z izhodiščnih položajev Lešće—Ogulin -cub reiki Dobri je prodiral 901. tankovski grenadirski polk, s položajev Ogulin—Vrbovsko 14. SS poli-

cijski polk, s položajev Vrbovsko—Delnice 132. grenadirski polk, medtem ko je 44. izvidniški oddelek že prej uistvaril mostišče na severnem bregu Kolpe pri Brodu na Kolpi. Glavna udarna sila je bil seveda 901. tankovski grenadirski polk, katerega udarna Skupina je pri Gribljah prešla Kolpo in je bila pozno popoldne le še osem kilometrov oddaljena od Črnomlja.²³

Štab XV. divizije je za sovražnikov vdor na osvobojeno ozemlje zvedeli šele dopoldne, ko so bili nemški tanki že v Novem mestu in ko so se nekateri odseki štaba divizije, ki so bili v neki hiši pri železniški postaji v Novem mestu, morali v vsej naglici umakniti proti Trebnjemu, kjer je bil v gradu nastanjen operativni del štaba. Štabu divizije še niti zvečer ob desetih ni bilo jasno, ali gre za manjši vdor ali pa za pravo ofenzivo. Komandant divizije Pero Papivoda je pisal ostro pismo štabom brigad in topništva, da je sramota za ves komandni kader divizije, posebno pa za Gubčevo brigado, ki je sovražnika pustila prodirati prati Novemu mestu. Grajal je štab brigade, da ni bil niti toliko samoiniciativen, da bi pregledal položaj in določil en bataljon za napad na sovražno posadko v Novem mestu.²⁴

Takšno stališče komandanta divizije je bilo seveda nepravilno. Poslati bataljon Gubčeve brigade napadat Novo mesto, ko je sovražnik iz dvema polkoma prodiral vanj, bi pomenilo poslati ga v gotovo smrt. Kot bomo videli, bo ta napačna in praktično neizvedljiva zamisel še dva dni živela pri štabu XV. divizije in štabu VII. korpusa. Štab divizije je 21. ali 22. oktobra dal tudi splošna navodila za vedenje enot med ofenzivo. Brigade morajo porušiti vse ceste, ki vodijo od reke Save proti notranjosti osvobojenega ozemlja, skriti topove, razen protitankovskih, na varna mesta, uvesti jekleno disciplino in enote pripraviti za daljše pohode, hujše boje, prebijanje iz sovražnikovih obročev itd. V primeru močnejšega pritiska naj se enote Cankarjeve in 12. brigade naslonijo na Gorjance oziroma na enote XV. divizije na desnem bregu Krke. Cankarjeva brigada naj še poprej izprazni skladišče usnja v Št. Vidu pri Stični in naj usnje porazdeli med enote narodnoosvobodilne vojske.^{24a}

Ko ista 1. SS tankovski grenadirski polk in 901. grenadirski polk drugi dan ofenzive v Črnomlju sklenila obroč, sita že z vzhoda prodirala na zahod dva polka, ki sta imela nalogo čistiti Gorjance in del Bele krajine. S črte Brežice—Samobor—Jastrebarsko je prodiral polk planinskih lovcev »Admont«, katerega štab se je nastanil v Brezovici, s črte Jastrebarško—Krašić—V. Erjavec—Karlovac pa 303. grenadirski polk, katerega štab je bil v Karlovcu. 22. oktobra je 314. grenadirski polk dosegel črto Težka voda—Gabrje,

medtem ko se je levo krilo 303. grenadirskega polka približevalo Metliki.²⁵ Do 24. oktobra zjutraj so vsi trije polki zožili obroč na črti Prekrižje—Kupčina—Vivodina—Radoviča—Sošice—Zumberak—Petričko Selo—Kostanjevac, ki so ga do večera še zožili na črto Prekrižje—Vivodina—Sošice—Kupčina. Tega dne je bil štab 314. grenadirskega polka v Pleterjah, štab polka planinskih lovcev »Admont« v Brezovici in štab 303. grenadirskega polka v Metliki. Naslednja dva dni je Gorjance čistil le polk planinskih lovcev »Admont«, medtem ko so druge enote 162. divizije že odšle na položaje za drugi del ofenzivnih operacij na Dolenjskem.²⁶

V obroču iso bili trije bataljoni Gubčeve brigade, 15. brigada, 13. hrvatska proletarska brigada in Žumberško-pokupski odred.

Gubčeva brigada se je prvi dan ofenzive umaknila na Gorjance. II. bataljon se je ustavil pri Velikem Banu, III. pa pri Javorovici in iko je sovražnik zasedel Javorovico, se je II. umaknil k Sv. Miklavžu, III. pa k Drči, medtem ko je I. bataljon zavaroval smer proti Gabrju in Žagi. Štab brigade je bataljone, iz katerih je podnevi pobegnilo nekaj borcev, preuredil. 22. oktobra pa je nanje naletel oddelek iz polka planinskih lovcev »Admont«. Boj je trajal ves popoldan, vso noč in naslednji dopoldan, ko se je moral sovražnik umakniti. Bataljona sta imela v tem boju velike izgube, saj je samo iz II. bataljona bilo ujetih 19 borcev, ki jih je sovražnik odpeljal naprej v Samobor, od tam pa čez Karlovac na Sušak.²⁷

Štab brigade je prve tri dni obdržal zvezo z 'operativnim štabom hrvatskih in slovenskih enot in namestnikom komandanta XV. divizije Alojzom Kolmanom-Marokom. Ko se je brigada nameravala premakniti nazaj v dolino Krke, ji je ta ukazal, naj se premakne v Gorenjo vas, odkoder bo bočno zavarovala enote, ki bodo prenesle ranjence iz Žumberka na Kordun.²⁸

To nalogo sta dobili 13. hrvatska proletarska brigada in 15. brigada, ki je bila v Dvorištu pri Vivodini. Pri njej je bil tudi Alojz Kolman. 21. oktobra je krenila v vasi Lović, Prekrižje in Brašljeva. Ko je levo brilo 303. polka prekoračilo Kolpo pri Krasincu in zasedlo Metliko, so ga enote 15. brigade obstreljevale z minometi, a niso mogle ustaviti njegovega prodiranja. Tedaj je štab brigade poslal I. bataljon proti Kolpi, da poruši brod pri Krasincu, s katerim je sovražnik prevažal čete in material. Bataljon je naslednji dan odšel v Belo krajino in med ofenzivo ni dobil več zveze z brigado. Medtem ko sta II. in IV. bataljon ostala na robu Gorjancev in imela nekaj spopadov z manjšimi sovražnikovimi oddelki, pa sta štab brigade in III. bataljon dobila nujno nalogo, da iz Maline pri Sošicah, kamor sta bila prispela, skupaj z Žumberško-pokupskim odredom

odneseta okrog dvesto ranjencev na varno na Kordun. Prvi dan, tj. 23. oktobra, je kolona z ranjenci prispela do vasi Kulaj*i*, kjer je prenočila in nato krenila proti Pečmi, kjer je bila 13. proleterska brigada, **ki se je sem umaknila s položajev Okič—Sveta Jana—Pribič**, na katerih se je dva dni bojevala s sovražnikom, ki je prodiral proti Gorjancem in **Zumberku iz** Jaške, Draganiča in Karlovca. 24. oktobra opoldne se je v Pečnem pridružila koloni z bolnico, ki je odšla naprej popoldne, in sicer v smeri Sveta Jana—Plešivica—Okie. Drugi dan zjutraj so prišli do Paivučnjaka, **kjer so predanili in odbili napad manjše sovražnikove patrulje**. Ker so po cesti Karlovac—Zagreb patroljirali nemški tanki, se je kolona umaknila po cesti proti Galgovu in preko Rakovega Potoka in Horvatov prišla do železniške proge Zagreb—Karlovac, ki jo je prekoračila v noči na 26. oktober. Podnevi je prišla v Turopolje in oddala bolnico.

štab 15. brigade in njen III. bataljon pa sta se že prej vrnila nazaj proti Metliki. Ko je namreč kolona prispela do železniške proge Zagreb—Karlovac, sta se vrnila preko Loviča v gorjanske vasi severno od ceste Vahta—Metlika. Tu sta se sešla z II. in IV. bataljonom in brigada je v tem območju napadala manjše nemške oddelke. Uničila je okrog 15 sovražnih tovornih in osebnih avtomobilov rter avtobus. Tako je 5. novembra zaplenila avtobus, v katerem se je voailo osem sovražnih vojakov, od tega šest domobranskih organizatorjev, ki jih je general Rupnik 1. novembra poslal iz Ljubljane v Belo krajino, da vzpostavijo oblast. Naslednji dan je napadla in uničila dva kamiona, v katerih je bilo dvajset Nemcev in domobrancev, od katerih je bilo uničenih štirinajst, šesterici pa je uspelo pobegniti. Ob tej priliki je zaplenila tudi protiletalsko strojnico.

7. novembra pa je spet napadla in uničila dva kamiona in pobila precej sovražnikov. V zadnjih akcijah je z brigado sodeloval tudi del bataljona Vamostno-obveščevalne službe. Po sovražni ofenzivi je bil IV. bataljon — ali bataljon težkega orožja — razpuščen, orožje in moštvo pa razporejeno po drugih bataljonih.²⁹

Tudi Gubčeva brigada, ki je imela v času ofenzive (od 21. 10. do

4. 11.) 47 mrtvih in 16 ranjenih, 393 pogrešanih lin dezertorjev in izgubila 2 topa, 4 minomete, 8 strojnic in 359 pušk, je ves čas ofenzive ostala na Gorjancih. Ko je 28. oktobra dobila odredbo štaba divizije, naj začne z ofenzivnimi akcijami na cesti Metlika—Novo mesto—Kostanjevica, so se bataljoni premestili na nove položaje: I. bataljon v Popoviče z nalogo, da prekopava cesto od Metlike do Vahte, II. bataljon v Gabrje, da ruši cesto od Vahte do Novega mesta, III. bataljon v Javorovico. Topniška baterija se je priključila k I. bataljonu, I. topniški divizion pa je odšel na položaje pri Seku-

liöih. Ko pa je v Popoviče prišla 15. brigada, se je I. bataljon Gubčeve premaknil v vas Mihovo, kamor je odšel tudi štab brigade. Na teh položajih je ostala do 8. novembra in napadala manjše sovražne oddöl'ke na cesti Kostanjevica—Novo mesto. Tako je 1. novembra napadla sovražni avto in ubila pet, ranila dva in ujela enega domobranca. 3. novembra je njena patrulja ubila dva in ranila dva Nemca, 6. novembra pa je odbila nemški napad pri Gabrju. Pri teh akcijah je imela vsega tri mrtve³⁰

Obe brigadi, to je 15. in Gubčeva, ter I. divizion topništva, so bili nekaj dni odrezani od štaba XV. divizije in so imeli zvezo le z namestnikom komandanta Alojzem Kolmanom. Prvo zvezo s štabom divizije so dobili šele konec oktobra.

Operacija 44. grenadirske divizije v Beli krajini in na Kočevskem

Tisiti čas, ko je Okrepljena 162. pehotna divizija napravila obroč okrog Gorjancev in dela Bele krajine in ju čistila, je imela 44. grenadirska divizija nalogo očistiti preostali del Bele krajine lin del Kočevskega ter doseči izhodiščne položaje za napad na Kočevski Rog. Tudi rta divizija je začela s splošnim napadom 21. oktobra zjutraj.

901. tankovski grenadirski polk je s položajem ob rekli Dobri dosegel Griblje, kjer je prešel Kolpo in se obrnil proti zahodu ter 22. prispel v Črnomelj. S črte Ogulin—Vrbovsko je prodiral 14. SS policijski polk, (ki je 22. oktobra prekoračil reko Kolpo pri Zilju, Vinici on Starem trgu ter prodiral proti severozahodu ob cestah Vinica—Tanča gora in Stari trg—Knežja lipa. S črte Vrbovsko—Delnice je prodiral proti severu 132. grenadirsiki polk, medtem ko si je 44. izvidniški oddelek že prej ustvaril mostišče na severnem bregu reke Kolpe. Naloga vseh teh enot je bila, da do 21. oktobra zvečer prekoračijo reko Kolpo in ustvarijo mostobrane na njenem levem bregu, kar so tudi izvršili. Naslednjega dne so predvsem širile mostišča ob Kolpi, 23. oktobra zjutraj pa začele hitreje prodirati proti severu. Do poldneva je 14. SS policijski polk brez odpora dosegel četo Hrast—Sinji vrh, 132. grenadirski polk pa proti močnemu odporu 9. brigade črto Podstenje—Briga—Jesenov vrh. Do 24. oktobra zvečer je desno krilo doseglo črto Črnomelj—Blaževci, levo pa Kočevje, naslednjega dne popoldne ob štirih, ko je II. SS tankovski korpus končal prvi del ofenzivnih operacij na Dolenjskem, je 901. tankovski grenadirski polk dosegel Dobliče in Mavrlen, 14. SS policijski polk

črto Mavrlen—Knežja lipa, 132. grenadirski polk črto Mozelj—Livold—Kočevje, 44. izvidniški oddelek pa Staro cerkev in Stari log.³¹

V tem prostora iso bile enote XV. in XVIII. divizije. En del je držal bojno črto pri Brodu na Kolpi, drugi pa je zavarovali osvobojeno ozemlje Bele krajine.

Enote, ki so držale bojno črto pri Brodu na Kolpi, so bile podrejene operativnemu štabu, ki imu ije poveljeval namestnik komandanta XVIII. divizije Alojz Hostnik-Jovo. Njegova osnovna enota je bila še vedno 9. brigada, saj je **Sercerjeva** brigada ostala na območju Prezida in ni prišla k Delnicam, medtem ko sta 14. »Železničarska« brigada in III. bataljon Tomšičeve brigade prispela šele 21. oktobra.

Operativni štab je položaje med Kužljem in Novimi seli razdelili na desni odsek od Kužlja do Stružnice in levi odsek od Stružnice do Novih sel. Desni odsek je vodil Mile Kilibarda, levi pa Alojz Hostnik.

Do 21. oktobra, ko je tudi drugje začel ofenzivne operacije, je sovražnik zbrali v Brodu na Kolpi še nad 1000 mož, preko 30 tankov, nad 100 oklepnih avtomobilov in okrog 6 baterij topništva, ki je ves dan ohstreljevalo vasi Nova sela in Banjo Loko ter cesto med njima. Dopoldne je sovražnik prodrl s tanki že do vasi Vrh. Obstreljevale so ga enote vsega levega odseka in top kal. 149 mm je uničil tank in oklepni avtomobil. Hkrati je sovražnik napadel položaje vseh bataljonov, tudi IV., ki ni mogel vzdržati na dotedanjih položajih in je bil po umiku razporejen na desno krilo desnega odseka.

Popoldne je prispela 14. »Železničarska« brigada, ki je že 19. oktobra z dvema bataljonoma iz Srednje vasi pri Črmošnjicah in z bataljonom z Brezja krenila na pot preko Vrčic, Planine, Hriba, Tanče gore, Svetlega potoka, Mazija, Livolda in Štalcerjev do Ajbla. Prispel pa je tudi III. bataljon 1. brigade »Toneta Tomšiča«, ki so ga pripeljali z avtomobili z Mašuna.

Štab VII. korpusa je ukazal, da (je treba sovražnika vsekakor vreči iz Broda na Kolpi. Zato je operativni štab izdal povelje, naj enote v noč od 21. na 22. oktober napadajo sovražnika. Štab 14. brigade je poslal II. in III. bataljon, naj napadeta vasi Faro in Vas. Bataljona sta prispela na položaje Okrog polnoči, a sta se morala zaradi nemške premoči vrniti na stare položaje nad Novimi seli, v neuspeli akciji sta imela šest ranjenih. III. bataljon Tomšičeve brigade bi moral napasti vas Potok, a je ni napadel, ker ni pravočasno prispel na položaje. Napadel je šele 22. oktobra zvečer, izgubil je šest mrtvih in dvajset ranjenih ter se je moral umakniti. Umaknil

se je v Banjo Loko, odtod pa so ga z avtomobili odpeljali v Kočevje.

22. oktobra je bil na levem odseku mir, na desnem pa so bili hudi boji, v katerih ista I. (in IV. bataljon 9. brigade obdržala svoje položaje. II. bataljon te brigade pa je bil od Starega trga, kamor je že vdrl sovražnik in ustrelil devet talcev iz Doba in Laz ob Kolpi, premeščen k Ajblu, ki ga je ves dan tolklo sovražnikovo topništvo.

I. bataljon 14. brigade se je prejšnji dan premaknil odtod na položaje pri Stružnici, kjer je sodeloval v bojih, a je še isti dan odšel v Štalcerje, kamor je iz Ajbla prispel tudi štab brigade.

Operativni štab je tega dne ukazal, naj bataljoni (držijo te položaje, ker so najprimernejši za obrambo, v primeru močnega sovražnikovega pritiska pa se morajo umakniti vzporedno s cesto Nova sela—Banja Loka—Morava—Štalcerji lin tolči sovražnikovo pobočnico, ki bo ščitila isvojo tankovsko kolono. Ponoči je 14. brigada dobila povelje, naj krene na položaje zahodno od Črnomlja in tam ruši ceste -ter napada sovražne patrulje.

23. oktobra zjutraj je začel sovražnik s topovi obstreljevati položaje desnega odseka, s katerega so se začele enote umikati v smislu povelja operativnega štaba. Sovražnik jim ni dovolil, da bi se ustavile in utrdile na svojih položajih. Potiskal jih je s preciznim topniškim ognjem, za katerim je napredovala pehota. Ko je došel na Jesenov vrh, se je usmeril proti Banji Loki, da bi zajel celi levi odsek 9. brigade, ki pa se je pravočasno umaknil na položaje pri Ajblu. Tedaj je začela prodirati tankovska kolona, ki se je opoldne usrtavila v Ajblu, pred katerim se je vnel hud boj. Na položajih desnega odseka in pri Ajblu je padlo 23 partizanov, med njimi celo komandant bataljona Franc Lesnika. V bojih pri Brodu na Kolpi je samo iz 9. brigade padlo in bilo ranjenih nad sto borcev.

Operativni štab je bil po povelju štaba VII. korpusa ukinjen, še prej pa je ukazal štabu 9. brigade, naj brigada zasede položaje Handlerji—Mlaka—Koče in zavaruje cesto Kočevska Reka—Gotenica, štabu 14. brigade pa je naročil, naj napade sovražnika na črti Mozelj—Knežja lipa—Predgrad, medtem ko so III. bataljon Tomšičeve brigade iz Banja Loke z avtomobili prepeljali v Kočevje in od tam proti Rogu, da bi zasekoval in rušil ceste ter mostove.³²

Od Ajbla je sovražnik nezadržano prodiral naprej do Morave in dalje proti Štalcerjem in Kočevju.

V Kočevju so bili v začetku oktobra komanda mesta, vojna partizanska bolnišnica, zapori itd. Vojno partizansko bolnišnico so evakuirali že po prihodu nemške vojske v Delnice, ostalo pa so evakuirali 22. oktobra ob devetih zjutraj, ko je komanda mesta dobila

sporočilo iz Koprivnika — le-tega je sovražnik prejšnji dan bombardiral in je pogorelo nekaj hiš in gospodarskih poslopij — da nemška vojska prodira iz Črnomlja preko Koprivnika proti Kočevju.³³ To pa seveda ni bilo res lin so se nekatere evakuirane ustanove vrnile v Kočevje, odkoder so se čez dva dni spet umaknile v gozdove.

V Kočevje sta se 24. oktobra zvečer najprej pripeljala dva nemška tajnika, ki sta se pri lekarni takoj obrnila in odpeljala nazaj proti Dolgi vasi, ponoči pa je v mesto prispela glavnina 44. izvidniškega oddelka. Naslednjega dne je prodirala proti Stari cerkvi in naprej proti Staremu logu, da z zahodne strani zapre obroč okoli Kočevskega Roga, katerega čiščenje je bilo predvideno v drugi fazi ofenzivnih operacij na Dolenj-äkem.³⁴

V jugovzhodnem delu Bele krajine sita bila najprej II. in V. bataljon 12. brigade, iki sta se pred prodirajočim sovražnikom umaknila s položajev pri Vranič Bregu in Lovič Prekriškem, in pomagala komandi mesta Vinica, ki je bila razstrelila mast pri Vinici, odbijati manjše sovražnikove napade. Ko pa je bil sovražnikov pritisk premočan, so se umaknili proti Sinjemu vrhu in nato v gozd pri Miki ar j ih ob cesti Kočevje—Črnomelj.

Tja je prispel tudi III. bataljon Karlovškega odreda. 21. oktobra se je bojeval pri Preloki med vasicama Vidine in Skaurine in se s štabom odreda ponoči pri Vinici prebil čez Kolpo ter odšel na Sinji vrh in v Dolnje njive. 23. oktobra se je bataljon obrnil proti jugu, da bi pri Radencah prekoračil Kolpo, kot je to storil štab odreda pri Damljah. Uspelo mu je šele 24. oktobra zvečer pri vasi Špeharji.

Na območje Miklarjev je prišel tudi I. bataljon 15. brigade pod poveljstvom komandanta Slavka Ograjenška in politkomisarja Matije Bahorja, ki mu je bil štab brigade ukazal uničiti brod v Gribljah. 22. oktobra je z Brašljevice mimo Metlike prispel do Prilozja, kjer je bil blokiram v gozdu in ni mogel izvesti naloge. Komandir čete, ki bi moral v akcijo, je četo razpustil in dezertirati so začeli borci iz vseh čet. Naslednjega dne zjutraj se je bataljon napotil čez cesto Krasinec—Črnomelj in sklenil, da se bo na območju Črnomlja in Semiča izmaknil sovražniku ter krenil nazaj na Gorjance. Zato* se je pomikal po gozdovih mimo Suhorja pri Draga tušu proti Miklarjem. 24. oktobra, ko je 14. SS policijski polk čistil tisto območje, je bil bataljon ves dan skrit v gozdu, kjer je naletel na prej omenjene partizanske enote. Čez dva dni se je prebil čez cesto in nato mimo Bistrice, Planine in Tajčbirta ob cesti Semič—Črmošnjice do* Uršnih sel. Ker se je izgubil komandant bataljona, je politkomisar hotel, da bi šel ostanek bataljona — od okrog 350 borcev jti je

namreč ostalo le še 56 — na Kočevsko. Toda borci so se mu uprli, prevzeli komando in odšli zvečer čez Vahto v Dole in dalje v Popoviče, kjer so našli Gubčevo brigado.³⁵

Poitem Iko sta se tudi oba bataljona 12. brigade premaknila na sever čez cesto Črnomelj—Kočevje in se zadrževala okrog Planine v Kočevskem Rogu ter vzhodno od njega, ni bilo na območju Griblje—Črnomelj—Knežja lipa—Kočevje več nobene partizanske enote in je sovražnik 25. oktobra zvečer končal prvo fazo ofenzivnih operacij na Dolenjskem ter se postavil na izhodiščne položaje za nadaljnje operacije.

Štab armadne skupine B je tega dne zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan, da je II. SS tankovski korpus od 21. do 25. oktobra uničil 1056 sovražnikov in 366 ujel ter zaplenil 132 strojnic, 14 topov in 3 oklepne izvidniške avtomobile. To poročilo je vsekakor pretirano, saj bi bilo po teh podatkih od treh brigad in enega odreda, ki so bili v obroču, moralo pasti partizanov kar za celo brigado.

Ko smo pregledali prvi del ofenzivnih operacij na Dolenjskem, nas bo seveda zanimalo, kako sta glavni štab NOV in PO Slovenije in štab VII. korpusa reagirala na začetek ofenzive in kakšna navodila sta dajala podrejenim enotam.

Najprej je treba kritično ugotoviti, da je sovražnik s svojo ofenzivo nekoliko iznenadil narodnoosvobodilno vojsko. Glavni štab in štab korpusa bi bila morala vedeti za to sovražnikovo namero, saj sta imela v tem času že dobro razvito obveščevalno Službo, ki jima je stalno poročala o sovražnih premikih in številčni moči postojank. Jasno je, da ti podatki kljub še itako dobro organizirani obveščevalni mreži niso mogli biti vedno točni, ker so bili premiki neprenehni in se je moč postojank spreminjala iz dneva v dan. Toda vsa poročila so se vendarle ujemala v tem, da sovražnik od 10. oktobra premika svoje sile proti Zidanemu mostu in dalje proti Brežicam. Prihajala so tudi poročila, da bo glavni udarec prisöl iz Kostanjevice. Vendar pa (je bil ravno na to območje najmanj pozoren).³⁸

Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije ob sovražnikovem prodoru do Semiča spoznal, da gre za resnejši sovražnikov napad na osvobojeno ozemlje tudi s te strani, je štabom divizij in brigad 22. oktobra zjutraj izdal navadila, v katerih je določil:

»Sovražnikovim silam je uspelo z manjšimi deli prodreti do Novega mesta in od tod z nekaj tanki do Semiča. Ker absta(ja možnost, da bi sovražnik skušal podvzeti akcije tudi na drugih sektorjih, in bi s tem mogoče za nekaj časa onemogočil tesno sodelovanje edinih z nadrejenimi štabi, dajemo štabom divizij in brigad naslednje direktive:

1. Za slučaj sovražnikove ofenzive je Glavni štab že liizdal štabom divizij in brigad podrobna navodila za njihovo delovanje. Vse, kar je določeno v tej naredbi, ostane v veljavi.

2. Brainili bomo osvobojeno ozemlje, pri tem pa se morajo vse edinice držati taiktilke: S sovražnikom se ne spuščati v frontalno borbo. Napadati ga je treba z boka, ali izza hrbta, seveda je treba prej odkriti vse njegove slabe točke in zlasti po njih krepko udariti. Ako bi sovražnik na enem odseku prodril, je treba njegove sile odrezati od njegovega zaledja. Nikakor ne smete svojih sil umikati pred nastopajočim sovražnikom, ampak naj njegovo prodiranje zadržujejo le manjši, vendarle dovolj močni oddelki; jaqje sile pa morajo upasti sovražniku v hrbet in ga uničiti. Edinice morajo biti res premične in stalno pripravljene za dejstvovanje v vseh smereh. Sploh se morajo v borbi s sovražnikom posluževati partizanske taktike. Vse naše edinice morajo blfti proti sovražniku stalno v ofenzivi, pa naj se iste zadržujejo kjerkoli.

3. Ena najvažnejših stvari je održavanje zveze med poedinimi štabi, najsi bodi štabi divizij, kakor tudi štabi brigad in bataljonov. Med posameznimi edinicami marate vzpostaviti kar najhitrejšo kurirsko zvezo.

4. V primeru, ko je ena od edinic napadena, je dolžnost sosednje edinice, pa četudi pripada drugi diviziji, ali brigadi, da takoj dejstvuje s svoje strani. Nikakor se ne more dovoliti, da bi v času, ko edinica vodi težke borbe, sosednja edinica počivala. Vsi člani štabov so osebno odgovorni za zadržanje svojih edinic v takih primerih.

5. Disciplino je treba po vseh edinicah močno ojačati. Zavedati se je treba pri tem, da od ljudi zahtevajte toliko, kolikor so oni sposobni. Pojačati je treba vojaško in politično delo v vseh edinicah, da bodo večje, zavestno in disciplinirano izvršene vse dane jim naloge. Zlasti morajo svoje delo z vsemi partizani .močno pojačati politkomisarji in njihovi namestniki.

6. O situaciji na svojih sektorjih, o akcijah in o borbah sploh morajo štabi takoj poročati sosednjim edinicam in svojemu nadrejenemu štabu.

7. Okrožne gospodarske ikomisije so dobile nalog, da vso zbrano hrano oddajo vojaškim edinicam. Podvzeti morate vse, da to hrano prevzamete in jo spravite na varna mesta (zakonspirirati).

8. Takoj morajo vse edinice na svojih sektorjih razrušiti vse mostove in to ne samo v neposredni bližini fronte, ampak tudi v zaledju, čim temeljiteje je treba zarušiti in razrušiti vse ceste. Prav tako morajo vse edinice razrušiti poedina utrjena mesta, kjer bi se mogel sovražnik zavarovati (npr. gradove, važnejše stavbe, šole, pro-

svetne domove itd., ki dominirajo nad okolico). Na mestih porušenja marate postaviti zasede in dobro maskirane mine. Vsi mostovi in ceste morajo biti razrušeni.«³⁷

Toda tako glavni štab kot štab VII. korpusa sta močno podcenjevala sovražnika, zlasti njegovo številčno moč, in se jima je porodila zamisel, da je treba napasti sovražnikove posadke v Novem mestu, Semiču in Črnomlju, zamisel, ki je bila živa še 23. oktobra. Medtem ko je glavni štab že prejšnji dan spoznal, da gre za ofenzivno operacijo, v kateri sodeluje okoli 50.000 sovražnikov, in odredil ustrezne ukrepe, pa je štab VII. korpusa še 24. Oktobra pisal glavnemu štabu, da se je sam prepričal, da Nemci trenutno ne razpolagajo z močnejšimi pehotnimi silami. Prejšnji dan je bil ukaizal štabu

XV. divizije, naj pregleda možnost napada na Novo mesto in naj napade Trško goro. Štab XV. divizije je to nalogo zaupal 12. brigadi in II. topniškemu divizionu, štab brigade je poslal od Mokronoga proti Trški gori svoj III. bataljon, ki pa ni napadel in sta /bila pozneje štab bataljona in štab brigade zato kaznovana.⁸⁸

DRUGA FAZA OFENZIVNIH OPERACIJ NA DOLENJSKEM (»WOLKENBRUCH II«)

Štab II. SS tankovskega korpusa je imel v načrtu, da v drugi fazi ofenzivnih operacij na Dolenjskem od 26. do 30. oktobra očisti ozemlje do črte Čatež—Mirna na Dolenjskem—Trebnje—Žužemberk—Kočevje—Osilnica. Pri tem je pripravil tri obročje, od katerih je bil največji tisti okoli Kočevskega Roga.

Operacija 44. grenadirske divizije na Kočevskem R o g u

Pri ustvarjanju obroča Okrog Kočevskega Roga so imeli prn emlbno nalogo deli 1. SS tankovskega grenadirskega polka in 44. izvidniški oddelek. Prvi so že 25. Oktobra prodrli iz Novega mesta po dolini Krke in ustvarili mostobrane pri Straži in Soteski, od koder se je narodnoosvobodilna vojska umaiknila že v noči na 23. oktober, ter tako začeli zapirati položaje na iseveru. Drugi pa je obenem prodiral iz Kočevja proti Staremu logu.³⁹

Nalogo prodirati z vzhoda in (juga na Kočevski Rog so imeli štirje polki: 303. grenadirski palk, ki so ga 25. oktobra zbrali v prostoru

med Semičem in Metliko, da bi prodirali proti zahodu s položajev Semič—Jugorje—Novo mesto, 901. tankovski grenadirski polk, ki so ga istega dne zbrali pri Dobličah in Mavrlenu, in 14. SS policijski polk, ki je tega dne popoldne dosegel črto Mavrlen—Knežja lipa, sta imela nalogo prodirati s položajev Črnomelj—Knežja lipa na severozahod proti Planini in Koprivniku, del 132. grenadirskega polka pa s položajev Knežja lipa—Mozelj—Kočevje proti Mačkovcu. Drugi del tega polka je sodeloval pri čiščenju območja Gerovo—Crni Lug—Osilnica—Kočevje, medtem ko sta drugi del 1. SS tankovskega grenadirskega polka in 314. grenadirski polk čistila območje severno od Novega mesta. Obe aikciji bom zaradi preglednosti opisal pozneje, čeprav sta z akaijo na Kočevski Rog sestavljali enotno ofenzivno operacijo. Operacijo na Kočevskem Rogu je vodil štab 44. grenadirske divizije v Delnicah.⁴⁰

Kočevski Rog je bil zaradi svojih gozdov in razjednega kraškega terena že od 1942. leta bivališče vodstva osvobodilnega gibanja in nekaterih partizanskih enoit, predvsem pa zatočišče partizanskih bolnišnic, delavnic itd. Na njem je bilo tudi jeseni vodstvo osvobodilnega gibanja, ki je bilo po kapitulaciji Italije sicer nekaj dni v gradu Soteska, a se je po nemškem bombardiranju Novega mesta

14. septembra preselilo nazaj na Bazo 20 v Kočevskem Rogu, medtem ko so glavni štab NOV in PO Slovenije s svojimi oddelki, upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje, komisija izvršnega odbora OF za agitacijo in propagando, osrednja gospodarska komisija in uredništva osrednjih časnikov ostali še najprej v dolini. Na Kočevskem Rogu je bilo tisti čas tudi devet postojank slovenske centralne vojnopartizaraske bolnice z več kot štiristo ranjenci in bolniki.

Velika zasluga Osvobodilne fronte je, da je že zgodaj vključila v svoje vrste, tj. v narodnoosvobodilno gibanje, tudi mnogo slovenskih zdravnikov in medicincev. Zlasti množično so se vključevali v Ljubljani in na Dolenjskem ter Notranjskem, medtem ko j-ih je bil na Štajerskem in Gorenjskem okupator mnogo, zlasti pa narodne najbolj zavedne, izgnal v Srbijo in na Hrvaško, nekatere, ki so ostali in se vključili v narodnoosvobodilno gibanje, pa izsledil in ustrelil kot talce (npr. dr. Metoda Špindlerja, dr. Jožeta Potrato itd.).

V Ljubljani je delo v Osvobodilno fronto vključenih zdravnikov vodil poseben zdravniški matični odbor, ki je bil neposredno povezan z izvršnim odborom OF in glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet. Zdravniški matični odbor je po vseh zdravstvenih in pozneje tudi socialnih ustanovah organiziral več kot trideset terenskih odborov OF, medtem ko so bili medicinci organizirani v OF po svoji liniji. Temeljna naloga te široke razvejene organizacije

Osvobodilne fronte je bila zdravniška pomoč bolnim in ranjenim aktivistom ilegalcem in partizanom ter s tem v zvezi organiziranje, usposabljanje in mobilizacija zdravstvenega osebja liin zbiranje sanitetne opreme za partizane. Te naloge je imela organizacija sicer vse do konca vojne, vendar so se z razrastom partizanske oziroma narodnoosvobodilne vojske nenehno večale.

1941. leta so bile partizanske enote večinoma še brez sanitetnega kadra. Zato je zdravniški matični odbor v Ljubljani organiziral za zdravljenje ranjenih in bolnih partizanov zdravnike na podeželju, ki so živeli na operativnem območju tistih partizanskih enot, ali pa jih je pošiljal iz mest. Iz Ljubljane so npr. odhajali zdravniki zdraviti ranjene partizane v njeno bližnjo in daljno okolico, celo do Starega trga v Loški dolini in do Mokronoga. Se največ ranjenih partizanov pa so skrivaj in z lažnimi dokumenti vozili v Ljubljano in jih zdravili v sanatoriju »Emona« (do marca 1942. leta je v njem dlje časa ležalo in se zdravilo 12 partizanov, zdraviti pa se je bodilo še približno 40 partizanov in aktivistov OF), v bolnišnici na Studencu in tudi po zasebnih stanovanjih. Vendar pa so že 1941. leta odšli prvi medicini in tudi zdravniki (npr. dr. Lojze Mihelčič iz Črnomlja, dr. Jože Gabrovšek in dr. Peter Deržaj iz Ljubljane) v partizane. Za množičnejši odhod zdravnikov v partizane takrat še niso bile zrele razmere. Razdrobljenost partizanskih enot, njihovi nenehni premiki in okupatorjeva zasledovanja, pomanjkanje osvobojenega ozemlja in v nekaterih predelih tudi političnega zaledja, tj. Osvobodilne fronte, niso omogočali hospitalizacije ranjencev in je bilo med zdravniki razširjeno mnenje, da v takšnih razmerah za zdravnike na terenu ne bi bilo pravega dela. K takšnemu mnenju je pripomogla tudi okoliščina, da so ranjene in bolne borce lahko pripeljali v Ljubljano in jih tam zdravili. Za medicince, ki so se pripravljali na odhod v partizane, je zdravniški matični odbor OF v Ljubljani organiziral nekaj tečajev, na katerih so jih zdravniki specialisti usposabljali za prvo pomoč ranjencem. Podobne tečaje je priredil za dekleta, ki naj bi kot bolničarke odšle v partizane. Hkrati je bilo treba za potrebe narodnoosvobodilnega boja zbrati čimveč sanitetnega materiala. Tudi to nalogo so zdravniki in drugo zdravstveno osebje, organizirano v Osvobodilni fronti, izpolnili. Sistematično so zbirali vse, kar bi le moglo koristiti partizanskim enotam pri zdravljenju njihovih borcev, tj. posamezna zdravila in zdravniške pripomočke, »zdravniške nahrbtnike«, »kirurške nahrbtnike«, male ročne lekarne itd., zbrali so celo opremo za celo poljsko bolnišnico. Vsega sanitetnega materiala je bilo toliko, da so maja 1942. leta poslali na osvobojeno ozemlje kar celo vagonsko pošiljko.

Prvi meseci 1942. leta so prinesli v organizacijo partizanske sanitetne službe bistvene spremembe. Okupatorjeva zapora mesta Ljubljane z žično oviro, bunkerji, s strogim nadzorom prehoda čez bloke itd. so onemogočili prevoz ranjenih in bolnih partizanov z dežele v mesto in pogosto odhajanje zdravnikov iz mesta na teren, da bi zdravili ranjene in bolne partizane. Pa tudi italijanski Okupator je S pomočjo enega ali dveh izdajalcev zvedel, da nekatere ustanove in posamezniki v Ljubljani zdravijo partizane, in jih je začel preiskovati (npr. 1. marca 1942 sanatorij »Emona« in nato še splošno bolnišnico) in loviti zdravnike člane Osvobodilne fronte. Spomladi 1942 se je prvim trem novembra 1941 aretiranim zdravnikom v Ljubljani pridružilo nadaljnjih sedem. Bilo je jasno, da v takšnih razmerah partizanov ne bo mogoče več zdraviti v Ljubljani in da je treba poslati na -teren večje število zdravnikov in medicincev, ki bi ostali pri partizanskih enotah. Zdravniški matični odbor v Ljubljani je zato pripravil petnajst zdravnikov in nekaj imedicineev ter zobnega tehnika, ki so od maja do julija 1942. leta -odšli na osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem, od tam pa nekateri naprej v druge pokrajine.

Spomladi 1942. leta so porast partizanske vojske in njeni vedno bolj številni in hudi boji z okupatorjem, ki se mu je tedaj pridružila tudi slovenska kontrarevolucija, nastanek razsežnejšega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem ter prihod 15 zdravnikov iz Ljubljane, ki so se jim pridružili še štirje zdravniki z Dolenjske, enega pa so rešili iz transporta internirancev pri Verdu, zahtevali in omogočili nastanek prvih skrivnih partizanskih bolnišnic.

Ustanovitev in razvoj skrivnih partizanskih bolnišnic na Slovenskem je eno izmed najzanimivejših poglavij -naše narodnoosvobodilne borbe. Skrivne partizanske bolnišnice sicer niso samo pojav v slovenskem narodnoosvobodilnem boju, ker so bile tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah (npr. na Kozari, Petrovi gori, Grmeču itd.), so pa na Slovenskem prav gotovo dosegle največjo popolnost. Dejstvo, da so partizanski -ranjenci in bolniki celo kritične dni večjih okupatorjevih ofenziv in hajk razmeroma mimo preživeli v skrivnih partizanskih bolnišnicah in so jim bile prizanesene vse tegobe dolgih in napornih pohodov, kakršne so morali prenesti ranjenci v drugih predelih, da v njih ni padlo v sovražnikove roke več kot 0,3 odstotka pacientov in da se je iz njih vrnilo v enote in na teren več kot 86 odstotkov pacientov itd., priča o čudoviti iznajdljivosti, -požrtvovalnosti, strokovni usposobljenosti in zanesljivosti več -kot 160 slovenskih partizanskih zdravnikov, mnogih medicincev, bolničarjev itd., -priča tudi o moči Osvobodilne fronte, ki je ustvarila široko politično zaledje

za obstoj in delovanje skrivnih partizanskih bolnišnic na Slovenskem, v katerih se je zdravilo več kot deset tisoč ranjenih in bolnih partizanov.

Prve skrivne partizanske bolnišnice so nastale na Kočevskem Rogu, ki jim je s svojo razsežnostjo, kraško razjedenostjo, gostim gozdom in neobljudenostjo (kočevski Nemci so se namreč konec leta 1941 preselili v območje ob Savi in Sotli) dajal varno zavetje vse do konca vojne. Nastale so junija 1942. leta kot bolnišnice posameznih partizanskih enot. Največja med njimi je bila bolnišnica Dolenjskega odreda oziroma V. grupe odredov v lovski koči na Daleč hribu (Zelena Gorica) z novo zgrajeno bolniško barako v bližini in z ambulantno iter sprejemno postajo v Auerspergovih vili na Podstencih. Druga je bila bolnišnica Zapadnodolenjskega odreda v opuščenih hišah vasi Krislerji, kamor so jo premestili iz Novega loga, z novo zgrajeno bolniško barako v bližnjem gozdu in ambulanto v bližnji Smuki. Manjši bolnišnici ista bili še pri Strugah in Kačjem potoku pri Maziju. Velika italijanska ofenziva tem postojankam ni prizanesla. Številna italijanska vojska, ki je sredi avgusta 1942 trdno sklenila obroč Okoli Kočevskega Roga in nato dobesedno prečesala njegove gozdove, je našla in požgala postojanko na Daleč hribu in pri Smuki. Ni pa odkrila ranjencev, ki so jih poskrili po skritih kotanjah v roških gozdovih. Pač pa je našla in ubila dobrepolskega zdravnika dr. Mirka Pokorna, ki je pomagal zdraviti ranjene partizane v eni od teh postojank.

Nekaj bolnišnic je tisti čas nastalo tudi v drugih predelih Dolenjske in Notranjske. Med prvimi je bila bolnišnica »Krvavice« v Iškem Vintgarju, ki je bila prva skrivna partizanska bolnišnica na Slovenskem sploh. Najprej je bila v lesenem podstrešku, nato pa v leseni baraki in je okupator ni izsledil. Druga bolnišnica III. grupe odredov, ki je bila najprej na Petelinjem vrhu na Kočevskem, je v Bellih vodah pri Loškem potoku avgusta 1942 po izdaji doživela tragičen konec, ko jo je italijanska vojska napadla in pobila, vse ranjence. Podobno usodo je doživela bolnišnica Krškega odreda v kmečkih hišah v Prisjeki pri Novem selu na Gorjancih, kamor so konec avgusta 1942 preselili tri odredove ambulante iz Šmarje, te, Mirne vasi in Vrhpolja na Gorjancih. Po štirinajstih dneh bivanja v Prisjeki so jo sredi septembra napadli ustaši in pobili ranjence in sanitetno osebje z zdravnikom dr. Stankom Černelcem vred.

Konec poletja ali začetek jeseni 1942 so ustanovili Slovensko centralno vojmopartizansko bolnico (SCVPB), pomembno vojaško zdravstveno ustanovo, ki jo je več kot poldrugo leto vodil vrli in neutrujen organizator in graditelj skrivnih partizanskih bolnišnic

dr. Pavel Lunaček-Igor. Le-ta je po italijanski ofenzivi na Kočevskem Rogu začela na novo graditi bolniške postojanke.

Najprej so v gozdu kakih deset minut od požgane vasi Pogorelec v skriti kotanji na hitro zgradili nekaj podstreškov. Nato so v drugi polovici septembra kakih dvajset minut hoda odtod v neki kotanji blizu studenca začeli graditi leseno barako s tlorisom 6 krat 6 metrov in vanjo 5. oktobra 1942 spravili ranjence iz podstreškov in bunkerjev. Postojanko so krstili za »*Jeleribreg*«. Po dograditvi te postojanke so kake tri četrt ure hoda stran v bližini Daleč hriba zgradili novo postojanko »*Jelenžleb*« in vanjo novembra vselili ranjence in bolnike iz podstreškov nad Pogorelcem. Obe postojanki sta preko cele zime popolnoma zadostovali za ranjene in bolne partizane iz partizanskih enot na Dolenjskem.

'Za ranjence in bolnike Notranjske pa so v pozni jeseni 1942. leta zgradili nekaj podstreškov na Mokrou, novembra barako nad Otrobovcem in decembra 1942 na Snežniku. Na Gorenjskem pa so prvo bolniško postojanko zgradili decembra 1942 na Mežaklji.

Seveda pa so bile potrebe po bolniških postojankah največje na Dolenjskem, kjer so slovenske partizanske brigade pozimi 1942-1943 začele močno ofenzivo, ki se je končala z veliko zmago v Jelenovem žlebu 26. marca 1943. Vedno večjim vojaškim nalogam je bilo treba ustreči tudi z večjo kapaciteto slovenske centralne vojno partizanske bolnice.

Zato je njeno vodstvo najprej iskalo prostor za oddelek lažjih ranjencev in rekonvalescentov, ki bi naj razbremenil obe postojanki sredi Kočevskega Roga. V deloma požganem naselju Smrečnik v bližini vasi Štale je ma prisojnem mestu našlo nepoškodovano hišo s tremi gospodarskim poslopju. Po adaptaciji so februarja 1943. leta vanjo spravili 78 hudih ranjencev iz skupine dvestotih ranjencev, ki so jih na 80 vprežnih vozovih pripeljali v Črmošnjice iz Sošic v Žumberku. Iz varnostnih razlogov so aprila v bližnjem gozdu na hitro zgradili dve primitivni baraki, kamor bi evakuirali ranjence, če bi Smrečnik napadel sovražnik. Postojanko so imenovali »*Hrastnik*«. Ko je italijanska vojska 17. julija ras vdrla v Smrečnik im ga do kraja požgala, so ranjence bili tik predtem evakuirali v ti dve baraki. Od tam so jih ravno čez mesec dnli prenesli v move barake, ki so jih zgradili junija. V slovensko centralno vojnopartizansko bolnico so v začetku marca 1943 vključili tudi majhno postojanko med Štalami in Ponikvami, ki so jo sestavljale (tri na pol v zemljo vkopane kolibe; od njih je bila le ena za 8—10 ranjencev. Tudi tam so začeli graditi novo veliko barako in izboljševati obstoječo kolibo za ranjence. Postojanko so imenovali »*Vinica*«.

Načrt uprave slovenske centralne vaj map ar t izanske bolnice, da bi čim prej imela šest postojank s kapaciteto dvesto pacientov, je pripeljal do zgraditve dveh popolnoma novih postojank. Prvo so zgradili v bližini Fodstenic do 17. marca 1943 in je drugi dan že sprejela **okoli** dvajset borcev, ranjenih v bojih v Suhi krajini. Imenovali so jo »Lašče«. Drugo so prav tako zgradili sredi marca, in sicer v bližini nekdanje Žage Rog, krstili so jo za »Pugled«.

Velik in nagel prirastek ranjencev in bolnikov v prvih mesecih 1943. leta je dal vodstvu slovenske centralne vojnopartizanske bolnice nove naloge in spodbude. Sklenilo je, da bodo bolnišnico povečali tako z razširitvijo že dograjenih postojank kakor tudi z graditvijo novih. Našli so primerne kraje in začeli graditi. Upoštevali so dotedanje izkušnje in niso več gradili bolniških bairak s tlorisom 6X6 metrov kot dotedaj, temveč večje s tlorisom 10 X 7 metrov, in so tudi njihovo notranjost uredili tako, da je čimbolj ustrezala svojemu namenu. Prvo postojanko so zgradili aprila pri Ledeni jami, kakih dvajset minut hoda od Jeleniče, in so jo imenovali »Stari log«. Drugo so zgradili isti mesec kakih dvajset minut hoda od požgane vasi Resa v smeri proti Žagi Rog in so jo krstili za »Lesen kamen«. Tretjo postojanko so zgradili maja pod Daleč hribom v skriti kotanji, v kateri so preteklo leto v dveh zasilnih podstreških preživeli italijansko ofenzivo in ki je bila pozimi 1942—1943 prazna. Imenovali so jo »Jelendol«. Pri njej so poleti zgradili še posebno barako za upravo slovenske centralne vojnopartizanske bolnice. Četrto postojanko so zgradili kako uro hoda od postojanke »Lašče« in so jo imenovali »Zgornje Lašče«. Ko so jo 1. junija začeli graditi, so predvidevali, da bo stara postojanka »Lašče« (odtlej »Spodnje Lašče«) postaja za sprejem in pregled vseh ranjencev; lahki in pokretni bi ostali v njej, huje ranjene in nepokretne pa bi spravljali naprej v postojanko »Zgornje Lašče«, ki je bila dosti bolj skrita. To so tudi storili in konec junija 1943 so v postojanki »Spodnje Lašče« ostali le lahko ranjeni in pokretni.

Ko so gradili nove postojanke, so tudi razširjali stare. Osnovnim bolniškim barakam so kmalu dodali še zaprto kuhinjo s skladišči, stranišče, razuševalnico itd., nato pa še podstreške za nastanitev sanitetnega in drugega osebja ter lahkih ranjencev, s čimer so povečali kapaciteto postojank. Vsaki postojanki so tudi naročili, naj si v malo večji razdalji zgradi vsaj en bunker, po možnosti pod zemljo v kalki prirejeni neznani kraški jami, ali pa vsaj v majhnih padstreških, ki bi lahko sprejeli nekaj ranjencev. Tako bi v primeru večje sovražnikove ofenzive še bolj dekoncentrirali ranjence in zmanjšali možnost, da jih sovražnik odkrije in pobije več skupaj.

Tako je bilo konec (pomladi 1943. leta na Kočevskem Rogu že devet bolniških postojank z ranjenci in bolniki iter opuščena postojanka »Jelenžleb«, ki pa je rabila za skladišče sanitetnega materiala. Poleg tega so (rekonvalescente nastanili v vasi Stale in ta oddelek imenovali »Skriil«. Te postojanke so bile igposobne sprejeti okoli tristo pacientov v zaprtih barakah. Uprava slovenske centralne vojnopartizanske bolnice, ki je poleti dobila svojo upravno zgradbo pri postojanki »Jelendol«, je imela redne sestanke zdravstvenega osebja, na katerih so obravnavali strokovna in organizacijska vprašanja, uvedla pa je tudi enotno im sistematično administracijo. Naraščala je tudi potreba po vzgoji bolničarskega kadra, ki je bila v začetku nesistematična, prepuščena vodji posamezne postojanke, a se je temeljito izboljšala šele po kapitulaciji Italije. Kljub temu da je Osobodilna fronta sredi junija 1943. leta poslala iz Ljubljane dva zdravnika z enajstimi medioinci in bolničarji, sredi julija pa že drugo večjo eikipo s šestimi zdravniki in petimi medicinci in bolničarji, pa je zdravniškega osebja še vedno primanjkovalo. Niso marastle namreč samo potrebe slovenske centralne vojnopartizanske bolnice na Kočevskem Rogu, temveč tudi potrebe operativnih enot, ki so se z ustanovitvijo novih brigad v Slovenskem Primorju, na Gorenjskem in Štajerskem vidno pomnožile. V Slovenskem Primorju npr. je spomladi 1943. leta edini partizanski zdravnik dr. Aleksander Galapeter ustanovil in vodil kar deset majhnih bolniških postojank, raztresenih po vsem osrednjem in severnem delu pokrajine. Na Gorenjskem se je edinemu partizanskemu zdravniku dr. Edvardu Pohairju-Birku pridružil zdravnik iz Radovljice, na Štajerskem pa po junaški smrti dr. Dušana Mravljaka-Mroža v legendarnem Pohorskem bataljonu dolgo časa partizanskega zdravnika sploh ni bilo. Tudi ustanovitev dveh islovenskih narodnoosvobodilnih divizij je terjala organizacijo trupne sanitete v njih. Nekaj zdravnikov so poilebi 1943 poslali tudi na Hrvaško, kjer so bile potrebe po zdravstvenem osebju še večje, zdravnikov pa .manj. Ker se zaradi teh okolnosti v slovenski centralni vojnopartizanski bolnici na Kočevskem Rogu kljub velikemu povečanju števila postojank in pacientov ni ustrezno povečalo tudi število zdravnikov in njena uprava v začetku ni mogla dati na vsako postojanko zdravnika, kaj šele kirurga ali celo več zdravnikov specialistov, je vse postojanke razdelila v dva sektorja. V I. ali zahodnem so bile postojanke Jelendol, Jelenbreg, Stari log, Pugled in Lašče, v II. ali vzhodnem sektorju pa so bile postojanke Hrastnik, Vinica in Leseni kamen. Za nadzorno službo v zahodnem sektorju je zavezala dr. Franca Novaka-Luko, v vzhodnem pa dr. Ivana Pintariča. Za vzgojopolitično delo pa so v posameznih posto-

*Sestanek zdravnikov in
politkomisarjev
SCVPB
na Kočevskem Rogu
1.9.1943*

jankaih navadno iz vrat rekonvalescentov izbrali politične delegate ali komisarje, medtem ko je tudi pri upravi slovenske centralne vojnopartizanske bolnice bil politkomisar Milan Venišnik.

Tik pred italijansko kapitulacijo je bilo v partizanskih vrstah že 24 slovenskih zdravnikov, 'medtem ko so dotlej štirje že padli, eden je umrl pri opravljanju svojega poklica, dva je okupator ustrelil kot talca, okoli deset pa jih je imel v svojih zaporih.

Nagel razvoj skrivnih partizanskih bolnišnic na Kočevskem Rogu je tudi zahteval ureditev njihovih tehničnih služb. Zato sta glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in uprava slovenske centralne vojnopartizanske bolnice začela organizirati njihov skupni ekonomat. Ta je imel pod vodstvom upravnika Ivana Mavroviča-Ivanova najprej svoj sedež v Poljanah, odkoder ga je prenesel v Stare žage. Tam je ustanovil pralnico perila in obvezil, majhno izdelovalnico salam in pekarno, medtem ko je žito milel v svojem mlinu v Divjem potoku. Poleti je ekonomat SCVPB organiziral prevoz treh vagonov sanitetnega materiala, ki ga je Osvobodilna fronta poslala iz Ljubljane po železnici do Straže, od tam pa so ga z improviziranim čolnom prepeljali čez Krko in z vprežnimi vozovi na Kočevski Rog. Še bolj se je ekonomat razvil po italijanski kapitulaciji, ko je ustanovil še nekaj delavnic, npr. čevljarsko in krojaško itd., in ko je dobil na razpolago dva tovarna avtomobila.

Kapitulacija Italije in z njo zvezana ustvaritev večjih in manjših stalnih osvobojenih ozemelj, nastanek mnogih novih in večjih enot narodnoosvobodilne vojske ter njihovi boji in operacije, prihod mnogih zdravnikov v partizane so omogočili in zahtevali tudi razširitev slovenske centralne vojnopartizanske bolnice z ustanovitvijo neka-

terih začasnih nekonspirativnih dolinskih bolnišnic (Novo mesto, Dolenjske Toplice, Ribnica in Kočevje) in stalnih skrivnih postojank na Kočevskem Rogu (Ajdovec, Bobovec, Kremen itd.), graditev celih novih blokov in posameznih postojank -skoraj v vseh slovenskih pokrajinah (SHVPB v Zumberku, SVPB Snežnik, SVPB Ribnica, SVPB Franja, SVPB Pavla, SVPB Svoboda 'itd.), saj je bilo do konca leta 1944 zgrajenih skupno več kot sto bolniških postojank, v katerih se je 'Zdravilo več ko/t deset tisoč ranjenih in bolnih partizanov in je bilo v njih in divizijskih premičnih bolnišnicah zaposlenih več kot tisoč sto zdravnikov, medicincev, bolničarjev in drugih oseb. Omogočili so tudi trdno organizacijo it. i. trupne sanitete z bolničarji v četah in bataljonih ter zdravniki v brigadah in premičnimi bolnišnicami v divizijah, začetek načrtnega in sistematičnega šolanja bolničarskega kadra v sanitetnih šolah, pri čemer so imeli določeno vlogo tudi -razni učni pripomočki, ki so jih napisali slovenski partizanski zdravniki, izdala pa tehnika -glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Izhajalo je tudi glasilo »Partizanski zdravstveni vestnik«, ki ga je urejal dr. Bogomir Magajna.

Tik pred kapitulacijo Italije in po njej je tudi začela prihajati zavezniška pomoč v zdravilih in sanitetnem materialu, ki je zadoštila komaj tretjino vseh potreb, drugo si je moralo narodnoosvobodilno gibanje še dalje preskrbeti samo. Pač pa so s pomočjo zavezniškega letalstva poleti 1944. leta začeli evakuirati huje ranjene in bolnike ter invalide v našo bazo Bari v južni Italiji. Pozneje so jih peš, z vozovi 'in avtomobili evakuirali tudi v našo bazo v Dalmaciji. Ta ukrep je zahtevalo predvsem naglo naraščanje števila ranjencev, ki mu Obstoječe skrivne bolnišnice niso mogle več slediti, novih bolnišnic -pa ni bilo mogoče več graditi, ker ne bi dajale več tiste varnosti, kot so jo prej, ko je zanje vedelo le malo ljudi (do tedaj so namreč iz varnostnih razlogov opustili že 57 bolniških -postojank, ali pa -jih je sovražnik 'izsledil in uničil), poleg tega pa zanje ne bi bilo več mogoče najti primernih terenov.⁴¹

Mesec dni preden so se nad Kočevskim Rogom zgrnili težki oblaki, je bilo 23. septembra 1943 na Kočevskem Rogu devet skrivnih postojank, v katerih je bilo 257 pacientov, za katere je skrbelo 167 ljudi od zdravnikov do stražarjev in intendantov. Poleg teh skrivnih bolnišnic na Kočevskem Rogu so bile na osvobojenem ozemlju še tri večje sprejemne bolnišnice. Prva je bila v Dolenjskih Toplicah, odkoder so huje ranjene pošiljali na Rog, lažje pa v novo ustanovljeno bolnišnico »Nova vas« v Novem Taboru, nekaj pa v Crmošnjice. Druga je bila v Marijinem domu v Kočevju, tretja pa v gradu v Ribnici na Dolenjskem.⁴²

*Izbrani borci
XV. divizije, odrejeni
za evakuacijo
ranjencev
v roške bolnišnice
oktobra 1943*

Ko so se nemški motorizirani oddelki pojavili v Brodu na Kolpi, sta namestnik komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije Jaka Avšič in komandant kočevskega vojnega področja Vlado Vodopivec 9. Oktobra zvečer ukazala vodstvu kočevske bolnišnice, naj evakuira (ranjence v Ferdreng. Ker so bile tam le tri hišje in kraj brez dobre vode, so načrt spremenili in ranjence z 8 avtomobili in vprežnimi vozmi prepeljali v opuščeno vas Stari breg v Kočevskem Rogu. V opuščenih hišah so namestil! 110 pacientov. V Kočevju je ostala še naprej sprejemna bolnišnica, ki so jo šele 22. oktobra evakuirali v Stari breg, kjer je bilo tako zbranih 127 ranjencev in bolnikov, med katerimi je bilo 34 nepokretnih.⁴³

Iz ribniške bolnišnice, v kateri je bilo 182 ranjencev in bolnikov, so 12. oktobra evakuirali huje ranjene in bolnike v vas Gotenico (129 ranjencev in bolnikov ter 53 sanitetnega in strežnega osebja), v Ribnici pa so pustili sprejemno bolnišnico, ki se je v noči na 1. november s 13 ranjenci in drugimi osebami umaknila na Travno goro.⁴⁴

13. oktobra so umaknili bolnišnico iz Dolenjskih Toplic. Hudo ranjene so prepeljali v Kočevski Rog, druge pa v bolnišnico »Nova vas« v Novem Taboru in Črmošnjice. Le v Srebrničah, na pristavi usmiljenih bratov iz Kandije, je ostalo 28 ranjencev in bolnikov, partizanov, od tega 13 nepokretnih. Ob prihodu nemške vojske v Novo mesto 21. oktobra ranjencev niso utegnili skriti, uspelo jim je skriti le njihovo orožje. Nemška vojska je spraševala strežno osebje, ali imajo ranjene partizane, a so vsi zanikali. V seznamih so bila si-

cer prava imena partizanov — pacientov, vendar ni bilo nikjer zapisano, da so partizani. Nato so v 14 dneh postopoma spravili vse ranjence na varnejše mesto.⁴⁵

13. oktobra je uprava bolnišnic sporočila vsem bolnišnicam, da Nemci pripravljajo veliko ofenzivo na osvobojeno ozemlje in da je zato treba povečati konspiracijo. Ko pa je čez teden dni zvedela, da je nemška vojska zasedla Novo mesto in prekoračila Kolpo pri Brodu na Kolpi in Metliki, je ukazala, naj se bolnišnice v Novem Taboru, Črmošnjicah in Štalah evakuirajo.⁴⁶ Iz prvih dveh bolnišnic, ki ista od srede septembra sprejeli 194 ranjencev in bolnikov, so 21. oktobra zvečer s petimi avtomobili prepeljali okoli 80 hudo ranjenih na Pogorelec, kjer jih je uprava razmestila po bolnišnicah sredi Kočevskega Roga. Iz Štal, kjer je bilo po hišah 140 ranjencev, so hudo ranjene premestili v dve zasilni baraki v novi bolnišnici »Hrastnik« na Smrečniku.⁴⁷

Uprava je obenem naročila vodstvu bolnišnic na Kočevskem Rogu: »Zakamufilirajte *najskrbneje* vsa pota in okolico. *Pazite*, da ne (bo najmanjšega dima! Kuhajte eventualno samo ponoči!«⁴⁸ Drugi dan je vodja sanitetnega oddelka glavnega štaiba naročil upravi bolnišnic: »Z nemško ofenzivo na našem osvobojenem ozemlju so borbe na srobu ozemlja postale vse večje. Računati maramo na večjd dotok ranjencev. Postavljajte v gozdovih proč od cest, kjerkoli se nahaja voda, zasilne oddelke, kjer boste lahko začasno razmestili večje število ranjencev. Napolnite vse oddelke s težjimi ranjenci in izrabite tudi podstreške.«⁴⁹ 2. 5. oktobra, ko je uprava bolnišnic zvedela, da so nemške čete že v Kočevju in Rajhenavu, je naročila bolnišnicam, naj najskrbneje zakamufilirajo vse dohode, naj bo v barakah popoln mir (govorijo naj samo polglasno, naj ne ropotajo s posodo) itd.⁵⁰

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je 14. septembra preselilo na Kočevski Rog, je bilo na bazi 20 v bližini Podstenic.

Izvršni odbor OF je na svoji seji 18. oktobra prvič razpravljal o vojaškem položaju. Boris Kidrič je poročal o bojih pri Brodu na Kolpi in izrazil zaskrbljenost spričo dejstva, da hrvaške enote ne morejo zaustaviti sovražnika. Računajoč, da lahko pride do sovražnikove ofenzive, so sklenili pospešiti izvajanje nekaterih ukrepov, o katerih so že prej sprejeli načelne odloke. Tako so pospešili akcijo za vpis posojila, izdali odlok o delni ustavitvi poslovanja sodišč, o omejitvi prenosa in obremenitve nepremičnin in gospodarskih podjetij, odlok o pooblastilu upravne komisije za splošno mobilizacijo ljudskih sil itd.⁵¹

Po sovražnikovem vdoru v Novo mesto so 21. oktobra na vseh bazah odredili strogo pripravljenost. Pozno zvečer je Boris Kidrič

izvršnemu odboru in vrhovnemu plenumu OF opisal vojaški položaj in povedal, da so sklenili izprazniti dolino od Soteske do Semiča, skriti operativni del glavnega štaba, njegove oddelke in odseke pa s komisijami izvršnega odbora OF porazdeliti med divizije in brigade, medtem ko se bodo centralni komite KPS, izvršni odbor in vrhovni plenum OF premestili v bunkerje na Kraljevem kamnu.

Res so 22. popoldne ob štirih odšli z baze 20 'in po osemurni hoji okoli polnoči prispeli na bazo 14 ali k tehniki »Urški«, kjer so preспали dve noči, 24. zjutraj pa so odšli v barake bližnje partijske šale. Tja je naslednjega dne prispel komandant glavnega štaba Franc Rozman-Stane, ki je centralnemu komiteju KPS poročal o vojaškem položaju. Ob enajstih jih je Boris Kidrič sklical k sebi in jim opisal položaj, nato pa so odšli v deset metrov dolg in štiri metre širok podzemeljski bunker v bližini kote 777 na Kraljevem kamnu. Osebe tehnike »Urške« pa se je skrilo v nekem sosednjem bunkerju.⁵²

Zunaj bunkerja iso ostali le člani ožjega glavnega štaba Franc Rozman, Boris Kraigher, Jaka Avšič in Viktor Avbelj ter člana izvršnega odbora OF Boris Kidrič in dr. Marijan Breclj.

Ko je štab korpusa uvidel, da sovražnik z vseh strani napada osvobojeno ozemlje — prihajala so namreč že tudi sporočila o vdorih pri Prezidu, na Mašunu, pri Mokronogu itd. — je poskrbel za zavarovanje Kočevskega Roga. Za to je uporabil I. bataljon Cankarjeve, III. bataljon Tomšičeve brigade in bataljon Varnostno-obveščevalne službe. Že 20. oktobra je bil ukazal, naj Gubčeva brigada pošlje svoj III., Cankarjeva I. in 12. brigada IV. bataljon, da bodo po odredbi glavnega štaba izvajali posebne naloge. Ta sklep je bil v zvezi s sovražnikovim vdorom pri Brodu na Kolpi. Dobro Oboroženi bataljoni — vsak z desetimi strojnici in nekaj minometi — bi bili morali na pot v noči na 22. oktober. Toda prišel je lahko le I. bataljon Cankarjeve brigade, ki je dobil nalogo, naj takoj začne prekopavati cesto Žužemberk—Soteska—Straža—Novo mesto in Podturn—Dolenjske Toplice—Novo mesto. Ko se je 23. oktobra nevarnost še povečala, je štab korpusa odredil, naj III. bataljon Tomšičeve brigade po umiku od Broda na Kolpi prekopava cesto Kočevje—Stari log—Dvor na Krki, bataljon Varnostno-obveščevalne službe, ki sta mu poveljevala komandant Albin Grajzer in politkomisar Jože Mekinda, je dobil nalogo, naj [prekopava cesto Podturn—Črmošnjice—Semič. Enako je operativni štab, ki je vodil boje pri Brodu na Kolpi, že v noči na 23. oktober ukazal štabu 14. brigade, naj brigada zavaruje Kočevski Rog na položajih Mozelj—Knežja lipa—Predgrad. Tako je bil Kočevski Rog zavarovan z vseh štirih strani. Te enote so prekopavale ceste, niso pa mogle ustaviti prodiranja nemške vojske.³³

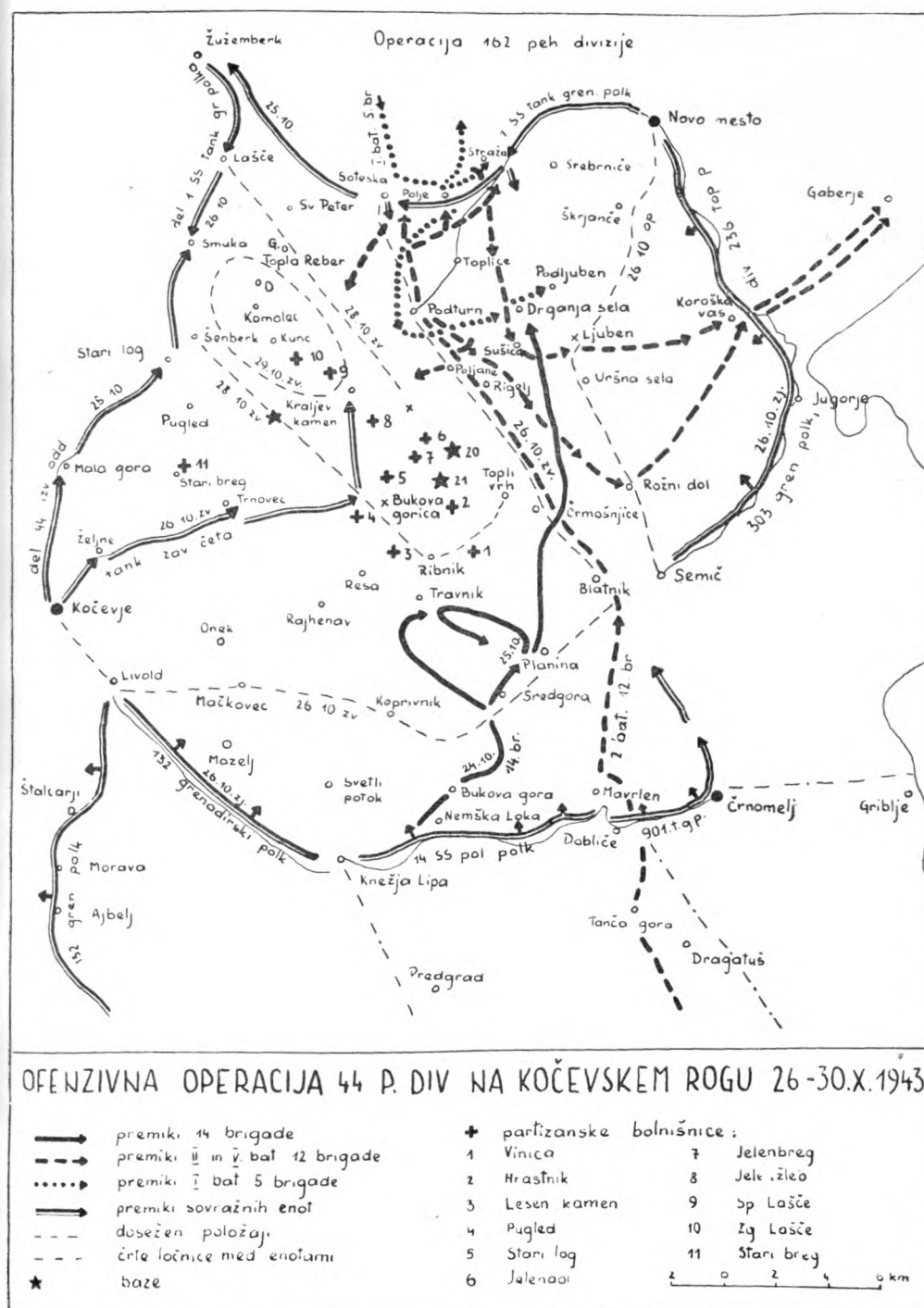
Enote **II.** SS tankovskega korpusa so začele prodirati na Kočevski Rog 26. oktobra zgodaj zjutraj. Kolikor bolj so se 901. tankovski grenadirski polk, 14. SS policijski polk in 132. grenadirski polk premikali proti severozahodu, toliko bolj se je 303. grenadirski polk rokiral v desno in zasedeli položaje, ki jih je pred njim držal del 1. SS tankovskega grenadirskega polka, tako da je ta po dveh dneh sodeloval le še v akciji severozahodno od Novega mesta.

Prvi dan zvečer sta 901. tankovski grenadirski polk in 14. SS policijski polk dosegla črto Blatnik—Planina (**II.** bataljon 901. tankovskega grenadirskega polka)—Koprivnik (I. bataljon 901. tankovskega grenadirskega polka), del 132. grenadirskega polka črto Koprivnik—Mačkovec—Cvišlerji—Kočevje, medtem ko je drugi del tega polka držal črto Kočevje—Livold—Stalcerji—Kočevska Reka—Osilnica. Del 44. izvidniškega oddelka je zapiral cesto Kočevje—Stari log, drugi del pa je od jugozahoda prodiral v roške gozdove. Tako je npr. tankovska zavarovalna četa prodrla iz Kočevja čez Željne v Trnovec in naslednje dni naprej proti Podstenicam. 303. grenadirski polk je ves dan prodiral s položajev ob cesti Novo mesto—Jugorje proti zahodu in je na vsej črti prekoračil cesto Novo mesto—Semič ter zvečer prispel na cesto Blatnik—Črmošnjice—Podturn—Podhosta. Brž ko je njegovo desno krilo doseglo Podhosto, so se deli 1. SS tankovskega grenadirskega polka, ki so zapirali dolino Krke med Novim mestom in Žužemberkom, premaknili na desno, tako da so držali položaje od Podhoste do Žužemberka in dalje proti Trebnjemu.⁵⁴

Enote 44. grenadske divizije, ki so prodirale na severozahod, so že prvi dan naleteli na 14. »Železničarsko« brigado. Le-ta je 23. oktobra po umiku s položajev pri Brodu na Kolpi odšla iz Stalcerjev na položaje Brezovica—Bukova gora—Topličice, da bi rušila ceste in z južne strani zavarovala Kočevski Rog. Na te položaje je prišla naslednjega dne zjutraj ob šestih. I. bataljon je bil na Brezovici, II. bataljon in štab brigade v Srednji Bukovi gori, III. bataljon pa v Topličicah. Na teh položajih se je brigadi priključilo 39 borcev in funkcionarjev belokranjskega vojnega področja.

Po prihodu v Srednjo Bukovo goro bi bil moral štab brigade poslati dva bataljona na Rogati hrib pri Stalcerjih, da bi tam napadala nemške oddelke. Ker pa je prejel povelje zelo pozno in ker so bili borci utrujeni od pohoda, je odredil le 30 borcev s komandantom **II.** bataljona, ki so se na dveh vprežnih vozeh prepeljali na Rogati hrib. Toda zaradi 'Sovražnikove premoči niso mogli naloge izvesti in so se naslednjega dne vrnili.

Popoldne, 'ko sta oba bataljona 901. tankovskega grenadirskega polka začela prihajati na položaje Dobliče—Mavrlen in ko se je

*Stab 14. SS policijskega polka
(spredaj komandant polkovnik
Griese)*

I. bataljon tega polka premestil iz Doblič čez Maivrten v Nemško Loko in Knežjo lipo, je odrinil brigado dalje v notranjost. II. bataljon se je 25. oktobra iz Srednje Bukove gore premaknil na položaje med Slabo gorico in Sredgoro, štab brigade pa k III. bataljonu v Topličice, odkoder sta se naslednjega dne, ko so nemški tanki začeli prodirati proti Planini in Koprivniku, umaknila proč od prometnih poti v gozd nad Sredgoro. Tja je prispel tudi I. bataljon iz Brezovice. Tako je bila 25. oktobra brigada zbrana na položajih pri Sredgar!; bila pa je že zelo zmanjšana, saj je dezertiralo iz nje mnogo mobiliziranih borcev.

Sovražnik je ta dan med Slabo gorico in Sredgoro naletel na II. bataljon in ga napadel. Bataljon se je umaknil v notranjost Kočevskega Roga. Ob tej priliki sta se tudi popolnoma razbili 2. in 3. četa III. bataljona.

Po sovražnikovem napadu na II. bataljon so se štab brigade, I. bataljon in ostanek III. bataljona še istega dne umaknili nad Pla-

nino. Na cesti Ponikve—Planina so zadeli na soivražnikovo predhodnico in se je I. bataljon odcepil od njih in krenil preko Črmošnjic v Drganja se(la, medtem ko so ostali prebili ofenzivo v gozdovih pri Travniku nad Planino in Blatnikom. Tja je dz notranjosti Kočevskega Roga kmalu prišel tudi II. bataljon, ko pa je štab ibrigade 2. novembra odšel v Planino, se mu je tam čez tri dni priključil še I. bataljon, iz katerega je 25. oktobra zjutraj ob štirih zbežala cela četa s komandirjem vred. Na tem območju je brigada ostala do 11. novembra, ko je odšla v Srednjo vas pri Črmošnjicah.

Iamed vseh brigad VII. korpusa je imela 14. brigada najmanj bojev, najmanj mrtvih in ranjenih, toda največ dezerterjev. Imela je le 3 mrtve in 21 ranjenih, 39 dezerterjev in 216 pogrešanih, to se pravi več kot poiloivica brigade. Izgubila je tudi pet minometov, štirinajst strojnic itd. Brigada je bila naimreč sestavljena iz samih železničarjev, ki so bili sicer pripravi za posebna dela (rušenje cest, mostov, železnice itd.), ni' so pa bili vajeni 'dolgi pohodov in hudih bojev. Prav tako tudi ni bil utrjen nižji poveljniški kader, sestavljen iz železničarjev. Utrjen in boirben je bil le štab brigade, ki je zato itudi imel v bojih dva mrtva in ranjenega, a mu ni uspelo obdržati brigade v svojih rokah. Štab VII. korpusa jo je sredi novembra 1943 ukinil, borce pa poslal v XVIII. divizijo.⁵⁵

Na Kočevskem Rogu in pod njim sta prebila ofenzivo tudi dva bataljona 12. brigade, tj. II. (komandant Ivan Kos-Petruška in politkomisar Franc Turner-Kostja) in V. bataljon (komandant Karel Krautberger-Gagovič in politkomisar Ivan Strnad).

Oba bataljona sta 13. ali 14. oktobra odšla z grebena Brunške gore, do koder sta sodelovala v ofenzivni operaciji XV. divizije, čez Krmelj, Mokronog, Kronovo, Novo mesto in Suhor na položaje nad Ozljem na žumberški strani. Tam naj bi pomagala hrvaškim narodnoosvobodilnim enotam in naši 15. brigadi zavarovati osvobojeno ozemlje Bele krajine in sta bila povezana s štabom 13. hrvaške proletarske brigade. Na položajih pri Ozlju sta bila dva ali tri dni in sta imela vsak dan dva ali tri spopade s sovražnikom. Nato sta — verjetno v zvezi s sovražnikovim približevanjem Beli krajini — dobila povelje, naj se premestita k Vinici. V. bataljon je zasedel položaje pri Vinici, II. pa od Vinice proti Sinjemu vrhu. Prvi dan nista imela nobenega spopada s sovražnikom, drugi dan pa se je II. bataljon spopadel z ustaši in nemško vojsko. Oba bataljona bi se morala po povelju štaba divizije z dne 20. oktobra vrniti v brigado, a jima je to onemogočila sovražna ofenziva.

Ko se je začela ofenzivna operacija proti Beli krajini, sta bataljona poslala proti Črnomlju patroljo, da bi dobila stik z enotami

XV. divizije, a se je vrnila s sporočilom, da je Črnomelj že zasedel sovražnik. Zato sta se bataljona umaknila od Vinice na Tančo goro in naslednjo noč je V. bataljon ostal na Tanči gori, II. pa je odšel nad Mavrlen. Bila sta povsem sama in sta štaba ukrepala temu primerno. Razpravljala sta, kam naj gresta, da bi čimprej prišla v svojo brigado. Sklenila sta, da bosta šla po vzhodnih obronkih Kočevskega Roga, da bi prišla v Podturn ali Dolenjske Toplice. Po enem dnevu bivanja na Tanči gori oziroma nad Mavrlenom sta odšla na pot in naslednji dan zvečer prispela v Podturn, kjer sta prenočila. Zjutraj sta odšla na položaje, in sicer V. bataljon: 1. četa na most pri Soteski na roški strani Krke, 2. četa k mostu pri Polju, 3. na grič nad Stražo, spremstvena četa pa med Podturn in Toplice; tako je bataljon zasedel položaje na desnem bregu Krke med Stražo in Sotesko, štab pa je bil v Podturnu; II. bataljon pa je zasedel položaje proti Poljanam in Riglu. Oba štaba sta sodelovala in nastopala kot skupen dejavnik. Ko je sovražnik začel prodirati po dolini Krke od Novega mesta proti Žužemberku in od vzhoda proti Kočevskemu Rogu, sta se bataljona precej razdrobila. V. bataljon se je brez 1. čete, ki se je s štabom bataljona umaknila v roške gozdove, umikal skozi D. in G. Sušico na Ljubeno severno od Uršnih sel, kjer je našel komando mesta Novo mesto. Tam so počakali, da je sovražnik izpraznil cesto Uršna sela—Birčna vas—Novo mesto, nakar so v noči na 29. oktober prešli cesto in se za dva dni ustavili v Radohi, nato pa odšli v Koroško vas pod Gorjanci. Tam so zvedeli, da je v Gabrjah Gubčeva brigada in odšli tja ter dobili zvezo s štabom 12. brigade. Čez nekaj dni sta prišla še komandant in politkomisar bataljona, njuna namestnika pa sta za njima pripeljala borce 1. čete. Del II. bataljona je sovražnik vrgel na Kočevski Rog, medtem ko se je drugi del umaknil proti Rožnemu dolu. Bataljon je dan ali dva za II. bataljonom prispel v Gabrje.⁵⁶

V sovražnikovem obroču se je znašel tudi I. bataljon Cankarjeve brigade, ki sta ga vodila komandant Andrej Cetinski-Lev in politkomisar Miha Berčič. Okrog 22. oktobra so ga poslali od Sv. Križa pri Litiji preko Mirnske doline proti Kočevskemu Rogu. Ko je prispel do Polja med Stražo in Sotesko, sta ga komandant in politkomisar I. bataljona VOS Albin Grajzer in Jože Mekinda obvestila o začetku nemške ofenzive in naročilu glavnega štaba, naj začne prekopavati in rušiti ceste in s severovzhodne strani varovati Kočevski Rog, kar je tudi storil. 25. oktobra, ko je nemška vojska začela prodirati iz Novega mesta po dolini Krke proti Soteski, je bataljon postavil zasede in jo začel obstreljevati, a se je moral kmalu umakniti. S sovražnikovim prodorom do Soteske je bila ena četa od-

rezana od bataljona, umaknila se je na sever in se je šele čez 14 dni vključila v bataljon. Glavnina pa se je čez dan ali dva napotila na Kočevski Rog nad Podturnom, ker pa tam ni našla niti hrane niti vode, je odšla v Drganja sela, od tam pa v Podljuben. Tam je bataljon brez izgub prebil sovražno ofenzivo, po njej pa je sodeloval pri napadu XV. divizije na Novo mesto, vendar se je šele čez nekaj tednov vrnil v brigado.^{56a}

Enote 44. grenadirske divizije so drugi in tretji dan ofenzivnih operacij na Kočevskem Rogu naleteli na opuščeni partizanski bolnišnici v Štalah in Novem Taboru in ju zažgale. Zažgale so tudi vasi Komarna vas, Brezje in Gričice pri Črmošnjicah. Nemška letala pa so 22. in 24. oktobra bombardirala tudi Dolenjske Toplice, kamor je nemška vojska prišla 27. oktobra. 28. oktobra zvečer so 901. tankovski grenadirski polk, 14. SS policijski polk in 132. grenadirski polk dosegli črto Topli vrh (severozahodno od Črmošnjic)—Ribnik—Žaga Rog—Senberk. Zato pa se je 303. grenadirski polk spet pomaknil na desno v dolino Krke do Dvora in Žužemberka ter s tem na tem območju sprostil dele 1. SS tankovskega grenadirskega polka, da so se lahko pomaknili še bolj proti Trebnjemu, Mirni in Čatežu.⁵⁷

27. in 28. oktober sta bila za vse, kar je bilo tedaj daleč v Kočevskem Rogu, najbolj kritična. Omenjeni trije polki, ki so prodirali z jugovzhoda, so ta dva dni preiskovali območje, kjer je bilo devet centralnih partizanskih bolnišnic in kjer je bilo vodstvo narodno-osvobodilnega gibanja, in tedaj je is črte Fodbosta—Dvor—Žužemberk začel lesti na severna pobočja Roga tudi döl 303. grenadirskega polka, ki je do večera prilezel do črte Srobotnik—Topla reber—Lašče.

Sovražnik je najprej dosegel območje zahodnega ali I. sektorja centralnih partizanskih bolnišnic v zahodnem delu Kočevskega Roga, kjer je že 25. oktobra tankovska zavarovalna četa prodrla do Trnovca in drugi dan po topovskem obstreljevanju dosegla Podstenice, ki so jih nemška letala prejšnji dan bombardirala, ter tako sredi velikega idbroča postavila še nove zaporne položaje, proti katerim so prodirali že omenjeni trije polki. Na zahodnem ali I. sektorju so bile bolnišnice »Pugled«, »Lašče«, »Stari log«, »Jelenbreg« in »Jelendol« ter evakuirana kočevska bolnišnica na Starem bregu.

V bližini nekdanje Žage Rog je bila bolnišnica »Pugled«, v kateri je (bilo 48 ranjencev in (bolnikov, med njimi 17 nepokretnih, ter 14 sanitetnega in stražnega osebja. Ko so 26. oktobra nemške enote prodirale mimo nje v smeri Podstenic, so ise pokretni ranjenci umaknili iz nje, 21 ranjencev pa so skrili v bližnji bunker. Po sledi, ki jo je pustila za seboj neka skupina borcev Železničarske brigade, je

prišel sovražnik do bunkerja, ga odkril, zajel ranjence in jih poklal, bunker in bolnišnico pa zažgal.⁵⁸

Severneje od tod, v bližini Jeleniče, je bila (bolnišnica »*Stari log*«, v kateri je bilo 44 ranjencev. Ko se ji je 27. oktobra dopoldne približal sovražnik, so se ranjenci An drugi umaknil! v edino možno smer, pri njej pa je ostalo v zasedi šest borcev pod poveljstvom komandanta III. ibaitaljona Cankarjeve brigade, ki so se tudi kmalu umaknili. Nemci so zasledili umikajočo se kolono to v neki kotanji napadli njen zadnji del, ki se je razbežal. Dva ranjenca je sovražnik ujel in zaklal, 12 pa se jih je ponovno zbralo in so odšli proti bolnišnici »*Jelenbreg*«, sedem ranjencev se je posamič umikalo pred sovražnikom, drugih 12 pa je odšlo proti Rampohi, kjer so prenočili. Drugi dan so odšli proti Skril ju. Tam so se štirje, med katerimi je bil tudi komandant Cankarjeve brigade, odcepili, drugi pa skrili in se naslednji dan prebili čez cesto ter do 1. novembra ostali na PJešeh, odkoder so se vrnili v bolnišnico. Prednji del kolone s 23 ranjenci pa se je prvi dan izmikal sovražniku, drugi dan je skrili štiri hudo ranjene in se pomikal proti cesti, ki drži na Jelenico. Ko je naletel na sovražnika, se je umikal proti Resi. Ker je zvedel, da je sovražnik v Ribniku, se je držal na drugi strani ceste Travnik—Ribnik—Komama vas. Ko je sovražnik odšel iz Ribnika, so se ranjenci vrnili v bolnišnico, ki je sovražnik ni bil odkril. Pač pa je požgal skladišče sanitetnega materiala.⁵⁹

Severno od bolnišnice »*Stari log*«, v bližini Baze 20, je bila bolnišnica »*Jelendol*«, v kateri je bilo 37 ranjencev in bolnikov, med njimi 17 nepokretnih, ter 18 drugih oseb. Bolnišnici, v kateri je bila tudi uprava bolnišnic, se je sovražnik približal 26. oktobra. Ranjenci in drugi so ibili 4 dni neprestano na položajih, ker se je nad bolnišnico, kakih pet minut peš hoje od nje, utaborila večja skupina sovražnih vojakov, ki pa bolnišnice ni odkrila. V tej postojanki je prebil ofenzivo tudi Boris Kidrič.⁶⁰

Blizu Podstenic je bila tudi bolnišnica »*Jelenbreg*«, v kateri je bilo 49 ranjencev, od katerih so nepokretne spravili v bunkerje. Sovražnik se ji je približal 27. oktobra, ko je šla mirno nemška patrulja 40 vojakov. Opazila je stražarja in streljala nanj. Tekel je proti baraki in strelji so preluknjali njene stene. Tedaj so se ranjenci umaknili iz bolnišnice, razen štirih. Tudi drugi dan so bili Nemci v bližini. Ranjenci so se umaknili dalje v gozd in se priključili dvema četama bataljona Varnostno-obveščevalne službe. Na Červanovi poti so naleteli na sovražnika to se razbežali. Po skupinah so se premikali po Rogu in se 2. novembra vrnili v bolnišnico, ki je sovražnik ni odkril, čeprav je bil od nje oddaljen le 50 metrov.⁶¹

Blizu Podistende sta bili tudi bolnišnici »*Spodnje Lašče*« in »*Zgornje Lašče*«. V obeh postojankah je bilo sredi oktobra 1943 le 47 ranjencev in bolnikov. 21. oktobra pa so pripeljali 38 ranjencev iz Črmošnjšč in Novega Tabora in je bilo 23. oktobra 75 ranjencev in bolnikov, med njimi 31 nepokretnih, ter 26 drugih oseb. Ker postojanka »*Spodnje Lašče*« ni bila dovolj skrita, so šest hudo ranjenih 26. oktobra zvečer prenesli v »*Zgornje Lašče*«, drugi dan zjutraj so tja prenesli še dva hudo ranjena, medtem ko se je 39 pokretnih in lahko ranjenih skrilo v gozdu. 28. oktobra je sovražnik izsledil »*Spodnje Lašče*« in jih požgal. V bližnji postojanki »*Zgornje Lašče*« je število ranjencev narasilo skoraj na 100. Ko se je sovražnik po požigu druge postojanke približal »*Zgornjim Laščam*«, sta komandant glavnega štaba in njegov namestnik, ki sta bila v bližini, dala četo, ki je vse nepokretne ranjence odnesla iz postojanke v gozd in jih poskrila. Do večera so bili zunaj, noč pa so prebili v barakah. Sovražnik jih ni odkril tim 1. novembra je prišlo v bolnišnico 25 ranjencev iz drugih bolnišnic, predvsem iz evakuirane kočevske bolnišnice.⁶²

Evakuirano *kočevsko bolnišnico* v vasi Stari breg je 23. oktobra dopoldne bombardiralo nemško letalo. Popolnoma je uničilo vas, medtem ko človeških žrtev ni bilo. 127 ranjencev, med njimi 34 nepokretnih, so namestili v zasilnem taboru v gozdu med Starim bregom in Trnovcem. Uprava bolnišnice je vodstvu kočevske bolnišnice naročila, naj pokretne ranjence odpusti, za nepokretne pa naj zgradi skrivne barake. Toda 26. oktobra zjutraj je tankovska zavarovalna četa prodrla iz Trnovca in napadla tabor. Mnogo ranjencev se je razbežalo, nepokretni pa so -se zavlekli med skalovje, medtem ko se je 5 bolničarjev in 6 bolničark, ki so bili mobilizirani v Kočevju, vdalo sovražniku. Sovražnik ni dobil ranjencev in so jih pozneje prenesli v bolnišnice na Kočevskem Rogu, predvsem v »*Zgornje Lašče*«.⁶³

Sovražnik je v bližini Podstenic izsledil tudi opuščeno bolnišnico »*Jelenžleb*«, v kateri je bilo mnogo sanitetnega materiala, in jo zažgal.⁶⁴

Več sreče so imele bolnišnice na območju vzhodnega ali II. odseka v vzhodnem delu Kočevskega Roga, in sicer »*Vinica*«, »*Hrastnik*« in »*Leseni kamen*«.

Bolnišnica »*Vinica*« je bila jugozahodno od Črmošnjic. V nji je bilo 32 ranjencev in bolnikov, med njimi 11 nepokretnih. Ker je bila bolnišnica dobro skrita, so ostali v njej. Sovražnik ji ni prišel blizu.⁶⁵

Zahodno od Komarne vasi je bila bolnišnica »*Hrastnik*«, v kateri je bilo 42 večinoma hudo ranjenih. Okrog 26. oktobra so skrili

v bunker štiri, čez tri dni, ko je bil sovražnik že na Rogu, pa še drugih 15 nepokretnih ranjencev, medtem ko se je 23 pokretnih ranjencev s sanitetnim in stražnim osebjem umaknilo dalje v gozd. Bolnišnice in ranjencev sovražnik ni odkril.⁶⁶

Jugozahodno odtod je bila bolnišnica »Leseni kamen«, v kateri je bilo 32 ranjencev in bolnikov, med njimi 24 nepokretnih. Tudi te bolnišnice sovražnik ni odkril.⁶⁷

Že pred začetkom druge faze sovražnikovih ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem je uprava SCVPB vse pokretne ranjence in bolnike ter drugo osebje iz postojank v Grmošnjicah in Novem Taboru formirala v bataljon s štabom, ki sta ga vodila dr. Ivan Pintarič in Ante Novak. V bataljon, ki je imel šest čet, je bilo vključenih tudi 38 slušateljev prvega bolničarskega tečaja v Grmošnjicah. Vseh skupaj je bilo 306. Slabo oborožen bataljon (imel je le 4 strojnice in okoli sto pušk) se je 22. oktobra zvečer umaknil iz obeh vasi v gozd proti Komami vasi, kjer si je v bližini potli in studenca uredil bivač. Ko je sovražnik prispel v Črmošnjice in na Sredgoro, se je bataljon umaknil še dobrih petsto metrov dalje v gozd. Konec oktobra je nemška vojska prišla v bližino bivaka in bataljon se je že razporedil na položaje, toda do boja ni prišlo, ker sovražnik bataljona ni opazil. Izgubil je le tri ljudi, enega, ki je odšel v Štale po jabolka, je sovražnik ujel in ubil, dva pa sta dezertirala. Prve dni novembra se je bataljon po odredbi uprave SCVPB nastanil v Črmošnjicah. Pošiljal je ogledniške patrulje na vse strani, prekopaval -cesto nad Srednjo vasjo, nadaljeval z bolničarskim tečajem, organiziral proslavo oktobrske revolucije itd.⁶⁸

V svoji ofenzivni operaciji na Kočevski Rog je sovražnik odkril nekaj Skladišč opreme, živil in streliva, npr. na Doblički gori, v postojanki »Jelenžleb« , itd., tako da je o tem štab armadne skupine B 29. oktobra zjutraj poročal v Hitlerjev glavni stan: »44. divizija je nadaljevala s čiščenjem gozdnega Območja Kočevski Rog in je zapolnila velike zaloge živil in opreme ter motorna vozila, nekaj težkega orodja in oklepni avtomobili. Nasprotnik je tam razbit in se posamezniki skušajo prebiti proti zahodu.«⁶⁹ Zvečer je ponovno poročal, da nemške enote na Kočevskem Rogu praznijo nekaj odkritih skladišč in da se s čiščenjem gozdnega območja jugovzhodno od Smuke ofenzivna operacija na Kočevskem Rogu bliža h koncu.⁷⁰

Sovražnik je na Kočevskem Rogu sicer odkril nekaj skladišč in požgal opuščene bolnišnice, na žalost je odkril tudi skupino ranjencev in jih zverinsko pobil, ni pa odkril niti prazne baze 20 niti bunkerja na Kraljevem kamnu, kjer sta ibila vrhovni plenum in izvršni odbor OF. V noči na 1. november sta prišla v bunker Boris Kidrič

in dr. Marijan Breclj ter jima poročala o položaju. 2. novembra zvečer, feo so poslednji nemški oddelki zapustili Kočevski Rog, so prvič prišli iz (bunkerja, a so se še nekajkrat vrnili vanj, dokler se niso 6. novembra preselili na tehniko »Urško«, kjer so imeli tega dne prvo sejo po ofenzivi, na kateri so predvsem pretresli vojaški položaj.⁷¹

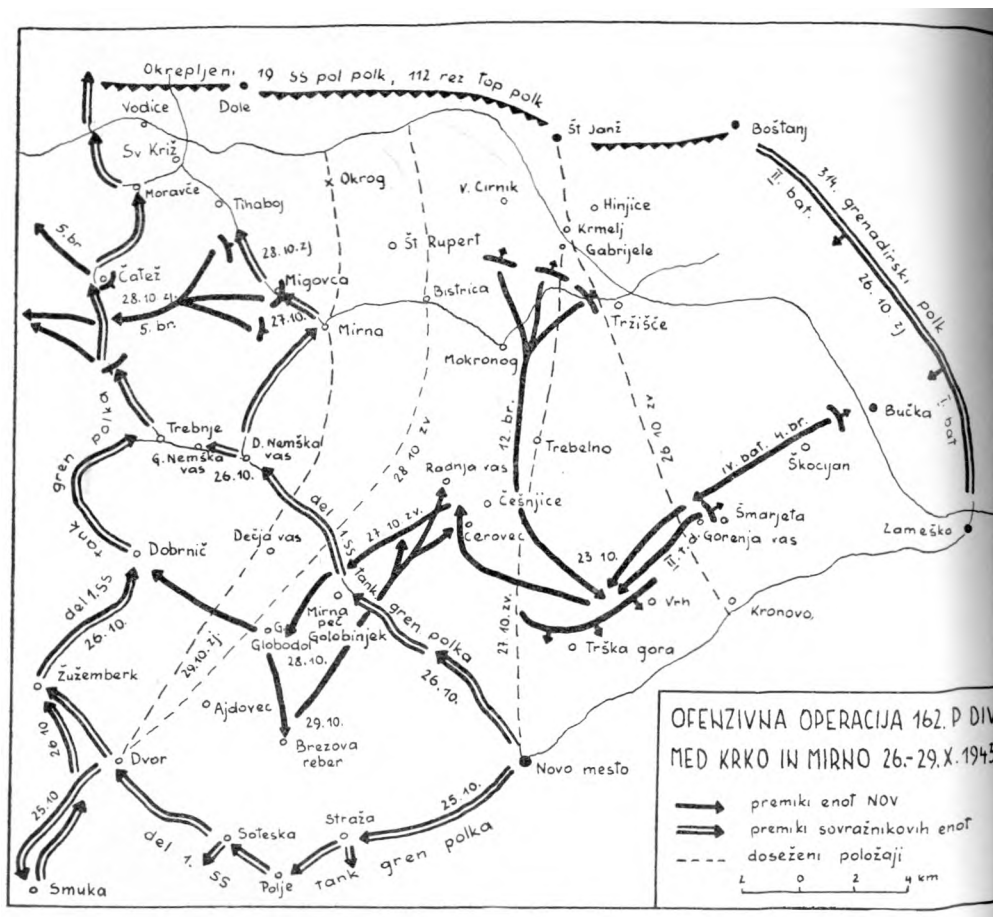
Operacija 162. pehotne divizije med Krko in Mirno

Ofenzivna operacija na Kočevskem Rogu je bila samo del večje ofenzivne operacije, ki je obenem zajela tudi ozemlje severno od Novega mesta, to se pravi območje Zameško—Novo mesto—Žužemberk—Trebnje—Čatež—Litija—Št. Janž—Boštanj—Zameško (ali območje od Krke med Žužemberkom in Kostanjevico do bivše nemško-italijanske meje med Šmartnim pri Litiji lin Kostanjevico).

Štab II. SS tankovskega korpusa je določil, da bosta položaje na zahodu in severu zapirala 1. SS tankovski grenadirski polk in 19. SS policijski polk s sodelovanjem 112. topniškega polka, medtem ko bo proti njim z vzhoda prodiral 314. grenadirski polk, in sicer I. bataljon na levem in II. na desnem krilu. To operacijo pa bo vodil štab 162. pehotne »Turkestanske« divizije v Rajhenburgu.

Deli 1. SS tankovskega grenadirskega polka so 25. oktobra začeli prodirati iz Novega mesta po dolini Krke in so najprej pri Straži in Soteski ustvarila dva mostobrana, ki sta pomenila severni del obroča okoli Kočevskega Roga. Naslednjega dne so prodirali naprej proti Žužemberku in čez Dobrnič, kjer so ubili 5 oseb, proti Trebnjemu,, kamor je obenem prodril tudi manjši oddelek tega polka iz Novega mesta preko Mirne peči. Ko je prodril v Trebnje, je ulovil 10 talcev in jih ustrelil pri Starem trgu. 314. grenadirski polk pa so 25. oktobra prepeljali na položaje Zameško—Sevnica, odkoder je naslednjega dne začel prodirati na zahod.⁷²

V območju, ki ga je zajela ta operacija, so bili štab XV. divizije v trebanjskem gradu, Cankarjeva brigada na položajih med Šmartnim in Sv. Križem pri Litiji, 12. brigada brez dveh bataljonov med Sv. Križem in Krmeljem, II. topniški divizion XV. divizije pa je po umiku iz Gorenje vasi pri šmarjeti 22. oktobra zasedel položaje od Hmeljnika do Trške gore, IV. bataljon Gubčeve brigade se je po umiku od Bučke zbral šele 24. oktobra v Jablani. To so bile tudi edine enote XV. divizije, s katerimi je štab divizije ohranil redno zvezo. Polovico divizije je namreč prodor nemške vojske do Semiča odrezal

im je štab divizije z njo izgubil vse zveze. Pri mjem je bil le namestnik komandanta Alojz Kolman, 23. oktobra pa je odšel tja še namestnik politkomisarja Aleksander Marjanovič, ki pa naprej ni mogel čez cesto Jugorje—Semič in je prišel na Gorjance šele nekaj dni pozneje.⁷³

Cankarjeva im 12. brigada sta ob nekdanji nemško-italijanski meji držali pravo bojno črto proti 19. SS policijskemu polku in wehrmannschaftsbataillonu »Süd«, ki jima je pomagal 112. topniški polk, razmeščen ob cesti Litija—Trbovlje—Radeče.

*Steindlova udarna
skupina
pred Mokronogom
22. septembra 1943*

Wehrmannschaftsbataillon »Süd«, ki je v drugi polovici oktobra narastel na dvanajst čet s 1225 veimanii, je držal položaje od Krmelja do Šentjanža, njegov štab pa je bil na Velikem Cirkniku.

Bataljon se je 20. in 21. oktobra le branil pred napadi 12. brigade. Naslednjega dne pa je prevzel bojno iniciativo. Ko je bataljon 22. oktobra popoldne s pomočjo letalstva prodril do Št. Ruperta pri Mokronogu in je njegov štab od ujetnikov zvedel, da je Mokronog prazen, je zvezni vodja Steindl, ki je nekaj časa vodil bataljon, formiral močno bojno skupino in z njo naslednji dan prodiral proti Mokronogu. Kar je bil III. bataljon na raznih stranskih položajih, I. in IV. bataljon pa na položajih Vrh pri Šmarjeških Toplicah—Trška gora, je Steindlova udarna skupina od zaselka Moste in ob obronkih Martinje vasi vdrla v mesto, iz katerega je odšla šele ob osmih zvečer proti Cirkniku. Druga bojna skupina pa je tega dne zavzela Krmelj.

Ko je Steindl videl, da se da priti v Mokronog brez večjega napora, je 24. Oktobra ponovno zbral udarno skupino, predvsem vermane iz 2. alarmne čete Maribor mesto, ki jo je vodil neki Ranftl, in jo opoldne povedel proti Mokronogu, da bi tam izropala tovarno usnja. Toda tokrat je šlo težje, ker se je III. bataljon že zbral in krenil v mesto. Toda udarna skupina ga je odbila in spet preko Martinje vasi vdrla v Mokronog. Tam je iz tovarne usnja začela odnašati usnje. Odnesele ga je za dva tovarna avtomobila in se do večera vrnila s hudo ranjenim veimanom nazaj na Cirknik.⁷⁴

25. Oktobra je bataljon v glavnem miroval, le z desnega krila je poslal tri udarne skupine proti Št. Rupertu, štab bataljona pa je s

komandirji čet razpravljaj o načrtu, da bi del bataljona pod Steindlovim vodstvom prodiral proti Mimi. Tega načrta pa ni mogel urešničiti, ker so enote II. SS tankovskega korpusa začele ofenzivno akcijo in je moral bataljon, ki so ga 27. oktobra podredili štabu 19. SS policijskega polka kot samostojni IV. bataljon, le zapirati položaje in mirovati.⁷⁵

Na položajih 19. SS policijskega polka, ki je držal položaje Šentjanž—Granada (I. bataljon)—Osredek (II. bataljon)—Sostro (III. bataljon), so bili boji hujši. Tam se je bojevala Cankarjeva brigada, ki je 20. oktobra svoje bataljone razmestila na položaje Temenica—Metnaja, da bi z enotami XVIII. divizije nadaljevala ofenzivne akcije proti Litiji. Medtem ko je III. bataljonu Ljubljanske brigade prejšnji dan uspelo zavzeti sovražnikovo postojanko Osredek, pa je sovražnik trdovratno odbil vse napade Cankarjeve brigade.

Hudi boji so bili slasti pri Vodicah, Brezovem, Cepljah in Dolah, tj. vasicah na obeh straneh nekdanje nemško-italijanske meje, na območju I. bataljona 19. SS policijskega polka. Enofte Cankarjeve brigade so namreč pritiiskale čez mejo na sever, 19. SS policijski polk pa proti jugu, da bi ustvaril it. i. glavno bojno črto, s katere bi najlaže odbil narodnoosvobodilno vojsko, če bi se pred pritiskom od jugovzhoda nameravala prebiti na sever.

Tako je podpolkovnik Hertlein 23. oktobra poročali, da sta I. in II. bataljon prejšnji dan že dosegla glavno bojno črto, ni je pa še dosegel III. bataljon. Poročal je tudi o hudih bojih I. bataljona pri Vodicah ter o izgubah polka, ki so znašale 6 mrtvih in 33 ranjencev. Partizanske izgube je ocenil na 30 mrtvih. V resnici pa je imela Cankarjeva brigada od 21. do 23. Oktobra le 8 mrtvih in 15 ranjenih.⁷⁶

23. oktobra se je Maiwaldovemu bataljonu posrečilo, da je na položajih II. bataljona prekoračil mejo in se obdržal nad Vodicami in Brezjem, naprej pa zaradi dobro narejenega minskega polja ni mogel prodirati. Zvečer je 4. četa tega bataljona prodirala ob meji in od meje napadla sovražnika na koti 610 nad Brezjem ter ga poglala proti Vodicam. Na to je sovražnik odgovoril s protinapadom od Vodic in meje ter od strani napadel II. bataljon, ki se je moral umakniti. Hudi boji so bili tudi pri III. bataljonu na Jeznem vrhu in na položajih Okrog—Hom—Zaloka, odkoder se je moral IV. bataljon umakniti na položaje Migolska gora—Tihaboj.

Tudi 24. oktobra so bili na vsem odseku hudi boji. Maiwaldov bataljon je ves dan pritiskal čez mejo pri Brezjem, s pomočjo iskalcev miin je na cesti odstranil mine in najprej z oklepnim avtomobilom, zvečer pa tudi s pehoto vdrl v Brezje. Tudi o teh bojih je podpolkovnik Hertlein poročal v Maribor. Poročal je tudi o doteda-

njih izgubah polka, tj. 12 mrtvih in 40 ranjenih, pretiraval pa je seveda o partizanskih izgubah, ki naj bi bile znašale 99 mrtvih, 3 ujetih in 3 prebežnike. Že sama primerjava teh števil s številkami o zaplenjenem orožju — 10 strojnic to 15 pušk — pokaže, da so podatki o partizanskih izgubah zelo pretirani. Poročilo Cankarjeve brigade navaja, da je imela brigada od 21. do 24. oktobra 10 mrtvih in 18 ranjenih.⁷⁷

Ko je Maiwaldov bataljon dosegel in obvladal položaje na meji, so se naslednje dni boji prenesli v prostor Št. Rupert—Mirna—Tihoboj in so bili že v zvezi z ofenzivno operacijo na tem območju.

Dan pred sovražnikovo ofenzivno operacijo je štab XV. divizije 25. oktobra dopoldne ob tri četrt na deset izdal odredbo o novi razmestitvi enot. Cankarjevi brigadi je ukazal zasesti položaje od Čateža preko Št. Ruperta do Tržišča, talko da bo neprenehoma pošiljala kakšen bataljon čez mejo, da bo napadal sovražnika. 12. brigadi je naročil, naj ima najzanesljivejši bataljon ob mejil do reke Krke, medtem ko naj ostala dva bataljona po čiščenju ceste Škocijan—Novo mesto zasedeta položaje od Št. Petira ob Krki—Trška gora—Kamen vrh, kjer ise naj povežeta z II. topniškim divizionom na položajih Daljni vrh—Hudo. S teh položajev naj te enote s pomočjo civilnega prebivalstva z miniranjem in prekopavanjem uničijo cesto Novo mesto—Škocijan ter pripravijo napad na sovražnika v Novem mestu.

V odredbi je določil tudi naloge drugih treh brigad, tj. Gubčeve, 14. in 15., s katerimi pa seveda ni imel zveze. Na koncu pa je dal zanimiva taktična navodila:

»Glede na to, da sovražnik ne kaže nobenega ofenzivnega namena in tudi ni sposoben, da bi nam s takšnimi svojimi silami mogel škodovati in nas odriniti, se morajo enote držati svojih položajev in ne smejo dopustiti sovražnikovih vdorov. To ne pomeni, da se ni treba umakniti z nekega položaja, vendar pa je sto možnosti, da se pride na drugi položaj v zaledju, ki je za sovražnika še bolj neugoden in ga ponovno potisneš tja, kjer mu je še težje.

Navadila Glavnega štaba in štaba korpusa so za enkrat takšna, da je treba braniti osvobojeno ozemlje, braniti ga energično na partizanski način, prodirajoč sovražniku za hrbet...« itd.⁷⁸

Ta taktična navodila, ki jih je sestavil komandant divizije Pero Popivoda, so sicer pravilna, vendar kažejo, da štab divizije še ni spoznal, da ima sovražnik resen ofenzivni namen in da je še sposoben škodovati narodnoosvobodilni vojski, kar se je pokazalo že naslednje dni.

Enote 12. brigade, IV. bataljon Gubčeve brigade in II. topniški divizion so v noči na 26. oktober res napadle Trško goro in vasi

Mačkovec, Ločna in Bršljin (pri Novem mestu. Napad pa se je spremenil le v medsebojno obstreljevanje s težkim in lahkim pehotnim orožjem.

Ko so se zjutraj enote vrnile na izhodiščne položaje, jih je že napadel sovražnik, ki je prodiral iz Novega mesta proti Mimi peči. Okrog 40 tankov in oklepnih avtomobilov iz 1. SS tankovskega grenadijskega polka je najprej udarilo na 2. četo IV. bataljona Gubčeve brigade ob cesti in jo prisililo k umiku. Drugi dve četi sta se še nekaj časa branili, dokler ju ni štab bataljona umaknil na nove položaje. Ko je sovražna kolona prodirala proti Mirni peči, jo je s položajev pri Kačji ridi obstreljeval II. topniški divizion on ji uničil avtomobil, medtem ko so dva avtomobila uničili imine na cesti. Kolona je prodirala naprej tako, da so tanki najprej obstreljevali minska polja, nato pa čez prekopano cesto položili pontone. Ko je kolona vozila proti Trebnjemu, se je štab divizije v naglici umaknil iz trebanjskega gradu na Čatež v štab Cankarjeve brigade, kjer je imel samo še dva dni zvezo z drugimli enotami.⁷⁹

Prvi dan ofenzivne operacije je 314. grenadirski polk do večera brez boja dosegel črto Krmelj-Kr onovo. Kamor je prišel, je povsod požigal in pobijal. V Krmelju je ta dan postrelil 39 moških in 8 žensk, druge prebivalce pa je za tri dni preselil v Sevnico, v Jesenicah in Hrasto vici pri Mokronogu je ubil 17 oseb, v Škocijanu je požgal več hiš in ubil osem domačinov, in tudi v Smarjeti je pobil nekaj ljudi itd.⁸⁰ 27. oktobra je prodiral naprej proti zahodu. Ko je čistil območje Trebelnega, se je na položajih Nova gora—Brezje—Čilpoh—Rihpovec spopadel z 12. brigado, ki ga je ves dan odbijala. Ker je imel precejšnje izgube, se je znašal nad civilnim prebivalstvom. Tako je divjal pri Češnjicah, kjer mu je 12. brigada uničila tank, in pa v Dolenji Dobravi. Preiskal je vso vas in nabral devet moških, od katerih jih je takoj ustrelil pet, čez nekaj časa še dva. Na Ponikvah je zgrabil osem domačinov in jih gnal do Kamne gore, kjer je zgrabil še dva in jih vse ustrelil ob progi Trebnje—Novo mesto.⁸¹ Ob desetih zvečer se je 12. brigada pri Mimi peči umaknila preko železnice in ceste na položaje pri Globodolu. Tja ista se bila ta dan umaknila tudi IV. bataljon Gubčeve brigade in II. topniški divizion. Ko je štab divizije na Čatežu vzpostavil z njimi zvezo, jim je namreč ukazal, naj se prebijejo na zahodno stran železnice in ceste Novo mesto—Trebnje in naj od tam II. topniški divizion in IV. bataljon Gubčeve brigade napadata sovražna vozila na Kačji ridi, bataljoni 12. brigade pa naj odidejo na Kočevsko in se združijo z II. in V. bataljonom. Tako je sovražnik brez večjega odpora do večera dosegel črto Gabrijele (južno od Krmelja) — Novo mesto in drugi dan

prodiral naprej. Štalb 314. grenadirskega polka se je preselil v Mokronog.⁸²

28. oktobra so bili pri vseh enotah hudi boji. Ker se je 303. grenadirski polk, ki je zapiral vzhodno stran Kočevskega Roga, ta dan zelo premaknil v desno in dosegel Žužemberk, je tako sprostil sile

1. SS tankovskega grenadirskega polka, da so se pomaknile na levo in prodrle od Mirne proti Tihaboju in od Trebnjega proti Čatežu, kjer je bila Cankarjeva brigada.⁸³

Manjši oddelek tega polka je že pretekla dva dni poskušal prebiti položaje II. in IV. bataljona pri Mirni in prodreti proti Tihaboju. Medtem ko ga je II. bataljon povsem zavrnil, pa se je manjši patrulji 27. oktobra v megli posrečilo priti v vas Migolica in jo zažgati ter pobiti nekaj domačinov.⁸⁴

Drugi dan zjutraj pa je sovražnik pritisnil na vsej črti proti Cankarjevi brigadi. Najmočnejši oddelek je ob desetih dopoldne napadel pri Mali Loki, kjer sta bila na položajih četa III. bataljona (ena četa je ibila na položajih pri Moravčah, dve pa v rezervi pri štabu brigade in divizije na Čatežu) in poloivica topniške baterije s topom in strojnico. Po kratkem boju je sovražnik prebil položaje in prodiral dalje proti Razborju. Tam se je spopadel z drugim delom topniške baterije, ki je imela na položaju top. Po spopadu se je baterija umaknila, sovražnik pa je vas požgal in prodiral dalje proti Čatežu.

Tam je bilo zjutraj veselo razpoloženje, ki ga je pregnalo nemško letalo »štorklja«. Ko je nekajkrat preletelo kraj, so ga borci začeli obstreljevati z vsem orožjem, celo s puškami, seveda neuspešno. Letalo je začelo s strojnico obstreljevati kraj, vrglo pa je tudi tri bombe, ki so ubile par konj. V takšnem razpoloženju ni nihče mislil na kakšno drugo nevarnost.

Kmalu po deseti uri so se po cesti od Male Loke pripeljali sovražnikovi tanki in avtomobili s pehoto. Ta je že pred naseljem skočila z avtomobilov in je z dveh strani začela lesti po pobočjih proti Čatežu. Vod za zvezo, ki je bil s štabom brigade v naselju, je odhitel proti Zaplazu. Še preden je mogel prispeti na greben, je sovražnikova mina ubila tri borce, tri pa ranila. Za njim sta s štabom brigade in divizije odhiteli tudi obe četi III. bataljona, ki sta začeli s pobočja Zaplaza obstreljevati sovražnika, ki je vdrl v Čatež, in se umikati po grebenu proti Vrhju, od koder sta se s štabom brigade in divizije, deli baterije in voda za zvezo, komoro in ranjenci umaknila v dolino Temenice. Tja so se ponoči umaknile tudi druge enote, med njimi II. in IV. bataljon, ki sta se ves dan bojevala pri Mimi, in topničarji s tretjim topom, ki so bili na položajih ob cesti Mirna—Tihaboju.

boj. Le 3. četa II. bataljona, fei je bila na Zagorici, je do 7. novembra ostala zunaj bataljona in bniigade.⁸⁵

Ko je sovražnik prodril v Čatež, je polovil domačine, jih 16 zaprl v Met in vanjo metal ročne bombe. Dva sta bila mrtva, več pa ranjenih, od katerih sta dva pozneje umrla. Tudi v sosednji Tlaki je ubil 13 oseb, 4 v Gomili, 6 v Gorenji vasi, 9 v Migolici, 19 na Velikem Cirkniku, po enega v Zagorici, Selski gori in na Debencu itd. Poleg Čateža in Razbor j a je zažgal še Gorenjo in Dolenjo vas pri Čatežu.⁸⁶

314. grenadirski polk pa je tisti čas prodiral pnoti zahodu, prekoračil cesto Novo mesto—Trebnje in na območju Globodol—Ajdovec trčil na 12. brigado, IV. bataljon Gubčeve brigade in II. topniški divizion.

Zgodaj zjutraj je naletel na 2. četo IV. bataljona Gubčeve brigade, ki je nameravala zasesti položaje pri Ajdovcu, obrnjena proti Golobinjeku in Goriški vasi. Zato se je ves bataljon umaknil proti Globodolu—Malemu vrhu—Velikemu vrhu in Ostremu vrhu ter se ustavil na Velikem vrhu, kamor je nato prišel tudi II. topniški divizion.

Le-ta je bil ponoči in zgodaj zjutraj na Golobinjeku, Osredku, Dolnjem vrhu, Hudem in Goriški vasi, odkoder je pošiljal patrulje proti Kačji ridi, da bi tam napadale sovražna vozila. Sovražnik (okrog 200 Turlkestancev) je zjutraj napadel položaje na Osredku, ki jih je držalo okoli trideset borcev. Branili so se uro in četrt, nato pa so se ob izgubi 1 mrtvega in 2 ranjenih umaknili na pobočje Ostrega vrha.

Vsi doslej omenjeni vrhovi obkrožajo vasico Gorenji in Dolenji Globodol, ki ležita v kotlini. Okoli obeh vasi je precej čistine. Na položaje okrog Globodola je prejšnjo noč prišla tudi 12. brigada, in siicer najprej I. bataljon, nekoliko pozneje pa še III. in IV. bataljon hkrati.

Okoli dveh popoldne so oddellki 314. grenadirskega polka začeb prodirati proti Globodolu. Z minometi so obstreljevali in požgali vasioi in j'ih zasedli. Nato pa so začeli prodirati proti Ostremu vrhu, da bi partizanske enote vrgli na čistino med gozdom in vasicama. Toda le-ite so ga do večera odbijale, nato pa so se umaknile: 12. brigada in II. topniški divizion proti Brezovi rebri, IV. bataljon Gubčeve brigade pa proti Dobrniču.

Sovražnik je do večera dosegel črto Bistrica pri Mokronogu—Mima peč—Dvor na Krki, do naslednjega jutra pa je prodril do črte Okrog—Mirna—Dečja vas—Dvor na Krki. Ko je 29. oktobra čistil območje Okoli Ajdovca in Brezove rebri, se je v Brezovi rebri ob

dveh popoldne spopadel z 12. brigado in II. topniškim divizionom, ki sta napad odbila. Zato je požgal v vasi 2 hiši. Zvečer so se vse enote, ki so bile v ofenzivnem območju, umaknile preko ceste in železnice Novo mesto—Trebnje, in sicer II. topniški divizion v Cerkovci, 12. brigada proti Mimi peči, IV. bataljon Gubčeve brigade pa v Radnjo vas, kjer se je združil s 3. četo II. bataljona Cankarjeve brigade.⁸⁷

12. brigada je štela pred ofenzivo okrog 1200 mož, organiziranih v pet bataljonov in spremstveno četo. V vseh bojih je imela le okrog osem mrtvih in dvajset ranjenih, toda mnogo dezerterjev. Dezertirali so predvsem mobiliziranci s Štajerskega, in to skoraj ves bataljon s komandantom vred. Tako je njena številčna moč padla na okrog osemsto borcev. Tretji bataljon, ki se je najbolj zmanjšal, so ukinili, novi III. bataljon pa se je 1. decembra 1943 preimenoval v Dolenjski odred. 314. grenadirski polk je s prihodom na cesto Čatež—Trebnje—Dobrnich—Žužemberk—Dvor na Kriki 29. oktobra zvečer končal ofenzivno operacijo severno od Novega mesta.⁸⁸

Operacija 71. pehotne divizije v zahodnem delu Gorskega Kotarja

Tisti čas, ko sta 162. »Turkestanska« pehotna divizija in 44. grenadirska divizija izvajali ofenzivne operacije severno od Novega mesta in na Kočevskem Rogu, je 71. pehotna divizija izvajala ofenzivno operacijo na območju Klana—Kamenjak—Mrzla Vodica—Crni Lug—Gerovo—Osilnica, da bi očistila položaje, s katerih bo nato začela večjo ofenzivno akcijo na severozahod v smeri Loške doline.

Za to ofenzivno akcijo je imel štab 71. pehotne divizije na Sušaku na razpolago predvsem 194. grenadirski polk na črti Klana—Kamenjak—Crni Lug, del 44. izvidniškega oddelka pri Osilnici in 171. izvidniški oddelek pri Ilirski Bistrici. Te enote so že do 17. oktobra napravile nekaj ogledniških sunkov, medtem ko je divizija začela ofenzivno akcijo šele 26. oktobra v okviru druge faze ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem.

V območju, ki ga je zajela ta ofenzivna operacija, sta bili Šerčerjeva lin Tomšičeva brigada iz XIV. divizije, II. odred in 1. brigada iz XIII. hrvatske divizije.

Prve, manjše ogledniške sunke proti temu območju je sovražnik začel delati po 10. oktobru, večje pa v drugi polovici oktobra.

Po sovražnikovih ofenzivnih operacijah v Brkinih in Istri na tem območju razen Šerčerjeve brigade ni bilo nobene močnejše partizanske enote. 11. »Snežniška« brigada je po boju pri Studeni gori z dvema bataljonoma ostala še nekaj dni v Brkinih, nato pa je odšla na Mašun, kjer je bil že nekaj časa njen I. bataljon. Od tam je II. bataljon odšel na Gomanjce, kjer je rušil ceste. Od 16. »Tržaške« brigade je ostal le bataljon, ki je bil v Brkinih in sredi novembra 1943 je bilo v njem le še okrog 25 mož. Tudi od 17. »Istrske« brigade sta njen komandant in politkomisar, ki sta še nekaj tednov ostala v Istri, razpolagala le z dvema četicama na Slavniku oziroma pri Koprju. Šerčerjeva brigada, ki je bila potemtakem edina brigada, ki je ohranila svojo organizacijsko trdnost in borbeno sposobnost, se je bila v noči na 7. oktober umaknila iz Brkinov na Mašun, kjer je že bila Snežniška brigada, in je tam ostala do 14. oktobra, razen I. bataljona, ki je sodeloval pri napadu XIV. divizije na Štampetov most. V zvezi s sovražnikovimi vpadi na osvobojeno ozemlje iz Reke in Ilirske Bistrice, jo je štab divizije 14. oktobra poslal čez Grdo Drago—Razbor—Zabiče nad Klano, da bi tam rušila prometne zveze in odbijala sovražnikove vpade na osvobojeno ozemlje, medtem ko je Snežniško brigado pustil na Mašunu z enakimi nalogami nasproti Ilirski Bistrici. 16. oktobra je Snežniška brigada odbila napad 171. izvidniškega oddelka, ki je prodril skoraj do mašunskega gradu — bil je le še pol kilometra oddaljen od njega — in utrpela dva ranjena. To je bila poslednja borba te brigade, ki so jo že drugi dan popolnoma ukinili, moštvo pa porazdelili med druge brigade XIV. divizije.⁸⁹

V zvezi z novimi razmerami pri Brodu na Kolpi, kjer se je tiste dni ustvarila prava bojna črta, in sovražnikovimi izpadi proti osvobojenemu ozemlju iz Mrzlih Vodic, je štab divizije poslal tja Šerčerjevo brigado, na Mašun pa je po akciji na Štampetov most poslal Tomšičevo brigado.

Po prihodu na Mašun 16. oktobra so drugi dan v Tomšičevo brigado vključili del moštva ukinjene Snežniške brigade, pripeljali pa so tudi del IV. bataljona, katerega borci so se zdravili v ribniški partizanski bolnišnici. Čez nekaj dni so vključili vanjo tudi komando mesta Mašun in ustanovili še V. bataljon. V zvezi s sovražnikovimi izpadi iz Klane in Ilirske Bistrice je štab brigade 18. in

19. oktobra poslal svoj I. bataljon pred Bač, II. pred Gomanjce, III. z namestnikom komandanta brigade Jožetom Lepinom-Risom k Brodu na Kolpi, kjer se je podredil tamkajšnjemu operativnemu štabu, IV. bataljon pa so privržali iz ribniške bolnišnice in je ostal na Mašunu, kjer se je v gradu nastanil štab brigade. Bataljoni so bili tako

razporejeni na položajih proti primorski in hrvaški strani in se spopadali s sovražnikovimi oddelki, ki so izvajali »nasilne ogled« v to območje.⁹⁰ Tako se je npr. II. bataljon že 19. oktobra popoldne ob treh na Gomanjcah spopadel z nekim oddelkom 71. pehotne divizije, ki je prodril iz Klane in Gomanjc do Čabarske police in mu uničil tri oklepne avtomobile.⁶¹

Dan pred prihodom Tomšičeve brigade na Mašun so Šercerjevo brigado poslali od Klane preko Mašuna proti Babnemu polju in Prezidu. 16. oktobra je njen I. bataljon krenil na Milanov vrh in začel tam rušiti ceste, II. bataljon je odšel v Gerovo, kjer se je nastanil in začel rušiti ceste proti Platku, Črnemu Lugu in Smrekovi Dragi, III. bataljon je krenil v Čabar, da bi rušil ceste proti Travi in Osilnici, medtem ko je IV. bataljon ostal v Tršču in rušil cesto Tršče—Gerovo. 18. oktobra se je brigada premaknila s položajev okrog Tršča proti Biljevini. II. in IV. bataljon sta šla spredaj in je II. zasedel položaje na Biljevini, IV. pa se je ustavil na Vršičku, kamor je proti večeru prispel tudi III. bataljon. I. bataljon je prišel z Milanovega vrha v Gerovo, kjer je bila tudi topniška baterija. Naslednji dan je brigada na povelje načelnika štaba XIV. divizije Mileta Kilibarde, ki je bil pri štabu brigade, krenila naprej proti Delnicam. II. in III. bataljon sta odšla proti Kužlju in nista naletela na sovražnika. Nastanila sta se na Gašparcih in poslala zasede proti Srobotniku in Kužlju. IV. bataljon, ki je odšel z Vršička v Crni Lug, pa je napadel manjši oddelek 194. grenadirskega polka iz Mrzle Vodice, ki je bil na ogledniškem pohodu. Bataljon se je moral umakniti iz vasi in je bila ranjena le ena borka, sovražnik pa je požgal 4 hiše in pobil 4 moške. V pomoč IV. bataljonu so poslali I. bataljon iz Gerova čez Vršiček na položaje v Malem Selu.

20. oktobra zgodaj zjutraj sta I. in IV. bataljon zasedla položaje okrog trga Crni Lug. Tudi tega dne je oddelek 194. grenadirskega polka — bilo je 150 mož — iz Mrzlih Vodic v treh kolonah prodril v trg in zasedel višinske točke v njem. Oba bataljona sta ga držala obkoljenega, ko pa je močnejše pritiskal iz trga, sta se morala umakniti na Vršiček, sovražnik pa je dobil okrepitev. Štab armadne skupine B je poročal, da je v Črnem Lugu padlo 30 partizanov, 90 pa jih je bilo ujetih. V resnici sta imela bataljona le tri pogrešane. Druga dva bataljona, tj. II. in III. sta se ta dan po odredbi operativnega štaba 2. in 9. brigade, ki je vodil boje ob Kolpi, premaknila s položajev okrog Kužlja proti Mariji Trošt, kjer sta pustila močno zasedo z nalogo, da napada sovražnika na cesti Delnice—Brod na Kolpi, vendar ta zaradi neugodnega položaja sploh ni mogla udariti na sovražnika, ki je po cesti patroljiral z dvema tankoma, oklepnim avto-

mobilom in nekaj navadnimi avtomobili. Ostali deli teh dveh bataljonov so se pa pomaknili mimo »gosposke bajte« na Praprot, kjer so ostali čez noč.⁹²

21. oktobra je II. bataljon še ostal na Praproti, III. pa so poslali k Črnemu Lugu na pomoč I. in IV. bataljonu ter 1. brigadi XIII. primorsko-goranske divizije, ki je prispela tja. I. bataljon, ki je bil na položajih v bližini Malega Sela, je zjutraj ob pol osmih opazil nemško kolono — bil je bataljon 194. grenadirskega polka — ki je šla iz Črnega Luga, in jo napadel. Po krajšem boju, v katerem se je sovražnik spravil pod cesto v kritje in začel pritiskati na bok IV. bataljona, sta se oba bataljona umaknila na Vršiček. III. bataljon, ki je bil na položajih nad Biljevino ob poti proti Jelenovemu bregu, se je spopadel s sovražnikom okoli poldneva in ga prisilil k umiku. Enote 1. brigade XIII. primorsko-goranske divizije, ki so bile na Kisovcu in Jelenovem bregu, in I. bataljon II. odreda, ki je bil ob cesti med Biljevino in Praprotjo, so imele v bojih mrtvega in osem ranjenih, in ko niso mogle zadržati sovražnika, so se umaknile in se celo razbile v majhne skupine, od katerih jih je nekaj odšlo čez Kolpo v Slovenijo, štab brigade pa se je napotil proti Brinju, kjer je začel zbirati raztresene skupine. Zato so se morale enote Šercerjeve brigade umakniti proti Gerovu, ko je nemška vojska prodrla do Vršička. Bataljoni so se po prihodu v Gerovo nastanili v vojašnici. Okrog desetih zvečer je bil sovražnik že nad njo in je metal svetlobne rakete, okrog polnoči pa je že rezal žico okrog nje. Ko so ga pregnali z ognjem iz strojnic proti Planku, so se bataljoni umaknili v smeri Tršča.⁹³

Drugi dan, tj. 22. oktobra, je bila brigada na položajih v bližini Malega Luga. En bataljon je bil nastanjen v Tršču, eden na položajih pod Trščem pri Prhčih, ena četa pa v zasedi na Vršičku.

Sovražnik je počasi prodiral za njo in je bil že 22. oktobra na križišču pri Malem Lugu. Nezadržano je prodiral dalje in je ob devetih zvečer s petimi tanki, petimi avtomobili in dvesto grenadirji zasedel Tršče, iz katerega se je malo prej umaknila brigada. V bližini vasi je napadel III. bataljon, ki je imel enega mrtvega in tri ranjene. Del sovražnikovih sili pa je pri Malem Lugu krenil proti Osilnici. Ker so bili položaji med Osilnico in Kužljem po razbitju 1. brigade XIII. hrvatske divizije prazni, je nemoteno zasedel ta odsek ob Kolpi in nepoškodovane mostove pri Osilnici, Gašparcih in Kužlju. Ko je naslednji dan iz Genova delal izvidniške sunke proti zahodu, je ugotovil, da v območju osem kilometrov od Gerova ni partizanov. To je bilo res, ker se je Šercerjeva brigada umaknila še bolj na sever, in sicer v Čabar.

Drugi dan jo je štab divizije seznan s položajem drugih brigad in ji ukazal, naj zadrži sile, ki prodirajo v smeri Čabar—Prezid in naj zato poruši vse ceste na tem območju, pri čemer ji naj pomaga tudi civilno prebivalstvo. 24. oktobra pa ji je ukazal, naj takoj z delom svojih sil udari proti cesti Čabarska polica—Leskova dolina v hrbet sovražniku, ki pritiska na Tomšičevo brigado. Odšla je na območje Milanovega vrha in tam do 25. oktobra rušila ceste, nato pa zvečer krenila proti Kozjemu vrhu in Novemu kotu, od tam pa drugi dan na območje Petelinovega vrha, tj. na območje Vražji vrtec—G. Poljane.⁹⁴

V istem času, ko so oddelki 194. grenadirskega polka zasedli črto Mrzla Vodica—Ciini Lug—Gerovo—Osilnica—Kuželj, kjer so vzpostavili stik z levim krilom 132. grenadirskega polka, ki je prodiral na Kočevsko, je 171. izvidniški oddelek iz Klane prodiral proti Tomšičevi brigadi na Gomanjcah in Mašunu.

22. oktobra je štab Tomšičeve brigade prejel pismo nemškega vojaškega poveljnika iz Ilirske Bistrice majorja Alberta, ki je pozival, naj brigada odloži orožje in se vda, nemško poveljstvo pa bo tistim borcem, ki se bodo vdali, zagotovilo življenjski obstoj. Poslalo jih bo v delavske bataljone. V pismu je tudi predlagal, naj štab brigade pošlje v Ilirsko Bistrico odposlanca na razgovore. Ko je štab

XIV. divizije na Vrhniki v Loški dalim po telefonu zvedel za to pismo, je naročil štabu brigade, naj nanj ne odgovarja, ker se na predloge nemških banditov lahko reagira samo z orožjem. Še istega dne je del 171. izvidniškega oddelka z dvema tankoma in 40 avtomobili začel prodirati proti Goljaku in je naletel na II. bataljon, ki mu je v hudem boju uničil dva avtomobila. Sovražnik se je najprej umaknil, zvečer okoli osme ure pa ponovno brez uspeha napadel. Potem ko je prespal v gomanjskem gradu, je zjutraj ponovno napadel. O bojih, ki so bili ves dan, je štab XIV. divizije 23. oktobra poročal štabu VII. korpusa naslednje:

»I. U. B. je imela danes borbe z nemškimi banditi na Goljalku in Gomanjcah. Banditi obsipavajo naše položaje s topniškim, minometalskim in strojničnim ognjem. Vendar ni banditom uspelo priti naprej niti za korak, ker naše enote uspešno odbijajo vsak poizkus njihovega napredovanja in manevriranja.«⁹⁵

Tudi štab armadne skupine B je tega dne poročal v Hitlerjev glavni stan, da je »pred 171. izvidniškim oddelkom sovražnik, ki se žilavo bori na višinah severno in severozahodno od Gomanjc«.⁹⁶

Medtem ko sovražnikova glavnina pri Gomanjcah ni mogla prodreti naprej, pa se je pehotni udarni skupini liz omenjenega oddelka posrečilo tega dne prodreti do Leskove doline. Ko je za to zvedel

*Tomšičeva brigada
na Mašunu
oktobra 1943*

štab 'brigade, je takoj poslal tja četo IV. bataljona, ki se je spoprijela s sovražnikom, kmalu pa ves IV. bataljon in še del I. bataljona. Boj je trajal do večera, noč pa je prinesla nekoliko miru. 24. oktobra se je vnel hud boj, ko je IV. bataljon napadel sovražnika s sprednje strani, I. pa mu je prodiral za hrbet. Toda popoldne so udarni skupini prišli na pomoč tanki, od katerih je brigada zvečer enega — pravijo, da je bil »tiger« — uničila. Ker je bil sovražnikov pritisk pri Leskovi dolini vedno močnejši, je komandant brigade Stane Semič-Daki napravili »partizanski« načrt: Ukazal je minirati in razstreliti ceste, zažgati grad na Mašunu in se umakniti.⁹⁷ O tem boju je štab armadne Skupine B poročal v Hitlerjev glavni, stan tole:

»Bojna skupina, ki je prodirala čez Gomanjce, je zavzela Leskovo dolino in jo obdržala kljub neprestanim sovražnikovim napadom. Po izjavah prebivalcev je na Mašunu okoli 500 banditov.«⁹⁸

Ko je Tomšičeva brigada zvečer zažgala grad na Mašunu in se umaknila proti planinski koči »D'Anunzio« pod Snežnikom, je sovražnik prodiral naprej proti Kozarščam, da bi tako popolnoma zaprl črto Klana—Leskova dolina—Kozaršče. Manjši oddelek je prodril do Mašuna in ugotovil, da se je Tomšičeva brigada umaknila, da »pa je na cestah mnogo ovir, celo z minami.«⁹⁹

Sovražnikov prodor iz Mrzle Vodice do Osilnice in iz Klane do Leskove doline od 21. do 25. oktobra ni bil tesno povezan s prvo fazo ofenzivnih operacij II. SS tankovskega korpusa na Dolenjskem in Notranjskem. Imel je le namen očistiti izhodiščne položaje za večjo ofenzivno akcijo um predhodno zapreti položaje na zahodu.

Kmalu mu je sledil drugi, ki je bil večji in tesno povezan z drugo fazo ofenzivnih operacij oziroma celo njen sestavni del.

26. oktobra je sovražnik zbral v Osilnici del 44. sizvidniškega oddelka z okoli 30 tanki in oklepnimi avtomobili, 40 avtomobili ter 500 vojaki, ki je ob šestih zjutraj začel prodirati proti Čabru in dalje Prezidu, kamor je prispel ob osmih. Do večera je prispel do Pudofoa, kjer je prišel v stik z oddelki 134. grenadirskega polka, ki so že prejšnji dan začeli prodirati z Ralkeka v Cerknisko dolino in do večera zasedli Cerknico, Martinjak in Goričice, 26. oktobra pa nadaljevali prodor do Pudoba. Tako so na zahodu ustvarili že drugo zaporno črto.¹⁰⁰

O tem prodoru je istega dne zvečer generalpolkovnik Alfred Jodl poročal na konferenci o položaju v Hitlerjevem glavnem stanu. Na osnovi jutranjega poročila armadne skupine B, ki je govorilo o tem, da je 134. grenadirski polk prodril z Rakeka do Goričice in da bo naslednji dan prodiral naprej proti jugovzhodu, da bi dobil zvezo z deli 71. pehotne divizije, Iti prihajajo od tam,¹⁰¹ je poročal Hitlerju, da so enote II. SS tankovskega korpusa prodrle do kraja Lipsenj (2 km severno od Goričic) z namenom, da naslednjega dne dobijo zvezo na veliki cesti in prodirajo z obeh strani. Tedaj je Hitler odgovoril:

»Ko smo na cestah, gredo svinje vstran, in ko odidemo, gredo spet nanje. Kljub temu pa ne smemo reči: ‚Ne bomo napravili nič.‘ To se mi zdi tako, kot če bi vojak, ki je ves ušiv, dejal: ‚Ko pokončam uši v šivu, pa drugi dan spet pridejo, torej jih pustim pri miru.‘ — Toda boj proti ušem je treba kljub temu začeti. Energičen boj in uši bodo izginile. Tukaj je enako. Vsa ta območja je nekoč imela zasedena kakšna država. Takrat je bilo talko kot zdaj in vendar ji je uspelo, da jih je pomirila. Treba je samo preiti na drug sistem. Tja moramo dobiti orožništvo, ki ne bo v Zagrebu in Ljubljani, temveč bo povsod zunaj v majhnih postojankah in nadzorovalo kraj za krajem. Treba je začeti pri koreninah. Ne smemo več dovoliti, da bi se ustvarjale bande, temveč moramo že v krajih samih ujeti posamezne bandite. To je prvi pogoj, da območje pomirimo ...«¹⁰²

S sovražnikovim prodorom od Osilnice proti Loški dolini se je Šercerjeva brigada znašla odrezana od zaledja in v obroču. Zato se je v noči na 27. oktober premaknila proti Prezidu in pri Kozjem vrhu prekoračila cesto Čabar—Prezid. Tam je njena zaseda z bombami uničila dva vojaška osebna avtomobila, v katerih so se vozili nemški oficirji, vendar ni mogla pobrati plena, ker so se po cesti pripeljali sovražnikovi tanki. Odšla je proti Gotenici.¹⁰³

Tisti dan, iko je sovražnik prodni do Loške doline, so z izhodiščnih položajev Brod na Kolpi—Delnice—Lokve—Mrzla Vodica začeli prodirati proti severozahodu deli 194. grenadirskega polka, da bi očistili prostor Osilnica—Papeži—Čabar—Tršče. Ker v ofenzivnem območju ni bilo več nobene partizanske enote, so do 29. oktobra zvečer brez odpora dosegli črto Osilnica—Papeži—Čabar—Veliki Lazi (4 km jugozahodno od Čabra). Ko je neki manjši oddelek tega polka tega dne poskušal s tanki in oklepnimi avtomobili prodreti iz Čabra v tri kilometre oddaljeno Travo, ga je zaseda Šercerjeve brigade zavrnila in štab 71. pehotne divizije je s tem končal to ofenzivno operacijo.

Štab armadne skupine B je tega dne zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan, da je II. SS tankovski korpus v ofenzivnih operacijah od 21. do 29. oktobra uničil 1594, ujel pa 909 sovražnikov in da je zaplenil 21 topov, 7 izvidniških oklepnih avtomobilov, 162 strojnic ter 1951 pušk, brzostrelk in pištol. Ti podatki so seveda pretirani, posebno glede mrtvih in ujetih, razen če je med ujetnike štel tudi civilno prebivalstvo, ki ga je lovil in pobijal ali pa odvažal v zapore in koncentracijska taborišča.¹⁰⁴

TRETJA FAZA OFENZIVNIH OPERACIJ NA DOLENJSKEM IN NOTRANJSKEM (»WOLKENBRUCH III«)

Ofenzivna akcija 71. pehotne divizije severozahodno od Osilnice in prodor iz Klane v Leskovo dolino pomenita dejansko nekakšen uvod v tretjo fazo ofenzivnih operacij II. SS tankovskega korpusa na Dolenjskem in Notranjskem, ki je zajela območje Moravče pri Litiji—Trebnje—Žužemberk—Smuka—Kočevje—Osilnica—Gerovo—Klana—Rupa—Postojna—Rakek—Cerknica—Žlebič—Rašica—Zdenska vas—Grosuplje—Lipoglav.

V tem območju je štab II. SS tankovskega korpusa ukazal izvesti tri hkratne in usklajene operacije, in sicer operacijo 162. »Turkestanske« pehotne divizije severno in južno od ceste Trebnje—Grosuplje, operacijo 44. grenadirske divizije v območju Smuka—Kočevje—Osilnica—Prezid—Grahovo pri Cerknici—Sodražica—Rašica—Zdenska vas—Smuka in operacijo 71. pehotne divizije v območju Osilnica—Gerovo—Klana—Rupa—Postojna—Cerknica—Prezid—Osilnica. Te operacije naj se začno 31. oktobra, končajo pa 6. novembra.

V tretji fazi ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem so sodelovale enote, ki smo jih srečali v prvi in drugi fazi, vendar brez 1. SS tankovskega grenadirskega polka, ki so ga poslali v njegovo divizijo, ki se je na predlog vrhovnega vojaškega poveljstva z dne 18. oktobra in po Hitlerjevem povelju z dne 24. oktobra zbirala v območju Dunaja, odkoder go jo poslali na vzhodno fronto. Za 1. SS tankovski grenadirski polk, iz katerega so že 25. oktobra poslali I. bataljon pod poveljstvom SS-Obersturmbannführerja a Hansa Joachima Schillerja v Magdeburg, je ukaizal, naj se zbere v območju Ljubljane, kar se je zgodilo 29. oktobra. Od 26. oktobra do 5. novembra so s 115 vlaki prepeljali vso divizijo na vzhodno fronto in čez dober teden dni so jo angažirali pri Melitopolu.¹⁰⁵

Zaradi boljše preglednosti si bomo operacije vsake divizije ogledali posebej, čeprav so vse tri operacije tekle po enotnem operativnem načrtu, hkrati in med seboj povezano.

Operacija 162. pehotne divizije zahodno od Trebnjega in v Suhi krajini

Za ofenzivno operacijo v prostoru Moravče—Smuka—Zdenska vas—Lipoglav je štab 162. »Turkestanske« pehotne divizije imel na razpolago dva svoja polka, ki sta imela nalogo prodirati proti zahodu, in sicer 314. grenadirski polk severno od ceste Trebnje—Grosuplje (I. bataljon na levem in II. bataljon na desnem krilu), 303. pa južno od nje, medtem ko sta na severu ob nekdanji italijansko-nemški meji zaipirala položaje okrepljeni 19. SS policijski polk in 112. rekrutni topniški polk.

V tem območju sta bili Cankarjeva brigada XV. divizije in 10. »Ljubljanska« brigada XVIII. divizije, štaba obeh divizij in štab VII. korpusa.

Štab divizije, III. bataljon Cankarjeve brigade in njena topniška baterija so se 28. oktobra umaknili iz Čateža v Temenico, kjer so pre-spali. Naslednjega dne so se te enote Cankarjeve brigade v Selih Šumiberku združile z II. in IV. bataljonom ter štabom brigade, ki so bili prišli tja iz Čateža preko Trebnjega vrha.¹⁰⁶ Komandant divizije je tudi 29. oktobra dopoldne nepravilno ocenil položaj, kar se vidi iz poročila glavnemu štabu NOV in PO Slovenije. V njem je namreč povedal:

»Do sinoči smo bili v Čatežu, zdaj pa smo v Št. Vidu pri Stični. Nocoj se bomo premaknili v smeri enot XII. brigade. Nemci so govorili, da nas ne bi napadali, če bi mi njih pustili pri miru. Oni se še

premikajo po cestah, vendar pa so zaradi našega močnega pritiska na ceste morali začeti bojevanje na širšem prostoru. Vzdrževanje zvez je težje in nekatere enote so primorane, da operirajo same, ker nas je sovražnik presekal, *vendar ni nevarnosti kakšnega močnega pritiska* (podčrtal T. F.). Enotam smo v glavnem ukazali, naj manevrirajo in povsod napadajo sovražne kolone.¹⁰⁷

Popoldne se je štab divizije nad Višnjo goro sestel s komandantom XVIII. divizije Radom Pehačkom in sta razpravljala o tem, ali naj njune enote še naprej branijo osvobojeno ozemlje ob meji. Sklepnila sta, da ne in naj se enote pred sovražnikovim pritiskom umikajo v notranjost in za seboj rušijo ceste.¹¹⁷

Štab XVIII. divizije, ki je bil v Slivnici in se je že premaknil na Plešivico pri Žalni, je imel na tem območju Ljubljansko brigado, ki je držala položaje ob nekdanji italijansko-nemški meji in je po uničenju sovražnikove postojanke na Osredku imela v glasnem miru. 27. Oktobra pa so jo začele enote 19. SS policijskega polka napadati, najbrž zato, da bi jo privezale na položaje, ko bi ji ofenzivne enote prihajale za hrbet. Zlasti hudi boji so bili 30. oktobra pri Temenici in Bukovici, odkoder sta ise morala II. in III. bataljon umakniti proti Mekinjam.

Istega dne je dobil štab brigade povelje štaba XVIII. divizije, naj se brigada premakne na nove položaje Trebnje—Sela Šumberk in z njih napada prometne zveze in sovražne postojanke.¹⁰⁹

314. in 303. grenadirski polk, ki sta se 30. oktobra zbrala na izhodiščnih položajih Moravče—Čatež—Trebnje—Dobrnich—Žužemberk—Smuka, sta še istega dne začela prodirati proti zahodu, prvi med nekdanjo nemško-italijansko mejo in cesto Žužemberk—Krka—Zdenska vas—Grosuplje, drugi pa južneje po Suhi krajini do ceste Smuka—Zvirče—Kompolje—Zdenska vas. Še južneje odtod so operirale enote 44. grenadirske divizije, o čemer bo govor pozneje.¹¹⁰

Prodiranje teh sil je prisililo štaba obeh divizij, da sta spremeniла svoje načrte. Štab XV. divizije je namreč Ukazal Cankarjevi brigadi, naj se premakne proti železniški postaji Stična in zasede položaje v bližini. Brigada je res 31. oktobra zjutraj zasedla položaje v neposredni bližini železniške postaje Stična, in sicer na obronkih gričev v kotu med cestama Višnja gora—Stična in Stična—Muljava.

III. bataljon je imel dve četi na položajih v okolici Hudega in štorovja in dve med Stransko vasjo, kjer je bila tudi topniška baterija.

IV. bataljon je bil na desnem krtilu ob robu gozda zahodno od vasi Malo Črnelo. II. bataljon pa je bil v rezervi. S teh položajev je namreč mogoče nadzirati cesto, ki pelje iz Višnje gore proti Stični, stisko železniško postajo, del ceste od Stične proti Št. Vidu in cesto Stična—

*Štab XVIII. divizije
med ofenzivo
na Plešivici
konec oktobra 1943*

Muljava. Brigada naj bi napadala manjše sovražnikove oddelke, patrulje itd., ki bi se približali njenim položajem.¹¹¹

Štab XVIII. divizije je 31. oktobra, ko je zvedel, da so enote 314. grenadirskega polka zasedle dolino Temenice in Št. Vid, ukazal Ljubljanski brigadi, naj se začasno namesti na položajih Muljava—Znojile. Štab brigade je poslal I. bataljon in topniško baterijo na Ilovo goro, II. bataljon v vas Potok, III. v Ravni dol, IV. bataljon (brez dveh čet, ki sta 24. oktobra odšli proti Rašici) in Delavski bataljon v Mevce. Sam se je nastanil v Znojilah.¹¹²

Brigadi sta tega dne dopoldne dobili člane oddelkov glavnega štaba NOV in PO Slovenije in komisij izvršnega odbora OF, ki solTe bili umaknili iz doline Krke ter kulturne delavce.

Oddelki glavnega štaba NOV in PO Slovenije so bili v dolini Krke nameščeni v vaseh med Dvorom in Sotesko, upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje v Selah pri Dolenjskih Toplicah, agitprop izvršnega odbora OF in kulturniki v Podhosti pri Dolenjskih Toplicah in osrednja gospodarska komisija pri izvršnem odboru OF na Opčicah pri Podturnu.

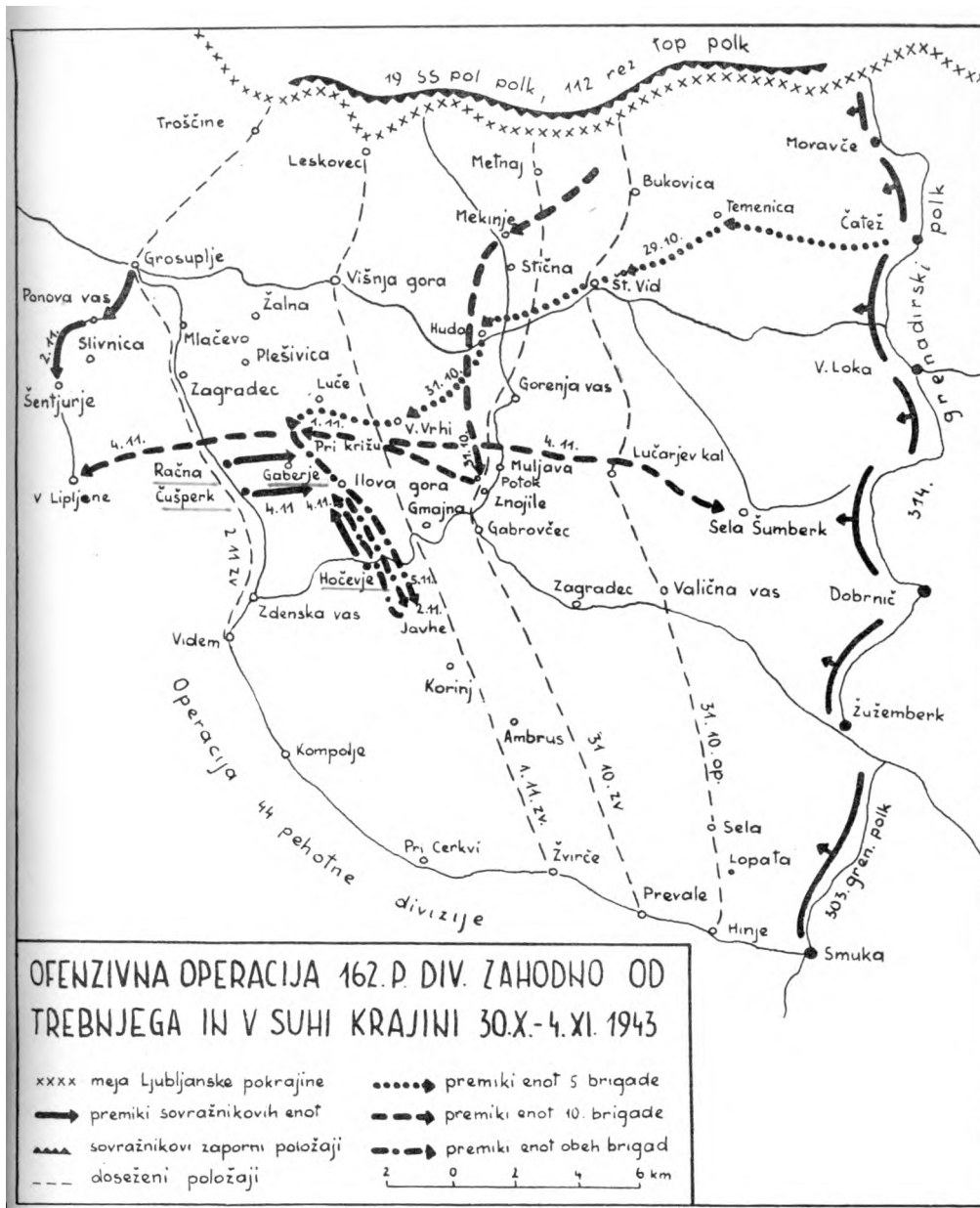
Glavni štab NOV in POS, ki je že 13. oktobra ukazal svojim oddelkom, naj izročijo arhiv spremstvenemu bataljonu, da ga ibo zakopal, naj se primerno oborožijo, naj bodo v pripravljenosti, in predvidel, da bi se naslednji dan izselili iz doline Krike. Toda tam so ostali še celih deset dni, do noči na 23. oktober, iko so grad Sotesko požgali in se z vprežnimi vezovi, ki so peljali njihovo opremo, napotili iv Su-

ho 'krajino. Podnevi so prišli v Hinje in tam predanih in tudi prenočili. 24. oktobra so odšli naprej do Lopate, kjer so celo priredili miting, izpraznili vozove 'in odtlej je nosil vsaik svojo opremo s seboj. Kmalu po polnoči so zapustili Lopato in odšli skozi Prevole in Seč do Poloma, kjer so se razdelili na štiri večje skupine, ki so 'imele vsaka nekaj več kot petdeset ljudi in so odšle vsaka v drugo divizijo, ena skupina pa je bila samostojna. V skupini, ki je bila samostojna, so bili predvsem člani oddelkov glavnega štaba NOV in PO Slovenije in člani britanske vojaške misije, medtem ko so bili v drugih treh skupinah večinoma člani agitpropa pri izvršnem odboiru OF in slovenski kulturni in znanstveni delavci, ki :so pred kapitulacijo Italije ali neposredno po njej prišli iz Ljubljane ali italijanske internacije.¹¹³

Skupina, ki je bila samostojna, se je napotila proti Vrbovcu in najprej proiti MaM gori in bom o nji govoril pozneje. Skupine za XIV., XV. in XVIII. divizijo so šle pod Malo goro čez Kopolje, Struge, Videm in so 28. oktobra popoldne prišle na Rašico in Turjak, kjer so prenočile in odšle v dve smeri, to se pravi proti divizijam. Skupini za XV. in XVIII. divizijo sta 29. oktobra zjutraj odšli s Turjaka proti Šentjurju in pod Taborsko goro proti Grosuplju, kamor sta prišli ponoči in prespali v gospodarskem poslopju Košakove gostilne in so jih že ponoči razdelili na brigade. Tisti, ki so bili določeni za Levstikovo brigado, so odšli proti Šmarju Sapu, tisti za Ljubljansko brigado so odšli v Mekinje pod Metnajem, skupina za XV. divizijo pa je odšla proti Stični i'n so jo v gozdičku med železniško postajo Stična razdelili po bataljonih; vsak bataljon je dobil okoli dvajset ljudi.¹¹⁴

Tako sta Ljubljanska in Cankarjeva brigada, pomnoženi predvsem s kiilturnimi delavci, 31. oktobra dopoldne na položajih južno od železniške postaje Stična pričakovali sovražnika, ki je že opoldne dosegel črto Bukovica—Št. Vid—Lučarjev Kal—Valična vas—Sela—Hinje in se jima je že približeval predvsem od Št. Vida in Sel Šumberka (oddelki 314. grenadirskega polka).

Najprej ise je z njim spopadel II. bataljon Ljubljanske brigade v vasi Potoku, ki se je bojeval vse do večera. Popoldne ob enih pa se je razvil hud boj med sovražno kolono okoli 200 mož, ki so prišli po cesti iz Št. Vida proti III. bataljonu Cankarjeve (brigade pri Hudem. Ker jo je bataljon začel prekmalu obstreljevati z minometi, se je brez izgub razkropila. Nekoliko pozneje se je sovražnik s 4 avtomobili pripeljal pred železniško postajo, ase je zaradi minometnega ognja moral umakniti. Nato pa je vse popoldne poskušal premikati manjše enote proiti desnemu krilu Cankarjeve brigade, ki je bilo slabše zavarovano, vendar ga je pri tem oviral ogenj iz strojnic in minometov. Popoldne ob pol štirih je s tankom in pehoto začel na-

padati štab Ljubljanske brigade v Znojilah, ki je izgubil -vso komoro in inekaj sanitetnega materiala.

Proti večeru sta sovražnikova polka že prišla do črte Metnaj—Gorenja vas—Gabrovčec—Prevole. Ker so njuni oddelki zadeli na odpor, so na položaje med Št. Vidom in Stično privlekli težko topništvo in začeli z njim obstreljevati partizanske položaje. Cankarjeva brigada je donela enega mrtvega in osem ranjenih. Ker je štab

XV. divizije predvideval, da bo sovražnik zjutraj močno napadel brigado, ki je imela pri sebi precej ranjenih iz prejšnjih bojev, ji je ukazal, naj se premakne na desno proti Ljubljanski brigadi, misleč, da je še vedno pri Znojilah. Ko pa je dognal, da je ni več tam, je ukazal, naj se Cankarjeva brigada premakne proti Hočevju, tam od strani napade sovražnikove sile in se nato prebije na stare položaje pri Čaitežu. Ko je izdali to povelje, se je ponoči sam prebil proti Golobjeku in Globodolu, odkoder je odšel v Karteljjevo in se namestil v šOli. Tam je začel vzpostavljati zvezo s posameznimi enotami.

Zvečer Ob osmih je Cankarjeva brigada odšla na Velike vrhe, da bi zasedla položaje Mevce—Potok—Veliki vrhi. Ker pa je bila Ljubljanska brigada že zvečer odšla s položajev pri Znojilah, je prenočila in po ukazu štalba divizije zjutraj krenila naprej preko Polževega in ceste, ki pelje iz Grosupljega proti Krki, v gozd Pri križu. Sovražnik (I. bataljon 314. grenadirskega polka) je že prodiral za brigado in se je njena kolona pretrgala, talko da so šli z ranjenci na drugem kraju preko ceste Grosuplje—Krka. Bili so napadeni in imeli dva ranjena. Ostali del kolone je prekoračil omenjeno cesto pri Lučah. Oba dela sta se v redu zbrala na koti 489 nad Račno (Pri križu), ker so se za to zborna mesto že prej domenili. Tu je brigada našla II. bataljon Ljubljanske brigade, opoldne pa je tja prispel še štab Ljubljanske brigade z dvema četama I., četo IV. bataljona in brigadno komoro.

Ljubljanska brigada je namreč po sovražnikovem napadu na štab brigade v Znojilah zvečer odšla na jug čez cesto Grosuplje—Krka in se je namestila v vasi Ravni dol, razen III. bataljona, ki ga je štab brigade poslal v vas Hrib pod Malo Ilovo goro, da bi nadziral smer proti Hočevju, in razen II. bataljona, ki je ob pol šestih zjutraj na poti z Velikih vrhov v Ravni dol na prehodu čez cesto pri Lučah padel v sovražnikovo zasedo in se po dveumem boju priključil k Cankarjevi brigadi. Kar ta bataljon ni pravočasno prispel v Ravni dol, je štab brigade postrojil enote in komoro, da bi jih umaknil v gozd. Pri tem opravilu jih je še pred jutranjim svitom ob tričetrt na šest napadel sovražnik z južne strani. Uprli so se mu samo člani štaba brigade, ker so drugi zbežali proti Ilovi gori. Štab brigade je takoj

poslal eno četo I. bataljona na višino nad vas, ker pa bataljon ni mogel takoj priti na položaj, je sovražnik prodril ob obeh krilih in skušal štab brigade na vrhu obkoliti. Zato se je hitro umaknil proti Račni, medtem se je ena četa I. bataljona priključila k III. bataljonu na Hribu. Sovražnik je prodril v Ravni dol in ga požgal. Opoldne je štab brigade z dvema četama I. in eno četo IV. bataljona prišel na položaje Pri križu, kjer je našel svoj II. bataljon, komoro in Cankarjevo brigado. Z Ljubljansko brigado so se umaknili v Ravni dol in nato na položaje Pri križu tudi okrožni odbor OF Stična, rajonski odbori OF, okrožna komisija Varnostno-obveščevalne službe in komanda mesta Stična. Okrožni odbor OF se je umaknil s svojega sedeža v Muljavi 26. oktobra in je odšel na Bojanji vrh, kamor so prišli tudi drugi. Tam so se tik pred sovražnikovim prihodom formirali v t. i. »Stiski bataljon« in se priključili Ljubljanski brigadi.

Komaj je štab Ljubljanske brigade prispel na vrh Pri križu, se ije sovražnik pripadil za njim. Nenadoma se je z okrog 300 možmi pojavil 50 m pred taborom in začel srdito streljati z avtomatskim orožjem. Po kratki zamudi je štab brigade z dvema četama II. bataljona zavzel položaje in sovražnika zadržal, eno četo pa je poslal proti Mlačevemu, da bi zavarovala hrbet. Medtem so se zbrale tudi enote Cankarjeve brigade in zasedle položaje levo od Ljubljanske brigade. Enote obeh brigad so začele pritiskati na sovražnika, ki se je po triinpolurnem boju umaknil do ceste, kjer se rje naložil na avtomobile in odpeljal. Po partizanskih podatkih je imel 27 mrtvih in 43 ranjenih, vendar sita brigadi našli na bojišču le dva padla sovražnika. Ljubljanska brigada je imela 5 mrtvih in 7 ranjenih, Cankarjeva pa enega mrtvega in tri ranjene.

Ker je Cankarjeva brigada imela s iseboj veliko število ranjenecv in je bila zato nesposobna za kakšen večji boj, sta štaba obeh brigad sklenila, da bosta brigadi odšli v Suho krajino in ustanovil: zasilno bolnišnico.

Ranjence in bolnike so divizije pošiljale v sprejemne bolnišnice, odkoder so jih prepeljali ali prenesli v bolnišnice v Kočevskem Rogu. Ko pa so v drugi polovici oktobra izpraznili sprejemne bolnišnice in ko je sovražnik 25. oktobra popolnoma obkolil Kočevski Rog, je štab VII. korpusa naročil štabom divizij, naj s pomočjo okrožnih odborov OF ustanovijo zasulne bolnišnice. Za XVIII. divizijo bi takšno bolnišnico moral ustanoviti okrožni odbor OF Stična, tendar pa za (to ni imel prilike, ker je sovražnik prekmalu prišel na Območje, kjer bi jo morali ustanoviti.

Zvečer sta obe brigadi krenili z vrha Pri križu čez Ilovo goro in Hrib, mimo Hočevja proti Suhi krajini. Prišli sta do gozda pri Jau-

*Cankarjeva brigada
z ranjenci
na Ilovi gori
1.11.1943*

hah, nekako 3 km severozahodno od Korinja. Tam je bil že III. bataljon Ljubljanske brigade, ki je pribežali s Hriba, in del štaba XVIII. -divizije. Ta je bil na Plešivici, majhni vasici onkraj železniške proge nar d požganim bošitanjskim gradom, in se je 30. oktobra umaiknil v smeni Suhe (krajine. Pri prehodu čez cesto Račna—Grosuplje -se je razdelil, del pad vodstvom komandanta Rada Pehačka je odšel prati Levstikovi brigadi, drugi del pad vodstvom politkomisarja Janeza Hribarja pa proti Ljubljanski brigadi in je prišel 31. oktobra preko Ostrega vrha na Jauhe.

Na Jauhah je štab XVIII. divizije s štaboma Ljubljanske rim Cankarjeve brigade Sklenil, da bodo vse nepokretne ranjence pustili na zakotnsipiranem kraju pod zaščito in v oskrbi osebja iz bivše stiške ambulate in odrejenih bolničarjev. Pni njih je ostal medicinec Milam Biber.¹¹⁵

Sovražnik, ki je 1. novembra zvečer že prekoračil črto Leskovec—Višnja gora—Gmajna—Zvirče, 2. novembra zvečer pa črto Trošči-ne—Grosuplje—Račna—ZdenSka vas in je že z udarno skupino predhodnice po cesti Grosuplje—Turjak prodril do Šentjurja in tam močno udaril na Levstikovo brigado,¹¹⁶ je začel stikati za enotami na Jauhah. Popoldne ob štirih je neka patrulja sporočila, da nemška vojska tipa za enotami pri Jauhah. Tedaj so vsi trije štabi sklenili* da se bosta brigadi vrnili na Ilovo goro, da b: odtegnili sovražnikovo pozornost od območja z ranjenci. Brigadi sta 2. novembra proti večeru -res odšli nazaj ma Ilovo goro im z njima je odšel tudi tisti del štaba XVIII. divizije, ki je bil na Jauhah.

Ko sta brigadi 3. novembra ob dveh ponoči prišli na Ilovo goro, sta razmestili enote povvaseh. **Stab** Ljubljanske brigade, ki se je namestil v vasi Gaber je, je poslal svoj II. bataljon na položaje zahodno od vasi, da bi nadzoroval cesto nasproti Čušperku, I. in IV. bataljon, spremstveno četo lin komoro z lažjimi ranjenci v rezervo nad vas Gaberje, III. bataljon pa na položaje Pri križu, da bi nadzoroval cesto Mlačevo—Luče. Na teh položajih je ostala brigada do 4. novembra zjutraj.

Cankarjeva brigada se je namestila na Veliki Hovii gori. Stab brigade in dva bataljona so bili v vasi, da bi nadzorovali smer Hočevje—Ilova gora in Krka—Ravni dol—Ilova gora, IV. bataljon so jgošlali čez cesto Grosuplje—Krka v vas Veliki vrhi, da bi nadzoroval smer proti Stični in Višnji gori. **Stab** XVIII. divizije se je namestil v zaselku Kurja vas.

Sovražnik je že 3. novembra ugotovil, da sta brigadi na Ilovi gori. Tega mu tudi ni bilo težko ugotoviti, saj je s ceste pri Čušperku lahko s prostimi očmi, kaj šele z daljnogledi, zasledoval premike sleherne enote dm celo posameznih borcev. Zato je komandant 162. »Turkestanske« pehotne divizije generalmajor Niedermayer sklenil, da bo

4. novembra s 303. grenadirskim polkom (314. grenadirski polk se je namreč že 3. novembra začel zbirati za odhod na zaporne položaje jugozahodno od Ljubljane za četrto fazo ofenzivnih operacij) izvedel »lokalno očiščevalno akcijo« (ein örtliches Säuberungsunternehmen). Moč partizanov na Ilovi gori je ocenil na približno 200 mož,¹¹⁷ pri čemer se je bridko zmotil in je ta napačna ocena verjetno mnogo pripomogla k neimšlkemu porazu v dopoldanskih bojih. Za to »lokalno očiščevalno alkoijo« je imel čas, saj so njegove enote v tretjOazi ofenzivnih operacij v dobrih treh dneh prišle od izhodiščnih položajev do cilja, medtem ko so enote 44. grenadirsfce in 71. pehotne divizije prišle komaj na polovico poti. Tudi ozemlje, na katerem naj bi izvedel to lokalno akcijo, ni razsežno; je trikotnik, kaiterega stranice so ceste dolžine od 6 do 8 km. In Ilova gora je sredi tega trikotnika.

Enote 303. grenadirskega polka so 4. novembra zjutraj začele prodirati proti Ilovi gori v treh večjih kolonah: prva iz Račne, druga s Čušperka in tretja iz Hočevja.

Kolona, ki je prodirala s Čušperka, je okrog pol osmih pri Gaberju naletela na enote Ljubljanske brigade, in sicer na njen II. bataljon, ki mu je poiveljeval Stane Kamnikar. V jutranji megli je prišlo do hudega boja. Bataljonu, ki je junaško zadrževal sovražnika, sta na desnii prišla na pomoč IV. bataljon im moštvo topniške baterije iz Gaberja in vsi trije so z naskoki potisnili sovražnika nazaj

¹ proti čušpenku in mu celo zaplenili strojnico (zaplenil jo je Tone Koiar-Sa^o) in T>rzost.rellča

Ko so borci hrabro odbili sovražnika pri Gaberju in je boj že ponehaval, je sovražna kolona iz Hočevja prodrla čez Hrib in Malo Ilovo goro prati Cankarjevi brigadi na Veliki Ilovi gori. Trčila je na njeno desno krilo. Ko je sovražnik prebil položaje, se je približal Gaberju in sta se dve četi II. bataljona Ljubljanske brigade umaknili B položajev. Zato mu je uspelo obkoluti tretjo četo, ki pa se je v hudem Iboju vendarle prebila iz obroča. Štab Ljubljanske brigade je na ipomoč poslal iz irezerve svoj I. bataljon pod poveljstvom Matevža Sivca. Borci so pregnali sovražnika iSkoraj do železnice pri Čušperku in mu zaplenili nekaj pušk in dve brzostrelki.

Po teh dveh zmagah sta štaba .brigad ponovno uredila enote. Ljubljanska brigada je ostala na položajih severno od cerkve na Veliki Ilovi gori, Cankarjeva pa južno od nje. Pričakovali so, da se bo sovražnik za oba poraza sikušal maščevati. To se je res zgodilo. Popoldne je močna sovražna kōlona iz Račne prodrla proti Gaberju. Tam bi jo bil moral zadržati III. bataljon Ljubljanske brigade, ki je bil na položajih na koti 435 na Rebri, a je izgubil zvezo s štabom brigade in se umaknil čez cesto in progo proti Velikim Lipljenam. Tako je nemoteno obšla desno krilo Ljubljanske brigade (II. bataljon) in vdrla v Gaber j e. V obliki klešč se je usmerila proti obema brigadama, .katerih obramba se je Ibila razmajala. Štab Ljubljanske brigade je hitro vrgel v protinapad svojo rezervo I. in IV. bataljon, toda pred sovražnikovo premočjo sta se začela umikati proti Kurji vasi. Ko sta se umikala, sta zadrževala sovražnika in v obliki polkroga ščitila umik ranjencev. Sovražnik ju je potisnil proti Lučam. Posrečilo se mu je obkoluti II. bataljon, ki se je prebijal dz obroča z velikimi izgubami. Štab brigade, lki že prej ni mogel dobiti zveze s III. bataljonom, jo je naposled zgubil tudi s I. in IV. Obenem z Ljubljansko brigado so se umaknile tudi enote Cankarjeve brigade, in sicer iz vasi Velika Ilova gora na položaje nad vas.

Ko se je nad Ilovo goro začel spuščati mrak, je sovražnik, ki je tudi požgal vas Galberje in Veliko Ilovo goro, ustavil napad, ker se je moral prihodnji dan zbrati na izhodiščnih položajih za novo ofenzivno operacijo. Kaj je bilo na Ilovi gori potem, lepo opisuje poročilo sanitetnega referenta XVIII divizije dr. Petra Deržaja:

»V dramatični noči, ki je sledila, nam je uspelo pred sovražnikom, ki je koncentriral nove sile za ponoven napad na naše položaje, izmakniti se in rešiti vse ranjence. Prenos so izvršili večinoma vojaki iz štabne čete XVIII. divizije (posebno so se izkazali kulturniki) pod vodstvom divizijskega komisarja tov. Janeza Hribarja, ki ni

zapustil ranjencev v najtežjih trenutkih, ko so se v temni noči borbene edinice, ki so ščitile prenos, izgubile. Pretnesli smo zadnje ranjence na varno v gozdove v jutranjih urah, ravno ko je sovražnik pričel z -brezsmiselnim napadom na prazne položaje, ki smo jih mi zapustili.«

Ranjence, ki jih je bilo mnogo, so prenesli v Jauhe, kjer so imeli v gozdu pod šotori zasilno bolnišnico, ki je sovražnik na srečo ni odkril. Na Jauhe so odšli s štabom obeh brigad in štabom XVIII. divizije še del II. bataljona, polovica I. bataljona in spremstvena četa Ljubljanske brigade z brigadno komoro ter II. in III. bataljon Cankarjeve brigade. III. bataljon Ljubljanske brigade, ki bi moral popoldne s položajev na Rebri udariti na sovražnika, se je prebil preko ceste in železnice pri Račni in odšel v Velike Lipljene, kjer je ostal 5. in 6. novembra, seveda brez zveze s štabom brigade. IV. bataljon Cankarjeve brigade, ki bi moral varovati položaje na Velikih vrheh, pa se je že 3. novembra umaknil pred sovražnikom v Sela Šumberk.

Enote Cankarjeve in Ljubljanske brigade, ki so 5. novembra zjutraj ob pol treh prišle z ranjenci na Jauhe, so ostale tam do večera, ko so odšle v vas Korinj. Tam so si po treh ali štirih dneh prvič skuhale in prespale. Zjutraj so se umaknile nazaj v gozd, da bi se zvečer ponovno vrnile v vas in prespale. 6. novembra popoldne so odšle s tega območja v dveh smereh. Cankarjeva brigada je krenila na Velike vrhe, odkoder je čez dva dni odšla preko Muljave v Sela Šumberk. Tam se je sešla s svojim IV. bataljonom in dobila zvezo s štabom XV. divizije. Ljubljanska brigada pa je pod vodstvom politkomisarja in namestnika komandanta odšla za enotami, 'ki so se 4. novembra prebile proti zahodu — v nov sovražnikov obroč! — kamor ista jih že odšla iskat komandant in namestnik politkomisarja brigade.

Drugi oddelki, ki so že 2. novembra prišli na Jauhe in ostali tam, so se tudi razšli na več strani. Komanda mesta Stična je npr. že 4. novembra odšla proti Ambrusu in prespala nad vasjo, drugi dan pa krenila na Kočevski Rog. Okrožni odbor OF Stična se je zadrževal pri Cankarjevi brigadi in čez nekaj dni odšel na svoj stari sedež v Muljavo.¹¹⁸

V Suhi krajini je prebil ofenzivo tudi štab VII. korpusa, ki je tedaj imel le nekaj članov in so mu za spremstvo dodelili četico iz nekdanjega zaščitnega bataljona glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Premikal se je okrog Korinja in Ambrusa in je za nekaj časa izgubil stik z enotami.¹¹⁹

Boj na Ilovi gori 4. novembra popoldne je bil dramatičen konec sovražnikove ofenzivne akcije v območju Moravče—Trebnje—

*Enote 162. pehotne
»Turkestanske« divizije
med ofenzivo na
Dolenjskem*

Žužemberk—Smuka—Zdenska vas—Grosuplje—Lipoglav. Iz moralno vzvišene odločitve, da bi s pritegnitvijo sovražnikove pozornosti na Ilovo goro rešili ranjence na Jauhah, se je rodila tragedija, saj so bile izgube obeh brigad zelo velike. Ljubljanska brigada je izgubila skoraj ves II. baitalljon. Zato lahko boj na Ilovi gori imenujemo dramatični boj za ranjence. Točno število borcev, ki so padli na Ilovi gori, ne bo nikoli znano. Štab armadne skupine B je 57. novembra zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan, da je lokalna očiščevalna akcija na Ilovi gori končana. Si da" je padlo 135 partizanov. Štab Ljubljanske brigade je 14. novembra poročal, da je imela brigada na Ilovi gori 15 mrtvih in 20 ranjenih. Poimenski seznam padlih, ranjenih in pogrešanih borcev II. bataljona te brigade našteje 19 mrtvih, 24 ranjenih in pogrešanih ter opozarja, da so na seznamu samo tisti borci in funkcionarji, katerih smrt so zanesljivo potrdili očividci. Nekateri očividci pa govorijo celo o sito mrtvih, petdeset ranjenih itd.¹²⁰

Sovražnik tudi na tem območju ni prizanesei civilnemu prebivalstvu in ujetnikom. V gozdu pod Rdečim kalom je ustrelil deset partizanov, med katerimi je bilo osem domačinov iz Velikega Gabra, ki so se bili odcepili od svoje enote, na Ilovi gori je ubil tri domačine, v Strugah za šolo so domobranci 3. novembra ubili tri domačine, v Zagradcu je sovražnik ubil tri osebe, itd.¹²¹

Operacija 44. grenadirske divizije na Kočevskem in v Loški dolini

Jugozahodno od ofenzivne operacije 162. »Turkestan ske« pehotne divizije je tekla ofenzivna operacija 44. grenadirske divizije. Zajela je območje Smuka—Kočevje—Štalcerjd—Kočevska Reka—Osilnica—Grahovo pri Cerknici—Sodražica—Rašica—Zdenska vas—Smuka. Načrt je določal, da naj 44. izvidniški oddelek in del 901. tankovskega grenadirskega polka ustvarita obroč na jugozahodu, da bodo proti njemu prodirali z jugovzhoda 14. SS policijski polk, deli 901. tankovskega polka in 132. grenadirski polk ter očistili to območje. Operacijo, ki se naj začne 31. oktobra, bo vodil štab 44. grenadirske divizije v Delnicah. Zahodno od te ofenzivne operacije bo tekla ofenzivna operacija 71. pehotne divizije, ki jo bom opisal malo pozneje.

Videli smo že, kako so deli 44. izvidniškega oddelka 26. oktobra s hitrim prodorom od Osilnice preko Čabra in Prezida do Pudoba zaprli jugozahodni del Obroča. 26. prvi dan in naslednje dni so poskušali napraviti nekaj »nasilnih ogledov« v ofenzivnem območju. Tako so 26. oktobra z nekaj tanki in oklepnim avtomobilom prodrli v Rakitnico in Gotenico, čez tri dni ponovno iz Kočevske Reke v Gotenico in celo iz Čabra do Podpreske. 31. oktobra pa so vse enote krenile v napad. 14. SS policijski polk je prodiral s črte Smuka'—Stari log, 901. tankovski grenadirski polk s črte Stari log—Mala gora, 132. grenadimski polk pa s položajev Mala gora—Kočevje—Štalcerji—Kočevska Reka—Osilnica.

V tem območju so bili štab XIV. divizije, Šercerjeva brigada, 9. brigada, komanda ribniškega vojnega področja in še nekaj manjših oddelkov in skupin.¹²²

Štab XIV. divizije, ki je bil na Vrhniku v Loški dolini, je že ob prvih sovražnikovih vdorih proti Gerovu in Gomanjcam 22. oktobra izdal navodila štabom brigad, v kateri smeri naj umaknejo svoje enote, če bo sovražnik začel proti njim izvajati ofenzivne operacije. Tega dne je tudi poslal v Šercerjevo in Loško brigado po en bataljon, ki so ga sestavili iz borcev bivše Snežniške brigade. 26. oktobra je zapustil Vrhniko in se preselil na Petelinjek k štabu Šercerjeve brigade. Zmenila sta se, da se bo brigada držala skupaj in da bosta oba ostala pri njej. Oba sta se zvečer premaknila čez cesto Loški potok—Draga in prišla na Medvedjek, odkoder sta se na večer pred ofenzivnimi operacijami premestila v bližino Jelenovega žleba.¹²³

9. brigada se je po umiku s štalcerjev 23. oktobra namestila v Kočah. Ko jo je tam iznenadila nemška tankovska kolona in je bil

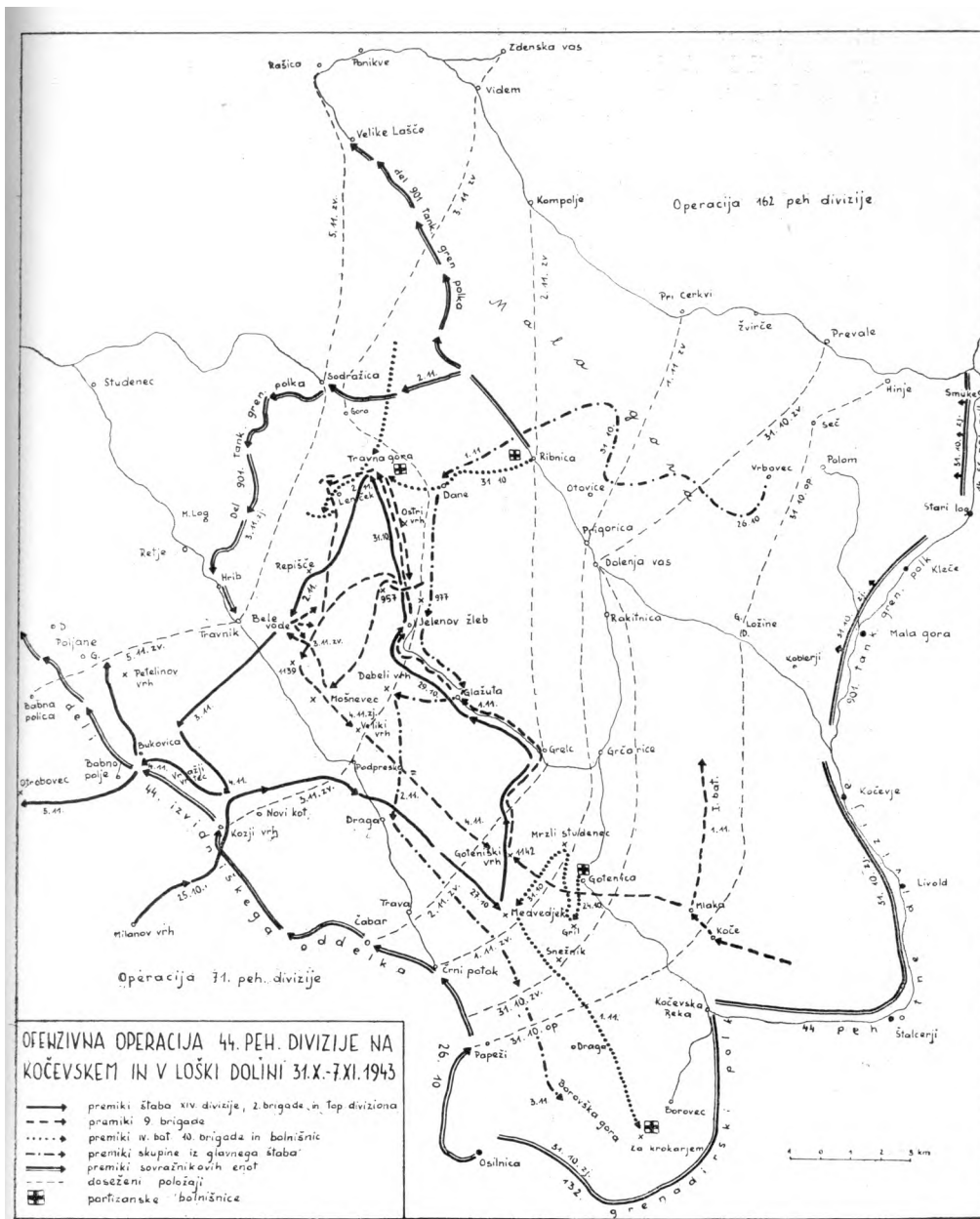

*V taboru XIV. divizije
na Petelinjeku
3. 11. 1943*

ranjen komandant brigade Mile Cubrič, se je umaknila iproti severu, in sicer I. bataljon nad vasi Mlaka, II. bataljon je odšel po nalogu namestnika komandanta XVIII. divizije Alojza Hostnika proti Travnici, da bi iz iribniške bolnišnice evakuiral ranjence, III. bataljon se je premestil s položajev vzhodno od vasi Gotenica na položaje ob cesti Grčarice—Medvedjek pod koto 1142 pri Goteniškem vrhu, medtem ko se je IV. bataljon utaboril v gozdu kilometer jugovzhodno od vasi Glažuta pri cesti Grčarice—Jelenov žleb. Toda fco je spet nastalo tridnevno zatišje, so se II., III. in IV. bataljon ter štab brigade spet zbirali na položajih okoli vasi Glažuta, razen I. bataljona, ki je ostal nad vasjo Mlaka, lin zavarovali smer prati Grčaricam in deloma proti Rakitnici. Štab brigade je imel zvezo s štabom XIV. divizije in Šerčerjeve brigade na Medvedjeku, ki je zavarovala smer Borovec—Trava—Hrib—Loški potok, bataljon, ki je bil v Jelenovem žlebu, pa je zavaroval ismer Sodražica—Ribniška dolina.¹²⁴

Sovražnik, Iki je paiv,i dan -opoldne dosegel črto Hinje—Seč—Ložine—Mlaka—Draga—Papeži, je pri Mlaki naletel na I. bataljon 9. brigade, ki se je brez izgub umaknil iz sovražnikovih (klešč in mu je celo uspelo rešiti skladišče hrane iz Koč. Do večera je sovražnik dosegel črto Prevole—Dolenja vas—Snežnik in se približal Šerčerjevi brigadi na Medvedjeku.

Ko je naslednji dan prodiral proti Medvedjeku, Gotenici in Grčaricam, se je ponovno spopadel s I. bataljonom 9. brigade, 'ki se je umikal v območju med Mlako—Grčaricami in Slovensko vasjo in je šele drugi dan dobil zvezo s štabom brigade. Ta pa je zaradi nevar-

nesti, da bi sovražnik lahko brigado na jugovzhodni strani Glažute odrezal od sil XIV. divizije, premestil bataljone na severozahodno stran vasi in za zavarovanje proti Grčaricam postavil na položaje dve četi, proti Medvedjeku pa eno. Sovražnik je 1. novembra zvečer dosegel črto Zvirče—Prigorica—Grčarice—Gmi potok.¹²⁵

Šercerjeva brigada pa se je pred sovražnikom umaknila proti Rakitnici, kjer je imela v zasedi dva bataljona. Ker bi jima bil sovražnik skoraj prišel za hrbet, sta se brigada in štab divizije premaknila na Travno goro. Tega dne je brigada justifikovala 39 plavogardistov in belogardistov, ki so jih člani Varnostno-obveščevalne službe pripeljali iz ribniških zaporov, kjer so čakali na razpravo pred sodiščem ribniškega vojnega področja. Justifikacija je bila posledica zahrbtnega napada desetih plavogardistov, ki so bili prejšnji dan zaklali stražarja, ki je šel z njimi po vodo, in pobegnili. Med pobeglimi sta bila tudi dva kaplana. Za štabom brigade in divizije je 2. novembra odšla tudi 9. brigada in je prišla na Travno goro ob štirih popoldne. Tja so ta dan prišli tudi komanda ribniškega vojnega področja in IV. bataljon Ljubljanske brigade.¹²⁶

Komanda ribniškega vojnega področja, ki je dejansko le opravljala posle komande mesta Ribnica in mi imela niti pregleda nad podrejenimi komandami mest, je že proti koncu Oktobra prepeljala na Veliko in Travno goro velike količine hrane in opreme in jih uskladiščila v bunkerjih. Saima ise je umaknila v vas Dane nad Ribnico in je pred vdorom nemške vojske iz Kočevja v Ribnico ukazala, naj se ribniška partizanska bolnišnica, ki je po evakuaciji večine pacientov še ostala v takojšnjem gradu, umakne v gozdove. Umaknili pa so jo šele v noči na 1. november, itj. tik pred sovražnikovim vdorom v Ribnico. Oseba in bolnikov je bilo trinajst, med njimi štirje nepokretni (trije italijanski vojaki in partizan). Najprej je odšla v Dane, drugi dan pa na Travno goro. Toda nad Globoko dolino so jo dohiteli nemški tanki in ujeli zdravniški dr. Franjo Bojčevo in dr. Pavlo Jerinovo ter medicince Rojca iz Nemške vasi, štiri ranjence in osebe ing. Janeza Bojca, medicince Pakiža iz Ribnice in Borisa Jančigaja pa ubili. V bolnišnici v ribniškem gradu je poleg civilnih bolnikov ostal samo še italijanski oficir iz Trsta, Slovenec, po poklicu profesor, ki se je pridružil partizanom. Nemci so ga vzeli, češ da ga bodo poslali v kak sanatorij v Italijo, a so ga pri Ortneku ubili. Komanda vojnega področja in komanda mesta Ribnice sta se tudi 2. novembra zvečer premestili na Travno goro.¹²⁷

IV. bataljon Ljubljanske brigade pod poveljstvom komandanta Milana Juričeva je po nalogu štaba XVIII. divizije 24. Oktobra odšel z dvema četama in protitankovskim oddelkom na Rašico. Tam se mu

je pridružila še delavska četa in dobil ije nalogo, naj razstreli in razruši vse ceste in mostove od Velikih Lašč do Kočevja. Ko je po treh dneh opravil že lep kos svoje naloge, je izgubil zvezo s štabom brigade in divizije, držal jo je le s III. bataljonom Tomšičeve brigade pri Starem logu. V dveh dneh, 31. oktobra in 1. novembra, ko je sovražnik pritisnil od Kočevja in iz Suhe krajine proti Ribniški dolini, je iz bataljona dezertiralo osemnajst borcev s protitankovsko topniško baterijo. Drugi dan je sovražnik napadel bataljon pri Rašici in večina borcev se je razbežala, le okrog petdeset jih je napad odbilo in se umaknilo proti jugu na Travno goro, kamor so prišli v noči na 3. november.¹²⁸

Na Dane pod Travno goro je prišla skupina članov oddelkov glavnega štaba NOV in PO Slovenije in zavezniške vojaške misije. Formirala se je v Vrbovcu, ko so druge skupine odšle v divizije. Iz Vrbovca jo je 26. oktobra pregnal sovražnik in se je umaknila pod greben Male gore in nato čez greben spustila v Ribniško dolino. Ustavila se je v neki vrtači sredi gozda kakšnih deset minut hoda od vasi Otavice. Tam je ostala nekaj dni in se podnevi 31. oktobra odpravila dalje na greben Male gore nasproti Ribnice. Zvečer se je spustila v dolino, prekoračila železnico in cesto in prišla ponoči v vas Dane. Po prespani noči se je znašla v sovražni obroču in je odšla mimo Jelenovega žleba po cesti skozi Glažuto ter se utaborila v gozdu blizu vasi. Med razpravo, kdo iz skupine naj odide na Primorsko, je prišla vest, da so v bližini nemški tanki. Zato se je skupina hitro umaknila od Glažute še dalje v gozd in odšla na Debeli vrh. Proti večeru se je umaknila naprej do Drage, kjer je prespala. 3. novembra zjutraj je odšla na Borovško goro in se je tam utaborila in čez dva dni odšla v Brigo. Tam je bila seveda že daleč za sovražnikovim hrbtom.¹²⁹

Enote 44. grenadirske divizije so 2. novembra zvečer dosegle črto Kompolje—Ribnica—Grele (3 km zahodno od Grčaric) —Čabair. Ker je 901. tankovski grenadirski polk ta dan ves dosegel cesto Kočevje—Ribnica, je začel prodirati proti Žlebiču, od koder je en del prodiral naprej proti Rašici, drugi pa proti Sodražici in je preko Hriba 3. novembra zjutraj prodni do Travnika ter tako ustvaril severozahodni del obroča.¹³⁰

Omenjene partizanske enote na Travni gori so se tako že 2., vsekakor pa 3. novembra zjutraj znašle popolnoma obkoljene, in to na zelo majhnem prostoru, šesterokotniku s stranico sedam kilometrov. Štabu XIV. divizije je bilo jasno, da se bo treba čimprej prebiti iz obroča. Menil pa je, da bi imelo skupno prebijanje tako velikega števila ljudi malo uspeha in je zato sklenil, da se bosta on in

Šercerjeva brigada prebila v eno smer, 9. brigada in drugi pa v drugo, ali pa v isto smer, toda eno noč pozneje.

Štaba XIV. divizije in Šercerjeve brigade sta sklenila, da se bosta s Šercerjevo brigado in divizijsko podoficirsko šolo prebijala proti Prezidu. V moči na 3. november iso odšli s Travnne gore, prekoračili cesto Travnik—Draga, ki jo je sovražnik nekaj ur zatem popolnoma zaprl, in zgodaj zjutraj prišli pod Petelinjek. Ustavili so se na ontu Vražji vrtec—Petelinjek in v miru prebili pravi zimski dan.

Na Travni gori pa je ves dan grmel. Štab 9. brigade je prevzel poveljstvo nad vsemi enotami in jih razporedil na položaje. IV. bataljon Ljubljanske brigade je poslal h koti 1008 (1 km jugozahodno od vasi Lenček), severno od njega, tj. na koto 923 severno od Lenčka, ije dal svoj III. bataljon, na Ostri vrh je poslal svoj II. bataljon, nad Jelenov žleb pa svoj IV. bataljon, medtem ko se je sam namestil pri III. bataljonu. Toda vse enote so bile iznenadene, ker je sovražnik že prej zasedel te položaje. Samo III. bataljon je prišel v (redu na odrejene mu položaje severno od Lenčka. Ko je sovražnik začel napadati, se je najprej razbil IV. bataljon Ljubljanske brigade in se je le ena četa priključila k III. bataljonu 9. brigade. Ker II. (in IV. bataljon nista mogla priti na odrejene položaje, sta zavzela položaje nad Jelenovim žlebom od kote 957 do kote 977. Pa tudi III. bataljon se je pred hitrim in energičnim sovražnikom umikal proti jugovzhodu.

Popoldne je štab brigade poslal svoj IV. bataljon na cesto Jelenov žleb—Mali loig z nalogo, da bi opazoval sovražnikove premike in položaje ter ugotovil mesto, kjer bi se enote najlaže prebile iz obroča. Zato je njegove položaje nekaj časa držal del II. bataljona. Sovražnik se je kmalu pojavil tudi pred novimi položaji brigade. Uspelo mu je ceflo, da se je med dvema četama II. bataljona prikrito približal sami glavnini', ki se je marala zato umakniti za nekaj sto metrov. Pred večerom je brigada skrila vso komoro in se pripravila na preboj iz obroča.

Zvečer, ko je sovražnik dosegel črto Zdenslka vas—Podgora pri Sodražici—Dane—Jelenov žleb—Podpreska—Kozji vrh, je že tesno sklenil 'Obroč okoli Šercerjeve in 9. brigade, ki so ga ma severozahodu sestavljali deli 44. iavidniškega oddelka in 901. tankovskega grenadirskega polka, na jugozahodu pa 132. grenadirski polk. Štab armadne skupine B je tega dne zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan:

»44. pehotna divizija je pni nadaljnjem prodiranju proti severozahodu dosegla črto zahodno od Podgore (10 km severoseverozahodno od Ribnice) —Dane (3 km zahodno od Ribnice) —Podproska—Kozji vrh. Zapora okoli Velike gore južno od Sodražice proti jugozahodu

še ni vapoštlj ena. Sovražnikove sile so se izmaknile s tega goratega območja med Travnikom in Podpresko proti jugozahodu v smeri na 44. izvidniški oddelek.«¹³¹

To poročilo je bilo resnično. Sile, za ikaitere pravi, da so se izmaknile, sta bila Šerčerjeva brigada in štab XIV. divizije s podoficirsko šolo. Cesta Travnik—Podpreska tedaj ras še ni bila zaprta, nekaj ur zatem pa jo je sovražnik že zaprl, česar poročilo še ne omenja.

V noči na 4. november se je štab 9. brigade s isvojim III. in IV. bataljonom ter ostanki IV. bataljona Ljubljanske brigade prebil preko ceste Jelenov žleb—Mali log pod koto 1139, ni se pa mogel prebiti iz obroča, ker je sovražnik z avtomobili in pehoto že popolnoma zaprl cesto Podpreska—Travnik—Mali log. Zato se je brigada obrnila proti jugovzhodu in v jutranjem svitu prispela na Veliki vrh severno od Podpreske, od tam pa podnevi na Goteniški vrh, tj. sovražniku za hrbet, kjer je ostala do 6. novembra. Le II. bataljon, s katerim je štab brigade 3. novembra zvečer izgubil zvezo, se je od Jelenovega žleba umaknil na Mošnevec. Tam se je naslednji dan bojeval z oddelki 132. grenadirskega polka in umikal na sever proti Belim vodam ter je ostal v zelo tesnem obroču. V noči na 5. november, ko je bil spet obkoljen na majhnem prostoru, se je razdelil na tri skupine, ki so se zmenile, da se zberejo na Smuki ali Topli rebri, in so se nato ločeno prebijale iz obroča.

Brigada se je nato nekaj časa zbirala. II. bataljon je do 9. novembra zbral nekaj nad osemdeset mož, brigada pa je tega dne imela zbranih le okrog petsto mož. Njeno moštvo je bilo zaradi nenehnih bojov in pohodov izmučeno in demoralizirano, njene izgube so bile hude posebno pri kadrih, saj sta poleg drugih padla tudi sanitetni referent brigade dr. Ladislav Jermol in politkomisar II. bataljona, ranjena sta bila poleg drugih tudi komandant brigade in komandant II. bataljona, ujeta pa namestnik komandanta brigade, ki je pozneje Nemcem ušel, in namestnik komandanta IV. bataljona, medtem ko sta bila pogrešana namestnik komandanta III. in operativni oficir I. bataljona.

Štab XIV. divizije s podoficirsko šolo in topniškim divizionom ter Šerčerjevo brigado se je 3. novembra zvečer premaknil s Pate-linjeka prati Prezidu in je zjutraj prišel do Malega Koita. Ob desetih dopoldne jih je napadel sovražnik. Razvil se je hud boj. Gojenci podoficirske šole so se nekaj časa hrabro tolkli, potem pa so se začeli umikati, a jih je štab divizije poslal nazaj na položaje. Borci Šer-cenjeve brigade so se hrabro tolkli, posebno I. bataljon, proti kateremu je sovražnik najmočnejše pritiskal. Protitankovski top, ki je

streljal na nemške tanke, je enega uničil, druge pa zavrnil. Štab divizije je sklenil, da se bodo enote branile samo do večera, nato pa prebile proti Snežniku. Določil je smer preboja, in sicer po robovih gora med območjem Novi Kot—Jermen dol, nato pa bi med Jermen dolom in Babinim poljem prekoračili cesto in v hitrem pohodu prešli na območje Otrobov ec—Grajšovka v snežniškem pogorju.

Zvečer so ustavili boj, v katerem so imeli dvajset ranjenih, in se začeli pomikata na severozahod proti Jermen dolu. Za zavarovanje preboja so določili II. bataljon Serčerjeve brigade s štirimi protitankovskimi puškami. Toda ta zaradi utrujenosti in neodgovornost: poveljniškega kadra ni prišel pravočasno na položaje in tako se enote do jutranjega svita še vedno niso prebile čez cesto. Ko so šle čez valovi/t zasnežen travnik in cesto pri Babnem polju, so jih napadli deli 44. izvidniškega oddelka in nastala je velika zmeda. Sovražnik je presekala kolono na dvoje in je imela velike izgube, več kot petnajst mrtvih lin več kot toliko ranjenih. Delu kolone se je posrečilo prebiti čez cesto in dalje proti Otrobovcu, Jureščam in v Brkine. Zaščitnica Serčerjeve brigade pa se je vrnila na območje Gornje Poljane—Petelinjek. Na Otrobovcu je brigadno vojaško sodišče obsodilo na smrt 5 borcev, ki so pometali orožje stran, komandirja topniške baterije in komandanta II. bataljona. Poslednjega so pomilostili in se je zelo izkazal 15. novembra v Tatrah, ko je z osebnim junaštvom obvaroval brigado pred še večjim udarcem.¹⁸⁵

44. grenadirska divizija je 5. novembra popoldne, ko so se v glavnem vse partizanske enote umaknile iz obroča, dosegla črto Rašica—Sodražica—Travnik, zvečer pa 132. grenadirski polk črto Travnik—Babna polica. Naslednji dan ajutraj se je obrnil proti severu in do večera dosegel črto Hrib—Stari trg pri Ložu. 7. novembra se je približal cesti Sodražica—Martinjak in ko jo je dosegel, je končal ofenzivno operacijo 44. grenadirske divizije.¹³³

V bližini Gotenice je prebila ofenzivo tudi bolnišnica ribniškega vojnega področja, ki so jo bili 12. oktobra pod vodstvom njenega upravnika dr. Stanka Lajovica evakuirali iz ribniškega gradu. Do Gotenice so ranjence in bolnike prepeljali z vprežnimi vozmi, hkrati so odpeljali tudi sanitetni material in živež. Razmestili so jih po hišah v Gotenici in še naprej sprejemali paciente iz ribniškega gradu in tudi iz operativnih enot, zlasti iz XIV. divizije. Po sovražnikovem preboju položajev pred Kočevjem so paciente 24. oktobra ob štirih zjutraj z vozmi in na nosilih prepeljali in prenesli v gozd in so se opoldne ustavili pod hribom Gril nad Gotenico v nadmorski višini 886 m. Za hudo ranjene so postavili šotor, za lahko ranjene in sanitetno osebje pa so napravili manjše šotore ali pa ležišča kar pod

*V taboru XIV. divizije
na Starih Ognicah
nad Leskovo dolino
začetek novembra 1943*

smrekami. 26. oktobra proti večeru so že slišali nemške tanke in druga motorna vozila, ki so rinila iz Kočevske Reke proti Gotenici. Zvečer je prispel z motornim kolesom v bolnišnico dr. Bogdan Breclj in poročal, kakšen je položaj. Ukazal je, naj takoj pogasijo ogenj in luči, kuhajo le enkrat na dan, in sicer pred jutranjim svitom, govorijo le šepetaje, živež in sanitetne potrebščine, razen najnujnejših, naj poskrijejo itd. V napetem pričakovanju so prebili noč in naslednji dan. Tedaj so sklenili, da bodo drugi dan navsezgodaj vsi lahko ranjeni in bolniki, kar jih more hoditi, ter sanitetno osebje — vsega okoli 160 oseb — odšli dalje v gozd, v taboru pa bodo ostali nepokretni pacienti z upravnikom dr. Lajovicem in dvema bolničarkama. 28. oktobra zjutraj so se v megli odpravili na pot in v taboru je ostalo le 23 pacientov z omenjenim zdravnikom in bolničarkama. Ustavili so se v gozdu nad Mrzlim Studencem, kjer so zvedeli, da so na Medvedjeku enote XIV. divizije. Zato je tja odšel dr. Rudolf Kac, da se pogovori, kam bi spravili tiste, ki so ostali v taboru. Dobil je na razpolago okrog sto borcev Šerčerjeve brigade, ki so 31. oktobra skupaj z delovno ekipo dr. Bogdana Breclja prenesli vseh 23 hudo ranjenih globlje v gozdove na vrh Medvedjeka in drugi dan — ko so spet slišali brnenje nemških tankov — pod vodstvom domačinov Rudija in Jožeta Cvara v pragozd »Za krokarjem« nad Borovcem (na mesto, kjer je pozneje nastala bolnišnica »Smrekovec«), Tam jih sovražnik ni odkril in so pacienti ves mesec november in del meseca decembra prebili pod šotori, dokler ni delovna ekipa zgradila zanje novih barak. Tiste barake namreč, ki so jih

bili zgradili poprej za prezimitev ribniške bolnišnice, je nemška vojska v ofenzivi 2. novembra našla in uničila ter od terencev, ki so bili tam, enega ubila. Bila je velika sreča, da vanje niso spravili ranjenecv in da so ofenzivo prebili daleč od njih. Tako pa je bolnišnica imela le enega padlega in enega ranjenega, ki ju je nemška vojska zalotila pri nekem studencu. Pač pa so v Šerčerjevi brigadi na Medvedjeku obsodili na smrt in justificirali komandirja straže ribniške bolnišnice in dva borca — stražarja, bivša belogardista, ker so zapustili bolnišnico.¹³¹

Sovražnik je na Veliki gori odkril mnogo -Skladišč hrane, orožja in op ram e. Tako so bila skladišča orožja iin streliva pni Bistrici, na Karestincu, na Veliki gori pri Logarju in pri podrti žagi. Sovražnik je inašel vsa skladišča, razen skladišča ma Veliki gori pni Logarju, ki pa je bilo manjše od drugih. Talko je štab armadne skupine B poročali 3. novembra v Hitlerjev glavni stan, da ije bilo odkrito skladišče orožja is 40 strojnicami in 40 minometi!.. Našel je tudi nekaj -skladišč živeža in opreme, talko npr. v vasi Kot itd. Talko je sovražnik na območju ribniškega vojnega področja odkril nad polovico skladišč orožja in streliva in v odkrifrh skladiščih uničil nad 40 odstotkov orožja iin streliva. Manj pa je bilo odkritih in izpraznjenih skladišč živil, Iker so nekatera skladišča na Veliki iin Travnj gori izpraznile partizanske enote.¹³⁵

Operacija 71. pehotne divizije na Snežniku in Javornikih

Zahodno od ofenzivne operacije 44. grenadirslke divizije je potekala ofenzivna operacija 71. pehotne divizije, Ikii je zajela območje Osilnica—Gerovo—Kamenjak—Klana—Ruipa—Postojna—Rakek—Grahovo pri Cerknici—Prezid—Osilnioa. Vodil jo je štab 71. pehotne divizije na Sušaiiku.

Videli smo, kako je sovražnik že prej očistil območje Osilnica—Čabar—Gerovo—Tršče, prodril tudi v Leskovo dolino in s prodorom iz Osilnice v Loško dolino ustvaril vzhodni del obroča. Načrt za to ofenzivno operacijo, ki je bila popolnoma usklajena z ofenzivnima qperacijaima 162. pehotne in 44. grenadirske divizije, je predvideval, da bo 44. izvidniški oddelek zapiral položaje Osilnica—Prezid—Pudob, 134. grenadirski polk Pudoib—Cerfmica—Rakek, 131. grenadirski polk Rupa—Iliräka Bistrica—Postojna in 171. izvidniški oddelek Leskova dolina—Podgora in da bodo proti tem zapornim položajem prodirali od juga 194. grenadirski polk, poilk planinskih lovcev »Admont« in I. bataljon 211. grenadirskega polka.

Meditem ko iso druge enote že bile v tem območju, pa so polk planinski lovcev »Admont« pripeljali šele konec Oktobra. 28. zvečer je končal ofenzivno 'operacijo na Gorjancih, naslednjega dne je prišel v Karlovac, 1. novembra pa v Mrzilo Vodico in so ga podredili štabu 71. pehotne divizije. Verjetno je bilo to premeščanje razlog, da ise je ta ofenzivna operacija začela rtni dni pozneje kot ofenzivni operaciji drugih dveh divizij.¹³⁰

V 'ofenzivnem območju je bila samo Tomšičeva brigada, ki se je bila po vdoru dela 171. iavTidniškega oddelka v Leskovo dolino 24. oktobra zvečer umaknila pod Snežnik. Tam je komandant brigade Stane Semič-Daki ukazal I. in IV. bataljonu, naj se približata Mašunu, II. bataljonu pa, naj se približa Leskovi dolini. Bataljoni so ito povelje izvršili in ma poti napadli ter uničili osebni avto, v katerem je bilo pet nemških oficirjev mrtvih, eden pa hudo (ranjen).

27. oktobra se je brigada po nočnem pohodu spet zibrala pri Klanski polici, odkoder so šili batalljoni ziopet v zasede, minirat ceste in delat zaseke na cestah in niso naleteli na sovražnika. Ko so naslednji dan 'obveščevalci poročalli o velikih sovražnikovih koncentracijah, iz katerih je bilo sklepati, da je brigada obkoljena, je štab brigade sklenil, da se bo prebila proti Tršču in prišla sovražniku za hrbet ter razbremenila Šercerjevo brigado. Štab brigade je namreč že 25. oktobra izgubili stik s štabom XIV. divizije in je domneval, da je Šercerjeva brigada še vedno pri Tršču. Brigada je še kar brezskrbno prišla do ceste Klanska polica—Leskova dolina iin je pri prehodu čezinjo celo uničila sovražnikov oklepni in osebni avtomobil, štab brigade je poslal komandanta I. bataljona z eno četo v predhodnico, da bi si ogledal položaj v Babnem polju. Toda ta se je moral pred sovražnikom umakniti. Brigada je v noči na 29. -Oktober prenočila v gozdu pred Babnim poljem, zjutraj pa je odšla na Milanov vrh. Ko sta se ji tam naslednjega dne priključili 'dve četi IV. bataljona, ki sta bili na položajih ob cesti pri Babnem polju, je 31. oktobra odšla naprej proti Prezidu, da bi se na Kozjem vrhu prebila čez cesto in odšla proti XIV. diviziji. Ker ;to ni bilo mogoče, se je po prenočitvi v Županovem lazu 2. novembra zjutraj premaknila nazaj na Milanov vrh.¹³⁷

2. novembra je 71. pehotna divizija začela ofenzivno ioperacijo. 194. grenadirski polk, polk planinskih lovcev »Admont« in I. bataljon 211. grenadirskega polka so zjutraj krenili s položajev Cabar—Gerovo—Kamenjak—Klana—Rupa proti severozahodu.¹³⁸ Toda Tomšičeva brigada se je tega dne pri Tajčarjih bojevala s silami, ki so prodirale s Kozjega vrha proti Milanovemu vrhu. Opoldne je IV. 'bataljon napadel prodirajočega sovražnika in se spustil z njim v hud

boj. Sredi boja je na sovražnikove položaje pripeljal oklepni avtomobil, naložen is strelivom. Zavozil je na mino dn ga je popolnoma razneslo. Brigada ise je bojevala do večera, 'kljub temu da se je morala nekajkrat umakniti. Imela je enega mrtvega in pet ranjenih, med njimi komandanta II. bataljona Jožeta Boldana-Silnega. Zvečer pa se je morala pred sovražnikovo premočjo umakniti preko Omo-laskega Bezinška v Blatno Drago. Še prej je brigada skrila težko orožje in pobila mule, razen po dve na bataljon za prehrano.

Naslednji dan zjutraj je brigada odšla proti Brestici. štab bri-gade je ugotovil, da je brigada poivsem obkoljena. Sovražnik, ki je prodiral proti severozahodu, je namreč tega dne dosegel črto Kozji vrh—Milanov vrh—Smrekova draga—Klana.¹³⁹ V takšnih (razmerah je bila potrebna nagla odločitev. Štab bnigade je odločil, da se 'bo vsak bataljon posebej prebijal iz obroča in da bo preboj zavaroval

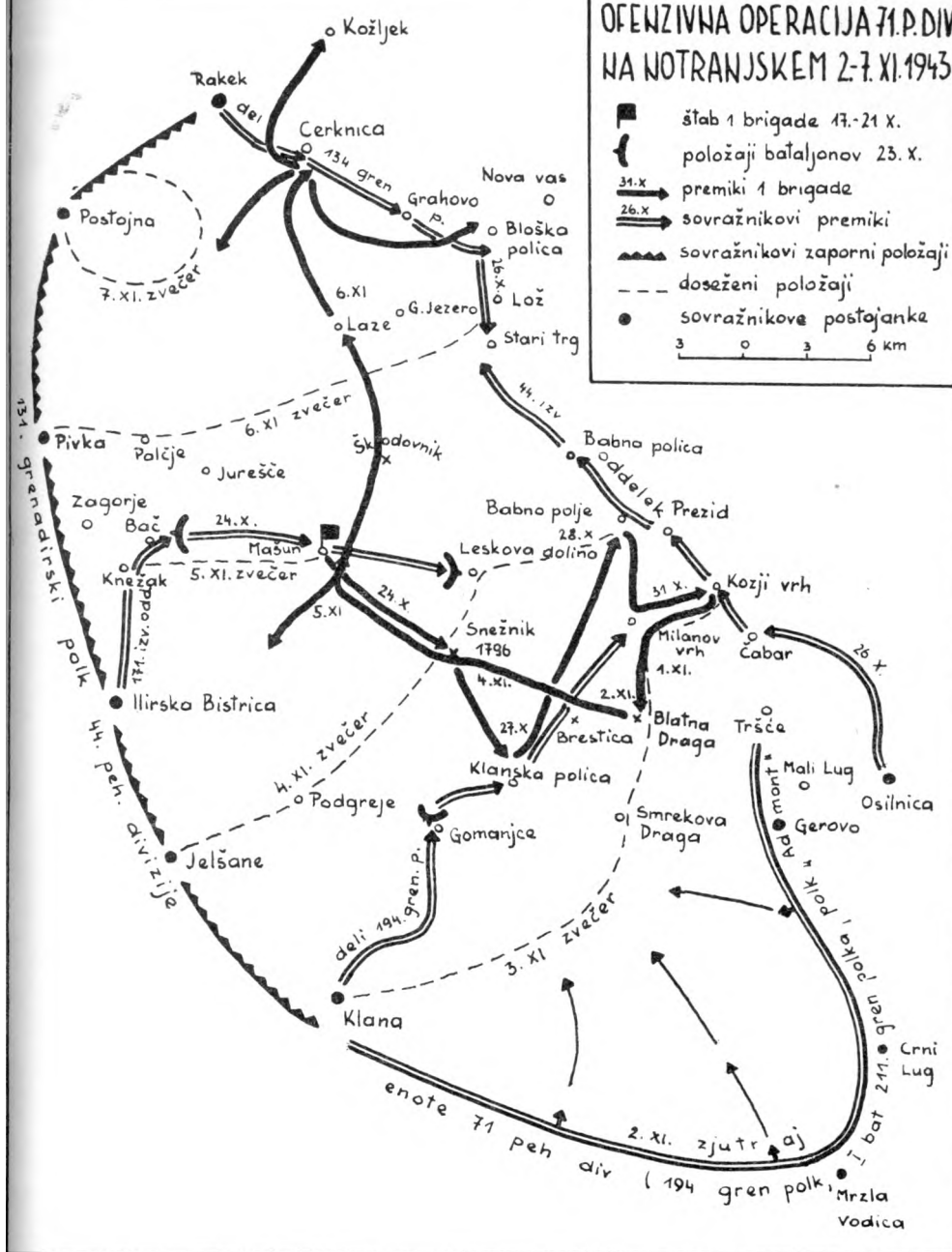
I. bataljon. To ise je tudi zgodilo in brigada se je v hudem boju, vendar brez izgub, preko hribov in kraških vrtač med Jarmovcem in Brestico prebila čez cesto Klanska polica—Leskova dolina na zahod proti Snežniku.

Ko je Ibnigada 4. novembra prišla do planinskega doma »D'Anun-zio« pod vrhom Snežnika, je štalb dognal, da je spet obkoljena. Zato se je pod zaščito II. bataljona prebijala skozi gozdove do Mašuna in je imela le enega mrtvega in dva ranjena. Prenočila je v gozdu južno od Mašuna. Sovražnik, ki je popoldne dosegel črto Podgora—Leskova dolina—kota 1202 (tri kilometre jugozahodno od Leskove doline)—• Podgraje—Jelšane,¹⁴⁰ je nezadržno prodiral proti severu in se je pri-bliževal Mašunu. Brigada je vso noč poslušala brnenje avtomobilov in ugotavljala, da se sovražnik premika na sever. Zato je zgodaj zjutraj 300 metrov od Mašuna prešla cesto Mašun—Leskova dolina in se napotila proti Javorniku. Toda čez cesto pri Mašunu je uspelo priti le I. bataljonu in dvema četama IV. bataljona, medtem ko so

II. in V. bataljon (le-tega so bili formirali iz komande mesta Mašun in drugih partizanov s tega območja) ter četa I. bataljona ostali pri Mašunu in štab brigade nekaj dni ni imel nobene zveze z njimi. Do-bil jo je šele 14. novembra na Goljaku. Prvi del brigade je prišel v Laze, tam rekviriral živež in prenočil. Napotil se je proti D. je-zeru, da bi se prebil čez Cerknjsko dolino. Ker ni mogel čez cesto, ki so jo zapirali deli 134. grenadirskega polka, ga je štab brigade razdelil na manjše skupine, ki se naj same prebijajo skozi sovraž-nikove obročje. Ena od takih skupin je odšla mimo Gorenjega jezera čez Bloško planoto proti Beli krajini, druga na območje Postojna—Ilirska Bistrica, štab brigade se je prebil med Cerknico in Rakekom proti Kožljeku. Ranjence pa je brigada že pustila v manjši partizan-

OFENZIVNA OPERACIJA 71. P. DIV. NA NOTRANJSKEM 2-7. XI. 1943

- štab 1 brigade 17.-21. X.
 - { položaji bataljonov 23. X.
 - premiki 1 brigade
 - sovražnikovi premiki
 - sovražnikovi zaporni položaji
 - doseženi položaji
 - sovražnikove postojanke
- 3 0 3 6 km

ski bolnišnici pri Babni polici. V vseh bojih okrog Mašuna je izgubila okoli 25 borcev. Štab brigade je skupinam določil tudi zborna mesta po sovražni ofenzivi, in sicer eno na Račni gori, drugo pa v Suhi krajini. Brigada se je res sredi novembra zbrala v Markovcu, kjer je dobila nalogo, naj z drugimi enotami XIV. divizije očisti Loško dolino.¹⁴¹

Tako je 5. novembra sovražnik brez odpora prodiral najprej in palk planinskih lovcev »Admont« ter I. bataljon 211. grenadirskega polka sta dosegla črto Leiskova dolina—Mašum—Koritnica—Knežak—Ilirska Bistrica, naslednji dan popoldne sta bila že na črti Stari trg—Škardovnik—Jurešče—Zagorje, zvečer sta pnišla do črte Lož—Palčje—Št. Peter na Krasu. Nato ista začela ustvarjati ožji obroč okoli kote 554 ob cesti Postojna—Javornik 1 km vzhodno od Postojne, ki sta ga 8. novembra očistila in tako »brez večjega uspeha« končala ofenzivno akcijo 71. pehotne divizije.¹⁴²

O sovražnikovi ofenzivni akciji proti enotam XIV. divizije je štab divizije okoli 7. novembra poslal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije posebno vojno poročilo. V njem je navedel, da so enote divizije od 20. oktobra do 5. novembra uničile okoli 900, ranile Okoli 1200 sovražnikov in uničile tank, 6 tovornih avtomobilov, 9 osebnih avtomobilov itd. Posebej je pohvalil komandanta in načelnika štaba Tomšičeve brigade Staneta Semiča-Dakija in Janeza Tomšiča ter operativnega oficirja IV. bataljona Lada Lavrenčiča. To poročilo je glede sovražnikovih osebnih izgub momo pretirano.¹⁴³

Nič manj pa ni pretirano poročilo štaba armadne skupine B, ki ga je 7. novembra zvečer poslal v Hitlerjev glavnii stan. V njem je poročal, da so enote II. SS tankovskega korpusa v ofenzivnih operacijah od 1. do 7. novembra ubile 833 partizanov, 1027 ujele in internirale 1166 civilnih prebivalcev ter zaplenile 14 topov, 213 strojnic, 1441 pušk in brzostrelk, 4 tanke, 19 avtomobilov ter 198 konij. To pretirano poročilo je zanimivo, ker prvič navaja podatke o interniranih civilnih prebivalcih.¹⁴⁴

ČETRTE FAZA OFENZIVNIH OPERACIJ NA DOLENJSKEM
IN NOTRANJSKEM (»WOLKENBRUCH IV«)

Operacija 44. grenadirske divizije na Krimu,
Mokrcu in Rakitniški planoti

Štab II. SS tankovskega korpusa je imel v načrtu, da v četrti fazi ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem očisti prostor Lipoglav—Grosuplje—Zdenška vas—Rašica—Žlebič—Sodražica—Cerknica—Rakek—Borovnica—Ljubljana—Lipoglav. To ofenzivno operacijo bi naj vodil štab 44. grenadinske divizije, ki so ga premestili iz Delnic na Vrhniko. Zanj je imel na razpolago enote 44. grenadirske in 162. »Turkestamske« pehotne divizije, razen II. bataljona 314. grenadirskega polka, ki so ga bili že 4. novembra odposlali na Predil pri Bovcu. V tej ofenzivni operaciji pa niso (sodelovale enote 71. pehotne divizije, ker so se zbirale v območju Postojna—Ilirska Bistrica, da se odpeljejo proti kvarnerski obali in izkrcajo na kvarnerskih otokih, medtem ko so feldpušno podoficirsko šolo XVIII. vojne krožja 11. novembra odpeljali nazaj v Admont in s tem tudi ukinili polk planinskih lovcev »Admont«.¹⁴⁵

Povedal sem že, da je štab II. SS tankovskega korpusa sredi oktobra poslal v območje Ljubljana—Vrhnika—Rakek 134. grenadirski polk in bataljon planinskih lovcev »Heine«. Ker so enote narodnoosvobodilne vojske še naprej pritiskale proti Borovnici — o tem je štab armadne skupine B poročali v Hitlerjev glavni stan 15., 17., 18., 19., 21. in 25. oktobra zjutraj, je štab II. SS tankovskega korpusa ukazal, naj 134. grenadirski polk in bataljon planinskih lovcev »Heine« takoj prestavi svoje položaje pri Borovnici in Rakeku proti jugovzhodu. Tako so njihovi deli še istega dne začeli prodirati od Borovnice proti črti Borovnica—Begunje in so jo zasedli do večera, in od Rakeka proti Cerknici in so prišli do Goričice, drugo jutro pa so prodor nadaljevali proti Pudoču, da bi pomagali 44. grenadirski in 71. pehotni diviziji v tretji fazi ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem. Ko pa sta diviziji končali te operacije, je štab II. SS tankovskega korpusa ukazal, naj se 901. tankovski grenadirski polk prepelje na zaporne položaje Begunje—Borovnica, 314. grenadirski polk brez II. bataljona, ki so ga poslali na Predil pri Bovcu, pa na zaporne položaje jugozahodno od Ljubljane, kjer je bil tudi bataljon domobrancev.¹⁴⁶

Nalogo zapirati položaje ob nekdanji italijaniško-nemški meji vzhodno od Ljubljane sta imela del 19. SS policijskega polka in

112. rekrutni topniški polk. 303. grenadirskemu polku so določili nalogo, naj zapira položaje na vzhodu.

14. SS policijski polk in 132. grenadirski polk ter 44. izvidniški oddelek so dobili nalogo, naj s črte Žlebič—Sodražica—Nova vas—Martinjak prodrejo proti severu ter vržejo narodnoosvobodilno vojsko z Rakitniške planote, Krima in Mokreca proti zapornim položajem v dolini in jo uničijo.

V območju, ki ga je zajela ta ofenzivna operacija, sta bili Levstikova in Ljubljanska brigada, medtem ko je Loška brigada že prej odšla iz njega.

Loška brigada je po napadu na Štampatrov most odšla na Krim, kjer je bila nekaj dni, nato pa je zasedla položaje Begunje—Dobec—Krim—Lopata, is katerih je napadala železniško progo med Preserjem in Borovnico. Ko so omenjene sovražne enote začele 25. oktobra prodirati proti njenim položajem, se jim je postavila v bran. Sovražnik je razbil IV. bataljon pri Kamni gorici in obkolil njegovo četo pri Bodskej vasi, ki se je nato prebila iz Obroča in umaknila na Slivnico, kjer se je bataljon ponovno zbral in brani položaje do noči.

III. bataljon mu je s položajem Kožljak—Vinji vrh hotel priskočiti na pomoč, pa mu je sovražnik obkolil četo, katere polovica se je uspešno prebila skozi obroč, polovica pa razbežala in je bilo mnogo ujetih. Oba bataljona sta tega dne imela majhne izgube, raztepanje pa se je okrog 170 borcev. O tem boju je štab armadne Skupine B tega dne zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan:

»Pri vdoru od Rakeka sta ibila kljub vztrajnemu sovražnikovemu odporu zavzeta Cerknica in Martinjak. Sovražnikovi protidarci od severa proti Cerknici so bili odbiti. Sile, (ki so prodirale iz Borovnice, so zavzele Padež in Dobec (7 km južno od Borovnice). Za Kožljek se še bojujejo.«¹⁴⁷

Ko je štab XIV. divizije zvedel za sovražnikov vdor v Cerknico dolino in pritisk na Loško brigado, je 25. oktobra ukazal štabu brigade, naj se s tremi bataljoni prebije v Polhograjske Dolomite, en bataljon pa naj pusti na območju Krim—Mokreč. Naslednji dan je prišlo v brigado še 69 ubeglih britanskih vojniških ujetnikov, civilno prebivalstvo iz Starega trga in 45 zapornikov iz Ribnice. Ko se je tega dne poskušala na odseku Preserje—Podpeč prebiti v Polhograjske Dolomite, se ji to zaradi številnih minskih polj in bunkerjev ob železnici ni posrečilo.

Tedaj se je štab brigade odločil, da se bo brigada skušala prebiti proti Javorniku na Primorsko. Potem ko se je v brigado vključila skupina kulturnikov, ki je prišla iz Turjaka in bila določena za XIV. divizijo, je 31. oktobra zvečer krenila od Sv. Trojice mimo Gra-

hov eg a in Žirovnice in se je naslednjega dne pri Lipsenju prebiila čez cesto Grahovo—Pudob, ki so jo držali delii 134. grenadirskega polka. Pri preboju se je brigada sicer spopadla z njimi, vendar ni imela nobenih izgub. Nato je štab brigado razdelil v dva dela, ki se naj vsak zase prebijeta naprej na Javornik, kjer se bo vsa brigada ponovno zbrala.

Del brigade, v katerem sta bila dva bataljona, je pod vodstvom komandanta brigade Franca Bobnarja-Gedža krenil mimo Dan na bližnje hribe. Tudi drugi del brigade se je na poti mimo Cerkniškega jezera spopadel s sovražnikom. Na sovražno zasedo pri mostu na jezeru je naletel tudi II. bataljon, ki je pod vodstvom politkomisarja brigade Jožeta Jezernika-Soikola iskal v noči prehod čez jezero. Kljub temu so vse enote brez večjih izgub prišle na območje Javornika in se zbrale v dolini pri vasi Otok.

Nato je brigada nadaljevala pot proti Primorski ter je med Rakekom in Ravbarkomando prekoračila železnico in se ustavila za vasjo Stranica, šest kilometrov severno od Postojne, in je po nekajdnevnem počitku odšla v Hrušico. Tam je začela zlasti s kulturnim delom in napadi na prometne zveze.¹⁴⁸

Ko se je Loška brigada izmaknila iz območja, ki ga je zajela četrta faza ofenzivnih operacij, je v njem ostala samo Levstikova brigada. Držala je položaje Ig—Škofljica—Lipoglav in se spopadala z enotami III. bataljona 19. SS policijskega polka in domobranci.

V tretji fazi svojih ofenzivnih operacij se je sovražnik začel vedno bolj približevati desnemu krilu brigade in začela se je vedno bolj kazati grozeča nevarnost, da ji bodo sovražne sile od Stične prišle za hrbet. Zato je štab brigade sklenil, da bo brigado umaknil na jug v območje Huda polica—Šentjurje—Vrbičje—Drenik, in posamezne enote so 1. novembra zvečer začele zapuščati dotedanje položaje in odhajati na nove. II. in III. bataljon sta prišla okoli dveh ponoči v Šentjurje. Ko sta rušila ceste proti Grosupljemu, ju je ob polni deseti 'dopoldne iznenadila udarna skupina — predhodnica 314. grenadirskega polka, ki je prodrla iz Grosupljega preko Ponove vasi. V vasi je nastala zmeda, zlasti pri komori, in sovražnik je ubil devet borcev, po večini konjevodcev. Tri borce, ki so se vdali, je takoj ustrelil. Sovražnik pa je poročal, da je padlo 30 partizanov in da je zaplenil dva topa. Ker je med novomohiliziranci zavladala precejšnja panika in ker je štab brigade pričakoval nove napade, je ukazal, naj se bataljona umakneta v območje Sarsko—Skrilje—Golo, medtem ko je I. bataljon še naprej ostal v Igu, IV. pa v Škofljici. Ko sta II. in III. bataljon v noči na 3. november prišla na nove položaje, se je podnevi tja umaknil tudi IV. bataljon. Istega dne se je

brigadi na Golem priključil del skupine kulturnikov, propagandistov itd., ki so ga namenili XVIII. diviziji. Prišel je iz Grosupljega preko Sapa, Šmarja, Rogatca in Želimljega. Na Golo je prišel tudi okrožni odbor OF Grosuplje; bil je v zaselku Benat v bližini Ponove vasi in se je ob nemškem vdoru v Šemtunje komaj rešil iz hiše, ki jo je sovražnik obstreljeval z avtomatskim orožjem, pri čemer je padel član odbora. Preko Vina, Smrjen, Udja in Želimljega je prispel na Golo.¹⁴⁸

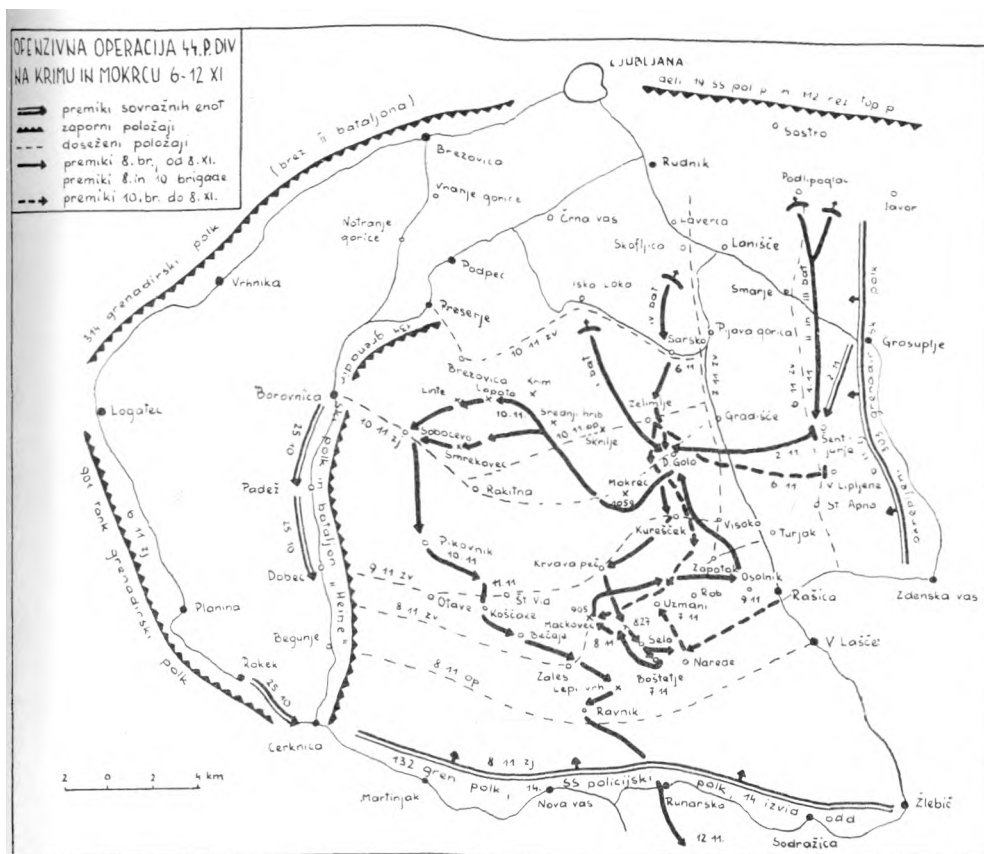
Štab XVIII. divizije je tedaj ukazal brigadi, naj napade Ljubljano in razbremeni pritisk na druge enote. Štab brigade je v napad poslal II. bataljon; 4. novembra se je ob pol desetih zvečer z izanske strani brez težav približal mestu, napadel (blok, pri čemer mu je pomagal tudi top, vendar pa zaradi žične ovire in sovražnikovega topniškega ognja ni mogel v mesto. Namen napada je bil najbrž doseči bolj moralni kot bojni učinek, saj je bilo iluzorno z enim samim bataljonom napasti mesto, v katerem je bilo mnogo nemškega vojaštva.

Potem ko je bil 5. in 6. novembra na položajih brigade mir in je brigada še 6. zvečer v šoli na Golem proslavila obletnico velike oktobrske revolucije, je sovražnik 7. novembra zjutraj trčil nanjo.

Najprej je 303. grenadirski polk 6. novembra zjutraj začel prodirati s črte Troščne—Grosuplje—Zdenska vas proti zahodu in je do večera brez odpora prišel do črte Lipoglav—Šmarje—Staro Apno in se zjutraj začel približevati cesti Ljubljana—Turjak. Njegova predhodnica je že ob devetih zjutraj naletela na IV. bataljon v Sarskern, ki se je upiral do večera. Da bi obdržal vso brigado skupaj, je štab brigade sklenil, da se bo z njo umaknil proti Travni gori. Brigada je odšla z Golega ob devetih zvečer v velikem snežnem meteu. Po nočnem pohodu preko Krvave peči, Mačkovca in Sela je zjutraj ob petih prišla v Boštetje, II. bataljon pa v Naredo.

Prva dva dni ofenzivne operacije je prodiral samo 303. grenadirski polk, ki je do 8. novembra zjutraj v celoti dosegel cesto Ljubljana—Turjak, kajti levo krilo 44. grenadirske divizije še ni doseglo ceste Grahovo pri Cerknici—Sodražica—Žlebič.¹⁵⁰

8. novembra zjutraj pa se je 303. grenadirski polk ustavil ob cesti Ljubljana—Turjak in jo tesno zaprl, 14. SS policijski polk, 132. grenadirski polk in 44. izvidniški oddelek pa so obenem začeli prodirati s ceste Grahovo pri Cerknici—Sodražica—Žlebič na sever. Njihovi oddelki so že ob pol devetih zjutraj naleteli na štab Levstikove brigade v Boštetju in II. bataljon v Naredi. Štab brigade se je s kulturniško Skupino hitro umaknil iz Boštetja proti Rupam in Selu, tj. v smeri Krvave peči, II. bataljon v Naredi pa je sovraž-

nik presegal na dvoje in je le manjši del popoldne prispel do štaba brigade. Vsa brigada se je ves dan bojevala in polagoma umikala proti Mačkovcu. Posebno hudi boji so bili na koti 827 kilometer severozahodno od Sela. Brigada je imela tri mrtve in pet ranjenih, zvečer pa je bil ranjen tudi komandant brigade Jože Mirtič-Zidar.¹⁵¹

Severneje od Levstikove brigade se je bojevala Ljubljanska brigada. Z Illove gore se je III. bataljon is polovico I. bataljona prebil v Velike Lipi j ene, odkoder se je 6. novembra zvečer premaknil čez Zelimlje in Zapotok v Uzmane, kjer je naslednjega dne dobil zvezo s komandantom im namestnikom politkomisarja brigade, ki sta prišla od Korinja. V Uzmane sta 7. novembra prišli dve četi IV. bataljona,

ki sta bili pni 9. brigadi na Veliki gori in sta se 3. novembra prebili iz obroča in preko Rašice, Brloga, Naredov in Purkarč prišli k

III. bataljonu.¹⁵²

Sovražnik, ki je prodiral z Roba, je 8. novembra zjutraj ob osmih prodril proti Sekirščam, Purkarčem, Krvavi peči in Uzmanom. Ljubljanska brigada se je v hudem boju s sovražnikovimi tanki in pehoto umaknila proti Mačkovcu, odkoder se je nameravala napatiti na Mokreč. Srečala pa je patruljo Levstikove brigade, spremenila načrt in šla k Levstikovi brigadi. Okoli poldne je prišla ik njej na položaje nad izvirov Iške.

Ko sta štaba brigad na Mačkovcu spoznala, da sta brigadi obkoljeni, sta okoli treh popoldne sklenila, da se bosta brigadi ponoči prebili v smeri Purkarče—Osolnik—Turjak—Prazniki na Malo goro. Ko je čelo Ljubljanske brigade, ki je šla spredaj, ponoči ob enih prišlo v bližino Osolnika, ga je napadel oddelek 303. grenadirskega polka. Zato sta se obe brigadi obrnili in v globoikem snegu odšli proti Mokrecu in 9. novembra ob sedmih zjutraj zasedli položaje nad Golim.

Sovražnikovo desno krilo je pri prodiranju na sever 8. novembra zvečer doseglo črto Turjak—Rob—Zales (7 km jugozahodno od Roba) in naslednji dan zjutraj prodiralo naprej.¹⁵³ Ko se je bližalo Golemu, je patrulja ob devetih dopoldne poročala štabu Ljubljanske brigade, da se vasi približuje večja sovražnikova skupina. Štab brigade je takoj poslal komoro in ranjence na vrh Mokreca, eno četo III. bataljona na cesto Golo—Mokreč, četi IV. bataljona sta zavarovali položaje na levi strani vasi, dve četi III. bataljona na sredi, medtem ko je bil III. bataljon Levstikove brigade na desnem krilu, drugi bataljoni Levstikove brigade pa na Mokrecu.

Na te položaje je ob desetih dopoldne začel pritiskati sovražnik, ki je tedaj dosegel črto Visoko—Kurešček—južni rob Krvave peči—Sv. Vid—Otave. III. bataljon Ljubljanske brigade in četa iz Levstikove brigade sta sprejela boj in z naskokom odbila prva napad. Sovražnik je še nekajkrat napadel, vendar sta ga brigadi vztrajno odbijali in boji so trajali do večera.

Ko se je sovražnik, ki je dosegel črto Gradišče—Dolenje Golo—Mokreč—Rakitna, zvečer umaknil nekoliko nazaj, sta brigadi zakopali težko orožje v sneg, štaba pa sta sklenila, da bosta brigadi hudo ranjene borce skrili med sikale, kjer jih bo varovalo le nekaj zdravih borcev, vsi drugi se bodo skušali prebiti iz obroča proti Lužarjem in dalje na Travno goro. Toda komaj se je kolona pozno zvečer napotila od Mokreča proti Krvavi peči, je čelo že naletelo na sovražnikovo zasedo. Zato se je obrnila, v jutranjem svitu prekoračila sotesko Iške in odšla proti Krimu. To je bila težavna pot, saj borci že

tri mača niso -spali. Zato so od /utrujenosti in gladu komaj hodili, pogosto so padali, zdrseli s poti, se s krikom lovili in reševali. Od nadčloveškega napora so nekateri že izgubili razsodnost, začeli dobivati privide, posamezniki niso hoteli več naprej, nekateri so si ob stranskih polteh iskali počitka. Štaba pa sta borce priganjala, kajti samo od naglice je bilo odvisno, ali bosta brigadi prišli na Krim. In posamezni mobiliziranci so začeli celo dezertirati k sovražniku, ne misleč na to, da jih bo pobil brez usmiljenja.

Ko sta brigadi 10. novembra zjutraj prišli na Krim, je štab Levstikove brigade poslal namestnika komandanta brigade Franca Kralj iča-Frenka na ogled okolice. Ni se še oddaljil od štaba za strehljaj, že je padel, zadet od sovražne zasede. Štab je tedaj hitro razporedil III. lin del IV. bataljona na položaje ob cesti pred Rakitno. Ljubljanska brigada pa je zavzela položaje na drugi strani ceste v bližini Ustja. Sovražnik je nameraval obkoliti ostali del Levstikove brigade, ki je bil še v koloni. Zato sta se brigadi začeli umikati proti Pikovniku. Ljubljanska brigada je imel nalogo, da ščiti umik Levstikove brigade lin komore. Toda sovražnik, ki je ravno tedaj dosegel črto Zelimlje — 3 km severno od Mokrcu — južno pobočje vrha Krima, je na cesti pri kotah 820 in 1046 hitro presekal IH. bataljon Ljubljanske brigade na dvoje in sta dve četi ostali odrezani od brigade. Brigadi sta se ves dan borili na Kamenici, severovzhodno od Rakitne. Zlasti hrabro sta se tolkli dve četi III. bataljona in del IV. bataljona Levstikove brigade, ki sta ščitila umik ostalega dela brigade proti Lopati in Lintam. S I. bataljonom sta ostala zapletena v boje pri Rakitni, medtem ko ise je drugim delom obeh brigad okrog sedmih zvečer posrečilo oditi naprej preko Smrekovca in Sabočeva in so okoli devetih zvečer prišli v Pikovnik. Tam so si borci po treh neprespanih nočeh in štirih dneh hudih bojov in pohodov vsaj malo odpočili. Dell II. bataljona Levstikove brigade je tega dne ostal na Mokrcu. Štab brigade mu je namreč ukazal, naj prenese ranjence na Mokreč. Prenesti bi jih moral 38. Toda imed prenosom prve skupine 16 ranjencev ga je sovražnik obkolil in začel stiskati. Zato je moral pustiti ranjence četrte ure hoda od bolnice, kamor bi morale priti ponje bolniške osebje. Pri njih so ostali na straži le štirje borci, medtem ko je drugo moštvo odšlo še po ostale ranjence. Toda drugo Skupino, ki je štela 22 ranjencev, je že zajel sovražnik. Bataljon ni mogel zatem rešiti več niti prve skupine, ker je sovražnik zajel tudi njo s stražo wed. Sovražnik je pobil 30 hudo ranjenih, 12 lahko ranjenih lin stražo pa je odvedel s sabo. Na Krimu in v njegovi okolici so ostali tudi manjši razbiti oddelki, ki so se pozneje zbrali na Škri-Iju in odšli za brigado. V dolini Iščice Se je skril tudi okrožni odbor

OF Grosuplje, iki je tam izgubil svojega člana Jova Rajakoviča. 11. novembra ob štirih zjutraj sta dela Levstikove in Ljubljanske brigade odšla iz Pikovnika in čez štiri ure ipriapela v dolino Zale v bližini Sv. Vida, kjer sta ostala ves dan in zbrala nekaj borcev, ki so se umikali od Rakitne. Zvečer ob sedmih sta nadaljevala pot v smeri Koščake—Bloke—Travna gora. Ko sta prispela do ceste Sv. Vid—Cerknica, sta pri Bečajah naletela na kolono šestih oklepnih avtomobilov. Sovražnik ju je začel obstreljevati in sta se razbila na manjše Skupine, ki so se posamezno prebij alle preko ceste in se zbrale na Lepem vrhu, 2 km jugozahodno od Boštetja, vasice, kjer je bila Levstikova brigada pred nekaj dnevi napadena. Od tam sta dela obeh brigad nadaljevala pot preko Ponikev, Ravnika in Runarskega ter se 12. novembra zjutraj ob osmih ustavila v Kotlu. Tam sta ostala ves dan in zbirala raztepane borce, zvečer pa krenila čez Ravne, Kročale in Petrince na Travno goro, kamor sta prispela 13. novembra ob sedmih zjutraj. Po celodnevem počitku sta zvečer ob sedmih odšla v vas Ravni dol, da se uredita in zbereta še druge enote, ki so se zadrževale v okolici Rakitne.¹⁵⁴

Tako sta se brigadi 10. novembra v bojih severno od Rakitne prebilli skozi južni del sovražnikovega obroča, ki se je nato do večera pomaknil proti severu do črte Sarsko—Iška Loka—Brezovica—Prevalje. Naslednji dan so enote 44. grenadirske divizije čistile območje Krima. Štab armadne skupine B je zvečer poroča! v Hitlerjev glavni stan tudi o tej akciji:

»Pri II. SS tankovskem korpusu se čiščenje prostora južno od Ljubljane bliža h koncu. Zdaj še čisti ravnino zahodno od reke Iščice. Sovražnik, ki se je upiral na Krimu, je bil uničen. Do sedaj so poročali o 185 mrtvih sovražnikih.«¹⁵⁵

12. novembra zjutraj je isti štab poročal, da je II. SS tankovski korpus že končal ofenzivne operacije južno od Ljubljane in da preureja enote za ponovno ofenzivo v Slovenskem Primorju. Poročal je tudi, da na ravnini zahodno od reke Iščice ni bilo bojev. Zvečer pa je poročal, da je pri čiščenju območja južno od Ljubljane v času od 8. do 11. novembra ubili 693 in ujel 281 partizanov, interniral 75 civilnih oseb tin zaplenil 3 topove, 21 minometov, 57 strojnic, 745 pušk, dva -tovorna avtomobila in 81 konj in mul. Čeprav sta imela Levstikova in del Ljubljanske brigade velike izgube, pa so ti podatki zelo pretirani, posebno število mrtvih. Po teh podatkih bi bili morali obe enoti izgubiti več kot tri četrte svojih borcev.¹⁵⁶

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je nato seštelo podatke o partizanskih izgubah v vseh štirih fazah ofenzivnih operacij na Do-

lenjskem in Notranjskem. V svojih javnih -poročilih 14. novembra pa je objavilo naslednjo vest:

»V severozahodnem prostoru Balkana so bile na območju severovzhodno od Reke v večtedenskih bojih obkoljene in uničene skupine komunističnih band. Pri tem so izgubile nad 3600 mrtvih in 4500 ranjenih. Zraven tega smo zaplenili 45 topov, 522 strojnic in minometov ter 4655 pušk ter zasegli trideset oskrbovalnih taborišč.«¹⁵⁷

II. SS (tankovski korpus je od 21. oktobra do 12. novembra 1943 v štirih zaporednih fazah ofenzivnih operacij, v katerih je sodelovalo več kot deset polkov pod vodstvom treh divizijskih štabov, »očistil« vso Ljubljansko pokrajmo. Za to je uporabil mnogo enot, ki jih je v tistem času krvavo potreboval na drugih bojiščih. Zato je ofenzivne operacije nameraval izvesti v kratkem času, v 16 dneh, a jih je moral podaljšati še za teden dni, nato pa jih za deset dni prenesti še v severni del Slovenskega Primorja in na Gorenjsko. S hitrimi sunki tankovskih in motoriziranih enot mu je uspelo ustvariti nekaj obročev in obkoliti posamezne enote VII. korpusa. Ni pa mogel niti uničiti niti popolnoma razbiti nobene od njih, čeprav so izgubile zveze med seboj in z nadrejenimi štabi in so se večkrat prebile z zelo velikimi izgubami (npr. Ljubljanska in Levstikova brigada). Enote so iknele zlasti veliko število pogrešanih in dezertirjev, po podatkih raznih partizanskih štabov celo nad dvajset odstotkov. Zbežali so predvsem razni omahljivci in nekdanji belogardisti.

V ofenzivi sovražnik tudi ni mogel uničiti osvobojenega ozemlja. Najprej je pustil svoje posadke v večjih (krajih, vendar jih je zaradi pritiska narodnoosvobodilne vojske umaknil v večja mesta, npr. v Novo mesto, Kočevje, Ribnico, Grosuplje, Velike Lašče in Grahovo pri Cerknici. Šimi predeli Dolenjske in Notranjske, zlasti vsa Bela krajina, pa so ostali še naprej svobodni.

Eden od najlepših dokazov za neuspeh sovražnikove ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem je ta, da je bil VII. korpus v zelo (kratkem času) sposoben preiti v protiofenzivo.

Sovražnik je v ofenzivi odkril tri bolnišnice, eno na Kočevskem Rogu, drugo na Travnici gori in tretjo na Mokrcu in je vse nepokretne bolnike na kraju samem kruto pomoril. Enako je storil v večini primerov tujci. Pobil je tudi mnogo civilnih prebivalcev in požgal mnogo vasi. Pri tem zločinskem delu so mu pomagali slovenski domobranci — bivši belogardisti, ki so imu kot dobri poznavalci terena služili za vodnike. 9. novembra 1943 je nemško vrhovno vojaško poveljstvo celo ukazalo, naj vojaške enote v soglasju z državnim vodjem SS pri uničevanju partizanov v območju Ljubljana—Postojna—Reka—Ogulin—Kostanjevica začasno aretirajo vse moške od

15. do 55. leta starosti, da bi med njimi poiskali uporniške elemente in jih glede na pasivno ali aktivno udeležbo v narodnoosvobodilnem gibanju izročili Himmlerjevemu pooblaščenцу na Hrvatskom SS-Gruppenführerju Konstantinu Kammerhoferju, v Ljubljanski pokrajini pa vrhovnemu komisarju dr. Friedrichu Rainerju. To akcijo so vojaške enote res začele izvajati in je štab armadne skupine B 7. in 12. novembra poročal o 1241 interniranih civilnih prebivalcih. Množično izvedbo te akcije pa je preprečila narodnoosvobodilna vojska, ki je takoj po ofenzivi ponovno osvobodila večji del Ljubljanske pokrajine.¹³⁸

štab korpusa je najprej kritično analiziral delo posameznih divizij med ofenzivo in ugotovil, da je sovražniku z ofenzivo deloma uspelo dezorganizirati manjši del enot in jih za nekaj časa ohromiti. Po mnenju štaba korpusa je v glavnem sovražniku to uspelo zaradi napak narodnoosvobodilne vojske, predvsem njenega komandnega kadra, ki ni znal v ofenzivi preprečiti sovražnikovih namenov, neposredno po ofenzivi pa ni znal v najkrajšem času spraviti svojih enot v stanje, v kakršnem so bile pred ofenzivo, tako v organizacijskem pogledu kakor v pogledu borbenosti, aktivnosti itd. Poudaril je, da je bila osnovna napaka prekinitev zvez med vojaškimi štabi in so tako »padli štabi divizij s svojimi enotami zaradi nepoznavanja položaja na celem sektorju v nepotrebne obročje tankov in motoriziranih kolon«, po odhodu sovražnikovih kolon pa niso mogli izkoristiti nadvse ugodnega položaja, ki je nastal za narodnoosvobodilno vojsko. Druga velika napaka je bila neiniciativnost posameznih štabov. Ko so odpovedale zveze z nadrejenimi štabi, »so se enote med ofenzivo trdno držale svojega področja, kamor so bile postavljene pred ali med ofenzivo, in čakale, da jih je sovražnik obkolil ali pregnal s tega sektorja, namesto da bi v smislu direktiv, ki so jih dobile od nadrejenih vojaških štabov, spretno manevrirale in udarile po sovražniku tam, kjer bi ga mogle najuspešnejše tolči«. Pravi tudi, da je komandni kader »napravil še drugo napako, namreč da je sovražnika ob njegovem ofenzivnem prodiranju pogostokrat podcenjeval in s tem izpostavljajal enote ognju sovražnega motoriziranega orožja, po ofenzivi pa precenjeval male sovražne patrulje in kolonice, namesto da bi jih neprestano napadal in uničeval«. Zato je štab korpusa izdal ustrezna navodila, da se te napake popravijo, posebno pa, da se vzpostavijo dobre zveze.¹³⁹

Te stvari, predvsem obnašanje članov KPS, je analiziral tudi centralni komite KPS, ki je 20. novembra izdal vsem partijskim organizacijam v vojski navodila, da popravijo določene napake, ki so jih delale med ofenzivo.¹⁴⁰

Ni se še polegel bojni trušč na Mokrcu in Krimu, ko so se enote XV. divizije že zbirale za protiofenzivo na Dolenjskem, predvsem za napad na Novo mesto. Sredi novembra sta se zbirali tudi XIV. in XVIII. divizija, prva za čiščenje Loške doline, druga pa za odhod na Hrvatsko pomagat bratskim hrvatskim enotam osvobajati Gorski Kotar.

Kmalu je oživel tudi politično in organizacijsko delo na terenu. 7. novembra, še v času sovražnikove ofenzive, je Boris Kidrič v imenu izvršnega odbora OF napisali Okrožnico vsem okrožnim odborom in aktivistom OF. V nji je naročil, da morajo čimprej nadaljevati politično delo in odpraviti posledice sovražne ofenzive. Vrniti se morajo na svoje terene, da poiščejo stik z legalnimi aktivisti in poiščejo čimveč novih aktivistov. Razvejejo naj oblast Osvobodilne fronte, kjerkoli je to mogoče. Prikažejo naj množicam neuspeh sovražnikove ofenzive in poudarijo, da sovražniku ni uspelo razbiti narodnoosvobodilne vojske, da so ostale divizije neokrnjene in že prešle v ofenzivne akcije, posebej naj poudarijo velike uspehe narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem Primorju. Z besedo in dejanji naj udarijo po domobrancih, ki so se pod vodstvom generala Rupnika brez sramu povezali z nemškim okupatorjem in zagrešili nov zločin nad Slovenskim narodom itd. Istega dne je izvršni odbor OF glede sovražne ofenzive naslovil na Slovence še poseben proglas.¹⁶¹

OPOMBE

¹ KTB/WFSt. 24. 9. 1943.

² KTB/WFSt. 4. 10. 1943.

³ KTB/WFSt. 15. 10. 1943.

^{3a} Weichsovi brzojavki štabu II. tank. armade 5. in 17. 10. 1943, NAW, T-313, navitek 289; KTB II. tank. armade 14. in 15. 10. 1943, NAW, T-313, navitek 189.

⁴ KTB/WFSt. 15. 9. 1943 in 19. 9. 1943. 162. »Turkestanska« pehotna divizija je bila, enako kot večina drugih nemških divizij, ki so prišle poleti 1943 v severno Italijo, angažirana in skoraj uničena pri Stalingradu. Spomladi 1943. leta pa je nemško vrhovno vojaško poveljstvo izbralo iz vzhodnih legij v Ukrajini in generalni guberniji na Poljskem Turkestance

in Azerbejdžance tar jih poslalo na vojaško vežbališče Neuhammer v Slezi. Tam so iz njih in Nemcev v razmerju 1:1 sestavili novo 162. pehotno divizijo in ji dali vzdevek »Turkastanska«. Imela je 304. in 314. grenadirski ter 236. topniški podk ter manjše prištabne enote, npr. bojni dopolnilni bataljon itd. Njen komandant je bil prof. dr. Oskar Ritter von Niedermayer, ki se je v prvi svetovni vojni bojeval na Bližnjem vzhodu, dobro poznal orientalske jezike in prestopil v mohamedansko vero. Nekateri vojaki — bivši sovjetski vojaki — so se radi vdajali narodnoosvobodilni vojski ali pa celo dezertirali iz divizije, tako da je npr. vrhovni komisar v operacijski coni »Jadransko primorje« dr. Rainer predlagal Himmlerju, naj bi divizijo čimprej poslal drugam. Divizija je v ofenzivi in tudi po njej zagrešila mnogo zločinov proti civilnemu prebivalstvu. (Jürgen Thorwald • Wen sie verderben wollen. Stuttgart 1952; Hitlers Lagebesprechungen, str. 265; podatki iz pisma Bundesarchiva — Militärarchiva v Koblenzu avtorju 9. 2. 1967.)

³ HGrB 25. 9. 1943, dnevno poročilo, 27. 9. 1943, dnevno poročilo, 4. 10. 1943, dnevno poročilo; KTB/WFSt. 25. 9. 1943.

⁶ KTB/WFSt. 5. 10. 1943; HGrB 7.10.1943, dnevno poročilo, 14.10.1943, dnevno poročilo; poročili štaba III. SS tank. korpusa 13. in 18. 10. 1943, NAW, T-313, naviteltk 189.

⁷ HGrB 10. 10. 1943, dnevno poročilo, 11. 10. 1943, dnevno poročilo, 15. 10. 1943, dnevno poročilo, 17. 10. 1943, dnevno poročilo; poroči/lo vodje meščanske šole v Litiji 23. 10. 1943 v arhivu IZDG.

⁸ HGrB 12. 10. 1943, dnevno poročilo, 24. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁹ Poročilo štaba 19. SS pol. polka 23. 10. 1943 v NAW, T-175, naviteltk 10; dnevnik bojev vermanšaftskega bataljona »Jug« (Zbornik NOV V1/8, dok. 179); Vesti 19. 10. 1943.

¹⁰ Dr. France Mesesnel je 11. oktobra 1943 vpisal v svoj dnevnik tudi to vest: »Te dni prihaja v Ljubljano štab neke SS divizije in so zanj že izpraznili nekaj vil na Mirju in Ebenspangerjevo pri muzeju ... Včeraj in danes vozijo Nemci po Bleiweisovi cesti vso mogočo robo s kamioni iz Italije. Gredo pontoni, zloženi leseni mostovi, pa tudi pohištvo, omoti in dr. Vse gre nekam proti domovini in štab, ki se je naselil v posebnih vilah na Mirju, bo ostal le dober teden, kakor trde oficirji.« (Slovenski zbornik 1945, str. 282—283.) Tudi Josip Wester je 10. oktobra 1943 zapisal v svoj dnevnik, da so raznesli novico, da je nemška vojska v Gorjupovi ulici na Mirju zasegla dvanajst vil za nastanitev divizijskega štaba.

¹¹ Štab armadne skupine B je 20. oktobra 1943 poročal, da ima 1. SS tankovska grenadirska divizija »Leibstandarte Adolf Hitler« 110 tankov (od tega 48 tipa IV, 44 tipa V, 12 tipa VI in 6 poveljniških tankov), 31 jurišnih topov in 46 protitankovskih topov, 71. pehotna divizija 72 tankov (od tega 16 tipa III, 52 tipa IV in 4 poveljniške tanke) in 44 protitankovskih topov, 44. grenadirska divizija 4 tanke (od tega 1 tipa III in 3 tipa IV), 1 jurišni top in 54 protitankovskih topov. 162. »Turkestanska« pehotna divizija je imela v tem času le 9 protitankovskih topov.

¹² Vesti 19. 10. 1943, Rajhenburg. Tudi potem, ko so nemški oddelki v ofenzivi polovili mnogo ljudi, so se jim domobranci dali na razpolago za

denunciantske posle, tj. za t. i. »perlustracijo ujetnikov«. Te posle so vodili člani domobranskega Informacijskega urada iz Ljubljane, ki so ujetnike delili v tri skupine (A — za domobranstvo, B — nevtralni in C — člani OF). Zlasti aktiven je bil kaplan Henrik Goričan, za katerega je Informacijski urad nekajkrat prosil nemško vojaško poveljstvo v Ljubljani, naj mu izda potno dovolilnico za potovanje v Rajhenburg in druge kraje, kjer so imeli zbrane ulovljene ljudi. Štab II. SS tankovskega korpusa se je Informacijskemu uradu novembra 1943 celo pismeno zahvalil za njegovo delo pri »očiščevalnih akcijah«. (Dopisi Informacijskega urada nemškemu vojaškemu poveljstvu v Ljubljani 17. in 30. 11. ter 3. 12. 1943 in Rupnikov dopis Informacijskemu uradu 25. 11. 1943 v arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v Ljubljani.)

¹³ Ob kapitulaciji Italije je narodnoosvobodilna vojska Slovenije zaplenila okrog 30 italijanskih tankov, s katerimi so se opremile nekatere enote XIV. divizije (npr. Serčerjeva brigada), medtem ko so v XV. diviziji ustanovili tankovsko četo. Enote so nekaj tankov izgubile v bojih do ofenzive (npr. Serčerjeva v Ilirski Bistrici, Tomšičeva v Cerknici, Loška pred Rakekom itd.) Pred nemško ofenzivo so preostale tanke skrili in jih sovražnik v glavnem ni našel. 2. januarja 1944 so priredili prvi dvomesečni tankovski tečaj, spomladi pa so ustanovili Tankovski odred. (Franc Štritof: S tanki nad sovražnika. TV-15, 14. 7. 1964.) Vsi trije topniški divizionii VII. korpusa (dva v XV. in eden v XIV. diviziji) so ravno tako pred nemško ofenzivo poskrili svoje topove. Tudi večine toipov sovražnik ni našel in so spomladi 1944 ustanovili topničarsko brigado.

¹⁴ Doslej so nekateri pisci na temelju pomanjkljivih virov menili, da je sovražnik za vse ofenzivne operacije na slovenskem ozemlju, v Istri in Gorskem kotarju uporabljal geslo »Wolkenbruch« (prelom oblakov, utrganje oblakov). Po mojih ugotovitvah to ne drži. Uporabljal ga je le za svoje ofenzivne operacije na Dolenjskem in Notranjskem od 21. oktobra do 12. novembra 1943.

¹⁵ Odredba štaba XV. divizije 20. 10. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁶ Kronika osnovne šole Kostanjevica, prepis v arhivu IZDG.

¹⁷ Poročilo štaba XV. divizije 24. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 130); poročilo štaba Gubčeve brigade 8. 11. 1943 v MLR; poročilo štaba IV. bataljona Gubčeve brigade 22. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 125); Tri leta borb in zmag Gubčeve brigade. Ljubljana 1945, str. 28–30.

¹⁸ Polde Cigler: Vdor Nemcev v Novo mesto pred osemnajstimi leti. Dolenjski list 26. 10. 1961; isti: V varstvu Tintorettovega »Miklavža«. Dolenjski list 9. 9. 1955; isti: Iz težkih dni Novega mesta. Dolenjski list 28. 10. —11. 11. 1955; ista: Dogodek v cerkvi. Borec 1956, str. 355; Rudolf Hönn, ustni vir; Ivo Pirkovič: Bilo je pod Gorjanci. Slovenski poročevalec 16. 10. 1950–16. 2. 1951; Marija Tutin: Dan, ki ga nikoli ne pozabim. TV-15, 2. 6. 1964.

O ofenzivi v Šentjernejskem podokrožju je 5. novembra 1943 poročal pod okrožni odbor OF St. Jernej:

»Dne 21. p. m. zjutraj ob 9. uri smo bili po naših kurirjih obveščeni, da se je Nemcem in belim posrečilo prodreti na osvobojeno ozemlje. Pod-

okrožje je pravočasno umaknilo na varno ves arhiv, inventar in hrano, tako da smo rešili prav vse. Ravno tako so rešili prav vse rajonski odbori Sv. Križ, Kostanjevica, Brusnice in Orehovica, dočim Št. Jernej ni rešil nič, rajonski odbor Šmihel-Stopiče pa je rešil le pisalni stroj, drugega nič. Arhiv v Stopičah so Nemci požgali, ne da bi ga pregledovali. Ravno tako so bila obvarovana vsa skladišča živil, razen hrane rajonskega odbora St. Jernej, ki so mu Nemci vzeli ca. 1000 kg pšenice...

Vdoru Nemcev se takorekoč ni dajailo skoro nobenega odpora. Rajonski odbor Kostanjevica je v noči od 20. na 21. oktober trikrat obvestil štab iz Gubčeve brigade, da so opazili močno premikanje avtomobilov na nemški strani, vendar pa štab na vse to ni resno reagiral.

Ob vdoru so Nemci začeli na debelo ropati živino, prašiče, kokoši, vino, obleko in vse, kar je predstavljalo kakšno vrednost. Kamor so prišli, so požigali in morili...« (Izvirnik v arhivu IZDG, f. 435.)

¹⁹ Poročilo ROOF Suhor 11. 11. 1943 v arhivu IZDG.

²⁰ Poročilo odseka za kadre glavnega štaba NOV in POSlovenije 13.11. 1943 v arhivu IZDG.

²¹ Anica Švajger: 21. Oktober 1943. Kurirček 1962/63, str. 26.

²² HGrB 21. 10. 1943, dnevno poročilo, 22. 10. 1943, jutranje poročilo.

²³ HGrB 21. 10. 1943, dnevno poročilo.

²⁴ Pismo štaba XV. divizije 21. 10. 1943 štabom brigad v MLR; odredba štaba XV. divizije <21. ali 22. 10. 1943> v MLR.

²⁵ HGrB 22. 10. 1943, dnevno poročilo.

²⁶ HGrB 24. 10. 1943, jutranje poročilo; 24. 10. 1943, dnevno poročilo.

²⁷ Poročila štaba Gubčeve brigade 26. in 29. 10. ter 8. in 22. 11. 1943 v MLR.

²⁸ Poročilo štaba Gubčeve brigade 8. 11. 1943 v MLR.

²⁹ Poročilo štaba 15. brigade 23. 10. 1943 v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/8, dok. 23); poročilo štaba Zumberšk o -p ok u p.sk ega odreda 29. 10. 1943 (Zbornik NOV V/20, dok. 182); Pavlin, navedeni članek, str. 184—190. Regina Fir: Naša glavna naloga je rešiti ranjence. Dolenjski list 18. 9. 1953.

³⁰ Poročila štaba Gubčeve brigade 29. 10. 1943, 8. 11. 1943, 18. 11. 1943 in 22. 11. 1943 v MLR; odredba štaba Gubčeve brigade 28. 10. 1943 v MLR; poročilo štaba VII. korpusa 8. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 81).

³¹ HGrB 21. 10. 1943, dnevno poročilo, 22. 10. 1943, dnevno poročilo, 23. 10. 1943, dnevno poročilo, 24. 10. 1943, dnevno poročilo, 25. 10. 1943, jutranje poročilo; kronike osnovnih šol Črnomelj, Dobliče, Marindol, Petrova vas, Radoviča, Sela-Jugorje, Semič, Stari trg ob Kolpi, Suhor, Vinica, prepisi v arhivu IZDG.

³² Dnevnik bojev na Kolpi; poročilo štaba VII. korpusa 25. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 37); Kolar, navedeni članek; Lojze Petelin: Borbe za časa nemške ofenzive v oktobru 1943. Mlada rast, glasilo SKOJ IX. SNOUB, št. 1, februar 1944; Mirko Mohar-Brane: Nemška ofenziva na Kočevskem. Novice 29. 11. 1962.

³³ Poročilo OOOOF Kočevje 22. 10. 1943 v arhivu IZDG.

³⁴ Poročilo obveščevalnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 25. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dotk. 33); poročilo štaba VII. korpusa 25.10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 37).

³⁵ Poročilo štaba Karlovškega odreda 7. 11. 1943 (Zbornik NOV V/21, dok. 43); dnevnik Mileta Pavlina v arhivu IZDG; Rudi Pušenjak: Spomini proletarca. Ljubljana 1963, str. 87—97.

³⁶ Tako je obveščevalni center XV. divizije 2. oktobra poročal glavnemu štabu tole: »Naša patrulja je šla preko meje ter je v vasi Kamence zajela nemškega oficirja in njegovega kuharja. Nemški oficir je izjavil, da namerava na Krško polje priti več vojaštva to so zato merodajni vojaški krogi dali izprazniti vasi Drnovo, Mrtvice in Zadovinec ob reki Savi ...« (Izvirnik v arhivu IZDG.) Obveščevalni center XVIII. divizije je 8. oktobra poročal glavnemu štabu: »7. 10. ponoči je šlo skozi Ljubljano precej nemškega vojaštva, ki je po nemških izjavah namenjeno v Brežice, Krško in Kostanjevico ...« (Izvirnik v arhivu IZDG.) Podobnih poročil bi lahko navedel še nekaj.

³⁷ Navodila glavnega štaba NOV in PO Slovenije 22. 10. 1943 v arhivu IZDG.

³⁸ Poročili štaba VII. korpusa 24. in 25. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 27 in 36); poročilo štaba XV. divizije 24. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 28); poročilo štaba XV. divizije 24. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 130).

³⁹ HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁴⁰ HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁴¹ Dr. Pavel Lunaček-Igor: Kako sem prišel v partizane. Slovenski zbornik 1945, str. 115—130 (del rokopisa, katerega drugi del še ni objavljen in je v Lunačkovi zbirki gradiva za zgodovino partizanske sanitete, ki ga hrani MLR Slovenije); isti: Naše partizanske bolnišnice. Spomini na partizanska leta I. Ljubljana 1946, str. 131—139; dr. Rudolf O'bračunč-Cedrik: Zdravstveni problemi v domovinski vojni. Slovenski zbornik 1945, str. 106—115; dr. Bogdan Breclj: Kako so nastajale partizanske bolnišnice. Poslanstvo slovenskega zdravnika. Ljubljana 1965, str. 504—514; dr. Franc Derganc: »Ali veš, zdravnik, svoj dolg?«. Poslanstvo slovenskega zdravnika, str. 515—517; dr. Mirko Derganc: Emona — sanatorij za ranjene partizane. Ljubljana v ilegali II. Ljubljana 1961, str. 335—345; dr. Božena Ravnihar: Sanitetna organizacija v Ljubljani v prvem letu osvobodilne borbe. Ljubljana v ilegali II, str. 320—334; dr. Ruža Šegedin: Med ranjenimi partizani. Ljubljana v ilegali II, str. 346—352; dr. Janez Milčinski-Peter: »Mi pa nismo se uklonili...«. Poslanstvo slovenskega zdravnika, str. 404—448; isiti: ustni vir; dr. Edo Pohar: Začetki sanitetne službe na Gorenjskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1957, str. 129—131; isti: Partizanska saniteta na Gorenjskem, spomini v arhivu IZDG; statistični pregled Slovenske centralne vojnopartizanske bolnice od ustanovitve do 1. 6. 1944 v Lunačkovi zbirki gradiva; seznam zdravnikov NOV in POS dne 1. 3. 1945 v Lunačkovi zbirki gradiva; kratka zgodovina ekonomata SCVPB v Lunačkovi zbirki gradiva; poročilo sanitetnega odseka komande tržaškega vojnega področja (dr. A. Gala) 13. 6. 1945 v Lunač-

kovi zbirki gradiva; poročilo dr. Ivana Pintariča o bolnišnici na Gorjancih avgusta 1942 v Lunačkovi zbirki gradiva; gradivo za topografijo Kočevskega Roga v MLR; dr. Lojze Strancar, ustni vir (posredoval M. Bevc); Lojze Vršnik, ustni vir.

⁴² Tedenski raporti uprave SCVPB 15. 9., 23. 9. in 15. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 367 in 374. Tedenski raport 15. oktobra 1943 navaja 444 pacientov (371 ranjencev, 55 bolnikov in 18 invalidov) in 241 drugih oseb (12 zdravnikov, 22 bolničarjev, 35 stražarjev in 172 raznih pomožnih oseb), pri čemer pa seveda niso všteti ranjenci in bolniki iz kočevske in ribniške bolnišnice.

Glej tudi poročilo uprave SCVPB 15. 9. 1943 o bolnišnicah v Dolenjskih Toplicah in Novem Taboru, arhiv IZDG, f. 539; poročilo partizanske bolnišnice Ribnica 11. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 374; poročilo partizanske bolnišnice Kočevje 9. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 374.

⁴³ Dnevnik bojev na Kolpi; poročili upravnik partizanske bolnišnice Kočevje 9. in 13. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 359.

⁴⁴ Dnevna poročila partizanske bolnišnice Ribnica v arhivu IZDG, f. 374 in 381; poročili komande ribniškega vojnega področja 17. in 19. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 374.

⁴⁵ Dnevna poročila bolnišnice usmiljenih bratov v Kandiji v arhivu IZDG, f. 374; izjava Janeza Goloba pri avtorju (posredoval mi jo je pokojni Jože Zamljen-Drejče).

⁴⁶ Navodila uprave SCVPB 13. in 21. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 383.

⁴⁷ Dr. Janez Milčinski-Peter: Kronika bolnice Nova vas, arhiv IZDG, f. 417; kronika Slovensko-hrvatske vojne partizanske bolnišnice SS v arhivu IZDG, f. 417.

⁴⁸ Navodila uprave SCVPB 21. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 383.

⁴⁹ Navodilo vodje sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 22. 10. 1943 upravi SCVPB, arhiv IZDG, f. 359. Vodja tega oddelka dr. Rudolf Obračunč-Cedrik ni bil v tem času na Kočevskem Rogu in je sovražno ofenzivo prebil skupaj z delom članov oddelkov glavnega štaba v Suhi krajini in na Veliki gori.

⁵⁰ Navodilo uprave SCVPB 25. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 383.

⁵¹ Zapisnik seje IOOF 18. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 438; dr. Makso Snuderl, Iz dnevnika 1943, v: Od polnoči do polnoči. Ljubljana 1947, str. 305—319 (navajam: Šnuderl, Iz dnevnika 1943); Fajfar: Odločitev, 382—383;

⁵² Šnuderl, Iz dnevnika 1943; Edvard Kocbek: Slovensko poslanstvo. Ljubljana 1964, str. 7—29 (navajam: Kocbek, Slovensko poslanstvo); Fajfar: Odločitev, 384—396.

⁵³ Odredba štaba XV. divizije 20. 10. 1943 v MLR; povelje štaba VII. korpusa 22. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 6); poročili štaba VII. korpusa 25. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dolg. 36 in 37). 14. »Železničarska« brigada je bila tako že drugič poslana na zavarovanje Kočevskega Roga. Prvič je prišla v Srednjo vas 14. oktobra od Bučke. O njej je 19. oktobra pisal upravnik SCVPB dr. Lunaček načelniku sanitetnega oddelka glavnega štaba dr. Obračunču, da je komandant glavnega štaba Franc Rozman

obljubil, »da bo poslal zaradi preteče nevarnosti s strani Nemcev v Črmošnjice najboljšo razpoložljivo brigado.« Potožil mu je, da je v Črmošnjice prišla Železničarska brigada, sestavljena iz samih novincev, ki tudi dobivajo obiske *m* dekonspirirajo bolnišnico. Predlagal je, naj glavni štab brigado odpošlje in pošlje boljšo. Brigada je res 19. oktobra, tj. še isti dan, odšla k Brodu na Kolpi, od koder pa so jo po prodoru nemške vojske poslali nazaj proti Kočevskemu Rogu. (Pismo dr. Lunačka 19. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 359; poročilo štaba 14. brigade 14. 11. 1943 v arhivu IZDG in poročilo štaba VII. korpusa 25. 10. 1943 v arhivu IZDG.)

⁵⁴ HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo, 26. 10. 1943, jutranje poročilo; skica operacije 44. grenadirske divizije v arhivu IZDG. Skica je narisana na specialkah, ki jih je nekdo (verjetno pozneje) nalepil na platno. Franc Potočnik, ki je v svojem delu »Žice, morje in gozdovi« (Ljubljana 1951) uporabil podatke te skice, je napisal, da je bil v Delnicah štab II. SS tankovskega korpusa in da je proti Kočevju in Veliki gori nastopala 88. nemška pehotna divizija itd. Po skici naj bi bil v Delnicah štab XII. tankovskega korpusa, v območju Osilnica—Stari trg ob Kolpi pa 88. pehotna divizija. Toda ti podatki se ne ujemajo s podatki iz poročil štaba armadne skupine B, ki nikdar ne omenijo niti štaba XII. tankovskega korpusa niti 88. pehotne divizije. Dr. Helmuth K. G. Rönnefarth pa je v svojem članku »Reichs-Grenadier-Division „Hoch-und Deutschmeister“«, ki ga je objavil v reviji »Feldgrau« (IV. letnik, 1956, str. 97—98 in 133—136), zapisal: »Nato je divizija, katere polki so sedaj postali divizije¹, bataljoni, polki¹ -itd., čistila območje Gorica—Videm—Ljubljana, in sicer pod psevdonimom »štab XII. tankovskega korpusa*«. Tako je torej »štab XII. tankovskega korpusa« v resnici štab 44. grenadirske divizije, »88. pehotna divizija« pa 132. grenadirski polk. Iz nekaterih podatkov je razvidno, da je tudi štab II. SS tankovskega korpusa nastopal pod psevdonimom »štab I. SS tankovske armade«.

⁶⁵ Poročili štaba 14. brigade 25. 10. in 14. 11. 1943 v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/8, dok. 94).

⁵⁶ Vid Jerič, Ivan Strnad in Dušan Biber, ustni vir.

^{56a} Miha Berčič, ustni vir.

⁵⁷ HGrB 26. 10. 1943, dnevno poročilo, 27. 10. 1943, dnevno poročilo, 28. 10. 1943, dnevno poročilo; skica operacije 44. grenadirske divizije v arhivu IZDG.

⁵⁸ Poročilo vodje postojanke »Pugled« 1. 11. 1943 v arhivu IZDG, f. 380; poročilo sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 13. 7. 1944 v arhivu IZDG.

⁵⁹ Dr. Breda Vudler, Potek dogodkov na postojanki Stari log med nemško ofenzivo, 17. 1. 1944, arhiv IZDG; dnevna poročila postojanke »Stari log« od 21. do 28. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 383.

⁶⁰ Dnevna poročila postojanke »Jelendol« od 23. 10. do 8. 11. 1943 v arhivu IZDG; dr. Pavel Lunaček-Igor: Naše partizanske bolnišnice. Spomini na partizanska leta I, str. 131—139; Miro Lenček: Med ranjenci. Borec 1965, str. 443; Ančka Pakiž: Tri dni in noči v negotovosti. Dolenjski list 30. 6. 1966.

⁶¹ Dr. Ema Kraigher-Mariča: Kronika postojanke SCVPB Jelenbreg, arhiv IZDG, f. 417.

⁶² Juga Bergant, Kronika postojank nad Pogorelcem, Jelenovega žleba, Sp. in Zg. Lašč, arhiv IZDG, f. 417; poročila postojank Zg. in Sp. Lašče 8., 15. in 23. 10. ter 1. 11. 1943 v arhivu IZDG, f. 384; raportna knjiga postojanke Sp. Lašče v arhivu IZDG, f. 384.

⁶³ Poročila upravnika SCVPB Kočevje 23. 10., 15. 11. in 29. 11. 1943 v arhivu IZDG, f. 359; Andreana Družina: Po naši zemlji, v: Spomini na partizanska leta III. Ljubljana 1949, sir. 211—212.

⁶⁴ Dr. Ivan Pintarič, Kronika bolnice Jelenov žleb, arhiv IZDG, f. 417.

⁶⁵ Poročilo postojanke Vinica 1. 11. 1943 v arhivu IZDG, f. 382; Albert Svagelj: Na Rogu leta 1943. Slovenski izseljenski koledar 1958, str. 159—161.

⁶⁶ Dr. Božena Grosman, Kronika postojanke Sp. Hrastnik, arhiv IZDG, f. 417; ista: Še pomnite, tovarišice...? Borec 1955, št. 3, str. 97—98; poročilo dr. Janeza Milčinskega o postojanki Zg. Hrastnik, arhiv IZDG, f. 367; isti, ustni vir.

⁶⁷ Poročilo postojanke Lesen kamen 1. 11. 1943 v arhivu IZDG, f. 380.

⁶⁸ Kronika Slovensko-hrvatske vojne partizanske bolnišnice SŠ v arhivu IZDG, f. 417; poročilo dr. Ivana Pintariča in Anteja Novaka okoli 7. 11. 1943 v arhivu IZDG.

⁶⁹ HGrB 29. 10. 1943, jutranje poročilo.

⁷⁰ HGrB 29. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁷¹ Šnuderl, Iz dnevnika 1943; Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 29—68.

⁷² HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo, 26. 10. 1943, dnevno poročilo; kronika osnovne šole Trebnje, prepis v arhivu IZDG.

⁷³ Poročilo IV. bataljona Gubčeve brigade 22. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 125); poročilo štaba artilerije XV. divizije 10. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 88); poročilo prop, odseka 12. brigade 24. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 31).

⁷⁴ Dnevnik bojov vermanšafskega bataljona »Jug« (Zbornik NOV VI/8, dok. 179); poročilo prop, odseka 12. brigade 24. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 31).

⁷⁵ Dnevnik bojov vermanšafskega bataljona »Jug« (Zbornik NOV VI/8, dok. 179).

⁷⁶ Poročilo komandanta 19. SS pol. polka 23. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129); poročilo prop, odseka Cankarjeve brigade 23. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 22).

⁷⁷ Poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129); poročilo komandanta 19. SS pol. polka 24. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10.

⁷⁸ Odredba štaba XV. divizije 25. 10. 1943 v MLR.

⁷⁹ Poročilo IV. bataljona Gubčeve brigade 22. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 125); poročilo štaba artilerije XV. divizije 10. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 88); Jože Borštnar, ustni vir.

⁸⁰ HGrB 26. 10. 1943, dnevno poročilo; kronike osnovnih šol Krmelj, Mokronog in Sv. Križ pri Litiji, prepis v arhivu IZDG.

⁸¹ HGrB 27. 10. 1943, dnevno poročilo; kronike osnovnih šol Škocijan, Smarjeta in Dolenja Nemška vas.

⁸² Poročilo IV. bataljona Gubčeve brigade 22. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 125); poročilo štaba artilerije XV. divizije 10. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 88); poročilo štaba XV. divizije 30. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 52), kronika 12. brigade v arhivu IZDG; Franček Mirtič: Velika nemška ofenziva po italijanski kapitulaciji. Spomini na partizanska leta I, str. 57—75; Ljudmila Krese-Maruša: Z dvanajsto do Bosiljevega. Spomini na partizanska leta I, str. 106—110.

⁸³ HGrB 28. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁴ Poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129); kronika osnovne šole Mirna.

⁸⁵ Vojno poročilo Cankarjeve brigade št. 28 za 28. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 53); poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129).

⁸⁶ Kroniki osnovnih šol Mirna in Sv. Križ v arhivu IZDG. Slovenski poročevalec 23. 12. 1943.

⁸⁷ Poročilo IV. bataljona Gubčeve brigade 22. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 125); poročilo štaba artilerije XV. divizije 10. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 88); Mirtič, navedeni članek; Rudi Hönn, ustni vir; HGrB 28. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁸ Kronika 12. brigade v arhivu IZDG; HGrB 29. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba XV. divizije 24. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 130).

⁸⁹ HGrB 17. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁹⁰ Semič, Spomini..., Borec 1951, str. 308—310; poročilo štaba XIV. div. 17. 10. 1943, arhiv VII, 1—3, k. 923; poročilo štaba XIV. div. 20. 10. 1943, arhiv VII, 4—3, k. 923.

⁹¹ HGrB 19. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁹² Poročilo obveščevalnega centra glavnega štaba NOV in PO Slovenije 20. 10. 1943 v arhivu CK ZKS; HGrB 19. 10. 1943, dnevno poročilo; Andreana Družina, navedeni članek; poročilo štaba XIV. div. 22. 10. 1943, arhiv VII, 8—3, k. 923.

⁹³ Poročilo štaba XIV. divizije 22. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 9); poročilo štaba XIV. div. 22. 10. 1943, arhiv VII, 8—3, k. 923; poročilo štaba XIII. divizije 2. 11. 1943 (Zbornik NOV V/21, dok. 113); HGrB 21. 10. 1943, dnevno poročilo. 1. brigada XIII. divizije ni imela kakšne posebne borbenosti. O njej je obveščevalni center XIV. divizije 20. oktobra 1943 poročal glavnemu štabu: »Včeraj proti večeru je prišel v štab Serčerjeve brigade komandant 1. brigade hrvaške XIII. divizije s 40 možmi in je izjavil, da pridejo za njim njegovi bataljoni, ki so se nahajali okoli Klane. Vendar izgleda, da se je ta brigada v neredu umaknila, ker prihajajo borci te brigade na sektor Serčerjeve brigade v okolico Gerova v skupinah po 5—10 mož brez težkega orožja, katerega da so zakopali.« (Izvirnik v arhivu IZDG).

⁹⁴ Poročili obveščevalnega centra XIV. divizije 22. in 23. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 16 in 19); poročilo štaba XIV. divizije 23. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 18); HGrB 23. 10. 1943, jutranje poročilo, 23. 10. 1943, dnevno poročilo; odredba štaba XIV. div. 25. 10. 1943, arhiv VII, 14—2, k. 923.

⁹⁵ Poročilo štaba XIV. divizije 23. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 18); Semič, Spomini ..., Borec 1951, str. 308—310.

⁹⁶ HGrB 22. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁹⁷ Braškar (= Stane Skrabar): Tomšičevci v ofenzivi, v brošuri: Med tanki in zasedami. Izdal Prop, odsek XIV. divizije novembra 1943 (navajam: Med tanki in zasedami); Semič, Spomini ..., Borec, 1951, str. 308—310.

⁹⁸ HGrB 25. 10. 1943, jutranje poročilo.

⁹⁹ HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo.

¹⁰⁰ HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo, 26. 10. 1943, dnevno poročilo: poročilo štaba XIV. divizije 3. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 67); Vesti 26. 10. 1943, Cerknica, Unec. Ta vir pravi: »V nedeljo 24. 10. 1943 se je nabralo zelo veliko nemškega vojaštva na Rakeku, Uncu in Planini. Ze ponoči so se začeli prvi premiki s pešadijo v smeri Rakek—Cerknica. Rakek je bil nad progo popolnoma izseljen in zaseden po vojaštvu. Proti jutru se je za kratek čas oglasila artilerija ter se nato premaknila naprej. Ob 10. uri se je premaknil tudi pratež in popoldne tudi kuhinja, tako da je bil zvečer Rakek popolnoma izprazen. V torek je moštvu sledilo tudi vrhovno poveljstvo, katero se je prej zadrževalo v gradu Haasbergu pri Planini ter odšlo v Grahovo. V ponedeljek je bilo nekaj topovskega in drugega streljanja, nato pa je vse skupaj utihnilo.

Begunje so zasedli Nemci že v ponedeljek ob 8. uri in od tam prodirali v smeri proti Sv. Vidu. Kolona, ki je šla po dolini, je bila zvečer oddaljena 19 km od Rakeka.«

¹⁰¹ HGrB 26. 10. 1943, jutranje poročilo.

¹⁰² Hitlers Lagebesprechungen, str. 402.

¹⁰³ poročilo štaba XIV. divizije 3. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 67).

¹⁰⁴ HGrB 29. 10. 1943, dnevno poročilo.

¹⁰⁵ KTB/WFSt. 4., 20. in 23. 10. 1943; HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo, 5. 11. 1943, dnevno poročilo; Hitlers Lagebesprechungen, str. 399; Goebbelsov tajni dnevnik, str. 99.

¹⁰⁶ Poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129); Jože Borštnar, ustni vir.

¹⁰⁷ Poročilo štaba XV. divizije 29. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 48).

¹⁰⁸ Prav tam; Jože Borštnar, ustni vir.

¹⁰⁹ Poročili štaba XVIII. divizije 23. in 24. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 20 in 29); poročilo obveščevalnega centra XVIII. divizije 23. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 21); poročilo štaba Ljubljanske brigade 6. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 75); Bratož, Dnevnik partizana, str. 51—52.

¹¹⁰ HGrB 30. 10. 1943, dnevno poročilo.

¹¹¹ Vojno poročilo štaba Cankarjeve brigade za 31. 10. 1943 z dne 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 95); poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129).

¹¹² Poročilo štaba Ljubljanske brigade 6. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 75).

¹¹³ Dr. Teodor Tominšek: Proboj članov sodstvenega oddelka Glavnega štaba NOV in POS skozi sovražnikovo ofenzivo jeseni 1943 (manevriranje od Zg. Kota do Črmošnjic), rokopis v IZDG; Janko Jarc, izjava v IZDG.

¹¹⁴ Janko Jarc, izjava v IZDG; Edo Turnher, ustni vir; Jože Borštinar, ustni vir.

¹¹⁵ Vojni poročili štaba Cankarjeve brigade za 31. 10. in 1. 11. 1943 z dne 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 95 in 96); poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129); poročilo štaba Ljubljanske brigade 6. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 75); HGrB 31. 10. 1943, dnevno poročilo, 1. 11. 1943 dnevno poročilo; poročilo OOOF Stična 29. 11. 1943 v arhivu IZDG; Jože Krall, ustni vir; HGrB 31. 10. 1943, dnevno poročilo, 1. 11. 1943, dnevno poročilo; Radko Polič: Ilova gora. Gro-suplje 1961.

¹¹⁶ HGrB 1. 11. 1943, dnevno poročilo, 2. 11. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba Levstikove brigade 14. 11. 1943 v arhivu IZDG.

¹¹⁷ HGrB 4. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹¹⁸ Vojno poročilo štaba Cankarjeve brigade za 4. 11. 1943 z dne 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 96); poročilo štaba Cankarjeve brigade 23. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 129); poročili štaba Ljubljanske brigade 6. in 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 75 in 97); poročilo sanitetnega referenta XVIII. divizije 1. 12. 1943 v arhivu IZDG; poročilo štaba IV. bataljona Cankarjeve brigade 8. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 83); poročilo OOOF Stična 29. 11. 1943 v arhivu IZDG; kronika Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; Bratož, Dnevnik partizana, str. 55–69; Polič, navedena brošura; Ivan Suhadolnik, izjava v arhivu IZDG; Jože Rojšek, izjava v arhivu IZDG; Jože Krall, ustni vir; Milan Biber, ustni vir; Tone Kolar-Sašo: Na Ilovi gori, v: Viharni časi I. Ljubljana 1959, str. 107–112; isti: Ilova gora. Delavska enotnost 29. 11. 1957; Tone Seliškar: Partizan' in umetniki, v: Spomini na partizanska leta IV, Ljubljana 1950, str. 183–200; isti: Veliki oktober v gozdovih 1943. Delavska enotnost 7. 11. 1947; J: Ilova gora. Tovariš 1948, str. 300; Jeni: Na Ilovi gori. Tovariš 1948, št. 13, str. 300–301.

¹¹⁹ Polde Štukelj: Pred viharjem. Borec 1955, str. 19–21; isti: Po poteh Ilove gore. TV-15, 6. 11. 1963.

¹²⁰ HGrB 5. 11. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba Ljubljanske brigade 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 97); seznam padlih, ranjenih in pogrešanih II. bataljona Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; Ivan Suhadolnik, izjava v arhivu IZDG; Jože Rojšek, izjava v arhivu IZDG. Štab Cankarjeve brigade v svojem poročilu 20. 11. 1943 (arhiv IZDG) navaja, da je imela brigada v bojih od 21. oktobra do 4. novembra 138 mrtvih

in 38 ranjenih, v času od 7. oktobra do 18. novembra pa 165 dezerterjev, 50 pogrešanih in 11 saboterjev, ki so jih ustrelili; izgubila je 5 minometov, 7 strojnic, 229 pušk in pištolo.

¹²¹ Kronika osnovne šole Račna.

¹²² HGrB 26. 10. 1943, dnevno poročilo; 29. 10. 1943, dnevno poročilo, 31. 10. 1943, dnevno poročilo.

¹²³ Poročila štaba XIV. divizije 22., 23. in 30. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 9, 18 in 51); Hace, Komisarjevi zapiski, II, str. 20–25.

¹²⁴ Poročilo štaba 9. brigade 9. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 85).

¹²⁵ HGrB 1. 11. 1943, dnevno poročilo, 2. 11. 1943, jutranje poročilo.

¹²⁶ Poročilo štaba 9. brigade 9. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 85); poročilo štaba XIV. divizije 3. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 67); dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/8, dok. 156).

¹²⁷ Poročilo komande ribniškega vojnega področja iz novembra 1943 v arhivu IZDG, f. 6; poročilo organizacijskega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 29. 11. 1943 v arhivu IZDG; »Bodi vedno tam, kjer je gorje!«, Novice 2. 7. 1960.

¹²⁸ Dnevnik Milana Juričeva v arhivu IZDG.

¹²⁹ Tominšek, navedeni rokopis.

¹³⁰ HGrB 3. 11. 1943, jutranje poročilo, 3. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹³¹ HGrB 3. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹³³ Poročilo štaba 9. brigade 9. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 85); poročilo štaba XIV. divizije 3. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 67); dnevnik Toneta Vidmarja (Zbornik NOV VI/8, dok. 156); dnevnik Milana Juričeva v arhivu IZDG; Hace, Komisarjevi zapiski, II, str. 32–35; Marjan Tratar-Učo: Med nemškimi stražnimi ognji in tanki. Novice 2. 7. 1960; Potočnik, n. d., str. 69–75; poročilo štaba XIV. div. 9. 11. 1943, arhiv VII, 12–3, k. 923.

¹³³ HGrB 6. 11. 1943, jutranje poročilo, 6. 11. 1943, dnevno poročilo, 7. 11. 1943, jutranje poročilo.

¹³⁴ Dr. Mirko Černič: Drugič skozi nemško ofenzivo, Lunačkov arhiv v MLR; dr. Stanko Lajovic, ustni vir; poročilo štaba XIV. divizije 22. 11. 1943, arhiv VII, 18–3, k. 923.

¹³⁵ Poročilo komande ribniškega vojnega področja iz novembra 1943 v arhivu IZDG, f. 6; HGrB 3. 11. 1943, dnevno poročilo; poročilo organizacijskega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 29. 11. 1943 v arhivu IZDG.

Nemška vojska je v tej fazi ofenzive odkrila tudi oba velika brzotiskalna stroja, ki so ju partizani odpeljali iz Novega mesta in Kočevja.

Iz novomeške tiskarne so stroj odpeljali že sredi oktobra v gorsko vas Dolenjo Brigo pri Banji Loki na Kočevskem. 23. oktobra so stroj izsledili v tamkajšnjem šolskem poslopju in ga polili z neko kislino.

Iz kočevske tiskarne so mali stroj tigel odpeljali že septembra 1943 na Mrzli vrh na Goteniškem Snežniku; pred ofenzivo so ga dobro skrili in ga sovražnik ni našel. Veliki brzotiskalni stroj pa so odpeljali iz Kočevja šele tik pred nemškim vdorom na Kočevsko. Stroj so z avtomobilom prepeljali do požgane kočevske vasi Ravne pri Borovcu in ga po ozki kolo-

vozni poti zavlekli približno uro daleč od vasi Ravne do skrivnega mesta. Zadnji avtomobil s tiskarskim gradivom pa je partizanski šofer odpeljal, ko se je nemška vojska že približevala Kočevju, in ga je nemško letalstvo celo napadlo. Nemška vojska je stroj našla in ga razbila. (Jože Krall: Partizanska tiskarna »Triglav« na Goteniškem Snežniku. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1, str. 171–174.)

¹³⁶ HGrB 29. 10. 1943, dnevno poročilo, 1. 11. 1943, dnevno poročilo.

^{1:57} Med tanki in zasedami; Semič, Spomini..., Borec 1951, str. 327—328.

¹³⁸ HGrB 2. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹³⁹ HGrB 3. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁴⁰ HGrB 4. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁴¹ Med tanki in zasedami; Semič, Spomini..., Borec 1951, str. 328; poročili štaba XIV. div. 16. in 22. 11. 1943, arhiv VII, 14—3 in 18—3, k. 923. Zelo zanimivo pot je napravila tudi premična brigadna bolnišnica, ki jo je vodil zdravnik dr. Bogomir Magajna. Bil je najprej zdravnik v Brkinski brigadi in ko so brigado ukinili, je uredil na gradu Mašunu t. i. etapno bolnišnico Tomšičeve brigade z dvajsetimi ležišči. Ob prvem sovražnikovem sunku proti Mašunu je dobil povelje, naj bolnike in žensko sanitetno osebje prepelje na Kozaršče. Na poti so se bolniki razšli in dr. Magajna se je vrnil na Mašun. Tam so mu spet naročili, naj bolnišnico preseli v Leskovo dolino. Tam je v logarski hiši uredil etapno bolnišnico in začel zbirati gradbeni material za gradnjo skrivne bolnišnice. Ko so se na območju Mašuna začele prve praske, je dobil prve ranjence. Ko pa je sovražnik začel čistiti Snežnik, je prišel tudi v bližino bolnišnice in so jo morali v naglici zapustiti. Preselili so se v Stari trg. Potem ko se je tudi v okolici Loža razbesnela sovražna ofenziva, so bolnišnico premestili na Knežjo njivo, kjer je bil tisti čas štab XIV. divizije. Z vprežnimi vozmi so prepeljali ranjence čez Babno polje in pred nosom nemških tankov zavili v gozd nad Babnim poljem ter se ustavili na Snežniku kakih tisoč metrov visoko. Nekaj dni so bili popolnoma obkoljeni in sovražnik je celo zasedel studenec, iz katerega so nosili vodo za ranjence. V njihovo bližino je prisel tudi del Tomšičeve brigade s komandantom Stanetom Semičem-Dakijem in tudi civilno prebivalstvo iz Babnega polja, ki se je umaknilo pred nemškim divljanjem. (Bolnica tov. dr. B. Magajne, Lunačkova zbirka gradiva v MLR.)

¹⁴² HGrB 5. 11. 1943, dnevno poročilo, 6. 11. 1943, dnevno poročilo, 7. 11. 1943, jutranje poročilo, 8. 11. 1943, jutranje poročilo.

¹⁴³ Navedeno v nedatiranem poročilu štaba VII. korpusa (Zbornik NOV VI/8, dok. 72).

¹⁴⁴ HGrB 7. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁴⁵ HGrB 4. 11. 1943, dnevno poročilo, 8. 11. 1943, dnevno poročilo, 11. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁴⁶ HGrB 15. 10. 1943, jutranje poročilo, 17. 10. 1943 jutranje poročilo, 18. 10. 1943, dnevno poročilo, 25. 10. 1943, dnevno poročilo.

¹⁴⁷ HGrB 25. 10. 1943, dnevno poročilo; Vesti 31. 10. 1943, poročila poveljstva slovenskih domobrancev v Borovnici.

¹⁴⁸ poročilo štaba XIV. divizije 3. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 67); France Drenovec: »Loška« v ofenzivi, v: Med tanki in zasedami. Izdal prop, odsek XIV. divizije novembra 1943; kronika XIV. divizije v arhivu IZDG; HGrB 1. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁴⁹ HGrB 2. 11. 1943, dnevno poročilo; poročilo štaba Levstikove brigade 14. 11. 1943 v arhivu IZDG; Jarc, izjava v IZDG; France Kimovec, ustni vir.

¹⁵⁰ HGrB 6. 11. 1943, dnevno poročilo, 7. 11. 1943, dnevno poročilo, 8. 11. 1943 jutranje poročilo.

¹⁵¹ Poročilo štaba Levstikove brigade 14. 11. 1943 v arhivu IZDG; kronika Levstikove brigade v arhivu IZDG; HGrB 8. 11. 1943, dnevno poročilo; Jarc, izjava v IZDG.

¹⁵² Poročilo štaba Ljubljanske brigade 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 97); kronika Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; dnevnik Milana Juričeva v arhivu IZDG; Bratož, Dnevnik partizana, str. 69–85.

¹⁵³ HGrB 9. 11. 1943, jutranje poročilo.

¹⁵⁴ Poročilo štaba Levstikove brigade 14. 11. 1943 v arhivu IZDG; poročilo štaba Ljubljanske brigade 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 97); kroniki Levstikove in Ljubljanske brigade v arhivu IZDG; dnevnik Milana Juričeva v arhivu IZDG; Bratož, Dnevnik partizana, str. 69–85; Ivan Suhadolnik, izjava v arhivu IZDG; Jože Rojšek, izjava v arhivu IZDG; Jarc, izjava v IZDG; HGrB 9. 11. 1943, jutranje poročilo, 9. 11. 1943, dnevno poročilo, 10. 11. 1943, jutranje poročilo, 10. 11. 1943, dnevno poročilo; Janez Perovšek-Pelko: Pikovnik. Delo 22. 7. 1959; isti: Štiri dni brez spanja in počitka sredi srditih bojov. Ljudska pravica 4. 7. 1959; Rado Pušenjak: Nemška ofenziva leta 1943 na Krimu in Mokrcu. 7 dni 17. 7. 1959; Naprej. Glasilo Levstikove brigade. St. 5–6, december 1943; izjava dezerterja Marjana Dolinška, Vesti 4. 12. 1943; Vladoša Simčič: Spomini na partizansko gledališče, Borec 1966, št. 6–7, str. 511.

¹⁵⁵ HGrB 11. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁵⁶ HGrB 12. 11. 1943, jutranje poročilo, 12. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁵⁷ Deutschland im Kampf, Berlin, november-december 1943, str. 77.

¹⁵⁸ Povelje nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva 9. 11. 1943 v PA AA, št. H 305413; zapisnik 8. seje medministrskega odbora za italijanske zadeve 12. 11. 1943 v PA AA, št. S. 132/71175 — 71180; HGrB 7. 11. 1943, dnevno poročilo, 12. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁵⁹ Navodila štaba VII. korpusa 17. 11. 1943 v arhivu IZDG.

¹⁶⁰ Navodila CK KPS 20. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 115).

¹⁶¹ Okrožnica in razglas IOOF 7. 11. 1943 v arhivu IZDG, f. 741 in 438.

X I . p o g l a v j e

UTRDITEV NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V SLOVENSKEM PRIMORJU IN NA GORENJSKEM

NALOGE VODSTVA NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V SLOVENSKEM PRIMORJU PO SEPTEMBRSKI OFENZIVI

Tisti čas, ko je v Istri in na Dolenjskem ter Notranjskem divjala nemška ofenziva, se je narodnoosvobodilno gibanje v Slovenskem Primorju utrjevalo in odpravljalo negativne posledice septembrske ofenzive. Politični in vojaški organi so takoj nadaljevali delo, ki so ga bili začeli pred ofenzivo.

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je 3. oktobra na svojem novem sedežu na Vojšči izdal narodnoosvobodilnim odbrom poziv, naj nadaljujejo mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko, posebno v tistih krajih, kjer je dotlej še ni bilo. Mobilizirane čete naj rušijo ceste, železnice itd., pri čemer jim naj pomaga vse civilno prebivalstvo. Čez dva dni pa je njegovo predsedstvo na seji sprejelo »odlok o obrambi slovenskega naroda«, s katerim je prepovedalo vse Osvobodilni fronti isovražne organizacije, nošenje in izpostavljanje sovražnih znakov, odlikovanj, zastav itd., tiskanje in širjenje sovražnikovih sestavkov, predvajanje sovražnih filmov in gledaliških predstav ter končno vsako ustno agitacijo. Izdajo tega odloka, ki spominja na »odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev« iz jeseni 1941. leta, »izjavo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet« z dne 27. maja 1942 in »odlok o prepovedi razširjanja protinarodnega tiska« z dne 17. maja 1942, je rodila upravičena bojazen, da bo sovražnik tudi v Slovenskem Primorju poskušal ustanoviti podobne formacije, (kot je bilo Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini.¹

Pred Osvobodilno fronto v Slovenskem Primorju sta bili po septembrski ofenzivi predvsem dve temeljni nalogi: 1. da njeni organi nadaljujejo delo, ki so ga začeli pred ofenzivo, tj. da predvsem mobilizirajo v narodnoosvobodilno vojsko, utrjujejo organizacije Osvo-

bodiilne fronte, Slovenske protifašistične ženske zveze in Zveze slovenske mladine in gradijo ljudsko oblast —organizirajo volitve občin¹ narodnoosvobodilnih odborov in vaških pododborov, 2. da skušajo spraviti osvobodilno zavest, voljo, navdušenje na taikšno raven, kakršna je bila v dobi »prve svobode«, kakor je ljudstvo začelo imenovati obdobje med »talijansko kapitulacijo in nemško septembrsko ofenzivo.

Te naloge so uspešno izpolnjevali. V narodnoosvobodilno vojsko so mobilizirali nekaj stotin slovenskih mladeničev, ki jih pred ofenzivo še niso bili mobilizirali. Vpoklicali so tudi tiste, ki so pred ofenzivo že bili v partizanskih enotah, pa so se v ofenzivi razšli na svoje domove. V vojsko se je vključilo tudi mnogo (tistih mladeničev in mož, ki so se šele med ofenzivo aliti po njej vrnili iz italijanskih koncentracijskih taborišč, zaporov ali vojiSke.

Na terenu so do pozne jeseni 1943. leta izvolili več kot 70 občinskih narodnoosvobodilnih odborov in nekajkrat več vaških pododborov, in sicer skoraj v vsem Slovenskem Primorju, medtem ko so ji ih bili do septembrske ofenzive izvolili le v goriškem (9) in vipavskem okrožju (11), ki sta bili sredi osvobojenega ozemlja. V drugih okrožjih so bile volitve šele v drugi polovici oktobra in v prvi polovici novembra, in sicer v briškem (6), tolminskem (9), kanalskem (7), idrijskem (8), fcráškem (24) in pivškem okrožju. Volitev ni bilo v brkinsko-istrskem, baškem in tržaškem okrožju.² Zaito je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo mogel 17. decembra 1943 poročati izvršnemu odboru OF:

»Krajevni narodnoosvobodilni odbori (občinski odbori) in pododbori (vaški odbori) funkcionirajo več ali manj po vsem ozemlju Primorske Slovenije, to celo po rtalkih predelih, kjer Nemci držijo ceste in večje kraje, npr. v Vipavski dolini. Seveda odbori niso povsod i izvoljeni od popolnih Občinskih zborov. V krajih, ki so pod večjo kontrolo Okupatorja, se izvajajo najprej volitve v vaše odbore, tako izvoljeni odborniki pa postavljajo občinske odbore. V redkih krajih, kjer so nemške postojanke, opravljajo tudi posle narodnoosvobodilnih odborov terenske organizacije OF.«⁸

Osvobodilna fronta v Slovenskem Primorju je uvedla tudi celo vrsto zborovanj in sestankov, na katerih so njeni alktivisti pojasnjevali položaj v svetu in doma ter naloge Osvobodilne fronte. Zlasti potrebno je bilo pojasnjevati, zakaj se je morala narodnoosvobodilna vojska umakniti izpred Gorice in iz Vipavske doline. Bilo je treba tudi pojasnjevati vlogo in pomen zbora odposlancev slovenskega naroda in popularizirati njegove sklepe.

Nekaj dni po ofenzivi, ko so se razmere bolj razčistile in ko je vodstvo dobilo pregled nad položajem v vsej pokrajini, se je tem in drugim nalogam pridružila nova, in sicer boj proti okupatorjevi upravi, šolstvu in preskrbi.

Nemški okupator, ki bi iraid imel na tem, zanj zelo pomembnem ozemlju mir, je po svoji vojaški ofenzivi začel z zelo prefinjeno taktiko uvajanja »slovenskih županov«, odpiranja »slovenskih šol« in organiziranja preskrbe za civilno prebivalstvo. Narodnoosvobodilni svet je hitro spoznal to namerto in je proglasil bojkot vse okupatorjeve uprave. Na njegov poziv so od okupatorja postavljeni ali potrjeni slovenski župani začeli odstopati in le redki so ostali na tem mestu.

Teže je šlo z bojkotom okupatorjevih slovenskih šol, ker marsikje ljudstvo ni maglo razumeti, zakaj ljudska oblast proglašala bojkot teh šol, ki so slovenske. Narodnoosvobodilni svet in okrožni narodnoosvobodilni odbori so na osvobojenem in kontroliranem ozemlju začeli ustanavljati partizanske šole, v okupatorjevih poistožankah pa so itu in tam delovali ilegalni šolski kražiki. V šolskem letu 1943/44 so v Slovenskem Primorju organizirali 281 partizanskih osnovnih šol, ki jih je obiskovalo 14.041 učencev.⁴

Posebno vprašanje je v tistem času bila preskrba civilnega prebivalstva, saj primorska zemlja ni kdove kako rodovitna. Tudi na tem območju je valjal bojkot okupatorjeve preskrbe. Zato pa je moralo narodnoosvobodilno gibanje organizirati lastno. Okrožja so med seboj zamenjavala poljske pridelke, les in industrijsko blago, zamenjava in nakup pa sita isegla celo v sosednjo Furlanijo.

Čeprav je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja jeseni 1943, ko so se ta vprašanja pojavila z vso ostrino, menilo, da se je začela kriza, jo je z vztrajnim delom vendarle že v nekaj mesecih prebrodilo in že konec leta je v narodnoosvobodilnem gibanju v Slovenskem Primorju prišlo do novega poleta.

Pred vojaškim vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju, tj. operativnim štabom za zahodno Slovenijo, pa sta bili dve osnovni nalogi: zibrati in reorganizirati že nastale enote in jih povesti v odločno ofenzivo proti sovražniku.

Potem ko je operativni štab za zahodno Slovenijo dobil pregled nad ustanovljenimi brigadami in odredi, je 6. oktobra ukinil primorsko operativno cono in v Slovenskem Primorju in na delu Gorenjske ustanovil tri divizije: Triglavsko, Goriško in Tržaško.

Triglavsko divizijo pod poveljstvom namestnika komandanta Dušana Švare in politkomisarja Cirila Keržiča so sestavljale 7. brigada »France Prešeren«, 16. brigada »Janko Premrl-Vojko« in Toi-

minska brigada, ki jo je ukazal ustanoviti tisti dan. Operativno območje divizije naj bi bila Gorenjska do Save in idrijsko ter tolminsko okrožje.

Goriško divizijo pod poveljstvom namestnika komandanta Alberta Jakopiča in politkomisarja Rudija Mahniča so sestavljale Goriška in 1. soška brigada (za ustanovitev 2. soške brigade tedaj operativni štab za zahodno Slovenijo verjetno še ni vedel) ter bataljon t. i. Gregorčičeve brigade (tj. tiste brigade, ki bi jo morali 25. septembra 1943 ustanoviti v Vipavski dolini, a so zbrali le bataljon). Za operativno območje ji je določil lolkolico Gorice, Vipavsko dolino, Soško dolino do Sv. Lucije in Gariška Brda.

Tržaško divizijo pod poveljstvom namestnika komandanta Rada Borštnarja in politkomisarja Branka Babiča so sestavljale 3. brigada »Ivana Gradnika«, 19. brigada »Srečka Kosovela« in bataljon Tržaške brigade. Operativno območje divizije so bili okolica Trsta, Kras, okolica Tržiča, železnica št. Peter—Trst in cesta Postojna—Trst.

Obenem je operativni štab za zahodno Slovenijo ukazal ustanoviti Tolminški odred v severnem delu Tolminske, v Goriških Brdih in Beneški Sloveniji Briško-beneaki odred, medtem ko bi naj v idrijskem Okrožju še naprej obstajal Idrijski odred.⁵

Piri formiranju primorskih divizij je vsekakor zanimiva odločitev operativnega štaba za zahodno Slovenijo, da poleg Triglavske in Goriške divizije ustanovi tudi Tržaško divizijo. Ta zamisel izvira še izpred septembrske ofenzive, ko je 24. septembra 1943 pisal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, da »bi se dalo vreči tri brigade okoli Trsta, formirati iz njih divizijo in preko divizijskega štaba vaditi akcije v mestu in Okolici. Mislimo, da bi organizacija take divizije odločila usodo Trsta. Z našega sektorja bi lahko dali v divizijo dve brigadi, eno bi pa vzeli iz Tržačanov, sedaj v Istri.« To je sedaj operativni štab za zahodno Slovenijo tudi storil: s »svojega sektorja« je vzel Gradnikovo in Kosovelovo brigado in jima je priključil Tržaško brigado, ne vedoč, da ta brigada aplah več ne obstaja. Toda formiranje divizije v taikšnem 'Operativnem območju, kot je Kras, ni bilo primemo. Na golem krašikem terenu se niso mogle obdržati večje partizanske enote, kar je pokazal nadaljnji razvoj narodno-osvobodilnega boja.

Vojaška organizacija, kakršno je operativni štab za zahodno Slovenijo uvedel 6. oktobra, je ostala v veljavi le nekaj dni. Komaj so se formirali štabi divizij, je že prišlo do večje reorganizacije. Operativni štab za zahodno Slovenijo je v sporazumu s politkomisarjem glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki se je nekaj dni mudil na

njegovem sadežu, 17. oktobra ponovno reorganiziral svoje podrejene enote. Temeljni smoter te preureditve je bil, da ukine manjše enote, tj. odrede, in z njimi Okrepi brigade, da bodo v okviru divizij sposobne izvajati večje ofenzivne akcije. Namesto odredov naj bi bili organi zaledne vojaške oblasti, tj. komande vojnih področij in mest.

Najprej je ukinil Brišfco-bemeški odred. Iz njega in 120 borcev 1. soške brigade je ukazal ustanoviti 3. soško brigado. Na to je ukinil Dolomitski odred in z njim okrepil enote Triglavske divizije, predvsem Prešernovo brigado. Ukinil je tudi Idrijski odred in iz njega formiral komando idrijskega vojnega področja. Ukazal je ukiniti tudi Tolminski odred, ki ga je bil ukazal ustanoviti šele pred desetimi dnevi, vendar ga še niso ustanovili in ga zato tudi ukinjati ni bilo treba.

Obenem je operativni štab za zahodno Slovenijo preuredil tudi operacijska območja divizij. Medtem ko je Območje Triglavske divizije ostalo v glavnem neizpremenjeno — Vključili so vanj le Dolomite, pa sta se območji Goriške in Tržaške divizije zelo spremenili. Območje Goriške divizije je ostalo samo slovensko etnično ozemlje na desnem bregu Soče, tj. Goriška Brda in Beneška Slovenija. Zato so tudi v sestavi divizije ostale le tiste enote, ki so že bile na desnem bregu Soče: to sta bili 1. in 2. soška (brigada ter Briško-beneški odred, iz katerega naj bi ustanovili 3. soško brigado. Tam ali pa v bližnji Furlaniji so bili tudi italijanski partizanski (bataljoni v stikih z našimi enotami. Del dotedanjega območja Goriške divizije v osrednjem delu Slovenskega Primorja, tj. predvsem Vipavsko dolino in zahodne ter južne obronke Banjske planote, je operativni štab za zahodno Slovenijo priključil k operativnemu Območju Tržaške divizije in je zato tudi v to divizijo vključil Goriško brigado in bataljon t. i. Gregorčičeve brigade, ki sta bila v teh predelih. Ta svoj ukrep je pojasnil v pismu štabu Tržaške divizije:

»V odredbi z dne 17. tega meseca smo razširili vaše operativno območje na Vipavsko dolino in severozahodna in jugozahodna pobočja Banjske planote, kjer se nahajajo važne nemške postojanke in komunikacije. Novo in razširjeno operativno območje ima dovolj zaokroženo obliko, da lahko z določenega centra obvladujete vse svoje edinice, ki bodo operirale proti posameznim vojaškim in okupatorskim ciljem. Za nas predstavlja vaše območje najvažnejši del teritorija v zahodni Sloveniji. Tu se nahajajo prometne zveze med Trstom in Ljubljano (cesta in železnica), važna železniška proga Tržič—Gorica—Podbrdo tar važni cesti Gorica—Postajna in Gorica—Poljanska dolina. Poleg tega je na tem sektorju Trst, ki predstavlja za nas pomemben vojaški cilj kot naše največje pristanišče, dalje

Tržič s svojimi ladjedelnicami in Gorica kot center Slovenskega Primorja. Ves vaš sektor je bil od nemške ofenzive najbolj prizadet. Vojaške edinice, ki so tu operirale, so utrpele precejšnje udarce, vendar isi bodo počasi opomogle. Z lazirom na izredno važnost vašega operacijskega območja smo vam dodelili iz Goriške divizije dve brigadi, tj. Gregorčičevo in Goriško brigado, tako da je sedaj v sestavi vaše divizije pet brigad: III. UB I. Gradnika, UB S. Gregorčiča, UB Goriška, UB S. Kosovela in Brigata Triestina d'Assalto. Poleg tega pojačanja vaših adinic smo tudi izpopolnili vaš štab z imenovanjem novega člana štaba tov. Vlada-Branlka Babiča.«⁶

Tudi ta preureditev kaže, da operativni štab za zahodno Slovenijo še vedno ni dognal, da kraški teren ni primeren za obstoj in operacije tako velikih enot, kakor so divizije. Kaže tudi, da sam ni imel natančnejšega pregleda nad enotami, saj je menil, da bo imela Tržaška divizija poleg pet brigad, vendar dve brigadi sploh nista obstajali, ampak sta bila od njiju le dva bataljona, tudi z Gradnikovo brigado ni imel štab divizije nobenih stikov, pravih stikov tudi ni vzpostavil z Goriško brigado in tako je kolikotoliko normalno vodil le Kosovelovo brigado na Krasu. Takšno stanje ni moglo trajati dalj časa in je kmalu — že čez deset dni — pripeljalo do nove preureditve.

Načrt operativnega štaba za zahodno Slovenijo je bil, da s temi in tako razpostavljenimi enotami uniči sovražne postojanke, ki jih je sovražnik pustil po septembrski ofenzivi v Slovenskem Primorju, da bi varovale železniško in cestno omrežje, ter tako očisti vse ozemlje osrednje Primorske — Trnovsko in Banjško planoto. To ozemlje naj bi bilo baza za organizacijo narodnoosvobodilne vojske in za nemoteno delovanje osrednjih političnih organov, predvsem Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Hkrati bi naj to ozemlje pomenilo izhodišče za ofenzivne operacije proti sovražnim postojankam zunaj tega območja — predvsem proti tistim na Gorenjskem, v drugi smeri pa proti Beneški Sloveniji. Z močno ofenzivno dejavnostjo enot v Vipavski dolini, na Pivki in Krasu naj bi razbremenili ti dve glavni operacijski smeri.

17. oziroma 22. Oktobra, ko je ukinitelj odrede, je operativni štab za zahodno Slovenijo namesto njih ustanovil zaledno vojaško oblast. 22. oktobra je namreč na območju Triglavske divizije ustanovil komando idrijskega vojnega področja s komandami mest v Cerknem, Vojskem, Cepovanu, Črnem vrhu nad Idrijo in pozneje še v Zireh na Gorenjskem. Isti dan je na območju Goriške divizije ustanovil komando tolminskega vojnega področja s komandami mest v Kobaridu, Sovodnjem, Šmartnem in Selih. Obe komandi vojnih področij

sta dobro zastavili svoje delo. V prvi vrsti sta zbirali orožje in strelivo, večinoma poskrto še izza kapitulacije Italije, pričeli sta tudi z imobilizacijo, 'izdajali dovoljenja za gibanje prebivalstva iz kraja v kraj' nadzirali civilni ter vojaški promet. Vendar pa je bilo njuno življenje kratko. Komando tolminskega vojnega področja so ukinili 6. decembra 1943 in na tem ozemlju ustanovili Briško-benečanski odred, komando idrijskega vojnega področja so ukinili konec januarja 1944 in na item ozemlju ustanovili Dolomitski in Idrijsko-tolminski odred. Na lozemlju Tržaške divizije niso ustanovili zaledne vojaške oblasti, temveč je te naložbe imela Kosovelova brigada.

Operativni štab za zahodno Slovenijo, ki je tako reorganiziral slovensko partizansko vojsko v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem, je bil le oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije in mu je ta že takrat, iko ga je ustanovil, namenil kratko življenje. Ob prvi priložnosti je nameraval ustanoviti korpus, kot je to storil na Dolenjskem in Notranjskem v začetku oktobra. Za komandanta korpusa je nameraval postaviti Mirka Bračiča.⁷

Potem (ko nekaj časa glavni štab NOV in PO Slovenije zaradi pretrganih zvez med ofenzivo ni vedel za razmere v Slovenskem Primorju, je sredi oktobra, ko je dobil prva poročila operativnega štaba za zahodno Slovenijo od 8. oktobra spoznal, da še niso zrele razmere za ustanovitev samostojnega korpusa. Zato je 17. oktobra ukazal obnoviti III. 'operativno oono — »Alpsko«, ki je nekoč — od decembra 1942 do februarja 1943 — že obstajala in ji za štab določil dotedanji operativni štab za zahodno Slovenijo. Njegove naloge so ostale enake, kot so bile dotlej.

Glavni štab NOV in PO Slovenije se ni strinjal z ustanovitvijo treh divizij in je menil, da naj bi brigade in divizije ustanovili šele takrat, ko bi imeli dovolj moštva, tj. okoli tisoč mož za brigado in tri tisoč za divizijo, in je naročil, da je treba zato mobilizacijo izvesti do konca.⁸

Ko je operativni štab za zahodno Slovenijo 22. oktobra dobil omenjeno naročilo glavnega štaba NOV in PO Slovenije, je enote obvestil o svojem preimenovanju in uk'nil Tržaško divizijo ter preuredil drugi diviziji. Datedainjega komandanta Rada Borštnarja je imenoval za komandanta Triglavске divizije, politkomisarja Branka Babiča za namestnika politkomisarja cone in namestnika politkomisarja Darka Marušiča za namestnika politkomisarja Goriške divizije. Goriško brigado je priključil h Gradnikovi, Tolminsko pa k Prešernovi. In obe sta potlej z Vojkovo brigado sestavljali Triglavsko divizijo. Gregorčičev in Tržaški bataljon je priključil h Kosovelovi brigadi, ki je bila odtlej pod neposrednim vodstvom štaba cone in je

imela odredne naloge na Krasu, Pivki in v Vipavski dolini, tj. v tistih predelih, kjer niso formirali organov zaledne vojaške oblasti (komand vojnih področij in mest) kakor v severnih predelih Slovenskega Primorja (idrijsko in tolminsko vojno področje). Goriško divizijo pa so potlej sestavljale le tiste enote, ki so bile na desnem bregu Soče, tisti čas tri soške brigade.⁹

AKCIJE IN BOJI PRIMORSKIH DIVIZIJ

G o r i š k a d i v i z i j a

Goriška divizija, katere štab so ustanovili 10. oktobra 1943 pri Čepovanu, je imela za svoje operativno območje najprej vse slovensko etnično ozemlje zahodno od Soče in severno od ceste Gorica—Knin—Čedad kakor tudi nekatere predele na levem bregu Soče, predvsem južne obronke Banjske planote, pozneje pa so njeno operativno območje omejili na desni breg Soče. Ozemlja na desnem bregu Soče se septembrska ofenziva ni dotaknila, le v južnem delu Goriških Brd je nekaj dni križarilo nekaj manjših sovražnikovih oddelkov, ki pa niso prišli v stik z našimi enotami. Večji del operativnega območja Goriške divizije med Bovcem, Tolminom in Čedadom je po svojem središču Kobaridu dobil ime »Kobariška republika«.

Enote Goriške divizije so ves čas napadale prometne zveze, ki so jih varovale enote 71. pehotne divizije, 236. topniški polk ter manjše enote 162. »Turkestanske« pehotne divizije, ustaški šolski polk »Riva«, (ki so bili po kapitulaciji Italije pripeljali iz Italije, SS bataljon kraških lovcev in nekaj drugih nemških ter fašističnih manjših enot.

Na desnem bregu Soče so v Goriških Brdih najprej iz štirih posameznih bataljonov ustanovili sredi septembra Zapadno-primorski odred, iz njega ipa 23. septembra na Koradi Soško brigado. Severneje od tod, na Kobariškem in v Beneški Sloveniji, je tudi nastalo nekaj baitajonov in iz njih ter enega bataljona Soške brigade so 1. oktobra v Kobaridu ustanovili 2. soško brigado, katere [komandant je postal Tone Bavec-Cene in politkomisar Mirko Zlatnar. Na operativnem Območju obeh soških brigad so po odredbi operativnega štaba za zahodno Slovenijo začeli 6. oktobra ustanavljati Briško-beneški odred, katerega komandant je bil Zvonko Bambič in politkomisar Franc Čmugelj-Zorko. Toda odred je obstajal le deset dni, ko so oz

njega in okrog 120 borcev 1. soške brigade ustanovili 3. soško brigado, ki je prav tako obstajala le kratek čas, od 21. oktobra do 11. novembra 1943. Te slovenske partizanske enote so imele ves čas dobre in tesne zveze z italijanskimi partizanskimi bataljoni, ki so se ustanovili na njihovem ali pa na sosednjem furlanskem ozemlju.

Zaradi pomanjkljivih zvez s štabom primorske operativne cone oziroma operativnom štabom za zahodno Slovenijo, ki sta bila na levem bregu Soče, sta za usklajevanje akcij obeh soških brigad na desnem bregu Soče v začetku oktobra ustanovili operativni štab soških brigad. Sestavljali so ga komandant in politkomisar 1. soške brigade Vladimir Knežević in dr. Slavko Zlore kot komandant in politkomisar ter komandant in politkomisar 2. soške (brigade Tone Bavec in Mirko Zlatnar kot njuna namestnika, načelnik štaba pa je bil Milutin Dapčević. Ukinili so ga, ko so zvedeli za ustanovitev štaba Goriške divizije.

Novo ustanovljeni štab Goriške divizije je pri Čepovanu 10. oktobra dal svojim brigadam prva navadila za njihovo delo:

»Prva soška brigada naj izvidi proglo od Sv. Lucije do Gorice, najde pogodna mesta za napad na manjše sovražne postojanke in mesta za najbolj uspešno rušenje prog. Istočasno mora najti pogodna mesta za zasede proti Gorici in Sv. Luciji. Stopiti mora v kontakt z Goriško brigado glede akcije in eksploziva, kolikor ji ga primanjkuje.

Druga soška brigada naj dobi čim točnejša poročila o stanju in razmestitvi posadke v Tolminu, o straži na mostu ter najbolj pogodno mesto za rušenje ceste med Tolminom in Sv. Lucijo.

Goriška brigada naj najde najbolj pogodna mesta za rušenje ceste Sv. Lucija—Gorica, mesto za zasedo pri Prevalu in mesto za demonstrativni napad na Sv. Lucijo. Stopi naj v čim tesnejši kontakt s prvo soško brigado, oba štaba pa naj koordinirata svoje delo v predstoječi akciji. Goriška brigada mora dati na razpolago eksploziv soški brigadi.

Vse podatke, katere v tej naredbi zahtevamo, nam morate dostaviti v treh dneh.

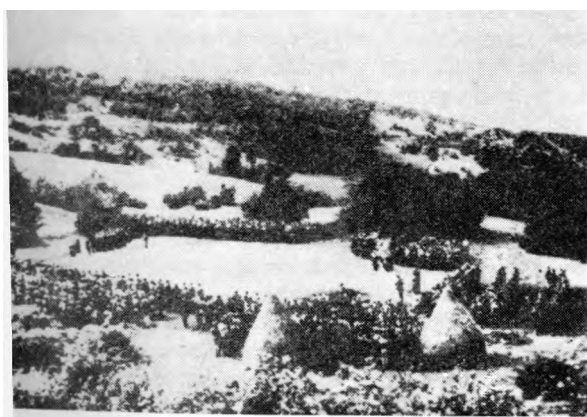
Do te akcije pa naj vse brigade Goriške divizije nadalje rušijo in vrše akcije na odrejenih komunikacijah.«¹⁰

Iz teh navadil se vidi, da je štab divizije že imel v načrtu večjo divizijsko akcijo, in sicer napad na sovražno postojanko v Tolminu, demonstrativni napad na sovražno postojanko pri Sv. Luciji in napad na prometne zveze v dolini reke Soče med Sv. Lucijo in Gorico. Vendar je — kot bomo videli — povelje za to akcijo izdal šele 26. oktobra.

Drugi dan, tj. 11. oktobra, je štab divizije naročil štabu 1. soške brigade, naj brigado izpopolni tako, da bo imela Okoli 1200 mož v štirih bataljonih. To »Soško brigado« naj razporedi v prostoru Gorica—Krmin—Čedad—Sv. Lucija—Gorica tako, da bo lahko rušila vise prometne naprave na svojem operativnem območju. Preostalo moštvo na desnem bregu Soče (okoli 800—900 mož) pa naj štaba dotedanjih soških brigad v dveh kolonah, ki bosta za seboj rušili prometne naprave, pripeljeta v Goriško brigado pri Čepovanu.¹¹ Toda obe soški brigadi sta oistali na svojih dotedanjih operativnih območjih.

1. *soška brigada* (komandant Vladimir Knežević, politkomisar dr. Slavko Zore, pozneje Nikita) je imela sredi oktobra v štirih bataljonih in štabu 1066 mož, od katerih je bilo le 43 starih partizanov, in med njimi le 9 članov KPS. V brigado so še vedno prihajali mobiliziranci, iz nje pa so odhajali politični in vojaški funkcionarji, ki jih je štab divizije pošiljal na druga mesta. Tako je brigada npr. oktobra v desetih dneh oddala Okrog 38 funkcionarjev, med njimi 21 članov KPS, in okoli 350 oboroženih partizanov. Iz nje je štab divizije odpoklical tudi vse aktivne in rezervne oficirje stare jugoslovanske vojske. Vse to je oslabilo borbena moč brigade, kar se je zlasti pokazalo čez mesec dni. Njeno operativno območje je bilo ves čas v prostoru Gorica—Čedad—Sv. Lucija—Gorica.

Do kanca Oktobra 1943 je bila 1. soška brigada v glavnem v Goriških Brdih in nekoliko severneje od njih, tako da je lahko napadala prometne naprave v dolini reke Soče in med Gorico -ter Čedadom. Do 6. oktobra se je njena aktivnost izražala predvsem v manjših bataljonskih in četnih akcijah. Šele v noči na 6. oktober je na-

*Zaprisega
1. soške brigade
na Koradi 6. 10. 1943*

pravila večji napad. Njeni oddelki se napadli Ajbo v Soški dolini, da bi porušili železniški most, medtem ko je skupina 30 borcev napadla progo pod Sabotinom. Vendar napad ni uspel. Po akciji je sovražnik naipravil izpad proti Kostanjevici, kjer je požgal nekaj hiš. Verjetno je nameraval uničiti brigadno bolnišnico, ki pa jo je brigada pred nekaj dnevi preselila. Isti dan je sovražnik napravil izpad pri Plavah, a ga je brigada zavrnila. Ena četa I. bataljona pa se je tega dne bojevala s sovražnikovim oddelkom pri St. Lenartu pred Čedadom.

Čez nekaj dni je brigada napravila novo večjo akcijo. 10. oktobra je napadla Plave in Lozice pri Anhovem. Nalogo napasti postojanko Plave je imel predvsem IV. bataljon pod poveljstvom komandanta Franca Sivca, pomagala sta mu I. in II. bataljon. Nalogo napasti Ložice pa je dobil III. bataljon.

IV. bataljon je s tremi četami brez sovražnikovega odpora zasedel železniško postajo v Plavah in razbil vse naprave in telefonske zveze. Zatem je napadel nemško posadko v bližini postaje in jo pregnal ter zaplenil nekaj vojaškega materiala. Imel je dva mrtva, enega mrtvega je imel tudi II. bataljon.

Pri napadu na Ložice je 1. četa III. bataljona napadla tamkajšnje elektrarno in prodrla do proge. Bombaši so bili že štiri metre pred elektrarno, ki jo je varovala močna posadka. Ta se je najprej branila, nato pa že ponehaval streljati. Teda j ji je iz Kanala prispel na pomoč oklepni voz, ki ga je bila dotlej skoraj tri četrt ure zadrževala 3. četa. Ko je prišla 1. četa v navzkrižni ogenj, se je morala umakniti. Bataljon je imel 5 mrtvih in 5 ranjenih.

Operativni štab soških brigad je 12. oktobra takole sodil o borbeni morali brigade:

»Po vseh dosedanjih borbah so se pokazale velike težave z domačimi mobiliziranci. Pri vseh akcijah so nam bežali s položajev in se poskrili. Veliko jih sploh ne moremo več najti. Držijo se dobro stari partizani, interniranci iz Gonarsa in Visca ter črnogorski oficirji.

Pri prvih večjih premikih bomo skušali prestaviti domačine na najbolj oddaljene sektorje njihovih domov. Četudi upoštevamo ognjeni krst vseh edinic, vendar domačinski element v brigadah ni opravičil našega pričakovanja.

Se večje težave so z disciplino. Večina moštva naših brigad je služila v italijanski vojski, katere disciplina je znana, zato ima ves komandni kader velike preglavice, da obdrži vse to nevzgojeno moštvo v nekakšni približni disciplini... V teh dneh bomo pričeli s široko ustno in pisno kampanjo za dvig vojaškega in političnega ni-

voja brigad. Komandni politkomisarski -kader je prizadeven in agilen in se je tudi na splošno pri akcijah dobro izkazal.«¹²

V drugi polovici oktobra so posamezni bataljoni delali le manjše patroljne akcije, rušili ceste in mostove ter napadali sovražna motorna vozila.

Konec oktobra se je morala brigada verjetno v zvezi s sovražnikovim napadom na »Kobariško republiko« (pritiskal je tudi iz Čedadu) premestiti iz Goriških Brd v Beneško Slovenijo in zasedi položaje Srednje—Gorenji Trbilj. Tam ni prišla v stik s sovražnikom, ker so bile pred Čedadom druge naše enote. Ko je sovražnik zavzel Kobarid, se je 4. novembra brigada vrnila v Goriška Brda na položaje Višnjevik—Vrhovlje—Vedrijan, razen IV. bataljona, ki je še ostal v Gorenjem Trbilju. Toda že drugi dan je štab divizije v zvezi s sovražnikovim vpadom v Klodiič ukazal, naj se bataljoni vrnejo v Beneško Slovenijo na položaje Ravne—Grmek—Gorenji Trbilj—Sv. Boilfenk, na katerih naj sestavljajo zaporno črto proti Praprotnici. Premestila sta se le dva bataljona (III. in IV.), medtem ko sta druga dva bataljona ostala v Goriških Brdih.¹³

Medtem ko bataljona v Beneški Sloveniji nista imela bojev, pa sta bataljona v Goriških Brdih (I. v Višnjeviku in II. v Vrhovljah) napravila dve lepi akciji. Napadla sta sovražnikovo postojanko v Plavah v noči na 7. november in jo uničila ter zažgala. Posadka 45 italijanskih miličnikov se je vdala in zaplenila sta 3 strojnice, 30 pušk itd. Napadla in razgnala sta tudi stražo pri predoru ter minirala vhod v predor. Štab armadne skupine B je o tem napadu poročal v Hitlerjev glavni stan: »Neki skupini tolpa se je posrečilo, da je južno od Plav uničila več italijanskih postojank in razstrelila progo v predoru. Promet na progi je bili obnovljen 7. novembra zvečer.« Del II. bataljona pa je v noči na 9. november napadel italijansko orožniško postajo v vasi Ločnik. Ujel in razorožil je devet orožnikov in zaplenil osem pušk, tri pištole, brzostrelko itd.

V zvezi s hudimi boji, ki jih je imel 9. novembra del 2. soške brigade na Matajurju, je štab divizije ta dan ukazal štabu 1. soške brigade, naj takoj premesti svoj I. bataljon v Jajnik, II. pa v Kravar. Zdaj so bili ponovno vsi štirje bataljoni v Beneški Sloveniji, kjer so z dvema bataljonoma 3. soške brigade sestavljali zaporno črto pri Št. Lenartu pred Čedadom. Zavrniti bi morali vse sovražnikove oddelke, ki bi poskušali prodirati od Čedadu proti notranjosti Beneške Slovenije. Tam so bataljoni ostali deset dni in v tem času je ena četa I. bataljona v noči na 16. november napadla sovražnikovo postojanko v št. Petru pri Čedadu. Sovražnik je iz postojanke zbežal in četa je zaplenila štiri strojnice, 26 pušk, dve pištole, 50 odev, 20

plaščev itd. Ta akcija pa je bila pravzaprav že uvod v širše zasnovano divizijsko akcijo.¹¹

2. *soška brigada* (komandant Tone Bavec, politkomisar Mirko Zlatnar, nato Vasja Kogej) je nastala 1. oktobra 1943 v Kobaridu iz enot, ki so jih po italijanski kapitulaciji ustanovili na Kobariškem, Bovškem in v Beneški Sloveniji in enega bataljona pred enim tednom ustanovljene Soške brigade. Kmalu je imela šest bataljonov, ki so (razporejeni na robu njenega operacijskega območja, tj. Nadiške doline severno od Čedadu in Kobariškega, varovali dohode proti Kobaridu in izpadali proti Čedadu, Tolminu in Bovcu.

Ze septembra 1943 je okoli Kobarida in v Beneški Sloveniji nastalo razsežnejše osvobojeno ozemlje, ki so ga po njegovem središču imenovali »Kobariška republika«. Zaradi njegove geografske lege —obdajale so ga visoke gore — in za obrambo (ugodnih tesni ob reki Soči in severno ter severovzhodno od Čedadu ga je bilo mogoče dobro zavarovati.

Štab brigade je bil v Kobaridu ali pa v okolici. I. bataljon (bivši bataljon »Andrej Manfreda«) je bil najprej v Livku, nato v Oblici pri Srednjem v Beneški Sloveniji, od koder se je po ustanovitvi Briško-beneškega odreda v prvi polovici Oktobra premaknil v Robič, kjer sta bila štab in ena četa, druge čete so med Mijo in Matajurjem in med Matajurjem in Kolovratom zavarovale poti ob reki Nadiži in Reki, ki vodi od Čedadu proti Kobaridu. II. bataljon je bil na položajih ob Soči med Kobaridom in Tolminom. III. bataljon je bil na položajih pri Žagi oziroma na Polovniku in je varoval smer proti Bovcu. IV. bataljon je bil na položajih pri Viškorši in Tajpani in zavaroval pot iz Tarčenta in Nem proti Breginju. V. bataljon je s položajem pri Učiji varoval pot iz Rezije proti Žagi, imel je eno četo celo severno od Bovca med Strmcem in Rabljem. V vseh teh bataljonih je bilo sredi oktobra 777 mož, v Klodiču pa je bil še bataljon beneških Slovencev, ki sta ga vodila komandant Franc Uršič-Jožko in politkomisar Zdravko Klanjšček.

Sovražnik, ki je ob kapitulaciji Italije zasedel Bovec, Tolmin in Čedad in si tam uredil svoje postojanke, v katerih so bili oddelki 162. »Turkestanske« pehotne divizije, zlasti njenega 236. topniškega polka, SS bataljon kraških lovcev, ustaški legionarski pod'k »Riva« in nekateri manjši nemški in italijanski fašistični oddelki, je poskušal doseči prosto pot med Bovcem in Tolminom ter Čedadom in Kobaridom. Bovška posadka ise je bila celo pripravljena pogajati s partizani za nemoten prehod preko Kobarida do Tolmina, vendar so partizanski poveljniki zavračali pogajanja in naročali svojim enotam, naj udarijo na vsak oddelek ali motorno vozilo, ki bi se skušalo

prebiti proti Kobaridu. Zato so imeli bataljoni in čete 2. soške brigade na svojih položajih skoraj vsak dan spopade z manjšimi sovražnimi oddelki in uničili so jim tudi nekaj motornih vozil.

Do hujših bojev je prišlo 6. oktobra, ko so oddelki 162. »Turk-stanske« pehotne divizije napadali iz Čedad in pritiskali čez porušene sankvirinske mostove proti trem dolinam, tj. proti Podbonescu, Sovodnjam in Klodiču, da bi si izbojevali prehode proti Kobaridu.

I. bataljon, ki je bil na položajih pri Ažli, jih je zavrnil in zaplenil 12 pušk in nekaj pištol. Pri Mjersi se je bojeval tudi Beneški bataljon. Obenem je sovražnik izpadel iz Bovca in skušal prodreti proti Žagi in dalje v Kobarid. III. bataljon ga je zavrnil in mu uničil avtomobil. Brigada je imela ta dan enega mrtvega in dva ranjena. Ker ni mogel prodreti na teh položajih, je sovražnik drugi dan prodril od zadaj iz Nadiške doline preko Vrha in Kragujevca v Landar, kjer pa so ga partizanske sile obkolile. Na pomoč mu je moralo priti topništvo in pod njegovo zaščito se je opoldne umaknil v Čedad. O tej očiščevalni akciji je štab armadne skupine B 7. oktobra poročal v Hitlerjev glavni stan tole:

»162. (Turk.) pehotna divizija je končala očiščevalno akcijo v dolini Nadiže severno od Čedad (15 km vzhodnoseverovzhodno od Vidma). 88 banditov je mrtvih, 78 pa ranjenih.«

Te številke niso resnične, saj so bile izgube naših enot v teh bojih zelo majhne.

Sovražnik je 10. oktobra ponovno skušal prodreti proti Kobaridu, vendar tudi to pot zaman. Imel je tri mrtve in sedem hudo ranjenih.

Tisti čas in pozneje so do konca oktobra imeli bataljoni 2. soške brigade le manjše praske in so večkrat matpadili sovražnikova motorna vozila, npr. 7. oktobra v Selišču pri Tolminu, 11. oktobra pri Strmcu, zaradi česar je sovražnik postrelil vse moške in požgal vas, 21. oktobra med Bovcem in Zago itd. 8. oktobra pa so v Žagi ujeli tudi 30 hrvaških domobrancev iz ustaškega legionarskega polka »Riva«, ki jih je okupator uporabljal za zavarovanje prometnih naprav. Ves čas so imeli iniciativo bataljoni 2. soške brigade in ne sovražnik, ki se je po vsakem izpadu iz omenjenih treh mest moral z izgubami vrniti tja, od koder je prišel. V odločnejši napad je prešel šele proti koncu oktobra.¹⁵

Briško-beneški odred in 3. soška brigada sta obstajala le malo časa in sta bila ves čas v Beneški Sloveniji. Briško-beneški odred 90 ustanovili v prvi polovici oktobra 1943 po odredbi operativnega štaba za zahodno Slovenijo z dne 6. oktobra 1943 in sta ga vodila komandant Zvonko Bambič in politkomisar Franc Črnugelj. Večino moštva zanj je dala 1. soška brigada, im sicer 120 mož, oboroženih s

puškami in le eno lahko strojnico. Toda to so bili v glavnem starejši. Ljudje, ki so bili zdravstveno ne povsem ustrezni, ljudje in jih je štab odreda takoj poslal ofcoli 50 na terensko delo v domače vasi. To število je nato odred mobiliziral in je imel ponovno 120 mož. Operativni štab za zahodno Slovenijo mu je dotočil položaje na Stari gori, da bi z njih s svojimi patruljami nadziral Sentlenartsko dolino do Srednjega. Toda že po desetih dneh je operativni štab za zapadno Slovenijo odredil, naj iz njega im 120 mož, ki jih bo dala 1. soška (brigada, ustanovijo

3. soško brigado. Ustanovila se je po 21. oktobru in sta jo vodila komandant Franc Ogrin in politkomisar Franc Cmugelj, vendar je trajalo še nekaj dni, da so v nji formirali dva bataljona. Imela je 248 mož im njen I. bataljon je bil v Št. Lenartu, II. pa med Oblico in Kravarjem. Imela sta nalogo nadzirati teren proti Št. Petru pri Čedadu in mobilizirati. Kmalu pa sta odšla na druge položaje. Hujši boj ista imela le 8. novembra, ko je sovražnik z devetimi tanki in oklepnimi avtomobili napadel območje Št. Lenarta. V kraj sam je prišlo okoli 20 nemških vojakov s tankom in oklepnim avtomobilom. Minirali in zažgali so vojašnico; ogenj so nato ljudje pogasili. I. bataljon se je bil umaknil nad naselje in dalje nad vas Utama, čeprav je bilo nad Št. Lenartom dovolj dobrih položajev za obrambo. Tako je storil tudi komandir divizijske spremstvene čete, ki je bila v Utani. Tako se je lahko sovražnik nemoteno umaknil. Ker je štab Goriške divizije zaradi sovražnikovega vdora v Klodič poslal dva bataljona 1. soške brigade v Jajmik im Kravar, bi morala 3. soška brigada premestiti en bataljon v Oborče, drugi pa v Zapotok. Na te položaje se je brigada premestila 10. novembra. Že drugi dan pa so jo ukinitili in njeno moštvo poslali v 2. soško brigado.¹⁶

Goriška brigada (komandant Martin Greif, politkomisar Drago Flis), ki je nastala 26. septembra iz Severnoprimskega in Južnoprionorškega odreda, ko sta se umaknila z goriške fronte, je po septembrski ofenzivi ostala v jugozahodnem delu Trnovske planote oziroma ma Banjski planoti, le I. bataljon je bil v drugi polovici oktobra nekaj časa na severni strani Baške grape. Bila je edina enota na levem bregu Soče, ki je prdšla v sestavo Goriške divizije. Štab divizije ji je naročil, naj ruši prometne naprave v dolini Soče med Gorico in Sv. Lucijo in napada sovražne postojanke v tem prostoru.¹⁷ Res je 17. Oktobra zvečer napadla sovražne postojanke severovzhodno od Gorice, tj. Trnovo, Ravnico, Škabrijel, Preval in Sveto goro. Ujela je 7 italijanskih oficirjev in 26 vojakov Turkestancev, ki so se nato vsi vključili v partizanske enote, ter zaplenila 8 strojnic, 3 brzostrelke, 30 pušk itd. Sovražnik je začasno zapustil postojanko na Sveti gori, toda že drugi dan je štab armadne skupine B poročal v

Hitlerjev glavni stan, da jo je nemška vojska ponovno zasedla.¹⁸ Največjo akcijo pa je brigada izvedla 26. oktobra zvečer, ko je s pomočjo Tolminske brigade napadla sovražno posadko na železniški postaji Avče in posadko na mostu pri Ajbi. IV. bataljon je po krajšem boju zavzel postojanko in postajo Avče ter zajel 43 sovražnikovih vojakov-italijansk/ih miličnikov, zaplenil 10 strojnic, 20 pušk itd. ter razrušil in požgal postajno poslopje. Obenem je II. bataljon uničil pol kilometra železniške proge med Ajbo in Avčami, druge enote pa so Obstreljevale sovražni postojanki v Ajbi in Doblarju.¹⁹

Po večji preureditvi enot in njihovih operativnih Območij bi Goriska brigada morala spadati v Tržaško divizijo, kar je odredil operativni štab za zahodno Slovenijo 17. oktobra 1943. Toda do tega pravzaprav sploh ni prišlo, ker je štab divizije na Krasu vodil le nekaj dni samo Kosovelovo brigado. Pač pa so brigado konec oktobra poslali v Gradnikovo brigado in z njo vred v Triglavsko divizijo.

Italijanski partizanski bataljoni, ki so se septembra in oktobra 1943 formirali na desnem bregu Soče na slovenskem etničnem ozemlju in v sosednji Furlaniji (najprej garibaldinski bataljoni »Garibaldi«, »Friuli«, »Pisacane« in sredi Oktobra še »Mazzini«), so ves čas uživali pomoč in podporo močnejšega slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

V začetku sta imela zvezo z njimi le štab Soške brigade oziroma operativni štab soških brigad. Enote so lepo sodelovale in operativni štab soških brigad jim je na njihovo prošnjo odredil tudi operacijsko območje in operativne naloge. Ko sta se iz Soške brigade v začetku oktobra razvili 1. in 2. soška brigada, je operativni štab soških brigad zaito, da bi bila operativna moč italijanskih partizanskih bataljonov večja in njihova vojaška organizacija trdnejša, naročil njihovim štabom, naj združijo bataljone v brigado, ki jo je imenoval po zgledu na drugi dve brigadi na desnem bregu Soče 3. soško brigado. Ta svoj ukrep je pozneje pojasnil takole:

»Kar se tiče bataljona Garibaldi, je tako: navodila so bila pismena in ustmena, da se na teritoriju zahodno od Soče poveže v 1. soško brigado vse obstoječe bataljone, čete, povezane in nepovezane grupe in posebej glede Italijanov ni bilo nikjer izjavljeno niti ni bilo govora, da bi oni tvorili poseben položaj. Ob prihodu tovariša Volodje (Vladimirja Kneževiča v drugi polovici septembra 1943 —op. T. F.) na tukajšnji teritorij je obstajal bataljon »Garibaldi¹«, ki je štel 120 mož, vsak dan pa so se pri naših slovenskih adinicah prijavljali prostovoljci, italijanski državljani. Štab bataljona »Garibaldi¹« je izjavil, da želi ositati pod našo vojaško komando. Pri tem formiranju je sodeloval namestnik komandanta POZ tov. Veljko (Dušan Bravničar

— op. T. F.), ki pri tem formiranju ni stavil nikake nasprotne pripombe. Ko smo našli zvezo še z bataljonom 'Friuli' in nekaj nepovezanimi italijanskimi skupinami in spričo vedno večjega dotoka italijanskega življa smo zaradi nastale potrebe povezali vse v 'Garibaldijevo' brigado. Italijani so ponovno izrazili željo, da zaradi pomanjkanja izkušenj ostanejo pod našo komando. O vsem tem smo izčrpno obvestili cono z dopisom od 5. oktobra 1943.«

Tudi vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju je pomagalo italijanskim partizanskim bataljonom. 2e 19. septembra 1943, torej še pred nemško septembrsko ofenzivo, je prejelo pismeno poročilo italijanskih partizanskih bataljonov na desnem bregu Soče in njihovo prošnjo za kadrovsko pomoč. Poslalo je takoj tja Darka Marušiča-Blaža in Vincenca Marcona-Davillo in o tem poročalo centralnemu komiteju KPS:

»V pogledu organizacije vojske moramo posebej omeniti našo skrb za organiziranje italijanske osvobodilne vojske. V Brdih in Beneški Sloveniji sta namreč nastala dva furlanska bataljona, vsak po več sto mož močan. (Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja še namreč ni vedelo, da je že nastal tudi tretji bataljon 'Pisacane' — op. T. F.) V ta bataljon so prišli Furlani s furlanskega ozemlja, ki nikakor ne spada k bodoči Sloveniji. Na prošnjo inštruktorja CK KPI za Furlanijo tov. Lima (Lizzero Mario-Andrea — op. T. F.) ismo poslali k tem bataljonom zelo krepko začasno pomoč in sicer tov. Davilio in tov. Blaža. Dobila sta nalog, da izločita oba furlanska bataljona iz naše Soške brigade, organizirata iz njiju prvo furlansko brigado in s to brigado kreneta v notranjost Furlanije (glej prilogo!). Odločili smo se za tako velike žrtve v kadrih (Darko Marušič je bil tisti čas politkomisar Tržaške divizije in organizator mladinskega gibanja za vse Slovensko Primorje ter član PK KPS za Primorsko itd. — op. T. F.) kljub naši lastni revščini prvič zato, *ker je danes še bolj kakor prej pomembno nastajanje demokratične italijanske vojske in drugič, ker sami nikakor nismo mogli priti do živega pontebški železnici, ki dela s polno paro.*« (Podčrtal T. F.)

V istem smislu je tudi novo ustanovljeni štab Goriške divizije, ki je po ukinitvi operativnega štaba soških brigad vodil vse partizanske enote na desnem bregu Soče, 11. oktobra naročil štabu 1. soške brigade, naj italijansko brigado odpošlje takoj v smislu že prejete odredbe (ta odredba z dne 5. oktobra verjetno ni ohranjena — op. T. F.) »dalje v notranjost Furlanije z nalogo rušenja komunikacij, napadanja okupatorja ter dviganja narodnega upora in revolucionarnega duha v sami Italiji.« Ze drugi dan pa je to naročilo preklical -in dal novo navadilo:

»Italijanska brigada naj formira 3 bataljone, od katerih naj najboljši prekorači progo Udine—Ponteba ter naj prodre v Kamijo, kjer so ljudje zelo revolucionarni in je tudi teren zelo ugoden za partizanstvo. Tu naj ruši vse komunikacije iz sev. Italije proti vzhodu kakor tudi komunikacije, ki vežejo Nemčijo in Italijo. Z mobilizacijo in propagando naj prodre čim bolj proti zahodu, organizira naj nove borbene edinice ter naj izanese oboroženo borbo v samo Italijo.

Oba ostala bataljona pa naj operirata severozahodno od Čedad na črti Udine—Nimis—Tarčent—Gemona—Osoppo—Tomba—Udine.«

Ukazal je tudi, naj z Dankam Marušičem pošljejo italijanskim partizanskim bataljonom večje količine razstreliva in minerskega pribora, da bodo lahko napadali železnice in mostove v Furlaniji.

Sredi oktobra sta Darko Marušič in Vincenc Marcon res obiskala italijanske partizanske bataljone. Medtem ko je Vincenc Marcon ostal pri njih kot partijski organizator, se je Darko Marušič kmalu vrnil in poročal:

»V Benečiji sem se sestal z začasnim štabom italijanske brigade in jim skupno s tov. Davillam razložil naloge, ki jih čakajo. Teritorij na katerem naj operirajo, jim spočetka ni bil ravno všeč, ker da je teren ge neorganiziran. Prepričala sva jih o vsem potrebnem in nazadnje so se strinjali. Pri brigadi sva dobila dva tovariša, člana KPI, ki sta prišla iz Vidma (izgleda, da sta bila člana OK KPI za Videm), pooblaščenca od tov. Lima (Lizzero Mario — op. T. F.), ki je trenutno bil dalj časa odsoten, da pomagata pri organiziranju italijanskih partizanskih oziroma partijskih edinic... Morala pri Italijanih je precej visoka, poskusili so že par akcij na pontebsko železnico, a brez uspeha. Pravkar pa so dobili precej točne podatke o tej železnici in o straži na njej. Zaplenili so Nemcem 150 q žita (pšenice). Tam se nahajajo tudi Mark (Marko Redelonghi — op. T. F.) tim Tribuno (Mario IVlodotti — op. T. F.) ter Marega (Ferdinando Marega — op. T. F.). Kaže, da bo Tribuno ostal komandant brigade, Marega postane politkomisar ter Davilla partijski organizator brigade. Naročil sem Davillu, naj pošlje v kratkem poročilo.«

Italijanski partizanski bataljoni so le neradi šli v notranjost Furlanije in je 26. in 27. oktobra 1943 prišlo med njihovim vodstvom ter politkomisarjem Goriške divizije Rudijem Mahničem-Brkincem in podpredsednikom Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo dr. Jožo Vilfanom do sestanka. Kaj so na njem sklenili, je poročaj štab Goriške divizije dne 27. oktobra:

»Bataljoni 'Garibald', 'Friuli' in 'Pisacane', prvi s 120, drugi s 120 ju tretji s 70 možmi so bili doslej skoncentrirani po naših vaseh Slovenske Benečije. Ti bataljoni, ki imajo vsak za sebe svoj štab ba-

tal j ona, niso vojaško povezani v brigado. Imajo le skupen partijski biro, 5 tovarišev, med njimi tov. Davili a.

V -smislu naredbe bivšega operativnega štaba soških brigad smo na sestanku partbiroja teh treh bataljonov uredili celo zadevo tako-le in sicer do nadaljnjega: en bataljon se čimprej premakne v Karnijo, preko železniške proge Udine—Ponteba—Tarvisio, ostala dva bataljona pa se premakneta z našega organizacijskega in vojaškega sektorja na črto Nirnis—Gemona. Vsi trije bataljoni naj takoj začno z vojaškimi akcijami, rušenjem železnice Udine—Ponteba. Z nami drže kurirsko zvezo. Slovence, ki bi zašli v njihove bataljone, takoj odpremljati v naše edimice. Mobilizirajo samo svoje ljudi — Italijane, mobilizacijo naših izvrše naše edimice, ki še zasedajo njihov dosedanji sektor.«

Čeprav je šlo v bistvu za to, da bi italijanski partizanski bataljoni operirali predvsem ali izključno na italijanskem etničnem ozemlju in ne v Beneški Sloveniji, Iki je slovensko etnično ozemlje, ter napadali pontebsko železnico, ki je bila za brenersko železnico tisti čas za okupatorja najpomembnejša železniška zveza med Italijo in Nemčijo, pa so nekateri italijanski kakor tudi nekateri slovenski partizanski poveljniki imeti to za »izrivanje italijanskih partizanov preko Tagliamenta«.

Poveljstva italijanskih partizanskih bataljonov, ki se jim je območje Goriških Brd in Beneške Slovenije zdelo varnejše kakor pa Kamija in Furlanija, so tudi po tem sestanku še izjavljala, »da ni še nič definitivno sklenjenega, da dogovor še ni potrjen od KPI in se ga zato za enkrat ne bodo držali«. Zato je 20. novembra 1943 o tej zadevi razpravljajal nov sestanek na Vojskem, ki sta se ga v imenu CK KPI udeležila Roberto Lampredi im Mario Liizzero, v imenu CK KPS pa sekretar Franc LeSkošek. Trajal je tri ali štiri dni in so na njem obravnavali tudi druga splošnejša in načelnejša vprašanja odnosov med dvema partijama. Vprašanje italijanskih partizanskih bataljonov v Furlaniji pa so rešili tako, da bo narodnoosvobodilna vojska Slovenije pomagala italijanskim partizanskim enotam (ob tej priliki jim je dala četrto milijona lir), ki pa se naj sestoje le iz Italijanov in spadajo pod italijansko odporniško gibanje. Operirajo naj predvsem na italijanskem ozemlju. Med slovenskimi partizanskimi enotami in italijanskimi partizani je vedno veljalo načelo najtesnejšega sodelovanja in pomoči, kar je bilo še posebej vidno v teku nadaljnjega razvoja italijanskih partizanskih enot.²⁰

Sovražnikov napad na »Kobariško republiko«

Mineval je že poldrugi mesec, odkar je na Kobariškem nastailo razsežno osvobojeno ozemlje, imenovano »Kobariška republika«. Narodnoosvobodilna vojska je dotlej zavrnila vse sovražnikove poskuse, da bi si izsilil prehod čez osvobojeno ozemlje tako od Bovca proti Kobaridu ali od Čedadu proti Kobaridu dm Tolminu. Sovražnik, tj. predvsem 236. topniški polk 162. »Turkestamske« pehotne divizije, je uvidel, da mu z manjšimi sunki ne bo uspelo razbiti »Kobariške republike«, zato je pripravili večji napad, ki ga je začel šele 26. oktobra 1943. Nekaj dni pred splošnim napadom je okrepil svoje postojanke, ki so obkrožale osvobojeno ozemlje. V Bavec je dobil okrepitev Okoli dvesto mož z večjim številom minometov in topov, v Tolmin je prispel oddelek Oklepnih avtomobilov, v Ravanco v Reziji je prišlo še dvesto mož z avtomatskim orožjem in minometi, prav tako je prišla okrepitev tudi v Čedad. Njegov načrt je bil z vseh strani prodirati proti središču osvobojenega ozemlja — Kobaridu, vendar je glavni sunik pripravljaj v Bovcu. Dva dni pred splošnim napadom je iz postojanke v Bovcu s topovi obstreljeval položaje III. bataljona 2. soške brigade, ki je pri Žagi varoval severno stran »Kobariške republike«.

2. soška brigada, ki je varovala osvobojeno ozemlje »Kobariške republike«, je štela 23. oktobra 743 mož (od tega 725 na mestu in 18^y bolnišnici). I. bataljon je bil pri Rabiču, nato pa na Črnem vrhu, kjer je nadziral ceste im pati proti Čedadu ter s svojimi patruljami dosegal sank v ir inske mostove. II. bataljon je bil v vasi Ladra ob cesti Tolmin—Kobarid. III. bataljon je pri Žagi varoval dohod iz Bovca im Učje. IV. bataljon je bil pri Breglnju, V. bataljon pa se je šele ustanavljal iz Rezijanov in Benečanov v čmeji. V II. bataljon se je že vključil ostanek Beneškega bataljona iz Klodiča, iz katerega je odšlo domov že mnogo Benečanov. Štab brigade je bil v Breglnju. Osvobojeno ozemlje v Beneški Sloveniji sta tisti čas varovali tudi

1. in 3. soška brigada. Zato je bilo malo verjetno, da bo sovražnik poskušal napraviti glavni sunek od Čedadu.²¹

Območje, ki ga je marala varovati 2. soška brigada, je bilo zelo raasežno. Bataljoni so bili razmeščeni na takšnih krajih, ki so bili zelo primerni za nadziranje in zapiranje dohodov proti Kobaridu in so Skoraj poldrugi mesec odbijali manjše sovražnikove oddelke in vozila, ki so si skušali izsiliti prehod čez osvobojeno ozemlje. Vendar so bili bataljoni daleč vsaksebi, celo po dvajset ali pa še več kilometrov, in je bilo zvezo med njimi in štabom brigade /težko vzdrževati.

Za večino borcev 2. soške brigade so bili boji za obrambo »Kobariške republike« njihov ognjeni krst in so se morali na položajih spoprijemati z močnejšim in tehnično boljše opremljenim sovražnikom. To in skoraj teden dni trajajoča budnost na položajih sta pri mnogih omajala moralo in so zlasti v poslednjih dneh bojev pred Kobaridom zapustili položaje in celo -odšli domov. Pozneje so se zopet vključili v narodno osvobodilno vojsko.

Sovražnik je začel napadati 26. oktobra zgodaj zjutraj, in sicer pri Žagi s treh strani: prva kolona je prodirala iz B-o-vca p-o glavni česti in začela s topovi streljati na Žago ter položaje nad njo, kjer je bil ITI. bataljon. Obenem je druga kolona prodirala iz Rezije po dolini Uče in odtod napadala bataljon, tretja kolona je prodrla iz Bovca preko Čezsoče in čezsoškega Loga na zahodnih obronkih Pofovnika ter napadla bataljon v bok. Ta je bil tako napaden s treh strani in se je moral umakniti na nove položaje nad zaselkom Brezovo pri Srpenici. Položaji so bili ob bivših vojaških Skladiščih, kjer napravi cesta proti Kobaridu velik ovinek. V tem času je namestnik komandanta brigade Frlanjo Bavec-Branko z avtomobilom pripeljal mobilizirane borce, ki so bili odrejeni z-a III. bataljon, toda ko je v Trnovem zvedel za nemški napad, jih je poslal nazaj v Kobarid.

III. bataljon je kmalu zapustil tudi položaje nad Brezovim. Sovražnik pa je kar naprej prodiral in zasedel vas Srpenico ter prispel do Brezovega. Pri skladišču smodnika nad Brezovim je ostala na položajih le Skupina borcev z namestnikom komandanta brigade, ki je do poznega popoldneva uničila -manjši sovražni oddelek, ki je prodr ob Soči v vas Trnovo in tam ubil neko žensko in brigadnega kurirja ter ise z naropanim blagom vračal proti Brezovemu. Ko pa je sovražnik začel na skupino -streljati s strojnicami in minometi, se je umaknila. Štab brigade je zvečer poslal II. bataljon iz vasi Ladra na položaje, ki jih je bil zapustil III. bataljon. Dve četi je 'razvrstil na položaje nad skladiščem smodnika, eno pa na levi breg reke Soče. Obenem pa je namestnik politkomisarja brigade Mirko Zlatnar preko Stola pripeljal četo iz IV. bataljona pri Breginju proti Žagi, da bi napadla sovražnika v hrbet.

Ta -dan je sovražnik -s -tankom, dvema oklepnima avtomobiloma in petimi avtomobili vojaštva napadel enote I. bataljona pri -sankvinskih mostovih nad Čedadom. Tam blizu je napadel tudi patroljo

3. soške brigade, ki je imela enega mrtvega in enega ranjenega. Ko pa so proti sovražniku poslali čete iz bataljona iste brigade, ki je bil v Dolenjem Trbiiu, se je umaknil v Čedad.

Štab armadne skupine B je ob koncu dneva poročal v Hitlerjev glavni stan, da so bile jugozahodno od Bovca manjše uspešne akcije

proti partizanom v dolini Soče in enako tudi akcije v območju Čedadu.²²

Štab Goriške divizije, iki je bil v Beneški Sloveniji in ni še nič vedel o sovražnikovem vdoru na osvobojeno ozemlje, je 26. oktobra izdali štabu 1. dn 2. soške brigade povelje za napad na Tolmin, ki ga je predvideval že od prve polovice oktobra dalje. V Tolminu bi naj po podatkih, iki jih je zbrala obveščevalna služba, bilo 33 do 60 vojakov Turkestancev s 5 minometi in dvema gorskima topoma. To postojanko naj bi napadel bataljon 2. soške brigade, medtem naj bi en vod iste brigade demonstrativno napadel Grahovo v dolini Bače.

I. soška brigada naj bi pri Doblarju porušila cesto Sv. Lucija—Ajba in demonstrativno napadla sovražnikove posadke v Soški dolini med Sv. Lucijo in Kanalom. Napad naj bi pripravili 26. in 27. oktobra, noč in uro napada pa naj bi določili pozneje.²³

Ko je štab divizije zvedel, da je sovražnik napadel 2. soško brigado, je 27. oktobra ukazal, naj brigada popolnoma uniči cesto od Kobarida proti Bovcu. Ko bo dolina reke Soče tako zaprta, mora

II. bataljon od Brezovega takoj na stari položaj pri vasi Ladra, položaje pred Trnovim pa mora zasesti četa III. bataljona, in sicer na obeh bregovih Soče v višini Magoizda. Drugi del III. bataljona se mora razmestiti nad Ravnami tako, da bo s patruljami zavaroval vse prehode čez Polovnik. I. bataljon mora z bojnitimi patruljami skupaj z 2. četo IV. bataljona zavarovati vse prehode od Žage in Trnovega, ki vodijo čez Stol proti črti Breginj—Kobarid.²⁴

27. oktobra zjutraj je sovražnik poskušal prodirati od Žage dalje pirati Kobaridu, a ga je II. bataljon odbil. Ko je nato sovražnik dobil pomoč, je prodril do Trnovega, vendar je imel pri tem izgube, brigada pa le dva mrtva in pet ranjenih. 32-članska patrulja 2. čete

IV. bataljona, ki je bila prišla na 'položaj opolnoči, je postavila nad cesto Učja—Zaga—Srpenica zasede in obstreljevala avtomobil, osebni avto in dva natovorjena vprežna voza. Napadla je tudi nemške pionirje, fci iso popravljali most, pri Učji pa je ubila tri vojalke iz patrulje, ki ji je nameravala priti za hrbet. 28. oktobra se je priključila k 2. četi II. bataljona.

28. oktobra sta se obe strani bojevali skoraj na istih položajih kort prejšnji dan, toda brez pomembnejših uspehov. Sovražnik je bil Se najbolj aktiven pred položaji II. bataljona nad cesto Srpenica—Trnovo. Tam bi bil skoraj Obkolil 4. čefito, ki se je nato morala umakniti.²⁵

Drugi dan, tj. 29. oktobra, je štab divizije še vedno računal, da bo divizija napadla Tolmin. Zato je 2. soški brigadi ukazal, naj zbere svoj II. bataljon v območju Libušnja—Vrsno, III. bataljon v območ-

ju Mag ozd—Jezerca—Ravne, IV. bataljon na križišču vzhodno od Stola in I. bataljon v vasi Stanovišče, štab brigade pa mora biti v vasi Jezerca. Štab brigade je dobil /to povelje še isti dan in je takoj dal štabom bataljonov ustrezna povelja.²⁶

Ta dan dopoldne je sovražnik s kote 530, tj. nad cesto dober pol-drugi kilometer severozahodno od Trnovega, streljal s topom proti Kobaridu, s pehoto pa ni napadal. I. bataljon je bil še vedno na Črnem vrhu in ni prišel v Stanovišče. Del II. bataljona je bil v vasi Trnovo in je z eno četo držal položaj nad vasjo, z enim vodom pa na planini Zakraj, kjer je branil prehod po dolini Slatenika in po vrhu Polovniika, drugi del bataljona — predvsem ena četa — pa je bil pri Selišču, kjer je varoval cesto prati Tolminu. II. bataljon je bil potemtakem zelo razdrobljen, saj sta bila oba dela več kot petnajst kilometrov vsaksebi. III. bataljo-n je bil prav tako raztepen in se je še zbiral v vasici Ravne nad Drežnico in pošiljal patrulje proti Magozdu in Polovniku. IV. bataljon je pošiljal patrulje na Stol, zlasti na Božico in proti Žagi. Bataljoni so se že pripravljali za odhod na nove položaje, ki sta jim jih odredila štab divizije in štab brigade. Tedaj pa je popoldne sovražnik začel napadati 4. četo II. bataljona nad vasjo Trnovo in četa je imela kmalu štiri ranjene in nekaj pogrešanih. Zaradi sovražnikove premoči se je na Ukaz komandanta brigade umaknila. 2. četa IV. bataljona pa se je taisti čas spopadala s sovražnikovo kolono na Stolu in se nato umaknila za dvesto metrov. Zvečer se je sovražnik spet umaknil izpred položajev naših enot.²⁷

30. Oktobra je III. bataljon še vedno zadrževal sovražnika nad Trnovim, IV. bataljon pa na Stolu. Prišlo je do spopadov in majhnih sprememb položajev, ne pa do večjega sovražnikovega napada. I. bataljon je ponovno dobil yka'z, naj se premakne s črnega vrha v vas Stanovišče kot brigadna rezerva. III. bataljon pa se je še vedno zbiral in se premaknil v Koseč, od koder je imel odprto pot na Libušnjo in Vrsno, kjer je že bila ena od njegovih čet.

31. oktobra je sovražnik okrepil svoje napade proti Kobaridu. Z eno kolono je prodiral 'čez Stöl, s drugo čez Po?Ovnik in Drežnico, s tretjo pa udari! iz Tolmina.'Brigada ni mogla vzdržati napada in sovražnik je ta dan zasedel Kobarid, središče osvobojenega ozemlja. S"svojim prodorom po Soški' dolini je razpolovil 2. soško brigado.

II. in III. bataljon s komandantom brigade sta ostala na levem bregu, I. in IV. bataljon z drugimi brigadnima funkcionarji pa na desnem bregu. Obe skupini sta se združili šele čez nekaj tednov.

Politkomisar in namestnik komandanta brigade sta 31. oktobra takale poročala štabu divizije o bojih za obrambo »Kobariške republike« :

»Bataljoni so, se vsi razen II. nahajali neprenehoma na položajih (II. bataljon je bil dolgo časa v vasi Ladra itn ni imel niti spopadov niti bojev, dokler ga niso premestili na položaje pri Trnovem — op. T. F.), edinice so bile večkrat razbite, da nam niiti same niso znale orisati točnega položaja, pri tem pa se je situacija neprenehoma tako hitro menjavala, da bi bEo poročilo, ki bi prispelo v štalb divizije, že netočno in bi bili morebitni ukrepi z vaše -strani neprimerni, kar se je že zgodilo. Da se izognemo tej neprijetnosti, smo se mii v štabu brigade porazdelili po položajih potem, ko smo se domenili načelno za izvedbo operacij. Pri tem so prav zaradi razbitja nekaterih edinic zveze slabo funkcionirale in ni prišlo do popolne koordinacije operacij na vseh sektorjih. Ker prav zaradi tega nismo bili vsi poučeni o situaciji na vseh odsekih, tudi nismo mogli pošiljati poročil o splošnem položaju. Sedaj, ko smo ulkrepiili vse potrebno proti razbitju edinic dn Ibomo v bodoče določili tudi operacijski center, bodo zveze lahko funkcionirale in se bomo lahko izognili tudi tej pomanjkljivosti.«²⁸

Po sovražnikovi zasedbi Kobarida je bilo jasno, da bodo večje ali manjše sovražnikove sile poskušale zasesti še druge večje kraje na osvobojenem ozemlju, če ne zaradi drugega, pa zato, da bi bočno zavarovale svoje prometne zveze, zlasti cesto Bovec—Kobarid—Tolmin. V nevarnosti ista bili zlasti smeri Kobarid—Livek—Čedad in Kobarid—Breginj. Zato je tisti del štaba 2. soške brigade, ki je po sovražnikovem vdoru v Kobarid ostal na desnem bregu Soče, že 31. oktobra, ko je neka sovražnikova patrulja 12 mož prispela do Kreda, ukazal vojaško blago porazdeliti med civilno prebivalstvo, da bi sovražnik našel prazna skladišča. Ta ukrep je bil v tistih razmerah pravilen.

Sovražnik je res 1. novembra prodiral i? Kobaridajproti Tolmini in se sešel z oddelkom, ki je prodiral iz Tolmina proti Kobaridu. Zdaj je bila vsa dolina od Bovca doEolmina v njegovih rokah in je drugi dan poslal svojo četo proti Breginju, tj. v kot, kamor se je bil umaknil IV. bataljon in kjer je bil v bližini že prej I. bataljon 2. soške brigade. Kljub temu da bi se bil I. bataljon moral že pred dvema dnevoma premestiti s Stola v Stanovišče, je tja šele 1. novembra poslal svojo 1. četo. Ravno ta četa se je pri Stanovišču spopadla s sovražnikovo četo, ki je prodirala od Kreda. Sovražnik se je najprej umaknil v mrtvi kot in nato prešel v napad ter prisilil naše k umiku, vdrl v vas in jo izropal teir požgal. 1. četa I. bataljona, ki je imela štiri mrtve, se je umaknila proti vasici Log j e. Tja je popoldne prispela še ena četa tega (bataljona, medtem ko se je 3. četa, ki je prišla iz Stupice, namestila v Breginju, ena četa pa je ostala na Črnem

vrhu. Tako sta 'bila oba bataljona zbrana v območju Breginja. In tja je usmeril svoj napad sovražnik.

Sovražnik je 3. novembra iz Stanoviišča prodiral proti Breginju, kjer je napadel I. bataljon, v katerem je ostalo le sto petdeset borcev, in IV. bataljon, v katerem je ostalo le še dvainpetdeset borcev. Bataljona sta bila nekoliko južneje od Breginja 'in sta izbojevala lepo zmago, isaj sta zažgala avtomobil iin oklepni avto, končno uničenje pehote pa jiima je onemogočila nova sovražnikova kolona, ki je prišla preko Stola. Bataljona sta se po boju umaknila v Robidišče, kjer sta dva dni počivala.

Ves ta čas ta del 2. soške brigade ni imel nobene zveze z ostalim delom brigade in štabom Goriške divizije. Začasno zvezo so vzpostavili šele 6. novembra-, ko je divizijski kurir prinesel povelje, naj se I. iin IV. bataljon premakneta čez Nadižo na območje Matajurja, od koder bosta is 1. soško brigado odšla napadat sovražno posadko v vasi Sovodnje v Beneški Sloveniji. Bataljona sta še tisti dan odšla naprej, in sicer I. bataljon s štabom brigade v vas Matajur in IV. bataljon v vas Pečne. Poslala sta patrulje proti vasi Livku, kjer bi naj bila 1. soška brigada, ki je pa tam ni bilo in tako niso mogli vzpostaviti zveze niti s to brigado niti s štabom divizije.

V Livku je bila tisti čas večja sovražnikova enota. Štab 2. soške brigade, ki ni vedel zanjo, je sklenil, da se boista bataljona 9. novembra premaknila v dolino reke Idrije, ker je domneval, da sta tam 1. soška brigada in štab divizije. Toda sovražnik — oddelek 162. »Turkestanske« pehotne divizije (domnevam, da je' Bil II. bataljon 314. grenadirskega polka, ki so ga 4. novembra premestili z Dolenjske na Predi!) iin SS bataljon kraških lovcev — jev noči na 9. november zasedel vse položaje **Okrog** Obeh bataljonov. Zgodaj zjutraj je izvidnica I. bataljona obvestila štab brigade, da se iz Livka **pri**bližuje 30 do 40 sovražnikovih vojakov in da so že v vasi Mašeri. Štab brigade, iki ni vedel za druge sovražnikove položaje, je poslal v boj I. bataljon, ki je napadel sovražnika pod vasjo Mašeri. Toda tedaj je sovražnik izačel streljati ina bataljon z vseh položajev. Borcem pa sta zaradi snega in mraza odpovedali dve težki iin štiri lahke stroje niceT'Sovražnik je z naskokom na nož napadel izčrpane borce, ki se mu niso mogli upirati. Padlo je okrog trideset borcev (dvafrajst padlih **so** prešteli že v samem boju, medtem ko so za druge domačimi trdili, da so jih pokopali pozneje), štirje pa so bili ranjeni. Sovražnik je zaplenil 25 mul, kuhinjo, dve težki in štiri lahke strojnice. V bataljonih je ostalo le 90 ljudi, drugi so dezertirali ali pa se na svojo roko prebijali iz obroča na vse strani. Tistim, ki so ostali, je ostala edina po.t iz obroča preko Matajurja, ki ga je držala četa

IV. bataljona pod poveljstvom Marka Redelonghija. Ta je omogočil, da so se iborci, iki so se umikali iz vasi Matajur in Pečne, na samem vrhu Matajurja postavili **Siovražnifeu** po robu in ga zadržali, kljub temu da je silovito napadel. Ta dan se je **sovražnik** zadovoljil le z obkolitvijo partizanov na vrhu Matajurja, njihovo uničenje pa si je nameraval prihraniti za drugi dan.

Štab brigade je (spoznal nevarnost, ki grozi bataljonoma, zato je izdelal načrt za preboj v noči in določil kraje, kje naj se borci ponovno zberejo. Ker so sovražni oddelki zaradi mraza zakurili ognje, je štab brigade z vrha Matajurja videl njihovo razmestitev in za preboj izbral najšibkejšo točko. Prebijali so se v smeri Pečne in odšli dalje čez Sovodnje, Grmek, Gorenjo Mjerso, Utano in Oborče v Velendol, kamor sta bataljona prispela 10. novembra zjutraj brez spopada s sovražnikom. Boji na Matajurju so kmalu, tj. še pred koncem vojne, prešli v partizansko zgodovino kot »krvavi Matajur«.

Po prihodu v Velendol je štab brigade dobil zvezo s štabom divizije, ki je bil v vasi Markiči. Ta je ukazal, naj se iz preostalih borcev I. in IV. bataljona (I. bataljon se je po boju na Matajurju še zmanjšal, ker ga je njegov komandant Anton Koncut razpustil, zaradi česar so ga nato obsodili na smrt in ustrelili), kakor tudi iz pravkar ustanovljene in že ukinjene 3. soške brigade ustanovi nov 1. bataljon 2. soške brigade.²⁹

Štab brigade je kmalu dobil zvezo tudi z drugima bataljonoma, ki sta se po sovražnikovem vdoru v Kobarid zbrala po povelju komandanta brigade, in sicer II. bataljon na planini Kuhinja nad vasjo Km, III. bataljon pa na planini Zaslav nad vasjo Krn. S teh položajev je II. bataljon odšel 7. novembra napadat Tolmin z namenom, da uniči olba mosta in postojanko. Vdrl je v vojašnico in pobil štiri vojake, a se je moral umakniti, ker je posadka dobila pomoč iz Sv. Lucije. Ni utegnil tudi minirati mostov, pač pa je zaplenil 16 pušk, strojnico itd. ter ujel trinajst vojakov Turkestancev. Na planini Kuhinja se je novembra 1943 po odredbi štaba Goriške divizije z dne

2. novembra začel formirati mednarodni bataljion, in sicer 1. četa iz Rusov, 2. iz Hrvatov in Srbov in 3. iz drugih. Tja je takrat prišel tudi zdravnik German Malov iz 162. »Turkestaniske« divizije, ki je bil pozneje zdravnik premične bolnišnice XXX. divizije. S planine kuhinja je 12. novembra odšla skupina borcev pod vodstvom bivšega politkomisarja II. bataljona 2. soške brigade Miloša Mavriča na Koroško. Oba bataljona sta tudi uničila nekaj sovražnikovih motornih vozil. 12. novembra je komandant brigade nameraval II. bataljon pustiti na dotedanjem mestu in s III. bataljonom za sovražnikovim hrbtom oditi v smeri Trnovo—Učja—Bregimj—Stanovišče in se zdru-

žiti z ostalim delom brigade. Toda to namero mu je onemogočila sovražnikova ofenziva proti Goriški diviziji v drugi polovici novembra 1943.³⁰

Tržaška divizija

Tržaška divizija je nastala po zamisli operativnega štaba za zahodno Slovenijo. Ta zamisel je izvirala še izpred nemške septembrske ofenzive, ko je štab nameraval dati tri primorske brigade pred Trst, formirati iz njih divizijo in z njo odločiti usodo Trata. Ob ustanavljanju primorskih divizij 6. oktobra 1943 je sicer to zamisel uresničil, vendar bolj na papirju, -tj. v svojih odredbah in poveljih, kakor pa na terenu. Precenjeval je ustreznost kraškega terena za bivanje, obstoj in vojskovanje večjih partizanskih enot in ni poznal dejanskega stanja partizanskih enot v tem delu Slovenskega Primorja takoj po nemški septembrski in oktobrski ofenzivi; tako je poleg dveh drugih primorskih divizij ustanovil tudi Tržaško divizijo. Ob ustanovitvi je zanj odredil trd brigade, tj. Kosovelovo, Gradnikovo in Tržaško, vendar je takrat bila na mestu in kolikor toliko sposobna za akcije le novo ustanovljena Kosovelova brigada na Krasu. Gradnikova brigada se je šele zbirala, potem ko jo je (sovražnik konec septembra razbil na Nanosu, in sploh ni bila na operativnem območju Tržaške divizije. Od Tržaške brigade pa je po sovražnikovi ofenzivi v Brkinih in Istri v začetku oktobra ostalo le za en bataljon borcev, ki so potlej res sestavljali isamo Tržaški bataljon. V začetku je operativni štab za zahodno Slovenijo določil diviziji za 'operativno območje »Trst, Kras, Tržič, železnico Št. Petar—Trst in cesto Postojna—Trat«.

Čeprav to operativno območje tedaj še ni zajemalo Vipavske doline, je bilo kljub temu zelo razsežno. Toda ob večji preureditvi primorskih enot dne 17. oktobra 1943 ga je operativni štab za zahodno Slovenijo še razširil na nekatere predele, ki so bili dotlej operativno območje Goriške divizije, tj. na Vipavsko dolino in južne ter zahodne obronke Banjske planote. Zato pa je vključil v divizijo tudi tiste enote, ki so bile v teh predelih. To sta bili Goriška brigada pri Čapovanu in bataljon neustanovljane Gregorčičeve brigade na Predmeji, ki ga je operativni štab za zahodno Slavemijo imel kar za brigado. Menil je, da ima zdaj divizija kar pet brigad in da je najmočnejša od vseh divizij, ker sta drugi dve imeli tisti čas le po tri brigade. Dejansko pa je bila Tržaška divizija najšibkejša, saj je imela v resnici le dve (brigadi in dva samostojna bataljona, kajti Gradnikove

brigade — še vedno nesposobne za akcije — si štab Tržaške divizije sploh ni podredil. Brigada je po hudih bojih na Nanosu konec septembra odšla čez železniško progo Ljubljana—Trst na Jurešče, kjer se je dopolnjevala. Sredi oktobra je sodelovala pri napadu XIV. divizije na Šrtampetov most, zatem pa so jo poklicali nazaj čez progo. Po prehodu proge so se bataljoni razšli in se dopolnjevali z novinci, tako da je imela brigada do konca oktobra že 600 do 700 borcev. Konec Oktobra se je spet zbrala in 1. novembra odšla čez Podkraj proti Črnemu vrhu, kjer so jo čez dva dni vključili v Triglavsko divizijo.

Toda ne samo da je bilo operativno območje Tržaške divizije najrazsežnejše in — kar je poudaril operativni štab za zahodno Slovenijo — tudi najpomembnejše, temveč je bilo tudi najbolj neprijetno za obstoj in vojskovanje večjih partizanskih enot. Kaže, da tega dejstva ni upošteval operativni štab za zahodno Slovenijo, ko je ustanovil Tržaško divizijo in ji za operativno območje dodelil predvsem tržaški in goriški Kras. Goli kraški (teren, brez gozdov in ponekod celo brez grmovja, brez vode in tistih pridelkov (žito, koruza, krompir itd.), s katerimi so se pretežno prehranjevale partizanske enote, nikakor ni bil primeren prostori za divizijo. Verjetno operativni štab za zahodno Slovenijo pri ustanavljanju Tržaške divizije tudi ni imel pred očmi usode nekaterih narodnoosvobodilnih brigad v Brkinih in slovenski Istri (Brkinske, Istrske in Tržaške), ki jih je sovražna ofenziva v začetku Oktobra razbila.

Do ugotovitve, da je kraški teren neustrezen za bivanje in vojskovanje večjih partizanskih enot, kakor so divizije, je operativni štab za zahodno Slovenijo oziroma že štab III. operativne come — »Alpske« — prišel kmalu, tj. še pred koncem oktobra 1943, ko je tudi od glavnega štaba NOV in PO Slovenije dobil navodila, naj zmanjša število divizij:

»Smatramo, da je formiranje treh divizij odločno pretirano že v smislu naših dogovorov na zadnjem sestanku, še bolj pa z ozirom na odredbo vrhovnega komandanta tov. Tita. Divizij nikakor ne smemo formirati s stališča bodoče mobilizacije, ampak samo s stališča vojaškega utrjevanja in formiranja tiste vojske, s katero že razpolagamo. Prepričani smo, da je mobilizacija, o kateri govorite, možna. Smatramo tudi, da je treba napeti vse sile, da jo izvršimo in <to Predvsem na Gorenjskem. Gledali bomo, da mobilizacijo čim bolj omogočimo tudi z naše strani s pošiljanjem orožja na vaš teren, 'kolikor g_a tam po nemški ofenzivi verjetno primanjkuje. Vendar je jasico, da je mobilizacija odvisna predvsem od njene pravilne izvedbe na samem terenu, od pravilnega organiziranja akcij na tem ter^{©_{nu}} jn od pridobivanja orožja na terenu samem. Zato tudi smatra-

mo, da mi z vidika možne mobilizacije nikakor še ne smemo formirati niti brigad niti divizij. Brigade naj imajo najmanj po 1000 mož, divizije najmanj po 3000. Trenutno imajo brigade po vaših številkah povprečno največ 400 mož.«

Zato je proti koncu oktobra 1943 operativni štab za zahodno Slovenijo oziroma štab III. operativne oane — »Alpske« — ukinil Tržaško divizijo in z njenimi brigadami okrepil Triglavsko divizijo, Kosovelovo brigado pa je podredil neposredno sebi.

Tisti čas je doživel močan udarec štab Tržaške divizije, ki so ga že nameravali porazdeliti po drugih divizijah. Del ožjega štaba s štabno patroljo je bil v vasi Lipa na Krasu. Neki izdajalec je 25. oktobra privedel v tabor II. bataljona Kosovelove brigade pri vasi Lipa okrog petdeset sovražnikovih vojakov. Ko so našli tabor prazen, so odšli v vas Lipo in tam iznenadili del štaba divizije. Od dvajsetih mož je v boju padlo štirinajst, med njimi komandant divizije Rado Boirštner, ki so ga že bili imenovali za komandanta Triglavске divizije, pet je bilo ujetih, med njimi namestnik politkomisarja divizije Darko Marušič, ki se je pozneje rešil, medtem ko je druge štiri ujetnike sovražnik ubil.³¹

Kosovelova brigada (komandant Ivan Turšič-Iztok, politkomisar Vladimir Bračič) je bila edina brigada Tržaške divizije, ki jo je štab divizije normalno vodil in ki je bila sposobna za akcije. Vendar je ves čas ostala dekoncentrirana in so bili njeni trije bataljoni včasih daleč vsaksebi, štab brigade pa je bil nekaj časa pri enem, nato drugem in tretjem bataljonu. Svojo aktivnost so prilagajali terenskim razmeram, tj. poleg nenehnega rušenja prometnih naprav, zlasti železnice Gorica—Sežana, ki so jo popolnoma onespobili, so iz zased napadali manjše sovražnikove oddelke, zlasti pa njegova mestoma vozila. Tako so npr. 14. oktobra napadli avtomobil, ki je vozil fašiste pri Komnu, in je imel sovražnik devet mrtvih in nekaj ranjenih. 25. Oktobra so napadli avtomobilsko kolono pri Komnu in uničili dva Oklepna in dva sanitetna avtomobila ter motorno kolo. Med drugimi napadi pa je treba zlasti omeniti napad na karabinjersko kolono v Pliskovici na Krasu, ki so ga izvedli štabna četa, III. bataljon in del II. bataljona. Razorožili so več kot sto italijanskih karabinjerjev in kvesturinov ter zaplenili enajst avtomobilov, dve motorni kolesi, 14 strojnic, 150 pušk itd. III. bataljon pa je v noči na 22. oktober v Mirnu pri Gorici zaplenil več kot pet ton usnja.³²

Kljub temu da je sovražnik veliko večino vojaštva oktobra odpeljal na Dolenjsko in Notranjsko, je neprenehoma zasledoval enote Tržaške divizije. Samo v goriški pokrajini je v mesecu oktobru napravil devet očiščevalnih akcij, in sicer 3. oktobra otkrog Šmihela pri

Ozeljanu (SS policija je tam ujela in ustrelila štiri partizane), 9. oktobra okrog Prvačine (sodelovali so tudi italijanski alpini), 11. oktobra na Krasu, 16. oktobra Okrog Renč, 17. oktobra v predelu Št. Maver—štaverjan, 18. in 19. oktobra okrog Opatjega sela, 23. oktobra v Vrtobji in 30. oktobra okrog Vipave. To so bile le enodnevnne ali večjemu dvodnevnne hajke, ki pa niso udarile nobene partizanske enote. V njih je sovražnik uporabljal manjše enote, ker so bile večje angažirane v ofenzivnih operacijah v drugih predelih.³³

Proti koncu oktobra so Kosovelovi brigadi priključili samostojni bataljon neustanovljene Gregorčičeve brigade, ki je bil na Predmeji. Postal je II. bataljon, medtem ko se je dotedanji II. bataljon preimenoval v III., ta pa v IV. Brigadi so priključili tudi Tržaški bataljon, ki je bil samostojen.

Po ukinitvi Tržaške divizije je Kosovelova brigada spadala neposredno pod štab III. »Alpske« operativne cone in ji je Je-ta namenil odredni značaj in temu primerne naloge. To pomeni, da so imeli njeni bataljoni za daljši ali krajši čas odrejena lastna in sitalnejša operativna območja, na katerih so izvajali določene operativne naloge in imeli tudi tiste naloge in funkcije, ki so jih drugje, tudi v severnem in zahodnem delu Slovenskega Primorja, imeli organi zaledne vojašfice oblasti. Na območju Kosovelove brigade štab III. »Alpske« operativne cone namreč ni ustanovil komand vojnih področij in mest.

Območje Kosovelove brigade je bil ves Kras od Soče do Brkinov in Pivke, vsa Vipavska dolina, Trnovska in Banjska planota, torej v glavnem operativno območje Tržaške divizije. Bataljoni so imeli svoja operativna območja in štab brigade je bil nekaj časa pri enem in nato pri drugem bataljonu. Tako je I. bataljon v začetku novembra odšel v bližino ceste in železnice Postojna—Trst, II. je bil v območju Predmeja—Trnovska planota—Banjščice, III. je ostal na Krasu in napredal ob cesti in železnici Trst—Tržič. IV. je bil v Vipavski dolini. Bataljoni so do isrede novembra uničili nekaj sovražnikovih motornih vozil in iztirili nekaj vlakov. V začetku decembra je bil ustanovljen še V. bataljon, ki pa so ga kmalu priključili k 17. brigadi (bivša 1. soška brigada), IV. bataljon so decembra preimenovali v Južnoprimorski odred, brigada pa se je 23. decembra 1943 vključila v XXX. divizijo (bivša Gor.iška ali XXVII divizija).³⁴

Potlej so bile na Krasu le manjše enote, največ Južnoprimorski odred. Z redko izjemo kratkotrajnih napadov na posamezne sovražnikove postojanke na severnem robu Krasa (npr. na Štanjel septembra 1944) ni bilo potlej vse do končnih operacij za osvoboditev Slovenskega Primorja, tj. do konca aprila 1945. leta, na Krasu nobe-

nih večjih enot niti brigad in še manj divizij, ker se le-te na njem ne bi mogle kot celota niti obdržati niti operirati. Tako je bila tržaška divizija le epizoda, zelo kratka, vendar za nadaljnji razvoj strategije partizanskega vojskovanja v Slovenskem Primorju vsekakor poučna epizoda.

Triglavska divizija na Gorenjskem

Triglavske divizije so ustanovili 8. oktobra 1943. leta po odredbi operativnega štaba za zahodno Slovenijo z dne 6. oktobra 1943. Ob ustanovitvi so ji podredili Prešernovo, Vojkovo in Tolminsko brigado.

Prešernova brigada (komandant Dušan Švara-Dule, nato Branko Karapandža-Matjažek in Slavco Jereb, politkomisar Ivan Franko-Igor, nato Ludvik Petelinšek-Črt) se je bila v začetku oktobra še pred ustanovitvijo divizije z dvema bataljonoma vrnila na Gorenjsko. Brigada se je na Gorenjskem nenehno večala, deloma z mobilizacijo, še bolj pa z vključevanjem drugih enot. Najprej sta se 22. oktobra vanjo kot III. in IV. bataljon vključila dva bataljona ukinjenega Dolomitskega odreda in tri dni pozneje še moštvo ukinjene Tolminske brigade kot V. bataljon. Zaradi že izurjenega poveljniškega kadra in močnega jedra v bojih preizkušenih partizanov je bila Prešernova brigada dolgo časa temeljna enota Triglavske divizije.

Vojkova brigada, ki so jo rekli tudi Idrijska brigada (komandant Milan Tominc in politkomisar Henrik Zdešar, nato Vinko Šumrada), je nastala 1. oktobra v Cerknem iz Idrijskega odreda. Imela je okoli 2500 mož v treh bataljoni.

Tolminsko brigado (komandant Franc Copi-Borotin, nato Slavco Jereb, politkomisar Drago Rebec-Peter Kovač) so ustanovili 6. oktobra 1943 iz treh bataljonov, ki so se v splošni ljudski vstaji razvili iz bataljona »Simon Kos« na Tolminskem. Medtem ko je en bataljon nekaj časa operiral pri Soški brigadi, sta bila druga dva, ki sta štela okoli 1500 mož, v Selu in Nemškem Rutu vzhodno od Tolmina. Ko so iz njih ustanavljali brigado, so ji najprej nameravali dati ime po tolminskem rojaku in protifašističnem borcu Simonu Kosu, ki so ga fašisti s Pinikom Tomažičem, Ivanom Vadnalom, Ivanom Ivančičem in Viktorjem Bobkom obsodili na smrt in 15. decembra 1941. leta ustrelili na strelišču v Opčinah pri Trstu. Vendar so ostali pri imenu Tolminska brigada. 25. oktobra so jo ukinili in moštvo vključili v Prešernovo brigado.

Ob ustanovitvi Triglavske divizije je bilo na njenem operativnem območju tudi nekaj samostojnih odredov, ki so bili neposredno podrejeni operativnemu štabu za zahodno Slovenijo, dokler jih niso razen enega ukinili.

Najstarejši je bil *Gorenjski odred* (komandant Anton Bertonec, politkomisar Anton Kržišnik), ki so mu Ob ustanovitvi siredi julija 1943 namenili tri bataljone, a je imel v resnici le tri čete, in sicer Loško, Kranjsko in Jeseniško, medtem ko je bila Koroška četa v zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja v avstrijski Koroški. Za napade na železniške in druge objekte je imel tudi tiri samostojne minerske vode, imenovane po nekaterih gorah na Gorenjskem, v bližini katerih so izvajali svoje naloge, in sicer I. »Triglav«, II. »Grintovec« in III. »Ratitovec«. Tako sta bila v vsakem gorenjskem okrožju, razen v kamniškem, po ena četa in minerski vod, dokler niso sredi oktobra minerskega voda »Grintovec« poslali iz kranjskega okrožja na Gorenjsko. Ob italijanski kapitulaciji je imel odred 228 boorcev, vendar le 170 oboroženih. Pozneje se je število borcev še nekoliko povečalo, vendar odred ni imel več kot 250 borcev.

Vendar je imel Gorenjski odred zelo pomembne naloge. Dekoncentriran na manjše enote, tj. čete in minerske vode, je operiral na bolj izpostavljenem ozemlju, kjer bi se večje enote, npr. brigade ali celo divizije, ne mogle dalj časa obdržati. Zato je bil tudi nekakšna njihova predstraža in tipalke. Njegove hitro premične čete in minerski vodi so se pojavljali zdaj tam, zdaj tu, največkrat pa na tistih krajih, kjer jih je sovražnik najmanj pričakoval. Niso sicer mogli delati večjih akcij, so pa bili zato njihovi napadi številnejši in so veljali zlasti prometnim in industrijskim napravam. Ker na območju Gorenjskega odreda z izjemo predela okrog Zirov jeseni 1943. leta ni bilo organov zaledne vojaške oblasti, so imele odredne enote tudi nalogo mobilizirati v narodnoosvobodilno vojsko, kar so .sikupaj s terenskimi organizacijami Osvobodilne fronte tudi delale.

Dva meseca mlajši od Gorenjskega odreda je bil *Dolomitski odred* (komandant Rudolf Hribernik-Svarun, politkomisar Anton Dragar-Nedeljiko), ki so ga ustanovili konec septembra po odredbi glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 16. septembra 1943. Večino njegovega moštva so sestavljali borci Logaškega bataljona, ki ga je v drugi polovici septembra 1943 ustanovil rajonski odbor OF Logatec. V začetku Oktobra je štel odred 257 mož in je v glavnem rušil ceste v Polhograjskih Dolomitih. Toda že 17. oktobra ga je operativni štab za zahodno Slovenijo ob večji preureditvi enot ukinil hkrati z nekaterimi drugimi odredi. Motivacija za ukinitvev odreda je bila potreba, da mora v Dolomitih »zaradi političnega in vojaškega po-

ložaja operirati močna udarna edinica pod krepkim vodstvom, oprta na edinice, ki operirajo v Poljanski dolini proti nemškim okupatorskim postojankam.« Ta ukrep je bil pravilna glede na neugodne politične in vojne okoliščine v vrhniškem okrožju, kjer so bile ob železnici Ljubljana—Postojna močne nemške in domobranske postojanke in kjer so po vsem terenu šarili domobranci in četniki, seveda pod varstvom nemškega okupatorja. Takšne razmere so res zahtevale močnejšo udarno enoto, toda na drugi strani je bilo, da so enote Triglavske divizije oziroma poznejše XXXI. divizije le od časa do časa prihajale v Dolomite napadat domobransko in četniško svojat. Oba bataljona Dolomitskega odreda, brez ene čete, ki so jo dali komandi idrijskega vojnega področja, so 22. oktobra vključili v Prešernovo brigado. S tem pa so tudi dotedanje operativno območje odreda vključili v operativno območje Triglavske divizije.³⁴³

Najmlajši pa je bil *Idrijski odred* (komandant Petar Alfirovič in politkomisar Franc Caserman-Tesar), ki so ga ustanovili na območju idrijskega okrožja po odredbi operativnega štaba za zahodno Slovenijo z dne 6. oktobra 1943, potem ko so iz dotedanjega Idrijskega odreda ustanovili Vojkovo brigado. Usojeno mu je bilo zelo kratko življenje, saj so ga že 22. Oktobra 1943 uk'nili in na njegovem območju uredili komando idrijskega vojnega področja, v katero se je vključila tudi večina moštva.

Dne 3. novembra 1943 se je v Triglavsko divizijo vključila še *Gradnikova brigada* (komandant Danilo Šorovič, pozneje Martin Greif, politkomisar Vinko Šumrada, pozneje Drago Flis). Še prej se je vanjo vključila Goriška brigada. Obe brigadi sta imeli pred združitvijo vsaka štiri bataljone. Iz njih so ustvarili pet novih bataljonov, in sicer tako, da so z ukinjenim IV. bataljonom Goriške brigade okrepili prve tri bataljone te brigade, ki so postali prvi trije bataljoni Gradnikove brigade, z združitvijo I. «m III. bataljona Gradnikove brigade so dobili novi IV. in z združitvijo II. in IV. so dobili V. bataljon Gradnikove brigade. Tako je imela odtlej Triglavsko divizija tri brigade: Gradnikovo, Prešernovo in Vojkovo.

Operativno območje Triglavske divizije so bili najprej »Gorenjska in idrijsko ter tolminsko okrožje Primorske« (izvzeti je treba seveda zahodni del tolminskega okrožja, tj. Kobariško, ki je bilo v operativnem območju Goriške divizije, od tolminskega okrožja je v operativno območje Triglavske divizije ispadalo le prihodnje baško okrožje, tj. predel med Tolminko in Bašto grapo), po vključitvi Dolomitskega odreda pa še Polhograjski Dolomiti. Šlo je torej za ozemlje, ki je bilo raznoliko tako po zgodovinski, geografski kakor tudi politični plati. Tolminsko okrožje je bilo nekdanj del Goriške, idrijsko

okrožje iki Dolomiti del Notranjske, zraven tega pa je bila še Gorenjska. Tolminsko in idrijsko okrožje, okupirani že od 1918. leta sta v političnoorganizacijskem oziru spadali pod pokrajinsko vodstvo Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje, Dolomiti ali vrhniško okrožje, ki je bilo do leta 1943 pod italijanskim okupatorjem, je spadalo pod izvršni odbor OF, in Gorenjska, iki je bila pod nemškim okupatorjem, pod pokrajinsko vodstvo Osvobodilne fronte za Gorenjsko. Del tega ozemlja je bil osvobojen, drugod so šarili domobranci in četniki, v tretjem delu pa so bile nemške postojanke itd. Pri določanju takšnega operativnega območja je šlo talko za viojaiški kakor tudi za mnogo bolj pomemben politični moment. Če je šlo v vojaškem pogledu za uveljavljanje že preizkušenega pravila, da plnine in gozdovi vežejo, doline z rekami, cestami in železnicami pa ločujejo — in po tem pravilu je bilo operativno območje Triglavske divizije skoraj idealno — pa je Ho v političnem pogledu za rušenje dveh meja iz leta 1918 (med Triglavom in Javorniki) in 1941 (med Žiri in Šentvidom nad Ljubljano), ki sta bili — kakor tudi nekatere druge meje, potegnjene v tistem času — ne samo krivični, temveč tudi nesmiselni. Kakor drugod, npr. na Koroškem, tako je tudi tukaj slovenski partizan s svojo navzočnostjo in aktivnostjo uresničeval eno od temeljnih programskih nalog Osvobodilne fronte — boj za združeno Slovenijo in odstranitev krivičnih imperialističnih meja. Mejo pa je bilo potrebno tudi porušiti ne le kot pojem, temveč tudi kot oviro, in je zato bila ena izmed prvih nallog narodnoosvobodilne vojske v tem območju. Načrtno in temeljito je začela rušiti utrdbe in ovire, ki sta jih okupatorja zgradila na meji.

Večji del operativnega območja Triglavske divizije je bila Gorenjska. Od pokrajin, ki so bile pod nemškim okupatorjem, je Gorenjska prva premagala posledice strahovitega nacističnega nasilja v letu 1942 in spomladi 1943. leta se je v njej začel polet narodnoosvobodilnega gibanja. Njegova najvidnejša izraza sta bila utrditev Osvobodilne fronte v vseh predelih in mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko.

Gorenjsko ljudstvo, katerega visoko nacionalno in osvobodilno zavest, izraženo zlasti v decembrski množični vstaji in zaostritvi narodnoosvobodilnega boja spomladi 1942, je hotel okupator poleti 1942 streiti in zadušiti z nezaslišanim nasiljem (požigi in razrušenje celih vasi, postrelite v vseh moških po vaseh, streljanje (talcev, odgon v koncentracijska in druga taborišča itd.), je spričo zmag protihitlerjevske koalicije in narodnoosvobodilnega gibanja posebej vedno bolj dvigalo glavo in se ponovna aktivno vključevalo v narodnoosvobodilni boj. Osvobodilna fronta je v večini predelov do pomladi

1943. leta že premagala posledice krutih okupatorjevih represalij in vdorov v njene organizacije ter nekaterih uspehov v zasledovanju in preganjanju ter uničevanju partizanskih enot. Z marljivim in vztrajnim delom so njeni aktivisti nenehno širili njene vrste in ustanavljali odbore Osvobodilne fronte, ki so se — kar je posebno zanimivo

— Skoraj po vsej Gorenjski tisti čas imenovali narodnoosvobodilni odbori. Ti narodnoosvobodilni odbori so bili drugačni kakor tisti, s katerimi mislimo temeljne organe ljudske oblasti (spomladi 1942 na t. i. prvem osvobojenem ozemlju ali v letu 1944 skoraj v vseh slovenskih pokrajinah). Na Gorenjskem so bili narodnoosvobodilni odbori skoraj izključno politični organi Osvobodilne fronte. Druga posebnost je v tem, da so bili sestavljeni iz predstavnikov posameznih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja, kot Slovenske narodne pomoči, Narodne zaščite, Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze. Predstavnike vseh teh organizacij je odbor povezoval sekretar, »ki predstavlja in simbolizira enotnost vseh teh organizacij in NOO kot celote«. Narodnoosvobodilne odbore so ustanavljali za vasi (ulice v mestih, oddelke po tovarnah), občine (okraje v mestih, tovarne) in rajone. Narodnoosvobodilni odbori, katerih sestavo in naloge je natančneje določala brošura Oskarja Šavlija-Jakoba »Narodnoosvobodilni odbori in Partija« iz junija 1943. leta, so zbudili pomisleke pri nekaterih političnih delavcih, ki so prišli na Gorenjsko. Talko so npr. na nekem sestanku, ki so se ga udeležili predstavnik CK KPS in predstavniki štajerskega in gorenjskega pokrajinskega vodstva Osvobodilne fronte 12. avgusta 1943 na kamniškem terenu, nekateri predlagali, naj na terenu organizirajo še terenske odbore OF. Toda drugi so spraševali, »zakaj je poleg vseh teh odborov, to je ZSM, SPZZ, Slovenske narodne pomoči, Narodne zaščite in Skupnega NOO, ki itak vsak zase dela po liniji OF ter v današnjih razmerah izpolnjuje naloge, ki jih nalagajo potrebe in čas, potreben še terenski odbor OF«. Vendar so se narodnoosvobodilni odbori na Gorenjskem obdržali v taki obliki vse leto 1943 in so v začetku leta 1944 ukinili le občinske narodnoosvobodilne odbore.

Lahko rečemo, da je bil razvoj Osvobodilne fronte na terenu, zlasti še v nekaterih predelih, hitrejši kot na vrhu. Potem ko se je jeseni 1942. leta izjalovilo prizadevanje ustvariti dober pokrajinski odbor OF, tja do leta 1944, ko je bilo na terenu več kot tristo petdeset narodnoosvobodilnih odborov, ni bilo pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko. (Centralni komite KPS je na primer 7. julija 1943 naročil pokrajinskemu komiteju KPS, ki so ga sestavljali sekretar Maks Krmelj in člani Jože Sluga, Oskar Šavli, Stane Bizjak: »Menimo, da je nastopil že čas, ko bi bilo treba sestaviti pokrajinski odbor

OF za Gorenjsko.«) Bilo je le pokraj insko poverjeništvo OF, ki sta ga sestavljala Maks Krmelj in Jože Sluga. Pokrajinski odbor OF so ustanovili pozneje.³⁵

Gorenjska je bila v političnoorganizacijskem pogledu razdeljena na pet okrožij: kranjsko, škofjeloško, jeseniško, kamniško in litijsko. Vendar so le prva štiri spadala pod gorenjsko pokrajinsko vodstvo Osvobodilne fronte, kajti litijsko okrožje so že leta 1942 podredili štajerskemu pokrajinskemu vodstvu Osvobodilne fronte. Poleti 1943 so mu nameravali podrediti še kamniško okrožje, kar pa se ni uveljavilo.

Kranjsko okrožje (sekretar Tone Nartnik-Čmivec) je imelo od začetka avgusta 1943 sedem rajonov (Kranj mesto, Stražišče, Jelovica-Podnart, Šenčur, Naklo, Brezje, Tržič), v katerih je bilo poleg dveh mest in enega trga še 142 vasi ter 32 obratov in 6 tovarn. V njem so bili v drugi polovici septembra 1943. leta mestni, predmestni, rajonski, ulični, uradniški, 6 obratnih, 19 tovarniških in 54 vaških narodnoosvobodilnih odborov, 61 odborov Zveze slovenske mladine, 14 odborov Slovenske protifašistične ženske zveze, 165 članov in 88 kandidatov KPS v 25 celicah, ni pa še bilo niiti okrožnega niti šest rajonskih narodnoosvobodilnih odborov ali odborov Osvobodilne fronte. Treba je poudariti, da je med vsemi rajoni prednjačil rajon Stražišče, ki je bil po obsegu eden od najmanjših, vendar je imel kar 23 narodnoosvobodilnih odborov, 30 odborov ZSM, 9 odborov SPŽŽ in kar 88 članov ter 39 kandidatov KPS v 15 celicah, torej skoraj toliko kot vseh drugih šest rajonov skupaj. To pomeni, da sta se v kranjskem okrožju Osvobodilna fronta in Partija razrastli najbolj med kranjskimi delavci, saj je rajon zajemal štiri kranjske tovarne in predmestje na desnem bregu Save.³⁶

Škofjeloško okrožje (sekretar Avgust Barle-Amibrož) je imelo pet rajonov (Poljanska dolina, Selška dolina, Škofja Loka, Smlednik in Medvode), v katerih je bilo eno mesto in 223 trgov in vaisd. Nenehna prisotnost partizanske oziroma narodnoosvobodilne vojske ter pokrajinskega partijskega in frontnega vodstva na tem terenu ter njuna prizadevnost v pridobivanju prebivalstva za narodnoosvobodilno borbo sta povzročili, da sta se v tem okrožju Osvobodilna fronta in Partija najbolj razrastli. V prvi polovici septembra 1943. leta je bilo v Okrožju 137 vaških, 5 tovarniških in 6 uličnih narodnoosvobodilnih odborov, več kot 80 odborov ZSM, 40 odborov SPŽŽ in 354 članov ter 152 kandidatov KPS v 29 celicah. Ta močan razrast Osvobodilne fronte je imel za posledico tudi uspešnejšo mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko; tako je npr. Selška dolina dala v nekaj mesecih več kot tristo borcev.³⁷

Jeseniško okrožje (sekretar Anton Peternelj-Igor) je imelo sedem (rajonov (Jesenice, Koroška Bela—Javornik, Radovljica, Žirovnica, Bohinj, Gorje—Bled), v katerih je bilo 59 krajev, dve mesti in štiri tovarne. V njih so bili v začetku septembra mestni, pet tovarniških in 45 vaških narodnoosvobodilnih odborov, 16 odborov ZSM, 15 odborov SPZZ in 123 članov ter 121 kandidatov KPS v 21 celicah. Najbolj organizirana rajona sta bila Bohinj in Gorje—Bled, saj sta imela oba skupaj več kot dve tretjini vseh organizacij v okrožju. Veliko nesorazmerje je bilo tudi med številom partijskih organizacij v teh dveh rajonih (102 člana in 96 kandidatov v 23 celicah) in v rajonu Jesenice (9 članov in 15 kandidatov brez celice), kar so verjetno povzročili sovražnikovi vdori v jeseniško organizacijo Osvobodilne fronte konec zime in začetek pomladi 1943. Tudi v rajonu Dovje—Mojstrana je bil okupatorjev vdor v organizacijo vzrok, da je bil le en sam vaški narodnoosvobodilni odbor.³⁸

Kamniško okrožje (sekretar Franc Zupančič-Marjan) je od srede julija 1943 imelo pet rajonov (Zasavje, Domžale, Tuhinj, Kamnik, Cerklje), dokler niso 26. avgusta rajona Zasavje razdelili v rajona Zasavje in Mengeš in 20. oktobra še iz vzhodnega dela domžalskega rajona ustvarili nov rajon Lukovica. V njih je bilo mesto, trije trgi, 285 vasi in 30 tovarn iz dvema mestnima, 19 občinskimi, 49 vaškimi in 9 tovarniškimi narodnoosvobodilnimi odbori, 65 odbori ZSM, 26 odbori SPZZ in 105 člani ter 51 kandidati KPS.³⁹

Takšen močan raarast Osvobodilne fronte in Partije spomladi 1943. leta je obrodil tudi uspeh, ki ista ga Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vojska dosegli pri mobilizaciji gorenjskih mladencev v narodnoosvobodilno vojsko.

Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, ki so jo izvedli rajonski komiteji KPS s pomočjo narodnoosvobodilnih odborov in enot narodnoosvobodilne vojske, je dala narodnoosvobodilni vojski več kot dva tisoč novih borcev, ki jih je odtegnila Okupatorjevi mobilizaciji. Nekateri rajoni so takrat poslali v partizane več kot 150 oseb, moških in žensk (rajon Selška dolina 292, Medvode 150, Stražišče 184, Bohinj 172 itd.). Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko je potekala v valovih, tako da je vključevala v narodnoosvobodilno vojsko predvsem tiste letnike, ki jih je nameraval (okupator mobilizirati v svojo vojsko ali državno delovno službo. Do 12. maja 1943 so izvedli že tri vale in začeli četrti, ki je do konca julija pripeljal v narodnoosvobodilno Vojsko okrog petsto oseb (največ uspeha sta imela I. »Jelovški« in VII. »Kranjski« bataljon Gorenjskega odreda).

Uspešna mobilizacija je omogočila, da se je število partizanskih enot na Gorenjskem kar potrojilo (Gorenjski odred je narastel na

devet bataljonov) in da so sredi julija ustanovili narodnoosvobodilno brigado »France Prešeren«. Zelo so v tistem času narastli tudi pobegi gorenjskih mladeničev iz nemške vojske (k partizanom. Na okupatorjevi strani sta uspešna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko in dezertiranje iz nemške vojske povzročila zaskrbljenost iti spodbudila lokalne in pokrajinske dejavnike, da so predlagali nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu im Hitlerju, naj bi odredile, da gorenjskih ljudi več ne bi klicali v nemško vojsko, kar sta ta dva res storila spomladi 1944. leta. Himmlerja pa je ves dotedanji razvoj narodnoosvobodilne borbe na Gorenjskem pripeljal do sklepa, da tudi Gorenjsko vključi med pokrajine »pr otip a rt iz ansk eg a bojevanja« (Bandenkampfgebiete) in je to sto nil na večer pred drugo obletnico napada na Sovjetsko zvezo.

Ko je centralni komite KPS v začetku julija 1943 ocenjeval uspehe Partije im Osvobodilne fronte na Gorenjskem, je menil, da sta dosegli velik razmah, ki pa jima že raste čez glavo. Več kot petsto članov Partije v vojski in nekaj sto na terenu se mu je zdela visoka številka, zlasti še spričo majhnega števila članov Zveze komunistične mladine. Zato je zahteval, maj ugotove, »kako se ti novi partijci obnašajo im šolajo *v borbi ter na delu*«, izogibajoč se vsakega sektaštva.

Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko je nekoliko ohromila ofenzivnost gorenjske partizanske vojisike, tako da v poani pomladi 1943. leta ni delala kakšnih večjih akcij. Ko pa je Okupator v začetku julija glede ma razmere v sredozemskem prostoru začel vlačiti na Gorenjsko večje enote — od tam jih je pošiljal v Italijo — je pokrajinski komite KPS predvideval tudi možnost večje nemške ofenzive na Gorenjskem. Sklenil je, naj narodnoosvobodilna vojska čimprej zapusti Gorenjsko. (»Rešiti moramo vso mašo živo silo. Če zapustimo v sedanjem momentu gorenjski teritorij, tudi politično me bomo toliko izgubili, kakor če nam Nemci zmov a uničijo partizansko vojsko — meso in kri našega ljudstva.«) Pozneje, ko je okupator začel svojo vojsko hitreje odvažati v Italijo, je svoj sklep razveljavil. Centralni komite KPS je 7. julija 1943 ostro kritiziral neofenzivnost gorenjskih partizanskih enot. (»Res je, da smo vam mi dali direktivo o Splošni mobilizaciji kot glavni nalogi. To direktivo vzdržujemo še naprej in tudi povsem odobravamo, da pobira/te vse moške. Naša vojska poitrebuje še tisoče in tisoče novih borcev! Toda istočasno smo vas opozarjali im vas zmov a opozarjamo: akcije, akcije in zopet akcije; orožje, orožje in zopet orožje; dobiš ga pri sovražniku!«)⁴⁰

Čez tri (dni se je vojska zahodnih zaveznikov izkrcala na Siciliji in tedaj je postala aktualna ustanovitev Prešernove brigade in

njen odhod v sestavo XIV. divizije. Na Gorenjskem je ostal le Gorenjski odred s štirimi oziroma tremi četami in trami minerskimi vodi.

Glede na zunanjo podobo pokrajine, obliko in razčlenjenost tal, razsežnost gozdov itd. je bilo operativno območje Triglavske divizije še najbolj enotno, bolj kot drugih dveh divizij. Če upoštevamo, da na Gorenjskem dejansko ni seglo čez železnico Jesenice—Ljubljana, potem na njem ni bilo večje ovire, ki bi jo bilo treba premagovati. Ker je bilo primorsko ozemlje severno od reke Idrijce popolnoma osvobojeno, je imela divizija varno zaledje za svoje operacije proti Gorenjaki in Dolomitom. Pa tudi na Gorenjskem so bili predeli, ki so dajali zavetje njenim enotam, npr. Jelovica, Blegoš itd. in 'ki so bili pogosta bivališča dotedanjih gorenjskih partizanskih enot. Sovražnikove postojanke v treh pravokotno na omenjeno primorsko osvobojeno ozemlje ležečih dolinah: Poljanski, Selški in Bohinjski, so bile vabljev cilj za Triglavsko divizijo ali posamezne enote iz njene sestave, zlasti velja to za orožniške positaje in graničarske postojanke v Poljanski in Selški dolini.

Orožniške postaje v obeh dolinah Sare so spadale pod orožniško okrožje Kranj. V Poljanski dolini so bile v Zireh, Trebiji, Gorenji vasi, Poljanah, Javorju, Gabrku in Zmincu, v Selški dolini pa v Sorici, Železnikih in Selcih. V vsaki izmed njih je bilo tisti čas od 18 do 30 orožnikov in je bilo potemtakem v obeh dolinah več kot dvesto orožnikov.

Nekoč je nekdanja italijansko-jugoslovanska državna meja na Gorenjskem (od 1941. do 1943. leta italijanisko-nemška »državna meja«) spričo italijanskih in nemških obmejnih postojank in umetnih utrd in ovir partizanskim enotam pomenila veliko oviro. Po italijanski kapitulaciji pa so ostale le še nemške graničarske postojanke. Spadale so pod okrajna obmejno-carinska komisariata Škofja Loka—jug in Škofja Loka—zahod. Pod prvega so spadale posadke pri Polhovem Gradcu, v Lučinah (s podružnico na Črnem vrhu) in Zireh, pod drugega pa Sovodenj (s podružnicama v Leskovici in Davči), Trata, Železniki in Sorica. Vsaka posadka je štela od 20 do 50 graničarjev in je bilo potemtakem v vseh posadkah nekaj sto graničarjev.⁴¹

Operativni štab za zahodno Slovenijo je še pred ustanovitvijo Triglavske divizije sklenil, da bo napravil ofenzivno operacijo proti tem sovražnim postojankam, da bi razširil osvobojeno ozemlje do Save ali pa vsaj do večjih krajev v ravnini (Škofja Loka, Kranj itd.). Ofenzivno operacijo naj bi spremljalo tudi rušenje meje. Za takšno operacijo je imel na razpolago zadosti vojske in tudi težje ter avto-

matsko orožje, s katerim go se naše enote obonožile po italijanski kapitulaciji, saj je npr. glavni štab NOV in PO Slovenije izrecno ukazal, naj Prešernova brigada odnese ena Gorenjsko čkneč težjega in avtomatskega orožja. Ugodna za operacijo je bila tudi odsotnost večjih policijskih enot, saj sta morala II. in III. bataljon 19. SS policijskega polka oditi z Gorenjske v Ljubljano in njeno okolico ter celo v hrvaško Istro. Približno ob disitem času je začel ofenzivne operacije tudi VII. korpus, zlasti (njegova XV. divizija, (in je moral sovražnik angažirati svoje policijske sile tudi med Kostanjevico ki Litijo ter jih mi mogel vrniti na Gorenjsko. Tiisiti čas je začela ofenzivne akcije tudi IV. operativna coma ma Štajerskem, zlasti njena Šlandrova brigada. Tako sta bili v začetku oktobra v Poljanski in Selški dolini le dve četi: 9. četa III. bataljona 19. SS policijskega polka v Škofji Loki im 11. četa istega bataljona v Poljanah. V Škofji Loki je bil tudi 499. grenadirski dopolnilni [bataljon. Te enote so bile prešibke, da bi lahko zaustavile ofenzivni nalet partizanske vojske, iki je ibila dobro oborožena in palma poleta.

Verjetno je imel operativni štalb za zahodno Slovenijo sestanek s funkcionarji posameznih enot, na katerem so razpravljali o načrtu za ofenzivno: operacijo prati (sovražnikovimi postojankam v Poljanski im Selški dolini, ravno tisti dan, ko je izdal odredbo o ustanovitvi divizij, tj. 6. oktobra. Za ofenzivno alkoijo je določil vse tri brigade Triglavske divizije, tj. Prešernovo, Vojkovo im Tolminsko. »Izdelali smo načrt, po katerem bodo vse tri brigade Triglavske divizije sodelovale v akcijah na Gorenjskem.«⁴² Pomagale naj bi jim tudi druge enote, zlasti še Gorenjski odred.

Prvi cilj ofenzivne operacije naj bi bile nekatere nemške graničarske postojanke, zllaisti tiste, ki so bile ob dohodih s Primorskega v Selško in Poljansko dolino. Nato pa naj hi ofenzivni val šel po obeh dolinah proti vzhodu in 'odstranjeval nemške orožniške postaje ter tako širil osvobojeno oizemlje od Primorske proti Savi.

Ofenzivno operacijo so 7. oktobra Ob jutranjem svitu začeli Prešernova im Vojkova brigada ter Gorenjski odred z napadom na graničarsko postojanko v Davči pred vrati Selške doline. Samo postojanko je napadala Prešernova brigada, medtem ko sta jo Vojkova brigada in Gorenjski odred varovala z zasedami proti Seliški dolini in z demonstrativnim napadom na graničarsko postojanko v Leskovici in orožniško postajo v Javorju. Napad je trajal do dveh popoldne, vendar brigada kljub uporabi tapa ni magla zavzeti dobro utrjene postojanke, ki ji je prišla pomoč iz Sorice. Sovražnik je hotel priti ma pomoč tudi iz Železnikov, a je III. bataljon Vojkove brigade razrušil most v Jesenotvou in napadel kalano šestih avtomobilov ter

uničil avtomobil. Ko je bataljon Vojkove brigade demonstrativno napadel graničarsko postojanko v Leskovici, je poveljnik posadke zahteval pomoč in so mu iz Gorenje vasi poslali dva udarna voda orožnikov. Toda še .predan sta prišla do Leskovice, se je del brigade že umaknil. Enoite Gorenjskega odreda so ta dan demonstrativno napadle Železnike in Selca v Selški in Gorenjo vais ter Poljane v Poljanski dolini. Ta dan ni primeisel uspeha in so se enote premaknile na primorsko strain.

Po enem dnevu zatišja se je ofenzivna operacija nadaljevala 9. oktobra, ko je bataljon Vojkove brigade začel napadati graničarsko postojanko v Leskovici. Ko je posadka ob izgubi enega mrtvega s pomočjo graničarskega lovskega oddelka napad odbila, je Vojkorvi brigadi prišla na pomoč Prešernova brigada od Davče. Napasti bi morala tamkajšnjo graničarsko postojanko, a je ni zaradi pregoste megle. 11. oktobra sta Prešernova brigada in bataljon Vojkove brigade skupno napadla postojanko v Leskovici in jo zavzela. Oddelek graničarjev se je moral v naglici umakniti v Trato, pri čemer si je rešil le gola življenja in orožje. Prešernova brigada je zaplenila vso opremo in arhiv ter postojanko zažgala. Drugi dan so graničarji zapustili tudi postojanko v Davči in odšli v Sor.ico.

Medtem je operativni štab za zahodno Slovenijo 10. oktobra svojim enotam odredil, naj okrepijo isvoje ofenzivne akcije na vseh območjih, zlasti pa proti nekaterim železniškim progam in cestam v Slovenskem Primorju. Po njih je namreč sovražnik začel prevažati svoje enote za ofenzivne operacije na Dolenjskem in Notranjskem. Pio likvidaciji postojank v Leskovici in Davči pa je enote, ki so potlej spadale v Triglavsko divizijo, usmeril proti drugim postoj arnikam: Vojkovo brigado in II. bataljon Prešernove brigade prosti Poljanski dolini, I. bataljon Prešernove pa proti Selški dolini.

Vojkova brigada je 13. oktobra začela napadati graničarsko postojanko Sovodenj. Brž ko je sovražnik zaslutil, da se bliža nevarnost, je isti dan zvečer poslal iz Škofje Loike polovico 499. grenadinskega dopolnilnega bataljona (3 oficirji in 247 vojakov) z nekaj topovi poid poveljstvom kapetana Weitzerja na orožniško postajo v Trebiji. Ko je ponoči iz Sovodnja čez Gorenjo vas prispelo v Trebijo sporočilo, da je postojanka obkoljena, je od tam krenila v Sovodenj ena četa tega bataljona s podrejeno skupino težkih strojnic in težkih minometov. Po prihodu v vas jo je Vojkova brigada začela obstreljevati s pehotnim orožjem in s protitankovskim topom, vendar se je morala umakniti proti severozahodu. Ena četa 499. grenadirskega dopolnilnega bataljona je nato ostala v Sovodnju iin ga zavarovala, medtem ko je druga četa ostala še naprej v Trebiji. Le-tej se je

kmalu pridružila še 9. baterija 112. šolskega dopolnilnega topniškega polka iz Jezernice (Seebach) pri Beljaku (2 oficirja in 86 vojakov). Zato je bilo seveda obleganje postojanke neuspešno.

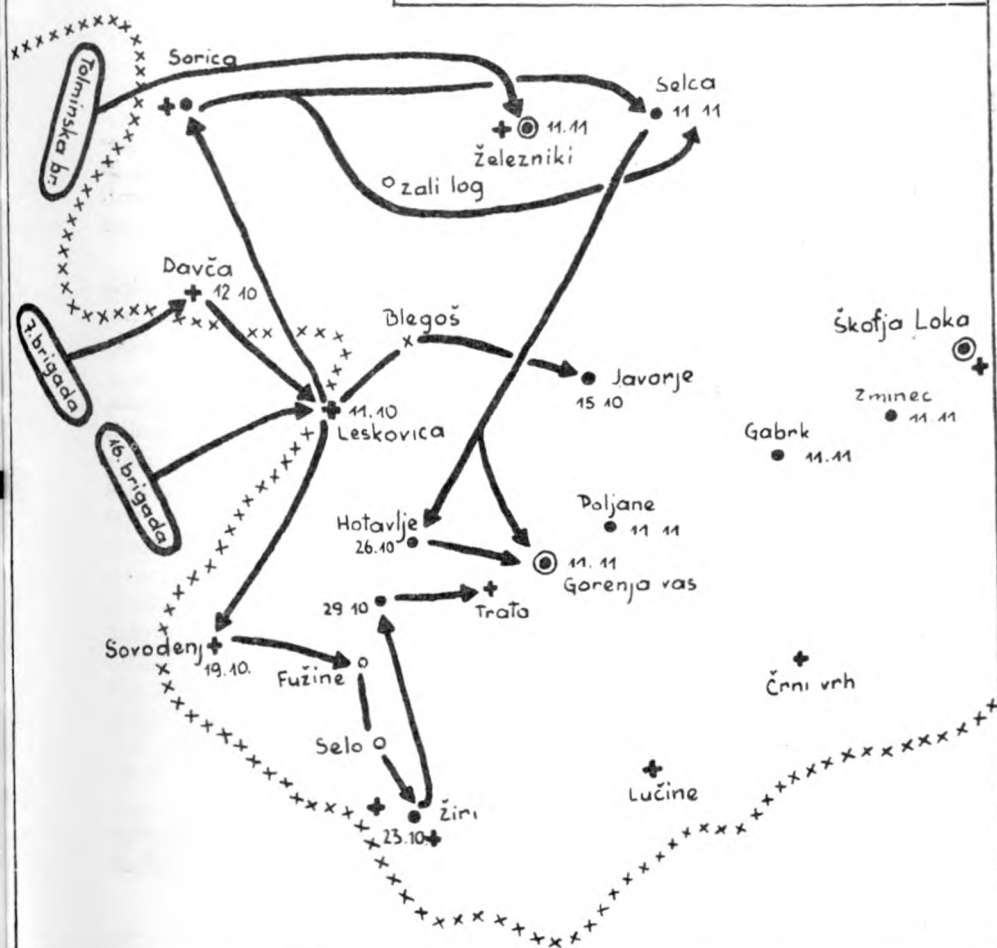
Tisti čas, ko je Vojkova brigada napadala graničarsko postojanko v Sovodnju, je Prešernova napadala 'kar več postojank, in sicer orožniško postajo in graničarsko postojanko v Sorici v Selški dolini, njen II. bataljon pa orožniško postajo Javorje v Poljanski dolini. Medtem 'ko sta se sovražni postojanki v Sorici obdržali, pa so se orožniki iz Javorja 15. oktobra po Rösener j evem ukazu pod zaščito prispele pomoči z vso opremo umaknili.

18. oktobra je Triglavska divizija začela nov ofenzivni sunek. V operacijo je vključila tudi Tolminsko brigado, ki je bila dotlej na območju ob železnici Bača—Podbrdo in jo je neprenehoma napadala. Štab divizije je Prešernovo in Tolminsko brigado usmeril v osrednji del Selške doline, in sicer v napad na orožniški postaji v Železnikih in Selcah, Vojkovi pa je ukazal, naj še dalje napada graničarsko postojanko v Sovodnju.

Ta velikopotezno zasnovani napad je najprej povzročil padec graničarske postojanke v Sovodnju. Ne vem, iz kakšnega razloga je sovražnik premestil že omenjeni vojaški oddelek iz Sovodnja in Trebije v Škofjo Loko. Ko je graničarska posadka v Sovodnju po dvodnevem boju uvidela, da brez vojske ne bo mogla vzdržati v postojanki, se je 19. Oktobra pod zaščito dveh tankov iz tankovske čete v Šentvidu nad Ljubljano umaknila brez izgub iz Sovodnja v Trebijo. Vojkova brigada je osvobodila Sovodnj, drugi dan pa še Fužine in razrušila tudi cesto proti Trebiji. Z osvoboditvijo teh dveh krajev pa je ogrozila varnost orožniške postaje v Trebiji, ki so jo nato še isti dan okrepili z 21 graničarji iz Gorenje vasi, in orožniške postaje ter graničarske postojanke v Žireh. Zato se je sovražnik po ustnem ukazu generala Rösenerja 23. oktobra umaknil iz Žiitrov in so umik zavarovale »močne policijske isile, podprte s tanki in vojaštvom«.⁴³

Drugačne pa so bile razmere pri Železnikih in Selcah, ki sta jih 20. oktobra začeli napadati Prešernova in Tolminska brigada. Sovražnik je moral nekako zvedeti za nevarnost, ki grozi postojankama, in jima je že 19. oktobra poslal na pomoč okoli 300 vojakov s težkim orožjem, med katerim ista bila tudi dva topa. To je bil verjetno tisti oddelek, ki je bil prejšnji dan odšel iz Sovodnja in Trebije v Škofjo Loko. Ko so naše enote drugi dan popoldne obkolile postojanki, je sovražnik hitro reagiral. I. bataljon in spremstvena četa Prešernove brigade bi morala napasti Selca in II. bataljon iste brigade bi ju naj zavaroval pri Soteski. Tolminska brigada naj bi na-

- 12.10.

*Borci Vojkove brigade
v osvobojenih Žireh
23. 10. 1943*

padla Železnike. Sovražnik je po blegaški cesti hitro poslal na pomoč napadenima postojankama okoli 250 vojakov, (ki so v Rovtu in na Ostrem vrhu skočili v hrbet tilstim oddelkom, ki so zavarovali napad. To je omajalo položaj obeh brigad, ki sta se umaknili, zbrali v Farjem potoku in odšli proti Poljanski dolini.⁴⁴

Tako so ise po 22. oktobru znašle v Poljanski dolini in Okoliških predelih vse tri (brigade Triglavske divizije in so talko ogrozile nekaj sovražnikovih postojank v jugozahodnem delu Poljanske doline, in sicer orožniške postaje v Trebiji, Hotavljah in Gorenji vasi.

V napad na postojanko v Trebiji je krenila Vojkova brigada, ki ise ji je po osvoboditvi nekaterih krajev zelo približala. Obkoliti pa je ni mogla, ker ji je to onemogočala prisotnost del-ov 2. orožniške motorizirane čete »Alpanland«, ki so jih bili pripeljali iz Kranja v Hotavlje in iso lahko s .svojim težkim orožjem streljali na vse strani. Ko pa so se 26. oktobra pod pritiskam II. bataljona Prešernove brigade umaknili, je brigada obkolila in napadla postojanko v Trebiji. Po dvodnevem boju ji je (štab I. bataljona poslal poziv, naj se vda. Posadka je ta poiziv zavrnila iim brigada je nadaljevala obleganje. 29. oktobra popoldne, ko (je imela posadka že nekaj -izgub, je prišlo ponjo osem tovornih avtomobilov, od katerih jih je brigada polovico zavrnila. 23 orožnikov se je umaiknilo iz Trebije in priključilo 2. četi orožniškega akcijskega bataljona pod poveljstvom kapetana Hönla, ki so ga tiste dni začeli ustanavljati predvsem iz orožnikov, ki so se bili umaknili iz postojank.⁴⁵

Prešernova brigada je pritislila na orožniški postaji Hotavlje in Goirenja vas. 26. oktobra je sovražnik izpraznil Hotavlje, ki jih je

osvobodil II. bataljon, in drugi dan je brigada začela naipadati orožniško postajo v Gorenji vasi. IV. bataljon, (ki je nastal iz dela ukinjenega Dolomitskega odreda, se je v megli približal vojašnici, začel napadati posadko in jo je kmalu pregnal v bunkerje. Toda zasedi nad Trato je prišel za hrbet sovražnikov oddelek im naše enote so se morale umakniti v Laze.⁴⁶

Tisti čas so posamezni oddelki nekajkrat uspešno napadli železniške proge. Tako so enote Tolminske brigade v noči na 25. oktober porušile železniški most med Grahovim in Knežo. V moči ma 29. oktober pa so razstrelili železniški most pri Koritnici in pri tem ujeli 35 sovražnikovih vojakov in oficirja ter zaplenili pet strojnic, 35 pušk itd. Med ujetniki je bilo 13 (italijanskih vojakov, ki so talko,j vstopili v narodnoosvobodilno vojtslko. štab armadne skupine B je o tej akciji poiročal v Hitlerjev glavni stam tole: »Železniški mioist pri Oblokah jugozahodno od Podbrda so tolpe po nočnem napadu ponovno razstrelile. Italijanska milica, ki ga je stražila, je verjetno pobegnila lk njim.« Poročal je tudi, da bo proga Podbrdo—Gorica zaradi partizanskih napadov dalij časa neuporabna.⁴⁷

Nekaj uspešnih napadov na železnice so imeli tudi minerski vodi Gorenjskega odreda, medtem ko so posamezne čete tega odreda napadale sovražnikova motorna vozila. Zlasti aktivna je bila 1. (Loška) četa, ki je vsak dan uničila najmanj eno sovražnikovo motorno vozilo na cestah v Poljanski dolini in pri tem pomagala enotam Triglavske divizije pri njihovih napadih na sovražne postojanke v tej dolini.⁴⁸

Do konca oktobra je Triglavska divizija s svojo ofenzivno operaeijio prisilila sovražnika, da je izpraznil 7 postojank v zahodnem delu Poljanske in Selške doline. Čeprav je v ofenzivni operaciji sodelovalo več kot tisoč petsto partizanov, se je pokazalo, da so nemške postojanke zelo trd oreh. Kakor je sovražnik ves čas narodnoosvobodilnega boja večal število moštva v posameznih postojankah (orožniške postaje so imele še spomladi 1942. leta le največ 10—12 orožnikov, kar je bilo seveda več kot pa npr. 1941. leta, do jeseni 1943. leta pa se je število orožnikov v postojankah več kot podvojilo; orožniška postaja Gorenja vas je imela maja 1942. leta 11 'orožnikov, jeseni 1943. leta pa 27), tako jih je tudi utrjeval in napravil iz njih postojanke v pravem pomenu te besede (zazidal je okna, vhodna vrata in pred zgradbo napravil barikade, žične oviire in izkopal strelske jarke, izdelal posebne »alarmne načrte« za medsebojno obveščanje in pomoč itd.). Temeljito je spremenil tudi njihovo oborožitev in jim je dal tudi težko orožje, celo minomete. V ofenzivi Triglavske divizije je z moštvom ukinjenih postojank krepil ostale postojanke.

Moštvo v nj ih, zlasti orožniki, so ise krčevito branili in zavračali vse pozive na vdajo, (boječ se kazni za zločine, ki so jih zakrivali nad slovenskimi ljudmi. Le tako je razumljivo, da postojanke kljub močnim napadom niiso padle. Sovražnik je napadenim posadkam skušal takoj pomagati, zlasti pa še ob njihovem umiku.

Potem ko je ofenzivna operacija brez premora trajala že tri tedne in so bile naše enote že potrebne nekoliko daljšega počitka, ko je padlo že sedem sovražnikovih postojank in se je osvobojeno ozemlje razširilo v notranjost obeh dolin Sore že za 15 do 20 kilometrov ter so bile ogrožene tudi druge postojanke, se je ofenzivni val nekoliko polegel in omejil na ožjo ali širšo blokado še nezavzetih postojank.

Sovražnik je bil namočen tako proti ofenzivni operaciji kakor tudi proti tej blokadi. Vse, kar je general Rösener lahko napravil, je bilo to, da je do zadnjega moža zaposlil vse orožnike, graničarje in vojake rekrute, dobil nekaj vojske iz Koroške in nazadnje (18. Oktobra, ko je zaustavil ofenzivno operacijo naše XV. divizije pred Savo) premestil s Štajerskega v obe dolini Sore tri policijske stražarske čete (4. četo XVII. stražarskega bataljona iz Šoštanja je npr. namestil v Gorenji vasi). Ti ukrepi so lahko le za nekaj časa odložili padec nekaterih postojank, niso pa mogli spremeniti njihove končne usode. Zaradi nenehne ogroženosti postojank in priprav na večjo lastno ofenzivno operacijo je Rösener v začetku novembra Ukazal, naj se posadke ogroženih postojank v noči na 11. november umaknejo v Škofjo Loko. Tako so izpraznili šest postojank: Gorenjo vas, Poljane, Gabrk in Zminec v Poljanski in Železnike ter Selca v Selški dolini. Z osvoboditvijo teh krajev se je osvobojeno ozemlje razširilo po obeh dolinah do Škofje Loke.⁴⁹

SOVRAŽNIKOVE OFENZIVNE OPERACIJE V SLOVENSKEM PRIMORJU IN NA GORENJSKEM NOVEMBRA 1943

Stab armadne skupine B je moral ob koncu ofenzivnih operacij »Wolkenbruch« na Dolenjskem in Notranjskem začeti pripravljati nove ofenzivne operacije v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem. Zahtevala jih je ofenzivna aktivnost Triglavske in Goriške divizije v drugi polovici oktobra in v začetku novembra in jih zato štab armadne skupine B septembra ali v začetku oktobra še nii mogel predvidevati. Vendar pa jih je imel **za** zelo nujne, saj bi drugače ne

odredil zanje ■tudi tistih sil, ki (bi morale biti že zdavnaj na drugih bojiščih. In tako nam dejstvo, da jih je v teh ofenzivnih operacijah uporabil, kaže na to, kako nujne iso ibile te operacije, dejstvo pa, da jih je še pred njihovim koncem začel prevažati na druga bojišča, ps kaže na to, kalk ar .potrebne so mu bile tam. Šlo je predvsem za 44. grenadirsko divizijo iin 901. tankovski grenadirski polk.

Hitler je 6. novembra izdal povelje, po katerem je poveljstvo nad vsemi nemškimi enotami v Italiji 20. novembra ob 24. uri prevzel dotedanji vrhovni poveljnik za jug ganeralfeldmaršal Alberl Kessel ring, ki se je preimenoval v vrhovnega poveljnika za jugozahod in armadne skupine C. Del Rommlovega štaba armadne skupine B so reorganizirali v štab armadne skuipine za posebno uporabe in ga pod Romloivim poveljstvom angažirali za utrjevanje obale ns Danskem, iz drugega dela pa so ustanovili štab XIV. armade, ki je zajemala ozemlje dotedanje armadne skupine B in ki ji je Hitlei postavil za poveljnika generalpolkovnika Eberhard a Mackensena Pod njegovo poveljstvo so prišle tudi vse nemške enote, bi so bile po 20. novembru še v Slovenskem Primorju in v Ljubljanski pokrajini.⁶⁰

Genersilfeldmaršal Albert Kesselring je po prejemu Hitlerjevega povelja sklenil, da bo 44. grenadirsko divizijo takoj poslal na italijansko bojišče, da bo v XIV. tankovskem korpusu pri Filiignanu zamenjala 26. iin 29. tankovsko grenadirsko divizijo. Divizijo se 14. novembra začeli prevažati iz Slovenije, in sicer najprej 131. grenadirski polk, čez nekaj dni pa še druge enote, tako da je bila divizija do 25. novembra že vsa na italijanski fronti.⁵¹

Za premestitev 901. tankovskega grenadirskega polka, iki je bi! po odhodu 1. SS tankovskega grenadirskega polka osnovna oklepna enota v ofenzivnih operacijah na Dolenjskem in Notranjskem, je bilo izdanih več povelj. 2. novembra je Hitler ukazal, na; polk prepeljejo na območje vrhovnega poveljnika za jugovzhod, da bo sodeloval v ofenzivnih operacijah II. tankovske armade proti narodnoosvobodilni vojski v vžhadnii Bosni. Nameravali so ga že 15. novembra podrediti vrhovnemu poveljniku za jugovzhod, a so ga šele 18. novembra zaičeli prevažati v Bosno, kjer je decembra 1943 sodeloval v ofenzivni operaciji »Kugelblitz« v vzhodni Bosni. 27. decembra 1943 pa je Hitler v zvezi s pripravami na **Obrambo** prec zavezniškim izkrcajem z »bajnim navodilom št. 41« ukazal, na; ga prepeljejo v Območje Verduna, Toula, Lunevilla in Nancyja \ Franciji.⁵²

V že omenjenem povelju, s katerim je Hitler postavil generalfeldmaršala Kesselringa za vrhovnega vojaškega poveljnika za vse

Italijo, Slovensko Primorje in Ljubljansko pokrajino do nekdanje italijanske in italijansko-hrvatske meje iz leta 1941, je poleg drugih nalog tudi določil, naj pomiri tiste dele severne Italije, ki jih imajo še zasedene uporniki, predvsem pa mora zavarovati železnico in vojaški kabel Beljak—Trbiž—Videm—Trst, zavarovati železnico Ljubljana—Reka, da bi zagotovil preskrbo enot vrhovnega poveljnika za jugovzhod, in preprečiti narodnoosvobodilni vojski prehod na nemško ozemlje. S severno Italijo je mislil predvsem na Slovensko Primorje, saj je nemško vrhovno poveljstvo npr. sredi novembra menilo, da je v italijanskem prostoru nevarnost pred partizani bila dotlej popolnoma nepomembna, kar pa seveda ne drži v celoti, saj so italijanski partizani v Julijski krajini v tistem času razvili veliko aktivnost, zlasti z napadi na železnico Videm—Trbiž, o čemer pričajo tudi poročila štaba armadne skupine B v Hitlerjev glavni stan.⁵³

Štab armadne Skupine B je v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem pripravil več ofenzivnih operacij, ki so jih izvajale posamezne divizije II. SS tankovskega korpusa, in sicer najprej tam, kjer so se mu zdele najbolj nujne. Načrte zanje je sporočil vrhovnemu vojaškemu poveljstvu 31. oktobra in 9. novembra. Tako je 44. grenadiriska divizija dobila nalogo očistiti severni del Slovenskega Primorja, zahodni del Gorenjske in Polhograjske Dolomite, 162. pehotna divizija najprej Območje zahodno od Planine in Postojne in nato oba bregova Soče pri Gorici, 71. pehotna divizija pa Kvarnerske otoke. Operacije so vadili štabi omenjenih divizij pod vodstvom štaba II. SS tankovskega korpusa v Ljubljani. Čeprav so vse te ofenzivne operacije začeli hkrati, jih bom zaradi preglednosti opisal vsako zase.

Ofenzivna operacija proti Triglavski diviziji v severnem delu Slovenskega Primorja, zahodnem delu Gorenjske in Polhograjskih Dolomitih

Ofenzivna operacija 44. grenadirske divizije, ki so jo imenovali »Traufe« (Kap), je zajela razsežno ozemlje v Slovenskem Primorju severno od Idrije in na Gorenjskem zahodno od Save ter Polhograjske Dolomite.

Usmerjena je bila proti Triglavski diviziji, ki se je opirala na osvobojeno ozemlje v severnovzhodnem delu slovenskega Primorja (idrijsko in tolminsko oziroma baško okrožje) in oktobra in v za-

četku novembra v svolji ofenzivni operaciji likvidirala trinajst orožniških in graničarskih postojank ter razširila osvobojeno ozemlje po Selški dn Poljanski dolini prav do Škofje Loke. Sovražniku se je zdelo potrebno, da najprej in z najmočnejšimi silami udari ravno proti tej diviziji, katere ofenzivna operacija je bila najmočnejša in najboilj usklajena ter zaitio tudi najuspešnejša. Če bi odlašal, bi mu lahko divizija prej ali slej zelo ogrozila Škofjo Loko in celo Kranj, lahko bi mu tudi občutneje uničila železnico Ljubljana—Beljak

Štab 44. grenadiirske divizije, ki je bil na Vrhniki, je začel pošiljati svoje enote na izhodiščne položaje 11. novembra, brž ko so prišle do cilja v četrti fazi ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem. Drugi dan in 13. novembra so bile že vse na zapornih in izhodiščnih položajih. 14. in 19. SS policijski polk (brez nekaterih enot, ki so ostale na Dolenjskem) sta zasedla položaje od Nomenja čez Kupljenik, Radovljico in Ljubno do Kranja, 132. grenadirski polk od Kranja čez Škofjo Loko do Ljubljane, 134. grenadirski polk in 44. izvidniški oddelek pa od Ljubljane čez Vrhniko do Dolnjega Logatca. Obenem je na črto Dolnji Logatec—Idrija—Vojsko—Logaršče—Grahovo—Podbrdo—Nomenj začela prodirati močna Gerversova bojna skupina, ki so jo sestavljali deli 901. šolskega tankovskega grenadirskega polka, II. bataljon 138. rezervnega potika planinskih lovcev, bojni dopolnilni bataljon 162. pehotne divizije, bataljon planinskih lovcev »Heine«, SS bataljon kraških lovcev in deli bataljona italijanske fašistične milice, torej vseh skupaj tudi za dva polka. Vse omenjene enote so do 13. novembra zvečer brez odpora zasedle položaje, le II. bataljon 138. rezervnega polka planinskih lovcev pod poveljstvom majorja Neuschützera se je pri Otaležu spopadel z deli Gradnikove brigade.⁵⁴

V prostoru, ki ga je zajela ofenzivna operacija 44. grenadirske divizije, so bile enote Triglavske divizije, katere štab je bil pri Ledinah, severovzhodno od Spodnje Idrije. Kljub temu da je bil štab pravočasno obveščen o zbiranju sovražnikovih sil tja ofenzivno operacijo, je še naprej obdržal dotedanjo razmestitev brigad, ki ni bila ugodna.

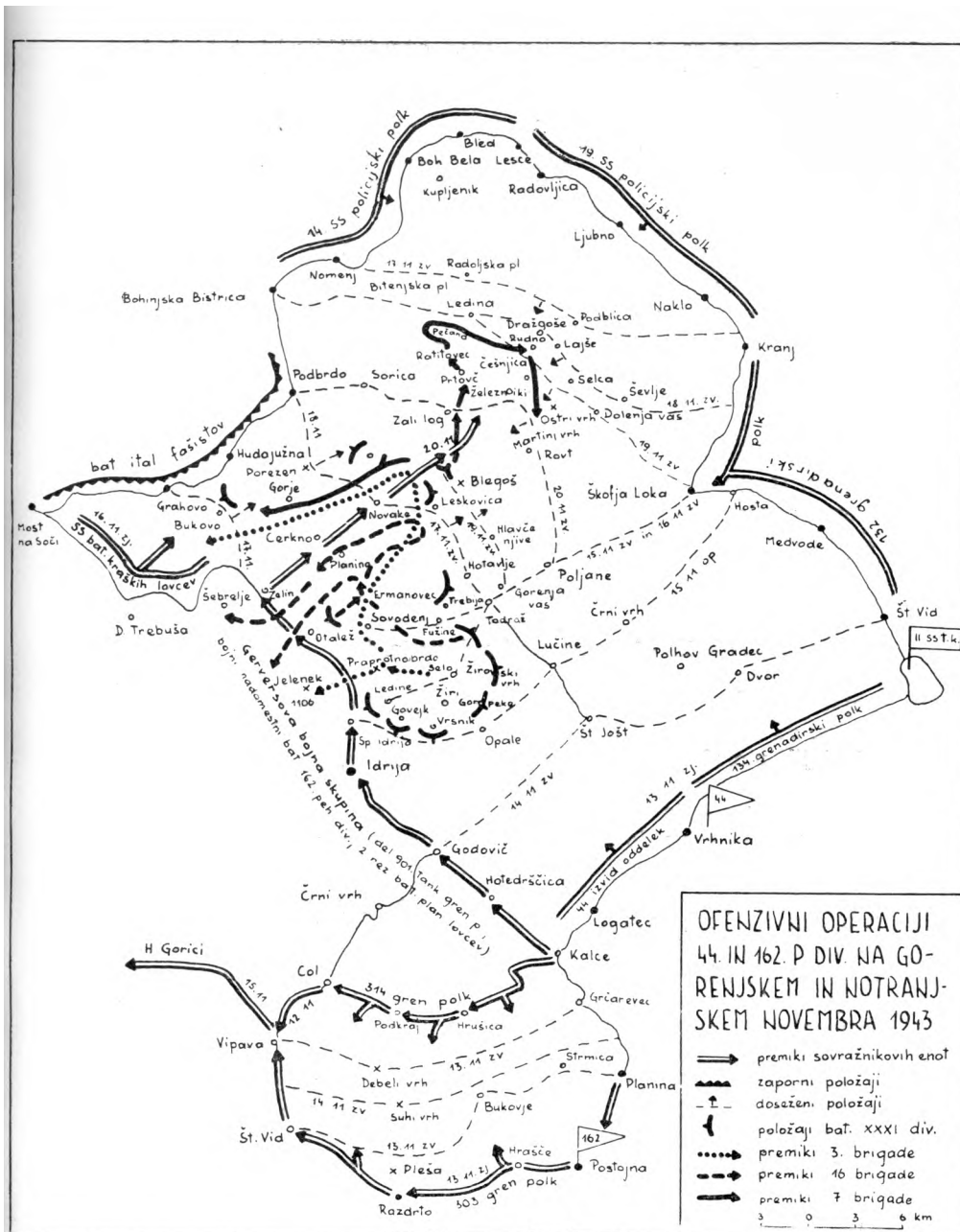
Na desnem krilu divizije je bila Gradnikova brigada, ki je s svojih položajev nadzirala cesto Žiri—Spodnja Idrija.—Otalež—Fužine (štab brigade je bil pri Žireh, I. bataljon na Govejku med Žiri dn Spodnjo Idrijo, II. in V. pri Vrsniku, III. pri Stari Oselici, del IV. pri Spodnji Idriji in drugi del v zasedi nad Otaležem). Na sredi je bila Vojkova brigada in je s svojih položajev na Zirovskem vrhu nadzirala cesto Logatec—Žiri—Gorenja vas (štab brigade je bil pri Dobravi v bližini Gorenje vasi, I. bataljon nad Trebijo, II. na Zirov-

skem vrhu, III. na Garopekah jugovzhodno od Zirov in IV. v rezervi ipri Selu med Doibračavo in Fužinami). Na levem (krilu je bila Prešernova brigada (štab v Leskovici, I. bataljon v Davči, II. v Farjem potoku, III. v Robidnici in IV. v Bukovem nad Baško grapo).¹⁶

Ko je II. bataljon 138. rezervnega polka planinskih lovcev 13. novembra popoldne ob treh s šestimi tanki in Oklepnimi avtomobili ter z več kot 700 vojaki prodril iz Idrije do Zelina in nato poslal svoje patrulje do Reke in Otaleža, nirsita niti štab divizije niti štab Gradnikove brigade, kd sta bila najbližje sovražnikovih (premikov, likrenila nič bistvenega. Umaknila sta le dve četi IV. bataljona Gradnikove brigade od Otaleža, kjer sta se spopadli s sovražnikom, proti Ledinam. Tudi drugi dan, ko se je omenjeni nemški bataljon premaknil proti Cerknemu, pošiljal bojne patrulje proti Novakom in postavljajl zasede ob cesti Idrija—Spodnja Idrija—Cerkno, nista ukrenila nič in je bila iniciativa izključno v sovražnikovih rokah, poleg tega pa je imel že lepo prednost v času.

Štab divizije je reagiral šele 15. novembra. Tedaj je Gerversova bojna skupina z že omenjenim bataljonom in bataljonom planinskih lovcev »Heine« na čelu prodrta do Novakov in Davče. 132. in, 134. grenadirski polk pa sta prečistila že vse Polhograjske Dolomite in dosegla črto Hosta pri Škofji Loki—Črni vrh—Lučine—Opale—dolina Žirovnice ter se na Zirovskem vrhu začela spopadati z enotami Vajikove brigade. Šele tedaj je štab divizije izdal povelje štabom brigad, v katerem jim je naročil, naj brigade zaradi močnejših nemških koncentracij na črti Logatec—Idrija—Zelin—Cerkno in zaradi medsebojne povezanosti uničujejo vse prometne zveze na svojih območjih, -z močnimi bojnimi patruljami napadajo sovražnika, kolikor se ustavlja po vaseh, odredijo svojim bataljonom potrebne javke, v primeru, če bi jih sovražnikov pritisk odsekal ali ločil od štabov brigad. V primeru pa, če bi sovražnik zbral večje isile z ene strani, z druge strani (Škofja Loka—Kranj—Šentvid—itd.) pa pritiskal, da bi obkolil divizijo, naj se Prešernova brigada premakne severno prati Podbarštu in nato v loku zavije proti zahodu v smeri Podbrdo ■—Nemški Rut dn od tam udarja sovražniku v hrbet, Gradnikova brigada naj s položajev Vojsko—Goimja Kanomlja—Robarje 'krene proti vzhodu, Vojkova brigada pa na območje vzhodno od Idrije in južno od Vojskega. Vendar pa je štab divizije dovolil, da se brigadam ni treba dosledno držati omenjenih krajev, temveč le območij.⁵⁵

Ta odredba je bila napisana v defenzivnem duhu. Predvidevala je le možnost močnejšega sovražnikovega pritiska, ne pa prave ofenzivne operacije. Odrejala je rušenje prometnih zvez, ko je to bilo že prepozno, itd.

Tega dne so ibill i hudi boji med enotami Vojkove brigade in enotami 134. grenadirskega polka na Žirovskem vrhu. Brž ko je II. bataljon Vojkove brigade dobil sporočilo, da sovražnik prodira iz Lučin, je odhitel na položaje. Ker pa posamezne čete na položajih niso imele med seboj prave zveze, je sovražnik prodril med njimi in se pojavil za njihovim hrbtom. Bataljon se je hrabro boril do večera, nato pa se je po delih umaknil v dolino Žirovnice in pri Selu vzpostavil stik s štabom brigade. Ponoči je brigada čez Mrzli vrh krenila na Podjelovo brdo. Drugi dve brigadi pa sta še ostali na dotedanjih položajih.

Do večera je 132. grenadirski polk, ki mi imel nobenih bojev, prispel do ceste Škofja Loka—Trata, medtem ko je 134. grenadirski polk zaradi neugodnega terena in bojev z enotami Vojkove brigade močno zaostal in ni mogel doseči za ta dan predvidenega cilja.⁵⁷

Ko se je obroč okoli Triglavske divizije s prodorom obeh polkov 44. grenadirske divizije proti severozahodu začel zmanjševati, je štab II. SS tankovskega korpusa v Ljubljani začel umikati posamezne enote iz ofenzivne operacije in pošiljati v Italijo in v Bosno. Talko je 14. novembra zvečer, ko je levo krilo 134. grenadirskega polka doseglo Godovič, umaknil iz Gerversove bojne Skupine I. bataljon 901. tankovskega grenadirskega polka, ki je zapiral cesto Spodnji Logatec—Idrija. Nadomestil ga je s 44. liizvidniškim oddelkom z levega krila 44. grenadirske divizije.⁵⁸

16. novembra je postal položaj za Triglavsko divizijo kritičnejši. 132. grenadirski polk je ves dan čakal na cesti Škofja Loka—Trata, da bo 134. grenadirski polk na levem krilu dosegel položaje, ki bi jih moral doseči že prejšnji dan zvečer, pa je prodiral proti Gradnikovi brigadi, ki je bila na položajih Ledine—Govejek—Vrsnik in se je znašla v zelo nevarnem položaju. S prodorom Gerversove bojne skupine do Zelina je bil že prvi dan odprt ves njen desni bok, isto pa se je zgodilo z njenim levim bokom po umiku Vojkove brigade z Žirovskega vrha in iz doline Žirovnice. Opoldne je sovražnik prodril skozi dolino Žirovnice in napadel Vrsnik, kjer so bili štab brigade, II. bataljon in deli V. bataljona. Po močnem spopadu se je marala brigada hitro umakniti. Večji del se je v globokem snegu srečno umaknil proti Sovodnju, le V. bataljon An deli II. bataljona s štabom brigade vred so ostali odrezani na območju Praprotnega brda, kjer so počakali do mraka, ipoiniči pa so se med Spodnjo Idrijo in Otaležem umaknili čez reko Idrtjco na njen levi breg v Kanomljo in se tako izmaknili iz sovražnikovega obroča.

Vojkova brigada se je ta dan bojevala pri Fužinah, in sicer s sovražnikovo kolono, ki je skušala prodreti proti Sovodnju. Po hudih

bojih se je morala brigada v globokem isnegu umakniti proti Leskovici, kjer naj bi se priključila h Gradnikovi in Prešernovi brigadi. Po kratkem počitku nad Leskovicco je krenila v mraku proti vasi, a jo je bil' sovražnik prehitel in pred njo zasedel višinske položaje na drugi strani doline in ji tako zaprl pat prati Blegošu in Črnemu vrhu. Brigada se je obrnila nazaj proti Podjelovamu brdu.

Prešernova brigada pa od tega dne dalje ni bila več pod enotnim vodstvom. Dva bataljona sta ostala na območju Davče in Leskovice, medtem ko sta II. in III. bataljon odnesla ranjence iz Davče na Jelovico.

Levo krilo 44. grenadirske divizije je do večera doseglo črto Trata—Fužine—Praprotno brdo. Tega dne so s tega krila potegnili II. bataljon 134. grenadirskega polka v Vrhniko, da ga drugi dan prepeljejo v Italijo. Na njegovo mesto, tj. na položaje Hotavlje—Trata, pa so dali 44. izvidniški oddelek. Ta dan je tudi SS bataljon kraških loivcev s črte Trebuša—Logaršče začel prodirati čez Šentviško goro na severozahod in je na cesti Reka—Grahovo dosegel norve izhodiščne položaje.

17. novembra je postal položaj še bolj kritičen. Koit smo videli, je dotlej le delu Gradnikove brigade uspelo, da se je »izmaknil iz obroča, vse druge enote Triglavske divizije s štabom divizije vred pa so še ostale v obroču. Obroč pa se je ta dan začel še bolj ožiti, saj so zjutraj začeli proti diviziji prodirati tudi Gerversova bojna skupina, 14. in 19. SS policijski polk.

Gerversova bojna skupina je z levim krilom prodirala v smeri proti Breznu, z desnim pa s črte Zelin—Otalež v smeri Spodnji Novaki—Sovodenj. 14. in 19. SS policijski polk sta prodirala s črte Kupljenik—Kropa na jugozahod. Desno krilo 44. grenadirske divizije, tj. predvsem 132. grenadirski polk, je začelo prodirati s črte Škofja Loka—Trata na jugozahod, medtem ko je njeno levo krilo, tj. I. in II. bataljon 134. grenadirskega polka in 44. izvidniški oddelek, zapiralo črto Fužine—Sovodenj.

Ko so se enote Triglavske divizije znašle v ozkem Obroču, se je glavnina Gradnikove brigade pod zaščito Vojkove brigade, ki je imela pri Trebiji, Fužinah in Sovodnju ostre spopade s sovražnikom, umaknila proti Blegošu. III. bataljon se je namreč z Goropek umaknil na Žirovski vrh in je bil' že zunaj obroča. Toda želel se je priključiti k drugim bataljonom Gradnikove brigade in je zaito v noči na 17. november odšel v dolino in čez Poljansko Soro proti Stari Oselici. Isto noč je I. bataljon pr/spel v Krnice, kjer je našel del

II. bataljona, nato pa se je na poti proti Praprotnemu brdu sešel še s IV. bataljonom. Odšli so: na Staro Oselico. Tako' je bil na Stari Ose-

lici zbran drugi del Gradnikove brigade in štab divizije mu je postavil začasni operativni štab (komandant Emil Vovk in politkomisar Ivan Sulič). Hude boje sta imela tega dne tudi II. in III. bataljon Prešernove brigade pod Ratitovcem, in sicer z delom Gerversove bojne skupine, verjetno z bojnim nadomestnim bataljonom 162. pehotne divizije, ki je prodiral s črte Podbrdo—Bohinjska Bistrica—Nomenj proti Ratitovcu.

Bataljona Prešernove brigade sta pred dvema dnevoma zvečer pod vodstvom namestnika komandanta brigade Rudolfa Hribernika odšla od Farjega potoka na severnem pobočju Blegoša na sever. Med Železniki in Zalim logom sta prekoračila cesto in po strmem bregu pršla do vasice Prtovč na jugozahodnih Obronkih Ratitovca. Ker je bil sneg, sta hodila deset ur, čeprav je le nekaj kilometrov razdalje. 16. novembra sta bataljona počivala in pošiljala patrulje proti Jelovici ter zasedo nad cesto. Toda drugi dan, to je bilo 17. novembra, se je sovražnik v gosti megli skoraj neopaizno približal vasi in udarili. Po dveh urah boja sta se bataljona umikala v redu in brez izgub po strmini proti Ratitovcu in je nato II. bataljon pod vodstvom komandanta Franca Jemejca-Milčeta zasedel položaje okoli Torke ter se zavaroval proti dolini in Sorici, III. bataljon pa je z Grebi vrha (k. 1348) nadziral Prtovč, ki ga je sovražnik tisti dan zjutraj požgal. Sovražnik je zasledovali bataljona in ju z vseh strani srdito napadel, najmočnejše od Podrošta proti Ravnem. Hotel je zasesti neko vzpetino in zagospodariti nad partizanskimi položaji, vendar ga je ena izmed čet prehitela in je padlo enajst Nemcev na smučkah. Zvečer sta se bataljona napotila proti vrhu Ratitovca, po strmini, o kateri so domačini menili, da je zaradi plazov neprehodna. Toda bilo je potrebno hiteti, da ga ne bi prej zasedel sovražnik, ki je prodiral iz Bohinjske Bistrice. 18. novembra zjutraj sta bataljona prispela na vrh Ratitovca in se spustila v Pečano, kjer so si borci odpočili v lesenih pastirskih kočah. Kmalu je bil sovražnik tudi na Ratitovcu in si je tudi zdaj prizadevali, da bi pred njimi zasedel doliške vrhove. Toda tudi tokrat so ga borci prehiteli in se kljub srditimi poskusom niso dali pregnati z njih. Boji na Ratitovcu bi se tega dne končali zmagovito, če se ne bi bila ločila od obeh bataljonov skupina borcev in bivših britanskih vojakov, ki so bili zbežali iz nemškega ujetništva in so jih bili začasno priključili k II. bataljonu Prešernove brigade. Zgodilo se je, da so vsi ti vojaki in okoli dvajset borcev Prešernove brigade padli v sovražnikove roke. Popoldne je vodstvo idbeh bataljonov sklenilo, da se bosta bataljona umaknila nazaj čez Selško dolino, vendar ne proti Davčr, temveč nemškim enotam za hrbet, tj. proti Martinj vrhu. V poznih popoldanskih urah

sta se mimo Novaka spustila do Češnjic med Železniki in Selci, prekoračila cesto in Soro pri tem kralju, in odšla na Martinj vrh, kamor sta prišla 19. novembra podnevi.⁶⁰

Iz sovražnikovega obročja se je v noči na 18. november čez Cerkljanski vrh in dolino Idrijce prebil v Masoro le II. bataljon Vojkove brigade, vse drugo pa je še ostalo v obroču.

Do večera 17. novembra je Gerversova bojna skupina dosegla črto Hotavljje—Leskovica—Spodnji Novaki—Davča—Ratitovec, 14. in 19. SS polk pa črto Orna peč—Radoljska planina—Podblica—Brezaviški vrh. Ta dan so iz Gerversove bojne skupine umaknili na Vrhniko tudi II. bataljon 901. šolskega tankovskega grenadirskega polka in ga v naslednjih treh dneh prepeljali v Bosno.⁶¹

Naslednji dan, tj. 18. november, ni za Triglavsko divizijo prinesel nobenega bistvenega izboljšanja. Sovražnik, ki je s tanki prodrli ceo v dolino Kcipaonice, je še bolj zožil obroč okrog Kladja, Leskovice in Novakov, kjer so se gnetli trije bataljoni Vojkove brigade, trije bataljoni in pol Gradnikove brigade in dva bataljona Prešernove brigade. Bataljoni Gradnikove brigade, ki so ponoči odšli s Stare Oselice in v zgodnjih jutranjih urah iprišli v Leskovo, so se morali umakniti tudi iz te vasi, ker jo je sovražnik zažgal in se ji zelo približal. Umikali so se nad vasjo Novaki na pobočja Blegoša in črnega vrha. Položaj v obroču je bil zelo hud, saj so se enote zaradi visokega snega, premočene, prezeble, lačne in utrujene zelo težko premikale. Posebno budi boji so vodili ta dan z II. bataljonom 138. rezervnega planinskega polka na koti 1200 med Leskovo, Čmim vrhom in Blegošem.

Olajšanje je prinesel šele večer, ko se je Vojkova brigada mimo sovražnikovih zased in patrolj na cesti Sovodenj—Kladje—Cerkno pretihotapila na Cerkljanski vrh, nato pa se je spustila v dolino Idrijce ter jo prebredla blizu Zelina.

V obroču, ki ga je sovražnik že zelo zožil, so tako ostali le še trije bataljoni in pol Gradnikove in dva bataljona Prešernove brigade. Stab II. SS tankovskega polka je tega dne umaknili s črte Trata—Fužine—Sovodenj še preostala dva bataljona 134. grenadirskega polka in ju zbral na Vrhniki, da ju v naslednjih dneh prepelje v Italijo.⁶²

Naslednjega dne je imela Gerversova bojna skupina na Črnem vrhu in pri Leskovici hude boje z enotami, ki so ostale v obroču. Do večera je dosegla črto Hlavče njive—severno od Leskovice—severno od Črnega vrha (kota 1288), medtem ko sta 14. in 19. SS policijski polk ob neznatnem odporu dosegla črto Bitenjska planina—Ledine (kota 1145)—Studeno—Selca—Dolenja vas. Zvečer so se vse parti-

zamske enote, ki so še bide v obroču na Črnem vrhu, s štabom divizije vred premaknile čez Davčo nad Labinje. Ko pa jih je sovražnik tudi tam odkril, iso se po manjših spopadih umaknile iz sovražnikovega obroča, proti Orehku in Jesenici za hrbet Gerversovi bojni skupini.^{6*}

20. novembra so se brigade spet začele zbirati, in sicer Vojkova na Šebreljah, Prešernova pod Poreznom in Gradnikova na šentviški planoti, sovražnik pa je nadaljeval svojo ofenzivno operacijo v praznem prostoru. Gerversova bojna skupina je prečesala Blegoš in do večera prišla na črto Poljane—Žetima, njen II. bataljon 138. rezervnega iplanilnskega polka, ki je prodiral iz Novakov, pa je v Železnikih vzpostavil stik z enotami 14 in 19. SS policijskega polka. Ker so tega dne odpeljali z Vrhniko v Italijo tudi štab 44. grenadirske divizije in 44. izvidniški oddelek, je ofenzivno operacijo vodil naprej štab 132. grenadirskega polka. Končal jo je 22. novembra brez večjih uspehov.⁶⁴

25. novembra je štab XIV. armade, pod katerega so 20. novembra opolnoči prišle vse nemške vojaške enote z območja dotedanje armadne skupine B, poročal, da je v ofenzivni operaciji »Traufe« od

14. do 22. novembra padlo 505 partizanov, ujetih jih je bilo 2682, med njimi 33 britanskih vojnih ujetnikov in 8 pobeglih italijanskih miličnikov, aretiranih pa 476 civilnih prebivalcev, zaplenjena sta bila dva topa, 20 strojnic, 83 pušk, tovorni avtomobil, 36 konj in mul ter 21 vozil.⁶⁵ Ponačilo je bilo glede padlih im ujetih vsekakor pretirano, saj bi bila morala divizija po tem poročilu tako rekoč izgubiti vse svoje moštvo. Triglavska divizija, ki je pred ofenzivo štel 3213 mož (Gradnikova 1455, Prešernova 776 in Vojkova 930 mož), je imela takoj po ofenzivi okoli 2300 mož (Gradnikova okoli 1000, Prešernova okoli 800 in Vojkova okoli 500 mož). Posebno hudih izgub divizija ni imela, razen dezertacij, ki so bile posebno velike v Vojkovi brigadi, iz katere je dezertiralo Okrog 120 mobilizirancev iz okolice Žirov in 120 Idrižčanov, iter v Gradnikovi brigadi, katere številčna moč se je zmanjšala za 455 mož. Sovražniku je tudi uspelo pobiti več ranjenec, ki so bili zaradi visokega snega razmeščeni po hišah. Pobral je tudi večino moških im jih odpeljal v internacijo.⁶⁶

Štab III. »Alpske« operativne cone je po ofenzivi podrobneje analiziral delo štaba divizije in štabov brigad. Ugotovil je, da so predolgo pustili iniciativo sovražniku im miso storili nič tudi takrat, ko so se že jasno videli sovražnikovi nameni. Že prve dni bi bili morali povedi enote iz sovražnikovega obroča. Tudi kurirska in obveščevalna služba sta v ofenzivi precej odpovedali.⁶⁷

■ Sovražnik vseh teh in drugih pomanjkljivosti ni mogel in ni znal popolnoma izkoristiti, saj je imel kljub razsežnemu operacijske-

mu območju že v začetku malo enoit, iko pa je obrač zoževal, jih je moral umikati iz ofenzivne operacije in pošiljati v Italijo in Bosno. Tudi sovražnikove umike sta ovirala neugoden teren in visok sneg.

Kljub hudim naporom je večina borcev vseh treh brigad vzdržala to se organizirano prebijala iz obročev. Tako sovražnik s to ofenzivno operacijo ni dosegel svojega namena.

Sovražnikove enote, ki so sodelovale v tej ofenzivni operaciji do konca, so nato tudi razposlali na vse strani: 132. grenadirski polk na italijansko fronto, 14. SS policijski polk v Savinjsko dolino, 19. SS policijski polk je ostal nekaj dni na Gorenjskem, nato pa so ga poslali na Štajersko, bataljon planinskih lovcev »Heine« so poslali v Idrijo, da je zavaroval rudnik živega srebra, II. bataljon 338. rezervnega polka planinskih lovcev je ostal še nekaj dni ob železnici Ljubljana—Postojna, SS bataljon kraških lovcev je nemško vrhovno vojaško poveljstvo nameravalo poslati v V. SS planinski korpus v Bosni, a je Himmler potem, ko je 26. novembra dobil njegovo poročilo o sodelovanju v tej ofenzivni operaciji, odredil, naj ostane v območju Podbrda. Toda ta ukaz je prispel prepozno, bataljon je bil že na poti v Bosno, vendar so ga pozneje spet vrnili v Slovensko Primorje in severovzhodni del Italije.⁶⁸

Ofenzivni akciji 162. pehotne divizije pri Postojni in Gorici

Tisti čas, ko je 44. greoadinska divizija izvajala ofenzivno operacijo v severnem delu Slovenskega Primorja, zahodnem delu Gorenjske in Polhograjskih Dolomitih, jo je 162. pehotna divizija izvajala najprej zahodno od Planine in Postojne, nato pa na obeh bregovih Soče severno od Gorice.

Ofenzivna operacija zahodno od Planine in Postojne je bila posledica aktivnosti Loške brigade, ki se je konec Oktobra prebila iz sovražnikovega obroča pri Cerknici in se zatekla na to območje. Operacijo je vodil štab 162. pehotne divizije, ki se je 12. novembra preselil v Postojno. Že dan prej je 314. grenadirski polk, ki je bil v četrti fazi ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem zapiral položaje ob železnici Ljubljana—Rakek, krenil peš v območje okoli Logatca, za njim pa še 303. grenadinski polk. 12. novembra sta oba polka zasedla izhodiščne položaje, in sicer 303. na cesti Planina—Postojna—Razdrto—Št. Vid pri Vipavi—Vipava, 314. pa Logatec—Podkraj—Coli. Ko je tega dne 314. grenadirski polk prodiral po cesti Logatec—Podkraj, se je spopadel z enotami Loške brigade.⁶⁹

Ko se je Loška brigada 1. novembra 1943 pri Lipsanju prebila iz nemškega obroča v Loški dolini, je preko Javornikov ter Ravbarkomanide prišla 4. novembra nad Strmico, kjer si je uredila tabor. V okoliških vaseh je razvila živahno kulturno in propagandno dejavnost. 4. in 5. zvečer je imela miting v Strmici, drugi dan zvečer v Studenem itd. 7. novembra zjutraj je odšla v vas Hrušico in je tam proslavila obletnico velike oktobrske revolucije ter ostala nekaj dni tam. V Hrušici je bil štab brigade in menda še kakšna enota, III. bataljon je bil v Podkraju in IV. v Colu.⁷⁰

Na svoji poti na izhodiščne položaje je 314. grenadirski polk v vasi Podkraj v nedeljo, 13. novembra, zjutraj v slabem vremenu napadel tamkajšnji bataljon, ki se je moral umakniti v gozd. Nekaj borcev je sovražnik polovil po hišah in jih odgnal v vaško gostilno. Tam so jih s pomočjo tolmača 'zasliševali in jih po končanem 'zaslišanju odpeljali proti vaškemu pokopališču. Vojaki — Turkeščanci — so ujetim borcem ukazali, naj ležejo na zemljo, in so jih s streli iz brzostrelk v tilnik pokončali. Borec Franc Bravec je bil le hudo ranjen (dobil je tri kroglice v vrat in eno v irdko) in je ponoči odtaval v gozd; po enajstih dneh je dobil stik z ljudmi in po dveh mesecih s Kosovelovo brigado. Ko podrobno opisuje ta sovražnikov zločin, pravi, da je bilo ujetih enajst borcev. Štab armadne skupine B pa v svojem poročilu navaja, da so imeli partizani v žilavem odporu 17 mrtvih in 21 ujetih in da v nadaljnjem ipohodu proti Colu enote polka niso naleteli na odpor. Pač pa partizanski kronist pravi, da se je IV. bataljon Loške brigade bojeval pri Colu, obdržal bojne položaje vse popoldne in se je z rušij umaknil šele proti večeru.⁷¹

Ko sta potika prišla na izhodiščne (položaje za ofenzivno operacijo, je najprej 314. grenadirski polk 13. novembra zjutraj začel prodirati na jug in je do večera dosegel orto Pleša (kota 1261)—Predjama—Stranica—kota 712 zahodno od Planine. Drugi dan je 303. grenadirski polk začel prodirati na sever in je do večera končal to neuspešno ofenzivno operacijo.⁷² Ta je namreč — če izvzamemo boja v Podkraju in pri Colu — izadela v prazno. Loška brigada se je namreč 13. novembra premaknila na Cmi vrh in dalje v Zadlog in je bila potemtakem severneje od prostora, ki ga je zajela ta sovražna ofenzivna operacija. Tam je ostala teden dni, nato se je začela premikati proti jugu (Vodice—Podkraj—Bukovje—Predjama—Slavinje—Sajevče—Jurešče—Mašun—Šmarata), da bi se vključila v XIV. divizijo. Vas čes je opravljala tudi kulturno in propagandno nalogo⁷³

15. novembra se je 162. pehotna divizija premestila proti Gorici, in sicer štab divizije iz Postojne v Tržič (Monfalcone), oba polka sta odšla v območje okrog Gorice in sta se drugi dan namestila v pro-

štoru Grgar (314.) in v območju med Črničami in južnim robom Gorice (303.) ter izvedla dve manjši lokalni akciji jugozahodno in južno od mesta.⁷⁴ ! ii

Drugi dan, tj. 17. novembra, sta ipolka začela nekoliko večjo ofenzivno akcijo na Banjški planoti in v Goriških Brdih.

Enote 314. grenadirskega ipolka iso iz Soške doline prodirale proti severu in vzhodu na Banjško (planoto, da bi uničile ali pregnale partizanske sile, ki pa jih ni bilo več tam, saj je Goriška brigada že pred dobrimi štirinajstimi dnevi odšla v Gradnikovo brigado na Gorenjsko. Sovražnikovi oddelki z juga so že dopoldne prodrli do črte Čapovan—Podlaka—Ravne—Kuk (kota 611). V Čepovanu so iznenadili štab III. »Alpske« operativne cone. Tam je bila tudi skupina 12 oficirjev, ki jih je bil poslal vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije v narodnoosvobodilno vojsko Slovenije. Po sprejemu, ki sta jim ga pripravila komandant in politkomisar cone, so imeli miting, nato pa so pozno ponoči odšli spat v hotel pri cerkvi. Zgodaj zjutraj so jih prebudili strelji. Štab cone se je hitro znašel in poslal oficirje in kurirje na položaje nad Čepovanom, ki so sovražnika zavrnil.

V Srednjem Lokovcu pri Čepovanu je neki manjši oddelek 134. grenadirskega polka ta dan iznenadil namestnika politkomisarja Gorske divizije Darka Marušiča in ga ubil. Polk je do večera prodril do črte Kal—Podlešče—Vrh—Deskale in drugi dan končal to ofenzivno akcijo, ki je bila »brez posebnih uspehov«, kot je to moral priznati sam sovražnik.⁷⁵

Tisti čas je 303. grenadirski polk čistil območje Gorica—Krmin—Praprotno—Plave, tj. južni del Goriških Brd, kjer tudi ni bilo nobene partizanske enote.⁷⁶

Drugi dan so polka prepeljali v območje okrog Tržiča, kjer je bil že štab divizije, in sicer 314. grenadirski polk v območje severozahodno od mesta, 303. pa v območje med Oglejem in Latisano.⁷⁷

Ofenzivna operacija proti Goriški diviziji v vzhodnem delu Beneške Slovenije

Vse drugačna je bila ofenzivna operacija, ki jo je 18. novembra začel 236. topniški polk 162. »Turkestanske« pehotne divizije pod poveljstvom podpolkovnika barona Petra von Le Forta proti Goriški diviziji v vzhodnem delu Beneške Slovenije.

Goriška divizija je pred to ofenzivno operacijo imela za temeljno nalogo uničevati prometne zveze v Soški dolini, med Gorico in Čedadom, Gorico in Trstom ter med Vidmom in Pontabbo, pri čemer

naj .hi ji .pomagali štirje italijanski partizanski .bataljoni, ki so bili na obeh straneh žefleznice Videm—Pantebba. štab divizije in divizijska podoficirska šola sta bila pri Srednjem v Beneški Sloveniji.

Divizija je imela tisti čas saimo dve brigadi: 17., tj. bivšo 1. soško in 18. ali bivšo 2. soško brigado. 20. ali bivšo 3. soško brigado so pred nekaj dnevi ulkinili.

17. brigada (1050 mož) je bila v Goriških Brdih. Trije bataljoni so bili razmeščeni tako, da so lahko s svojih položajev Dabenje—Srednje—Markiči zahodno od Soče usmerjali svojo aktivnost proti progi in cesti Gorica—Sv. Lucija, en bataljon pa tako, da je lahko napadal prometne zveze med Gorico in Krminom. Brigada pa svoje naloge ni mogla izpolniti v celoti zaradi pomanjkanja razstreliva in težkega orožja ter zaradi bližine Gorice, v kateri je bila močna sovražnikova posadka, ki je lahko vsalco postojanko paniovno zavzela z oklepnimi oddelki.

18. brigada (860 mož) je imela razsežno operativno območje, in sicer prostor na desnem bregu Soče med Sv. Lucijo, Čedadom in Rezijo. Tilk pred to sovražnikovo ofenzivno operacijo je bila razmeščena tako, da je bil I. bataljon na Kambreškem, II. na levem bregu Soče v vasi Čadig nad Tolminom, III. v vasi Soča pri Bovcu in na planini Golobair nad Bovcem in IV. (bivši V. bataljon) na območju Čmeje v zahodnem delu Beneške Slovenije. Imela je nalogo, da z ofenzivnimi akcijami razširi osvobojeno ozemlje in osvobodi Tolmin in Bovec, napada postojanke severno od Čedada itd. Imela je torej zdlo razsežno območje, velike in celo iluzorne naloge. Postojanki Tolmin in Bovec sta bili namreč že talko okrepljeni in utrjeni, da ju narodnoosvobodilna vojska od novembra 1943. leta dalje ni nikdar več poskušala likvidirati. Brigada je imela takrat tudi šibke sile, saj so se njeni bataljoni konec oktobra in začetek novembra zelo zmanjšali. Ni bila samo razdvojena, temveč celo razdrobljena na tri dele, ki pa med seboj še niso vzpostavili pravih zvez. Tudi štab je bil razdeljen na dva dela: komandant brigade je bil pri dveh bataljonih na levem bregu Soče, politkomisar in namestnik komandanta pa pri bataljonu na Kambreškem.

Na temelju takšnega razporeda svojih enot je štab divizije izdelal operacijski načrt, po katerem naj bi dal divizije v noči na 19. november napadel sovražnikove postojanke v Soški dolini, glavnina divizije pa bi se naj premaknila proti Matajurju. I. bataljon 18. brigade naj bi napadel postojanko Doblar, del 17. brigade pa postojanke Kanal, Ajnhovo, Ložice in Plave. Obenem naj bi drugi del 18. brigade napadel postojanko v Tolminu. S temi napadi je štab divizije name-raval obdržati sovražnikovo pozornost v Soški dolini, da ne bi zasle-

doval divizije na njenem pohodu prati severu. Vse napadajoče enote bi marale takoj po napadu hitro oditi proti Beneški Sloveniji, in sicer I. bataljon 18. brigade v smeri Kambreško—Gorenji Trbilj—Oblica, bataljoni 17. brigade pa v smeri Lig—Gorenji Trbilj—Srednje—Kravar, tj. na območje, kjer sta bila že štab divizije in divizijska podoficirska šala.⁷⁸

V pripravih za to ofenzivno operacijo je štab Garilške divizije dobival od okrožne komisije Varnostno-abveščevalne službe poročila, da sovražnik pripravlja neko ofenzivno akcijo v Saški dolini. Sam je tudi ugotovil, da se nemška vojska ,res zbira v območju okrog Gorice.⁷⁹ Zato je sklenil, da bo napad na postojanke v Soški dolini izvedel dan prej, tj. v noči na 18. november.

Enote, ki so bile določene za napad, so ga v noči na 18. november izvedle, a je asital le bolj demonstrativnega značaja, ker ni padla nobena postojanka. Po napadu so itakoj odšle na pot.⁸⁰

Napad Goriške divizije na sovražnikove postojanke v Soški dolini naj bi obdržal sovražnikovo pozornost v tej dolini. Toda sovražnik je že 16. in 17. novembra, ko je čistil Banjško planoto, okrepil svoje sile v Soški dolini. Dolmo je imel močno zasedeno še 18. novembra, ko je začel ofenzivno operacijo tudi 236. topniški polk iz Čedad. Sovražnik je tudi 17. in 18. novembra čistil južni del Goriških Brd. Tako je bila divizija 18. novembra naenkrat v obsežnem sovražnikovem obroču. V Soški doCini so billi deli 314. grenadirskega pollka, prati črti Praprotne—Plave so prodrali oddelki 303. grenadirskega polka, -iz Čedad proti Št. Lenartu in iz Dreke prati jugu pa 236. topniški polk. Zato je štab divizije sklepati, da gre za eno samo sovražnikovo ofenzivno operacijo in je tudi tak-o ukrepal. Ni vedel, ker tudi ni mogel vedeti, da gre v resnici za itri med seboj ločene operacije, od katerih sta se dve tisti -dan končali, tretja pa se je šele začela.

Enote 236. topniškega polka so kmalu trčile na enote Goriške divizije, ki so se premaknile proti Srednjemu. Prvi spopad je bil nad št. Lenartom, -in sicer med deli 17. brigade in deli 236. topniškega potika, 'ki so prodrali iz Čedad na severovzhod. Ker so bile naše enote neizkušene — 17. brigada je šele tukaj doživela svoj ognjen; krst — jih je sovražnik kmalu Obkolil in so se začele bojevati posamič, Ibrez zveze. Borcev se je -polotila panika in jih je precej zapustilo položaje. Hudi boji so bili lokali Srednjega. V bližini te vasi je bil štab divizije, ki je imel zveze s 17. -brigado, ki se je bojevala na položajih okrog te vasi. Ni pa imel zveze s I. bataljonom 18. brigade, ker so bile vmes sovražne en-oite. Zato tudi odpor ni bil usklajen in so se enote umikale nepovezano. Ko se je stemnilo, je štab divizije s štabno četo zbral Okrog dvesto -raztresenih borcev in z njimi ter

štabom 17. brigade odšel preko rečice Korice na območje Topolovo—Kras. Zaradi pretrgane zveze je del glavnine odšel s štabom divizije in štabom 17. brigade, drugi del — I. bataljon 18. [brigade pa s trem! člani štaba brigade, štabno patroljo in načelnikom štaba divizije. O tem je štab 18. brigade pozneje poročal:

»V noči od 17. na 18. novembra smo napadli Doblar, centralo, kjer je bilo 45 Italijanov in 45 Nemcev. Ker se je ta akcija pripravljala za naslednjo noč in nismo bili temeljito pripravljeni, nismo mogli uporabiti minometa, zato je imela akcija bolj demonstrativen značaj. Po akciji nam je bilo določeno zborna mesto na Oblici v Benečiji. Ze zjutraj se je čulo močno topovsko istreljanje od Čedad in Št. Lenarta, kar je bilo začetek ofenzive na Benečijo. Streljanje se je čulo od vseh strani. Prispeli smo v Oblico vsi razen ene čete, ki je bila ponoči poslana v čiginj, da napade tamikajšnje postojanke, a je med potjo sama padla v nemško zasedo. Z druge strani pa so prihajali v vais (Oblico — ap. T. F.) Nemci. Naenkrat smo se znašli v položaju, da so bili Nemci na treh straneh; ostala nam je edina pot, ki je vodila v grapo, kjer smo ostali na položaju na nasprotni strani do noči. Borbe nismo imeli, ker do nas niso prišli, da bi pa mi napadli, ni bilo mogoče, ker je bil sovražnik premočan in teren slab.«

štab 18. brigade je tedaj sklenil, da I. bataljon ne bo šel proti Matajurju, temveč je ponoči odšel preko vasi Klince v dolino reke Idrije in je tam zasedel nove položaje na območju vasi Močile—Kosi—Rogi.

Štab armadne skupine B je ta dan zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan tudi o bojih v Beneški Sloveniji:

»Deli zavarovalne Skupine Le Fort so začeli čistiti območje Čedad—Dreka—Ajba—Plave. Sovražnik se je pri št. Lenartu in Oborčah upiral oddelkom, ki so prodirali iz Čedad in južno od Čedad proti severovzhodu. Neka enota v moči bataljona se je zapletla v boj na vzpetinah južno od Srednjega (to je bila divizijska štabna četa, ki je v dveurnem boju uničila okrog 40 nemških vojakov — op. T. F.). Sile, ki so prodirale iz Dreke proti jugozahodu, so dosegle Leso in so se obrnile na jug ter se bojujejo s sovražnikom na vzpetinah južno od Trbilja.«⁸¹

19. novembra je sovražnik, ki so ga opogumili uspehi preteklega dneva, potiskal dele Goriške divizije na vedno ožji prostor. Tisti del, pri katerem sta bila štaba divizije in 17. brigade, se je na poti od Srednjega proti Klodiču zaradi pretrgane zveze ločil in odšel v dve smeri:

Prvi del, pri katerem sta bila v glavnem oba štaba, je zasedel položaje nad vasjo Topolovo, kjer ga je sovražnik napadel ob dveh

popoldne. Med bojem je zapustilo položaje. Okoli 80 borcev, drugi pa so sovražnika zavrnil in se nato umaknili na višje položaje. V tem boju sta padla tudi politkomisar divizije Rudi Mahnič (njegov namestnik Darko Marušič je padel prejšnji dan na Banjški planoti) in politkomisar 17. brigade Slavko Federl, ranjeni pa so bili v. d. komandanta divizije Albert Jakopič, komandant 17. brigade Vladimir Knežević in štirje borci. Ponoči na 20. november je odšel ta del divizije čez cesto Livek—Sovodnje in se je umaknil v vasi pod Matajurjem. Pri vasi Brica pred Sovodnjim ga je sovražnik ponovno napadel in v boju je padel načelnik štaba 17. brigade Vlastimir Milković.

Drugi del divizije se je z načelnikom štaba divizije Radivojem Ignjatovičem prebijal v smeri Srednje—Dolenje—Brnas pri Sovodnjem. Tam se je ločil. Del je 19. novembra napadel sovražnik in zavzel Brnas. Ponoči se je prebil čez Nadižo na Crni vrh, odkoder je odšel na Mijo in čez Bregimj v zahodni del Beneške Slovenije, kjer se je združil s IV. bataljonom 18. brigade. Drugi — manjši del pod vodstvom namestnika komandanta 17. brigade Alojza Peršolja pa je odšel v vas Kravar, kjer je dobil zvezo s komando divizijske podoficirske šole v Zapotoku in nato formiral nov bataljon, ki je do začetka decembra narastel na 130 mož.⁸²

Tudi o bojih 19. novembra je štab armadne Skupine B poročal v Hitlerjev glavni stan:

»Deli zavarovalne skupine Le Fort iz 162. pehotne divizije so zlomili sovražnikov odpor južno od Srednjega (12 km vzhodno-severno od vzhodno od Čedad) in južno od Trbilja. Medtem ko so se deli teh skupin tolpe južno od Srednjega raztepli, so se drugi deli izmaknili proti severu pri Topolovem (2 km jugozahodno od Dreke). Po izjavah prebivalcev štejejo 250 mož.«⁸³

O boju pri Topolovem pa je poročal drugi dan zjutraj:

»Pri 162. pehotni diviziji so se deli zavarovalne skupine Le Fort do večernega mraka bojevali s skupino bande pri Topolovem (2 km jugozahodno od Dreke). Bande so imele velike izgube.«⁸⁴

20. novembra zvečer je 236. topniški polk končal to ofenzivno operacijo v vzhodnem delu Beneške Slovenije, ker so se vse partizanske enote izmaknile iz njegovega obročja. Zvečer je poročal, da naj bi bile imele enote Goriške divizije v njej 115 mrtvih in 10 ujetih. Glede števila mrtvih ta podatek vsekakor ne drži, glede števila ujetih pa je morda približen.⁸⁵

Zanimivo je, da je o tej operaciji, kakor tudi o operaciji na Gorenjskem, 19. novembra zvečer razpravljalo tudi nemško vrhovno vojaško poveljstvo v Hitlerjevem stanu ob navzočnosti samega Hitlerja. Stenografski zapisnik nam je ohranil naslednji razgovor:

»Keitel: Tu'kaj je bilo čiščenje območja zahodno in severozahodno od (Reike), ki pa je že končano. Pač pa so imeli tukaj deli 162. Turkestanske divizije, skupina Le Fort in itudi deli te skupine, ki so jih pripeljali s severa, razmerama hud boj s sovražnikom na vzpetinah med Trbiljem in Srednjim.

Führer: Kolikokrat pa je bilo to območje do zdaj že očiščeno?

Keitel: Na iteh predelih se nekaj neprenehoma zbira vzhodno od (Gorice). To je zelo znana tačka, 'kjer se sav-ražnik pojavlja neprenehoma. Tukaj se je akcija za obkolitev teh sil v nemškem (misli na nemško okupacijsko območje na Gorenjskem — op. T. F.) abmačju zaradi snežnih padavin zavlekla in je pastala težavnejša. Tukaj se je sovražnik postavil na Blegošu in se upira. Napada ga Gerversova skupina, ki jo sestavlja nadomestni bojni bataljon 162. divizije, dva rezervna bataljona planinskih lovcev, deli bataljonov italijanske milice, ki ne delajo nič, in bataljon kraških lovcev državnega vodje SS. Ti napadajo s te strani. Tukaj na severu se je posrečilo z 19. policijskim polkom ustvariti zaporo, kljub temu da ,zdaj nihče ne more v te gorske predele brez gorske opreme. Ta most, ki so ga svoječasno razstrelili (mMi na železniški mast pri Koritnici v Baški grapi — op. T. F.), bo spet popravljen 31. 12.«⁸⁶

Ta pogovor je zanimiv tudi zato, ker kaže, kako se je maral Hitler v tem času Ubadati tudi z vprašanjem bojevanja proti partizanom v Sloveniji, prej je namreč to prepuščali Himmler ju. Njegovo vprašanje, kolikokrat je bil prostor okrog Gorice že očiščen, kaže, da so razpravi j aid tudi o prejšnjih ofenzivnih operacijah v tem Območju (žal vsi zapisniki niso ohranjeni) in da ni mogel razumeti, da se partizani pojavljajo tudi v že očiščenih predelih.⁸⁷

Sovražnikova ofenzivna operacija v zahodnem delu Beneške Slovenije je Goriško divizijo prizadela huje kakor operacija »Traufe« na Gorenjskem Triglavsko divizijo. Posebno velike so bile izgube v poveljniškem kadru tako v štabu divizije kakor tudi v štabu 17. brigade. Enote 17. brigade, fei so v bojih v vzhodnem delu Beneške Slovenije doživljala svoj ognjeni krst, so imele mnogo razkropljenih, ki pa so jih s pomočjo patrolj pod vodstvom komandantov in politkomisarjev bataljonov kmalu ponovno zbrali v brigadah. Medtem pa je I. bataljon 18. brigade, sestavljen predvsem iz garjanov, vajejenih napornih pohodov po gorskih terenih, ki se je bil pred tem že bojeval na Kobariškem, dobro prebil to sovražnikovo ofenzivno operacijo.

Vojskovanje Goriške divizije na desnem bregu Soče je pokazalo, da Goriška Brda in Beneška Slovenija niso primerni za obstoj in vojskovanje večjih partizanskih enot, niti brigad in še manj divizij.

Zato je štab III. »Alpske« operativne cone že 2. decembra 1943. leta ukazal štabu Goriške divizije, naj glavnino divizije zbere na levem bregu Soče, in sicer v območju vzhodno od Tolmina in Kobarida ter zahodno od železnice Sv. Lucija—Podbrdo in jo po reorganizaciji premesti na Banjško planoto in v Trnovski gozd. To se je zgodilo prve dni decembra 1943. leta. Za Goriška Brda, Beneško Slovenijo in Rezijo so iz I. bataljona 17. brigade in nekaterih manjših enot, ki so ostale na desnem bregu Soče, 24. decembra 1943 ustanovili Briško-beneški odred. Vendar tudi ta enota ni operirala kot celota, temveč po bataljonih. Zato so za izpolnitev nekaterih političnih ali vojaških nalog nekajkrat za krajši čas poslali na desni breg Soče kakšno večjo enoto, npr. XXX. divizijo (februarja 1944) ali Gregorčičevo brigado (septembra 1944). V političnoorganizacijskem pogledu so Beneško Slovenijo in Rezijo od decembra 1943. leta dalje organizirali kot posebno okrožje, s čimer so zmanjšali Obseg briškega ali zahodnoprimorskega okrožja, dokler niso avgusta 1944 obeh okrožij vključili v novo in večje zahodnoprimorsko okrožje.

Potem ko so se enote narodnoosvobodilne vojske v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem odpočile, izpopolnile in nekoliko reorganizirale, jih je štab III. »Alpske« operativne cone sredi decembra 1943. leta usmeril v ofenzivo proti sovražnikovim postojankam in prometnim zvezam; 21. decembra 1943 pa so jih organizirali v poseben koirpus, tj. IX. korpus NOV in PO Jugoslavije, s čimer je bilo končano njihovo splošno organiziranje.

Po koncu ofenzivnih operacij v Sloveniji in jugozahodnem delu Hrvaške ali pa že med njimi so nekatere nemške vojaške enote, ki so te operacije izvajale, odpeljali na vzhodno bojišče (21. tankovski grenadirski polk in 1. SS tankovski grenadirski polk), na italijansko bojišče (44. grenadirski divizijo), v Bosno (901. tankovsko-grenadirski polk), druge pa iso še nekaj časa ostale v tem območju. To sta bili 162. »Turkestanska« pehotna divizija in 71. pehotna divizija. Obe sta od 4. novembra 1943 naprej spadali pod vrhovnega poveljnika v operacijski coni »Jadransko Primorje« generala Ludwiga Kiiblerja, ki je tega dne prevzel svojo dolžnost in se iz Opatije preselil v kraj Spessa pri Krminu. Štab II. SS tankovskega korpusa pa iso čez pet dni začeli odvažati iz Merana v Bruselj. V drugi polovici novembra 1943 so v operacijsko cono »Jadransko primorje« pripeljali iz Avstrije 188. rezervno planinsko divizijo pod poveljstvom generallajtnanta Hansa Hösslina, od katere pa sta le 139. rezervni planinski polk in 83. pionirski bataljon prišla v Slovensko Primorje, iz Italije pa so pripeljali SS jurišmo brigado »Reichsführer-SS« in jo v območju Ljubljane reorganizirali v 16. tankovski ogradinski

divizijo »Der Reichsführer-SS« pod poveljstvom SS-Gruppenführerja Maxa Simona. V drugi polovici novembra so pripeljali tudi šest bataljonov za zavarovanje železnice, sestavljenih iz bivših vojnih ujetnikov vzhodnoevropskih narodnosti.

OPOMBE

¹ Primorski poročevalec 4. 10. 1943; Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 18; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 1. knjiga, dok. 41, in 2. knjiga, dok. 36; Zbornik NOV VI/2, dok. 110.

² Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 20–24.

³ Poročilo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 17. 12. 1943 v arhivu IZDG.

⁴ Prosveta, list za šolska in učiteljska vprašanja, I, št. 2, maj-junij 1944.

⁵ Odredba operativnega štaba za zahodno Slovenijo 6. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 209); Ambrožič, navedeni rokopis, str. 104–107; Slovensko Primorje in Istra, str. 382–383.

⁶ Odredbi operativnega štaba za zahodno Slovenijo 17. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 271 in 275); odredba štaba Goriške divizije 21. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 1); odredbi operativnega štaba za zahodno Slovenijo 22. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 4); Lojze Požun: Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega Primorja, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1958, str. 158–161.

⁷ V svojem dopisu štabu III. »Alpske« operativne cone dne 21. decembra 1943, s katerim je imenoval štab IX. korpusa, je glavni štab NOV in PO Slovenije povedal, da je bil Mirko Bračič *že imenovan* za komandanta IX. korpusa. (Zbornik NOV VI/9, dok. 98); glavni štab NOV in POS je 11. decembra 1943 predlagal ustanovitev IX. korpusa in Bračiča za komandanta ter Janeza Hribarja za politkomisarja, kar je vrhovni štab potrdil 13. 12. 1943.

⁸ Navodila glavnega štaba NOV in PO Slovenije 17. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 268).

⁹ Dopis operativnega štaba za zahodno Slovenijo 22. 10. 1943 v arhivu IZDG (Zbornik NOV VI/8, dok. 5); poročilo štaba III. »Alpske« operativne cone 3. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 66).

¹⁰ Navodila štaba Goriške divizije 10. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 240).

¹¹ Odredba štaba Goriške divizije 11. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 247).

¹² Poročilo operativnega štaba Soških brigad 12. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 251); poročilo 17. brigade 28. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 45); HGrB 11. 10. 1943, dnevno poročilo; poročilo o akciji v Plavah v: Glasilo 1. (Soške) brigade, I, št. 1, 12. 10. 1943.

¹³ Poročila štaba 17. brigade 22., 26., 28. in 30. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 13, 41, 45 in 55).

¹⁴ Poročila štaba 17. brigade 2., 4., 9. in 16. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 64, 86 in 107); povelje štaba Goriške divizije 5. in 9. 11. 1943 v arhivu IZDG; Vojaški vestnik III. »Alpske« operativne cone, I, št. 8., 26. 11. 1943; HGrB 7. 11. 1943, dnevno poročilo.

¹⁵ Poročilo operativnega štaba Soških brigad 12. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 251 in 252); HGrB 7. 10. 1943, dnevno poročilo; Franjo Bavec: Boji v septembru in oktobru 1943 med zgornjo Sočo in Nadižo. Rokopis v arhivu IZDG: o manjših akcijah 18. brigade glej poročila njenega štaba z dne 21., 23. in 24. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 2, 3, 24 in 32).

¹⁶ Poročila 20. brigade 22., 26., 27., 28. in 30. 10. ter 1., 3., 6., 7., 9. in 10. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 14, 43, 46 in 56).

¹⁷ Povelje štaba Goriške divizije 10. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 240).

¹⁸ Vojaški vestnik III. »Alpske« operativne cone, I, št. 5, 26. 10. 1943; HGrB 19. 10. 1943, dnevno poročilo.

¹⁹ Vojaški vestnik III. »Alpske« operativne cone, I, št. 6, 30. 10. 1943; Petelin: Gradnikova brigada, str. 132–135.

²⁰ Odredba štaba Goriške divizije 11. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 248); poročili operativnega štaba Soških brigad 12. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 251 in 252); poročilo Darka Marušiča 16. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 264); poročilo štaba Goriške divizije 27. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 46, op. 4); poročilo štaba III. »Alpske« operativne cone 29. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 146); poročilo štaba IV. bataljona 18. brigade 16. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 76); Padoan, n. d., str. 31–35.

²¹ Poročilo štaba 18. brigade 15. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 73).

²² Poročili štaba 18. brigade 27. 10. in 15. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 42, op. 2, in VI/9, dok. 73); HGrB 27. 10. 1943, jutranje poročilo; Bavec, navedeni rokopis.

²³ Odredba štaba Goriške divizije 26. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 40).

²⁴ Odredba štaba Goriške divizije 27. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 42).

²⁵ Poročilo štaba 18. brigade 29. 10. 1943 v arhivu IZDG; Bavec, navedeni rokopis.

²⁶ Odredba štaba Goriške divizije 29. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 47); odredba štaba 18. brigade 29. 10. 1943 v arhivu IZDG.

²⁷ Poročili štaba 18. brigade 29. in 30. 10. 1943 v arhivu IZDG.

²⁸ Poročila štaba 18. brigade 31. 10. in 15. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 61 in 62, ter VI/9, dok. 73); poročila štaba II. bataljona 18. brigade 30. 10. 1943 v arhivu IZDG; Bavec, navedeni rokopis.

- ²⁹ Poročilo štaba II. bat. 18. brigade 1. 11. 1943 v arhivu IZDG; poročili štaba 18. brigade 2. 11. in 5. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 65, in VI/9, dok. 73); HGrB 3. 11. 1943, dnevno poročilo; Bavec, navedeni rokopis.
- ³⁰ Poročili štaba 18. brigade 12. 11. in 5. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 105, in VI/9, dok. 73); Bavec, navedeni rokopis.
- ³¹ Poročilo štaba III. operativne cone 3. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 66); Petelin: Gradnikova brigada, str. 130–135.
- ³² Poročilo štaba Kosovelove brigade 20. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 152, op. 11); Bračič, navedeni članek; Primorske brigade, Ljubljana 1953, str. 49–52.
- ³³ Seznam protipartizanskih akcij v Slovenskem Primorju oktobra 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 502).
- ³⁴ Povelje štaba III. operativne cone 18. 12. 1943; poročilo štaba IX. korpusa 31. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 82 in 152).
- ³⁴ a Operativni dnevnik Prešernove brigade (Zbornik NOV VI/7, dok. 288); kronika Vojkove brigade v arhivu IZDG; navodila glavnega štaba NOV in POS štabu Gorenjskega odreda 15. 9. 1943; poročilo obv. odd. Gorenjskega odreda 8. 10. 1943; poročilo štaba Gorenjskega odreda 17. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 50, 229 in 276); poročilo štaba Dolomitskega odreda 7. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 221).
- ³⁵ Brošura Oskarja Šavlija »Narodnoosvobodilni odbori in Partija« v arhivu CK ZKS; navodila CK KPS 7. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 37). V svojem poročilu Borisu Kidriču, datiranem septembra 1943, je PK KPS za Gorenjsko ugotavljal: »Organizacija OF dobro napreduje. Danes ni na Gorenjskem vasi, kjer ne bi bilo postavljenega NOO, AFZ ali pa ZMS odbora. V vodstvu teh odborov so večinoma sami delavci in mali kmetje, z majhno izjemo nekaj povsem zanesljivih intelektualcev.« (Izvirnik v arhivu CK ZKS).
- ³⁶ Zapisnik 2. konference OK KPS Kranj 1. in 2. 8. 1943; poročili OK KPS Kranj 2. 8. in 22. 9. 1943; poročilo RK KPS Kranj 14. 9. 1943; poročili RK KPS Stražišče 13. 9. 1943; poročilo RK KPS Jelovica 15. 8. 1943; zapisnik sestanka RK KPS Jelovica 1. 10. 1943; poročilo RK KPS Šenčur 25. 8. 1943; poročilo RK KPS Naklo 16. 9. 1943; poročili RK KPS Brezje 9. 9. in 22. 9. 1943; poročilo RK KPS Tržič 23. 9. 1943; vsi dokumenti so v arhivu CK ZKS v Ljubljani.
- ³⁷ Poročilo RK KPS Poljanska dolina 12. 9. 1943; poročilo RK KPS Selška dolina 13. 8. 1943; poročilo RK KPS Škofja Loka 8. 9. 1943; poročilo RK KPS Smlednik 11. 9. 1943; poročilo RK KPS Medvode 4. 9. 1943; vsi dokumenti so v arhivu CK ZKS.
- ³⁸ Poročili OK KPS Jesenice 15. 8. in 6. 9. 1943; poročili RK KPS Kranjska gora 18. 8. in konec septembra 1943; poročilo RK KPS Žirovnica 23. 8. 1943; poročilo RK KPS Radovljica 30. 8. 1943; poročilo RK KPS Bohinj 17. 8. 1943; poročilo RK KPS Gorje-Bled 3. 9. 1943; poročilo RK KPS Jesenice 6. 9. 1943; vsi dokumenti so v arhivu CK ZKS.
- ³⁹ Poročili OK KPS Kamnik 21. 7. 1943; poročilo OK ZKM Kamnik 13. 8. 1943; poročilo RK KPS Mengeš 18. 9. 1943; poročili RK KPS Domžale

6. in 27. 9. 1943; poročilo RK KPS Cerklje 28. 9. 1943; poročilo RK KPS Kamnik 12. 9. 1943; poročilo RK KPS Tuhinj 25. 9. 1943; poročilo RK KPS Zasavje 28. 8. 1943; Pregled važnejših dogodkov v kamniškem partijskem okrožju v letih 1941—1945, Mengeš 1960; Kamniški zbornik 1961.

⁴⁰ Poročila štaiba Gorenjskega odreda 3. in 12. 5. ter 6. 6. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 1, 30 in 35); navodila PK KPS za Gorenjsko štabu II. operativne cone 8. in 15. 7. 1943; navodilo CK KPS 7. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 37).

⁴¹ Število orožnikov na posameznih orožniških postajah je iz arhivskega fonda orožniškega okrožja Kranj iz julija 1943 v arhivu IZDG. To število se do oktobra ni bistveno spremenilo. Glej tudi poročilo štaba Gorenjskega odreda 25. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 132).

⁴² Poročilo operativnega štaba za zahodno Slovenijo 11. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 244); glej tudi poročilo štaba Dolomitskega odreda 7. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 221).

⁴³ Operativni dnevnik Prešernove brigade (Zbornik NOV VI/7, dok. 288); dnevnik Veljka Križnika v arhivu IZDG; poročila orožniške postaje Trebija 11., 14., 20. in 21. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 313, 317, 325, m VI/8, dok. 158).

⁴⁴ Vojna poročila Prešernove brigade 28., 29. in 30. 10. ter 1. in 2. novembra 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 44 in 54); operacijski dnevnik Prešernove brigade (Zbornik NOV VI/7, dok. 288); dnevnik Veljka Križnika (Zbornik NOV VI/8, dok. 157); poročila orožniške postaje Poljane 16., 20., 26. in 28. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 319, 323, in VI/8, dok. 164).

⁴⁵ Poročilo orožniške postaje Trebija 1. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 180); sporočilo orožniškega glavarstva Kranj 3. 11. 1943 o opustitvi orožniških postaj Javorje, Žiri, Trebija in Kokra (Zbornik NOV VI/8, dok. 181).

⁴⁶ Glej. op. 44.

⁴⁷ Vojaški vestnik III. »Alpske« operativne cone, I, št. 5, 26. 10. 1943, št. 6, 30. 10. 1943 in št. 7, 4. 11. 1943; HGrB 29. 10. 1943, dnevno poročilo.

⁴⁸ Poročili Gorenjskega odreda 30. 10. in 4. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 58 in 69).

⁴⁹ Rösenerjevo povelje 18. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 10; okrožnica kranjske gospodarske izpostave komandanta orožništva za Koroško 26. 11. 1943 (Zbornik VI/8, dok. 221).

⁵⁰ KTB/WFSt. 6. 11. 1943 in str. 1465—1466.

⁶¹ HGrB 14. 11. 1943, dnevno poročilo, 17. 11. 1943, dnevno poročilo.

⁵² KTB/WFSt. 2. 11. in 19. ter 26. 12. 1943; Hitlerjevo bojno navodilo št. 41 v NAW, T-78, navitek 329.

⁶³ KTB/WFSt. str. 1465—1466; KTB/WFSt. 17. 11. 1943.

⁶⁴ HGrB 11. 11. 1943, dnevno poročilo, 13. 11. 1943, dnevno poročilo.

⁵⁵ Poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa 23. 12. 1943 s priloženimi skicami (Zbornik NOV VI/9, dok. 112).

⁵⁶ Odredba štaba Triglavske divizije 15. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 152, op. 5); HGrB 14. 11. 1943, dnevno poročilo.

- ⁵⁷ HGrB 15. 11. 1943, dnevno poročilo.
- ⁵⁸ HGrB 14. 11. 1943, dnevno poročilo.
- ⁵⁹ HGrB 16. 11. 1943, dnevno poročilo, 17. 11. 1943; jutranje poročilo.
- ⁶⁰ K. Leskovec: Za las je manjkalo. Vojaški informator 1964, str. 60—63; M. Bertonec: Skozi desetdnevno ofenzivo, Borec 1965, str. 244.
- ⁶¹ HGrB 17. 11. 1943, dnevno poročilo, 18. 11. 1943, jutranje poročilo.
- ⁶² HGrB 18. 11. 1943, dnevno poročilo.
- ⁶³ HGrB 19. 11. 1943, dnevno poročilo.
- ⁶⁴ HGrB 20. 11. 1943, dnevno poročilo.
- ⁶⁵ Dnevno poročilo generalnega štaba nemške kopenske vojske 25. novembra 1943 v NAW, T-78, navitek 315.
- ⁶⁶ Poročilo op. ods. III. operativne cone 30. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 152); poročilo op. ods. IX. korpusa 23. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 112); poročilo štaba III. operativne cone 29. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 146); kronika Vojkove brigade v arhivu IZDG; dnevnik Veljka Križnika v arhivu IZDG; Stanko Petelin: Kronika Vojkove brigade. Ljubljana 1963; str. 15—18; isti: Med Triglavom in Trstom, str. 120—130; isti: Gradnikova brigada, str. 141—157. Miha Klinar: Kratka kronika VII. SNOUB Franceta Prešerna, Loški razgledi 1958, str. 12—18; Ambrožič, navedeni rokopis.
- ⁶⁷ Štab Gorenjskega odreda je 25. 11. 1943 o posledicah ofenzive poročal tole: »Ta ofenziva Nemcev na civilno prebivalstvo ni porazno vplivala, oziroma ni prizadela morale, nasprotno so ljudje dobili še večji srd proti okupatorju. Edino po nekaterih predelih, kjer so Nemci požgali nekaj hiš in to iz same objestnosti, je ljudstvo malo bolj boječe. Nemci so pri tej ofenzivi pokazali skrajno nediscipliniranost, po hišah so nad ljudmi kazali surovost, kradli so razne stvari ter bili skoro vsi pijani.« (Zbornik NOV VI/7, dok. 132.)
- ⁶⁸ KTB/WFSt. 31. 10. 1943 in 23. 11. 1943; Himmlerjev dopis 26. 11. 1943 v NAW, T-175, navitek 140.
- ⁶⁹ HGrB 12. 11. 1943, dnevno poročilo; Med tanki in zasedami.
- ⁷⁰ Dnevnik Hermana Slamiča v MLR.
- ⁷¹ Franc Bravec: Vstal sem od mrtvih. TV-15, 1. 1. 1965.
- ⁷² HGrB 13. 11. 1943, dnevno poročilo, 14. 11. 1943, jutranje poročilo, 14. 11. 1943, dnevno poročilo.
- ⁷³ Dnevnik Hermana Slamiča v MLR; France Škerl, ustni vir.
- ⁷⁴ HGrB 15. 11. 1943, dnevno poročilo, 16. 11. 1943, dnevno poročilo, 17. 11. 1943, jutranje poročilo.
- ⁷⁵ HGrB 17. 11. 1943, dnevno poročilo, 18. 11. 1943, dnevno poročilo; Petelin, Kronika Vojkove brigade str. 20; poročilo štaba III. operativne cone 29. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 146); Mladi puntar, št. 3.
- ⁷⁶ HGrB 18. 11. 1943, dnevno poročilo. Komanda Tolminskega vojnega področja je že 17. novembra 1943 obvestila štab Goiriške divizije, da jo je namestnik komandanta 17. brigade obvestil, da pripravlja sovražnik hajko in da bi bilo dobro o tem obvestiti tudi komando mesta Šmartno v Goriških Brdih. (Izvirnik v arhivu IZDG.)

⁷⁷ HGrB 19. 11. 1943, dnevno poročilo.

⁷⁸ Odredba štaba Goriške divizije 17. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 108).

⁷⁹ Okrožna komisija VOS za Goriška Brda je 16. 11. 1943 poročala: »16. 11. je prispela nemška konjenica, ki je je za en eskadron, ki odgovarja enemu bataljonu vojaštva. Imajo najboljšo opremo in bodo poslani na čiščenje v Brda.« (Izvirnik v arhivu IZDG.) Obveščevalec A. C. pa je 17. novembra poročal: »Govorilo se je včeraj v Gorici, da bodo Nemci napadali partizane s strani Logatec—Idrija, nadalje na Cepovan in od Krmina čez Brda dalje; mogoče tudi čez Čedad proti Kobaridu. — To sem izvedel in kakor sem to slišal, tako Vam poročam.« (Izvirnik v arhivu IZDG.)

⁸⁰ Poročilo štaba 17. brigade 16. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 107); poročilo op. odis. III. op. cone 30. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 152).

⁸¹ HGrB 18. 11. 1943, dnevno poročilo.

⁸² Poročilo štaba Goriške divizije 29. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 150); poročilo štaba III. operativne cone 29. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 146); poročilo op. ods. III. operativne cone 30. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 192); Bavec, navedeni rokopis.

⁸³ HGrB 19. 11. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁴ HGrB 20. 11. 1943, jutranje poročilo.

⁸⁵ HGrB 20. 11. 1943, dnevno poročilo.

⁸⁶ Hitlers Lagebesprechungen, str. 420—421. Zapisnik je zelo poškodovan (ožgan). Takšna mesta so v objavi označena s pikami. Besede v oklepajih so moje dopolnitve. Helmut Heiber, ki je izdal te zapisnike, je podatek o bojih med Srednjim in Trbiljem postavil v območje med Drino in Sprečo, pri besedi Blegoš pa je postavil opombo, da gre verjetno za Njegoš v Črni gori.

⁸⁷ Tisti čas, ko sta 44. grenadirski divizija in 162. »Turkestanska« pehotna divizija izvajali ofenzivne operacije v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem, je del 71. pehotne divizije izvedel izkrcevalno operacijo na Kvarnerskih otokih.

Štab armadne skupine B je že v drugi polovici oktobra sporočil vrhovnemu vojaškemu poveljstvu načrt, da bo del 71. pehotne divizije od 5. novembra naprej zavaroval železniško progo Ljubljana—Reka, drugi del pa bo 6. novembra začel čistiti otoka Cres in Krk. Toda to akcijo je lahko del 71. pehotne divizije začel šele teden dni pozneje, tj. po končani četrti fazi ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem. Torej tudi ta dva datuma pričata, da je štab armadne skupine B za izvedbo ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem predvidel mnogo manj časa, kot ga je nato dejansko uporabil. (KTB/WFSt. 31. 10. 1943.)

Tudi to divizijo je nemško vrhovno vojaško poveljstvo krvavo potrebovalo na drugih bojiščih, saj je 5. novembra odredilo, naj jo pošljejo na območje vrhovnega poveljnika za jugovzhod, a je že 13. novembra svojo odločitev spremenilo in ukazalo, naj namesto nje odide na Hrvaško 371. pehotna divizija, ki so jo bili oktobra pripeljali iz Francije v območje Livorna, nato pa od 20. novembra dalje v območje Karlovca na Hrvaško. Ker je v tistem

času narodnoosvobodilna borba v Sloveniji in Istri po koncu nemških ofenzivnih operacij spet začela naraščati, je 71. pehotna divizija ostala v tem območju še natančno dva meseca, tj. do 13. januarja 1944. (HGrB 5. 11. 1943, dnevno poročilo; poročilo generalnega štaba nemške kopne vojske 13. januarja 1944 v NAW, T-78, navitek 315.)

Potem ko so se enote divizije ob koncu tretje faze ofenzivnih akcij na Dolenjskem in Notranjskem 9. novembra zbrale v območju Postojna—Ilirska Bistrica, so odšle proti Reki in se tam začele pripravljati na novo ofenzivno operacijo. Izkrcevalno operacijo na Kvarnerskih otokih je štab 71. pehotne divizije na Sušaku nameraval začeti 11. novembra, vendar so mu to preprečile neugodne vremenske razmere. Enako je bilo tudi naslednjega dne. Začel jih je lahko šele 13. novembra zjutraj. (HGrB 9. 11. 1943, dnevno poročilo, 10. 11. 1943, dnevno poročilo.)

Za izkrcevalno operacijo na Kvarnerskih otokih je komandant divizije generalmajor Raapke, ki se je operacije tudi sam udeležil, odredil 194. grenadirski polk, za prevoz pa mu je vojna mornarica dala skupino jurišnih čolnov. V hitri in iznenadni akciji se je polk 13. novembra zjutraj ob sedmih brez večjega odpora izkrcal najprej na otoku Lošinj pri mestu Veliki Lošinj in pet kilometrov zahodneje pri pristanišču Cikat. Od tod je nato hitro prodrl do mesta Mali Lošinj in ga zasedel. Skoraj obenem se je izkrcal na otoku Cres pri Osorju, kjer je zasedel nepoškodovan vrtljivi most, in pri Belem, odkoder je s hitrim prodorom na jug opoldne zasedel mesto Cres. S severovzhodnega konca otoka Cresa se je usmeril na otok Krk. Prodiral je po otoku na jug in zasedel mesto Krk, odkoder je prodiral proti Baškanovi, ki jo je zasedel zvečer.

Vzporedno z izkrcanjem na otokih je polk zasedel tudi južni del kvarnerske obale. Prvi dan je prodril od Smrike (jugovzhodno od Kraljevice) čez Crikvenico do Novega. (HGrB 13. 11. 1943, dnevno poročilo, 14. 11. 1943, jutranje poročilo.)

Operacijo je naslednjega dne nadaljeval, končal pa jo je 15. novembra. Stab armadne skupine B je tega dne zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan, da je imela narodnoosvobodilna vojska na otokih 119 mrtvih in 227 ujetih, da je polk interniral 182 prebivalcev in zaplenil 12 topov, 11 strojnic, dve motorni ladji in pet tisoč litrov bencina. (HGrB 14. 11. 1943, dnevno poročilo, 15. 11. 1943, dnevno poročilo.) Vrhovno vojaško poveljstvo pa je 15. novembra razglasilo: »V reškem zalivu so se vojaške čete skupaj z oddelki vojne mornarice izkrcale na otokih Krk, Cres in Lošinj, ki so jih imele zasedene bande. V energičnem spopadu so zlomile sovražni odpor in zasedle otoke. V naše roke so padli številni ujetniki in plen. Lahke pomorske sile so zajele mnogo prevoznih sredstev, s katerimi so skušali pobegniti sovražnikovi oddelki.« (Deutschland im Kampf, Berlin, november-december 1943, str. 78.)

Po zavzetju treh največjih Kvarnerskih otokov je 194. grenadirski polk v prihodnjih dneh brez boja zasedel še nekaj manjših, tako npr. 16. novembra Sv. Petar, Susak in Unje in 17. novembra Plavnik. (HGrB 16. novembra 1943, dnevno poročilo, 17. 11. 1943, dnevno poročilo.)

NARODNOOSVOBODILNI BOJ NA ŠTAJERSKEM IN KOROŠKEM POLETI IN JESENI 1943

Štajerska in Koroška sta bili tisti pokrajini, v katerih se je narodnoosvobodilna barba razvijala v zelo hudih traamerah, tako da sta Obe pokrajini v tem pogledu tudi jeseni 1943. leta še zaostajali za drugimi slovenskimi pokrajinami.

Na Štajerskem, kjer je nemški Okupator zlasti 1941. leta izvedel celo vrsto raznarodovalnih ukrepov z namenom, da (bi čimprej popolnoma vključil pokrajino v nemški rajh, se je kot v drugih slovenskih pokrajinah začela in razvijala narodnoosvobodilna borba. Uspešna je ibila predvsem na tistih Območjih, na katerih je Osvobodilna fronta pomenila trdnejšo, minožionejšo politično oporo. Na severovzhodnem delu slovenske štajerske partijske organizacije spričo močne nacistične propagande, nasilnega izganjanja narodno zavednega prebivalstva in hitrih okupatorjevih ^kcij niso imele dovolj časa in možnosti za oblikovanje Osvobodilne fronte in njeno utrditev ali pa so bile razbite in uničene, preden so mogle organizirati množičen upor. To je povzročilo, da se je narodno,osvobodilna boirfba v vzhodnih predelih Štajerske nekaj časa razvijala počasneje in z večjimi izgubami in da sta se dalj časa obdržala okupatorjeva moč in vpliv. Drugače je bilo v zahodnih predelih slovenske Štajerske. Ker so se tam bolj utrdile organizacije Osvobodilne fronte, so bile začetne partizanske akcije uspešnejše, izvedli so jih z manjšimi izgubami in so nemškemu okupatorju že zgodaj začele ovirati ali celo onemogočati izvajanje predvidenih ukrepov.

Partiji in Osvobodilni fronti je 1942. leta kljub velikim izgubam uspelo — ob naslonitvi na aktivne partizanske enote — obdržati nekatere postojanke in nekatere Obnoviti. V načrtnem delu, ki so ga zastavili organizatorji Osvobodilne fronte na svoji konferenci pri Rogaški Slaitini marca 1942, ise je narodnoosvobodilno gibanje spomladi 1942. leta razširilo še na Kozjansko, Ptujsko polje itd. Toda sovražnikova zagrizena odločnost, da v (kali zatre vsak poskus odpora — oprta na vojaško ofenzivo in nezaslišano nasilje, ki je doseglo vrhunec iraivno v 1942. letu — jev drugi polovici leta narodnoosvobodilnemu gibanju povzročila nove izgube. Uspelo mu je, da je

drugo za drugo uničil nekatere partizanske enote, tako avgusta Slovenj egoriško in Kozjansko četo, novembra Savinjski in v začetku leta 1943 Pohorski bataljon, hkrati pa je s svojimi vdori v organizacije narodnoosvobodilnega gibanja razbil ali pa ohromil velik del odborov Osvobodilne fronte.

Pokrajinski kamnite KPS, ki ga je vodil sekretar Sergej Kraigher, je uspešno delal do jeseni 1942, ko je po sovražnikovem uničenju Kozjanske čete in političnega aktiva v kozjanskem okrožju ter po uničevalnih vdorih v organizacije savinjskega, revirskega in litijskega okrožja izgubil s svojega sedeža v Podpeči pod Sv. Vidam na Kozjanskem zvezo s še preostalimi organizacijami, ki so jih bili obnovili ali na novo ustanovili v 1942. letu. Povsem je njegovo delo zavrl padec okrožnih sekretarjev: Tončke Čečeve, ranjene in ujete na Kozjanskem konec avgusta, Poldeta Eberleja, hudo ranjenega v litijskem okrožju konec avgusta, Jožeta Letonje, padlega v Savinjski dolini v izačetku septembra, Toneta Grčarja, ubitega sredi novembra v Celju, in proti kancu leta v revirjih zajetega in nato ubitega Frisca Keršiča.¹ Zelo okrnjene organizacije Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije sta nato v pokrajinskem merilu vodila tista člana PK KPS za severno Slovenijo, ki sta bila obenem vojaška funkcionarja, tj. Dušan Kveder in dr. Duišan Kraigher, mladinsko delo pa Vera Šlander. Vendar so tudi ti trije imeli stike z nekaj več kot dvajsetimi političnimi delavci na terenu. Ti so v zelo hudih razmerah dvigali upornega duha med prebivalstvom, postavljali mrežo zaupnikov in odbore Osvobodilne fronte.²

Prvi pomladni meseci 1943. leta so pokazali, da se -osvobodilna zavest na štajerskem sicer počasi, toda vendarle krepi in da Osvobodilna fronta že premaguje posledice nezaslišanega okupatorjevega nasilja. Kljub nekaterim ostankom dvoma in negotovosti ter socialne demagogije je zaupanje množic v moč Sovjetske zveze in neizogiben zlom nacistične Nemčije že močno naraslo in se je že kazala osvobodilna volja, katere najvidnejši izraz so poleg posameznih — še vedno ne množičnejših — rekrutacij v narodnoosvobodilno vojsko vedno bolj pogoste dezertacije štajerskih mladeničev iz nemške vojske in delovne službe v partizane. Vendar so bile množice o osvobodilni borbi podjarmljenih narodov, uspehih narodnoosvobodilne vojske v Jugoslaviji, v Sloveniji in celo na Štajerskem razen zares velikih akcij nasploh malo seznanjene, kar je bila seveda posledica šibkih organizacijskih temeljev in propagande Osvobodilne fronte.³

Ko se je v prvi polovici maja 1943 zbral ves pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo, so sklenili da je na štajerskem treba zagotoviti in pospešiti polet narodnoosvobodilnega gibanja, in sicer

na eni strani z nacrtno udarno ofenzivo narodnoosvobodilne vojske, kakršne še Štajerska ni imela prilike videti, z Okrepitevijo in razširitvijo mreže organizacij Osvobodilne fronte in Partije in s širjenjem narodnoosvobodilnega tiska ter okrepitevijo agitacijskega in propagandnega dela. Takrat so tudi sprejeli načrt štaba IV. »Štajerske« operativne cone o formiranju brigad.⁴

Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo je takrat vodil delo v devetih okrožjih na slovenskem Štajerskem in v vzhodnem delu Gorenjske ter v enem okrožju na Koroškem.

Savinjsko okrožje (sekretar Albin Vipotnik-Strgar) je bilo takrat eno od najbolj organiziranih okrožij na štajerskem. V zgornjem delu od št. Pavla in Vranskega dalje je delala Ela Letonja s pomočjo štirih članov in dveh kandidatov Partije in so imeli Skoraj v vseh vaseh zaupnike, niso pa imeli še odborov OF. V spodnjem delu Savinjske doli-ne je delala Betka Cilenšek z dvema članoma Partije. Šele spomladi 1943 so v okrožju ponovno organizirali lastno ciMo-stilno tehniko.⁵

Trboveljski revirji (sekretar Alojz Ribič-Ribica), ki so 1941. in tudi 1942. leta dali večino štajerskih partizanov in tudi aktivistov Osvobodilne fronte za druga okrožja, so po hudih sovražnikovih vdorih v Osvobodilno fronto 1942. leta imeli konec pomladi 1943. leta le šest članov in dva kandidata Partije in še ti so bili predvsem v hrasfenciškem rajonu. Odborov OF jim še ni uspelo obnoviti. Pokrajinski komite KPS je menil, »da bo mogoče razgibati trboveljske rudarje edinole z masovnimi mitingi pred obrati, ki so za to primerni, s pomočjo partizanskih edinic, voda ali čete na eni strani, na drugi strani pa z močnejšimi vojaškimi in sabotažnimi akcijami ter istočasnim širjenjem naše literature«.⁶

V *šaleško-misljinskem okrožju* (sekretar Anton Ulrih-Kristl), kjer je bil v letu 1942 zelo razgiban narodnoosvobodilni boj, v začetku 1943. leta ni bilo partizanskih enot niti odborov OF in partijskih organizacij. Šele konec marca in začetek aprila so politični delavci v Savinjski dolini vzpostavili zveze z nekaterimi zavednimi Slovenci iz Šoštanja, edini politični delavec v okrožju Anton Ulrih pa je deloval bolj na slovenjegraškem območju. Ko so prišli iz vojske na teren še drugi, so v Velenju vzpostavili odbor Delavske enotnosti in prvi odbor v Št. liju, ki je postal nekakšno središče narodnoosvobodilnega gibanja v okrožju. Šele v drugi polovici leta so bili postavljeni temelji za množičen odpor proti okupatorju, zlasti v kmečkih in polproletarskih predelih, odkoder je gibanje prodiralo tudi v delavski središči Šoštanj in Velenje. Vendar je do širšega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja prišlo šele 1944. leta.⁷

Na *Kozjanskem* (sekretar Miha Čoporda), kjer je bilo 1942. leta zelo razgibano narodnoosvobodilno gibanje, saj je bil v tem okrožju dolgo časa sedež pokrajinskega komiteja KPS, je po razbitju dveh partizanskih enot in mnogih sovražnikovih vdorih v organizacije Osvobodilne fronte imelo okoli pet političnih delavcev sredi 1943. leta organiziranih v Osvobodilni fronti nekaj vasi ob Sotli, z organiziranjem pa so prodirali tudi proti Krškemu in Rajhenburgu ter imeli zveze z Raštanjem nad Senovim in Sv. Vidom nad Planino.⁸

V *celjskem okrožju*, ki je 1942. leta doživelo nekaj večjih vdorov v organizacijo, sta delala dva politična delavca, ki sta vzpostavila kakih štirideset zvez s posamezniki. Ker pokrajinski komitej KPS ni imel zveze s tem okrožjem, je naročil, naj teren proti Celju organizirajo tudi politični delavci iz savinjskega okrožja.⁹

Mariborsko okrožje si je 1942. leta nekoliko opomoglo po mnogih sovražnikovih vdorih v organizacijo Osvobodilne fronte. Uspešno delo novega okrožnega odbora OF in aktivnost pohorskih partizanov, zlasti Pohorskega bataljona, sta zelo dvignila osvobodilno zavest v mestu, v katerem je nemški okupator izvajal svoje raznarodovalne ukrepe. Ponovne izgube kadra od pozne jeseni 1942. leta dalje so povzročile nov upad narodnoosvobodilnega gibanja, ki so ga premagale šele nove politične in vojne razmere v svetu in Sloveniji. V njih so jeseni 1943. leta ustanovili nov okrožni in mestni odbor OF.¹⁰

V *ptujskem okrožju*, ki je poleti 1942. leta, zlasti po padcu Slovenjgoriške čete pri Mostju, doživelo hude udarce, je od pomladi 1943. leta dalje obnavljal organizacije Osvobodilne fronte član PK KPS za severno Slovenijo Tone Žnidaršič z nekaterimi domačimi političnimi delavci. Pridružili so se jim aktivisti domačini, ki so jih poslali iz Pohorskega odreda. Na teh temeljih so šele 1944. leta ustanovili okrožni in rajonske odbore OF.¹¹

Ljutomersko okrožje (sekretar Ivan Nemec-Vojko) je po nekaterih sovražnikovih vdorih v organizacije Osvobodilne fronte dobilo junija 1943 svoj okrožni in nekaj rajonskih odborov OF. Bilo je tudi nekaj terenskih odborov OF in zaupnikov, ki jih je v jeseni 1943 v glavnem pobral nov sovražnikov vdor v organizacijo.¹²

Litijsko okrožje (sekretar je bil Ignac Sterlekar-Jože) je bil pravzaprav gorenjsko okrožje, ki so ga že leta 1941 priključili k Štajerski. V njem je bila intenzivnost narodnoosvobodilne borbe bolj podobna gorenjski kakor pa štajerski. Zlasti ugodna je bila okolnost, da se je na tem območju v glavnem zadrževal večji del štajerskih partizanskih enot (Kamniško-savinjski odred, iz katerega se je razvila Šlandrova brigada), ki so poleti 1943. leta skupaj z orga-

nizacijami Osvobodilne fronte izvedle tudi prvo mobilizacijo v naravno odnoosvobodilno vojsko. V litijskem okrožju je bival tudi novi pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo in bilo je tudi mnogo več odborov Osvobodilne fronte kakor pa v katerem koli drugem okrožju na Štajerskem. Terenske organizacije in partizanska vojska so z ustanavljanjem posebnih civilnih taborov znale poskrbeti tudi za zaščito civilnega prebivalstva pred sovražnikovim nasiljem.¹³

Ta skromni in nepopolni pregled razmer po okrožjih na Štajerskem pokaže, da je narodnoosvobodilno gibanje sicer že premagovalo posledice okupatorjevega nasilja, da pa je še zelo zaostajalo za drugimi pokrajinami in da so bila bolje organizirana tista okrožja, ki so bila bližja sedežu PK KPS (Litija, Savinjska dolina itd.) ali v katerih so delali posamezni njegovi člani.

Nacistični porazi na vzhodni in afriški fronti, sovjetska ofenziva na vzhodni fronti, izkrcanje zahodnih sil na Siciliji in vedno večje zmage narodnoosvobodilne vojske, intenzifikacija dela pokrajinskega komiteja KPS, ki mu je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja poslalo v pomoč nekaj političnih delavcev (Viktor Stopar, Mica Šlander, Jože Klavžar itd.), so veliko pripomogli k razrastu narodnoosvobodilnega gibanja poleti in jeseni 1943. Tako je moral novi pokrajinski komite KPS, ki so ga od avgusta dalje sestavljali sekretar Peter Stante-Skala, Mica Šlander, Albin Vipotnik in Pavle Žavcer, v začetku septembra poročati:

»Politični položaj na štajerskem se zelo povoljno razvija. Dejstvo, da je propadla nemška ofenziva na vzhodu, da je začela Rdeča armada poletno ofenzivo, zavzetje Sicilije s strani zaveznikov, kakor tudi uspehi NOV v Jugoslaviji, sploh naših brigad na Dolenjskem in partizanskih bataljonov na Štajerskem še posebej, vse to je ogromno vplivalo na preokret v masah. S tem v zvezi se je tudi položaj političnih delavcev neverjetno popravil. Sistem poverjenikov in osebnih nadzorovanj zamenjujejo z organizacijskim povezovanjem v odbore OF. Objektivna situacija za formiranje odborov OF je zelo povoljna, težave so še samo pri nekaterih političnih delavcih, ki se zelo težko osvobajajo starega načina dela, ki je bil potreben v času naše politične in vojaške defenzive.«¹⁴

Naslonjeno na narodnoosvobodilno gibanje na Štajerskem na eni in Gorenjskem na drugi strani se je razvijalo tudi narodnoosvobodilno gibanje na Koroškem tostran (območje Dravograda) in onstran jugoslovansko-avstrijske državne meje, kjer je kljub nemškemu imperialističnemu pritisku in načrtnemu raznarodovalnemu delu živelo in še živi okoli 90.000 Slovencev. Po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu 1938. leta se je ta pritisk še povečal, vrhunec pa

je dosegel po napadu Nemčije na Jugoslavijo in okupaciji ter nameravani germanizaciji Gorenjske in Štajerske, ko so nacisti menili, da je prišel čas, »da v prostoru severno od Karavank napravijo konec s tako imenovano slovensko manjšino«. Med drugim so takrat začeli izvajati že pripravljen načrt množične izselitve okoli tisoč slovenskih družin s Koroške.

Medtem ko je bil razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Mežiški dolini podoben razvoju na sosednjih območjih in se je začel že 1941. leta, pa je onstran južni osi ovamisk od avstrijske državne meje Osvobodilna fronta skladno s svojim programom uresničitve zedinjene Slovenije iravno jeseni 1942. leta, ko so nacisti hrupno in bučno praznovali obletnico koroškega plebiscita iz oktobra 1920. leta, vzpostavila svoje prve trdnejše postojanke med protifašistično usmerjenimi ljudmi.

Iz treh žarišč, tj. iz okolice Železne Kaple, iz Roža v zahodnem in Lobjnika v vzhodnem delu Koroške, so politični aktivisti, naslonjeni zlasti na zavedne slovenske kmete in dezertarje iz nemške vojske ter dve partizanski četici, Zahodnokoroško iz I. in Vzhodnokoroško iz II. grupe odredov, vztrajno širili osvobodilno misel na vse strani. Najprej so organizirali dve okrožji, eno na vzhodnem in drugo na zahodnem delu Koroške.

Osvobodilno gibanje na vzhodu v Podjuni in dolinah ter kotlinah okoli Železne Kaple se je politično naslanjalo na slovensko Štajersko in je zajemalo tudi Mežiško dolino. Okrožni odbor OF za Koroško (sekretar Pavle Zavcer-Matjaž), ki je sredi maja 1943 na Smrekovcu priredil prvo posvetovanje vzhodnokoroških aktivistov Osvobodilne fronte in na njej za teren onkraj meje formiral tri rajone, je po temeljiti analizi svojega dela 1. julija 1943 poročal:

»Na tem terenu so doseženi lepi uspehi v organiziranju OF kljub temu da so na Koroško prodrli sorazmerno kasno politični delavci OF. Ikaror tudi partizani. Da je OF zavzela talko širok razmah, je znak, da so se naši politični delavci kot tudi partizani v resnici znašli na tem še neobdelanem terenu. Znali so pridobiti koroško ljudstvo za Osvobodilno fronto, ki je danes postala edina vodnica in boriteljica za tako težko pričakovano svobodo izpod tujega jarma, ki ga je to ljudstvo prenašalo skozi desetletja.

OF ni ostala samo na bivšem jugoslovanskem predelu Koroške, temveč je njeno delo zajelo že skoro ves slovenski del bivše avstrijske Koroške. Tudi na tem predelu ljudstvo gleda na OF z enakimi simpatijami. Te simpatije ikaže v tem, da ogromno prispeva za partizane kakor v hrani tako tudi v drugih potrebščinah. Velik je tudi odziv v partizanske vrste. Od bivših 13 partizanov je nastal močen

Koroški .bataljon, ki šteje danes preko sto borcev. Vsi ti so večinoma sami Korošci, pravi borci za svobodo in zedinjenje slovenskega naroda.

Koroško okrožje je eno naj obširnejših okrožij, zato bi potrebovali večje število političnih delavcev, ki bi organizirali OF in KP na Koroškem. V tem kratkem razdobju dela še mi bilo mogoče izgraditi novih političnih delavcev, ki hi bili sposobni za samostojno delo na terenu. Zato nam teh sil še vedno primanjkuje.

Kljub temu se razmah OF vidno širi. Danes ne obstajajo na Koroškem samo posamezni zaupniki, ampak nasprotno že skoraj v vsaki industriji na jugoslovanskem delu Koroške obstajajo odbori Delavske E(notnosti). Za nekatere odbornike lahko zares trdimo, da so pravi, požrtvovalni aktivisti. Vsi ti odbori so predani delu OF in njenemu končnemu cilju. V Črni obstajajo 3 odbori, v Žerjavu 5, v Guštanju 2, v Mežici 1, ki niso sestavljeni samo iz delavcev, ampak so organizirane tudi delavke. V Črni in Žerjavu obstajata ženska odbora. Po večjih kmečkih naseljih delujejo odbori OF. Vsi ti odbori nam danes iz dneva v dan pošiljajo vedno več partizanov, zbirajo prispevke za partizansko vojsko in nabavljajo material za našo tehniko.

Enako je tudi delo političnih delavcev OF na avstrijskem delu Koroške. Iz dosedanjih zaupnikov so pristopili k formiranju odborov OF in DE. Tudi tam so prodrli med industrijsko delavstvo. Navezali so stike tudi z bivšimi člani KPA, ki so se izrazili, da so pripravljeni sodelovati v delu OF. Poročila, ki prihajajo od naših terenskih delavcev, tso precej zadovoljiva. Ako bo delo še naprej tako uspešno, lahko trdimo, da bo OF s svojo organizacijo prodrla do zadnje slovenske vasi kakor tudi industrije.«¹³

Pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo pa je menil, da je okrožni odbor večino svojega dela posvetil Mežiški dolini in Koroškemu bataljonu in da je imel premalo stikov s svojimi delavci onkraj meje. Zato je predlagal, naj bi to koroško okrožje, tj. ves vzhodni del Koroške do ceste Jezersko—Velikovec, razdelili v dve okrožji: mežiško (sekretar Polde Eberle-Ladislav Jamski) tostran in podjunsko (sekretar Karel Prušnik-Gašper) onstran meje, ki bi ju vodil poseben oblastni komite KPS. To so jeseni 1943. leta, ko so poslali tja še nekaj političnega kadra, tudi uresničili.¹⁶

V zahodnem delu Koroške so spomladi ali poleti 1943. leta organizirali v Osvobodilni fronti že vse območje Okrog Roža in okrog Boro velj ter ustanovili okrog 15 terenskih odborov OF in rajonski odbor OF Rož (sekretar Matija Verdmik-Tomaž), iz katerega se je razvil okrožni odbor. Vzpostavili so tudi stike s protinacisti v Beljaku,

Velikovcu in Železni Kapli ter neko protinacistično skupino študentov v Celovcu.¹⁷

Tako je Osvobodilna fronta spomladi, zlasti pa poleti 1943. leta močno »krepila narodno in osvobodilno zavest («Po mestih, trgih in vaseh se danes slišita slovenska govorica in pesem, kakor je ni bilo slišati že poli stoletja.») koroških Slovencev in narodnoosvobodilno gibanje na Koroškem se je zelo razmahnilo. Da bi bilo še bolj uspešno, je centralni komite KPS dne 16. oktobra 1943 ustanovil pokrajinski komite KPS za Koroško (sekretar Dušan Pirjevec-Ahac), ki naj poveže narodnoosvobodilno gibanje na vzhodnem in zahodnem delu Koroške, ki dotlej nista imela medsebojnih stikov, in vodi narodnoosvobodilno borbo na najsevernijšem delu slovenskega etničnega ozemlja.¹⁸ Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je oktobra tudi ustanovilo štab Skupnega Koroškega odreda, ki bi naj vodil vse narodnoosvobodilne enote na Koroškem.¹⁹ Vendar ije do uresničitve enotnosti političnega in vojaškega vodstva narodnoosvobodilne borbe na Koroškem prišlo šele 1944. leta, ko so ustanovili tudi pokrajinski odbor OF za Koroško.²⁰

Takšen politični razvoj ni ostal prikrit sovražniku, saj so bili uspehi njegovih političnih in vojaških prizadevanj v deželah, ki jih je pred kratkim še nameraval vključiti v nemški raj h, vsak dan manjši. Nacistični oblastni in politični funkcionarji so zlasti spomladi tega leta ugotavljali nezadostne in nazadujoče rezultate ponemčevalnega dela, zlasti na območju šolstva, jezikovnih tečajev, uporabe nemškega jezika itd. Tudi uspehi raznih policijskih akcij so se jim zdeli nezadostni. Tako je moral npr. višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Erwin Rösener za maj 1943 poročati, da so imeli partizani na Gorenjskem in Štajerskem 23 mrtvih, nemške sile pa 29 in 10 ranjenih. Himmler seveda s takšnimi uspehi ni bil zadovoljen in mu je 21. junija 1943 pisal:

»Z Vašo aktivnostjo in aktivnostjo Vaših oddelkov v mesecu maju nisem zadovoljen. Sovražnikove izgube so celo manjše od naših. Bodite sami noč in dan na poti. Tudi s šibkimi silami se da nekaj doseči, če ostane iniciativa v naših rokah.«²¹

Da pa Rösener jeve siile vendarle niso bile tako šibke, priča novo Himmlerjevo pismo Rösenerju z dne 23. julija istega leta:

»V prilogi Vam pošiljam grafično primerjavo med angažiranimi policijskimi silami v Nemčiji, Ukrajini in na Vašem območju. Iz nje boste ugotovili, da imate glede na število prebivalstva največje število policijskih sil, kar jih mi sploh angažiramo v vsem nemškem interesnem Območju. Pričakujem torej, da boste na Vašem območju kmalu in temeljito opravili z bandami.«²²

Toda policijske sile na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem tudi po Himmlerjevemu mnenju niso zadostovale za uspešno bojevanje proti partizanom. Ko je 17. junija dolbi! brzojavko šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja, v kateri mu je ta tožil o vedno večjem porastu narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem (ravno v tistem času je Gorenjski -odred z mobilizacijo več kot dva tisoč gorenjskih mladeničev, ki ibi bili morali oditi v nemško vojsko in državno -delovno službo, narastel na -devet bataljonov) iin ko je naslednjega dne dobil podobni brzojavki državnega komisarja za Nizozemsko dr. Seyssa Inquarta iin generalnega guvernerja na Poljskem dr. Hansa Franka, je 19. junija odšel k Hitlerju na Obersalzberg in med razčiščevanjem nekaterih vprašanj v zvezi s protipartizinskim bojevanjem v teh deželah mu je Hitler obljubil, da bo premislili, ali bo lahko 18. policijski planinski polk iz Karelje poslal ponovno -na Gorenjsko.²³

Posledica tega sestanka med Hitlerjem in Himmlerjem, na katerem je Hitler ponovno -odločil, -da je protipartizansko bojevanje Himmlerjeva zadeva, je bila tudi razglasitev nekaterih pokrajin za »območja protipartizanskega bojevanja« (Bandenkampfgebiete), in sicer Rusijo, generalno gubernijo na Poljskem, Hrvaško in Gorenjsko ter Spodnjo Štajersko. Za obe slovenski pokrajini se je njegova odredba glasila:

»Zaradi napadov, sabotažnih akcij in splošne aktivnosti band, ki -motijo varnostne razmere, razlašam z veljavnostjo od 21. 6. 1943 na območju višjega vodje SS in policije za alpske dežele Gorenjsko in Spodnjo Štajersko za območji protipartizanskega bojevanja.«²⁴

Istega -dne -je Himmler s po-sebnim poveljem imenoval SS-Obergruppenführer-ja in generala policije Ericha von dem Bach Zalewskega za »šefa oddelkov za protipartizansko bojevanje« (Chef der Bandenkampfgebiete), ki je dobil nalogo izdelovati načrte in povelja za akcije z večjimi silami, osebno vaditi večje akcije ter pregledovati in spreminjati načrte za akcije, ki jih sestavljajo in vodijo višji vodje SS in policije. Med naštetimi višjimi vodji SS in policije, ki so mu dolžni vsak dan poročati o položaju, je tudi višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju. 7. septembra pa je Himmler ukazal, naj tudi pri tistih višjih vodjih SS in policije, ki imajo na svojih ozemljih območja protipartizanskega bojevanja, ustanovijo t. i. operativne štabe za uničevanje band (Führungsstab für Bandenbekämpfung). Rösener ga je ustanovil 30. septembra 1943.²⁵

Ko je Himmler jevtajnik SS-Obersturmbannführer dr. Rudi Brandt 21. junija poslal Rösenerju Himmlerjevo odredbo o razglasitvi Gorenjske in Spodnje Štajerske za območji protipartizanskega

bojevanju, ami je poslal tudi dva primerka več in namočil, naj ju izroči osebno šefoma civilne uprave dr. Rainerju in dr. Uiberreitherju. Sporočil mu je tudi, da ga bo v kratkem obiskal Bach Zalewski in da bo predvidoma do srede julija dobil obljubljeni policijski polk.²⁰

Ker pa je Hitler 26. junija obljubil generalpolkovniku von Löbru, da bo 18. policijski planinski polk sredi avgusta prispel v Grčijo za boj proti partizanom, bi moral priti na Gorenjsko 14. SS policijski polk iz Marseilla. Toda ko je poveljnik redarstvene policije za alpske dežele na Bledu generalmajor Karl Brenner že odredil razmestitev polka (štab polka in štab III. bataljona v Kamniku, štab I. bataljona v Šenčurju in štab II. bataljona v Domžalah), pa so polk 13. julija poslali na Hrvatsko.²⁷

Tisti čas se niso branili iti v nemško vojsko in državno delovno službo samo gorenjski mladeniči, ampak že tudi štajerski in celo koroški. Pa tudi tisti, ki so že bili /tam in so prišli domov na dopust, so šli prostovoljno v partizane ali pa so jih le-ti mobilizirali. Zato sta nemško vrhovno vojaško poveljstvo in glavni vodstveni urad SS

15. julija 1943 prepovedala poveljstvom, da bi še pošiljala vojake na dopust na Gorenjsko in Koroško ter slovensko Štajersko južno od Drave.²⁸ Toda tudi ta ukrep ni mogel zavreti dezertacij. Vojaki so legalno prihajali na dopust na Dunaj, v Gradec in Celovec itd., od tam pa so ilegalno odhajali domov in z doma v partizane. Tako ni čudno, da je komandant varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski SS-Sturmabführer Josef Vogt 1. novembra 1943 poročal v Berlin:

»Osebe, ki so bile potrjene za vojsko, izražajo javno svoje nezadovoljstvo in gledajo, da se kakorkoli pridružijo banditom, da bi se lahko aktivno borile za osvoboditev Slovenije. Izključena je možnost, da bi mogli banditi kogar koli prisilno rekrutirati in nasilno odpeljati v gozd. V vsakem posameznem primeru smo lahko ugotovili, da so vsi tisti, ki so bili potrjeni za nemško vojsko, takoj zatem poiskali zvezo z banditi in so jo tudi vselej našli. Da bi zaščitili svojce, se izgovarjajo, da so bili prisilno mobilizirani.«²⁹

Himmler tudi poleti ni bil zadovoljen z Rösenerjevimi uspehi protipartizanskega bojevanja. Ker mu ni znal svetovati kaj drugega, mu je 5. septembra ukazal, naj svoje poveljniško mesto za protipartižansko bojevanje na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem iz vzgojnih razlogov in zaradi varnosti pred letalskimi napadi, ki jih pa tedaj v tem območju sploh še ni bilo (!), odstrani iz kopališkega in zdraviliškega mesteca Bled. Naročil mu je, naj neprenehoma spremeni svoj sedež in se naj odpravi v napreprostejše bojne razmere. Na

koncu brzojavke pa je povedal, da bo tudi ta ukrep koristil aktivnih zadržanih pratipartizanskega bojevanja v alpskih deželah.³⁰ Rösener se je po kapitulaciji Italije res preselil z Bleda v Ljubljano in mu je Himmler v policijskem pogledu podredil še Ljubljansko pokrajino. Kljub temu da ni bil sam zadovoljen z njegovim delom in da so se, kot sem že povedal v enem od prejšnjih poglavij, tudi drugi pritoževali čezenj, pa ga Himmler ni odstranil, saj je .spadal — enako kot Globočnik — v t. i. »krožek prijateljev državnega vodje SS« (Freunde des Reichsführers-SS).

Septembra je na Gorenjskem in štajerskem za nekaj časa nastalo kratkotrajno zatišje ker sta Prešernova in Šlandrova brigada odšli na Dolenjsko in Notranjsko. Zato je Rösener lahko nekaj svojih enot poslal v Ljubljano, Slovensko Primorje in celo v Istro. Razmere pa so se zanj močno poslabšale, ko sta XV. in Triglavski diviziji začeli s praviimi ofenzivnimi operacijami proti nemškimi orožniškim in graničarskim postojankam na Štajerskem in Gorenjskem in ko so tudi enote IV. operativne cone začele izvajati večje akcije na štajerskem in v kamniškem okrožju na Gorenjskem, o čemer bom govoril v tem poglavju.

Po odhodu 6. slovenske brigade »Štajerske« na Dolenjsko so v začetku septembra 1943 ostale na štajerskem le manjše enote: na Koroškem Koroška četa, na Kozjanskem le približno 30 borcev, na Pahorju del Pohorskega bataljona, ki je najprej narastel na 150 borcev, nato pa se je po odhodu Hrvatov in Srbov, ki so prišli na Pohorje iz koncentracijskih taborišč, zmanjšal na 70 borcev. Ostala sta tudi oba minerska voda in Savinjska četa, ki se je ustanovila okoli jedra 25 borcev, ki sta jih v začetku septembra pustila na Moravskem Koroški in Pohorski bataljon, ko sta šla za brigado na Dolenjsko.³¹

18. septembra 1943 je glavni štab NOV in PO Slovenije obnovil štab IV. operativne cone. Za komandanta je imenoval Franca Foglajena-Kranjca, za politkomisarja pa Mitjo Ribičiča-Cirila. Štab cone je dobil nalogo, naj iz mobilizirancev na štajerskem in borcev, ki jih bo poslal z Dolenjskega, ustanovi dve brigadi. Ena naj operira na pohorskem območju, druga pa na južnem delu Štajerske. Poleg brigad naj postopoma ustanovi tudi dva odreda, in sicer enega za Koroško, drugega pa za Kozjansko. Te enote morajo čim aktivneje razbijati prometne zveze, udarjati na postojanke, posebno tiste ob prometnih zvezah, in čimprej začeti prodirati proti vzhodu, tj. v Slovenske gorice in Prekmurje.³²

S temi nalogami je 21. septembra prispel na levi breg Save komandant cone Franc Poglajen, ki ga je spremljala štirinajstčlanska

patrulja. 25. septembra je na Lesu iz te patrulje in Zasavsko-savinjske čete ustanovil Zasavski bataljon, ki mu je priključil tudi oba minerska voda.

Tisti dan, ko se je ustanovil Zasavski bataljon, je na levi breg Save prišlo 140 borcev Šlandrove brigade, ki je večino svojega moštva pustila na Dolenjskem. Savo je prekoračila pri Veliki vasi, odkoder je preko Kotarije prispela na Limbarsko goro, kjer je že tabor,! Zasavski bataljon. Iz teh enot se je 30. septembra ustanovila oziroma reorganizirala 6. udarna *brigada »Slavka Šlandra«* pod poveljstvom Janka Sekirnika in politkomisarja Jožeta Berkopca, Zasavski bataljon se je preimenoval v II. bataljon, boirci, ki so prišli z Dolenjskega, pa so sestavljali I. in III. bataljon. Brigada, ki je štela 205 mož, je nato začela z ofenzivnimi akcijami.³³

Večji del območja, na katerem je operirala šlandrova brigada, je spadal pod orožniško okrožje Celje, ki je bilo razdeljeno v štiri orožniške oddelke, in sicer Celje, Žalec, Mozirje in Šmarje pri Jelšah. Orožniški oddelek Mozirje je imel orožniške postaje v Mozirju, Ljubnem, Lučah, Rečici, Gornjem gradu, Šmartnem ob Dreti in Šmartnem ob Paki, v katerih je bilo 60 orožnikov, 97 rezervnih policistov in 8 pomožnih policistov. Na območju Šlandrove brigade je bila tudi orožniška postaja Vransko z 9 orožniki, obrobni deli tega območja pa so spadali pod orožniško okrožje Trbovlje (severno od Save), in Kamnik (vzhodno od Kamniške Bistrice). Na tem območju so operirale tudi enote I. bataljona 19. SS policijskega polka, predvsem 1. in 2. četa (v Celju in Zagorju).³⁴

Proti item sovražnikovim postojankam in proti manjšim oddelkom, ki so bdli neprenehoma na cesti Ljubljana—Trojane—Celje, je Šlandrova brigada usmerila svojo napadalnost.

Brigada je že 30. septembra krenila z Limbarske gore v Crni graben in čez cesto v vasico Gaberje in dalje na Šipek, kjer je ostala štiri dni. Odtod je polovica brigade odhajala izmenjaje se vsako noč rušiti telefonske drogove in rezati žico v dolino. 4. oktobra zvečer pa je odšla mimo Špitaliča na Slape. Tu je bilo izbranih 26 prostovoljcev za napad na orožniško postajo Rečica, ki so nato 5. oktobra odšli preko Potoka proti Rečici, brigada pa se je naslednji dan premaknila na Tolsti vrh, kjer se je vanjo vključila četa iz Savinjske doline. Ta je v noči od 30. septembra na 1. oktober na poti v brigado uničila šolsko postojanko rezervnih policistov v Radmirju in ubila dva policista, sedemnajst jih je ujela, le dvema pa se je posrečilo pobegniti.³⁵

Zvečer je brigada odšla proti Rečici, kjer so II. bataljon porazdelili v zasede, III. bataljon pa je s komandantom brigade odšel

pomagat napadalni skupini, medtem ko je I. bataljon dobil nalogo, naj rekvirira blago v dveh trgovinah. Napad je uspel, kljub temu da je sovražnik že prej zvedel, da bo brigada napadla Rečico. Ob izgubi enega mrtvega in pet ranjenih je ibrigada po dvournem boju zavzela orožniško postajo, uničila poslopje Štajerske domovinske zveze in občinske prostore, ubila pet orožnikov in enega vohuna tar ujela šest orožnikov, zaplenila pa 70 pušk, 4 brzostrellike, 20 pištol itd.³⁶

Napad in njegov uspeh sta sovražnika, ki je bil ravno tedaj zelo zaposlen z obrambo meje med Sevnico in Litijo, zelo iznenadila. Toda na razpolago ni imel več nobene policijske ali orožniške čete. Ko je npr. nekaj ur pred inapadam na Rečico celo šef civilne uprave dr. Uiberreither na predlog celjskega deželnega svetnika Antona Dorfmeistra prosil poveljnika redarstvene policije v Mariboru, naj iz policijske čete na Vranskem pošlje en vod v Ljubljano, drugega pa v Rečico, mu ta ni mogel ustreči, češ da so vse enote v akciji. Ko je brigada napadla Rečico, so poslali iz Celja 40 orožnikov in 20 vojakov, ki jih je brigada zadržala med Rečico in Mozirjem, nato pa še četo oddelkov SS iz Avstrije, ki pa so jo pripeljali šele tedaj, ko se je brigada umaknila.³⁷

V takšnem pomanjkanju je poveljnik redarstvene policije v Mariboru v noči na 7. oktober z akcijskim poveljem št. 17 angažiral nekaj čet vermanšafta, predvsem tiste, ki jih je bil angažiral že teden dni poprej zaradi dogodkov na Hrvaškem, a jih je nato po treh dneh poslal domov. Iz njih je sestavil t. i. Wehrmannschaftsbataillon Prassberg (Mozirje) pod poveljstvom SA-Standartenführerja Helmuta Wolfa s sedežem v Mozirju. 3. alarmna četa Ptuj sever je imela 75 vermanov v Lučah, drugih 75 pa v Ljubnem, 1. alarmna četa Ptuj jug s 150 vermani je bila v Taboru, 2. alarmna četa Ljutomer s 150 vermani je bila v Gornjem gradu, 3. alarmna četa Celje zahod je imela 75 vermanov v Rečici, drugih 75 pa v Mozirju, 3. alarmna četa Celje vzhod je imela 75 vermanov v Šmartnem ob Pakji; drugih 75 pa v Braslovčah. Ob ustanovitvi t. i. Wehrmannschaftabataillona »Süd« 9. oktobra na meji pri Radečah so vanj poslali nekaj čet iz Savinjske doline, za bataljon v Mozirju, ki so ga od 21. oktobra naprej imenovali Wehrmannschaftsbataillon »West« .in je njegovo poveljstvo prevzel SA-Qbersturmbannführer Franz Egger, pa so vpo-klicali nove čete. Tako je imel bataljon konec oktobra 1. alarmno četo Celje vzhod v Moizirju in Rečici, 2. alarmno četo Celje vzhod v Gornjem gradu, 3. alarmno četo Celje zahod v Braslovčah in Vranskem ter 2. alarmno četo Ptuj sever v Lučah in Ljubnem. Imel je skupaj 512 vermanov in nalogo zavarovati zgornjo Savinjsko dolino pred partizanskimi napadi.³⁸

Iz Rečice je Šlandrova brigada odšla na Mozirske planine, kjer je štab brigade ukazal, naj I. bataljon odide na Moravsko, II. na Menino planino in III. proti Kamniku.

Bataljoni so nato tri tedne operirali posamič. III. bataljon je 9. oktobra napadel orožniški avto in ubil dva orožnika, II. bataljon je v noči na 18. oktober napadel rudnik boksita v Nazarjah in poškodoval rudniške naprave, I. bataljon pa je naslednjo noč pri Št. Gotardu napadel del nemške motorizirane kolone in uničil tank. Na poti proti revirjem je 23. Oktobra pri Gomilskem postavil zasedo in zažgal avtomobil z vermani 3. alarmne čete Celje zahod, ki je bila na poti v Vransko in Braslovče, odkoder se je bila 2. alarmna četa Maribor okolica pred tremi dnevi odpeljala proti Radečam. Šest vermanov je padlo, sedem jih je bilo ranjenih, šest pa ujetih. Bataljon je zaplenil 18 pušk, 2 brzostrelki in 2 pištoli. 3. četa tega bataljona je 23. oktobra na cesti Krašnja—Lukovica napadla pet avtomobilov in ubila tri, ranila pa pet policistov. 27. oktobra je bataljon iz zasede ubil štiri orožnike, enega pa ujel.³⁹

Tako so se s prihodom Šlandrotve brigade na Štajersko povsem spremenile razmere zahodno od črte Maribor—Pragersko—Rogaška Slatina. Brigada ni samo izvedla nekaj zelo uspešnih napadov, temveč je tudi dala kadre in moštvo drugim enotam IV. operativne cone. Te so povzročile sovražniku precejšnje izgube, saj je samo od 1. do 25. oktobra 1943 imel vermanšaft 11 mrtvih, 21 ranjenih in 24 pogrešanih, zaščitna policija 3 mrtve, 7 hudo in 1 lahko ranjenega, vojska 1 mrtvega, SS oddelki 2 mrtva in 20 ranjenih, graničarji 9 mrtvih, 22 ranjenih in 11 pogrešanih, orožništvo 16 mrtvih, 3 ranjene in 5 pogrešanih, domobranci 4 hudo in 8 lahko ranjenih, skupno torej 42 mrtvih, 86 ranjenih in 40 pogrešanih. K uspehom v teh akcijah je prav gotovo pripomoglo dejstvo, da so bile skoraj vse policijske sile v tem času zunaj operacijskega območja IV. operativne cone. Komendant varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski SS-Sturmabführer Josef Vogt je 1. novembra 1943 poročal v Berlin:

»Ker so akcijske sile — zaščitna policija in vojska — ki so na Spodnjem Štajerskem, podrejene oddelkom SS in vojske, ki so v ofenzivi, ne moremo na Spodnjem štajerskem proti banditom izvesti nobene akcije. Okrepljeno izvidniško patroljiranje varnostne policije ni bilo uspešno.«⁴⁰

Ko so druge enote IV. operativne cone dobile kadre in moštvo iz Šlandrove brigade, so proti koncu oktobra tudi same začele izvajati večje napade na sovražnikove postojanke in njegove promet-

Koroški bataljon, katerega 1. in 3. četa sta operirali vzhodno od Železne Kaple, 2. pa tostran jugoslovansko-avstrijske meje, je konec oktobra izvedel nekaj zelo dobrih akcij. Tako je 2. četa 27. oktobra uničila šest lokomotiv in dve skladišči na železniški postaji Otiški vrh med Dravogradom in Slovenj im Gradcem in porušila daljnovod Velenje—Mežica.⁴²

Sedaj sovražnik ni bil več v takšnih škripcih kot v prvih treh tednih tistega meseca. Pri Šentjanžu na Dolenjskem je imel močan bataljon vermanšafta, t. i. Wehrmannschaftsbataillon »Süd« z dvanaajstimi alarmnimi četami, v katerih je bilo 1225 vermanov. Ta bataljon je konec oktobra kot IV. bataljon okrepljenega 19. SS policijskega polka že miroval, ker so enote 162. »Turkestanske« pehotne divizije južno od njegovih položajev izvajale ofenzivno akcijo, ki so jo končale 29. oktobra. Zato je vodja vermanšafta Franz Steimdl po napadu Koroškega bataljona na železniško postajo Otiški vrh 29. oktobra ustanovil nov, že tretji bataljon vermanšafta, t. i. Wehrmannschaftsbataillon »Nord« pod poveljstvom SA-Obersturmbannführerja Simona Kohlbacherja s sedežem v Slovenjem Gradcu. Čez dva dni so 1., 2., 3. in 4. alarmno četo Maribor mesto z vlakom odpeljali v Slovenj Gradec in jih razmestili v mestu in okoliških krajih.

1. alarmna četa Maribor mesto je bila v Slovenjem Gradcu, 2. v Št. Janžu pri Dravogradu, 3. v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu in 4. v Valdeku. Imel je skupno 342 vermanov. V Slovenjem Gradcu so tudi mobilizirali 1. alarmno četo Slovenj Gradec, in jo podredili štabu bataljona ter poslali v Sv. Lovrenc, iz Radeč pa so še pripeljali v Vitanje 2. alarmno četo Maribor okolica, v Ribnico na Pohorje pa

2. alarmno četo Slovenj Gradec. Tako je imel bataljon 4. novembra že sedem čet. Njegova temeljna naloga je bila »držati zaporo od Dravograda do Vitanja«, zabiti klin med Pohorski odred in Koroški bataljon in uničevati njune enote. Na tem območju so tudi reorganizirali orožništvo. V Železni Kapli so ustanovili »akcijski vodstveni urad«, v Plibeilku pa »oddelek za izsledovanje band«.⁴³

Vsi ti ukrepi pa so bili neučinkoviti. 1. četa Koroškega bataljona je 3. novembra zasedla Št. Vid pri Podjuni in razdejala občinsko pisarno, justificirala krajevnega skupinskega vodjo NSDAP ter zaplenila 15 pušk in dve pištoli. 6. novembra pa je uničila orožniško postajo v Beli, kjer je ubila štiri, ranila pa pet in ujela enega orožnika. Zaplenila je težko strojnico, 20 pušk, brzostrelko, 10 pištol itd. Isti dan je 3. četa razstrelila zasilni železniški most v Dobrijah pri Ravnah.⁴⁴

Vsi ti napadi Koroškega bataljona so prisilili sovražnika, da je proti njemu napravil večjo ofenzivno akcijo. Začel jo je 6. novembra

z oddelki vojske, orožništva, policije in SA na območju Slovenj Gradec—Ravne—Prevalje—Mežica—Crna. 7. novembra zjutraj je 2. policijska četa planinskih lovcev »Alpenland«, ki je prodirala iz Cme preko Javorja na Uršljo goro, pri Petričevi kmetiji naletela na 2. četo Koroškega bataljona. V boju so padli 4 borci, 4 so bili ujeti, 3 pa ranjeni. Sovražnik je zaplenil štiri puške in arhiv, kmetijo pa zažgal.⁴⁵

Tisti čas je Šlandrova brigada zadala sovražniku nove močne udarce. 29. oktobra se je spet zbrala v svojem starem taboru nad Češnjicami in Menini planini. Tu je štab brigade izbiral 96 borcev za Pohorje, kjer bi naj postali II. bataljon Pohorskega odreda. Brigada je nato še isti dan odšla proti Sv. Joštu, odkoder je bataljon odšel na Pohorje, ostali bataljoni pa napadat orožniško postajo Šmartno ob Dreti. I. bataljon je držal zasede na cesti Gornji grad—Šmartno, II. je bil na cesti proti Krašam, III. pa je 30. oktobra napadel postojanko. Da bi napad uspel brez večjih žrtev, je štab brigade dosegel, da so se orožniki vdali, nato so ujeli tudi gestapovca in nemško učiteljico. Brigada je zaplenila 28 pušk, 2 brzostrelki in mnogo opreme ter zažgala šolo, postojanko in poštni urad. Odbila je tudi napad voda 2. alarmne čete Celje vzhod, ki je prodiral iz Gornjega grada proti Šmartnemu.⁴⁶

Ta napad je bil povod, da je Steindl ukinil Wehrmannschafts-bataillon »Süd« pri Šentjanžu na Dolenjskem, ustanovil nov bataljon vermanšafta, t. i. Wehrmannschafts-bataillon »Ost« in reorganiziral Wehrmannschafts-bataillon »West« v Mozirju.

Štab novega Wehrmannschafts-bataillona »Ost« pod poveljstvom SA-Obersfurbannführeria Franza Eggerja je bil v Gornjem gradu. Imel je 1. alarmno četo Celje vzhod v Novi Štifi, 2. alarmno četo Ceilije vzhod v Gornjem gradu, 3. alarmno četo Celje vzhod v Letušu in Braslovčah, 2. alarmno četo Ljutomer v Šmartnem ob Dreti in na Bočni ter 1. alarmno četo Ptuj jug na Vranskem, štel je 585 vermanov in imel nalogo držati zaporo od Nove Štife do Vranskega okoli Dobrovelj in Menine planine in zavarovati postojanke.⁴⁷

Reorganizirani Wehrmannschafts-bataillon »West« pod poveljstvom SA-Standartenführerja Helmuta Wolf a je imel svoj štab v Mozirju in 1. alarmno četo Celje zahod v Mozirju in Šmartnem ob Paki, 2. alarmno četo Celje zahod v Velenju in Šoštanju, 3. alarmno četo Celje zahod v Rečici ob Savinji in 2. alarmno četo Ptuj sever v Ljubnem in Lučah. Imel je 565 vermanov in nalogo držati zaporo od Luč do Velenja, zavarovati zgornjo Savinjsko dolino pred partizanskimi napadi z Mozirskih planin in zasesti vse mostove in brvi čez Savinjo med Lučami in Šmartnim ob Paki.⁴⁸

Celjski okrožni orožniški poveljnik je glede na tako nagel padec dveh orožniških postaj menil, da je boljša ofenzivna aktivnost orožniških postaj kakor pasivno čakanje na partizanski napad. Zato je 6. novembra 1943 ustanovil štiri akcijske vode, in sicer v Vojniku (29 mož), Žalcu (32 mož), Mozirju (25 mož) in Šmarju pri Jelšah (26 mož), zaradi česar je moral ukiniti štiri orožniške postaje in šest orožniških oporišč. Celjski okrožni vodja štajerske domovinske zveze Dorfmeister pa se s tem ukrepom ni strinjal in je menil, da je treba najprej napraviti veliko ofenzivo na Gorenjskem, nato pa »prečesati«
zgornjo Savinjsko dolino.⁴⁰

Tudi trboveljski okrožni orožniški poveljnik je 6. novembra reorganiziral svoje sile. Opustil je pet orožniških postaj in ustanovil dva akcijska orožniška voda, in sicer v Dolu pri Hrastniku (34 mož) ter v Radečah (35 mož).⁵⁰

Kljub vsem tem ukrepom pa v tem času niso imeli nikakega posebnega uspeha v boju proti Šlandrovi brigadi. Ta je še naprej napadala motorna vozila na trojanskem klancu, uničevala manjše sovražnikove oddelke, požigala nemške šole in domove Štajerske domovinske zveze itd. Tako je III. bataljon 4. novembra na cesti Domžale—Trojane napadel avtomobil, osebni avto in motorno kolo. Ker se je na avtomobilu vžgalo razstrelivo, ga je razneslo s posadko vred. Drugi dan se je pri Krtini spopadel z orožniško patruljo iz Moravč in ubil tri, raniil štiri in ujel enega orožnika. Četa II. bataljona pa je 12. novembra pri Sv. Ožboltu napadla in zažgala nemški vojaški avtomobil ter ubila pet vojakov. 16. novembra so se vsi trije bataljoni zbrali v Dupeljnah in odšli v Jarše, da napadejo tovarno platnenih izdelkov. V tovarni so zasegli mnogo blaga, poškodovali stroje in justificirali gestapovskega zaupnika. Zažgali iso itudi železniško postajo Jarše—Mengeš. Nato so spet odšli vsak v svojo smer in napravili nekaj manjših napadov.

28. novembra se je vsa brigada zbrala na Menini planini, od koder je odšla napast vermanšaftsko postojanko v Novi Štifi. I. bataljon je z dvema četama držal zasedo na črti Kropa—Gavge—Rajhovka in onemogočil sovražniku, da bi prodril iz Mozirja, s 3. četo pa je pomagal poldrugi četi II. bataljona pri obkolitvi Gornjega grada, v katerem je bila poleg 23 orožnikov 2. alarmna četa Celje vzhod. III. bataljon pa je 29. novembra zvečer napadel 2. alarmno četo Ljutomer v Novi Štifi, ki je štela 120 mož, utrjenih v župnišču in šoli. Po dveinpolumem boju je posadki zmanjkalo streliva in se je morala umakniti v bližnji gozd. Imela je pet mrtvih in enajst ranjenih. Šest ranjenih je imela tudi posadka v Gornjem gradu. Pa tudi brigada je imela enega mrtvega in šest hudo ranjenih, od ka-

terih je eden pozneje umrl. Med ranjenimi sta bila tudi komandant in namestnik politkomisarja brigade. Po tem napadu so se bataljoni spet razšli — I. proti Savinjski dolini, II. proti Moravčam, III. pa na Kostavsko planino.⁵¹

Šlandrov a brigada je poleg večjih napadov na sovražne postojanke in posameznih napadov na sovražnikova motorna vozila izvedla tudi celo vrsto manjših napadov na pisarne stranke NSDAP, Koroške ljudske zveze in Štajerske domovinske zveze, na šole in otroške vrtce, ki so bile ponemčevalne ustanove itd. Tako je zaradi njene aktivnosti samo v oktobru prenehal pouk v enajstih šolah v kamniškem okrožju, konec leta 1943 pa je v tem okrožju delovala le še slaba polovica osnovnih šol, in še te so bile združene v devetih večjih krajih. O tej pravi ofenzivi Šlandrove brigade je šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer 7. decembra 1943 poročal Himmlerju tole:

»Sporočam, da so se raizmere glede band na Gorenjskem spet zaostrile. Banditi imajo že nekaj tednov novo taktiko. Gredo od vasi do vasi in sistematično požigajo hiše, v katerih so nemške ustanove.«

Potem ko je podrobno naštel, kaj vse so požgali v poslednjih dveh dneh (pet šol, štiri strankine domove, dva otroška vrtca itd.), je nadaljeval:

»Ta metoda je izredno nevarna, ker hromi ponemčevalno delo. Prosil sem Rösenerja, naj se proti temu bojuje z združenimi sredstvi.«⁵²

Zelo aktiven je bil v tem času tudi Pohorski bataljon, ki se je okrog 24. oktobra reorganiziral v *Pohorski odred* pod poveljstvom komandanta Ivana Rojca in politkomisarja Frante Komela. Imel je dva bataljona — I. iz bivšega Pohorskega bataljona, ki je imel 74 borcev, in II., ki je s 96 borci prišel iz šlandrove brigade. Imel je nalogo operirati na Pohorju in rušiti prometne zveze na črtah Celje—Maribor, Maribor—Dravograd, Dravograd—Celje.⁵³

Najpomembnejša akcija odreda v tem času je bil vsekakor napad na orožniško postajo Zreče pri Konjicah 8. novembra zvečer ob 22. uri. Po kratkem, toda hudem boju se je borcem posrečilo priti v pritličje postojanke. V nji so se tri ure borili s posadko, ki se je bila umaknila v prvo nadstropje. Tam se je krčevito upirala, kljub temu da so borci v pritličje nanosili drva in postojanko zažgali. Ponoči ob 1.45 je posadki prišla na pomoč orožniška postaja iz Oplotnice (10 orožnikov), ki se je pred Zrečami spopadla z zasedami odreda, ki so že ob 23.30 pri Radani vasi odbile orožniški akcijski vod iz Slovenskih Konjic (21 orožnikov). Ob dveh ponoči je iz Maribora prihitel na pomoč zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz

Pohorski odred novembra 1943

Steindl s 30 vermani. Od posadke, ki se je obdržala, se je en orožnik zastrupil z dimom, dva sta bila hudo, eden pa lahko ranjen. Odred je imel dva mrtva in sedem ranjenih.³⁴

Štab IV. operativne cone je Pohorski odred za ta napad pohvalil. Sovražnika pa je ta napad navdal s strahom in je 13. novembra 1943 v Slovenski Bistrici ustanovil že četrti vermanski bataljon, t. i. Wehrmannschaftsbataillon »Mitte« pod poveljstvom SA-Sturmabführerja Richarda Hochreinerja. Imel je nalogo zaparati položaje Ruše—Arah—Šmartno—Oplotnica—Zreče. Štab bataljona je bil v Slovenski Bistrici, 1. alarmna četa Maribor okolica v Rušah in Arehu, 3. alarmna četa Maribor okolica v Šmartnem in Tinju, 4. alarmna četa Maribor okolica v Oplotnici in Zrečah. Konec novembra je prišla v sestavo tega bataljona še 2. alarmna četa Maribor okolica v Vitanju.⁵⁵

Tudi ta sovražnikov ukrep ni bil uspešen. Odred je še naprej napadal manjše nemške oddelke, motoma vozila, prometne zveze itd. Tako je v noči na 21. november napadel in zažgal železniško postajo

Janževski vrh ter iztiril in prevrnil tovorni vlak, isto noč je zažgal železniško postajo Vuhred.⁵⁶

Sovražnik je bil za partizanske akcije v bližini Maribora zelo občutljiv. Ni mu šlo v račun, da se partizani, ki jih je že tolikokrat razglasil za uničene, pojavljajo tik pred mestom in povzročajo strah med nemškim delom meščanov. Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl, ki mu še ni zbledel spomin na aktivnost Pohorskega bataljona jeseni 1942. leta, si je tudi tokrat prizadeval, da bi čimprej z večjimi silami očistili Pohorje. Že 5. novembra je na sestanku z nekaterimi odgovornimi policijskimi in orožniškimi funkcionarji prosil za akcijo proti Pohorskemu odredu, ki je ravno tedaj napravili nekaj zelo uspešnih napadov, predvsem na železniško progo. Akcija bi morala biti 6. novembra in če bi ne bilo na razpolago dovolj policijskih sil, bi poleg njegovih tisoč vermainov sodelovale tudi tri ali štiri čete vojske s težkim orožjem. Takoj po sestanku je pisal Uiberreitherju:

»Gauleiter, razmere na Pohorju so edinstvene. Lahko se zgodi, da *Z enim udarcem izvedemo totalno pomiritev Spodnje Štajerske* (podčrtal T. F.). Prosim, da preko gruppenführerja Rösenerja zahtevate akcijo na Pohorju.«⁵⁷

Uiberreither je res posredoval pri Rösenerju, ki mu je odgovoril, da bo do akcije prišlo in naj za zdaj pusti Pohorje pri miru razen ogledniškega delovanja civilistov. Toda Steindl ni bil zadovoljen. Mislil je, da (bo z odlašanjem zapravljen edinstvena priložnost, kakršno je bil izkoristil pred desetimi meseci. Zato je začel misliti na samostojno akcijo z vermani.

Rösener pa tisti čas ni imel na razpolago nobene večje policijske enote, saj so bile podrejene vojski in sodelovale z njo v ofenzivnih akcijah na Dolenjskem in Notranjskem ter na Gorenjskem, manjše enote pa so bile v Poljanski in Selški dolini, odkoder so tudi za tri dni odšle v že omenjeno akcijo proti Koroškemu bataljonu. Bil je tudi siprt z dr. Uiberreitherjem in Steindlom in je bil iz tudi prestižnih razlogov proti temu, da bi operacijo na Pohorje vodil Steindl. Zato je 11. novembra »prepovedal vsako ofenzivno akcijo katerih koli enot prati bandinim taboriščem na Pohorju« in ukazal defenzivno zavarovati vse pomembnejše naprave na Pohorju do velike akcije, ki jo bo sam ukazal.⁵⁸

Šef civilne uprave dr. Uiberreither si je oktobra prizadeval, da bi nemško vrhovno vojaško poveljstvo poslalo na slovensko Štajersko kakšno večjo policijsko in vojaško enoto. To pa mu je 2. novembra odgovorilo, da tega za zdaj ne more storiti, pač pa se bo to zgodilo do konca novembra. Ta enota je bil 14. SS policijski polk, ki je sku-

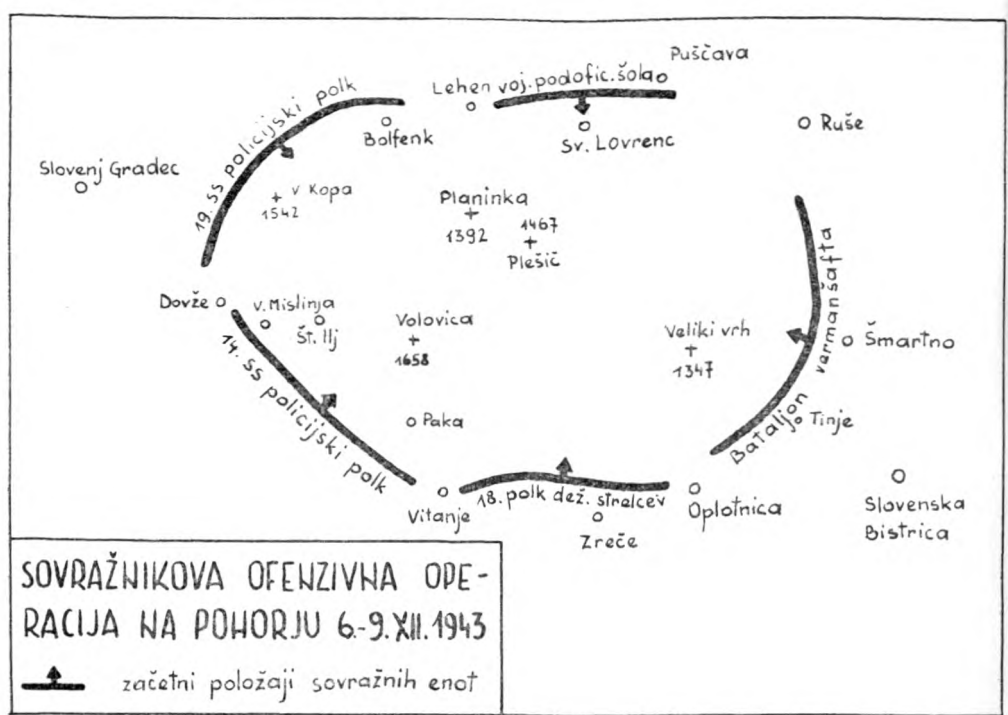
paj z vojaškimi enotami prodiral od Ogulina čez Belo krajino, Kočevsko in Notranjsko. V drugi polovici oktobra je za njegovo premeštev posredoval tudi šef oddelkov za protipartizansko bojevanje von dem Bach Zalewski. 24. oktobra mu je vrhovno vojaško poveljstvo odvrnilo, da mu še ne more za trdno povedati, kje ga bo še uporabilo po ofenzivnih operacijah na Dolenjskem in Notranjskem, predvideva pa, da ga bo angažiralo še na Gorenjskem.⁶⁹

Tako so morali vsi trije, tj. dr. Uiberreither, Steindi in Rösener, potrpeti skoraj do konca novembra, ko je Rösener dobil 19. in 14. SS policijski polk, vendar brez dveh bataljonov, ki sta morala oditi v Novo mesto (I. bataljon 19. SS policijskega polka) in Kočevje (II. bataljon 14. SS policijskega polka). Najprej je 25. novembra poslal na slovensko Štajersko dva bataljona 14. SS policijskega polka, in sicer najprej v Savinjsko in Šaleško dolino na odmor, »ker je imel polk velike izgube«. Štalb I. bataljona je bil v Žalcu, 1. in 2. četa v Rečici ob Paki, 3. in 4. v Braslovčah, štab III. bataljona z 11. in 12. četo je bil v Šoštanju, 9. četa v Velenju, 10. pa v Kotljah.⁶⁰

Konec novembra in v začetku decembra je tudi Rösener sam začel pripravljati ofenzivno akcijo proti Pohorskemu odredu, ki jo je imenoval »Schneegestöber« (Snežni metež). Zanj je uporabil vse enote, ki jih je pač mogel zbrati.

Ofenzivno akcijo je začel 6. decembra z namenom, da prvi dan uniči partizanske enote na Velikem vrhu, drugi dan obkoli območje Planinke in Mislinjskega sedla in ga tretji dan prečeše.

Vzhodna bojna skupina, ki sta jo sestavljala vermanskaftska bataljona »Nord« in »Mitte«, je pod Steindlovim vodstvom 6. decembra krenila s položajev Oplotnica—Tinje—Šmartno—Brdovec in prišla do večera do črte Paršetov vrh—Javorški vrh—Osankarica—Lukanja. Drugi dan je *severna bojna skupina*, sestavljena iz gojencev vojaških podoficirskih šol Maribor in Slovenska Bistrica, krenila s položajev Lehen—Sv. Lovrenc na Pohorju—Puščava—Fala; *južna bojna skupina*, ki jo je sestavljal 18. polk deželnih strelcev iz Celja, pa je krenila s položajev Oplotnica—Zreče. Obe sta do večera prišli do črte Planinka—Plešič—Cmavsiki potok—potok Oplotnica—Jurgo—Ločnikov graben—Vitanjsko sedlo. 19. SS policijski polk iz Gorenjske pa je z II. in III. bataljonom, ki sta bila okrepljena s tremi orožniškimi četami in ribniško četo Wehrmannschafta, krenil iz Ribnice na Pohorju in do večera preiskal pokrajino do črte Mali Črni vrh—Planinka—Sv. Bolfenk—Mala Kopa—Črni vrh. 14. SS policijski polk s I. in III. bataljonom, ki sta bila okrepljena z dvema alarmnima četama, je krenil s položajev Vitanje—Sv. Florjan—Valdek—Št. Ilj — Sp. Dovže in do večera prišel do črte Volovica—k. 1364.

Tretji dan sta 19. in 14. SS policijski polk začela napadati črto Ostrivca—Mislinjsko sedlo—Planinka, severna in južna bojna skupina pa sta držali zaporo.

To je bila dotlej največja sovražna ofenzivna akcija na Štajerskem, saj je v njej sodelovalo okoli deset bataljonov. Toda bila je udarec v prazno. Pohorski odred je bil namreč pravočasno obveščen o ofenzivi in se je umaknil od Sv. Jakoba in Lavtarja mimo Skočirjeve žage čez Kužnik na Janžsvski vrh in od tod proti Sv. Antonu. Kljub temu da je 14. SS policijski polk še nekaj časa ostal na Pohorju, je odred že 13. decembra zvečer napadel Sp. Dovže, a ga je 3. alarmna četa Maribor mesto zavrnila.⁶¹

Tako je Steindl moral 16. decembra 1943 poročati dr. Uiberreitherju:

»Aktivnost banditov je od junija 1941 zdaj dosegla svoj vrhunec. Položaj je zelo resen... Operacija ‚Snežni metež‘ ni uspela.«⁶²

Sredi decembra 1943 je Rösener začel večjo ofenzivno akcijo proti šlaradroivi brigadi. Zanj je zbral dva bataljona veirmanšafta (Wehimannschaftsbataillon »West« in Wehrmannschaftsbataillon »Ost«), 14. in 19. SS policijski polk (brez dveh bataljonov), dva bataljona 184. polka deželnih strelcev iz Kranja. Te sile so obkobile območje Kamnik—Vransko—Zagorje—Domžale, preiskale Menino planino in Tuhinjsko hribovje.

Štab šlandrove brigade s I. in II. bataljonom je bil v bližini Domžal, III. bataljon pa na Kostavski planoti. V začetku ofenzive je štab cone izdal povelje, naj se brigada umika v smeri Radomlje—Bistrica—Velika planina—Luče—Travnik. 19. decembra sta se I. in II. bataljon sešla v Spodnjih Kosezah, da bi se čimprej prebila preko ceste Domžale—Trojane—Celje in dalje preko Kamniške Bistrice ter železnice Ljubljana—Kamnik na Tunjice. Ker je štab brigade menil, da ni mogoče priti preko Kamniške Bistrice, sta se bataljona stisnila v obkroženem prostoru, izvidnice pa so iskale luknje, da bi se izmuznili iz obroča. To se jima je posrečilo in sta odšla čez Prikrnico, Vrhe, Gorenjio vas, Prevoje, Rova in Podgorje na Tunjice in Šenturško goro. Tja je prišel tudi III. bataljon, ki se je od Zgornjega Tuhinja umikal proti Mali planini čez Sv. Primož in Praprotno do Sv. Ambroža. Odtod se je umikala brigada skupaj proti Stahovici, Grohatu in Županjim njivam k Sv. Primožu, nato pa proti Koroški.⁶³

Tako je bil uspeh sovražnikovih ofenzivnih akcij na Štajerskem najmanjši, saj niso prizadele nobene partizanske enote, če izvzamemo Kozjansko četo, ki je imela od 19. do 22. decembra hude boje pri Sv. Petru pod Sv. gorami. Zato so enote IV. operativne cone lahko takoj po sovražnikovih ofenzivnih operacijah nadaljevale svoje aktivnosti.⁶⁴

Rösener je uvidel, da s takimi operacijami samo troši sile in čas. Zato je 21. decembra izdal »povelje za pomiritev Spodnje Štajerske in Gorenjske«. Ko opisuje položaj na Gorenjskem, pravi:

»Ceste na Štajersko, in sicer v Gornji grad skozi Tuhinjsko dolino, Domžale—Trojane, v Litijo, Ljubljana—Mengeš—Kamnik in Ljubljana—Kranj so vse neposredno ogrožene in samo delno prehodne. Banditi so povsod prodrli do cest in postavili zasede, tako da je promet po njih mogoč samo s spremstvom. ... Nujno potrebno je osvoboditi zgoraj omenjene ceste in očistiti predel Vranščice... V omenjenem predelu so bande doslej razstrelile ali požgale okrog 50 društvenih domov, šol, župnišč, otroških vrtcev in gradov. Ubile ali odvedle so tudi vse Nemcem naklonjene ali do njih lojalne osebe... Z bandami sta Okuženi tudi Poljanska in Selška dolina... Banditi ogrožajo neposredno okolico Škofje Loke in so v zadnjih

dneh napadli oziroma obstreljevali z minometi Kranj. ... Z območja južno od Poljanske doline nimamo nobenih vesti. Ta predel je v oblasti banditov.«

Za Štajersko pa pravi: »Nujno potrebno je osvoboditi cesto na Vransko in v Celje ter predel Mozirje, Rečica in Gornji grad.«

Ker je spoznal, da z večjimi operacijami ne bi imel uspeha, je vsakemu SS policijskemu polku dodelil po eno pokrajino, da v nji takoj začne uvajati mir in red. Pravi:

»Prebivalstvo skoraj v celoti podpira upornike... S popustljivim načinom borbe ni moč doseči kakega uspeha. Treba je brezobzirno uporabiti vsa sredstva, tudi če bodo pri. tem trpeli nedolžni ljudje.«

Naročil je tudi, naj polka nadzirata območja, ki so jima določena, in na temelju sprejetih poročil izvršujeta potrebne ogleda in ugotovljene skupine partizanov uničujeta z lastnimi silami.

Tako je komandant 19. SS policijskega polka postal odgovoren za izvajanje tega povelja na Gorenjskem in je imel na razpolago

Orožniška postaja Kozje

II. bataljon svojega polka, policijsko gorsko četo »Alpenland«, 2. in 3. orožniško rezervno motoriziramo četo »Alpenland«, orožniško akcijsko četo v Škofji Laki in tri orožniške akcijske vode.

Za štajersko lin kamniško območje je postal odgovoren komandant 14. SS policijskega polka, ki je imel na razpolago svoj II. in

III. bataljon brez ene čete, orožniško akcijsko četo v Celju in šest orožniških akcijskih vodov. Oba komandanta pa sta lahko pritegnila k akcijam še enote 184. in 18. polka deželnih strelcev in vermane.⁶⁵

Sovražniku ni pomagala tudi ta reorganizacija. V začetku februarja 1944 je prišla na Štajersko XIV. divizija in je moral za boj proti nji zbrati večje sile in -spremeniti takti-ko bojevanja.

OPOMBE

¹ Lojze Požun: *Revirski partizani in I. štajerski bataljon leta 1942*, rokopis; Vida Rojic: *Ptuj v boju za lepše dni*. Ptuj 1960; Milica Ostrovska: *Kljub vsemu odpor*. Maribor 1963; Milan Zevart in Stane Terčak: *Od vstaje do zmage*. Maribor 1966; Milan Zevart: *Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 2, str. 169—225; France Filipič: *Pohorski bataljon*. Ljubljana 1963; isti: *Prvi pohorski partizani*. Maribor 1965; Pavle Baloh: *Spomini na Kozjansko v letu 1962*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, str. 215—257; Drago Novak: *Prlekija v narodnoosvobodilni borbi*, Murska Sobota 1965.

² Poročili dr. Dušana Kraigherja 27. 10. in 13. 11. 1942 (Jesen 1942, dok. 35 in 117); poročilo politkomisarja II. grupe odredov 14. 11. 1942 (Zbornik NOV VI/4, dok. 86); poročili štaba IV. operativne cone 5. 2. in 12. 4. 1943 (Zbornik NOV VI/5, dok. 43 in 91).

³ Poročilo PK KPS za severno Slovenijo 18. 6. 1943 v arhivu CK ZKS.

⁴ Prav tam.

⁵ Poročilo PK KPS za severno Slovenijo 18. 6. 1943; Albin Vipotnik, ustni vir.

⁶ Poročilo PK KPS za severno Slovenijo 18. 6. 1943; Lojze Požun, ustni vir.

⁷ Poročilo PK KPS za severno Slovenijo 18. 6. 1943; Milan Zevart in Stane Terčak, navedeno delo; Milan Zevart, *Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini*, *Prispevki...*, 1960, št. 2, str. 191—198.

⁸ Glej op. 3.

⁹ Glej op. 3.

- ¹⁰ Milica Ostrovška, n. d., str. 284—318.
- ¹¹ Vida Rojic, n. d., str. 53—61 in 67—69.
- ¹² Drago Novak, n. d., str. 121—128.
- ¹³ Lojze Požun, ustni vir.
- ¹⁴ Poročilo PK KPS za severno Slovenijo konec avgusta ali začetek septembra 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁵ Poročilo OK KPS za Koroško 1. 7. 1943 v arhivu CK ZKS; dr. France Škerl: Koroška v borbi za svobodo, v: Koroški zbornik. Ljubljana 1946, str. 499—522; gradivo konference na Smrekovcu 12. 5. 1943 v arhivu IZDG.
- ¹⁶ Poročilo Sergeja Kraigherja 14. 8. 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁷ Škerl, n. d., str. 522; poročilo PK KPS za Gorenjsko začetek septembra 1943 v arhivu CK ZKS.
- ¹⁸ Obvestilo PK KPS za severno Slovenijo 6. 11. 1943 v arhivu CK ZKS; Škerl, n. d., str. 522—527.
- ¹⁹ Odredba operativnega štaba za zahodno Slovenijo 6. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 210).
- ²⁰ Škerl, n. d., str. 527.
- ²¹ Rösenerjevo poročilo za maj 1943 v NAW, T-175, navitek 140; Himmlerjevo pismo Rösenerju 21. 6. 1943 v NAV, T-175, navitek 140; Tone Ferenc: Le système d'occupation des nazis en Slovenie, v: Les systemas d'occupation en Yougoslavie 1941—1945, Belgrade 1963, op. 94—95.
- ²² Himmlerjevo pismo Rösenerju 23. 7. 1943 v NAW, T-175, navitek 140. Tudi 17. julija 1943 je Himmler grajal Rösenerja: »Z Vašim uničevanjem band nikakor nisem zadovoljen. Ne izgovarjajte se, da nimate dovolj sil. Ostajajte več na svojem območju in ne potujite tako pogosto v Berlin. Brigajte se za stvari sami, potem bodo tudi vse zadeve tekle hitreje.« (Himmlerjevo pismo Rösenerju 17. 7. 1943 v NAW, T-175, navitek 82).
- ²³ Himmlerjev zapisnik razgovora 19. 6. 1943 v NAW, T-175, navitek 94.
- ²⁴ Himmlerjeva odredba 21. 6. 1943 v NAW, T-175, navitek 140.
- ²⁵ Himmlerjevi posebni povelji 21. 6. 1943 in 7. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 128.
- ²⁶ Brandtovo pismo Rösenerju 21. 6. 1943 v NAW, T-175, navitek 140.
- ²⁷ KTB/WFSt. 4. in 15. 7. 1943; povelje orožniškega glavarstva Kranj 10. 7. 1943 (Zbornik NOV VI/6, dok. 140).
- ²⁸ Odredba nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva in glavnega vodstvenega urada SS 15. 7. 1943 v NAW, T-175, navitek 140.
- ²⁹ Vogtovo poročilo 1. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 177).
- ³⁰ Himmlerjevo pismo Rösenerju 5. 9. 1943 v NAW, T-175, navitek 140.
- ³¹ Poročilo štaba IV. operativne cone 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 136).
- ³² Odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 18. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 85).
- ³³ Poročilo štaba IV. operativne cone 25. 9. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 136); Lipar, n. d., str. 33—34.
- ³⁴ Podatki iz arhivskega fonda orožniškega okrožja Celje za 1943. leto v arhivu IZDG.

³⁵ Poročilo štaba IV. operativne cone 11. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 246); telefonsko sporočilo komandanta orožništva za Štajersko 30. septembra 1943 v arhivu MNO; Štok, n. d., str. 265—270; Lipar, n. d., str. 34—35.

³⁶ Poročilo štaba IV. operativne cone 11. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 246); poročilo orožniškega oddelka Mozirje 10. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 313); Lipar, n. d., str. 35—36; Štok, n. d., str. 270—277. 6. oktobra 1943 dopoldne sta se na Dobrovljah v hiši št. 25 oglasila dva partizana iz Šlandrove brigade in gospodinji povedala, da bodo zvečer napadli neki kraj v bližini. Gospodinja, ki jo nemški vir imenuje zaupnika, je to vest takoj sporočila nemškim oblastem. Obenem je tudi neki zaupnik št. 129 sporočil, da je govoril s partizanom, ki mu je povedal, da bodo zvečer napadli Rečico ob Savinji. Tako je oddelek IV N komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru že 6. oktobra popoldne vedel za name-ravani napad Šlandrove brigade na Rečico ob Savinji. (Zapisek oddelka IV N komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru 6. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 11.)

³⁷ Uiberreitherjeva brzojavka 6. 10. 1943 ob 24. uri v NAW, T-175, navitek 11; zapiski poveljnika redarstvene policije Alpenland v Mariboru, NAW, T-175, navitek 11.

³⁸ Akcijsko povelje št. 17 poveljnika redarstvene policije Alpenland v Mariboru 9. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 11; poročilo vermanšaftskega bataljona »Zahod« 25. 10. 1943 v arhivu IZDG; Tone Ferenc: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1958, str. 114—115 (navajam: Ferenc, Wehrmannschaft).

³⁹ Poročila štaba IV. operativne cone 11., 22. in 31. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/7, dok. 246, in VI/8, dok. 8, 59 in 60); poročilo 3. alarmne čete Celje zahod 24. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 159); poročilo 2. alarmne čete Gornji grad 26. 10. 1943 v arhivu IZDG.

⁴⁰ Vogtovo poročilo 1. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 177).

⁴¹ IV. operativna cona v tem času ni bila številčno posebno močna, saj so njene enote 15. novembra 1943 imele komaj 797 borcev, od tega 47 žensk. Štab cone je imel 33, Šlandrova brigada 398, Koroški bataljon 177, Pohorski odred 159 in Kozjanska četa 30 borcev. (Poročilo štaba IV. operativne cone 15. 11. 1943 v arhivu IZDG, fotokopija v Lipar, n. d., str. 64 a.)

⁴² Poročilo štaba IV. operativne cone 3. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 13); poročili orožniških postaj Otiški vrh in Slovenj Gradec 28. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 168 in 169).

⁴³ Akcijsko povelje poveljnika redarstvene policije Alpenland v Mariboru 29. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 11; poročilo vermanšaftskega bataljona Sever 1. 11. 1943 v NAW, T-175, navitek 11; Steindlovi »bataljonski povelji št. 2 in 3« z dne 28. 10. 1943 v arhivu IZDG in dnevnik bojev vermanšaftskega bataljona Jug (Zbornik NOV VI/8, dok. 179).

⁴⁴ Poročilo štaba IV. operativne cone 3. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 13); poročilo orožniške postaje Guštanj 6. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 192); okrožnica komandanta orožništva za Koroško 15. 11. 1943 (Zbor-

nik NOV VI/8, dok. 212); Tone Okrogar-Nestl: Napad na orožniško postajo v Beli. Večer 28. in 29. 4. 1953; Wolfram Mallebrein: Einer für Alle. Tübingen 1960, cit. po: Tone Zorn: Nemška knjiga o narodnoosvobodilni borbi na Koroškem. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, str. 305—306.

⁴⁵ Poročilo lovskega odreda B 6. 11. 1943; povelji namestnika komandanta orožništva za Koroško 7. 11. 1943; telefonsko sporočilo namestnika komandanta orožništva za Koroško 7. 11. 1943; poročilo akcijske skupine SA Dravograd 7. 11. 1943; radijska poročila lovskega odreda A od 6. do 8. 11. 1943; poročilo Wimmerjeve akcijske skupine 8. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 193—197, 200 in 201); poročilo štaba IV. operativne cone 3. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 13).

⁴⁶ Poročilo štaba IV. operativne cone 31. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 60); poročili vermanskega bataljona Zahod 30. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 173 in 174).

⁴⁷ Steindlovo poročilo dr. Uiberreitherju 4. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 182); Ferenc, Wehrmannschaft, str. 117.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Povelji orožniškega okrožja Celje 6. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 189 in 190); Dorfmeisterovo poročilo dr. Uiberreitherju 4. 11. 1943 v arhivu IZDG; Ferenc, Wehrmannschaft, str. 117.

⁵⁰ Povelje orožniškega okrožja Trbovlje 6. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 192).

⁶¹ Poročili štaba IV. operativne cone 15. 11. in 1. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 99, in VI/9, dok. 2); poročila komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru 6., 14., 18., 19. in 25. 11. ter 1., 6., 8. in 9. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 187, 210, 214, 216 in 220, ter VI/9, dok. 164, 174, 178 in 179); Steindlovo poročilo dr. Uiberreitherju 30. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 223); poročilo celjskega deželnega svetnika o partizanski aktivnosti novembra 1943, (Zbornik NOV VI/8, dok. 225); Stok, n. d., str. 277—332; Lipar, n. d., str. 36—50.

⁵² Rainerjevo poročilo Himmlerju 7. 12. 1943 v NAW, T-175, navitek 140. Ze spomladi in poleti 1943 je kamniški deželni svetnik ukazal, naj učiteljstvo zapusti osem ogroženih šol, oktobra je ukazal opustiti nadaljnjih enajst šol. (Poročili kamniškega deželnega svetnika 21. 6. in 18. 10. 1943 v arhivu IZDG.)

⁵³ Poročilo štaba IV. operativne cone 25. 10. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 35); Stok, n. d., str. 295—296.

⁵⁴ Poročilo štaba IV. operativne cone 1. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 2); dnevno povelje štaba IV. operativne cone 3. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 14); sporočila orožniških postaj Zreče, Oplotnica in Slovenske Konjice 8. in 9. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 203).

⁵⁵ Steindlovo akcijsko povelje št. 2 z dne 8. 11. 1943 (Zbornik NOV, VI/8, dok. 204); Ferenc, Wehrmannschaft, str. 118.

⁵⁶ Poročilo informacijskega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije 27. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 131); poročilo orožniške postaje Radlje 21. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 218); poročilo komandanta var-

nostne policije in varnostne službe v Mariboru 21. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 219).

⁵⁷ Steindlova brzojavka dr. Uiberreitherju 5. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 184); Rösenerjeva navodila 5. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 185); Ferenc, Wehrmannschaft, str. 118.

⁵⁸ Rösenerjeva brzojavka 11. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/8, dok. 206); Ferenc, Wehrmannschaft, str. 118. Šef civilne uprave dr. Uiberreither je bil z Rösenerjevim delom zelo nezadovoljen. V tem smislu je 28. oktobra pisal Himmlerju. Opisal mu je položaj na meji v kritičnih dneh ofenzive XV. divizije in ukrepe, ki so jih morali izvesti. Ko pa je nevarnost minila, je Rösener pisal Uiberreitherjevemu namestniku vladnemu predsedniku za Štajersko SS-Oberführerju dr. Müllerju-Hacciusu »žalilno pismo«, v katerem je svojo »ptičjo perspektivo« primerjal z njegovo »žabjo perspektivo« ter ga obtoževal, da se je vmešaval v njegove pristojnosti. Dr. Uiberreither je zato prosil Himmlerja, naj Rösenerja posvari, če ga že ne more premestiti drugam. Ta prepir je dobil svoj izraz tudi na štabnih razgovorih v Gradcu 1. novembra 1943. Tedaj je namreč Steindl poročal, da so zaradi kritičnega položaja na meji vpoklicali 1295 vermanov in da je imel vermanšafski bataljon »Jug« 7 mrtvih, 34 ranjenih in 20 pogrešanih, katerih del se tudi lahko prišteva med mrtve, drugi vermanšafski bataljon v Savinjski dolini pa je imel 6 mrtvih. Nato je poudaril: »Če pa se zdaj v neki spomenici poudarja, da se je vojska ponudila, da prevzame boj proti banditom, in da je gauleiter na pritisk zveznega vodje to odklonil, ker si je zvezni vodja hotel zaslužiti odlikovanje, je to nezaslišano spreminjanje dejstev in hudobno podcenjevanje bojne akcije spodnještajerskih mož.«

Himmler pa je Rösenerju pisal šele 26. novembra in mu povedal, da Uiberreitherju ni odgovoril, ker se bo z njim ustno pogovoril ob prvi priložnosti. Nato mu je povedal: »Menim, da ni pametno, da ste po akciji, kot mi je sporočil, pisali ostro pismo vladnemu predsedniku. Če že morate imeti v kakšni zadevi oprava z vladnim predsednikom, potem to storite ustno, kajti tako je bolje, kakor pa če pišete pisma. Poskušajte, če je mogoče — in to mora biti mogoče, zopet urediti odnose.« (Uiberreitherjevo pismo Himmlerju 28. 10. 1943 v NAW, T-175, navitek 82; zapisnik štabnih razgovorov 1. 11. 1943 v arhivu MNOM; Himmlerjevo pismo Rösenerju 26. novembra 1943 v NAW, T-175, navitek 82.)

⁶⁹ KTB/WFSt. 24. 10. 1943 in 2. 11. 1943.

⁶⁰ Rösenerjeva brzojavka 21. 11. 1943 v arhivu IZDG.

⁶¹ Rösenerjevo povelje za akcijo »Snežni metež« 2. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 166-169); povelje komandanta 18. polka deželnih strelcev 6. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 175); poročilo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 8. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 177); poročilo bojne skupine »Jug« 10. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 180); Steindlovo poročilo dr. Uiberreitherju 14. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 187); poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru 14. 11. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 188); kronika osnovne šole Ribnica na Pohorju, prepis v arhivu IZDG; Ferenc, Wehrmannschaft, str. 119-120.

⁶² Steindlovo poročilo dr. Uiberreitherju 16. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 191).

⁶³ Poročilo štaba IV. operativne cone 19. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 91); poročilo štaba Šlandrove brigade 29. 1. 1944 (Zbornik NOV VI/10, dok. 184); poročili štaba IV. operativne cone 7. in 13. 1. 1944 (Zbornik NOV VI/10, dok. 30 in 66); navodila glavnega štaba NOV in PO Slovenije 2. januarja 1944 (Zbornik NOV VI/10, dok. 7); Štok, n. d., str. 349—354; Lipar, n. d., str. 53—60.

⁶⁴ Poročilo štaba IV. operativne cone 6. 1. 1944 (Zbornik NOV VI/10, dok. 26); poročili komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru 17. in 21. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 194 in 200); Steindlova poročila dr. Uiberreitherju 16., 20., 21. in 22. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 191, 197, 198, 199 in 203); odlomek iz vojnega dnevnika 18. polka deželnih strelcev, (Zbornik NOV VI/9, dok. 202); poročilo 3. čete 611. bataljona deželnih strelcev 30. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 209).

⁶⁵ Rösenerjevo povelje 21. 12. 1943 (Zbornik NOV VI/9, dok. 201); Ferenc, Wehrmannschaft, str. 120.

XIII. p o g l a v j e

SLOVENC I IN PROTIFAŠISTIČNI SVET NARODNE OSVOBODITVE JUGOSLAVIJE

V obravnavanem obdobju naše narodnoosvobodilne borbe se je končno izoblikoval tudi odnos slovenskega naroda do državne skupnosti z drugimi jugoslovanskimi narodi. Razčistilo se je 'vprašanje, ali se naj slovenski narod Vključi v državno skupnost z drugimi jugoslovanskimi narodi, kakšna naj bo ta državna skupnost in kakšen naj bo v njej položaj slovenskega naroda.

Ob začetku narodnoosvobodilne borbe ali ljudske revolucije, ki je imela protiimperialističen, splošno ljudski in splošno demokratičen karakter, se namreč pred Osvobodilno fronto slovenskega naroda ni postavljalo samo vprašanje osvoboditve Slovencev izpod okupatorjevega jarma in tudi njihove socialne osvoboditve, temveč tudi dve drugi temeljni vprašanji: prvo je bilo vprašanje združitve razkosanih Slovencev, drugo pa vprašanje odnosa slovenskega naroda do drugih jugoslovanskih narodov.

Tako Komunistična partija Slovenije kot Osvobodilna fronta sta že od začetka poudarjali, da je osvobodilni boj Slovencev v skupni fronti proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem povezan z zahtevo po zedinjeni Sloveniji. Geslo zedinjena Slovenija je postalo temeljni del programa narodnoosvobodilnega gibanja in njegove politične organizacije Osvobodilne fronte, vsebovale so ga tudi vse programske izjave njene vodilne sile Komunistične partije Slovenije.

Ravno Komunistična partija Slovenije je po temeljiti marksistični analizi slovenske preteklosti, zlasti revolucionarnih let 1848/49 in 1917/18, ko je program zedinjene Slovenije ostal zgolj bolj ali manj jasen, vsekakor pa neuresničen program, imela že pred odločilnimi dogodki spomladi 1941. leta jasno formulirano stališče glede slovenskega narodnega vprašanja: združitev razkosanega slovenskega naroda na temelju samoodločbe. Bila ji je tudi jasna perspektiva njegove rešitve: ta veliki smoter je mogoče uresničiti samo z borbo delavskega razreda. Njeno stališče glede slovenskega narodnega vprašanja je sprejela kot svoje tudi Osvobodilna fronta.

2e v prvem letaku po zlomu Jugoslavije je Komunistična partija Slovenije pozvala vse Slovence, tudi primorske in koroške, ter vse pripadnike narodnih manjšin na ozemlju Slovenije v boj »proti

razkosanju in zaslužnjenju Slovenije, za osvobajanje in združenje slovenskega naroda«.¹

V geslih osvobodilnega boja, ki jih je sprejelo prvo zasedanje vrhovnega plenuma OF, naj višjega organa Osvobodilne fronte, sredi junija 1941, sta poudarjeni »pravica Slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi« ter »osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence«.² Čez teden dni je CK KPS v svojem letaku, s katerim je pozval v oborožen upor vse Slovence, poudaril, da bo narodnoosvobodilni boj trajal vse dotlej, »dokler ne bo osvobojena zadnja ped slovenske zemlje od Jadranskega morja do severnih slovenskih predelav, od Koroške do Sotle«.³ Niti Osvobodilna fronta niti Komunistična partija Slovenije nista v začetku glede programa zedinjene Slovenije povedali kaj več kot sicer jasne, a vendarle samo načelne izjave. Sta si pa prizadevali, da jo začneta uresničevati s 'takojšnjim bojem na vsem ozemlju, kjer žive Slovenci. Združitev razkosanega slovenskega naroda bi torej bilo treba doseči s takojšnjo oboroženo borbo vseh Slovencev, torej tudi listih, ki so dotlej živeli ločeni od svojih bratov v Sloveniji. Zato je Osvobodilna fronta v skladu z lizjavo komunističnih partij Italije, Avstrije in Jugoslavije iz aprila 1934. leta, v kateri so razglasile, da priznavajo razkosanemu slovenskemu narodu pravico do samoodločbe z odcepitvijo in obljubile, da bodo podpirale njegov boj za združitev, ustanjavljala svoje organizacije »na vsem teritoriju, kjer žive Slovenci, od Jadranskega morja do severne meje, od Celovca in Velikovca do Kolpe«.⁴

Z razvojem narodnoosvobodilnega boja, ki ge poleg osrednjih slovenskih pokrajin že zgodaj zajel tudi Slovensko Primorje s Trstom, in pa z razkrinkovanjem podtikanj in Obrekovanj slovenske protirevolucije, za katero je značilno, da vse do konca ni mogla postaviti kakšnega enotnega nacionalnega programa za Slovence, se je program zedinjene Slovenije vse bolj konkretiziral. Zlasti novo stopnjo je dosegel sredi leta 1942. Najprej je centralni komite KPS 1. maja 1942 izdal izjavo o slovenskih mejah, v kateri je (poudaril, da »v osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, ttudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujčen«.⁵ To gledišče :sta CK KPS in IOOF v tistem času še nekajkrat ponovila in o njem je govoril tudi Boris Kidrič na partijski konferenci na Cinku v Kočevskem Rogu 5. julija 1942.⁶

Odtlej se program Osvobodilne fronte glede zedinjene Slovenije ni več spremenil. Bile so le še razprave o tem, kakšen položaj naj

dobe tisti kraji, ki po leninskem načelu, da naj zaledje odloči usodo mesta, morajo priti v zedinjeno Slovenijo (npr. Trst, Celovec itd.) in vojaškemu ter političnemu uresničevanju zedinjene Slovenije se je nato pridružilo še diplomatsko.

Program osvoboditve, združitve in samoodločbe slovenskega naroda je bil izrazito revolucionaren program. Osvoboditve, združitve in samoodločbe slovenskega naroda ne bi bilo mogoče doseči z vzpostavitvijo razmer izpred okupacije, npr. versajske Jugoslavije, ali pa z vzpostavitvijo katerega koli drugega imperialističnega državnega sistema, ki bi vklenil v svoje meje slovenski narod. Bilo je torej treba revolucionarno zlomiti obstoječi sistem nacionalnega zatiranja slovenskega naroda in prav tako revolucionarno preprečiti vzpostavitev kakršnega koli starega ali novega sistema imperialističnega jarma nad Slovenci. Zato sta Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta hkrati s programom zedinjene Slovenije razvijali tudi program vzpostavljanja novih odnosov med narodi razkosane Jugoslavije.

Potem ko je nacistična Nemčija aprila 1941. leta razkosala Jugoslavijo in dokončno razdrla versajski sistem mednarodnih pogodb, je njene dele zasedla sama ali pa jih je kot vojni plen razdelila med svoje pomagače Italijo, Madžarsko in Bolgarijo. Okupatorji in njihovi agenti iz vrst domače buržoazije so razkosane dele Jugoslavije ogradili z državnimi mejami in si prizadevali, da s preizkušenim načelom »deli in vladaj« dobijo zase čim večje gospodarske in druge koristi.

Edina organizacij sko-politična vez med razkosanimi in zaslužjenimi narodi Jugoslavije je ostala edinole Komunistična partija Jugoslavije. Še dolgo časa je bila edina organizacijska in moralno-politična sila, ki se ije raztezala na vsem jugoslovanskem ozemlju, ne glede na meje, ki so jih postavili imperialistični okupatorji. Komunistična partija Jugoslavije je bila prva, ki je po aprilski katastrofi 1941. leta, ko so okupatorji in tudi del jugoslovanske buržoazije razpihovali nacionalno mržnjo, znova dvignila ter z dejanji okrepila geslo o slogi in enotnosti narodov Jugoslavije.

Še sredi vojne vihre je centralni komite KPS v svojem letaku 15. aprila 1941 napovedal: »Na temelju resnične neodvisnosti vseh narodov Jugoslavije bo ustvarjena svobodna bratska zajednica.«⁷ In od tistih mračnih idni dalje je v programskih izjavah Komunistične partije Slovenije poleg poudarjanja boja za osvoboditev in združitev vseh Slovencev najti tudi geslo »za islogo in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vseh balkanskih narodov, za bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov«.⁸

Prvo konkretizacijo tega gesla pomenita dva sklepa vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte z njegovega tretjega zasedanja dne 16. septembra 1941. V prvem, ko se je preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni odbor, je tudi razglasil: »Uresničujoč slogo in enotnost narodov Jugoslavije stopa Slovenski narodni osvobodilni odbor v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.« če je s tem bolj nakazal smer kakor pa obseg in Obliko zveze Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi, pa je v drugem sklepu, ko je slovensko partizansko vojsko vključil v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije pod vrhovnim poveljstvom glavnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov Jugoslavije, napravil čisto konkreten korak v smeri formiranja enotne oborožene sile kot enega od temeljnih atributov nove jugoslovanske državnosti.⁹ Še bolj določno je svoj odnos do zveze z drugimi jugoslovanskimi narodi prikazala Osvobodilna fronta 1. novembra, ko je med prvimi sedmimi točkami svojega programa v tretji točki poudarila: »Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov ne priznava OF razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov.«¹⁰ In ko je tedaj Boris Kidrič ocenil uspeh polletnega dela Osvobodilne fronte, je zapisal tudi: »Osvobodilna fronta je zastavila na nov način — v živem nasprotju z žalostno in škodljivo tradicijo — vprašanje skupnosti jugoslovanskih narodov. Postavila ga je na akcijskem temelju, to se pravi na temelju enotne in složne borbe narodov Jugoslavije proti njihovim zakletim sovražnikom. Marsikdo, ki se je nekoč penil v jugoslovanskih frazah, še danes ne razume, da so nekdanje koncepcije doživele popolni praktični in moralni zlom, da pa iz oborožene borbe jugoslovanskih narodov poganja nova, ljudska, s skupnimi žrtvami, s skupno bratsko krvjo povezana koncepcija narodne skupnosti jugoslovanskih narodov.«¹¹ Da bi manifestirala slogo in enotnost narodov Jugoslavije, ki so se vojskovali proti fašističnemu in imperialističnemu jarmu, je Osvobodilna fronta 1. decembra 1941 priredila množično manifestacijsko akcijo. Izjavila je, da se ne sme nikoli več ponoviti stanje, ki je vladalo v stari Jugoslaviji.¹²

Prvič je bila jasno poudarjena volja po bratskem sožitju jugoslovanskih narodov v pismu CK KPS iz srede decembra 1941, ko je leta poročal CK KPJ, da bo IOOF izdal »magno charto slovenskih pravic«, v kateri bo poudaril: »a) o svoji usodi, zunanjih odnosih in notranji ureditvi bo odločal slovenski narod sam; lb) slovenski narod vztraja slej ko prej na volji bratskega sožitja vseh narodov Jugoslavije itd., poudarja pa neomajno pravico do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve; c)«. «¹³ Ti zahtevi je Osvobodilna fronta vklju-

čila v osmo točko svojega programa, ki pravi, da bo v skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina slovenski narod po svoj i narodni osvoboditvi sam odločal o notranji ureditvi združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih in da bo Osvobodilna fronta to elementarno pravico slovenskega naroda branila z vsemi sredstvi.¹⁴

Še jasneje je Osvobodilna fronta postavila svoj pozitivni odnos do zveze z drugimi jugoslovanskimi narodi v pozdravnem pismu svojega izvršnega odbora vrhovnemu štabu narodnoosvobodilnih partizanskih odredov in prostovoljske vojske Jugoslavije iz srede marja 1942. V njem je IOOF dejal, da želi in je prepričan, »da bodo junaške borbe in zmagoviti uspehi narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije — te naše enoitne in organizirane narodne vojske Slovencev, Hrvatov, Srbov in Črnogorcev, ki ji poveljuje njen, v ognju oborožene borbe preizkušeni vrhovni štab — **položili tudi temelje za bodoče bratsko sožitje narodov Jugoslavije in vseh južnoslovanskih narodov na podlagi narodne enakopravnosti in pravice slehernega naroda do samoodločbe**«. ¹⁵

Še konkretnije je Osvobodilna fronta izrazila svoje poglede na zvezo slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi po sklenitvi sporazuma o vzajemnem sodelovanju in pomoči med Veliko Britanijo in Sovjetsko zvezo z dne 26. maja 1942. Ker sta obe pogodbenici Obljubili, da bosta tako v vojni kot v miru spoštovali načelo samoodločbe vsakega naroda, je s tem dobila politika Osvobodilne fronte oziroma njeno poudarjenje, da »bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločil slovenski narod sam«, naj odločilne j še mednarodno potrdilo. V svojem proglasu je izvršni odbor OF povedal tudi, »da OF zato smatra, da se bo bodoče bratsko sožitje južnoslovanskih narodov gotovo izrazilo v skupni državni obliki teh narodov. Samoodločba slovenskega naroda ni v nasprotju s skupno državo Južnih Slovanov, pač pa zahteva, da naj Slovenci v to državo pridejo kot svoboden narod, ki bo kot enakopraven član sporazumno in prostovoljno sprejel nove **dolžnosti** in se obenem uveljavil in zagotovil svoje **pravice**«. ¹⁶

Tako sta Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta že v prvem letu narodnoosvobodilne borbe postavili in postopoma raizvili ter konkretizirali svoj program **zedinjene Slovenije v svobodni in demokratični Jugoslaviji**, temelječi na narodni enakopravnosti in pravici vsakega naroda do **samoodločbe**.

Prva faza ustvarjanja nove Jugoslavije je bila prav gotovo tista, ko so se jugoslovanski narodi vzajemno, složno in bratsko pod skupnim vodstvom Komunistične partije Jugoslavije bojevali proti skup-

neonu sovražniku in iko se je v tej 'borbi iz temeljev vzajemne skupne borbe razvila zamisel o prihodnjem sožitju jugoslovanskih narodov kot enakopravnih članov v svobodni in demokratični državi.

Novo razdobje se je začelo z ustvaritvijo vrhovnega političnega organa narodnoosvobodilne borbe, tj. Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ). Kakor je 'bilo prirodno, da se je spočetka enotnost narodov Jugoslavije manifestirala predvsem na področju skupnih vojaških operacij in izgradnje enotne osvobodilne vojske Jugoslavije, je bilo tudi prirodno, da ije vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije predstavljal tudi politično vodstvo osvobodilne borbe narodov Jugoslavije. Politične in vojaške razmere doma in v svetu (razkrinkanje protiljudske reakcije, veliki uspehi narodnoosvobodilne vojske, ustvaritev razsežnega 'osvobojenega ozemlja v Bosni itd., zastoj nemške ofenzive na vzhodni fronti in prehod sovjetske armade v protiofenzivo pred Stalingradom, izkrcanje zahodnih sil v severozahodni Afriki, prehod zahodnih sil v ofenzivo v severovzhodni Afriki itd.) pa so omogočile ustanovitev novega, splošno jugoslovanskega političnega organa narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov. V zvezi z vsem razvojem notranjih in zunanjih političnih dogodkov je prišel čas, ko je bilo mogoče in tudi potrebno ustvariti takšno vrhovno vodstvo osvobodilne borbe jugoslovanskih narodov, ki bi hkrati dajalo neke oblike ljudske oblasti, ki bi se v zvezi s slabitvijo okupatorjev na frontah in v Jugoslaviji nezadržno širila in krepila. Bilo je mogoče in potrebno ustvariti tako enotno predstavništvo narodov Jugoslavije, ki bi pred vsem svetom lahko manifestiralo pravo in neponarejeno demokratično voljo teh narodov. Potrebno je bilo tudi ustvariti tako vodstvo, ki bi s svojo širino omogočilo vsem tistim rodoljubnim silam, ki so iz različnih razlogov še vedno stale ob strani osvobodilne borbe, da se priključijo tej borbi.

Vrhovni komandant Josip Broz-Tito je zato v imenu vrhovnega štaba povabil v Bihać 71 vidnih političnih oseib in najboljših borcev proti fašizmu. Ustanovna skupščina AVNOJ je bila 26. in 27. novembra 1942. Tovariš Tito je na njej poudaril, da narodnoosvobodilno gibanje nima možnosti ustanoviti legalne vlade, ker mu tega še ne dovoljujejo mednarodni odnosi in razmere. »Toda mi imamo pravico«, je poudaril, »da v teh težkih okoliščinah ustanovimo političen organ, takšen političen organ, ki bo zbral naše ljudstvo in ga skupaj z našo vojsko povedel v prihodnje boje, ki so pred nami in ki bodo zelo težki.« AVNOJ si je na .svoji ustanovni skupščini izvolil svoj izvršni odbor. Čeprav AVNOJ ni bil ustanovljen kot oblastni organ, je vendarle vodil delo organov ljudske oblasti, tj. narodnoosvobodilnih odborov in upravo, vsaj za osvobojeno ozemlje v zahodni Bosni.¹⁷

Na ustanovni skupščini bi bili morali sodelovati tudi delegati iz Slovenije. Tovariš Tito je 16. novembra 1942 pisal tovarišu Kardelju v Slovenijo: »Te dni se bo formiral Narodnoosvobodilni svet Jugoslavije, ki ga bo sestavljalo več kot 50 članov iz vseh krajev in ki bo imel svojizvršni odbor, tj. neko vrsto narodne vlade. V ta svet bi morali vi daločirti najmanj 6 članov iz vidnih političnih delavcev Slovenije kot na primer Kocbeka in druge, a iz partijskih vrst bi bila dovolj dva. Za izvršni odbor bi morali poslati dva in to Kocbeka in še enega, ki bi ostala stalno na sedežu sveta. Takšen svet kot prvo etapo narodne Vlade je treba, razumljivo, ustvariti čimprej kot protitež londonskim izdajalcem in za vodstvo civilne uprave v naši deželi. Te dni bomo izdali proglas in resolucijo tega sveta, ki ga bo objavil radio 'Slobodna Jugoslavija'. Takšen svet se bo ustanovil tudi v nacionalnem okviru Hrvaške in pozneje tudi v drugih krajih, ko bo to mogoče. Ali boiste vi Obdržali OF namesto sveta ali ne, to je vaša stvar. Jaz mislim, da lahko OF mirne duše ostane, a Izvršni odbor Osvobodilne fronte kot 'Oblast za Slovenijo. Zato Kocbeka in še enega čimprej pošljite sem, menim, da se boste s tem strinjali.«¹⁸ Tako Titovo pismo.

Toda v veliki italijanski ofenzivi so se zveze med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji in vrhovnim štabom NOV in PO Jugoslavije, ki se je tisti čas premestil iz Foče v okolico Bihaća, pretrgale. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je po italijanski ofenzivi prvo pošto vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije prejelo šele okoli 22. decembra 1942 in v njej so bila pisma od oktobra dalje. Zato je za ustanovitev AVNOJ zvedelo šele po njegovi ustanovni skupščini.

Prvi je za ta pomembni dogodek zvedel Edvard Kardelj, in sicer 2. decembra v Ljubljani, kjer je ljubljanskemu vodstvu pomagal urejati nekatere probleme narodnoosvobodilne borbe v mestu. Slišal je poročilo radio »Slobodna Jugoslavija«. Takoj je sestavil osnutek komunikeja izvršnega odbora OF in ga poslal IOOF v Dolomite, da bi o njem razpravljali in ga potrdili.¹⁹ Edvard Kardelj je že v Ljubljani napisal članek »Obrisi nove Jugoslavije«, v katerem je orisal okoliščine, ki so privedle do ustanovitve AVNOJ in njegov pomen za novo Jugoslavijo.²⁰ Že pred svojim odhodom v Dolomite je v svojem pismu Francu Leskošku 2. decembra predvideval, da bo moral izvršni odbor OF na temelju razgovora »napraviti celo vrsto izredno važnih sklepov«, tako določiti ljudi za člane AVNOJ in — kar je še posebej pomembno — »tudi nekaj ukrepov, da bi tudi v sami Sloveniji direktno dobili pristanek naroda«.²¹ V svojem naslednjem pismu Francu Leskošku je pisal tudi:

»6. V zvezi z zunanjimi in notranjimi dogodki bo treba izdelati že tudi konkretne predloge, kako naj izgleda naša *bodoča Slovenija*. Zdaj je pa res treba čimveč pisati o bodočnosti. Morali se bomo o tej bodočnosti zdaj res konkretno pogovoriti in tudi že pripraviti neke organizacijske ukrepe, ki bodo omogočili realizacijo teh načrtov. Prišel je čas, ko se bomo morali mi baviti z načrti (in o tem tudi pisati za množice.

7. Centralna naloga v zvezi s tem pa se mi zdi, da preciziramo svoje stališče do Jugoslavije, londonske vlade, ustavotvorne skupščine v Bihaću itd. Toda to so tako važne stvari, da se bomo o tem raje ustno pogovorili. Sama vest je v Ljubljani zelo navdušila ljudi, toda nekoliko začudeni so, da ni bilo Slovencev. Zato je tista izjava (misli na komunike IOOF, qp. T. F.), ki sem vam jo predlagal, tem nujnejša. Šla bo v tisk jutri, pojutrišnjem.«²²

Verjetno sta bila Kardeljeva napoved o skorajšnjem prihodu v Dolomite in ustnem razpravljanju o odnosu do ustanovitve AVNOJ ter selitev članov izvršnega odbora OF iz gozdnega bunkerja na Toškem čelu v hišni bunker na Babni gori vzrok, da Franc Leskošek ni seznanil članov IOOF z vsebino Kardeljevih pisem in osnutkom komunikeja, ki naj bi ga sprejeli. Tako so zanj zvedeli šele 11. 12., potem ko se je Boris Kidrič vrnil z Gorenjske in prebral pismi.²³

Zanimivo je, da so se pri članih izvršnega odbora OF že nekaj časa sem pojavljale zamisli o sklicanju nekakšne konference predstavnikov narodnoosvobodilnega gibanja iz vse Jugoslavije. Boris Kidrič je že 7. januarja 1942 predlagal, naj bi bila na osvobojenem ozemlju »konferenca zastopnikov osvobodilnega gibanja vseh narodov Jugoslavije«, na kateri naj bi vzpostavili »Narodnoosvobodilni odbor za vso Jugoslavijo«.²⁴ Na tej konferenci naj bi Osvobodilno fronto zastopala člana njenega izvršnega odbora Jože Rus in Edvard Kocbek. Spomladi 1942. leta je tudi Zoran Polič predlagal podobno zamisel in Edvard Kardelj mu je odgovoril: »Tvoja zamisel o vzpostavitvi nekega skupnega političnega odbora za vse narode Jugoslavije je dobra, toda v tem trenutku je zaradi slabih zvez precej težko izvedljiva. Morda bo po sedanjih partizanskih uspehih — kmalu mogoča. Sporočili bomo na Vrhovni štab, kakor hitro dobimo z njim zvezo.«²⁵ Tudi Jože Rus je jeseni, menda septembra ali oktobra 1942, »predlagal vzpostavitev nekega skupnega političnega vodstva za vse narode Jugoslavije«.²⁶ Še posebej pa je zanimivo to, da je izvršni odbor OF 5. decembra 1942, torej teden dni po ustanovitvi AVNOJ, a ko še ni vedel zanj, celo razpravljal o predlogu za »osnovanje narodnoosvobodilnega odbora za vso Jugoslavijo«, (ki bi »razglasil načelo samoodločbe za vse narode Jugoslavije« itd.²⁷

Jasno je torej, da se je ustanovitev AVNOJ kot vrhovnega političnega organa osvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov ujemala is težnjami in željami Osvobodilne fronte. Ta ni samo želela, da se (takšen organ ustanovi, temveč da tudi razglasi temeljna načela odnosov med jugoslovanskimi narodi, zlasti še načelo samoodločbe, ki ga je Osvobodilna fronta poudarjala že od jeseni 1941. leta dalje. Pričakovala je tudi, da bo takšen organ imel elemente nove vlade. Zato je razumljivo, da je mogel Edvard Kardelj 14. decembra 1942 poročati centralnemu komiteju KPJ naslednje: »Dejansko je bila že zelo 'razširjena želja, da bi se ustanovilo enotno politično vodstvo za vso državo, ki bi v neki meri že imelo tudi elemente nove vlade. Prav zaradi tega nam je Bihać prišel v pravi čas.«²⁸ In zato je tudi razumljivo, da je Izvršni odbor OF z velikim veseljem pozdravil ustanovitev AVNOJ.

Po Kardeljevem prihodu v Dolomite na sedež vodstva narodno-osvobodilnega gibanja je bila še isti dan, tj. 12. decembra zvečer, seja izvršnega odbora OF (to je bila po 1. oktobru 1942 prva seja, ko so bili ispet vsi člani IOOF skupaj), na kateri je Edvard Kardelj opisal zunanjepolitični položaj in govoril tudi o ustanovitvi AVNOJ. Zatem je IOOF razpravljaj o predlogu komunikeja in ga sprejel. V njem je poudaril, da iso bili v Bihaću »začrtani pirvi obrisi nove demokratske Jugoslavije, ljudske Jugoslavije, domovine svobodnih in enakopravnih narodov«, v katero bo »svobodna in združena Slovenija od Trsta do špilja, od Kolpe do Celovca vstopila z vsemi tistimi pravicami, ki ji bodo omogočile, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam«. Izrazil je soglasje s sklepi ustanovne skupščine AVNOJ in povedal, da »bo v kratkem tudi določil svoje delegate za izvršni odbor protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, kakor tudi v njegovo predstavništvo.« Res je na seji Edvard Kardelj predlagal za člane AVNOJ ves izvršni odbor OF (Josip Rus, Josip Vidmar, Boris Kidrič, Edvard Kardelj, Franc Leskošek, Franjo Lubej, Tone Fajfar in Edvard Kocbek), za člane izvršnega odbora AVNOJ Jožeta Rusa in za tretjega podpredsednika v izvršnem odboru AVNOJ, čigar mesto je za odposlanca iz Slovenije rezerviral ustanovna skupščina, Edvarda Kocbeka. Člani IOOF pa so v izvršni odbor AVNOJ poleg Jožeta Rusa predlagali tudi Edvarda Kardelja. Na tej seji je IOOF izdal tudi navodila svojim poverjeništvom (za Ljubljano, Dolenjsko in Notranjsko) in okrožnim odborom za prirejanje sestankov, konferenc in zborovanj, na katerih naj bi govorili o pomenu ustanovitve AVNOJ in spre jemali pozdravne resolucije. Skoraj enaka navodila je sredi decembra izdal tudi politični komisariat slovenske partizanske vojske.²⁹

Tako navodila izvršnega odbora OF kakor političnega komisa-riata slovenske partizanske vojske med drugim naročajo tudi: »Ozna-niti in še prav posebej poudariti, da bo Izvršni odbor OF v kratkem izdelal osnutek o bodočih pravicah in svoboščinah, na osnovi kate-rih ise glede na svojo pravico do (samoodločbe odločata slovenski na-rod in slovensko ljudstvo za novo, svobodno Jugoslavijo, 'in da bo dal ta osnutek v pretres slovenskim narodnim množicam.« Toda do iz-delave in pretresa takšnega osnutka ni prišlo.³⁰ O vsem tem sta Ed-ward Kardelj in Bariis Kidrič 14. decembra poročala centralnemu ko-miteju KPJ. Kardelj je želel, naj bi čimprej odgovorili na te predlo-ge, 'in pristavil: »To sodelovanje mora biti *dejansko*, ne samo for-malno. Že po limenih ljudi vidiš, da je govora o resničnih predstav-nikih njihovih skupin, ki imajo pred partijo res veliko spoštovanje in poslušajo vse naše predloge, vendar se ne 'bi nikakor zadovoljili, da bi bili neke formalne figure, ki ne bi imele vpliva na dejansko delo sveta, oziroma vsaj na njegove načelne odloke.« Povedal je tudi, da bo izvršni odbor OF, ko bo prejel odgovor, sklical vrhovni ple-num OF, ki bo dokončno sprejel odloke o vstopu (predstavnikov) slo-venskega naroda v AVNOJ.³¹ Kidrič pa je dotedanje ukrepe označil kot prvi del kampanje za AVNOJ in zapisal: »Njen drugi del pri-pravljamo sedaj. IOOF izdeluje platformo pravic in svoboščin slo-venskega naroda in slovenskih ljudskih množic v novi, svobodni Ju-goslaviji. To platformo, ki bo istočasno agitacijska in propagandistič-na slika tega, kako bo OF uredila najbMžjo prihodnost slovenskega naroda 'in ljudstva, bomo dali na diskusijo širokim ljudskim množi-cam na mnogih konferencah, mitingih, konferencah predstavnikov OF, ponovnem sklicanju Vrhovnega plenuma OF itd.«³²

Ob novem letu 1943 je izvršni odbor OF v Dolomitih sestavil obširno poročilo o dotedanjem razvoju narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji in o vlogi Osvobodilne fronte, ki ga je nato poslal izvršne-mu odboru AVNOJ. V posebnem pismu pa je obenem predlagal svoje delegate v AVNOJ in zapisal, da »slovenski narod poudarja pravico do narodne združitve na vsem svojem nacionalnem ozemlju in spre-jema načelo samoodločbe s pravico odcepitve kot naj višje poroštvo svojih narodnih in človeških pravic. Popolnoma zaupajoč v to načelo in izpolnjujoč temeljni program Osvobodilne fronte stopa slovenski narod kot suveren narod z ostalimi suverenimi južnoslovanskimi na-rodni v tesnejšo politično povezanost z namenom, da končno skupno z njimi ustvari novo jugoslovansko državno tvorbo. Moč in osnovno poroštvo te nove državne tvorbe bosta ravno priznanje in izvajanje teh načel ter novi življenjski red, ki bo ustvaril pravične pogoje tako posameznikom kakor celim narodom.«³³

Istočasno je izvršni odbor OF poslal vrhovnemu plenumu OF v Ljubljano svoje prvo pismo poročilo (dotlej jih je namreč dajal ustno) o položaju narodnoosvobodilnega gibanja po petem zasedanju vrhovnega plenuma OF 6. novembra 1942. V njem je navedel tudi svoj odnos do Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije. Menil je, da je bihaški zbor »politični dogodek prelomnega značaja, vsaj kar ise notranje jugoslovanske politike tiče.« To je zrcalo bratskega sodelovanja, zrcalo elementarne sloge in enotnosti med narodi Jugoslavije in »hkrati solidni temelj za novo, svobodno, na narodni enakopravnosti zgrajeno in demokratično Jugoslavijo«. Glede na zunanje politične odnose pa je bihaški zbor izrazita zarez v dogajanju, uvod v popolnoma nov mednarodni položaj begunske jugoslovanske vlade v Londonu, njena ostra obsodba in uvod v nov odnos zaveznikov do Jugoslavije ter Balkana. Izvršni odbor OF je tudi prosil, naj vrhovni plenum OF potrdi predlog o sestavi slovenske delegacije za AVNOJ, in izrazil pripravljenost, da predlaga v AVNOJ tudi člane vrhovnega plenuma OF, kolikor bi bili pripravljeni nastopiti s svojimi praviimi imeni ali pa priti v partizane. Pisal mu je tudi tole: »Kar se nadaljnega razvoja tiče, mislimo, da mora Osvobodilna fronta predložiti slovenskemu narodu svoj detaljnější program o bodoči ureditvi Slovenije po narodni osvoboditvi in o slovenskih pravicah v novi Jugoslaviji.« Povedal je, da že sestavlja tak program in da mu ga bo v kratkem poislal v razpravo in redakcijo. Končno urejeni načrt bi nato predložili slovenski javnosti ter okrog njega organizirali kar največ političnih sestankov, zborovanj in konferenc.³⁴

Vrhovni plenum OF je predlog izvršnega odbora OF potrdil. Tisti čas je organizacije Osvobodilne fronte na terenu in partizanske enote zajel prvi val sestankov, konferenc in zborovanj, na katerih so razpravljali o AVNOJ, sestavljali pozdravne resolucije za tovariša Tita in izvršni odbor AVNOJ in jih pošiljali izvršnemu odboru OF. Ohranjenih je mnogo pozdravnih resolucij; o sestankih, konferencah in zborovanjih pa pričajo tudi poročila okrožnih odborov OF. V resolucijah odbori OF, partizanske enote, skupine prebivalcev in tudi posamezniki pozdravljajo tovariša Tita, vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije in izvršni odbor AVNOJ ter zahtevajo novo Jugoslavijo. Tako npr. rajonski odbor OF Most na Soči piše: »Z največjim veselje smo prejeli vest o ustanovitvi sveta, osnovnega zarodka narodne oblasti svobodne, demokratske, na socialni in nacionalni enakopravnosti temelječe Jugoslavije ...« Partizani Zasavskega bataljona »Lojzeta Hohkrauta« pa: »Slovenski partizani hočemo novo Jugoslavijo, v kateri bo združeni slovenski narod sam svog gospodar in v kateri

bodo odločale ljudske ne pa gosposke koristi. Hočemo svobodno zvezo južnoslovanskih narodov...«

Izvršni odbor OF je na tak način dobil množično potrditev za solidarizacijo s sklepi ustanovne skupščine AVNOJ. Tako vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja kakor ljudske množice so se zavedale, da je s tem storjen nov, velik korak najprej pri ustvarjanju nove Jugoslavije. Kaže celo, da sta bila volja in hotenje vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji teir ljudskih množic za čimprejšnjo ustanovitev nove Jugoslavije mnogo močnejša, kakor pa so njeno uresničitev dopuščale takratne notranje in zlasti zunanje politične razmere.

Predlog izvršnega odbora OF je potrdil tudi izvršni odbor AVNOJ, saj je že ustanovna skupščina AVNOJ verificirala tudi mandate slovenskih odposlancev. Po radijski zvezi, ki so jo medtem vzpostavili preko kominteme med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji in vrhovnim štabom NOV in PO Jugoslavije, je izvršni odbor AVNOJ 11. januarja 1943 pozval, naj Edvard Kocbek in Jože Rus takoj prideta v Bihać. Pred njunim odhodom se je 14. januarja zbral na sejo izvršni odbor OF, ki je kooptiral dr. Marijana Breclja in Zorana Poliča in si za predsednika izvolil Josipa Vidmarja in za sekretarja Borisa Kidriča. Razpravljal je ponovno o slovenski delegaciji v AVNOJ in znova predlagal za enega od treh podpredsednikov Edvarda Kocbeka, iza člana izvršnega odbora Jožeta Rusa in Edvarda Kardelja ter za člane dotedanje člane IOOF. Vendar o tem, nekoliko spremenjenem predlogu izvršni odbor AVNOJ ni mogel več razpravljati, ker se je zaradi sovražnikove ofenzive že umaknil iz Bihaća in se takrat sploh ni mogel sestajati. Zaradi te ofenzive sita morala prekiniti svojo pot v Bihać Edvard Kocbek in Jože Rus. Z Ivanom Mačkom, komandantom glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki je odhajal ina posvet k Titu, so prišli do Poljan pri Črmošnjicah, kjer so se sestali z Ivom Ribarjeim-Lolo in Ratom Dugonjićem, ki sta prišla v Slovenijo. Odsvetovala sta jim nadaljnjo pot v Bosno, kjer je takrat že divjala sovražna ofenziva, in so se vrnili v Dolomite.³⁵

Tako imenovani četrta in peta sovražna ofenziva proti operativni skupini vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije, pri kateri je bil tudi izvršni odbor AVNOJ (ta je v ofenzivah izgubil tretjino svojih članov), sta pretrgali zveze med njim in vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Pač pa je tisti čas prišlo do zelo tesnih stikov med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in Hrvaško. Na Hrvaškem so sredi junija 1943 ob navzočnosti Edvarda Kardelja ustanovili Zemaljsko antifašističko vijeće narod-

nog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), prvega izmed pokrajinskih protifašističnih svetov narodne osvoboditve.³⁶

Mednarodni dogodki, zlasti porazi nemške vojske in uspešen razvoj sovjetske ofenzive na vzhodni fronti, dokončen izgon osnih sil iz Afrike, izkrcanje zahodnih sil na Siciliji itd., predvsem pa velike zmage narodnoosvobodilnega gibanja, so omogočili nadaljnjo stopnjo v razvoju ustanavljanja državne skupnosti jugoslovanskih narodov.

Narodnoosvobodilno gibanje, ki je iz dneva v dan zajelo vedno več 'ljudskih sil (jeseni 1942 so bile npr. ustanovljene prve štiri divizije, poleti 1943. leta jih je bilo že več kot osemnajst), razbilo vse načrte okupatorjev in kvislingov (zlasti četrto in peto ofenzivo) ter začelo uživati tudi priznanje in pomoč zaveznikov, je postalo prevladujoč vojaški dejavnik na ozemlju Jugoslavije. Ob trdem in neizprosnem boju ljudskih množic pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije proti okupatorjem in kvislingom in vedno bolj odkritem sodelovanju eksponentov jugoslovanske vlade iz okupatorji je postalo narodnoosvobodilno gibanje tudi prevladujoč politični dejavnik, zmanjšal se je vpliv jugoslovanske emigrantske vlade na jugoslovanske množice, tako da je izgubila moralno pravico govoriti v njihovem imenu. Zmanjšal se je tudi njen vpliv na zahodne zaveznike. Zato so se že pred italijansko kapitulacijo pojavile zamisli o sklicanju AVNOJ na drugo zasedanje, ki naj uzakoni dotedanje pridobitve osvobodilne boirbe jugoslovanskih narodov.

Ob deseti Obletnici drugega zasedanja AVNOJ je tovariš Tito o tem povedal: »Še prej kot smo prišli v Jajce (tja sta vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije in CP KPJ prišla avgusta 1943 — op. T. F.), že nad Petrovačkim poljem nad mestom smo razmišljali o tem, da bi bilo dobro, ker se približuje 29. november, da bi spet imeli zasedanje. V Jajcu smo to tudi sklenili: Vrhovni štab in Centralni komite sta sklenila, da se skliče zasedanje AVNOJ za listi dan kot je bilo v Bihaću ...«³⁷

Ob kapitulaciji Italije se je moč narodnoosvobodilnega gibanja pokazala še bolj vidno. Razorožitev italijanskih divizij, uničenje mnogih kvislinških kontrarevolucionarnih postojank, razširitev in ustanovitev razsežnejših osvobojenih ozemelj, formiranje številnih novih enot narodnoosvobodilne vojske, vedno večja afirmacija ljudske Oblasti na terenu itd. so še bolj povečale moč narodnoosvobodilnega gibanja in potrebo po sklicanju AVNOJ. Tovariš Tito je 9. septembra v svoji brzojavki Edvardu Kardelju in izvršnemu odboru AVNOJ preko glavnega štaba NOV in PO Hrvatske, ki so ibili pri Otočcu, sporočil: »Nujno je treba izpopolniti in reorganizirati

AVNOJ. Kmalu se bomo morali pred inozemstvom izjasniti, kaj mislimo o kralju in londonski vladi.« Tovariš Tito je taikrait tudi ugotavljal možnosti, da bi se vrhovni štab in CK KPJ preselila k izvršnemu odboru AVNOJ, a so pozneje odstopili od te zamisli in pripravljali drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu. V pripravah na drugo zasedanje AVNOJ je vrhovni komandant Josip Broz-Tito poslal konferenci treh zunanjih ministrov, ki je bila od 19. do 30. oktobra 1943 v Moskvi z namenom, da pripravi sestanek »velikih treh« v Teheranu, izjavo, v kateri je povedal, da so ga protifašistični sveti Jugoslavije, Hrvaške in Slovenije ter vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije pooblastili, da izjavi: 1. da ne priznajo niti jugoslovanske vlade niti kralja, ker že dve leti in pol podpirata okupatorjevega sodelavca in izdajalca Dražo Mihailoviča. 2. da ne dovolijo, da bi se vrnila v Jugoslavijo, ker bi to pomenilo državljansko vojno, 3. da večina jugoslovanskega ljudstva želi demokratično republiko, ki se bo naslanjala na narodnoosvobodilne odbore, in 4. da so v sedanjem času edina zakonita vlada narodnoosvobodilni odbori s protifašističnimi sveti na čelu.³⁸

Narodnoosvobodilno gibanje seveda ni moglo biti zadovoljno z rezultati moskovske konference, ki je v svoji deklaraciji, ki so jo razglasili 1. novembra 1943, sicer razglasila pravico vseh narodov do nacionalne svobode, a so zahodni zavezniki še naprej poskušali pomiriti narodnoosvobodilno gibanje in četnike Draže Mihailoviča, s čimer bi naj ustvarili možnosti za vrnitev kralja in begunske vlade v domovino. Zato je tovariš Tito 5. novembra 1943 poslal v pokrajine brzojavko naslednje vsebine: »V zvezi z dogodki v svetu in naši deželi ter s poskusom jugoslovanske begunske vlade in kralja, da bi na prevarljiv način izkoristila moskovski sporazum in prišla v domovino, je treba čimprej sikati plenum AVNOJ, da bo sprejel pomembne sklepe. Ker razmere ne dopuščajo niti najmanjša odlaganja, predlagam, da se še pred plenumom ustanovi začasna vlada, ki se bo za sedaj imenovala Nacionalni komite oslobođenja Jugoslavije in ki bi jo zatem plenum samo potrdil.« Predlagal je člane NKOJ oziroma poverjenike za posamezne zadeve (iz Slovenije Edvarda Kardelja za podpredsednika, Edvarda Kocbeka za prosveto, dr. Dušana Serneca za finance in Zorana Poliča za sodstvo). Končno je povedal: »AVNOJ bo najvišji zakonodajni in politični organ in bo imel prezidij s 50 člani s predsednikom dr. Ribarjem in podpredsedniki Mošo Pijadejem, Antunom Avgustinčičem in Jožetom Rusom.« Prosil je, naj mu pošljejo svoje pripombe.³⁹ Iz arhivskega gradiva je razvidno, da je res prišlo nekaj pripomb in da je na drugem zasedanju AVNOJ, ko so izvolili NKOJ, prišlo do nekaterih sprememb (poleg

drugih tudi ta, da je dr. Anton Kržišnik postal poverjenik za socialno politiko namesto Mileta Peruničiča in Frane Frol za pravosodje namesto Zorana Poliča.)⁴⁰

V pripravi na drugo zasedanje AVNOJ so skoraj v vseh pokrajinah ustanovili pokrajinske protifašistične svete narodne osvoboditve. V njih so na širokih temefljih zbrali ljudske zastopnike ne glede na svetovnonazorske razlike in nekdanjo politično pripadnost, le da so odločno stali na stališčih protifašističnega boja. Vsi pokrajinski protifašistični sveti brez izjeme so se izrekli za novo, demokratično in na narodni enakopravnosti izgrajeno Jugoslavijo, obsodili emigrantsko jugoslovansko vlado in kralja ter se izjavili proti njuni vrnitvi v domovino.

Tako je npr. zbor odposlancev slovenskega naroda v svojem razglasu tudi izjavil: »Slovesno odobravamo, da je Izvršni odbor Osvobodilne fronte v imenu suverenega slovenskega naroda vstopil v AVNOJ, ki družijo vse južnoslovansko osvobodilno gibanje v tesno politično skupnost z namenom zgraditi novo Jugoslavijo.«⁴¹ Drugo zasedanje ZAVNOH v Plaškem je v svoji resoluciji poudarilo: »Hrvaški in srbski narod se skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi borijo za novo demokratično Jugoslavijo svobodnih in enakopravnih narodov, v kateri bo — na temelju samoodločbe — zgrajena svobodna in demokratična Hrvatska.«⁴²

Prvo zasedanje ZAVNOBiH v Mrkonjić gradu je v četrti točki svoje resolucije izjavilo: »Narodi Bosne in Hercegovine ustvarjajo skupaj z drugimi narodi Jugoslavije novo demokratično federativno Jugoslavijo svobodnih in enakopravnih narodov, v kateri bo vsem njenim narodom zagotovljena popolna enakopravnost.« Zemaljsko antifašistično vijeće narodnog oslobođenja Črne gore in Boike je na svojem prvem zasedanju v Kalašinu v šesti točki svoje resolucije poudarilo: »Skupščina izjavlja, da sta v ognju narodnoosvobodilne borbe skovano bratstvo in enotnost narodov Jugoslavije najtrdnjeji temelj za bratsko skupnost naših narodov, ljudsko demokratično federativno Jugoslavijo, v kateri bo ljudstvo Črne gore in Boike uživalo popolno narodno svobodo in enakopravnost...« Tudi prvo zasedanje protifašističnega sveta narodne osvoboditve Sandžaka v Plevljah je v četrti točki svoje resolucije izjavilo: »Skupščina izjavlja, da bo ljudstvo Sandžaka skupaj z narodi drugih pokrajin naše domovine storilo vse, da se ne vrnejo protiljudski režimi bivše Jugoslavije, da se ne vrne in ne povampiri Jugoslavija narodnega zatiranja in narodne brezpravnosti.«

Protifašistični sveti so bili vrhovni politični organi narodnoosvobodilne borbe v pokrajinah in so že takoj opravljali funkcije

najvišjih organov ljudske oblasti ter so se sčasoma razvili v ljudske parlamente. Skoraj vsi pokrajinski protifašistični sveti ali njihovi organi so tiste dni izvolili tudi svoje delegacije za drugo zasedanje AVNOJ. Najprej ije v Sloveniji zbor odposlancev slovenskega naroda izvolil 42-člansko delegacijo, na Hrvaškem je 78-člansko delegacijo izbralo predsedstvo ZAVNOH, 11-člansko delegacijo Črne gore je sredi novembra izvolilo prvo zasedanje protifašističnega sveta narodne osvoboditve Črne gore in Boke v Kolašinu, medtem ko je nadaljnjih pet članov določil njegov izvršni odbor. Tudi za Bosno in Hercegovino so 53-člansko delegacijo izvolili na prvem zasedanju protifašističnega sveta Bosne in Hercegovine v Mrkonjič gradu.

11 delegatov je izvolilo tudi prvo zasedanje protifašističnega sveta za Sandžak v Plevljah, delegate za Srbijo (53), Vojvodino (8) in Makedonijo (42) pa so spričo posebnih razmer izbrali glavni štabi narodnoosvobodilne vojske za te pokrajine.⁴³ Medtem ko je npr. delegate za prvo zasedanje AVNOJ izbiral samo vrhovni štab kot edini splošno jugoslovanski organ narodnoosvobodilne borbe, pa so delegate za drugo zasedanje že izbirali v glavnem pokrajinski protifašistični sveti ali pa njihovi izvršni organi. Če še pribijemo, da so bili nekateri sveti takrat izvoljeni na najširših temeljih, kar velja zlasti za zbor odposlancev slovenskega naroda, lahko rečemo, da se tudi v samem izboru delegatov drugega zasedanja AVNOJ izraža nova stopnja demokratičnosti narodnoosvobodilnega gibanja.

V Sloveniji je, kakor že rečeno, delegate za drugo zasedanje AVNOJ izvolil zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Poziv, naj delegacija pride na zasedanje, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja dobilo sredi nemške ofenzive, ko je bil del delegatov, zlasti člani vrhovnega plenuma OF, v bunkerju na Kraljevem kamnu sredi Kočevskega Roga, drugi del v vojaških enotah ali pa v okrožjih na terenu, kjer je besnela nemška ofenziva, tretji pa v Slovenskem Primorju, na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem.

Ko so člani IOOF in plenuma OF prišli iz bunkerja in se nastanili v baraki tehnike »Urška« na Kraljevem kamnu, jih je 8. novembra zvečer obiskal dr. Marijan Breclj. Imeli so kratko sejo, na kateri jim je dr. Marijan Breclj poročal o notranjem vojaškem in političnem položaju, zlasti o poteku in posledicah nemške ofenzive, zatem so potrdili vse politične in organizacijske ukrepe, ki sta jih bila v času ofenzive napravila Boris Kidrič in dr. Marijan Breclj. Nato jim je dr. Breclj sporočil vsebino radijske brzojavke, ki so jo na sedežu glavnega štaba NOV in PO Slovenije zaradi sovražnikove ofenzive sprejeli z zamudo: treba je takoj oditi na drugo zasedanje AVNOJ, ki bo 11. novembra. Povedal jim je o namenu zasedanja,

nato pa so pretresli predlog predsedstva AVNOJ za nove organe, predvsem iz slovenske delegacije (Edvard Kardelj, Edvard Kocbek, dr. Dušan Sernec, dr. Anton Kržišnik in Jože Rus). Sklenili so tudi, naj se zasedanja udeleži po možnosti čimveč delegatov, izvoljenih na zboru odposlancev slovenskega naroda, in da bodo delegatom imenovali namestnike.⁴⁴ Drugi dan zjutraj so dr. Marijan Brecelj, Josip Vidmar, Jože Rus, Edvard Kocbek, Franjo Lubej, Tone Fajfar, dr. Dušan Sernec, dr. Lado Vavpetič, dr. Makso Šnuderl, Josip Jeras in France Svetek ter Božidar Jakac odšli na Bazo 21 na Kraguljem vrbu, kjer jih je na sedežu glavnega štaba NOV in PO Slovenije pričakoval Boris Kidrič. Imeli so kratko sejo plenuma OF, na kateri jim je Boris Kidrič govoril o vsebini drugega zasedanja AVNOJ, in se nato v razpravi soglasno izrekli o odnosu do jugoslovanske begunske vlade in kralja, o ustanovitvi NKOJ kot začasne vlade in ureditvi Jugoslavije po federativnem načelu. Sklenili so, naj se zasedanja udeležijo vsi izvoljeni delegati, ki so dosegljivi, le dr. Šnuderl, dr. Sernec in Svetek bodo zaradi bolezni ostali doma.⁴⁵ Drugi dan, tj. 10. novembra, so imeli sejo dlzvršnega odbora OF, ki so se je udeležili vsi člani razen Edvarda Kardelja, ki je že okrog srede oktobra odpotoval proti sedežu vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije (spotoma se je sredi oktobra udeležil drugega zasedanja ZAVNOH v Plaškem) in Franca Leskoška, ki je bil že poldrugi mesec v Slovenskem Primorju. Najprej so sklenili, da se bodo drugega zasedanja AVNOJ udeležili vsa dosegljiva člani IOOF. Nato so razpravljali o Rusovem pomisleku glede Sernčeve kandidature za poverjenika za finance v NKOJ in sklenili: če bo delegacija zamudila zasedanje, ostane predlog v veljavi, če pa bo prišla pravočasno, pa se bodo o problemu pogovorili na kraju samem. Sklenili so tudi, da bodo posle IOOF v času njegove odsotnosti vodili Ivan Maček, Zdenka Kidrič in Viktor Avbelj.⁴⁶ Pod iverčer so prišli še drugi delegati: dr. Anton Kržišnik, dr. Metod Mikuž, Zoran Polič, Jaka Avšič, Mica Šlander, dr. Pavel Lunaček in Ivan Novak. Skupno se je torej dalo v tako kratkem času zbrati za pot sedemnajst delegatov od 42 izvoljenih. Ko se je stemnilo, so odrinili na pot in po celonočni hoji na poti Črmošnjice—Semič—Črnomelj predanili na Sinjem vrhu v bližini Kolpe, kjer so pustili dr. Kržišnika z ožuljenimi in krvavečimi nogami ter Janeza Hribarja, ki se mu še niso zacelile rane iz nemške ofenzive. 11. novembra zvečer, ko so se v bližini Sinjega vrha prepeljali čez Kolpo, jih je pot nadaljevalo šestnajst in vodstvo je prevzel Jaka Avšič, ki je kot namestnik komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije imel med njimi še največ vojaških izkušenj. Pred njimi je šla hrvaška, za njimi pa sklenjena slovenska vojaška patrolja

*Slovenski in hrvaški
delegati
za II. zasedanje AVNOJ
v osvobojenem Livnu
novembra 1943*

Pot jih je vodila nad Trošmarijo, čez Mrežnico in ipo Koirdunu do Perjasice, odkoder so jih s kamioni prepeljali po Liki do Otočca, središča hrvaškega osvobojenega ozemlja, kjer so se na sedežu ZAVNOH sešli s člani njegovega .predsedstva in hrvaškimi delegati. Po treh dneh počitka so 17. novembra skupaj s hrvaško delegacijo (bilo jih je okoli 160) nadaljevali pot, hrvaška delegacija na kamionih, slovenska pa v majhnem avtobusu, čez popolnoma požgano Kordenico, Kribavsko polje in požgano Udbino. Preko Plješivice so pot nadaljevali peš in se 19. novembra z vprežnimi vozovi pripeljali v mestece Srb, odkoder so se drugi dan prav tako z vprežnimi vozmi odpeljali naprej in kmalu peš nadaljevali pot po bosanski pokrajini. Od kraja Trubar so se čez Bosansko Grahovo in Livanjsko polje do Livna spet prepeljali s kamioni. Sele v Livnu so zvedeli, da bo zasedanje v Jajcu, kamor sta se tisti dan, tj. 20. novembra zvečer, odpeljala Kidrič in Avšlč. Drugi so tam preživeli še teden dni, le Josip Vidmar se je odpeljal v Mrkonjič grad in tam pozdravil prvo zasedanje Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Bosne in Hercegovine. 28. novembra zvečer so dobili poziv, naj se pripeljejo v Jajce, ker so priprave za zasedanje že končane. Odpeljali so se z avtomobili čez Kupres, Bugojno in Vakuf v Jajce in prespali ostanek hoči v bivši bolnišnici.⁴⁷

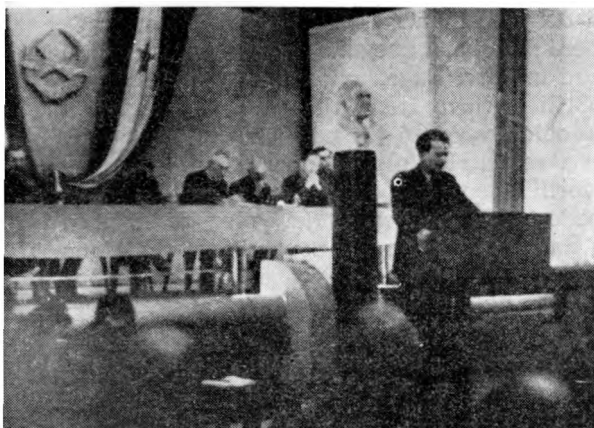
V majhnem bosanskem mestu Jajou na rečici Plivi, ki mu je zgodovina namenila to čast, da postane rojstni kraj naše nove Jugoslavije, se je vseh 17 slovenskih delegatov 29. novembra dopoldne zbralo v prostorih zaklonišča v predoru za tovarno dušika. Najprej jim je Edvard Kardelj orisal splošni politični in vojaški položaj v Ju-

gOislarviji in priprave na drugo zasedanje AVNOJ, pri čemer je še posebej govoril o predvideni izjavi proti begunski jugoslovanski vladi in kralju ter o federativni ureditvi Jugoslavije. V razpravi so nato vsi člani delegacije odobrili njegova izvajanja. Nato so pregledali osnutek vseh sklepov in odlokov, ki bi jih naj sprejelo zasedanje, dali so nekaj pripomb in zavezali Kardelja in Kocbeka, da jih redigirata. Končno so še govorili o tem, kdo od Slovencev naj bi prišel v kakšen oirgan, ki jih bodo izvalili na zasedanju. Poleg tistih, ki so jih obravnavali še doma na sejah 8., 9. in 10. novembra, so za člane predsedstva AVNOJ predlagali Jaka Avšiča, Franceta Bevka, Josipa Jerasa, Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča, Franceta Leskoška, dr. Metoda Mikuža, Joisipa Vidmarja in Toneta Fajfarja. V delavno predsedstvo zasedanja so predlagali Josipa Vidmarja in v verifikacijski odbor dr. Marijana Breclja. Med sejo .se je delegacija seznanila s tovarišem Titom in člani vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije. Zatem so ise še skupaj s hrvaško delegacijo natančneje seznanjali z gradivom ter skupno ugotavljali, da je zasedanje dobro in premišljeno pripravljeno.⁴⁸

Ob sedmih zvečer se je v dvorani Kulturnega doma, ki so ga bili pred kratkim obnovili na ruševinah prejšnjega Sokolskega doma, zbralo 157 izvoljenih delegatov oziroma njihovih namestnikov.⁴⁹ Otvoritvi in poročilu predsednika AVNOJ dr. Ivana Ribarja o delu AVNOJ med prvim in drugim zasedanjem so sledili pozdravi zasedanju. V imenu slovenskega naroda je zasedanje pozdravil Josip Vidmar. Potem ko je na kraitko orisal ustanovitev Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilno borbo v Sloveniji, je dejal:

»Danes zvečer slovenski narod po tisoč in tristo letih nastopa prvič kot enakopraven, samostojen in suveren narod, ustvarjajoč državno tvorbo v skupnosti z bratskimi narodi Jugoslavije. Mislim, da lahko razumete tisti občutek ponosa in sreče, ki ga pri nas, predstavnikih slovenskega naroda, na tem čudovitem zboru izziva trenutek, ko slovenski narod prvič sam, suvereno ustvarja svojo zgodovino in prihodnost.«⁵⁰

Po izvolitvi delavnega predsedstva in verifikacijskega odbora, prebranih pozdravnih brzojavkah in poročilu verifikacijskega odbora je vrhovni komandant Josip Broz-Tito prebral svoje poročilo »Razvoj narodnoosvobodilne boirbe narodov Jugoslavije v zvezi z mednarodnimi dogodki«. Potek naše ibotfbe je najprej razdelil na štiri Obdobja in nato natančneje opisal in ocenil vsako razdobje, in sicer 1. kapitulacijo Jugoslavije in začetek vstaje, 2. preraščanje partizanskih odredov v regularne vojaške enote do formiranja narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, 3. preraščanje narodnoosvobodilne

*Josip Vidmar govori
na II. zasedanju
AVNOJ v Jajcu
29. 11. 1943*

borbe v pravo ljudsko oblast ki ustanovitev AVNOJ in 4. preraščanje AVNOJ v najvišji zakonodajni organ in ustanovitev NKOJ kot začasne narodne vlade. Zlasti se je pomudil pri četrtem razdobju, ko je prikazal velike uspehe sil protifašistične koalicije in zmage narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, ki se je po kapitulaciji Italije povečala za najmanj 80.000 borcev, osvobodila razsežne predele jugoslovanskega ozemlja itd. S posebno silovitostjo se je obrnil zoper Dražo Mihailoviča in begunsko jugoslovansko vlado, ki se pred svetovno javnostjo prikazujeta kot protifašistična borca, v resnici pa se četniška in druga vojska v Jugoslaviji bori skupaj z okupatorji proti pravim osvoboditeljem. Na koncu svojega poročila je Tito poudaril, da politična vprašanja naraščajo tako hitro, da je nastala resna potreba po najvišjih državnih ustanovah. »Zdaj je potrebno, da Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije postane zares najvišji zakonodajni in izvršni organ narodov Jugoslavije. Zdaj je prišel čas, da se ustvari neki izvršni organ v obliki začasne vlade, ki bo zmožen urejati vse zadeve, ki jih mora urejati prava narodna vlada,« je poudaril.⁵¹

Po Titovem poročilu, ki so ga delegati sprejeli z odobravanjem, je v razpravi govorilo več delegatov, sorazmerno največ iz Slovenije.⁵² Boris Kidrič je govoril o dveh dejstvih izdajstva jugoslovanske begunske vlade, ki jima je bilo priča narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji: prvič, jugoslovanska vlada je dala pobudo za ustanavljanje bele garde in ji tudi dajala pomoč, kar je pokazal proces proti belogardistom in plavogardistom v Kočevju, in drugič, plava garda je klevetala Osvobodilno fronto in Komunistično partijo Slovenije,

češ da njuno poudarjanje pravice slehernega naroda do samoodločbe nasprotuje jugoslovanski koncepciji, onadtem ko je resnica taksna, da so bili proti jugoslovanstvu tisti, ki so Jugoslavijo rušili in ne narodnoosvobodilna vojska, ki jo gradi. Nato je poudaril, da ima Osvobodilna fronta glede tega že od jeseni 1941. leta dalje popolnoma pravilno gledišče, »za temelj svojega programa ima zahtevo po samoodločbi naroda in novi bratski skupnosti narodov Jugoslavije, poudarjajoč, da narode Jugoslavije nenehno povezuje zgodovinska in v borbi izkazana vzajemna povezanost.« Proti koncu pa je dejal: »V Sloveniji je za časa ljudske vstaje vzvalovil močan val slovenskega patriotizma, kakršnega še ni bilo v slavenski zgodovini, vzvalovil je močal val jugoslovanstva, plamen patriotizma, ki bo sedaj zažarel s še večjim žarom, še večjim plamenom.«⁵³

Za Kidričem je govoril Jaka Avšič. Povedal je, kako je razpadla stara Jugoslavija zaradi nesposobnosti in izdajstva generalov, kako je bil slovenski narod razočaran in izročen na milost in nemilost okupatorjem, kako mu je Komunistična partija Slovenije odprla oči in ga povedla v osvobodilni boj in da si Slovenci želijo svobodo, »ne samo nacionalno, temveč tudi socialno in moralno.«⁵⁴ Franjo Lubej je govoril tem, -kako je lažni nacionalizem odpovedal na celi črti, kako je bila ustanovljena Osvobodilna fronta, ki je odprla vrata vsem pravi rodoljubom, in kakšne so zasluge Komunistične partije Slovenije pri ustanovitvi Osvobodilne fronte.⁵⁵ Dr. Metod Mikuž je govoril o borbi slovenskega naroda za svobodo in je na koncu poudaril:

»Ves slovenski narod zahteva svojo svobodno domovino, življenje v skupnosti s Srbi, Hrvati, Bosanci, Makedonci in Črnogorci, novo in boljšo, federativno Jugoslavijo, v kateri bo vsem narodom zagotovljena enakopravnost in narodna individualnost, vse demokratične pravice in svoboščine za neoviran razvoj in vsestranski napredek.«

In na koncu se je obrnil k tovarišu Titu, rekoč:

»In, tovariš Tito, ko boš kdaj prišel v Slovenijo — in slovensko ljudstvo Te pričakuje, Te bomo pričakali s cvetjem in ljudstvo Te bo nosilo na rokah, zavedajoč se, kaj vse si storil za naš slovenski narod, ki je bil obsojen na smrt.«⁵⁶

Delegat Josip Jeras je povedal, 'kako se šele narodnoosvobodilna vojska bori za ideale dobrovoljcev iz prve svetovne vojne in kako »sedanja narodnoosvobodilna borba združuje vse jugoslovanske narode v močno skupnost.«⁵⁷ Edvard Kocbek je povedal, da jje za narodnoosvobodilno borbo značilna hkratnost dveh naporov: fizičnega, ko se je upor jugoslovanskih narodov razvil v največjo protifašistično silo sredi zasedene Evrope, in umskega, ko lahko jugoslovanski

narodi že med krvavim uporom odločajo o prvih oblikah svoje politične usode. (»Ko mi v tej Zgodovinski noči z navori svojega političnega uma polagamo temelje nove državne skupnosti južnih Slovanov, se naši tovariši po vsej deželi bojujejo za narodno svobodo in svojo boljšo prihodnost.«) Potem ko je ocenil Titovo poročilo, je poudaril, da poleg drugega krepi in druži jugoslovanske narode njihova skupna in junaško prebujena človeška moč, ki se ne kaže samo v zunanji silovitosti, temveč tudi v notranji zmogljivosti. Enotnost slovenskega naroda je zgrajena na globljih temeljih, na moralni težnji k človečnosti, in ne samo na materialnih in idejnih zasnovah, ker je isamo tako razumljivo, zakaj v narodnoosvobodilnem boju sodelujejo skupno komunisti in katoličani.⁵⁸

Po razpravi, v kateri so vsi govorniki pozdravili Titovo poročilo, so sprejeli deklaracijo drugega zasedanja AVNOJ. Bila je sestavljena tako, da so lahko k vsaki bistveni točki sprejeli še sklep ali odlok s podrobnejšimi določili. Imela je daljši uvod in sklep:

»1. da se Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije konstituira v vrhovni zakonodajni in izvršni predstavniški organ Jugoslavije, ki bo vrhovni predstavnik suverenosti narodov in države Jugoslavije, in da se ustanovi Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije kot organ z vsemi atributi narodne vlade, preko katere bo Protifašistični svet narodne osvoboditve izvajal svojo izvršilno funkcijo;

2. da se izdajalski jugoslovanski begunski „vladi“ odvzamejo vse pravice zakonite jugoslovanske vlade, predvsem pa pravica, da predstavlja narode Jugoslavije kjerkoli in pred komerkoli;

3. da se pregledajo vse mednarodne pogodbe in obveznosti, ki so jih v imenu Jugoslavije sklenile begunske „vlade“, da bi jih razveljavili ali ponovno sklenili oziroma odobrili, in da se ne priznajo mednarodne pogodbe in obveznosti, ki bi jih morebiti v prihodnosti sklenila v inozemstvu tako imenovana begunska „vlada“;

4. da se Jugoslavija zgradi na demokratičnem federativnem načelu kot državna skupnost enakopravnih narodov;

5. da se ti vsi sklepi oblikujejo kot posebni odloki AVNOJ.«⁵⁹»

Nato so na temelju prve točke deklaracije sprejeli »odlok o vrhovnem zakonodajnem in izvršnem ljudskem predstavniškem organu Jugoslavije in Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije kot začasnih organih vrhovne ljudske oblasti v Jugoslaviji v času narodnoosvobodilne borbe«, ki je določal sestavo in nalogo AVNOJ, njegovega predsedstva in Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije. Na temelju druge in tretje točke deklaracije so nato sprejeli po-

seben »odloik o -odvzemu pravic -tako imenovani jugoslovanski vladi v inozemstvu in prepovedi vrnitve kralja Petra II. Karadjo-rdjevića v domovino«. Na temelju četrte -točke deklaracije so sprejeli »odlok o zgraditvi Jugoslavije na federatiiv-nem načelu«, ki v prvi točki poudarja, da narodi Jugoslavije niso nikdar priznali in ne priznavajo razkosanja Jugoslavije (enako kot tretja temeljna itočka programa Osvobodilne fronte) in so s skupno oboroženo bo-rbo dokazali svojo trdno v-oljo, da ostanejo tu-di naprej združeni v Jugoslav'ji, v drugi točki pravi, da se nova Jugoslavija gradi in se bo izgradila po federativnem načelu, ki foo zagotovilo popolno enakopravnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev, Črnogorcev itd. V tretji -točki pravi, da je s takšno federativno graditvijo Jugoslavije v sklad-u tudi dejstvo, da že v času -borbe pri posameznih narodih predstavljajo temeljne organe ljudske oblasti narodnoosvobodilni -odbori in protifašistični sveti narodne osvoboditve. V četrti točki pa zagotavlja narodnim manjšinam v Jugoslaviji vse nacionalne pravice.

Po sprejemu »odloka o priznanju in zahvali narodnoosvobodilni vojski« so delegati z velikim navdušenjem sprejeli »odlok o uvedbi naziva maršal v Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije«. Predlog, da naj bi ta naziv podelili vrhovnemu komandantu J-os'pu Brozu-Titu, je na zasedanju obrazl-ožil član slovenske delegacije Josip Vidmar.⁶⁰

Zamisel, da bi tovariša Tita predlagali za maršala, se je porodila pri slovenski -delegaciji. Vprašali so Kardelja in Kidriča, ki sta se nato posvetovala še s predstavniki drugih delegacij. Tudi iti so se strinjali s predlogom in slovenska delegacija je zavezala Josipa Vidmarja, -da predlog razglasi na zasedanju, kar je tudi storil.⁶¹

Po sprejemu »odloka o potrditvi -odlokov, odredb in iizjav izvršnega odbora AVNOJ in vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije«, ki ista jih bila izdala med prvim in -drugim zasedanjem AVNOJ, so izvolili predsedstvo AVNOJ, v katerega je prišlo tudi deset Slovencev.

Okrog dveh poin-oči je bilo zasedanje s krajšim zaključnim govorom dr. Ivana Ribarja za dobro uro prekinjeno, ker se je na -odru dvorane začela seja predsedstva AVNOJ. Na njej so še enkrat sprejeli odlok o imenovanju Josipa Broza-Tita za maršala Jugoslavije, izvolili NKOK, katerega predsednik je postal Josip Broz-Tito (med

17 člani so -bili -tudi štirje Slovenci), potrdili odl-o-ka vrhovnega plena-uma OF z dne 16. septembra in predsedstva ZAVNOH z dne 20.septembra 1943 o priključitvi tistih delov slovenskega oziroma hrvaškega ozemlja k Sloveniji oziroma Hrvatski, ki jih je bila anektirala Italija. In na koncu je predsedstvo sprejelo še odlok o ustanovitvi

državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.

Te štiri pomembne odloke so nato prebrali na plenarni seji AVNOJ in delegati so jih z navdušenjem potrdili, s čimer so končali v zgodnjih jutranjih urah 30. novembra drugo zasedanje AVNOJ.⁶³

Drugo zasedanje AVNOJ je bilo zelo pomembno za jugoslovanske narode. Njegovi sklepi in odloki spadajo med največje uspehe, ki so jih narodi Jugoslavije dosegli v narodnoosvobodilnem boju. Čeprav je imelo zasedanje bolj deklarativni kot konstitutivni značaj, so bili njegovi sklepi in odloki takšnega zgodovinskega pomena, da pomenijo pravi mejnik v razvoju narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije. Z njimi so jugoslovanski narodi dokončno odstranili z oblasti protiljudske reakcionarne Mike in so ljudske množice preko svojih predstavnikov začele same suvereno odločati, o svoji usodi. Jugoslovanski narodi, ki so, povezani v vzajemno [borbo proti okupatorjem in njihovim pomagačem, v narodnoosvobodilni bojni izgrajevali svoj medsebojni odnos na temelju sloge in bratske vzajemnosti, so dokončno sklenili ustanoviti svojo skupno demokratično federativno državo, temelječo na narodni enakopravnosti in samoodločbi. Uzakonili so tudi temeljne organe svoje oblasti — narodnoosvobodilne odbore in vrhovne organe te nove države — AVNOJ in NKOJ, s čimer so se narodnoosvobodilni vojski kot prvemu atributu nove državnosti pridružili še drugi. Sklepi drugega zasedanja AVNOJ so imeli močan odmev v svetu, zlasti med napredno demokratično javnostjo, in čeprav zavezniki spričo svojih odnosov do begunske vlade in kralja niso takoj formalno priznali pridobitev drugega zasedanja AVNOJ, pa so jih zaradi naraščajoče imoči narodnoosvobodilnega gibanja in simpatij, ki jih je to uživalo v demokratičnem svetu, marali upoštevati kot 'realno dejstvo.

Za slovenski narod je bil še posebno pomemben sklep o federativni ureditvi notranjega sožitja jugoslovanskih narodov v demokratični Jugoslaviji. Zagotavljal mu je lastno državnost in napovedal, da se bo njegovo narodno življenje v novi Jugoslaviji razvijalo drugače kot v stari, v kateri sta mu centralizem in absolutizem velikosrbske buržoazije, ki je neredkokdaj našla tudi oporo pri slovenski buržoaziji, kratila narodne pravice in samostojnost ter ga poskušala degradirati na stopnjo plemena.

Slovenska delegacija je imela 1. decembra popoldne še razgovor z maršalom Titom. Najprej je Edvard Kardelj analiziral borbo slovenskega naroda za svobodo in označil njegovo vlogo v novi Jugoslaviji, nato pa se je razvila razprava, v kateri so govorili vsi člani

delegacije. Tito 'je v njej poudaril velik pomen enotnosti slovenskega naroda, ki je 'bila pri jugoslovanskih narodih najprej ustvarjena ravno pri slovenskem narodu 'in ki lahko služi za zgled drugim narodom. Zatrnil je, da se slovenskemu ljudstvu ni treba bati za enakopravnost in samostojnost slovenskega naroda, čeprav bodo (predvsem zavoljo zaveznikov) potrebni še nekateri centralistični ukrepi. Menil je, da je položaj Slovencev težak zaradi njihove izpostavljene zemljepisne lege in da bo na njihovem ozemlju lahko prišlo še do hudih borb, pri čemer je pomembnejše, da ohranijo živo silo kakor pa vsak košček osvobojenega ozemlja. Poudaril je tudi, da za osvoboditvijo Slovenskega Primorja in Koroške ne stoji samo slovenska narodnoosvobodilna vojska, temveč vsa jugoslovanska armada.⁶³

V Jajcu se je slovenska delegacija udeležila še pogreba Iva Ribarja-Lole, nato pa se je 2. decembra ,spet skupaj s hrvatsko delegacijo napotila domov, toda po drugi poti: Jajce—Bugojno, nazaj v Jajce—Mrkonjič grad—Ključ—čez Uno pri Bosanski Krupi—Parna—čez Kolpo pri Vrgin Mostu—Pisar o vina—Plješivica—Krašić—Suhor—Kočevski Rog.⁶⁴

V Sloveniji je Osvobodilna fronta v drugi polovici decembra 1943 začela na vsem slovenskem ozemlju veliko kampanjo za popularizacijo drugega zasedanja AVNOJ. Priredila je na stotine shodov, sestankov, mitingov in množičnih zborovanj, na katerih je slovenski narod, ki je na zboru odposlancev v Kočevju stopil v krog suverenih narodov in se na drugem zasedanju AVNOJ dokončno vključil v novo demokratično in federativno skupnost enakopravnih jugoslovanskih narodov, z navdušenjem odobral in pozdravljal sklepe drugega zasedanja AVNOJ.

OPOMBE

¹ Letak CK KPS konec aprila 1941 (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. 1. knjiga. Ljubljana 1962, dok. 6, navajam: Dokumenti ljudske revolucije, I.).

² Slovenski poročevalec 22. 6. 1941 (Dokumenti ljudske revolucije, T, dok. 10).

³ Letak CK KPS 22. 6. 1941 (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 11).

⁴ Članek Edvarda Kardelja »Za Osvobodilno fronto slovenskega naroda«, Delo 1941, št. 2. (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 23.)

⁵ Izjava CK KPS 1. 5. 1942, Delo 1942, št. 2 (Dokumenti ljudske revolucije, II, dok. 21).

⁶ Proglas IOOF junija 1942: zapisnik konference KPS od 5. do 7. 7. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije, II, dok. 94 in 98).

⁷ Proglas CK KPJ 15. 4. 1941 (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 5).

⁸ Razglas CK KPS konec aprila 1941; Kidričev članek »Naša nesreča in naša vera« v začetku maja 1941 v Slovenskem poročevalcu maja 1941; gesla našega osvobodilnega boja v Slovenskem poročevalcu 22. 6. 1941; razglas vrhovnega plenuma OF v Slovenskem poročevalcu 2. 8. 1941 itd. (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 6, 8, 10, 11, 18).

⁹ Sklep vrhovnega plenuma OF 16. 9. 1941, Slovenski poročevalec 20. 9. 1943; odlok SNOO 16. 9. 1941, prav tam (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 38 in 40).

¹⁰ Izjava IOOF, Osvobodilna fronta, II, št. 1 (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 111).

¹¹ Boris Kidrič: Pol leta Osvobodilne fronte. Osvobodilna fronta, I, št. 1 (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 76).

¹² Dare Jeršek: Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941 do 1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1961, št. 1—2, str. 212—226.

¹³ Pismo CK KPS sredi decembra 1941 (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 104).

¹⁴ Izjava IOOF, Osvobodilna fronta, II, št. 1; pr.: poročilo CK KPS 7. 1. 1942 in članek Borisa Kidriča »Država v državi«, Osvobodilna fronta, II, št. 6 (Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 111, 120 in 122).

¹⁵ Pismo IOOF 16. 5. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije, II, dok. 34).

¹⁶ Razglas IOOF junija 1942, Slovenski poročevalec 6. 7. 1942 (Dokumenti ljudske revolucije, II, dok. 94).

¹⁷ Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ, Zagreb 1963, str. 17—71.

¹⁸ Titovo pismo 16. 11. 1942 v arhivu CK ZKS.

¹⁹ Pismo Edvarda Kardelja 2. 12. 1942 (Jesen 1942, dok. 196).

²⁰ Jesen 1942, dok. 194.

²¹ Pismo Edvarda Kardelja 2. 12. 1942 (Jesen 1942, dok. 196). Tudi tovarišu Titu je Edvard Kardelj 7. decembra 1942 pisal: »Tudi mi bomo organizirali neko konferenco, kjer se bodo formalno sprejeli zaključki iz Bihaća in izvolili predstavniki slovenskega ljudstva v PVNOJ.« (Jesen 1942, dok. 206.)

²² Komunike IOOF, Kardeljev članek »Obrisi nove Jugoslavije« in resolucijo ustanovne skupščine AVNOJ je prinesla posebna številka Slovenskega poročevalca. Sestavil jo je Edvard Kardelj v Ljubljani in jo izročil tehniki 5. ali 6. decembra 1942. Ciklostilirana je izšla 10. decembra, tiskana (to je bila poslednja tiskana številka Slovenskega poročevalca pred italijansko kapitulacijo, naslednja je izšla šele v osvobojenem Kočevju 29. 9. 1943) pa je izšla šele v začetku januarja 1943. Dali so jo tiskati tiskarni

»Truga«, ki je 22. decembra 1942 propadla, nato pa tiskarni bratov Tuma. (Jesen 1942, dok. 193, op. 1.)

²³ Kocbek: Tovarišija, Ljubljana 1949, str. 279.

²⁴ Dokumenti ljudske revolucije, I, dok. 120.

²⁵ Dokumenti ljudske revolucije, II, dok. 71.

²⁶ Jesen 1942, dok. 196.

²⁷ Edvard Kocbek si je 6. 12. 1942 v svoj dnevnik zapisal: »Včeraj je bila seja Izvršnega odbora. Predlagal sem, da bi Slovenci dali pobudo srbskemu in hrvatskemu osvobodilnemu gibanju za osnivanje narodno-osvobodilnega odbora za vso Jugoslavijo, ki bi imel značaj koalicije osvobodilnih oblasti za vse tri narode. Obenem sem predlagal, da bi ta odbor razglasil načelo samoodločbe za vse narode Jugoslavije, da bi izdal proglas na Makedonce, da bi se obrnil na vse južne Slované, pozdravil združene zaveznike in zahteval odprtje druge fronte. Predlagal sem tudi, da bi napisali proglas na ameriške Slovence (to je IOOF storil konec leta 1942, glej pismo v arhivu CK ZKS, op. T. F.) in skušali poslati koga k njim v Ameriko. Predloge smo sprejeli.« (Tovarišija, str. 272—273.)

²⁸ Kardeljevo pismo 14. 12. 1942 (Jesen 1942, dok. 207).

²⁹ Jesen 1942, dok. 193; Kocbek, Tovarišija, str. 280—282.

³⁰ Navodila IOOF 14. 12. 1942 v arhivu CK ZKS; bilten političnega komisariata iz srede decembra 1942 (Zbornik NOV VI/4, dok. 126).

³¹ Jesen 1942, dok. 207.

³² Jesen 1942, dok. 208.

³³ Poročilo in pismo IOOF konec decembra 1942 v arhivu CK ZKS.

³⁴ Pismo IOOF 2. 1. 1943 v arhivu CK ZKS.

³⁵ Kocbek, Tovarišija, str. 308—351; poročilo Ivana Ribarja-Lole 27. 1. 1943 (Zbornik NOV II/7, dok. 168).

³⁶ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1943. Zagreb 1964, str. 166—214. O zamisli za ustanovitev ZAVNOH in o pripravah za njegovo ustanovitev glej dok. 1—74 tega zbornika in govor dr. Ivana Ribarja na drugem zasedanju ZAVNOH 12. 10. 1943, str. 419 tega zbornika; glej tudi poročili Edvarda Kardelja iz Hrvatske 18. in 19. 6. 1943 (Zbornik NOV II/9, dok. 282 in 283).

³⁷ Jovo Mihaljević: Osvrt na objavljenu gradju i literaturu o Dragom zasijedanju AVNOJ-a. Jugoslovenski istorijski časopis, 1963, št. 4, str. 8.

³⁸ Dušan Plenča: Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata. Beograd 1962, str. 211.

³⁹ Zbornik NOV 11/11, dok. 15.

⁴⁰ Zbornik NOV 11/11, dok. 15, op. 4.

⁴¹ Zbor odposlancev slovenskega naroda, sklepi, dokumenti in govori, zvezek 1, str. 23—24.

⁴² Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, str. 480. Tudi drugi organi narodnoosvobodilnega gibanja so tiste dni obravnavali vprašanja, ki naj bi jih pretresalo drugo zasedanje AVNOJ. Tako je npr. pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Dalmacijo 2. 10. 1943 sporočil ZAVNOH in AVNOJ, da ju v imenu njunih članov iz Dalmacije poobla-

šča, da sprejmeta naslednje sklepe; »1. proti vrnitvi vlade in kralja, 2. demokratična republika Jugoslavija, 3. narodna enakopravnost na temelju federativne ureditve.« (Prav tam, str. 413.)

⁴³ Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a, str. 166; Zbornik NOV 11/11, dok. 86; Rodoljub Čolaković: Zapiski iz osvobodilne vojne, V. knjiga. Ljubljana 1956, str. 48—53.

⁴⁴ Zapisnik seje 8. 11. 1943 v arhivu IZDG; Kocbek: Slovensko poslanstvo. Ljubljana 1963, str. 76; seznam namestnikov v: Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a, str. 275.

⁴⁵ Zapisnik seje plenuma OF 9. 11. 1943 v arhivu IZDG; Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 78—80.

⁴⁶ Zapisnik seje IOOF 10. 11. 1943 v arhivu IZDG; Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 81.

⁴⁷ Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 83—177; Tone Fajfar: Po poti bratstva in enotnosti. Iz partizanskega dnevnika. Slovenski poročevalec 4. 4. — 7. 5. 1951; isti: Od Kočevskega Roga do Jajca. 7 dmi 15. 11. 1963; isti: Odločitev, 398—427. Josip Jeras: Na drugo zasjedanje AVNOJ, Slovenska poročevalec 29. novembra 1953; Jaka Avšič: Z Roga v Jajce. Primorske novice 29. 11. 1963; dr. Metod Mikuž: v Jajce in nazaj. Tovariš 1945, št. 2; Božidar Jakac: Skozi zasede in težave na drugo zasjedanje. Slovenski poročevalec 27. 11. 1953; Očka Novak pripoveduje. Mladina 24. 11. 1951; Mica Šlandrova: Pred 5 leti so se odposlanci jugoslovanskih narodov zbrali v Jajcu. Gradimo 25. 11. 1958.

⁴⁹ Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a, str. 66—169; Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 186; o problematiki virov in literature glej navedeni članek Jova Mihaljeviča.

⁵⁰ Prvo i drugo zasjedanje, str. 153.

⁵¹ Prvo i drugo zasjedanje, str. 169—178.

⁵² Dr. Metod Mikuž: Delež slovenske delegacije na Drugem zasedanju AVNOJ. Jugoslovanski istarijski časopis, 1963, št. 4, str. 36—39; Kaj so povedali naši delegati na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu? Borec 1953, str. 310 do 313; Zoran Polič: V novem parlamentu. Delo 21. 11. 1963; isti: Spomin na zasjedanje AVNOJ v Jajcu. Tovariš 1949, str. 778; Josip Jeras: Slovenska delegacija na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu. Tovariš 1953, str. 1354; Tone Fajfar: Slovenci na zasedanju v Jajcu. Koledar Prešernove družbe za leto 1954, str. 20—32; Slovenski poročevalec 24. 11. 1953, Delavska enotnost 27. 11. 1953.

⁵³ Prvo i drugo zasjedanje, str. 180—181.

⁵⁴ Prvo i drugo zasjedanje, str. 181—182.

⁵⁵ Prvo i drugo zasjedanje, str. 193—195.

⁵⁶ Prvo i drugo zasjedanje, str. 197—198; dr. Metod Mikuž: Delež slovenske delegacije na Drugem zasedanju AVNOJ.

⁵⁷ Prvo i drugo zasjedanje, str. 200; Josip Jeras: Na Zgodovinski poti. Borec 1953, št. 11, str. 307—310.

⁵⁸ Prvo i drugo zasjedanje, str. 201—202; Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 190—193.

⁵⁹ Prvo i drugo zasjedanje, str. 204—208.

⁶⁰ Prvo i drugo zasjedanje, str. 208—216.

⁶¹ Josip Vidmar: Kako sem predlagal Tita za maršala Jugoslavije. Slovenski poročevalec 29. in 30. 11. 1958; isti: Na drugem zasedanju AVNOJ je Tito postal maršal. Ptujski tednik 27. 10. 1959; isti: »Predlagam tovariša Tita za maršala«. Večer 29. 11. 1963; isti: Tito maršal. Slovenska delegacija in njeno sodelovanje na II. zasedanju AVNOJ. Primorske novice 29.11.1963; Prvo i drugo zasjedanje, str. 216—218.

²³ Prvo i drugo zasjedanje, str. 221—232.

⁶³ Zapisnik sestanka slovenske delegacije z maršalom Titom 1. 12. 1943 v arhivu IZDG; Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 198—200.

⁶⁴ Glej op. 47.

PREGLEDNI ORIS VIROV IN LITERATURE

ZBIRKE VIROV

Posebnih in objavljenih zbirk virov, ki bi se nanašale samo na temo moje razprave, ni, na voljo pa so posamezne zbirke, v katerih je tudi arhivsko in drugo gradivo za to razpravo. V mislih imam predvsem VI. del *Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov*, v katerem so v knjigah 6—9 objavljeni mnogi dokumenti ustanov in enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in nemškega ter italijanskega okupatorja. V slovenski izdaji tega zbornika je za to obdobje narodnoosvobodilne borbe objavljenih mnogo več dokumentov kakor pa v srbohrvaški. Za razpravo sem uporabljal tudi *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knjiga 10 (navodila, povelja itd. vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije) in tom V, knjige 19—21 (borbe na Hrvatskem). Zal so v drugi pomembni izdaji dokumentov iz narodnoosvobodilne borbe, to je edicija Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, ki vsebuje dokumente političnih ustanov in organov narodnoosvobodilnega gibanja, zajeti v treh knjigah le dokumenti do oktobra 1942. leta. Nekaj gradiva za to razpravo je objavljenega v Šnuderlovih *Dokumentih o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana 1949, in v zborniku dokumentov *Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943* (uredil Milan Megušar).

V poslednjem času smo dobili tudi nekaj zbirk gradiva nacističnih ustanov. Pred leti je izšel *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab)*, 1943, Bd. III/2 (zusammengestellt und erläutert von Walther Hubatsch), Frankfurt am Main 1963. To je vojaški dnevnik operativnega oddelka nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva za drugo polovico 1943. leta; v njem je mnogo podatkov o odnosih med Italijo in Nemčijo ter o nalogah in operacijah nemške vojske na našem ozemlju. Nekaj podatkov o teh vprašanjih najdemo tudi v zelo pomembni zbirki *Hitlers Lagebesprechungen, Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945* (herausgegeben von Helmut Heiber), Stuttgart 1962, tj. v zbirki zapisnikov konferenc nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva. Zal je od okoli sto tisoč tipkanih strani stenograma zapisnikov konferenc, ki jih je vodil Hitler vsak dan dvakrat, za čas od 1942. do 1945. leta ohranjenih le nekaj sto poškodovanih strani, in še te so zahodni zavezniki

še le v poslednjem trenutku rešili pred popolnim uničenjem. Manj gradiva je najti v podobni zbirki *Fuehrer Conferences on Naval Affairs, Admiralty*, London 1947. Zal pa nimamo na razpolago podobnih izdaj italijanskih dokumentov. Nekaj dokumentov v zbirki pisem *Hitler e Mussolini, Lettere e documenti*, Milano-Roma 1946, ne more spremeniti tega dejstva. Zbirki nemških in italijanskih diplomatskih dokumentov, in sicer Documents on German Foreign Policy, Series D (oz. Akten zur deutschen auswärtigen Politik) in Documenti diplomatici italiani, Seria IX, še ne vsebujeta dokumentov iz 1943. leta.

ČASOPISI

Precej gradiva za svojo razpravo sem našel tudi v časopisih, zlasti v narodnoosvobodilnem tisku, saj so npr. nekatere številke kakšnega časopisa bile v celoti posvečene dogodkom, ki jih obravnavam (npr. prevzemu oblasti na osvobojenem ozemlju, volitvam za zbor odposlancev, procesu proti izdajalcem v Kočevju itd.). Uporabljal sem predvsem osrednja glasila, kot npr. Slovenski poročevalec, Primorski poročevalec, Mladina, Naša žena itd., ter glasila enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije, npr. Vojaški vestnik Operativnega štaba za Zapadno Slovenijo itd.

Tudi kontrarevolucionarno časopisje je prinašalo vesti o dogodkih, ki jih obravnavam, in jih seveda po svoje ocenjevalo. Poleg dnevnikov Slovenec in Jutro je prinašal gradivo zlasti najbolj zagrizen kontrarevolucionarni, falzifikatorski in strupeni list Slovenski dom.

V nemškem nacističnem časopisju najdemo le nekaj nebitvenih podatkov. Nekoliko več je o dogodkih po kapitulaciji Italije pisal tržaški Piccolo. Zanimivo pa je, da so npr. poročilo nekega nemškega vojnega dopisnika o bojih pred Gorico objavili skoraj vsi nemški časopisi, tudi Völkischer Beobachter. Uporaba kontrarevolucionarnega in okupatorskega tiska zahteva veliko mero kritičnosti, ne samo zaradi njegove tendencioznosti, temveč tudi zaradi mnogih falzifikacij.

ARHIVSKO GRADIVO

Za obdobje, ki ga zajema ta razprava, je glede na prejšnja obdobja narodnoosvobodilnega boja na razpolago sicer mnogo arhivskega gradiva. Kljub temu pa je nekaj večjih problemov. Prvi problem je v tem, da je med ohranjenim gradivom raznih ustanov ali enot veliko nesorazmerje. Medtem ko je za kakšen organ, območje, enoto itd. ohranjeno vse ali skoraj vse arhivsko gradivo, ni za drugo ohranjenega nič. Drugi problem je v nesorazmerju med ohranjenim arhivskim gradivom naših in okupatorskih ter kontrarevolucionarnih ustanov in enot. Tretji problem je v nesorazmerju med ohranjenim oziroma dostopnim gradivom posameznih nemških ustanov in enot itd.

Arhivska fonda vodstev osrednjih političnih organizacij osvobodilnega gibanja na Slovenskem, tj. *centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in izvršnega odbora Osvobodilne fronte*, sta za obdobje, ki ga obravnavam v razpravi, v celoti ohranjena, prvi v arhivu CK ZKS, drugi pa v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Medtem ko ima arhivska registratura CK KPS gradivo tudi iz 1942. leta, je gradivo v arhivski registraturi IOOF šele od junija 1943. leta, razen zapisnikov sej IOOF in vrhovnega plenuma OF, ki jih je na kratko — največkrat le dnevni red in sklepe — pisal organizacijski sekretar IOOF dr. Marijan Breclj in jih je leta 1960 izročil arhivu.

Zal za to obdobje niso ohranjene arhivske registrature pokrajinskih organov narodnoosvobodilnega gibanja, tj. *pokrajinskih komitejev KPS in pokrajinskih odborov OF*, razen arhivskih registratur PK KPS in PO OF za Primorsko, ki sta ohranjeni od decembra 1942. leta dalje. Iz Slovenskega Primorja se je ohranila tudi arhivska registratura temeljnega organa ljudske vstaje primorskega ljudstva jeseni 1943. leta, tj. *Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo*.

Skoraj enako je z arhivskimi registraturami okrožnih organov narodnoosvobodilnega gibanja, tj. *okrožnih komitejev KPS in okrožnih odborov OF*. Medtem ko se jih je v Slovenskem Primorju ohranila večina, so se na Dolenjskem ohranile le tri (Novo mesto, Kočevje in Bela Krajina), na Notranjskem le ena (Cerknica), na Gorenjskem, Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju pa nobena. V teh pokrajinah so ohranjene šele od 1944. ali celo 1945. leta dalje.

Še slabše je ohranjeno arhivsko gradivo *ženske in mladinske protifašistične organizacije*, ki sta se v večini okrožij v tem času organizacijsko utrjevali ali pa šele ustanovljali.

Arhivska registratura najvišjega vojaškega organa narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, tj. *glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije*, ki se je ravno v tem času z ustanovitvijo oddelkov in odsekov dokončno organiziral, je ohranjena le deloma. Med nemško ofenzivo oktobra 1943. leta je ta organ zakopal svojo arhivsko registraturo na Kočevskem Rogu in je do konca vojne ni odkopal. Šele dobrih sedem let po vojni je ta pomembni arhiv odkopal takratni sodelavec Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani Stane Semič-Daki. Arhiv je bil že zlepljen in deloma tudi preperel ter je po nekajletnem konserviranju (žal se vse ni dalo rešiti) zdaj na razpolago v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Arhivsko gradivo enot narodnoosvobodilne vojske je različno ohranjeno. Arhivskih registratur *VII. korpusa* na Dolenjskem in Notranjskem ter *IV. operativne cone* na Štajerskem, vzhodnem Gorenjskem in Koroškem za obdobje, ki ga obravnava razprava, ni, le skromna arhivska registratura *primorske operativne cone oziroma operativnega štaba za zahodno Slovenijo oziroma III. »Alpske« operativne cone* je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Od petih oziroma šestih slovenskih narodnoosvobodilnih divizij, ustanovljenih v tem obdobju, ima za

to obdobje ohranjeno arhivsko registraturo le Goriška divizija. Od slovenskih narodnoosvobodilnih *brigad*, katerih število je v tem obdobju doseglo vrhunec — več kot dvajset — imata za to obdobje ohranjeno arhivsko registraturo le Gregorčičeva in Bazoviška brigada.

Arhivsko registraturo Gubčeve brigade iz jeseni 1943. leta so skrili in jo deloma požgano našli šele nekaj let po osvoboditvi ter je zdaj konservirana v muzeju ljudske revolucije v Ljubljani. V nemški ofenzivi jeseni 1943. leta so skrili tudi arhivsko registraturo Tomšičeve brigade. Nekdanji komandant Stane Semič-Daki jo je po vojni prizadevno iskal. Toda neki seznam zaplenjenih partizanskih dokumentov, najden po vojni na sedežu neke kontrarevolucionarne ustanove v Ljubljani, pokaže, da gre predvsem za arhivsko registraturo Tomšičeve brigade iz jeseni 1943. leta.

Seveda pa ni rečeno, da ustanove in enote, ki nimajo za to obdobje ohranjene arhivske registrature, nimajo nikakršnega arhivskega gradiva. Poročila nižjih enot so se v tem obdobju narodnoosvobodilne borbe, ki pozna že razvejeno in dobro organizirano administrativno službo, ohranila v arhivskih registraturah nadrejenih enot oziroma njihovih štabov, poročila okrožnih odborov OF na primer v arhivski registraturi IOOF, poročila okrožnih komitejev KPS v arhivski registraturi CK KPS itd.; nekateri oddelki glavnega štaba NOV in PO Slovenije so iz povzetkov poročil brigadnih in divizijskih štabov sestavljali celo posebna dnevna poročila in jih pošiljali v vednost drugim ustanovam, nekatere enote so svoja vojaška poročila objavljale v svojih glasilih, ohranjenih je tudi nekaj dnevnikov funkcionarjev in borcev itd.

Med najpomembnejšimi *dnevniki* iz tega časa so prav gotovo dnevniki, ki so jih pisali člani najvišjih organov naše narodnoosvobodilne borbe, npr. Tone Fajfar, Edvard Kocbek, dr. Makso Žnuderl, Vladimir Dedijer itd., ali višji vojaški funkcionarji v enotah, npr. Viktor Avbelj, Jože Borštnar, Tone Vidmar itd. Ti dnevniki so že v celoti ali pa vsaj deloma objavljeni in sem jih uporabljal v tej razpravi.

Tako imamo kljub velikemu pomanjkanju arhivskih registratur v tem obdobju veliko število podatkov, katerih zbiranje je seveda težavnejše, kakor če bi imeli ohranjenih več arhivskih registratur, kot je to primer za naslednja obdobja naše narodnoosvobodilne borbe. (Pregled posameznih arhivskih fondov iz časa narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji glej v Vodniku po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965.)

Tako zbrani podatki so seveda zelo različni, podrobni in splošni, točni in netočni itd. Poročila brigadnih in divizijskih štabov vsebujejo npr. podrobnejše in točnejše podatke kakor pa poročila informacijskega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki omenjajo npr. samo sovražnikove izgube, podatki v dnevnikih borcev in funkcionarjev so navadno zelo skopi in omejeni na njihove enote ali ožja območja. Sicer pa je za vse arhivsko gradivo v obdobju, ki ga obravnava razprava, značilna neka skopost. Tako razgibano obdobje okoli italijanske kapitulacije in nemške ofenzive jeseni 1943. leta, ko je bilo treba zaradi naglo spreminjajočih se razmer biti neprenehoma na terenu in v enotah ter reševati številne vojaške in politične

probleme, ki so se pojavljali vsak dan, pač ni bilo ugodno za pisanje obsežnejših in pogostejših poročil, kakor npr. v razmeroma mirnejšem času, poudarjam razmeroma mirnejšem času, kajti enote narodnoosvobodilne vojske pravzaprav niso živele nikdar v miru, politični delavci tudi niso nikdar mirovali.

Ko sem pred dobrimi desetimi leti začel zbirati gradivo za delo s tem naslovom, sem našel v naših arhivih le nekaj virov italijanskega ali nemškega okupatorja za to obdobje. Arhivsko gradivo italijanskega okupatorja je za t. i. Ljubljansko pokrajino ohranjeno le do italijanske kapitulacije in poslednji dokument neslavne okupacije je menda s svinčnikom napisano povelje generala Guida Ceruttija v Soteski ob Krki dne 11. septembra italijanskim vojakom, naj izroče orožje narodnoosvobodilni vojski Slovenije. V Slovenskem Primorju se je tudi potlej ohranilo nekaj arhivskih registratur italijanskih ustanov (tržaška in goriška kvestura), katerih delovanje pa je bilo spričo vojaških in političnih razmer po kapitulaciji Italije omejeno le na mesti Trst in Gorica. Zal arhivsko gradivo osrednjih italijanskih civilnih in vojaških ustanov fašističnega in badogliovskega režima ni dostopno.

Tudi arhivsko gradivo nemškega okupatorja je v naših arhivih ohranjeno le za Štajersko in Gorenjsko. Šele po dolgoletnih prizadevanjih in vnetem iskanju se mi je posrečilo dobiti nekaj bogatega gradiva iz arhivskih registratur nemških ustanov in enot. Te arhivske registrature so bile še do nedavnega v National Archives v Washingtonu v Združenih državah Amerike in v Whaddon Hallu v Angliji, a so jih v glavnem že vrnili Zvezni republiki Nemčiji, pred tem pa mikrofilmali ali fotokopirali.

V nekdanjem nemškem vojaškem arhivu v Potsdamu, ki je med drugo svetovno vojno in po njej napravil dolgo in zanimivo pot iz Potsdama čez Združene države Amerike do Bundesarchiva v Koblenzu, so se ohranila jutranja, dnevna in izredna poročila armadne skupine B (*Morgen-, Tages- und Sondermeldungen der Heeresgruppe B*) za čas od 1. avgusta do 20. novembra 1943. Njen štab je poveljeval tudi nemškim enotam v Slovenskem Primorju, Istri, na Dolenjskem in Notranjskem. V istem arhivu se je ohranil tudi *vojni dnevnik operativnega štaba nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva* (*Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht, Wehrmachtführungsstab*), ki ima za drugo polovico leta 1943 mnogo pomembnih podatkov tudi za naše kraje. Uporabljal sem mikrofilm izvirnika, 1963. leta pa so ga objavili in ga navajam v zbirki virov. V istem arhivu se je ohranil tudi *vojni dnevnik 24. tankovske divizije* (*Kriegstagebuch der 24. Pz. Div.*), katere 21. tankovsko-grenadirski polk je sodeloval v nemški ofenzivi v Slovenskem Primorju in Istri jeseni 1943. leta in je ohranjenih tudi nekaj njegovih dokumentov.

V National Archives v Washingtonu so imeli in mikrofilmali tudi obsežno in bogato arhivsko registraturo t. i. *osebnega štaba državnega vodje SS* (*Persönlicher Stab des Reichsführers SS, Schriftgutverwaltung*). V njej je nekaj zelo zanimivih poročil in dopisov Himmlerju ter njegovih odgovorov, navodil in povelj, ki se nanašajo tudi na naše kraje. Neorgansko je

poleg drugih arhivskih registratur vključen vanjo tudi del arhivske registrature poveljnika redarstvene policije iz Salzburga, ki ima tudi zelo pomembno gradivo za to razpravo.

V političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu, ki je bil napravil zanimivo pot od Wilhelmstrasse v Berlinu preko nekaterih zaklonišč v zahodnonemških mestecih in gradov do Whaddon Halla v Angliji, kjer so ga mikrofilmali in celo fotokopirali, do Bonna v Zvezni republiki Nemčiji, so mnogi dokumenti, ki se nanašajo na naše kraje. Za to obdobje je zlasti mnogo za nas zanimivih dokumentov v gradivu državnega sekretarja — zadeve Italije in nemškega poslaništva v Zagrebu. Uporabljal sem zlasti fotokopije v Foreign Office Library (knjižnici britanskega zunanjega ministrstva) v Londonu in v Public Record Officeu (državnem arhivu) v Londonu.

Dosti manj gradiva je v *Deutsches Zentralarchiv Potsdam*. V fondu nemškega notranjega ministrstva je le droben fascikel z akti o imenovanju nemških funkcionarjev v t. i. operacijski coni »Jadransko primorje«, v fondu trgovinskega oddelka nemškega zunanjega ministrstva pa je le nekaj poročil nemškega veleposlaništva v Rimu o razmerah v Italiji po padcu fašizma.

Na poizvedovanja o arhivskem gradivu drugih nemških ustanov in enot so mi povsod odgovorili negativno. Zlasti dragocene bi bile arhivske registrature štaba armade skupine B in štaba II. SS tankovskega korpusa ter tistih nemških divizij, ki so operirale na našem ozemlju po kapitulaciji Italije ali pa še pred njo (npr. 71. pehotna divizija), dalje arhivski registraturi vrhovnega komisarja v operacijski coni »Jadransko Primorje« in višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju itd. Z uporabo tega gradiva bi bilo mogoče dati še bolj jasno sliko političnega in vojaškega položaja v Sloveniji poleti in jeseni 1943. leta.

SPOMINSKO GRADIVO

Ne da bi se spuščal v razpravljanje o pomembnosti spominskega gradiva pri raziskovanju zgodovine naše narodnoosvobodilne borbe, moram poudariti, da je to pomemben vir zlasti za raziskovanje tistih problemov ali obdobj, za katera je ohranjenega malo arhivskega gradiva, kakor je to primer tudi za nekatere dogodke in probleme, ki jih obravnavam v tej razpravi. Delo nekaterih ustanov ali enot je namreč mogoče rekonstruirati samo s spominskim gradivom, tako objavljenim kakor tudi z neobjavljenim. Pregledal sem več kot petsto samo v slovenskem jeziku v raznih časnikih in revijah objavljenih člankov, razprav itd., ki se nanašajo na obdobje, ki ga obravnavam v razpravi. Pri tem mi je zelo koristila Škerlova bibliografija člankov o narodnoosvobodilni borbi slovenskega naroda (Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, Ljubljana 1962; Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962; Bibliografija o narodnoosvobodilnem

boju Slovencev za leto 1961 in Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1962, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1963, ter Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1963, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1964).

Vsebinska analiza člankov pokaže, da ima samo del člankov značaj pravih spominov in da je bilo mnogo člankov napisanih ob proslavah raznih dogodkov in obletnicah, zlasti zbora odposlancev slovenskega naroda in II. zasedanja AVNOJ, mnogo člankov je tudi kompilatorskega značaja ali pa so povzetki enkrat ali celo večkrat objavljenih člankov.

Med obsežnejšimi in pristnejšimi spomini, ki sem jih uporabljal v razpravi, naj omenim le spomine *Staneta Semiča-Dakija* (Spomini narodnega heroja, v reviji *Borec* 1950 in 1951), *Radka Poliča* (Sonce in ceste, Ljubljana 1961), *Milana Gučka* (Počakaj prihodnje pomladi, Koper 1959), *Jožeta Stoka-Korotana* (Jeklena pest, Ljubljana 1953), *Matevža Haceta* (Komisarjevi zapiski I, Ljubljana 1957, II, Ljubljana 1959) in s spomini razširjena dnevnika *Henrika Bratoža-Okija* (Dnevnik partizana II, Ljubljana 1961) ter *Ivana Liparja-Iztoka* (Šlandrovci, Ljubljana 1963). Nekaj spominskega gradiva sem dobil tudi v arhivih, npr. spomine *Martina Greifa* in *dr. Teodorja Tominška* ter *Lojzeta Bukovca* v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Zaslišal sem tudi mnoge udeležence narodnoosvobodilnega boja.

O dogodkih, ki jih obravnava ta razprava, piše tudi tuja memoarska literatura. Tako fašistični general *Giovanni Esposito* v svoji knjigi *Trieste e la sua Odissea*, Roma 1952, in fašistični tržaški župan *Bruno Cocceani* v svoji knjigi *Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*, Rocca S. Casciano 1948, opisujeta razmere v Trstu po padcu fašizma, ob italijanski kapitulaciji in nemški okupaciji, pri čemer seveda ne skrivata svojega šovinizma do Slovencev in Hrvatov in svojega sovraštva do narodnoosvobodilnega gibanja. Svoje spomine je napisal tudi nacistični esesovski general *Paul Hausser* v knjigi *Die Waffen SS im Einsatz*, Tübingen 1960, ki pa ofenzivi v Sloveniji in Istri posveča komaj en stavek.

LITERATURA

O dogodkih, ki jih omenjam v prvem delu svoje razprave, je izšla številna literatura, ki je na tem mestu ne morem niti našteti niti ne morem razpravljati o njeni problematiki. Tako so npr. o dogodkih okrog 25. julija 1943 in o italijanski kapitulaciji pisali mnogi in različni pisci, npr. fašisti (Benito Mussolini, Dino Grandi, Giuseppe Bottai itd.), vojaki (Pietro Badoglio, Giuseppe Castellano, Mario Roatta, Giacomo Zanussi itd.), voditelji odporniškega gibanja (Luigi Longo, Ivanoe Bonomi, Giorgio Amendola, Umberto Massola itd.), znanstveniki (Roberto Battaglia, Frederic W. Deakin itd.) in publicisti (Ruggero Zangrandi, Gianfranco Bianchi, Attilio Tamaro itd.). Vendar pa tudi številna literatura ni mogla popolno-

ma natančno rekonstruirati poteka dogodkov, pojasniti njihovega ozadja in ovrednotiti posameznih angažiranih sil.

Razmere in dogodke v Jugoslaviji v drugi polovici leta 1943 opisujeta in vrednotita deli *Drugi svetski rat*, III. knjiga, Beograd 1964, in *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, 1. knjiga, Beograd 1963. Obe deli posvečata večjo pozornost vojaškim kakor političnim dogodkom in sta glede Slovenije ne samo skromni, temveč tudi pomanjkljivi. *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije*, Ljubljana 1963, je obdobju, ki ga obravnava ta razprava, seveda upravičeno posvetil manj prostora.

Prvi, ki je dal obširnejši pregled obravnavanega obdobja naše narodnoosvobodilne borbe, je bil *Dušan Kveder*. V svoji razpravi *Borbe divizij in korpusov na Slovenskem od junija 1943 do junija 1944* (v reviji *Novi svet* 1951) je obdelal tudi vojaški razvoj narodnoosvobodilnega gibanja poleti in jeseni 1943, vendar na temelju ožje zbranega gradiva in ima zato razprava danes le še informativen značaj. O kapitulaciji Italije na Dolenjskem in Notranjskem sta napisala krajša informativna članka *dr. Metod Mikuž* (September—oktober 1943 na Dolenjskem, Dolenjski list 23. oktobra 1957) in *Franček Saje* (Osvoboditev Dolenjske in Notranjske, Dolenjski list 4. 9. 1953), medtem ko je to obdobje v Slovenskem Primorju orisal *dr. Ivo Juvančič* (zbornik Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953), ki je o problemih iz tega obdobja napisal več krajših tehtnih člankov, narodnoosvobodilno gibanje na Koroškem pa je nekoliko skromneje obdelal *dr. France Škerl* (v Koroškem zborniku, Ljubljana 1946). Vojaški in politični razvoj v Sloveniji poleti 1943 do italijanske kapitulacije temeljiteje obravnava druga knjiga *dr. Metoda Mikuža* *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, Ljubljana 1961, ki pa ima nekaj pomanjkljivosti (npr. o pripravah vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji na italijansko kapitulacijo, delovanju nemškega okupatorja itd.). Razvoj narodnoosvobodilne vojske Slovenije od pomladi do kapitulacije Italije je orisal *Franček Saje* v svojem članku *Ustanavljanje novih brigad in prvih divizij* (v reviji *Borec* 1953), vojaške dogodke pred kapitulacijo Italije in po njej je opisal tudi *Stanko Petelin-Vojko* v kronikah *Med Triglavom in Trstom*, zgodovina XXXI. divizije NOV in POJ, Ljubljana 1963, in *Gradnikova brigada*, Nova Gorica 1966, vendar le na delu slovenskega ozemlja; italijanske okupacijske sile v Slovenskem Primorju do kapitulacije Italije je predstavil *dr. Ivo Juvančič* v razpravi *Italijanske snage u borbi protiv NOV i POS u Slovenskom Primorju*, Vojnoistorijski glasnik 1954, št. 3. Isti je napisal tudi obsežnejšo razpravo o Italijanskem okupatorju v Ljubljani 1941—1943, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1962.

Razvoj ljudske oblasti v Sloveniji poleti in jeseni 1963. leta sta bolj na temelju odlokov, okrožnic in navodil IOOF prikazala *dr. Makso Šnuderl* v knjigi *Zgodovina ljudske oblasti*, Ljubljana 1950, in *dr. Metod Mikuž* v razpravi *Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju* (v reviji *Kronika* 1953) in v članku *Od zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju do I. zasedanja SNOS v Črnomlju* (v reviji *Zgodovinski časopis* 1963).

S problemi v zvezi s pripravami kontrarevolucionarnih sil na italijansko kapitulacijo in njihovim zlomom na Dolenjskem in Notranjskem se ukvarja *Franček Saje* v *Belogardizmu*, II. izdaja, Ljubljana 1952. Članki nekaterih kontrarevolucionarnih piscev, objavljeni v emigrantski literaturi, so bolj spominskega značaja; uporabni so le posamezni podatki, drugače so članki brez znanstvene vrednosti.

Navedel sem le obsežnejša ali vrednejša dela, ki obravnavajo probleme iz obdobja, ki ga obdelujem v tej razpravi. Številnih manjših člankov seveda na tem mestu ne morem navesti. Navedel sem jih na drugem mestu, če le imajo kakšno dokumentarno vrednost.

SEZNAM OSEB

A

Acerbo Giacomo 26
 Acquarone Pietro 20
 Ahlin Pepca 332
 Albert, nem. major, 513
 Alfirović Petar 236, 382, 599
 Alicata M. 76
 Ambrosio Vittorio 19, 20, 24, 26, 35,
 37, 38, 40—43, 54, 55, 59
 Ambrožič Lado 200, 298, 314, 410,
 632, 636
 Amico Giuseppe 133
 Apih Elio 372
 Artusi Ludovico 361
 Auersperg Karl 483
 Avbelj Viktor 491, 685, 702
 Avgustinčič Antun 682
 Avšič Jaka 140, 173, 297, 332, 341,
 446, 454, 489, 491, 685—687, 689, 696
 Azzaritti Gaetano 31

B

Babič Branko 220, 327, 570, 572, 573
 Bach Zalewski von dem, Erich 647,
 648, 659
 Bader Paul 50
 Bädoglio Pietro 19—21, 26—32, 34,
 35, 39, 63, 66—73, 76, 78, 84, 95, 99,
 100, 108, 114, 127, 134, 356, 358, 360,
 367, 705
 Badovinac Ilija 447
 Bahor Matija 476
 Bajec 430
 Bajt Anton 218
 Bajt Pavla 155
 Bakarič Vladimir 331, 350
 Balbo Italo 11
 Balke, nem. ppolk., 369
 Baloh Pavle 663
 Bambič Zvonko 574, 580
 Barbič Jože 308, 411

Barle Avgust 329, 602
 Barnbeck, nem. polk., 60, 64, 163
 Battaglia Roberto 76, 78, 172, 304,
 312, 313, 705
 Bayer, nem. gen., 380
 Bavec Franjo 175, 587, 633, 634, 637
 Bavec Tone 235, 289, 298, 574, 575,
 579
 Bavdaž Kristijan 175
 Bavdaž Marija 175
 Bebler Aleš 155, 156, 159, 160, 175,
 216, 217, 221, 222, 224, 301, 312, 326,
 388—391, 416
 Bebler Vilma 343
 Becele Franc 332, 335
 Beckmeun, nem. poroč., 60
 Belič Malči 108
 Bellini Franceško 31
 Beltram Julij 155, 174, 218, 220
 Benčič Drago 266, 406, 412, 413
 Benčič Franc 176
 Benedičič Miha 420
 Berčič Miha 496, 559
 Bergamasco Valerio 290
 Bergant Juga 560
 Berio Alberto 68, 84
 Berkopec Jože 650
 Berlot Viktor 182, 187, 188
 Bertoldi Silvio 172
 Bertoncelj Anton 598
 Bertoncelj Miha 636
 Bevc Milan 558
 Bevk France 175, 217, 218, 301, 312,
 391, 411, 687
 Bianchi Gianfranco 76, 78, 172, 304,
 312, 313, 705
 Biber Dušan 559
 Biber Milan 524, 563
 Bismarck von, Otto 78, 79
 Bizjak Stane 329, 601
 Bobek Viktor 597
 Bobnar Franc 235, 264, 545
 Boelcke, nem. ppolk., 369
 Bojc Franja 532

Bojc Janez 532
 Bolčina Ivan 175
 Boldan Jože 540
 Bombač Slavko 154, 289, 298
 Bon Vinko 245—247
 Bonomi Ivanoe 17, 19, 20, 76, 705
 Boris III., kralj Bolgarije 49
 Bormann Martin 34, 35, 43, 78, 355, 365, 367, 374, 423, 424
 Borštnar Jože 112, 137, 560, 562, 563, 702
 Borštnar Rado 570, 573, 595
 Bosi Giannino 242
 Božanić Bogdan 396
 Božič Socerb 341
 Božović Radomir 234, 261
 Bračić Mirko 117, 137, 148, 149, 194, 573, 632
 Bračić Vlado 298, 303, 389, 410, 595, 634
 Brajnik Rudolf 175, 218
 Brajović Petar 261, 307
 Brandt Hans 57
 Brandt Rudi 647, 664
 Bratož Henrik 303, 309, 311, 351, 562, 563, 566, 705
 Bravec Franc 624, 636
 Bravničar Duišan 288, 582
 Breclj Anton 102, 103
 Breclj Bogdan 537, 557
 Breclj Marjan 98, 104, 300, 335, 350, 491, 500, 680, 684, 685, 687, 701
 Bregant Slavko 246
 Brenner Karl 254—256, 306, 309, 358, 648
 Bressan Aldo 176, 177
 Brilej Jože 137, 149, 414
 Broz Josip-Tito 110, 113, 116, 118, 124, 129, 133, 134, 167, 177, 207, 222, 300, 319, 332, 376, 674, 675, 679—682, 687—694, 697
 Brozina Ivan 176, 177, 412
 Buchsberger Johann 278
 Bukovac Lojze 304, 705

C

Cah Ivan 175, 176, 303, 349
 Calligaris Giacinto 242
 Campbell Ronald 68
 Capano Perone 76
 Carboni Giacomo 19, 76, 128

Carnevale Torquato 32
 Caroli de F., it. polk., 82
 Caserman Franc 219, 236, 599
 Cassanego Emilio 148
 Castellani Leopoldo 64
 Castellano Giuseppe 19, 68—71, 84, 705
 Castelano Franco 76
 Cavallero Ugo 19
 Caviglia Enrico 19, 20, 76, 128
 Cerkvenik Albin 183, 187—192
 Cerutti Guido 101, 112, 113, 118, 119, 124, 140, 143, 173, 392, 703
 Cetinski Andrej 496
 Chassin L. M. 76, 77, 172
 Chiminello Ernesto 133
 Churchill Winston 18, 67—69, 71, 83, 84, 100, 172, 332, 673
 Ciano Galleazzo 12, 18, 176
 Cigala Fulgosi Alfonzo
 Ciglar Milan 303
 Cigler Polde 555
 Cilenšek Betka 641
 Coceani Bruno 177, 360, 705
 Cocuzza Giuseppe 31, 360
 Colarič Lojze 261, 451
 Colloti Enzo 372—374
 Colonnello G. A. 304
 Cotič Lojze 290, 293
 Cotič Ratomir 182
 Croce Benedetto 13
 Csataj Laszlo 49
 Cuiuli Enzo 237
 Cvar Jože 537
 Cvar Rudi 537

C

Čeč Tončka 640
 Čepar Franc 175
 Čermelj Lavo 373
 Černež Darko 342
 Černelč Stanko 483
 Černič Mirko 564
 Čertalič Jože 304
 Čižmek Boris 271
 Čolaković Rodoljub 696
 Čopi Franc 597
 Čoporda Miha 642
 Črnugelj Franc 161, 236, 574, 580, 581
 Čubrić Mile 232, 234, 530

D

D'Ajeta Lanza Blasco 68, 84
 Dapčević Milutin 575
 Darewski Neville 159
 De Albertis Carlo 159
 De Beden Riccardo 361
 Dedijer Vladimir 206, 207, 300—302,
 308, 314, 331, 349—351, 454, 702
 De Gasperi Alcide 15
 Dehner, nem. gen., 50
 Devetak Ančka 94
 De Wiart Carton 70
 Dežman Josip 149, 188—190
 Didio, it. polk., 162
 Dieck, nem. urad., 373
 Dietrich Sepp 407, 408
 Di Janni Dino 163
 Dimnik Wilma 177
 Dizdić Drago 172
 Dobovičnik Stane 137
 Dobrila Viktor 166, 235, 396
 Doehla Heinrich 58
 Dönnitz Karl 35, 79
 Dolenc Viktor 246
 Dollfuss Engelbert 10
 Dollmann Eugen 371, 374
 Dolšček Ivan 247
 Dolšek Albin 246
 Domeniš Mirko 175
 Donda Camillo 290, 299
 Dougan Tone 235
 Doujak Hermann 357, 360, 361, 373
 Dragan Franc 304, 350
 Draksler Jože 143
 Drčar Ivan 188
 Drolc Albin 195
 Dugonjič Rato 680
 Dugulin Avgust 220
 Dular Lojze 209

E

Eberhardt Heribert 431, 452
 Eberle Polde 640, 645
 Edelsheim von, nem. gen., 380
 Eden Anthony 68
 Egger Franc 651, 654
 Einaudi Luigi 13
 Einsehower Dwight 67—73, 77, 83
 Engelbrecht, nem. kap., 432
 Ermert Willi 373

Esposito Giovanni 81—83, 176, 366,
 373, 374, 705
 Eula, it. polk., 158

F

Faganel Dušan 290
 Fajdiga Lado 279
 Fajdiga Lipe 182
 Fajfar Tone 173, 300, 302, 321, 344,
 348, 350, 558, 677, 685, 687, 696, 702
 Farinacci Roberto 18, 28
 Federl Slavko 629
 Federzoni Luigi 19, 45
 Fehleisen Wilhelm 432
 Felber Hans Gustav 39, 48
 Ferenc Tone 174, 301, 302, 349, 632,
 664—668
 Ferrero Alberto 53, 64, 82, 163
 Feuerstein Valentin 36, 38, 42, 45
 Filipič France 663
 Filov Bogdan 49
 Fir Regina 556
 Fischer Wilhelm 258—260, 306, 307
 Flis Drago 298, 312, 313, 581, 599
 Fogar Galliano 176, 177, 372, 413
 Fontanot Vinicio 290
 Fornaciari Bruno 30
 Fornazarič Peter 217
 Foschiani Mario 242
 Franco Francisco 13
 Frank Hans 647
 Franko Ivan 137, 597
 Frausin Luigi 313
 Frey Albert 380, 381, 408
 Frol Frane 683
 Fuchs Friedrich 77

G

Gabriele Roberto 76, 78
 Gabrovšek Jože 481
 Gala Aleksander 410, 486, 557
 Galbiati Enzo 28, 78
 Gambara Gastone 30, 31, 51, 56, 60,
 64, 74, 75, 78, 81, 84, 108, 113, 114,
 119, 120, 167, 168, 170, 177, 366, 367
 Gandin Antonio 133
 Gareis, nem. kap., 281
 Gariboldi Italo 75, 176, 177
 Gatto, it. polk., 157
 Gause Alfred 38

Genghi Vito 155, 175
 Gerke Hermann 177
 Ghe Carlo 52
 Gigante Riccardo 168
 Gille Herbert 80
 Giolitti Giovanni 9
 Giuricin Luciano 176, 177
 Glaise von Horstenau, Edmund 48, 50, 184
 Globke Hans 362, 370
 Globočnik Odilo 362, 363, 649
 Gloria Alessandro 38, 42, 45
 Goebbels Josef 34, 35, 47, 78, 127, 172, 354, 370, 374, 378, 407
 Göring Hermann 35, 55, 79, 127
 Golob Janez 558
 Goričan Henrik 555
 Gorjup Ivan 343
 Gošnik Tone 240
 Grahor Jože 333
 Gražer Albin 491, 496
 Grandi Dino 9, 11, 18, 26, 27, 83, 705
 Gravnar Ivan 175
 Graziani Alberto 221, 301
 Graziani Rodolfo 95, 169
 Grazioli Emilio 78, 108, 360, 361
 Grčar Tone 640
 Gregorčič Vlado 156, 157, 312
 Gregorič Pavle 331, 332
 Greif Martin 156, 157, 175, 235, 298, 303, 312, 410, 581, 599, 705
 Gričar Jože 329
 Griesse, nem. polk., 283, 311, 506
 Grosman Božena 560
 Grum France 200, 201
 Gržina Matija 220
 Gschladt, nem. ppor., 363
 Guariglia Raffaele 40—42, 70, 72, 73, 79, 83, 84, 353
 Guček Milan 176, 235, 265, 303, 305, 308, 705
 Günther, nem. gen., 362

H

Hace Matevž 174, 200, 301, 564, 705
 Hafner Vinko 329, 350
 Halifax Viscount (Edward Wood) 18
 Hansen Max 408
 Harbou von, nem. major, 379
 Hartmann von, Alexander 408

Hausser Paul 45, 378, 379, 407, 409, 438, 705
 Hebrang Andrija 331
 Heiber Helmut 76, 637, 699
 Heinburg Kurt 363, 374
 Heine Borut 461, 543, 615, 616, 623
 Henčke, nem. urad., 370, 371
 Hertlein Willy 432, 434, 504
 Himmeler Heinrich 8, 28, 34, 55—57, 76, 78, 79, 81, 127, 353, 355, 361, 362, 369, 373, 378, 407, 422, 424, 434, 435, 451—453, 552, 554, 603, 623, 630, 636, 646, 647, 649, 656, 664, 666, 667
 Hinteregger Rudolf 357, 361, 373
 Hirte Bernhard 82
 Hitler Adolf 9—12, 20—25, 33—35, 39—44, 46—50, 55—58, 61, 63, 66, 73, 76—81, 114, 127, 129, 132, 135, 165, 166, 169, 172, 177, 199, 264, 266, 275, 276, 289, 290, 293, 294, 297, 334, 352—357, 359, 361, 363, 365, 366, 369, 372, 375—380, 389, 391, 392, 403—405, 407, 409, 423, 424, 434, 438, 440, 449, 456, 457, 460, 461, 477, 514—517, 534, 538, 542—544, 550, 562, 578, 580, 587, 603, 611, 613, 614, 628—630, 635, 637, 638, 647, 648, 699, 700
 Hlaj Vidko 235
 Hlebec Jože 182
 Hoare Samuel 68, 84
 Hoch Anton 6
 Hochreiner Richard 417, 431, 657
 Hoenigmann-Savoia Marcello 157
 Hönnel, nem. kap., 610
 Hönn Rudi 555, 561
 Hösslin Hans 631
 Hofer Franz 38, 43, 353, 355, 373
 Hoffmann, nem. polk., 381
 Horthy Miklós 49
 Horvat Izidor 246
 Hostnik Alojz 137, 232, 234, 446, 449, 474, 530
 Hraševce Viktor 246
 Hribar Janez-Tone 194, 233, 524, 526, 632, 685
 Hribar Janez 430
 Hribernik Rudolf 233, 234, 598, 620
 Hubatsch Walther 77, 372, 699
 Huber Reinhold 361
 Huene, nem. posl., 83
 Hvala Franc 175

I

Ignjatovič Radivoje 629
Ivančič Ivan 597
Ivančič Marija 335
Ivančič Roman 175
Ipavec Andreja 112

J

Jacobsen Hans-Adolf 76
Jakac Božidar 685, 696
Jakič Ivan 286
Jakopič Albert 570, 629
Jančigaj Boris 532
Janež Jože 174
Jarc Janko 173, 563, 566
Jazbec Alojz 175
Jeločnik Hubert 468
Jeras Josip 207, 208, 341, 685, 687, 689, 696
Jereb Avgust 384
Jereb Slavko 597
Jeri Janko 372
Jerič Vid 559
Jerina Pavla 532
Jermol Ladislav 535
Jerneje Franc 195, 620
Jeršek Dare 694
Jezernik Jože 235, 264, 545
Jodl Alfred 21, 39, 44, 45, 46, 55, 58, 197 179 *1 fi7 ^1 ^
Jones' William 110, 111, 113, 115, 121, 140, 207, 331, 332
Jordan, nem. polk., 380, 400
Juričev Milan 309, 532, 564, 566
Juričič Vlado 396
Juvančič Ivo 6, 81, 123, 174, 303, 314, 706
Južna Janez 468

K

Kac Rudolf 537
Kaleč Rudolf 176
Kallay Miklós 50
Kaltenbrunner Ernst 424
Kaltenegger Oskar 373
Kammerhofer Konstantin 552
Kamnikar Stane 525
Karađorđević Petar II 691
Karapandža Branko 597
Kardelj Edvard 98, 102—104, 110, 113, 118, 119, 122—124, 134, 206, 207, 217, 235, 264, 269, 297, 308, 314, 331, 333, 334, 346, 347, 350, 446, 454, 675—678, 680—682, 685, 687, 692, 694, 695
Kapp, nem. urad., 371
Kasche Siegfried 50, 167, 176, 356, 364—366, 372, 374
Kavčič Stane 332, 343
Kavrečič Atilio 175
Keitl von, Wilhelm 35, 39—42, 54, 55, 355, 372, 423, 630
Keršič Fric 640
Keržič Ciril 137, 569
Kesselring Albert 22, 35, 37, 38, 43, 44, 613
Kidrič Boris 97, 98, 104, 109, 110, 112, 113, 122, 140, 143, 184, 197, 204, 206, 207, 210, 211, 297, 300, 317, 330, 331, 333, 336, 337, 340, 341, 346—348, 351, 490, 491, 498, 500, 553, 634, 670, 671, 676, 678, 680, 684—689, 693
Kidrič Zdenka 685
Kilibarda Mile 449, 474, 511
Kimovec France 328, 566
Kintrup, nem. polk., 362
Kladarin Đuro 122
Kladivar Jože 643
Klanjšček Zdravko 6, 304, 579
Klanjšek Jože 137
Klinar Miha 636
Klopčič Mile 337, 344, 350
Kluge von, Erich 23
Knatchbull-Huges Hugh 50
Knežević Vladimir 298, 575, 576, 582, 629
Kocbek Edvard 104, 122—124, 143, 173, 350, 558, 560, 675—680, 682, 687, 689, 695—697, 702
Koch Lutz 175, 313, 411
Kočevar Franc 137
Kočjančič Franc 137, 247
Kogan Norman 83
Kogej Vasja 579
Kohlbacher Simon 653
Kokalj Anton 369
Kolar Franci 454, 456
Kolar Tone 526, 563
Kolarič Natale 406
Kolb Alojzij 329
Kolenc Franc 175
Kolman Alojz 255, 286, 447, 471, 473, 502
Komel Franta 656

Koncut Anton 592
 Konjhodžić Mahmud 308
 Koprive Jak 350
 Koprive Jano 451
 Koprivica Danilo 179, 181, 182
 Kos Ivan 495
 Kos Simon 597
 Košar Jože 6
 Kovač Albin 219
 Kovač Tone 332
 Kovačević Veljko 308
 Kova'oić Ivan 266, 308
 Kovšec Alojz 175
 Kraatz, nem. ppolk., 45
 Krätschmer Ernst-Günther 80, 409
 Kraigher Boris 237, 246, 314, 332, 491
 Kraigher Dušan 640
 Kraigher Ema 560
 Kraigher Sergej 324, 640, 664
 Kraigher Vito 342
 Kraljič Franc 549
 Krall Jože 563, 565
 Krall Luigi 53
 Kramarič Anton 468
 Krancke, nem. polk., 60, 157
 Kranjc Milan 180, 181
 Kraševac Stane 112, 113
 Krautberger Karel 495
 Kravanja Ferdo 161
 Kregar Dušan 247
 Kremžar Franc 187
 Krener Franc 369
 Krese Franc 112, 234, 261
 Krese Leopold 123, 328
 Krese Ljudmila 561
 Krivic Vladimir 113, 124, 303, 328, 333
 Križnik Veljko 310, 635, 636
 Krmelj Maks 601, 602
 Krpan Alojz 312, 313, 410
 Kržišnik Anton 201, 683, 685
 Kržišnik Anton 598

L

Lajovic Stanko 536, 537, 564
 Lammers Hans Heinrich 355, 372
 Lampredi Roberto 585
 Lang, nem. major, 422, 431
 Lapper Karl 369
 Latour F. Conrad 372
 Le Fort von, Peter 625, 628-630

Lenček Miro 559
 Lepin Jože 510
 Leskošek Franc 206, 298, 349, 387 do 389, 391, 410, 411, 585, 675—677, 685, 687
 Leskovec Karel 636
 Lesnika Franc 234, 475
 Letonja Ela 641
 Letonja Jože 640
 Levstik Andrina 328
 Levstik Ivo 328
 Levstik Jože 209
 Likar Cvetko 175
 Likar Srečko 240
 Lipar Ivo 124, 173, 306, 309, 664—666, 668, 705
 List Wilhelm 11
 Lizzero Mario 583—585
 Lizzadri Oreste 76
 Ljubič Mirko 174
 Löhr von, Alexander 22, 48
 Lokar Danilo 218
 Lombard Giovanni 162
 Lombrassa Giuseppe 30, 32, 56, 78, 108
 Longo Luigi 76, 705
 Longo, it. polk., 159
 Lubej Franjo 350, 677, 685, 688
 Lubrano Armando 151
 Lüters Rudolf 50
 Lukarič Dinko 396
 Lukman Rozalija 6
 Lunaček Pavel 484, 557—559, 564, 565, 685
 Luraghi Raimondo 76
 Lutman Maks 218

M

Maccario Alessandro 51
 Macerini Antonio 112
 Mackensen Eberhard 613
 Mackensen von, Georg 35, 40—42, 66
 Maček Ivan 235, 264, 269, 346, 347, 680, 685
 Magajna Bogomir 488, 565
 Magovac Božidar 331
 Mahnič Rudi 288, 570, 584, 629
 Maiwald Richard 254, 258—260, 280—283, 306, 417, 418, 421^23, 425, 429, 431, 432, 435, 451, 504, 505

Majcen Dušan 112
 Majcen Ivan 246, 247
 Majcen Nace 137, 232
 Majcen Sandi 332
 Malaguti Bruno 53, 155, 157, 158
 Malerič Tončka 145
 Maležič Matija 324
 Malič Josip 412
 Malič Jože 246
 Mallebrein Wolfram 666
 Malov German 592
 Malovrh France 183, 187, 190, 191
 Malsen von Ponickau, Lambert 362
 Manstein von, Erich 76, 77, 79, 127, 409
 Marcon Vincenc 217, 241, 583, 584
 Marega Ferdinando 217, 241, 290, 584
 Marjanovič Aleksander 502
 Marras Efisio Luigi 40
 Martini Rigoletto 13
 Marušič Darko 384, 573, 583, 584, 595, 625, 628, 633
 Marziali Giovanni 360
 Marzolani Ugo 32
 Massini Luigi 53, 161
 Massola Umberto 13, 76, 705
 Matteotti Giacomo 9
 Mavrič Miloš 592
 Mavrovič Ivan 487
 Mayer Domenico 78
 Mayer Toni 281
 Mazzolini Serafino 176
 Megušar Milan 350, 699
 Mesesnel France 114, 554
 Metzele W. 452
 Micheli Silvio 312
 Mihailović Draža 341, 682, 688
 Mihaljevič Jovo 695, 696
 Mihelčič Lojze 481
 Mihelič France 331
 Mihevc Edo 139—141, 173
 Mihevc Slavka 411
 Mikuž Metod 122, 123, 143, 173, 300, 350, 685, 687, 689, 696, 706
 Milavec Lado 209
 Milčinski Janez 557, 558, 560
 Milenič Silvo 166, 235, 266
 Milič Anton 308, 411
 Milkovič Vlastimir 629
 Mirtič Franček 561
 Mirtič Jože 278, 547
 Mišica Vlado 234, 261
 Mlekuz Jože 175
 Modotti Mario 242, 584
 Moelhausen Eitel Friedrich 371, 373, 374
 Mohar Mirko 556
 Mohorčič Ivan 298, 386
 Moizo Riccardo 32
 Monelli Paolo 76
 Montgomery Bernard Law 71, 76, 77
 Morača Pero 122
 Morandi Rodolfo 76
 Morgan Karel 175
 Mosconi Giovanni 31
 Mravljak Dušan 486
 Müller-Haccius Otto 434, 667
 Müller Rudolf 151, 174, 358, 361, 372, 373, 406, 407
 Mussolini Benito 7, 9—12, 16—21, 24—27, 32—34, 39, 53, 56, 66, 67, 76—81, 83, 97, 98, 108, 109, 118, 121, 129, 153, 169, 175, 177, 356, 360, 361, 363, 364, 366, 368, 370, 371, 700, 705
 Mussolini Vittorio 28
 Muti Ettore 21

N

Nagel, nem. polk., 461
 Nagel, nem. ppolk., 254, 258, 281, 417, 431
 Nardin Karel 288, 289
 Nardin Lojze 289
 Nartnik Tone 602
 Natmessnig Meinrad 361
 Nedog Alenka 351
 Nemec Ivan 642
 Neubacher Hermann 80
 Neurath von, Constantin Alexander 21
 Neuschitzer, nem. major, 65, 151, 267, 357, 615
 Nichiarelli Niccolo 51
 Niedermayer von, Oskar 460, 467, 525, 554
 Nolfo di Enio 76
 Novak Ante 500, 560
 Novak Drago 663, 664
 Novak Ivan 145, 211, 685, 696
 Novak Karel 114, 178, 180, 182
 Novak Franc 486
 Novak, ust. polk., 486

0

Oberstar Stane 246
 Oblak Milan 351
 Obračuni Rudolf 557, 558
 Oertl, nem. polk., 64, 65, 274, 358, 406
 Oesterreicher Gerhard 361
 Ograjenišek Slavko 476
 Ogrin Franc 236, 581
 Okrogar Tone 666
 Omahen Anton 246
 Omahen 259
 Opačić Čanica 331
 Orlando Vittorio Emanuele 19
 Osolnik Bogdan 112, 113, 209, 319, 330, 332
 Osredkar Milan 304
 Ostrovska Milica 663, 664

P

Pace Marin 361
 Pachneck Karl 361
 Pacor Štefan 175
 Padoan Giovanni 242, 304, 633
 Pagon Andrej 309, 413
 Pakiž Ančka 559
 Pakiž, medic., 532
 Palčič Milan 263
 Paternost Ivan 194
 Paulucci, it. polk., 162
 Paulus von, Friedrich 79
 Pavelič Ante 50, 364, 365
 Pavlin Mile 311, 556, 557
 Pavolini Alessandro 28
 Pavlovčič, dom. kap., 453
 Pehaček Rado 233, 518, 524
 Pelligra Salvatore 133
 Perni Luigi Maggiore 51
 Perovšek France 219
 Perovšek Janez 138, 184, 200, 232, 566
 Perišolja Alojz 629
 Peruničič Mile 683
 Petelin Lojze 556
 Petelin Stanko 124, 173, 174, 200, 201, 308—310, 313, 410, 411, 453, 634, 636, 706
 Petelinšek Ludvik 597
 Peterlin Ernest 182, 183, 188, 189
 Peternel Anton 329, 350, 603
 Petrič Jože 223
 Petrinič Mladen 313
 Petrovčič Joško 290

Pezza Darko 406
 Phleps Arthur 407
 Piccardi Leopoldo 76
 Pijade Moša 682
 Pilepič Anton 396
 Pilz Wilhelm 361
 Pintarič Ivan 486, 500, 558, 560
 Pirjevec Dušan 154—156, 218, 288, 304, 312, 387, 390, 646
 Pirnat Nikolaj 331
 Pirzio Biroli Alessandro 32
 Plenča Dušan 122, 695
 Pleško Stane 200
 Podlogar Rudi 174
 Pogačnik Bogdan 350
 Poglajen Franc 270, 271, 649
 Pohar Edvard 486, 557
 Poienčič Jože 175
 Policardi Raffaele
 Polič Radko 174, 563, 705
 Polič Zoran 123, 335, 342, 676, 680, 682, 683, 685, 696
 Popivoda Pero 112, 470, 505
 Potočar Stane 112, 137
 Potočnik Franc 237, 265, 304, 308, 559, 564
 Potrata Jože 480
 Požun Lojze 350, 632, 663, 664
 Preziosi Giovanni 28
 Primožič Franc 288, 387
 Primožič Jože 175
 Prodnik Milan 449
 Prunas Renato 83
 Prusnik Karel 645
 Puntoni Paolo 76
 Purič Božidar 102
 Pustišek Milan 123
 Pušenjak Rado 566
 Pušenjak Rudi 557

R

Raapke, nem. gen., 57, 60, 64, 81, 82, 165, 356, 638
 Radulović Branko 430
 Rahn von, Rudolf 66, 72, 73, 83, 84,
 Rainer Friedrich 55, 56, 58, 78, 352—370, 372—374, 552, 554, 647, 648, 656, 666
 Rajaković Jovo 550
 Ranftl Otto 503
 127, 354

- Ravbar Franc 237
 Ravnihar Božena 557
 Rebec Drago 597
 Re Giovanni Carlo 84
 Redelonghi Marko 584, 592
 Rendulic Lothar 50, 80, 172, 459
 Repič Viktor 209
 Resman, dom. poroč., 420
 Ribar Ivan 331, 332, 337, 682, 687, 691, 695
 Ribar Ivo-Lola 680, 693, 695
 Ribbentrop von, Joachim 34, 35, 39—42, 79, 83, 84, 127, 353, 355—357, 364, 365, 367, 374, 406
 Ribič Alojz 640
 Ribičič Mitja 137, 271, 649
 Ricci Federico 30
 Ricci Renato 28
 Rintelen von, Enno 35, 37, 40, 41, 45, 58, 59, 61, 66, 67, 78, 79, 83
 Roatta Mario 29, 30, 35, 45, 46, 59, 75, 77, 79, 84, 172
 Robotti Mario 23, 37, 53, 60, 81, 151, 152, 168, 174, 176, 177
 Rocca Urbano 156
 Rohwehr Jürgen 76
 Rönnefarth K. G. Helmuth 409, 559
 Rösener Erwin 56, 57, 81, 193, 254, 258, 260, 281, 306, 307, 311, 357, 361, 362, 368, 369, 373, 422, 424, 431, 434, 451, 452, 463, 608 612, 635, 646—649, 656, 658, 659, 661, 664, 667, 668
 Rojc Ivan 656
 Rojc Lojze 209, 330
 Rojc, medic., 532
 Rojic Vida 663, 664
 Rojšek Franc 234
 Rojšek Jože 563, 566
 Romanic Peter 174, 348, 350
 Rommel Erwin 11, 22, 35, 36, 42—46, 57, 78, 79, 83, 128, 167, 353, 367, 367, 372, 378, 379, 407, 423, 437, 438, 458, 613
 Rosen Edgar R. 78
 Rossi Francesco 40, 45, 59, 84
 Rossi Ermanno 112
 Rosso Augusto 73
 Rozman Franc 117, 148, 266, 272, 491, 558
 Rožman Gregorij 179, 357, 358
 Rudolf Janko 111, 123, 137
 Rundstedt von, Karl Rudolf Gerd 22
 Rupena Mara 332, 344
 Rupnik Lev 174, 357, 358, 360, 363, 369, 373, 374, 472, 553, 555
 Rupnik Vuk 141, 462
 Rus Jože 321, 331, 336, 342, 676, 677, 680, 682, 685
- S
- Sagadin Karel 214
 Saje Franlfiek 122, 124, 173, 200, 201, 303, 309, 374, 454, 706, 707
 Saje Jože 182
 Salerno Eduardo 360
 Salvatorelli Luigi 76
 Scalcino Umberto 149
 Schäfer, nem. poroč., 282
 Scharenberg, nem. polk., 60, 157, 153
 Schiller Hans Joachim 408, 517
 Schmidt Paul Otto 77, 79
 Scholz von, Fritz 80, 457
 Scholze, nem. polk., 276
 Schulz, nem. kap., 282
 Schumacher Erich 369
 Schwindhackl Leopold 420
 Scorza Carlo 18, 26, 28
 Scuro Antonio 168
 Segulin Franc 220, 404
 Sekirnik Janko 137, 650
 Seliškar Tone 563
 Semenič Anton 175
 Semič Stane 137, 174, 200, 307, 453, 454, 514, 539, 542, 561, 562, 565, 701, 705
 Senčar Jože 304, 410
 Sernec Dušan 102, 207, 208, 682, 685
 Seyss Inquart 647
 Shirer William 172
 Simčič Vladoša 566
 Simon Max 407, 632
 Siniši Giuseppe 112
 Sivec Franc 577
 Sivec Matevž 526
 Skočilič Jože 396
 Skolaris Jože 175
 Slamič Herman 636
 Sluga Jože 329, 333, 601, 602
 Smith Bedeli 68—71
 Sonnleitner von, Franz 353
 Sorice Antonio 31
 Spalatin Alessandro 361
 Speer Albert 35
 Špehar Franc 361, 366
 Speidel Wilhelm 48

Srebrnič Jože 218
 Stanovnik Janez 104, 123, 300, 321, 348
 Stante Peter 328, 329, 333, 643
 Starzacher Karl 361
 Steengracht von Moyland, Gustav Adolf 374
 Steffe Bruno 304
 Steindl Franz 423, 431, 432, 503, 653, 654, 657—660, 665—668
 Steiner Felix 50, 80, 407, 457
 Stojadinović Milan 10
 Stopar Viktor 643
 Strnad Ivan 495, 559
 Strong Kenneth 68, 69
 Stuckart Wilhelm 361, 362, 373
 Student Kurt 79
 Suhadolnik Ivan 563, 566
 Sulič Ivan 620

S

Saranović Milovan 200
 Savli Oskar 329, 601, 634
 Segedin Ruža 557
 Sentjunc Lidija 214, 321, 324, 346, 348, 350
 Sibelja Anton 290, 384
 Silas Ciril 175
 Šilih Niko 140, 234, 261
 Šinkovec Črtomir 351
 Sirola Vitomir 396
 Škerl France 6, 350, 636, 664, 704, 706
 Skrabar Stane 562
 Skrabec Stanko 149
 Skrk Bojan 412
 Slajpah Franc 237, 265
 Slander Mica 328, 329, 344, 643, 685, 696
 Slander Vera 640
 Šlibar Martin 143, 173
 Snuderl Makso 300, 302, 331, 341, 342, 348, 350, 558, 560, 685, 699, 702, 706
 Sorović Danilo 137, 149, 599
 Špacapan Avgust 175
 Špacapan Miro 218
 Špehar Jure 246
 Špindler Metod 480
 Stibelj Silvo 329
 Stok Jože 124, 173, 306, 309, 665, 660, 705
 Strancar Lojze 558

Štritof Franc 555
 Štukelj Polde 563
 Šumrada Vinko 137, 597, 599
 Švagelj Albert 560
 Švajger Anica 556
 Švara Dušan 137, 194, 569, 597

T

Tamburini Tullio 31, 360
 Tanasković Rajko 137, 414
 Tatalović Nikola 396
 Taylor Maxwell 72
 Tavčar Franc 247
 Tejkal Jože 288
 Terčak Stane 246, 247, 663
 Testore, it. gen., 42
 Thorwald Jürgen 554
 Tomassi Giordano 290
 Tomažič Pinko 597
 Tominc Milan 298, 597
 Tominšek Teodor 563, 705
 Tomšič Janez 542
 Tomšič Mira, por. Svetina 110, 123, 303, 328, 349
 Tomšič Tone 110
 Tonini Antonio 159
 Torsiello Mario 84, 172
 Toussaint Rudolf 66
 Traniello Ottaviano 53
 Tratnik Valentin 175, 410
 Trček Franc 151
 Tul Marija 349
 Tuma Mirko 695
 Tuma Ostoja 695
 Turina Oskar 365
 Turner Franc 451, 495
 Turnher Edo 324, 348, 563
 Turšič Ivan 154, 235, 288, 289, 298, 389, 595
 Tutin Marija 555

U

Ude Lojze 341
 Uiberreither Siegfried 372, 421—424, 434, 451—453, 648, 651, 658—660, 665—668
 Ulrich Johannes 6
 Ulrih Anton 641
 Umpfenbach Georg 434
 Uršič Franc 236, 579

v

Vaccarino Giorgio 76
 Vadnal Ivan 597
 Valentinčič Janko 176
 Vavpetič Lado 331, 341, 685
 Velušček Anton 218
 Venišnik Milan 487
 Vercellino Mario 39
 Verdnik Matija 645
 Vidmar Drago 331
 Vidmar Josip 332, 337, 667, 680, 685—
 688, 691, 697
 Vidmar Tone 200, 235, 266, 304, 308,
 309, 412, 564, 702
 Vidoni Filzi 242
 Vilfan Joža 155, 174, 217, 301, 584
 Vilhar Savo 303
 Vipotnik Albin 328, 641, 643, 663
 Vipotnik Janez 286
 Visarionovič Josif-Stalin 71, 84, 332,
 673
 Vitkovič Janez 311
 Vittorio Emanuele III di Savoia 19,
 35, 76, 78
 Vižintin Milo 175
 Vodopivec Cvetka 312, 313, 410
 Vodopivec Vladimir 146, 246, 489
 Vogt Josef 463, 648, 652, 664, 665
 Voljč Ignac 215
 Völker Gaspar 166, 168
 Vošnjak Mitja 343, 351
 Vovk Emil 289, 620
 Vovk Gustav 138, 232
 Vrečar France 350
 Vršičaj Zima 328
 Vudler Breda 559
 Vukelič Sava 396

w

Wagner Jürgen 80, 457
 Wagner, nem. pporoč., 451
 Warlimont Walter 39, 40, 44, 55, 57,
 59, 63, 77, 79, 407
 Weble Demetrij 141
 Weichs von, Maximilian 48, 83, 133,
 172, 423, 440, 458, 459, 553
 Weidenhaupt Wilhelm 408

Weimann Ernst 362
 Weinberg L. Gerhard 372
 Weizenegger, nem. major, 45
 Weitzer, nem. kap., 607
 Wester Josip 554
 Wisch Theodor 380, 408
 Wittenberg, nem. polk., 64
 Witthöft Joachim 363, 409
 Wolff Karl 354, 362
 Wolf Helmut 654
 Wolsegger Ferdinand 357, 358, 362
 Wondrich Gefter 163
 Wreda, nem. kap., 400
 Wünnenberg Alfred 424

Z

Zamljen Jože 558
 Zangrandi Ruggero 76, 78, 83, 84,
 172, 177, 705
 Zannini Licurgo 53, 157, 158, 170
 Zanussi Giacomo 70, 75, 79, 83, 84,
 167, 172, 177, 705
 Zapelloni Roberto 299
 Zdešar Henrik 298, 597
 Zečević Vlada 206, 264, 331—333
 Zemljak Jože 209
 Zgonc Tone 137, 234, 261
 Zidar Milan 349
 Zlatnar Mirko 574, 575, 579, 587
 Zoll Giovanni 241, 406
 Zore Slavko 236, 239, 304, 575, 576
 Zornada Pepe 137
 Zorn Tone 6, 666
 Zupančič Franc 329, 603

Z

Žagar Jože 246
 Zavcer Pavle 643, 644
 Zevart Milan 663
 Zeželj Milan 286
 Žgajnar Matija 303
 Žlender Ferdinand 187
 Žnidaršič Tone 642
 Zokalj Alojz 234, 261
 Zujović Sreten 331, 332, 346
 Zupančič Oton 102

V S E B I N A

I. ZLOM OSI RIM—BERLIN.....	7
Izguba Afrike, izkrcaje britanske in ameriške vojske na Sicilijo in strmoglavljenje Mussolinija.....	7
»Nastopajte proti ljudstvu kakor proti sovražniku!« Odnos Badogliove vlade do fašizma in antifašizma.....	27
»Vojna se nadaljuje.« Odnosi med Italijo in Nemčijo po padcu fašizma.....	33
Prihod nemške vojske v Ljubljansko pokrajino in Sloven- sko Primorje.....	51
Pogajanja med Italijani in zahodnimi silami za sklenitev premirja.....	66
II. NARODNOOSVOBODILNO GIBANJE V SLOVENIJI	
PRED ITALIJANSKO KAPITULACIJO.....	85
Položaj narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji v pre- lomnem obdobju druge svetovne vojne.....	85
Politične in vojaške priprave narodnoosvobodilnega giba- nja na kapitulacijo Italije.....	94
III. KAPITULACIJA ITALIJE IN RAZOROŽITEV ITALI- JANSKE VOJSKE V SLOVENIJI.....	126
Kapitulacija Italije in ukrepi nemške vojske.....	127
Kapitulacija Italije v jugoslovanskih pokrajinah	129
Razorožitev italijanske vojske na Dolenjskem in No- tranjskem	134
Razorožitev italijanske vojske in splošna ljudska vstaja v Slovenskem Primorju in Istri.....	152
IV. ZLOM BELE IN PLAVE GARDE NA DOLENJSKEM IN NOTRANJSKEM.....	178
Uničenje belogardističnih in plavogardističnih postojank	178
Sodni proces v Kočevju.....	197
V. OSVOBOJENO OZEMLJE IN OSVOBODILNA FRONTA 202	
Prevzem oblasti in organizacija uprave.....	202
Na Dolenjskem in Notranjskem.....	202
V Slovenskem Primorju in Istri.....	216
Splošna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko	226

Splošna mobilizacija na Slovenskem.....	226
Vključitev bivših internirancev v narodnoosvobodilno vojsko.....	236
Nastanek italijanskih partizanskih enot v Slovenskem Primorju in sosednji Furlaniji.....	240
Ustanovitev zaledne vojaške oblasti.....	244
Zavarovanje osvobojenega ozemlja.....	248
Na Dolenjskem in Notranjskem.....	248
1. Obramba osvobojenega ozemlja in prvi spopadi z nemškimi oboroženimi silami.....	251
2. Ofenzivna obramba osvobojenega ozemlja konec septembra in začetek oktobra 1943 . . .	273
Na goriški fronti.....	288
VI. ZBOR ODPOSILANCEV SLOVENSKEGA NARODA V KOČEVJU IN DRUGE POLITIČNE MANIFESTACIJE	
JESENI 1943	315
Zbor odposilancev slovenskega naroda v Kočevju . . .	315
Volitve odposilancev.....	315
Potek zbora.....	330
Druge politične manifestacije narodnoosvobodilnega gibanja	340
Kongres aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in dobrovoljcev iz prve svetovne vojne.....	340
Zbor slovenskih pravnikov.....	341
Kongres Zveze slovenske mladine.....	342
Kongres Slovenske protifašistične ženske zveze . . .	344
Partijsko posvetovanje.....	345
VII. USTANOVITEV OPERACIJSKE ONE »JADRANSKO PRIMORJE« (OPERATIONSZONE »ADRIATISCHES KÜSTENLAND«).....	352
VIII. NEMŠKA OFENZIVA V SLOVENIJI JESENI 1943 — SOVRAŽNIKOVE OPERACIJE V SLOVENSKEM PRIMORJU IN ISTRI.....	375
Sovražnikove ofenzivne operacije v Slovenskem Primorju	375
Sovražnikove operacije v Brkinih in Istri.....	395
IX. OFENZIVNE OPERACIJE VII. KORPUSA NOV IN POJ NA SEVERU IN OBRAMBNI BOJI OB KOLPI	
Ofenzivne operacije VII. korpusa na severu.....	414
Ofenzivna operacija XV. divizije.....	417
Ofenzivne akcije XVIII. in XIV. divizije.....	435

Sovražnikove ofenzivne operacije v Gorskem Kotarju in južno od Ogulina ter obrambni boji pri Brodu na Kolpi	438
Ofenzivne operacije v Gorskem Kotarju in Hrvatskem Primorju	440
Obrambni boji pri Brodu na Kolpi	445
X. SOVRAŽNIKOVE OFENZIVNE OPERACIJE NA DOLENJSKEM IN NOTRANJSKEM	456
Prva faza ofenzivnih operacij na Dolenjskem (»Wolkenbruch I«)	466
Operacija 162. pehotne divizije na desnem bregu Krke	466
Operacija 44. grenadirske divizije v Beli krajini in na Kočevskem	473
Druga faza ofenzivnih operacij na Dolenjskem (»Wolkenbruch II«)	479
Operacija 44. grenadirske divizije na Kočevskem Rogu	479
Operacija 162. pehotne divizije med Krko in Mirno	501
Operacija 71. pehotne divizije v zahodnem delu Gorskega Kotarja	509
Tretja faza ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem (»Wolkenbruch III«)	516
Operacija 162. pehotne divizije zahodno od Trebnjega in v Suhi (krajini)	517
Operacija 44. grenadirske divizije na Kočevskem in v Loški dolini	529
Operacija 71. pehotne divizije na Snežniku in Javornikih	538
Četrta faza ofenzivnih operacij na Dolenjskem in Notranjskem (»Wolkenbruch IV«)	543
Operacija 44. grenadirske divizije na Krimu, Mokrcu in Rakitniški planoti	543
XI. UTRDITEV NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V SLOVENSKEM PRIMORJU IN NA GORENJSKEM	567
Naloge vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem Primorju po septembrski ofenzivi	567
Akcije in boji primorskih divizij	574
Goriška divizija	574
Sovražnikov napad na »Kobariško republiko«	586
Tržaška divizija	593
Triglavska divizija na Gorenjskem	597
Sovražnikove ofenzivne operacije v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem novembra 1943	612

Ofenzivna operacija proti Triglavski diviziji v severnem delu Slovenskega Primorja, zahodnem delu Gorenjske in Polhograjskih Dolomitih.....	614
Ofenzivni akciji 162. pehotne divizije pri Postojni in Gorici.....	623
Ofenzivna operacija proti Goriški diviziji v vzhodnem delu Beneške Slovenije.....	625
XII. NARODNOOSVOBODILNI BOJ NA ŠTAJERSKEM IN KOROŠKEM POLETI IN JESEN 1943	639
XIII. SLOVENC IN PROTIFAŠISTIČNI SVET NARODNE OSVOBODITVE JUGOSLAVIJE.....	669
Pregledni oris virov in literature.....	699
Seznam oseb.....	709
Vsebina	721

Knjižnica NOV in POS 34

Ureja zgodovinski odbor
Komisije za razvijanje tradicij NOB
pri predsedstvu republiškega odbora ZZB
NOV Slovenije v Ljubljani

Predsednik odbora Ivan Ferlež

Tone Ferenc

KAPITULACIJA ITALIJE
IN NARODNOOSVOBODILNA BORBA
V SLOVENIJI JESENI 1943

Rokopis je potrdil
zgodovinski odbor na seji 12. 1. 1967

Strokovni recenzenti
dr. Ivo Juvančič, dr. France Škerl in Zdravko Klanjšček

Lektor Franc Vogeltnik

Opremil Vlado Lakovič

Skice izdelala Eva Zorn

Fotografije so iz Muzeja ljudske revolucije Slovenije

Založila

Založba Obzorja Maribor

Za založbo Jože Košar

Natisnilo, klišeje izdelalo in vezalo
decembra 1967 v 1500 izvodih

CP Mariborski tisk
v Mariboru

V zadnjih dvajsetih letih se je na slovenskem knjižnem trgu razen literarnih del na tematiko narodnoosvobodilnega boja pojavilo tudi mnogo knjig, v katerih pisci memoarsko opisujejo, kaj vse so doživeli in videli okrog sebe kot pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja. To je hkrati dokaz, da si bralci čedalje bolj želijo izvirnih in točnih opisov dogodkov in osebnih doživetij iz zadnje vojne.

Samo memoarska dela ne morejo zadovoljiti sedanjih potreb bralcev. To je tem manj, ker mnoga izmed njih preveč subjektivno in celo v nasprotju z zgodovinskimi dejstvi opisujejo posamezne dogodke in ker je moč v njih slediti le piscu, ni pa videti razvojne poti posameznih partizanskih enot od njihove ustanovitve pa vse do konca vojne, medtem ko so posamezna pomembna obdobja v takih delih le nakazana, ne pa temeljito obdelana.

Čedalje več je primerov, da se pionirski in taborniški odredi imenujejo po raznih partizanskih enotah, da občinske skupščine s posebnimi odloki priznavajo domicil v svoji občini partizanskim brigadam in odredom, ki so bile tam ustanovljene ali so tam delovale, in da tudi mladinski odredi predvojaške vzgoje nosijo imena teh partizanskih enot. Zato je prav, da zgodovino partizanske enote, ki ji je priznan domicil v ustrezni občini, pozna vsa tamkajšnja šolska mladina, pa tudi drugi ljudje.

Kljub mnogim knjigam s partizansko tematiko pa skoraj nimamo del, ki bi obravnavala zgodovino in razvojno pot partizanskih odredov in brigad ter posamezna pomembna obdobja narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. Tega obsežnega in odgovornega dela se je sedaj lotila komisija za obujanje tradicij NOB pri glavnem odboru ZZB NOV Slovenije, ki bo v prihodnjih nekaj letih pripravila in izdala v »Knjižnici NOV in POS« več kot štirideset del s tega področja.

Vse te knjige bodo plod skupnega dela nekdanjih pripadnikov teh enot in očividcev posameznih dogodkov, opisi pa se bodo oslanjali predvsem na našo in sovražnikovo izvirno dokumentacijo, medtem ko jih bodo izjave preživelih borcev le dopolnjevale in popestrile. Prav zato bodo knjige, ki bodo opremljene z mnogimi fotografijami, skicami in zemljevidi, zanimive ne le za nekdanje udeležence narodnoosvobodilnega boja, temveč poučne tudi za naš mlajši rod.

Zbirka bo obsegala naslednje knjige:

1. Prva grupa odredov:

— enote na območju Gorenjske, ki so spadale v I. grupo odredov od 1941 do formiranja Prešernove brigade julija 1943.

2. Druga grupa odredov:

— enote na območju Štajerske in Dolenjske, ki so spadale v II. grupo odredov od 1941 do formiranja IV. operativne zone.

3. Tretja grupa odredov:

— enote na območju Notranjske, ki so spadale v III. grupo odredov od 1941 do formiranja Serčerjeve brigade (oktober 1942).

4. Peta grupa odredov:

— enote na območju Dolenjske, Bele krajine in Kočevske, ki so spadale v V. grupo odredov od 1941 do formiranja brigad v septembru 1942.

- *5. 1. SNOUB »Toneta Tomšiča«
- 6. 2. SNOUB »Ljube Serčerja«
- 7. 3. SNOUB »Ivana Gradnika«
- 8. 4. SNOUB »Matije Gubca«
- 9. 5. SNOUB »Ivana Cankarja«
- 10. 6. SNOUB »Slavka Šlandra«
- 11. 7. SNOUB »Franceta Prešerna«
- 12. 8. SNOUB »Frana Levstika«
- 13. 9. Slovenska NO brigada
- 14. 10. SNOUB »Ljubljanska«
- 15. 11. SNOUB »Miloša Zidanška«
- 16. 12. Slovenska NOU brigada
- 17. 13. SNOUB »Mirka Bračiča«
- 18. 15. SNOUB »Belokranjska«
- 19. 16. SNOB »Janka Premrla-Vojka«
- 20. 17. SNOB »Simona Gregorčiča«
- 21. 18. SNOUB »Bazoviška«
- 22. 19. SNOUB »Srečka Kosovela«
- 23. 14. SNOB »Železničarska«

- 14. SNOB (zaščitna pri Glavnem štabu)
- »Rabska brigada«
- »Snežniška brigada«
- »Istrska brigada«

24. Italijanske enote v sestavu NOV in PO Slovenije.

25. Prekomorske brigade.

26. Dolomitski odred (od formiranja 1942 do razformiranja konec aprila 1943).

27. Primorski odredi (od prvih enot na Primorskem do kapitulacije Italije).

28. Koroški odredi (od prvih koroških enot do konca vojne).

29. Odred 4. operativne zone (Kamniško-zasavski, Kozjanski, Pohorski, Lackov odred, Kokrški odred).

30. Odredi 7. korpusa

31. Odredi 9. korpusa

Doslej so izšle: 32. knjiga — Stanko Petelin, OSVOBODITEV SLOVENSKEGA PRIMORJA; 7. knjiga — Stanko Petelin, GRADNIKOVA BRIGADA; 25. knjiga (II) — R. Butorovič in A. Klun, TRETJA PREKOMORSKA BRIGADA; 33. knjiga — Lado Ambrožič, POHOD ŠTRINAJSTE; 11. knjiga — Stanko Petelin, PREŠERNOVA BRIGADA; 25. knjiga (I) — S. Vilhar in A. Klun, PRVA IN DRUGA PREKOMORSKA BRIGADA.

